T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KIRGIZ TÜRKÇESİ YAZI DİLİNİN OLUŞUM SÜRECİ (19. YY. SONU 20. YY. BAŞI)

Doktora Tezi

AYŞE NUR SAĞIN

İSTANBUL 2017

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KIRGIZ TÜRKÇESİ YAZI DİLİNİN OLUŞUM SÜRECİ (19. YY. SONU 20. YY. BAŞI)

Doktora Tezi

AYŞE NUR SAĞIN

Tez Danışmanı: PROF. DR. GÜLŞEN SEYHAN ALIŞIK

İSTANBUL 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Ayşe Nur SAĞIN'ın "Kırgız Türkçesi Yazı Dilinin Oluşum Süreci (19.yy Sonu-20.yy Başı)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK	.....
Üniversitesi	Marmara Üniversitesi	
Üye	: Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE	.....
Üniversitesi	Marmara Üniversitesi	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Göksel ÖZTÜRK	.....
Üniversitesi	Marmara Üniversitesi	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Mağfiret Kemal	.....
Üniversitesi	Beykent Üniversitesi	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Feryal KORKMAZ	.....
Üniversitesi	İstanbul Üniversitesi	

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun ...06.../...07.../ 2017 tarih ve ...2017/13-06... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ V

ÖZET VI

ABSTRACT VII

ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ IX

KISALTMALAR X

GİRİŞ

I. Tezin Konusu ve Amacı 1
II. Malzeme ve Çalışma Yöntemi 1
III. Kırgızlarda Siyasi Durum 4
IV. Kırgızlarda Sosyal ve Kültürel Durumu 13
V. Kırgız Türkçesinin Tarihi Gelişimi (Çağdaş Kırgız Türkçesinin Ortaya Çıkışı) 16

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 1924'ten Önce Kırgız Yazı Dili (Tarihi Dönem)
1.1. Yenisey Yazıtlarının Dili 35
1.2. Yenisey Döneminden Sonra Kırgız Yazı Dilinin Durumu 37
1.3. Müşterek Doğu Türkçesi Etkisinde Yazı Dili 44
1.3.1. Resmi Mektuplar 44
1.3.2. Edebi Eserler 49
1.3.3. Mezar Taşları 51
1.4. Konuşma Dilinin Etkisinde Yazı Dili 55
1.4.1. Ṣanātī Digäräst 59
1.5. Cedit Düşüncesi Etkisinde Yazı Dili 63
1.5.1. Ḳıṣṣa-i Zilzala 80
1.5.2. Elifba yā ki Töte Oḳuw 83
1.5.3. Cazuw Örnekleri 89
1.5.4. Orınbordan Taşkendge Çeyin 89

1.5.5. Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırġızıya 90
1.5.6. Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye 92

2. 1924'ten Sonra Kırgız Yazı Dili 98
2.1. 1917-1924 Çağdaş Kırgız Yazı Diline Geçiş Öncesi Hazırlık Dönemi 98
2.2. Çağdaş Kırgız Yazı Dilinin Kuruluş Dönemi (1924 Yılı Sonrası) 108
2.2.1. Ḳırġız Alipbesi (1924) 114
2.2.2. Ḳırġız Alipbesi (1925) 119
2.2.3. Cazū Colunda Sāmalıḳ 119
2.2.4. Alipbe (1926) 121
2.2.5. Ḳırġızdın Alip-Bēsi (1928) 122
2.2.6. Cañılık Çoñdor üçün Alipbe 126
2.2.7. Bizdin Cañı Alıp-bē 126
2.2.8. Oḳū Kitebi 127
2.2.9. Bizdin Til 130
2.2.10. Cañı Ayıl 131
2.2.11. Oḳū-Cazū Bil 131
2.2.12. Ene Tilibiz I 132
2.2.13. Ene Tilibiz II 134
2.2.14. Til Sabaġı 136
2.2.15. Koom-Ekonomika Terminderi 136
2.2.16. Kırgız Tilinin Morfologiyası 137
2.2.17. Kırgız Dilini Sintaksisi 137
2.2.18. Kırgız Adabiy Tilinin Cañı İmlasının Dolbooru/ Kırgız Edebi Dili için Yeni İmla Projesi 137

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ YAZI DİLİ OLUŞUM SÜRECİ METİN ÖRNEKLERİ VE BU METİNLERİN DİL İNCELEMESİ

1. 1924'ten Önce Yazı Dili

1.1. Müşterek Doğu Türkçesi Etkisinde Yazı Dili Metin Örnekleri ve Dil İncelemesi

1.1.1. Resmi Mektuplar ……..…….... 138
1.2. Konuşma Dilinin Etkisinde Yazı Dili Metin Örnekleri ve Dil İncelemesi
1.2.1. Ṣanātī Digäräst (Moldo Niyaz)
1.2.1.1. Çeviriyazılı Metin …….. 152
1.2.1.2. Eserin İmla Özellikleri ……..…….. 162
1.2.1.3. Eserin Ses Bilgisi Özellikleri ……. 167
1.2.1.4. Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri ……..…….. 177
1.2.1.5. Eserin Söz Varlığı …….. 180

1.3. Cedit Düşüncesi Etkisinde Yazı Dili Metin Örnekleri ve Dil İncelemesi
1.3.1. Ḳıṣṣa-i Zilzala (Moldo Kılıç Şamırkanuulu)
1.3.1.1. Çeviriyazılı Metin …….. 200
1.3.1.2. Eserin İmla Özellikleri ……..…….. 209
1.3.1.3. Eserin Ses Bilgisi Özellikleri ……. 215
1.3.1.4. Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri ……..……. 223
1.3.1.5. Eserin Söz Varlığı …….. 236

1.3.2. Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye (Osmonaalı Sıdıkov)
1.3.2.1. Çeviriyazılı Metin ……. 249
1.3.2.2. Eserin İmla Özellikleri ……..…….. 261
1.3.2.3. Eserin Ses Bilgisi Özellikleri ……. 272
1.3.2.4. Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri ……..…….. 286
1.3.2.5. Eserin Söz Varlığı ……..……... 308

1.3.3. Elifba yā ki Töte Oḳuw (İşenaalı Arabayev)
1.3.3.1. Çeviriyazılı Metin …….. 331
1.3.3.2. Eserin İmla Özellikleri ……..…….. 356
1.3.3.3. Eserin Ses Bilgisi Özellikleri ……. 369
1.3.3.4. Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri …….. 382
1.3.3.5. Eserin Söz Varlığı …….. 406

2. 1924'ten Sonra Yazı Dili

2.1. Çağdaş Kırgız Yazı Dilinin Kuruluş Dönemi (1924-1928) Metin Örnekleri ve Dil İncelemesi

2.1.1. Ḳırġız Alipbesi (İşenaalı Arabayev)

2.1.1.1. Çeviriyazılı Metin 429

2.1.1.2. Eserin İmla Özellikleri 468

2.1.1.3. Eserin Ses Bilgisi Özellikleri 481

2.1.1.4. Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri 500

2.1.1.5. Eserin Söz Varlığı 521

2.1.2. Bizdin Cañı Alıp-bē

2.1.2.1. Çeviriyazılı Metin 544

3. İncelenen Metinlerin Dil Özelliklerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi

3.1. İncelenen Metinlerin İmla Özelliklerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi 554

3.2. İncelenen Metinlerin Ses Bilgisi Özelliklerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi 556

3.3. İncelenen Metinlerin Şekil Bilgisi Özelliklerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi 558

3.4. İncelenen Metinlerin Söz Varlıklarının Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi 568

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. Kırgız Yazı Dilinin Alfabe Meselesi 573

2. Kırgız Yazı Dilinin İmla Meselesi 613

3. Kırgız Yazı Dilinin Terminoloji Meselesi 652

4. Kırgız Yazı Diliyle Eğitim ve Öğretim Meselesi 671

SONUÇ 748

KAYNAKÇA 757

EKLER 799

ÖNSÖZ

Türkistan'ın Sovyetler Birliği'ne dahil olmasıyla birlikte yüzlerce yıllık bir yazı geleneğine sahip olan Türk dilinin gelişim çizgisinde bir kırılma meydana gelmiştir. Söz konusu dönemde Türk lehçelerinin birer yazı dili olarak ortaya çıkış süreçleri sosyal, siyasî ve dilbilimsel açıdan ilmî olarak henüz tam olarak ortaya konmuş değildir. Bu konuda yapılacak çalışmalar, Türk dilinin bundan sonraki gelişimini anlamak bakımında da son derece önemlidir. Biz de tez çalışmamızda bugünkü Kırgızistan Cumhuriyetinin resmi yazı dili olan Kırgız yazı dilinin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başını kapsayan süre içerisinde bir yazı dili olarak oluşum sürecini, döneme ait dil malzemesini esas almak suretiyle inceledik.

Tezin başlangıcında iki aylık bir süre boyunca Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi ve Kırgızistan Milli Kütüphanesinde bulunarak 19. yüzyıl ile 1932 yılı arasında yazılmış, çağdaş Kırgız yazı diline temel teşkil ettiğini düşündüğümüz bilinen tüm kurucu metinlere ve ilgili bütün kaynak eserlere ulaşmaya gayret gösterdik. Bir takım eksiklikler olsa da bu çalışmanın sonucunda elde ettiğimiz verilerin ve yaptığımız değerlendirilmelerin Türk dili araştırmaları açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin amacı, konusu, malzemesi, tezin yazımında izlenen yöntemlerden bahsedilmiş ardından Kırgızların geçmişten 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemdeki siyasi, sosyal ve kültürel durumu hakkında bilgi verilmiştir. Son kısımda ise Kırgız Türkçesinin bir lehçe olarak ortaya çıkışı süreci betimlenmek suretiyle ortaya konmuştur.

Birinci bölümde Kırgız Türklerine ait ilk yazılı eserler olarak kabul edilen Yenisey yazıtları hakkında bilgi verilmiş akabinde Kırgız yazı dilinin kuruluşuna temel teşkil eden eserlerin dil özellikleri de dikkate alınmak suretiyle Kırgız yazı dili kronolojik ve bölgesel olarak tasnif edilmiştir.

İkinci bölümde, ilk bölümdeki tasnife uygun olarak 1924'ten öncesine ve 1924'ten sonrasına ait Kırgız yazı diline ait metin örnekleri verilmiş ve bu metinlerin art zamanlı olarak dil incelemesi yapılmıştır.

Üçüncü bölümde Kırgız yazı dilinin alfabe, imla ve terminoloji meselesi tartışılarak kronolojik bir sıra ile bu meseleslerle ilgili gelişmeler ortaya konmuştur. Yine bu bölümde

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Kırgız yazı dili ile eğitim ve öğretim konusu ele alınmıştır.

Gerek Türkiye'de gerek Kırgızistan'daki çalışmalarım esnasında benden yardımlarını esirgemeyen Dr. Kalmamat Kulamshaev ve Baktygul Kulamshaeva'ya; Saint Petersburg'da Rusya Milli Kütüphanesi'ndeki kaynakları bana ulaştıran kardeşim Danyal Kırgız'a teşekkür ederim.

Keyifli ve bir o kadar yorucu olan bu çalışmanın her aşamasında bilgisi ve tecrübesiyle bana yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Gülşen Seyhan Alışık'a, Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere'ye ve Yard. Doç. Dr. Göksel Öztürk'e şükranlarımı sunarım.

Her zaman olduğu gibi bu süreçte de yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen değerli aileme; sabrı ve bana olan inancı ile beni cesaretlendiren eşim Canibek Sağın'a teşekkürler etmek istiyorum.

ÖZET

1924 yılında Kara-Kırgız Özerk bölgesinin kurulmasıyla birlikte söz konusu bölgenin resmî yazı dili haline getirilen Kırgız yazı diline ait dil özellikleri bu tarihten önce 19. yüzyıldan itibaren bir kısım metinlerde görülmeye başlamıştır. Gerek Türkiye'de gerek Kırgızistan'da Kırgız Türkçesinin bir yazı dili haline getiriliş süreci konusunda kapsayıcı bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın amacı 19. yüzyılın sonlarından başlamak suretiyle Kırgız yazı dilinin 1928 yılında Kara-Kırgız Bölgesinin Latin alfabesine geçtiği süreye kadar olan zaman dilimindeki kuruluş aşamasının bilimsel olarak tahlil edilmesidir.

Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi, Kırgızistan Milli Kütüphanesi, Saint Petersburg'da bulunan Rusya Milli Kütüphanesindeki arşiv kaynakları ve ilgili eserler taranarak döneme ilişkin bilgi ve belgelere mümkün olduğunca ulaşılmış, döneme ilişkin değerlendirmeler bu süreçte elde edilen verilere dayandırılmak suretiyle yapılmıştır. Kırgız yazı dilinin ilk örnekleri olarak kabul edilebilecek nitelikte eserlerin dil incelemesi yapılmış böylece yazı dilinin oluşumundaki iç ve dış dinamikler ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra dilin kurulmasına katkısı ve etkisi olan kişiler ile sosyal ve siyasî hadiseler de irdelenmiş, yazı dilinin en önemli unsurları olan imla, alfabe ve terminolojinin de tarihsel süreç içinde geçirdiği değişimler analiz edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar, Kırgız Türkçesinin Sovyetler Birliğinin kurulmasından daha önce eserlerde kullanılmaya başlandığını, özellikle Ceditçilik döneminde Kırgız aydınlarının Türk dünyası ile bilimsel, edebî ve siyasî olarak ciddî bir etkileşim içinde olduklarını ve incelenen eserlerden de anlaşılacağı üzere bu etkileşimin yazı dilinin gelişim seyrine tesir ettiğini göstermektedir. Ancak Sovyetler Birliğinin kurulması ile Kırgız yazı dilinin farklı bir seyir izlemeye başladığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: yazı dili, Kırgız, cedit, Sovyetler Birliği, İşenaalı Arabayev, Kasım Tınıstanov, Kayyum Miftakov, dil tarihi

ABSTRACT

The characteristics of Kyrgyz language, the language that is accepted as the official written language of the Kara-Kirghiz Autonomous Oblast in 1924 upon its foundation, had been seen in some texts even before its acceptance, since nineteenth century. There has not been made an inclusive study on the process of making the Kyrgyz language a written language neither in Turkey nor in Kyrgyzstan. This study intends to analyze the establishing stage of Kyrgyz written language from the late nineteenth century until the oblast started to use the Latin alphabet in 1928.

The archival documents and relevant works in National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, National Library of Kyrgyzstan and National Library of Russia in St. Petersburg were scanned and information on the era was gathered, the evaluation of the era was conducted by using the data that had been gathered. A linguistic analysis of the works that could be seen as first instances of Kyrgyz written language was conducted in order to express the internal and external dynamics during the establishment of written language. In addition, the people, social and political incidents that contribute and affect the establishment were examined, along with the alterations of the most important elements of written language – orthography, alphabet and terminology-that have occurred through time.

The results obtained show that the Kyrgyz language had been used before the foundation of the Soviet Union, particularly during the Jadidism era,Kyrgyz intellectuals were in a significant scientific, literary and political interaction with Turkic world and as can be understood from works examined, this interaction affected the course of the progress of written language. However, it is deduced that the course of Kyrgyz written language alteredwith the foundation of the Soviet Union.

Keywords: written language, Kyrgyz, jadid, the Soviet Union, Isenali Arabaev, Kasym Tynystanov, Kay(y)um Miftakov, history of language

ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ

آ, ا, ه, ة	a		او, و	ow		ن	n
ا, ه, آ ٔ	ä		و	öw		ك, نک, نڭ ڭ, ننڭ	ŋĝ/ñ
ا, ه, اه	e		او, و	uw		ب, پ	p
ى ايـ	ė		و	üw		ر	r
ايـ, ى , اَ	i		ۋ	w		س	s
ايـ, ى , ا	ı		ب	b		ص	ṣ
او, و	o		ج, چ	c		ث	s̱
او, اُو, و	ö		چ, ج	ç		ش	ş
او, اۇ, و	u		د	d		ت, ط	t
اُو,او, اُو, و	ü		ف	f		ظ	ṭ
ا, اا , اا	ā		ک, گ	g		و	v
ەە,اە	ē		غ	ġ		و	v̂
ى	è		خ	ḫ		ي	y
ى	ī		ح	ḥ		ز	z
ى	ī		ه	h		ض	ż
و , اوو, وو	ō		ژ	j		ظ	ẓ
وو	ő		ک	k		ذ	ẕ
اۇ,ۇو, و , ۇۇ	ū		ق	ḳ		ع	‘
و, ۇۇ	ǖ		ل	l		ء	’
او	aw		م	m			

KISALTMALAR VE İŞARETLER

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
Alt. T.	Altay Türkçesi
Ar.	Arapça
Arhiv İYALİ KF AN SSSR	Arhiv İnstitut Yazıka, Literaturı i İstorii Karelskogo Filiala Akademiya Nauk Soyuz Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik
bağ.	Bağlaç
BK	Bilge Kağan
bk.	bakınız
CIK	Merkez Komite
e.	Edat
E.T.	Eski Türkçe
f.	Fiil
Far.	Farsça
Foto.	fotoğraf
Fr.	Fransızca
GUS	Gosudarstvennogo Uçenogo Soveta / Devlet Akademi Konseyi
İng.	İngilizce
inv. no	İnventar (Envanter) numarası
İt.	İtalyanca
K.S.	Ḳıṣṣa-i Zilzala
K.T.	Kırgız Türkçesi
Kaz. Resp. BMA	Kazakstan Respublikası Mamlekttik Arhivi
KiPV	Kultura i Pismennost Vostoka

Komsomol	Genç Komünistler Birliği
KR BMA	Kırgızstan Respublikası Borborduk Mamlekettik Arhivi
KR UİA	Kırgız Respublikası Uluttuk İlimder Akademiyası
KRBMSDA	Kırgız Respublikasının Borborduk Sayasi Dokumentter Arhivi
KT	Kültigin Yazıtı
KTMU	Kırgız Türk Manas Üniversitesi
M.K.	Moldo Kılıç
M.N.	Moldo Niyaz
M.T.K.	Muḫtaṣar Tārīḫi-i Ḳırġızıya
Moğ.	Moğolca
NarKomNac	Narodnıy Komissariat po delam Nasionalnostey / Milliyetler Halk Komiserliği
NarKomPros	Narodnıy Kommissariat Prosvetşeniya / Halk Eğitim Komiserliği
No	Numara
OS	Osmonaalı Sıdıkov
öz. is.	Özel İsim
Revkom	Revolyutsionnıy Komitet / Devrim Komistesi
RLKSMM	Rossiyskiy Leninskiy Kommunistiçeskiy Soyuz Molodeji / Rus Leninst Komünist Gençler Birliği
RSFSR	Rossiyskaya Sovetskaya Federativnaya Sotsalistiçeskaya Respublika
Rus.	Rusça
SKYD	Standart Kırgız Yazı Dili
S.S.C.B.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
sf.	Sıfat
TKŞ	Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye
T.T.	Türkiye Türkçesi
Tac.	Tacikçe

TDAY Belleten	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TsGİA Kaz. SSR	Tsentralnıy Gosudartsvennıy İstoriçeskiy Arhiv Kazak Sovet Sotsialist Republik
Türkistan ASSR	Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
VKP(b)	Tüm-Birlik Komünist Partisi (Bloşevik)
VNAN	Tüm Sovyetler Doğu Çalışmaları Cemiyeti
VAK	Türkistan Yüksek Onay Komisyonu
VCIK	Birlik Merkez Yönetim Kurulu Bölümü
vb.	ve benzerleri
vd.	ve diğerleri
zf.	zarf
zm.	zamir
<>	Metin içerisinde fazla yazılmış ses, harf ve heceleri gösterir
[]	Metin içerisinde eksik olan ses ve heceleri gösterir
(?)	Çeviriyazılı metinlerde kendinden önceki kelimenin okunuşunda tereddüt olduğunu gösterir

GİRİŞ

I. Tezin Konusu ve Amacı

Tezimizin konusu, bugün Kırgızistan Cumhuriyeti'nde resmi yazı dili olarak kabul edilen Kırgız yazı dilinin 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki oluşum sürecini, bu dönemde kaleme alınan ve Kırgız yazı diline temel teşkil etmiş kurucu metinlerin dil özelliklerinin ortaya konulması suretiyle incelenmesidir.

Tezimizin amacı ana hatları ile şöyle belirtilebilir:

1) 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Kırgızlar tarafından yazılmış, Kırgız yazı dilinin oluşumunda temel sayılabilecek olan eserleri tespit etmek.

2) Tespit edilen bu eserlerin imla, ses ve şekil özelliklerini tahlil etmek ve söz varlığını ortaya koymak.

3) Bu eserlerden hareketle Kırgız yazı dilinin söz konusu tarihsel dönem içerisinde geçirdiği aşamaları doğru bir şekilde ortaya koymak.

4) Kırgız yazı dilinin oluşumunu incelerken Kırgızların sosyal, siyasi ve kültürel sahalarda yaşadıkları değişiklik ve gelişmelerin Kırgız yazı diline olan tesirlerini tespit etmek.

5) Tarihsel dönem içerisinde Kırgız yazı dilinde imla, alfabe ve terminoloji açısından meydana gelen değişiklikleri ortaya koymak.

6) İlk dönemden itibaren Kırgız yazı dili ile Müşterek Doğu Türkçesi ile diğer çağdaş Türk lehçeleri arasındaki ilişkiyi doğru bir biçimde tespit etmek.

7) Kırgız yazı dilini art zamanlı olarak incelemek suretiyle bugünkü durumunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak.

II. Malzeme ve Çalışma Yöntemi

19. yüzyılda Kırgızlar tarafından Çarlık Rusyası yetkililerine yazılmış resmî mektuplar, yine 19. yüzyılın ilk yarısından sonra Kırgızistan'ın güneyinde kaleme alınmış olan *Ṣanātī Digäräst*, 1911-1914 yılları arasında İdil-Ural bölgesinde basılmış olan *Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye, Elifba yā ki Töte Oḳuw* ve 1924 yılında basılan *Ḳırġız Alipbesi* tezin esas malzemesini oluşturmaktadır.

Bunun yanı sıra *Ak Col* gazetesi, *Aykap* dergisi, *Şolpan* dergisi gibi diğer Türk lehçelerine ait gazete ve dergilerde Kırgız aydınlarının yayımlanmış olduğu yazılar veya Kırgız yazı dili ile ilgili yazılar (İşenaalı, Arabayev, "Orınbordan Taşkendge Çeyin", *Aykap*, No1-2, 1912; *Aykap Betindegi Makaldar Men Hat-Habarlar*, Almatı, 1961; *Aykap*, Haz. Ü. Sübhanberdina, S. Dautov, Kazak Entsiklopediyasının başkı redaktsiyası, Almatı 1995; Magcan Cumabayev, "Ķırġızdıñ Awız Adabıyatı", *Ak Col*, 23 Haziran 1923; Bazarkul, Daniyarov, "Kırgız Azamattarına" *Ak Col*, No:11, 6 Şubat 1921;, A. Tokombayev, "Kurmanbek Baatır", *Şolpan*, No: 6-7-8, 1923); Kırgız yazı dilinin illk gazetesi olan *Erkin Too* (Kızıl Kırgızıstan) gazetesi (Katagan, "Öz Amalıbızdı Bilūgö Tırışalı", *Erkin Too,* No:3, 1924; Kırgız Balası (Abdulla-Uulu), "Cañı Tamġa Tuuralı", *Erkin Too*, No:47, 27 Ağustos 1925; Latınçıl, "Latın Unutulup Kaldı bı", *Erkin Too*, No:109, 5 Ekim 1926; "Cañı Termender", *Kızıl Kırgızıstan*, 20 Nisan 1929, No:42 (683) vb.), yine Kırgız yazı dili ile çıkan ilk dergilerden olan *Cañı Madanıyat Colunda* dergisi (Mıktıbekuulu, "Calpı Baştooç Okuunu Atkarabız", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:3-4, 1930, s.1-2; Sultan, "Kırgız Mektepterinde Cetişsizdikter", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:1, 1928, s33-34; Şamurzauulı, S., "1. Baskıç mekteptin Pıragıramı (I-II Okuu Cılı Üçün)", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:16-17, 1929, s. 48 vb.); otobiyografik ve biyografik malzemeler (*Kasım Tınıtanov: Talant i Sudva*, Dokladnaya Zapiska Predsedatelya Nauçnoy Komissii Oblastnogo Otdela Narodnogo Pbrazovaniya Predsedatelyu Oblispolkoma i v Kopii v Obkom RKP(b) o Prodelannoy rabote, İspıtıvaemıh Komissiey Trudnostyah i neobhodimosti udelyat ey bolşe Vnimanie so storonı partiynıh i Sovetskih Organov, Bişkek 2011; *Miftahov'dun Ömür Bayanı,* Kırgızistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Yazmalar Fondu, İnv. N(298)96 vb), kongre, kurultay vb. toplantıların kayıtları (*Protokolı Komissii po Sozıvu Pedogogiçeskogo S'ezda o dne i Nauçno-Peddagogiçeskogo S'ezda, Diagrammı Şkol Kirgizskoy Avtonomoy Oblast Sostoyatşih na Gosudarstvennom i Mestnom Byudjete*, TsGA, Kirgizskoy SSR Fond N.647, op. N. 1, ed. Hr. N. 40; *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, Çev. Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu, Prof. Dr. Mustafa Öner, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008 vb.); bu alanda yapılmış önemli bilimsel çalışmalar (E. R. Tenişev, "Eski Kırgızca", çev. Nurgül Moldaliyeva, Mayrambek Orozobayev, *Türk Dünyası Dergisi*, S.37, s.51-90; İngeborg Baldauf, *Schriftreform und Schrifwecssel bei den Muslimische Russland-und Sowjettürken (1850-1937): EinSymptom Ideengeschichtlicher Entwicklungen*, Budapeşte, 1993; T.A. Abdırahmanov,, A. E. Kubatova, C. R. Baydildeyev, *Eki Door İnsanı E. Arabayev*, Bişkek 2013) ve 1924 -1932 yıllar arasında Kara Kırgız

bölgesinde yazılmış bilimsel, siyasî, edebî eserler ve ders kitapları (Cusup Abdırakmanuulu, *Kırgızıstan*, Kırgızıstan Memleket Basması, Prunza 1928; S. Akmatov, *Caarapıya Metodikesi, Birinçi Bölüm*, Keñeş Sayuzundagı Elderdin Borbor Basması, Masköö 1927, 40 s; L., A. Äkranom, Genzelebskiy, *Kalkozdordo Emgekti Uyuşturuu cana Ogvakı Tölöö*, Taşken 1930; İşenaalı Arabayev, *Ḳırġızdın Alip-Bēsi*, 1928; Aalı Tokombayev, *Lenin Tuuraluu,* Orta Asya Matbaası, 1927; G. İ. İvanov, *Geografiyenin Baştalgıç Kursu I- Bölüm*, çev. İşenaalı Arabayev, Moskova 1925 vb.) tezde yararlanılan en önemli malzemeleri oluşturmuştur.

Tez çalışmamızda aşağıdaki yol izlenmiştir:

1) Daha önce Kırgız yazı dili tarihine ilişkin olarak yapılmış bütün çalışmalar ve 19. asrın sonu 20. asrın başında Kırgız Türkçesi ile kaleme alınmış malzemeler tespit edilerek Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi, Kırgızistan Milli Kütüphanesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi kütüphanesi, Saint Petersburg'da yer alan Rusya Milli Kütüphanesi'nden derlenmiştir.

2) Çağdaş Kırgız yazı dili için temel teşkil eden Arap harfli ve Latin harfli matbu ve yazma eserler okunarak çeviriyazı ile yazılmıştır.

3) Çeviriyazı ile yazılan metinlerin önce imla, ses ve şekil hususiyetleri ve söz varlıkları betimleme yoluyla ortaya konulmuş ardından bu eserlerin bu hususiyetleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

4) Bu kurucu metinlerin dil özellikleri hakkında yapılan bu art zamanlı tahlil ile elde edilen sonuçlar, dönem sosyal, siyasi ve kültürel alandaki gelişmelerin yazı diline olan etkisinin de değerlendirilmesi suretiyle 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başını kapsayan zaman diliminde çağdaş Kırgız yazı dilinin geçirdiği aşamalar tespit edilmiştir.

5) Kurucu metinlerin yanı sıra süreli yayınlar, otobiyografik malzeme, kongre, kurultay vb. toplantıların kayıtları gibi arşiv malzemelerinin ayrıca bugüne kadar yapılan ilgili bilimsel çalışmaların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesiyle 19. yüzyılın ikinci yarısından 1932 yılına kadar geçen zaman içerisinde Kırgız yazı dilinin terminolojisinin, imlasının ve alfabesinin durumu kronolojik bir sıra takip etmek suretiyle betimlenmiştir.

III. Kırgızlarda Siyasi Durum

Kırgız adı ilk defa Çin kaynaklarında M. Ö. 203-201 yıllarında *Ke-k'un* (ge-kun) şeklinde geçmektedir.[1] VI-VIII. yüzyıllardaki eski Türk yazıtlarında Kırgız adı, *Ḳırḳız*[2], *Divanü Lügati't-Türk*'te de *Ḳırḳız*[3] biçiminde geçmektedir. Kırgız adı çeşitli Batı kaynaklarında *Hergiz*[4] olarak geçerken Arap ve Fars kaynaklarında *Hırkız, Hırhız, Kırkız* şekillerinde gibi değişik biçimlerde kaydedilmiştir.[5]Arap-Fars kaynaklarında yer alan adlandırmalar aşağı yukarı birbirine benzemektedir ve Türk yazıtlarındaki biçime yakındır. Kırgızlar, Kalmaklar ve Çinliler tarafından XVII-XIX. yüzyıllarda *Burut* olarak adlandırılmıştır.[6]

Kırgız şecere geleneğine ait temel eserlerden biri olan *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'ye göre Oğuz Han'ın 24 torunu vardır, bunlardan biri Kırgız veya Kazak'tır. Kırgız adı, kır+gez- "kır adamı" şeklindeki birleşik isimden gelmektedir.[7]

Bilindiği üzere Reşidüddin'in *Cāmi'ut-tevārih*'indeki *Târih-i Türkân û hikâyet-i cihangirî-i û* adlı bölümde bütün Türklerin ve Moğolların soyu Oğuz Han'a, Oğuz Han'ın soyu da Hz. Nuh'un oğlu Yafes'e dayandırılmaktadır.[8] Benzer bir Oğuzname de Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şerece-i Terakime* adlı eserinde bulunmaktadır.[9] Yazıcızâde Ali de Türklerin tarih sahnesine çıkışından Osmanlıya kadar olan dönemini anlattığı *Tevârih-i Âl-i Selçuk* adlı

---

[1]S.Yahontov, "Etnonim "Kırgız" v Kitayskih İstoriçeskih İstoçnikah", *Bayırkı Kırgız Tarıhının Aktualduu Problemaları*, KTMU, Bişkek, 2001, s. 3-4; L. Ligeti, "Kırgız İsminin Menşeyi", *Türkiyat Mecmuası*, C.I., İstanbul, 1925, s.231-249; Hu Chjenhua,"KıtayçaTarıhıy Kitepterdegi Bayırkı Kırgızdardın Etnonimi Cönündö", *Bayırkı Kırgız Tarıhının Aktualduu Problemaları*, KTMU, Bişkek, 2001, s. 12-17; A. Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s.74.

[2] N. H. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1986, s. 914-915.

[3]*Divânu Lügât'it-Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), C. I, TDK, Ankara 2006, s.30.

[4] M. R. Drompp, "Erken Dönemlerden Moğol İstilasına Kadar Yenisey Kırgızları", *Türkler,* C.II, Ankara 2003, s.397; L. Ligeti, "Kırgız Kavim Adının Kaynağı", *Türkiyat Mecmuası*, çev. Ragıp Hulusi Özdem, C.I. İstanbul 1925, s.235-249.

[5] T. K. Çorotegin, K. S. Moldokasımov, *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarıhıy Bulaktarı*, Bişkek 2002, 370 s.; Y.Z. Yörükan, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler*, Gelenek Yayıncılık İstanbul 2004, s. 158, 201, 277; Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara 2001, s.6; Reşideddin Fazullah, *Cami' üt-tevarih*, çev. W. M. Thackston, Yayınlayanlar: Şinasi Tekin, Gönül Alpay, Tekin, Harvard Üniversitesi, 1998, s. 77-78.

[6] V. Ya. Butanayev, "Vopros u Buryatah Sayano-Altaya", *Bayırkı Kırgız Tarıhının Aktualduu Problemaları*, KTMU, Bişkek, 2001, s. 39-41; C. Maanayev, O. K. Karatayev, *Kırgız Elinin Etnikalık Önügüüsü*, Bişkek 2003, s.23-27.

[7] Salih Mehmet Arçın, "Muhtasar Tarih-i Kırgıziya Transkripsiyonlu Metin-Aktarma", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı:2, Sonbahar 2014, s.246-247.

[8] Ebü'l-Fazl b. Ebi'l-Hayr Reşidüddin Fazlullah-i Hemedani, *Camiü't-tevarih*, yay. Haz. Ahmet Ateş, Türk Dil kurumu Yayınları, Ankara 1960; Faruk Sümer, *Oğuzlara Ait Destani Mahîyetde Eserler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1959 s. 359-362.

[9] Ebulgazi Bahadır Han, *Şerece-i Terākime*, Haz. Zuhal Kargı Ölmez, Simurg Yayınları, Ankara 1996; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türklerin Şeceresi*, Haz. Nurer Uğurlu, Prof. Dr. Orhan E. Vardar, Örgün Yayınevi, 2011 İstanbul.

eserinin başında bütün Türklerin Oğuz Han'ın soyundan geldiğini belirtmektedir.[10] Bu gelenek Kırgız şecerelerinde de önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Bala Ayılçı, Talıp Moldo, Tölök Törökanuulu, Togolok Moldo'nun şecerelerinde de benzer bir anlatım söz konusudur.[11] Osmonaalı Sıdıkov da Kırgızların ve Kazakların menşeini Oğuz Han'a bağlamaktadır.

Kırgız adının menşei konusunda tarihi süreç içerisinde çeşitli görüşler ortaya atılmıştır ancak bugüne kadar hiçbir görüş kesinlik kazanmış değildir.

W. Radloff, Kırgızların ortaya çıkışını 40 ve 100 sayılarıyla izah etmiştir. Buna göre Kırgız adı kırk ve yüz sayı adlarından (*Kırgız<kırk +cüz) türemiştir.*[12] L. Ligetti de Kırgız kelimesini kırk sayısıyla ilişkilendirerek bu adın *kırk* sayı adı ve *z* çokluk ekinden türemiş olduğunu ifade eder.[13] Ethem R. Tenişev ise adın *kırk* ve *kız* kelimelerinden türediğini belirtmiştir.[14] Necip Asım, Türklerin nehirleri ögüz diye adlandırmasından hareketle Kırgız adının kırk-ögüzyani nehir kıyısında yaşayan kırk boy olabileceğini ifade etmiştir.[15] Z. V. Togan Kırgız isminin "Kırkır" veya "Kırker"den geldiği fikrini ileri sürmüştür.[16] Yuan Sülalesinin Tarihi (Yuan-Şi) Kırgızlar hakkında bir efsane anlatır. Buna göre Kırgızlar 'Kırk kız'dan gelmektedir.[17]

Kırgız tarihi ile ilgili tarihçileri uzun süre meşgul etmiş sorulardan biri de Kırgızların bugün yaşadıkları yere nereden ve zaman geldikleridir.

Barthold'a göre Kırgızlar, bilinen ilk tarihlerde yalnızca Yenisey havzasında yaşamaktaydılar.[18] Taşağıl, Kırgızların eski yurdunun Kögmen dağlarının kuzeyinde Yenisey nehrinin kollarından kem havzasıdır.[19] Kırgız tarihçi Olcobay Karatayev, Kırgızların ilk yerleşim yerinin Moğolistan olduğunu ifade etmektedir.[20]B. Soltonoev'e[21] göreyse Kırgızlar

---

[10] Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009.

[11]Timurlan Omorov, *Kırgız Şecerelerine Göre Türk Boyları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s.72.

[12] V. V. Radlov, *Etnografiçeskiy Obzor Turetskih Plemen Sibiri i Mongolii*, İrkutsk, 1929, s.18-19.

[13] L. Ligetti, "Kırgız Kavm İsminin Menşei", *Türkiyat Mecmuası*, C.I., 1925, s. 236-249.

[14] E. R., Tenişev, "Kırgızların ve Kırgızcanın Kökeni Sorunu Üzerine", çev., Caştegin Turgunbayev, Ankara: Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Sayı: 11, Şubat 1997, s. 56- 71.

[15] N. Asım Yazıksız, "Kırgız Kelimesinin İştikakına Dair", *Türkiyat Mecmuası*, C. II, İstanbul 1928, s. 387-390.

[16] A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, C.I, 3. Baskı, İstanbul, 1970, s. 420.

[17] V. V. Barthold, *Kırgızlar*, çev. Ufuk Deniz Aşçı, Kömen Yayınları, Konya 2002, s. 54.

[18] V. V. Barthold, *a.g.e.,* s. 11; Zeki Velidi Togan, *a.g.e.*, s.69; Saadettin Gömeç, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 12.

[19] A. Taşağıl, *a.g.e.*, s.73.

[20] Olcobay Karatayev, *Kırgızdardın Tegi, Taraluu Arealı, Etnostuk-Madaniy Alakaları*, Bişkek 2013, s. 11.

eski çağlardan beri Tanrı Dağları civarında yaşamışlardır. Bahaeddin Ögel ise Kırgızların milattan önceki dönemlerde Hun devletinin kuzeyinde ve batısında Tanrı dağlarının kuzeyine ve Aral'a kadar geniş bir alana yayıldıklarını ancak Göktürk döneminde Kem Irmağı ve Yenisey civarında yaşadıklarını belirtmiştir.[22]

Son dönemlerde ağırlık kazanan görüşe göre Kırgız boylarının Yenisey-İrtiş havzası, Doğu Türkistan, Altay Dağları, Tanrı Dağları ve Pamir bölgesi gibi geniş bir alanda aynı zamanda yaşamışlardır. Bu da Sovyetler Birliği dönemindeki, Tanrı Dağı Kırgızlarıyla Yenisey Kırgızlarının arasında herhangi bir bağlantı olmadığı şeklindeki görüşün doğru olmadığını göstermektedir.[23]

Kırgızlar hakkındaki ilk kayıt Hun İmparatoru Mete (Mo-tun) zamanına aittir. Ancak bu kayıtta Kırgızların yaşadıkları yer hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.[24] Bu tarihte Kırgızlar Kem civarında yaşamaktaydılar. Çin kaynaklarında yer alan M. Ö. 99 tarihli kayıt, Kırgız adıyla ilgili Hun devleti zamanındaki son kayıttır.[25]

M.S. 7. yüzyıla kadar Çin yıllıklarında Kırgız adı geçmese de Orhun yazıtlarında pek çok yerde Kırgızlardan bahsedilmektedir. Mukan Kağan'ın ölümü üzerinde yapılan yas törenine bir Kırgız elçisi de katılmıştır. Bütün bunlar Kırgızların o dönemde güçlü Türk boylarından biri olduğunu ve Göktürk devleti ile yakın temas halinde olduklarını göstermektedir.[26]

7. yüzyıl başlarından 907 yılına kadar Çin'e hâkim olan Tang hanedanlığı döneminde Kırgızlar hakkında epey malumat bulunmaktadır.[27] Göktürk Kağanlığının Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrıldığı dönemde ise Kırgızlar, kimi zaman bağımsız olarak hareket etseler de genel olarak Çin'e itaat etmek durumunda kalmıştır.[28]

---

[21] Belek Soltonoev, *Kızıl Kırgız Tarıhı*, C. I, Bişkek, 1993, s. 5-12.

[22] Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun Tarihi II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.383.

[23] Viktor Yakovleviç Butanayaev, Yuriy Sergeyeviç Hudyakov, *İstoriya Eniseyskih Kırgızov*, Abakan 2000; T. Çorotegin, *Etniçeskie Situatsii v Tyurskih Regionah Tsentralnoy Azii Domongolskogo Vremeni*, Bişkek 1995; Yu.S. Hudyakov, K. Ş. Tabaldiev,"Novıe pamyatniki drevnih tyurokna Tyan-Şane", *Problemı sohraneniya, ispolzovaniya pamyatnikov arheologii Altaya*, Gorno-Altaysk, 1992, s. 89-90.

[24] V. V. Bartold, *Kırgızlar*, çev. Ufuk Deniz Aşçı, Kömen Yayınları, Konya 2002, s.11.

[25] Olcobay Karatayev, *a..g. e*, s.11; A. Taşağıl, *a.g.e.,* s.73.

[26] KT. doğu 4, 14, 21, 25, 36, BK, doğu 5, 12, 15,17, 20, 26; Tonyukuk, doğu 2, kuzey 4, bk. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1975.

[27] *Çin Yıllıklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)*, Haz. İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahid Baysal, Ankara 2006.

[28] S. E. Malov, *Pamyatniki Drevne tyurkskoy Pis'mennosti. Tekstı i İssledovaniya*, (ed: A. N. Kononov), İzd. AN SSSR, M – L, 1951, s. 36.

758'de Uygur Kağanlığı'nınhakimiyeti altına girmişlerdir. O sırada Moğolistan'da baş gösteren kıtlık ve Uygurların uğradığı ekonomik ve siyasî çöküntüden yararlanan Kırgızlar 840 yılında Orhun'da Uygurların başkenti olan Hara-Balgas'ı (Ordu-Balık-Karabalasagun) ele geçirmiştir. Kırgızların Ötüken'e hâkim olmalarından sonra Uygurlar büyük gruplar halinde çeşitli bölgelere dağılmışlardır.[29] Böylece 840 yılında tesis edilen Kırgız Kağanlığı 80 yıl yaşamıştır. Topraklarını genişletmeyi arzulayan Kırgızlar, seferler düzenlemiş ve Kağanlığın topraklarını epeyce genişletmişlerdir. Devletin sınırları Güney Sibirya, Doğu Türkistan ve Talas'a kadar uzanmıştır. Ancak böylesine geniş bir coğrafyayı yönetmekte zorlanan Kırgız devleti kısa bir süre sonra yıkılmıştır.[30]

Kırgız Kağanlığı döneminde Kırgızlar, Doğu Türkistan seferleri sırasında Doğu Tanrı Dağı ve Yedisu bölgesine yerleşmişlerdir. Kırgızların batıya doğru göçleri daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. En büyük göç hareketi ise Moğol işgali sırasında yaşanmıştır.[31]

IX-X. yüzyıllarda Kırgızların batıya yaptıkları seferler Türk boylarının Avrasya'ya doğru göç etmelerine neden olmuştur. Uygurlar bugünkü Moğolistan bölgesinden güney ve güney-batıya, Kıpçak ve Kimekler Altaylardan batıya, Karlukların büyük bir kısmı Tanrı Dağları bölgesinden Maveraünnehir tarafına kaymışlardır. Tanrı Dağları bölgesi de Kırgız, Çiğil, Tuhsi, Argu ve Yağmaların anayurdu haline gelmiştir.[32] Türk boylarının bu şekilde batıya kaymaları Karahanlı devletinin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Karahanlı devletinin kuruluşuyla birlikte Tanrı dağları civarında yaşayan Kırgızlar Karahanlı hakimiyetine girmişlerdir. Orta Asya'daki ilk Müslüman Türk devletinin hakimiyeti altındaki bu Kırgızlar Tanrı Dağları, Pamir Dağları, Talas ırmağı çevresi ve

---

[29] Saadettin Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara 1997 s.55; Gülçin Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004 s.33;Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Ankara 1987, s. 27.

[30]Ö. C. Osmonov, *Bayırkı Doordon Azırkı Mezgilge Çeyin Ekzamendik 100 Suroogo Coop*, Bişkek 2008, s.65.

[31] Yenşen Liu, *Budda ili Udun*, Şincan Halk Neşriyatı, Şincan 1990, 703; Dinar İmanova, *IX-XIII. Yüzyıllarda Kırgızların Siyasi, İktisadi ve Sosyal Tarihi,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 43; Kalen Sıdıkova, *Kırgız Tarıhı*, Turar, Bişkek 2011, s.439-480.

[32] Dinar İmanova, *a.g.e.*, s.43.

Yedisu bölgesinde yaşamışlardır.[33] Kırgızların İslamiyeti kabul etmeye başladıkları tarih bu döneme denk gelmektedir.[34]

Görüldüğü gibi bugün Kırgızistan'ın bulunduğu topraklar Karahanlı devletinin önemli yerleşim yerlerindendi. Karahanlı devletine başkentlik yapmış olan Balasagun bugün kuzey Kırgızistan'da bulunmaktadır. Tokmok şehri yakınlarındaki şehir kalıntısının Balasagun olduğu tahmin edilmektedir ve Yusuf Has Hacip *Kutadgu Bilig*'i burada yazmaya başlamıştır. Yine ünlü Türk âlim Kaşgarlı Mahmut'un, Isık Göl'ün güneyinde yer alan ve tarihi bir şehir olan Barshan'dan olduğu düşünülmektedir.[35]

IX. yüzyılda Karahanlı devletinin yanı başında yeni bir tehlike baş göstermiştir: Kuzey Çin'den gelen Kara-hıtay (Kitan)lar.Kara-hıtaylar hem Yenisey hem de Doğu Türkistan ve Yedisu bölgesindeki Kırgızlarla mücadele etmişlerdir. Bu mücadelelerden sonra Yenisey Kırgızları Doğu Türkistan, Yedisu, İrtış bölgelerindeki Kırgızlardan tamamıyla ayrı düşmüştür.[36]

1207 tarihinden itibaren Kırgız toprakları Moğolların kontrolüne geçmeye başladı. XIII. yüzyıl boyunca Kırgızlar Moğollarla mücadele etmiş ancak başarılı olamamıştır.[37] Moğolların hakimiyet mücadelelerinden dolayı Orta Asya'da meydana siyasi ve askeri hareketlilik uzun müddet durulmadan devam etmiştir.[38]

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Kırgızistan topraklarının da içinde bulunduğu geniş bir saha oğlu Çağatay'a verilmiştir.[39] İki kola (Yenisey-Tanrı Dağı Kırgızları) ayrılmış olan boy birlikleri aynı dönemde iki ayrı coğrafyada Moğollarla mücadele halindedir.[40]1315'li

---

[33] Ö. C. Osmonov, A. A. Asankanov, *Kırgızstan Tarıhı*, Bişkek 2001, s.111; Anvar Baytur, *Kırgız Tarıhının Leksiyaları,* 1992, s. 14.

[34] V. V. Barthold, *Four Studies on the History of Central Asia History of the Semirecye,* çev. T. A. Minorsky, 1962, s.92; Seyfettin Erşahin, "Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, S.1, Ankara 1999, s.408.

[35] T. Çorotegin, *Mahmut Kaşgari (Barskani) cana anın "Türkiy Tilder Söz Cıynagı" (1072-1077),* Bişkek, 1991, s. 12-43.

[36] Dinar İmanova, *a.g.e.*, s. 68.

[37]Ö. C. Osmonov, A. A. Asankanov, *a.g.e.*, s. 113;V. V. Barthold, *Kirgizi*, Moskova 1963, s. 45; Mustafa Kalkan, "Türk ve Moğol Kavimleri Arasında Kırgızların Demografik- Etnik Erime Seyirleri', *Bilig Dergisi*, Bahar 2011, S.57, s.91.

[38] Mustafa Kalkan, *Kırgız ve Kazaklar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s.108.

[39]Abdülkadir Yuvalı, *"Çağatay Hanlığı", TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, 1993, s.178.

[40] Mustafa Kalkan, *a.g.e.*, s.108.

yıllardan sonra Çağatay sülalesi zayıf düşmeye başladı.[41] Çağatay ulusu topraklarının batı kısmı 1365-70'li yıllardan itibaren Temürlülerin eline geçmiştir.[42]

Emir Timur Kırgızların yaşadığı ve "Moğulistan" olarak adlandırılan bölgeye dahil olan topraklara 1370-1390 yılları arasında çeşitli zamanlarda seferler düzenlemiştir. Timur'un Çin'e sefer düzenlerken 1405 yılında ölmesiyle Moğulistan bölgesindeki askeri hareketler durmuş ama sülalesinin bu bölgeler üzerindeki hakimiyeti sonra devam etmiştir.[43]

1490'lı yıllarda ise Kazakistan ve Kırgızistan coğrafyası için yeni bir tehlike baş göstermiştir. Moğolistan bölgesinin eski sakinlerinden olan Oyratlar bu bölgenin en büyük güçlerinden biri olarak tekrar ortaya çıkmışlardır.[44]

Oyratların Kazak-Kırgız coğrafyasındaki askerî ve sosyal etkileri önemlidir. Boyların oluşumunda, Moğolistan ve Yenisey bölgesinden Tanrı dağlarına doğru gerçekleşen göçlerde, etnik karışımlar sonucunda şekillenen yeni siyasi oluşumlarda ve daha birçok konuda beklenilmeyen tesirler yaratmışlardır.[45]

Bu dönemde Yenisey, Altay ve diğer bölgelerden Tanrı dağları bölgesine gelen Kırgız boyları, Yedisu bölgesinde adlarını duyurmaya başlamışlardır. Kazak Hanlığının siyasi idareyi tesisi sırasında, hanlığın sınırları içinde kalan Yedisu bölgesindeki Kırgız boylarının oldukça etkin oldukları bilinmektedir. Moğol hakimiyetinin sona ermesiyle beraber Kırgız boyları yeni siyasi yapılanmalara yönelmeye başlamıştır.[46]

XV. yüzyılın ikinci yarısı XVI. yüzyılın başlarında yaşanan son siyasi hadiselerle beraber Kırgızların etnik yapısı (sağ kanat ve sol kanat) şekillenmeye başlamıştır.[47]XVI. asırda Kırgızların eski Türk devlet geleneğindeki askeri ve idari yapıya bağlı olarak Sağ, Sol ve İçkilik (merkez) olarak etnik, sosyal ve siyasi oluşumlarını tamamladıkları görülür.[48]XVI. asırda Yedisu eyaletinde bulunan Kırgızların bir kısmı Moğol hanı Ahmed Han'ın oğullarından Halil Sultan idaresine girmiş, bir kısmı da Kazak hanlarına tabi olmuştur. Kırgızlar XVII.-XVIII. asırlarda, Cungar Hanlığıyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

---

[41]Abdülkadir Yuvalı, *a.g. m., s.178.*

[42] V. V. Barthold, *Oçerk İstorii Semireçya*, F., 1943, s.65-70; Abdülkadir Yuvalı, *a.g.m.,* s.177.

[43] Mustafa Kalkan, *a.g.e.,* s.117-118.

[44] Olcobay Karatayev, "Kırgızlar ve Oyratlar: Çoroslar-Cungar Adı Nereden Gelmiştir?", http://dergipark.ulakbim.gov.tr/kdeniz/article/view/5000113432/5000105625 (20.07.2017); Mustafa Kalkan, *a.g.e.*, s.119

[45] V. A. Moiseyev, *Djungarskoe Hnastvo i Kazahi XVII-XVIII vv.*, Alma-Ata, 1991, s. 6-12.

[46] Mustafa Kalkan, *a.g.e.*, s.126.

[47]Ö. C. Osmonov, A. A. Asankanov, *a.g.e.*, s. 137-146.

[48]Ö. C. Osmonov, A. A. Asankanov, *a.g.e.*, s. 137-146.

XIX. asrın ilk yarısına gelindiğinde Kırgızların Hokand Hanlığının idaresi altına girdikleri görülmektedir.[49]

XIX. yüzyılda Hokand Hanlığı büyük bir devlet haline gelmiştir. Hanlık 19. Yüzyıldan itibaren bölgede gittikçe kuvvetlenmiş ve sınırlarını genişletmeye başlamıştır.Önce Güney Kırgızistan Hokand Hanlığının idaresi altına girmiştir. Madali Han'ın hükümdarlığı sırasında da Kuzey Kırgızistan'ı da idaresi altına almıştır. Hanlığın yönetiminde zaman içerisinde Kırgızlar ve Kıpçaklar oldukça önemli konumlara yükselmişlerdir.[50]

1840'lardaki önemli siyasi gelişmelerden biri kuzeydeki Kırgız boyları Sarıbagış boyunun beyi Ormon'u kendilerine han olarak seçmiş olmasıdır.[51] Bu dönemde gerçekleşen bir diğer önemli siyasi gelişme de 1846-1847 yıllarında yapılan Kırgız-Kazak savaşıdır. Bu savaşta Kazak Han'ı Kenesarı Kırgızlar tarafından idam edilmiştir. Bu hadise Kazaklar ve Kırgızlar arasında husumete sebep oluşmuştur.[52]

Bir süre sonra Bugu[53] boyunun beyi olan Borombay ile Ormon Han arasında anlaşmazlık çıktı. 1854'te çıkan çatışmadan Ormon Han Bugu boyuna esir düştü. Bir senesonra vefat etti. Sarıbagış boyu Ormon Han'ın intikamını almak için Bugu kabilesine büyük bir baskın düzenledi. Bu şartlarda hayatta kalabilmek için Bugu boyunun birkaç temsilcisi Rusya İmpartorluğu'nun yardımına müracaat ederek 17 Ocak 1855'te Rusya uyruğuna geçerler. Bütün bu gelişmeler Çarlık Rusya'sının Kırgızistan topraklarını ele geçirmesi için elverişli bir ortam hazırlamıştır.[54]

Rus devleti Kuzey Kırgızistan topraklarını ele geçirmek için önce Hokand Hanlığının müstahkem mıntıkalarını ele geçirdi. İlk olarak Ağustos 1860'ta Tokmok müstahkem

---

[49] Kalen Sıdıkova, *a.g.e.*, s. 522-526.

[50] "*Hanlar, Kırgızlarla olan ilişkilerinin sağlam şekilde geliştirmek amacı ile onlarla evlilik yoluyla akrabalık ilişkilerine girmeye gayret etmişlerdi. Hokand hakimi Narboto Bey bir Kırgız kızı ile evli idi, onun oğlu Alimhan ise annesinin erkek kardeşleri olan Kırgız Momunbek ile Irıskulbek'i kendi ordusunun komutanları olarak tayin etmiştir. Madali Han'ın hükümdarlığı zamanında Kırgızların temsilcisi Nusup (Yusuf) binbaşılık görevine kadar yükselmiştir. Kırgızların AdigineboyunanAlımbek, Kesek boyundan Seyitbek, Teyeles boyundan Polot, Avat boyundan Satıbaldı Talas bölgesinden Acıbek ve diğer itibar sahibi Kırgız beyleri Datka (Paşa) unvanına sahip olmuşkardır. Onlar hanlığın toplumsal ve siyasi hayatından önemli rol oynamışlardır*", Tınçtıkbek Çorotekin, "Kırgızistan Cumhuriyeti", *Türkler*, C. XIX, s. 470-471.

[51] Kalen Sıdıkova, *a.g.e.*, s.570.

[52] D. Saparaliyev, "Kırgız –Kazak İlişkileri (18. Yüzyılın İkinci Yarısı-19. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bişkek 2011, S.1, s.12-10.

[53] Kırgızlarda üç büyük boy grubu bulunmaktadır: sağ kanat, sol kanat ve İçilikler. Bu teşekkülüne göre Bugu boyu sağ kanattaki en büyük boylardan birini oluşturmakta olup ağırlık Kuzey Kırgızistan'da meskundurlar, daha fazla bilgi için bk.Olcobay Karatayev, *Kırgız Etnonimder Sözdügü*, Kırgız Türk Manas Üniversitesi Yayınları:40 Yardımcı Ders Kitapları Dizisi:13, Bişkek 2003, s.50.

[54] Taşmanbet Kenesarıyev, *Kırgızstandın XIX. Kılımdın 50-70. Cıldarındağı Sayasi Önügüüsü*, Bişkek 2009, s. 111-140; Ö. C. Osmonov, A. A. Asankakov, *a.g.e.*, s.226-233.

mıntıkası, aynı yılın Eylül ayındaBişkek müstahkem mıntıkası düşmüştür.[55]1855-1868 yılları arasında Kuzey Kırgızistan tamamen Rusların eline geçmiştir.[56]

1865'te Türkistan'ın stratejik öneme sahip en önemli şehirlerinden biri olan Taşkent Rusların eline geçmiştir. Bu işgalin en önemli sebebi Buhara Emirliği ile Hokand Hanlığı arasındaki savaştır. Burada kurulan Türkistan Vilayeti'nin adı daha sonra Türkistan Genel Valiliği olarak değişmiştir.[57] Hokand Hanlığı'nın bütün topraklarını ele geçirmekte olan General K. P. Kaufmanda genel vali olarak tayin edilmiştir. Kaufman 1868 yılında Hocent şehrini işgal ederek Hudayar Han ile bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma aslında Hokand Hanlığı'nın Çarlık Rusyası'nın boyunduruğu altına girmesine sebep olacaktır.[58]

1873-1876 yılları arasına çeşitli bölgelerde isyanlar çıkmıştır. Ancak 1 Şubat 1876 yılından itibaren Hokand Hanlığı'nın mevcudiyeti son bulmuştur.[59]

Kırgızistan'ın bütün topraklarının işgal edilmesinden sonra Rusya İmparatorluğu buraya kendi yönetim sistemini getirmiştir. Kırgızistan toprakları Türkistan Genel Valiliği'nin Yedi-Su (Semireçye), Sır Derya ve Fergana vilayetleri arasında paylaştırılmıştır.[60]

Sömürge siyasetine karşı çeşitli zamanlarda ayaklanmalar çıkmıştır. Ancak en büyük ayaklanma 1916'da çıkmıştır. Bugün 'Ürkün hadisesi' olarak adlandırılan ve Kırgızların yanı sıra Kazakların da katıldığı bu isyan çok sert önemlerle bastırılmak istenmiştir. Halk bu baskılar neticesinde Doğu Türkistan bölgesinde göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göç sırasında Bişkek ve Prjevalskiy kazasının yerli nüfusundan 100.000'e yakın kişi hayatını kaybetmiştir. Doğu Türkistan'a gidenler orada da çok ciddi sıkıntılarla karşılaşmış ve pek çok insan orada hayatını kaybetmiştir.[61]

1 Şubat 1917'deki ihtilalden sonra Rus Çarlığının yıkılmasın üzerine Çin'deki Kırgızlar yeniden topraklarına dönmüşlerdir.31 Ekim 1917'de Türkistan Bölgesinin başkent olan Taşkent şehrinde Sovyet iktidarının kurulduğu bildirilmiştir. 15-22 Kasım'da Taşkent'te Halk Komiserler Şurası tarafından düzenlenen Türkistan Konseylerinin III. Bölgesel kurultayı

[55]Tınçtıkbek Çorotekin, *a.g.m.*, s. 471.
[56] Taşmanbet Kenesarıyev, *a.g.e.*, s. 111-140.
[57] Ö. C. Osmonov, *a.g.e.*, s.141.
[58] Tınçtıkbek Çorotekin, *a.g.m.*, s.472.
[59] Ö. C. Osmonov, *a.g.e.*, s.141-146.
[60]A. Bennigsen, SSCB'ndeki Müslümanlar, çev. Selim Taygan, Ankara,1984, s.30-31.
[61] *1916. Cılkı Kırgızstandagı Kötörülüş, Dokumentter cana Materiyaldar Eskerüülör*, Haz. L. V. Lesnaya, Bişkek 1996, s.60-69.

olmuş ve burada alınan karar gereği 1917 Kasımının sonunda Kızıl-Kıya'da, Aralık ayında Celal-Abad'da ve Oş'ta, 1918 yılının Şubat ayında Pişpek'te (Bişkek'te), Nisan ayında Narın'da, Mayıs'ta Karakol'da Sovyet rejimi ilan edilmiştir. Türkistan'ın yerli halkının temsilcileri, 2 Kasım 1917'de kabul edilen "Rusya halklarının hakları beyannamesi" maddesini hayat geçirmek için kesin hareketlere girişmişlerdir.[62]

Yerli halkın temsilcileri 16-22 Kasım 1917'de Bütün Müslümanlar Olağanüstü IV. Kurultayı'nda bir araya gelmişlerdir. Kurultayda Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ilgili karar alınmıştır. Ancak Ruslar kurulan özerk yönetimi dağıtmıştır. Bu olaydan sonra Fergana vadisinde silahlı mücadele başlamıştır. Ancak direniş Bolşevikler tarafından bastırılmıştır. Silahlı mücadelenin sonuçsuz kalmasından sonra siyasi çözüm arayışlarına gidilmiştir. Milli bir özerklik elde etme mücadelesi verilmiş, Dağlık Kırgız Vilayeti'nin kurulması için 1 Haziran 1922'de bir anayasa kurultayı yapılmıştır. Ancak girişim Lenin tarafından durdurulmuştur.[63]

16 Eylül 1924'te Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Şurası Merkezi İcra Komitesi'nin aldığı kararla Orta Asya'nın millet ve devlet olarak birbirinden ayrılmasına karar verilmiştir.[64]14 Ekim 1924'te Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin bünyesinde Kara-Kırgız Özerk bölgesi kurulmuştur. 27-30 Mart 1925'te Bişkek şehrinde Kara-Kırgız Özerk Bölgesi'nin bölgesel meclisinin birinci anayasa kurultayı gerçekleşmiştir. Burada resmî addan "Kara" kelimesi çıkarılmış bölge Kırgız Özerk Bölgesi adını almıştır. 1 Şubat 1926'dan sonra burası RSFSC bünyesinde Kırgız Özerk Cumhuriyeti olmuştur. Daha sonra SSCB anayasası gereğince 5 Aralık 1936'da çıkan kararla Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.[65]

31 Aralık 1991'de Kırgızistan Yüksek Şurası "Devlet Bağımsızlığı Hakkında" bir beyanname çıkarmıştır. Bu beyanname ile Kırgızistan resmî olarak bağımsız bir devlet haline gelmiştir.[66]

---

[62] Ö. C. Osmonov, A. A. Asankanov, *a.g.e.,* s. 271-279; Tınçtıkbek Çorotekin, *a.g.m.*, s. 472-474.
[63] Tınçtıkbek Çorotekin, *a.g.m.*, s. s. 474-475.
[64] Ö. C. Osmonov, *a.g.e.,* s.198.
[65] Ö. C. Osmonov, *a.g.e.,* s. 198-199.
[66] Tınçtıkbek Çorotekin, *a.g.m.*, s. 481.
[66] Ö. C. Osmonov, A. A. Asankanov, *a.g.e.,* s. s. 426-427.

IV. Kırgızlarda Sosyal ve Kültürel Durum

Çalışmanın konusu Kırgız Türklerinin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında yazılı dillerinin kuruluş süreci olduğu için Kırgızların bu dönemdeki sosyal ve kültürel durumlarına değinilecektir.

Kırgızların toprakları, Tanrı dağları ve Orta Asya'nın iç bölgelerindeki dağlık bölgelerde, doğuya batıya ve güney batıya uzanan (Kırgızistan ve Çin arasındaki şimdiki sınır) Pamir-Altay dağları arasında yer almaktadır. Ancak Fergana ve Yedisu vadileri arasında kesin sınırlar yoktur.[67]Bu coğrafi konum Kırgız toplumunun siyasi örgütlenmesini etkilemiştir. Kırgızlarda her boy bir bey tarafından yönetilmekteydi.[68] Kırgızlar, geleneksel olarak, Tanrı dağları ve Pamir-Altay Dağlarının keskin vadilerinde konargöçer olarak hayvancılık yapıyor; at, koyun, keçi, sığır ve yak yetiştiriciliği ile uğraşıyordu. [69]

19. yüzyıla kadar Kırgızların sürdürdüğü konargöçer yaşam tarzında önemli değişiklikler olmamıştır. Hatta 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başlarında bile Kırgızların geleneksel yaşam tarzı ve kültürlerini sürdürdüğü görülmektedir. Fakat Çarlık Rusyası'na bağlandıktan sonra sosyoekonomik ve kültürel alanda önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır.

Rusya, Kırgızistan'ın kuzeyinde askeri mıntıkalar kurdu. Bunlar zamanla birer şehir ve kasabaya dönüştü.[70] Demiryolu, ticareti kolaylaştırdı. Küçük de olsa bir takım fabrikalar ortaya çıktı ve buralarda bazı ürünlerin işlenmesi mümkün oldu. Büyüyen ve değişen ekonomik sistem yönetici ve tüccar kesimi daha da zenginleştirdi. Halkın bir kesimi bu ekonomik düzen içinde ücretli işçi olarak çalışmaya başladı. Ancak ekonomik açıdan toplumun en alt tabakasını oluşturanlar fakirlik ve sefaletle karşı karşıya kaldı.[71]Giyimden mutfağa günlük hayatın her alanında farklılıklar ortaya çıktı. Ticaretin gelişmesi ile kullanılan gündelik eşyalar çeşitlenmeye başladı.[72]

---

[67]V. V Barthold, *Sobranie Sochinenii*, Moscow, Nauka, 1963-1977, C.2, s.23-26.

[68] V. M. Ploskih, S. K. Kudaybergenov, "Ranniye Kirgizskiye Pismennıye Dokumetnı", İzv. AN Kirg. SSR. Obşestv. Nauki, Sayı:4, Frunze s. 76.

[69]*Istoriya Kirgizkoi SSR*, 1. Cilt, Frunze, 1984, s.526-554; Ö. C. Osmonov, A. A. Asankanov, *a.g.e.*, 168-180.

[70]Askarbek Bedalbayev, "Çarlık Döneminde Kırgızistan'da Kültürel Hayat", çev. Ahmet Pirverdioğlu, *Türkler*, C.19, Ankara 2002, s.560.

[71]Rafis Abazov, "Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar", *Türkler*, C. 18, Ankara 2002, s.609.

[72]Askarbek Bedalbayev, *a.g.m.*, s.560.

Bölgedeki nüfus dağılımıyla ilgili olarak 19. yüzyılın sonuna ait güvenilir bilgi yoktur. 1897 yılındaki nüfus sayımına göre Yedisu ilinde yaklaşık 233.700; Fergana, Sirderya ve Semerkant illerinde ise yaklaşık 373.000 Kırgız vardı.[73] Bu arada aynı yıl bölgedeki Rus ve Ukraynalıların toplam sayısı 30.000'e ulaşıyordu. Ruslarla, onları sosyal eşitsizlik, artan yoksulluk; toprakların ve çayırlık alanların kaybı gibi problemlerin kaynağı olarak gören, toplumun yoksul kesimi arasındaki hoşnutsuzluk gittikçe artıyordu.[74] Neticede 1916 yılında Kırgızların ve Kazakların katıldığı büyük bir isyan çıkmış ve binlerce insan bu isyan sırasında ölmüştür.

Kırgızlar çoğunlukla göçebe olarak yaşasalar da şartlar elverdiği ölçüde eğitim almaya gayret etmişlerdir. Tanrı dağlarına gelen Kırgızlar, Müslüman olduktan sonra, bölgede açılan mektep ve medreselere giderek eğitim almışlardır. Kırgızların da yaşadığı Fergana bölgesinde özellikle XVIII ve XIX. yüzyılda cami ve medreselerin sayısı artmıştır.[75] 1841 yılında Hokand Hanlığı'nın Kırgız asıllı valisi Alımbek Datka[76] tarafından Oş şehrinde Ak Medrese adından bir medrese kurulmuştur. 1892'tarihindeki kayıtlara göre Oş bölgesinde 7 medrese mevcuttur.[77] Ayrıca özellikle Kırgızistan'ın kuzey ve doğu bölgeleri gibi daha çok dağlık bölgelerde yaşayan konargöçer Kırgızlar gezici mollalar sayesinde gezici okul olarak düşünülebilecek keçe çadırlarda eğitim görmüşlerdir.[78]

20. yüzyılda yaşanan sosyoekonomik değişiklikler ve gelişmelere paralel olarak eğitim hayatında da bir dizi değişiklik yaşanmıştır. Bu dönemde özellikle güney Kırgızistan'da yoğunlaşmış olan klasik medrese ve mektepler eğitimlerine devam ederken modern sistemle eğitim veren okullar da ortaya çıkmıştır. 1886'dan itibaren Çarlık Rusya, Rus-yerli (Rus tuzem) mekteplerini açmıştır[79]. Burada Rus çocukların yanı sıra yerli halktan çocuklar da okumuştur. Ağırlıklı Rusça eğitim veren bu okullarda yerli halkın çocuklarına kendi dillerinde ders verilmiştir.[80]

---

[73] G.Krongardt, *Naselenie Kyrgyzstana vovtoroipolovine 19-nachale 20 vekov*, Bişkek,1997, s.32-33

[74] RafisAbazov, *a.g.m.*, s.610-611.

[75] Ali Jusubaliyev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 205.

[76] Buhara ve Hokand Hanlığın'daki yüksek ünvanlardan biridir. Rusya'nın Hokand Hanlığı'nı işgali sırasında Alay Vadisi Kırgızlarının yöneticilerine datka adı verilmiştir, K. K. Yudahin, *Kırgız Rus Sözlüğü*,C.I Frunze 1965, s.187.

[77] Dilaram Akramova, Din *Eğitimin Genel Eğitim İçindeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durum*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000, s.77.

[78] D. Aytmambetov, *Dorevolyutsiyonnıye Şkolı v Kirgizii*, Frunze 1961, s.10.

[79] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.10;52-53.

[80] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.54.

Rusların açtığı bu okullara rakip olan ve neredeyse bütün Türkistan'a yayılan bir başka eğitim kurumu da usul-i cedit mektepleridir. Bunlar Rus İmpartorluğu'ndaki Müslüman reformcular tarafından kurulmuştur. Kısa sürede okuma yazma öğrenmeyi sağlayan, İslami ilimlerin yanında modern bilimleri de öğretmeni hedef edinen bu eğitim tarzının kurucusu İsmail Gaspıralı idi.[81]

Kırgızistan'daki mekteplerden mezun olup daha modern bir eğitim almak isteyenler 20. yüzyılın başlarından itibaren Ufa ve Kazan gibi İdil-Ural bölgesindeki şehirlerde medrese eğitimi almaya başladı. Buralarda okuyanlar, geleceğin aydınları olarak daha öğrenciyken dergi ve gazetelerde aktif görev almaya, kitaplar yayımlamaya başladı.[82]Kırgız Türklerini daha ileri bir seviyeye taşımanın çarelerini aradılar. Sovyet rejimi ilan edildikten sonra da ilk Sovyet aydınları da yine bu kişiler oldu.

Ayrıca genellikle Kazan ve Ufa gibi kentlerde basılan kitaplar ve İstanbul'dan gelen Türkçe yayınlar halk kütüphanelerinde ve özel koleksiyonlarda yer almaya başladı. Bu durum, dış dünya hakkındaki kültürel farkındalığı ve Türk boyları arasındaki düşünce alışverişini kolaylaştırdı.[83]

Ekim 1917'de devrim oldu. Lenin önderliğindeki Bolşevik partisi ve İşçi Sovyetler, Geçici hükümeti ortadan kaldırdı. II. Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'nde iktidarın Lenin önderliğindeki Bolşeviklere bırakıldığı ilan edildi. Ardından Rusya Federasyonun bünyesinde Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu ve 30 Nisan 1918-27 Ekim 1924 yılına kadar varlığını devam ettirdi.[84]

14 Ekim 1924'te Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin bünyesinde Kara-Kırgız Özerk bölgesi kurulmuştur. 27-30 Mart 1925'te Bişkek şehrinde Kara-Kırgız Özerk Bölgesi'nin bölgesel meclisinin birinci anayasa kurultayı gerçekleşmiştir. Burada resmî addan "Kara" kelimesi çıkarılmış bölge Kırgız Özerk Bölgesi adını almıştır. 1 Şubat 1926'dan sonra burası RSFSC (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) bünyesinde Kırgız Özerk

---

[81] Nadir Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988, s.55.

[82] İ.Arabayev, Hafız Sarsekeyev, *Elifba Yaki Töte Okuu*, Ufa 1911; İ. Arabayev, *Cazuu Örnekleri*, Orenburg 1912; T. A. Abdırahmanov, A. E. Kubatova, C. R. Baydildeyev, *Eki Door İnsanı E. Arabayev*, Bişkek 2013; İşenaalı Arabayev, *TuulganKününün 100. CıldıgınaArnalganCıynak*, İlim MpTabılga Bişkek 1993, Ebubekir Güngör, *Bozkırda Bir Ceditçi Kırgızistan'ın Rehberi Moldoke İşenaalı Arabayev*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013; RafisAbazov, *a.g.m.*, s.612

[83] İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri 2 Fikri Eserleri, Haz. Yavuz Akpınar, İstanbul 2008; RafisAbazov, *a.g.m.*, s.612; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

[84] T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s.112.

Cumhuriyeti olmuştur. Daha sonra SSCB anayasası gereğince 5 Aralık 1936'da çıkan kararla Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.[85]

17 Ağustos 1918'de Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde eğitim meselesi Eğitim Komisyonunca yürütülmüştür.[86] 14 Ekim 1924'te tarihinde Kara-Kırgız Özerk bölgesi kurulunca, bölgedeki eğitim, kültür ve dil ile ilgili çalışmalar Kara-Kırgız İlim Komisyonuna devredildi.[87] Bu Komisyon okullar için müfredat programlarının, kitapların, metodik eserlerin, planların, yönergelerin ve tüzüklerin hazırlanmasında önemli bir rol oynadı.[88]

7 Kasım 1924'te Taşkent şehrinde *Erkin Too* adında ilk Kırgız gazetesi yayımlanmıştır. Bu gazetenin de kurulmasıyla Kırgız Türkçesinin bir yazı dili haline gelmesindeki en önemli hamlelerden biri gerçekleştirilmiştir. İlk yüksek eğitim kurumlarının temelleri atılmıştır. 1925'te Pişpek'te (Bişkek'te) Kırgız Eğitim Enstitüsü açılmıştır, daha sonra 1928'de Kırgız Pedagoji Enstitüsü (1915'ten itibaren Kırgız Devlet Üniversitesi) kurulmuştur.

Diğer Türklerde olduğu gibi Kırgız eğitim ve kültür hayatı için de en olumsuz gelişmelerden biri 1940 yılına kadar üç kez alfabenin değiştirilmesidir. Arap alfabesinden Latin alfabesine, ardından Kiril alfabesine geçilmiştir. Eski alfabelerde okuma ve yazmanın yasaklanmasına bağlı olarak genç kuşak kendilerinden önceki entelektüel birikimden mahrum kalmıştır. Eski kitapların çoğu yok edilmiştir. Halk düşmanı olarak karalanan bir kısım yazarlara ait kitapların okunması ve basılması yasaklanmıştır. [89]

V. Kırgız Türkçesinin Tarihi Gelişimi (Çağdaş Kırgız Türkçesinin Ortaya Çıkışı)

Bu başlık altında, bugün müstakil bir yazı dili haline gelmiş olan Kırgız Türkçesinin bir lehçe olarak tarihi gelişimine değinilecektir. E. R. Tenişev'inde belirttiği gibi Türk lehçelerinin ve yazı dillerinin incelenmesinde konuşulan lehçelerin ve yazı dillerinin statülerinin açık bir şekilde ortaya konulması ve yapılacak olan incelemelerin buna göre yapılması elzemdir.[90]

---

[85] Ö. C. Osmonov, *a.g.e.,* s. 198-199.
[86] Nazarkul İşekeyev, *a.g.e.*, s. 21.
[87] T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s.113.
[88] Nazarkul İşekeyev, *a.g.e.*, s.23.
[89] Tınçtıkbek Çorotekin, *a.g.m.,* s. 478.
[90] Ethem Tenişev, "Eski Kırgızca", çev. Nurgül Moldaliyeva, Mayrambek Orozobayev, *Türk Dünyası Dergisi*, S.37, s.51

Türk lehçelerini sınıflandıran ilk araştırmacı, 11. yüzyılda yaşamış olan Kaşgarlı Mahmut'tur. Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügati't-Türk*'te Türk boylarını doğu ve batı olmak üzere ikiye ayırmıştır. Batı grubuna bütün Oğuz lehçeleri, Kırgız, Kıpçak, Peçenek ve Bulgar lehçeleri girmektedir.[91] Modern anlamda Türk lehçelerini sınıflandırma çalışmaları XVIII.yüzyılda başlamış olup bugün de devam etmektedir.[92] Yapılan bu tasnif çalışmalarında araştırmacılar Kırgız Türkçesini, esas aldıkları ölçütlere göre farklı kategorilere koyabilmişlerdir. Buna göre Kırgız lehçesini İ. N. Berezin Tatar veya Kuzey grubuna[93], W. Radloff Batı diyalektleri içinde Kırgız diyalektlerine[94], Ramstedt Batı grubu lehçelerine (taġ>taw, d> y)[95], A. Samoyloviç tav (Kıpçak, Kuzeybatı) grubuna (Kırgız (taġ>tō))[96], V. A. Bogoroditskiy Orta Asya grubuna[97], L. Ligetti Kıpçak dillerine, M. Räsänän Kuzeybatı grubuna, N.A. Baskakov Doğu Hun dalının Kırgız-Kıpçak grubuna, Reşit Rahmet Arat Türk şivelerinden tav grubuna, Benzing Batı (Kıpçak-Kuman dilleri) grubuna, K. H. Menges Orta ve Güney Batı Asya dilleri veya Türküt dilleri olarak adlandırdığı bir gruba, N. Poppe Kıpçak (ayaḳ, taw/tu, -ı) grubuna, Doerfer Kuzey-Batı veya Kıpçak grubuna ve Talat Tekin tōlu grubuna dahil etmiştir.[98]

Güney Sibirya ve Orta Asya Türk lehçelerinin özelliklerini aynı derecede taşıyan Kırgız Türkçesi gelişimini süreç içinde farklı devirlerde farklı coğrafyalarda tamamladığı gerçektir.[99] B. M. Yunusaliyev, oluşumunda belirleyici olan önemli bir takım hususları dikkate almadan Çağdaş Kırgızca üzerinde yapılacak incelemelerde doğru neticelerin alınmasının mümkün olamayacağını ifade eder. Bu hususlar şunlardır:

a. Kırgız Türkçesinin oluşumunun uzun bir süreç içinde ve farklı coğrafyalarda gerçekleşmiş olması,

b. Birçok yakın ve uzak Türk lehçeleri ile muhtelif zamanlarda yakın temas içinde olmuş olması,

---

[91] *Divânu Lügât'it-Türk Tercümesi*,s.29-30.
[92] Reşit Rahmeti Arat, "Türk Şivelerinin Tasnifi", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1953, s. 63.
[93] İlya Nikolayaviç Berezin, *Recherches sur lesdialectesmusulmans. I. Systemedesdialetctesturcs*, Kazan 1848, 95 s.
[94] W. Radloff, "Classification der Türkdialectenach den phonetischen Erscheinungen", Cap. XVIII, *Phonetik der nördlichenTürksprachen*, Leipzig 1882-1883, s.280—291.
[95] G. J. Ramstedt, *Tietosanakirya*, IX, 2039-2040, 1917; *İso Tietosanakirya*, XIV, 295-296, *İsoTietosanakirya*, IX, 1938.
[96] A. Samoyloviç, *Nekotorie dopolneniya k klasifikatsii turetskıh yaızkov*, Petrograd 1922.
[97] V. A. Bogrdoditskiy, *Vvedenie v tatarskoe yazkoznanie v svyazi s drugimi türkskimi yazıkami*, Kazan 1943.
[98] bk, Reşit Rahmeti Arat, *a.g.m.*, s.64-149; Talat Tekin, "Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *Makaleler* 3, haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 337.
[99] Gülzura Cumakunova, "Kırgız Türkçesi", *Türkler*, C.19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.597.

c. Uzun sürmüş olan bu gelişme süreci içinde Kırgız toplumunda çeşitli sebeplerde farklı zamanlarda, ana kitleden kopmaların ve sonra tekrar birleşmelerin pek çok kez gerçekleşmesi.[100]

B.M. Yunusaliyev, sözünü ettiği şartları göz önünde bulundurarak, Kırgız Türkçesinin oluşumunu şu şekilde tarihlendirir:

1. Eski Dönem (9-10 yüzyıllara kadar Kırgızca)
2. Orta Dönem (15-16. yüzyıllara kadar Kırgızca)
3. Yeni Dönem (16. yüzyıldan günümüze kadar olan süreyi içine alır).Bu dönem kendi içinde ikiye ayrılır:
   a. 15-18.yy Arasındaki Dönem
   b. 18.yy'dan Günümüze Kadar Olan Dönem.[101]

B. Ö. Oruzbayeva ise Kırgız Türkçesinin gelişim sürecini dört döneme ayırır:

1. 1-8. yy. (Kırgızların Yenisey'de yaşadıkları dönem)
2. 8-13. yy. (Kırgızların Yenisey'den batıya Altaylara doğru hareket etmeye başladıkları dönem)
3. 14.-16. yy. (Tiyenşan dönemi)
4. Yeni Dönem (14. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar olan dönem)[102]

Çağdaş Kırgız Türkçesinin şekillenmesinde Eski Kırgızcanın büyük katkısı olduğunu belirten E. R. Tenişev, aşağıdaki tasnifi kabul eder:

1. Yenisey-İrtış Dönemi- Eski Kırgızca (8-12. yüzyıllar)

2. Altay Dönemi – Orta Kırgızca (13-14. yüzyıllar)

3. Tiyanşan Dönemi-Yeni Kırgızca (15-16. yüzyıllar)[103]

Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından 2009 yılında yayımlanan *Azırkı Kırgız Adabiy Tili* (*Günümüz Kırgız Edebi Dili*)

[100] B. M. Yunusaliyev, *Kırgız Diyalektologiyası*, Mektep Basması, Frunze 1971, s. 57; GülzuraCumakunova, *a.g.m.*, s. 597
[101] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, 1971, s. 57.
[102] B.Oruzbayeva, *Kırgız Adabiy Tilinin Calpı Negizderi Cönündö*, Frunze 1968, s.8.
[103] Ethem Tenişev, a.g.m., s.71.

adlı çalışmada Kırgız Türkçesinin ortaya çıkış ve gelişim süreci 7 döneme ayrılır. Bu dönemler şunlardır:

1. Altay Devri (En Eski Devir)
2. Sümer Devri (M.Ö. 6.yy-M.Ö. 1.yy)
3. Hun Devri (M.Ö. 1. yy-M.S. 5.yy)
4. Eski Kırgız Devri (5.-10.yy arası)
5. Orta Kırgız Devri (10.-15. yy arası)
6. Son Kırgız Devri (15.-20.yy arası)
7. Yeni Kırgız Devri (20. yüzyılın 20'li yıllarından günümüze kadar olan süreç)[104]

Bu çalışmada, B.M. Yunusaliyev'in tasnifi esas alınacak ve Kırgız Türkçesinin tarihi dönemlere bu tasnife göre incelenecektir.

1. **Eski Kırgızca (**9-10. Yüzyıllara Kadar Kırgızca**):**

Tenişev'e göre 'Eski Kırgızca' tabiri tek bir anlama gelmemektedir. Bu tabir bir taraftan Yenisey yazıtlarında kullanılan edebi dil ve üslubu ifade ederken bir taraftan konuşulan bir lehçe olarak Kırgız Türkçesinin en eski durumunu ifade etmektedir.[105] Burada 'Eski Kırgızca' kavramı Kırgız Türkçesinin bir lehçe olarak en eski durumunu ifade etmek üzere kullanılmıştır.

'Eski Kırgızca', Kırgızlara ait ilk yazılı eserler olduğu düşünülen Yenisey yazıtlarının yazıldığı devreyi de içine almaktadır.[106] Eski Kırgızların (8-12 yy.. yüzyıllardaki) edebi dili hakkında Yenisey nehri havzasındaki bu yazıtlardan bilgi edinmek mümkündür. Sınıflandırma özelliklerine bakıldığında Yenisey yazıtlarının[107] dilinin *d dili* olduğu (adaḳ "ayak" ve ḳod- "koy-") görülür. Ancak Yenisey Kırgızlarının

[104] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, Avrasya Press, Bişkek 2009, s.7.
[105] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.51.
[106] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.37.
[107] İ. V. Kormuşin, *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii. Tekstı i issledovaniya*. Moskova 1997; Z. B.A. Aragaçi, G.F. Babuşkin, *Eski ve Bugünkü Yenisey Dili*, çev. İ. Sarıgül, İ. Aydemir, Bişkek 2006; S. E. Malov, *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov, tekstı i Perevodı*, Moskva, Leningrad 1936; O. F. Sertkaya, "Yenisey Yazıtlarından 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 Üzerine Etimolojik Açıklamalar ve Düzeltmeler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 39,2008, s. 209.-228; S. E. Malov, *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov. Tekst i İssledovniya*, M.-L. 1052; İgor Alekseyeviç Batmanov, *Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurskov Pismennosti*, Frunze 1959; Erhan Aydın, *Yenisey Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya 2015.

konuşma dili z dilidir.[108] Çağdaş Kırgızca her ne kadar y'li olsa da z'nin y'ye dönüşme şemasını gösteren bazı örnekler de yok değildir: caz-// cay- 'yay-'; boz// boy 'bekar'.[109]

Tarih sahnesinden halkıyla birlikte silindiği için Yenisey Kırgızlarının konuşma dilinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak Çin'deki Fu-yü Kırgızları, Sarı Uygurlar ile bunlara ilave olarak Hakas, Şor ve Çulım gibi Kırgız Türkçesinin farklı dönemlerine ait özellikleri taşıyan grupların konuşma dillerinden yararlanarak Yenisey Kırgızlarının konuşma dillerinin rekonstrüksiyonu yapılmış ve Yenisey Kırgızlarının konuşma diline ait gramer özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu rekonstrüksiyonu gerçekleştiren Tenişev'e göre [110]

A. Eski Kırgızcanın önemli ses bilgisi özellikleri şu şekilde gösterilebilir:[111]

1. 8 kısa ünlü (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) vardır. Bunların yanında 8 de uzun ünlü (ā, ē, ī, ǐ, ō, ő, ū, ű) olduğu görüşündedir. Bu uzunluklar ikincil uzunluklardır. Kırgızcada ikincil uzunluklar Tenişev ve Yunusaliyev'e göre XI-X. yüzyıllarda oluşmaya başlamıştır.[112] Yunusaliyev, çağdaş Kırgız Türkçesinin ağız ve alt ağızlarında da 8 uzun ünlü olduğunu ifade etmiştir. Buna göre ī, ǐ sesleri de birer fonem olarak ağızlarda var olduğunu kabul etmek gerekir.[113] Ancak bugün genel kabul gören görüşe göre ī, ǐ sesleri ağızlarda birer fonem olarak mevcut değildir.[114]

2. Damak uyumu ve dudak uyumu mevcuttur. Dudak uyumu henüz başlangıç aşamasındadır.

3. Ünsüz uyumu bu dönemde de vardır.[115]

---

[108] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.53.
[109] Gülzura Cumakunova, *a.g.m.*, s.598.
[110] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.51-90.
[111] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.61-62.
[112] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, Frunze 1971, s. 108; Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.61.
[113] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.,* Frunze 1971, s. 87.
[114] Abak Biyaliyev, *Kırgız Adabiy Tili cana Anın Adabiy Norması*, Bişkek 2002, s.60; K. Dıykanov, *Kırgız Tilinin Fonetikası menen Leksikası*, Frunze 1989, s.31; C. Mukambayev, *Kırgız Diyalektologiyası cana Frazeologiya*, Bişkek 1998, s. 32-33; H. Karasayev, *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdügü*, Bişkek 2009, s.8.
[115] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, Frunze 1971, s.57; Gülzura Cumakunova, *a.g.m.*, s.598.

4. Kelime ve hece sonunda /g/ ve /ġ/ sesleri mevcudiyetini korumaktadır. Oysa Orta Kırgızca döneminde bu ses w sesine döner.[116]

5. Fiillerin ve kelimelerin içinde yer alan z sesi y'ye döner.

6. Kelime başındaki dar ve geniş ünlülerden önce tonlu c sesi gelebilir.

7. Geniş ünlülerden önce n ünsüzü gelir.

B. Eski Kırgızcanın belli başlı şekil bilgisi özellikleri ise şu şekilde ifade edilebilir[117]:

1. *-lar/-ler, -dar/-der, -tar/-ter* çokluk ifadesi için kullanılır. G. Cumakunova, -nar, -ner şeklinin de kullanılmış olabileceğini ifade eder.[118]
2. İyelik çekim örneğinde aşağıdaki şekiller mevcuttur:

	Teklik	**Çokluk**
I	*-ım/-um, -im/-üm*	*-bıs/-bus, -bis/-büs*
II	*-ıñ/-uñ, iñ/-üñ*	*-ıñar/-uñar, -iñer/-üñür*
III	*-ı/-sı, -u/-su, -i/-si, -ü/-sü*	*-ı/-sı, -u/-su, -i/-si, -ü/-sü*

3. Hal ekleri aşağıdaki şekildedir:

Yalın hal ek getirilmeden kullanılır.

İlgi hali: *-nıñ/-niñ, -dıñ/-diñ, -tıñ/-tiñ.*

Yönelme hali: *-ga/-ge, -ka/-ke, -a/-e.*

Belirtme hali: *-nı/-ni, -dı/-di, -tı/-ti, -nu/-nü, -du/-dü, -tu/-tü.*

Bulunma hali: *-da/-de, -ta/-te.*

Çıkma hali: *-dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen* (*-dın/din, -tın/-tin, -nın/-nin*).

---

[116] Gülzura Cumakunova, *a.g.m.*, s.598.
[117] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.62-63.
[118] Gülzura Cumakunova, *a.g.m.*, s.599.

Gülzura Cumakunova, ilgi halinin de –dun, -dün, -tun, -tün olarak yuvarlak şekillerinin de olabileceğini belirtmektedir.[119]

4. Bu dönemde zaman çekiminde kullanılan eklerse şunlardır:

Geçmiş zaman ekleri:

1) Görülen geçmiş zaman ekleri: *-dı/-di, -du/-dü, -tı/-ti, -tu/-tü* ve şahıs ekleri (*-m, -ñ; -bıs, -ñar*), III şahıs çokluk *-ştı* (barıştı).

2) Duyulan geçmiş zaman *-ıptır/-iptir, -uptur/-üptür* + şahıs ekleri (*-mın, -sıñ; -bıs, -sıñar*).

3) Görülen uzak geçmiş zaman ekleri: *-gan/-gen, -kan/-ken* + şahıs ekleri (*-mın, -sıñ; -bıs, -sıñar*)

4) Adet edinilen geçmiş zaman ekleri: *-çuh/-çüh* + şahsı ekleri (*-mın, -sıñ; -bıs, -sıñar*)

Şimdiki zaman çekimi şu şekilde yapılır: fiil kökü + zarf fiil eki *-ıp* + yard. fiil *cür-/cat-/otur-/tur-* + zaman eki *-a* + şahıs ekleri (*-mın, -sıñ; -bıs, -sıñar*)

Gelecek zaman ekleri:

1) Kesin gelecek zaman ekleri: *-a/-e* şahıs ekleri (*-mın, -sıñ; -bıs, -sıñar*)

2) Belirsiz gelecek zaman ekleri: *-r, -ar/-er* + şahıs ekleri (*-mın, -sıñ; -bıs, -sıñar*)

C. Eski Kırgızcanın söz varlığı hususunda şunlar söylenebilir:

Günümüzdeki Kırgız ağızlarının söz varlığındaki farklılıkların geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. Bu farklılıkların oluşum süreci ağızların ortaya çıkış tarihi kadar eskidir, başlangıcı boyların ortaya çıktığı tarihe kadar gider.[120]

[119] Gülzura Cumakunova, *a.g.m.*, s.599.
[120] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.210.

Genel olarak bugünkü Kırgız Türkçesinin söz varlığındaki katmanların oluşumunun üç dönemde meydana gelmiştir: Yenisey Dönemi, Altay Dönemi ve Orta Asya Dönemi.

Türkçe sözcüklerden oluşan temel söz varlığının yanında en eski dönemlerden itibaren alıntı kelimeler Kırgız Türkçesine dahil olmaya başlamıştır.

Yenisey döneminde Türkçe söz varlığının yanında Moğolca alıntı kelimelerin oluşturduğu bir katmandan söz etmek mümkündür. Özellikle Eski Kırgızcanın son dönemlerinde alıntılanan *kunacın/gunacın, şıralcın, megecin, tulga, sala, şımalan-, dülöy (kereñ)*, sonun/solun gibi Moğolca kelimeler bugün Kırgız ağızlarının tümünde ve Altay, Tuva ve Hakas gibi Güney Sibirya lehçelerinde yaşamaktadır.[121]

Ancak Moğolca söz varlığının hangi dönem veya dönemlerde alıntılandığı konusu hala netlik kazanmış değildir. Yunusaliyev'in görüşüne karşılık İ. A. Batmanov, Moğolca kelimelerin girişinin üç dönemde gerçekleştiğini ifade eder: a. Kırgızların ve Moğolların Altaylarda birlikte yaşadıkları dönem, b. 13. yüzyıldaki Moğol istilası dönemi, c. Kırgızların Oyratlar ve Kalmaklar ile mücadele ettikleri dönem. [122]

Ayrıca 10. yüzyıla kadar olan süreçte Moğolcanın yanında Çince, Sanskritçe ve Tibet dilinden bir takım alıntı kelimelerin Kırgız Türkçesinin bünyesine girdiği görülür.[123]

2. **Orta Kırgızca (10-15.yy)**: Bilindiği gibi X. yüzyıldan itibaren, özellikle de XII ve XIII. yüzyıllarda, Yenisey Kırgızlarının büyük bir kısmı batıya göç etmiştir. Bu süreçte Kırgızların bir kısmının Altay bölgesinde kaldığı ve orada yaşayan diğer Türk boylarıyla yakın temas halinde oldukları görülmektedir.[124] Bu dönemdeki Kırgızcanın en önemli özelliği onu Kuzeydoğu Türk lehçelerinden ve sonradan komşu oldukları Kıpçak lehçelerinden ayıran ve Altaycaya yaklaştıran bir takım dilsel özelliklerin

[121] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s. 218; *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.156.
[122] İ. A. Batmanov, "Kirgizskaya Razvitiyai İstoçniki Formirovaniya KirgizkogoYazıka", *İzvestiya Kirg. FAN SSSR*, vıp. VIII. Frunze 1947, s. 59-60.
[123] Ş. Caparov, T. Sıdıkova, *Azırkı Kırgız Tilinin Leksiklogiyası cana Leksikografiyası*, Bişkek 2012, s.95.
[124] B.M. Yunusaliyev, "Problema Formirovaniya Obşenarodnogo Kirgizskogo Yazıka", Vopr. Yazıkoznaniya, 1955, N.2, s.30-41.

meydana gelmiş olmasıdır.[125]Ayrıca Kırgızların burada Kıpçak boylarıyla etkileşim halinde olması sebebiyle Kırgızcanın Kıpçaklaşma süreci de burada başlamıştır.[126] Böylece Altay Türkleri ve Kıpçak boylarıyla uzun süre bir arada yaşayan Kırgızlar için[127] eski Kırgızcanın ardından Orta Kırgızca (konuşma dili) dönemi başlamıştır. Kırgız Kağanlığı'nın kurulduğu zamana (10. yüzyıl) denk gelen bu dönemde Eski Kırgızca döneminde başlayan önemli ses değişiklikleri bu devirde devam etmiştir.[128] Ataları, XIV-XV. yüzyıllarda karışık Kırgız-Altay kabilelerinden bölünerek güneydeki Turfan ve Hami bölgelerine göç eden ve daha sonra Lopnur Gölü'nün batı kıyılarına gelip yerleşen Lopnurların dili[129]Orta Kırgızcanın temsilcisi olarak görülmektedir.[130] Bir önceki dönemin aksine bu devire ait herhangi bir yazılı belge henüz bulunamamıştır.

A. Bu dönemin ses bilgisi özellikleri şunlardır[131]:

1. 8 uzun ünlü (ikincil uzunluk) bulunur: ā, ē, ī, ǐ, ō, ǒ, ū, ǔ
2. Dudak uyumu gittikçe kuvvetlenir. Geniş ve düz a ve e ünlüleri geniş ve yuvarlak olan o ve ö'den sonra yuvarlaklaşır.
3. Geniş ünlülerden önce gelen, kelime başındaki *n* sesi kaybolmuştur.
4. Fiil sonlarında ve kelime içindeki z sesi varlığını devam ettirir.
5. İki ünlü arasındaki g sesi erimiş ve uzun ünlü meydana gelmiştir.
6. Kelime sonundaki g sesi diftonga veya uzun ünlüye dönüşmüştür. Bunların yanında,
7. Ağızlarda s ve z seslerinin iki ayrı fonem olarak ayırt edilememesi; ve hece sonunda z sesinin sedasız olarak telaffuz edilmesi
8. Aynı yardımcı fiilin iki farklı şekli olan "ele" ve "ede" nin eş zamanlı olarak kullanılmaya başlaması[132] de bu dönemin özelliklerindedir.

---

[125] Gülzura Cumakunova, *a.g.m.*, s.58.
[126] Gülzura Cumakunova, *a.g.m.*, s.600.
[127] B. M. Yunusaliyev, *a.g.m.*, s.30-41.
[128] B. M. Yunusaliyev, *Kırgız Diyalektologiyası*, Frunze 1971, s.58.
[129] Lobnorluların dilleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. S. E. Malov, *Lobnorskiy Yazık*. Metinler, Tercümeleri ve Sözlük, Frunze, 1956
[130] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.63.
[131] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.68.
[132] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.58.

B. Bu dönemin morfolojik özellikleri şunlardır[133]:

1. -nar, -ner şekilleri ortaya çıkmış ve bir önceki dönemde kullanılan şekil ile bu yeni şeklin yuvarlak versiyonları da kullanılmaya başlamıştır.
2. İyelik çekim ekleri şunlardan ibarettir (*-ım/-um*; *-ıñ/-uñ*; *-ı/-u*; *-bıs/-bus*; *ıñar/-uñar*).

3. Hal ekleri aşağıdaki şekildedir:

Yalın hal ek getirilmeden kullanılır.

İlgi hali: *-nıñ/-niñ/-nuñ/-nüñ*; *-dıñ/-diñ/-duñ/-düñ*; *-tıñ/-tiñ/-tuñ/-tüñ*.

Yönelme hali: *-ġa/-ge*, *-ķa/-ke*, *-a/-e*, *-ġo/-gö*, *-ķo/-kö*, *-o/-ö*.

Belirtme hali: *-nı/-ni*, *-dı/-di*, *-tı/-ti*, *-nu/-nü*, *-du/-dü*, *-tu/-tü*.

Bulunma hali: *da/-de/-do-dö*, *-ta/-te/-to/-tö*.
Çıkma hali: *-dan/-den/-don/-dön*, *-tan/-ten/-ton/-tön*

4. Bu dönemde zaman çekiminde kullanılan eklerse şunlardır:

Geçmiş zaman ekleri:

1) Görülen geçmiş zaman ekleri: *-dı/-di/-du/-dü* ve *-tı/-ti/-tu/-tü* + şahıs ekleri (*-m, -ñ; -k, -ñar*); 3 çokluk şahıs eki *–ştı*.

2) Duyulan geçmiş zaman *-ıptır/iptir*, *-uptur/-üptür* + şahıs ekleri (*-mın, -sıñ; -bıs, -sıñar*).

3) Görülen uzak geçmiş zaman ekleri: *-ġan/-gen*, *kan/-ken*, *-ġon/-gön*, *- kon/-ken* + şahıs ekleri (*-mın, -sıñ; -bıs, -sıñar*)

4) Adet edinilen geçmiş zaman ekleri: *-çuh/-çüh*+ şahıs ekleri (*-pın, -sıñ; -pıs, -sıñar*)

Şimdiki zaman fiil kökü + zarf fiil eki *-ıp* + yardımcı fiilleri (*cür-/cat-/otur-/tur-*) + zarf fiil eki –a + şahıs ekleri (*-mın, -sıñ; -bıs, -sıñar*)

Gelecek zaman ekleri:

[133] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.68.

1) Kesin gelecek zaman ekleri: *–a/-e, -o/-ö* + şahıs ekleri (*-mın, -sıñ; -bıs, -sıñar*)

2) Belirsiz gelecek zaman ekleri: *–r, -ar/-er, -or/-ör* + şahıs ekleri (*-mın, -sıñ; -bıs, -sıñar*)

5. Şahıs eklerinden belirli geçmiş zaman I. şahıs çokluk ekinde EskiKırgızcadaki –bıs yerine –k geçmeye başlamıştır.
6. Yalnız Altayca ile Kırgızcaya mahsus olan bir başka husus gelecek zaman teklik III. şahıs eki olarak –t < (tur-) ekinin kullanılmaya başlamasıdır.

C. Söz Varlığı Özellikleri

Bu dönem de başka dillerden yapılan ödünçlemeler devam eder. Kırgız söz varlığı içerisindeki alıntı kelime katmanı Kırgız ağızları arasında farklılık oluşturan en mühim unsurlardan biridir. Orta Kırgızca döneminde alıntılanan kelimeler iki gruba ayrılır:

Moğolca Kelimeler Katmanı: Kırgız diyalektlerinin konuşurları her zaman bir arada yaşamamışlardır. Bazı dönemlerde türlü sebeplerle Kırgız diyalektlerinin bir biriyle bağlantısı kopmuş, birbirinden uzak yaşamıştır. Yunusaliyev'e göre bu dönemlerde Kırgız ağızlarının bir kısmı Moğolca ile yakın olmuş ve Moğolca ile Kırgız Türkçesi arasında kelime alışverişi devam etmiştir. Günümüz bazı Kırgız ağızlarında var olup da diğer bir kısmında olmayan Moğolca sözcükler bir zamanlar Kırgız ağızlarının kendi aralarındaki bağların kopmuş olduğunu göstermektedir. Örneğin Moğolcadan alınan aşağıdakine benzer bir kısım sözcükler kuzey ve güneydoğu ağızlarında görülürken güney batı diyalektlerinde karşımıza çıkmaz: *kaalga*, *unaa, belen, kereez, kederki, talkuu, baran, ulaga, arbın*vb.

Güneydoğu ve kuzey ağızları konuşurlarının Sayan Altay dağlarında yaşadıkları dönemlerde bu kelimeleri alıntılamış olmaları ihtimalleri vardır. Çünkü bu sözcükler güney Sibirya lehçelerinde (Altay, Hakas, Tuva) yaşarken günümüzde Kırgız Türkçesiyle komşu olan diğer Türk (Uygur, Özbek, Kazak) lehçelerinde yoktur.[134]

[134] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s. 217-218.

Farsça Kelime Katmanı: Kırgızların İranî kavimlerle olan münasebetleri oldukça eskiye dayanır. Daha geç dönemlerde yani Kırgızlar Orta Asya'ya geldikten sonra bu münasebetler daha da kuvvetlenmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Yunusaliyev'e göre Kırgız Türkçesine Farsça kelimelerin girişi Kırgızların Tanrı dağlarına gelişinden daha önce başlamıştır[135].

3. **Tiyan Şan Dönemi (Yeni Kırgızca)**: Yaklaşık olarak XVII. yüzyılda başlayan[136] ve günümüzü de içine alan dönemdir. Bu dönemin başında Kırgızlar Altaylardan gelip Tanrı dağlarına bölgesine yerleşmişlerdir. Kırgızların Tanrı dağlarına olan göçüne dair Arap, Fars, Çin kaynaklarında birbirinden bağımsız şekilde pek çok bilgi bulunmaktadır.[137] Bu dönem Kırgızların ve Kırgız Türkçesinin oluşumunun son evresini oluşturmaktadır.[138]

Kırgız ağızlarının gelişim özelliklerine bakılarak bu dönem üç ana başlık halinde incelenebilir:[139]

3.1. Moğol-Cungar Dönemi (16-18. yy): Bu dönemde Kırgız boyları önce Doğu Türkistan'a daha sonra Merkezî Tanrı dağlarına gitmiş ve oraya yerleşmişlerdir. Bu süreçte orada yaşayanlarla sürekli temas halinde olmuştur. Bu yüzden Kırgız ağızları Uygurca ile içli dışlı olmuş ve bu iki Türk lehçesi birbirini etkilemiştir. Söz konusu bu süreç içinde özellikle söz varlığı açısından ciddi bir alış veriş söz konusudur. Günümüzde Uygur ve Kırgız ağızları arasında var olan benzerlikler ve Kırgızcaya giren ilk Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin kaynağı o dönemdir.

Cungarlar diğer adıyla Kalmuklar Orta Asya'da gittikçe güçlenmiş, Doğu Türkistan ve Orta Asya'ya sürekli baskınlar düzenlemiştir. Bu coğrafyaların doğusundakiler, Cungar baskısından dolayı güney batıya doğru hareket etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Kırgız boylarının en batıda olanları bu yer değiştirme

---

[135] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.220.
[136] B. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s. 59.
[137] Ramazan Şeşen, *a.g.e.*; T. K. Çorotegin, K. S. Moldokasımov, *a.g.e.*, s.39; A. Taşağıl, "Çin Kaynaklarına Göre 840 Yılından Önce Kırgızlar", *TAD, S. VIII*, 1997, s. 495-510; Ömürkul Karayev, "Eski Türk Abideleri ve Arap-Fars Yazarlarının Eserlerinde Kırgızlar", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı, 11, Şubat, 1997, s. 7-20; "Tan İmperiyasının Enisey Kırgızdarı Menen Karım-Katnaşuu Tarıhınan", *KCKTB,* T. II, s. 258-266; Ahmet Taşağıl, *a.g.e.,* s.73-86.
[138] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.69.
[139] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s. 59-64.

hareketinden dolayı Karategin'e, Pamir dağlarına kadar; onların arkasından gelen Kırgız boyları da Andican ve Alay dağlarına kadar gelmişlerdir. Bu dönemde (17. yüzyıldan 18. yüzyılın ortasına kadar) Kırgızlar daha çok Özbekler, Tacikler ve Kazaklarla siyasi ve ekonomik olarak sıkı bir ilişki içinde olmuşlardır. Böylece Kırgız Türkçesine bu topluluklardan ticaret, çiftçilik ve İslam dinine ilişkin pek çok Arapça ve Farsça kelime girmiştir. Şu anda hem kuzey hem güney ağızlarında kullanılan Farsça ve Arapça kelimelerin bu ilk devre içerisinde alıntılandığı söylenebilir.[140]

3.2. 18. Yüzyıl - 1917: XVIII. yüzyılın ortalarında Cungarlar zayıflayarak Orta Asya'dan çekilmeye başlamıştır. Kırgız boyları önceki topraklarına geri dönmüştür. Isık Köl, Çüy, Talas bölgelerinde Narın nehrinin kenarlarına bugün de buralarda yaşayan Kuzey Kırgız boyları o tarihte gelip yerleşmiş; Pamir dağlarına çekilen İçkilik boylarının büyük bir kısmı da geri dönerek Fergana bölgesinin güney ve batı tarafındaki dağların eteklerine yerleşmişlerdir.

Yaşanan bu hadiselerden sonra Kırgız ağızlarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Güney ve kuzey ağızları arasındaki irtibat eskisi gibi olmamıştır. Bunun ilk sebebi coğrafi konumdur. Yüksek dağlar dolayısıyla insanların birbiri ile iletişime geçmesi, birbirleriyle görüşmeleri giderek zorlaşmış ve hatta bazı zamanlar tamamen kesilmiştir. İkincisi sebep ise siyasîdir. Boylar arasındaki siyasi anlaşmazlıklar bu dönemde artmaya başlamıştır. Böylece kuzey ve güney ağızları arasındaki farklar da git gide artmıştır: güney Kırgızları Özbek, Uygur ve Tacikler ile bir arada iken Kuzey Kırgızları daha çok Kazaklarla iç içedir. Şu anda kuzey ağzında yer almayan ancak güneyde yoğun olarak kullanılan Arapça ve Farsça sözcükler bu devirde alıntılanmaya başlamıştır. Bugün güney ağzında var olan bazı ses (açık e - /ä/) ve gramer unsurları (Farsça, Arapça kökenli bağlaçar, edatlar vb.) da ağızlar arasındaki karakteristik farklardandır.[141] Kuzey ağzının üzerinde ise Kazakçanın yanında XIX. yüzyılın ortasından itibaren Kuzey

[140] B. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.60-61.

[141] Abak Biyaliyev, *Kırgız Diyalektologiyası (Okuu Kuralı)*, Bişkek 2000, s. 20; Filiz Kılıç, "Kırgız Türkçesinin İçkilik Ağzı", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Vol. 5, Num. 1, Bahar 2003, s. 82-83;87.

Kırgızistan'a gelmeye başlayan Rus yerleşimcilerle birlikte Rusçanın da etkisi söz konusudur bu dönemde.[142]

Böylece Ekim Devrimine kadar kuzey ve güney ağzı arasında söz varlığı ve gramer açısından farklılıklar artmıştır. Ağızlar arasındaki bu farklılıkları Moldo Niyaz ve Moldo Kılıç gibi bu dönemde yaşamış sanatçıların eserlerinde de görmek mümkündür. [143]

3.3. Sovyet Dönemi (1917-1991): Bu dönem ortaya çıkmış olan yazı dili konuşma dilinden bir diğer ifadeyle ağızlardan meydana getirilmiştir. Başka bir ifadeyle standart Kırgız yazı dilinin temelinde bütün Kırgız ağızlarında aynı biçim ve anlamda kullanılan ortak dilsel ögeler yer almaktadır. Meydana getirilen bu yazı dili, Sovyet döneminde başlayıp bugün de devam eden modern örgün eğitim kurumları ve kitle iletişim araçları gibi vasıtalarla konuşma dilini etkilemektedir ancak hala ağızlar birbirinden belirgin bir biçimde farklıdır ve karakteristik özelliklerini korumaktadır.

Bu dönem bütün ağızlar ve yazı dili için ortak olan belli başlı gramer özellikleri şunlardır:[144]

A. Ses Bilgisi Özellikler:

1. Eski ve Orta Kırgızcadaki ā, ē, ī, ī̄, ō, ō̄, ū, ū̄ uzun ünlüleri (ikincil uzunluklar) muhafaza edilmiştir.
2. Eski Kırgızca dudaksıl uyum çağdaş Kırgız dilinde etkilidir
3. Eski Kırgızcada dar ve geniş ünlülerden sonra gelen c ünsüzü çağdaş Kırgızcada da muhafaza edilmiştir.

---

[142] GülzuraCumakunova, *a.g.m.*, s.602.

[143] B.M.Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.61; Ayşe Nur Kırgız, *Van Ulupamir Kırgız Ağzı Üzerine Derleme Çalışması (İnceleme-Metin- Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009; Tazabek Samançin, *Kılıç-Cazuuçu Akın*, Kırgızmambas, Frunze 1948, s.7; Ayman AkınbekovaUsenbaeva, *Moldo Niyazdın Çıgarmalarındagı Tildik Özgöçölüktör*, Kırgız Respublikasının İlimder Akademisyası Ç. Aytmatov Atındagı Til cana Adabiyat İnstitutu, İ.Arabayev Atındagı Kırgız Mamletettik Universiteti Filologiya İlimderinin Kandidat Okumuştuuluk Daracası Aluu üçün Cazılgan Dissertatsiyanın Avtoreferatı, Bişkek 2009, s. 6.

[144] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.69-71.

4. Eski Kırgızcada kelime içinde (isimlerde) yer alan tonlu z ünsüzü Orta ve Çağdaş Kırgızcada bütünüyle y ünsüzüne değişmiştir. Bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak yer almaktadır. Ancak az da olsa z'li örnek söz konusudur:caz-// cay- 'yay-'; boz// boy 'bekar'[145]
5. Eski Kırgızcada kelime sonunda yer alan ġ ünsüzü Orta ve Çağdaş Kırgızcada sızıcılaşarak düşmüş, yerini de uzun ünlülere bırakmıştır. Bugün güney ağzında ikincil uzunluklar yerine çoğunlukla diftong kullanılmaktadır.[146]

B. Şekil Bilgisi Özellikler:[147]

1. Çağdaş Kırgızcada çokluk çekimi, geniş ünlülerin yuvarlaklaşması sonucu on iki varyantta kullanılmaktadır: *-lar/-ler*, *-dar/-der*, *-tar/-ter*, *-lor/-lör*, *-dor/-dör*, *-tor/-tör*.
2. İyelik çekiminde herhangi bir değişiklik olmamıştır.
3. Eski Kırgızcaya kıyasla Altay devrinde hal eklerinin birçok fonetik varyantları gelişmiştir. İlgi hali ekinin on iki varyantı vardır. Ekin sonundaki ñ sesi n'ye dönüşmüştür. Yönelme hali eki, belirtme hali eki ve bulunma hali eki Orta Kırgızcadaki şekillerle örtüşmektedir. Ayrılma hal eklerinde dar ünlülü varyantlardan vazgeçilmiştir.
4. Zaman Çekimleri

   Geçmiş Zaman Şekilleri:

   a. Görülen geçmiş zaman eki Orta Kırgızcada olduğu gibidir.
   b. Duyulan geçmiş zaman eki olarak –ıptır korunmuştur.
   c. Görülen uzak geçmiş zaman –ġan eki tümüyle korunmuştur.
   d. Adet edinilen geçmiş zaman eki –çu/-çü şeklini almıştır.

   Şimdiki zaman şekilleri:

   Eski ve Orta Kırgızca dönemindeki şeklinin devam ettirmektedir.

---

[145] Gülzura Cumakunova, *a.g.m.*, s.598; Ayşe Nur Kırgız, *a.g.e.*

[146] Karboz Dıykanov, *Kırgız Tilinin Fonetikası menen Leksikası SozulmaÜndüülör cana Diftong*, Frunze 1989; Filiz Kılıç, *a.g.m.*, s.88.

[147] Karboz Dıykanov, *Kırgız Tilinin Fonetikası menen Leksikası SozulmaÜndüülör cana Diftong*, Frunze 1989; Karboz Dıykanov, *Kırgız Tilinin Tarıhı*, Bişkek 1995; Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.70-71.

Gelecek Zaman şekilleri:

a. Kesin gelecek zaman eki –a'dır.
b. Belirsiz gelecek zaman eki –ar olarak devam eder.

C. Söz Varlığı Özellikleri

Hokand-Rusya devrine gelindiğinde Kırgız diyalektlerinin esas olarak iki bölgede toplanmış olmaları dolayısıyla söz varlığını da kuzey ve güney diyalektleri şeklindeki ayrıma uygun olarak ikiye ayırmak uygun olacaktır.[148] Bunun sebebi yaklaşık iki asırlık sürede (18. Yüzyılın ortalarından 20. Yüzyılın başlarına kadar) kuzey ağzının söz varlığında herhangi bir değişiklik meydana gelmezken güney ağzının Uygur, Özbek ve Tacikler vasıtasıyla çok sayıda Arapça ve Farsça sözcük alıntılamış olmasıdır.

Bu dönemden itibaren oluşan alıntı kelime katmanını üç alt başlıkta incelemek mümkündür:

Farsça Kelime Katmanı: Kırgızcaya Farsçadan girmiş olan kelimeleri iki kategoride incelemek gerekmektedir. Kırgız Türkçesinin bütün ağızları için ortak olan Farsça kelimeler ilk grubu oluşturur. Bunlar standart Kırgız yazı dilinde de kullanılır. Bunlar bu dönemden daha önce alıntılanmaya başlamakla birlikte özellikle 16. yüzyıldan itibaren sayıları hızla artmıştır.[149] Yalnızca İranî milletler değil, Uygurlar, Özbekler ve Kazaklar gibi Farsça ile daha erken dönemde temas etmiş olan Türk boylarının da ciddi bir tesiri söz konusudur. Bunun yanı sıra Farsça[150] veya Müşterek Doğu Türkçesi ile yazılmış çeşitli kitapların da etkisinin olduğu düşünülebilir.

İkinci gruba ise kuzey diyalektlerinde olmayan fakat güney diyalektlerinde aktif olarak kullanılan Farsça kelimeler girer. Bu kelimeler güney alt ağızlarının arasında kullanım sıklığı ve fonetik bakımdan küçük değişiklikler gösterir.[151]

---

[148] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.209.
[149] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 160.
[150] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 160.
[151] B. M. Yunusaliyev, *a. g.e.*, s. 220.

Arapça Kelime Katmanı: Kırgızların Araplarla teması oldukça geç bir döneme denk gelmektedir. Orta Asya'da Türklerin İslamla tanışmaları X. Yüzyıla denk gelirken Kırgızların İslamiyeti tam olarak ne zaman kabul ettiklerine dair çeşitli fikirler öne sürülmektedir. Buna göre Kırgızlar XII. Yüzyıldan itibaren kabul etmeye başlamışlardır.[152] Ancak Kırgızca üzerindeki Arapça tesiri Soğdların (sonraları Taciklerin), Uygurlar, Özbekler, Kazaklar vb. vasıtası ile daha erken bir tarihte başladığı söylenebilir.

Kırgızların İslamiyeti kabul etmeleri ile birlikte hayatlarını bu dine göre tanzim etmeye başlamışlardır. Böylece dini, ahlaki, hukuki, edebi alandan pek çok sözcük kabul edilmeye başlamıştır.

Kırgızcaya Arapça kelimelerin girmesi üç yolla olmuştur. Birincisi Ekim devrimine ve dini birer karakteri olan cami, mektep ve medrese gibi kurumlar, ikincisi Arapça, Farsça ve Müşterek Doğu Türkçesi Edebiyatına ait eserler, üçüncüsü de sözlü iletişim. Arapça kelimelerin Kırgız diline geçmesinde özellikle devrime kadar devam eden yazılı edebiyatın rolü büyüktür.

Çeşitli sebeplerle ödünçlenen Arapça sözcüklerin fonetik yapısı güney ağızlarını komşu Uygur, Özbek ve Tacik dillerine yakınlaştırırken kuzey ağızlarından uzaklaştırmıştır.[153]

Önemli hususlardan biri de Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin büyük oranda Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmış olmasıdır. Bunlar, 20. Yüzyılda standart yazı dili oluşturulurken telaffuz edildiği gibi sözlüklere girmiş böylece yerlileştirilen alıntı kelimeler arasına girmiştir.

H. Karasayev, Kırgızcanın söz varlığına giren Arapça ve Farsça kelimelerin sayısının 2000'i geçtiğini belirtmektedir. Farklı diller vasıtasıyla giren bu kelimelerin bazen farklı söyleyiş biçimlerine de rastlanmaktadır.[154] Elbette ağızlar

---

[152] Belek Soltonoev, "Kızıl Kırgız Tarıhı", *Kırgızdar*, s. 226; Talıp Moldo, "Kırgız Tarıhı, Uruuçuluk Kuruluşu, Türlüü Salttar", *Kırgızdar*, 1993, s.535-536; Ali Jusubaliyev, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

[153] B. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.223-226.

[154] H. K. Karasayev, "Kırgız Orfografiyasının Tarıhınan", *Tyurkologiçeskie İssledovaniya Sbornik Statey, Posbyatşennıy 80-Letiyu Akademika Konstantina Kuzmiça Yudahina*, Frunze 1970, s.91.

için söz konusu olan bu durum imla kurallarının standartlaştırılması ile yazı dili için ortadan kalkmıştır.

Rusça ve Batı Dilleri Kökenli Kelime Katmanı: Rusça kelimeler, Ruslarla temasın başladığı 19. yüzyıldan itibaren girmeye başlar. Ancak bundan daha önce kuzeyde Kazaklar güneyde ise Tacik veya Özbekler aracılığı ile ilk Rusça kelimelerin Kırgız Türkçesine girmiş olması ihtimali vardır. Samoor < samovar, iret < ryad, çaynek < çaynik, çirköö < tserkov gibi kelimeler bu dönemde alınan kelimelere örnek verilebilir. Bunların Kırgız Türkçesinin ses yapısına uymuş olduğu görülmektedir.[155]

19. yüzyılın ortalarından itibaren Kırgızların, topraklarına gelen Slav halklarıyla kurdukları ekonomik ve siyasi ilişkiler neticesinde Kırgızcaya giren Rusça kelime sayısı artmaya başlamıştır. Kuzey ağzında bu dönemde Rusça kelime sayısı güney ağzına göre daha fazladır. Bu dönemde ödünç alınan kelimeler sayı ve kapsam bakımından oldukça sınırlıdır.

Ayrıca bu dönem Kazak ve Ufa gibi birer eğitim ve kültür merkezi haline gelen şehirlerde Kırgız Türkçesi ile yazılmış eserlerde de Rusça ve Rusça yoluyla girmiş Batı kaynaklı kelimelerin kullanıldığı görülmektedir.

Örneğin *Tārīẖ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*'de manifest (66^{tkş}/19/19, 76^{tkş}/19/1), milyon (5^{tkş}/7), partiya (6^{tkş}/15), teriskof (16^{tkş}/3); *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da Möskva (25^{eto}/10), ḳamzol (22^{eto}/10), piravskiy (25^{eto}/11) gibi Rusça ve Batı dilleri kökenli kelimeler bulunmaktadır.

Rusça ve Rusça aracılığıyla giren Batı kökenli kelimeler Kırgız Türkçesine yoğun bir şekilde daha çok Ekim devriminden sonra girmiştir. Bu dönemde Rusçadan hem konuşma yoluyla (ilk yıllar) hem de yazı dili kanalıyla kelimeler alındı. Siyasi gelişmeler, okullarda verilen eğitim, basılı eserler, tiyatro, sinema, televizyon vb. yollarla ödünçlenen Rusça kelimeler hayat her alanında

[155] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.226.

kullanılmaya başlandı. Böylece Rusça kelimeler hem konuşma hem yazı dilinde kullanılan söz varlığının ayrılmaz bir parçası haline geldi.

İlk dönemlerde Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine uyarlanarak kullanılan bu kelimeler, 1940'lardan sonra Rusça asıllarına uygun bir şekilde yazılmaya ve telaffuz edilmeye başladı. Bugün Türkçe ses uyumlarının dışında kalan kelimelerin büyük bir kısmını Rusça kelimeler oluşturmaktadır.[156]

[156] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.228.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 1924'TEN ÖNCE KIRGIZ YAZI DİLİ (TARİHİ DÖNEM)

1.1. Yenisey Yazıtlarının Dili

Eski Türk yazıtlarının bir bölümünü oluşturan Yenisey yazıtlarının hangi tarihlerde ve kimler tarafından yazıldığı konusundaki araştırmalar bugün de devam etmektedir. Kırgız Türklerine ait olduğu düşünülen Yenisey yazıtları Moğolistan, Altay, Krasnoyar bölgesi ile Hakas-Minusin vadisi; Tuva Cumhuriyeti içinde kalan Yukarı Yenisey nehrine dökülen Tes, Abakan, Uybat, Kemçil, Uyuk, Çaa-Köl, Bayın-Köl, Turan akarsu havzaları[157] ile Kırgızistan'da Talas, Isık Göl ve Koçkor bölgelerinde[158] bulunmuştur. Çoğunluğunu mezar taşlarının oluşturduğu yazıtlar muhteva bakımından *koşoklara*[159] benzemektedir.[160] Mezar taşlarının dışında taş, kaya ve ağaçlar üzerine hâkkedilmiş yazıtlar da vardır.[161] Bu yazıtlarda ölen şahsa ait kişisel bilgilerin dışında IX. yüzyılın siyasî tarihi, boy ve boy teşkilatı, dinî inançlar, akrabalık, hayvancılık, sosyal sınıflar gibi farklı alanlarla ilgili bilgiler de bulunmaktadır.[162]

Yapılan incelemelerin sonucunda Yenisey yazıtlarının dili üzerinde çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. S. Malov, Yenisey yazıtlarının Orhun yazıtlarından daha önce yazıldığını ifade etmiş ve yazıtların gramer ve söz varlığı bakımından çağdaş Kırgız Türkçesiyle olan benzerliklerini ortaya koymuştur.[163] Ayrıca Malov'a göre Yenisey yazıtlarının dili Kırgızlar, Hakas ve Tofalar arasında kullanılan standart yazı dilidir.[164]

W. Radloff[165], Thomsen[166],V. Barthold[167] ve İ. Kormuşin[168] bu yazıtların Kırgızlara ait olduğu görüşünü bildirmişlerdir. L. Potapov da Tuva bölgesindeki elliden fazla runik yazıtın

---

[157] Fikret Yıldırım, Erhan Aydın, Risbek Alimov, *Yenisey Yazıtları ve Irk Bitig*, Ankara 2013, s.17
[158] Rysbek Alimov, *Tanrı Dağı Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya 2014, s. 4.
[159] Ölen kişinin ardından yakınları tarafından yakılan ağıt, *Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdügü*, Bişkek 2010, s.751
[160] Dinar İmanova, *a.g.e.*, s. 162.
[161] F.S. Barutçu Özönder, "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat", http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/ozonder_01.pdf (19.06.2017).
[162] Dinar İmanova, *a.g.e.*, s.162.
[163] S. E. Malov, *Yeniseskaya Psimennost Tyurkov*, Moskva-Leningrad, 1952, s. 114.
[164] S. E. Malov, *a.g.e.*, s.7.
[165] W. Radloff, *Die alttürkicshen Inschriften der Mongolei*, Sankt-Peterburg, 1899, XI+460 s.

Yenisey Kırgızlarına ait olduğunu ifade etmektedir.[169] Nitekim S. E. Malov'un *Yeniseskaya Psimennost Tyurkov* (Moskva-Leningrad, 1952, 114 s) adlı eserinin giriş bölümünde W. Radloff ve V. Thomsen gibi otoritelerden sonra Yenisey yazıtlarının Kırgızlara ait olmadığı yönünde bir beyanatta bulunamayacağını[170] ifade etmesi, Yenisey yazıtlarının Kırgız Türklerine ait olduğu fikrinin tartışmazlığını konusunda bir fikir vermektedir.[171]

Kırgız dilbilimci B. M. Yunusaliyev'e göre çağdaş Kırgız Türkçesi ile Yenisey yazıtları arasında 1500 yıllık bir zaman farkı olmasına rağmen ikisi arasında ortak bir takım dil hususiyetleri bulunmaktadır. Buna göre Yenisey yazıtlarının diğer Türk lehçelerine nazaran Kırgızcaya daha yakın olduğunu gösteren bazı özellikler şunlardır:

1. Güçlü bir dudak uyumunun varlığı,
2. Bazı kelimelerde bulunan fonetik özellikler: Yenisey Yazıtları ılgat- < SKYD ıylat- (diğer Türk lehçelerinde bu kelime ünsüz /y/,/c/, /s/ sesleri ile veya a ünlüsü ile gösterilir)[172]

Tenişev'e göre Yenisey yazıtları morfolojik olarak şimdiki Kırgız, Altay, Hakas, Şor, Tuva ağızları ile yakınlık gösterir. Yenisey yazıtlarının dili Sarı Uygurlar, Kırgızlar, Hakas, Şor Türkleri gibi Türk boylarının ortak edebi dili olup d'li bir dildir.[173]

W. Radloff, Yenisey bölgesinde bulunan mezar taşlarındaki yazıtlar üzerinde yaptığı çalışmalar sonucu yazıtlarda yer alan harflerin biçimlerinin Orhun kitabeleriyle aynı döneme ait olduğunu söyleyerek bu yazıtların yazılış tarihini VII. yüzyılın ikinci yarısı olduğunu söylemiştir.[174] S. E. Malov Yenisey yazıtlarının ilk örneklerinin Orhun yazıtlarından önce V. yüzyılda, son örneklerinin X-XI. yüzyıllarda yazıldığı görüşündedir.[175] İ. A. Batmanov ise

---

166 V. Thomsen, Turcica, Etudes concernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie, Helsingfors 1916.
167 V. Barthold, *Orta Asya Türk Halkları Hakkında Dersler, Ankara*, 1975, s. 15.
168 İ. A. Kormuşin, *Tyurskiye Yeniseykiye Epitafii. Tekstı i İssledovaniya*, Moskova 1997.
169 L. P. Potapov, "Tyul'berI Eniseyskih Runiçeskih Nadpisey", *TC*, Moskva, Nauka, 1971, s. 145-166.
170 C. E. Malov, *Yeniseskaya Psimennost Tyurkov Tekstı i prevodı*, Moskva-Leningrad, 1952, s.5.
171 Gülzura Cumakunova, *a.g.m.*, s. 597.
172 B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s. 57.
173 Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.53; Gülzura Cumakunova, *a.g.m.*, s. 598.
174 W. Radloff, *a.g.e.,* s. 301-302.
175 S. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*, M-L, 1959, s. 63, 74-75.

Yenisey yazıtlarının Orhun yazıtlarından öncesine yani V-VI. yüzyıllara ait olduğunu,[176] Talas'ta bulunan yazıtların Yenisey'deki Kırgızlar tarafından V.-VI. yüzyıllarda meydana getirildiğini ifade eder.[177] İ. Kormuşin, Yenisey yazıtlarını X-XI. yüzyıllara[178] L. Kızlasov VII-XIII yüzyıllara dayandırmaktadır.[179] Ayrıca Radloff ve Malov gibi araştırmacılar bu yazının Kırgızlar tarafından XV. yüzyıla kadar kullanıldığını söylemektedirler.[180]

Tang sülalesinin yıllıklarında Kırgız Kağanlığı'nda resmi yazışmaların Uygur yazısı ile yapıldığı ifade edilmektedir. Bu da Kırgızların runik alfabenin yanı sıra Uygur alfabesini de kullanmış oldukları anlamına gelmektedir.[181] Ancak bu ifadenin doğruluğunu gösterecek herhangi bir metin veya yazıt henüz bulunamamıştır.

1.2. Yenisey Döneminden Sonra Kırgız Yazı Dilinin Durumu

Daha önce ifade edildiği gibi Sovyetler Birliği döneminde Kırgızlar hakkında yapılan bilimsel çalışmalar Yenisey Kırgızları ile Tanrı dağı Kırgızları arasında herhangi bir bağlantı olmadığı görüşü[182] doğrultusunda şekillenmiştir. Dolayısıyla Türkistan bölgesinde yaşayan Kırgızların 1924'ten önce bir yazı diline ve yazı geleneğine sahip olup olmadığı tartışma konusu olmuş ve bu konuda çeşitli fikirler ileri sürülmüştür.

Örneğin Kırgız filolog Capar Şükürov, okuma yazmanın Kırgızlar arasında gözle görülür bir şekilde yaygınlaşmaya başlamasının, onların Rusya'ya katılmalarından sonraki döneme denk geldiğini ifade etmektedir. Toplumun bütün kesimlerine ise ancak Büyük Ekim devriminin sonucunda ulaşmıştır. Şükürov'a göre Kırgızların Ekim devriminden önce bir

---

[176] İ. A. Batmanov, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Tuvı*, s. 8.

[177] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.12.

[178] İ. V. Kormuşin, "K osnovnım ponyatiyam Tyurkskoy Puniçeskoy Paleografii", *Sovetskaya Turkologiya*, S.2, 1975, s. 38, 45, 47.

[179] L. P. Kızlasov, "Novaya datirovka pamyatnikov eniseyskoy pis'mennosti", *Sovetskaya Arheologiya,* S.3, 1960 s. 93-120.

[180] S. E. Malov, *Eniseyskaya Pismennost' Tyurkov, 1951,* s. 4; W. Radloff, *Die attürkischen Inschriften der Mongolei*, Dritte Lieferung, St. Petersburg, s. 300.

[181] T. K. Çorotegin, K. S. Moldokasımova, *a.g.e.*, s. 50, 67; Mirlanbek Nurmatov, "Kırgızların Eski Yazısının Tarihi Hakkında Görüşler", *Dil Araştırmaları*, S. 16 Bahar 2015, s. 264'ten E. İ. Kiçanov, "Veliçiye i Padeniye Kirgizskogo Kaganata", *Slova Kırgızstana*, Bişkek 2003, s. 11.

[182] Viktor Yakovleviç Butanayaev, Yuriy Sergeyeviç Hudyakov, *a.g.e.*; T. Çorotegin, *Etniçeskie Situatsii v Tyurskih Regionah Tsentralnoy Azii Domongolskogo Vremeni*, Bişkek 1995; Yu.S. Hudyakov, K. Ş. Tabaldiev,"Novıe pamyatniki drevnih tyurokna Tyan-Şane", *Problemı sohraneniya, ispolzovaniya pamyatnikov arheologii Altaya*, Gorno-Altaysk, 1992, s. 89-90.

yazısı olduğu gerçektir. Bugün belgelerle tespit edilmiş olan bu yazının geçmişi XIX. yüzyılın ikinci yarısının ilk yıllarına kadar uzanmaktadır.[183]

Y. Yanşansin, Ekim devriminden önce Kırgızların okuma yazma bilmediğini, Kırgızlarda eğitimin ancak 1924'ten sonra başladığını söyler.[184]

Yudahin'in, *Kırgızca Rusça Sözlük*'ün önsözünde yer alan "*Kırgız gençleri Kazak üniversitelerinde Kazakça eğitim görmüşler. Bazı Kırgız yazar ve şairler eserlerini Kazakça yazmışlardır. Bu süreç o dönemdeki Kırgızcaya özellikle gazete ve tercümelerin diline tesir etmiştir."* şeklindeki satırlar da dikkat çekicidir.[185]

V. Ploskih, Kırgızlarla Rusların 1784-1827 yılları arasında yaptıkları yazışmalardan bahsederek XIX. yüzyılın ikinci yarısından önce Kırgızlar arasında okuma yazma bilenlerin olduğunu ifade etmektedir. Ona göre yazışmalar Eski Özbekçe[186] ve Çağataycadır ancak Kırgızca unsurlar da bulunmaktadır.[187]

B. M. Yunusaliyev Kırgızların yazı dilinin Ekim Devriminden sonra meydana geldiğini ifade eder.[188]

H. Karasayev, 1970 yılında Kırgız imlasına dair yazdığı bir yazıda, Arap harflerini kullanmaya başlamalarından Ekim devrimine kadar geçen sürede, Kırgızların bazı resmî belgeler ve edebi eserler kaleme aldığını hatta birkaç küçük kitap bastırdığını belirtmiştir.19.yy'da Kırgızlar Arap alfabesini kullanmışlardır. Arap harfleriyle okuma yazma öğrenen az sayıda insan, temas halinde oldukları diğer Türk boylarının yazı dillerini kullanmış, onların eserlerini okumuştur. Ancak kendi yazdıkları eserlere Kırgızcanın hususiyetlerini katmaktan da geri durmamışlardır. O dönem Arap harflerini kullanan Türklerin tümü yazarken aynı imla ile yazıyor fakat okurken her biri kendine göre okuyordu.[189] Çünkü Türk boylarının kullandığı bu yazının imla kuralları, her boyun kendi ses

---

[183] C. Şükürov, *Yazık Moldo Kılıça*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Frunze 1946, s.1.
[184] Yu.Yanşansin, *Sotsiyalisttik Uluu Oktyabr Revolyutsiyasınan Kiyim Kırgız Tilinin Leksikasının Ösüşü*, 1949, s. 2.
[185] K. K. Yudahin, *Kırgızca Rusça Sözlük*, Moskova 1965, s.6.
[186] "Eski Özbekçe" ifadesi V. M. Ploskih ve S. K. Kudaybergenov'un kullandıkları bir terim olup, biz de bu terimi olduğu aldık.
[187] V. M. Ploskih, S. K. Kudaybergenov, *a.g.m.*, s.75.
[188] B.M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.15.
[189] H. K. Karasayev, *a.g.m.,* s. 73-74.

özelliklerini yansıtacağı bir şekilde düzenlenmemiş olup imla, morfolojik ve etimolojik prensibe dayanmaktaydı. [190]

Tarihçi A. Kanimetov'un bu konudaki görüşü oldukça dikkat çekicidir. Ona göre Danimarka, Hollanda ve Belçika'dan iki kat büyük (198,72km) olan Kırgızistan'da SSCB'den önce Kırgız dilinde eğitim veren bir okul yoktu, bundan dolayı hiçbir Kırgız eğitim görmemiştir.[191]

Tenişev'e göre metinler edebi dilin varlığının göstergesidir. Eğer metinler varsa edebi dil de vardır. Metinlerdeki tür ve üslup çeşitliliği edebi dilin zenginliği hakkında bir fikir verebilir. Bu fikirden hareket eden Tenişev, Kırgızlarda edebi metinlerin var olduğunu ifade eder ve bu metinleri bir tasnife tâbi tutar.[192]

Bazarkul Daniyarov, Kırgız Türklerinin kendilerine ait bir yazı dilleri olmadığı için kuzeyde Tatar ve Kazak Türkçesiyle güneyde ise, Özbek ve Tatar Türkçesiyle eğitim gördüklerini söylemektedir. Ona göre bazı yazarların SSCB'den önce Kırgızların milli bir yazısı olduğu iddiası hiçbir esasa dayanmamaktadır. Daniyarov, yazı ve yazı dilinin (*pismennost -pismennıy yazık*) birbirinden farklı şeyler olduğunu ifade etmiştir. Ekim devriminden önce bazı Türk boyları Arap alfabesini kendilerine uyarlamaya çalışmışlardır. Ancak bu alfabe söz konusu lehçelerin dilbilgisel özelliklerini tam olarak yansıtamamıştır. Üstelik bu alfabeyi yalnız Müslüman din adamları kullanmış, halk bu alfabeye erişememiş ve onu kullanamamıştır. Devrimden önce, Moldo Kılıç (*Ḳıṣṣa-i Zilzala*, Kazan 1911) ve Osmonaalı Sıdıkov'un (*Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırġızıya*, Ufa 1913; *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye,* Ufa 1914) yazdığı eserler dinî ve pantürkçü bir muhtevaya sahip olup gramer özellikleri de Kırgız Türkçesini yansıtmamaktadır.[193]

Bu tür tartışmaları bir sonuca götürecek derinlikli bir araştırma yapmak SSCB döneminde mümkün olmamıştır. 1930'lardan itibaren artan siyasî baskılar nedeniyle Kırgızların Sovyetler Birliği öncesindeki kültürel ve sosyal durumlarıyla ilgili bilgi edinilmesini sağlayacak olan matbu veya yazma her türlü Arap harfli metin yıllarca arşivlerde kalmıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan ve Kırgızistan bağımsızlığına kavuştuktan

[190] H. K. Karasayev, *a.g.m.,* s. 76.
[191] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.77'dan A. Kanimetov, "Kultura Vozrojdennogo k Novoy Jizni Kirgizskogo Naroda", Sb. "Razvitiye Sotsiyalistiçeskoy Kulturı v Soyuznıh Respublikah", Moskova, 1962, s. 290-291.
[192] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.78-79.
[193] S. Daniyarov, *a.g.e.,* s.188

sonra bu metinler konusundaki çalışmaların başlatılması mümkün olmuştur.[194] Kırgızların Sovyetler Birliği döneminden önce kullandıkları yazı dilinin tarihinin tüm yönleriyle aydınlatılması ise metinlerin tümünün incelenmesi ile mümkün olacaktır.

Türklerde alfabe değişikliğinin en başta gelen sebeplerinden biri dindir.[195] Kırgızların Arap alfabesini kullanmaya başlamaları İslamiyeti kabul etmelerinden sonra gerçekleşmiştir. Tam olarak ne zaman İslamiyeti kabul etmeye başladıkları bilinmese de bu sürecin Tanrı dağlarına gelmeleriyle, X. yüzyılda başladığı ifade edilmektedir.[196]

Karahanlı devletinin İslamiyeti kabul etmesiyle İslam medeniyeti çerçevesinde yeni bir kültür dairesi oluşturulmaya başlamıştır. Kaşgar, Balasagun, Özkent, Buhara gibi şehirler ticaretin yanı sıra birer eğitim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Türkler bu kültür çevresinde yazı dili olarak, Eski Türkçenin devamı olan Karahanlı Türkçesini kullanmış ve bu yazı dili ile yazılmış *Kutadgu Bilig*, *Divanü Lügati't-Türk*, *Atabetü'l-Hakāyık* gibi eserler ortaya koymuşlardır.

Divanü Lügati't-Türk'te Kırgızlar hakkında tafsilatlı bilgi verilmese de Kıfçak, Oğuz, Tohsı, Yağma, Çiğil, Uğrak, Çaruk boyları ile birlikte Kırgızların da öz Türkçe konuştuğu ifade edilmektedir.[197] *Divanü Lügāti't Türk* bütün Türkler gibi Kırgızlar için de linguistik, coğrafî, tarihî vb. sahalarda verdiği bilgilerle en önemli kaynaklardan biridir.

Karahanlı devleti, Merkezî Tanrı dağları, Yedisu bölgesi ve Fergana bölgesinin büyük bir kısmını elinde tutuyordu. Bugünkü Kırgızistan toprakları o dönem Karahanlı devletinin sınırları içerisinde yer almaktaydı. Günümüzde Kırgızistan sınırları içerisinde yer alan

---

[194] Ayman Akınbekova Usenbaeva, *Moldo Niyazdın Çıgarmalarındagı Tildik Özgöçölüktör*, Kırgız Respublikasının İlimder Akademisyası Ç. Aytmatov Atındagı Til cana Adabiyat İnstitutu, İ. Arabayev Atındagı Kırgız Mamletettik Universiteti Filologiya İlimderinin Kandidatı Okumuştuuluk Daracanı Aluu üçün Cazılgan Dissertatsiyanın Avtoreferatı, Bişkek 2009; Gülzada Narmatova, *Moldo Niyazdın Çıgarmaları, Transkriptsiya, Orfografiyalık, Fonetikalık, Leksika-Semantikalık Taldoo (Üç Kol Cazma Depterdin Materialdarı Boyunça)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek 2011; Osmonaalı Sıdıkov, *Muhtasar Tarih Kırgızia, Tarih Kırgız Şadmania,* Turar, Bişkek 2014; Canar Ömür Aliyeva, *Moldo Kılıç'ın Dünü ve Bugünü: Hakkında Sovyetler Birliği Döneminde ve Günümüzde Yapılan Araştırmalar Üzerine Bir Değerlendirme*, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2011; M. Kocobekov, "Osmonaalı Sıdık Uulu'nun Ömür Bayanına Ayrım Taktoolor", *KTMU Koomduk İlimder Curnalı*, 2005, No:14, s.13-23; Abidin Özer, *Molla Muḥammed Zafarbek Muḥammed Oġlı "Nur-name (İnceleme-Metin-Dizin)*, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2014; Asel Kadırova, *XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başında Kırgızların Kullandığı Belgelerin Dili*, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2008 vb.

[195] Zeynep Korkmaz, "Alfabe Devriminin Türk Toplumu Üzerindeki Sosyal ve Kültürel Etkileri", *Turkish Studies*, Volume 4/3 2009, s. 1369-1480.

[196] Belek Soltonoyev, *Kızıl Kırgız Tarıhı* I, 1993, s.133-134; Ali Jusubaliyev, *a.g.e.*, s. 54; Seyfettin Erşahin, *a.g.m.*, s.405.

[197] daha fazla bilgi için bakınız Kaşgarli Mahmut, *Divanü Lügat-İt-Türk Tercümesi*, C. I-III, (Besim Atalay), İkinci baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1985; 5. baskı, Ankara, 2006.

Özkent[198] ve tarihî Balasagun şehri Karahanlı devletine başkentlik etmiştir.[199] Bu dönemde Balasagun şehrinin zenginliği ve refah seviyesi yabancıların buraya akın etmesine sebep olmuştur. Bir Türk İslam şehri olmasının yanında farklı dine ve etnik kimliğe mensup insanların bir arada yaşadığı kozmopolit bir yapıya sahiptir.[200] Yusuf Has Hacib burada doğmuş ve *Kutadgu Bilig*'i yine burada yazmıştır. Kaşgarlı Mahmut'un da Isık-Köl'ün güney tarafındaki Barshan şehrinden olduğu düşünülmektedir.[201] Görüldüğü üzere Kırgızlar, köklü bir yazı geleneğine sahip kültürün mirasçılarıdır. 1976-1980 yılları arasında Fergana ve Tanrı dağlarında yapılan çalışmalar bunu kanıtlar niteliktedir. Bu çalışmalar ile halkın elinde bulunan eski yazma ve matbu eserlerin toplanması amaçlanmıştır. Neticede Arapça, Farsça ve Müşterek Doğu Türkçesi ile kaleme alınmış 500 adet eski matbu ve taş basması kitap; 200 yazma eser ve çok sayıda belge toplanmıştır. Söz konusu matbu eserlerin Kazan, Taşkent, Buhara, İstanbul, Kanpur gibi farklı yerlerde basıldığı tespit edilmiştir. Yazmalar arasında Abdurrahman Câmî ve Ali Şir Nevaî'ye ait eserler de vardır.[202]

Yerleşik hayata geçen Kırgızlar Karahanlı döneminden itibaren mescid, cami, mektep, medrese ve kervansaraylar aracılığıyla;[203] konargöçer yaşayan halk ise daha çok gezici okullarda gezici hocalardan eğitim almışlardır.[204] Kırgızların da yaşadığı Fergana bölgesinde özellikle XVIII ve XIX. yüzyılda cami ve medreselerin sayısının artmıştır.[205] Bu dönemde, Kırgızların arasından tahsil görmüş müellif, müstensih ve mütercimlerin yetişmeye başladığı görülmektedir. XVI. yüzyılda yaşamış ve *Mecmuatü't-Tevāriḫ* adlı Farsça bir eser kalem almış olan tarihçi ve şecereci Seyfeddin Ahsikendî de bu kişilerden biridir.[206] Eserinin son kısmını da oğlu Nur Muhammed tamamlamıştır. Kırgız tarihini sistemleştirerek vermeyi hedefleyen yazar Manas destanı ve destanın başkahramanı Manas hakkında bilgiler de

---

[198] Baymirza Hayit, *Türkistan: Rusya ile Çin Arasında*, çev. Abdülkadir Sadak, Ankara 1975; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981, s. 202, 203, 212, 345, 346, 358, 375, 394, 438, 627, 628; Ahmet Taşağıl, "Özkent", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 2007, s. 129-131.

[199] Ö.C. Osmonov, A. A. Asankanov, *Kırgızstan Tarıhı*, Bişkek 2001, s.111.

[200] Zeki Velidi Togan, *a.g.e.,* s.5; *Divānü Lügāti't Türk Terümesi* I, 33, 62, 124, 127, 471, 475; III, 145, 441; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, Ankara 1974, s.2; Bahaeddin Ögel, İslāmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara 1984, s. 263, 315, 322, 330; Enver Konukçu, "Balsagun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, 1992, s.4.

[201] bk. T. Çorotegin, *Mahmut Kaşgari (Barskani) cana anın "Türkiy Tilder Söz Cıynagı" (1072-1077),* Bişkek, 1991, s.12-43.

[202] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.80.

[203] Ali Jusubaliyev, *a.g.e.*, s. 202.

[204] Z. Karadavut, M. Aksoy, "Kırgız Gelenekler ve Abramzom", *Türk Yurdu*, S.171, Ankara 2001, s. 60.

[205] Ali Jusubaliyev, *a.g.e.*, s. 205.

[206] Sayfad-din ibn Damullo Şah Abbas Aksikenti cana anın uulu Nur Muhammed, *Tarıhtardın Cıynagı (Mecmu atut-Tavorih)*, çev. Moldo Mamasabır, Dosbolov cana Omor Sooronov, Akıl Mamkontserni, Bişkek 1996; Ali Jusubaliyev, *a.g.e.*, s. 206.

vermektedir. Eser tarihin yanında folklora ait önemli bilgiler içermektedir.[207] Ziyabidin Maksım Magzunî (1882-?), 1865-1888 tarihleri arasında kaleme aldığı *Ferġana Ḫanlar Tārīḫi* adlı kitabını Hokand Han'ı Hudayar Han'a sunmuştur. Müşterek Doğu Türkçesi yazı dili ile kaleme alınan eser, oldukça hacimlidir.[208]

XV-XX. yüzyıllar arasında Türkistan'da kullanılan yazı dili genel olarak Çağatay Türkçesi adıyla bilinmektedir.[209] Bu çalışmada, Çağatay Türkçesi yerine Müşterek Doğu Türkçesi yazı dili ifadesi kullanılacaktır. Türkistan'da eğitimin yaygınlaşması yazı dilinde bir takım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. XVIII. yüzyıla kadar Müşterek Doğu Türkçesi yazı dili bütün Türkistan'da herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılmaya devam etmiştir. Bu tarihten sonra yazı dilinde yerel unsurlara yer verilmeye başladığı görülmektedir.[210] Mahallî unurların yer aldığı metinler, Müşterek Doğu Türkçesinden sonra ortaya çıkacak olan yazı dillerinin ilk örnekleri veya habercisi niteliğindedir.[211] Bu dönemde Müşterek Doğu Türkçesi ile yazılan eserler matbuat sahasındaki gelişmelere paralel olarak yaygınlık kazanarak Türkiye'den Çin'e geniş bir bölgede okunurken aynı zamanda mahallîleşmeye devam etttiği görülmektedir.[212]

E.R. Tenişev, Müşterek Doğu Türkçesi sahasında ortaya çıkan ve yerel unsurların yer aldığı bu yazı diline *Türkî* adını vermekte ve Türkî yazı dilinin birkaç varyantın olduğunu ifade etmektedir. Bu varyantlar: *Orta Asya (Özbek, Uygur) kolu; Volga boyu (Tatar, Başkurt) kolu; Aral-Hazar (Kazak, Karakalpak, Kırgız) kolu, Kafkasdağları (Karaçay-Balkar, Kumuk, Azerbaycan) kolu, küçük Asya (Türk-Osmanlı)* koludur.[213]

---

[207] Sayfad-din ibn Damullo Şah Abbas Aksikenti cana anın uulu Nur Muhammed, *Tarıhtardın Cıynagı (Mecmu atut-Tavorih)*, çev. Moldo Mamasabır, Dosbolov cana Omor Sooronov, Akıl Mamkontserni, Bişkek 1996; Ali Jusubaliyev, "İslam Tarihi Kaynağı Olarak Kırgız Şecereleri", *Uluslar arası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu, 31 Mayıs-1 Haziran 2007 Bildiriler,* Isparta 2007, s. 421.

[208] İlyas Mırzakulov, *Magzuni "Fergana Hanlar Tarihi" El Yazmasının Transkripsiyonu ve Kırgızcaya Ait Bazı Kelimeler*, Kırgız Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2009.

[209] Janos Eckmann, *Çağatay El Kitabı*, çev. Günya Karaağaç, İstanbul 1988; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1964;Abdülkadir İnan, "Çağatay Yazı Dili Kuruluşuna Dair Düşünceler", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, İstanbul 1946, s. 531-544.

[210] Janos Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.210; A. Deniz Abik, "Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-Âcizîn'i: 18. Yüzyıl Doğu Türk Edebî Dilinde Mahalliîleşme Eğilimleri Üzerine", *International Jorunal of Asian Studies*, V. 11-1, 2007.

[211] A. Deniz Abik, *a.g.m.*, s. 71.

[212] Janos, Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yay. Haz. Osman Fikri Sertkaya, Ankara 1996, s. 138

[213] E.R., Tenişev, "Milli Döneme Kadar Türk Edebi Dilleri", http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1989/1989_81_Tinisev.pdf (20.07.2017), s.305.

Yazı dilinde ortaya çıkan bu temayül Kırgızları da etkilemiştir. Burada da artan okul sayısına bağlı olarak okuma yazma oranı yükselirken yazı dilinde mahallî unsurların da belirgin bir biçimde fazlalaştığı görülmektedir.

İdil-Ural havzasında Ceditçi Tatar aydınlarının öncülüğünde açılan medreselerde okuyan gençler, ortak Türk dili anlayışı ile çeşitli eserler kaleme almaya başladı. Aynı dönemlerde okuma yazma öğrenmiş olan Kırgız halk ozanlarının, icra ettikleri manzum eserleri yazmaya başladıkları görülür. Bu da eş zamanlı olarak farklı kültür dairelerinde kaleme alınmış metinlerin ortaya çıkması anlamına demektir. Tenişev, bölgesel varyantlara[214] ayrıldığını ifade ettiği 1924'ten önceki Kırgız yazı dilini aşağıdaki şekilde tasnif eder:

1. *Çağatay temelli (Kırgız mektupları)*

2. Eski Kazak edebî dili temelli (Moldo Niyaz'ın manzum eseri)

3.Eski Tatar edebî dili temelli (Osmonaalı Sıdıkov'un Tarih-i Kırgız Şabdaniya[215] adlı eseri). Tenişev bunlara *Özbekçe* temelli bir varyant daha eklemektedir.[216]

C. Şükürov, *Moldo Kılıç'ın Dili / Yazık Moldo Kılıça* adlı tezinde Ekim devrimine kadar gelişen yazı dilinin üç yönlü bir gelişim çizgisi olduğunu vurgulamıştır:

1. *Çağatay (Orta Asya Türkçesi / Eski Özbekçe) yazı dilinin kurallarına uyma çabası*. Geçen asrın ikinci yarısına ait belgelerin dili olan Çağatay Türkçesi Ekim devrimine kadar kullanılagelmiş, Kırgız yazı dili devriminin ilk yıllarında dahi etkili olmaya devam etmiştir.

2. *Konuşulan Kırgızca.* 19. asrın sonunda Moldo Kılıç'ın eserlerinde kullanılmaya başlanan bu yazı dili yalnızca Ekim devrimine kadar devam etmemiş, modern Kırgız yazı diline de tesir etmiştir ve hatta bugün geçerli olan yazı diline kaynalık etmiştir.

3. *Ceditçilik döneminde ortaya çıkmıştır*. Çağatay Türkçesi yazı dilinin kurallarına sadık kalmakla birlikte Volga Tatar bölgesi ve Tercüman gazetesinin tesiri altında

[214] Ethem Tenişev, "Eski Kırgızca", çev. Nurgül Moldaliyeva, Mayrambek Orozobayev, *Türk Dünyası*, sayı: 37. , s.83.
[215] Tenişev, makalesinde Osmonaalı Sıdıkov'un *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye* adlı eserini bu şekilde adlandırmaktadır.
[216] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s. 85.

gelişmiştir. Bu varyantın en parlak temsilcisi Osmonaalı Sıdıkov'dur. Bu akım, 1910'lu yıllarda doğmuş fakat sadece devrime kadar hayatta kalabilmiştir.[217]

Bu dönem kaleme alınan eserlerin dili ölçünlü bir yazı dili olmadığı için her eser dil açısından bir diğerine benzemekle birlikte aslında farklıdır. Fakat yine de eserlerin ortak olan özellikleri dikkate alınarak bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Bu çalışmada Yenisey döneminden sonra 1924'e kadar Kırgız yazı diline ait varyantlar aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır:

1. Müşterek Doğu Türkçesi etkisinde Kırgız yazı dili
2. Ceditçilik düşüncesi etkisinde Kırgız yazı dili
3. Konuşma dilinin etkisinde Kırgız yazı dili

1.3. Müşterek Doğu Türkçesi Etkisinde Kırgız Yazı Dili

Bu gruptaki eserler XX. yüzyıl veya öncesinde kaleme alınmıştır. En önemli özellikleri ise Müşterek Doğu Türkçesi ile yazılmış olmalarına rağmen Kırgız Türkçesine ait dil hususiyetlerinin bulunmasıdır. Buradan çıkarılacak en önemli sonuç Kırgızların, Sovyet döneminde iddia edildiğinin aksine 19. yüzyıl veya öncesinde okuyup yazdıkları ve bir yazı diline sahip olduklarıdır.

Müşterek Doğu Türkçesi temelli yazı diline ait eserleri, resmî mektuplar, edebî metinler ve yazılı mezar taşları olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür. Ancak bu dönemle ilgili metin yayımları ve araştırmalar henüz başlangıç aşamasındadır. İleride yeni bilgilere ve farklı sonuçlara ulaşılabilir.

1.3.1. Resmi Mektuplar

18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Kırgızlar, diplomatik ilişkiler kurduğu Kazaklar ve Ruslarla bir dizi yazışma yapmışlardır. S. K. Kudaybergenov ve

[217] C. Şükürov, *a.g.e.*, s.5.

V. M. Ploskih bu mektupların ikisi üzerinde incelemeler[218] yapmışlar vemektuplar ile yazıldıkları dönem hakkında bilgiler vermiştir. Onların yaptığı bu incelemelere de dayanarak mektuplar hakkında şunlar söylenebilir:

Söz konusu bu mektuplar dağınık vaziyette farklı arşivlerde (Almatı'daki Kazakistan SSC Merkez Tarih Arşivinde (GİA Kaz. SSR), Tarih ve Yurt Bilgisi Müzesi, Rusya'daki ilgili arşivler vb) muhafaza edilmektedir. Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Yazmalar Fondunda bu mektuplardan bir kısmının kopyası bulunmaktadır.[219] Tenişev'in belirttiğine göre, 1824-1827 yılları arasında yazılmış mektuplardan üç tanesi bugün Çolpon Ata'daki Tarih ve Yurt Bilgisi Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Bunlar:

1. Kırgız biyi Olcobay Akımbek ve Başçavuş Mambet Umetov'un Cırgalan'da, 5 Ağustos 1825'te Batı Sibirya valisine yazdıkları mektup,
2. Kırgız biyleri Şeralı ve oğlu Algazı'nın Ak-Suu'da 9 Nisan 1827'de Batı Sibirya valisine yazdıkları mektup,
3. Bugu Kabilesi'nin 1827 ve 1855 yıllarında Rusya'nın hakimiyetine girme taleplerine ilişkin belgeler.[220]

Kırgızlarla Ruslar arasındaki ilk resmî yazışmalar 1874-1827 yılları arasında yapılmıştır. En eski mektup, Atake Baatır'ın, 23 Ağustos 1785 tarihli mektubudur. Bu mektubun ilk nüshası ve tercümesinin bugüne kadar gelmiş olması çok önemlidir. Mektubu kimin yazdığı belirtilmemiştir ancak sonuna Atake Biy'in mührü basılmıştır.[221] Bu tarihte ünlü Kırgız Biyi Atake Baatır, Rus İmparatoriçesi II. Yekaterina'ya ilk elçilik heyetini göndermiştir. 18. yüzyıla ait Rus kaynaklarında Atake Biy Sarıbagış boyuna mensup bir Kırgız lider olarak geçmektedir.

Bundan sonraki mektup 1789 yılına aittir. 2 Ocak 1789 yılında Petersburg'dan dönen Kırgız elçilik heyeti Omsk şehrine gelir. Heyetten Abdrahman Kuçakov, oğlu Satınbay ve Şergazı, Atake Biy'e bir mektup gönderirler. Mektupta heyetin Petersburg'a sağ salim gidip döndüğünü belirtmiştir. Heyet burada Batı Sibirya Valisi N. G. Ogarev tarafından kabul edilmiştir. Bu sırada Kırgızların oturduğu bölgeden dönen Tatar asıllı Rus elçisi Muslim

---

[218] V.M.Ploskih, S.K. Kudaybergenov, *a.g.m.*, s.78-82.

[219] *XIX. Kılımdagı Kırgız Kol Cazması*, Dosya No. 141 (Kaz. İstor. Arhiv. Fond. N. 3, delo. 150[a]

[220] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.83.

[221] *Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, 4. Tom, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Manas Taanu cana Körköm Mandaniyattın Ulttuk Borboru, Ç. Aytmatov Atındagı Adabiyat İnstitutu, Poligrafbumresursı, Bişkek 2012, s. 428-429.

Agaferov'un yolda soyulduğu öğrenilince Satınbay Abdrahmanov, mesele çözülünceye kadar yani 1793 yılına kadar Omsk'ta alıkonulmuştur.[222] Maalesef bu mektubun aslı ya da kopyası bulunamamıştır.

1824-1827 yılları arasında Isık Köl bölgesindeki Kırgızlar ile Rus yönetimi arasında yazışmalar olmuştur. 1824'te Omsk şehrine elçi sıfatıyla Isık Köl bölgesinin doğusundaki Bugu, Arık ve Celen boylarından Akımbek Olcobayev, Abulgazı, Şeralin ve Alımbek Cakıpov gitmiş ve Batı Sibirya valisi P. M. Kapseviç'e birer mektup sunmuşlardır. Bu mektuplarda Kırgız Biyleri Müşterek Doğu Türkçesiyle ve Rusça olarak ne amaçla geldiklerini yazmışlardır. Temsilciler ziyaretlerini tamamlayarak 1825'te yurtlarına dönmüşlerdir. Komutan T.V.Nyuhalova'nın öncülüğündeki Kazak askeri birliği ve Omsk garnizonu doktoru F.K. Ziberşteyn de onlarla birlikte gelmiştir. P.M. Kapseviç, Kırgızlara yazdığı mektubunda Kırgızlar ile Ruslar arasında sağlam bir dostluk ilişkisi olduğunu ve onların Rus Çarlığı himayesine alındığını belirtilmiştir. F.K. Ziberşteyn, Kırgızların cevap mahiyetinde yazdığı ve "uzak olsak bile, kalplerimiz yakın, kardeşiz" ifadelerinin bulunduğu mektubu Omsk'a götürmüştür. Bu mektuplaşmalar 1827'ye kadar sürmüş, 1827 yılında A.L. Bubenov Isık Köl'e gelerek Kırgız temsilcilere (1824-25 yıllarında Omsk'a giden elçilere) dört altın madalya ve kılıç hediye etmiştir. Dönerken beraberinde Kırgız Biyleri'nin hoşnutluklarını ifade eden bir de mektup götürmüştür. Bu tarihten sonra, Hokand Hanlığının Kuzey Kırgızistan'ı almasıyla Kırgız ve Rus ilişkileri 20 yıllık bir kesintiye uğramıştır.

Görüldüğü gibi 19 asrın 20'li yıllarında Novosibirsk'teki Rus yetkililerle Kırgız Biyleri sürekli yazışmışlardır. Omsk valisi S.B. Bronevskiy kendi elçilerini Kırgız biylerine iyi niyet içeren bir mektupla birlikte göndermiştir. Vali mektubunda Kırgızlardan kendi bölgelerinden geçen Rus kervanına refakat etmelerini rica etmiştir.

Kuzeydeki Kırgız Biyleri yaklaşık 20 yıl aradan sonra XIX. yüzyılın 50-60'lı yıllarında Rus uyruğuna geçmeyi talep etmiş ve bu taleplerini Ruslara yazdıkları resmî mektuplarla iletmişlerdir. Ayrıca 1847'de Kuzey Kırgızları ile Ulu Cüz Kazakları arasında Omsk şehrinde gerçekleşen dostluk anlaşması da Kırgız tarihindeki en eski yazılı dokümanlardan biridir.[223]

Ağırlık olarak Arık, Bugu ve Celen gibi kuzeydeki boyların biyleri tarafından yazılmış mektuplar, o dönemin tarihi olayları ve Ruslarla Kırgızlar arasındaki siyasi ve ekonomik

[222] *Kırgız Tarıhı: Entsiklopediya*, Bişkek 2003, s.344.
[223] V. M. Ploskih- S. K. Kudaybergenov, *a.g.m.*, s. 75-76.

ilişkiler ve Kırgızların sosyal ve siyasi yapıları hakkında da bilgi vermektedir. Ploskih ve Kudaybergenov'a göre Kırgızlar boy liderlerine 'manap[224]' değil 'biy[225]' adını vermektedirler ki bu mektuplarda da 'manap' kelimesi geçmemektedir. Kırgızlarda Kazaklarda olduğu gibi sultanlar[226] yoktur ve her boy kendi liderine tâbidir. Kuzeyde yaşayan boylar, aralarında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı 19. yüzyılın ikinci yarısında Ruslardan yardım istemişler hatta Kazaklar gibi Rus uyruğuna geçme talebinde bulunmuşlardır. Kırgızlarla Ruslar arasında ticari münasebetler de mektuplara yansımıştır. Ruslar ticaret yapmak amacıyla Kırgızların yaşadıkları bölgelere gelmişlerdir. Yine buradaki bilgiye göre tüccarlar sattıkları malın karşılığını hemen almamış, uygun bir mevsimde tekrar gelip borçlarını toplamışlardır. Mektuplardaki ilginç bilgilerden biri, Belek boyunun biyi olan Şeralin'in, Kazaklar gibi yerleşik bir hayata geçmek ve daha refah yaşamak arzusunda olduklarını ifade etmesidir. Dikkati çeken bir diğer husus, bazı mektuplarda tarihlerin miladi takvime göre ifade edilmesi ve ay adlarının Rusça yazılmasıdır.

Bu mektuplar üzerinde çalışmalar yapan bir diğer isim Capar Şükürov'dur. Şükürov, Moldo Kılıç'ın dili ve Sovyet döneminden önceki Kırgız yazı dili üzerine 1946 yılında bir tez (*Yazık Moldo Kılıça*, Frunze 1946) hazırlamıştır. Almatı'daki Kazakistan SSC Merkez Tarih Arşivinde (GİA Kaz. SSR) 19. yüzyılın 50-60'lı yıllarında yazılmış, Kırgızlara ait bir takım belgeler bulmuştur. Çalışmasında bu belgelerin yanısıra Moldo Kılıç'ın *Kıṣṣa-i Zilzala* adlı çalışmasının Ufa'daki baskısının dilini incelemiş bunun yanı sıra Osmonaalı Sıdıkov ve eserlerine de değinmiştir.

Şükürov'a göre, Kırgızların komşularıyla yaptıkları diplomatik yazışmaların gizli kalması için kendi içlerinden, okuma yazma bilen eğitimli kişilere ihtiyaçları vardı. Bundan dolayı bir Özbek veya Uygurun katiplik etmesi sakıncalı olabilirdi. Üstelik o dönemler Kuzey Kırgız boyları Hokand Hanlığı ile çatışmaktaydı. Şükürov, bu durumun Kırgızların

---

[224] Manap: Manaplık, XVIII. yüzyıldan başlayarak özellikle Kırgızistan'ın kuzeyinde ortaya çıkan idari bir mevkiidir. Başlarda biylere denk olan manaplar zamanla otoritelerini artırarak biylerden üstün bir konuma gelmişlerdir. Toplumda özellikle idari meselelerden manaplar sorumlu idi, daha fazla bilgi için bakınız, Tamara Ölçekçi, "Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Rolleri", http://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php (02.08.2017).

[225] Biy: Sovyletlerden önce Kırgızlarda boylarıdaki, idare ve yargıdan sorumlu kişilere biy adı verilmiştir. Ancak zamanla idari işleri manaplar yönetmeye başlamış, biyler yalnızca yargıya ait işlerle ilgilenmişlerdir, daha fazla bilgi için bakınız, Tamara Ölçekçi, "Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Rolleri", http://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php (02.08.2017).

[226] Sultan: Kazaklarda boyları idare eden kişilerdir. Hana karşı boyların bütün sorumluluğu sultanlara aittir, daha fazla bilgi için bakınız, İbrahim Kalkan, *Orta Asya'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri: Kazak Örneği (1822-1924),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.58.

mektuplarını kendilerinin yazması için bir zorunluluk doğurduğu kanısındadır.[227] 1847'de Kenesarı'nın Kırgızlar tarafından öldürülmesinden dolayı Kazak ve Kırgızlar arasında husumet doğmuştur. Bu da söz konusu tarihten sonraki mektupların bir Kazak tarafından yazılma ihtimalini de azaltmış olmaktadır.[228] Şükürov'un, incelediği mektuplardan çıkardığı sonuç ise Kırgızların 19. yüzyılın ilk yarısında Müşterek Doğu Türkçesiyle okuyup yazdıklarıdır.

Mektupların dili üzerinde yapılan filolojik incelemeler bunların Müşterek Doğu Türkçesi ile yazıldığını ancak Kırgız Türkçesine has özellikler de taşıdığını göstermektedir. O zaman bu mektupları yazanlarlar, Kırgız mıdır yoksa Tatar, Özbek veya Kazak gibi diğer Türk boylarından kimseler midir? Eğer bu mektuplar bizzat Kırgızların kendileri tarafından yazılmış ise o zaman bunlar, Kırgızların sanıldığından daha erken dönemlerde okuyup yazdıklarını, Sovyetler Birliği döneminde iddia edilenin aksine SSCB'den önce de eğitim aldıklarını ve bir yazı diline sahip olduklarını gösteren en önemli delilleri haline gelmiş olur.

Şu ana kadar tarafımızdan tespit edilen mektuplar şunlardır:

1. 15 Haziran 1787'de Omsk'ta Rusya İmparatoriçesi Yekaterina'nın adına, Sibirya bölgesinin yönetici General N. G. Ogarev'in Tınay Biy'in oğlu Atake Baatır'a yazdığı mektup,[229]
2. 4 Ağustos 1825'te Bugu ve Belek boyunun biylerinin Batı Sibirya'daki Rus yetkililere 4 Ağustos 1825 yılında yazmış olduğu mektup,
3. 5 Ağustos 1825'te OlcobayTüleberdiyev, Bugu ve ona bağlı Arık boyu biylerinin Batı Sibirya yöneticisi General Vali P.M. Kapseviçe'e yazdığı mektup,
4. 1825 yılında Isık Göl'deki Kırgızlar adına Omsk'taki Rus yetkililerine yazılmış mektup,
5. 5 Nisan 1827'de Alimbek Capalokov Biy adına General Vali P. M. Kapseviç'e yazılmış olan mektup,
6. 9 Nisan 1827'de Şeralı Biy ve oğlu tarafından P. M. Kapseviç'e yazılmış olan mektup,

[227] C. Şükürov, *a.g.e.*, s. 1-2.
[228] C. Şükürov, *a.g.e.*, s. 14.
[229] Kalen Sıdıkova, *a.g.e.*, s.769.

7. 1853 yılında Bugu boyundan Tilekmat Han, Imanbay Bek uulu, Çoñkayçı Rahat uulu, Sultankul, Çınıbay Tilekmatuulu'nun mühürleri ile damgalarının basıldığı, Rusya'nın himayesine girmeyi istedikleri ve ant içtikleri mektup,
8. Çerik boyunun yemini. Rusça (Kril harfli) ve Müşterek Doğu Türkçesiyle (Arap harfli),
9. 1861 veya 1862'de Irıskul Bėk Niyaz uulu tarafından General Kalpakov'a yazılan mektup,
10. 1278 (1861-1862)'de Irıskul Bėk Niyaz uulu tarafından Pristof'a yazılmış olan mektup,
11. 17 Ocak 1894'te Kurmancan Datka'nın Ruslara yazdığı mektubun Arap harfli kısmı.

1.3.2. Edebî Eserler

Bu başlık altında 2 esere yer verilmiştir: *Cartı Alma* (Şemseddin Özgendî[230]), *Rāhat-ı Dil* (Koconazar Gaipnazaruulu Oşî). Kaynaklarda Kazan'da İlimler Akademisi'nde Yazmalar ve Nadir Eserler bölümünde muhafaza edildiği belirtilen bu eserlere tez çalışmamız sırasında ulaşılamamış ve değerlendirilememiştir.

1.3.2.1. Cartı Alma: Şemseddin Özgendî tarafından kaleme alınmıştır. Orta Asya'da Ahmet Yesevî ve Süleyman Bakırganî gibi şahsiyetler etrafında teşekkül eden dini tasavvufi edebiyatın takipçilerinden olan Şemseddin Özgendî, bugün Kırgızistan sınırları içerisinde olan Özgen[231] şehrindendir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Ancak bazı kaynaklarda şairin XVII. yüzyılda yaşadığı bilgisi yer almaktadır.[232]

[230] Kırgızistan'da Kırgız Türkçesi ile kaleme alınmış kaynaklarda Şamşidin Özgöndü olarak geçmektedir.
[231] Özgen, Fergana bölgesindeki önemli yerleşim yerlerinden biridir. Karahanlı devleti döneminde devletin en önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biridir. Bugün de şehirde Karahanlı döneminden kalan önemli tarihi eserler vardır, ayrıntılı bilgi için bakınız, Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, s.129-131.
[232] *Tatar Edebiyatı Tarıhı*, Tataristan Neşriyatı, Kazan 1984, C. 1, s.332.

Özgendî'nin *Cartı Alma (Yarım Elma)* adlı bir şiiri Kazan'da İlimler Akademisinde Yazmalar ve Nadir Eserler bölümünün arşivinde bulunmuştur.[233] Bu şiirle aynı cilt içinde bundan başka Koconazar Gaipuulu Oşî'nin *Rāhat-ı Dil* adlı şiiri ve de ismi bilinmeyen birine ait rüya tabiri kitabı bulunmuştur. Bu eserlerin tümü 1853-1854 yılında Muhammed Zarif Cumaguluulu adlı biri tarafından istinsah edilmiştir. Şemseddin Özgendî'nün yazdığı *Cartı Alma*, Süleyman Bakırganî'nin *Yarım Elma* adlı şiiri temel alınarak yazılmıştır. Özgendî, şiirin ana temasına sadık kalmakla birlikte onu farklı bir üslupla işlemiştir. Şemseddin Özgendî'nin eserini farklı kılan unsurlardan biri de folklor ögelerinden yararlanmış olmasıdır.

Eserin diline gelince, eser temelde Müşterek Doğu Türkçesi yazı dili ile yazılmıştır. Ancak Kırgız Türkçesine has yerel bir takım unsurları da ihtiva etmektedir. Örneğin *barça* kelimesi yerine *baarı* kelimesini kullanır.[234] Ancak esere tarafımızdan ulaşılamadığı gibi henüz eser hakkında herhangi bir inceleme de yapılmadığı için eser hakkında bu bilgilerle iktifa etmek zorunda kalınmıştır.

1.3.2.2. Rāhat-ı Dil: Koconazar Gaipnazaruulu Oşî tarafından yazılmıştır. Şair XVIII. yüzyılda yaşamıştır. Ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemektedir. 1780'de Oş'ta vefat etmiştir. Şair Hüveyda ve Oşî müstear isimleriyle şiirin yanı sıra dini muhtevalı farklı türde eserler de kaleme almıştır. Yaşadığı dönemde geniş kitlelerce tanınan şairin bazı eserlerinin henüz hayattayken taş baskısı yapılmıştır.

Gaipnazaruulu, bugün Özbekistan sınırları içinde olup Oş'a yakın Çimyon adlı kışlakta doğmuştur. Şair iyi bir eğitim almıştır. Medreseden mezun olduktan sonra Oş'ta farklı mekteplerde çalışmıştır.

Şiirlerini torunu Şahmurat'ın 1909 yılında yayımlandığı hatta bu yayımdan bir nüshanın İstanbul'da olduğu söylenmektedir.[235]

Dilinin oldukça anlaşılır ve sadece olması, şiirlerinin üslubunun ve muhtevasının çok beğenilmesi gibi sebeplerle Oşî'nin eserleri mekteplerde ders kitabı olarak da okutulmuştur. *Rāhat-ı Dil* en bilinen manzum eseridir. Kitap, Ekim

[233] *Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, C.4 Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Manas Taanu cana Körköm Mandaniyattın Ulttuk Borboru, Ç. Aytmatov Atındagı Adabiyat İnstitutu, Poligrafbumresursı, Bişkek 2012, s. 177 'den Arhiv İYALİ KF AN SSSR, İnv. No:796, s. 98.

[234] *Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, C. 4, s. 174-177.

[235] *Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, C.4, s. 178.

devrimine kadar Kazan'da tekrar tekrar basılmıştır. Eser dinî bir muhtevaya sahiptir. Ancak günlük hayata dair unsurlar da ihmal edilmemiştir.

Kitabım düz yazı idi ben manzumlaştırdım
Bu Çimyon şehrinin yaşlısı genci,
Hepsi konuşur Türkî dilinde,
Onlar kitap sözün (Farsça) pek bilmezler,
Dedim olursa kitabım Türkçe daha iyi.

Gaipnazaruulu'nun yukarıdaki satırlarda, geçmişten beri Kırgızların ve Özbeklerin bir arada yaşadıkları Çimyon şehrinde genç yaşlı herkesin 'Türkî dilinde' konuştuğunu ifade etmesi oldukça dikkat çekicidir.[236] Ancak tarafımızdan esere ulaşılamadığı için eser ve eserin dili hakkında daha fazla bilgi verilememiştir.

1.3.3. Mezar Taşları: Kırgızistan'daki eski kültür ve uygarlık eserleri içinde önemli epigrafik materyallerden biri de Arap harfli Türkçe yazıtlardır.[237]Bu yazıtlar hakkındaki çalışmalar Çarlık Rusyası döneminde başlamış ve bugüne kadar çok sayıda bilim adamının incelemlerine konu olmuştur.[238] 2004'ten itibaren Erzurum Atatürk Üniversitesi ve Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi'nin yürüttüğü bilimsel araştırmalar neticesinde 335 Arap harfli yazıt epigrafik açıdan belgelenmiştir.[239] 2008 yılında Kubatbek Tabaldiyev ve Kayrat Belek 219 Arap harfli yazıtı belgeledikleri *Pamyatniki Pism'mennosti na kamne Kırgızstana* adından bir kitap yayımlamışlardır. Arap harfli yazıtların içerisinde mezar taşları önemli bir yer tutmaktadır. Kırgızistan'da Arap harfli mezar taşlarının bulunduğu önemli yerlerden bazıları şunlardır: Isık Göl'ün kuzey kıyısındaki Ak Suu mezarlığı, Burana (Balasagun şehri kalıntılarının bulunduğu yer), Kırk Çoro Mezarlığı, Sahabalar Mazarı, Bazarkorgon Mezarlığı vb.[240] Arap harfli mezar taşlarından bir kısmı yassı ve yuvarlak şekli sebebiyle *kayrak* adı verilmektedir.[241]

---

[236]*Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, C. 4., s.179.
[237]Cengiz Alyılmaz , "Kırgızistan'daki Arap Harfli Yazıtlar Üzerine", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 4/8 Fall 2009, s.189
[238] bk. Çetin Cumagulov, *Epigrafika Kirgizii*, Frunze 1982, s.59-164.
[239] Cengiz Alyılmaz , *a.g.m.*, s.191.
[240] Cengiz Alyılmaz , *a.g.m.,* s.191.
[241] Cengiz Alyılmaz , *a.g.m.*, s.191.

Foto 1. Burana'da Bir Arap Harfli Mezar Taşı Örneği [242]

Foto 2. Burana'da Bir Arap Harfli Mezar Taşı Örneği[243]

[242] Tarafımızdan 2013 yılında Burana'da çekilmiştir.

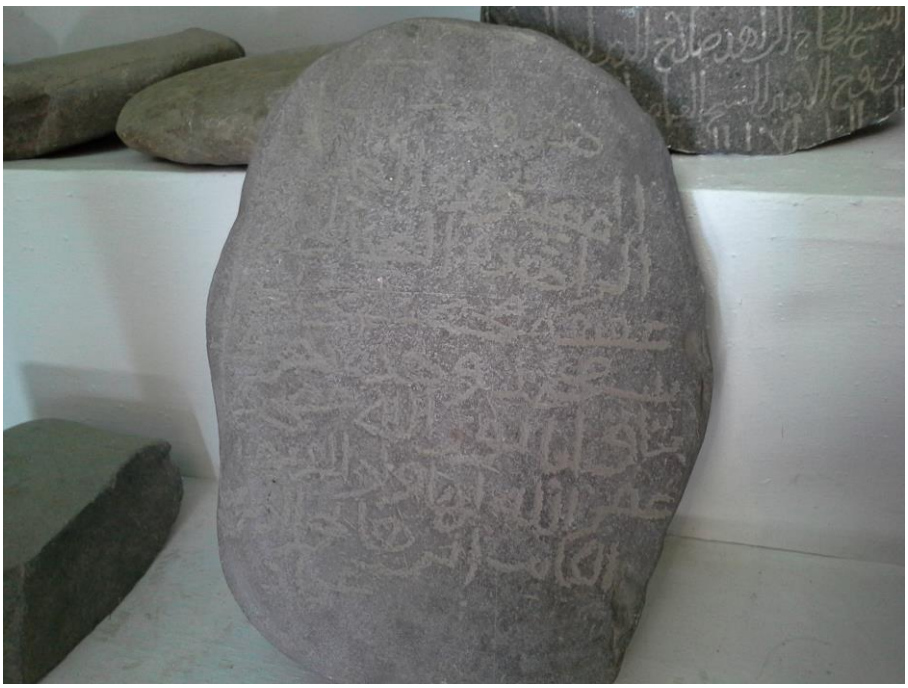

Foto 3. Kayrak adı verilen mezar taşı örneği[244]

Toplumda saygı duyulan ve önemli konumlarda olan kişiler için dikilen bu taşlarda genellikle ölen kişinin adı, unvanı, soyu ve yaptığı çalışmalar hakkında bilgi verilmekte ve en sonda ölüm tarihi yazılmaktadır.[245] Bazı taşlarda kısa sure ve dualar da yer almaktadır.

Örnek olarak,bu taşlardan bazılarının kimin adına dikildiği ve dikiliş tarihleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Cantay – 1867
2. Tülökabıl uulu Murataalı - 1891
3. Mukanbek Safarbay Aden uulu - 1907
4. Şabdan ve Özbek – 1912

[243] Tarafımızdan 2013 yılında Burana'da çekilmiştir.
[244] Tarafımızdan 2013 yılında Burana'da çekilmiştir.
[245] Cengiz Alyılmaz , *a.g.m.*, s.191.

5. Cakırbayev Sağınbek uulu 1913[246]

Genel olarak Arap harfli Türkçe mezar taşlarında Müşterek Doğu Türkçesi yazı dili kullanılmaktadır ancak bazı taşlarda Kırgız Türkçesine ait hususiyetler de mevcuttur. Maamıt Acı adlı kişi için dikilen taşta şunlar yazılıdır:

1. *Bismillahirahmanirahim*
2. *lillahi'l-vāḥidi'l-ḳa(hhār)*
3. *Tınbay oglı Atabek*
4. *oġlı Ḳarabek*
5. *oġlı Cantay*
6. *oglı Mamıt Acı*
7. *Allah raḥmat aylasın*[247]

Metinlerde dikkati çeken iki hususiyet vardır:

1. Arapça 'ḥācı' kelimesinin başındaki /ḥ/ sesi yazılmamıştır. Kelime başlarında /ḥ/, /h/ seslerinin düşmesi, Kırgız Türkçesindeki tipik ses hadiselerinden birisidir.[248] Yine Arapça 'maḥmūt' kelimesinde iç ses durumundaki /ḥ/ sesi düşmüştür.
2. Ar. maḥmūt > mamıt şeklinde bir ses değişikliği görülmektedir. Kelimenin, düzlük yuvarlaklık uyumuna uyarlandığı görülür. Bu yazım şekli, yazıları yazan kişinin bir Kırgız olduğunu veya Kırgızlar arasında yaşayan ve Kırgızca bilen biri olduğunu göstermektedir.[249]

Tarafımızdan fotoğraflanan, Burana (Karahanlı devletinin başkenti Balasagun şehrine ait olduğu düşünülen tarihî şehir, ayakta kalan tek minare sebebiyle Kırgızistan'da bu adla bilinmektedir)'da yer alan Arap harfli mezar taşlarına ilişkin şunlar söylenebilir:

1. Mezar taşlarının yazılışı, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başına denk gelir.
2. Bazılarında tarih hicrî takvime göre, bazılarında ise miladî takvime göre verilmiştir. Her iki şekilde tarih düşürülmüş taşlar da vardır.

[246] *Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, C. 4, s. 429-431.
[247] *Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, C. 4, s. 430-431.
[248] Hülya Karapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.102.
[249] *Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, C.4, s.431-432.

3. Bir kısmında tarih yoktur. Bunda, taşların tahrip edilmesinin rolü vardır. Bazı taşlar nişan talimlerinde hedef olarak kullanılmıştır. Bundan dolayı delikler vardır (bk. Foto 1.)

4. Ay adlarının Rusça yazıldığı mezar taşları da vardır.

5. Ölen kişinin adı, yaşı belirtilmiştir.

6. Arapça kısa sure ve dualar da yer almaktadır.

7. Kullanılan yazı dili Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilidir.

8. Bazı taşlarda yazıyı yazan kişi kendi adını da yazmıştır.[250]

1.4. Konuşma Dilinin Etkisinde Yazı Dili /Akınların (Halk Ozanlarının) Dili

19. yüzyılın ortalarından itibaren, bir kısım halk ozanlaırnın (akın[251]) daha önce geleneğe uygun olarak halk arasında irticali olarak icra ettikleri manzum şiirleri kağıda dökmeye başladıkları görülür. Bunlara kalem sahibi ozan anlamında *cazgıç akın* adı verilmiştir. Okuma yazma öğrenen bu ozanlar çocukluk veya gençlik döneminde eğitim almışlardır. Yazdıkları eserlere aldıkları eğitime bağlı olarak Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinin özelliklerini, Ceditçi neşriyatın tesiri ile de diğer Türk lehçelerinin hususiyetlerini aksettirseler de şiirlerini esas olarak konuşuru oldukları ağızlar ile yazmışlardır. Sovyet döneminden önce, Kırgız Türkçesini konuşulduğu şekliyle yazıya aktarmışlardır.

Bilhassa 19. yüzyılda değişen siyasî ve sosyal şartlar, diğer Türk boyları ve dış dünya ile artan etkileşim bu ozanların lirik konuları bir kenara bırakarak toplumsal konulara ilgi duymalarına; eğitim, bilimsel yenilikler, teknik gelişmeler, sosyal problemler üzerine eğilmelerine sebep olmuştur. Şiirleriyle halkı aydınlatmayı ve bilinçlendirmeyi hedeflemişlerdir.

Kalem sahibi ozanlar, Kırgızlarda sözlü gelenekten yazılı döneme geçişteki ara nesil olarak kabul edilebilirler. Onlar bu iki dönem arasında bir köprü vazifesi görmüşlerdir. Bugün

---

[250] Burana'da yer alan mezar taşlarının bir kısmının fotoğrafı çalışmamızın 'Ekler' kısmında verilmiştir.

[251] Samançin'e göre, halk edebiyatında ır, sözlerin ritimle söylendiği bir türdü. Ancak yazı işin içine girince ses ve söz birbirinden ayrıldı bu yüzden ırlarını sözlü olarak icra edenlere "ırçı" denirken ırlarını yazanlara "akın" denmeye başladı. Moldo Kılıç bu terimi kullanan ilk kişidir. Fakat artık günümüzde "ırçı" terimi bütünüyle kalkmış ve hem halk edebiyatında hem yazılı edebiyatta akın terimi kullanılır olmuştur, Tazabek Samançin, *a.g.e.*, s.8.

Kırgızistan'da Sovyet dönemi öncesine ait yazılı edebî metinlerin bir kısmı bu okuryazar ozanların eserleridir. Bu ozanlar, 1917'den sonra da şiirler yazmaya devam etmişlerdir. 1917 devriminden sonra halk ozanları Kırgız Sovyet Devletinde Sovyet ideolojisinin, Sovyet eğitim sisteminin halk tarafından kabul görmesi için propoganda yapmaları konusunda teşvik edilmişlerdir. Gazeteler, dergiler ve ders kitaplarında bu tür şiirler yer almıştır. Ozanların kullandığı dil olan halk dili yeni oluşturulan yazı diline de kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla 1917'den sonra, konuşulan dilin esas alındığı standart Kırgız yazı dilinin oluşmasında ve şekillenmesinde bu okuryazar ozanların katkıları önemlidir.

Beğenilen ozanların şiirleri kendi dönemlerinde ve sonraki dönemlerde birçok kez istinsah edilmiştir. Kırgız yazı diliyle basılı ilk eser olan *Ḳıṣṣa-i Zilzala* da kalem sahibi bir halk ozanı olan Moldo Kılıç'a aittir. Bugün Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Yazmalar bölümünde yer alan bu eserler tam olarak tasnif edilmemiştir. Gerekli tasnif ve değerlendirme çalışmalarının yapılması ile ileride daha açık ve ayrıntılı bilgi sahibi olunacağı kanaatindeyiz.

Okuryazar ozanların hayatları hakkında bir çok çalışma[252] yapılmış olduğundan burada tekrara lüzum görülmemiştir. Şu ana kadar tespit edilen kalem sahibi ozanlar şunlardır:

1. Abdıkalık Çorobayev (1896-1979)
2. Abdiraimşama (Abdraim Şamat Uulu) (1892-1953)
3. Abılkasım Cutakeyev (1888-1933)
4. Aldaş Cenikeyev (1874-1930)
5. Belek Soltonoyev (1878-1938)
6. Boogaçı Cakıpbek Uulu (1866-1938)

[252] *Kırgızdın Ataktuu Baldarı*, Frunze 1943; Belek Soltonoyev, *Kızıl Kırgız Tarıhı*. I-II, Bişkek 1993; Kaçkınbay Artıkbayev, *XX. Kılımdagı Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, Bişkek 2004; *Kırgız Sovyet Adabiyatının Tarıhı*, C. I-II, İlim Basması, Frunze 1987; Sadık Alahan, *Beş Moldo (Moldo Niyaz, Nur Moldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bagış)*, Bişkek 2004;*Kırgız Adabiyatı Tarıhı*, IV. Cilt, Bişkek; Ali Tan, *Moldo Kılıç'ın Kazaldar'ı (Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi İncelemesi-Metin ve Çeviri)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 1998; Nurcan Özgen, *Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında (1900-1950) Kırgız Edebiyatı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014; Keneş Kırbaşev, Gülbara Orobayeva, *Zalkar Akındar, I-II*, Şam Basması, Bişkek 1998; *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Kırgız Edebiyatı*, 31. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınlar Ankara 2005;Ulanbek Alimov, *Kırgızistan'da Akınlık ve Akınlık Geleneği*, Ene Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2003; Caki Taştemirov, *Togolok Moldo*, Kırgızstan Basması Bişkek 1954, Tuuganbay Abdiyev, *Aytıştar, Zamandaştar, Çonkolor, Zalkarlar*, Aytış Koomduk Fondu, Bişkek 2003.

7. Ceñicok (Ötö Kökö Uulu) (1860-1919)
8. Cumamüdün Moldo (1862-19?)
9. Isak Şaybekov (1880-1957)
10. Ismayıl Sarıbay Uulu (1870-1932)
11. Kalık Akiyev (1883-1953)
12. Kazıbek Mambetimin Uulu (1901-1936)
13. Moldo Bagış Sarıbay Uulu (1886-1937)
14. Moldo Kılıç Şamırkanuulu (1866-1917)
15. Moldo Niyaz (1823-1898)
16. Nur Moldo (1838-1920)
17. Nurdin Akın (1886-1919)
18. Osmonkul Bölöbayev (1888-1967)
19. Şamey Toktobayev (1880-1981)
20. Togolok Moldo (Bayımbet Abdrahman) (1866-1942)
21. Toktogazı Cusupbek Uulu (1864-1933)
22. Toktoraalı Talkanbayev (1869-1943)

Kalem sahibi ozanların hayatları incelendiğinde, yazı diline olan katkıları bağlamında önemli görülen bazı ortak noktaları vardır:

1. Küçük yaşlardan itibaren irticalen şiir söylemişlerdir.
2. Hayatlarından belirli bir dönemine eğitim almışlardır. Aldıkları eğitimin tarzı birbirinden farklıdır (eski usul mektep ve medrese eğitimi, bir hoca veya akrabadan alınan eğitim, cedit okullarında eğitim vb.) Aralarında medrese eğitimi almak üzere farklı bölge ve şehirlere gidenler de olmuştur.

3. Arap harfli Türk alfabesiyle okuma yazmayı öğrenmişlerdir.

4. Okuma yazma öğrendikten sonra şiirlerini kağıda aktararak çevrelerindeki insanlara dağıtmışlardır. Şiirleri elden ele dolaşmış, hatta bu şiirlerin pek çok kopyası ortaya çıkmıştır. Pek çok kişi bu şiirleri ezberlemiştir.

5. Özellikle medrese eğitimi almış şairlerin şiirlerinde dini unsurlara sıkça rastlanmaktadır.

6. Bir kısmı, Türkistan'da yaygın olan Arap, Fars ve Türk edebiyatına ait klasik eserleri okumuştur. Bu eserlerin az da olsa kopya etmek suretiyle çoğaltıldığı hatta Kırgız Türkçesine aktarıldığı bilinmektedir. Ancak bu çevirilerin hiç biri bugüne ulaşmamıştır.

7. Kazak, Tatar ve Özbeklere ait çeşitli dergi, gazete ve kitaplara ulaşan, bunları takip edenler olmuştur.

8. Yaşadıkları devrin problemlerine duyarsız kalmamışlar ve bunları şiirlerinde sıkça işlemişlerdir. Bu açıdan kalem sahibi ozanları birer aydın olarak görmek mümkündür.

9. Pek çoğu mektep ve mescitlerde öğrencilere ders vermiştir.

10. Bazıları 20'li yıllarda Taşkent ve Almatı'da eğitim almıştır.

11. İstisna sayılabilecek bir ozan dışında diğerleri fakir bir yaşam sürmüşlerdir. Dönemin getirdiği sıkıntılarla da mücadele etmek zorunda kalan bu ozanlar 1917 devrimini ve Sovyet rejimini benimsemişler ve şiirleriyle rejime hizmet etmişlerdir. Yeni düzenin kendilerine vaat ettiklerine gönülden inanmışlardır.

12. Eğitimli olmaları sebebiyle Sovyet düzeninde çeşitli kademelerde görev almışlardır. Buna rağmen bir kısmı çeşitli ithamlarla sürülmüş, hapse girmiş veya öldürülmüştür.

13. Bazılarının şiirleri Sovyet döneminde dergi, gazete ve antolojilerde basılmış hatta müstakil kitap olarak yayımlamıştır.

14. Aralarında 1930'larda başlatılan derleme faaliyetlerine[253] katılanlar olmuştur.

15. Bir kısmının, bizzat kendileri tarafından kaleme alınan şiirleri ve manzum hayat hikayeleri bugün arşivlerde saklanmaktadır. Ancak bu tür eserlerin bir bölümü kaybolmuş veya henüz bulunamamıştır.

16. Rusçadan ilk tercümeleri yapanlar yine bu okuryazar ozanlardır.

17. Kazaklara ve Tatarlara ait süreli yayınlarda yazı ve şiirleri yayımlanmıştır.

1.4. 1. Şanātī Digäräst: Konuşma temelli yazı dilinin en karakteristik eserlerinden biri *Şanātī Digäräst*'tir. Moldo Niyaz tarafından kaleme alınmıştır. Moldo Niyaz'ın hayatı hakkında henüz kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Elde edilen bilgiler genel olarak onu tanıyanların ya da hakkında bilgi sahibi olan kişilerin görüşlerine dayanmaktadır. Hayatına dair bazı ayrıntılara şiirlerinde yer vermiştir.

Moldo Niyaz ve eserlerine dair ilk bilgiler B. M. Yunusaliyev'in 1970 yılında yayımlamış olduğu makalede yer almaktadır. Moldo Niyaz, Şaymardan vadisinde doğmuş ve 70 yıldan daha uzun bir süre yaşamıştır. Yunusaliyev, onu tanıyanların verdiği bilgiye dayanarak Moldo Niyaz'ın 19. asrın 20'li yıllarında doğmuş olduğunu ve 1896'da vefat ettiğini belirtir. Moldo Niyaz Nayman boyuna mensuptur.[254]

Aldığı eğitim konusunda çok çeşitli görüşler vardır. Ayman Usenbayeva'nın verdiği bilgiye göre Moldo Niyaz abisi Moldo Pirnazar'dan okuma yazmayı öğrenmiş, Arapça dersleri almış ve çeşitli dini eserler okumuştur.Yine abisi Cusupali onu Hokand'da bir medreseye göndermiştir. Buradaki eğitimini tamamlayınca eğitim için

---

[253]1934 yılında SSSR Sovyet Yazarları I. Kurultayı, Kırgız edebiyatının ve folklorunun araştırılmasına yön vermiştir. Bundan sonra Moskova'nın emri ile sistemli bir şekilde derlemeler yapılmaya ve yayınlanmaya başlamıştır. "*Akınlar, sözlü folklor ürünleri vermelerinin yanı sıra bu tür eserlerin derlenmesine de büyük yardımda bulunmuşlardır Sovyet toplumun oluşumunun ilk yıllarında yaşayan akınların bir kısmının eserleri bizzat kendilerinden derlenememiş ancak halktan ve öğrencilerinden derlenerek yazıya geçirilmiştir. Toktogul'un eserlerini derlemede öğrencileri Kalık, Alımkul, Korgool gibi akınların katkıları olmuştur.*", C.Taştemirov, S. Zakirov, *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarıhının Oçerki*, Frunze 1973s. 25; Nezir Temur, *Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları (1917-1958)*, Gazi Üniveritesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s.174-182.

[254]B.M.,Yunusaliyev,"Otrajeniye Dialektnıh Osobennostey v Sanatah Moldo Niyaza", *Tyurkologiçeskiye İssledovaniya, Sbornik Statey, Posvyaşenniy 80-Letiyu K.K.Yudahina*, Frunze 1970; Ayman Akınbekova Usenbaeva, *a.g.e.,* s.10.

Kaşkar'a gider.[255] B. M. Urustanbekov ve T. K. Çoroev'in "Kırgız Tarıhı" adlı kısa ansiklopedik sözlüğünde şu bilgiler yer alır: "*Moldo Niyaz (1820-1896)- Kırgızların eski kalem sahibi akınlarından biri- Kırgızistan'ın Şaymardan yöresinde dünyaya geldi. Kaşkar'daki bir medresede eğitim aldı…*"[256] Omor Sooronov ise Moldo Niyaz'ın Oş bölgesinin şimdiki Kadamçay ilçesinde yer alan Kızıl Bulak mevkiinde 1823 yılı doğmuş olduğu görüşündedir.[257]

A. Kakeyev'in belirttiğine göre "*Moldo Niyaz Arka ve Andican hatta Çin'de Kırgızların yaşadığı bölgeye gitmiş, oraları gezmiş görmüştür. …Hokand Hanlığında Arapça, Farsça ve Eski Türk (Çağatayca) dilini bilen, bu dillerle rahatlıkla yazılar yazan, dinî duygu ve düşüncelerini ifade eden biridir ve bir müderris kadar saygı görmüştür…*"[258] A. Erkebayev'in verdiği bilgilere göre Moldo Niyaz, Tacikistan'ın Karategin bölgesinde yer alan dinî bir mektepte okumuş ardından Margılan ve Kaşgar'daki medreselerde eğitim görmüştür.[259]

Moldo Niyaz, ırlarını kendisi yazmış ve ardından ciltleyerek insanlara dağıtmıştır. Kimi rivayetlere göre okuma yazma bilen bir kısım insanlar bu eserlerden bazı parçaları istinsah ederek eserlerinin halk arasına yayılmasını sağlamıştır.[260]

Moldo Niyaz'ın eserleri Kırgız yazı geleneği ve İçkilik ağzının dil özellikleri hakkında bilgi veren tek yazma eserdir. Moldo Niyaz eserleriyle çağdaş Kırgız yazı dilinin oluşmasında büyük katkıları olan akınlardan biridir.[261] Eserlerinde Özbekler, Tacikler ve Uygurlar aracılığıyla alınan Arapça ve Farsça kelimelerin miktarı ve kullanım şekli Moldo Niyaz'ın bu dilleri iyi bildiğini göstermektedir.[262]

Moldo Niyaz'ın eserlerine ulaşan ilk kişi B. M. Yunusaliyev olmuştur. Uzun uğraşlar sonucunda Aziz Tokobaev'in yardımıyla 1957'de bir deftere ulaşmayı başarmıştır.[263] Günümüzde Moldo Niyaz'ın kaç eserinin olduğu konusunda net bir

[255]Ayman Akınbekova Usenbaeva, *a.g.e.*, s.10.
[256]Sadık Alahan, *a.g.e.*, s.3-4.

[258]Sadık Alahan, *Beş Moldo (Moldo Niyaz, Nur Moldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bagış)*, Bişkek 2004, s. 7.'den A. Kakeev, "Atın Atasa Kutu Süyünöt", *Kırgız Tuusu*, 15 Kasım 1993.
[259]A. Erkebaev, *Kırgız Adabiyatının Az İzildengen Baraktarı*, Uçkun, Bişkek 2004, s. 144.
[260]Sadık Alahan, a.g.e., s. 7.
[261]Ayman Akınbekova Usenbaeva, *a.g.e.*, s.14.
[262]Ayman Akınbekova Usenbaeva, *a.g.e.,* s.15.
[263]B. M.Yunusaliyev, *a.g.m.*, s.49.

bilgi yoktur. Sooronov'a göre Moldo Niyaz'ın bizzat kendisinin yazdığı, ciltleyerek kitap haline getirdiği 7 yazma eseri vardır. Bu eserlerden birinin Çin'deki Kırgızlarda olduğunu belirterek geri kalanlarının da Kırgızistan'ın güneyindeki veya Özbeksitan'daki Kırgızlarda olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ifade etmektedir.[264] Moldo Niyaz'ın hemşehrisi Akın Egemberdi Ermatov, Moldo Niyaz'ı tanıyan yaşlı kişilerin verdikleri bilgilere dikkate alarak onun ondan fazla eserinin olduğunu ifade eder.[265]

Günümüzde Moldo Niyaz'a ait üç tane eser bulunmaktadır. Üçü de Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisinde muhafaza edilmektedir.[266] Bunlar *Kol Kitep* (elde yazılmış kitap) olarak adlandırılmaktadır. Moldo Niyaz'a ait dördüncü bir eserden söz edilmektedir. *Kat (mektup)* adıyla bilinen bu eser 117 ır dizesinden oluşmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi'ne teslim edildiği belirtilen eser şu an ortada yoktur.[267]

Birinçi Kol Kitep olarak adlandırılan yazma 1957 yılında B.M.Yunusaliyev tarafından bulunmuş ve İlimler Akademisine teslim edilmiştir. 18x10 cm boyutunda, 34 varaktan oluşmaktadır. Defter kahverengi deri kaplıdır. Sayfalar sonradan başka biri tarafında tekrar numaralandırılmış ve her sayfanın üst orta kısmına numaralar yazılmıştır. Her sayfada 13-16 arasında değişen sayıda satır vardır. Bu satırların her birinde 2 veya 3 dize ır vardır. Irlar 7'li veya 8'li hece ölçüsü ile yazılmıştır. Defterde müellif veya müstensih adı hiç geçmemektedir. 68 sayfanın 5. satırından sonraki kısım sıvı mavi mürekkep ile Yunusaliyev'in belirttiğine göre başka biri tarafından yazılmıştır. Yine Yunusaliyev, eserin geleneksel Orta Asya yazı stili ile düzgün bir şekilde yazılmış olduğunu ifade eder.[268] Şu an 172/429 kayıt numarası ile Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi'nin Yazmalar bölümünde muhafaza edilmektedir.

Usenbaeva, şiirlerinin medrese eğitimi sırasında okuduğu Müşterek Doğu Türkçesi edebiyatına ait eserlerin tesirinde şekillenmiş olabileceğini belirtir.

---

[264] Omor Sooronov, *Moldo Niyaz Sanat Digarasttar*, Bişkek 1993, s. 4.
[265] E. Ermatov, "Moldo Niyaz-Cazma Adabiyattın Köç Başı", *Tulpar*, No:1, 1991.
[266] *Ekinçi Kol Kitep, inv. no:* 173/553; *Üçüncü Kol Kitep, inv. no.* 171/147, Kırgız İlimler Akademisi Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yazmalar Fondu, Bişkek.
[267] Omor Sooronov, *a.g.e.*, s.161.
[268] B.M.Yunusaliyev, *a.g.m.*, s.50.

Araştırmacıya göre akının dil ve üslubunun şekillenmesinde yalnızca doğup büyüdüğü yer değil Margalan, Kaşgar, Karategin, Ancidan, Namangan gibi farklı şehirler, buralarda aldığı eğitim, tanıştığı insanlar ve onların dilleri etkili olmuştur.[269] Yunusaliyev, Moldo Niyaz'ın genç yaşta şiir yazmaya başladığını ifade eder.[270]

Moldo Niyaz üslup olarak akınlık geleneği ve halk edebiyatı geleneğinden etkilenmiştir.[271] Eserinde işlediği temalar ise genel olarak dinî ve felsefîtir. Fakat yaşadığı döneme ait sosyal ve siyasi konuları realist bir bakış açısıyla işler, kişileri ve kurumları eleştirmekten kaçınmaz.[272] Her bir ır bir diğerinden "ṣanātī digäräst (diğer bir sanattır, başka bir sanattır)" başlığı ile ayırır. Bu yüzden halk arasında eserleri "sanattar (sanatlar) veya sanātı digärästär" olarak biline gelmiştir.

Moldo Niyaz'ın sanat ırlarında çeşitli tarihsel olaylar da anlatılmıştır. Örneğin, 1865 yılındaki Çımkent ve Taşkent'i çarlık ordusunun işgali, Fergana Kırgızlarının ve Kıpçakların 1845-1858 yılları arasında Hudayar Han'ın yönetiminden Sarı-Kol'a kaçmaları, Kaşgar hükümdarı Yakub-Bek'in kaçak Kırgızlara olan muammelesi ve diğerleri. Bu olayların hepsi tarih olarak Moldo Niyaz'ın yaşadığı döneme denk gelir. Moldo Niyaz sanatlarında her şair ve yazar gibi kendi dönemindeki adaletsizliği ve sosyal problemleri anlatmıştır.[273] Halkı temsil eden biri olarak Moldo Niyaz kendi zamanında geçen tarihi ve siyasal olaylar hakkında kendi görüşlerini bildiren ilk şahıstır ve şairin sanatları bu yönüyle sadece edebiyatçıların değil tarihçilerin de dikkatini çekmektedir. Dilbilimsel olarak bu yazı paha biçilmez bir kaynaktır. Sadece bu kaynak tek başına 19. yüzyılın ilk yarısındaki yazılı kaynakların ve yazı dilinin durumu konusunda bize bir fikir verir.[274] Omor Sooronov da Moldo "Niyaz Sanat Digarastar" adlı eserinde Moldo Niyaz'ın hayatı, dönemin sosyal ve siyasi gelişmeleri hakkında bir takım çıkarımlarda bulunur.[275] Ayrıca bulunduğu bölgedeki çocukları bir araya getirmiş, onlara bir mağarayı derslik gibi kullanarak okuma yazma öğretmiş, kendi şiirlerini ezberletmiştir.[276]

---

[269] Ayman Akınbekova Usenbaeva, *a.g.e.*, s.8-9.
[270] B.M.,Yunusaliyev, *a.g.m.*, s.49.
[271] Ayman Akınbekova Usenbaeva, *a.g.e.*, s. 8-9.
[272] *Kırgız Adabiyatının Tarıhı, Ooozeki Çıgarmaçılıktın Canrları Folkloristika*, C.I, Bişkek 2004, s.214-215.
[273] B.M.,Yunusaliyev, *a.g.m.,* s.49.
[274] B.M.,Yunusaliyev, *a.g.m.*, s.50.
[275]Omor Sooronov, *a.g.e.*, s. 4.
[276] E. Ermatov, *a.g.m.*, s. 11-26.

Bu çalışmaya konu olan metin *Birinçi Kol Kitep*'in ilk 11 varağıdır. Moldo Niyaz eserlerini Kırgız Türkçesiyle yazmıştır. Kırgız Türkçesi bir yazı dili haline gelmediği için Müşterek Orta Asya Türkçesinin esas almıştır. Ayman Akınbekova Usenbaeva, bugünkü Kırgız edebi dilinde var olan kelimelerin % 80'inin Moldo Niyaz'ın eserlerinde yer aldığını, bunun da Moldo Niyaz'ın eserlerinin Kırgızca olduğunu gösterdiğini ifade eder.[277] Moldo Niyaz İçkilik boylarından Nayman boyuna mensuptur. Eserlerinde İçkilik diyalektinin bütün özellikleri açık bir şekilde görülmektedir. Moldo Niyaz'ın eserlerini yazdığı dönemde Kırgız Türkçesinin yazılı edebiyatı bölgesel ve etnografik temelde gelişmiştir.[278]

Dilbilimsel açıdan, söz konusu eserler Kırgız Türklerinin 19. yüzyılın ortasında ortaya koydukları bir yazılı eserleri olması ve bir buçuk asır önceki Kırgızcanın vaziyeti hakkında yorum yapabilmeye imkan vermesi açısından çok büyük bir önem arz etmektedir.[279]

1.5. Cedit Düşüncesi Etkisinde Yazı Dili

Dünyadaki diğer Müslümanlar gibi Türkler de 17. yüzyıldan itibaren her alanda hızla gerilemiş ve aydınlar bu gerilemeyi durduracak çareler aramışlardır. Bu arayışlardan birinin sonucu olarak 19. yüzyılda Kazan Tatarları arasında ortaya çıkan ve gelenekle modernizmi uzlaştırmaya çalışan bir hareket ortaya çıkmıştır. Başlarda dinî anlmada bir yenilenme (tecdit) düşücesi şeklinde başlamış ve 1870-80'lerde bir eğitim ve kültür faaliyeti halinde devam etmiştir. 1905'ten sonra siyasî alana da yayılmıştır.[280] Bundan dolayı Ahmet Kanlıdere, İdil-Ural bölgesinde ortaya çıkan bu reform hareketini 'tecdit' ve 'cedit' olmak üzere iki farklı dönem olarak ele almak gerektiğini ifade etmektedir.[281]

Şihabüddin Mercanî, Rızaeddin b. Fahreddin, Musa Carullah Bigiyev gibi aydınlar dinde yenileşmenin ve dinde ictihad kapısının yeniden açılmasının Müslümanların kurtuluşu için elzem olduğu düşüncesindedirler.[282] Onların çabaları özellikle medreselerde skolastik

[277]Ayman Akınbekova Usenbaeva, *a.g.e.*, s.14.
[278]Ayman Akınbekova Usenbaeva, *a.g.e.*, s.14.
[279] B. M. Yunusaliev, Moldo Niyaz, *Ala Too*, No: 1, 1989, s. 79.
[280]A. Bennigsen, C. Lemercier-Quelquejay, *Step'de Ezan Sesleri*, çev. Nezih Uzel, Kent Basımevi İstanbul 1981, s. 37-56; Ahmet Kanlıdere, "Kazan Tatarları Arasında Tecidt ve Cedit Hareketi", *Türkiye Günlüğü*, S. 46 (Yaz 1997), s. 89.
[281] Ahmet Kanlıdere, *a.g.m.*, s. 90.
[282] A. Zeki Velidî Togan, *a.g.e.,* s. 540.

düşüncenin yerini akılcı düşüncenin almasında ve medreselerdeki eğitimin gözden geçirilerek iyileştirilmesinde büyük katkılarda bulundu.

Kırım'daki reform hareketinin öncüsü İsmail Gaspıralı, Rusya Müslümanlarının kurtuluşunun, karşı karşıya oldukları sosyal problemleri çözmeleri ile mümkün olduğu görüşündeydi. Dinî reformdansa özellikle eğitim konusunda yapılacak yeniliklerin hayatî olduğunu düşünen Gaspıralı, düşüncelerini *Rusya Müslümanları* adlı eserinde dile getirmiş,[283] 1883'te *Tercüman* gazetesini çıkarmaya başlayan Gaspıralı 1884'te Bahçesaray'da bir okuma-yazma kursu açmıştır.[284] Temelde modern bir eğitim verilmesini amaçlayan bu okullar, bütün Rusya Müslümanlarının arasında yayılmış, 1916 yılında okulların sayısı 5000'i bulmuştur.[285]

Cedit mektepleri ve medreseleri, matbuatın gelişmesi, İstanbul, Mısır ve Hindistan gibi bölgelerle girilen entelektüel etkileşim ile[286] XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan cedit hareketi Rusya'da yaşayan Müslümanların, yüzyıllardır içinde bulundukları acı tablonun farkına varmalarını ve harekete geçmelerini sağlamıştır.

Özellikle cedit mektepleri ve *Tercüman* gazetesi ile sosyal bir harekete dönüşen Ceditçilik düşüncesi[287]1905 yılından sonra siyasî alanda da etkili olmaya başlamıştır. Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi Rusya Müslümanları için bir ümit ışığı olmuş, 1905 yılından 1917 tarihine kadar Rızaeddin b. Fahreddin, İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ali Merdan Topçubaşı gibi aydınları liderliğinde beş kongre gerçekleştirilmiştir.[288] Rusya Müslümanları kendi gelecekleri hususunda insiyatif aldıkları bu önemli toplantılarla kültürel, siyasî ve sosyal alanlarda birlikte hareket etmek, Rus devleti karşısında varlıklarını ve kimliklerini muhafaza etmek istemişlerdir.[289] Özellikle, üçüncü ve beşinci kongrede alınan ortaokuldan itibaren edebî Türk diliyle eğitim yapılması, ortak bir müfredatın oluşturulması, Rus dilinin seçmeli ders olması, Rus dili ile eğitim veren öğretmen okullarına ana dili derslerinin konması

---

[283] İsmail Gaspıralı, *Rusya Müslümanları*, Simferepol 1881.
[284] Nadir Devlet, *a.g.e.,* s. 25.
[285] A. Bennigsen, C. Lemercier-Quelquejay, *a.g.e.*, s. 43.
[286] A. Zeki Velidî Togan, *a.g.e.,* s. 540.
[287] Akdes Nimet Kurat, "Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Temmuz-Aralık 1966, s.112.
[288] Birinci Kongre (15 Ağustos 1905), İkinci Kongre (13-23 Ocak 1906), Üçüncü Kongre (16-21 Ağustos 1906), Dördüncü Kongre (Haziran 1914), Beşinci Kongre (1-11 Mayıs 1917), bk. Nadir Devlet, *a.g.e.;* İsmail Türkoğlu, "Müslüman Kongreleri", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 32, İstanbul (http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c32/c320074.pdf) (1 Temmuz 2017)
[289] Ahmet Kanlıdere, "Türkistan'ın Tarihî, Kültürel Gelişimi ve Rus Tesirleri", *Yom: Türk Dünyası Kültür Dergisi*, sayı 15 (Yaz 2009), s.38; A. Bennigsen, C. Lemercier-Quelquejay, *a. g.e.,* s. 41.

gibi kararlar[290] bu dönem Rusya'da Türk yazı dilinin şekillenmesinde etkili olan gelişmelerdendir. Türklerin bu gayretleri Rusya tarafından sakıncalı bulunmuş ve zaman zaman kısıtlamalar getirilmişse de 1917'ye kadar Cedit hareketi devam etmiştir. 1920'lerde bile etkili olan hareketin etkisi ancak 1930'larda bütün Türk aydınlarının yok edilmesi ile kırılmıştır.[291]

16. ve 17. yüzyıllarda Altın Ordu-Harezm edebî geleneğini sürdüren İdil-Ural bölgesi[292] 17. yüzyıldan itibaren ise Müşterek Doğu Türkçesi ve Tarihsel Batı Türkçesinin etkisi altına girmiştir. Özellikle Tarihsel Batı Türkçesinin etkisi zaman içinde artarak devam etmiştir.[293] Böylece Tatar Türkçesi, bu iki yazı dilinin etkisinde kalmış ve Tatarca eserlerde karma bir dil ve imla görülmeye başlamıştır. Örneğin İbrahim Halfin'in 1822'de eski yazma eserlere dayanarak kaleme aldığı *Aḥvāl-i Çingiz Han* ve *Aḳsaḳ Timur* adlı kitaplarda bu tarz bir dil kullanılmıştır. [294]

Usul-i Cedit okullarının kurucusu Gaspıralı, mekteplerde ilk 3-4 yıl "mahallî" lehçe ile sonrasındaysa "umumî edebî Türk lisanı"yla eğitim yapılması gerektiğini ifade etmiştir.[295] Umumî Türk dili, bütün Türk dünyasında herkes tarafından anlaşılacak, mümkün mertebe ortak kelimelerin kullanıldığı sade bir Türkçe olmalıydı. *Tercüman* gazetesinde kullandığı dil ile bunu gerçekleştirmeyi amaçlayan Gaspıralı bu umumî yazı dilini "orta dil" olarak da adlandırmıştır. Ahmet Kanlıdere'ye göre Gaspıralı sanıldığı gibi İstanbul Türkçesini örnek almak istememiştir. Ortak Türk yazı dili için Kırım lehçesini esas almak istemiştir.[296] Gaspıralı'nın, "*Osmanlı şive-i Türkîsi ziyade işlenmiş ve edebiyatı gayrîlere göre zengin ve ilerlemiş olduğundan akvam-ı Türkî beyninde meydan alacağını zannedenler bar ise de biz bu zanda değiliz; çünkü Osmanlı şivesi, has Türkî'den ziyade uzaklaşmıştır ve kavmi lügatleri terk edip Arabî ve Farsî ve gayrî dillerden gayet çok kelimeler kabul edip şivelerin en gücü*

[290] Nadir Devlet, *a.g.e.,* s.140-141; 319.
[291] A. Bennigsen, C. Lemercier-Quelquejay, *a.g.e.*, s. 191-194.
[292] İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme (1850-1917)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s.304.
[293] Galimcan İbrahimov, "Yaña Edebi Tatar Téléñéñ Bérençé Baskıçları", *Kayum Nasıyri Mecmugası*, Kazan 1922, s. 151; Erdal Şahin, "Osmanlıların Kazan Tatar Türklerinin Kültürü ve Diline Etkileri", *Osmanlı*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 5-6.
[294] Galimcan İbrahimov, "Yaña Edebi Tatar Téléñéñ Bérençé Baskıçları", *Kayum Nasıyri Mecmugası*, Kazan 1922, s.150-153.
[295] Nadir Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988, s.55.
[296] "Kazan Tatarlarında Yenileşme", *XIX. Yüzyıl Türk Tarihi*, ed. Ahmet Kanlıdere, Eskişehir, 2013, s.37.

(zor) ve kavmi dilin ögey oğlu olmuştur."[297] şeklindeki sözleri onun Osmanlı Türkçesinin umumî Türk dili olamayacağı fikrinde olduğunu göstermektedir.

Ortak yazı dilinin temel özelliklerini belirtmesi açısından Gaspıralı'nın şu ifadeleri önemlidir: "*Kaşgar'dan Hankirman'a kadar, Sibirya'dan Merv'e ve Konya'ya kadar kullanılan Türk lügati birdir… İşte umumî Türk sözlerini kullanmak ve umumîsi bulundukça diyarî yani vilayette ya bir taifeye mahsus lügati kullanmamak ile beraber imlayı birleştirmek sayesinde umumî yani orta bir dilin meydana çıkarılması mümkün olacaktır, zannederim. İmam, katip, nazar… gibi lisanımıza girmiş Arabî ve Farsî lügatleri şu kadar cayramış ve yerleşmiştir ki adeta Türk sözleri olmuşlardır. Bunları da Türk kavaidi ile kullanmak lazımdır. Mesela birader-biraderler; birederān değil. Cümle Türk milleti "at, aygır, batyal" nedir bilir; ama Osmanlı Türkleri bārgîr, kırsak, Nogaylar alaşa lügatlerini daha ziyade kullanırlar. Orta, umumi dilde İstanbul'un bārgir'i, Nogay'ın alaşa'sı kullanılmamalıdır*."[298] Ortak bir söz varlığı oluşturmak, ortak bir imlayla yazmak gereklidir. Gaspıralı, Arapça ve Farsça kelimelerin orjinal imlaları ile yazılması gerektiği görüşündedir. Türkçe kelimelerin yazımında özellikle 1913'ten sonra fonetik imlāyı desteklemiş ve *Tercüman*'da uygulamıştır.[299] Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesi yoluyla yaygınlaştırdığı ortak edebî dil düşüncesi, Türk dünyasındaki aydınları derinden etkilemiş ve *Tercüman* diliyle eserleri verilmeye başlanmıştır.[300] *Osmanlıca-Türkçe dili, Türk-Tatar dili, "Tercüman dili" vb.*[301] adlarla adlandırılan Umumî Türk dili İdil Ural bölgesinde 19. yüzyılın sonundan itibaren tesirini artırmıştır.16-20 Ağustos 1906'da Nijniy Novgorod'da yapılan III. Umum Rusya Müslümanları Kongresi'nde Gaspıralı teklifi üzerine iptidaî veya rüşdî mekteplerde umumî Türk dilinin geçerliliği kabul edilmiştir.[302]

Eğitim dilinin Türkçeleştirilmesi düşüncesi beraberinde Türkçe Tatarca tartışmasını getirmiştir. Tatar aydınların bir kısmı bütün Türkler için Osmanlı Türkçesine dayanan bir yazı dilinin geçerli olmasını isterken bir kısım aydınlar da Tatar lehçesine dayanan bir dilden

---

[297] İsmail Gaspıralı, "Lisan-ı Türkî Şiveleri" (*Tercüman*, S.14, 18 Nisan 1888) *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.28-29.

[298] İsmail Gaspıralı, "Lisan Meselesi-2", (*Tercüman*, S.90, 4 Kasım 1905) *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3,* Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.81.

[299] İsmail Gaspıralı, "İmla Meselesi", (*Tercüman*, S.66, 21 Mart 1913) *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3,* Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.167-168.

[300] A. Bennigsen, C. Lemercier-Quelquejay, *a.g.e.*, s.43.

[301] Rifat Mirhayev Firdinatviç, "XIX. Yüzyıl Sonu ile XX. Yüzyılın Başındaki Tatar Edebi Dilinde Türk-Oğuz Öğeleri", çev. Nazkhanym Paneyeva, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.21, Temmuz 2011, s.197.

[302] İbrahim Maraş, *a.g.e.*, s.307.

yanaydılar.[303]1905 yılından itibaren ortak Türk yazı dili düşüncesi güç kaybetmesine ve yerel lehçelerde yazılmış eserlerin ağırlık kazanmaya başlamasına rağmen[304]bu düşünce, Türk aydınları arasında 1930'lara kadar devam etmiştir.[305]

Tatar lehçesinin yazı dili olmasında en büyük gayreti Abdülkayyum Nasırî göstermiştir. Cemaleddin Velidî, Mecit Gafuri, Abdullah Tukay, Fatih Emirhan gibi isimler de Nasırî'nin yoludan gitmiş ve Tatarcanın edebî dil olarak alınması gerektiğini savunmuştur. Yazdığı eserlerde Arapça terimlerin yoğunluğu dikkat çeken Nasırî, her ne kadar Tatar Türkçesini yazı dili olarak kullanmaya gayret etse de Tarihsel Batı Türkçesi ve Müşterek Doğu Türkçesi etkisinden tamamıyle arınmış değildir.[306] Bunun yanı sıra Türkistan medreselerinde eğitim görmüş kimselerin de Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilini kullandıkları görülür. Böylece bir yazarın diline bakarak onun yazı dili konusunda hangi görüşü savunduğunu anlamak mümkün oluyordu.

İlk önce gazete ve dergilerde görülen dilde Tatarcılık Türkçülük kavgası, 1910'lardan sonra gramer yazımında kendisini göstermiştir. Bu dönem kaleme alınan gramer kitaplarına bakıldığında Tatar ālimleri arasındaki Türkçülük ve Tatarcılık hareketinin gramer alanına da yansıdığı görülür. Osmanlı Türkçesine dayalı bir yazı dilini savunanlar, gramer kitaplarında "Türkî" (*Türkî Ṣarf, Türkî Naḥv, Naḥv-i Türkî* vb.) ifadesini kullanmış, Tatar lehçesinden yana olanlarda "Tatar" veya "ana tili" (*Tatar Ṣarfi, Tatar Naḥvi, Ana Tili Ṣarfi* vb.) ifadelerinin kullanılmasıyla oluşturulan adlandırmalar[307] kullanmışlardır. Ahmedcan Mustafa'nın *Türkî Sarfi,* Hadi Maksudi'nin *Sarf-ı Türkî*, *Nahv-ı Türkî,* Muallim Kebuteri'nin *Terbiye-i Cebirli Muhtasar Sarf-ı Türkî* adlı eserlerinde Osmanlı kitaplarının tesiri görülürken Ālimcan İbrahim'in *Tatar Sarfi*, *Tatar Nahvi* ve Cemaleddin Velidî'nin *Tatar Tili Kaideleri* gibi kitaplarda Tatar lehçesi esas alınmıştır.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren harflerin imlası konusu da tartışılmaya başlanmıştır. İmlada henüz birlik yoktur. Türkistan medreselerinde eğitim görenler Müşterek Doğu Türkçesi (Nevaî); İstanbul'da veya ceditçi mekteplerde eğitim görenler ise Tarihsel Batı

[303]Hülya Gökçe, *İdil-Ural Sahasında Ceditçilik Dönemi Türk Tatar Gramerciliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2008, s.47.
[304] Rifat Mirhayev Firdinatviç, *a.g.m.*, s.197;Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.201'205-206'dan A. Sadi, Tatar Edebiyatı Tarihi, Kazan 1926,s.184.
[305] Mustafa Yıldız, *Moldo Kılıç Töregeledi Kıssa-i Zelzele Metin-İnceleme-Dizin*, Kömen Yayınları Koya 2010, s.85.
[306] Saadet Çağatay, "Abd-ül-Kayyum Nasırî", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, S. 3-4, Eylül-Aralık 1952, s.152'den *K. Nasırî Mecmuası,* Kazan 1922, 141 s.
[307]Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s.47.

Türkçesi imla geleneğini esas alıyorlardır.[308] İmlada fonetik prensibin esas alınması gerektiği konusunda hem fikir olan aydınlar, imlanın hangi edebî dile göre hazırlanacağı hususunda görüş ayrılığı içindeydiler. Tercüman dilini savunanların yanında Kazan Tatar lehçesini dikkate alınması gerektiğini düşünenler de vardır.[309]

Tatar aydınları arasında, gramerde usul-i savtiyeyi kullanan ilk kişi Şakircan Tahirî'dir. Kazan'da 1893'te yayımlanan *Bedeü't-talīm nām Mükemmel Elifba*[310] adlı eserinde ünlüler için sekiz ayrı işaret kullanmıştır. Her ses karşılık bir harf kullanılmaya gayret gösteren Tahirî yuvarlak ünlüler için "ﯞ" harfinin altına ve üstüne çeşitli işaretler koymak suretiyle dört yuvarlak ünlüyü (o, ö, u, ü) birbirinden ayırmıştır. Yuvarlak ünlüleri birbirinden ayırmak için kullanılan bu yöntem daha sonra Kazak, Tatar, Kırgız lehçeleri için hazırlanan gramer ve imla kitaplarının bir kısmında da yer almıştır.[311] Sonraki gramer kitaplarına bakıldığı zaman, Tatar Türkçesinde kaç sesin olduğu ve bu seslerin hangi harflerle karşılanacağı meselesi yeni bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. [312]Şakircan Tahirî, Kayyum Nasırî, Muhyiddin Kurbangaliyev ve Gıybad Nugaybek gibi aydınlar Tatar Türkçesin on ünlü (beş ince ve beş kalın ünlü); Galimcan İbrahim ve Hadi Maksudî altı ünlü (üç ince üç kalın); G. Alparaov ise dokuz ünlü olduğunu ileri sürmüştür. On ünlü bulunduğunu savunanlara Oncular (yeni imlacılar), altı ünlü olduğunu savunanlara Beşçiler (Altıcılar/ Orta İmlacılar) denmiştir.[313]

Yalnız bu dönem uygulanmakla kalmayıp SSCB döneminde de tatbik edilen, fonetik imlanın alıntı kelimelerde de işletilmesi gerektiği görüşü Gabdurrahman Sägdi tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre Türkçeye giren Arapça kelimeler de işitildiği gibi yazılmalıdır.[314]

İmla ve yazı reformu konusunda peş peşe toplantılar yapılmıştır. 1899'da Ufa'da dil, imla ve eğitim konusunda bir konferans yapılmıştır. Burada imla konusunda alınan kararlar bazıları şöyledir:

---

[308]Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s. 83-86.

[309]Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s.88.

[310] Şakircan b. Molla Ahmetcan Tahiri, *Bedeü't-talim Nām Mükemmel Elifba*, İ. N. Haritonov Matbaası, Kazan 1910.

[311] bk. A. Hadi Maksudî, *Türki Nähvi*, Lito - Tipografiyä İ. N. Haritoniva, Kazan, 1910; Galimcan İbrahim, *Tatar Ṣarfı*, Kazan 1911; Ahmet Baytursun, *Oḳuw Ḳuralı*, 1911; İşenaalı Arabayev, *Ḳırġız Alipbesi,* Taşkent 1924.

[312] Hülya Gökçe, "Şakircan Tāhirî'nin Kazan Tatarlarında Avaz Metodunun Kullanılışındaki Rolü", *International Jornual of Education and Teaching*, 2015, Manheim Germany, s.1400.

[313] İngeborg Baldauf, *Schriftreform und Schrifwecssel bei den Muslimische Russland-und Sowjettürken (1850-1937): EinSymptom Ideengeschichtlicher Entwicklungen*, Budapeşte, 1993, s.137.

[314] Hülya Gökçe, *İdil-Ural Sahasında Ceditçilik Dönemi Türk Tatar Gramerciliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2008, 88'den Gabdurrahman Sägdi, *Yaŋı häm Yiŋil Tärtiptä Tilibiznıŋ Sarıfı,* Kazan, 1913, s. 2, 4.

- Son sesteki ä (açık e) sesi için "ە- ە" işaretlerinin kullanılması,
- "گ" ve "ڭ" harfilerinin kullanımının zorunlu hale getirilmesi,
- *-mas* ve *-mäs* olumsuzluk ekinin "ماس" ve "مس" olarak yazılması
- "ص"" ve "ط" harflerinin Türkçe kelimelerde yalnızca başta yazılması[315]

Dil ve imla konusunun tartışıldığı son kurultay 1-8 Ağuston 1917 tarihinde Kazan'da yapılmıştır. Kurultayda alınan kararlar şunlardır:

- Tatar lehçesinde sesler işitildiği gibi yazılacak (fonetik prensip),
- Her ses ayrı bir harfle karşılanacak,
- Bir ses için iki harf kullanılmayacak,
- Seslerin kalın ya da ince telaffuz edilmesinde ünlüler esas alınacak,
- Matbaada tek çeşit harf kullanılacak.

Bundan başka Tatar Türkçesinde 39 harf olduğu, bunların sekizinin alıntı kelimelerde kullanıldığı ifade edilmiş ve ünlülerin sayısının altı olması gerektiği söylenmiştir.[316]

Bu dönem yazılan gramer kitaplarında ünlülerin yazımı kısaca aşağıdaki şekilde gösterilebilir:[317]

Sesler	Ön Seste	Ortada	Son Seste
a	آ	"ا" ve harfsiz-harekesiz	"ا" "ه"
ä	"ا" "ه" "ء"	"ا" "ه" ve harfsiz-harekesiz	"ه"
ı	"ا"	"ى" harfsiz-harekesiz Ötre ve esre	ötre ve esre
i	"ايـ"	"ى" harfsiz-harekesiz	"ى"
ŏ	"او" ötre elif, elif	"و", ötreli vav, harfsiz-harekesiz	
o̍	"او" elif-ötreli vav, hemze vav, hemze-ötreli vav	"و" ötreli vav	
u	"او"	"و"	"و" ötreli vav
ü	"او"	"و" ötreli vav	"و"

[315] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 696.
[316] Hatice Şirin User, *a.g.e.,* s. 323.
[317] Hülya Gökçe tarafından hazırlanan *İdil-Ural Sahasında Ceditçilik Dönemi Türk Tatar Gramerciliği* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2008) adlı tezdeki veriler dikkate alınarak hazırlamıştır.

Üzerinde en çok tartışılan ünsüzler ve karşılıkları da aşağıdaki gibidir:[318]

Sesler	Ön Seste	Ortada	Son Seste
ç	"چ"	"چ"	"چ"
g		"ك" "گ"	
ŋ		"ك" "ک" "نک"	"ک" "نک"
p	"پ"	"پ"	
s	"ص" "س"	"ص" "س"	
t	"ط" "ت"	"ت" "ط"	"ت" "ط"

Ceditçilik dönemi Tatar gramer kitaplarında kalınlık incelik uyumuna tam olarak uyulduğu görülürken[319] düzlük yuvarlaklık uyumu nispeten zayıftır.[320] Tatar aydınlarının dil ve imla konusundaki bu tartışmaları bütün Türkistan Türkleri gibi Kırgızları da etkilemiştir. Kırgızlar, yazdıkları gramerlerde ve diğer eserlerde bütün bu tartışma ve uygulamların tesirini görmek mümkündür. Hatta çağdaş Kırgız yazı dilinin, Cedit dönemi gramer anlayışı temelinde kurulduğunu söylemek mümkündür.

Kırgızistan topraklarında cedit okulları, buraya gelen Tatar hocaların tesiri ile XX. yüzyılın başında açılmaya başlamıştır. İlk olarak 1901-1902 yıllardan itibaren Prjevalsk şehrinde üç, Pişpek şehrinde iki ve Tokmok şehrinde bir okul açılır. Bundan sonra Çoñ Kemin, Koçkor bölgelerinde, Tyan-Şan dağlarında, Kurtka'da, Issık-Göl'de, Toñ'da ve başka bölgelerde de okullar açılmıştır. Açılan cedit okullarında Kazan ve Ufa gibi şehirlerdeki medreselerden mezun öğretmenler ile Tokmok, Pişpek ve Prjevalski'deki cedit okullarında eğitim görmüş öğretmenler ders vermişlerdir.[321] Bu okullardan mezun olan gençler öğretmenlerinin de teşviki ile eğitimlerini ilerletmek için İdil-Ural havzasında bulunan şehirlere gitmeye başlamışlardır. Burada, tüm İslam dünyasında en üstün eğitim müesseleri olarak ün salan Hüseyniye Medresesi (Orenburg), Muhamediye Medresesi (Kazan), Âliye

[318]Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s.114-124.
[319]Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s.125.
[320]Hülya Gökçe, *ag.e.*, s.127.
[321]D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.36-37.

Medresesi (Ufa), Resuliye Medresesi (Troitsk), Zincirli Medresesi (Bahçesaray) gibi cedit medreselerinden[322] mezun olan Kırgız gençleri Sovyet dönemi de dahil olmak üzere, Kırgızların, modern eğitim almış ilk aydın sınıfını oluşturmuş ve çağdaş Kırgız yazı dilinin kurulması aşamasında çok önemli rol bir oynamışlardır.

Kırgız folklor malzemelerinin derlenmesinde büyük emekleri olan Tatar asıllı Kayyum Miftakov'un hayatına dair arşiv belgelerine göre Miftakov, Âliye Medresesinde İşenaalı Arabayev, İshak Kanatuulu, Hadırkul Abıruulu ve Arabayev'in *Elifba yā ki Töte Oḳuw* adlı eserini birlikte hazırladığı H. Sarsekeyev ile beraber okumuştur.[323] Bunun dışında Mambetalı Nadırkula, Toktonalı Çıngışeva, O. Sıdıkov ve K. Şabdanov da burada eğitim almıştır.[324] Osmonaalı Sıdıkov'un verdiği bilgiye göre Hacı ibn Narınkul da Âliye Medresesi'nde okumuştur.[325]Bu isimlerden, Çağdaş Kırgız yazı dilinin hem Sovyet öncesi hem Sovyet döneminde en etkili olanı hiç kuşkusuz İşenaalı Arabayev'dir.[326] Arabayev çağdaş Kırgız yazı

---

[322] A. Bennigsen, C. Lemercier-Quelquejay, *a.g.e.*, s.43

[323] T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s.29'dan Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi'nin Yazmalar Fondu, inv. no: 298(96), s. 27-28.

[324] Ebubekir Güngör, *a.g.e.,* s. 58'den M. Bogdanova, *Kirgizskie Akını XIX. i Naçala XX. vekov*, Frunze 1946, s.150.

[325] Salih Mehmet Arçın, *a.g.m.*, s.249.

[326] İşenaalı Arabayev, 1881 yılında Pişpek'in Kızıl Tuu nahiyesinde doğdu. İki yaşında babası vefat etti, 10 yaşına kadar annesi baktı. Bu yaştan itibaren geçim sıkıntısı nedeniyle zengin Kırgızlara çobanlık etmeye başladı ve 12 yaşına kadar çalışmaya devam etti.[326] Daha sonra Koçkor ilçesindeki mektebe gitmiştir. Burada bir yıldan kısa bir zamanda okuma yazma öğrendi. Ancak buradaki eğitimini yarıda bırakarak Isık Köl bölgesindeki Karakol şehrinde bulunan ve Kanat Han'ın kurdurmuş olduğu okula kaydoldu.[326] Burada Tatar Türkçesiyle okuyup yazmayı öğrendi. Ardından yine aynı şehirde ilk Rus yerli mektebine kaydoldu. Bu okulu bitirdikten sonra başka bir Tatar okuluna devam etmiştir. Ebubekir Güngör, Arabayev'in devam ettiği bu okulunun İkbaliye Medresesi olabileceğini belirmektedir. Çünkü o dönem Kırgızistan coğrafyasında açılmış olan ilk ve tek Cedit okulu İkbaliye Medresesi'ydi ve Tokmok şehrinde bulunmaktaydı. Arabayev, burada Tatar öğretmen Zakir Tahirov'la tanıştı. Onun tavsiyesi ile Orenburg'a gitmeye karar verdi.[326] Orenburg'da maddi sıkıtlar yüzünden okula başlayamadı. Bunun üzerine İstanbul'a giderek burada bir medreseye kaydoldu. Burada 6 ay eğitim aldıktan sonra hacca gitti. İki sene süren hac seyahatinin ardından yeniden İstanbul'da bir medresede eğitim görmeye başladı ancak bilinmeyen bir sebeple eğitmini yarıda bırakarak Orenburg'a döndü ve Hüseyniye Medresesine girdi. 1908-1909 yılları arasında burada okudu. Ardından Ufa'da Âliye Medresesine kaydoldu.[326] Âliye Medresesi'nde okurken 1911 yılında Moldo Kılıç'ın *Ḳıṣṣa-i Zilzala* adlı eseri yayınladı. Aynı yıl kendisi gibi medresede öğrenci olan Hafız Sarsekeyev ile *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'u hazırladı. 1912 yılında yine okuma yazma öğretimini amaçlayan *Cazuw Örnekleri* adlı eseri ile *Aykap'ta* "Orınbordan Taşkendge Çeyin" adlı makalesi yayınladı. 1910-1912 yıllarında Âliye Medresesinde okuyan Arabayev, okulu tamamlayamamasına rağmen diplomasını aldı. 1913-1914 yılları arasında öğretmenlik yaptı. 1916-1917 yılları arasında yaşanan Ürkün hadisesi dolayısıyla Çin'de Aksu ve Kaşkar bölgesine gitti. Sovyet rejimi ilan edildikten sonra 1917 yılında Kırgızistan'a döndü. Nisan ayı itibariyle Alaş partisinin ilk kongresinde delege seçildi. Aynı yıl Kazak gazetesinde çalışmaya başladı. Haziran ayında *Kazak* gazetesinde "Beçara Kırgız Booruñardı Unutpagıla" adlı makalesini kaleme aldı. Ardından Alaş Ordo'nun Pişpek şubesini açtı. 1917-1918 yılları arasında Ürkün olayı dolayısıyla mağdur olanlara yardım eden Prjevalski uyezdi Kırgız Komitesine başkanlık etti. Ocak 1921 tarihinde *Ak Col* gazetesinde *"Kırgız Şakirtteri"* adlı bir makale kaleme aldı. 1922 yılında *Şolpon*'da redaksiyon kurulu üyeliği yaptı. Yine bu sene Moskova'da yapılan Sovyetler Bütün Rusya 9. Kongresinde delege seçildi. 1922 yılın Koşçu birliğinin başkanlığını yaptı. 1922-1924 yılları arasında Türkistan ASSR'de Halk Eğitim Komiserliğinde çalıştı. Aynı yıl Kara-Kırgız Otonom Bölgesi'nin İlim Komisyonu başkanlığını yaptı. 1922 yılından itibaren Kırgız topraklarının parçalanmaması için büyük bir gayret sarf etti. Kara-Kırgız Otonom bölgesinin kurulmasında aktif görev aldı.1924'te Kırgız yazı dili ile yayınlanan ilk gazete olan Erkin Too'yu hazırladı. Haziran 1924'te Kazak Kırgız Bilim adamları kongresinde Türkistan ASSR'nin Halk Eğitim Komiserliği adına delege olarak katıldı. 1926'da Bakü Türkoloji kongresine katıldı. 1933'te Sosyal-Turan partisine üye olmakla suçlandı.

dilinin kurucusudur. 1958 yılında Taşkent hapisanesinde vefat edene kadar Kırgız yazı diline hizmet etmeye devam etmiştir.

Arabayev'in hazırladığı eserler şunlardır:

1. *Ḳıṣṣa-i Zilzala*, (Moldo Kılıç tarafından yazılmış, Arabayev tarafından bastırılmıştır) Kazan 1911.
2. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*, (H. Sasekeyev ile birlikte) Ufa 1911.
3. *Cazuu Örnekleri*, Orenburg 1912
4. "Orınbordan Taşkendge Çeyin", *Aykap*, 1912
5. "Beçara Kırgız Booruñardı Unutpagıla", *Kazak*, No: 236, 17 Haziran 1917
6. "Kırgız Şakirtterine", *Ak Col*, No: 10, 4 Ocak 1921
7. "Kırgız Kazak İnstitutdan Ne Kütöt?", *Ak Col*, No:402, 8 Şubat 1924
8. "Kara-Kırgız Aldanbayt", *Ak Col*, No:486, 23 Eylül 1924
9. "Sın Takkanda (Kırgız Tilinde)", *Ak Col*, 30 Ekim 1924
10. "Bizdin Kırgızdar Kanday Orun Alat", *Ak Col*, No: 477, 1924
11. *Kırgız Alipbesi*, Taşkent 1924, (1925, 1926, 1927, 1928)
12. *Cazū Colunda Saamalık*, Moskova 1925
13. *Sabatsızdıktı Çoyū Alipbesi,* Frunze 1925
14. *Seketbay,* (Arabayev tarafından derlenmiştir)*,* Moskova 1925
15. *Tınıbek,* (Arabayev tarafından derlenmiştir)*,* Moskova 1925
16. *Metir Çenderi,* (Arabayev tarafından çevirilmiştir), Frunze 1927
17. *Baştalgıç Mektepter Üçün,* (H. Karasayev ile birlikte), Frunze 1928
18. *Cañılık,* (H. Karasayev ile birlikte), Frunze 1928
19. *Bizdin Mektep,* (Naamatuulu Satıbaldı bile birlikte), *1930*
20. *Tabiyat Taanuu Alipbesi*, 1932
21. Bunlardan başka Arabayev'in, *V. İ. Lenin Anın Ömür Bayanı cana İştegen İşi*, *Geografiyenin Baştalgıç Kursu I. Bölüm* (G. İ. İvanov'dan çeviri), *Emgekçi Dıykandardın Kösömü* (O. Karpinski'den çeviri), *Caştar Soyuzunun Mildetteri* (V. İ. Lenin'den çeviri) gibi eserleri de mevcuttur.[327]

Hapse atıldı. Aynı yıl Taşkent hapisanesinde hayatını kaybetti. 1958 yılında SSCB, iade-i itibarda bulundu. İ. Arabayev'in hayatı için bakınız: T.A. Abdırahmanov, A. E. Kubatov, C. R. Baydildeyev, *Eki Door İnsanı E. Arabayev*, Bişkek 2013; İşenaalı Arabayev, *Tuulgan Kününün 100. Cıldıgına Arnalgan Cıynak*, İlim Mp Tabılga Bişkek 1993, Ebubekir Güngör, *Bozkırda Bir Ceditçi Kırgızistan'ın Rehberi Moldoke İşenaalı Arabayev*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

[327] T.A. Abdırahmanov, A. E. Kubatov, C. R. Baydildeyev, *Eki Door İnsanı E. Arabayev*, Bişkek 2013; Ebubekir Güngör, *Bozkırda Bir Ceditçi Kırgızistan'ın Rehberi Moldoke İşenaalı Arabayev*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

XIX. yy. sonu XX. yy. başlarında İjav (İjevsk) yöresindeki İj-Bubi Medresesi, Ufa'daki Âliye Medresesi, Kazan'daki Muhammediye Medresesi gibi Tatar medreseleri dinî bilimlerin yanında dünyevî bilimleri de öğretmeyi hedefleyen, Ceditçi eğitim modelini benimsemiş, ıslah edilmiş medreselerdi.[328] Bu medreselerden biri olarak verdiği nitelikli eğitimle Türk dünyasının farklı bölgelerinden öğrenci çeken Âliye Medresesi, Kırgız yazı dilinin temellerini atan iki önemli şahsiyet olan Arabayev ve Sıdıkov'un da yetiştiği yerdir.

Âliye Medresesi, sahip olduğu eğitimci kadrosu ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Medresenin kurucusu Ziya Kamalî, eğitimli biri olarak bilgili, yetenekli kişileri çevresine toplamış ve iyi bir kadro kurmuştur. Bu medresede Bağdat, Kahire, Kazan, Moskova, Türkiye'deki yüksek eğitim kurumlarını ve Kazan Tatar Muallimler Mektebini tamamlamış hocalar görev almışlardır. Muallimlerin adları ve verdikleri dersler şunlardır: G. İbrahimov, Tatar Dili ve Edebiyatı; C. Velidi, Felsefe; G. Teregulov, Psikoloji; Z. Kadırî, Arap, Türk dilleri; F. Seyfi Kazanlı, Tarihi; G. Şinasi, Pedogoji, Metodoloji; G. Feyizhanov, Matematik; V. Klements (Varşova Konservatuarı profesörü), Müzik; T. Badigi. Ayrıca L. Biksurin, S. Ziganşin, H. Zayni, H. Fazlıov, I. Abdişev gibi tanınmış kişiler de burada eğitim vermişlerdir. Ayrıca kütüphanesinde Tatar, Rus, Arap, Fars dillerinde gazete ve dergiler, İslam kaynakları, psikoloji, mantık tarih gibi alanlarda bilimsel kaynaklar, Puşkin, Gogol, Çehov, Gorki; Tukay, Remiyev, Emirhan, Gafuri, İshaki gibi Rus ve Tatar edebiyatı temsilcilerinin eserleri yer almıştır. Bunun yanında elbette İstanbul'dan çeşitli edebi ve bilimsel kaynaklar da kütüphanede yer almaktaydı.

Hocalar, sadece bilgi aktarmıyorlar, öğrencileri düşünmeye ve eleştirmeye sevk ediyorlardı. Örneğin din derslerine giren ve aynı zamanda medresesinin yöneticisi olan Ziya Kamalî derslerde güncel konulara da yer veriyor ve öğrencilerin bu konular üzerinde düşünmelerini ve tartışmalarını sağlıyordu.[329]

[328] Elmira Galiyeva, "Tatar Medreseleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, S:53-54, Eylül-Ekim 2013, s.2027.
[329] Elmira Galiyeva, *a.g.m.*, s. 2027-2028.

1915 yılından itibaren öğrencilerin isteği üzerine medresede genç öğretmenler de ders vermeye başlamıştır. G. İbragimov Tatar dili ve edebiyatı, A. Z. Velidî Türk ulusları tarihi, F. A. Davletkildiyeva pedagoji tarihi derslerini vermiştir.[330]

Oldukça canlı bir sosyal ve kültürel ortamı olan medresede öğrenciler duvar gazeteleri, dergiler yayımlamış; Türk dünyasında yaşayan gelişmelere kayıtsız kalmamışlar, fikirlerini çeşitli basın ve yayın organları aracılığı ile duyurmaya çalışmışlardır.[331]

Arabayev, bu medresede okurken bütün Müslüman ve Türk dünyasında çıkan eserleri tanımış, medresede ders veren aydınlar sayesinde iyi bir eğitim almanın yanı sıra dönemini anlama ve Ceditliği, bu düşünceyi bizzat hayat geçiren kişilerden öğrenme fırsatı bulmuştur. Rusya Türklerinin siyasî ve kültürel gelişiminde rol oynayan Mağcan Cumabayev, Ahmet Baytursun, Muhammet Tınışpayev, Alihan Bükeyhanov, Mircakıp Dulatov gibi önemli simalarla tanışmıştır.[332]

Arabayev'i kültürel, siyasî ve sosyal konularda etkileyen en temel görüş İsmail Gaspıralı öncülüğünde başlatılan Ceditçilik düşüncesidir. Ona tesir eden ikinci husus da ceditçi olmalarına rağmen Kazak milliyeti fikrini öne çıkaran Kazak aydınlardır.[333]

Arabayev, Türk dünyası içinde Kırgız Türklerinin ne derece geri kalmış olduğunu, yaşadığı topraklardan ayrıldığı zaman daha iyi fark etmiştir. Toplumun ilerlemesi için en hayatî unsurun eğitim olduğunu iyi anlamış, bu yüzden medrese öğrenciliğinden itibaren eğitim konusuna eğilmiştir. Gaspıralı, yerel lehçelerin öğrencilerin okuma yazma öğrenmede etkili olduğunu bu yüzden ilk 3-4 yıl yerel lehçelerde eğitim yapmanın daha iyi olacağı kanaatideydi. Ancak ondan sonra umumî Türk diline geçilebilirdi.[334] Gaspıralı'nın bu fikrini benimseyerek yazları, Kırgızistan ve Kazakistan'da köy köy dolaşarak çocuklara okuma yazma öğreten Arabayev, çocuklara kendi lehçelerinde bir alfabe kitabının gerekliliğini fark etmişti. Bunun için arkadaşı Kazak Türkü Hafız Sarsekeyev ile birlikte *Elifba yā ki Töte Oḳuw* adlı bir alfabe kitabı yazdı. Kitap Ufa'da 1911 yılında yayımlandı.

---

330 Zeki Velidi Togan, *Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul 1969, s.136.

331 T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s.137.

332 Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s. 58.

333 Ebubekir Güngör, *a.g.e.,* s.170.

334 İsmail Gaspıralı, "Til ve Lisan Senesi", (*Tercüman*, S.142, 18 Aralık 1906) *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.104; A. Zeki Velidî Togan, *a.g.e.,* s.554.

Bundan kısa süre önce yayıma hazırladığı *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'nın önsözünde çocukların okuduklarını anlamamalarından dolayı yaşadıkları sıkıntıyı dile getiren[335] Arabayev'in eğitim konusundaki gayretleri çevresindekiler tarafından takdir görmüştür. 1910 yılında Ufa'daki Âliye Medresesinden mezun olan Momuncan Muhammedcan uulu, *Turmuş Kagılıştarı* adlı hatıra kitabında şunları yazar: "25 Ağustos Perşembe günü, Suulu Töbö'ye gazete almak için gittim, orada Cusup Galıy Moldo'ya uğradım. Bana, Karanay nahiyesi avuluna bizim medresede okuyan Kırgız öğrencilerden Eşenaalı Arabayev'in geldiğini söyledi. Öğrencilere ders vermek için gelmiş. Gubaydulla Kurmayev ile Karnay'a gidip Arabayev ile tanıştık. O da buraya gelişinin asıl nedeninin Âliye Medresesinden 5-10 öğrencinin bir araya gelerek bastırdıkları dört beş farklı kitapçığı dağıtmak olduğunu söyledi…."[336] Ayrıca Arabayev, Kazak ve Kırgız öğrencileri Âliye ve Hüseyniye gibi medreselere gitmeleri için teşvik etti hatta kendisi getirip yerleştirdi.[337] Momuncan Muhammedcan uulu, aynı eserinde bu konuda şunları ifade etmektedir: "… Bir Perşembe günü Arabayev'in Ufa'ya gideceğini öğrenip yanına gittik. Gubaydulla da gelmiştir. *Tonguç* ve *Örnek* kitaplarının parasını ödedik. Karanay nahiyesi yöneticisinin küçük oğlu Baymahmed'i de yanlarında götürüp Hüseyniye medresesine kayıt ettireceklermiş. İkisini yolcu ettik. 8 Eylül 1911.[338] *Elifba yā ki Töte Oḳuw*, önemli bir ihtiyacı karşılamıştır. Özbekistan'da eğitim alanında uzun yıllar çalışan, 1921-22 yıllarında Semey şehri parti komitesinin katibi, Tsentralnaya Aziya Kommunistiçeskiy Universitet'te (SAKU-Orta Asya Komünist Üniversitesi) hoca olarak çalışan Salih Kasımov, Arabayev hakkında şu bilgileri verir: Arabayev'le aynı medresede okudum. O bizden iki sınıf üstteydi. Medresedeki öğrenciler arasında İşenaalı'nın itibarı oldukça yüksekti. Büyük ve önemli programlarda hocaların olduğu kısımda otururdu. Çünkü *Elifba yā ki Töte Oḳuw* adlı kitabın yazarlarından birisiydi. Arabayev'in *Elifba yā ki Töte Oḳuw* adlı kitabı ile okuyan çocuklar okuma yazmayı hızlıca öğreniyorlardı. Biz öğrenciler yazın Kazak avullarına gidip çocuklara ders vererek para kazanıyorduk. Çocuklarını gönderen aileler bize hangi kitabı kullandığımızı, *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'u kullanıp kullanmadığımızı soruyordu. Bu da Arabayev'in eğitim konusunda çalışmalarının ne kadar yüksek bir seviyede olduğunu gösteriyordu.[339]

---

[335] Moldo Kılıç, *Kıṣṣa-i Zilzala*, Kazan 1911, s.2.
[336] T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s.69-70.
[337] T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s.51-53.
[338] T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s.69-70.
[339] T. A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s.70-71.

Arabayev'in siyasî görüşlerinin şekillenmesinde en mühim rolü yine Âliye Medresesi oynamıştır. Medrese 1905-1917 yılları arasında gerçekleştirilen Rusya Müslümanları kongrelerinde eğitim, dil ve kültür konusunda alınan kararlar[340] çerçevesinde eğitim politikalarını belirliyordu.[341]

Kazak nüfusunun yoğun olduğu Orenburg'daki Kazak aydınlar Arabayev'in görüşlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Arabayev burada XX. yüzyılın başında Kazaklar arasında gelişen Batıcılık düşüncesinin öncüsü kabul edilen Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov ve Mircakıp Dulatov gibi Kazak aydınlarıyla temas halindeydi. Kazak aydınları Batıcı ve Ceditçi olarak ikiye ayrılmışlardı[342] ve Arabayev de daha çok Ahmet Baytursun gibi Batıcı Kazak aydınlarına yakındı. Üstelik Arabayev doğduğu yerde Kazaklarla iç içe büyümüştür.[343] Ceditçiliğin yanı sıra Alaş siyasî hareketi[344] de Arabayev'in fikir ve çalışmalarına tesir etmiştir.[345] Kazak aydınlarının Kazaklık düşüncesini ön plana çıkarmaları Arabayev'de bir Kırgız kimliği inşa fikri fikrini ortaya çıkarmış olması da ihtimal dahilindedir. Ayrıca Arabayev *Kazak, Alaş, Aykap* gibi çeşitli Kazak dergi ve gazetelerinde çalışmıştır.[346] Bunlardan 1911-1915 yılları arasında çıkarılan ve ayda bir defa çıkan Aykap dergisi Ahmet Baytursun, Mağcan Cumabayev, Mircakıp Dulatov, Yusuf Köpeyev gibi aydınlar çatısı altında toplamıştır. Kazaklarla ilgili sosyal, edebî ve fikrî konulara yer varan dergi, Cedit düşüncesini ve usul-i cedit hareketini desteklemekteydi.[347] *Aykap* gbi sosyal meselelere, edebî eserlere ve iktisadî konulara yer veren *Kazak* gazetesi ise siyasî açıdan daha çok Kazaklığı merkeze alan bir anlayışla hareket ediyordu.[348] Arabayev, 1917 devrimi

---

[340] bk. Rusya Müslümanları 1. Toplantısı Nijni Novgorod'da 15 Ağustos 1905 yılında yapıldı. Burada alınan kararlar şöyledir: Nadir Devlet, *a.g.e.*'den M. C. Bigi, *Islahat Esasları*, Petrograd 1917, 289.

[341] Nadir Devlet, *İsmail Gaspıralı Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist*, İstanbul 2011, s.224.

[342] Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 249-253.

[343] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.169.

[344] Alaş hareketi için bk. *Alaş Kozgoluşu*, Almatı 2008; Bolatbek Törebergen, *Meñgi Jas,* Almatı 2008; *Älem Kazaktınıñ Ruhani Suhbatı: Til, Mädeniyet jene Alaş Muratı (Metin): (Halkaralık Gılımi Teoriyalık Konferentsiya Materiyaldarı),* Sardar, Almatı 2008; Storiya Zapadnogo Otdeleniya Alaş-Ordı (Tekst): *Sbornik Dokumentov i Materialov*, Haz. M. N. Sıdıkov, Uralsk 2012; İbrahim Kalkan, *1913-1918 Yılları Arasında Kazaklarda Siyasi Fikir Oluşumu: Kazak Gazetesi ve Alaş Hareketi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

[345] T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s.164-177.

[346] T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 240.

[347] İbrahim Kalkan, *a.g.e.,* s. 53; Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s. XVII-XVIII.

[348] İbrahim Kalkan, *a.g.e.,* s. 62-64; Nadir Devlet, *a.g.e.,* s. 250-251.

sonrasında Kazak aydınlarıyla birlikte hareket etmiş ve Alaş siyasî hareketinin içinde bulunmuş, 1918 yılına kadar Alaş partisinde faaliyetlerine devam etmiştir.[349]

Kırgız yazı dili tarihindeki bir diğer önemli isim de Âliye Medresesinde okumuş olan Osmonaalı Sıdıkov'dur.[350] Sıdıkov, Kırgız Türkçesinin basılı ilk eserlerinden olan iki kitap kaleme almıştır. Bunlardan *Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırġızıya* 1913'te, *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye* adlı eseri ise 1914'te Ufa'da basılmıştır. *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye, Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırġızıya*'nın genişletilmiş şeklidir, denilebilir.[351] Birer şecere örneği olarak kabul edilebilecek olan bu eserlerde Kırgızistan'ın kuzeyinde yaşayan Kırgız boylarının tarihi, Hz. Adem'den başlayarak XX. yüzyıla kadar anlatılmıştır. Türk şecere geleneğine uygun olarak bütün Türklerin atası Hz. Adem'in oğlu Yafes olarak gösterilir. Türk ve Oğuz Han bugünkü Türklerin atalarıdır. Kazaklar ve Kırgızlar aynı atanın çocuklarıdır.[352]Ancak modern tarihçiliğe uygun bir takım yaklaşımlar da yok değildir eserde. Yazar eserinde tarih bilimini tanımlar, bu bilimin faydası üzerinde durur. Bilhassa *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de dünya tarihi hakkında malumat verilir. MTK'da olduğu gibi "*tārīḫ bilū nėçük*", "*tārīḫniñ fā'idesi*",

---

[349] *Alaş Kozgoluşu*, Almatı 2008, s.301

[350] Osmonaalı Sıdıkov, 1875 yılında Pişpek'in Temir Bolot köyünde dünyaya geldi. Sarıbagış uruusunun Abayılda urugundandur. Babasının adı Kıdık olmasına rağmen Sıdıkov'un eserlerinde babasının adı bazen Sıdık olarak da geçmektedir. Okuma yazmayı Moldo Carkımbay'dan öğrendi, ardından eğitimini sürdürmek amacıyla Tokmok'a geldi. 13 yaşında Tokmok'a gelen Sıdıkov, Şakir Kalpa'dan tarih ve coğrafya dersleri aldı. Şakir Kalpa Tatarca konuşmayı ve okuyup yazmayı bilen biriydi. 1895'te köyüne geri döndü ve orada çocuklara ders verdi. 1899'da Doğu Türkistan'da Üç Turfan'a oradan 1902 yılının başında Kaşgar'a gitti. 1902'nin Ağustos veya Eylül ayında köyüne döndü. 1903-1904 yılında eğitim almak için Buhara'ya gitti. Daha sonra Kemin'e geldi. Osmonaalı'nın ifadesine göre bölgenin ileri gelenlerinden Şabdan Baatır öğrencilere ders vermesi için Yamliha Karı adında ünlü bir hoca getirtmiştir. 1901-1902'de Troyski'den Zakir Karı ve Vahabov'lar gelmiştir. Gelen bu Tatar hocalar usul-i cedit'e göre ders vermekteydi. Osmonaalı Sıdıkov bu üç hocadan da ders aldı. 1911 yılında Ufa'ya gelip Âliye Medresesine başladı. *Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırġızıya* adlı eseri 1913 yılında çıktı. Bir yıl sonra da *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye* adlı eserini bastırdı. Kırgızistan'a döndüğünde de Kırgız çocuklarının okuma yazma öğrenmeleri için çaba harcadı, Carkımbay Moldo'ya ders verebilmesi için Koçkor'da bir medrese kurdurdu ancak 1916 yılına kadar açık kalan medrese bu tarihte Ruslar tarafından yakıldı. 1916-1917 yıllarında Kırgızların Ruslar yüzünden yaşadığı sıkıntılı dönemlerde Pişpek'teki iki Tatar okuluna yöneticilik yaptı. Daha sonra Koşçu birliğinin mektebinde çalıştı. Osmonaalı Sıdıkov'a ait dokümanların arasında "*Yoldaş Sıdıkov, 1925 yılı 20 Şubat'tan itibaren mektepte ana dili öğretmek üzere tayin edildiniz. Bu tarihi geçirmeden vazifenizi yerine getirmeniz istenmektedir. A. Bayşev*", yazılı bir belge bulunmaktadır. Bu belgeden Sıdıkov'un Sovyetler Birliğinin kurulmasından sonra da eğitim faaliyetlerine devam ettiğini öğreniyoruz. 1930 yılında siyasi nedenlerle tutuklandı. Taşkent hapishanesindeyken kaçarak köyüne gitti fakat tekrar tutuklandı. 1933 yılına Kaşgar'a kaçtı, orada önce imamlık sonra öğretmenlik yaptı. 1942 yılında hayatını kaybetti.[350] Kırgız SSR Yüksek Mahkemesi 27 Mayıs 1958 tarihinde Osmonaalı Sıdıkov hakkındaki suçlamaları yeniden değerlendirmiş ve hakkında 13 Mart 1931 tarihinde verilmiş olan karar kaldırılmıştır.[350] Osmonaalı Sıdıkov'un hayatı için bk. Osmonaalı Sıdıkov, *Muhtasar Tarih Kırgızia, Tarih Kırgız Şadmania,* Turar, Bişkek 2014; Osmonaalı Sıdıkuulu, *Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırġızıya*, Ufa 1913;Osmonaalı Sıdıkuulu*, Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye,* Ufa 1914.

[351] Huseyin Karasayev, "'Muktasar Tarıh Kırgıziya' Cana Anın Tüzüüçüsü", (*Ala-Too*, Sayı: 3, Frunze 1989), *Osmonaalı Sıdıkov, Muhtasar Tarih Kırgızia, Tarih Kırgız Şadmania,* Turar, Bişkek 2014, s.168.

[352] Salih Mehmet Arçın, *a.g.m.,* s.243-244.

"*ḳayu tārīḫni evvel bilü kėrek?*"[353] Bu açıdan Sıdıkov'un eserleri modern Kırgız tarihçiliğinin ilk örnekleri olarak değerlendirilmektedir.[354]

Yazar, ortak Türk yazı dili fikrine uygun olarak eserlerinde yalnız Kırgızcaya değil Kazak Türkçesine ve Tatar Türkçesine de yer vermiştir. İmlada Tarihsel Batı Türkçesi ve Müşterek Doğu Türkçesinin de etkisi söz konusudur. H. Karasayev ise Sıdıkov'un Kırgızca yazıldığını ancak basımevinin eserin dilinde değişiklik yaptığı düşüncesindedir.[355]

Ceditçilik dönemi kaleme alınan eserlerden *Ḳıṣṣa-i Zilzala* farklı bir yerde bulunur. Kırgız Türkçesiyle basılan ilk eser olan *Ḳıṣṣa-i Zilzala*, kalem sahibi bir akın (cazgıç akın) olan Moldo Kılıç tarafından kaleme alınmış, İşenaalı Arabayev tarafından yayıma hazırlanmıştır.

C. Şükürov, bu eserin, Sovyet döneminden sonra yazı dili haline gelecek olan konuşma dilinin bir örneğidir diyerek onu Cedit düşüncesi tesirindeki yazı dili örneklerinden farklı bir yere koymaktadır.[356]

Ḳıṣṣa-i Zilzala'nın orijinal nüshası bugün elimizde olmadığı için eserin dilinin bir değişime uğrayıp uğramadığını, uğradıysa bunu ne şekilde olduğunu bugün için bilmeye imkan yoktur. Önceleri sözlü olarak veya komuz eşliğinde ırlarını icra eden Moldo Kılıç[357] sonraları ırlarını yazmaya başlamış ve kendini "akın" olarak adlandırmıştır. Moldo Kılıç Şamırkanuulu Törökeldin, eserlerini kağıda döken ilk kalem sahibi akındır.[358] Kılıç okuma yazmayı Moldo Bayan'dan öğrenmiştir. Daha sonra Mambetalı Moldo ve Ak Moldo'dan ders almıştır. Çüy'de Mambetalı'nın küçük kütüphanesi ile tanışan Moldo Kılıç Firdevsî'nin *Şehnamesini*, *Bin Bir Gece Masalları'nı*, *Tutî-nāme'yi*, Ali Şir Nevaî, Hoca Ahmet Yesevî, Sufî Allahyar, Mirza Abdulkadir Bîdil, Hafız, Rabguzî ve Süleyman Bakırgani'nin eserlerini okumuştur.[359]

O dönem Kazan'da basılan *Yulduz dergisi* ve Kırım'da çıkan *Tercüman gazetesiyle* tanışan Moldo Kılıç buralarda yayımlanan çeşitli yazı ve şiirleri okumaya başlar. Yine aynı

[353] Osmonaalı Sıdıkov, *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye, Ufa 1914*, s. 21-22.
[354] Ebubekir Güngör, "Kırgızların İlk Modern Tarihçisi Osmonaalı Sıdıkuulu", *Türkiyat Mecmuası*, C.25/Güz, 2015, s. 245-263.
[355] H. Karasayev, *a.g.m.*, s. 167.
[356] C. Şükürov, *a.g.e.,* s.52.
[357] Moldo Kılıç hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız: T. Samançin, *a.g.e.*; Moldo Kılıç, *İrgelgen Kazaldar*, Haz. T. Samançin, Kırgızmambas, Frunze 1946; K. Dıykanov, *Moldo Kılıç'tın Kıṣṣa-i Zilzala Degen Kitebi*, Frunze 1991; "Moldo Kılıç Şamırkan Uulu (1866-1917)" *Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, s. 271-298.
[358] Tazabek Samançin, *a.g.e.*, s.7.
[359] Canar Ömür Aliyeva, *a.g.e.*, s. 11.

sene Kazakça yayımlanan *Aykap* dergisinde Cusup Köpeyev'in eserlerini okuma fırsatı bulur. Kılıç bu arada yalnızca ır yazmakla uğraşmamış kendi okuduğu medresede öğrencilere usul-i ceditle ders vermeye başlamıştır.

İdil-Ural bölgesindeki medreselerde okumaya giden gençlerin arasında Moldo Kılıç'ın tanıdıkları da vardı. Bunlardan biri olan İşenaalı Arabayev, Moldo Kılıç'ın *Ḳıṣṣa-i Zilzala* adlı eserini almış ve Kazan'da yayımlanmasını sağlamıştır. Moldo Kılıç bu eserinin dışında başka ırlar da göndermiştir basılması için ancak 1916 yılında Kırgızlar arasında çıkan isyan hareketi neticesinde bunlar bastırılamamıştır.[360] Moldo Kılıç, Kırgızistan'da kültür ve eğitim hareketinin ilk temsilcilerinden biri olmuştur.[361]Bütün bu bilgiler, Moldo Kılıç'ın Ceditçilik düşüncesinden habersiz olmadığını aynı zamanda sade bir halk ozanı değil eğitimli bir kişi olarak eserlerini yazdığını göstermektedir.

Cedit mektep ve medreselerinde okuyan, ortak Türk dili görüşünü benimseyen ve eserlerine bunu yansıtan kişilerin oluşturdukları yazı dili, bu çalışmada Cedit düşüncesi tesirindeki Kırgız yazı dili olarak adlandırılmıştır. Cedit düşüncesi tesirindeki yazı dili gramer açısından karma bir yapıya sahiptir. Farklı Türk lehçelerine ait ögeler bir arada bulunur.

Bu eserlerin dilinde görülen farklı özellikler Kaçkınbay Artıkbayev,[362] Arslan Koyçiyev,[363] Huseyin Karasayev[364] gibi bilim adamlarının belirttikleri gibi Tatar redaktörlerin ve Tatar yayınevi sahiplerinin tercihinden ziyade Arabayev ve Osmanaalı Sıdıkov'un bilinçli tercihleridir. Arabayev, eserlerinde[365] yerel lehçelerin umumî Türk lisanı için bir basamak olduğunu ifade etmektedir. Zaten Gaspıralı da bu mekteplerde ilk 3-4 yıl "mahallî lehçe"de sonra ise "umumî edebi Türk lisanı"nda eğitim yapılması gerektiğini düşünmektedir.[366]

1924'ten sonra Kırgız lehçesinin müstakil bir yazı dili haline getirilmesi çabası sonucu ortak Türk dili endişesi ortadan kalkmıştır.[367]

Cedit düşüncesi temelli Kırgız yazı dilinin karakteristik özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

---

[360] Huseyin Karasayev, *a.g.m.*, s.168.
[361]Tazabek Samançin, Kılıç-Cazuuçu Akın, Kırgızmambas, Frunze 1948, 35-37.
[362]Kaçkınbay Artıkbayev, *a.g.e.*, s.6.
[363]A. Koyçiyev, "Osmonaalı Sıdık uulu", *Kırgızstan Madaniyatı*, Sayı:5 (1255), 14 Şubat 1991, s. 5.
[364]Huseyin Karasayev, *a.g.m.*, s.167.
[365] İşenaalı Arabayev, *Elifba Yaki Töte Okuw*, Ufa 1911, s. 2-3.
[366] Nadir Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988, s.55.
[367] bk. İ. Arabayev, *Ḳırġız Alipbesi, Taşkent,* 1924; *Ḳırġız Alipbesi*, Moskova 1925; *Cazū Colunda Sāmalıḳ* Moskova 1925; *Alipbe* Frunze1926; *Ḳırġızdın Alip-Bēsi,* Frunze 1928.

1. XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren etkili olan Ceditçilik düşüncesi ve ortak Türk yazı dili hareketi, eserlerin dilinde ve imlasındaki en belirleyici hususdur.
2. Kırgız Türkçesi ortak Türk yazı dilinden ayrı, müstakil bir yazı dili olarak değerlendirilmemektedir.
3. Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesi iki ayrı lehçe sayılamayacak kadar birbirine yakındır.[368] 1924 yılından sonra ayrı yazı dilleri olarak şekillendirilmişlerdir.
4. Ortak Türk yazı dili düşüncesi dolayısıyla eserlerde Kırgızcanın yanı sıra Kazakça, Tatarca, Müşterek Doğu Türkçesi yazı dili, tarihsel Batı Türkçesine ait özellikler bir arada bulunmaktadır. Bunu eserlerin imla, ses bilgisi, şekil bilgisi gibi değişik dilbilgisel katmanlarında görmek mümkündür.
5. Yazarlar, konuşuru oldukları ağızları eserlerine yansıtmışlardır.
6. Bu dönemdeki eserler Kırgız yazı dilinin basılı ilk örnekleridir.
7. Çağdaş Kırgız yazı dilinin temelleri bu dönem yazılan eserlerle atılmıştır. Dolaysıyla Çağdaş Kırgız yazı dili ceditçi gelenekle yetişmiş aydınlar tarafından kurulmuştur, demek mümkündür.

Cedit düşüncesi etkisindeki Kırgız yazı dili ile kaleme alınan eserler şunlardır:

1.5.1. Kıssa-i Zilzala: Şiirleri irticali olarak icra etmenin yanında onları yazıya aktaran ilk akın olan Moldo Kılıç tarafından yazılmıştır. Konusu Çoñ Kemin bölgesinde meydana gelen depremdir fakat Moldo Kılıç yalnızca depremi tasvir etmekle kalmaz depremden hareketle düşünsel bir yolculuğa çıkar. Doğadaki her olayın, insanın başına gelen vak'aların Allah tarafından bir hikmet üzere yaratıldığı düşünür. Moldo Kılıç'ın bakış açısı, onun "*zamana akımı*"nın[369] tesirinde kaldığını göstermektedir.[370]

Eserin, Moldo Kılıç'ın kaleminden çıkmış orijinal nüshası henüz bulunamamıştır.

---

[368] İşenaalı Arabayev, Hafız Sarsekeyev, *Elifba yā ki Töte Okuw*, Ufa 1911; W. Radloff, *Opıt Slovarya Nareçiy*, Cilt I-IV., Sank-Peterburg, 1893-1911; W. Radloff, *Narodnoy LiteraturıTyurskih Plemen*, Çast V, Sankt peterburg 1885; W. Radloff, *Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen*, Çast III, 1870.

[369] 'Zamana akımı' için bakınız: Aydana Kulmanbetova, *Etiko-Filosofskoe Akınov-Zamanistov*, Kırgız İlimler Akademisi, Bişkek 2002; Süleyman Kayıpov, "Kırgız Aşık Geleneği", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Kırgız Edebiyatı*,C.31, KTB Yayınları, Ankara 2005.

[370] Tazabek Samançin, *a.g.e.*, s.35; Ulanbek Alimov, *Kırgızistan'da Akınlar ve Akınlık Geleneği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2003.

Moldo Kılıç ait başka eserlerin de basılması planlanmıştır ancak 1916'daki isyan hareketi ve sonrasındaki ihtilal dolayısıyla bu gerçekleşmemiştir.[371]

16 sayfadan oluşan eserin iç kapağında şu bilgiler bulunur:

"*Yazuçı Molla Ḳılıç Töregėldin*
Ḳıṣṣa-i Zilzala
Taratuçılar Ufa (Medrese-i 'Ālīye)de Ḳırġız ṭalebeleri
ḳayta baṣtırulıvı taratuçılarına ḳaytadır
ḥaḳḳ mes'uliyyet īşan'alī Arabayefde. Kazan 1911"[372]

Önsöz Arabayev tarafından yazılmıştır. Kırgız Türkçesinin yazı dili olarak kullanıldığı ilk eser olan *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'nın önsözünde, Arabayev önemli hususlara değinmektedir. Öneminden dolayı önsöz ve çevirisi aşağıda verilmiştir:

"*Ṣarbaġış [u]rugundan ṣāf tilniñ tunıġından Ḳara Ḳoçḳar turugundan çıḳḳan meşhūr şayır (aḫun) Mollā Kılıçnıñ 20ma cıldan berli aḫunduḳ menen köp ġazāl yazıp çıġarġan ėdi. ḫayrān kitābçalardı başma ḫāna yıraḳ bolġandan hīç birin baştıralmay ḳol mėn yazıp til menen süylep curtḳa körsetūçi ėdi, bizdiñ Ḳırġızdın başma ḫānanı körgen bir ādam bolmayturġan ėdi, bizdėr ėlde cürgende Mollā Ḳılıçnıñ ġazālın işitüp biraz ḥayāt-ı köñül köterilip bu 'ālemde nėler bar ėkeni köz aldımızġa kėlūçi ėdi. oylawçu ėdim ḳap sėni Ḫudāy Ta'ālā bizdi yarıḳ dünyāġa çıġarsa Ḳılıçnıñ (Sar Zamānın) bastırsam ḫalḳıma taratsam deçü ėdim hem de baldarġa elifbā oḳutup baldar ma'nāsın bilmey Mollā Ake bu ne dėken söz dėp suraġanda özėbėz de ma'nāsın bilmey ḳalġandıḳdan ne aytardı bilmeyinçe aldap ġına bir cevāb bėrip baldar kėtüp yalġız ḳalġanda közlerėbėzden yaşlar çıḳḳan vaḳtı bolġan ėdi. ata öz tilimizde balalar oḳurlıḳ kitāb bastırsaḳ aydėp. muna bu cıldarda inşā'allah azı köp Ufa (Medrese-i 'Āliye)de oḳup yatḳan Ḳırġız (Ḳazaḳ) şagirdleri şol oylarımızdı çıġarūġa kirişken ėdik; Mollā Ḳılıç bizdiñ ḫareketti uġup uşbu << ḳıṣṣa-i zilzala >> dėken ġazāldı yazıp berip cibergen, köz menen körgen vāḳı'a tārīḫ bolup ḳalsun dėp yazġan ėken!*"[373]

Türkiye Türkçesiyle:

"*Karakoçkor'dan Sarıbagış boyundan çıkmış meşhur şair Moldo Kılıç, 20 yıldır pek şiir kaleme almıştı. Matbaa pek uzak olduğu için şiirlerini yazmak suretiyle veya sözlü icra*

[371]Tazabek Samançin, *a.g.e.*, s.37; Huseyin Karasayev, *a.g.m.*, s.168.
[372] Moldo Kılıç, *Ḳıṣṣa-i Zilzala, Kazan 1911, s. 2-3.*
[373] Moldo Kılıç, *Ḳıṣṣa-i Zilzala*, Kazan 1911.

ederek halkla ulaştırıyordu. Biz Kırgızlarda matbaa görmüş biri yoktu ve biz dışarıdayken Molla Kılıç'ın şiirlerini duyup seviniyor, şu alemde nelerin olduğu gözlerimizin önüne geliyordu. Düşünürdüm, Allah o günleri gösterirse, Kılıç'ın Zar Zaman'ını bastırsam ve halkıma dağıtsam, derdim. Çocuklara elifba okuturken, çocuklar anlamını bilmez, bunun anlamı nedir diye sorarlardı. Anlamını bilmediğimiz için onları kandırır, bir şekilde cevap verir ancak yalnız kalınca bu duruma üzlüp ağlardık. Kendi ata dilimizde çocukların okuyacağı bir kitap bastırmayı isterdik. İşte bu sene Ufa'da Âliye Medresesinde okuyanlar olarak bu düşünceyi hayata geçirmeyi planladık. Molla Kılıç da bizim bu düşüncemizi duymuş ve işte bu Ḳıṣṣa-i Zilzala adlı gazeli yazıp göndermiş. Gözleriyle gördüğü olay, kayda geçsin diye yazmış."

Burada oldukça dikkat çekici bilgiler verilmektedir. Bu tarihe kadar Kırgızlarda henüz kitap basan veya bastıran kimse yoktur. Kırgızlarda yazılı eserin olmaması, yazdıklarını da bastıramamaları Arabayev ve medresedeki diğer Kırgız öğrenciler tarafından büyük bir eksiklik olarak görülmektedir. Kendi "öz ata tili" ile kitap bastırmak en büyük hayalleridir. Arabayev aslında Moldo Kılıç'ın *Zar Zamān* adlı eserini bastırmayı istemiştir. Görüldüğü kadarıyla bu mümkün olmamıştır ama Moldo Kılıç, basılması için Arabayev'e *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'yı göndermiştir.

Ḳıṣṣa-i Zilzala'nın arka kısmında yayınevi tarafından dağıtımda olan ve basılacak olan kitapların listeleri verilmiştir. Liste şöyledir:

"Taratup Turġan Kitāblarımız:

1. Ḳazaḳ Şivesinde *Elifba yā ki Töte Oḳuw*
   Bahāsı 18 Tıyın Poçta Menen 20 Tıyın
2. *" Ṭomıç*. 'Abdullah Müştak Yazġan
   Bahāsı 10 Tıyın. Poçta İlen 12 Tıyın.
3. *"Örnėk*. 'Ömerü'l-Ḳıraşī Yazġan.
   Bahāsı 12 Tıyın. Poçta İlen 14 Tıyın.
4. "*Ḳıṣṣa-i Zilzala*. Molla Ḳılıç Ṭore Kėldin
   Ḥaḳḳı arzān

Yaki Başılacak Kitāblar:

1. *Ḳazaḳ ve Ḳırġız Balaları Üçün Oḳuw Kitābı*

2. *Ḳısḳa Ġına Ḳuralçılıḳ Kitābı* Ḳazaḳ Ḳırġız Balaları Üçün.
3. *Sar Zamān* Yazuçı Molla Ḳılıç
4. *Ḳırġızda Bolup Ötken Çoñ Adamdardıñ Aşlarından Bolup Ötken Salṭanat* Molla Ḳılıç
5. *Türli Ḳuşlar*, Aşıl Türk Lügatına Yardımçı Molla Ḳılıç[374]

Görüldüğü gibi Moldo Kılıç'ın üç şiirinin daha yayımlanması planlanmıştır ancak bu mümkün olmamıştır.

Eser üslup, şekil ve konunun işlenişi bakımından bir Kırgız halk şiiri örneğidir. Ancak dil bütünüyle Kırgız Türkçesinin özelliklerini yansıtmaz. Tatar ve Kazak Türkçesi gibi çağdaş Türk lehçeleri ile Müşterek Doğu Türkçesi ve Tarihsel Batı Türkçesi gibi yazı dillerine ait ögeleri de barındırır. K. Dıykanov'a göre eserin dili ortak Türk dilini yansıtmaktadır.[375] Bu kitaplarının dilinin Tatar redaktörler tarafından değiştirildiği veya yayınevi sahiplerinin isteklerinin bu dilin oluşmasında etkili olduğu görüşü[376] yaygın olsa da Moldo Kılıç'ın medrese eğitimi almış olduğu, usul-i cediti bilmesi ve bu yönteme göre eğitim vermesi, ceditçi neşriyat ile olan tanışıklığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Öte yandan Moldo Kılıç'ın eserleri ses, şekil ve söz varlığı açısından Kırgız Türkçesinin ve konuşuru olduğu Kuzey ağzı bakımından da paha biçilmez birer kaynaktır.[377] Kırgız yazı dilinde taihindeki ilk matbu kitap olan *Ḳıṣṣa-i Zilzala*, aynı zamanda Kırgız yazı dilinde matbuat hayatının da başlangıcı olmuştur.

Eser, okullarda ders kitabı olarak da kullanılmış ve okuma yazma oranının yükselmesine katkıda bulunmuştur.[378]

1.5.2. ***Elifba yā ki Töte Oḳuw***: İşenaalı Arabayev ve Hafız Sarsekeyev tarafından 1911 yılında Ufa'da basılmıştır. İç kapakta şu bilgiler yer almaktadır:

"*Ḳazaḳ ve Ḳırġız balaları içün uṣul-i ṣavtiye ile yazılġan*
Elifba yā ki Töte Oḳuw
Müretteb ve Naşirleri: Medrese-i 'Āliyyedegi Ḳırġız ve Ḳazaḳ şākirdlerine 'āiddir.

[374] Moldo Kılıç, *Kışşa-i Zilzala*, Kazan 1911.
[375] Karboz Dıykanov, *Moldo Kılıç Törekeldi "Kıssa Zilzala" Kazan 1911*, Bişkek 1991, s.3.
[376] Bk. Huseyin Karasayev, *a.g.m.*, s.167; A. Koyçiyev, *a.g.m.*, s. 5; Kaçkınbay Artıkbayev, *a.g.e.*, s.6.
[377] B.M. Yunusaliyev, *Kırgız Diyalektologiyası*, Mektep Basması, Frunze 1971, s.8.
[378] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s. 72.

Ufa "Şarḳ" Maṭba'ası.

Elektro-Tipografiya

Tovarşestva "Karimov, Husainov i K°" Ufa 1911 g."

Bundan sonra önsöz yer alır. Önsözün tarihi 15 Şubat 1911 yılı olarak verilmiştir. Önsözün altına şöyle bir not düşülmüştür:

"*Nāşirler tarafından mes'uliyyet ve da'vā-yı ḥaḳḳ içün vekālet vėrilgen efendiler: İşan'ālī Arabayef Ḥāfiz Sarsėkeyef*"

Arabayev, medresede okuduğu sırada tatillerde Kazak ve Kırgız köylerini dolaşmış ve öğrencilere okuma yazma öğretmiştir. Bu sıralarda Kazak ve Kırgız çocuklarının kendi lehçleri ile okuma yazma öğrenmelerini sağlayacak ders kitaplarının olmaması onu bu alfabe kitabını yazmaya yöneltmiştir.

Usul-i savtiyeye göre hazırlanan eserde ağırlıklı olarak Kazak Türkçesi işlenmiş ancak Kırgız Türkçesine de yer verilmiştir. Eser, 2 sayfalık önsözle birlikte toplam 54 sayfadan oluşmaktadır. Sayfalar iki farklı şekilde numaralandırılmıştır. İlk olarak önsözden itibaren Doğu Arap rakamları (١, ٢, ٣ vs.) ile numaralandırılmıştır. Bu rakamlar sayfanın üst orta kısmında yer alır. Önsözden sonra yer almaya başlayan Arap rakamları (1, 2, 3 …) ise sayfaların sol alt kısmında yer alır. Kitap, "ders" başlıklı bölümlere ayrılmıştır ve bütün konular bu ders başlıklı bölümlere ayrılarak anlatılmıştır: *alġı ders, ónçı ders* vb. Toplam 49 ders vardır. Gerektiğinde dipnotlar halinde açıklamalar yapılmıştır. En son sayfada üst kısımda şöyle bir not yer almaktadır:

> *İḫtār: uşbu Elifbānı tertīp ėtüw içün öz aramızdan ṣaylanġan kämisiyege "Medrese-i 'Āliye" mu'allimlerinden 'Abdullah Şināsi Efendi cenābları riyāset ėtken ėdi. Şonıñ içün bu Elifbā o ẕāt körsetken uṣūl ve tertīb ile te'līf ėtildi.*

Kitabın, Âliye medresesi hocalarından Abdullah Şinasi Efendi'nin yol göstericiliği ile hazırlandığı anlaşılmaktadır. Önsözden sonra besmele ile asıl bölüme geçilir. İlk 25 sayfada Kazak ve Kırgız Türkçesinde kullanılan sesler ve bu seslerin karşılığı olan harfler tanıtılmıştır. Her harfin başta ortada ve sonda nasıl yazılacağı gösterilmiş, harflerin başta ortada ve sonda yer aldığı örnek heceler, kelimeler ve kısa cümleler verilmiştir. Yeni harfler gösterildikçe örnek verilen kelime ve cümleler çeşitlenmiştir. 26-37. sayfalar arasında basit ve kısa metinler bulunmaktadır. Bunlar genel olarak Kırgızlar ve Kazakların o dönemdeki

yaşayışlarına uygun, günlük hayatı yansıtan metinlerdir (*üy şaymandarı,cėr aṭdarı, daladaġı añdar aṭları* vb).

37. sayfanın sonundan itibaren harekeler ve harflerin harekeleniş şekilleri gösterilmiştir. Gösterilen harfler Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde kullanılan harflerdir. Arapça ve Farsça kelime örnekleri verilmiştir. Kelimeler asıllarına uygun ve harekeli yazılmıştır. 43.sayfadan itibaren okuma parçalarına yer verilmiştir. Kırgızca ve Kazakça olarak verilen ay adları ile kitap son bulmuştur. Kitabın sonunda, yanlış yazılmış olan kelimeler ve doğru şekilleri liste halinde verilmiştir.

Harekeden önceki metinler Kırgızların ve Kazakların kullandığı günlük dil ile yazılmıştır. Bundan dolayı burada geçen Arapça ve Farsça kelimeler sayıca azdır ve telaffuz edildiği gibi yazılmıştır. Ancak harekelerin ve alıntı kelimelerde kullanılan harflerin verildiği bölümden sonraki metinler dil bakımından daha ağırdır denilebilir. Altıntı kelimeler sayısı artırılmış ve bu kelimeler asıllarına uygun olarak yazılmıştır. Alıntı kelimelerin özellikle harekeli olarak verilmiş olması kelimelerin asıllarına uygun bir şekilde öğretilmesinin amaçlandığını göstermektedir. Usul-i cedide uygun olarak "kolaydan zora" doğru bir öğretim metodu uygulandığı açıkça görülmektedir. Bazı okuma parçaları L. N. Tolstoy, K. D. Uşinskiy, İ. A. Krilov gibi Rus yazarların çocukları için yazdıkları kitaplardan alıntılanmıştır.[379]

Arabayev, kitabı oluştururken, G. İbragimov, Z. Kemalî, Z. Vaganov, S. Gabdelamov gibi önemli eğitimcilere danışmış ve Türk boyların ortak kullandıkları kelimeleri özellikle tercih etmiştir.[380] Kitabın en önemli özelliklerinden biri Kazak ve Kırgızlar için ortak bir eser olmasıdır. Kırgızcanın ve Kazakçanın tek bir gramer kitabı ile öğretilmesi açısından çok kıymetli bir eserdir. İsmail Gaspıralı'nın *Hᵛāce-i Sibyān* adlı kitabı bu elifba kitabının yazılmasında yazarlara kılavuzluk etmiştir.[381]

Kazak ve Kırgız çocukları için kaleme alınan bu kitap Âliye medresesinde okuyan öğrencilerin oluşturduğu komisyon tarafından gözden geçirilmiştir.[382] İç kapaktaki "*Müretteb ve Naşirleri: Medrese-i 'Āliyyedegi Ḳırġız ve Ḳazaḳ şākirdlerine 'āiddir*" ifadesi de bunu göstermektedir.[383] *Elifba yā ki Töte Oḳuw* ve *Cazuw Örnekleri* hakkında 1911'den Ekim

[379] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.76.
[380] S. Mamıtov, "Algaçkı Alippe Kantip Cazılgan", *Kut Bilim,* 28 Haziran 1997, s. 4.
[381] A. Osmonkulov, *E. Arabayev- Körünüktüü Agartuuçu*, İlim, Bişkek 1989, s.51.
[382] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *Kırgız Elinin Algaçkı Agartuuçu-Okumuştuusu cana Sayasiy-Koomduk İşmeri,* Bişkek 2002, s.2.
[383] İşenaalı Arabyaev, Hafız Sarsekeyev, *a.g.e.*

1915 yılına kadar *Aykap*'ta çeşitli makaleler yayımlanmış ve eserlerden övgüyle söz edilmiştir.[384]

İşenaalı Arabayev ve Âliye medresesinde okuyan Kırgız ve Kazak öğrencilerin dil ve imla konusundaki görüşleri hakkında bilgi vermesi açısından eserin önsözü önemlidir. Bundan dolayı önsöz ve çevirisi aşağıda verilmiştir:

"*ḳırġız ve ḳazaḳ balalarına anṣatlıḳ bolsun içün bu elifbānı öz şīvelerinde tertīb ėtdik. çünki anasından yaña ayrılġan yaş balalarġa, evvelden işitmegen ve söylemegen bir şīve içün yazılġan elifbānıñ şaḳṭayıġına ḳıwanlıḳ körseteçegi biliglidir. ta'līm ve tedrīsde ana tilin çėt tillerge taḳdīm ėtüwni ḳadr-i cengillik körsetse, balanıñ öz şiīvesi ile derkse başlawda şol ḳadar anṣat maḳsūdḳa irişdiredir. bu elifbā uṣūl-i ṣavtiye ile tertīb ėtildi. mu'allim efendiler elbetde diḳḳat ėterler. tedrīs aṣnasında ḳaṭırġaġa başılġan müteḥarrik elifbālar ve ağaçdan yaṣalġan mücessem elifbālar isti'māl ėtilse bėk köp fā'ideler körileceki şübhesizdir. elifbā başlaġan balalar yaña oḳuw yolına kirüwçiler bolġanlıḳtan, anlarġa evvelgi künlerde öñ ḥarfler körsetilmiyçi; belki anlarnı ḳızıḳsındıra ṭurġan ḥikāyeler; oḳuw ve yazuwnıñ fā'ide ve kėrekligin añlata turġan nerseler söylew ile ötkerilürge tiyüşdir. bu elifbānı tertīb ve neşrden maḳṣūdımız ḳazaḳça ders kitābların yetişdirüwge muḳaddime yasaw tügildir. belki ḳırġız ve ḳazaḳ balaların özleri bilgen ve eyeleşken bir yol ile anlarnı ürkütmeyçi ve yalıḳdırmıyçı ġına, 'ilm dünyāsına bara ṭurġan ülken yollarnıñ birisi bolġan türk ve tatar şīvesine ayaḳ basdıruwdır. Şunıñ içün bu elifbāda ḳırā'at-ı 'arabiyye içün tatarça elifbālardan birersiniñ şuña maḥṣūṣ bolġan ḳısmın ta'ḳīb ėtilüw ma'lūm efendilerniñ öz iḫtiyārlarına ṭapşırıldı. uşbu elifbānı ve başḳa elifbādan ḳırā'at-ı 'arabiyyeni tamām ėtkeç şakirdlerge ḳırā'at, 'ilm-i ḥāl, tārīḫ…… kibi derslerni tatar şīvesindegi kitāblardan tedrīs ėterge tiyüşdir. bu elifbādan soñ, ḳırġız ve ḳazaḳ tilindegi şi'r ve ölenlerni, tārīḫī, milli ve ḫayālī ḥikāyelerni bölüm bölüm ėtüp neşr ėterge ṭıruşacaḳmız. şolay ėtüp yolġalup barġan ėski lüġatlarmızını şaḳlarġa, ve edebiyātımızını tirgizirge niyet ėtemiz. mundan maḳṣūdımız da bėk köp ṣāf türkīçe sözlerge mālik bolġan uşbu şiveden türkologlar (türk tilin ve tārīḫin tekşerüvçi 'ālimler) ġa numüne ve ma'ḫaẕlar ḥāżırlawdır. çünki yoġalġan pėk köp ṣāf türkīçe sözlerin, ḳırġız ve ḳazaḳ tillerin tėkşirüw arḳasında ṭabılaçaġı şübhesizdir. Elbetde munday mühim neşriyāt bėk köp ẕātlarnıñ himmet ve yardımlarına tevḳif ėtkenlikden, ḳırġız ve ḳazaḳça*

[384] bk. "Elipbe Yaki Töte Okuw", *Aykap*, No:14, 1912.

şi'rler, ölenler ve ṭabışmaḳlar, tārīḫī ve ḫayālī ḥikāyeler bilgen ẕātlarnıñ bizge yazup yiberüwlerin ötünebiz.
15 Fėvral, 1911 yıl
Nāşirler ṭarafından me'uliyyet ve da'vā-yı ḥaḳḳ içün
Vekālet vėrilgen efendiler: İşen'alī Arabayef Ḥāfiẓ sarksėkeyef"[385]

Türkiye Türkçesiyle:

"*Kazak ve Kırgız çocukları için kendi şivelerinde tertip ettik. Çünkü annesinden yeni ayrılan küçük çocuklara, önceden duymadıkları bir şive ile yazılmış alfabe kitabının faydalı olmayacağı açıktır. Eğitim ve öğretimde ana dilin yabancı dile tercih edilmesi ne kadar kolaylık sağlıyorsa, çocuğun kendi şivesi ile eğitime başlaması o kadar hızlı bir şekilde amaca ulaştırır. Bu alfabe kitabı usul-i savtiye ile tertip edildi. Muallim efendiler elbette dikkat edeceklerdir. Ders esnasında hareketli harfler ve ahşaptan yapılmış alfabeler kullanılırsa çok faydalı olacaktır. Alfabeyi öğrenenler henüz eğitime başlamış oldukları için onlara ilk günlerde harflerin öğretilmesi yerine onları şevklendirecek hikayeler; okuma yazma bilmenin fayda ve gerekliliğini gösteren örnekler anlatılmalıdır. Bu alfabeyi hazırlamaktan ve neşretmekten makadımız Kazakça ders kitapları için bir ön hazırlık değildir. Kazak ve Kırgız çocuklarının bildikleri ve kullandıkları bir yol ile onları ürkütmeden, bıktırmadan ilim dünyasına giden büyük yollardan biri olan Türk ve Tatar şivesine ayak basmalarını sağlamaktır. Bu yüzden bu alfabede Arap harflerinin okunmasında Tatar alfabe kitaplarından birinin ilgili kısmının takip edilmesi hocaların kendi tercihlerine bırakılmıştır. Bu alfabe kitabından veya başka bir alfabe kitabından Arap harfler öğrenildikten sonra okuma, ilm-i hal, tarih vb. derslerin Tatar şivesindeki kitaplardan öğretilmesi gerekmektedir. Bu alfabe kitabından sonra Kazak ve Kırgız dilindeki şiir ve ölenleri; tarihî, millî ve hayalî hikayeleri bölümler halinde neşretmeye çalışacağız. Bu şekilde kaybolmakta olan eski söz varlığımızı muhafaza etme ve edebiyatımızı canlandırma niyetindeyiz. Bundan maksadımız da pek çok saf Türkçe kelimeye sahip bu şiveden Türkologlara (Türk dilini ve tarihini tetkik eden alimler) kaynak ve örnekler hazırlamaktır. Çünkü kaybolan pek çok Türkçe kelime Kırgız ve Kazak dillerini tetkik ederken bulunacağı şüphesizdir. Elbette böylesine önemli bir neşriyat pek çok kişinin himmet ve yardımlarını gerektirdiğinden Kırgızca ve Kazakça*

[385] İşenaalı Arabayev, Hafız Sarsekeyev, *a.g.e.*, s.1-2.

şiirler, ölenler, bilmeceler; tarihî ve hayalî hikayeler bilen kişilerin bunları yazıp bize göndermelerini rica ediyoruz."

Elifba yā ki Töte Oḳuw, Kazak ve Kırgız çocuklarının kendi şivelerinde tertip edilmiştir. Burada dil yerine şive kavramının kullanılması dikkat çekicidir. Henüz ailesinden ayrılmış küçük çocukların kendi konuştukları şive ile eğitime başlamanın asıl hedefe daha kolay ulaştıracağı belirtilmektedir. Bunun için de eser usul-i savtiye ile yani fonetik metodu ile hazırlanmıştır. Öğretmenlere, derste kullanabilecekleri bir takım materyaller ve yöntemler tavsiye edilmektedir. Usul-i cedit ile eğitimin en önemli özelliklerinden biri sınıfların fiziksel koşullar, ders materyalleri ve teknik imkanlar bakımından iyileştirilmesinin hedeflenmesidir.

Bu kitabı yazmaktaki maksadın, Kazakça ders kitaplarının yazılması için bir hazırlık yapılması değil Kazak ve Kırgız çocuklarının bildikleri ve kullandıkları bir yol ile onları ürkütmeden, korkutmadan, ilim dünyasına giden büyük yollardan biri olan Türk-Tatar şivesine ayak basmalarını sağlamaktır. Buradan anlaşılan eserde Kazak ve Kırgız şivelerini Tatar ve Türk şivesine girişte bir basamak olarak değerlendirildiğidir ki Gaspıralı'nın Cedit mekteplerinde ilk 3-4 yıl "mahallî lehçe"de sonra ise "umumî edebi Türk lisanı"nda eğitim yapılması gerektiği şeklindeki görüşü ile de uyuşmaktadır.[386] Bu elifbayı tamamlayan veya başka bir elifbadan Arap harfleriyle okuma yazma öğrenen şakirtlere, kıra'at, ilm-i hāl, tarih vb. derslerini Tatar şivesindeki kitaplardan takip etmesi tavsiye edilmektedir.

Bu elifbadan sonra Kırgız ve Kazak dilinde –önsözde Kazakça ve Kırgızca için hem şive hem dil olarak ifade edilmektedir- şiir, ölen, tarihî konular, millî ve hayalî hikayeler neşretmeye çalışılacağı, bu sayede kaybolan eski sözleri muhazafa etmek ve Kazak ve Kırgız edebiyatını yeniden diriltmek niyetinde olunduğu ifade edilmektedir. Bununla da çok sayıdaki saf Türkîce sözlere sahip olan bu şiveden Türkologlara çeşitli numune ve malzeme hazırlamak amaçlanmaktadır. Çünkü kaybolan pek çok saf 'Türkîce' kelimenin, Kırgız ve Kazak dillerinin araştırılması yoluyla bulunacaktır.[387]

Ḳıṣṣa-i Zilzala'nın arka kapağında basılacak kitapların arasında Moldo Kılıç'ın *Türli Ḳuşlar* adlı eseri de vardır ve eser için kullanılan *Aṣıl Türk Lügatına Yardımçı* ifadesi dikkat çekmektedir.[388] Kırgızca ve Kazakça konusundaki çalışmaların bu dönemde yalnızca okuma

[386]Nadir Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988, s.55
[387] E. Arabayev, H. Sarsekeyev, *a.g.e.*, s.1
[388] Moldo Kılıç, *Kıṣṣa-i Zilzala*, Kazan 1911.

yazma öğretmek ve umumî Türk diline yeni Türkçe kelimeler kazandırmak için yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kitabı önemli kılan bir diğer husus da Sovyet idaresinin gelmesinden sonra ayrı bir yazı dili haline gelen Kırgız Türkçesi yazı dili ve gramerinin temellerinin bu kitapla atılmış olmasıdır.

1.5.3. Cazuw Örnekleri: İşenaalı Arabayev tarafından Orenburg'da Vahit matbaasında 1912 yılında basılmıştır. Eser tarafımızdan görülmediği için burada yalnızca ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler aktarılacaktır. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'dan bir yıl sonra yayımlanan bu kitap da yine Kazak ve Kırgız çocuklarına okuma yazma öğretmek amacıyla kaleme alınmıştır. Ebubekir Güngör'ün verdiği bilgiye göre Kazaklar ve Kırgızların yanı sıra Doğu Türkistan'daki Uygurlar arasında da yaygın bir şekilde kullanılmıştır.[389] *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'yla benzer bir metodla hazırlanan eser 35 sayfadan oluşmaktadır. İlk 18 sayfada harflerin yazımı gösterilmiş bundan sonra hayvan adları kuş adları, eşya adları ve çocukları eğitmeye yönelik didaktik metinler verilmiştir. Arabayev, hazırladığı bu kitaplarla 1916 yılına kadar Isıkköl ve civarında açtığı yeni usuldeki mekteplerde eğitim verdi. Bu tür çalışmalar, diğer Türk boyları gibi Kırgızların da alfabe, dil, eğitim gibi sahalarda karşı karşıya kaldıkları sorunları çözmek için Sovyet döneminden çok daha önce çalışmaya başladıklarını göstermektedir.[390]

1.5.4. Orınbordan Taşkendge Çeyin: 1912 senesinde Aykap dergisinin ilk sayısında yayımlanmıştır. Arabayev'in bir süreli yayında basılmış ilk çalışmasıdır. Kazakça yayımlanan ilk dergilerden biri olan *Aykap* dergisi Ceditçi Kazakların yayın organıdır.[391] *Kazak* gazetesiden farklı olarak fikrî sahada Kazakçı değildir. Aksine diğer Türk boyları ile Kazakları ayırmamış ve başka Türk boylarını da ilgilendiren meselelere eğilmiştir.[392]Ancak yazı dili olarak *Kazak* gazetesi de *Aykap* da Kazak Türkçesini esas alır. Bu derginin yayımlanmasında Arabayev de görev almıştır.[393] Arabayev'in yazısı derginin 1. sayısının 16-18 sayfalarda, 2. saysının 26-28. sayfalarında yayımlanmıştır. Genel olarak Orenburg'dan Taşkent'e yaptığı seyahat sırasında karşılaştığı kişi, olay ve durumlardan bahsetmiştir. Amacını, Kazakistan'da her yerindeki evleri, resimler ve adetleri ortaya olarak açıklamıştır.

---

[389] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s. XVII.
[390] Ebubekir Güngör, *a.g.e.,* s. 286.
[391] İbrahim Kalkan, *a.g.e.,* s. 53; Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s. XVII-XVIII.
[392] Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara 2014, s. 251.
[393] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.XVIII.

Ufa'dan Orenburg'a gelerek Hüseyniye Medresesine gitmiştir. Medresenin hocasının daha fazla Kırgız-Kazak öğrencinin gelip orada okuması isteği karşısında son derece memnun olan Arabayev, fakir Kazak Kırgız çocuklarının medresede nasıl okuyabilecekleri sorusuna hoca, sınavı geçen herkesin okuyabileceği cevabını vermiştir. Bundan sonra Hüseyniye Medresesinin Buhara vb. yerlerdeki klasik medreselere oranla ne derece başarılı olduğunu ifade etmektedir. Hüseyniye Medresesinden sonra Kirgizskaya Şkola'yı ziyaret etmiştir. Ardından Alihan Bükeyhanov'la görüşmüş ve ona bir Kırgız-Kazak şeceresi yazıp yazmayacağını sormuştur. Tren istasyonunda buluştuğu arkadaşı El Muhammed Ünkebayık ile 4. Dumada Kazakların da vekil olup olamayacağını konusunu konuşmuştur. [394]

1.5.5. Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırġızıya: Osmonaalı Sıdıkov tarafından kaleme alınmıştır. 1913 yılında Ufa'da Şark Matbaası'nda basılmıştır. Toplam 79 sayfadan oluşmaktadır. Kapakta şu bilgiler yer almaktadır:

"*Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırġızıya*
Muḥarrir ve nāşiri Molla 'O[ṣmā]n Ṣ[ıdık]oġlı, Abahılda nebiresi. Tėmür Bola[…]
PişpekUyezi/ Ufa "Şarḳ" Maṭba'ası
Elektro-Tipografiya Tobaritşestva "Karimov, Husainov i K° 1913 g."[395]

"*Bir Ėki Söz*" başlığı altında, "*Isık Göl etrafında, Tiyanşan dağlarında yaşayan Sarıbagış, Solto, Bugu, Sayak, Azık ve Çerik boylarının ata babalarının tarihleri şeceleri hakkında 15 yıl kadar halk arasında bilgiç ve aksakallardan sorulduktan sonra güvenilir ve toplu olan bilgiler mümkün olduğunca yazılmaya çalışıldı*" diye yazılmıştır.

Bundan sonra *Tārīḫ Yazuçınıñ Cırı* (Tarih Yazarının Şiiri) başlık bir bölüm vardır. Manzum bir önsöz niteliğinde olan bölümde yazar amacının Türklerin ve özellikle de Kırgızların soylarını izah etmek ve insanlara tanıtmak olduğunu ifade eder. Klasik şecerelerden farklı olarak tarih biliminin ne olup ne olmadığı konusunda açıklamalarda bulunur. Yazar bununla tarihi bir bilim dalı olarak tanıtmayı amaçlar:

[394] E. Arabayev , "Orınbor'dan Taşkendge Çeyin", *Aykap*, No1-2, 1912.
[395] Osmonaalı Sıdıkuulu, *Muḫtaṣar Tarīḫ-i Ḳırġıziya*, Ufa 1913, s.1.

"*Tārīḫ dėmek ötkenlerdin ḥālin bilmek*
Ata baba evliyālar cayın bilmek
'Aḳlı artır fikri ötkürlenip
Bütün bütün başḳa ādem bolup dėmek
…"[396]

Bundan sonra yazar kendini tanıtır. Bunu yaparken özellikle onun eğitim almasına yardımcı olan kişileri zikreder. Ardından bilim sayesinde ortaya çıkan yeniliklerden; tren, uçan balon, elektirik, gramafon, teleskop yeni icatlardan bahseder. Bütün bunlar ilimle ve çalışmakla gerçekleşmiştir. Eğer Kazak ve Kırgızlar da çalışacak olurlarsa medeniyette diğer milletlere yetişebileceklerdir. Aksi takdirde tembellik ve cahillik içinde oldukları yerde kalmaya devam edeceklerdir. Daha sonra Kırgızları ve Kazakları çalışmaya ve eğitim almaya devam etmiştir.

Ön sözden sonra 10. sayfada besmele ile asıl konuya geçilir. Ön sözde olduğu gibi ilk olarak niçin tarih bilmek gerekir, tarih bilmenin faydaları, öncelikle hangi tarih öğrenilmeli gibi konular üzerinde durur. Bundan sonra Kırgızların soyu Hz. Adem'den başlamak suretiyle anlatılmaya başlanır. Fakat bütün Kırgızlar değil daha önce belirttiği gibi Kırgızistan'ın kuzeyinde yaşayan Sarbagış, Solto, Bugu, Sayak, Azık, Çerik gibi boylar bahis mevzuu edilir. Hz. Adem, Yafes, Türk, Oguz Han'ı Kırgızların ve bütün Türklerin ataları olarak zikreder. Oğuz Han'ın 24 torunu vardır, bunlardan biri Kırgız veya Kazak'tır. Kırgız adı, kır+gez- "kırda gezen adam" şeklindeki birleşik bir kelimeden gelmektedir. Burada, Cengiz Han'dan da bahsedilir ancak Cengiz Han Kırgızları kılıçtan geçirmiştir hatta "Yecüc Mecüc" de aslında Cengiz Han'dır.[397] Bundan sonra şecereyi kendi zamanına kadar getirerek yaşadığı dönem hakkında tafsilatlı bilgiler verir. Son üç sayfada ise fihrist yer alır.

Bala Ayılçı, Talıp Moldo, Tölök Törökanuulu, Togolok Moldo gibi ünlü Kırgız şecerecileri de Türklerin soyunu Oğuz Kağan'a dayandırmaktadır.[398]

Yazar dilinin saf Kırgızca olduğunu söylese de [399] eser dil bakımından Cedit temelli yazı dilinin tipik örneklerindendir. Müşterek Doğu Türkçesi, Tarihsel Batı Türkçesi, Kazakça

[396] Salih Mehmet Arçın, *a.g.m.*, s.241.
[397] Salih Mehmet Arçın, *a.g.m.*, s.246-247.
[398] Timurlan Omorov, *a.g.e*, s.72.
[399] Huseyin Karasayev, *a.g.m.*, s.166.

ve Tatarcanın da etkili olduğu görülmektedir. Ethem Tenişev, *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'nin dilinin *Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırġızıya*'nın diline göre daha geleneksel ve karışık olduğunu ifade etmektedir.[400] Ancak her iki eserde de benzer dil özelliklerinin oranı oldukça yüksektir. Her ikisinde de hem Kırgızcaya hem de farklı lehçelere ait dil hususiyetleri bir arada bulunur. İmla bakımında da benzemektedir. Her iki eserde de Kırgız kuzey ağzına ait özellikler vardır. Tenişev kitaplardaki bu karşılık dil için şu yorumu yapmaktadır:

"*… Çağatayca ve Tatarcanın aynı metinde harmanlanmış olmasının, Türkçenin Volga-Tatar varyantının dokusunu oluşturduğunu düşünebiliriz. Bu dokunun içine Kırgızca unsurlar ustalıkla geçirilebilir. Neticede Eski Kırgız edebi dilinin bölgesel varyantlarından biri meydana gelmektedir. Bu varyant Osmonaalı Sıdıkuulu'nun yaratıcı çabalarıyla kurulmuş olmalı ya da Sıdıkov'un önünde böyle bir örnek vardı ve onu izlemiştir.*"[401]

Yazar yine eser içinde yer geldikçe Kırgızların ve Kazakların ataleti bırakmaları, milletleri ve dinleri için çalışmaları hatta gerekirse canlarını vermeleri gerektiğini söyler. Kazakları ve Kırgızları aynı soydan gelen ve aynı kaderi paylaşan iki kardeş boy olarak görür.[402] Osmonov'un kendi döneminden bahsettiği kısımlarda Kuzey Kırgızistan'ın sosyal ve siyasî durumunun canlı bir üslupla anlatıldığı görülmektedir.

1.5.6. Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye: Osmonaalı Sıdıkov tarafından 1914 yılında kaleme alınmıştır. Eser, Ufa'da Şark Matbaasında basılmıştır. Tanrı dağlarında konargöçer olarak yaşayan Kırgızların şecerelerini ortaya koymaya yönelik bir çalışmadır.[403]

Ön kapağında şu bilgiler yer almaktadır:

"Tārīḫ-i Ḳırġız-i Şādmāniye

"Şanlıḳ bėrür bilgenlere
Mundın evvel Ḳırġızlara
İsmi anıñ Şādmāniye

[400] Ethem Tenişev, *a.g.m.*, s.87.
[401] E. R. Tenişev, *a.g.m.*, s.90.
[402] Salih Mehmet Arçın, *a.g.m.*, s.243-244.
[403] Kaçkınbay Artıkbayev, *a.g.e.*, s.33.

Tārīẖ yazıp çıḳarmadı
Ḥaṣır Tārīẖ yañı çıḳdı
Muḥarriri Molla ‘Osmān ‘Āliye

Muḥarrir ve nāşiri ‘Osmān ‘Ālī Ṣıdıkof Abayılda nebiresi
Temir Folaṭ ėli Bişpek Uyaşı ṭabb‘ ḥaḳḳı nāşirine ‘ā’iddir.

Ufa “Şarḳ” Maṭba‘sı Birāderān-ı Kerimoflarnıñ
Ufa
Elektro-Tipografiya “Vostoçnaya Peçat”
1914 g.”[404]

Tārīẖ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye, *Muẖtaṣar Tārīẖ-i Ḳırġızıya*’yla hemen hemen aynı konuları işlemektedir. Hatta aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi bazı dizeler tamamen aynıdır:

“*ḳıṣṣasın nėçen nėçe ötken cāndın*
tārīẖin Ḳazaḳ Ḳırġız Noġoy Ṣartdın
ḳay nesl ḳay uruġdın kelgenlerin
tārīẖin Ḳazaḳ Ḳırġız Noġoy Ṣartdın
ḳay nesl ḳay uruġdın kelgenlerin
bolupdı tüp atamız Oġuz Ḫandın”[405]

“*törtünçi atam Mamıt Ḳuldan Folat Temir*
ḳaşḳası aṭdıḳınday her kim bilür”[406]

Ancak Tārīẖ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye daha geniştir. *Muẖtaṣar Tārīẖ-i Ḳırġızıya*’dan bir sene sonra yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda Sıdıkov’un bu süre zarfında eserini

[404] *Osmonaalı Sıdıkov, Muhtasar Tarih Kırgızia, Tarih Kırgız Şadmania,* Turar, Bişkek 2014, s.78.
[405] Osmonaalı Sıdıkov, *Tārīẖ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye, Ufa 1914, s. 4;* Salih Mehmet Arçın, *a.g.m.*, s. 241.
[406] Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e., s. 5;* Salih Mehmet Arçın, *a.g.m.*, s.242.

genişlettiği ve farklı konu başlıkları eklediği görülür. MTK 'da (*Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırġızıya*) olduğu gibi giriş kısmı manzumdur. Bir önsöz niteliğinde olan bu kısımda işlenen konular MTK ile hemen hemen aynıdır. Yalnız bu kısım TKŞ (*Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*)'de daha geniş tutulmuştur. Tarih bilmenin gerekliliğinden, tarihin faydalarından bahseder. Kendisi hakkında bilgi verir. Okuyuculardan dua talebinde bulunur. Bundan sonra,

ay tūḫanlar vaḳt cetdi ḳozġalurġa

kėregin her kim özü ḳolġa alūġa

Ḳırġız Ḳazaḳ tūḫanlar tefekkür ḳıl

közüij açıp zamāndın aḥvālın bil[407]

diyerek Kırgızlara ve Kazaklara seslenir. Gaflet ve tembellikten sıyrılıp birlik ve beraberlik içinde çalışmak ve gayret etmek zorunda oldukları aksi takdirde makus kaderlerinin değişmeyeceği konusunda okuyucuları uyarır, "*Ḳırġız Ḳazaḳ tūḫanlar tefekkür ḳıl(6^{tkş}/3)*""*yalġuzaḳ Ḳazaḳ Ḳırġız ḳarap yatḳan(16^{tkş}/12)*", "*Ḳazaḳ Ḳırġız hünerden küdir üzgen(17^{tkş}/2)*[408]" gibi ifadelerle okuyucunun dikkatini çekmeye çalışır.

MTK'da olduğu gibi bilimden ve teknolojik gelişmelerden bahseder. Kırgızların ve Kazakların başarmak için geçmişte olduğu gibi gayret etmelerini, ümitsizliğe düşmemelerini ister. 20. sayfadan sonra asıl bölüme geçilir. Bölümün girişinde eserini yazma amacından bahseder. *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye,* Kırgız yazınında ilk defa fotoğrafın yer aldığı kitaptır. Sıdıkov, kitaba kendi fotoğrafı ile Şabdan Baatır'ın fotoğrafını koymuştur. Ayrıca Osmanaalı Sıdık Uulu'nın ır türündeki eserleri de yer almaktadır. Bu da Sıdıkov'un şiire meraklı biri olduğunu gösterir.[409]

Sıdıkov'a göre bu kitabı okuyanlar Sarıbagış, Solto, Azık, Çerik, Sayak, Bugu boylarını tanıyacaklardır. 15 yıl boyunca araştırmalar yapmış, mezkur boyları gezmiş ve bu boylar hakkında bilgi toplamıştır.

Kırgızların soyunu yine Hz. Adem'den başlatarak Oğuz Kağan'a bağlar. Oğuz Kağan'ın 24 torunu vardır. Bunlardan birisi Kırgız'dır. Kazak adı Ebu'l-Hayr Han zamanında verilmiştir. Kırgız, Muhammed aleyhisselamdan 4300 sene evvel dünyaya gelmiştir. Şu an onun gelişinin üzerinden 4700 yıl geçmiştir. Kırgız iki türlüdür, biri Kırgız biri Kazaktır.

---

[407] Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e.*, s.6.

[408] Osmonaalı Sıdıkuulu, *Muḫtaṣar Tarīḫ-i Ḳırġıziya*, Ufa 1913.

[409] Kaçkınbay Artıkbayev, *a.g.e.*, s.33.

Kırgız'dan sonra Safer Şāh gelir. Safer Şāh'tan sonra sırayla Alḥaḳ, Reşidilḥaḳ, Analḥaḳ, Sarşan Biy, Ėr İştaḳ Biy, Buraḫan, Ḫanbar Ḫan, Ḳışaḳ Ḫan, Arḫun Ḫan, Alḫan ve Arsılan Ḫan gelir. Arsılan ḫan'dan sonra Bayçora, Cançora ve Ḳızçora gelir. Cançora'dan Orta Yüz Kazak, Ḳaraçora[410]'dan Kiçi Yüz Kazak ve Bayçora'dan Ulu Yüz Kazak ve Kırgız. Bundan sonra Bayçora'nın nesli verilir. MTK'da 'Oğuz Han'ın 24 torunu vardır, bunlardan biri Kırgız veya Kazak[411]'denirken burada Oğuz Han'ın torunun adının Kırgız olduğu, Kazak adınınsa sonradan ortaya çıktığı ifade edilmektedir.[412]

Sıdıkov, bundan sonra Kırgız boyları hakkında bildiklerini aktarır. Verdiği bilgiler MTK'ya göre daha ayrıntılıdır. Örneğin 1901 yılında Kaşgar'a yaptığı seyahat, Kaşgar'da geçerli olan kanunlar ve orada yaşayan Kırgız boyları hakkında ayrıntılı bilgiler verir.[413]

51. sayfada 'Tınay Balaları' bölümünde, Şabdan Baatır'ın hayatı, yaptığı hizmetler ve güzel hasletleri uzun uzun anlatılır. [414] Bundan sonra Şabdan Baatır için yazlmış olan *ġazal (< Ar. ġazel)*[415] yer alır.[416] Şabdan Baatır'a ayrılan bu uzun fasıl, TKŞ'yi MTK'dan ayıran en önemli bölümdür.

117.sayfada "*2nçi Faṣl Ḳazaḳdan*" kısmında tekrar Hz. Adem'den itibaren Türklerin soyuna değinilir. Buna göre Nuh oğlu Yafes'in 8 oğlu vardır: '*Türk, Hazar, Saklap, Hıtay, Kemari, Tarh, Yapon, Mançur. Türk 4 büyük kısma ayrılır: Tatar, Türk, Kazak, Kırgız. İslambol Türkleri Türk atamızın ismini devam ettirir. (Tatar da Kırgız da) Kazak atanın ismi olmadığı için ṣayfiyyet yani rahat içinde yaşamak şeklinde bir anlam kazandı.*'[417] Burada tekrar Türk atadan başlayarak Kazak ve Kırgızların soyu tanıtılır. 'Türk'ten sonra sırasıyla şu isimler gelir: Tütek, Alınça Ḫan. Onun ikiz oğulları olur:Tatar ve Moġol. Tatar'dan Tatar ve Nogay. Moğol'dan Moğol, şu an Altay dağlarında Hıtaylardan hanlık talep etmektedir. Moğol Han'dan Ḳaraḫan. Ḳaraḫan'dan Oğuz Han olur. Oğuz Han'ın 10 oğlu oldu. Her birinin 4 oğlu

[410] Ḳaraçora ve Ḳızçora aynı kişi olmalıdır.
[411] Salih Mehmet Arçın, *a.g.m.*, s.246-247.
[412] Osmonaalı Sıdıkov, *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye, Ufa 1914*, s. 28-29.
[413] Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e.*, s. 28-29.
[414] Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e.*, s. 51-65.
[415] gazal: Kırgız Türkçesinde "kazal" olarak da kullanılır, çoğunlukla dinî bir muhtevaya sahip olan manzum eser, K.K. Yudahin, *Kirgizsko Russskiy Slovar*, Moskva 1965, s. 316.
[416] Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e.*, s. 66-83.
[417] Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e.*, s.118.

olur. Böylece 50[418] torunu olur. Biri Kırgızdır.[419]Kırgız'dan sonra Safer Şāh gelir. Safer Şāh'tan sonra sırayla Alḥaḳ, Reşidilḥaḳ, Analḥaḳ, Sarşan Biy, Ėr İştaḳ Biy, Buraḫan, Ḫanbar Ḫan, Ḫasta Ḫan[420], Arḫun Ḫan, Ġalı Ḫan[421], Arsılan Ḫan, Alḫan, Arsdan Ḫan[422] gelir. Arsdan ḫan'dan Bayçora, Cançora ve Ḳaraçora olmuştur. Babaları han olduğu için her biri yanlarına yigitler alıp bağımsızlıklarını ilan edip üçe bölündü. Üçüne de katılanları sayısı az zamanda yüzleri buldu. Bunun için "yüz" lakabı takıldı. Yani Avvalı Yüz, Orta Yüz, Kiçi Yüz. Avvalı Yüz Bayçora'dan, şu an Ulu Yüz Kazak olarak adlandırılanlardır. Orta Yüz Argın, Nayman, Koñurat, Kıpçak uruklarına bölünmüştür. Kiçi Yüz Alçın, Capfas, Çömököy, Devket Keldi, Kızıl Kurut, Aydas, Balta, Kurakdı, Ataçal, Cagalbaylı olarak bölünmüştür.[423] Sıdıkov, Ulu Cüz hakkında tafsilatlı bilgi verir, burada dikkat çeken bir husus da Kazakların Kazak adını nasıl aldıklarını izah edişidir: '*Kazak ata yoktur. Kırgızların bir kısmı Kazak olarak adlandırılmıştır. Atamız Oğuz Han'ın oğlu Kırgız idi. Akrabamız Çingiz Han'ın oğlu Cuci Han'dır. Ondan sonra Şayban Han gelir. Şayban Han'ın torunu Abu'l-Hayr Han'ın 11 oğlu oldu. Bunlar han çocukları olduğu ve biraz da akılsız oldukları için her zaman Kırgız yiğitleri ile eğlenir, alıcı kuşlarla avlanırlardı. Bunlara 'kazakı' dendi. Kazakı demek rahat içinde yaşamak demektir. Semiz hayvan, semiz at olursa biz kazakı deriz. Rahat yaşayıp hür, mihnet görmemiş, semirmiş demek. Bu yüzden bütün Kırgızlara Kazak denmeye başladı ve Kazak adı kaldı. Adını muhafaza eden, Kazak lakabını tercih etmeyen, Kırgız adını devam ettiren akrabalarımızı daha önce yazdım. Atalarının hürmeti için ismi unutulmadığı gibi dili de unutulmasın diye saf Kırgız diliyle yazdım. Gerekli yerlerde, başka dillerden çok az şey girdi. Kazak ve Kırgız arasında çok az fark vardır. Dilde, bizdeki şın harfini Kazaklarda sin diye söyler. Bundan başka fark yok. Kırgız biraz daha ince Kazak biraz daha kalın; Kırgız sertçe Kazak daha yumuşak konuşur. O kadar fark her cinste olur. Hatta Kırgızların kendi içinde de var.*'[424] Sıdıkov, Kazaklar ile Kırgızların soy ve dil bakımından akraba olduklarını böylece ifade etmiş olur.

---

[418] 10 oğlunun her birinin 4 oğlu olmuşsa bu sayı 50 değil 40 olmalıdır, Ayşe Nur Sağın.

[419] Burada arada başka bilgiler veririr ve 120. sayfada konuya döner. Fakat bu sefer Oġuz Han'ın 50 torunu değil 50 oğlu olduğunu söyler.

[420] Daha önce Ḫasta Ḫan yerine Ḳışaḳ Ḫan yer almaktaydı, bakınız, Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e.*, s.27.

[421] Daha önce Ġali Ḫan yerine Alḫan yer almaktaydı, bakınız, Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e.*, s.27.

[422] Daha önceki ilgili kısımda Arsılan ḫan'dan sonra Alḫan, Arsdan ḫan yer almamaktadır, bakınız, Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e.*, s.27.

[423] Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e.*, 118-121.

[424] Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e.*, s.123-124.

Son bölümde ise Kırgızistan'a yerleşmiş olan Dunganlar hakkında bilgi verilir. Son sayfada metinde geçen hatalı kelimeler ve doğru şekilleri verilir. Bu sayfada bir de şu kısa bir not bulunmaktadır:

"*şul şekildi adam bolurġa 4 türli 'ilm kerek bolmasa ḥayvāndan köp de ayrımı bolmaz: 1nçi 'ilm oḳumaḳ ma'rifetli bolmaḳ ḫabār-dār bolmaḳ… 2 tārīḫ bilmek dünyā yüzün körmek sayrān etmek dėmek. 3 coġrafya oḳumaḳ üyde olturup düyā yüzün körmek sayrān etmek dėmek. 4 gezit oḳup dünyā yüzünde 'aḳıllı adamlar birlen künüge sözleşmek tanuşmaḳ dėmek. Bulardan ḫabār yoḳ ḳarnı toḳ ḥayvān ma'rifetli ẕātlarkerek küni aşar miner!*"[425]

TKŞ ve MTK'nin dili konusunda A. Koyçiyev, bu dönemdeki hakim dilin etkisi ve matbaa idarecilerinin taleplerinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmektedir.[426] Karasayev'e göre TKŞ'nin imlası karışıktır. Osmonaalı kendince bir imla kullanmıştır.Arapçadan giren kelimeleri aslına uygun olarak yazmıştır. Pek çok kelime matbaada yanlış basılmıştır. Bu yetmezmiş gibi "redaktörler" de Kırgızca kelimeleri Tatarcalaştırmıştır.[427]

Kaçkınbay Artıkbayev'e göre, metin her ne kadar değiştirilmiş olsa bile Kırgızca kelimeler Kırgız yazara aittir. Kelimelerin Tatarcalaşmış olmasında yazarın bir suçu yoktur. Bu durumu o zamanın şartlarına göre düşünmek gerekir. Üstelik Tatarca ve Kırgızcayı bir birine yabancı diller olarak görmek asılsız bir düşüncedir. Çağataycayı, Orta Asya ve Kazakistan'daki akraba Türk dillerinin bugün de sahiplenmeye hakları vardır.[428]

Osmonaalı Sıdıkov, dilinin saf Kırgızca olduğunu ancak gerekli yerlerde, başka dillerden çok az şey girdiğini[429] söylemiş olması, diğer lehçelerden alınan ögelerin gerekli görülerek kendisi tarafından alındığını göstermektedir. Öte yandan Kazakça ve Kırgızcanın birbirine ne kadar benzediğini özellikle belirtmesi de dikkat çekicidir.

---

[425] Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e.*, s.136.
[426] A. Koyçiyev, *a.g.m.*, s. 5.
[427] *Tarih Kırgız Şadmaniya*, haz. H. Karasayev, Kırgızstan Basması, Frunze 1990, s.6.
[428] Kaçkınbay Artıkbayev, *a.g.e.*, s.33.
[429] Osmonaalı Sıdıkov, *a.g.e.*, s.123-124.

2. 1924'TEN SONRA KIRGIZ YAZI DİLİ

2.1. 1917-1924 Çağdaş Kırgız Yazı Diline Geçiş Öncesi Hazırlık Dönemi

20. yüzyılda Rusya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Orta Asya'da da siyasette bir takım liberal oluşumlar meydana gelmiştir. Daha 1905 yılının başında A. Bükeyhanov, M. Tınışbayev, C. Seydaliyev ve M. Dulatov "Alaş Ordo" partisini kumral istemişler daha sonra 1906 yılında Kadet Partisine katılma girişimleri ise Kadet'in II. Kongresinde rededdilmiştir.[430]

Şubat 1917'deki Bolşevik devrimiyle birlikte Çarlık yönetimi son bulmuş ardından geçiçi hükümet kurulmuştur. 25 Ekim 1917'de gerçekleşen devrimle de Bolşevik partisi ve İşçi Sovyetler, geçiçi hükümeti ortadan kaldırmış, iktidar, II. Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'nden sonra Lenin liderliğindeki Bolşeviklere bırakılmıştır.[431] Şubat devriminden sonra Kazak liberaller yeniden harekete geçerek "Alaş" partisi kurmuş ve Nisan 1917, Temmuz 1917 ve Aralık 1917 tarihlerinde olmak üzere üç kongre düzenlemişlerdir.[432] Bütün Rusya Kurucular Kurultayı'ndan önce "Alaş" partisinin programının taslağı açıklanmıştır. Taslak 21 Kasım'da *Kazak* gazetesinin 251. sayısında yayımlamıştır.[433] Program, 1917 yılında Bütün Kazaklar II. Kurultayı'nda kabul edilmiştir. Aralık 1917'de toplanan Alaş Partisi Kongresinden sonra 13 Aralık 1917'de Alaş Hükümeti kurulmuştur.

Bu dönemde Kırgızların farklı siyasî oluşumların içinde bulundukları görülmektedir. Bu dönemde Oş'ta Müslüman Mebuslar Cemiyeti, Pişpek'te Kırgız Halk Komitesi[434] kurulmuştu. Önde gelen siyasî isimler, Türkistan Özerk Bölgesi ilan edildikten sonra Alaş örgütlenmesinin içerisinde yer alarak Kazaklarla iş birliği içerisinde olmuşlardır. 1917 yazında A. Sıdıkov, İ. Arabayev, D. Sooronbayev, N. Tulin, İ. Aydarbekov gibi isimlerin aktif olarak yer aldığı "Alaş Orda" Kazak-Kırgız partisinin Pişpek şubesi açılmıştır.[435]

---

[430] Gülnar Kendirbai, "Alaş", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal, Salim Koca, C. 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.652-664.

[431] Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, çev. Figen Dereli, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2011, s.509-514.

[432] Gülnar Kendirbai, *a.g.m.*, s.652-664.

[433] T .A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s.165.

[434] Alaş partisinin organları böyle adlandırılmaktaydı.

[435] E. Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s. 15.

21-26 Temmuz 1917'de Orenburg'da gerçekleştirilen 1. Genel Kazak Kongresine Kırgızlardan İ. Arabayev, D. Sooronbayev, A. Sıdıkov ve T. Kudaybergenov katılmıştır. Bütün Rusya Kongresi mebusluğu aday adaylarının arasında Yedisu bölgesi Kırgızlarından A. Sıdıkov ve D. Soronbayev de bulunmaktaydı.[436] Alaş partisince Yedisu bölgesinden D. Sooronbayev aday gösterilmiş ve %57.7 oranında oy alarak M. Tınışpayev, İ. Caynakov, S. Amancolov, O. Alcanov gibi siyasilerle birlikte kongrede Kazakları ve Kırgızları temsil etme hakkı kazanmıştır.[437]

1917'de Almatı'da toplanan Kazak Kırgız Kongresi'nde Kazakların ve Kırgızların karşı karşıya kaldığı güncel problemler ele alınmış, Ruslarla olan siyasî ilişkilerde, sorumluluk Kazak Kırgız Komitesine verilmiştir. Ayrıca, Çin'den dönen Kazak ve Kırgızların sorunlarının çözümü vazifesi de komiteye verilmiştir. Bu tarihten sonra Kazak ve Kırgız yerleşim yerlerinde kurulan parti örgütleri bulundukları bölgedeki Kazakların ve Kırgızların siyasî, ekonomik ve sosyal sorunları ile ilgilenmeye başlamıştır.[438]

1917 devrimden sonra Çin'den dönen Yedisu Kırgız ve Kazaklarının durumları Kazak yayın organlarında sık sık gündeme getirilmiştir: "Alaş Azamattarına!", *Kazak,* No:233, 11 Haziran 1917, A. Bökeyhanov (Kır Balası), "Türkistan", *Kazak*, No: 226, 22 Nisan 1917, M. Dulatov (Madiyar), "Alaş Urandı Kazakka!", *Kazak*, No: 246, 28 Ekim 1917, M. Dulatov (Madiyar), "Boskan Kırgız", *Kazak*, No: 239, 11 Ağustos 1917, Ş. Kereybayev, "Kazak Ziyalılarına Boskan Kırgız Kazakka Jardem", *Kazak*, No:250, 14 Kasım 1917, Boskan Kırgızdardın Jay-Küyinen (Kasenbay Kocamiyarov, *Kazak*, No:242, Eylül 1917, Muhammedcan, "Ceti Suw Oblısındagı Boskan Kırgız Kazak Cayı", *Kazak*, No:254, 6 Aralık 1917), Naymankoca Balası, "Boskan Kırgızdarga Cardem Komiteti", *Kazak*, No:232, 3 Temmuz 1917, Naymankoca Balası, "Boskan Kırgızdar Cay-Küni" , *Kazak*, 27 Mayıs1917, İ. Arabayev, "Beçara Kırgız Booruñardı Unutpagıla!", No:236, *Aykap*, 17 Haziran 1917[439] gibi çeşitli yazılar kaleme alınarak yardım çağrısında bulunulmuştur. Çin'den dönen Kırgızlara ve Kazaklara ilk olarak yardım eli uzatanlar Ağustos 1917'de Taşkent'te yapılan kongreden sonra kurulan Kazak Kırgız komiteleri olmuştur.[440]

---

436 *Genel Kazak Kongresi*, Kazak Gazetesi 31 Temmuz 1917.
437 T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 173-174
438 T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s.174.
439 U. Subhanberdina, *Kazak, Alaş, Sarıarka, Mazmundalgan Bibliyografiyalık Körsetkiş*, Gılım, Almatı 1993.
440 bk., *Kazak, Alaş, Sarıarka Mazmundalgan Bibliografiyalık Körsetkiş*, Almatı 1993.

22 Kasım 1917'de Taşkent'te yapılan Türkistan İşçi Sovyetinin III. Kongresi sonucunda ülkede Sovyet hükümetinin kurulduğu ilan edilerek yönetimine el konulmuştur. Ancak kongrede kurulan Halk Komiserleri Sovyeti'ne hiçbir yerli miletvekili alınmayınca yerli aydınlar ve siyasetçiler Rusların niyetini anlamış ve Türkistan Merkez Meclisi, Bolşeviklerin "her ulus kendi kaderini tayin edebilir" şeklindeki bildirisini esas alarak Şura-yı İslam, Alaş ve Müslüman Emekçi Birliği'nin de desteğiyle Türkistan Müslümanlarının katıldığı bir kongre düzenlenmesi kararı almıştır. Neticede Sırderya, Semerkand, Fergana oblastları ve Buhara Emirliği'nden 203 milletvekinin katılımı ile 26-28 Kasım 1917de Hokand'da Türkistan Müslümanları Kongresi yapılmış ve Rusya Federasyonunun altında Türkistan Özerk bölgesi kurulmuştur. Kurultay yapılıncaya kadar yetkilerin Türkistan Geçiçi meclisinin elinde olmasına karar verilmiştir. Kongrede 12 kişiden oluşan bir hükümet ve 54 kişilik bir yasa yapıcı organ oluşturulmuştur.[441]

Alaş Hükümeti ve Hokand Milli Hükümeti'nin birleşmesi meselesi gündeme gelse de Alaş'ın yöneticisi A. Bökeyhanov Hokand Milli Hükümeti'yle birleşmek yerine Sibir Özerk Bölgesi ile birleşmeyi istemiştir. Çok geçmeden, Türkistan'da kurulan bu geçici hükümet Sovyetlerce dağıtılmıştır. [442]

10 Nisan 1918'de Yedisu Bölge Devrim Komitesi'sinin Alaş Partisini tamamen ortadan kaldırma kararı sonrasında partinin bütün şubeleri temsilcilikleri kapatıldı. Pişpek Uyezdi[443] Kırgız Kazak Alaş Meclisi Şubat 1918'de Sovyet Hükümetinin başa geçtiğini anlayarak adını Pişpek Uyezdi Kırgız Kazak Devrim Sovyeti şeklinde değiştirmiştir.[444]

Akabinde Rusya Federasyonu bünyesinde Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş ve 30 Nisan 1918'den 27 Ekim 1924 yılına kadar da varlığını devam ettirmiştir.[445]

1917'den sonra başa geçen geçici hükümet döneminde Türkistan Türkleri siyasî alanda olduğu gibi kültürel alanda da mücadelelerini devam ettirmişler ve farklı bölgelerde bir dizi kurultay ve toplantı gerçekleştirmişlerdir. Bunların en önemlisi ve en kapsamlısı 1-11 Mayıs

---

[441] Darhan Hıdıraliyev, *Mustafa Çokay Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Yeni Avrasya Yayınları, Aralık 2001 Ankara, s.66'dan *Turkistanskiy Vestnik*, 1917, No:20.

[442] Abdülvahap Kara, "Mustafa Şokay", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt 39, s. 218.

[443] uyezd: 18. Yüzyıldan beri Rusya'da uygulanan idari bölgesel birim. Çarlık Rusyası'nın işgalinden sonra Türkistan'da da uygulanan sisteme göre volost adı verilen küçük yerleşim birimlerini içine alan illere verilen isim.

[444] Ö. C. Osmonov, A. A. Asankanov, *a.g.e.*, s. 268.

[445] Ö. C. Osmonov, *a.g.e.,* s. 174-177; 197-199.

1917'de düzenlenen Umumî Rusya Müslümanları Kongresi olmuştur.10 gün süren bu kongrede dil ve eğitim konusu da gündeme getirilmiştir. Eğitim konusunun görüşüldüğü 4 Mayıs tarihli toplantıda konuşan Ömer Tirigulov Rusya Müslümanlarının edebiyatlarının ve tarihlerinin işlenmediğini, gazete ve dergilerinin her açıdan zayıf olduğunu belirterek bu konularda ciddi çalışmalar yapılması gerektiğini vurgulanmıştır. Tirigulov'a göre Türklerin birleşmesi ve ortak edebî Türkçenin olmasının zaruridir.[446] Eğitim konusunun tekrar görüşüldüğü 8 Mayıs günü Ömer Tirigulov, Ayaz İshaki, Hasan Ata Gabeşi, Keşşaf Tercümani, Zakir Kadiri gibi şahıslar da bu konuda fikirlerini beyan etmiş ve neticede bu konuda 24 maddelik bir karar kabul edilmiştir. Eğitim dili hususundaki en önemli kararlar ise şunlardır:

1. *İlkokullarda eğitim dili olarak, her boyun kendi ana dili kullanılır. Ortaokullarda umumî Türk dilinin kullanılması mecburidir. Yüksekokullarda da eğitim dili Türk-Tatar boyları için ortak olan Türk dilidir.*
2. *Rus dili ancak "yabancı" dil olarak okutulur.*[447]

Bütün Türkistan'ın katılımıyla gerçekleşen ve aydınların mevcut problemleri yüz yüze tartışma olanağı bulduğu toplantıda alınan kararlar hayata geçirilememiştir çünkü kısa bir süre sonra Bolşeviklerin hakimiyeti ile bu kararlar bağlayıcılığını kaybetmiştir.[448]

2-5 Ağustos 1917'de Türkistan Kazakları ve Kırgızları Taşkent'te bir kurultay düzenlenmişlerdir. Kurultaya Sirderya, Perovsk, Çernyayev, Kazalı, Evliya-Ata, Taşkent ve Fergana'dan toplam 81 delege katılmıştır. Kurultayda Rusya'nın federatif bir yapıya sahip olması ve Rus yerli okullarının kapatılması, bunların yerine milli mekteplerin açılması gerektiği görüşü üzerinde birleşilmiştir. Ayrıca,

1. Ders kitapları ve diğer neşriyatta Kazak gazetesinin kullandığı imlanın geçerli olması,
2. Ülkede Kırgızlar ve Kazaklar için bağımsız bir müftülüğün kurulması,
3. *Birlik Tuwı* gazetesinin Kazaklar ve Kırgızlar için ortak ve genel süreli yayın olması[449] gibi konular üzerinde görüş birliğine varılmıştır.

---

[446] Nadir Devlet, *a.g.e.,* s.318'den Protokoller, s.131, Protokoller, s.132 v.d.
[447] Nadir Devlet, *a.g.e.*, s. 319.
[448] Nadir Devlet, *a.g.e.,* s.332-333.

Bu toplantı kararından da anlaşılacağı üzere Kırgızlar, Kazakların oluşturduğu yazı dilini kullanmaktaydılar ancak SSCB yönetimi Türkistan'daki Türk lehçelerinin müstakil birer yazı dili olması yönünde çalışmalar yapmaktaydı. Nitekim II. Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'nde Lenin'in her halkın ana dilini kullanma hakkına sahip olduğu şeklindeki görüşü,[450] Türkistan'daki diğer Türk lehçeleri gibi Kırgızcanın da bir yazı dili haline gelmesinin önünü açmış, 9 Kasım 1917 tarihinde Halk Komiserleri "Yazı Faaliyetlerine İlişkin" bir kararname yayınlamıştır. Halkın eğitimini en önemli mesele olarak gören V. İ. Lenin'in bu işleri yürüten bir devlet komisyonunun oluşturulması emrini vermesiyle Türkistan Halk Komiserleri Sovyetinde Halk Eğitim Komisyonu kurulmuştur.[451] Bu komisyonun alt birimlerinden biri olarak açılan Kazak Kırgız Eğitim Komisyonu ve sonrasında açılan Kara-Kırgız Halk Eğitim Komisyonu Kırgız yazı diline ait ilk çalışmaların yapıldığı resmi kurumlar olmuştur.

SSCB hükümetinin eğitim politikaları da Kırgız Türkçesinin bir yazı dili olarak eğitimde kullanılmasını öngörüyordu. Bunun için Bütün Rusya Ulusları Eğitim Kongresi,[452] Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin 8. kongresi ve Komünist partinin 10. kongresi[453] gibi muhtelif zamanlarda yapılan çeşitli toplantılarla her halkın kendi ana dilinde eğitim alması, bunun için *ana dilde* eğitim veren okulların kurulması ve bu okulların teknik ihtiyaçlarının karşılanarak yaygınlaştırılmasına yönelik kararlar alınmış ve bu kararlar hızla uygulanmıştır. İlk olarak Aralık 1918'den önce kurulmuş bütün eğitim kurumları kapatılmış,[454] kapatılan okulların yerine ana dili ile eğitim veren yeni okullar açılmaya başlamıştır. Kazaklar ve Kırgızlar için 15 Kasım 1918'de Taşkent ve Almatı'da açılan seminerlerde, ilkokulda Kazakça ve Kırgızca eğitim verecek öğretmenler yetiştirilmiştir. 10 Kasım 1920'de bu seminerler Kazak Kırgız Enstitüsüne çevrilmiştir.[455] Taşkent Kazak Kırgız Enstitüsü müdürü A. Tabınbayev, 16 Ocak 1921'de *Ak Col gazetesinin* 15. Sayısında "Kazak Kırgız İnstitutu" adlı yazısında enstitünün amacını "bütün eğitim kademelerinde ana dili ile eğitim verebilecek öğretmen yetiştirmek" olarak ifade etmektedir.[456]

---

449 T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 176.

450 V. İ. Lenin, *Eğitim Politikası ve Pedagoji Üzerine*, Konuk Yayınları, İstanbul 1977, s.63; V. İ. Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Sol Yayınları, Ankara 2010, s. 16-19.

451 Kaçkınbay Artıkbayev, *a.g.e.,* s.42.

452 Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.124'ten T.F. Çernous, "Rol Rossii v Razviti Obrazovatelnogo Prostranstva Krıgızstana: Problemı Rekontctuktsii", Vestnik KRSU, Cilt:8, No:7, 2008, s.4.

453 Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.12'den KPSS v Rezolyutsiyah i Reşeniyah Sezdov, Konferentsiy i Plenumov TsK, Kommunistiçeskaya Partiya Sovetskogo Soyuza, Cilt 1:, Gospolitizdat, Moskva, 1953, s.559.

454 Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.124'ten T.F. Çernous, "a.g.m., s.4.

455 T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.191.

456 T. A. Abdrahmanov, vd., a.g.e., s. 191; . A. Tabınbayev, "Kazak Kırgız İnstitutu", *Ak Col, No:15,* 16 Ocak 1921.

Bu enstitü hakkında Arabayev, *Ak Col* gazetesinin 402. sayısında yazdığı "Kırgız Kazak İnstitutdan Ne Kütöt?" adlı yazısında, yaklaşık 2.5 milyon nüfusa sahip olan Kazaklar ve Kırgızlarda öğretmen yetiştirmek için iki kurum olduğunu ifade eder. Birisi Taşkent'teki Kazak Kırgız Enstitüsü, diğeri ise Almatı'daki enstitüdür. Taşkent'teki enstitü açılalı 6 yıl olmuştur. Enstitü Kırgız ve Kazakların, makus talihlerini yenmesine yardım edecek çalışkan, gayretli ve milletperver gençleri beklemektedir.[457]

Kırgız öğrencileri Taşkent ve Almatı'daki enstitülere yönlendiren İşenaalı Arabayev, öğrencileri kimi zaman bizzat kendisi götürmüştür. Kendisi de 1918'de Almatı'daki seminerlere katılan Arabayev *Ak Col* gazetesinde Kazak Kırgız Enstitüsündeki Kırgız öğrencilere ithafen iki yazı yazmıştır. "Kırgız Şakirtterine!" isimli ilk yazısını, Taşkent'teki enstitüde okuyan Kırgız öğrencilerin, yazın yapmayı planladıkları faaliyetlerden kendisine bahsetmesi üzerine yazmıştır. Gençler, gezici tiyatrolar vasıtasıyla edebiyatlarını halka tanıtmak amacındadırlar. Ayrıca boş vakitlerinde Kırgızcaya çeviriler yapmak istemektedirler. Bu işte Rus mekteplerindeki öğrenciler ve öğretmenlerden yardım isteyeceklerdir. Arabayev, yazıda bunların kendisi çok mutlu ettiğini, geleceğe ümitle bakmasını sağladığını söyler. Enstitünün müdürü Tabınbayev'in de öğrencileri bu konuda destekleyeceğini umduğunu da yazının sonunda ifade eder.[458]

Bu enstitülerde ve Taşkent'teki Orta Asya Komünist Üniversitesi'nde okuyan Kırgız gençleri Çağdaş Kırgız yazı dilinin kurucuları olacaklardır. Bu gençler, okullarındaki duvar gazetelerinin yanı sıra çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmaktadırlar. Edindikleri bu tecrübe ile 1924'ten sonra Kırgız yazı dilinin kurulmasına katkı sağlayacaklardır.

4 Aralık 1923'te *Ak Col* gazetesinin 376. sayısında "Kırgız Baştalgıç Mektepterine Tiyeşelüü" başlığıyla bir yazı yayımlanmıştır. Buna göre 2 Aralık'ta Halk Komiserleri Kurulu bir toplantı yapmış ve Kırgızların ana diliyle ders materyalleri, alfabe kitapları yazılması, yazı dili ve eğitim diline kaynaklık etmek üzere sözlü folklor malzemelerinin derlenmesi ve Kırgızların ilk mektepten sonraki ikinci kademe mektebi Kazaklarla birlikte Kazakça olarak okumaları gibi kararlar alınmıştır. Kırgız alfabe kitabının hazırlanması görevi Kazak-Kırgız Eğitim Komisyonuna verilmiştir.[459] Yönetimin bu kararının Kırgızlarla

[457] *Ak Col*, No:402, 8 Şubat 1924.
[458] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 132; İ. Arabayev, "Kırgız Şakirtterine!", *Ak Col*, No:10, 4 Ocak 1921.
[459] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.195-198.

Kazakların eğitimde ve yazı dilinde birbirinden ayrılmasına yönelik önemli adımlardan birisi olduğunu söylemek mümkündür.

Rus bilim adamlarının Türkistan'daki derleme çalışmaları Çarlık döneminde başlamıştır. Kırgızlardan ilk derleme yapan kişiler Kazak bilim adamı Çokan Velihanov[460] ve W. Radloff'tur. Radloff, Sibirya ve Türkistan'ı gezerek derlemeler yapmıştır.[461] Derlemelerinde fonetik özellikleri de dikkate aldığı için derlemelerini yaptığı Türk boylarının o dönemde konuştukları lehçeyi ve söz varlığını oldukça doğru bir şekilde yansıttığı düşünülmektedir. Sovyet ideolojisinde folklor, komünizm ve sosyalizm düşüncesini halka ulaştırmada en etkili araçlardan biri olarak görülmüştür.[462] Sözlü edebiyat ürünleri, Kırgızlar için oluşturulacak yeni yazı diline kaynak teşkil edecek bu sayede Kırgız yazı dili her yönüyle yerli bir karakter taşıyacaktır. Bu yüzden 1920'li yılların başından itibaren çeşitli yayın organlarında, Kırgız folklor ürünlerinin derlenmesi meselesi gündeme getirilmiştir.[463] Örneğin, Baykagan (Kasımaalı Bayalinov) *Şolpan* dergisinin Haziran 1923 tarihli bir sayısında "Esiñ Barda Etegiñdi Cap" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda Kazaklarla Kırgızları karşılaştırarak Kazakların yıllar içinde ne kadar geliştiğini, eğitim ve öğretimde ilerlediğini ancak Kırgız aydınlarının sadece siyasetle meşgul olduğunu ifade etmiştir. Bayalinov, bundan sonra yapılmasını gerekli işleri şöyle belirtmiştir:

1. Manas ve Semetey gibi sözlü halk eserlerini ivedilikle derlemek,
2. Avrupa'daki önemli eserleri bir araya getirmek
3. Başıboş ve hedefsiz gezen gençleri eğitime çekmek
4. Siyasetle ilgilenen eğitimcilerin asıl işlerini yapmalarını sağlamak [464]

Aynı şekilde 23 Haziran 1923 tarihinde Mağcan Cumabayev, *Ak Col*'da yazdığı "Kırgızdıñ Awız Adabıyatı" başlıklı yazıda Manas ve Semetey gibi destanlara dikkat çekerek bu tür eserlerin en kısa sürede derlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Cumabayev,

---

[460] bk. Ç. Velihanov, *Sobraniye Soçineniy*, C. I-V, Kazak Sovet Ensiklopediyasının Bas Redaksiyası Almatı 1984-1985; N. Veselovskiy, *Soçineniya Çokana Çingisoviça Valihanova, Zapiski İmperatorskago Russkago Obşestva po Otdeleniyu Etnografii*, C. XXIX, St. Petersburg 1904.

[461] W. Radloff, *Narodnoy LiteraturıTyurskih Plemen*, Çast V, Sankt peterburg 1885.

[462] Nezir Temür, *Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları (1917-1958)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s.89.

[463] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.152.

[464] Kasımalı Bayalinov (Baykagan), "Esiŋ Barda Etegiŋdi Cap", *Şolpan*, No:5-6-7, Mart-Apirel-May 1923.

Radloff'un beyanına dayanarak Kırgızlarla Kazakların folklorlarını karşılaştırmak suretiyle bu konuda bilgiler vermiştir.[465] Nitekim 2 Aralık 1923'te toplanan Halk Komiserleri Kurulu sözlü halk edebiyatı eserlerinin derlenmesine yönelik bir karar almış ve böylece derleme faaliyetleri resmî olarak başlamıştır.[466]

1922'den itibaren İşenaalı Arabayev, Kara-Kırgız Eğitim Komisyonunu yönetmiştir. Arabayev aynı yıl Manas destanını derleme faaliyetini başlatmış, Sağınbay Orozbakov'dan destanın derlemesi için Toñ rayonunda öğretmen olarak çalışan Kayyum Miftakov'u görevlendirmiştir. Miftakov'un çalışmalarını kontrol eden Arabayev, derlemelerin Kırgız Türkçesini tam olarak yansıtmadığı düşüncesi ile bu görevi daha sonra Ibrayım Abdırahmanuulu'na vermiştir.[467] Yapılan çalışma 1925 yılında da Akademi Merkezi'nce yayına hazırlanarak Moskova'da basılmıştır.[468]

A. Tokombayev, derlediği "Kurmanbek Baatır" adlı meşhur Kırgız destanını *Şolpan* dergisinin 1923'te (Mart, Nisan ve Mayıs sayıları/6-7-8. sayılar) "Kurman-Bek Baatır" başlığıyla yayımlamıştır. Derleme faaliyetlerinin özellikle 1925'ten sonra hız kazandığı görülmektedir.

1924'e kadar Kazak ve Kırgız toplumu resmi olarak birbirinden ayrılmadığı için bu tarihlerde çıkan süreli yayınların Kazaklar ve Kırgızların için ortak olduğunu söylemek gerekir. Söz gelimi Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Yürütme Bürosu 1920 yılında bir "Kırgız gazetesi"[469] çıkarma kararı almıştır. KP(b)BK ile Türkistan Yüksek Onay Komisyonu (VAK)nun organı olarak *Ak Col* gazetesi kurulmuştur. Gazetenin haftada bir kere ve 12 bin adet tirajla çıkarılmasına karar verilmiştir. Sorumlu redaktör Sultanbek Kocanov, sorumlu katip Mircakıp Dulatov olur.[470]1920-25 yılları arasında çıkan bu gazetenin çıkarılmasında Kırgızlardan İ. Arabayev, Kazak Kırgız Enstitüsünde okuyan K. Tınıstanov,

[465] Magcan Cumabayev, "Ķırġızdıñ Awız Adabıyatı", *Ak Col*, 23 Haziran 1923.
[466] Turar Koyçuyev, "İşenaalı Arabayev'din Kırgız Elinin İlimine cana Madaniyatına Salımı", *İşenaalı Arabayev Tuulgan Kününün 110 Cıldıgına Arnalgan Cıynak*, Bişkek 1993, s. 5-6; Nezir Temür, *a.g.e.,* s.140.
[467] Ziyaş Bektenov, "Agartuuçu Okumuştuu İşenaalı Arabayev", *İşenaalı Arabayev Tuulgan Kününün 110 Cıldıgına Arnalgan Cıynak*, MP Tabılga, s.14-15.
[468] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.118'den K8R BMA, f. 647, op. 1., l.6.
[469] Gazete Kırgızların ve Kazakların yayın organıdır.
[470] *Ak Col*, 1. Kitep, Almatı, s. 26.

B. Daniyarov, O. Aliyev gibi aydınlar da yardım etmiş ve ilk sayılarına makaleler yazmıştır. Gazete bütün Türkistan coğrafyasında ilgiyle takip edilmiştir.[471]

Ak Col gazetesinin tirajı, 12 binlerden zaman zaman 3 binin altına düşmüş ve pek çok konuda eleştiri almıştır. Örneğin, ismi neden *Ak Col (Ak Yol)*'dur, neden Kızıl Col değildir. Burada "Ak" ismiyle ne kastedilmektedir. 25 Mayıs 1925'te İ. Stalin Kazakistan Parti Komite Bürosuna *Ak Col* hakkında gönderdiği mektupta gazetenin içeriğinin, Mustafa Çokay'ın yayınlarıyla benzeştiğini ve bunun sakıncalı olduğunu ifade etmiştir. Çok geçmeden de gazete kapanmıştır.[472] Bu tarihlerde muhtemelen Sovyet ideolojisi henüz Türkistan'da tam olarak kabul görmemişti, Kırgız ve Kazak aydınların sahip olduğu Ceditçi fikirler, yazılarda kendini gösteriyordu.

Ak Col dil, edebiyat, tarih, ekonomi, sağlık, kadın, siyaset ve eğitim gibi pek çok konuda güncel haberleriyle Kırgızlar ve Kazaklar tarafından dikkatle takip edilmiştir. Mağcan Cumabay, M. Dulatov, İsa Tohtıbayev İşenaalı Arabayev gibi önemli aydınlar *Ak Col*'da yazılar yazmıştır.[473]

Şolpan dergisi eğitim, edebiyat, sosyal meseleler ve ekonomi hakkında yazıların yer aldığı bir dergidir. Kazaklar ve Kırgızlar için kurulan dergi Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi yayın organıdır. İlk sayısı 1922'de Ekim ayında Türkistan Devlet Matbaasından çıkmıştır. 1.sayısında yer alan bilgiye göre yayın kurulunun içinde İ. Arabayev ve Abdıkerim Sıdıkov, N. Törekulov, S. Kocanov, S. Asfendiyarov, T. Rıskulov, O. Candosov, K. Böriyev, Doktor H. Dosmuhammedov, Doktor İ. Koşkınbayev, A.Doscanova, Entograf E. Divayev, M. Esbolov, K. Calenov, E. Orobayev, Sara Esova gibi Kazak ve Kırgız aydınları vardır. [474]Ancak *Şolpan*'ın ömrü uzun olmamıştır. Önce, merkezden gelen maddi destek kesilmiş, bir süre sonra yazı sıkıntısı çekmeye başlamış ve 8. sayıdan sonra 10 Haziran 1923'te kapanmıştır. Derginin kapanmasına sebep olarak burjuvazi-milliyetçi çizgide yaptığı yayınlar gösterilmiştir.[475]

Kırgız aydınlarının da Kırgız Türkçesinin müstakil bir yazı dili haline gelmesi, kendilerine ait süreli yayınlarının olması yönünde talepleri vardı. Örneğin daha önce ifade edildiği gibi Kazakların ve Kırgızların ortak yayın organı olması talep edilen *Birlik Tuwı*

[471] K. Bazarkulova, *Bazarkul Daniyarov-Pervıy Pedagog*, Bişkek 2007 s.268.
[472] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.227.
[473] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*,s. 187-189.
[474] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 149-105'den *Şolpan*, Almatı 2010, s.10.
[475] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.149-151.

gazetesinde yazılar yazan Törökul Canuzakov, Kasımbek Galımbekov, 14 Eylül 1917 tarihinde gazetenin 243. sayısında yazdıkları "Ak Kalpaktuu Kırgızga" adlı yazıda Bütün Rusya Kongresine Kırgızların da seçilmesi, Kırgızların ana dilinde gazete çıkarmaları gerektiğini söylemişlerdir.

Yine 6 Şubat 1921 tarihinde *Ak Col* gazetesinin 11. sayısında Bazarkul Daniyarov'un "Kırgız Azamattarına" başlıklı bir yazısıyla Kırgız halkına seslenmiştir. Daniyarov'a göre, Türkistan Merkez Komitesinde Kazaklar ve Kırgızlara ait bir bölüm açılmıştır ve buranın yöneticileri Kazaklardır. Kazaklar Kırgızları kendileri gibi görmekte ve Kırgızlara iyi davranmaktadırlar. Fakat Kırgızların da boş durmaması gerekmektedir. Çin'de, Yedisu ve Fergana gibi bölgelerde "Kaç Kırgız yaşar, burada yöneticilik yapanların arasında Kırgız var mıdır?", bunlar bilinmeli ve bu insanlarla iletişime geçilmelidir. Kırgızların içinden önemli görevlere gelmiş kimseler *Ak Col* gazetesi aracılığı ile tanıtılmalıdır. Yazısının sonunda bu insanlara şöyle seslenir: "*Kırgızlarda tahsil görmek isteyen, yetenekli gençler var, halkına hizmet etmek isteyen, yardımlarını esirgemeyecek büyüklerimiz var. Bu gençlere yardım etmelerini rica ediyorum bu büyüklerden. Kırgız dilinde Kırgız hayatına dair yazılar yazarsanız, Ak Col'un sayfaları sizlere açık olacaktır."*[476] Daniyarov'un kaleme aldığı yazıyı önemli kılan bir diğer husus, Kırgızca yazılmış olmasıdır. Nitekim gazete yazıdan önce kısa bir tanıtım yazısı yazmış ve yazının Kırgızca olduğu özellikle vurgulayarak "*Kırgız tilinde dana cazılgan*" denmiştir.[477]

Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin son bulduğu 1924 tarihine kadar yapılmış önemli kongrelerden biri de 27 Ocak 1921 tarihinde yapılan Türkistan Kazak Kırgız Emekçilerinin ilk kongresidir. Kongrenin ilk toplantısına dair bilgiler, *Ak Col* gazetesinin 9 Mart 1921 tarihli 34. sayısında yer almıştır. Kongrede Sovyet hükümetinden Kazak Kırgız dili ile çıkan gazetelerin sayısının arttırılması ve Kazakça dergi çıkarılması talebinde bulunulmuştur. Bir başka talep de Kazakların ve Kırgızların yaşadığı bölgede okuma yazma faaliyetlerinin artırılmasıdır.[478] Burada "Kazak Kırgız dili" ifadesi dikkat çekmektedir.

[476] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.142; Kırgız Azamattarına" *Ak Col*, No:11, 6 Şubat 1921.
[477] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 142; "Kırgız Azamattarına" *Ak Col*, No:11, 6 Şubat 1921.
[478] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 147.

1917-1924 yılları arasındaki dönemi, Türkistan'daki Türk lehçelerinin ayrı birer yazı dili haline getirilmesi için eğitim, siyaset ve kültür alanlarında çalışmalarının yapıldığı bir hazırlık veya geçiş dönemi olarak değerlendirmek mümkündür.

2.1. Çağdaş Kırgız Yazı Dilinin Kuruluş Dönemi (1924 Sonrası)

1924 yılına kadar Kazakların ve Kırgızların yürüttüğü bilimsel faaliyetleri Kazak-Kırgız Eğitim Komisyonu yönetmiştir. 1924 yılı Ocak ayında 12. Olağanüstü Tüm Türkistan kongresinde Kara-Kırgızlar için çeşitli eğitim malzemelerinin hazırlanması kararı alındı.[479] Bu karardan sonra Türkistan Komünist Partisi, Kazakların ve Kırgızların yürüttüğü bilimsel faaliyetleri yöneten[480] Kazak-Kırgız Eğitim Komisyonu Arap harfli bir Kırgız alfabesi hazırlamak için harekete geçti.[481] Neticede Arabayev, geçmiş tecrübelerinin de yardımıyla Ahmet Baytursun'un hazırladığı alfabeyi[482] Kırgız Türkçesine uyarlayarak bir alfabe kitabı yazdı. Kırgız Türkçesinin özellikleri dikkate alınarak hazırlanan kitap, 1 Mart 1924 yılında *Ḳırġız Alipbes*i adıyla Taşkent Orta Asya Devlet Basımevi'nde yayımlanmıştır.

Haziran 1924 tarihinde, Sovyetler Birliğindeki Türk lehçelerini şekillendirmek amacıyla yapılan kongrelerden biri de Kazak ve Kırgız lehçeleri için Orenburg'da gerçekleştirilmiştir. I. Kazak Kırgız Bilim Adamları Kongresi adlı toplantıya A. Baytursunov, A. Bükeyhanov, M. Dulatov, E. Omarov, N. Törökulov gibi Kazak aydınları katılmıştır. Arabayev, toplantıya Türkistan Özerk Cumhuriyeti Halk Eğitim Komiserliğini temsilen delege olarak katılmış ve kongrenin daimi üyeliğine seçilmiştir.

Kongre'de ele alınan olan konular şunlardır:

1. Yazım kuralları
2. Alfabe Meselesi
3. Kazakça İlmi Terimler
4. Sözlü folklor ürünlerinin derlenmesi
5. Ders kitapları ve ilmi eserlerin oluşturulması ve sayılarının artırılması için önlemler
6. İlkokulların müfredatlarının belirlenmesi,

---

[479] S. Daniyarov, *a.g.e.,* s.188.
[480] Nezir Temür, *a.g.e.,* s.169.
[481] S. Daniyarov, *a.g.e.*, s.188.
[482] Ahmet Baytursun, *Kazak Alipbesi*, Orenburg 1913.

7. Teknik okullar ve enstitülerin müfredatlarının esaslarının gözden geçirilmesi.[483]

Aslında SSCB yönetimi toplantıda alfabe değişikliğinin tartışılmasını istemiş ancak kongreye katılan aydınlar bunun yerine Arap alfabesinin ıslahı ve Türk lehçelerinin geleceği üzerine yoğunlaşmışlardır.[484]

14 Ekim 1924'te Kara-Kırgız Özerk bölgesi kurulduktan sonra bölgedeki eğitim, kültür ve dil ile ilgili çalışmalar Kara-Kırgız Eğitim Komisyonuna devredilmiştir. Komisyonun başkalığına İşenaalı Arabayev getirilmiştir. B. Daniyarov, K. Tınıstanov, K. Yudahin, S. Karaçev, H. Karasayev gibi önemli isimler de bu komisyondaki diğer üyelerdi. Kara-Kırgız Eğitim Komisyonu, Kırgız yazı dilinin oluşturulması, dil ile ilgili bilimsel alt yapının hazırlanması, Kırgız Türkçesinin bir eğitim dili haline gelmesinde önemli rol üstlenen bir kurum olmuştur. Bütün ders kitapları, sözlükler ve bilimsel eserler bu kurumun sorumluluk ve denetiminde hazırlanmıştır. Bugünkü Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi, bu kurumun temelleri üzerine inşa edilmiştir.

Komisyonun vazifeleri genel olarak şunlardır:

1. Kırgız Türkçesinin alfabesini oluşturmak ve alfabe kitabı hazırlamak,
2. Ders kitapları hazırlamak,
3. Okuma yazma bileyen yetişkinler için okuma kitapları hazırlamak,
4. Öğretmenler için eğitim ve öğretim teknikleri kitapları hazırlamak,
5. Halk edebiyatı eserlerini derlemek ve derlenen eserleri basıma hazırlamak,
6. Kırgız Türkçesi için gerekli bilimsel terimler konusunda araştırmalar yapmak ve ihtiyaç duyulan terimleri oluşturmak,
7. Kırgız Türkçesiyle gazete çıkarmak.[485]

Kırgızistan'ın özerk bölge olarak ayrılmasından kısa bir süre sonra Kara-Kırgız Özerk Bölgesi'nin vilayet parti bürosu, Kırgızca olarak yayımlanacak bir gazete için tüzük hazırlamış ve gazeteyi yayıma hazırlama görevini Eğitim Komisyonu'na vermiştir. Gazetenin, Komünist parti özerk bölge parti bürosu, Devrim Komitesi (Revkom- Revolyutsionnıy Komitet) ve Rus Leninst Komünist Gençler Birliği (RLKSM- Rossiyskiy Leninskiy

[483] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.120'den *Kazak Kırgız İlimpozdorunun Tunguç Syezdi*, Kırgısizdat, Orenburg, 1925.
[484] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s. 132.
[485] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.113.

Kommunistiçeskiy Soyuz Molodeji) vilayet komitesinin ortak yayın organı olarak çıkarılması planlanmıştır.[486] Komisyon hemen çalışmaya başlamış ve *Erkin Too* gazetesi 7 Kasım 1924 tarihinde Taşkent'te ilk baskısını yapmıştır. İlk sayı 3000 adet basılmıştır. Gazeteyi hazırlayanlar o dönem Orta Asya Üniversitesi ve Kazak Kırgız Eğitim Enstitüsü'nde okuyan Kırgız öğrencilerdir. Yazı kurulunda, Sıdık Karaçev, İşenaalı Arabayev, Osmonkul Aliyev bulunmaktadır. Daha sonra Kırgız yazı dili ve edebiyatında isimleri sıkça duyulacak olan Huseyin Karasayev, S. Tulebergenov, M. Akmatov da gazetede çalışan diğer elemanlardır.[487] Gazete Aralık 1924 tarihinden sonra Pişpek'te yayımlanmıştır. 29 Ağustos 1927 tarihinde itibaren gazetenin adı *Kızıl Kırgızstan* olarak değiştirilmiştir. Latin alfabesine geçilmesinden sonra 1927, 1928, 1929 yıllarında Latin ve Arap harfli olarak çıkan gazete 1930'dan itibaren tamamen Latin alfabesi ile çıkmaya başlamıştır.

Erkin Too gazetesinin yayın tarihi Kırgız yazı dilinin resmî olarak başladığı tarih olarak kabul edilmektedir. Çünkü Kırgız Türkçesi, ilk defa özerk de olsa bir devletin sınırları içerisinde geçerli resmî yazı dili haline gelmiştir.

O dönemde yeni yazı dilinin öğrenilmesi, kullanılması ve yaygınlaşmasında *Erkin Too*'nun çok büyük rolü olmuştur. *Erkin Too*'nun satılarının, çağdaş Kırgız yazı dilinin alt yapısının oluşturulmasındaki etkisi tartışılmazdır. İşenaalı Arabayev, Huseyin Karasayev, Kasımaalı Bayalinov, Mukay Elebayev, Tügölbek Ümötaliyev, Aalı Tokombayev gibi dilbilimci, yazar ve şairlerin eserleri ilk kez burada basılmış, toplumsal konular burada tartışılmış ve böylelikle gazete, yazı dilinin işlerlik kazanmasına katkı sağlamıştır. Bu gazete henüz kurulma aşamasında olan çağdaş Kırgız yazı dilini öğrenmek isteyen genç yaşlı herkes için bir mektep görevi görmüştür. Kırgız edebiyatında mühim bir yeri olan *Kızıl Uçkun* adlı edebiyat birliğinin çekirdeğini *Erkin Too* gazetesi ile Kırgız Pedagojik Teknik okulundaki yazar ve şairler oluşturmuştur. *Kızıl Uçkun* 1930'dan sonra Kırgızistan Yazarlar Birliği'ne dönüşmüştür. *Erkin Too*'nun dışında, *Komünist dergisi* (1926), *Leninçil Caş* (1926), *Cañı Madaniyat Colunda* (1928), *Dıykan* (1928) gibi süreli yayınlar da 1920'lerde, yazı dilinin oluşumunda rol oynayan diğer önemli yayın organlarındandır.[488]

[486]Zuhra Altımışova, "Kırgızistan'da İlk Milli Gazetenin Tarihçesi (1924-1940)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:29, Ağustos 2013, s.75.
[487] Zuhra Altımışova, *a.g.m.*, s.75.
[488] Zuhra Altımışova, *a.g.m.*, s.76-88.

Eğitim Komisyonu, kurulduktan kısa bir süre sonra yani 20 Aralık 1924'te Kara-Kırgız Özerk Bölgesi Devrim Komitesinin 14 numaralı kararı ile Akademi Merkezi olarak düzenlenmiştir. Akademi Merkezinin başkanı İ. Arabayev, başkan vekili Kasım Tınıstanov[489]'dur. Bazarkul Daniyarov, O. Aliyev Merkez'in üyeleridir. K. Yudahin ve İvanov olmak üzere iki de katip bulunmaktadır.[490]

---

[489] Kasım Tınıstanov, 1901'de Prjevalski'de Çırpıktı Köyü'nde doğmuştur. Arap alfabesiyle okuma yazmayı babası öğretmiştir. 1912-1914 yılları arasında Özbek mektebine gitmiş daha sonra 1916'ya kadar Karakol şehrindeki Rus-yerli mektebine devam etmiştir. 1917'deki isyanda Doğu Türkistan'a giden Tınıstanıv, 1917'deki Bolşevik ihtilalinden sonra geri döner. 1919'da Alma-Ata'ya giden Tınıstanov, eğitimi için buradan Taşkent'e gitmiştir. Taşkent'te Kazak –Kırgız Enstitüsü'nde okuyan Kasım Tınıstanov burada Mağcan Cumabay ile tanışmıştır. Mağcan'dan oldukça etkilenen Tınıstanov, Kazakça şiirler yazmıştır. Öğrencilik yıllarında *Cas Kayrat*, *Ak Col*, *Sana* gibi gazetelerde çalışmıştır. Daha bu dönem çeşitli gazete ve dergilerde yazılar ve şiirler kaleme almaya başlamıştır. Bu yıllarda "Kıt" müstear adını kullanmıştır. Bir kısım yazılarda "Kelgin" adını da kullandığı olmuştur. Yazdığı Kazakça şiirler 1924 yılında yazdığı *Cañıl Mırza* manzumesi ve diğer Kırgızca şiirleri ile birlikte Moskova'da *Kasım Irlarının Cıynagı* adıyla basılmıştır. 1924'te *Cas Kayrat*'ta yayınlanmış olan *Marıyam menen Köl Boyunda* modern Kırgız edebiyatının ilk hikaye örneği olarak kabul edilmektedir. 1924'te Enstitüden mezun olduktan sonra Kırgız Eğitim Komisyonunda sekreter ve başkan yardımıcısı olarak çalıştı. Kara-Kırgız Özerk Bölgesi kurulduktan sonra Akademi Merkezinin genel sekreteri olmuştur. 1925 yılında *Erkin Too* gazetesinde redaktör olarak çalışmıştır.1927-1930 yılları arasında Halk Eğitim Komiseri olarak çalışmıştır.

Kasım Tınıstanov edebi faaliyetlerinin yanı sıra çok iyi bir dilcidir. Kırgız yazı dilinin kurucularından biri olarak kabul edilmesi gereken Tınıstanov, Bakü Türkoloji kongresinde Kırgızistan'ı temsil etmiştir. Kırgızların Latin alfabesine ve daha sonra Kiril alfabesine geçişlerinde çok önemli bir oynamış, Kırgız yazı diline ait ilk ciddi gramer çalışmalarını da Tınıstan ov yapmıştır. Bunların yanı sıra Rusça ve Batı kaynaklı terimler için Kırgız Türkçesinde karşılık bulmak için gayret göstermiş ve başarılı olmuştur. Söylentilere göre vefatından sonra naşını götürenler çalışmalarını almışlar ve bir daha kimse bu çalışmaların akıbetini öğrenememiştir. Tınıstanov'un binlerce kelime derlediği ifade edilmektedir. Kasım Tınıstanov, 1932'de devlet tiyatrosuna müdür olarak atanmıştır. 1933 yılında Akademiya Keçeleri adıyla geceler düzenleyerek burada, yazdığı piyesleri sahnelemiştir. Tınıstanov'un bu piyeslerle Sovyet öncesi Kırgız hayatını, burjuvaziyi övdüğü; çeşitli şiirlerinde Alaş hareketini desteklediği iddia edilmiştir. 1937'de tutuklanmış, işkence görmüş ve sonunda kafasına sıkılan bir kurşunla öldürülmüştür. Sovyetler Birliği'ndeki "Yeniden Yapılanma" siyasetinin başlamasıyla birlikte 1988'de Kırgızistan Komünist Partisinin Merkez Komite Bürosu, Moldo Kılıç ve Kasım Tınıstanov'un miraslarını değerlendirmeyi gündemine almak zorunda kalmış, bu konuda "*tarihi gerçeklerin ortaya çıkmasına izin verilsin, Kırgızistan Milli İlimler Akademisi Yazarlar Birliği, Basın ve Poligrafya Devlet Komitesi bu iki kişinin geride bıraktığı eserlerini araştırsın ve seçme eserlerini yayınlasın"* şeklinde bir karar almıştır (*Sovyetskaya Kirgiziya*, 4 Ocak 1989) Bu karardan sonra Moldo Kılıç ve Kasım Tınıstanov hakkında konuşma yasağı ortadan kalkmış oldu.

1935 yılında, hakkında suçlamalara karşılık olarak kendini savunmak amacıyla yazdığı bir yazıda kaleme aldığını belirttiği eserleri aşağıdaki gibidir (Yazının tarihi: 10 Mayıs 1935 Frunze) ("Kasım Tınıstanov İle İlgili Arşivelerdeki Belgeler", çev. Abdrasul Isakov, *Bizim Külliye Dergisi*, 53. Sayı, Ankara 2012, s. 27-28'den Kırgız Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, F. 869, C.3, k.199 -3-3):

1. *Kırgız Tili Boyunça Okuu Kitebi*, Kırgmambas, Frunze 1924
2. *Çoñdor Üçün Alipbe, Merkez Basımevi*, Moskova 1926.
3. *Kırgız Tilinin Grammatikası*, 1. Kısım, Kırgmambas, Frunze 1928.
4. *Bizdin Til,* 1927
5. *Kırgız Tilinin Grammatikası*, 2. Kısım, Kırgmambas, Frunze 1931
6. *Baldar Sözdügün Östürüü Boyunça Kitep*, OAMP, Taşkent 1932.
7. *Sostsialdık-Ekonomikalık Atalmalar Kırgımambas*, Frunze 1933
8. *Kırgız Adabiy Tilinin Cañı Orfografiyasının Dolbooru*, Kırgmambas, Frunze 1934
9. *Kırgız Tili Boyunça Hrestomaiya*, Türkmambas, Taşkent 1934
10. *Kırgız Tilinin Morfologiyası*, Kırgmambas Frunze 1934.

Bu merkezin temel amacı, Bölgesel Eğitim Bölümü'nün bilimsel ve eğitsel faaliyetlerini teorik açıdan yönetmek ve bu kuruma, planlanan işlerin hayata geçirilmesi hususunda yardım etmektir. Kurumun gerçekleştirilmesi istenen icraatlar, Eğitim Komisyonu ile hemen hemen aynıdır, farklı olan birkaç husus da şunlardır:

1. Bölgedeki bilimsel araştırma faaliyetlerini planlamak
2. Bilimsel kurumların faaliyetlerinin istikametlerini belirlemek,
3. Ülkedeki bilimsel topluluk ve merkezlerin araştırma ve inceleme faaliyetlerini organize etmek,
4. Basım yayın işlerini planlamak ve gerçekleştirmek.

Önemli görev ve sorumluluklarının yüklendiği Akademi Merkezi, yeterli eleman ve bina olmaması sebebiyle sıkıntı çekmiş [491] buna rağmen planlanan faaliyet ve görevlerin tümünü yerine getirmeye çalışmıştır. Derleme faaliyetlerini yürütmüş, istenen ders kitaplarını ve diğer kitapları hazırlamış, gerektiğinde Rusça ve Türk lehçelerinden çeviriler yapmıştır. Kendi görevleri dışında Devrim Komitesi'nin görevlendirmesi ile de çeviri faaliyetlerini yürütmüştür. Pişpek'teki Siyasî Propoganda Bölümünde çevirmen olmadığı için bu bölüme ait çevirileri de Akademi Merkezi yapmıştır. [492]

13 Nisan 1925'te Kara-Kırgız Özerk Bölgesi Bölgesel Eğitim Bölümünün kararıyla Akademi Merkezi yeniden Eğitim Komisyonu olarak adlandırıldı ve başkan İşenaalı Arabayev, başkan vekili de Kasım Tınıstanov olarak kaldı. Komisyonun katibi İvanov, yazar

---

11. "Alfavitti Almaştıruu Cönündögü Maselege Karata", *Erkin Too*, Mayıs-Haziran 1925.
12. "Alfavitti Almaştıruu Zarılçılığı Tuuraluu (1925.cıldagı Syezddegi Dokladdın Stenografiyası)", *Erkin Too*, Haziran 1925.
13. *Cañı Alfavitti Kuruunun Negizgi Turumdarı*, Bakü 1926.
14. "Çet Ölkölük Atalmaların Taasiri Cönündö", *Cañı Madaniyat Colunda*, Frunze, 1928.
15. "Kırgız Tilinin Kuruluşu" (SSCB Bilimler Akademisi Konferans'ında Sunulan Bildirinin Kısaltılmış Stenografisi), *Kirgiziya* Derlemesi içinde, SSCB B.A. Basımevi, Leningrad, 1924.

Daha fazla bilgi için bakınız: K. Tınıstanov, *XX. Kılımdın Uluu İnsanı: (K. Tınıstan uulu'nun 100 Cıldık Maarekesine Arnalgan El Aralık İlimiy-Teoriyalık Konferentsiyanın Materialdarı)*, Kr. UPA, Til İlimi İnstitutu, Haz. T. K. Akmatov, Bişkek 2002, 265 s.; S. Rısbayev, "Kasım Tınıstanovdun Eki Ömürü: Cazuuçu, İlimpozdun Tuulgan Kününün 90 Cıldıgına Karata", *El Agartuu*, No:7, 1991, s. 5-10; Abdumacit Murzayev, Ayımkan Musayeva, *K. Tınıstanov: Kılımdar Kırında*, Turar, Bişkek 2011; Ömer Küçükmehmetoğlu, "Büyük Dilci Kasım Tınıstanov", *Bizim Külliye Dergisi*, 53. Sayı, Ankara 2012; Kaçkınbay Artıkbayev, *a.g.e.*; Salican Cigitov, "Kasım Tınıstanov (1901-1938), *Türk Yurdu*, S.216, 2005, s.79-84; K. Sıdıkova, "Calgan Calaa menen Repressiyalangan Kasım Tınıstanuulu", *Kırgızstan Madaniyatı*, No:3, 19 Ocak 1989.

[490] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*,s.117.

[491] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.222'den İ. Arabayev, *Dokladnaya Zapiska*, No:5, 1 Nisan 1925.

[492] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.115-117'den KP BMA, f. 647, op.1, d.37, l. S. 38-39

da Mustafa Ahmetov oldu. Eğitim Komisyonu, belirlenen görevleri dışında, devlete ait resmî evrakların ve diğer evraklarınKırgızcaya çevrilmesi görevini de üstlenmiştir.[493]

25 Mayıs 1925'te Bişkek'te Kara-Kırgız Özerk Bölgesi Pedogoji Kongresi düzenlenmiştir. Eğitim, terminoloji, kültür, dil ve imla gibi meselelerin görüşüldüğü bu kongre sonraki yıllarda söz konusu hususlarda uygulanacak politikaların belirlendiği bir toplantı olmuştur. [494] Ahmet Baytursunov, İşenaalı Arabayev, Kasım Tınıstanov ve daha birçok aydın ve eğitimcinin katıldığı kongreyi önemli kılan bir diğer nokta Latin alfabesinin burada kabul edilmesi olmuştur. Tezimizin üçüncü bölümünde, kongrede konuşulan meseleler ve alınan kararlar daha ayrıntılı bir şekilde işlenecektir.

26 Şubat – 5 Mart 1926 tarihinde Bakü'de düzenlenen Birinci Türkoloji Kurultayı bütün Türk dünyasını bir araya getiren; etnografya, tarih, terminoloji eğitim, imla ve alfabe gibi konularda pek çok ilmi bildirinin sunulduğu[495] bir toplantı olarak Kırgız yazı diline ilişkin politikların belirlenmesinde etkili olmuştur. Kurultaya, Kırgız Özerk Cumhuriyeti'ni temsilen Osmonkul Aliyev, Bazarkul Daniyarov, Osmonkul Bölöbayev ve Kasım Tınıstanov'dan oluşan dört kişilik bir heyet katılmıştır. Burada Tınıstanov "Türk Tilderinde Alfavit Tüzüü Pirensipteri /Türk Dillerinde Alfabe Oluşturmanın Prensipleri" başlıklı bir konuşma yapmış ve Latin alfabesine hatta mümkünse Kiril alfabesine geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[496] Tınıstanov, Kırgızistan'a döndükten sonra Bakü'de sunduğu tebliği *Erkin Too* gazetesinin Nisan 1926 tarihinde çıkan 115. sayısında "Bakı Kalaasında Boloturgan Turkologiya Sıyezdi Cana Anın Kadırı" başlığı ile yayımlamıştır.[497] Bakü Türkoloji Kurultayı'nın yazı diline olan etkileri yine çalışmamızın üçüncü bölümünde detaylı olarak incelenecektir.

Çağdaş Kırgız yazı dilinin kuruluşunun ilk yıllarında dil ve alfabeye yönelik olarak kaleme alınan çalışmalar, bugünkü yazı dilinin temelini teşkil eden eserlerdir. Bundan dolayı söz konusu eserleri burada tanıtmanın gerekli olduğu düşüncesindeyiz.

---

[493]T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.125'den KR BMA f. 647, op. 1, d 37, l.25.

[494] Tsentr. Gos. Arhiv Kirg. SSR, Fond No:647, Op.40, No. s.91. Kırgız SSC Devlet Merkez Arşivi, Fon No: 647, Op.40. No. s.91.

[495] H. K. Karasayev, *a.g.m.*, s.98-99.

[496] Ömer Küçükmehmetoğlu, *a.g.m.*, s. 24.

[497] Ömer Küçükmehmetoğlu, *a.g.m.*, s. 24.

2.2. 1. Ḳırġız Alipbesi: İşenaalı Arabayev'in yazdığı *Ḳırġız Alipbesi*, 1924 yılında Taşkent'te Orta Asya Mamleket Basması'nda 4000 adet basıldı. Bu eser müstakil olarak Kırgız Türkçesi için hazırlanmış ilk alfabe kitabıdır. Aynı zamanda çağdaş Kırgız yazı dilinin kurallarının ortaya konduğu ilk gramer kitabı olma özelliğine de sahiptir. Bu çalışmanın diğer bir özelliği de tamamen millî öğelerin olduğu ve Sovyet ideolojisine yer almadığı bir eser oluşudur. Kitabın daha sonraki baskılarında ise yeni rejimin baskısı hissedilir. *Kırgız Alipbesi*, 1925 (58 sayfa), 1926 (84 sayfa), 1927 (106 sayfa) ve 1928 (128 sayfa) yıllarında genişletilerek yayımlanmıştır. 1925 baskısından sonrakilerde Sovyet ideolojisi kendisini önemli derecede hissettirmiştir. Arabayev, daha önce hazırladığı *Elifba yā ki Töte Oḳuw* ve *Cazuu Örnekleri*'ni de örnek alarak hazırladığı eserinde Baytursun'un 1912 yılında hazırladığı alfabeyi[498] Kırgız Türkçesine uyarladı. Arabayev, Baytursun'un hazırladığı alfabeyi örnek aldığını kitabının önsözünde belirtmiştir.

3 sayfada Arabayev'in yazdığı önsöz bulunmaktadır. Önsöz yeni kurulan devletin dil konusundaki ideolojisini de göstermektedir. Öneminden ötürü önsözün çevirisini burada vermeyi uygun gördük:

"*Hangi millet olursa olsun kendine ait bir dili olmadan millet olamaz. Kendine ait bir dili olmayan milletin medeniyetten ve marifetten faydalanamayacağında uzak kalacağında şüphe yoktur. Gerçekten de zamanımız medeniyet ve marifet zamanı olduğu için her bir millet kendi ana diliyle ezilen emekçileri eğitim vermeli ve gelecekteki genç nesilleri ana dilinde mektep, kitap hazırlayarak eğitmelidir. Böylesine önemli olan bir mesele için Sovyet hükümeti ve Komünist partisi imkan sağlıyor. Biz Kırgızların bir millet olduğunda şüphe yok fakat Türkistan'daki diğer milletlerin dillerinden bir farkı var mı, diye bir soru var. Cevabı açık! Elbette var.*

I. *Yaklaşık 1500 yıldan beri Kırgız dili başka dillere karışmadan yaşadı. Bunda herkes hemfikir. (Giren çok az kelime varsa onlar da Kırgız börkünü giymiştir) Özbek, Tatar ve başka Türk boylarının diline gelirsek onları hem Arapça ve Farsça kelimelerin ziyadeliğinden hem de söz varlığı ve şive farklı olduğundan tümüyle anlamak mümkün değil.*

Bize en yakın dil Kazak dili. Fakat onda da söz varlığı ve şive açısından büyük bir farklılık söz konusu. Bir diğer ifadeyle sesler ve onları ifade eden harfler bakımından farklılıklar fazla.

[498] Ahmet Baytursunov, *Oḳuw Ḳuralı*, 1912.

*Bundan dolayı Kazak dilini Kırgızlar için ana dili olarak kabul ettirmek ve gözlerini kapalı tutmak doğru değil (*gerçekleri görmelerini engellemek doğru değil, anlamındadır, Ayşe Nur Sağın*). Örnek vermeye hacet yok. İsteyenin bu elifbayı alıp diğer Türk boylarının elifbaları ile karşılaştırması yeterli olur, diye düşünüyoruz.*

Şunu hatırlatmakta fayda var: Bu alfabe oluşturulurken dilimize en yakın olan Kazak elifbasının tertibi örnek alındı. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi söz varlığı ve ses bakımından farklılıklar dikkate alınarak değişiklikler yapıldı. Kısacası tumak[499] *Kırgızca tegerek tebetey*[500] *olarak dikildi.*

Bundan sonraki elifbalar, dil öğretim kitapları ve diğer ders kitapları bu örneğe göre hazırlanacak.

I. *Muallimlere hatırlatma: Kırgız dilindeki 5 ünlü ses de uzatılabilir: «tūcō; bū; cū, sān, tān, ēk, cēk; cīn, ķīn» gibi.*

II. *"ۀ" Kırgız dilinde hiçbir zaman ince olmaz yanına kıbaçı yani «ە» bu harfi inceltemez.*

III. *Kelime sonlarındaki "ى" ile "ۇ" Kazak dilindeki gibi düdömöldük* ئدودو مولدۇك *(?) Kırgız dilinde açık çoğunlukla işitilir. Bu yüzden yani açık açık işitildiği için değiştirmeden yazmak gerekir. Kelime başında «و» veya «ۇ» varsa sonundaki ünlü ses de genelde «و» veya «ۇ» olur. Örneğin: uşu, üşü, korō, bürȭ, toķmoķ, oķuruķ, tündük gibi.*

IV. *Bunlardan başka, kelime sonlarındaki ekler «د, ت» açıkça işitildiği için bunların yazılması gerekir. Tespit edilen eksiklikler daha sonra imla kılavuzları hazırlanana kadar kontrol edilerek eksiklikler giderilecektir.*

V. *Alfabede orta harfinin yazımı gösterilmedi (?), buna gerek olmadığı için. Alfabenin yazımından açıkça görülmektedir. Bunun gibi sonda yazılan «غ» harfi de gösterilmedi, Kırgız dilinde söylenmediği için.*

VI. *Bu elifba, diğer ders kitapları ve halk edebiyatı kitapları Taşkent'teki Kırgız gençlerinin Kültür ve Eğitim Derneğinin ve Kırgız-Kazak Eğitim Komisyonunun emriyle onların kontrolünden geçerek Eğitim Komisyonunun kabulü ile basıldı ve de basılacak.*

---

[499] Tumak: bir nevi kulaklı kalpak, K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü,* C.II (K-Z), çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu, Ankara 1998, s.759.

[500] Tegerek tebetey: bir nevi yuvarlak kalpak.

Bu elifbanın eksik ve kusurlarını tespit edecek ve tavsiyelerde bulunacak öğretmenlerimize teşekkür ederiz. Alfabeyi uygun bir zamanda ikinci defa, düzenleyerek bastıracağız. Ayrıca Kırgız mekteplerinde bu elifbayı okutan öğretmenlerin, ana dilini temelden, doğru bir şekilde anlayarak, tedkik ederek kendi fikirlerinizi beyan edeceğini ümit ediyoruz.

VII. *Hatırlatma: Bu elifbayı bir anahtar vazifesi görmesi için yazdık. Kara-Kırgız komisyonu ayrılmadan önce; bu yüzden sonundaki Arap harflerinin Kırgız diliyle uyuşmadığı kısımlar var. Bu hatalar, kitabın bu basımında ayrıca düzeltilmedi. Bu eksikliklerin tümünü düzelterek kitabımızın ikinci basımında her şeyi yoluna koyacağız. Bu ilk adımda gereken değişikliklerin tümünü yapmamızı engelleyen bir takım zorluklar vardı:*

1. *Öğretmenlerimizin dagdısı داغدىسى (?) az oluşu*
2. *Kırgızlar arasında yazarçizerlerin, okuyanlarımızın ve de öğretmenlerimizin az oluşu*
3. *Taşkent'teki çalışanlarımızın imkanlarının yetersiz oluşu,*

Bu yüzden bu seneki ihtiyacımızı hesapladık ve sadece bir seneye yetecek kadar bastırdık. (İ. Arabayuulu, 1 Mart 1924)"[501]

7-31. sayfalar arasında yeni elifbadaki harfler gösterilmiştir. Gerekli yerlerde dipnotlarla bir takım açıklamalar yapılmıştır. Harflerin altına ilgili harflerin kullanıldığı kelime ve cümle örnekleri verilmiştir. Bu alfabede, Arabayev daha önce hazırladığı *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da olduğu gibi kolaydan zora, parçadan bütüne doğru gitmiştir ve yine usul-i savtiye metodunu takip etmiştir.

Alfabede şu harflere yer verilmiştir:."آ", "ب", "پ", "ت", "ج", "چ", "د", "ر", "ز","س", "ش", "ڭ", "غ", "ق", "ك", "گ", "ل",."م", "ن", "و", "ۇ", "ۆ", "ى", "ي", "ه". Bunlardan "ۇ", "ي" harflerinin yarı ünlü sesler için kullanıldığını ifade etmiştir. "ء" , *içkelik kıwaçısı* yani inceltme işareti olarak kullanılmaktadır. Bir de "ا" (*tayaḳ*) vardır, önseste /o/, /u/, /ü/, /e/ gibi ünlüler yazılırken "و", "ۇ" ve "ه" harflerinin önüne konur.[502]

[501] E. Arabayuulu, *Kırgız Alipbesi*, Taşkent 1924, s.I-III.
[502] E. Arabayuulu, *Kırgız Alipbesi*, Taşkent 1924, s.31.

32-43. sayfalar arasında kısa okuma parçaları verilmiştir: *Tüşķan-Tüġan İlikteş/ Akrabalar), Kiyimder/ Giysiler, Oyun-Oyunçuķtar/ Oyunlar, Oyuncaklar, Tamaķtar-Sūsundar/ Yiyecek ve İçecekler, Denedegi Müçölör/ Vücuttaki Organlar, Azalar, Ķuştar/ Kuşlar, Cañıltmaç-Tabışmaķdar/Tekerleme, Bulmacalar* gibi günlük hayatla ilgili metinlerdir. 43. sayfada "*Ķırġızġa başķa tilden ķatışķan sözdör üçün alınġan tıbış tamġaları" (*"خ", "ف", "ه"*)* başlığı altında, bu üç harfin alıntı kelimelerdeki kullanımları gösterilir. 43. sayfadan sonra 56. sayfaya kadar eğitici metinleri ve halk edebiyatından metinler yer alır. 57. sayfada basılmış ve basılacak olan kitapların listesi, 58. sayfada, yanlış yazılmış sözcükler ve doğru şekilleri bir liste halinde yer almaktadır.

Çağdaş Kırgız yazı dilinin kurallarını gösteren ilk kitap olmasına rağmen alfabede imla henüz oturmuş değildir. Yüzyıllardır geçerli olan imla özelliklerinin etkisi hala görülür. Bunun yanında bugün konuşmada rastlansa bile yazıda gösterilmeyen ses hadiseleri ve ağızlara ait bir takım unsurlar da yer almaktadır.

1928 yılına kadar dört defa basılan kitap 1930 yılında *Bizdin Mektep* adıyla yayımlandı. A. Osmonkulov, 1911 yılından başlayarak 20 sene boyunca binlerce öğrencinin bu "Alipbe" kitabı ile okuma yazma öğrendiğini belirtir.[503]

Öte yandan kitap eleştirilere de maruz kalmıştır. Türkistan Yüksek Onay Komisyonu (Vısşaya Attestatsionnaya Komissiya)nun Kazak Kırgız Bölümünün Başkanı Nazir Törekuluulu, *Ķırġız Alipbesi*'ni eleştirenlerden biri olmuştur. *Ak Col* gazetesinin 1924 yılındaki 497. sayısındaki makalesinde, Arabayev'in neden Lenin'den, devrimlerden, Sovyet hükümetinden ve işçi sınıfından bahsetmediği sorar; onu dönemin siyasî ve sosyal hayatına dair bilgi vermemekle itham eder. Kitabın çıkması için acele edilmesinin bunun için bir bahane olamayacağını söyler.

Buna karşılık olarak, Arabayev eserinde halkın ve işçi sınıfının yaşamında var olan unsurları anlattığını ifade eder. Çocukların yaşlarına uygun hikayeler seçtiğini; kedi, kuzu, tay gibi çocukların sevimli bulduğu hayvanların olduğu hikaye ve örneklerle istenilen fikirleri çocuklara ulaştırmanın daha kolay olduğunu savunur. Ona göre ilkokula yeni başlayan birine, Komünist parti, devrim tarihi gibi konulardan bahsedilemez, bu çocuklara ağır gelir.[504]

[503] E. Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s. 85-86.
[504] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.127'den *Ak Col*, 30 Kasım 1924.

Buna karşılık Nazir Törekuluulu, *Ak Col* gazetesinde "Şaşkandıgı Ceŋilgendiktin Belgisi" adından, cevap olarak bir yazı kaleme almıştır.[505] Nazir Törökuluulu, yazdığı yazıyı üç başlık halinde vermiştir:

1. Ay İsimleri Hakkında. Arabayev, 1924 yılında çıkan alfabe kitabında Kırgızca ay adlarının Kırgızcasının karşısına Rusçadaki karşılıkları "Rumça" başlığı altında vermiştir. Törekuluulu, verilen bu Rusça karşılıkları eleştirir. Kırgızların, Latince adları bu şekilde kullandığını nereden çıkardınız, diye sorar. Ona göre, bize Latince değil Kırgızcaları lazımdır. Kimsenin kullanmadığı Latinceyi Arabayev neden kullanmıştır? "Noyabır", kelimesi Kırgızcadaki yuvarlaklaştırma özelliğinden dolayı olsa olsa "nöyöbir" olur. Eğer bu şekilde her dilin kendine has hususiyetlerini koruyamazsak o zaman bu dillerin geleceği ne olacaktır? Arabayev'e 1924 yılında Lenin'in *Pravda* gezetesinde çıkan bir yazısını okumasını salık verir.

2. Kazak Kırgız Münasebeti. Kırgızlarla Kazakların arası iyi olmamıştır geçmişte. Bunun sebebi zenginlerin, hanların vs. Kazakları ve Kırgızları kendi menfaatleri için birbirine düşürmesidir. Atalarımızından kalan bu kötü adet hala gençlerimizin arasında yaşamaya devam etmektedir. Törekul, Arabayev'in kitabında neden "bütün dünya birliğine, beraberliğine dair" bir şey demediğini sorar.

3. Kompleks Yolu. Kitapta niçin Sovyet ideolojisinden, Kırgız tarihinden, Komünizmin getirdiği kolaylık ve güzelliklerden bahsetmediniz, diye sorar ve Arabayev'in daha evvel kendini savunmak için öne sürdüğü, çocukların bu tür konuları anlamayışını gerçek bir bahane olarak kabul etmez.

Ancak Arabayev, her ne kadar bu görüşlere karşı çıkmış olsa da kitabın 1926'dan sonraki baskılarında Sovyet ideolojisine yer vermek durumunda kalacaktır.

Bir diğer önemli husus ön sözde bahsedildiği gibi kitap, Kara-Kırgız Komisyonu kurulmadan önce hazırlandığı için imla, konuşulan Kırgızcayı tam olarak yanıtmaz. Özellikle ön sözdeki imla ve sözcükler yerellikten uzaktır. Fakat kitabın sonraki basımlarında bu durum git gide değişecektir.

[505] Nazir Törekul uulu, "Şaşkandıgı Ceñilgendiktin Belgisi", *Ak Col*, No:530, 28 Ocak 1925.

2.2.2. Ḳırġız Alipbesi: *Ḳırgız Alipbesi* 1925 yılında Moskova'da SSSR Halkları Merkez Yayınevi'nden 61 sayfa olarak ikincisi kez basılmıştır. Toplam 3000 adet basılan eser, içerik bakımından ilk baskının birebir aynısıdır. Yalnız bu baskıda daha eğitici olduğu düşüncesi ile olsa gerek görsel malzeme de kullanılmıştır. İçerik gibi imla ve dil bakımından da bir önceki baskı ile arasında neredeyse hiç fark yoktur.

2.2.3. Cazū Colunda Sāmalıḳ: Arabayev tarafından hazırlanan eser, imla konusunu işleyen müstakil ilk eserdir. Kırgız Özerk bölgesinde kurulan Eğitim Komisyonunun başkanı olan Arabayev, dil eğitiminde böyle bir kitaba ihtiyaç olduğunu ifade ederek 5 Mart 1925'te komisyona teklifte bulunmuştur. Ardından hemen çalışmalara başlanmış ve hazırlanan taslak[506] Kırgız Öğretmenleri I. Kongresinde sunulmuştur. Kongreden, çalışmanın yayınlanması kararı çıkmıştır.[507] 1925 yılında Moskova'da basılmıştır. Baskı adeti 10.000'dir. 23 sayfalık kitap 11 bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüme "Sabak/ ders" adı verilmiştir. Bölüm sonlarında anlatılan konuyla ilgili sorular sorulmuştur. Önemli hususlar "eskertüü (hatırlatma)" başlığı altında tekrar edilmiştir. Kırgızcadaki harf sayısı 23 olarak verilmiştir, bir de "ء" inceltme işareti vardır. Daha önceki alfabe kitaplarında yarı ünlüler için kullanıldığı belirtilen "ۋ", "ي" işaretleri yer almaz.

Ders başlıkları şu şekildedir:

1. Tabış Tamġası/ Arip/ Harf)
2. Tabış Tamgalarının Ündüülörü Beş/ Ünlü Harfler Beş Tanedir
3. Söz/ Kelime
4. Söz Muunu/ Hece
5. Coon Ham İçke Sözdör/ Kalın ve İnce Sözler
6. Bir-birine Tirkelip CazılaTurgan Tamgalar/ Birleşen Harfler
7. 7nçi Sabak/ 7. Ders
8. Koşumçalardın Cazuluuları/ Eklerin Yazılışı
9. Tabış Tamgalarının Özgörüştörü/ Harflerin Değişmesi
10. Rece/ Kaide
11. 11nçi Sabak/ 11. Ders

[506] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s. 297-298'den KRBMA, F. 647, op. 1, d. 134, s.29.
[507] KRBMA, F. 647, op. 1, d. 40, s.1.

Bu 11 derste harfler, uzun ünlüler, kelime, ince ve kalın okunan harfler, birleşik ve ayrı yazılan harfler, heceler ile bunlarda meydana gelen değişiklikler vb. dilbilgisi kuralları ilk defa ortaya konmuştur. Eser, /y/, /ı/, /i/ seslerinin aynı harfle karşılanması, /ı/ ve /i/ seslerinin iç ses olduğu durumlarda gösterilmemesi gibi nedenlerle eleştirilere maruz kalmıştır. Arabayev, 1926 yılında 3. baskısı yapılan alfabe kitabında bu eksiklileri gidermiştir.[508]

Eserler ilgili önemli noktaları aşağıdaki gibi maddeler halinde belirtmek mümkündür:

1. Yuvarlak ünlüler kimi yerde gösterilirken kimi yerde gösterilmemiştir. Konuşmada yuvarlak ve düz ünlüler birbirinin yerine geçmektedir ancak bugün bu ses olayı yazıya geçirilmez.[509] O dönem henüz imla standartlaşmadığı için ikili yazımlar vardır, *körsötülge-körsötülgön* gibi. Bu yazımda geleneksel imlanın etkisini de gözardı etmemek gerekir.
2. İç seste özellikle dar ünlüler gösterilmez.
3. Rusçanın etkisi Kırgızca üzerinde henüz çok zayıftır.
4. Aşırı bir yuvarlaklaşma söz konusudur: *ōzu-non* (SKYD'de son hecesinde /u/ ünlüsü olan kelimelere gelen hal eklerindeki ünlü düz ve geniş bir ünlü olan /a/ sesidir.[510]) gibi.
5. Uzun ünlülerin yazımında da bir kararsızlık vardır. Bu da henüz tam oturmamıştır: *neçö-neçō̄* gibi.
6. Oturmamış olan imladan dolayı yazım hataları göze çarpmaktadır.
7. Ses (tabış) ve harf (tamga-arip) kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılmıştır.
8. Bazı kelimelerin yazımında kararsızlık olduğu görülmektedir: *cangız-calgız; maniy-mana, maġna* gibi
9. "ۋ" ve "ۇ" harfleri, alfabede gösterilmemesine rağmen bir kaç örnekte yer aldığı görülür: 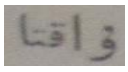 (*Cazū Colunda Sāmalık*, s.5, 6, 9, 15). Bu durum, bugün yalnızca konuşmada görülen –b->-v- değişiminin yazıya aktarılmasından kaynaklanmaktadır.

---

[508] Ufuk Deniz Aşçı, *İşenaalıArabayuulu'nun İki Eseri Cazuu Colunda Saamalık ve Alip-Bee Notlar-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, Palet Yayınları, Konya 2010, s.16.

[509] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 42.

[510] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili,* s.41.

10./y/, /ı/ ve /i/ seslerinin klasik imlada olduğu gibi tek bir harf ile gösterildiği görülmektedir.
11. Özellikle zarf fiil eki -p'den önce ve iç ses durumundaki dar ünlü /ı/ ve /i/ sesilerinin yazılmamasının bilinçli bir tercih olduğu ifade edilmiştir.
12. Burada geçen bazı gramer terimleri hala kullanılmaktadır.
13. Terimler de dahil olmak üzere bütün sözcüklerin ve anlatımın Kırgız Türkçesine uygun olmasına ve diğer lehçelerden farklı olmasına özellikle dikkat edilmiştir.
14. –rl->-rd- şeklindeki ses değişimi de oturmamıştır (türlü> türdü̵, barlık̵> bardık). Buna klasik imla tesiri sebep olmuş olabilir.
15. Tasviri fiilli birleşik fiillerin, ġana edatının, da edatının nasıl yazılacağı konusunda netlik yoktur (*birinin-ġana- ökõ ġana* vb.).
16. Noktalama işaretlerinin hangi durumlarda kullanılacağı konusunda bir netlik yoktur.
17. Kırgız Türkçesine artık şive değil müstakil bir dil olarak yaklaşılır.
18. O dönem henüz şahıs zamirlerinin ve şahıs eklerinin nezaket şekilleri ortaya çıkmış değildir.
19. Kapalı e kullanılmamıştır.

2.2.4. Alipbe: İlk olarak 1924 yılında yayımlanan alfabe kitabının 3. baskısı olup yalnızca Alipbe ismi ile çıkmıştır. Kitabın, bu çalışma için kullanılan nüshasında ilk sayfa yoktur. Muhtemelen bu sayfada önsöz yer almaktaydı. 84 sayfa olarak hazırlanan kitap 1926 yılında Kırgızistan Devlet Basımevi'nden çıkmıştır. 10.000 adet basılmıştır. İlk 16 sayfada sırayla harfler tanıtılmış, bu harflerin kullanıldığı kelime ve cümle örnekleri verilmiştir. Hemen her sayfada resim veya fotoğraf vardır. Bu resimlerle harflerin daha kolay öğrenilmesi amaçlanmıştır. Daha önceki alfabelerden farklı olarak bu alfabede önce harf değil kelimeler verilmiştir. Yani parçadan bütüne değil bütünden parçaya doğru gidilmiştir. Bu Arabayev'in daha önceki kitaplarında kullandığı metottan farklıdır. 16.sayfada Kırgız yazı dilinde kullanılan harfler hakkında bilgi verilmiştir. Bu farklılığın sebebi, ses metodu yerine tümüyle kelime metoduna geçilmiş olmasıdır. Kitabın 1928 yılında yapılan baskısının önsözünde belirtildiğine göre bu değişiklik, öğretmenlerden gelen talep üzerine yapılmıştır.

Eserde, 24 harf ve bir de inceltme işareti "ء" vardır. Bu işaretin adı daha önce *ķıwaçı* iken burada *ķıbaçı* olarak değiştirilmiştir. Ayrıca *tayaķ* (ı) kaldırılmıştır. /y/ sesi ile /ı/ ve /i/ sesleri birbirinden ayrılmıştır, /y/ sesi için "ۇ", /ı/ ve /i/ sesi içinse "ۋ" harfi kullanılmıştır. Ancak –yı, -yi hecelerinde ünlü yazılmamış yine "ۇ" ile hece gösterilmiştir. /o/ ile /u/ ve /ö/ ile /ü/ harfleri karıştırıldığı için /u/ ve /ü/ sesi için 'ۉ' harfi getirilmiştir.ڭharfinin yerine ع kullanılmaya başlamıştır. Bu uygulamanın dizgide kolaylık olması için getirilmiş olması muhtemeldir.

Okuma parçaları ve cümleler konusunu konargöçer yaşam, doğa, eğitim gibi öğrencilerin hayatlarının bir parçası olan unsurlardan almıştır. Bunun yanı sıra modern şehirlerin, teknik yeniliklerin anlatıldığı yazılar da yer almaktadır.

Ayrıca önceki iki baskıdan farklı olarak 'Lenin', 'Öktöbür Ulu Künü', 'Koşçu Uyumu'[511] gibi, dönemin hakim ideolojisini yansıtan metinlere de yer verilmiştir. 40. sayfadan sonra daha uzun okuma parçaları bulunmaktadır. Alıntı kelimelere Türkçe karşılıklar bulunduğu veya kelimenin Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlandığı görülür: *cer may (petrol), tıraktır, iliktir, tilipun, pabrik, zoot vb.* Ayrıca "ķuday bilet (Allah bilir)" gibi dinî bir ibarenin yer alması da ilginçtir.

2.2.5. Ķırġızdın Alip-Beesi: Arabayev'in alfabe kitabı 1928 yılında, bu kez de adı değiştirilmiş olarak, *Ķırġızdın Alip-Beesi* adıyla basılmıştır Kırgızıstandın Memleket Basmasında toplam 10000 adet basılmıştır. Arap alfabesi ile hazırlanmış son alfabe kitabıdır. Toplam 128 sayfa olup bu sayfa sayısı bir önceki baskılara göre bir hayli fazladır. İlk iki sayfada ön söz yer almaktadır. Arabayev burada köy öğretmenlerine seslenmiştir. Önemli konulara değinilen önsözde Arabayev şunları ifade etmiştir:

"*Köy Öğretmenlerine birkaç söz.*

Öğretmen Yoldaşlar! 1924 yılında Kırgız dilinde, fonetik usule uygun hazırlanmış bir alfabe çıkarıldı. Bu alfabenin 1925 yılındaki Bilim Kongresinde alınan kararla bir takım düzeltmeler yapıldı ancak bu gerekenden çok azdı. Bunun için alfabenin yenilenerek yazılması lazım geldi. 1926 yılında Öğretmenler kursunda bütün kursiyer öğretmenler "tamamen kelime metodu kullanılsa daha iyi olurdu" dediler. Bu teklifi Eğitim Komisyonu kabul etti. Sonraki alfabe kitabı bu yöntemle yazıldı. 1926-27 yıllarındaki tecrübelere

[511] İ. Arabayuulu, *Alipbe*, 1926, s.57-61.

bakıldığında mezkur yöntemle yazılmış bir alfabe kitabının okutulması için henüz erken olduğu anlaşıldı. Şimdi 1927-28 yılları için hem ses hem kelime metodunu içeren, öğretmenin ustalığına göre öğretme usulünde elini güçlendirecek bir kitap hazırlandı. Bizde öğretmen el kitabı ve ders kitabı yeterli olmadığı herkesin malumu. Ancak yine de bu alfabe kitabındaki yazıları öğretmenler yerli malzemelerle karşılaştırarak okutmalıdır. Başlangıç sınıflarındaki çocukları okutmak zor olsa da üşenmeden eğlendirerek çalışmaya alıştırmak gerekir. Kitabın başındaki harfleri göstermeden önce çocuğu tek tek seslerle sonra heceler, ses birlikleri ile tanıştırmalı ondan sonra "o sesinin harfi işte bu" diye gösterilmeli.

*Bugün Kırgızların eğitim durumu apaçık ortada. Bu kötü durum hepimizin ayıbı. Fakat bu eğitim ihtiyacını zamanını ayarlayarak hesabını yaparak ustalıkla gidermek sizin vazifeniz. Daha önceden, en evvel en zor seslerin harflerini yazdırmak suretiyle alfabeyi bir günde okutup hemen okumaya geçirilirdi. Böylece 10 yılda ancak öğrenci okuma yazmayı öğreniyordu. Sonra Kazak elifbası ortaya çıktı. Öncekilerden daha kolaymış diye onu okudular. En sonunda ana diliyle fonetik usulle Kırgız elifbası yazıldı. İşte şimdi oldu deyip canla başla okumaya başladılar. Hangi yolun doğru, hangi elifbanın uygun olduğuna bakmadan, okumaya susamış halk, okuma yazma öğrenmenin sevinciyle okumaya devam ediyor. Elifba elden geldiğince GUS (*Gosudarstvennogo Uçenogo Soveta-Devlet Akademi Konseyi*) programı temel alınarak hazırlandı. Bu yüzden öğretmenler elifbadaki her şeyi öğretmeye çalışmak yerine dersine uygun şeyleri öğretmesi gereklidir. Arabayuulu, 1927*"[512]

1926'da bütünden parçaya yani kelimeden sese doğru ilerlemeyi esas alan bir öğretim şekli denenmiştir. Ancak bu yöntemin yeterince verimli olmadığı düşünülerek burada yeniden sesten kelimeye yöntemine dönüldüğü görülmektedir. Arabayev, öğretmenlerin istediği metodu seçebilmesi için her iki yönteme de kitabında yer vermiştir. Her ders için ayrı kitap olmadığı için bu alfabe kitabı farklı derslerdeki kitap ihtiyacını karşılayacak bir ana ders kitabı şeklinde hazırlanmıştır. Bu yüzden Arabayev, öğretmenleri, sadece dersleriyle ilgili kısımları öğretmeleri hususunda uyarmaktadır. Kitabı öğretmenler de kılavuz kitap olarak kullanmışlardır. Farklı ihtiyaçları karşılamaya yönelik hazırlanan eser bir önceki baskılarına göre daha hacimlidir. Yine bol miktarda resim ve fotoğraf konulmuştur. Aralarda çeşitli alıştırmalar verilmiş, boş bırakılan kısımların öğrenciler tarafından doldurulması istenmiştir. 65. sayfaya kadar harfler öğretilmiştir. Kısa okuma parçaları, kelimeler ve cümleler verilmiştir. 66. sayfada alfabede yer alan harfler listelenmiştir. Buna göre 24 harf vardır. 125.

[512] İ. Arabayuulu, *Kırgızdın Alip-beesi*, 1928.

sayfaya kadar tekrar okuma parçaları, bilgilendirici metinler, resim ve fotoğraflar yer almaktadır.

126. sayfada "*eski ḳırġızdar ḳoldonup cürgön arap alip-bēsinin tamġalarınan mına bul tamġalar çıġarıldı/ Kırgızların kullandığı eski Arap alfabesinden şu harfler çıkarıldı*" başlıklı bir yazı yer almaktadır. Yeni oluşturulan alfabe fonetik esaslı bir alfabedir. Dolayısıyla alıntı kelimelerde kullanılan harfler, alıntı kelimeler telaffuz edildiği gibi yazıldığı için artık işlevsiz kalmıştır. Arabayev, I. Kazak-Kırgız İlim Adamları Kongresinde alıntı kelimelerde ve bazı Türk lehçelerinin bünyesinde yer alan"ۋ", "ھ", "ف" gibi harflerin kullanımdan kaldırılmasına karşı çıkmış ve bundan önceki elifbalarda bu harflere yer vermiştir. Buna rağmen bu harflerin tümü 1928 itibariyle kullanımdan kaldırılmıştır. Kırgız Türkçesinin fonetiğine uymadığı için harflerin kaldırıldığını belirten yazı şu şekildedir:

"*Kırgızların Kullandığı Eski Arap Alfabesinden Şu Harfler Çıkarıldı*

Biz bu harfleri, yazması zor olduğu için çıkarmadık. Kırgızlar günlük yaşamda bu sesler kullanmıyor ve bu seslere Kırgızların dili de dönemez. Bu yüzden Kırgızların kullandığı seslerden bunlara en yakın olanları alındı.

1-ھ: Bu, Kırgız dilinde az da olsa var ancak yalnızca insanlar yorulunca ya da hasta olunca nefes alırken, iç çekerken bu sesi çıkara. Örneğin: ah, ohū. Bazen kadınlardan duyulur:"ah caman aram" gibi. Yaygın olarak kullanılmadıktan sonra bu harfin çıkarılmasını makul gördük.

2- "ع", "ح" : Bu ikisini Kırgızlar kesinlikle kullanmıyorlar. ḥamd, maḥmūd, 'ālī gibi. Kırgızlar bunlara amıt, māmıt, ālı demektedirler. Kelimenin sonunda "د" sesi gelmez yerine "ت" gelir. "ح", "ع" yerine "ٴ" gelir.
3- "خ" yerine "ق" alındı: ḫabar = ḳabar.
4- "ث" ile "ص" yerine "س" alındı. Ṣamārḳan, ṣābr = samarḳan, sabır
5- "ذ", "ض", "ظ", yerine "ز" alındı, mü'eẕẕin, ḳarż, ẓālim = muwazin, ḳarız, zalım.
6- "ط" yerine "ت" alındı. ṭālip= talıp gibi.
7- "ٴ" kelimenin başında yer alırdı. Başındaki "ٴ" şapkasını kaldırılıp "ا" in yalnız kendi kaldı. Daha önce bu "ا" söyo͞ tayaḳ (destek değneği) olarak kelimeye ilk harf olarak gelen ünlülerin başına konulurdu. Şimdi bu ünlüler değnek olmadan yazılmaya başladı.

اۋر، اوروق، اه،ەس *kelimeleri* ۇر، وروق، ەەەس *şeklinde yazılır oldu. "ا" nerede olursa olsun ünlü bir sesin (/a/) karşılığı oldu:* ال، ايليق، الما، *gibi.*

Kırgızistan'da 1925'ten itibaren Latin alfabesine geçiş tartışılmış ve Bakü Türkoloji Kongresinden iki yıl sonra 1928 yılında Kırgızlar Latin alfabesine resmî olarak geçmişlerdir.[513] Yeni alfabe bu kitapta tanıtılmıştır. 126. sayfada yeni Latin alfabesi Arap harfli karşılıkları ile verilir:

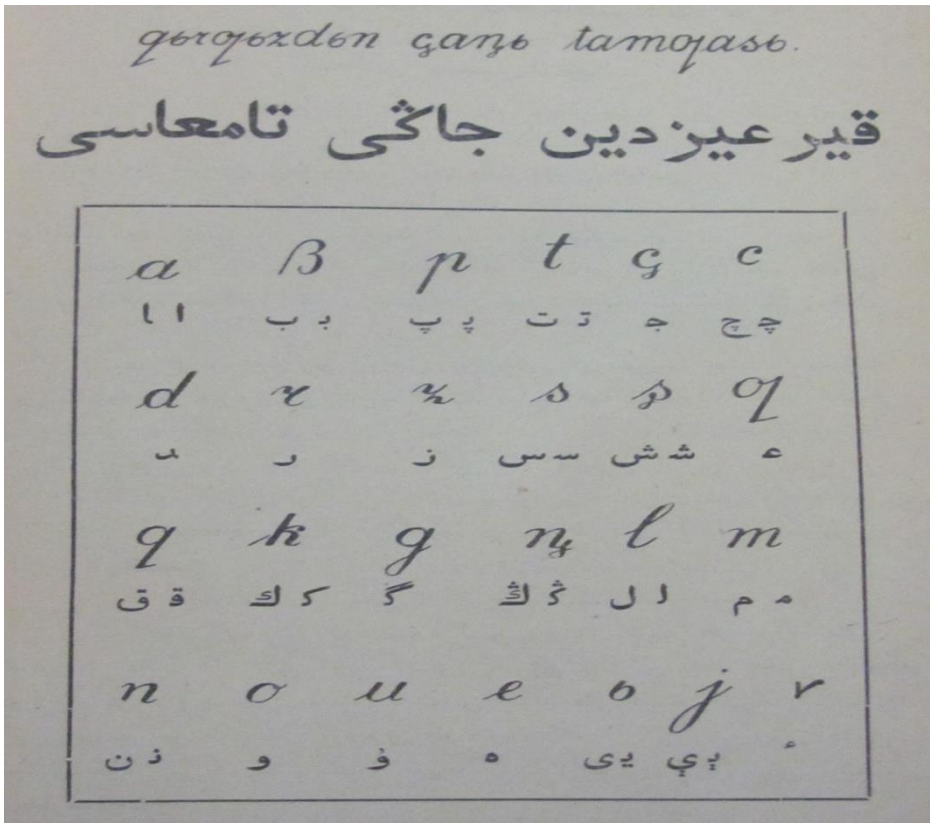

Foto.5. Yeni Latin Alfabesi, *Kırgızdın Alip-Beesi*, 1928, s.126

Bundan sonraki iki sayfada aşağıdaki örnekte yer aldığı gibi hem Latin hem Arap harfli cümle örnekleri verilir:[514]

[513] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *Kırgız Cazuusunun Tarıhınan*, Kırgız SSR İlimler Akademiyası Til cana Adabiyat İnstitutu, (Dosya No: 1541 ç/vı-552), s.57.
[514] E. Arabayev uulu, *Kırgızdın Alipbesi*, 1928, s.127.

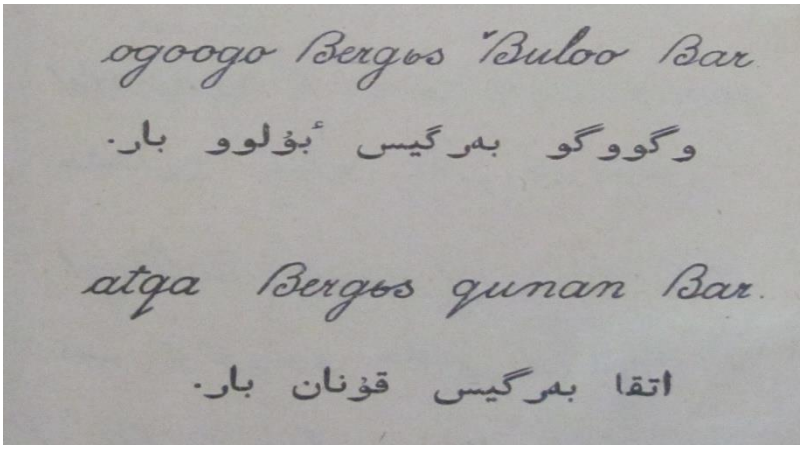

Foto.6. Latin ve Arap harfli cümle örnekleri, *Kırgızdın Alip-Beesi*, 1928, s.127.

2.2.6. Cañılık*:* Arabayev bu eseri H. Karasayev ile birlikte hazırlamıştır. Kırgızstan Mamleket Basması'ndan 1928 yılında çıkmıştır. Bakü Türkoloji Kurultayında alınan karar gereği 1928'de Latin alfabesine geçilmiştir. Bu çalışma da yetişkinlere yeni alfabeyi öğretmek amacıyla yapılmıştır. Resimli olup 84 sayfadan oluşmaktadır.[515]

2.2.7. Bizdin Cañı Alipbe: 1927 yılında Kırgızistan Bölgesel Eğitim Komitesi (Kırgızıstandın Oblustuk Atkaruu Kemiteti)nin altındaki Yeni Alfabe Komitesi (Cañı- Alıp-Bee Komiyteti) tarafından hazırlanmıştır. Dış ve iç kapakta başlıktan sonra parantez içinde *Kırgızdın Cañı Alıp-Bee'sinin Kıskaça Tarıġı* (Kırgızların Yeni Alfabesinin Kısa Tarihi) şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Frunze'de Kırgızdın Basma Söz Taratuu Mekemesi (Kırgız Yayınevi)'nde basılmıştır. 13 sayfadan oluşmaktadır. İç ve dış kapakta eserin adı hem Arap alfabesiyle hem Latin alfabesiyle verilmiştir. Sayfalar numaralandırılmamıştır. Sağ taraftan başlanmak suretiyle Arap harfli olarak Kırgızca yazılmıştır. Bu kısım 8 sayfadır. 9. sayfada Rusça Kiril alfabesiyle ve Arap harfli olarak Kırgız Türkçesiye " *Yeni Alfabe Komitesinin başkanı Orobekuulu Abdıkadır Yoldaş*" ibaresiyle Abdıkadır Orozbekuulu'nun resmi yer aşmaktadır. Diğer Rusça olarak Kiril alfabesiyle yazılmıştır ve kitabın solundan başlamaktadır. Bu bölüm 4 sayfadır. 1925'ten itibaren Latin alfabesi ile ilgili olarak yapılan çalışmalar anlatılmıştır. Çeşitli kanıtlar sunulmak suretiyle Arap alfabesinin ne kadar kullanışsız ve zor olduğu; Latin alfabesinin de bunun tam aksi özelliklere sahip olduğu

[515] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s. XX.

anlatılmaya çalışılmıştır. Kabul edilen Latin alfabesi verilmiştir. En sonda ise Latin ve Arap harfli olarak çeşitli cümle örnekleri bulunmaktadır.

2.2.8. Oḳū Kitebi*:* 1924 yılında Taşkent'te Orta Asya Taratuu Mekemesi'nde 5000 adet basılmıştır. Toplam 97 sayfadan oluşmaktadır. Kasım Tınıstanov tarafından hazırlanan kitabın kapağında -Kırgız Türkçesiyle yazılmış ilk eserlerden biri olduğu için olsa gerek - 'ḳırġız tilinde' diye bir ibare yer almaktadır. Girişte yazar tarafından yazılmış bir önsöz bulunmaktadır. Önsözü şu şekilde özetlemek mümkündür: Bu eser çocuklar için yazılmıştır. Ancak çocuklara uygun bir eser yazmak oldukça zordur. Çünkü ilmi açıdan yeterli değiliz, öğretmen olarak çocuklarla bir arada bulunmadık. İkinci olarak çocuk edebiyatına dair bir temelimiz yok. Her ne kadar halk edebiyatı açısından zenginiz desek de onların içinden çocuklar için uygun olanı bulmak oldukça zor oldu. Üçüncü olarak bu kitap bir ay içerisinde hazırlandı. Okullarda okutulacak yeterli kitap ve ders materyali olmadığı için bu eser hazırlandı.

Hatırlatmada ise kitabın önceden, eski imla ile hazırlanmış olması dolayısıyla yeni imlaya göre düzenlenemediğinin belirtildiği bir hatırlatma notu yer almaktadır. Bu not, kitabın Kırgız Türkçesine ait ilk alfabe kitabı olan *Ḳırġız Alipbesi*'nden daha evvel yazılmış olabileceğini akla getirmektedir. Çünkü o dönemde imla veya alfabe ile ilgili yapılmış başka bir çalışma yoktur. Eserde alfabe, gramer veya imla ile ilgili herhangi bir konuya yer verilmez. Kitap tamamen okuma parçalarından oluşmaktadır. Seçilen parçaların ilkokul çağındaki çocukların seviyelerine uygun olmasına dikkat edilmiştir. Çeşitli masallar, bilmeceler, şiirler ve fabıllardan yararlanılmış, didaiktik konular işlenmiştir. Halk edebiyatına dair zengin bir malzeme sunan kitapta Dayir menen Nabek adlı bir Doğu masalı da dikkat çekmektedir.

Kitapta yer alan metinlerin başlıkları şu şekildedir: *Abıldın Mektepke Barganı, Ḳantip Ḳotur Boluştu?, Ḳoturdan Ḳantip Ḳutuluşdu?, Bala Menen Çımçık, Kelte, Maktepte Baldar Tartibi, Kalpıçı, Üru, Cetim, Kiçinekey Aḳılman, Sonun Üy, Sonun Üydün Çecūsü, Bul Emne Üçün Caralġan, Den Müçölörü Tūrasında Tabışmaḳdar, Albarstı, Talaġa Tay Önüptür, Böbök Termetkende, 16nçı Nōmurdaġı Tabışmaḳdardın Çeçūsü, Comoḳ, Adam Tūralū, Bilim Tügönbös Baylıḳ, Aldar Kösō Menen Şaytan, Kömöç, Dayır Mene Nabek, Caman Coldoş, Durustuḳ Menen Buruştuḳ, Kiçine Bātır, Ḳayran El, Ḳuştar (Sōdager Ḳarġa, Suḳtuḳ, İlbesinder, İtelgi, Kök Uyanın Bürküt), Añdar (Böydö Çaġım, Balban Tülkü, Sopular, Ayū, Ḳaman, Mergen), Maldar (Maldardın Talaşı, Oysul Ata, Ḳambar Ata (Cılḳı), Zengi Baba*

(Uy), Çolpon Ata (Ķoy), Mal Tūrasındaġı Tabışmaķdar, Arap Atı, Taştandı İt), Külkülör (Toķtosun Menen Taydın Bıtışķanı, Ķonoķdun Batası, Tergөө, Namaz, Canaza, Oy Menen Çıġaraturġan Esebetter, Ötkөөl, Carış, İnternetsiyonal, Bölümdögü Esepterdin Çeçүүsü, Ķış (Ķış Keldi, Ķış, Aķ Töş, İynelik Menen Ķumursķa), Sүrөөlör (Ķar Tūralı, Muz Tūrasında, Sūķ Tūrasında, Caraş Üşügöndö, Köp Caşaġan Bilbeyt Köpdü Körgön Bilet, Ķışdın Aķırķıömürü), Caz (Cazdın Kelişi, Caz – Emgek Mālı, Caz, Cazdın Künü Tiriçiliktin Arpalıp Turġan Kezi, Ķazaķ Ķızının Ķonoķķo Aytķan Cōbu, Birinçi Kün Kürkürögöndö, İştegen Ġana Tişteyt Eken, Cılan Cumurtķası, Cılan Menen Torġoydun Arbaşķanı, Caylōġo Köçүү, Caylō, Bekbekey, Baştañ, Börü Balası İt Bolboyt, Kүkүk Taķ Ķatdı, Cay, Cay Ķanday Uvaķıt, Tırmōç, Arpa Menen Būday, Bizdin Eldin Ülüşü, Çaġılġan, Çaġılġan Tiygen Adamdı Ķantip Emdөө Kerek, Sүrөөlör), Küz (Emne Sebseñ Oşonu Ororsuñ, Köz-Talaş Māl, Übüm, Çübüm, Atım, Batinim, Baba Dıyķan, Küzdün Ömürü, Sүrөөlör, Ay Kündün Tutulġanı Emneden Bolot).

94. sayfadan itibaren kitaptaki yanlış yazılmış ifadeler ve doğruları liste halinde verilmiştir. Kitabın belli başlı imla hususiyetleri şu şekildedir:

1. Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğine ait özellikler görülmektedir: -DAn ayrılma hali eki, görülen geçmiş zaman eki gibi ekler yalnızca d'li şekilde yazılır.

2. –yı, -yi/-ıy, -iy gibi hecelerin tek harfle, "ى" ile karşılanması. Ancak bu kullanım da düzenli değildir.

3. ب harfi /p/ sesi için de kullanılır. Özellikle iç ve son ses durumundaki /p/ sesi "ب" harfi ile ifade edilir.
4. İç durumunda olan dar ı ve i ünlüsünün yazılmadığı örnekler vardır.

5. 'neçe' yerine kullanılan 'eçe'nin kullanımı Kuzey ağzının özelliğidir. Kuzey ağızlarında baştaki n sesi düşmeye meyillidir.[516] Günümüzde standart Kırgız yazı dilinde yoktur.

6. Yazı dili henüz oluşum aşamasında olduğu için bazı kelime ve eklerde birden fazla yazım şekline rastlanmaktadır.

[516] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, Frunze 1972, s.128.

Ḳırġız Alipbesi ile beraber basılan ilk kitaplardan olduğu için eserde kullanılan harfler ve bunların ses değerleri aşağıdaki verilmiştir:

a. *Oḳū Kitebi*'nde Geçen Ünlü Harfler ve Ses Değerleri

Standart Kırgız Yazı Dilinde Yer Alan Sesler	*Oḳū Kitebi*'nde Kullanılan Sesler	*Oḳū Kitebi*'nde Kullanılan Seslerin Harf Karşılıkları		Standart Kırgız Yazı Dilinde Yer Alan Sesler	*Oḳū Kitebi*'nde Kullanılan Sesler	*Oḳū Kitebi*'nde Kullanılan Seslerin Harf Karşılıkları
a	a	"ا,آ"		u	u	"ۇ, اۇ"
-	ä	ا		ü	ü	"ۇ,اۇ"
e	e	"ه", "اه"		ā	ā	"ا"
ı	ı	"ى" "ي"		ē	ē	"اه"
i	i	"ي" , "ى" "ي" "ا"		ō	ō	"وو"
o	o	"و,او"		ȫ	ȫ	
ö	ö	"و", "ۇ"				
-	w*					

b. *Oḳū Kitebi*'nde Geçen Ünsüz Harfler ve Ses Değerleri

Standart Kırgız Yazı Dilinde Yer Alan Sesler	*Oḳū Kitebi*'nde Kullanılan Sesler	*Oḳū Kitebi*'nde Kullanılan Seslerin Harf Karşılıkları		Standart Kırgız Yazı Dilinde Yer Alan Sesler	*Oḳū Kitebi*'nde Kullanılan Sesler	*Oḳū Kitebi*'nde Kullanılan Seslerin Harf Karşılıkları
b	b	ب		n	n	ن

*Kazak Türkçesindeki diftonglardan biridir, Güldarhan Rısbayeva, *Kazak Tılı Grammatikalık Anıktagış- Kazak Dili Bilgisi Kılavuzu*, çev. İbrahim Esen, Almatı 2008, s.12.

c	c	ج		ñ	ñ	ڭ
j	-	-		p	p	پ, ب
ç	ç	چ		r	r	ر
d	d	د		s	s	س
f	f	-		ş	ş	ش
g	g	گ		t	t	ت
ġ	ġ	غ		v	-	
h	h			-	w	"ۇ", "ۋا"
-	ḫ			y	y	"ى", "ي"
k	k	ك		z	z	ز
ķ	ķ	ق		ts	-	-
l	l	ل		ts	-	-
m	m	م		-	ء	ء

2.2.9. Bizdin Til: Kasım Tınıstanov tarafından ilkokullar için hazırlanmış olan eserin ilk bölümü 1927 yılında Arap harfleriyle basılmıştır. Ancak kaç adet basıldığı belli değildir. Eser 1925 sonu veya 1926 yılında yazılmış olsa gerek çünkü eserde 1926 yılına ait takvim bir verilmiştir. 1928 yılında Latin harfleriyle *Ene Tilibiz* adıyla yeniden basılmıştır. İlkokullar için Kırgızcadaki sesleri ve kelime yapımını tanıtmak amacıyla ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Tınıstanov, bu eserle Kırgızcanın gramer sistemini kurallı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamıştır. Kırgız Türkçesinin özellikleri ilmî olarak ilk defa incelenmiş; ses bilgisi ve şekil bilgisi hakkında geniş bilgi verilmiştir.[517]

[517]A. A. Abdıkalıkova, "Kızıl Professordun Saamalıktarı", http://nbisu.mov.su/_ld/12/1260_IGU_ABDYKALYKOV.pdf, (16.07.2017), s. 1.

2.2.10. Cañı Ayıl: Kasım Tınıstanov'un ilkokul birinci sınıf için hazırladığı bu ders kitabı Yeni Alfabe Komitesi tarafından 1929 yılında basılmıştır. Bu kitabın kaç adet basıldığı belli değildir. Toplam 74 sayfadır. Latin alfabesi ile basılmıştır. Antoloji (hrestomatiya) şeklindir. Çocukların yaşlarına uygun olarak adab-ı muaşeret kurallarını öğretmeyi; onların duygularını, bilme yetilerini geliştirmeyi amaçlayarak hazırlanmış eserde 53 hikaye, 31 ır, 1 manzume (*Bala menen Çımçık*) ve İ. A. Krilov'un "İynelik menen Kumurska" isimli fablının çevirisine yer verilmiştir.[518] Kitaptaki bazı metinler daha önce yayımlanmış olan *Oķū Kitebi*'nde de yer almıştır.[519]

2.2.11. Oķū-Cazū Bil: Kasım Tınıstanov'a ait kitap 1927 yılında Moskova'da SSSR Merkez Basımevi'nden çıkmıştır. 10.000 nüsha olarak basılmıştır. 49 sayfadan oluşan kitap yetişkinlere okuma yazma öğretmek üzere hazırlanmıştır. Önsöz yoktur, yalnızca içindekiler kısmı verilmiştir. Bundan sonra sırayla harfler gösterilmiştir. Harflerin altında örnek kelimelere yer verilmiştir. Her harf için bir de resim konulmuştur. 16. sayfaya kadar harfler gösterilmiştir. Gerekli yerlerde dipnotlarla açıklamalar yapılmıştır. 17.sayfada alfabe verilmiştir. Buna göre alfabede 24 harf ve bir de kıbaçı (ء) vardır. 16-18. sayfalar arasında okuma parçaları yer almaktadır. 47. sayfada ise çeşitli ölçü birimleri verilmiştir. Son sayfada da 1926 yılına göre hazırlanmış bir miladi takvim yer almaktadır. Kısacası bu eser alfabeyi ve temel bazı bilgileri öğretmek amacıyla hazırlanmıştır. Sovyet rejimini öven ve Sovyet rejimi hakkında bilgilendirici mahiyette olan okuma parçaları dikkat çekmektedir. Söz varlığına bakıldığında Rusça üzerinden Batı kökenli kelimelerin daha yoğun bir şekilde girmeye başladığı görülmektedir. Ancak hala kelimeler Kırgız Türkçesinin ses özelliklerin uygun bir şekilde yazılmaktadır, en azından bu yönde bir gayret söz konusudur. Kitapta yer alan yazıların başlıkları şöyledir: *Közdū Sokurlar, Padışa Zamanındaġı ķırġız eli, Padışa Zamanında aġartū işteri, Emne üçün bizden ķotur coġolboyt?, Ķurt-ķumursķa, çımın-çirkey adamdın duşmanı, 1916. Cıl, Ķayran el, Azırķı ķırġızıstan, Ķırġızıstan cer, el, mal esebi, Emne sepseñ oşonu orosuñ, Arpa menen būday, Tıraķtır, Sanı az bolso da uz bolsun, Caz-emgek mālı, Caz (şiir), Küz-talaş mālı, Emgek ķadırı ķışta sınalat, Keperetsiye, Coldoş Lenin emgekçilerge emine dedi?, S. K. R. S (SSSR), Keñeş Ökmötü, Keñeş Ökmötünün Çoñ Başķarması, Ķırġız ayalı cana ķalıñ mal, Ayaldar teñdigi, Coldoş Lenin cana kemünüs partiyası, Kemsemol, Coldoş Lenindin Sözdörü, Piyoner, Ķızıl as-ker, Ķızıl as-kerdin Tarbiyası, Bizdin urān (İnternatsanal), Özgörüş Mayramdarının, cardı-calçılardın ķaygūlu*

[518]A. A. Abdıkalıkova, *a.g.m.*, s. 2.
[519]A. Abdıkalıkova, *a.g.m.*, s. 2.

kündörünün Kelenderi, Metir ölçөlörü menen orus ölçөlörün salıştırġan tizme, 1926. Cıldın kelenderi, Ay attarı.

2.2.12. Ene Tilibiz-I (*Kırgız Tilindegi Tıbıştardı Cana Söz Bütüştörün Taanıtgıç Kitep*)*:* Kasım Tınıstanov tarafından hazırlanan kitap 1928 yılında Kırgızstan Memleket Basması'nda Latin alfabesiyle yayımlanmıştır. Eser, ilk olarak 1926 yılında Arap harfli olarak *Bizdin Til* adıyla çıkarılmıştır. Çağdaş Kırgız yazı dilinin gramer kurallarının ortaya konduğu ilk ciddi çalışmadır. İmlayla ilgili konuların da yer aldığı kitaptaki konu başlıkları şöyledir:

1- Söz. Süylöm. Tıbış/ Kelime-Cümle-Ses
2- Öktöbür Mayramı
3- Muun Sızıkça. Tıbış/ Hece-Kısa Çizgi-Ses
4- Böbök Termetkende
5- Kırgız Tilindegi Tıbıştar Cana Alardın Tamġaları/ Қırġız Tilindegi Tıbıştar cana Alardın Tamġaları
    a. Ündӣ Tıbıştar, Alardın Özgörüştörü Cana Bölünüştörü/ Ünlü Sesler ile Onların Değişimleri ve Gruplandırılmaları
    b. Ünsüz Tıbıştar, Alardın Özgörüştörü Cana Bölünüştörü/ II. Ünsüz Sesler. Bunların Değişimleri ve Gruplandırılmaları
6- Cazġı Tañda
7- Sözdör
    7.1. Müçölömö Sözdör/ Yapım Eki Alabilen Kelimeler
        7.1.1. Uñgu Sözdör/ Kök Halindeki Kelimeler
            7.1.1.1. Calқı Uñġu
            7.1.1.2. Қomoқ Uñġu
            7.1.1.3. Қoş Uñġu
        7.1.2. Kurama Sözdör/ Türemiş Kelime
            7.1.2.1. Calқı Қurandılӯ
            7.1.2.2. Қoş Қuradılӯ
            7.1.2.3. Köp Қuradılӯ
8- Қurandı Müçö, Ulandı Müçö/ Yapım Eki, Çekim Eki
9- Қurama Sözdördün Bütüşü/ Türemiş Kelime Yapımı

10-Calķı Ķurandılū Sözdör/ Türemiş Kelimeler

11-Turaķtū Ķurandılar

- 11.1. Ķurandı “çı”/ -çı eki
- 11.2. Ķurandı “çıl”/ -çıl eki
- 11.3. Ķurandı “sız”/ -sız eki
- 11.4. Ķurandı “çan”/ -çan eki
- 11.5. Ķurandı “ça”/ -ça eki
- 11.6. ķurandı “ma”/ -ma eki
- 11.7. ķurandı “bas”/ -bas eki

12-Ōşmo Ķurandılar

- 12.1. Ķurandı “day”/ -day eki
- 12.2. Ķurandı “lū”/ -lū eki
- 12.3. Ķurandı “laş”/ -laş eki
- 12.4. Ķurandı “lıķ”/ -lıķ eki
- 12.5. Ķurandı “ġıç”/ -ġıç eki
- 12.6. Ķurandı “ġı”/ -ġı eki

13-Sıylığışma Ķurandılar

- 13.1. Ķurandı “ındı”/ -ındı eki
- 13.2. Ķurandı “ım”/ -ım eki
- 13.3. Ķurandı “ış”/ -ış eki
- 13.4. Ķurandı “ū”/ -ū eki
- 13.5. Ķurandı “ınçı”/ -ınçı eki

14-Kerbez Ķurandılar

- 14.1. Ķurandı “eke”/ -eke eki

15-Ķoş Ķurandılū Sözdör/ İki Yapım Eki Almış Kelimeler

16-Köp Ķurandılū Sözdör/ İkiden Fazla Yapım Eki Almış Kelimeler

Eserde verildiğine göre Kırgız Türkçesinde 31 ses ve bu sesler için de 31 harf vardır: a, в, p, t, ç, c, d, r, z, s, з, ƣ, q, k, g, ŋ, l, m, n, o, u, e, ь, j, x, f, v, h, θ, y, i.[520]

2.2.13. Ene Tilibiz II: *Ene Tilibiz* isimli ders kitabının devamı olan eser ilk ilkokullar ve okumaya henüz başlamış yetişkinler için hazırlanmış ve 1931 yılında Moskova'da basılmıştır. Toplam 222 sayfa olup 10000 adet basılmıştır.

İlk kitapta Kırgız Türkçesindeki sesler ve kelime yapımı hakkında bilgi verilmiştir. Bu ikinci kitapta ise kelimelerin işletme ekleri ile çekimlenmesi, çekim eklerinin kendi aralarında birleşme kuralları, çekim ekiyle çekimlenmiş kelimelerin tasnifi, çekimlenen sözcüklerdeki ses değişimi, sözcüklerdeki damak uyumu ve kelime ile ses ilişkisi hakkında bilgi verilmiştir. Yazar önsözde şu bilgileri aktarmıştır: "*Kitabı yazarken hem çocukları hem yetişkinleri dikkate aldım.*

Kullandığım malzemelerden elde ettiğim neticeleri tam olarak anlatmaya çalıştım. Malzeme yetersizliği hatta bazı konularda hiç malzeme olmaması en büyük eksikliğim. İlmî açıdan da çok eksik var. Çok eski devirlerden beri yaşayan Kırgız dilini yeni oluşmaya başlayan, az bir tecrübe ile eksiksiz olarak bilmek düşüncesi aklın alacağı bir şey değildir. Öneğin: /b/ ile /p/ sesleri, /ķ/ ile /k/ seslerinin birbirine benzeyen, birbirinin yerine geçen sesleri oldukları, kontrol ederken fark edildi. Fakat bu iki sesin hangi kural ile birbirinin yerini aldığı biliniyor olsa da dildeki bazı durumlar bu kurala ters düşmektedir. Pek çok kaide hakkında bilimsel teorik bilgi vermekten kaçındım. Bu kitaplar (Ene Tilibiz I-II) farklı seviyelere hitap ettiği için bilimsel açıdan problemli meselelere girilmemiştir. Bu kitapta yazım kuralarına yer verilmedi. Çünkü yazım kuralları ile ilgili ayrıca bir eser yazılmalı. Yazım kurallarından daha çok III. kitapta bahsedilecek. Bir de "duyulduğu gibi yazılsın" anlayışı ne ölüçüde uygulanacak, bugün halledilmesi gereken bir mesele olarak önümüzde duruyor. Yazım kuralları konusunda kesin bir prensip, kural yayımlanmadan yazım meselesi halledilmeyecek

[520] Yararlanılan kaynakta eserin asıl imlasını yansıtan bir çeviriyazı sistemi kullanılmadığı için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: İşenaalı Arabayev, *ĶırġızdınAlip-Beesi*, 1928, s.126; Cañıbay uulu, "Coldoş Tınıstan uulu'nun Tezisteri Tömönkü-Cetten Kirgen Terminderdin Kırgız Tilindegi Taasırı", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.37-38; "Buyruk No:85", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.39; K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.57.

gibi duruyor. Bu yüzden bu kitapta bazı kelimeler farklı şekillerde yazıldı. Son olarak söyleyeceğim şey, I. ve II. kitaptaki eksikliklerin kontrolü ve … konusunda herkesin sorumlu olduğu bilinsin. Yazar K. Tınıstan Uulu, Prunze, 10 Nisan 1929"[521]

Ene Tilibiz I ve *Ene Tilibiz II* ders kitapları Kırgız yazı dilinin kurallarının ilkokul öğrencileri ve yetişkinler tarafından anlaşılmasında çok büyük katkıları almuştur. 20'li yılların sonundan itibaren yazılan kitaplar daha çok GUS programlarına göre hazırlanmıştır.[522]

İçinde yer alan konu başlıkları kısaca şöyledir:

1. Ulandı Sözdördün Bütüşü/ Kelimelerin Çekimlenmesi
   - 1.1. Caḳtama Ulandılar/ Şahısla İlgili Ekler
   - 1.1.2. Caḳ Ulandılar/ İyelik Eki
   - 1.1.3. Cik Ulandıları/ Şahıs Ekleri
   - 1.2. Cöndömö Ulandılar/ Hal Ekleri
   - 1.2.2. Tabış Ulandı/ Belirme Hal Eki
   - 1.2.3. İlik Ulandı/ İlgi Hal Eki
   - 1.2.4. Catış Ulandı/ Bulunma Hal Eki
   - 1.2.5. Çığış Ulandı/ Ayrılma Hal Eki
   - 1.2.6. Barış Ulandı/ Yönelme Hal Eki
   - 1.3. Surō Ulandı/ Soru Eki
   - 1.4. Buyruk Ulandılar/ Emir Ekleri
   - 1.5. Şarttu Ulandılar/ Şart Ekleri
   - 1.6. Caḳtama Ulandılar/ Zaman Ekleri
   - 1.7. Tilek Ulandı/ İstek Eki
   - 1.8. Ötünüç Ulandı "çı"/ İstek-Dilek Eki -çı

2. Müçölömö Sözdördün Bölünüşü/ Kelimelerin Tasnifi
   - 1.1. Atōç Söz/ İsim
     - 1.1.1. Zat Atōç/ Zamir
     - 1.1.2. San Atōç/ Sayı İsmi

[521] Kasım Tınıstanuulu, *Ene Tilibiz II,* İstanbul 1998, s.1-2.
[522] A. A. Abdıkalıkova, *a.g.m.*, s.3.

1.1.3. Sın Atōç/ Sıfat

1.1.4. Tūrandı Atōç/ Zarf

1.2. Etiş Söz/ Fiil

1.3. Tūrandı Söz

3. Müçölömö Sözdördün Almaşūları/ Kelime Türlerini Birbirine Dönüşmesi

3.1. Etiş Sözdün Atōçķo Ötüşü/ Fiilden İsim Yapımı

3.2. Atōçtun Etiş Sözgö Ötüşü/ İsimden Fiil Yapımı

4. Sözdördün Ērçişkeni/ Çekim Eklerinin Bağlanma Kaideleri

5. Söz cana Ün Kelime ve Ses

6. Bışıķtō Üçün Matırıyaldar Alıştırma Materyalleri

SKYD'de görülen, 2. teklik ve çokluk şahsın nezaket şekillerinin burada yer almaması olmaması dikkat çekicidir.

2.2.14. Til Sabağı: Kasım Tınıstanov'un 1931 yılındaki Kırgız dil öğretim müfredatına göre hazırladığı "Til Sabagı" isimli eser 1932 yılında Frunze-Taşkent matbaalarında basılmıştır. Kitap 52 sayfadır. 15000 adet basılmıştır. Kitabın yazılış amacı, yazarın dediği gibi "*dilin kurallarını göstermek veya okuma yazmayı öğretmek değil, çocukların doğru bir şekilde yetişmesine yardımcı olmaktır. Kitabın oluşturulmasındaki temel metot, çocukları daha aktif hale getirmek ve öğretmenlerin yol göstericilik rolünü üstlenmektir…*" Kitabın öğretme metotlarına bakıldığında kelime türetme, okuma yazma öğrenme, farklı temalara uygun resimler, alıştırmalar ve hikaye örnekleri gibi eğitim materyal ve metotlarının kullanıldığı görülmektedir. Bunlar çocukların okuma yazma ve konuşma yetilerinin hızlı ve doğru bir şekilde oluşması ve de resim yapabilmeleri konusunda yol gösterici olmuştur. Kırgızcadaki sesler, harfler ve harflerin yazılış şekilleri verilmiştir. Şekil bilgisiyle ilgili olarak da hece, kelime, kelime yapımı ve yapım ekleri gösterilmiştir.[523]

2.2.15. Koom-Ekonomika Terminderi: Kırgız Türkçesine Rusçadan çok fazla terim girdiğini ifade eden Kasım Tınıstanov, 1933 yılında Kırgızstan Mamlekettik Basması'ndan (Kırgızistan Devlet Matbaası) I. Toyçinov ile birlikte *Terminder (Koom-Ekonomika Terminderi)* isminde bir sözlük hazırladı. Sözlük 111 sayfadan oluşmaktadır. 3000 adet

[523]A. A. Abdıkalıkova, *a.g.m.*, s.3.

basılmıştır. Terimler felsefe terimleri, siyasî ve sosyal terimler olarak iki gruba ayrılmıştır. Toplamda 2789 terim verilmiştir.[524] Bu Sözlük, Kırgız Türkçesinde hazırlanmış olan ilk terim sözlüğü olma özelliğini taşımaktadır.

2.2.16. Kırgız Tilinin Morfologiyası: 1934 yılında Kasımov tarafından 5. ve 6. sınıflar için hazırlanmıştır. Halk Eğitim Komiserliği'nin onayıyla basılmıştır. Kitap toplam 88 sayfadır. 10100 adet basılmıştır. Kırgız Türkçesinin şekil bilgi hakkında sistematik bilgi vermeyi kitap bilimsel metod anlamında kendi döneminde çok beğenilmiş, sadece öğrenciler ve öğretmenlerin değil konuyla ilgilenen herkesin takdirini kazanmıştır.[525]

2.2.17. Kırgız Dilini Sintaksisi: 6., 7. ve 8. sınıflar için Kırgız Dili Araştırma Enstitüsünün hazırladığı plan çerçevesinde yazılan "Kırgız Dilinin Sintaksisi" 1936'da Kırgızstan Basımevi'nden çıkmıştır. Kitap 138 sayfadan oluşmaktadır. 8125 adet basılmıştır. Bu eser sadece söz dizimi konusuna ayrılmıştır. Hazırladığı bu kitapla Kasım Tınıstanov, 1936 yılında Moskova'dan "Kızıl Profesör" ünvanı almıştır.[526]

2.2.1.8. Kırgız Adabiy Tilinin Cañı İmlasının Dolbooru (Kırgız Edebi Dili için Yeni İmla Projesi): Kırgızca ders kitapları haricinde, dilbilimi konusunda da pek çok eser kaleme alan Kasım Tınıstanov'un imla üzerine hazırladığı bu proje, *Kırgız Adabiy Tilinin Cañı İmlasının Dolbooru* adıyla 1934 yılında Kırgızstanmambas'ta basılmıştır. Proje, 44 sayfadan oluşmaktadır.

5125 adet basılmıştır. Ancak 1933 yılından itibaren Tınıstanov siyasî açıdan bir kovuşturma geçirdiği için projesi hayata geçirilmemiştir. 3-23. sayfalar arasında Kırgız imlasının oluşturulmasındaki temel prensipler (1934 yılı Mayıs ayında Frunze'de gerçekleştirilmiş İmla toplantısında kaleme alınan raporun kopyası) verilmiş, burada Kırgız yazı dilinin gelişiminin ayrılmaz bir parçası olan imlanın iki amacı olduğu ifade edilmiştir. Birinci amacı, sözcüklerin yazılış bakımından belli bir düzene koyulmasına ve böylelikle edebî dilin doğru bir şekilde gelişmesine yardımcı olmak; ikincisi ise kelimenin telaffuzu ile yazılışındaki farklara müsaade etmemek olduğu belirtilmiştir.[527]

---

[524]A. A. Abdıkalıkova, *a.g.m.*, s. 4.
[525]A. A. Abdıkalıkova, *a.g.m.*, s. 3.
[526]A. A. Abdıkalıkova, *a.g.m.*, s. 3.
[527]A. A. Abdıkalıkova, *a.g.m.*, s. 3-4.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ YAZI DİLİ OLUŞUM SÜRECİ METİN ÖRNEKLERİ VE BU METİNLERİN DİL İNCELEMESİ

1. 1924'TEN ÖNCE YAZI DİLİ

1.1. Müşterek Doğu Türkçesi Etkisinde Yazı Dili Metin Örnekleri ve Dil İncelemesi

1.1.1. Resmi Mektuplar

1. Mektup

Bu mektup Bugu ve Belek boyu biylerinin Batı Sibirya'daki Rus yetkililere 4 Ağustos 1825 yılındayazmış olduğu mektuptur. Araştırmacı ve gazeteci Kalen Sıdıkova, mektubun Bugu boyunun biyi Şeralı Şapakuulu tarafından yazıldığını söylemektedir.[528] Mektupta bununla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte Sıdıkova bu bilgiyi mektupta bulunan mühre dayanarak söylemiş olmalıdır. Mektubun her bir parçası ayrı iki kaynakta[529] tarafımızca tespit edilmiştir. Bu parçalardaki yazı stili ve tarihlendirme bunların aynı mektubun devamı olduğunu göstermektedir.

[528] Kalen Sıdıkova, *a.g.e.*, s. 777.

[529] a yüzünün bulunduğu kaynak: V. M. Ploskih, S. K. Kudaybergenov, *a.g.m.*, s.81.; b yüzünün bulunduğu kaynak: Kalen Sıdıkov, *a.g.e.,* s. 777.

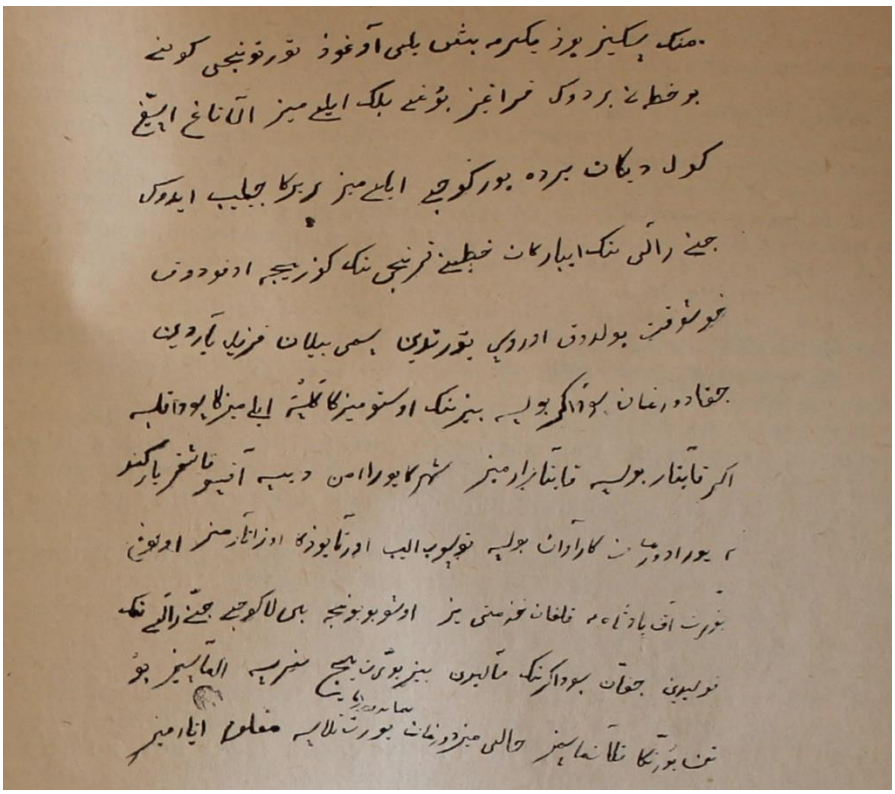

Foto.7. (a)[530]

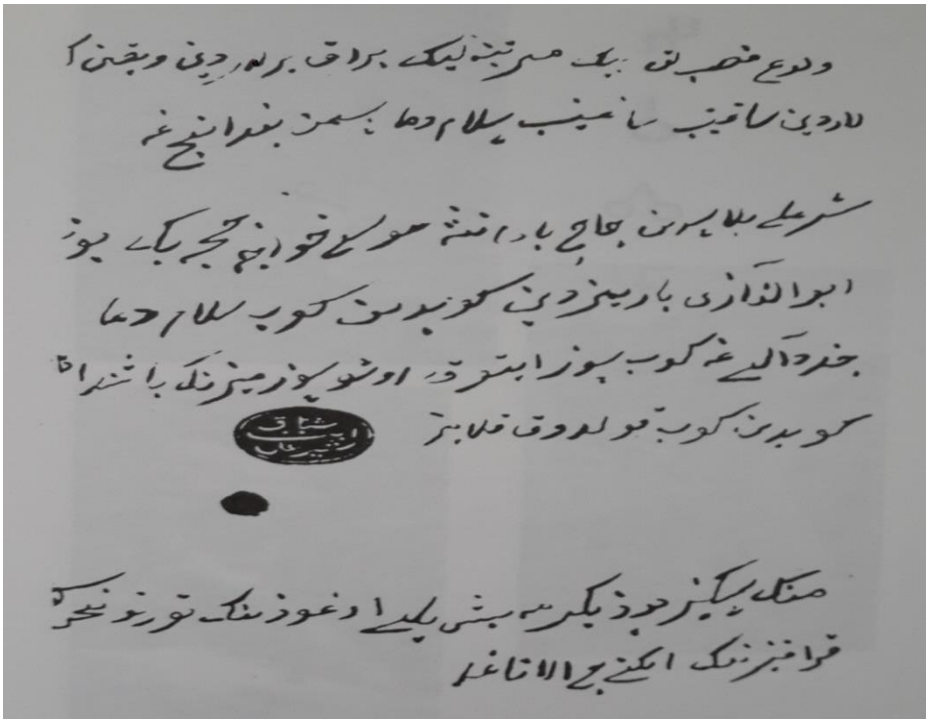

Foto. 8. (b)[531]

[530] V. M. Ploskih, S. K. Kudaybergenov, *a.g.m.*, s.81.

Çeviriyazılı Metin:

1.1. miṉg sekiz yüz yigirmi beş yılı avġuz törtünçi küni

1.2. bu ḫaṭnı berdük ḳırġız buġı belek aylımız ala taġ ısıġ

1.3. köl dėgen yerde yürgüçi ėlimiz bir yerde cıyılıp ėdük

1.4. ceneralının iybergen ḫaṭını ḳırınçının közinçe oḳuduḳ

1.5. ḫoş-vaḳt bolduḳ orus yurtıdın Semey bilen Ḳızılyardın

1.6. çıḳadurġan sōdā-ger bolsa biziṉg üstümizge kelse ilimizge sōda ḳılsa

1.7. eger ḳaytar bolsa ḳaytararmız şehrge yürermen dėp Aḳsu Ḳaşġar Yarkend

1.8. –ge yüredurġan kārāvan bolsa tosup alıp Orta Yüzge uzatarımız üçün

1.9. yurt Aḳ pād-şāhġa ḳılġan ḫıẓmetimiz uşu boyunça biylegüçi cenerallıniṉg

1.10. ḳolıdın çıḳḳan sōda-gerniṉg mālıdın yurt hīç nerse almasmız bö-

1.11. ten börkke talatmasmız ḫālī biz durġan yurt talasa ma‘lūm ėtermiz.

2.1. uluġ manṣablıḳ bėk mertebelig yıraḳ yerlerdin ve yaḳın-

2.2. lardın saġınıp saġınıp salām du‘ā siz Nebranıçġa (?)

2.3. Şir ‘Ali …… ḫacı bek….

2.4. …… barıbızdın köpdin köp salām du‘ā

2.5. … köp söz ayttuḳ uşu sözimizning başında

2.6. köpdin köp ḳulduḳ ḳılamız.

---

[531] Kalen Sıdıkov, *a.g.e.*, s. 777.

2.7. ming segiz yüz yigirmi beş yılı avġuznıng törtinçi küni

2.8. Ķara ķırġızның … ala taġ…

Dil Özellikleri

1. *cıyıl-* (1.3) fiili Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uygun olarak yazılmıştır. Kelime SKYD de bu şekilde kullanılır.[532] Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde bu kelime yıġıl-[533] olarak geçmektedir.

2. biyle- 'yönet-' fiili Kırgız Türkçesinde kullanılır.[534] Ploskih ve Kudaybergenov'a göre bu fiil Uygur ve Özbeklerde kullanılmaz.

3. s ~z nöbetleşmesi. Kırgız kuzey ağzının en belirgin özelliklerinden biridir.[535] Metinde ağustos kelimesi, Rus. август (avgust) >avġuz (2.6) şeklinde yazılmıştır. Buradaki s ~z nöbetleşmesi metni Kuzey Kırgızlarından birinin yazmış olma ihtimalini kuvvetlendirir.

4. *Rus* kelimesi Kırgız Türkçesinde uygun olarak *Orus* (1.5) olarak yazılmıştır.

5. 'uşu boyunça' ifadesi Kırgız Türkçesinde görülen bir edat grubudur.

6. Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde "ķulluķ" şeklinde geçen kelime Kırgız Türkçesinde "ķulduķ"tur. –ll-> -ld- aykırılaşması Kırgız Türkçesindeki tipik ses olaylarından birisidir.[536]

7. "barıbızdın" (2.4) kelimesinde 1. teklik şahıs eki Müşterek Doğu Türkçesinde olduğu gibi –mız değil –bız şeklinde olup bu ekin /b/ sesi ile yazımı Kırgız Türkçesine has bir özelliktir.

Ploskih ve Kudaybergenov, Orta Asya edebi dili ile yazılmış olsa bile Kırgız Türkçesine has özellikleri dolayısıyla mektubunÖzbeklerden veya Uygurlar eğitim almış bir Kırgız tarafından yazılmış olduğunu belirtmişlerdir.[537]

---

[532] *Kırgız Tilinin Sözdügü*, Avrasya Press, Bişkek 2010, s.510.
[533] Bayram Orak, *Lutfî'nin Gül ü Nevruz'u Gramer İndeksi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1995, s.241.
[534] *Kırgız Tilinin Sözdügü*, s.226.
[535] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.,* s.79-80.
[536] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 46.

2. Mektup

Olcobay Tüleberdiyev ve Bugu ile ona bağlı Arık boyunun biyleri tarafından Batı Sibirya'nın yöneticisi general vali P.M. Kapseviçe'e 5 Ağustos 1825 yılında yazılmıştır.

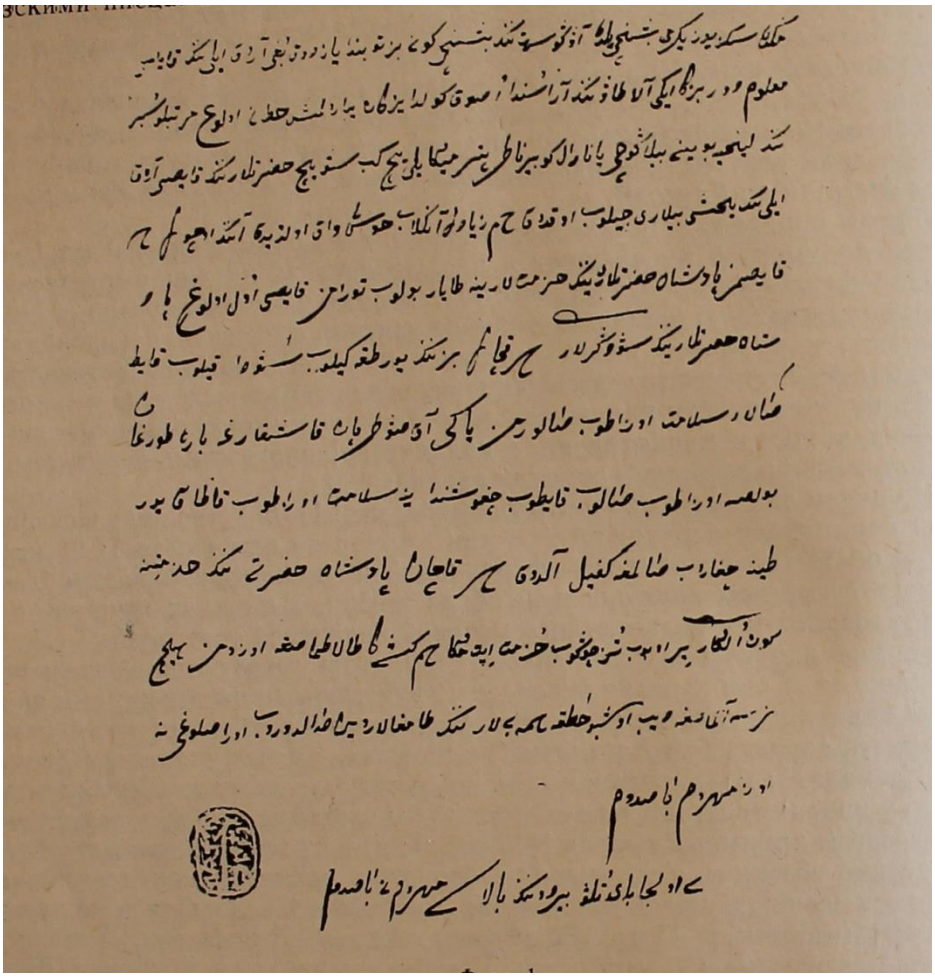

Foto. 9.[538]

Çeviriyazılı Metin

a. Miŋ sekiz yüz yigirmi beşinçi yılda awgüstniŋ beşinçi küni biz topanda yazduḳ buġı aruḳ aylınıŋ kayaşı

[537] V. M. Ploskih, S. K. Kudaybergenov, *a.g.m.*, s.82.
[538] V. M. Ploskih, S. K. Kudaybergenov, *a.g.m.,* s.80.

b. ma‘lūmdur biz ėki ala ṭawnıñg arasunda uṣuḳ kölde bizgen yiberülmiş ḫaṭnı uluġ mertebelü siz-

c. niñg … boynı biylegüçi yanaral kübirnatır Pitr Mikeyil Kepsewiç ḫażretlerniñg ḳaysı Arıḳ

d. ėliniñg yaḫşı biyleri cıyılup oḳuduḳ ḥam ziyāde añglap ḫoşvaḳ … anıñg üçün

e. ḳaysımız pād-şāh ḥażretlerüniñg ḥizmetlerine ṭayar bolup turamız ḳaysı ol uluġ pād-

f. şāh ḥażretleriniñg sowgerleri ḳaçan biziñg yurtḳa kėlüp sowda ḳılup ḳayṭ-

g. ṣalar selāmet üze ṭopṭalurmız yaki Aḳsuw Ṭurpan Ḳaşḳarġa baraṭurġan

h. bolsa uzaṭup ṣalup ḳaytup çıġuşında yana selāmet uzaṭup Ḳazaḳ yuru-

i. ṭına çıġarup ṣalımġa kefīl alduḳ ḳaçan pād-şāh ḥażretiniñg ḫıẕmetine

j. … yer öpüp tüz çögüp ḫıẕmeti ėtmege ḥem kişige ṭalaṭmasġa özimiz hīç

k. nerse almaṣġa dėp uşbu ḥaṭḳa hemme biylerniñg tamġalardın ṣaldurup uraşluġnı

l. öz mührüm başdum.

m. Olcabay Tülöbėrdüniñg balası mührümni başdum

Dil Özellikleri

1. *cıyıl-* kelimesi Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uygun olarak yazılmıştır. Kelime SKYD de bu şekilde kullanılır.[539] Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde bu kelime *yıġıl-*[540] olarak geçmektedir.

2. … *uzaṭup ṣalup* (1.8) ifadesindeki *sal-*fiili, hareketin kararlı ve hızlıca yapıldığını ifade etmek üzere tasvirî fiil olarak Kırgız Türkçesinde kullanılır.[541]

[539] *Kırgız Tilinin Sözdügü*, s.510.
[540] Bayram Orak, *a.g.e.,* s.241.
[541] Ali Tan, *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Adana 2005, s.175.

3. … *selāmet üze ṭopṭalurmız* (1.7) ifadesindeki ṭopṭal- fiilinde görülen (ṭop-la-n- > ṭopṭal-) –pl> -pt ünsüz benzeşmesi Kırgız Türkçesinde görülür.[542]

4. Rusça terimler ve özel isimler nasıl telaffuz ediliyorsa öyle yazılmıştır. *yanaral kübirnatır Pitr Mikeyil Kepsewiç* (1.3),awgüst (1.1) < *Rus. avgust*

5. Yer isimleri, ses hususiyetleri bakımından Kırgız Türkçesine uygundur.

   aḳsuw (1.7), *ṭurpan* (1.7), *ḳaşḳar* (1.7)

6. Eserde dudaksıl diftongu göstermek üzere üç noktalı vav (ۏ) kullanılmıştır. C. Şükürova göre bu harf yazıda Tatar etkisini göstermektedir.[543]

   aḳsuw "صۏآق" (1. 7) *, ala ṭaw "الاطاۏ"* (1.2)

7. Ön damak g sesi için üç noktalı kef (ڭ) kullanılmıştır.

   awgüst (1), *çögüp* (10)

8. Bazı alıntı kelimelerin telaffuz edildiği gibi yazıldığı görülür.

ḫoşvaḳ(1.4) < Far. + Ar. hōş-vaḳt, *sowgerleri* (1.6) < Far. sōdā-ger, *sowda* (1.6) <Far. sōdā

9. *Ḳazaḳ* (1.8) 'ظ' harfli ile yazıldığı görülmektedir.

Bu özellikler, eserin Müşterek Doğu Türkçesi ile yazılmasına rağmen Kırgız Türkçesine has unsurlar barındırdığını göstermektedir.Ploskih ve Kudaybergenov'a göre bu mektuplar, Orta Asya Türk edebi dilinin etkisiyle yazılmıştır. Mektupları yazan kişi Kırgız olup 'Orta Asya edebî dili'nin özelliklerini Özbek ve Uygurlar hocalardan öğrenmiştir.[544]

---

[542] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 44.
[543] C. Şükürov, *a.g.e.*, s.25.
[544] V. M. Ploskih, S. K. Kudaybergenov, *a.g.m.*, s.80.

3. Mektup

Mektubu yazan kişi tam olarak belirtilmemiş. Mühürler de okunaklı değildir ancak mektubun muhatabı olan Pırıstıf'a selam gönderen iki kişi vardır:Niyāzbėk Balası Irısḳul Bėk Ḥācı 'Adıl Ḳalıġul (1.2). Mektubun sahibinin bu iki kişi olması muhtemeldir.Tarih hicri takvime göre verilmiştir. Verilen tarih 1278 olduğuna göre mektup 1861 veya 1862 yılında yazılmış olmalıdır.

Sarıbagış boyunun ileri gelenleri Kuzey Kırgızistan ve civarındaki gelişmeler konusunda Ruslara bilgi vermek amacıyla bu mektubu yazmıştır. Yine burada da Sart (1.7), Hokand Hanlığına bağlı kuvvetler için söylenmiş olsa gerektir. Mektubun ikinci yüzünde, *Ḫān Ḳulı* (2.1) adlı bir şahsın kendilerine iade edilmesini rica etmektedirler.

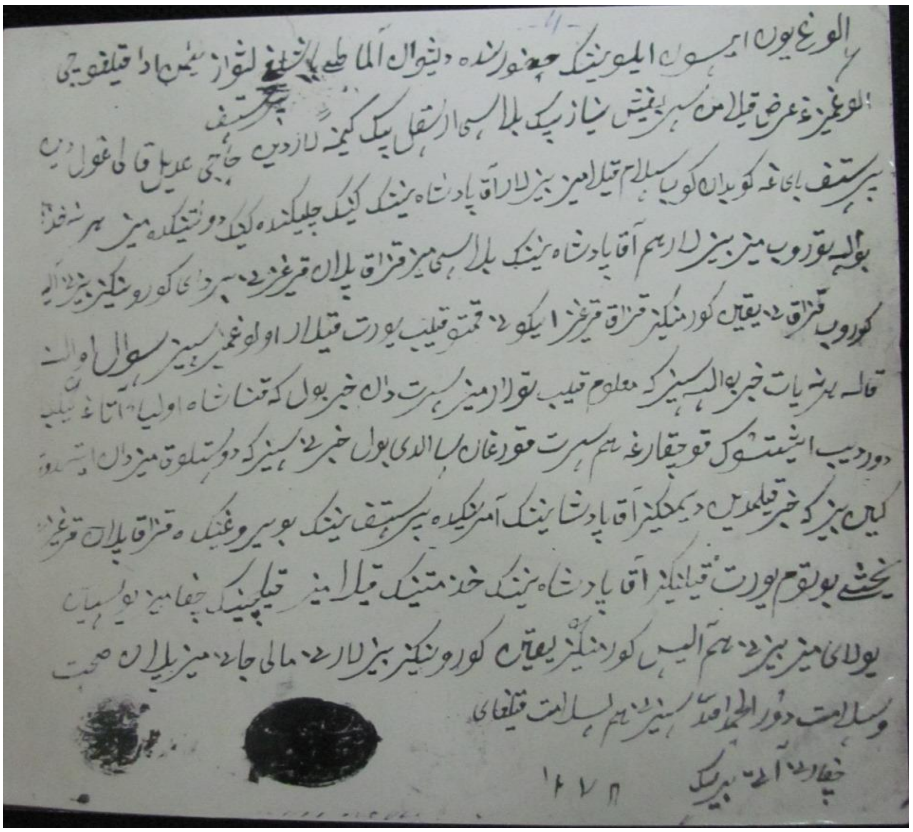

Foto.10. (a)[545]

[545] *XIX. Kılımdagı Kırgız Kol Cazması*, Dosya No. 141 (Kaz. İstor. Arhiv. Fond. N. 3, delo. 150[a]).

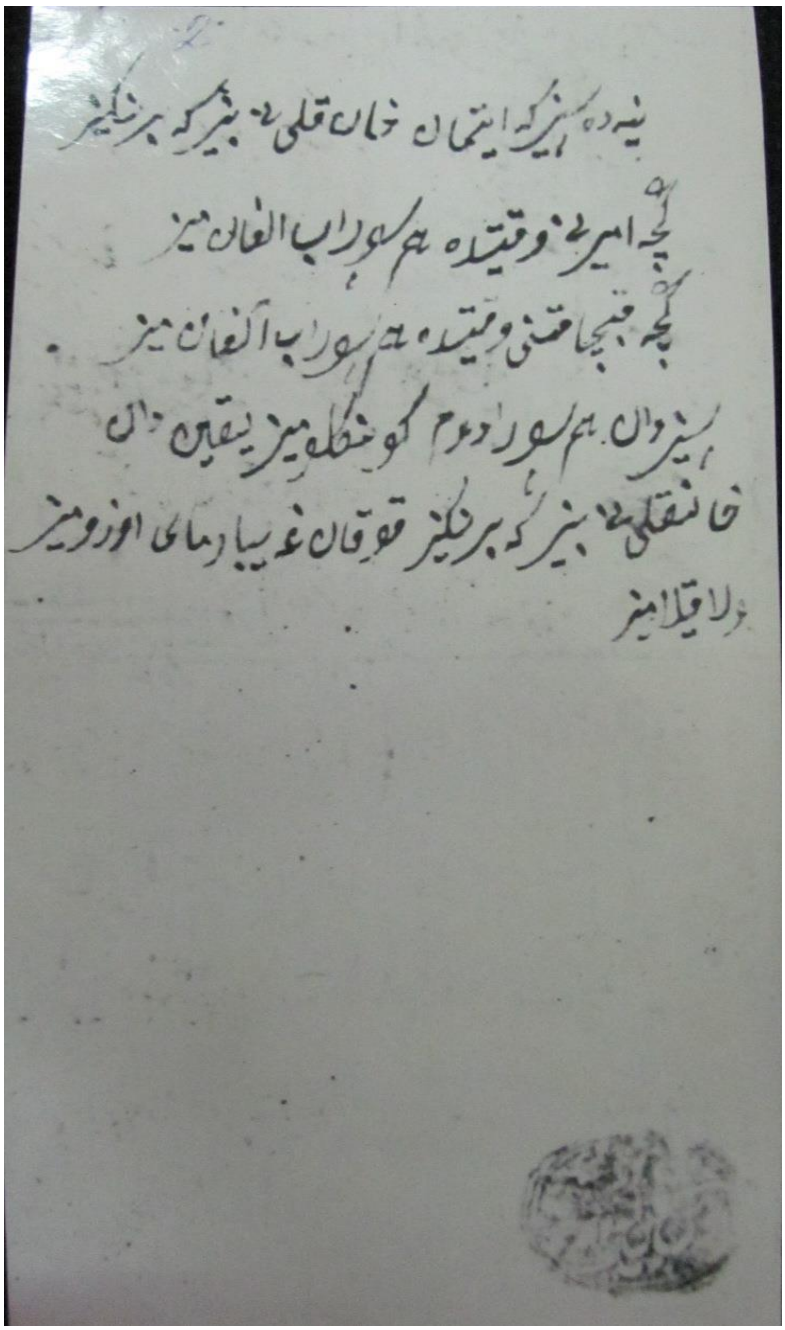

Foto.11. (b)[546]

Çeviriyazılı Metin

1.1. Uluġtun Uysun élüniŋ coġorusında dīwān-ı Almaṭı başlıġ … ḳılġuçı

1.2. Uluġımızġa ‘arż ḳılamın sarbaġış Niyāzbėk balası Irısḳul bėk kimselerdin ḥācı ‘Adıl ḳalıġuldın

[546] *XIX. Kılımdagı Kırgız Kol Cazması*, Dosya No. 141 (Kaz. İstor. Arhiv. Fond. N. 3, delo. 150[a]).

1.3. Pırıstıf bayġa köpdin köp salām ḳılamız bizler Aḳ pād-şāhnıṉg kėṉgçiliginde kėṉg devletindemiz her ne …

1.4. bolsa turupmız bizler hem Aḳ pād-şāhnıṉg balasımız ḳazaḳ bilen ḳırġızını birdey körüṉgiz bizni alıs

1.5. körüp ḳazaḳnı yaḳın körmėṉgiz ḳazaḳ ḳırġız ėkevni ḳamtu ḳılıp yurt ḳılar uluġımız suāl

1.6. avalına ḳalsa her ne yat ḫaber bolsa sizge ma'lūm ḳılıp turarmız sartdan ḫaber bul ki ḳana şāh avlıyā-ataġa kėlip

1.7. dür dėp işittük ḳoçḳarġa hem sart ḳorġan saldı bul ḫaberni sizge dostluḳımızdan aytduḳ

1.8. kiyin bizge ḫaber ḳılmadın dėmeṉgizAḳ pād-şāhnıṉg amırıṉgda Pırıstıfnıṉg buyruġıṉgda ḳazaḳ bile ḳırġız

1.9. yaḫşı bötöm yurt ḳılıṉgız aḳ pād-şāh ḫızmetiṉg ḳılamız ḳılıçnıṉg çıġamız yosın

1.10. bulaymız bizni hem alıs körmeṉgiz yaḳın körüṉgiz bizlerni mālı cānımız bilen ṣıḥḥat

1.11. ve selāmetdür el-ḥamd.. sizni hem selāmet ḳılġay

1.12. çıḳarnıatı bėriṉg 1278

2.1. yana da sizge aytmaḳ ḫān ḳulını bizge beriṉgiz

2.2. kėçe emirni vaḳtıda hem surap alġanmız

2.3. kėçe ḳıpçaḳnı vaḳtıda hem surap alġanmız

2.4. sizden suradum köṉglümiz yaḳından

2.5. ḫānḳulnı bizge beriṉgiz ḳoḳanġa yibermey özümiz

2.6. birle ḳılamız.

Dil Özellikleri:

1. Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde *yaġı*şeklindeki[547] kelime burada *yō/yo*(1.9) olarak geçer. Yuvarlaklaşma temayülü Kırgız Türkçesine ait bir özelliktir.[548]
2. *alıs*(1.4) kelimesi Kırgız Türkçesinin söz varlığında yer alan bir kelimedir.[549]
3. Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde *yoḳarı*[550]şeklindeki kelime burada *coġoru* (1.1)olarak yazılmıştır. y-> c-, , -ḳ-> -ġ- ve düz ünlülerin, ilk hecedeki sesin tesiri ile yuvarlak sıradan ünlülere dönüşmesi kelimenin Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlandığını göstermektedir.
4. *dīwān-ı Almaṭı* (1.1) üç noktalı vav (ﯗ) harfinin kullanıldığı görülmektedir.

   dīwān-ı Almaṭı (1.1) şeklinde Farsça bir tamlamanın da yer alması mektubun yazan kişinin klasik medrese usulü bir eğitim aldığını söylemeye imkan vermektedir.

4. Mektup

C. Şükürov'a göre mektubun Sarıbagış boyundan Kalıgul tarafından yazılmış olma ihtimali vardır. Çünkü Kalıgul hacca gitmiştir. Hac yolcuğunu esnasında Tarihsel Batı Türkçesini öğrenmiş olması muhtemeledir.[551]Ancak metindeki bilgilerden mektubu yazanın *Irışḳul Bėk Niyāz Oġlı* olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kişinin adı bir başka mektupta da geçmektedir.[552]

Mektubun Bişkek ve civarındaki gelişmelerden Rusları haberdar etmek amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Burada 'şart' ifadesinin de Hokan Hanlığı'na bağlı güçler için kullanıldığı görülmektedir. Mektup 1861-1862 yılları arasında yazılmış olmalıdır.[553]

---

[547] Muhammed Yakub Çingi, *Kelur-name*, Haz. A. İbragimovoy, Taşkent 1982, s.88.
[548] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 40-41.
[549] *Kırgız Tilinin Sözdügü*, s.89.
[550] Muhammed Yakub Çingi, *a.g.e.*, s.89.
[551] C. Şükürov, *a.g.e.,* s. 25.
[552] bk. 3. Mektup.
[553] C. Şükürov, *a.g.e.*, s.25.

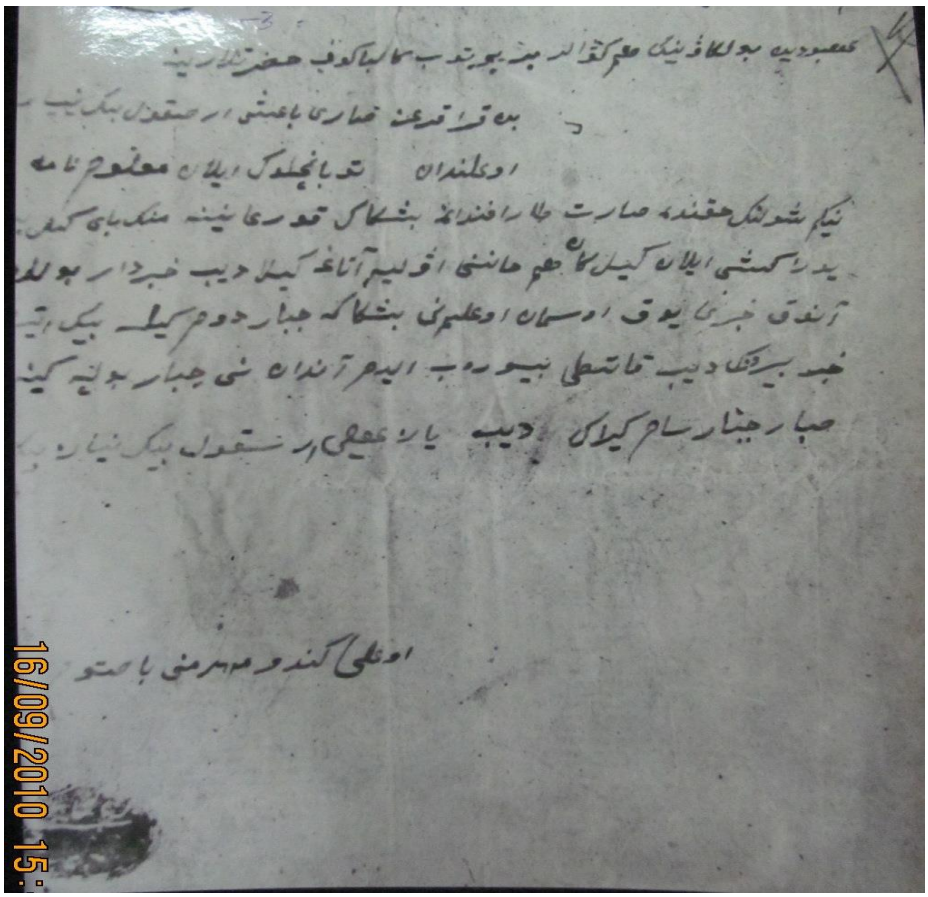

Foto. 12. (a)[554]

[554] *XIX. Kılımdagı Kırgız Kol Cazması*, Dosya No. 141 (Kaz. İstor. Arhiv. Fond. N. 3, delo. 150[a]).

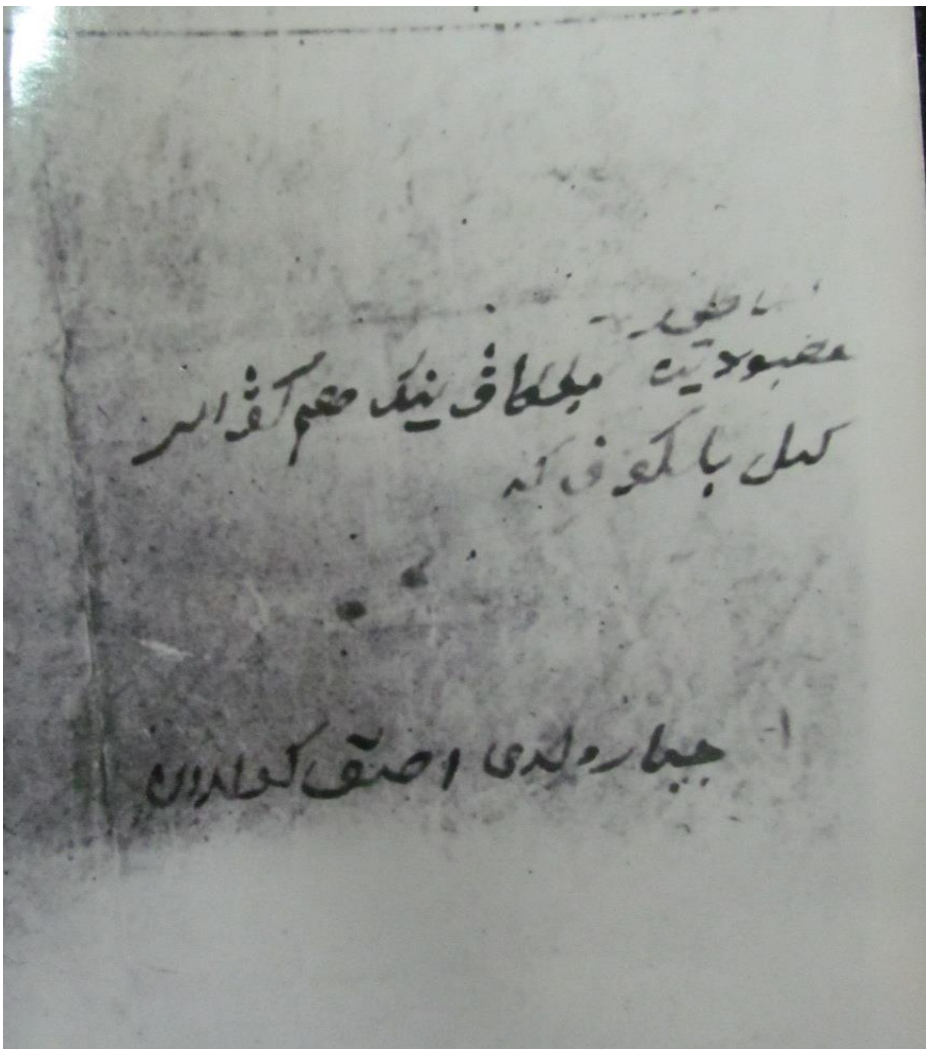

Foto.13. (b)[555]

Çeviriyazılı Metin

1.1. ..... kelpeköw ḥażratlarına

1.2. ben ḳara ḳırġız ṣarıbaġış ırıṣḳul bėk niyāz

1.3. oġlından … ma‘lūm nāme

1.4. –ni kim ṣunıñg ḥaḳında ṣartlar efendim bişkek ḳurġanına miñgbay kemel altı

1.5. yüz kişi ilen kėlgen hem ḥānnı awlıya ataġa kėle dėp ḫaber-dār bol…

1.6. anuḳ ḫaberi yoḳ umsan oġlumnı bişkekke ciberdüm kėlse …

1.7. ḫaber bėrüñg dėp ḳattı buyrup aydım andan nė ḫabar bolsa kėn...

1.8. ḫaber cibersem kerek dėp yaz… ırıṣḳul bėk niyāz bėk

[555] *XIX. Kılımdagı Kırgız Kol Cazması*, Dosya No. 141 (Kaz. İstor. Arhiv. Fond. N. 3, delo. 150[a]).

1.9. oġlı kendü mührümni baştu.

2.1. ….
2.2. kėlpeköfge
2.3. ciberüldi ışıḳ köldön

Dil Özellikleri:

1. Eserde, Tarihsel Batı Türkçesinin tesirini gösteren bir takım özellikler vardır:
   1.1. Teklik 1. şahıs zamiri ben (1. 2) şeklindeki kullanılmıştır.
   1.2. Dönüşlülük zamiri olarak *öz* yerine *kendü* (1.9.) kullanılmıştır.
   1.3. Art damak s sesi için ص harfi, art damak t sesi için ط harfi kullanılmıştır: Ṣarıbaġış, Irışḳul (1. 2), ḳattı (1. 7). Ancak bu kullanım düzenli değildir.
   1.4. Hitap için kullanılan *efendim* (1.4) kelimesi de Tarihsel Batı Türkçesinin tesiri olmalıdır.

2. Ard arda gelen bir sesi göstermek için şedde yerine ilgili harf iki kere yazılmıştır. Bu geleneksel imlanın dışında bir kullanımdır: ḳattı ‘قاتطى’ (1.7)

3. *yiber-* fiili *ciber-*(1.6, 1.8, 2.3) şeklinde, Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uygun olarak yazılmıştır.

4. 3. ‘al’ şahıs zamirinin –DAn ayrılma hali eki almış halinin *andan* (1.7) şeklinde olması Kırgız Türkçesinin tesiri olmalıdır.

5. … *ḥānnı awlıya ataġa kėle dėp*… (1.5) ifadesinde-e gelecek zaman eki olarak kullanılmıştır. Bu kullanım Kırgız Türkçesinde yoktur.

6. *anuḳ*[556] (1.6) yalnızca Kırgız Türkçesine özgü bir kelimedir.

[556]Sözcük esas olarak ‘anık’ şeklindedir, *Kırgız Tilinin Sözdügü*, s.99.

7. –DAn ayrılma hali eki, Kırgız Türkçesindeki yuvarlaklaşma temayülüne uygun olarak Isıḳ Köl kelimesine –dön şeklinde getirilmiştir: *ısıḳ köldön* (2.3)

Şükürov bu mektubun Tarihsel Batı Türkçesiyle eğitim almış bir Tatar tarafından yazılma ihtimali olduğunu belirtir. Çünkü Tarihsel Batı Türkçesine ait unsurların yanı sıra "ۋ" harfi gibi Tatar Türkçesine mahsus imlā özelliklerine de sahiptir.[557]

1.2. Konuşma Dilinin Etkisinde Yazı Dili Metin Örnekleri ve Dil İncelemesi

1.2.1. Ṣanātī Digäräst (Moldo Niyaz)

1.2.1.1. Çeviriyazılı Metin

2[b]/1 bismillahirraḥmaniraḥim

2[b]/2 ıraḳ ḳılıp şähhäridän bī-naṣīb ḳıldı Ḫudāyım yaḫşılardın bähridän

2[b]/3 carattı bizdi ḳır cerge cama'at namāz oḳuvay yäşiviz cėtti bir cerge

2[b]/4 uzatıp cėtip här cerge uzun ḳılıp ḫudayım ba'żılardın ḳolunı

2[b]/5 ḫayr saḫā ḳılalvay ḳaralġa cėtti yäşiviz kantip tāp keteviz āḫiretdin colını

2[b]/6 seferiṉg ḳattıġ ıratġa bu calġançı dünyāādän ölüp barsaṉg bir küni

2[b]/7 färiştä kirėt suraḳḳa cavābını berveseij cānıij ḳalar firāḳḳa

2[b]/8 cān ėgem ḳoyġon mü'ekkel calınsaij ḳoyvoyt bu yaḳḳa

2[b]/9 cān küyördön ayrılıp cäylänäsiṉg şo yaḳḳa

2[b]/10 bāāri ḳalıp ḳaytmaḳ coḳ baylanasıṉg şo yaḳḳa

2[b]/11 bayırġı sözden äytmäḳ coḳ bāzārġa māl satmaḳ coḳ

2[b]/12 mundaġıday mülküṉg coḳ rāḥat uyḳu kėlgüṉg coḳ

[557] C.Şükürov, *a.g.e.*, s.25.

3ª/1 atḳa minip celmėk coḳ üyüṉgö ḳaytıp kėlmėk coḳ

3ª/2 här ḳanday söz dėmek coḳ içip kiyip cėmek coḳ

3ª/3 ḳuvanup ton kiymek coḳ ḫātūn bala süymek coḳ

3ª/4 ḳādırluw ‘azīz bu başıṉg ḳara cėrge ḳoyular ėti teriṉg soyular

3ª/5 ėki közüṉg oyular ḳara çäçiṉg tögülör cündörüṉg sögülör

3ª/6 torfaḳ tolor közüṉgö ṭurfa kün tüşör özüṉgö

3ª/7 ḳarındaş kėlves ḳaşıṉga ḳattıġ kün tüşör başıṉga

3ª/8 cān ėgem ḳoyġon ḫāsıl cānıṉg bir kün ḳas ḳılar

3ª/9 ėgiz boyung pas ḳılar ėtiṉgdi ḳurtḳa aş ḳılar

3ª/10 cėlkeṉgnėn başıṉg üzülüp cer tägindä taş ḳılar

3ª/11 cānıṉg tännä[n] üzülsö caḳḳan otuṉg bir öçör

3ª/12 cäylänbäy cānıṉg ḳıynalsa ā̈däm-zād ḫālıṉg ne keçer

3ª/13 evveliden mėn äytsäm cān ėgem özi caratḳan

3ᵇ/1 on segiz mingā̈'lämdi asmānda ‘äzīz carattı

3ᵇ/2 ‘arş u kürs[ī] lävḫ-i ḳalamdı özü ḫalḳġa carattı evveli ā̈däm atanı

3ᵇ/3 sebep bolup ‘azāzīl bilip turup ölümdü bändälär ḳılat ḫaṭānı

3ᵇ/4 ümīd ḳılat bändäsi Ḫudāyımnın bir atı ġaffār dėp ḳılar ‘aṭānı

3ᵇ/5 bändänin işi ḫatarlıḳ ḥaḳīḳat pād-şā Ḫudāyım ḳılar dėgėn sattārlıḳ

3ᵇ/6 arzınça bolso günā̈hi ‘aẕāb ḳılat Ḫudāyım maġfiret ḳılsa günā̈hini

3ᵇ/7 azād ḳılat Ḫudāyım pāy-ı taḫtta olturġan pād-şāhnı alat bir küni

3ᵇ/8 ḥükūmät kėtip ḳolıdan başıdaġı börküni

3ᵇ/9 pād-şālardın pād-şāsı cān ėgemnin bir atı cabbār dėp ümīd ḳılarvız

3ᵇ/10 ḫaṭarluw bändä günäh-kā̈r ġaffār dėp ümīd ḳılarvız

3ᵇ/11 ḥaḳīḳat maraż käsälgä ṭabīb dėp ümīd ḳılarvız

3b/12 öz nūrıdan caratḳan ḥäbīb dėp ümīd ḳılarvız

3b/13 mäs'älä bilgen mollalar mekrūh deyt gümā̆ndi

4a/1cazuḳtuw bändä günäh-kā̆r cān ėgem bersin īmāndı

4a/2 böz ḳılat kesip bändäni şäyṭān coldon azġırat ḫam süt

4a/3 ėmgėn bändäni payġambarım ümmät dėp 'āsī cāfī güm-rāhnı ḳıyāmat-

4a/4 -dan ḫavf kim īmānı coldoş häm-rāhnı kesip toḳuyt barçanı

4a/5 kā̆fir ḳoruvayt arçanı buzçalar salat näyçäni atḳa salat

4a/6 şalçanı yävmü'l-cazā ḳattıġ kün cännätī ḳılsun ḫūdayım camālını kör-

4a/7 setüp calaḳasın barçanı 'aẕābı ḳattıġ dūzāḫdan amān

4a/8 ḳılsun Ḫudāyım ara colġo täştäväy'āsī cāfī barçanı

4a/9 beş kün ötör dünyā̆dä bimārġa davā ḳılsın dėp

4a/10 ṭabībni Ḫudāy carattı 'āsīlarġa mihr-bān ḥäbībni Ḫudāy carattı

4a/11 şerī'at cārī bolsun dėp 'ālımdardı carattı ḥarām-'āmiyy

4a/12 cėlmoġuz ẓālımlardı carattı ėl içinde coġ ėmes ėmīn

4a/13 -dėrdi carattı moyını salıḳ bī-çāra mü'minlerdi carattı

4b/1türlük ni'met bändägä leẕīzderdi carattı här şähärdä coḳ ėmes

4b/2 'äzīzdärdi carattı cān cā̆nivėr tuḳumdap cazdı Ḫudāy carattı

4b/3 canḡ [ı] ösfürün ulanġa nāzdı Ḫudāy carattı ḳara ḳalem aḳ ḳaġaz

4b/4 ḥaṭ[ṭı] Ḫudāy carattı ā̆dämninḡ uçar ḳanatı aṭ[ṭı] Ḫudāy carattı samavardan

4b/5 çıḳbaġan sart[tı] Ḫudāy carattı mäydā̆ngä kirip baş bergėn märtdi

4b/6 Ḫudāy carattı biröw büländ biröw past boydu Ḫudāy carattı cännätdän

4b/7 çıḳḳan äṣlī ḳoydı Ḫudāy carattı biröw mü'min tüz coldo tuwrunu

4b/8 Ḫudāy carattı miṉg tili bar mäkröw uwrunu Ḫudāy carattı aḳlı coḳ biröwgö

4b/9 boydu berip ḳoyupdur biröw cardı biröwgö ḳoydu berip ḳoyup-

4b/10 pdur biröw ṣıḥḥat biröwgö käsäldi berip ḳoyupdur biröw tap-

4b/11 payt ḳaynaḳ suw ḳandı nabāt biröwgö ‘äseldi berip ḳoyupdur

4b/12 cetinbeyt biröw bir pulġa biröw ḳılat ḫıdmattı ḳaralga tüşüp

4b/13 bir cılġa tegirmeṉg taş kesip biröw alam mėnendir alını sütkö toy-

5a/1 boston ata yüzin körvöstö[n] ḳaḳşap ḳalġan

5a/2 cetimdir cetinbeyt biröw bir pulġa cetkilėij berip ḳoyuptur

5a/3 dünyā̈ni bir ḫılġa biröw cürüp towlarda ḳar basa közü ḳārıġat

5a/4 bir nėçe miskīn ġarībdar bir pul tappay zārıġat körgön

5a/5 bilėt şunça ki dünyā̈nin kā̈rini ėgem bilėt ėsebin ėki dünyā̈

5a/6 bā̈rini ‘ilmdār ḳılıp biröwgö ḳāldı berip ḳoyupdur tēccüd menen

5a/7 nefy [ü] iṣbāt tün tervėngen īşängä ḥāldı berip ḳoyup-

5a/8 dur kümüş soḳḳon ustaġa ġalaydı berip ḳoyupdur

5a/9 somdo catḳan bädbaḳġa balasını kötörtüp malaydı

5a/10 berip ḳoyupdur toyġon ḳozı baylarġa cılḳını äydäp

5a/11 ḳoy bağıp cırġaldı körüp caz bolso Alaydı berip ḳoyup-

5a/12 dur ḥażretdi ḫōcalar näẕīrdi berip ḳoyupdur Alayda

5a/13 yaḫşı baylarġa Ṣīrāzdın göşü fal ḳımız ozurdu berip

5b/1 ḳoyupdur sarāydaġı baylarġa sandıḳḳa ḳaġaẕ toldurup

5b/2 puldu berip ḳoyupdur tündö tınbay säyrägän tili şirīn bulbulġa

5b/3 güldü berip ḳoyupdur farāyızḫān mollaġa ḫaṭ[ṭı] berip ḳoyuptur

5b/4 çavandaz vaḳtın çaḳ ḳılıp ozup kėtse daḳ ḳılıp ḳanatduw ḳuşday

5b/5 oynotup aṭ[ṭı] berip ḳoyupdur biröwgö Ḫudāy davāsız därt-

5ᵇ/6 di berip ḳoyuptur bāzārda matā bahālı otuz ėki ṭa‘āmdı

5ᵇ/7 şīrīn ḳılat şähiyyä tuzdı berip ḳoyupdur cañg[ı] ösfürün

5ᵇ/8 ulanġa cānıdan artıḳ caştıḳda bėli tutam beş kökül ḳızdı

5ᵇ/9 berip ḳoyupdur çīt-furūş ḳılıp biröwdü ḳıymat-ı ḫırīd İstanbul

5ᵇ/10 ḳasanı berip ḳoyupdur biröwdü Ḫudāy kör ḳılıp ‘asānı berip

5ᵇ/11 ḳoyupdur ḳandı nabāt ḳurut peçäk ‘äseldi cäläp biröwgö faldı

5ᵇ/12 berip ḳoyupdur äydäy alvay biröwgö māldı berip ḳoyupdur

5ᵇ/13 basçı Änciyān Marġılan şerbeti suwday Nämängän sarāydaġı baylarġa

6ᵃ/1 caydı berip ḳoyupdur samavardı ḳızıtıp sarı çögün

6ᵃ/2 aḳ çäynek çäydi berip ḳoyupdur sarāṭānda salḳın cäy

6ᵃ/3 timdi berip ḳoyupdur Türkdün ḳoy[ı] ḳışdarġa ḳomdı berip

6ᵃ/4 ḳoyupdur ḳuturup catḳan bädbaḳḳa somdı berip ḳoyupdur

6ᵃ/5 Uyġur menen Buyġaġa adıstam menen ḳaravul Pumdı berip ḳoyupdur

6ᵃ/6 cañg[ı] ösfürün caştıḳda balaçılık mastıḳda bāri curtda

6ᵃ/7 aralap yaḫşılardı köp kördüm başı Toḫmo[ḳ] Çüy Talas

6ᵃ/8 Ketmen Töbö Suusamır Ḳoçḳor Cumġal Aṭbaşı Alay mėnen

6ᵃ/9 Änciyān ‘äzīzi köp Nämängän yaḫşılardı köp kördüm aġ arfa

6ᵃ/10 taşın tervėdim aṭ baġıp kündü bervėdim Alay curtdun

6ᵃ/11 sulṭānı ‘Äzīmdey märtdi körvödüm ḳızdar ḫvāhlayt

6ᵃ/12 turvayvı ḳızıl cibek cäşildi Ḳırġızdıḳ ḳılıp Miñgbaşı

6ᵃ/13 Ḳıpçak Tėyit asıldı Änciyān biyler işi yoḳ Alayçıdan

6ᵇ/1 çuw çıḳtı astırtan tili cėtvey ayrıldı bilveymin alla ḳança pul

6ᵇ/2 çıḳtı birinçi sulṭān Miñgbaşı bir miñg kėtse işi coḳ ularmın

6ᵇ/3 caman Alayça özüdön başka kişi coḳ aṭḳa minip celgèn-

6ᵇ/4-sip Alaydan bār̄i kèlgènsip afta catıp ḳalġan-

6ᵇ/5 sıp ab-rūy alġansıp aṭıġa bȅdi salġan-

6ᵇ/6-sıp ḫātūnıġa maḳtanıp baldarıġa cètkizèr ḳıymat-ı

6ᵇ/7 ḫırīd baḳḳalġa alġanın berip kètkèndir asıram ḳattıġ uza-

6ᵇ/8 ḳ col caman atı ḳaġınıp Alaydan köbi attanıp Ān̄ciyān̄

6ᵇ/9 kelèt rāmıġa här cerdè cürüp tèzdètip tapḳanını tar-

6ᵇ/10 tınıp atġa minip artınıp çatıġa pıçaḳ tağınıp ḳaytıp

6ᵇ/11 barat Alaẏġa ḫātūnını saġınıp usta alat kömür-

6ᵇ/12 di üyüdön çıḳpay ḳaldı deyt ḳārılıḳ ḫamsap temirdi

6ᵇ/13 Ḫudāy bergèn baylardın Alayda ḳoy[ı] semirdi beş kün ötör

7ᵃ/1 dünyān̄ädä bègler köröt dübürddi bèl baylap kelip Alayçı pikir ḳıldı

7ᵃ/2 ġoyırdı bir cıl boldı saylowġa birigip curtdın bār̄isi

7ᵃ/3 Min̄gbaşı nāmġa mindirüp bu ḳılġanı tüzükpü bir ād̄ämdi sındırıp

7ᵃ/4 èsi yoḳ caman Alayçı kètkizèr könün tındırıp ḳılan̄gdı

7ᵃ/5 ḳılar işin̄gdi ḳıyāmıġa mindirip köp ād̄äm köçöt caylawġa

7ᵃ/6 köp fırṣat bar saylowġa èl köçöt cazda caylawġa

7ᵃ/7 èki cıl bar saylowġa aldap ḳılar işin̄gdi āḫirsiz alar tişin̄gdi

7ᵃ/8 cılġada tosor colun̄gdu cıyıp baylar ḳolun̄gdu ḳıyada tosor

7ᵃ/9 colun̄gdu ḳılan̄gdı baylar ḳolun̄gdu oynoboġun meṣel

7ᵃ/10 mènen owzun̄gda ḳızıl til mènen ḳıyāmıġa kèltirip ḳılan̄gdı

7ᵃ/11 baylar ḳıl mènen cılıp cürüp alġanın̄g cıldıḳ

7ᵃ/12 bolġon èmesdir asılıp cürüp alġanın̄g

7ᵃ/13 aylıḳ bolġon èmesdir irişip cürüp alġanın̄g

7ᵇ/1 rısḳı bolġon èmestir ḳuwsa ḳaçḳan ḳulanday cırġar-

7b/2 sıŋ cılanday caman itdey ürörsüŋ cäy cäy kėlgendė

7b/3 caltançāk bolup cürörsüŋ aytıp därtdän çıġamın

7b/4 alıstan catıp uġamın tägi coḳ işdi gümān ḳıl Ṭāyir mėnen

7b/5 Suwanḳul ėldė ādäm ḳalvasa ėköwi curtḳa baş

7b/6 bolup ḳayrılıp munan barġıça ḫvātūndarı mas

7b/7 bolup ḳolıda ṭıtıp cününi ḳoloŋ[s]o sa<z>sıḳ bī-namāz ḳoyçı-

7b/8 lar körsün kününi beş boydoḳ mėnen bilişsė bėlgisi coḳ

7b/9 säbildin altow mėnen bilişsė ‘āybı coḳ säbildin tägigä

7b/10 cėtip bolovu tägi coḳ çoçḳa säbildin Tāyir menen Suvan-

7b/11 ḳul namlik bu işdi ḳılvadıŋ nā-märtdiginŋ bildirip

7b/12 Naymannın bārin cėdirip narḳtuw işdi ḳılvadıŋ

7b/13 mıltıravulda (?) kelininŋ Miŋbaşı basıp ḳoydı ėdi bıyıl kėtti feyliŋ

8a/1 zonbuluḳ ḳılıp nėçėndėr zor bälāgä coluḳçu şīr-ḥimmät

8a/2 şīrlerdin şīrlikni bilvese bir bälāgä coluḳçu Miŋbaşı barar

8a/3 Alayġa aldıġa basıp kėlalvay uwruluḳ ḳılġan

8a/4 itke oḳşop uyalıp cürör däläygä

8a/5 ṣanātī digäräst

8a/6 ḳıyāmat küni ḳolloġon pir mä ‘nīsi nemine ḫāžır aytar ṣanātıŋ

8a/7 ır mä‘nīsi nemine pasḳa uçar ḳanatıŋ aṭ ma’nīsi nemine

8a/8 mäs‘älä mä‘nī Ḳurān başḳası bārі cüziyyāt ḫaṭṭ mä’nīsi nemine

8a/9 ḥälāl mėnen ḥarāmdın farḳ mä’nīsi nemine ṣanāt kalġan ḳadīm-

8a/10 nen narḳ mä’nīsi nemine dilde bolot ḫafī sır mä’nīsi nemine

8a/11 bėtiŋdė bolot naḳş-ı ālam nūr mä’nīsi nemine behiştin

8a/12 ġılmān zīneti ḥūr mä’nīsi nemine bilvėgėn şäyṭān sözi

8a/13 deyt ır mä’nīsi nemine tolup taşıp caynap kör

8b/1 däş ḳazanġa ḳaynap kör Ḳırġızda bolot urān mäs’älä mä’nī Ḳurān

8b/2 ḳāżının zorı ḳażiyāt mażmūn-ı Ḳurān äytipdir kitāb-

8b/3 din köbi cüziyyāt sazġa cılḳı coḳşoġon menin äytkän

8b/4 sözdörüm cüziyyātġa oḫşoġon gül bahardın tilläsi äytip

8b/5 kör ādäm balası bilinḫg ırdın mä’nīsi bir cerdė coḳtur çalası

8b/6 bī-baḳdın tiyet bälāsi ḳazannın cuġat ḳarası ḳardıda

8b/7 ḳızıl çoḳ bolot ḳāżının cegėn parası ḳara niyyet köp

8b/8 bolot caḳın kėlvey cānıġa camannın tiyet calāsı<n>

8b/9 s̱anātī digäräst

8b/10 ‘äzīz ḳılġan bändäsi ünlig bolot cäşidä

8b/11 devri kėlgen bändänin döwläti ketpeyt başıdan

8b/12 mihmān-ḫāna şıpırtıp mihmānı kündö üzülvöy bäräkä bar aşıda

8b/13 alġanı suluw ḳaşıda dövläti kėtse aş kėtet äcäl

8b/14 cėtse baş ketėt ‘äzīz tännän cān kėtet naṣībäsi üzülsö

9a/1 taḫtdan tayıp ḫān ketėt arġımaḳdan cal kėtet ādäm-

9a/2 zād birdey turavı äydäp cürgön māl kėtet ḳa[r]luw küni

9a/3 s̱onor dėp altay tülki aḫtarıp adırġa çı<l>ḳsa

9a/4 mürüşkör arımday basıp iz kėtet oġul ḳız

9a/5 üydün ḥürmeti kelişken bändä körüwçü kelin kelėt

9a/6 ḳız ketėt toḳuson çıḳsa muz ketėt äsmända cürgėn

9a/7 pärändä İndustan ḳarap küz ketėt maşrıḳdan başbağıp

9a/8 maġrib ḳarap ay ketėt alaluw cılḳı äydätip Alayġa caz-

9a/9 da bay ketėt dünyānin burçuġa sowda-ger bolup Sart

9a/10 ketėt ölümdü alıp moynuġa çımınça cān<n>ın ḳarḳıtta[p] Mäkkägä ḳarap

9a/11märt ketėt uzun bolso ömüri beş kün mihmān därt ketėt

9ᵃ/12 ḳonoluw kėtse toylarda ḳoltuġunı kėriltip ilikdey közün

9ᵃ/13 ėlirtip ėl cürögün celgirtip ḳıl ḳuyruġın

9ᵇ/1 şüydürüp ḳızday calın ördürüp äydäsä alıs

9ᵇ/2 aṭ ketėt ötö ḳızıl bat kėtet säyl-gā̆h dėyt dünyā̆dä

9ᵇ/3 Ş̲amar<t>ḳan ḳarap Sart kėtet tan͡g carısa tün kėtet onār-

9ᵇ/4 dan narı kün kėtet ḳara towdun bowrıda ḳara teke oynowçu

9ᵇ/5 ḳanduw oḳ tiyse ḳan kėtet ‘azrā‘il alġanda ‘ärşgä ḳarap

9ᵇ/6 cān kėtet kıyāmatdın bir ėşigi görüstā̆n ḳarap tän

9ᵇ/7 kėtet säfärin͡g ḳattıġ ıraḳḳa merd-āne ġarīb baş

9ᵇ/8 färiştä kirėt suraḳḳa āsān ḳılsa Ḫudāyım arıtar başdan

9ᵇ/9 tumanın ‘aṭā ḳılar īmānın bändäni ilāhım yävmü’l-caza’ maḥşerde

9ᵇ/10 ṣāliḥ ḳılıp ‘amalın naṣīb ḳılsın camālın ḥażret-i ‘Alī cayla-

9ᵇ/11 rı ḥavż-ı kävs̲är şerbetde äzälī taḳdīr elbette ‘āṣī cāfī gümrāhnı

9ᵇ/12 calaḳasın cān ėgem caynı ḳılıp cännätdä ş̲anātī digäräst

9ᵇ/13 buylası bergi tüyädä bul amānat dünyā̆dä ėgerdė bolot

10ᵃ/1 ser dėgen ėrmek bolot ır dėgen colġo salat pir dėgen

10ᵃ/2 cuvançaḳ ėken ėr dėgen meçidde bolot ser dėgen mā̆nilüw bolot

10ᵃ/3 ır dėgen köynöktö bolot kir dėgen cuwsa aġartat suw dėgen

10ᵃ/4 küzgidö bolot sır dėgen kevleyt dilin͡g pir dėgen betin͡gdė

10ᵃ/5 bolot nūr dėgen belin͡gdė bolot ḳur dėgen beglerdė bolot tuw dėgen

10ᵃ/6 beker ketveyt suw dėgen çaḳmaḳda bolot ḳuw dėgen mergėn belin

10ᵃ/7 ḳaḳşatat beş ġarış teke uw dėgen Ḫandarda bolot taḳ

10ᵃ/8 dėgen ḳara bolvoyt aḳ dėgen nesye bolvoyt naḳ dėgen san͡gırow bolvoyt

10ª/9 saḳ dėgen baġbānnın cay[ı] baḳ dėgen ḫandar kündö ḳant cegėn

10ª/10 ‘ayyār bāri pändçi ėken ėr ḳanatı aṭ dėgen aḥmaḳ kelėt

10ª/11 Sart dėgen kältäk cėse dād dėgen özöktön tiyet

10ª/12 därt dėgen ölümnön ḳaytpayt märt dėgen sar-

10ª/13 ġartat owru därt dėgen sāḫī bolot märt dėgen

10ᵇ/1 üç ay toḳson ḳış dėgen rızḳın͡g ėken tiş dėgen

10ᵇ/2 uyḳuda ötöt tüş dėgen pėşänä terin şıpırıp

10ᵇ /3 peştüw ketmen kötörüp peş ėtėgin ḳayrıp āzā-

10ᵇ /4 mat çöldö iştegen Istıḳ Köl barıp balalap

10ᵇ /5 İndustanda ḳuş dėgen aḫmaḳ ḳılsa kül ḳılat cown bilėk

10ᵇ /6 muşt dėgen ilgeri kėlse iş dėgen sarı çayan ḳuyruġı

10ᵇ /7 saya turġan nīş dėgen çulturaġan Täcikdär çısḳandı

10ᵇ /8 körse mūş dėgen kemeni körse kişt dėgen baylarda bolot

10ᵇ /9 māl dėgen maḫoġa şerīk gil dėgen sāyaluw bolot tal dėgen

10ᵇ /10 şekerden bolot pal dėgen arġımaḳda coḳ bolçu köşülüp

10ᵇ /11tüşkön cal dėgen ‘ilmnin colun ḳāl dėgen sulūkdun

10ᵇ /12 colı ḥāl dėgen samavar salḳın cay dėgen salṭanatı çay

10ᵇ /13 dėgen sayıp ḳoyso azuwn sart aṭını tay dėgen

11ª/1 ḳamışdan bolot nay degen ḳanā’at ḳılıp kämbaġal ḫayrluw

11ª/2 bolso bay dėgen ḳızıl ḳuyruḳ nar dėgen ḳızıl ṭillä zär dėgen

11ª/3 ḳılmışın͡g munda köp bolso ḳıyāmat colı tar dėgen ḳaḳ-

11ª/4 şatat ėken cigitti ḳarap ḳoyup ḳaş ḳaġıp ḳalam ḳaş

11ª/5 suluw yār dėgen ḳuştı uçurat par dėgen ėrdi uçurat

11ª/6 zär dėgen ėr kiyikni nar dėgen ėşekdi Täcik ḫar dėgen cılandı

11ª/7 körsö mār dėgen Çınbaydan kelėt tuz dėgen çırayluw bolot

11ª/8 ḳız dėgen pul-masdar cürüp izdegen ādäm-gerçilik siz dėgen

11ª/9 çėvėrdin bā̄rin uwz dėgen çillėde bolot muz dėgen uwru-

11ª/10 nu körsö dūz dėgen ėçkini Täcik būz dėgen baylarda bolot

11ª/11 pul dėgen baġlarda bolot gül dėgen boyoḳçı cuhūd ‘amalı

11ª/12 iştetkeni nī̄l dėgen ‘amalġa kėlveyt çaġında āftābsoḫtı

11ª/13 sī̄l dėgen on ėki aydı cıl dėgen ontotboyt

1.2.1.2. Eserin İmla Özellikleri

1. Eserin standart bir imlâsı yoktur. Tarihi Türk yazı lehçelerinin bir devamı olan Müşterek Orta Asya Türkçesi (Doğu Türkçesi) ile kaleme alınmış eserlerde var olan geleneksel imla ile Kırgız Türkçesinin İçkilik ağzının etkili olduğu fonetik imlanın bir arada olduğu karma bir imla söz konusudur. Bu yüzden kelimelerin ve eklerin yazımında farklı yazımlar görülmektedir.

2. Noktalama işareti kullanılmamıştır.

3. Ünlüleri göstermek için hareke değil Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinde olduğu gibi harf kullanılmıştır. Yalnızca, alıntı kelimelerde şedde kullanılmıştır.

3.1. Türkçe kelimelerin yazım özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

3.1.1. Türkçe kelimeler Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde olduğugibi yazılmıştır.

“يخشىلار” (2ᵇ/2, 5ª/13), “كورساتوب” (4ª/6)

3.1.2. Bazı kelimelerin yazımında ise Kırgız Türkçesi kendini göstermektedir.

“او”uw ‘av’ (10ª/7), “اختاريب” aḫtarıp (9ª/3), “آتانب” atanıp (6ᵇ/8),
“ازغرات” azġırat (4ª/2), “كوتوروب” kötörüp (10ᵇ/3)

3.1.3. Kimi kelimeler birden farklı yazıma sahiptir.

“جاشیده” cäşidä(8^{b}/10) "یاشویز"yäşiŵiz (2^{b}/3, 2^{b}/5),

“آط” aṭ (10^{a}/10, 6^{a}/10) “آتقه” at (3^{a}/1),
“سولو” suluw (11a/5) “سلو” suluw(8^{b}/13)

3.1.4. Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinde olduğu gibi ünlülerin gösterilmesine dikkat edilmiştir. Fakat ünlülerin gösterilmediği örnekler de vardır.

“کویوردون” küyördön (2^{b}/9),
“قوانوب”ḳuŵanup (3^{a}/3), “جاقان” caḳḳan (3^{a}/11),

“قولوڭغون” ḳolloġon (8^{a}/6)

3.1.5. Kimi yerlerde /p/ ile /b/, /ç/ ile /c/ sesleri aynı harfle gösterilir.

“جوابینی” cavābını 2b/7,“چراتی” carattı 2b/3, “جراتی” carattı 4a/13
“اوج” üç 10b/1, “چاچینک” cānıij 3a/8,
“قلیب” ḳılıp 2b/1, “اولوب” ölüp 2b/6, “پیغمبریم” payġambarım 4a/3.

3.1.6. Standart Kırgız yazı dilinde ḳ’lı şekilleri kabul edilen bazı kelimeler burada bir diyalekt özelliği olarak ḫ’lı şekildedir. Bazı kelimelerse hem ḳ’lı hem de ḫ’lı yazılmıştır. /ḫ/ sesi için خ harfi kullanılmıştır,

“اوخشوغون” oḫşoġon 8b/4, “اوقشوب” oḳşop 84/4, “یخشیلار” yaḫşılar 2b/2

3.2. Alıntı kelimelerin yazım özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

3.2.1. Arapça ve Farsça kelimeler asıllarına uygun olarak yazılmıştır.

“عاصی” ‘āsī (4ª/3,4ª/8), “عیار”‘ayyār (10ª/10),
“غریب” ġarīb (9ᵇ/7), “حضرت” ḥażret (9ᵇ/10),“آسان” āsān (9ᵇ/8)

3.2.2. Fonetik imlanın tesiriyle Türkçenin ses hususiyetlerine uygun olarak yazılmış Arapça ve Farsça alıntı kelimeler de vardır. Aynı kelimenin farklı yazımlarına rastlamak da mümkündür.

“قند” ḳand(4ᵇ/11) “قنت” ḳant (10ª/9)< Fars. ḳand,
“اومور”ömür (9ª/11)< Ar. ‘ömr
“کوروستان”görüstän (9ᵇ/6) < Fars. gūr-sitān

3.2.3. Farsça ve Arapça tamlamalar asıllarına uygun yazılmıştır. Yalnız üç örnekte tamlamaların yazımında bir takım farklılıklar söz konusudur.

Farsça tamlamaların birinde Arapça ‘ālem kelimesi ālem şeklinde yazılmıştır: 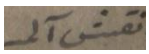 nakş-ı ālam 8ª/11

Bir diğer örnekte izafet kesresi, Farsça tamlama yazım kuralına aykırı olarak gösterilmiştir: 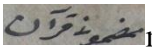 mażmūn-ı Ḳurān 8ᵇ/2
Yine bir başka örnekte izafet kesresi gösterilmiş üstelik de ‘i’ şeklinde değil ‘di’ şeklinde yazılmıştır: 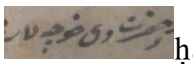 ḥażretdi ḫōcalar 5ª/12

4. Eserin en önemli özelliklerinden Uygur imla geleneğinin bir devamı olarak eklerin büyük bir kısmının kelimelere bitiştirilmeden yazılmasıdır.
“عالمدی” ā'lämdi (3ᵇ/1), “خلقغه” ḫalḳġa (3ᵇ/2), “جتمدیر” cetimdir (5ª/2), “بابلغه” bulbulġa (5ᵇ/2)

Hatta bazı kelimeler harflerin de bitiştirilmediği görülmektedir.

“ایتینکدی”ėtiñgdi (3ª/9), “جیلموغوز” cėlmoġuz (4a/12),

5. Eklerde genel olarak ünlülerin gösterilmesine gayret edildiği görülmektedir.

"توشور" tüşör (3[a]/6), "كوتورتوب"kötörüp (10[b] /3), "بريبقويوبدور"berip ķoyupdur (5[a]/10), "قويغون" (3[a]/8), "جانيدان" 5b/8

6. Standart Kırgız yazı dilindeki nazal n (ñ) sesi Doğu Türkçesi imla geleneğine uygun olarak ŋg (نك) ile yazılmıştır.

"اويونكو" üyüŋgö 3a/1, "قيلانكدى" ķılaŋgdı 7a/4

7. *Ṣanātī Digäräst*'te yer alan ünlülerin yazımı şu şekildedir:

	Sesler	Başta	Ortada	Sonda	Örnekler
1	a	"ا", "آ"	"ا", "آ"	"ا", "ه"	"ايريلپ" 2b/9, "أق" 10a/8, "ايراق" 2b/1, "قووای" 3a/3 "بالا", 2b/5 "قرالغه"
2	ä	"ا"	"ا"	"ا", "ه"	"ايداب" 9a/2, "ايتيبدير" 8b/2,"ايداب" 9a/2 "تكينده" 3a/10
3	e	"ا"	"ا"	ه	"البته" 9b/11, "تأچد" 5a/6 "چركه" 3a/4, "ايچنده" 4a/12
4	ė	"ايـ"	يـ	ی	"ايكم" 2b/8,"ايكی" 3a/5, "كيلتريب" 7a/10,"جيديريب" 7b/12,"جردی" 6b/9
5	ı	"ايـ"	يـ	ی	"قميز" 5a/13, "ايشی" 3b/5, "جلغاذچي" 2[b]/6
6	i	"ايـ"	يـ	ی	"بزدی" 2b/3, "بيلب" 3[b]/3, "ايشی" 6[a]/13"ترينک" 3[a]/4
7	o	او	و	و	"اوقووای" 2b/2, "بولوب" 7b/3
8	ö	او	و	و	"كومووردی" 6[b]/11, "اوسفرون" 4[b]/3
9	u	او	و	و	"اوقووای" 2b/2, "بولوب" 7b/3
10	ü	او	و	و	"كومووردی" 6[b]/11, "اونليک" "اونلک" 8[b]/10
11	ā		ا		"قاريغات" 5a/3, "قارليق" 6[b]/12.

12	è		ێ		“بیدی” bèdi 6b/5
13	aw			او	“جایلاوغا” 7a/5 caylawġa
14	ow	او	و	و	“بوریدا” 9b/4, “التو” 7b/9, “اوزونک”7a/10
	öw		و	و	“برو” 4b/10, “بروکو” 4b/9
15	uw	او	و	و	“سولو” 11a/5, “اورنو” 4b/8, “تورونو” 4b/7
16	üw		و	و	“ماذ” 10a/2, کوروچو9a/5

8. Ünsüzlerin yazımı şöyledir:

	Sesler	Başta	Ortada	Sonda	Örnekler
1	b	ب	ب		“بارسنک” 2b/6 “منکباشی” 6b/2
2	c	ج, څ	ج		“جوابینی” 2b/7, “جیلموغوز”4a/12 “چراتی” 2b/7, “انجیان”5b/13
3	ç	چ	چ	ج, څ	“چاچینک” 3a/8, “اوچ” 10b/1
4	d	د	د		“قولیده” 7b/7
5	f	ف	ف	ف	“تورفاق” 3a/6, “اوسفرون” 4b/3, “خوف” 4a/4, fal5a/13
6	g	ک	ک	ک	“برکین” 6b/13 “کوشو” 5a/13, “اونلک” 8b/10
7	ġ	غ	غ		“چغامین” 7b/4“غالای” 5a/8
8	ḫ	خ	خ		“توخمو” 6a/7, “خلقغا” 3b/2
9	k	ک	ک	ک	“تورلوک” 4b/1, “کتویت”10a/6
10	ķ	ق	ق	ق	“قتغ” 2b/6
11	l	ل	ل	ل	“بولویت”10a/8

12	m	م	م	م	"سويمك" 3a/3
13	n	ن	ن	ن	"قريندداش" 3a/7
14	ñ		"نک"	"نک"	"بروسنک" 2b/7,"منکباشی" 6b/2
15	p	پ	پ, ب	ب	"قوانوب" 3a/3"پيغمبريم" 4a/3,
16	r	ر	ر	ر	"قريندداش" 3a/7
17	s	س	س	س	"اوزولسو" 3a/11
18	ş	ش	ش	ش	"عرش" 3b/2, "يخشىلار" 2b/2
19	t	"ت", "ط"	"ت", "ط"	"ت", "ط"	"اط باشی" 6a/8, "اط" 6a/10, "طيتب" 7b/7 "جاتب" 7b/4"آتقه" 3a/1, "آطقا"6b/3
20	v	و	و	و	"وقتن" 5b/4
21	v̂	-	و	-	"قالوسه"7b/5
21	y	ي	ي	ي	"قيريليب" 7b/6
22	z	ز	ز	ز	"زوبولوق" 8a/1

Bunun dışında Farsça ve Arapça alıntı kelimelerde 'ح', 'خ', 'ه', 'ء', 'ذ', 'ع', 'ض', 'ظ', 'ث' harfleri de kullanılmıştır.

1.2.1.3. Eserin Ses Bilgisi Özellikleri

1. Türklerin yüzyıllar boyunca kullandıkları Arap harfli alfabe Türkçenin ses hususiyetlerin tam olarak yansıtmamaktadır. Çalışmanın konusu olan metinlerin ses özelliklerinin tespiti de aynı nedenle zor olmuştur. Buna rağmen mümkün olduğunca seslerin doğru yansıtılmasına gayret edilmiş ve tespit edilen ses ve ses özellikleri standart Kırgız yazı dili ile karşılaştırılmıştır.

Aşağıdaki tabloda Standart Kırgız yazı dilinde, İçkilik ağzında ve *Ṣanātī Digäräst*'te var olan sesler verilmiştir. Görüldüğü üzere hem ünlüler hem de ünsüzler açısından Moldo Niyaz'ın eseri ile Standart Kırgız yazı dili arasında ciddi bir fark bulunmamaktadır. Farklılık temel olarak şu seslerden kaynaklanmaktadır:

a. Standart Kırgız yazı dilinde Rusça kelimelerdeki ifade etmek üzere alınmış olan /j/, /ts/ ve /tş/ sesleri.

b. İçkilik ağzı ile *Ş̲anātī Digäräst*'te diftonglar (/ow/, /uw/, /öw/, /üw/ vb.), açık e (ä) ve kapalı e (ė) sesi.

a) *Ünlüler*.

SKYD	İçkilik Ağzında	Ş̲anātī Digäräst		SKYD	İçkilik Ağzında	Ş̲anātī Digäräst
a	a	a		ē	ē	ē
	ä	ä				è
e	e	e			ī	
		ė			ī̈	
ı	ı	ı		ō	ō	
i	i	i		ő	ő	
o	o	o		ū	ū	
ö	ö	ö		ű	ű	
u	u	u				aw
ü	ü	ü			ow	ow
ā	ā	ā			öw	öw
	ǟ	ǟ			uw	uw
					üw	üw

b) *Ünsüzler.*

SKYD	İçkilik Ağzında	Şanātī Digäräst		SKYD	İçkilik Ağzında	Şanātī Digäräst
b	b	b		y	y	y
v	v	v		ñ	ñ	ñ
	v̂	v̂		p	p	p
g	g	g		r	r	r
ġ	ġ	ġ		s	s	s
d	d	d		t	t	t
j****				f		f
c	c	c		ẖ	ẖ	ẖ
z	z	z			h	h
k	k	k		ç	ç	ç
ķ	ķ	ķ		ts		
l	l	l		ş	ş	ş
m	m	m		tş	tş	tş
n	n	n				

2. ***Kapalı e meselesi***. Genel Türkçedeki kök hecelerde buluna kapalı e(ė) üzerindeki tartışmalar 15. yüzyıla kadar gitmektedir.[558] Kırgızistan'da genel olarak kapalı e sesinin varlığı kabul edilmemektedir. Daha açık bir ifadeyle kapal e bir fonem olarak

**** Bu ses Rusçadan alınan kelimelerde kullanılır. Alfabede Türkçe kelimelerde kullanılan c sesi ile bu ses alfabede aynı harf ile karşılanır, H.K. Karasayev, *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdügü*, Bişkek 2009, s.8.

[558] Timur Kocaoğlu, "Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı ė/i Meselesi", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 483-484, Temmuz-Ağustos 2003, s. 266; Alî Şîr Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn (İki Dilin Muhakemesi)*, Haz. F. Sema Barutçu Özönder, Ankara 1996; s. 175, 210; J. Eckmann, *Chagatay Manual*. Bloomington: Indiana University, 1966; J. Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Haz. O. F. Sertkaya, Türk Dil Kurumu, Ankara 1996; J. Eckmann, "Das Chwaremıtürkische", Ph7F.I, Wiesbaden, 1959; G. Doerfer, "Orta İran'da Arkaik Bir Türk Dili", (Çev.S.Tezcan) *TTK Beleten* XXXIV, ocak 1970, s.17-58; J. Nemeth, "Zo den E-Lauten im Türkischen", StOr. XXVIII-14, 1964, s.1-19; M. Mansuroğlu, "Das gesehlossenen e im Karakhanidisehen Türkisch", UAJb XXIX/3-4, 1959, s.215-223;V. Thomsen, lıscriptiollS de i' Orkhon deshiffrles. MSFOo V. Helsingfors, 1896, s.15; V. Thomsen, "Une lettremeconnue des Inseriptions de l'Ienissei"JSFOuXXX-4, 1913, s. 1-9.

kabul edilmemekte ve bu yüzden kaynaklarda ayrıca gösterilmemektedir.[559] Kırgız ağızlarında var olan ünlüler şunlardır: /a/, /ä (açık e)/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/ ve /ü/ /ā/, /ā̈/, /ē/, /ī/, /i̇/, /ū/, /ṻ/, /ō/, /ō̈/. Bu 18 ünlünün anlam ayırt edici birer fonem olduğu da özellikle vurgulanmaktadır.[560]

W. Radloff, 1862 yılında Tekes havzasında yaşayan Bugu boyundan, 1869'da Isık Göl'ün batısındaki Sarıbağış boyundan ve Tokmok şehrinin güneydoğusundaki Solto boyundan derlemeler yapmıştır. Yaptığı bu derlemelere, *Obratsı Narodnoy Literaturı Severnıh Tyurskih Plemen* adındaki eserinin beşinci bölümünde yer vermiştir.[561] Radloff burada kendine has bir transkripsiyon alfabesi kullanmıştır. Kısa düz ve geniş /e/ ünlüsü için iki işaret kullanmıştır: e ve ä. Bu eserdeki derlemelerin fonetik hususiyetlerini inceleyen S. Konduçalova'ya göre kullanılan bu iki işaret yalnızca transkripsiyon sisteminden kaynaklanmaktadır, ses değeri bakımından aralarından bir fark yoktur.[562] e karakteri kelimede ilk hecede (kelimenin başında veya hece içinde), ä ise ilk heceden sonraki hecelerde kullanılır. Yani aslında her iki işaret yalnızca bir sese karşılık gelmektedir.[563] Radloff'un bu derlemeleri üzerine çalışmalar yapmış olan K.K. Yudahin ve İ. A. Batmanov da bu görüştedir.[564] Bu iki farklı işaretin iki başka sesi ifade etme ihtimalini reddetmişlerdir.

Radloff, 1893-1911 yılları arasında yayımlanan *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy*adlı sözlüğünde Kırgız Türkçesine ait kelimelere de yer vermiştir. Bu kelimelerde yer alan /e/ sesi için yine yukarıda bahsi geçen iki işareti kullanmıştır. Ufuk Deniz Aşçı, Radloff'un bu iki işareti iki ayrı ses için özellikle kullandığını ve bunu da sözlükte açıkladığını bildirmektedir. Buna göre Radloff ä işaretini düz, geniş ve kısa bir ünlü olan /e/ sesi için kullanır. e işaretini ä(e)-i arası bir ses diye

[559] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, Bişkek 2009; H. Karasayev, *a.g.e.*
[560] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s. 84-85.

[561] W. Radloff, *Narodnoy LiteraturıTyurskih Plemen*, Çast V, Sankt peterburg 1885.
[562] S. Konduçalova, *V. V. Radloff'dun Cıynagan Materialdarındagı Kırgız Tilinin Fonetikalık Özgöçölüktörü*, Frunze 1961, s.10-11.
[563] S. Konduçalova, *a.g.e.*, s.11.
[564] K.K. Yudahin, "İtogi i Zadaçi İzuçeniya Kirgizkih Diyalektov", Trudı İnta Yazıka i Litrı AN *Kirg. SSR*, v. IV, Frunze 1956; İ.A. Batmanov, *Sovremnnıy Kirgizskih Yazık*, ç. 1, Fonetika izd. 4, Frunze 1953.

tanımladığı diğer bir ses için kullanır.[565] Yunusaliyev ise e harfinin ä ve i seslerinin arasındaki ünlüyü göstermek için kullanıldığını ancak buna bakarak Kırgızcanın kuzey ağzında iki farklı ince açık fonem olduğunu düşünmenin doğru olmayacağını belirtmiştir.[566]

Timur Kocaoğlu, kapalı ė sesinin bir fonem olduğunu ifade etmektedir. Eski Türkçeden itibaren kapalı e sesi ayrı bir işaretle gösterilmiştir. Arap harfleri kullanılmaya başlandıktan sonra /ė/ sesi için ى harfi kullanılmaya başlanmıştır.[567]

Ṣanātī Digäräst'te bazı kelime ve eklerin yazımında kapalı e'yi işaret eden Arapça ى harfinin olduğu görülmektedir. Bu ek ve kelimeler Standart Kırgız yazı dilinde kısa, düz ve geniş e sesinin karşılayan harf ile yazılmaktadır.

Standart Kırgız yazı dilinde olmasa dahi Radloff'un da gösterdiği gibi Kırgız ağızlarında kapalı e bulunmaktadır. Ancak bir fonem değeri taşımamaktadır.[568]

Moldo Niyaz'ın kapalı e'yi bir imla geleneği olarak mı yoksa konuşuru olduğu ağza ait bir özelikle olarak mı yazdığını tespit etmek mümkün değildir. Fakat metnin transkripsiyonunda bu özelliğin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

"ایکم" ėgem 3ª/13, "دیب" dėp 3ᵇ/4, "ایل" ėl 4ª/12, "جیلموغوز" cėlmōğuz 4ª/12

3. ***Açık e Meselesi***. Kırgızistan'da güney ağızlarının en belirleyici özelliklerinden birisi açık e (ä) sesinin varlığıdır. Bu ses Tacikçe ve Özbek Türkçesi ile etkileşimin neticesinde Kırgız Türkçesinde önce alıntı sözcüklerde görülmüş, zaman içerisinde /a/ sesi /y/'nin tesiri ile incelmiş ve açık e (ä) ünlüsüne dönüşmüştür. Böylelikle bu ses Türkçe kelimelerde de görülmeye başlamıştır.[569] İçkilik ağzında bu ses yaygın olarak kullanılır. Metinde alıntı kelimelerin dışında da bu sesin kullanıldığı ekler sayesinde

[565] Ufuk Deniz Aşçı, W.Radloff'un *" 'Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy'* Adlı Eserinde Geçen Kazak ve Kırgız Lehçelerine Ait Sesler İle Çağdaş Kazak Ve Kırgız Lehçelerindeki Sesler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, s. 311.
[566] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s. 65.
[567] Timur Kocaoğlu, a.g.e., s.267.
[568] Ayşe Nur Kırgız, *a.g.e.*; Çetin Pekacar, *Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.
[569] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.89.

rahatlıkla fark edilebilmektedir. Metin, Standart Kırgız yazı dilinden bu özelliği ile ayrılır. Zira bugün SKYD (standart Kırgız yazı dili, kısaca bu şekilde ifade edilecektir)'de bu ses kullanılmamaktadır.

"سیر اکان" säyrägän 5^{b}/2, "تاکیکا" tägigä 7^{b}/9

4. ***Uzun Ünlüler***. Kırgız Türkçesindeki ünlü uzunlukları daha çok, çeşitli ses hadiseleri ile meydana gelmiş ikincil uzunluklardır. Ayrıca Arapça ve Farsçadan ödünçlenen kelimelerle dile giren uzun ünlüler de vardır.[570] Ancak kimi uzmanlar asli ünlü uzunluklarının da bugün Kırgızca içerisinde yaşadığını savunmaktadır. Yunusaliyev, Pamir dağlarında yaşayan Kırgızlarda asli uzunlukların varlığından söz etmektedir.[571] Talat Tekin Türkçede asli uzun ünlülerin olduğunu, Kırgız Türkçesinde asli uzun ünlülerin korunduğu kelimelerin olduğu ifade eder.[572] Çetin Pekacar, Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri ağzında sanıldığından daha fazla asli uzun ünlülü kelime olduğunu belirtmiş ve bunların bir listesini vermiştir.[573] Cıldız Alimova, Kırgız yazı dilindeki asli uzun ünlü içeren kelimeleri tespit etmiştir.[574] Rysbek Alimov da sadece İçkilik ağzının asli uzunluklara sahip olduğunu söylemiştir.[575] Ayşe Nur Kırgız (Sağın) yaptığı çalışmada Ulupamir Köyü'nde yaşamakta olan Pamir Kırgızlarında yaşayan uzun ünlülerin bir kısmını tespit etmiştir.[576] K.K. Yudahin de hazırladığı sözlükte tespit ettiği, Kırgız Türkçesine ait uzun ünlülü kelimelere yer vermiştir.[577] Metinde geçen ve asli uzun ünlüye sahip olduğu tespit edilen kelimeler şunlardır:

"بی" bè6^{b}/5; "باری" bāri 2^{b}/10; "جولوق" cōluḳ- 8a/1, 8a/2; "ایکی" ėėki 3a/5, 5a/5, 7a/7

"قاریلق" ḳārılıḳ6b/12; "کون" kȭn 7a/4 ; "اوز" ōz-5b/4; "تری" tēri 3a/4,

Bunun dışında çeşitli kelimelerde ikincil uzunluklar tespit edilmiştir. Bunlar genel

---

570 Rysbek Alimov, "Kırgızcanın İçkilik Ağızlar Grubunda Birincil Uzun Ünlüler ve İzleri", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C. 7, S. 5, Mart 2010, s. 252.
571 B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.98.
572 Talat Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Simurg Yaynları,İstanbul 1995, s. 55-56.
573 Çetin Pekacar, *a.g.e.,* s. 26-27.
574 Cıldız Alimova, "Kırgız Türkçesinde Asli Ünlü Uzunlukları", *Turkish Studies*, S.4, C. 1, s. 31-35.
575 Rysbek Alimov, "Kırgızcanın İçkilik Ağzılar Grubu Üzerine" *Türklük Bilimi Araştrmaları*, S. 30, Güz 2011. (http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/ra_kirgiz/ra_kirgiz.htm).
576 bk. Ayşe Nur Kırgız, *a.g.e.*
577 K.K. Yudahin, *Kirgizsko-Russkiy Slovar*, Moskva 1965.

olarak iki ünlü arasında yer alan /ġ/ ve /g/ seslerinin erimesiyle oluşmuştur.[578] Bunların bir kısmı güney diyalektinde diftonga veya uzun ünlüye dönüşmüştür.

ōru < E.T. aġırı[579], bōr < E.T. baġır[580]

5. ***Diftonglar***. Kırgız Türkçesinde kelime veya eklerde yer alan /ġ/ ve /g/ sesleri sızıcılaşarak dudaksıl w sesine dönüşür. Bu ses önündeki dudak ünlüleri ile birlikte diftongları oluşturur.[581] İçkilik ağzının en önemli fonetik hususiyetlerinden birisi diftongların varlığıdır. Hem eklerde hem kelimelerde çeşitli ses büzülmeleriyle meydana gelmiş diftongları görmek mümkündür. *Ṣanātī Digäräst*'te de çeşitli eklerde ve kelimelerde diftong örnekleri vardır. Ancak eserde diftonglar için özel bir işaret kullanılmamıştır. Dudaksıl diftongların 150 yılda değişmemiş olduğunu ifade eden Yunusaliyev, tek bir kelimede diftongun özel bir işaretle gösterildiğini söyler ("تۇ")[582]

Rysbek Alimov, dudak diftongları bakımından İçkilik ağzının tutarsız olduğunu, bazen diftongların yerine uzun ünlülerin de kullanıldığını ifade eder.[583] Moldo Niyaz'ın eserinin standart Kırgız yazı dili ile ayrıldığı hususlardan biri budur. Standart Kırgız yazı dilinde kuzey ağızlarında olduğu gibi diftong yerine uzun ünlüler vardır.

"آلتو" altow 9ª/3, "برو" birөw 4ᵇ/10, "سایلو" saylow 7ª/7

Tek bir örnekte diftong düz ve geniş olan a ünlüsüyledir: "جایلاو" caylaw7ª/5

B.M. Yunusaliyev'e göre uzun ünlü yerine diftongların olduğu gelen eklerden de anlaşılmaktadır. Çünkü metinde diftonglu kelimelerden sonra gelen ekler, ötümlü sesler ile biten kelimelere gelen eklerdir:[584] tow-dun 9ᵇ/4, birөw-dü 5ᵇ/9

---

[578] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s. 45

[579] E. V. Sevortyan*, Etimologieskiy Slovar Tyurskih Yazıkov, Obtştyurskie i mectyurskie osnovı na bukvu "B"* – M., 1974.s. 17

[580] K. Seydakmantov, *Kırgız Tilinin Kıskaça Etimologiyalık Sözdügü*, İlim Basması, Frunze 1988, s.57

[581] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.,* s. 107.

[582]B.M., Yunusaliyev,"Otrajeniye Dialektnıh Osobennostey v Sanatah Moldo", *Tyurkologiçeskiye İssledovaniya, Sbornik Statey, Posvyaşenniy 80-Letiyu K.K. Yudahina*, Frunze 1970, s. 59.

[583][583] Rysbek Alimov, "Kırgızcanın İçkilik Ağzılar Grubu Üzerine" *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 30, Güz 2011. (http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/ra_kirgiz/ra_kirgiz.htm).

[584]B.M., Yunusaliyev, *a.g.m.*, s. 59.

6. ***Arapça ve Farsça Alıntı Kelimelerin Türkçeleşmesi***. Moğolca ve Çinceden yapılan alıntılamaların tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır.[585] Bu kelimeler bugün Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine neredeyse tamamen uymuştur, üstelik Arap harfli Türk yazı geleneğinde bu kelimeler telaffuz edildikleri gibi yazılmış, yalnızca Arapça ve Farsça alıntı kelimeler asıllarına uygun yazılmıştır. Ancak *Ṣanātī Digäräst*'te bazı Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine uygun bir şekilde yazıldığı görülmektedir.

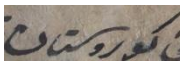 görüstän <Far. gūr-sitān 9^{b}/6, bulbulġa < Ar. bülbül 5^{b}/2, rısḳı 7^{b}/1 < Ar. rızḳ, "" döwlät < Ar. devlet 8^{b}/11, 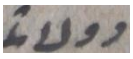 pād-şālardın pād-şāhsı 3^{b}/9 < pād-şā 3^{b}/9.

7. ***Kalınlık İncelik Uyumu***. SKYD'de kalınlık incelik uyumu tam olarak işler.[586] Ancak Türkçe birleşik kelimeler, alıntı kelimeler ve eklerde bazen uyumun bozulduğu görülür.[587] İncelenen metinde genel olarak kalınlık incelik uyumuna uyulduğu görülmektedir. Çok az da olsa uyum dışında kalmış Türkçe kelime vardır.[588]

"جیلموغوز" cėlmōġuz 4^{a}/12, "منکباشی" Miñbaşı 6^{b}/2, "قنتیب" kantip 2^{b}/5

Eklerde kalınlık incelik uyumu tam olarak işlemektedir.

8. ***Düzlük Yuvarlaklık Uyumu***. SKYD'de dudak uyumu ileri bir aşamada olup kelimenin ilk hecesinde bulunan düz ünlüleri düz; yuvarlak ünlüleri ise yuvarlak ünlülerin takip etmesi kuralıdır. Ancak Kırgız Türkçesinde dudaklaşma u ünlüsünden sonra görülmez. Bu ünlüden sonra gelen a ünlüsü yuvarlaklaşmaz.[589] *Ṣanātī Digäräst*'te dudak uyumunun Kırgız yazı dilinde olduğu gibi oldukça kuvvetli olduğu açıktır. Ancak bu

[585] bk. Gerhard Doerfer, *Türkische Und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV C., Wiesbaden 1963.
[586] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 41; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.58-60.
[587] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 41-42-43; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s. 60.
[588] Kemal Eraslan, "Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 8, Ağustos 1970, s. 113-124.
[589] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s. 68.

uyumun özellikle alıntı kelimelerde bozulduğu görülmektedir. Dudak uyumunun nadiren de olsa bozulması, İçkilik diyalekti özelliklerinden biridir.[590]

Geleneksel imlanın tesiri ile dudak uyumunun bozulduğu ek örnekleri vardır.

"خاتونىنى" ẖātūnını 6^{b}/11, "كومورديى" kömürdi 6^{b}/11, "بوركونى" börküni 3^{b}/8

Bu uyuma uymayan çok az Türkçe kelime vardır.

"كورساتوب" körsetüp 4^{a}/6, "برو" birö̇w 4^{b}/6, "ساىلوغه" saylowġa 7^{a}/2, "چوچقه" çoçḳa 7^{b}/10

9. ***Ünsüz Uyumu***. SKYD'de ünlüyle ve tonlu ünsüzle biten kelimeler tonluyla; tonsuzla biten kelimeler tonsuzla başlayan ekler alırlar. Kırgız Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumunun güçlü olması gerek yapım gerekse çekim eklerinin varyantlarının alabildiğine arttırmıştır.[591] Moldo Niyaz'ın eserinde ünsüz uyumu kuvvetli olmakla birlikte bazı ekler bu uyumun dışında kalmıştır. Ancak eklerde ikili yazımlar söz konusu olduğu için aynı ekin uyuma girdiği de görülür.

"ايمس‌دير" ėmesdir 7a/13, "ايمس‌تير" ėmestir 7b/1, "تركدون" Türkdün 6^{a}/3, "قويوبدور"ḳoyupdur 5a/8, "جاشتقده" caştıḳda 5b/8.

10. ***İç Seste ḳ>ẖ Değişimi***. İçkilik ağzının özelliklerinden biri de /ẖ/ sesinin varlığıdır. Alıntı kelimelerin yanı sıra bazı Türkçe kelimelerdeki /ḳ/ sesi sızılaşarak /ẖ/ sesine dönüşmüştür. *Ṣanātī Digäräst'te* bu değişim sadece birkaç kelimede görülür.

"اوخشوغون" oẖşoġon 8^{b}/4, "توخمو" Toẖmo[ḳ] 6^{a}/7,"اختار" aẖtar- 9a/3

11. ***İç Seste p>f Değişimi***. Müşterek Doğu Türkçesinin tesirinden kaynaklanır. Birkaç örnek ile sınırlıdır.
"تورفاق" torfaḳ 3^{a}/6, "اوسفرون"ösfürün 4^{b}/3"فال" fal 5^{a}/13

590 Filiz Kılıç, *a.g.m.*, s. 85.
591 Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s. 83.

12. ***İç seste b>v değişimi***. Daha çok eklerde görülür. İçkilik ağzının genel özelliklerinden birisidir. Moldo Niyaz'ın eserinde de görülmektedir. Bu özelliği ile eser, SKYD'den ayrılır.

"بروسنک" 2b/7 berveseñ, "کیلوس" 3a/7 kėlves, "تاشتاوای"4a/8 täştäväy, "تروینکن" tervėngen5a/7

Bazı alıntı sözcüklerde de aynı değişim söz konusudur.

"چواندار" çavandaz 5b/4, "سوانقل" Suvanḳul 7b/5

13. ***Kelime Başında /ġ/, /g/ Seslerinin Varlığı***. İçkilik ağzında hem Türkçe hem de alıntı kelimelerde oldukça yaygındır.[592] Metinde Türkçe kelimelerden yalnızca iki örnekte görülmektedir.

"غالای" ġalay 5a/8, "غریش" ġarış 10a/7

14. ***Ön Seste y > c Değişimi***. Bu değişimde geleneksel imlanın yanında İçkilik ağzının da tesiri söz konusudur. Çünkü İçkilik ağzında ön sesi /c/'li olan kelimeler tek başlarına veya cümle başında kullanıldıklarında genellikle herhangi bir ses değişimine uğramaz. Ancak cümle içerisinde kullanıldıklarında ön sesteki /c/, /y/'ye dönüşür.[593] *Ṣanātī Digäräst*'te bunun örneklerine rastlanmaktadır. Buradaki örneklerin tümü cümle içerisinde kullanılmaktadır.

"یخشیلاردین" yaḫşılardın 2b/2, "یاشویز" yäşiviz 2b/3, "یوزین" yüzin 5a/1, "یوق" yoḳ6a/13

Ancak bu durum bütün kelimeler için geçerli değildir. Cümle içinde olup da /c/ sesi ile başlayan kelimeler de vardır. Hatta bu kelimelerin sayıca daha fazla olduğu görülmektedir.

"جولدوش" coldoş 4a/4, "جراتی" carattı 4b/5

[592] Rysbek Alimov, "Kırgızcanın İçkilik Ağzılar Grubu Üzerine" *Türklük Bilimi Araştrmaları*, S. 30, Güz 2011, s. 31.
[593] Rysbek Alimov, *a.g.m.*, s. 30.

15. İçkilik ağzının özelliklerinden biri olarak nadir de olsa ünsüz ikizleşmesi görülür.[594]
"قتغ" ḳattıġ 2ᵇ/6, 3ᵃ/7, 4ᵃ/6

16. Bazı kelimelerde /ġ/, /g/ ünsüzleri diftong veya uzun ünlüye dönüşmez, olduğu gibi muhafaza edilir.[595]

"ایکم" ėgem 2ᵇ/8, 3ᵃ/8, 9ᵇ/12, "اونلیک" ünlig 8ᵇ/10, "قتغ" ḳattıġ 2ᵇ/6

17. Ses erimesinin önlenmesi için zayıf ünsüzlerin güçlü ünsüze dönüştüğü birkaç kelime bulunmaktadır.

ET. ediz[596]>eyiz > 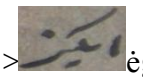 ėgiz 3ᵃ/9"yüksek, uzun",E.T. türlüg[597]> 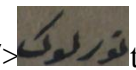 türlük 4ᵇ/1 "türlü"

İçkilik ağzında isimden fiil yapma eki –lA çok nadir durumlarda da olsa ünsüz uyumuna aykırı olarak –tA'ya dönmez.[598]Eserin incelenen kısmında buna dair bir örnek bulunmaktadır:"قولاًوغون"ḳolloġon 8ᵃ/6

1.2.1.4. Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri

Eser yapı açısından incelendiğinde Kırgız Türkçesinin özelliklerini gösterdiği görülmektedir. Ancak metinde Karluk Türkçesinin tesirinde kalmış olan İçkilik ağzı ve Müşterek Orta Asya yazı geleneğinin tesirleri de vardır. Bundan dolayı eserin morfolojik açıdan genel Kırgız Türkçesi ile ortak bazı özelliklerinin yanında Kırgız yazı dilinden ayrıldığı noktalara da temas edilecektir.

1. Standart Kırgız yazı dilinde yükleme hali eki çeşitlidir. Ünlüyle biten kelimlere damak ve dudak uyumuna göre –nı, -ni, -nu, -nü; ötümlü ünsüzle biten kelimelere –dı, -di ,-du, -dü; ötümsüz ünsüzle biten kelimelere ise –tı, -ti, -tu, -tü ekleri gelir.[599] Moldo

[594] Filiz Kılıç, *a.g.m.*, s.96.
[595] B.M., Yunusaliyev, *a.g.m.*, s.60.
[596] E. V. Sevortyan, *a.g.e.,* s. 224.
[597] V. M.Nadaleyaev vd., *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad 1969, s. 599.
[598] Filiz Kılıç, *a.g.m.*, s.97.
[599] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.168.

Niyaz'ın eserinde bu özellik açık bir şekilde görülmekle birlikte bu uyumların dikkate alınmadığı ve Doğu Türkçesinin tesiriyle yazılmış örnekler de vardır.

kiyikni $11^{a}/6$, eşekdi $11^{a}/6$, caynı $9^{b}/12$caydı $6^{a}/1$, pād-şāhnı $3^{b}/7$, ölümdü $9^{a}/10$, gümān̄di$3^{b}/13$

2. 3.Teklik şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hali eki –n şeklinde gelir.[600] Ancak metinde farklı yazımlar söz konusudur.Kırgız yazı diline uygun örneklerin yanı sıra İçkilik ağzında olduğu gibi 3. Teklik şahıs iyelik ekinden sonra –nı, -ni, -nu, -nü eklerinin geldiği örnekler de vardır.

cününi $7^{b}/7$,yüzin$5^{a}/1$, colını $2^{b}/5$,ėsebin $5^{a}/5$, alġanın $6^{b}/7$, tapḳanını $6^{b}/9$

3. İçkilik ağzında Karluk grubu Türk lehçelerinde olduğu gibizamir n'si 3. Şahıs iyelik eki, yönelme, belirtme, bulunma ve ayrılma hal eki ile isim arasına girmez.[601] Metinde ise zamir n'si kimi yerlerde kullanılmış kimi yerlerde ise kullanılmamıştır.

bähridän 2b/2, tägindä 3a/10, cānıdan$5^{b}/8$, özüdön$6^{b}/3$, içinde$4^{a}/12$

4. Bir yere ait olmayı ifade eden isimden isim yapım eki –çı'nın kullanılması metni Kırgız yazı dilinden ayıran bir diğer özelliktir. Bu ek İçkilik ağzında kullanılır.[602]

Alayçı$6^{a}/13$

5. İlgi eki, ünlü ile biten isimlere kalınlık-incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna göre -nın, -nin, -nun, -nün; tonlu ünsüzle biten kelimlere –dın, -dün, -dun, -dün; tonsuz ünsüzle biten isimlere –tın, -tin, -tun, -tün şeklinde eklenir.

Metinde m, n gibi geniz seslerinden sonra ilgi eki -nın, -nin, -nun, -nün şeklinde gelmiştir.

Ḫudāyımnın$3^{b}/4$, Naymannın$7^{b}/12$,'ilmnin10^{b} /11

Bir tek örnekle ilgi eki Müşterek Orta Asya Türkçesinde olduğu gibi –niñ şeklindedir.

[600] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.168.
[601] Filiz Kılıç, *a.g.m.*, s.99.
[602]Ayman Akınbekova Usenbaeva, *a.g.e.*, s.15.

ādämniñ4[b]/4

6. Eski Türkçe devresinden beri bilinen ve çok geniş bir kullanım alanına sahip olan –mak/-mek eki yerini Kırgız Türkçesinde hareket adı yapma fonksiyonunu fiilden isim yapan ġ/g ekinden gelen ve bugün tamamen uzun ünlüye dönüşmüş olan eke (-oo, -öö, -uu, -üü) bırakmıştır. Bugün–mak/-mek ekinin nispeten az sayıdaki kalıplaşmış fiil isimlerinde kaldığını söylemek mümkündür.[603] Ancak Moldo Niyaz'ın eserinde –mak/-mek tarihi dönemlerde olduğu gibi hareket ismi yapmakta kullanılmıştır.

bāri ḳalıp ḳaytmaḳ coḳ baylanasıñ şo yaḳḳa 2[b]/10

bayırġı sözden äytmäḳ coḳ bāzārġa māl satmaḳ coḳ 2[b]/11

7. Kırgız yazı dilinde ve diğer bütün Kırgız ağızlarında "ele" şeklinde olan idi- ek fiili İçkilik ağızlarında genellikle "ede", nadir olarak da "edi" şeklindedir.[604] Burada bu ek fiile tek bir örnek vardır, o da "edi" şeklindedir.

basıp ḳoydı ėdi7[b]/13

8. 3. şahıs iyelik ekinden sonra yönelme hali eki –a, -e, -o, -ö şeklinde kullanılır. 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik eki, önce zamir n'sini sonra yönelme hali ekini alır.[605] Ancak metinde böyle değildir. Zamir n'si gelmez. Üstelik yönelme hali eki -ġa, -ge, -go, -gö şeklindedir.

ḫātūnıġa6[b]/6,baldarıġa6[b]/6,rāmıġa 6[b]/9

9. ki edatının kullanılması İçkilik diyalektinin özelliklerinden biridir. Bugün standart Kırgız yazı dilinde bu kullanım görülmez.

bir nėçe miskīn ġarībdar bir pul tappay zārıġat körgön 5[a]/4

bilėt şunça **ki** dünyānin kāriniėgem bilėt ėsebin ėki dünyā5[a]/5

---

[603] Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 703, Ankara 1998, s.77-78.
[604] Filiz Kılıç, *a.g.m.*, s. 98.
[605] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s. 171.

Müşterek Orta Asya Türkçesinde olduğu gibi "ki"ye benzetilerek "kim" in edat olarak kullanılması

ėmgėn bändäni payġambarım ümmät dėp 'āsį cāfį güm-rāhnı ḳıyāmatdan ḫavf **kim** īmānı coldoş häm-rāhnı kesip toḳuyt barçanı4ª/3-4ª/4

10. Kırgız yazı dilinde oşo(l), bul işaret sıfatlarının şo, bu ve bul şeklinde kullanılması.

bu 2ᵇ/6, 3ª/4, 7ª/3, 7b/11, bul 9ᵇ/13, şo 2ᵇ/10, 2ᵇ/9

11. Kırgız edebi dilinde emne şeklinde olan soru zamirinin "nemine" şeklinde gelmesi. "نمينه"nemine 8ª/6, 8ª/7

1.2.1.5. Eserin Söz Varlığı

Kırgız ağızlarının gelişme dönemlerinden biri olan Orta Asya döneminin ikinci yarısında yani Hokand-Rusya devrinde, Kırgız ağızlarının konuşurlarının esas olarak iki bölgede toplanmış oldukları görülür. Bu coğrafi ayrılık, Kırgız Türkçesinin söz varlığının da kuzey ve güneyde birbirinden belirgin bir biçimde farklılaşmasına sebep olmuştur.

Güney ağzı konuşurları Türkistan'da komşu oldukları Uygur, Özbek ve Tacikler ile ekonomik ve siyasi ilişkiler içinde olmuş bu yüzden onlardan dillerinden pek çok ödünçleme yapmıştır. Güneyde söz konusu dönemde yapılan ödünçlemeler, kuzey ağzı ile güney ağzı arasında söz varlığı açısından en önemli farklılığı teşkil etmiştir.[606] Bu yüzden o dönemde yazılı edebiyat bölgesel ve etnografik temelde gelişmiştir.[607] İçkilik ağzı Kırgızistan'ın güneyinde konuşulmakta olup Özbek ve Uygur Türkçesi ile Tacikçenin etkisi altındadır. Bu durum İçkilik ağzının ses ve şekil özellikleri kadar söz varlığına da tesir etmiştir ve halen de etmektedir. *Ṣanātī Digäräst'in* dili de Moldo Niyaz'ın konuştuğu İçkilik ağzının ve aldığı medrese eğitiminin tesiriyle şekillenmiştir.Bu iki önemli etken eserin dili kadar kelime kadrosunu ve üslubunu etkilemiştir.[608] Moldo Niyaz'ın eserlerinde edebî dilde bulunmayan 212 Farsça, 207 Arapça ve 33 Arapça-Farsça kelime bulunmaktadır. Farsça kelimelerin büyük

[606] B.M. Yunusaliyev, *Kırgız Diyalektologiyası*, Mektep Basması, Frunze 1971, s. 209.
[607]Ayman Akınbekova Usenbaeva, *a.g.e.*, s. 18.
[608]Ayman Akınbekova Usenbaeva, *a.g.e.*, s. 18.

bir kısmı bugün Kırgız edebî dilinde aktif olarak kullanılmaktadır. Arapça kelimelerin bir kısmı günümüzde Kırgızların hayatın her alanında kullanılan kelimelerken bir kısmı diğer alt ağızlarda dahi yer almamaktadır. Bunların büyük bir kısmı dinî terminolojiye ait kelimelerdir: huri, nazir vb. Bunu yanında Rusça gibi Batılı dillerinden alıntılanan kelimeler de bulunmaktadır.[609] Ancak metnin bu çalışmada incelenen kısmında Batı dillerinden yapılmış herhangi bir alıntı kelime yer almamaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Ekim devrimine kadar geçen sürede Rusya'dan Kırgızistan'a gelen Ruslar ve Ukraynalılarla ekonomik ve siyasî ilişkiler neticesinde bir takım kelimeler alıntılanmaya başladı. Kuzeyde yaşayan Kırgızlar Rusça kelimelerle daha erken tanıştı ancak güney ağızlarına bu yolla Rusça kelimelerin girişi biraz daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ödünç alınan kelimeler sayı ve kapsam bakımından oldukça sınırlıdır.[610]

Usenbaeva'nın verdiği bilgiye göre *Şanātī Digäräst*'te toplam 2574 kelime var. Bunların 2073'ü dilin genel söz varlığı oluşturmaktadır. Bu da kullanılan kelimelerin yüzde 80'ine denk gelmektedir. Bundan hareketle denilebilir ki Moldo Niyaz'ın eserleri Kırgızca yazılmıştır.[611]

Narmatova'ya göre "Moldo Niyaz'ın eserlerindeki kelime köklerinin sayısı *Birinçi Kol Kitep* ve *İkinci Kol Kitep*'te (birinci el yazımasında) 3123, *Üçüngü Kol Kitep*'te 2077'dir. Ayrıca 433 Arapça, 227 Farsça, 26 Moğolca, 3 Yunanca, 3 Rusça ve 2 Sanskritçe kelime bulunmaktadır.[612] Söz varlığına dair bu tespitler, o dönemde var olan yazı dilinin durumunu, müellifin kelime dünyasını yansıtmaktadır.[613]

Birinçi Kol Kitep'ten alınan ve çeviriyazı ile verilen metinde yer alan 837 kelime ve kelime grubu 2010 yılında Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Çıngız Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından yayımlanan *Kırgız Tilinin Sözdügü* (Bişkek, 2012)'nde yer alan kelimelerle karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma yapılırken eserde yer alan kelimelerin geçirdiği ses, değişiklikleri dikkate alınmamıştır Bu karşılaştırmanın sonucunda 837 kelimenin yalnızca 140'ının bugün standart Kırgız yazı dilinde kullanılmadığı ortaya

[609]Gülzada Narmatova, *a.g.e.,* s. 74.
[610] B.M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s. 228.
[611]Ayman Akınbekova Usenbaeva, *a.g.e.*, s.16.
[612] Gülzada Narmatova, *a.g.e.,* s. 74.
[613] Gülzada Narmatova, *a.g.e.,* s.74.

çıkmıştır. Bu da Moldo Niyaz'ın eserindeki kelimelerin yaklaşık % 80'inin günümüz standart Kırgız yazı dilinde var olduğunu göstermektedir.

Ş̲anātī Digäräst'te yer alan ancak SKYD'de yaşamayan sözcükler de vardır. Bu kelimelerden *Miñbaşı*, Çarlık döneminden başlayıp 1930'lu yıllardaki rayonlaştırma dönemine kadar olan süreçte uyezdin bir bölümü olarak kabul edilen alt idarî bölgenin yöneticisine verilen isimdir. *Bek (bėg)* ise yine SSCB yönetimine girmeden önce Kırgızlarda bir boyun, bölgenin veya topluluğun liderine, yöneticisine verilen addır. *Ḫānlık* da Sovyet rejiminden önce Kırgızlarda var olan idarî mevkilerden biri olup, *ḫan* olan kişi bütün idari sistemin başındaki kişidir. *Malay* ise SSCB'den önce zenginlerin hizmetlilerine verilen isimdir. Değişen siyasi, idari ve sosyal yapı içerisinde bu kelimeler artık eskicil bir kelime haline gelmişlerdir.

Ş̲anātī Digäräst Geçen ve SKYD'de Olmayan Kelimeler	Kelimelerin Geçtiği Yerler
aḫtar-	$9^{a}/3$
alaluw	$9^{a}/8$
alayçı	$7^{a}/1$, $7^{a}/4$, $6^{a}/13$
alın	$4^{b}/13$
aracol	$4^{a}/8$
arıt-	$9^{b}/8$
artın-	$6^{b}/10$
asıram	$6^{b}/7$
barça	4a/7, 4a/8
başbaḳ-	$9^{a}/7$
bat	$9^{b}/2$
bėg	$7^{a}/1$
bir nėçe	$5^{a}/4$
boydoḳ	$7^{b}/8$
boyoḳçı	$11^{a}/11$
calaḳa-	$4^{a}/7$, $9^{b}/12$
celgirt-	$9^{a}/13$

cer tägi	3ª/10
cown bilėk	10ᵇ/5
çoçķa	7ᵇ/10
çögün	6ª/1
ėgiz	3ª/9
ḫān	9ª/1, 10ª/7, 10ª/9
ıraķ	2ᵇ/2, 2ᵇ/6, 9ᵇ/7
kantip	2ᵇ/5
kėtkiz-	7ª/4
ķılañdı	7ª/10, 7ª/4, 7ª/9
ķonoluw	9ª/12
Malay	5ª/9
Malay	5ª/9
mıltıravul	7ᵇ/13
miñbaşı	6ª/12, 6ᵇ/2, 7ª/3, 7ᵇ/13, 8ª/2
mürüşkör	9ª/4
nemine	8ª/10, 8ª/10, 8ª/11, 8ª/12, 8ª/13, 8ª/6, 8ª/7, 8ª/7, 8ª/8, 8ª/9
onār	9ᵇ/3
sañırow	10ª/8
tägi	7ᵇ/4, 7ᵇ/9, 3ª/10, 7ᵇ/10
taş-	8ª/13
tervėn-	5ª/7
ünlig	8ᵇ/10z

Ṣanātī Digäräsī te yer alan Arapça kelimelerin sayısı yaklaşık 165'tir. Bu kelimelerden 109 tanesi SKYD'de kullanılmaktadır. Bu da eserde yer alan Arapça kelimelerin yaklaşık % 67'sinin SKYD'de kullanıldığını göstermektedir. Ancak kelimeler Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır, eserde ise küçük bir kısmı dışında bütün Arapça kelimeler asıllarına uygun olarak yazılmıştır.

SKYD	*Ṣanātī Dīgäräst* Geçen ve SKYD'de Olmayan Kelimeler	Kelimelerin Geçtiği Yerler
ālam	‘ālläm	$3^{b}/1$
ālım	‘ālım	$4^{a}/11$
amal	‘amal	$11^{a}/12$, $11^{a}/11$, $9^{b}/10$
-	‘arş	$9^{b}/5$, $3^{b}/2$
āsı	‘āsī	$4^{a}/3$,$4^{a}/8$, $9^{b}/11$,$4^{a}/10$
-	‘aṭā	$9^{b}/9$, $3^{b}/4$
ayıp	‘āyb	$7^{b}/9$
-	‘ayyār	$10^{a}/10$
azap	‘aẕāb	$3^{b}/6$, $4^{a}/7$
aziz	‘äzīz	$3^{b}/1$,$3^{a}/4$,$8^{b}/10$, $8^{b}/14$, $4^{b}/2$, $6^{a}/9$
azireyil	‘azrā‘il	$9^{b}/5$
ilim	‘ilm	$10^{b}/11$
acal	äcäl	$8^{b}/13$
adam	ädäm	$7^{a}/5$, $7^{b}/5$, $8^{b}/5$, $7^{a}/3$, $4^{b}/4$, $3^{b}/2$
-	äslī	$4^{b}/7$
aḳıret	āḫiret	$2^{b}/5$
aḳmaḳ	aḥmaḳ; aḫmaḳ	$10^{a}/10$; $10^{b}/5$
aḳıl	aḳl	$4^{b}/8$
alam	alam	$4^{b}/13$
ālam	ālam	$8^{a}/11$
aman	amān	$4^{a}/7$
amānat	amānat	$9^{b}/13$
asa	asa	$5^{b}/10$
asel	äsel	$4^{b}/7$
asıl	asıl	$6^{a}/13$
azat	azād	$3^{b}/7$
-	äzälī	$9^{b}/11$

azamat	āzāmat	$10^{b}/3$
azezil	azāzīl	$3^{b}/3$
-	ba‘żı	$2^{b}/4$
-	baḳḳal	$6^{b}/7$
bereke	bäräkä	$8^{b}/12$
capar	cabbār	$3^{b}/9$
-	cāfī	$4^{a}/3$, $4^{a}/8$, $9^{b}/11$
camāt	camā‘at	$2^{b}/3$
camal	camāl	$9^{b}/10$, $4^{a}/6$
cennet	cännät	$9^{b}/12$, $4^{b}/6$
-	cännätī	4a/6
-	cārī	$4^{a}/11$
cōp	cavāb	$2^{b}/7$
caza	cazā	$9^{b}/9$, $4^{a}/6$
cetim	cetim	$5^{a}/2$
-	cuhūd	$11^{a}/11$
-	cüziyyāt	$8^{a}/8$, $8^{b}/3$, $8^{b}/4$
dō	davā	$4^{a}/9$, $5^{b}/5$
dōr	devr	$8^{b}/11$
dȫlöt	döwlät	$8^{b}/11$, $8^{b}/13$
düynö	dünyā̈	$5^{a}/5$, $4^{a}/9$, $7^{a}/1$, $9^{b}/13$, $9^{b}/2$, $2^{b}/6$, $5^{a}/3$, $5^{a}/5$, $9^{a}/9$
albette	elbette	$9^{b}/11$
emin	emīn	$4^{a}/12$
esep	ėseb	$5^{a}/5$
obal	evvel	$3^{b}/2$, $3^{a}/13$
-	farḳ	$8^{a}/9$
bursat	fırsat	$7^{a}/6$
-	fırāḳ	$2^{b}/7$
-	ġaffār	$3^{b}/10$, $3^{b}/4$
ḳarıp	ġarīb	$9^{b}/7$, $5^{a}/4$

-	ġılman	8ª/12
-	ġılmān	8ª/12
-	ḥäbīb	3ᵇ/12, 4ª/10
-	ḫafī	8ª/10
akıykat	ḥaḳīḳat	8ª/12
al	ḥāl	3ª/12, 5ª/7, 10ᵇ/12
adal	ḥälāl	8ª/9
ḳalḳ	ḫalḳ	3ᵇ/2
aram	ḥarām	8ª/9
-	ḥarām-‘āmiyy	4ª/11
-	ḥāsıl	3ª/8
ḳata	ḫaṭā	3ᵇ/3
ḳat	ḫaṭṭ	8ª/8, 5ᵇ/3
-	ḫavf	4ª/4
-	ḥavż	9ᵇ/11
-	ḫayr saḫā	2ᵇ/5
azır	ḥāżır	8ª/6
aziret	ḥażret	9ᵇ/10, 5ª/12
hızmat	ḫıdmat	4ᵇ/12
-	ḫıl	5ª/3
-	ḥūr	8ª/12
ökümöt	ḥükūmät	3ᵇ/8
urmat	ḥürmet	9ª/5
-	ilāh	9ᵇ/9
ıyman	īmān	4ª/1, 4ª/4, 9ᵇ/9
-	iṣbāt	5ª/7

ḳadım	ḳadīm	8ª/9
kāpır	käfir	4ª/5
-	ḳāl	10ᵇ/11, 5ª/6
ḳalem	ḳalam	4ᵇ/3, 11ª/4, 3ᵇ/2, 3ᵇ/2
kanāt	ḳanā‘at	11ª/1
ḳant	ḳand; ḳant	4ᵇ/11,5ᵇ/11; 10ª/9
ḳaral	ḳaral	2ᵇ/5
ḳas	ḳas	3ª/8
-	käsäl	4ᵇ/10, 3ᵇ/11
-	kävs̱är	9ᵇ/11
ḳāzı	ḳāżı	8ᵇ/2, 8ᵇ/7
-	ḳażiyāt	8ᵇ/2
ḳıyamat	ḳıyāmat	11ª/3, 8ª/6, 4ª/3, 9ᵇ/6
kitep	kitāb	8ᵇ/2
ḳuran	ḳurān	8ª/8, 8ᵇ/1, 8ᵇ/2
kürsü	kürs[ī]	3ᵇ/2
-	lävḥ	3ᵇ/2
-	leẕīz	4ᵇ/1
māni	mä ‘nī	8ª/8, 8ᵇ/1, 8ª/6, 8ª/7, 8ª/7, 8ª/10, 8ª/10, 8ª/11, 8ª/12, 8ª/13, 8ª/8, 8ª/9, 8ᵇ/5
-	maġfiret	3ᵇ/6
-	maġrib	9ª/8
maḳşar	maḥşer	9ᵇ/9
makrȭ; makürȭ	mäkröw; mekrūh	4ᵇ/8; 3ᵇ/13
mal	māl	10ᵇ/9, 2ᵇ/11, 9ª/2, 5ᵇ/12
maraz	maraż	3ᵇ/11
masele	mäs’älä	3ᵇ/13, 8ª/8, 8ᵇ/1
mastıḳ	mastıḳ	6ª/6
maşırıḳ	maşrıḳ	9ª/7

mata	matā	5[b]/6
maydan	mäydā̱n	4[b]/5
mażmūn	mażmūn	8[b]/2
meçit	meçid	10[a]/2
mesel	meṣel	7[a]/9
miskin	miskīn	5[a]/4
moldo	molla	5[b]/3, 3[b]/13
-	mü'ekkel	2[b]/8
mōmun	mü'min	4[b]/7, 4[a]/13
mülk	mülk	2[b]/12
-	nabāt	4[b]/11, 5[b]/11
naḳ	naḳ	10[a]/8
-	naḳş	8[a]/11
narḳ	narḳ	8[a]/10
nasip	naṣīb	9[b]/10
-	naṣībä	8[b]/14
-	nefy	5[a]/7
-	nefy [ü] iṣbāt	5[a]/7
-	nesye	10[a]/8
-	ni'met	4[b]/1
niyet	niyyet	8[b]/7
nur	nūr	10[a]/5, 8[a]/11, 3[b]/12
-	ozur	5[a]/13
ömür	ömür	9[a]/11
pikir	pikir	7[a]/1
raḫat	rāḥat	2[b]/12
ırısḳı	rısḳı; rızḳ	7[b]/1; 10[b]/1
sapar	säfär	2[b]/6, 9[b]/7
-	sāḫī	10[a]/13
sālı	sāliḥ	9[b]/10
saltanat	salṭanat	10[b]/12

-	sanātī	8^a/5, 8^b/9, 9^b/12
sandıḳ	sandıḳ	^{5}b/1
sebep	sebep	3^b/3
-	sıḥḥat	4^b/10
sır	sır	8^a/10
sulta	sulṭān	6^b/2, 6^a/11
-	sulūk	10^b/11
-	şähiyy	5^b/7
şaytan	şäyṭān	4^a/2, 8^a/12
şerbet	şerbet	9^b/11, 5^b/13
şarıyat	şerī‘at	4^a/11
şerik	şerīk	10^b/9
taġdır	taḳdīr	9^b/11
-	te’eccüd	5^a/6
-	ṭa‘ām	5^b/6
tabıp	ṭabīb	3^b/11, 4^a/10
-	ṭurfa	3^a/6
ümmöt	ümmät	4^a/3
ubaḳıt	vaḳt	5^b/4
-	yävm	9^b/9, 4^a/6
zalım	ẓālım	4^a/12
-	zīnet	8^a/12

Eserde, yaklaşık 107 Farsça alıntı kelime yer almaktadır. Bunlardan 70’i SKYD’de kullanılmaktadır. Buna göre eserle SKYD arasındaki ortak Farsça alıntı kelime oranı yaklaşık %74’tür.

SKYD	*Ṣanātī Digäräst* Geçen ve SKYD’de Olmayan Kelimeler	Kelimelerin Geçtiği Yerler

abroy	ab-rūy	$6^{b}/5$
apta	afta	$6^{b}/4$
-	āftāb-soḫt	$11^{a}/12$
asan	āsān	$9^{b}/8$
asman	asmān; āsmān	$3^{b}/1$; $9^{a}/6$
-	bädbaḳ	$5^{a}/9$, $6^{a}/4$
baḳ	baġ; baḳ	$11^{a}/11$; $10^{a}/9$
-	baġbān	$10^{a}/9$
bār	bahar	$8^{b}/4$
-	bähri	$2^{b}/2$
balā	bälā̈	$8^{a}/1$, $8^{a}/2$, $8^{b}/6$
bende	bändä	$3^{b}/10$, $4^{a}/1$,$9^{a}/5$, $4^{b}/1$, $3^{b}/3$, $4^{a}/2$, $4^{a}/3$, $9^{b}/9$, $3^{b}/5$,$8^{b}/11$, $3^{b}/4$, $8^{b}/10$
barça	barça	$4^{a}/4$
bazar	bāzār	$5^{b}/6$, $2^{b}/11$
beyiş	behiş	$8^{a}/11$
beker	beker	$10^{a}/6$
beybaḳ	bībaḳ	$8^{b}/6$
beçara	bīçāra	$4^{a}/13$
-	bimār	$4^{a}/9$
beynamaz	bī-namāz	$7^{b}/7$
-	bī-naṣīb	$2^{b}/2$
bulbul	bulbul	$5^{b}/2$
-	büländ	$4^{b}/6$
can	cān	$5^{b}/8$, $8^{b}/8$, $9^{a}/10$, $2^{b}/7$, $3^{a}/11$, $3^{a}/12$, $3^{a}/8$, $4^{b}/2$, $2^{b}/8$, $3^{a}/13$, $3^{a}/8$, $3^{b}/9$, $4^{a}/1$
-	cān cänivėr	$4^{b}/2$
canıbar	cā̈nivėr	$4^{b}/2$

cay	cäy	6ª/2
-	cäy cäy	7ᵇ/2
çabandes	çavandaz	5ᵇ/4, 5ᵇ/4
çilde	çillė	11ª/9
-	çīt-furūş	5ᵇ/9
-	dād	10ª/11
dert	därt	10ª/12, 10ª/13, 9ª/11, 7ᵇ/3, 5ᵇ/5
daş	däş	8ᵇ/1
-	digäräst	8ª/5, 8ᵇ/9, 9ᵇ/12
-	dil	8ª/10, 10ª/4
-	dūz	11ª/10
-	dūzāḫ	4ª/7
eger	ėger	9ᵇ/13
perişte	färiştä	2ᵇ/7, 9ᵇ/8
-	gil	10ᵇ/9
körüstön	görüstā̆n	9ᵇ/6
-	göş	5ª/13
gül	gül	11ª/11, 8ᵇ/4, 5ᵇ/3
gümön	gümā̆n	3ᵇ/13, 7ᵇ/4
-	gümrāh	4ª/3, 9ᵇ/11
günŏ	günā̆h	3ᵇ/6, 3ᵇ/6
künŏkör	günäh-kā̆r	3ᵇ/10, 4ª/1
ķam	ḫam	4ª/2
-	hämrāh	4ª/4
ar	här	2ᵇ/4, 4ᵇ/1, 6ᵇ/9, 3ª/2
-	ḫar	11ª/6
ķatın	ḫātūn; ḫvātūn	3ª/3, 6ᵇ/6, 6ᵇ/11, 7ᵇ/6
-	ḫırīd	5ᵇ/9, 6ᵇ/7

ḳoco	ḫōca	$5^{a}/12$
ḳuda	ḫudā	$3^{b}/5$, $3^{b}/6$, $3^{b}/7$, $4^{a}/8$, $9^{b}/8$, $3^{b}/4$
ḳuday	ḫudāy55	$4^{a}/10$, $4^{a}/10$, $4^{b}/2$, $4^{b}/3$, $4^{b}/4$, $4^{b}/4$, $4^{b}/5$, $4^{b}/6$, $4^{b}/6$, $4^{b}/7$, $4^{b}/8$, $4^{b}/8$, $5^{b}/10$, $5^{b}/5$, $6^{b}/13$, $2^{b}/2$, $2^{b}/4$, $4^{a}/6$
eşen	īşän	$5^{a}/7$
ḳaġaz	ḳaġaz	$4^{b}/3$, $5^{b}/1$
kembaġal	kämbaġal	$11^{a}/1$
-	kār̄	$5^{a}/5$
-	ki	$5^{a}/5$
	kişt	$10^{b}/8$
kökül	kökül	$5^{b}/8$
-	mār	$11^{a}/7$
mart	märt	$10^{a}/12$, $10^{a}/13$, $4^{b}/5$, $6^{a}/11$
mas	mas	$7^{b}/6$
mardana	merd-āne	$9^{b}/7$
meyman	mihmān	$9^{a}/11$, $8^{b}/12$
meymanḳana	mihmān-ḫāna	$8^{b}/12$
-	mihr-bān	$4^{a}/10$
muş	mūş	$10^{b}/8$
-	muşt	$10^{b}/6$
-	nām	$7^{a}/3$
nāmart; namart	nā-märt	$7^{b}/11$
namaz	namāz	$2^{b}/3$
nay	nay	$11^{a}/1$
naz	nāz	$4^{b}/3$
-	nīl	$11^{a}/12$
-	nīş	$10^{b}/7$
padışa	pād-şā; pād-şāh	$3^{b}/5$, $3^{b}/9$; $3^{b}/7$, $3^{b}/9$
par	par	$11^{a}/5$

para	para	$8^{b}/7$
-	pärändä	$9^{a}/7$
-	pas; past	$3^{a}/9$, $8^{a}/7$; $4^{b}/6$
payġambar	payġambar	$4^{a}/3$
peçek	peçäk	$5^{b}/11$
	pėşänä	$10^{b}/2$
pir	pir	$10^{a}/1$, $10^{a}/4$, $8^{a}/6$
pul	pūl	$5^{a}/4$, $6^{b}/1$, $11^{a}/11$, $5^{b}/2$ $4^{b}/12$, $5^{a}/2$
-	pul-mas	$11^{a}/8$
-	rām	$6^{b}/9$
-	sarāṭān	$6^{a}/2$
saray	sarāy	$5^{b}/1$, $5^{b}/13$
-	säyl-gäh	$9^{b}/2$
-	saz	$8^{b}/3$
sōdager	sowda-ger	$9^{a}/9$
şār	şähär; şähhär	$4^{b}/1$; $2^{b}/2$
şeker	şeker	$10^{b}/10$
-	şīr	$8^{a}/2$
şirin	şīrīn; şirīn	$5^{b}/7$; $5^{b}/2$
taḳ	taƫt; taḳ	$9^{a}/1$; $10^{a}/7$
ten	tän	$9^{b}/6$, $3^{a}/11$, $8^{b}/14$
tilla; tilde	tillä	$8^{b}/4$
usta	usta	$6^{b}/11$, $5^{a}/8$
ümüt	ümīd	$3^{b}/10$, $3^{b}/11$, $3^{b}/12$, $3^{b}/4$, $3^{b}/9$
car	yār	$11^{a}/5$
zer	zär	$11^{a}/2$, $11^{a}/6$
zor	zor	$8^{a}/1$, $8^{b}/2$

Rusça kelime sayısı fazla değildir. Eserin incelenen kısmında yalnız iki tane Rusça alıntı kelimeye rastlanmıştır. Her iki kelime de SKYD'de kullanılmaktadır.

SKYD	*Ş̲anātī Digäräst* Geçen ve SKYD'de Olmayan Kelimeler	Kelimelerin Geçtiği Yerler
samōr	samāvār; samavār	6^a/1; 10^b/12, 4^b/4
çaynek	çaynek	6^a/2

Ş̲anātī Digäräst'te pek çok yer ismi geçmektedir. Bunlardan bir kısmı bugünkü Kırgızistan topraklarını oluştururken bir kısmı da Türkistan'da bulunan ve Kırgızistan'a yakın çeşitli yerleşim yerlerinin adıdır. *Alay, Aṭbaşı, Cumġal, Çüy, Istıḳ Köl, Ketmen Töbö, Ḳoçḳor, Suusamır, Talas* ve *Toḫmoḳ* Kırgızistan'da bulunan şehirlerdir. *Änciyā̄n, Marġılan* ve *Namanġan* ise Fergana vadisinde bulunan şehirlerdir. Yalnızca *Çınbay* isimli yerleşim yerinin neresi olduğunu tam olarak tespit edemedik. Eserde *İstanbul*'un isminin geçmesi de dikkat çekicidir. Ülke olarak zikredilen tek ülke *Hindistan*'dır.

Ş̲anātī Digäräst'te Yer Alan Yer İsimleri	Eserde İsimlerin Geçtiği Yerlerde
Alay	6^b/4
Änciyā̄n	5^b/13, 6^a/13, 6^a/9, 6^b/8
Aṭbaşı	6^a/8
Cumġal	6^a/8
Çınbay	11^a/7
Çüy	6^a/7
Istıḳ Köl	5^b/4
İndustan	9^a/7, 10^b/5
İstanbul	5^b/9
Ketmen Töbö	6^a/8
Ḳoçḳor	6^a/8
Mäkkä	9^a/10
Marġılan	5^b/13
Namanġan	5^b/13, 6^a/9
Ş̲amar<t>ḳan	9^b/3
Suusamır	6^a/8

Şīrāz	5ª/13
Talas	6ª/7
Toḫmoḳ	6ª/7

Moldo Niyaz'ın da mensubu olduğu İçkilik boyları, Kırgızların üç boy grubundan biri olup Güney Kırgızistan'da meskundurlar.[614] *Ṣanātī Dīgäräst'te* geçen Tiyit (Teyit), Ḳıpçaḳ ve Nayman İçkilik boylarındandır. Kırgızistan'ın güneyinde Kırgızlardan başka yoğun bir Özbek nüfusu yaşamaktadır. Özbekler Kırgızlar tarafından Sart olarak adlandırılmışlardır[615] ki metinde geçen Sart kelimesi ile Özbek Türkleri kastediliyor olsa gerektir. Kırgızların güney temas halinde oldukları diğer topluluklarsa metinde adları geçen Uygurlar ve Taciklerdir. Metinde Uygur adıyla birlikte anılan 'Buyġa'ların kimler oldukları tespit edilemedi.

Ṣanātī Dīgäräst'te Yer Alan Boy ve Kavim İsimleri	Eserde İsimlerin Geçtiği Yerlerde
Buyġa	6ª/5
Ḳıpçak	6ª/13
Ḳırġız	6ª/12
Nayman	7ᵇ/12
Sart	4ᵇ/5
Täcik	11ª/7, 10ᵇ/7
Tiyit	6ª/13
Türk	6ª/3
Uyġur	6ª/5

[614] Aygül Akmatova, "Modern Dönem Kırgız Urukları ve Kırgız Diyalekt Coğrafyası", *Turkish Studies Dergisi,* Volume 3/3 Bahar 2008, . 18-19.

[615] Nitekim 1861-1862 tarihlerinde *Irışḳul Bėk Niyāz Oġlı* tarafından Çarlık Rusyası makamlarına yazılan mektupta da 'Sart' ifadesi Hokand Hanlığı güçleri içinde kullanılmıştır, bk. 4. Mektup.

Arapça ve Farsça alıntı kelimelerden türetilmiş 20 kelime bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca 6'sı SKYD'de yaşamaktadır. Diğerleri kullanımdan kalkmış olan eskicil kelimelerdir.

SKYD'deki Karşılıkları	*Ṣanātī Digäräst*'teki Türemiş Kelimeler	Kelimelerin Eserde Geçtiği Yerler
-	'ilm-dār	$5^{a}/6$
	ā̈däm-gerçilik	$11^{a}/8$
-	bahālı	$5^{b}/6$
-	cuvançaḳ	$10^{a}/2$
-	çırayluw	$11^{a}/7$
-	davāsız	$5^{b}/5$
-	ḫatarlıḳ	$3^{b}/5$
-	ḫaṭarluw	$3^{b}/10$
ḳayırsız	ḫayrluw	$11^{a}/1$
ḳāla-	ḫvāhla-	$6^{a}/11$
maḳtan-	maḳtan-	$6^{b}/6$
mānilū	mā̈niwlüw	$10^{a}/2$
mastıḳ	mastıḳ	$6^{a}/6$
-	namlik	$7^{b}/11$
nayça	näyçä	$4^{a}/5$
-	pändçi	$10^{a}/10$
-	peştüw	$10^{b}/3$
-	sattārlıḳ	$3^{b}/5$
-	sāyaluw	$10^{b}/9$
-	şīrlik	$8^{a}/2$

Bir isim ve yardımcı fiilden oluşturulmuş birleşik fiiller aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. 18 birleşik fiilden 8'i SKYD'de kullanılmaktadır.

SKYD'deki Karşılıkları	*Ṣanātī Digäräst*'te Bulunan Birleşik Fiiller	Tamlamaların Eserde Geçtiği Yerler
amalġa kel-	'amalġa kel-	11^{a}/12
-	ab-rūy al-	6^{b}/5
aldıġa bas-	aldıġa bas-	8^{a}/3
-	basıp koy-	7^{b}/13
baş bol-	baş bol-	7^{b}/5
-	bė sal-	6^{b}/5
colġo sal-	colġo sal-	10^{a}/1
-	devri kėl-	8^{b}/11
-	feyl kėt-	7^{b}/13
-	firāḳḳa ḳal-	2^{b}/7
-	ḳaralġa tüş-	4^{b}/12
ḳas ḳıl-	ḳas ḳıl-	3^{a}/8
-	ḳıyāmıġa kėltir-	7^{a}/10
-	ḳıyāmıġa mindir-	7^{a}/5
-	ḳoltuḳ kerilt-	9^{a}/12
mas bol-	mas bol-	7^{b}/6
namāz ōku-	namāz ōku-	2^{b}/3
pikir ḳıl-	pikir ḳıl-	7^{a}/1

Eserde geçen Farsça tamlamalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Buradaki tamlamaların büyük bir kısmı dinî anlamları olan yapılardır. SKYD'de Farsça tamlama yer almaz. Yalnızca *ḥażret* kelimesi ile izafet kesresi olan –i kalıplaşarak '*azireti*' şeklinde bir sıfat görevinde kullanılır, *ḥażretdi ḫōcalar* örneğinde görüldüğü gibi.

Ṣanātī Digäräst'te Bulunan Farsça Tamlamalar	Tamlamaların Eserde Geçtiği Yerler
ḥavż-ı kävsär	9^{b}/11

ḥażretdi ḫōcalar	$5^{a}/12$
ḥażret-i ʻalī	$9^{b}/10$
ḳıymat-ı ḫırīd	$5^{b}/9$, $6^{b}/6$, $6^{b}/7$
lävḥ-i ḳalam	$3^{b}/2$
mażmūn-ı ḳurān	$8^{b}/2$
naḳş-ı ālam	$8^{a}/11$
pāy-ı taḫt	$3^{b}/7$

Eserde yalnızca bir tane Arapça tamlama vardır. SKYD'de ise Arapça tamlama bulunmamaktadır.

Ṣanātī Digäräst'te Bulunan Arapça Tamlamalar	Tamlamaların Eserde Geçtiği Yerler
yävmü'l-caza	$9^{b}/9$, $4^{a}/6$

Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerle meydana getirilmiş birleşik kelimeler ve bunların SKYD'deki karşılıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Yalnızca ikisi SKYD'de yer almamaktadır.

SKYD'deki Karşılıkları	*Ṣanātī Digäräst'te* Yer Alan Birleşik Kelimeler	Kelimelerin Geçtiği Yerler
adam ata	ādäm ata	$3^{b}/2$
adam zat	ādäm-zād	$3^{a}/12$, $9^{a}/1$
alda kança	alla ḳança	$6^{b}/1$
-	cān ėge	$2^{b}/8$, $3^{a}/13$, $3^{a}/8$, $3^{b}/9$, $4^{a}/1$
-	farāyızḫān	$5^{b}/3$
ar ḳanday	här ḳanday	$3^{a}/2$
ḳara niyet	ḳara niyyet	$8^{b}/7$

Eserdeki şahıs isimlerinin sayısı çok fazla değildir. Bunlardan biri İslam dininde dört halifeden sonuncusunun adı olan 'Alī'dir. *Alay curtdun sulṭānı 'Äzīmdey märtdi körvödüm* (6ª/10, 6ª/11) ifadelerinden, *'Äzīm*'in Moldo Niyaz'ın yaşadığı dönemde Alay bölgesinin ileri gelenlerinden biri olduğu hatta yönetici konumunda olduğu anlaşılmaktadır. *Tāyir menen Suvanķul* (7ᵇ/10), *Ṭāyir mėnen Suvanķul ėldė ādäm ķalvasa ėköwi curtķa baş bolup* (7ᵇ/4, 7ᵇ/5, 7ᵇ/6) dizelerinden bu iki şahsın içinde yaşadıkları topluluğa liderlik ettikleri ancak Moldo Niyaz'ın bu kişiler hakkında olumsuz bir kanaate sahip olduğu, yaptıkları ya da yapacakları işe liyakatlerinin olmadığını düşündüğü anlaşılmaktadır.

Ṣanātī Digäräst'te Yer Alan Şahıs İsimleri	İsimlerin Eserde Geçtiği Yerler
'Alī	9ᵇ/10
'Äzīm	6ª/11
Suvanķul	7ᵇ/10, 7ᵇ/5
Tāyir	7ᵇ/4, 7ᵇ/10

Anlamları ve kökenleri tam olarak bulunmayan veya yazım hatası bulunan kelimeler de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Ṣanātī Digärästi'te Geçen Kelimeler	Kelimelerin Geçtiği Yerler
āḫirsiz	7ª/7
Alayça	6ᵇ/3
buzça	6ᵇ/2
ėr kiyik	11ª/6
ġoyır	7ª/2
ḫamsā-	6ᵇ/12

ırat	$2^{b}/6$
kewle-	$10^{a}/4$
pum	$6^{a}/5$
säbil	$7^{b}/10$, $7^{b}/9$, $7^{b}/9$
ularmın	$6^{b}/2$

1.3. Cedit Düşüncesi Etkisinde Yazı Dili Metin Örnekleri

1.3.1. Qıssa-i Zilzala (Moldo Kılıç Şamırkanuulu)

1.3.1.1. Çeviriyazılı Metin

Metinde her satır numarasına ^{kz} şeklinde bir kısaltma eklendi. Bu kısaltma Qıssa-i Zilzala adının kısaltılmış şeklidir.

2^{kz}/1. alġı söz: Şarbaġış [u]ruġundan

2^{kz}/ 2. ṣāf tilniñ tunığından Qara Qoçqar turuġundan çıqqan meşhūr

2^{kz}/3. şayır (aḫun) Mollā Kılıçnıñ 20ma cıldan berli aḫunduq menen

2^{kz}/4. köp ġazāl yazıp çıġarġan ėdi. ḫayrān kitābçalardı

2^{kz}/5. başma ḫāna yıraq bolġandan hīç birin baştıralmay qol mėn

2^{kz}/6. yazıp til menen süylep curtqa körsetūçi ėdi, bizdiñ

2^{kz}/7. Qırġızdın başma ḫānanı körgen bir ādam bolmayturġan

2^{kz}/8. ėdi, bizdėr ėlde cürgende Mollā Qılıçnıñ ġazālın işitüp

2^{kz}/9. biraz ḫayāt-ı köñül köterilip bu ‘ālemde nėler bar ėkeni köz

2^{kz}/10. aldımızġa kėlūçi ėdi. oylawçu ėdim qap sėni Ḫudāy

2^{kz} /11Ta‘ālā bizdi yarıq dünyāġa çıġarsa Qılıçnıñ(Sar Zamānın)

2^{kz}/12. bastırsam ḫalqıma taratsam deçü ėdim hem de baldarġa elifbā

2^{kz}/13. oqutup baldar ma‘nāsın bilmey Mollā Ake bu ne dėken söz

2kz/14. dėp suraġanda özėbėz de ma‘nāsın bilmey ḳalġandıḳdan ne

2kz/15. aytardı bilmeyinçe aldap ġına bir cevāb bėrip baldar kėtüp

2kz/16. yalġız ḳalġanda közlerėbėzden yaşlar çıḳḳan vaḳtı bolġan

2kz/17. ėdi. ata öz tilimizde balalar oḳurlıḳ kitāb bastırsaḳ ay

3kz/1. …dėp. muna bu cıldarda inşā’allah azı köp Ufa

3kz/2. (Medrese-i ‘Āliye)de oḳup yatḳan Ḳırġız (Ḳazaḳ) şagirdleri

3kz/3. şol oylarımızdı çıġarūġa kirişken ėdik; Mollā Ḳılıç

3kz/4. bizdiñ ḥareketti uġup uşbu <<ḳıṣṣa-i zilzala>> dėken ġazāldı

3kz/5. yazıp berip cibergen, köz menen körgen vāḳı‘a tārīḫ

3kz/6. bolup ḳalsun dėp yazġan ėken!

4kz/1. bilmillahirrahmanirrahim

4kz/2.evvel sözüm bismillah ayta bersek söz munda

4kz/3. kep çıġardım cañıdan kėlgin ördek biz turna

4kz/4. kitāblarda bir bolcalḳorḳunuç bolar yüz yılda

4kz/5. Nūr Muḥammed payġambar ümīt-kārmız köp cānlar

4kz/6. oylap ḳara arıtıñdı aḳ saḳaldū ḳārıġanlar

4kz/7. körüp keldiñ talaydı uzaḳ yaşap barġanlar

4kz/8. ṣonun işler köbeydi sözge ḳulaḳ ṣalġanlar

4kz/9. ilgerkilėr bir borum öz ėrkinçe bolġanun

4kz/10. zār zamānġa süyledim her borumu bolcalun

4kz/11. Allah Ta‘ālā her işdi özüñ tüzep oñdoġun

5kz/1. bu zamāna türlendi pīr silkinip tėrbėldi

5kz/2. ḳalḳıldaġan āsmān yėr buzulup kėter öñdėndi

5kz/3. ṣanāġa kėlmez iş boldu ṣaḳlaġın Ḫudāy bendeñdi

5kz/4. ṭaw buzulup taş ḳulap yėr carılup car nurap

5kz/5. it bütkendip bārısı ulup uñşup çurḳurap

5kz/6. cān alġuçı kėlerdey çoçup turduḳ zırḳırap

5kz/7. Ḫudāy özü ṣaḳlasun asmān yerler buzulup

5kz/8. kėterbi dėp bırmırap matawda tüye bışḳırup

5kz/9. at kişinėp ḳoşnurup taş ḳoralar ḳaldırap

5kz/10. ėçki ḳoydun bārısı ürküp çıḳtı çüçkürüp

5kz/11. cėlede uylar ögürüp baylaġan cibi üzülüp

5kz/12. ḥükm küştī Ḫudāydan ötgere ḳıyın iş boldu

5kz/13. ölümdü ėske tüşürüp Allahnıñ işi uşınday

5kz/14. amanat bende ḳurusun ‘aḳl çıḳmaz ḳarasa

5kz/15. ḳudrėtdin cumuşun yer dünyānı tuylatup

5kz/16. kördüñbe munday kılışın dawıs tartıp dürildėp

5kz/17. cānıñ çoçup zirildėp ölümden başḳa oylabay

5kz/18. ‘aḳlıñ kėtdi birindėp ah Ḫudāylap yalbarup

6kz/1. alda ġanday bolar dėp uḳtaġan ballar oyġandı

6kz/2. ıylabay özi ṣōrandı alda ḳanday coruḳ dėp

6kz/3.ėpi çıġup yaş ballar bular daġı oylandı

6kz/4. cān canıbar maḫlūḳ bir çoçubay ḳo[y]badı

6kz/5. tūrda ḳuşlar talġanup aṭ ḳoşḳurup alḳanup

6kz/6. ādam ḳantup ḳorḳpasun ‘aḳlı başda bar turup

6kz/7. mana munday öñdengen munday yoruḳ kim körgen

6kz/8. bilkenge aytḳan bu sözüm fitne yoruḳ bendeden

6kz/9. ‘ādatda bolmaz munçalıḳ yer ḳıymıldap tėrbėlgen

6kz/10. yaratġan Allah ḳudret bendege ḳılġan hayv̂atı

6kz/11. ay tutulup yartaymaḳ (?) kün kėtilüp nūr taymaḳ

6kz/12. ḳuyruḳlı yıldız köp çıġup āsmāndaġı ay, kündi

6kz/13. beti cavn kir (?) çalmaḳ ādam-z̲ātnıñ şūmunan

6kz/14. anṭı şarṭı va‘da bārı ketdi caltaylap

6kz/15. ėl ḳıdırdı ḫ^{v}ācalar ‘amal kılmay mollālar

6kz/16. ādam ḥaḳḳın köp cėdi türli türli bendeler

6kz/17. ḳūlanġan coruk köbeydi Ḫudāyday başḳa kim biler

6kz/18. aḫiretge barġanda ādam bende tėrkėler

7kz/1. bendeniñ ḳılġan günāhsun özü turġan yėr körer

7kz/2. ḥadīs̲den uḳġan bu sözüm ādam bende şūmunan

7kz/3. ḳara yer, büytüp tėrbėlėr ḳaysı sözüm aytayın

7kz/4. ḳarap turçı bendeler cānamanat bolġan ṣoñ

7kz/5. inṣāf ḳılsaḳ oñ kėler ḳarşılıḳ ḳıl dėp kitābda

7kz/6. ḳay mollālar yol berer īmān cayın bilmegen

7kz/7. ibliske ḳol berer naṣībke ḳılsañ ḳanā‘at

7kz/8. īmānıñ bolor salāmat sanap turçu yarānlar

7kz/9. zilzala bolġan ‘alāmat yer çaypalup tuylamaḳ

7kz/10. tam cıḳılup ḳuramaḳ dalay ādam zār ḳakup

7kz/11. ḳayġı tartup ḳūramaḳ Çüydin başı Çoñ Gemin

7kz/12. men aytamın bilgenim anıḳ bilgen ādamlar

7kz/13. aytup berdi körgenün üç yüzden artıḳ kişi dėp

7kz/14. yer tuġralı ölgenün tam yıġılup basġandın

7kz/15. ölükün alup kömkenün sanāġa kelmez iş boldu

7kz/16. zamāndın körçi türlerün bizler bala yaş çaḳda

7kz/17. yer çaypalmaḳ bar ėdi bilgen ādam bilmese

7kz/18. bu nemene boldu dėp bilmegenler köp ėdi

8kz/1.tam cıġılup yer köçken munday yoruḳ yoḳ ėdi

8kz/2. uşu yulġı zilzala barabar keldi bārısına

8kz/3. ādam bende ḳurusun başḳa ḳorḳunuç kelgen şoñ

8kz/4. bārıdan şirīn cāntura tamām cānlar oyḳanup

8kz/5. barmadı közi uyḳuġa yıġaç üyler ḳarçıldap

8kz/6. yer düñkirep tarsıldap kaġılayın Ḫudāy dėp

8kz/7. ḳarap turduḳ ḳalḳıldap bir yaġınan it ürüp

8kz/8. ulup uñşup arsıldap yer buzulup keter dėp

8kz/9. çoçup turduḳ ḳalḳıldap uşḳu yulḳu zilzala

8kz/10. oylaṣañar yarānlar hayv̂atı ḳıyın köründi

8kz/11. cān canıv̂ar maḫlūḳ bir cānınan tüñildi

8kz/12. tamda yatḳan ādamlar alaḳaçup öz başın

8kz/13. cılanġaç çıġa yükürdü abaylaçı yarānlar

8kz/14. uşbu sözüm tögünbü

8kz/15. ḫātunı yatsa ḳarabay balaların tüsünebey (?)

8kz/16. dalay ādam cılanġaç çıḳġan ėgen çıdabay

8kz/17. ādam bende ḳurusun ‘aḳl esdi ḳurutup

8kz/18. ḳorḳutmaçı Ḫudāy ay tas tuladı tam turġay

9kz/1 yer yarıldı al turġay ḳança cāndı ṭaw başdı

9kz/2 birde birin ḳaltırbay alkikinçe ėstese

9kz/3 yürek turat ṣolḳılday çoçutpadı da bolsa

9kz/4 Çoñ Kemindin ḫalḳınday miñ şükürlik Ḫudāyġa

9kz/5 ṣaḳladı bizni uşanday ḳop yaḫşılıḳ boldur da

9kz/6 ḳorḳunuç bizge köründü żalālı bolmay Ḫudāy

9kz/7 sanāmız yaman bölündü ḳazan ayaḳ ḳaldırap

9kz/8 ḳumġanda ṣūlar tögüldi ḳaysı birin aytayın

9kz/9 oyladıḳ ḳıyın ölümdi oyuñuzdan tüşirme

9kz/10 ḫükmi küştī Teñirdi Çüydin başı Çoñ Kemin

9kz/11 ṭaw yarılġan yerlerin dalay cāndı taş başup

9kz/12 yer köçkünüñ yürgenin bėtgeydegi ḳaraġay

9kz/13 yeri mėnen yılġanın bayḳap turçı yarānlar

9kz/14 ḳuduretdin ḳılġanın ḳança cāndı yėr basdı

9kz/15 şundan ṣalġan acalın talḳalandı tam üyler

9kz/16. dalādaġı cānlardın ne bolġanın kim bilėr

9kz/17. acalı yoḳ cānlarġa Allah Ta‘ālā yol bėret

9kz/18.orōdaġı ėgindi yer carılup citirdi

10kz/1. ḳapçıġaydın taş ḳulap ḳara yoldu bütürdi

10kz/2. tigeydegi yıġaçdı ordu menen köçürdi

10kz/3. ṭaw carılup toḳtabay asḳa taşlar buzuldu

10kz/4. acalı yoḳ ādamlar amān ḳalup ḳutuldı

10kz/5. ḳudretdin işi köp oylap körçü uşunı

10kz/6. ayta bersem köp yatır bul öñdengen ḳızıġı

10kz/7. töşekdegi ādamnıñ biri ölüp biri bar

10kz/8. ḳayda bolsa ‘alāmat acaldūġa yoluġar

10kz/9. tam cıġılup taş tiyse ādamnıñ ḳaysı ḥālı bar

10kz/10. bėşikdegi bir bala amān ḳaldı canıbar

10kz/11. talḳalandı peşigi tevekkülni ḳıluñlar

10kz/12. bul öñdengen ṣonundan ayta berse dağı bar

10kz/13. ṣolḳuldadı Çoñ Gemin küñgeydegi Baysarun

10kz/14. tam cıġılup taş basup dalay cāndın ölgenin

10kz/15. bilkenlerden ṣuraṣaḳ aytup bėrdi körgenün

10kz/16. bir ḳança yer carılup Isıḳ Kölge kirgenin

10kz/17. ınanmasañ barup kör munı yalġan dėbegin

10kz/18. ‘alāmat-ı dīn belgisi oylasañız yarānlar

10kz/19. āḫır zamān şumluġı ḳara deccāl ce’cuclar

11kz/1. çıġar bolcal boldımu kitāblarda maẓmūnı

11kz/2. kėlüp turar çındıġı yā bolmasa Ḫudāyım

11kz/3. bizge hayv̂at ḳıldıma yer silkinüp tuylamaḳ

11kz/4. yer silkinüp bırḳırap yalġız üyü ḳalmadı

11kz/5. şunan beri zilzala ‘adatda yoḳ tuyladı

11kz/6. andan murun ėki yıl bir ḳançalıḳ çayḳaldı

11kz/7. ḳıyın boldu al dağı töşekdegi ādamnı

11kz/8. ḳalbırday kılup ırġadı anan ṣoñġı Ḳaşḳardan

11kz/9. dalay ḳışlaḳ ḳıyradı yer dünyānı silkintüp

11kz/10. yaratḳandın farmānı ülkenlikin körgezüp

11kz/11. abdan ṣonun buyruġı ‘adatda bolġan iş bolsa

11kz/12. ḳarkmaz ėdik oylanup körmekenke çıdamaz

11kz/13.közü tuyuḳı bendeniñ saḳlap turar barçanı

11kz/14. Teñrim özü dem berüp rızḳı birle naṣībni

11kz/15. çıḳarup turar bir berüp ḥalāllıḳnı körkezüp

11kz/16. ‘aḳıllūġa cön berüp yerge zīnet bolsun dėp

11kz/17. kök şiberden öñ berüp aybat ḳılup ādamge

11kz/18. her bir vaḳ ḳara yer ḳalḳıldadı terbelüp

11kz/19. Allah Ta‘ālā işin kör āsmān yerler tirewsin

12kz/1. ‘aḳl yėtüp tursa da ādam bende ınavsız

12kz/2. ‘arşı u kürsī levḫ-i ḳalam bar ėkensin bilėsiz

12kz/3. ma‘nāların ṣurasañ söz bolmaydı cüyesiz

12kz/4. munav turġan yer, āsmān kündü körseñ çıraḳtan

12kz/5. aydı yarıḳ yarattı cüzi tunuḳ rawşan

12kz/6. aytup berėr mollālar yakşı bayḳap ṣurasañ

12kz/7. īmānıñda ḳuvvet bar aytḳanına ınansañ

12kz/8. ınanbasañ ölümge barbay ḳoyçı çıdasañ

12kz/9. yer tūralı süyledim ḳaysı kepke baratam

12kz/10. bu da yaman söz ėmes bārın işke çavatam

12kz/11. āsmānda bar ferişte ḥavż-ı kevs̱er sinişde (?)

12kz/12. buyruḳ ḳıldı ādamġa ḳara yerge cürüşke

12kz/13. ‘aḳl cėtüp bolmaydı narḳı tübün bilişke

12kz/14. bendesine lāyıḳ ḳudretinen körüşke

12kz/15. ḥayrān ḳalıp turamız yer silkinüp cürüşke

12kz/16. ṣabr bersün bendege salsa Ḫudāy her işke

12kz/17. çoñ Anciyan kėñ Ḳaşġar (zilzala)dan buzuldı

12kz/18. acalı yoḳ ādamlar çıġa ḳaçıp ḳutuldı

12kz/19. takdīr cėtken bendeler tamda ḳalıp tutuldı

1.3.1.2. Eserin İmla Özellikleri

1. Eserin standart bir imlası yoktur.

2. :/,/./;/()/…/!/-gibi noktalama işaretleri kullanılmıştır.

3. Ünlüleri göstermek için hareke değil Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinde olduğu gibi harf kullanılmıştır. Yalnızca alıntı kelimelerde şedde kullanılmıştır.

4. Türkçe Kelimelerin Yazımı:

4.1. Türkçe kelimelerde genel olarak ünlüler gösterilmiştir.

"چوچوب" çoçup5/6, "باصمەخانه" baṣmaḫāna 2/7, "اوتگاره"ötgere 5/12

Ancak ünlülerin gösterilmediği kelimeler de vardır.

"مونجالق"munçalıḳ 6/9, "كم" kim 9/16, "تل" til 2/6

4.2. Bazı Türkçe kelimelerde kalın s sesi için "ص" ve kalın t sesi için "ط" harfinin kullanıldığı görülür. Ancak bu kullanım bütün kelimeleri kapsamamaktadır. Bu eğilim Tarihsel Batı Türkçesi imla sisteminin tesirini göstermektedir.

"صارباغش" Ṣarbaġış 2/1,"باصمەخانه" baṣmaḫāna 2/7, "سنەمز"sanāmız 9/7
"آت" at 5/9,"آط" aṭ 6/5

4.3. Ön damak g ve ön damak k sesi için iki ayrı işaret kullanılmıştır.

"كيلگين" kėlgin $4^{kz}/3$, "ايلگاركيلير" ilgerkilėr $4^{kz}/9$, "كورگان" körgen $2^{kz}/7$

Ancak kimi yerlerde گ harfinin yerine ك harfinin kullanıldığı da görülmektedir.

“دیکان” dėken 2kz/13, “کومکانون” kömkenün 7/15

4.4. Türkçe kelimelerden bir kısmıbirden fazla farklı şekilde yazılmıştır. Bu kullanım, ortak Türkçe anlayışı gereği farklı lehçelerin bir arada kullanılmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır.

“بالالر” balalar 8kz/15, “بالدار” baldar 2kz/13, “باللر” ballar 6kz/3
“آلدەغاندای” alda ġanday, 6kz/1, “قاندایآلده” alda kanday 6kz/2
“یوروق” yoruķ 6kz/7, “جوروق” coruķ 6kz/2,
“چقیلوب”cıķılup 7kz/10, “جغیلوب” cığılup 8kz/1, “یغلوب” yığılup 7kz/14

4.5. Türkçe kelimelerde /p/ sesi geleneksel imla geleneğine bağlı olarak “ب” ile yazılmıştır.

“قیملداب” ķıymıldap 6kz/9, “کوب” köp 2kz/4, “قراب” ķarap 7kz/4

4.6. /c/ ve /ç/ sesleri genel olarak farklı harflerle gösterilmiştir. Birkaç yerde /ç/ sesi “ج” harfi ile gösterilmiştir.

“جقماز” çıķmaz 5kz/14, “منجالق” munçalıķ 6kz/9, “قانجه” ķança 9kz/1, 9kz/14, “قانچه” ķança 10kz/16, “قانچهلیق” ķançalıķ 11kz/6

4.7. Uzun ünlüler gösterilmemiştir.

“بارسی” bārısı 5kz/10, “کوشتی” küştī 5kz/12, “سنا” sanā 7kz/15, “اورو” orō9kz/18

Sadece bir örnekte uzun ünlünün gösterildiği görülmektedir.

“توور” tūr 6kz/5

5. Arapça ve Farsça Alıntı Kelimelerin Yazımı

5.1. Arapça ve Farsça kelimeler genel olarak geleneksel Türk yazı dili imlasına bağlı olarak asıllarına uygun bir şekilde yazılmıştır.

"تعالىالله" Allah Ta'ālā 9[kz]/17, "دنيا" dünyā 2[kz]/11

Ancak Kırgız Türkçesindeki telaffuzlarına uygun olarak yazılan kelimeler de bulunmaktadır.

"جأجوج" ce'cūc 10[kz]/19, "آيبات" aybat 11[kz]/17, "هايوات" hayvat 6 [kz]/10, "كوشتى" küştī "شاير" 2 [kz]/3 şayır, "جانيبار" cānıbār 6[kz]/4, "جانيوار" cānıvār 8[kz]/11

Hatta günāh kelimesi "گوناه" şeklinde yazılmış ama 3. teklik şahıs iyelik eki –su şeklinde gelerek yazılmıştır (گوناهسون), bu da kelimenin sonundaki /h/ sesinin o dönemde Kırgız Türkçesinde telaffuz edilmediğini göstermektedir.

5.2. Yalnızca Farsça kökenli kelimelerde p sesi "پ" ile gösterilmiştir.

"پيغمبر" payġambar 4[kz]/5, "پير" pīr 5[kz]/1

6. Moldo Kılıç, Kırgız Türkçesinin kuzey ağzını konuşmaktadır[616]. Bundan dolayı eserine bu ağzın özelliklerini de yansıtmıştır. Bu hususta ses bilgisi bölümünde ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.

7. Eklerin Yazımı

7.1. *Ṣanātī Digäräst*'te olduğu gibi geleneksel Türk yazı dili imlasına geleneğinin tesiri ile bazen eklerin kelimelerden ayrı yazıldığı görülmektedir.

"باسنقورق" ḳorḳasın 6/6, "نانشوم"şumunan 6/13, "منانشو" şumunan 7/2

[616]B.M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.8.

7.2. Eklerdeki ünlülerin büyük oranda yazılmıştır.

“چیغارغان‌ایدك”, 2/4, “تراتسەم”2/12,, “صوراغاندە” 2/14.

Yine de“دن” ayrılma hali eki, “نڭ” ilgi hali eki, “لر” şeklinde yazılan çokluk eki, “مز” veya “بز” 1. çokluk şahıs iyelik eki gibi bazı eklerde geleneksel Türk yazı dili imlasının tesiri ile ünlüler yazılmamıştır. Tek sesten oluşan kimi ekler ve düz ve dar ünlüler de eğer iç ses durumunda ise gösterilmemiştir.

Bir ekin ünlüsünün veya ekin yanındaki yardımcı sesin bazen yazıldığı bazen de yazılmadığı tespit edilmiştir.

“سوزوم” 4^{kz}/2,“سوزم”6^{kz}/8;“سویلب” 2^{kz}/6,“یشاب” 4^{kz}/7.

7.3. Eklerin yazımında Kırgızcanın yanı sıra Müşterek Doğu Türkçesi (“قابچیغایدین” ḳapçıġay-dın 10^{kz}/1, “بولدیمو” boldımu 11^{kz}/1,“آلغوچی” al-ġuçı 5^{kz}/6), Kazak Türkçesi (“بزدڭ” biz-diñ 2kz/ 6, “ایدی‌چیغارغان” çıġar-ġanėdi 2^{kz}/4), Tatar Türkçesi (“اوزیبز” öz-ėbėz 2^{kz}/14) ve Batı Türkçesinin imlası (“کیتلوب”kėtil-üp 6kz/11) kendini göstermektedir.

8. Türkçe kelimelerde çift ünsüzler, bir karakterin iki defa yazılmasıyla gösterilmiştir.

“چققان” çıḳḳan 2kz /2, 2 kz/16, “حرکتتی” ḥareketti 3^{kz}/4, “یراتتی” yarattı 12^{kz}/5

9. Bir kelime içerisindeki hecelerin birbirlerinden ayrı yazıldığı örnekler de vardır.

“جەل‌بول” bolcal 4kz/4, 4kz/10, “تایلاب‌جال” caltaylap 6 kz/14

Bazen bir kelimenin son hecesinin veya sonda bulunan hecelerininkendinden sonraki kelimeyle bitiştirilerek yazıldığı örnekler vardır.

تور چویرانلر sanapturçuyārānlar7kz/8, تارتیب‌دوریلدیپ tartıpdürildep 5kz/16

“dep” edatının kimi yerde kendinden önceki kelime ile bitişi yazıldığı görülmektedir.

“جوروقدیب”coruḳdėp6kz/2, “خدایدیب” Ḫudāydėp 8kz/6

10. Nadir de olsa bazı harflerin yazımında hatalar göze çarpmaktadır:

“قوبادی” ḳo[y]badı 6kz/4, “یولغی”yulġı 8kz/2, “روغندن” [u]ruġundan 2kz/1, “مه۲۰” 20ma 2kz/3.

11. *Ḳıṣṣa-i Zilzala*’daünlülerin yazımı aşağıdaki şekildedir:

	Sesler	Başta	Ortada	Sonda	Örnekler
1	a	“ا”, “آ”	“ا”, “ه”	“ا”, “ه”	“آلغی” 2kz/1, “ایاق”9kz/7, “سنه‌غا” 7kz/15, “بالدار” 2kz/12, “قومغانده” 9kz/8,“قارا” 10kz/1
2	e	“ا”	“ا”, “ه”	ه	“کورسه‌توچی” 2kz/6, “منان” 2kz/3, “اسدی” 8kz/17 “ایلده” 2kz/8, “اولومگه” 12kz/8
3	ė	“ایـ”	یـ		“ایچکی” 5kz/10, “جیتوب” 12kz/13, “کیلوچی” 2kz/10
4	ı	“ایـ”	یـ	ی	“کول‌ایسق“, 2kz/15,“آیتاردی” 2kz/ 2,“تونیغندن” 2kz/ 2, 10kz/16
5	i	“ایـ”	یـ	ی	“ایت” 8kz/7, “کیلگین” 4kz/3,“بری” 10kz/7
6	o	او	و		“اویلاوچی” 2kz/10, “قول”2kz/5
7	ö	او	و		“کوب” 4kz/5,“اوز” 4kz/9
8	u	او	و	و	“توروغندن” 2kz/ 2, “اوفا” 3kz/1
9	ü	او	و	و	“اورکوب” 5kz/10,“چوچکوروب” 5kz/10, “ایدم‌دچو” 2kz/12
10	ā		ا	ا	“قارغانلر” ḳārıġanlar4kz/6, “سنا” ṣanā 5kz/3, “باریسی” bārısı 5kz/5

11	ī			ی	“کوشتی”küştī 5kz/12
12	ō		و		“اورودەغی” orōdaġı 9kz/18
13	ū			و, "وو"	“ساقالدو” saḳaldū4kz/6,“قولانغان”ḳūlanġan 6kz/17 “تور”tūr 6kz/5
14	aw		“ا ۆ” “لو”	“ا ۆ” “لو”	“ایلاۆچی‌ایدم” 2kz/10, “طاۆ” 5kz/4, 9kz/1“داۋس” dawıs5kz/16

11.1. Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler asıllarına uygun olarak başta “ای”, “او” ile, ortada ve sonda “ا, و, ی”harfleri ile gösterilmiştir.

12. Ünsüz seslerin yazımı ise şöyledir:

	Sesler	Başta	Ortada	Sonda	Örnekler
1	b	ب	ب		“تیربیلدی” 5kz/1, “کوردوگبه” 5kz/16
2	c	ج	ج		“جوروق” 6kz/2, “جال‌تایلاب” 6kz/14 “بولجال” 4kz/4
3	ç	ج, چ	چ	ج, چ	“قانچه‌لیق” 11kz/6“جقماز” 5kz/14
4	d	د	د		buzuldu 10kz/3”بوزولدو
5	f	ف	ف	ف	“فرشته” 12kz/11, “صاف” 2kz/ 2 “اوفا” 3kz/1
6	g	ک	ک		“یرگه” yerge 12kz/12, “بزگه” 11kz/ “چوڭگمین” 7kz/11
7	ġ	غ	غ		“یالغز” 11kz/4, “ایرغادی” 11kz/8
8	ḫ	خ	خ		“یخشیلق”9kz/5, “آخن” 2kz/3
9	k	ک	ک	ک	“اولکانلکین” 11kz/10, “کوچوردی” 10kz/2
10	ḳ	ق	ق	ق	“فرشته” 12kz/11, “قانچه‌لیق” 11kz/6

11	l	ل	ل	ل	“بوزولدو” 10kz/3, “تورلندی” 5kz/1
12	m	م	م	م	“برسەم”10kz/6
13	n	ن	ن	ن	“تاقالندی” 10kz/11
14	ñ		ڭ	ڭ	“قیلو ڭلر” 10kz/11
15	p	پ	پ, ب	ب	“قیملداب” 6kz/9, “کوب” 2kz/4, “پیغمبر” 4kz/5
16	r	ر	ر	ر	“چغار” 11kz/1
17	ṣ	"سد", "صد"	"سد", "صد"	س	“سنەغا” 7kz/15, “صارباغش” 2kz/1
18	ş	شد	شد	ش	“یاش” yaş 7kz/16
19	t	“ت”, “ط”	“ت”, “ط”	“ت”, “ط”	“آت” 5/9,“آط” 6/5
20	v	و	و	و	“طاو” 9kz/1, “موناو” 12kz/4
21	y	یـ	یـ	ي	“یازب” yazıp 2kz/4, “بولمایتورغان” 2kz/7
22	z	ز	ز	ز	“تورامز” 12kz/15, “بوزولدو” 10kz/3

12.1. Bunların dışından Farsça ve Arapça kelimelerde “ثحەظضعذەخح” harfleri de kullanılmıştır.

1.3.1.3. Eserin Ses Bilgisi Özellikleri

1. *Ḳışṣa-i Zilzala*’da Yer Alan Sesler

a) Ünlüler.

Ḳışṣa-i Zilzala’da Harflerin İmlaları	*Ḳışṣa-i Zilzala*’da Ses Değeleri	Standart Kırgız Yazı Dili’nde Ses Değeri	Kırgız Türkçesi Kuzey Ağzı’nda Ses Değeri
“آ,ا,ه”	a	a	a
“ا, ه”	e	e	e
“ایـ ,ی”	ė		
“ایـ ,ی”	ı	ı	ı
“ایـ ,ی”	i	i	i

“و, او”	o	o	o
“و, او”	ö	ö	ö
“و, او”	u	u	u
“و, او”	ü	ü	ü
“ا, ه”	ā	ā	ā
		ē	ē
			ī
“ى”	ī		ī
“و, او”	ō	ō	ō
		ő	ő
“و, او”	ū	ū	ū
		ű	ű
“او” “ۋ ا”	aw*		

b) *Ünsüzler*.

Ḳıṣṣa-i Zilzala'de Harflerin İmlaları	*Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da Ses Değeleri	Standart Kırgız Yazı Dili'nde Ses Değeri	Kırgız Türkçesi Kuzey Ağzı'nda Ses Değeri
ب	b	b	b
و	v	v	
گ	g	g	g
غ	ġ	ġ	ġ
د	d	d	d
		J	
ج	c	c	c
ز	z	z	z
ى	y	y	y
ك	k	k	k
ق	ḳ	ḳ	ḳ
ل	l	l	l
م	m	m	m
ن	n	n	n
ڭ	ñ	ñ	ñ
ب	p	p	p
ر	r	r	r
“س, ص”	s	s	s
“ت, ط”	t	t	t
ف	f	f	
خ	ḫ	ḫ	

*Kazak Türkçesindeki diftonglardan biridir, Güldarhan Rısbayeva, *a.g.e.*,, s.12.

ه	h		
		ts	
“چ,ج”	ç	ç	ç
ش	ş	ş	ş
		tş	

1. *Kapalı e (ė) Meselesi*. *Ḳışṣa-i Zilzala*’dakapalı e sesinin “ى” harfi ile ifade edildiği görülmektedir. Ancak burada yalnızca kök hecelerde değil farklı yerlerde kapalı e sesine işaret edilmiştir.

   a) İlk hecede:

   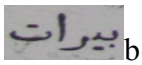 bėret 9[kz]/17, 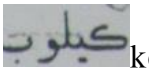 kėlüp 11[kz]/2, 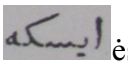 ėske 5[kz]/13, dėp 6[kz]/1

   b) İkinci ve sonraki hecelerde:

   tėrkėler 6[kz]/18, tėrbėlėr 7[kz]/3, dürildėp 5[kz]/16, zirildėp 5[kz]/17

   c) Eklerde:

   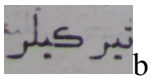 bizdėr 2[kz]/8, 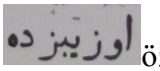 özėbėz2[kz]/14, 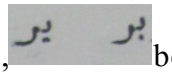 berėr 12[kz]/6

2. **Uzun Ünlüler**. Güney ağzındaki diftonglar kuzeyde ikincil uzun ünlüye dönüşmüştür. Kırgız Türkçesinde asli ünlü uzunluklarının varlığı ise bir süreden beri bilinmektedir. *Ḳışṣa-i Zilzala*’nın incelenen kısmında uzun ünlü vardır ancak bunlar için ayrı birkarakter kullanılmamıştır. Sadece bir örnekte ünlü uzunluğu gösterilmiştir (“تور” tūr 6[kz]/5). Uzun ünlülü olduğu tespit edilen kelimeler aşağıdaki gibidir:

   “قارغانلر” ḳārıġanlar 4[kz]/6,

   “ساقالدو” saḳaldū 4[kz]/6

“سنا” ṣanā 5kz/3, 7kz/15, “سنه” 9kz/7

“بارى” bārı 5kz/5,5kz/10, 6kz/14, 8kz/2, 8kz/4,

3. **Kalınlık İncelik Uyumu**.Kırgız Türkçesinde bu uyum oldukça sağlamdır. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin bir kısmı ile Rusça kelimelerde bu uyumun bozulduğu görülür.[617]*Ḳıṣṣa-ı Zilzala*'da Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin dışında bu uyumun dışında kalmış bir sözcük yoktur.

4. **Düzlük Yuvarlaklık Uyumu**.Kırgız Türkçesinde düzlük yuvarlaklık uyumuna göre kelimenin ilk hecesinde bulunan düz ünlüleri düz; yuvarlak ünlüleri ise yuvarlak ünlüler takip eder.[618] Dilin iç gelişiminden kaynaklanan bazı durumlarda, Arapça, Farsça ve Rusça başta olmak üzere çeşitli dillerden ödünçlenen kelimelerde bu uyumun bozulduğu görülmekle birlikte düzlük yuvarlaklık uyumu diğer Türk lehçeleri ile kıyaslandığında Kırgızcada ileri bir aşamadadır.[619]*Ḳıṣṣa-ı Zilzala*'da Kırgız Türkçesinin söz varlığına dahil olan pek sözcük Kazak Türkçesi, Tatar Türkçesi, Özbek Türkçesi, Müşterek Doğu Türkçesi gibi tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde geçtiği şekilde yazılmıştır.

   Bu tür sözcüklerde Kırgız Türkçesinde olduğu gibibir düzlük yuvarlaklık uyumu yoktur.

   “تونيغندن”tunıġından2kz/ 2, “بولجهل” bolcal 4kz/4, “كوبايدى” köbeydi 4kz/8

   Eklerde de düzlük yuvarlaklık uyumunun bozulduğu görülmektedir.

   “اويبز” özėbėz 2kz/14, “تورلرون” türlerün 7kz/16, “قالسون” ḳalsun3kz/6, “حديثدن” ḥadīṯden 7kz/2, “كوزى” közi8 kz /5, “اولومدى” ölümdi 9 kz /9, “چويدين” Çüydin 9 kz /10

5. **Ünsüz Uyumu**.Kırgız Türkçesinde ünsüzlerin ton uyumunun ileri bir noktada olduğunu söyleyebiliriz. Tonlu ünsüzle ve ünlüyle biten kelimeler tonluyla; tonsuzla biten kelimeler tonsuzla başlayan ekler alırlar.[620]*Ḳıṣṣa-ı Zilzala*'da Müşterek Doğu Türkçesinin tesiriyle eklerin bir kısmı ünsüz uyumuna uymaz.

---

[617]*Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 41.
[618]Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.68.
[619]*Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 42.
[620]Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s. 83.

“یاراتغان” yaratġan6kz/10, “یرانلر” yarānlar 7kz/8, “چاقده” çaḳda 7kz/16, “قورقوتماچی” ḳorḳutmaçı 8kz/18

6. **Arapça ve Farsça Kelimelerin Türkçeleşmesi**: Genel olarak Arapça ve Farsça kelimeler asıllarına uygun olarak yazılmıştır. Ancak az da olsa kelimenin Kırgız Türkçesine uygun söyleniş biçimlerinin yazıya yansıtıldığı görülmektedir. Bu tür kelimelerde meydana gelen ses değişimleri aşağıdaki gibidir.

6.1.Ünlülerde Görülen Ses Değişiklikleri

6.1.1. Ünlü Kısalması. (-ā- > -a-)

“جانیبار”canıbar 6kz/4, “جانیوار”canıvar 8kz/11 <Far. cān-āver, cān-vār

“بارەبار”barabar 8kz/2 < Far. berāber

“شایر”şayır2kz/3 < Ar. şā‘ir

“عدت”‘adat 11kz/5, 11kz/11 <Ar. ‘ādet

“آمانات”amanat5kz/14 < Ar. emānet

aḫiret< Ar. ahret

6.1.2. Ünlü Kalınlaşması

6.1.2.1.–e-> -a-

“بارەبار”barabar 8kz/2 < Far. berāber

“هایــــواتی”hay□atı 6kz/10 < Ar. heybet

“عدت”‘adat 11kz/5, 11kz/11 <Ar. ‘ādet

“قالبیر”ḳalbır11kz/8< Far. gerbāl

6.1.2.2. –i- > -ı-

“شایر”şayır 2kz/3 < Ar. şā‘ir

6.1.3. Ünlü Kısalması (–ā-> -ı-)

"قالبير"ḳalbır11[kz]/8< Far. gerbāl
"چراق"çıraḳ12[kz]/4.< Far. çerāġ

6.1.4. Ünlü Türemesi (–ı-Türemesi)

"جانيبار"canıbar 6[kz]/4, "جانيوار"canıvar 8[kz]/11 < Far. cān-āver, cān-vār

6.1.5. Ünlü Daralması (–a- > -ı-)

"جانيبار"canıbar 6[kz]/4, "جانيوار"canıvar 8[kz]/11 < Far. cān-āver, cān-vār
"قالبير"ḳalbır11[kz]/8< Far. gerbāl
"چراق"çıraḳ 12[kz]/4.< Far. çerāġ

6.2.Ünsüzlerde Görülen Ses Değişiklikleri

6.2.1. Ünsüz Düşmesi

6.2.1.1. –t > - Ø

"واق"vaḳ 11[kz]/18 < Ar. vaḳt

6.2.1.2. –h >-Ø

"گناه"günā<h>7[kz]/1<Far. günāh

Bu kelime "گوناه" şeklinde yazılmasına rağmen 3. teklik şahıs iyelik eki –su şeklinde gelmiştir (گوناهسون). Buna göre bu kelime aslına uygun yazılsa bile telaffuzda h sesi düşmekteydi.

6.2.2. Tonsuzlaşma

6.2.2.1.g- > ḳ-

"قالبير"ḳalbır11[kz]/8< Far. gerbāl

6.2.2.2.–ġ> -ḳ

"چراق"çıraḳ 12[kz]/4.< Far. çerāġ

6.2.3. y- > c- Değişimi

“جأجوج”ce’cūc 10[kz]/19 <Ar. ye’cūc

6.2.4. –ẖ > -ķ Değişimi

“نارق”narķ 12[kz]/13 <Far. narẖ

6.2.5. ‘ > y Değişimi

“شاير”şayır 2[kz]/3 < Ar. şā‘ir

6.2.6. **–ū- > -aw- Değişimi**. Bu değişiklik Kırgız Türkçesinde görülmez. Kazak Türkçesine mahsus bir ses değişikliğidir.

“راوشان”rawşan 12[kz]/5 < Far. rūşen

6.2.7. Uzak Göçüşme(–r- -l- > -l- -r-)

“قالبير”ķalbır11[kz]/8< Far. gerbāl

7. *z-s Seslerinin Birbirinin Yerine Kullanılması*. Bu ses hadisesi Kırgız Türkçesi kuzey ağzının en tipik fonetik özelliklerinden biridir. Örneğin *kızıl-kısıl, zaman-saman, say-zay.*[621] *Ķıṣṣa-i Zilzala*’da bir örnekte s-z seslerinin karıştığı görülmektedir.

“زمانسار” sar zamān 2[kz] /11, “زمانزار” zārzamān 4[kz]/10

8. *ķ ve k Seslerinde Sedalılaşma.* Günümüzde Kırgızistan’da özellikle kelime başındaki k ve ķ seslerinin sedalı şekilde telaffuz edilmesi yaygın bir durumdur. *Ķıṣṣa-i Zilzala*’da geçen Çoñ Kemin “چوڭكمين” adının kimi zaman Çoñ Kemin “چوڭگمين” şeklinde geçmesi bu sedalılaşmanın o dönemler için de geçerli olduğunu göstermektedir.

[621] B.M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.79-80.

“آلدەغغانداى” alda ġanday6[kz]/1, “قانداىآلده” alda ḳanday 6[kz]/2şeklindeki ikili yazım da aynı durumu yansıtan bir diğer örnektir.

9. Kırgızcada konuşma esnasında iki ünlü arasında yer alan ve /l/, /r/, /y/ akıcı ünsüzlerinden sonra gelen b ünsüzü sızıcılaşarak v̂’ye döner.[622]Bu özellik *Ḳıṣṣa-i Zilzala*’da birkaç örnekte görülmektedir.

“هايواتى”hayvatı6[kz]/10.

10. Konuşma esnasında kelime içinde ve kelime sonunda yer alan /ç/ sesi /c/, /ç/, /s/ ve /t/ ünsüzlerinin yanında sızıcılaşarak /ş/’ye döner.[623]Aşağıdaki kelime bu özelliği yansıtmaktadır.

“كوشتى”küştī “güçlü”5[kz]/12

11. *–nd> -nn Değişimi*. Kırgızcada3. Teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra gelen zamir n’si ile çıkma hali ekinin başında bulunan d ünsüzünün benzeşmesiyle meydana gelir. Daha sonra ikiz ünsüzden biri düşer. Kırgız yazı dilinde şekil kullanılır.[624]*Ḳıṣṣa-i Zilzala*’da bu ses hadisenin gerçekleştiği ve gerçekleşmediği örnekler bir aradadır.

“نانشوم”6/13 şumunan< *şumunnan<şumundan, “ياغينان”8[kz]/7yaġınan<* yaġınnan<yaġından

‘şu’ işaret zamirinin ayrılma hali eki almış şekli “”شونان“şunan 11[kz]/5”da da aynı benzeşme söz konusudur.

Bu ses olayının gerçekleşmediği örnekler de mevcuttur. Tarihsel Batı Türkçesi tesirinin olduğu bu tip çekimlere Ceditçilik dönemi Tatar Türkçesinde de rastlanmaktadır.[625]

[622]B.M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s. 126.
[623] B.M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.144
[624]*Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 42.
[625]Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s.192.

“روغندن”[u]ruġundan2kz/1,tunığından, “توروغندن”turuġundan 2kz/ 2, “شوندن”şundan 9kz/15

12. Kazak ve Tatar Türkçesine göre yazılmış kelimelerde çift dudak v’si kullanılmıştır.

“اویلاوچی‌ایدم”oylawçuėdim2kz/10
“طاو”ṭaw 5kz/4, 9kz/1, 9kz/11, 10kz/3
“متاو”mataw 5kz/8
“تیراوسن”tirewsin11kz/19
“داۋىس”dawıs 5kz/16
“راوشان”rawşan 12kz/5

13. ‘bala’ kelimesi –lar çokluk eki getirildiğinde orta hece ünlüsü düşer ve bunun sonucunda oluşan ikiz ünsüzden biri aykırılaşır: bala-lar> ballar>baldar.Standart Kırgız yazı dilinde geçerli olan şekil budur. *Ḳıṣṣa-i Zilzala*’da ‘baldar’ şeklinin dışında değişik şekillere de rastlanır.

“بالدار”baldar 2kz/12, 2kz/13, 2kz/15
“بالالر”balalar 2kz/17, 8kz/15
“باللار”ballar 6kz/1, 6kz/3

1.3.1.4. Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri

1. ***İsimlerde Çokluk.*** Standart Kırgız yazı dilinde çokluk eki –lAr, -lOr; -dAr, -dOr; -tAr, -tOr ekiyle yapılır. Ünlüyle ve r, y tonlu ünsüzleriyle biten isimlere –lAr, -lOr;

tonlu ünsüzle biten isimlere –dAr, -dOr; tonsuzla biten isimlere –tAr, -tOr şekilleri eklenir.[626] *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da buna uyan ek sayısı fazla değildir.

kitābçalardı 2[kz]/4, bizdėr 2[kz]/8, cıldarda 3[kz]/1, ilgerkilėr 4[kz]/9

Çokluk eklerinin büyük bir kısmı standart yazı dilinde geçerli olan ünsüz uyumuna uymaz.

közlerėbėzden yaşlar 2[kz]/16, oylarımızdı3[kz]/3, kitāblarda 4[kz]/4,cānlar 4[kz]/5 ḳārıġanlar 4[kz]/6, barġanlar 4[kz]/7, ḳulaḳ ṣalġanlar 4[kz]/8, ilgerkilėr 4[kz]/9, ḳuşlar 6[kz]/5, yarānlar 7[kz]/8, ādamlar 7[kz]/12, bilmegenler 7[kz]/18,

'bala' kelimesi –lar çokluk eki getirildiğinde orta hece ünlüsü düşer ve bunun sonucunda oluşan ikiz ünsüzden biri aykırılaşır: bala-lar> ballar> baldar.Standart Kırgız yazı dilinde geçerli olan şekil budur. *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da 'baldar' şeklinin dışında değişik şekillere de rastlanır.

baldar 2[kz]/12, 2[kz]/13, 2[kz]/15
balalar 2[kz]/17, 8[kz]/15
ballar6[kz]/1, 6[kz]/3

2. *İyelik Hali.*

2.1. Birinci teklik şahıs iyelik eki standart Kırgız yazı dilinde olduğu gibi ünlüyle biten isimlere –m; ünsüzle biten isimlere ünlü uyumuna göre ı, i, u, ü yardımcı ünlülerini alarak eklenir.[627]

ḫalḳıma 2[kz]/12, sözüm 6[kz]/8

2.2.İkinci teklik şahıs iyelik ekleri standart Kırgız yazı dilinde olduğundan farklı değildir. Ünlüyle biten isimlere –ñ; ünsüzle biten isimlere ünlü uyumuna göre yardımcı ünlü alarak eklenir.[628]

[626] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 275-278.
[627] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.279-281.

arıtıñdı 4[kz]/6,özüñ 4[kz]/11, īmānıñda 12[kz]/7.

Muhataba duyulan saygıyı ifade etmek için kullanılan nezaket çokluğu ikinci teklikşahıs iyelik eki, ünlüyle biten isimlere –ñIz, –ñUz şeklinde; ünsüzle biten isimlere ise ünlü uyumuna göre ı, i, u, ü yardımcı ünlülerinden birini alarak eklenir.[629]

oyuñuzdan 9[kz]/9

2.3. Üçüncü teklik şahıs iyelik eki standart Kırgız yazı dilinde ünsüzle biten isimlere ı, -i ,-u, -ü; ünsüzle biten isimlere –sI, -sU olarak gelir.[630] Metindeki örneklerin bir kısmı buna uygundur.

tunığından, turuğundan 2[kz]/ 2, ölükün 7[kz]/15,işi 5[kz]/13,cumuşun 5[kz]/15

Bir kısım örneklerde ekler düzlük yuvarlaklık uyumuna uyulmamıştır.

günāhsun 7[kz]/1,türlerün 7[kz]/16,közi 8[kz]/5, körgenün 10[kz]/15, cüzi 12[kz]/5

2.4. Üçüncü çokluk şahıs iyelik eki standart Kırgız yazı diline ünlüyle biten isimlere –bIz, -bUz şeklinde; ünsüzle biten isimlere ünlü uyumuna göre ı, i, u, ü yardımcı ünlülerini alarak eklenir.[631] Ancak *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'daki üçüncü çokluk şahıs örnekleri bundan farklıdır.

aldımız 2[kz]/10,tilimizde 2[kz]/17, özebėz 2[kz]/14, közlerebėzden 2[kz]/16

3. ***Belirtme Hali***. Standart Kırgız yazı dilinde yükleme hali eki çeşitlidir. Ünlüyle biten kelimelere damak ve dudak uyumuna göre –nı, -ni, -nu, -nü; ötümlü ünsüzle

[628] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 279-281.
[629] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili,* s. 279-281.
[630] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 279-281.
[631] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili,* s. 279-281.

biten kelimelere –dı, -di ,-du, -dü; ötümsüz ünsüzle biten kelimelere ise –tı, -ti, -tu, -tü ekleri gelir.[632]

Eserde Müşterek Doğu Türkçesinin (bizni 9[kz]/5, ḥalāllıḳnı 11[kz]/15) ve Kazak Türkçesinin (ölümdi 9[kz]/9) tesirinin görüldüğü ekler de vardır.

Kimi yükleme hali eklerinin ünsüz uyumu dışında kalmasında mısra sonlarında ahengi sağlama kaygısı da göz önünde bulundurulabilir.

yıġaçdı 10[kz]/2, işdi 4[kz]/11,esdi 8[kz]/17

Standart Kırgız yazı dilinde olduğu gibi üçüncü teklik ve çokluk iyelik ekinden sonra belirtme hali eki –n olarak gelir.

ḳudrėtdin cumuşun 5[kz]/15, ādam ḥaḳḳın 6[kz]/16

4. ***Yönelme Hali.*** –GA, -GO; -A, -O ekleri getirilmek suretiyle yapılır. Tonluyla biten isimlere –ga, -ge, -go, -gö; tonsuzla biten isimlere –ka, -ke, -ko, -kö eklenir. 2. Ve 3. teklik şahıs iyelik eklerinden sonra bu ek –a, -e, -o, -ö şeklinde kullanılır.[633]

aldımızġa 2[kz]/10, çıġarūġa 3[kz]/3, zamānġa 4[kz]/10, şanāġa 5[kz]/3,‘aḳllūġa11[kz]/16, curtḳa 2[kz]/ 6, bilişke12[kz]/13, işke 12[kz]/16

Bazı örneklerde dudak uyumuna ve ünsüz uyumuna uyulmaz.

sözge4[kz]/8, aḫiretge 6[kz]/18,cürüşke12[kz]/12, körüşke 12[kz]/14

5. ***Bulunma Hali.*** –DA, -DO ekiyle ifade edilir. Tonluyla biten isimlere –dA, -dO; tonsuzla biten sözlere ise –tA, -tO ekleri eklenir.[634]

‘ālemde 2[kz]/9,tigeydegi 10[kz]/2

[632] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 295-296.
[633] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili,* s. 293-295.
[634] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 298-299.

Ḳıṣṣa-i Zilzala'daki örneklerin büyük bir kısmı ünsüz uyumuna uymamaktadır.

kitābda 7[kz]/5, töşekdegi 10[kz]/7, 11[kz]/7, bėşikdegi 10[kz]/10, 'adatda 11[kz]/5.

6. ***Ayrılma Hali.*** Standart Kırgız yazı dilinde ayrılma hali, -Dan, -Don ekiyle yapılır. Tonluyla biten isimlere d'li; tonsuzla biten isimlere ise t'li şekiller eklenmektedir.[635]

cıldan 2[kz]/3, oyuñuzdan9[kz]/9,közlerėbėzden 2[kz]/16, ölümden 5[kz]/17

Üçüncü teklik ve çokluk şahıs iyelik eki ve zamir n'sinden sonra gelen ayrılma hali ekinin başında bulunan d ünsüzü asimilasyon sonucu n'ye döner ve ikiz ünsüzden birinin düşmesiyle ek –nan/-nen; -non/-nön şeklini alır.[636]

şumunan6/13 <*şumunnan < şumundan, yağınan 8[kz]/7<* yağınnan < yağından, cānınan 8[kz]/11 <* cānınnan < cānından.

Metindeki "şunan 11[kz]/5" kelimesinde de aynı ses hadisesi görülür.
şundan>*şunnan> şunan

Ünlü uyumuna uyumuna uymayan örneklere de rastlanır.

öñdengen 10[kz]/12

Batı Türkçesinin tesiri ile Üçüncü teklik ve çokluk şahıs iyelik eki ve zamir n'sinden sonra direkt ayrılma hali ekinin –dan, -den olarak geldiği örnekler vardır.

[u]ruġundan2[kz]/1,tunığından, turuġundan 2[kz]/ 2

[635] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili,* s. 299-300.
[636] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili,* s. 299-300.

ķapçığaydın (10^{kz}/1) örneğinde ayrılma hali eki Doğu Türkçesi imlasıyla yazılmıştır.

7. *İlgi Hali*. Standart Kırgız yazı dilinde ilgi hali –nIn, -nUn; -dIn, -dUn; -tIn, -tUn ekiyle yapılmakla birlikte eksiz de kullanılır. Eski Türkçeden beri kullanıla gelen ñ sesi, Kırgız Türkçesinde bu ekin sonunda /n/ sesine dönüşmüştür. Ünlüyle biten isimlere kalın incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna göre –nIn, -nUn; tonlu ünsüzle biten isimlere –dIn, -dUn; tonsuz ünsüzle biten isimlere –tIn, -tUn şekilleri eklenir.[637]

ķoydun 5^{kz}/10, zamāndın 7^{kz}/16, Çoñ Kemindin 9^{kz}/4, yaratķandın 11^{kz}/10

Örneklerden bir kısmı Doğu Türkçesinde olduğu gibidir.

tilniñ 2^{kz}/2,Mollā Ķılıçnıñ 2^{kz}/8

Kazak Türkçesine uygun örnekler vardır.

bizdiñ 2^{kz}/ 6, 3^{kz}/4

Öte yandan ünsüz uyumuna veya dudak uyumuna uymayan örnekler de mevcuttur.

ķuduretdin 9^{kz}/14,, ķudurėtdin 5^{kz}/15, Çüydin 7^{kz}/11, Çüydin 9^{kz}/10

8. *Aitlik Eki*. Kırgız Türkçesinde aitlik eki yuvarlak şekilleriyle beraber –GI, -GU'dur.Metinde de aynı biçimdedir.
bėtgeydegi 9^{kz}/12, tigeydegi 10^{kz}/2,töşekdegi 10^{kz}/7, āsmāndaġı 6^{kz}/12,uşu yulġı 8^{kz}/2

9. *Soru Ekleri*. Standart Kırgız yazı dilinde soru eki ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra –bI, -bU; tonsuz ünsüzlerden sonra –pI, -pU şeklindedir. İncelenen metinde dört soru eki vardır. Bunlardan yalnızca biri bu kullanıma uymaktadır.

kėterbi 5^{kz}/8

[637] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 279-281.

Bu şekiller Kazak Türkçesinde görülür[638]: kördüñbe 5[kz]/16, ḳıldıma 11[kz]/3

Şu şekil ise Müşterek Doğu Türkçesinde bulunur[639]: boldımu 11[kz]/1

10. –maḳ isim fiil eki standart yazı dilinden farklı olarak fiil ismi yapma fonksiyonunda kullanılmıştır
yer çaypalmaḳ bar ėdi 7[kz]/17

11. *Sıfat Fiil Ekleri*.

11.1. Müşterek Doğu Türkçesine ait –ġuçı sıfat fiil ekinin kullanıldığı görülür.

cān alġuçı 5[kz]/6.

11.2. Standart Kırgız yazı dilinde –Gan/-GOn şekilleri kullanılan sıfat fiil eki *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da sadece düz şekilleriyle yer alır.

kirişken 3[kz]/3, yatḳan 8[kz]/12, çıḳḳan 2[kz]/16.

Bir kısmında ünsüz uyumu yoktur.

yaratġan 6[kz]/10, uḳġan 7[kz]/2, basġandın 7[kz]/14.

11.3. Batı Türkçesinin etkisiyle –mAz gelecek zaman sıfat eki kullanılmıştır.

ṣanāġa kėlmez iş 5[kz]/3

11.4. Kırgız Türkçesinde ünlüyle biten fiillere –r; ünsüzle biten fiillere –Ar, -Or şeklinde eklenen bu sıfat fiil gelecek zaman bildirir. Metinde bir örneği vardır.

---

638 Mustafa Öner, *a.g.e.*, s. 266.
639 Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988, s.156-157.

çığar bolcal boldımu 11[kz]/1

12. *Zarf Fiil Ekleri*.

12.1. Standart Kırgız yazı dilinde –p zarf fiil eki ünsüzle biten fillere ünlü uyumuna göre ı, i,u ve ü yardımcı seslerinden birini alır.[640] Fakat *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da zaman zaman Batı Türkçesinin tesiriyle yardımcı ünlü yuvarlak olarak gelir.[641]

silkintüp 11[kz]/9,carılup 5[kz]/4.

Standart Kırgız yazı dilinde –p zarf fiil ekinin olumsuzu –BA olumsuzluk ekinden sonra –y eki getirilerek yapılır (-BAy/-BOy). Ḳıṣṣa-i Zilzala'da şu örneklerde söz konusu ekin kullanıldığı görülmektedir:

ıylabay 6[kz]/2, ḳarabay 8[kz]/15, ḳaltırbay 9[kz]/2

Ḳıṣṣa-i Zilzala'da Standart Kırgız Türkçesinden farklı olarak bu ekin –mAy şekli de kullanılır.Ekin bu şekli hem Müşterek Doğu Türkçesinde hem Kazak Türkçesinde kullanılır.

bilmey 2[kz]/13,bolmay 9[kz]/6, kılmay 6[kz]/15

12.2. -meyinçe zarf fiil eki de Batı Türkçesinin tesiriyle oluşturulmuş bir diğer ektir.

ne aytardı bilmeyinçe 2[kz]/15

12.3. –ġandan zarf eki bir örnekte görülür. Kullanıldığı cümlede '–dığı için, -dığından dolayı' anlamını vermektedir.

---

[640] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 452-453.

[641] Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 140.

başma ḫāna yıraḳ bolġandan hīç birin baştıralmay $2^{kz}/5$

12.4. Standart Kırgız yazı dilinde –GanDA/-GOndO şeklinde dudak uyumuna uyarlanarak kullanılan zarf fiil eki *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da düz ünlülüdür.

cürgende $2^{kz}/8$,suraġanda $2^{kz}/14$

12.5. $2^{kz}/14$. dėp suraġanda özėbėz de ma'nāsın bilmey ḳalġandıḳdan

13. *Haber Kipleri*.

13.1. Standart yazı dilinde basit şimdiki zaman ve kesin gelecek zaman ifade eden bu çekimin metinde birkaç tane örneği vardır.

men aytamın$7^{kz}/12$,Allah Ta'ālā yol bėret $9^{kz}/17$

Şimdiki Zaman ifadeli geniş zaman eki bir örnekte Kazakçadır.[642]

ḥayrān ḳalıp turamız $12^{kz}/15$

13.2. Bir örnekte, Tatar Türkçesinde olduğu gibi[643] geniş zaman çekimi –ır eki ile yapılmıştır.

ayta bersem köp yatır $10^{kz}/6$

13.3. Standart Kırgız yazı dilinde di'li geçmiş zaman ünlü ve ünsüz uyumuna göre –dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü şekilleriyle kurulur. Ancak incelenen metin genel olarak bu kurala uyulmakla birlikte bazı örneklerde dudak uyumunun veya ünsüz uyumunun işlemediği örnekler bulunmaktadır. Müşterek Doğu Türkçesinin tesirinin olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Ceditçilik dönemi Tatar gramer

[642] Mustafa Öner, *a.g.e.*, s. 175.
[643] Ahmet Buran, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s.255.

kitaplarında görülen geçmiş zaman eki yalnızca "دى" olarak tek bir şekille gösterilmiştir.[644]

kėtdi 5[kz]/18, köçürdi 10[kz]/2, buzuldı 12[kz]/17, basdı 9[kz]/14

13.4. Kırgız Türkçesinde belirsiz gelecek zaman -Ar, -Or; -r ekleriyle ifade edilir.[645]

kėlüp turar 11[kz]/2, saḳlap turar 11[kz]/13

Bazı örneklerde standart yazı dilinden farklı olarak dudak uyumuna uyulmaz.

bolar 4[kz]/4, körer 7[kz]/1

Belirsiz gelecek zamanın olumsuz çekiminde –BAs/-BOs eki kullanılır.[646]

Ancak metinde olumsuzluk eki olarak tarihsel Batı Türkçesinin tesiri ile –maz kullanılmıştır.

'aḳl çıḳmaz 5/14, 'ādatda bolmaz 6[kz]/9, çıdamaz 11[kz]/12

13.5. Kazak Türkçesinde kullanılan değişken şimdiki zamanın olumsuz şekli[647] bir örnekte görülmektedir.
söz bolmaydı cüyesiz 12[kz]/3

13.5.1. Standart yazı dilinde uzak geçmiş zaman için kullanılan –GAn, -GOn eki metinde bir örnekte kullanılmıştır.

yazıp berip cibergen 3[kz]/5

---

644 Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s.288.
645 *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 434-435.
646 *Azırkı Kırgız Adabiy Tili,* s. 434-435.
647 Altınşaş Çakıroğlu, "Kazak Türkçesinde Şimdiki Zaman", *U. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4, C. I, S.4 (2003), s.130.

14. *Birleşik Çekimler*.

14.1. Kırgız Türkçesinde fiile eklenen -çU eki adet edilen geçmiş zamanı gösterir. –UUçU/-IçU, -UçU gibi şekilleri de vardır.[648]Adet edilen geçmiş zamanın hikayesi ise *-çU ele* ile yapılır.[649]*Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da adet edinilen geçmiş zamanın hikayesi –çU/-çI ėdi şeklindedir.

-çU, –UUçU/-IçU, -UçU gibi farklı varyantları olan ekin ikinci ünlüsü standart yazı dilinde daima yuvarlak ünlülüdür. Ancak burada bazı örneklerde dar ünlülüdür.

körsetūçi ėdi 2[kz]/ 6, kėlūçi ėdi 2[kz]/10, deçü ėdim 2[kz]/12

oylavçuėdim (2[kz]/10) örneği de ilginçtir. Oyla- fiile gelen mastar eki –v Kazak Türkçesinde görülür.[650] Kırgız Türkçesinde bu ek uzun ünlüye dönüşmüştür.[651]Adet edinilen geçmiş zamanın hikayesini ifade etmek için kullanılan 'ele' yerine Kazak Türkçesinde olduğu gibi 'ėdi' kelimesi[652] kullanılmıştır.

14.2. –ġan edi Kazak Türkçesinde hikaye çekiminde kullanılır. Bu çekim için standart Kırgız Türkçesinde *–Gan/-GOn ele* şekli kullanılır.[653]*Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da *–ġan ėdi* şekli kullanılmıştır.

şol oylarımızdı çıġarūġa kirişken ėdik 3[kz]/3

14.3. *ele* yardımcı fiili, belirsiz gelecek zaman ekini almış olan asıl fiilden sonra gelir. Şahıs ekleri *ele* yardımcı fiiline getirilir. Olumsuz şekli –BA, -BO + -y + t + ele şeklinde yapılır.[654] Metinde bu çekim için bir örnek

[648]*Azırkı Kıgız Adabi Tili*, s. 440.
[649]*Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 441.
[650]Ferhat Tamir, "Kazak Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Editör Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 442.
[651]*Azırkı Kıgız Adabi Tili*, s.458.
[652]Ferhat Tamir, a.g.e., s. 469.
[653] Mustafa Öner, *a.g.e.*, s. 212.
[654] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.264.

vardır.Standart dilden farklı olarak ele yerine ėdi ve olumsuzluk eki olarak –maz kulanılmıştır.

ķarkmaz ėdik 11[kz]/12

14.4. –GAn/-GOn eken ile yapılan anlatılan geçmiş zamanın rivayeti için bir örnek vardır.

yazġan ėken3[kz]/6

Bir örnekte ‘eken’de bulunan sert sessiz /ķ/ sedalılaşarak /g/ sesine dönüşmüştür.

çıķġan ėgen 8[kz]/16

15. *Tasarlama Kipleri*.

15.1. ***Şart Kipi***. –sA ekiyle yapılmıştır.

çıġarsa 2[kz] /11, bastırsaķ 2[kz]/17, tiyse 10[kz]/9,taratsam 2[kz]/12

15.2. ***Emir Kipi***.

15.2.1. Birinci teklik şahıs emir eki standart yazı dilinde olduğu gibi –ayın şeklinde kullanılmıştır.
aytayın 7[kz]/3

15.2.2. Standart Kırgız yazı dilinde emir kipinin ikinci çokluk şahıs nezaket çekimi –(I)ñIzdAr, -(U)ñUzdAr ekiyle yapılır. Metinde görülen –ñlar eki Doğu Türkçesinde görülür.[655]

ķıluñlar 10[kz]/11

15.2.3. İkinci teklik şahıs emir eki iki örnekte görülür ve standart yazı diliyle

[655]Janos Eckmann, *a.g.e.*, s.118.

farklılık arz etmez. Eksiz olarak da kullanılır.
Standart yazı dilinde emir kipini takiben kullanılan –çI eki, istediğin derecesini arttırarak anlamı kuvvetlendirir.[656] Metinde bu ekin ikinci teklik şahıs için kullanıldığı görülmektedir.

oñdoġun 4[kz]/11, dèbegin 10[kz]/17,oylap ḳara 4[kz]/6,barup kör 10[kz]/17, 7[kz]/4. ḳarap turçı, 8[kz]/13. cılanġaç çıġa yükürdü abaylaçı, 8[kz]/18.

Emir kipinin olumsuzu –BA, -BO olumsuzluk eki ile yapılır. Ancak burada olumsuzluk ifadesinin –ma eki ile yapıldığı görülmektedir.

ḳorḳutmaçı 8[kz]/18

15.2.4. Üçüncü teklik şahıs emir eki Standart yazı dilinde dudak uyumuna bağlı olarak –sIn ve-sUn olarak gelir.[657] Ancak *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'daki örnekler Doğu Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak ünlülüdür.[658]

ṣaḳlasun 5[kz]/7, ḳurusun 5[kz]/14,ḳorḳpasun 6[kz]/6, , bolsun 11[kz]/16,ṣabr bersün 12[kz]/16

16. *Ek Fiiller*

16.1. Standart Kırgız Türkçesinde ek fiilin belirli geçmiş zaman şekli olarak *ele* kullanılır. Kuzey ağzında da *ele* şekli geçerlidir.[659] Yalnız İçkilik ağzında *ele* yerine *ede* ~ *edi* şekilleri kullanılır.[660]

Ḳıṣṣa-i Zilzala'da *èdi* şekli kullanılmıştır. Bu kullanım Kazak Türkçesi veya Tatar Türkçesi gibi çağdaş lehçelerin tesiri olsa gerektir.

bar èdi 7[kz]/17, köp èdi 7[kz]/18

[656]Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.239.
[657]Azırkı Kırgız Adabiy Tili, s. 418.
[658]Janos Eckmann, *a.g.e.*, s.118.
[659] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s. 79.
[660] Rysbek Alimov, "Kırgızcanın İçkilik Ağzılar Grubu Üzerine" *Türklük Bilimi Araştrmaları*, S.30 (2011), s. 26.

16.2. Ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman çekimi için *eken* kullanılır. *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da bu ek *ėken* şeklindedir.

bar ėkeni 2[kz]/9,bar ėkensin 12[kz]/2

16.3. Standart Kırgız yazı dilinde ek fiilin geniş zamanı için birinci çokluk şahısta –BIz, -BUz eki kullanılır.Metinde ise bu çekim için Kazak Türkçesinde olduğu gibi –mız kullanılmıştır.

ümīt-kārmız 4[kz]/5

17. *Olumsuzluk*. Standart Kırgız yazı dilinde olduğu gibi olumsuzluk –BA, -BO eki ile yapılır.

ḳo[y]badı 6[kz]/4, çoçutpadı 9[kz]/3, ınanbasañ 12[kz]/8

Ancak örneklerin bir kısmında olumsuzluk eki –mA şeklindedir.

bilmegen 7[kz]/6,bilmese 7[kz]/17, barmadı 8[kz]/5, tüşirme 9[kz]/9

1.3.1.5. Eserin Söz Varlığı

Moldo Kılıç *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da yirminci yüzyılın başında Kemin'de meydana gelen depremin insanlar ve doğa üzerindeki tesirlerini anlatmıştır. Deprem karşısında aciz kalan insanları, yaşanan yıkımı canlı ve ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiş, bu doğa olayını kendince sorgulamıştır. Ona göre bozulan toplumsal düzen ve ahlak anlayışı, topluma yön verenlerin yaptıkları hatalar depremin yaşanmasına sebep olmuştur. Hece vezniyle yazılmıştır ancak hece sayıları her dizede aynı değildir çoğunlukla 7'li hece ölçüsü kullanılmış olmasına rağmen kimi yerlerde hece sayısı sekize çıkar. Dili oldukça sadedir.

Bütün Türkler için işlenmiş, hazırlanmış umumî bir dilin, 'orta dil'in olması gerektiğini ifade eden ve kurduğu Tercüman gazetesiyle bunu gerçekleştirmek isteyen[661] İsmail Gaspıralı'ya göre Kaşgar'da Hankirman'a kadar, Sibirya'dan Merv'e ve Konya'ya

[661] İsmail Gaspıralı, "Lisan Meselesi-2", s.81.

kadar kullanılan Türk lügati birdir. '*Türk sözlerini Türk sözlerini kullanmak ve umumîsi bulundukça diyarî yani vilayette ya bir taifeye mahsus lügati kullanmamak ile beraber imlayı birleştirmek sayesinde umumi yani orta bir dilin*'[662] kurulması için en gerekli adımlardır. *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'nın söz varlığına bakıldığında 'orta dil' düşüncesinin tesirleri açıkça görülmektedir. Örneğin Türkçe kelimelerde düzlük yuvarlaklık uyumu Kırgızcadaki şekliyle işletilmemiştir. Arapça ve Farsça alıntı kelimeler, farklı yazımlar söz konusu olsa da asıllarına uygun olarak yazılmıştır. Bazı yapım ve çekim ekleri farklı Türk lehçelerinden alınmıştır.

C. Şükürov'a göre *Ḳıṣṣa-i Zilzala*, Ceditçilik döneminde Kırgızca olarak yayımlanan diğer eserlere göre Ekim sonrasında gelişen Kırgız yazı dilinde (edebi diline) daha yakındır.[663] *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'nın Moldo Kılıç'ın elinden çıkmış olan nüshası kesin olarak tespit edilemediği için basılmış olan nüshası ile bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir. Ancak yayımlanmış olan nüshanın dönemin dil anlayışından etkilenmiş olduğu daha önce de ifade edildiği gibi açıkça görülmektedir.

Eserin bu çalışmada incelenen ilk 11 sayfasında yaklaşık 580 farklı sözcük bulunmaktadır. Bunların yaklaşık % 79'u Türkçedir. Daha önce belirtildiği gibi Kırgız Türkçesinin yanı sıra Kazak Türkçesi, Tatar Türkçesi, Özbek Türkçesi ve Doğu Türkçesinden alınmış veya bu lehçelerin ses kaidelerine uygun olarak yazılmış sözcükler mevcuttur. En çok Kazak Türkçesinin ve Müşterek Doğu Türkçesinin etkili olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda sadece Kazak Türkçesinde var olan sözcükler ve Kazak Türkçesinin ses özelliklerine uygun olarak yazılmış olan ve Kırgız Türkçesinde de kullanılan kelimeler verilmiştir.

Kelimeler	Kelimelerin *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da Geçtiği Yerler
bolcal	$4^{kz}/10$
büytüp	$7^{kz}/3$
cüye	$12^{kz}/3$

[662] İsmail Gaspıralı, *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.81.
[663] C. Şükürov, *a.g.e.* s. 5.

dawıs	5[kz]/16
dürildė-	5[kz]/16
ḳora	5[kz]/9
köbey-	6[kz]/17
köteril-	2[kz]/9
küñgey	10[kz]/13
matav	5[kz]/8
mėn	2[kz]/5
muna	3[kz]/1
munday	6[kz]/7
munı	10[kz]/17
oyla-	5[kz]/17
öñdėn-	5[kz]/2
söyle-	4[kz]/10
talay	4[kz]/7
tas	8[kz]/18
toḳta-	10[kz]/3
tunıḳ	2[kz]/ 2
tüñil-	8[kz]/11
tüye	5[kz]/8
tüze	4[kz]/11
ṭav	5[kz]/4

Burada ise Müşterek Doğu Türkçesi imlası ile yazılmış sözcükler görülmektedir. Hemen hepsi Kırgız Türkçesinde, bir takım ses değişiklerine uğramış olarak bugün de kullanılmaktadır.

Kelimeler	Kelimelerin *Ḳışṣa-ı Zilzala*'da Geçtiği Yerler
birle	11[kz]/14
ḳuyruḳlı	6[kz]/12
muna	3[kz]/1

oyġan-	6[kz]/1
örḍek	4[kz]/3
ṣaḳla-	5[kz]/3
töşek	11[kz]/7
türli	6[kz]/16
uşbu	3[kz]/4, 8[kz]/14
yaḫşılıḳ	9[kz]/5
yaḳ	8[kz]/7
yalbar-	5[kz]/17
yalġan	10[kz]/17
yaman	9[kz]/7
yarat	6[kz]/10
yarıl	9[kz]/1
yaş	7[kz]/16
yaşa-	4[kz]/7
yat-	8[kz]/12
yaz-	3[kz]/6
yer	9[kz]/1
yėt	12[kz]/1
yıġaç	8[kz]/5
yıl	9[kz]/13
yırak	2[kz]/5
yoḳ	10[kz]/4
yoluḳ-	10[kz]/8
yoruḳ	6[kz]/7
yükür	8[kz]/13
yürek	9[kz]/3
yüz	4[kz]/4

Tatar Türkçesinin de tesiri vardır. Az da olsa Tatar Türkçesinin ses özelliklerine uygun olarak yazılmış sözcük bulunmaktadır. Bunlar da Kırgız Türkçesinin söz varlığında olan sözcüklerdir.

Kelimeler	Kelimelerin *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da Geçtiği Yerler
tirev	11[kz]/19
yığıl-	7[kz]/14
törlen-	5[kz]/1
ḳoyrıklı yoldız	6[kz]/12
törlė törlė	6[kz]/16

Özbek Türkçesinin tesirinin görüldüğü üç sözcük bulunmaktadır. Yine bunlar da bir SKYD'de yaşayan sözcüklerdir.

Kelimeler	**Kelimelerin *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da Geçtiği Yerler**
körgez-	11[kz]/10
tüşir-	9[kz]/9
yalġız	2[kz]/16

Sözcüklerden 33 tanesi Farsçadan alıntılanmıştır. Bunlar genel söz varlığının % 7'sini oluşturmaktadır.Bu alıntı kelimelerin hemen hepsi SKYD'de kullanılmaktadır.

Farsça Kelimeler	**Kelimelerin *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da Geçtiği Yerler**
aḫun	2[kz]/3
asmān	5[kz]/7
barabar	8[kz]/2
bende	12[kz]/1, 5[kz]/14, 6[kz]/18, 7[kz]/2, 8/[kz] 17, 8[kz]/3, 6[kz]/8
cay	7[kz]/6
cān	7[kz]/4, 8[kz]/4
cāñıbār	10[kz]/11
dem	11[kz]/14
farmān	11[kz]/10
ferişte	12[kz]/11

gep	12/[kz] 9
ġazāl	2 [kz]/4, 3 [kz]/4, 2 [kz]/8
günā	7 [kz]/1
hem	2 [kz]/12
her	11 [kz]/18, 12 [kz]/16, 4 [kz]/10, 4 [kz]/11
hīç	2 [kz]/5
pīr	5 [kz]/1
āsmān	11 [kz]/19, 12 [kz]/4, 5 [kz]/2, 12 [kz]/11, 6 [kz]/12
ḫ[v]āca	6 [kz]/15
ḫāna	2 [kz]/5, 2 [kz]/7
ḫātun	8 [kz]/15
Ḫudāy	5 [kz]/3, 5 [kz]/7, 8 [kz]/18, 8 [kz]/6, 9 [kz]/6
ravşān	12 [kz]/5
şirīn	8 [kz]/4
şāgird	3 [kz]/2
şāyir	2 [kz]/3
şūm	6 [kz]/13, 7 [kz]/2
ümīt-kār	4 [kz]/5
yā	11 [kz]/2
yārān	10 [kz]/19, 7 [kz]/8, 8 [kz]/10, 8 [kz]/13, 9 [kz]/13
zār	4 [kz]/10
zār	7 [kz]/10
zāt	6 [kz]/13

Aşağıdaki Farsça kelimeler bugün SKYD'de yaşamamaktadır.'hem' kelimesi Özbek Türkçesi ve Farsçanın tesiriyle bugün sadece güney ağızlarında görülür.

Alıntı Kelimeler	Kelimelerin *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da Geçtiği Yerler
farmān	11[kz]/10

hem	2[kz]/12
ravşān	12[kz]/5
yā	11[kz]/2

Genel söz varlığı içinde Arapça alıntı kelimelerin oranı % 14'tür. Yaklaşık olarak 80 tane Arapça kelime bulunmaktadır. Bunların hemen hepsi SKYD'de kullanılmaktadır. Yalnızca şayır (< Ar. şā'ir) yerine SKYD'de *akın* kelimesi kullanılmaktadır.[664]

Arapça Kelimeler	Kelimelerin *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da Geçtiği Yerler
'adat	11 [kz]/11, 11 [kz]/5
'ādat	6 [kz]/9
'aḳl	8 [kz]/17, 12 [kz]/1, 12 [kz]/13
'alāmat	10 [kz]/19, 10 [kz]/8, 7 [kz]/9
'ālem	2 [kz]/9
'Āliye	3 [kz]/2
'amal	6 [kz]/15
'arş	12 [kz]/2
acal	10 [kz]/4, 12 [kz]/18, 9 [kz]/17
ādam	12 [kz]/1, 2 [kz]/7, 6 [kz]/16, 6 [kz]/18, 6 [kz]/6, 7 [kz]/10, 7 [kz]/17, 7 [kz]/2, 8 [kz]/16, 8 [kz]/17, 8 [kz]/3
ādem	11 [kz]/17
āḫır	10 [kz]/20
aḫiret	6 [kz]/18
Allah	11 [kz]/19, 4 [kz]/11, 6 [kz]/10
Allah Ta'ālā	9 [kz]/17
amān	10 [kz]/11, 10 [kz]/4
amanat	7 [kz]/4, 5 [kz]/14
aybat	11 [kz]/17
bilmillahirrahmañirrahim	4 [kz]/1

[664] *Kırgız Tilinin Sözdüğü*, Avrasya Yayıncılık, Bişkek 2010, s. 69.

bismillah	4 [kz]/2
ce’cūc	10 [kz]/20
cevāb	2 [kz]/15
deccāl	10 [kz]/20
dīn	10 [kz]/19
elifbā	2 [kz]/12
evvel	4 [kz]/2
fitne	6 [kz]/8
ḥadīs	7 [kz]/2
ḥaḳḳ	6 [kz]/16
ḥāl	10 [kz]/10
ḫalḳ	2 [kz]/12, 9 [kz]/4
ḥareket	3 [kz]/4
ḥavż	12 [kz]/11
ḥayāt	2 [kz]/9
ḥayrān	12 [kz]/15
ḫayrān	2 [kz]/4
hayvat	11 [kz]/3, 6 [kz]/10, 8 [kz]/10
ḥükm	5 [kz]/12, 9 [kz]/10
iblis	7 [kz]/7
īmān	7 [kz]/6, 7 [kz]/8, 12 [kz]/7
inṣāf	7 [kz]/5
inşā’allah	3 [kz]/1
ḳalem	12 [kz]/2
ḳanā‘at	7 [kz]/7
kitāb	2 [kz]/17, 2 [kz]/4, 7 [kz]/5
ḳudret	6 [kz]/10, 10 [kz]/5, 9 [kz]/14, 12 [kz]/14
ḳudrėt	5 [kz]/15
ḳuvvat	12 [kz]/7
kürsī	12 [kz]/2
kürsī	12/2

lāyıḳ	12 kz/14
levḫ	12 kz/2
ma‘nā	12 kz/3, 2 kz/13, 2 kz/14
maḫlūḳ	6 kz/4, 8 kz/11
mażmūñ	11 kz/1
medrese	3 kz/2
meşhūr	2 kz/2
mollā	2 kz/3, 2 kz/13, 12 kz/6, 7 kz/6, 6 kz/15
Muḥammed	4 kz/5
narḳ	12 kz/13
naṣīb	11 kz/14, 7 kz/7
nūr	6 kz/11, 4 kz/5
payġambar	4 kz/5
rızḳ	11 kz/14
ṣabr	12 kz/16
ṣāf	2 kz/2
salāmat	7 kz/8
şarṭ	6 kz/14
Ta‘ālā	11 kz/19, 2 kz/11, 4 kz/11
takdīr	12 kz/19
tamām	8 kz/4
tārīḫ	3 kz/5
tevekkül	10 kz/12
va‘da	6 kz/14
vaḳ	11 kz/18
vāḳı‘a	3 kz/5
vaḳt	2/16
żalāl	9 kz/6
zamān	10 kz/20
zamān	10 kz/20, 7 kz/16, 4 kz/10, 2 kz/11
zamāna	5 kz/1
zilzala	11 kz/5, 3 kz/4, 7 kz/9, 8 kz/2, 8 kz/9, 12 kz/17

zīnet	11 kz/16

Eserin söz varlığında göze çarpan önemli hususlardan biri,SKYD'de kullanılmayan bir takım kelime grupları ve birleşik fiillerin varlığıdır. SKYD'de bu tür kullanımlara rastlanmamaktadır.

Kırgızcanın Söz Varlığında Olmayan İfadeler	Eserde Bu İfadelerin Geçtiği Yerler
ḥayāt-ı köñül köteril-	2kz/9
yarıḳ dünyāġa çıġar-	2kz/11
oḳurlıḳ kitap	2kz/17
oylarımızdı çıġar-	3kz/3
dawıs tart-	5/19
közi uyḳuġa bar-	8kz/5

Arapça ve Farsça tamlamalara o dönem kaleme alınmış pek çok eserlerde rastlanmaktadır. Ancak bunlar halkın günlük konuşmasına girmemiştir. Bugün standart Kırgız yazı dilinde bu tür tamlamalar kullanılmamaktadır. Aşağıdaki tabloda *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da geçen Farsça tamlamalar yer almaktadır.

Farsça Tamlamalar	Tamlamaların Geçtiği Yerler
'alāmat-ı dīn	10kz/18
ḥayāt-ı köñül	2kz/9
levḫ-i ḳalam	12kz/2
ḥavż-ı kevs̱er	12kz/11
Medrese-i Āliye	3 kz /2

Az da olsa eş anlamlı kelime bulunmaktadır. Genelde bu kelimelerin biri Türkçe diğer alıntı bir kelimedir.

Kelimeler	Kelimelerin *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da Geçtiği Yerler
buyruḳ	11kz/11, 12kz/12
farmān	11kz/10
ravşan	12kz/5
yarıḳ	2kz/11

Bu dönemdeki eserlerde, daha önce geleneksel hayatta kullanılmayan *başma ḫana*(matbaa)2kz/5, 2kz/7 ve *baştır*- 2kz/5 (kitap, gazete, dergi vb. şeylerin basılmasını sağlamak), *ḳoyrıklı yoldız* (kuyruklu yıldız)gibi yeni sözcüklerin kullanılmaya başladığı görülür.

Kırgız Türkçesi ile farklı Türk lehçelerinin özelliklerini bir arada bulunduran 'melez' bir imlaya sahip Türkçe kelimeler de bulunmaktadır. Örneğin *yık*- fiilinden, fiilden fiil yapım eki –l ile türemiş olan *yıkıl*- fiili Kırgız Türkçesinde *cıġıl*-[665] şeklindedir. Müşterek Doğu Türkçesinde ise aynı türemiş fiil *yıḳıl*- şeklindedir[666]. *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da kelime *cıḳıl*- olarak yazılmıştır. Kırgız Türkçesinde 'aydınlık, aydınlanmış' anlamındaki *carık*[667]burada *yarıḳ* şeklinde yazılmıştır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu tür bir yazıma sahip olduğu düşünülen kelimeler aşağıda gösterilmiştir.

Kelimeler	Kelimelerin *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da Geçtiği Yerler
berli	2kz/3
cıḳıl-	7kz/10
cılanġaç	8kz/16
düñkire-	8kz/6

[665] *Kırgız Tilinin Sözdügü*, s.508.
[666] Muhammed Yakub Çingi, *a.g.e.,* s.89.
[667] *Kırgız Tilinin Sözdügü*, s.432.

ınavsız (?)	12[kz]/1
ḳantup	6[kz]/6
mana	6[kz]/7
munav	12[kz]/4
ötgere	5[kz]/12
ṣōran	6[kz]/2
talġan-	6[kz]/5
tigey	10[kz]/2
tuġralı	7[kz]/14
tüsüne-	8[kz]/15
uşanday	9[kz]/5
uşınday	5[kz]/13
uşḳu	8[kz]/9
yarıḳ	2[kz]/11
yartay-	6[kz]/11
yulḳu	8[kz]/9

Arapça kelimeye Türkçe bir ek getirilmek suretiyle türetilmiş olan kelime sayısı 5'tir.Bu kelimeler SKYD'de Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır.

Kelimeler	**Kelimelerin *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da Geçtiği Yerler**
acaldū	10/8
kitābça	2/4
şükürlik	9/4
ʻaḳıllū	11/16
ḥalāllıḳ	11/15

Eserde, Farsça kelimeye Türkçe bir ek getirilmek suretiyle türetilmiş olan 3kelime bulunmaktadır.Bu kelimeler SKYD'de Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmış olarak kullanılmaktadır.

Kelimeler	Kelimelerin *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da Geçtiği Yerler
aḫunduḳ	2 kz /3
Ḫudāyla-	5 kz /18
şumluḳ	10 kz /20

Arapça bir isim ve Türkçe bir fiilden oluşan birleşik fiiller aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bunların ikisi haricinde diğerleri SKYD'de kullanılmaktadır ve Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır. '*aḳl çıḳ- ve 'aḳl kėt-* birleşik fiilleri kullanılmamaktadır.

Birleşik Fiiller	*Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da Geçtiği Yerler
aybat ḳıl-	11/17
'amal kıl-	6/15
'aḳl çıḳ-	5/14
'aḳl kėt-	5/18
zār ḳāḳ-	7/10
salāmat bol-	7/8

Farsça tamlamalara o dönem yazılmış eserlerde rastlanmaktadır. Ancak SKYD'de Farsça tamlama yoktur. Dolayısıyla aşağıda yer alan tamlamalar bugün artık kullanılmamaktadır.

Ḳıṣṣa-i Zilzala'da Geçen Farsça Tamlamalar	Metinde Geçtiği Yerler
'alāmat-ı dīn	10kz/18
ḥayāt-ı köñül	2kz/9
levḫ-i ḳalam	12kz/2
ḥavż-ı kevser	12kz/11

1.3.2. Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye (Osmonaalı Sıdıkov)

1.3.2.1. Çeviriyazılı Metin

3tkş/1. aġuẕubillah bismillah

3tkş/2. ṣıḫınamın bir Allah

3tkş/3. dewlet bergin yalḳanda

3tkş/4. īmān bergin ölgende

3tkş/5. baḫtnı bergin yalḳanda

3tkş/6. cennet bergin ölgende

3tkş/7.baḫttı dewlet zamānda

3tkş/8. yüzniñg nūrı yalḳanda

3tkş/9. īmān bergin ol cāyda

3tkş/10. ḥūr ḳızların ḳuçarġa

3tkş/11. ḳoluma ḳalem aldum nüsḫa yazmaḳ üçün

3tkş/12. dīndaşlarımnıḳardeşlerim bilsün üçün

3tkş/13. ḳurdaşlarım özüm bilem ḳuṣūrumnı

3tkş/14. ādāb birlen ḳūşuramın ḳolum<ı>nı

3tkş/15. dīndaşlarım eger ḳabūl körmeseñiz

3tkş/16. surap turam ḳol ḳūşurup ‘afvıñgızn ı

3tkş/17. aytayın men sizlerge suras[a]<ı>ñgız

3tkş/18. suranıp avval tārīḫ bilūñgizni

4tkş/1. bu tārīḫ bildirür babamızn ı

4tkş/2. ötüp ketken nèçen nèçe atañgızn ı

4tkş/3. bilürmüsiz tūġanlarım tārīḫlerdin

4tkş/4. ḳıṣṣasın nėçen nėçe ötken cāndın

4tkş/5. tārīḫin Ḳazaḳ Ḳırġız Noġoy Ṣartdın

4tkş/6. ḳay nesl ḳay uruġdın kelgenlerin

4tkş/7.bolupdı tüp atamız Oġuz Ḫandın

4tkş/8. Oġuz Ḫan biri? bolotur Ḳuz Ḫandın

4tkş/9. bu Oġuz sulṭānı Asyada bolġan cāndın

4tkş/10. bu Oġuz Monġol Ḫandın oġlı Ḫara Ḫandın

4tkş/11. tārīḫ dėmek ötkenlerdin ḥālın bilmek

4tkş/12. ata baba avlıyālar yāyın bilmek

4tkş/13. ḳılġan işin payġambarlar yolın bilmek

4tkş/14. cihān gezgen seyyāḥġa benẽzer dėmek

4tkş/15. z̲ihni artıp ‘aḳl fikr ötkerlenip

4tkş/16. bütün bütün başḳa ādam bolur dėmek

4tkş/17. yeryüzünde türküm türküm ādamlarnı

4tkş/18. türli türli dīnlerin bilū̃ dėmek

4tkş/19. bir orunda toḳup özgen ādam başḳa

4tkş/20. şehrlerdi evlerdi gezgen başḳa

5tkş/1. bir zindend[e] yatḳan ādam közü başḳa

5tkş/2. yerdiñ yüzünkörgen ādam söz başḳa

5tkş/3. dürbü birlen taw başına binip baḳḳan

5tkş/4. ādamnıñg közü sözü başḳa

5tkş/5. ‘ale’l-ḥuṣūṣ yartı zercīn yerde turup

5tkş/6. le̲z̲z̲āt birlen tārīḫimni bilür oḳup

5tkş/7. özünden nėçük milyon ırāḳ ḥāllar

5tkş/8. tārīḫin kün şekildi bilürsin ḫūb

5tkş/9. Şādmāniye ataldı uşbu tārīḫ

5tkş/10.du‘ā ṭaleb ḳılġuçı ‘Oṣmān ġarīb

5tkş/11. yazdum men neçendi dasdan ḳılup

5tkş/12. oḳuḫan faḳīrinñgiz Buḫār-ı Şerīf

5tkş/13. törtünçi atam Mamıt Ḳuldan Folat Temir

5tkş/14. ḳaşḳası aṭdıḳında y her kim bilür

5tkş/15. üçünçi atam Çėrikçi Ėr Temirden

5tkş/16. ėkinçi atam Ababilde Çėrikçiden

5tkş/17. öz atam Ababildeden Ḳıldıḳ merḥūm

5tkş/18. kim bilür yaḫşı yaman kimdin farḳın

5tkş/19. aġamız Molla Ṣābit dīn aġası

5tkş/20. köndürdi dīn yolına tūḫanların

6tkş/1. ay tūḫanlar vaḳt cetdi ḳozġalurġa

6tkş/2. kėregin her kim özü ḳolġa alūġa

6tkş/3. Ḳırġız Ḳazaḳ tūḫanlar tefekkür ḳıl

6tkş/4.közüñg açıp zamāndın aḥvālın bil

6tkş/5. çümüldük ġāfiletke ayamaḳ

6tkş/6. ġāfillikden başınñgḳa tiydi tayaḳ

6tkş/7. umtulġun alġa taba basıp ayaḳ

6tkş/8. nāmussız bop yatmayın Ḳırġız Ḳazaḳ

6tkş/9.ıntımaḳ eger bizler ḳılalmazaḳ

6tkş/10. bizlerni kimler bolsa ḳılur mazaḳ

6tkş/11. ḥürriyet bādışāhnınñg ruḫsātı

6tkş/12. kėñçilikḳaydan aldıḳ bilalmazaḳ

6tkş/13. nādānlıḳ şoḳur ḳıldı ėki közini

6tkş/14. ḳaydan bildik aytḳan uḳalmazaḳ

6tkş/15. partiya belā boldu başımızġa

6tkş/16. Intımaḳ eger bizler ḳılalmazaḳ

6tkş/17.al-ḫayrāt mine'l-īmān dėgendey

6tkş/18.ḥadīṯbayġambardın bilalmazaḳ

6tkş/19. manifest taratıldı her bir ḫalḳġa

6tkş/20. ḥürriyet colu açıldı aṭrafġa

7tkş/1. manifest bādışāhdan taralġan şoŋg

7tkş/2. köz açıp ḳaraw kerek aṭrafḳa

7tkş/3. ḫıdmet ḳıl bu yalġanda milletiŋge ki

7tkş/4. açıḳ yüzli bolursız āḫiretde

7tkş/5. yaman ėmez yaḫşısıŋg bu künlerde

7tkş/6. yaman küniŋg boladı şūzge könerde

7tkş/7. ġāfillik mėn ötkerseŋg bu künlerdi

7tkş/8. ḳarḳış alıp kuvarasız şoŋg künlerde

7tkş/9. ḳarġamaz başḳa ādam ḫātun balaŋg

7tkş/10. çėtden ėmez tabılır öz üyüŋgden

7tkş/11. ay tūḫanlar ḳıl ictiḥād

7tkş/12. yatḳan milletiŋgdi oyḳat

7tkş/13. bī-kār yatmaḳ bolur uyat

7tkş/14. bī-kār yatmaḳ bolur uyat

7tkş/15. bil bā-ḳalāyıḳ dīnge ḫıdmet

7tkş/16. ḳadīr Allah bėrer meded

7tkş/17. e’s-selāmü ‘aleyküm ‘azīzlerim

7tkş/18. yügürgen millet neġazümitim

7tkş/19. bilṻ ki bāru fenniñg ma‘rifettin

7tkş/20. ṭalablanġan ‘ilm ki ġādil ẕātım

16tkş/1. yana bar iliktirik çıraḳ dėgen

16tkş/2. bir minutda şehr için yarıḳ ėtken

16tkş/3. teriskofdur bu çıḳdı yıldız körgen

16tkş/4. bir tarūnı bir tėveden ülken ėtken

16tkş/5. hüner mėn nėçen ṣavot keme ḳılġan

16tkş/6. şular birlen ḳıymatnı arsan ḳılġan

16tkş/7. başma ḫāna yana bar kitāb basḫan

16tkş/8. ḫalḳlarġa hüner birlen ma‘rūf çaçḳan

16tkş/9. gezit curnal ma‘lūmat her tarabdan

16tkş/10. şular birlen ḫalḳımız közün açḳan

16tkş/11. hüner mėn uşbularnı ādam tapḳan

16tkş/12. yalġuzaḳ Ḳazaḳ Ḳırġız ḳarap yatḳan

16tkş/13. ḳaṭar ḳalıp ḳaldıḳ nādānlıḳ

16tkş/14. nėgrek munça yatmaḳ ay hay tūġan

16tkş/15. ilgeri babalarımız ḫanlık ḳılġan

16tkş/16. üreşüp Ḳalmaḳlardan cėrin alġan

16tkş/17. şol yerdi özü biylep suraḳ ḳılġan

16tkş/18. ḫan bolup nėçen atınñg dawran sürgen

16tkş/19. azaymazsınñg her bir ḫalḳ mėn ḥesābınñg tėk

16^{tkş}/20. nādānlıḳ mėn bolupsıñg āḫırı kem

17^{tkş}/1. maḳsūdına cėtip yatır hüner bilgen

17^{tkş}/2. Ḳazaḳ Ḳırġız hünerden küdir üzgen

17^{tkş}/3. küdir üzmek ılayıḳmu oylap körseñg

17^{tkş}/4. başıñg bar bedeniñgde teniñg ėsen

17^{tkş}/5. evvelā ḫalḳ şekildi ‘ām bilsėñ

17^{tkş}/6. andın ṣoñg hünerlerge kirip körseñ

17^{tkş}/7. bilealmaysıñg ṣunan ṣoñg küdir üz<ė>sėñg

17^{tkş}/8. tiris aymaz ‘aḳıllūlar oylap kör<ė>sėñ

17^{tkş}/9. biz daḫı hüner bilsek avval başdan

17^{tkş}/10. ḳutulmazmıydı başımız cefālardan

17^{tkş}/11. şunça cefā körmeklik nādānlıḳdan

17^{tkş}/12. ‘aḳıllılar oylanıp şehr salġan

17^{tkş}/13. her işin ratalap ḳurup alġan

17^{tkş}/14. aylandırıp badışalıḳ colın alġan

17^{tkş}/15. ümiti yoḳ yalḳaw Ḳırġız

17^{tkş}/16. taw başınan orun alġan

17^{tkş}/17. ümitsizden ḳaçıp yürüp

17^{tkş}/18. her hünerden ḳuru ḳalġan

17^{tkş}/19. nėçük bolsa uḳar yalġan

17^{tkş}/20. ṣoñgḳulardın ḥālın oylan

20^{tkş}/1. bilmillahirraḥmaniraḫīm

20^{tkş}/2. barça ḥamd Allah ‘azze ve cellge bolsun Allahnıñ raḥmeti

20tkş/3.ve selāmı bayġambar Muḥammed Muṣtafā ṣallalahu ‘aleyhi ve’s-sellemge bo-

20tkş/4. –lsun ve anıñ ṣaḥābelerine ve anıñ barça ümmetlerine ve müsilmān

20tkş/5. balalarına Allah Ta‘alā toġru yolnı körsetip ikbāl dew-

20tkş/6. –letlerin açsun (ammā ba‘dü) biz bu kitābnı yazdıḳ şād-

20tkş/7. –mān bahadur cahān-ı ṣonĝġo yād-ger ḳalsun üçün hem

20tkş/8.Ḳırġız tūḫanlarġa ḫıdmet üçün ārımay talımay nėçen ḥareket

20tkş/9. ḳılıp nėçen ḳara buluṭlarġa ḳaptalıp ısıḳ künlerde

20tkş/10. ḳaḳtalıp körgen ḫıdmetlerni moyunġa alıp Bāṭır Şābdān-

20tkş/11. –dın ėki türli ṣūratın hem özimizdin resmîmizni

20tkş/12. ḳoyup Tiyan-Şan taġlarında yaşaġan Sarbaġış Ṣolta

20tkş/13. uġumunıñ oldur Çėrik Sayaḳ Azıḳlarnıñ uru-

20tkş/14. –ġların birbirden beyān ėtüp ḳışḳalıḳ üzre bilgen

20tkş/15. ḳadar ḥāżırgi curt başlıḳlarınaça tartıp cetkürdim.

21tkş/1. tārīḫ bilū nėçük

21tkş/2. ötken ḫalḳlardın ḥālların bilür ḳaysı ḳavm ḳay

21tkş/3. uruġdan ne hüner, ne kesble ōḳat tiriçiliklerinen

21tkş/4. ḳanday devlet ḳanday felāketlerge giriftār boldu; şunlar-

21tkş/5.dan birbirden ḫaber-dār bolmaḳdır. aḥmaḳlardın aḥmaḳlıḳınan

21tkş/6. yaḫşı ādamlardın ‘adlılḳlarınan ‘ibretlenmek birlen o-

21tkş/7.ḳūçılarġa ma‘rifet ḥāsıl ḳıladur, cüreginde otu bar

21tkş/8. yigitlerge tārīḫ bilū kerekdir hem köp ‘itibārlı bir ‘ilm.

21tkş/9. tārīḫniñ fā’idesi

21tkş/10. tārīḫ bilgen ādamlar evvelkilerdin ḥālların kör-

21tkş/11.gen şekildi bilür. bir kez orunda olturup neçe miñ yaşġa

21tkş/12. çıḳḳan ādam şekildi bilür. ḳışḳası zamāndın evvelinen

21tkş/13. āḫırınaça bilür. tārīḫ oḳumaġan kimdi bilür? tārīḫ

21tkş/14. oḳūçı ėrler zamāndın evveline şol vaḳtġaça bilür

21tkş/15. hem dastān ḳılur.

21tkş/16. ḳayu tārīḫni evvel bilū kėrek?

21tkş/17.her işde tertīb kerek bolġan şekildi (ala hem fala hem)

21tkş/18. <ėñ kerek anıñ ṣoñından bėk kėrek> tertībinçe

22tkş/1. barurġa kerek, evvel öz uruġların bilip andın ṣoñgra

22tkş/2. başḳa ḫalḳnı bilū kerek meṣelā: İrannı müsilmān dėp

22tkş/3. Urumdu, başḳa dīnge ėkenligin tārīḫ oḳuġan bilür.

22tkş/4. alay bolsa, Ṣarbaġış, Ṣolṭa, Azıḳ Çėrik, Sayaḳ,

22tkş/5. Buġu uruġun bu kitābnı oḳuġanlar bilür. bir birden

22tkş/6. dāstān ḳılıp beyān ḳılur. on bėş yıl tūġanlarġa ḫıdmet

22tkş/7. üçün ata babaların cürüşdürüp ārımaġan, balaların

22tkş/8. sürüşdürüp talımaġan mėn ṣoñgga yād-gār ḳalsun üçün

22tkş/9. ümmet ḳılımların tebretdim.

22tkş/10.ḥażret-i Ādem

22tkş/11. evvelgi atamız bolup ḥażret-i (Ḥavvā) evvelgi ana-

22tkş/12. mız bolup yėr yüzinde ādamlar uşbu ėki ẕātdan tara-

22tkş/13. lġandur ādem dėmek yėrdin ḳırtışı dėmek. ḫażret-i

22tkş/14.‘Azrā’īl tofraḳnı yėrdin içinen almadı belki sır-

22tkş/15. tınan aldı anıñ üçün Ādem ataldı laḳabı ṣafīyullah Allahnıñ

22tkş/16. ṣāf ḳulı dėmek. Ādemdin ḳabri Serendibde Ḥavvānınġ

22tkş/17. ḳabri Cidde şehrinde bu ẕātlardın segiz cennetni seyrān

22tkş/18. ḳılıp bu dünyāda nėçe yıl ‘ömr sürüp fāni dünyānı taşlap

22tkş/19. bāḳī dünyāġa kėtkeni aydan anıḳ künden yarıḳ anıñ

22tkş/20. nėsün aytayın merden ḳalmayuḳ ėkinçi atamız ḫażret-i

23tkş/1. Nuḥ bolup neçen felāketler payda bolup ṭufān-ı

23tkş/2. ṣūnan ümmetleri tamām bolup üç oġlı üç kėlüni

23tkş/3. ḳaldı.imdi bu yürgen ḫalḳlar şulardan taraldı ol

23tkş/4. ẕātlar üçünçi atamız bolup isimleri uşbulardur:

23tkş/5. Ḫām, Sām, Yāfes.

23tkş/6. Ḫām balaları

23tkş/7. Ḫām balaları Afriḳa Amerike Asya ḳıṭ‘alarında Hind-

23tkş/8. stān deñizlerinin aralarında capayı-vaḫşī ḥālda tir-

23tkş/9. iklik ḳılġan ḳara tüsli ‘ilmsiz ma‘rifetsiz bir ḫalḳ-

23tkş/10. dur nėġır dėgen bu nėġır ḫalḳı ėr ḫātūnları yalanġaç

23tkş/11. kiyümsiz yürmekde ‘avretlerin yapmaḳ yoḳdur.likin

23tkş/12. ba‘żılar arasında yalġuz ḫātūnları capar imiş ‘avret yėrin

23tkş/13. ḳına. ādam ėtin cėyüciler de bardur

23tkş/14. Sām balaları

23tkş/15. Asya birle Afriḳa ḳıṭ‘asında Mısırlılar, Aşurīler,

23tkş/16. Keldānīler, Finikeliler, Süryānīler, ‘İbrānīler, Yahūdīler,

23tkş/17. ‘Arablar, Ermeniler, boladur. bularnı Sām uruġları deydür.

51tkş/3. Ṭınay balaları

51tkş/4. Ṣarsıdan Tülkü Tülküden Tınay Ṭınaydan

51tkş/5.Ateke Satıp Aldı Surġur Oġul Atekeden Ṣolṭa-

51tkş/6. noy Abılay Bayşükür Yangisī Ḳara Bėk Taşdam Bėk

51tkş/7. Ṣarṭay yeti oġul Ṣolṭondıdan Ḫuday Mėnde Taylaḳ

51tkş/8. Ḳulaṭay Cāmbay Canṣarı Ḳulṣarı 6 oġul bul vaḳtda

51tkş/9. altı ūl ataladur Ḫuday Mėndeden Ḫāna Şāh Ṣūfī Bėk

51tkş/10. Ṭaylaḳdan Babaḫan Babaḫandan Turdubay Nurbay Üsöy

51tkş/11. Ḳulaṭaydan Çüke Cāmbaydan Dewlet Canṣarıdan

51tkş/12. Ḳulṣarıdan Orman oġlı Balbıḳ Abılaydan Bėk ‘Alī

51tkş/13. İbn Canḳaraç Bay Suvan Töle Taşdan Bėkden Taştan

51tkş/14. Bėk oġlı bul uruġdan Molla Seyyid Ġāṣı Çıñġḳışdan

51tkş/15. Ḫudāyār Balḳı Bėk Mırza Bay andın Ḳulmėt Molla Ḳāsım

51tkş/16. Ḫudāyārdan Ṣawırambay Ṣawırambay zamānında Toḳmoḳ

51tkş/17. şehriniñg mumaşınıñ manṣıbına olturup curut atası

51tkş/18. Bola Keldi andın oġlıdur ḥāṣır da atası Sawıramba-

51tkş/19. ydın ornına olturup bir boluş ėldi yalġuz biylegen

51tkş/20. şekildi başḳa boluşlardın curut biylegen ādamları da

52tkş/1. ‘izzet ḳılmaḳda dīn-i milletimizge Şabdan ṣoñgra ḫıẕmet

52tkş/2. ḳılġan medrese ṣaldırıp müderris aldırıp balalar o-

52tkş/3. ḳutġan ya‘nī oḳuġan şākirdleri uṣūl-i tavżīḥ ve telḫīṣ

52tkş/4 oḳuġan yalġuz Orta AsyaḲırġıztan Devr medresesi-

52tkş/5. niñg mollāsı boladur ismi ŞarīfNecmü’d-dīn Damollā Buḫār

52tkş/6.Eşārīniden ḫatim ḳılupmüderrislik şahādat-nāme alġan

52tkş/7. medresesi ḥükümet ṭarabınan ṣalınıp.

52tkş/8. bināsı 10 minñg ṣomġa tüşken medresege bir ṭarabnan Rusça da

52tkş/9. oḳutup faydalanıp turġan yalġuzdur Ṣarṭaydan Cantaylı

52tkş/10. BaytaylıḪācı Bay Ḳalça dört oġul Cantaylıdan Serke

52tkş/11. Bay Baytaylıdan Ṣake Ṣakeden Mollā ‘Ömer ‘Alī millet-i re’s

52tkş/12. Ḥacı Baydan Ėrkim Bay Ōġambay Ōġambaydan Mollā ‘Ömer

52tkş/13. dīn üstāẕı millet ḫıẕmetçisi bir ẕātdur.

52tkş/14. Ḳarabėkden Canṭay Tılṭay Moltoy Marḳozu

52tkş/15. dört oġul Tıltaydan Şaralday anıñoġlı Dalbay

52tkş/16. Dalbaydan Sulṭān ḥaşır Sulṭān zamānlarımızınıñ ‘izzetli

52tkş/17.ādamlarınan bolup Ateke ėlniñ başlıḳı Kiçi Kemin

52tkş/18. yėrlemekde Molṭoydan Molṭoy oġlı bularnı beyān etip

52tkş/19.bėreturġan ādamlarġa yoluḳmadıḳ şol sebebli ḳaldı

52tkş/20. Marḳozu balaların tānuġan birlen hem ġāfil ḳaldıḳ

52tkş/21.Toyfolaṭ dėgen ataḳlısı bolur

53tkş/1. Cantaydan Murṣalı Çıbay İskendėr Mamut Ḥācı

53tkş/2. Şabdan Bāṭır Īmān ‘Alī Ḥācı Töle Ḥācı Eyse Bėk

53tkş/3. İsḥāḳ toḳuz oġul MurṣalıdanAla Ḳuş ÇıbaydanÇıbay

53tkş/4. oġlı İskenderden Nure’d-dīnĪmān ‘Alī.

53tkş/5. Şabdan Bātırdan Ṣulṭambay Müküş Molla ‘Aṣāmi‘d-dīn

54tkş/1. Kemeli‘d-dīn Amāni‘d-dīn beş oġul her birleri her bir

54tkş/2. törede kesb ḳıldırmaḳ balçilik ṣawot māl baḳdurmaḳ

54tkş/3. şekildi kesbleri bolġan hem biri boluş biri kedīdāt

54tkş/4. biri Şābdān ornına olturġan biri curt başlıḳı

54tkş/5. şekildi her biri her bir orunda. Şabdan Bāṭır balalıḳ-

54tkş/6. nan tartıp 73 yaşında dünyādan ötüpbdi bul arada

54tkş/7. başına bir türli yamanlıḳ kelip cavābġa giribtār bolma-

54tkş/8. –ġan hem dünyā tuġrulı künde ḳança ādamlarġa töküp

54tkş/9. bėrip turur ėdi şunçalıķ mertebesi aşıp turar

54tkş/10.ėdi bėrū̄ ‘ömrünçe birde kemüp toķtap ķalmadı Bāṭır

54tkş/11. ķay orunda bolsa da fiyeler ṣoyulup ṣamavar ķaynap

54tkş/12. turdu Şabdan Bāṭır kelür dėse aldunan ādam ķarşı

54tkş/13. çıķar ėdi biri muḫtāc biri Bāṭırnı körū̄ge

54tkş/14. ‘āşıķbiri üyine ķondurūġa

54tkş/15. ķumar biri mālın berū̄ge biri māl alurġa biri sözün

54tkş/16. uķūġa yetinçisi nė ėkenin bilmezden Bāṭırdın ald-

54tkş/17. una barıp ķalġanın ķana bilüp ķalur ėdi al-ḥāṣıl

54tkş/18. şolay bolup Bāṭır üyünde bolsa da şehrde bolsa da

54tkş/19. seferde bolsa da ḫalķlar şol ķadar Bāṭırdın aldı artın

54tkş/20. çırmap toplaşıp birine biri yol bermey yürüşdi

55tkş/1. şol aḥvāl birlen ‘ömr ötdi özinіñ ġazalında aytġança

55tkş/2. künige nėçe minn̄g ṣom koluna kelse birde ķolda on tıyın

55tkş/3. ķalmazdan şol ḫalķġa taratıp bėrip turar ėdi hem

55tkş/4. şunçalıķköp māl künüge toķtamasdan kelip turar ėdi

55tkş/5. ketip de turar ėdi ķança ādam māl alūġa kelse şunçalıķ

55tkş/6. ādam mālın berū̄ge ḥaṣır bolup turar ėdi anınn̄g

55tkş/7. üçün bu kün bir aṭ berse ėrtege ėki üç aṭ alur

55tkş/8. ėdi Bāṭır Ḥācıġa bir tıyın birlen minn̄g ṣomdın ķad-

55tkş/9.ırı bir ėdi şunça mertebeli bolsa da yaḫşı ‘adadları

55tkş/10. şul ėdi tekebbürlikdin yoġu da yoķ ya‘nī āṣārı

55tkş/11 yoķ ėdi aṭdın arķımaķ yorġası birlen fiyenin̄g

55tkş/12. faytalı ėkisi ķadri birdey aṭ minip kele yatķanda

55tkş/13. aldunan bir muḫtāc ādam yāki bir dīvāne çıḳsa toḳtamazdan

55tkş/14. aṭdan tüşüp bėrip ol ādamdın muḥtāclıḳın çıḳarıp

55tkş/15. andın yolġa tüşer ėdi mingen aṭı arḳımaḳ bolsun

55tkş/16. bayṭal bolsun ḳaramazdan berer ėdi alduna nė kelse

55tkş/17. miner ėdi saltanat sawlatlı curuttı süymez ėdi

55tkş/18. alduna dīvāne cindi kelse de sözleşip olturur ėdi

55tkş/19. yaman yaḫşı dėp oylamaz ėdi ursuhtlarşol ḳadar

55tkş/20. ėdi bu kün ėşik alduna bir top māl kelse ėrtege

1.3.2.2. Eserin İmla Özellikleri

1. Eserin standart bir imlası yoktur.
2. Eserin incelenen kısmında kullanılan noktalama işaretleri şunlardır::/,/./«»/()/؟/-/
3. Arapça kökenli birkaç kelimede hareke kullanılmıştır.

"اولا"evvelā17tkş/5

اوّلنان evvelinen 21tkş/12

اوّلنه evveline 21tkş/14

اوّل evvel 21tkş/16

"صحابَلرینه" ṣaḥābelerine 20tkş/4

4. Çift ünsüzler, bazı kelimelerde aynı harfin iki kere yazılmasıyla ifade edilmiştir.

"باققان" baḳḳan 5tkş/3,"چیققان" çıḳḳan 21tkş/12

5. Türkçe Kelimelerin Yazımı:

a. Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinde hemen hemen bütün ünlüler yazılır.[668]Bu eserde de Türkçe kelimelerde genel olarak ünlüler gösterilmiştir.Ancak kimi kelimelerde iç ses halindeki ünlülerinözellikle düz ünlülerin gösterilmediği görülmektedir.

"يلغوز" yalġuz 52^{tkş}/4, "قرغز" Ḳırġız 4^{tkş}/5

b. Bazı Türkçe kelimelerde kalın s sesi için "ص" ve kalın t sesi için "ط" harfinin kullanıldığı görülür. Ancak bu bütün kelimeleri kapsamamaktadır.

"صيخنەمين" sıḫınamın 3^{tkş}/2
"صارتدين" Ṣartdın 4^{tkş}/5
"صونڭ" ṣonĝ 7^{tkş}/8
"آطديقندای" aṭdıḳında 5^{tkş}/14
"بولوطلرغه" buluṭlarġa 20^{tkş}/9
"طينای" Ṭınay 51^{tkş}/3

c. Ön damak g sesi için گ harfi ve ön damak k sesi için ك harfi kullanılmıştır.

Ancak bazı yerlerde گ yerine ك'in kullanıldığı da görülmektedir.

"يوكورگان" yügürgen 7^{tkş}/18,"سيزلركه"sizlerge 3^{tkş}/17

d. Türkçe kelimelerde ünlülerin yazımında birlik yoktur. Birden fazla yazım şekli mevcuttur.

"اوروغدين" uruġdın 4^{tkş}/6,
"اروغدان" uruġdan 21^{tkş}/3
"اورغون" uruġun 22^{tkş}/5

e. Aynı şekilde ünsüzlerde de farklı yazımlara rastlanmaktadır.

668 Hayati Develi, *Eski Türkiye Türkçesi Devresine Ait Manzum Bir Miracnâme*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XXVIII, İst. 1998, s. 81-228, s. 93.

“توغانلريم” tūġanlarım4^{tkş}/3

“توخانلرغه” tūḫanlarġa 20^{tkş}/8

“طينای” Ṭınay 51^{tkş}/3

“تينای” Tınay 51^{tkş}/4

“تاشدانبيك” Taşdan Bėkden 51^{tkş}/13

“تاشدامبيك” Taşdam Bėk 51^{tkş}/6

“جورروت” curut 51^{tkş}/17

“جورت” curt 54^{tkş}/4

f. Türkçe kelimelerde özellikle –p zarf fiil ekinde /p/ sesi,Türk yazı dili imla geleneğine bağlı olarak “ب” ile yazılmıştır.

“سوراب” surap 3^{tkş}/16, “قيلوب” ḳılup 5^{tkş}/11

g. /c/ ve /ç/ sesleri genel olarak ayrı harflerle gösterilmiştir. *Ḳışṣa-i Zilzala* ve *Ṣanātī Digäräst*'ten farklı olarak bu sesi için kullanılan harfler kesin olarak birbirinden ayrılmıştır. /c/ sesi için ج ve /ç/ sesi için de چ harfi kullanılmıştır.

h. Uzun ünlüler gösterilmemiştir.

“بارو” bāru 7^{tkş}/19,“باطير” Bāṭır 20^{tkş}/10, “جامبای” Cāmbay 51^{tkş}/8, “تانوغان” tānuġan 52^{tkş}/20

i. Nazal n sesi için, dört farklı karakterin kullanıldığı tespit edilmiştir: ڭ, ك, “نڭ”, “نك”.

“مڭ” miñ 21^{tkş}/11,

“يوزنڭ” yüzniŋ̃ 3^{tkş}/8,

“عفونكزنى” ‘afvınŋızını" 3tkş/16

“فقيرينڭز” faḳīriŋiz 5tkş/12

“كورسڭ” körseñ 17tkş/6

“تاريخنك” tārīḫniñ 21tkş/9

“اونيڭ” öziniñ 55tkş/1

Ayrıca bazı yerlerde nazal n sesi “ننڭ” harfleri ile gösterilmiştir. Bu durum, muhtemel bir dizgi hatasını akla getirmektedir.

“مننڭ” miŋ 52tkş/8; 55tkş/2

j. Bazı Türkçe kelimelerin ve eklerin yazımında dizgiden kaynaklanmış hataların olması muhtemel gözükmektedir.
“آرقيماق” arḳımaḳ 55tkş/11, “قولومينى” ḳolum<ı>nı 3tkş/13 “سواسينكيز” suras[a]<ı>nŋız 3tkş/18

k. Birkaç örnekte bazı kelime gruplarının birleşik yazıldığı görülmektedir.
“قولقوشوروب” ḳol ḳūşurup 3tkş/16, “آولباشدان” avval başdan 17tkş/9

l. İki kelimede hecelerin bitiştirilmeden yazıldığı görülmektedir.
"تريچيلكلرينا" tiriçiliklerinen 21tkş/3, “بيلب” biylep16tkş/17

6. Arapça ve Farsça Alıntı Kelimelerin Yazımı

a. Arapça ve Farsça kelimeler asıl imlalarına uygun olarak yazılmıştır.

b. Ancak bazı alıntı kelimelerin asıllarına uygun olarak yazılmayıp Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uygun bir imla ile yazıldıkları, dolayısıyla alıntı kelimelerin Türkçe söyleyişe uyarlandığı görülmektedir.

Ar. “فائده” > “فایدەلەنب” faydalanıp 52[tkş]/9

Ar.“فائده” > “پایدا” payda 23[tkş]/1

Ar. “امت”> “اومتلرینه” ümmetlerine 20[tkş]/4

Ar. “دنیا” > “دونیاه” dünyādan 54[tkş]/6

Far. “دستان” > “داسدن” dasdan 5[tkş]/11
Far. “دستان” > “داستان” dastān 21[tkş]/15
Far. “گرفتار” > “کریبتار” giribtār 54[tkş]/7,

Ar. “حسین”ḥüseyn > “اوسوی” üsöy 51[tkş]/10

Ar. “طرف” > “طربنان” ṭarabnan 52[tkş]/7

Ar. “اطراف” > “آطرافغه” aṭrafġa 6[tkş]/20

c. Ar. “اعوذبالله” > “آغوذبالله” aġuẕubillah 3[tkş]/1 ve “غادیل” ġādil kelimelerinin yazılışında Tatar Türkçesinin etkisi vardır.

d. Arapça ve Farsça kelimelerdeki kısa ünlülerin bazı örneklerde gösterildiği tespit edilmiştir.

“لاقابی” laḳabı 22[tkş]/15, “غاریب” ġarīb5[tkş]/10,“زامان”zamān51[tkş]/16, “میرزە”Mırza51[tkş]/1

7. Osmonaalı Sıdıkov, Kırgızcanın kuzey ağzını konuşmaktadır.[669] Bu ağza ait bazı ses hususiyetlerinden olan z ~ s nöbetleşmesi, k>g değişmesi ve özellikle alıntı kelimelerdeki p-> b- değişmesi metne yansıtılmıştır.

Ar. ḳażı“قاضی” >“غاصی” ġāṣı 51[tkş]/14

669 Kuzey ağzı, Kırgız Türkçesinin Kuzey Kırgızistan’da konuşulan ağzına verilen isimdir. Bu ağzın sınırları batıda Talas, güneyde Ketmen Töbö ve Toguz Toro bölgeleridir. Morfolojik hususiyetleri bugünkü standart Kırgız yazı dilinde olduğu gibidir, ancak bir takım fonetik farklılıklar vardır. Ayrıntılı bilgi için bakınız M. Yunusaliyev, *a.g.e.,* s. 88-89.

Far. erzān "ارزان" >"آرسان" arsan 16tkş/6

Far. pād-şāh "پادشاه" >"بادیشاهدان" bādışāhdan 7tkş/1

T. emes> "ایمز" ėmez 7tkş/5

ös- > "اوز" öz- 4tkş/19

8. Eklerin Yazımı

a. Türk yazı dili imla geleneğinin etkisiyle kimi ekler, eklendikleri sözcüklerden ayrı yazılmıştır.

"كورمكليك" körmeklik 17tkş/11, "عقيللیلر" 'aḳıllılar 17tkş/12, "قالمقلردان" Ḳalmaḳlardan 16tkş/16

b. Eklerin yazımındaMüşterek Doğu Türkçesi, Tarihsel Batı Türkçesi imla geleneklerinin yanı sıra Kırgız Türkçesi ve diğer çağdaş Türk lehçelerinin özelliklerini yansıtacak şekilde karışık bir yazım söz konusudur.

Yönelme hali eki: "قولغه" ḳolġa 6tkş/2, "صونكغو"şoñġo? 20tkş/7

Belirtme hali eki: "بخت نی" baḫtnı 3tkş/5, "شهرلردی" şehrlerdi 4tkş/20, "بولرنی" bularnı 23tkş/17, neçendi 5tkş/11, "ایرانننی" İrannı 22tkş/2

İlgi hali eki: "تاريخ لردين" tārīḫlerdin 4tkş/3, "دينگزلرينن" deñgizlerinin? 23tkş/8, "يردك" yerdiñ? 5tkş/2, "معرفتن" ma'rifettin 7tkş/19, "يوزننك" yüzniñg? 3tkş/8,"يوزننڭ" yüzniñg 3tkş/8, "حوانننڭ" Ḥavvānıñg 22tkş/16

Ayrılma hali eki: "اوروغدين" uruġdın 4tkş/6, "اوزوندان" özünden 5tkş/7, "باشينان"başınan 17tkş/16, "غافيل ليكدان" ġāfillikden 6tkş/6, "طربنان ع" ṭarabnan 52tkş/7

Yapım Ekleri: “عقللولر”‘aḳıllūlar 17tkş/8, “عاقيللیلر” ‘aḳıllılar 17tkş/12, “بولمقدر” bolmaḳdır 21tkş/5, “یاتمق” yatmak 7tkş/13

Çokluk Eki: “ذاتلردين” ẕātlardın 22tkş/17, “بالالرى” balaları 23tkş/6

c. Aynı ekin farklı yazımlarına da rastlanmaktadır.

“صيخنەمين” ṣıḫın-amın 3tkş/2, “قوشورامين” ḳūşur-amın 3tkş/14

“ذاتدن” ẕātdan 22tkş/12,“آيدان” aydan 22tkş/19

d. Eklerdeki ünlülerin büyük oranda yazıldığı görülmektedir. Ancak bu kullanım düzenli değildir.

Çokluk eki (-lAr),isim fiil eki –mAK ve ilgi hali ekinin –nIŋ şeklindeki yazımında ünlüler gösterilmemiştir.

“بولمقدر” bolmaḳdır 21tkş/5, “یاتمق” yatmak 7tkş/13,
“يوزننڭ” yüzniŋ 3tkş/8, “حوانننڭ” Ḥavvānıŋ 22tkş/16,
“ذاتلردين” ẕātlardın 22tkş/17, “بالالرى” balaları 23tkş/6

İç ses durumundaki bazı ekler, eklerdeki ünlüler ve yardımcı seslerin kimi yerlerde yazılmadığı görülür.

“صحاَبەلرينه” ṣaḥābelerine 20tkş/4, “آدملرنان” ādamlarınan 52tkş/17,“يولنه” yolına 5tkş/20, “سيرتنان” sırtınan 22tkş/14, “بيلورسن” bilürsin 5tkş/8,“باشيمز” başımız 17tkş/10, “اويلب” oylap 17tkş/3, “سورانب” suranıp 3tkş/18, “عفونكزنى” ‘afvıŋgızını 3tkş/16, “قاچب” ḳaçıp 17tkş/17, “بيلالمايسنك” bilealmaysıŋg 17tkş/7

e. Soru ekleri, kendilerinden önceki kelimeye bitişik olarak yazılmıştır.

"بيلورموسيز" bilürmüsiz 4^{tkş}/3, "ايلايقمو" ılayıḳmu 17^{tkş}/3, "قتولمازميدى" ḳutulmazmıydı 17^{tkş}/10

9. *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de çok sayıda özel isim yer almaktadır. Bunların bir kısmı birleşik isimlerdir ve Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerinden ikisinin bir araya gelmesi ile kurulmuşlardır.

Bunların yazımında şu hususiyetler dikkati çekmektedir:

a. İsimler genellikle ayrı yazılmaktır. Ancak birleşik yazılan isimlere de rastlanmaktadır.

"بايشوكور" Bayşükür 51^{tkş}/6, "باباخان" Babaḫan 51^{tkş}/10, "اوغامباى" Ōġambay 52^{tkş}/12

b. Özel isimler olarak kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin bir kısmı Kırgız Türkçesindeki telaffuzu esas alınarak yazıya geçirilmiştir.

Ar. "محمود" maḥmūd > "قلمامت" Mamıt Ḳul 5^{tkş}/13
Ar. "شكر" şükr > "بايشوكور" Bayşükür 51^{tkş}/6
Ar. ḳażı"قاضى" > "چنكقش غاصى سيدملا" Molla Seyyid Ġāṣı Çıŋġḳış 51^{tkş}/14

Ancak bazı alıntı kelimelerin aslına uygun bir şekilde yazıldığı görülmektedir.

"بيك صوفى" Ṣūfī Bėk 51^{tkş}/9

c. İsimlerden bir kısmında, bu ismi oluşturan iki kelimenin bir araya gelişiyle ortaya çıkan ses hadisesi yazıma yansıtılmıştır.

“باىكيمايىر” Ėrkim Bay <Erkin Bay

“اوغامباى” Ōġambay 52tkş/12 < Ōġanbay

“جامباى” Cāmbay 51tkş/11<Cānbay

“تاشدامبيك” Taşdam Bėk 51tkş/6 < Taşdan Bėk

d. “Moğol” kelimesi “Monġol” şeklinde yazılmıştır. Bu yazım Rusçadan gelmektedir.[670] Nitekim Sovyet yönetiminden sonra Kırgız Türkçesinde bu isimlendirme geçerli olacaktır.[671]

“خانمنغول” Monġol Ḫan 4tkş/10<Rus. Mongol[672]

10. *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*’da yer alan ünlülerin yazımı aşağıdaki şekildedir:

	Sesler	Başta	Ortada	Sonda	
1	a	آ	ا , ه	اه, ة	“آلاى” alay 22tkş/4 “صيخنەمين” şıḫınamın 3tkş/2 “يالقانده” yalḳanda 3tkş/3 “مونچة” munça 16/14
2	e	ا	ا , ه	ا ve ه	“اولردى” evlerdi 4tkş/20 “آتەكه” Ateke 51tkş/5, “ديكان” dėgen 52tkş/21 “توله” Töle 53tkş/2 “برماى” bermey5 4tkş/20
3	ė	“ايـ”	يـ		“ايسان” ėsen 17tkş/4 “چيريك” Çėrik 20tkş/13, “بيك” bėk 21tkş/18
4	ı	“ايـ” , ا	يـ	ى	“ايراق” ırāḳ 5tkş/7 “شونچەليق” şunçalıḳ 55tkş/5 “يخشى” yaḫşı 55tkş/9 “اسيق”ısıḳ 20tkş/9
5	i	“ايـ”	يـ	ى	“ايچين” için 16tkş/2, “كازيت” kezit 16tkş/9, “ايلكەرى” ilgeri 16tkş/15
6	o	او	و	و	“اوغلى” oġlı 23tkş/2 “بولوب” bolup 16tkş/18 “صونكغو” şoŋ̂ġo 20tkş/7
7	ö	او	و	و	“اوتكان” ötken 4tkş/4 “كوزو” közü 5tkş/1
8	u	او	و	و	“اورغلرى” uruġları 23tkş/17

[670] *Russko-Turetskiy Slovar*, İstanbul 1996, s. 410.

[671] *Kırgız Adabiy Tilinin Sözdügü*, Avrasya Yayıncılık, Bişkek 2010, s. 701.

[672] *Russko-Turetskiy Slovar*, İstanbul 1996, s. 410

					“اورومدی” Urumdu 22tkş/3, “بولدو” boldu 6tkş/15
9	ü	او	و	و	“اوچون” üçün 20tkş/7 “اوزو” özü 16tkş/17
10	aw		“ؤ”	“اؤ”	“تاؤ” taw 5tkş/3, “صاؤت” ṣawot 54tkş
11	ew		“ؤ”		“دؤلت” dewlet 3tkş/3
12	ā	آ	ا		“ایراق” ırāḳ 5tkş/7, “بارو” bāru 7tkş /19, “آریمای” ārımay20tkş/8
11	ō	او			“اوغامبای” Ōġambay 52tkş/12, “اوقات” ōḳat 21tkş/3
12	ū		و		“توغانلر” tūġanlarġa22tkş/6 “تارونی” tarūnı 16tkş/4
13	ū̄			و	“برو” bėrū̄ 54tkş/10 “بیلو” bilū̄ 4tkş/18

a. Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler asıllarına uygun olarak başta “ای”, “او”, “آ” ve ile, ortada ایve sondaای şekilleriyle ile gösterilmiştir.

11. Ünsüzlerin yazımı aşağıdaki şekildedir:

	Sesler	Başta	Ortada	Sonda	
	b	ب	ب	ب	“بیلسون” bilsün 3tkş/12 “بابامزنی” babamızını 4tkş/1
	c	ج	ج	ج	“جولو” colu 6tkş/20 “جیرین” cėrin 16tkş/16
	ç	چ	چ	چ	“آچللدی” açıldı 6tkş/20 “اوچ” üç 23tkş/2 “چیبای” Çıbay 53tkş/1
	d	د	د	د	“مداد” meded 7tkş/16 “دیگن” dėgen 16tkş/1
	f	ف	ف	ف	“معروف” ma‘rūf 16tkş/8 “فایدلەنب” faydalanıp 52tkş/9 “توفراقنی” tofraḳnı22tkş/14
	g	گ, ك	گ, ك		“برکین” bergin 3tkş/3 “اولگنده” ölgende 3tkş/4 “ایلکەری” ilgeri 16tkş/15 “کزگان” gezgen4tkş/14
	ġ		غ		“آغوذبالله” aġuẕubillah 3tkş/1 “قوچارغه” ḳuçarġa 3tkş/10
	h	ه	ه	ه	“آغوذبالله” aġuẕubillah 3tkş/1 “جهان” cihān 4tkş/14 “های” hay 16tkş/14

	ḫ	خ	خ	خ	“صیخنەمین” sıḫınamın 3tkş/2 “توخانلرغه” tūḫanlarġa 20tkş/8 “تاریخ” tārīḫ 21tkş/8 “خلقنی” ḫalḳnı 22tkş/2
	ḥ	ح	ح		“خالین” ḥālın17tkş/20 “آحوالین” aḥvālın 6tkş/4
	k	ك	ك	ك	“كورگان” körgen 5tkş/2 “دیمك” dėmek 4tkş/11 “تورکومتورکوم” türküm türküm 4tkş
	ḳ	ق	ق	ق	“قیلغوچی” ḳılġuçı 5tkş/10 “اوقوب” oḳup 5tkş/6 “ایراق” ırāḳ 5tkş/7
	l	ل	ل	ل	“قیلغوچی” ḳılġuçı 5tkş/10 “قیل” ḳıl 7tkş/3
	m	م	م	م	“یاتمق” yatmak 7tkş/13 “مسلمان” müsilmān 22tkş/2
	n	ن	ن	ن	“خلقنی” ḫalḳnı 22tkş/2 “اوقوغان” oḳuġan 22tkş/3
	ñ (n̂g)	ڭ, ك, “نڭ”, “نك” ننڭ			“مننڭ” min̂g 52tkş/8; 55tkş/2, “یوزننڭ” yüzninĝ 3tkş/8, “عفونكزنی” ‘afvın̂gızını" 3tkş/16 “فقیرینڭز” faḳīrin̂giz 5tkş/12 “كورسڭ” körseñ 17tkş/6 “مڭ” miñ 21tkş/11 “تایخنك” tārīḫniñ 21tkş/9 “اونیڭ” öziniñ 55tkş/1
	p	پ	پ, ب	ب	“پاییدا” payda 23tkş/1 “جاپایی” capayı 23tkş/8 “قابتەلیب” ḳaptalıp 20tkş/9
	r	ر	ر	ر	“روسسچه” Rusça 52tkş/8 “قاره” ḳara 23tkş/9 “فیەلر” fiyeler 54tkş/11
	s	س, ص			“صینەمین” sıḫınamın 3tkş/2 “صارتدین” Ṣartdın 4tkş/5
	ş	ش	ش	ش	“شولر” şular 16tkş/6 “باشقه” başḳa 7tkş/9 “بیش” bėş 22tkş/6
	t	ت, ط			“آطدیقندای” aṭdıḳınday 5tkş/14 “بولوطلرغه” buluṭlarġa 20tkş/9
	v	و	و	و	
	y	ي	ي	ى	“آلای” alay 22tkş/4 “یل” yıl 22tkş/6 “آیدان” aydan 22tkş/19
	z	ز	ز	ز	“زاماندین” zamāndın 6tkş/4

					“کوزون” közün16^{tkş}/10 “یلدیز” yıldız 16^{tkş}/3

Farsça ve Arapça kelimeler –yer yer Türkçeye uyarlama temayülü görülse de -asıllarına uygun olarak yazıldığı için ‘ح’, ‘خ’, ‘ء’, ‘ذ’, ‘ع’, ‘ض’, ‘ه’, ‘ظ’, ‘ح’, ‘ث’ harfleri de kullanılmıştır.

1.3.2.3. Eserin Ses Bilgisi Özellikleri

1. *Tarīẖ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*’de Tespit Edilen Ünlüler

Tarīẖ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye’de Harflerin İmlaları	*Tarīẖ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*’de Ses Değeleri	Standart Kırgız Yazı Dili’nde Ses Değeri	Kırgız Türkçesi Kuzey Ağzı’nda Ses Değeri
“ه,ا,آ”	a	a	a
“ا, ه”	e	e	e
“ایـ, یـ”	ė		
“ایـ, یـ,ی”	ı	ı	ı
“ایـ, یـ,ی”	i	i	i
“و,او”	o	o	o
“و,او”	ö	ö	ö
“و,او”	u	u	u
“و,او”	ü	ü	ü
“ا, آ”	ā	ā	ā
		ē	ē
			ī
			ī̤
“او”	ō	ō	ō
		ő	ő
“و”	ū	ū	ū
“و”		ű	ű
“ۆ”	aw		
“ۆ”	ew		

1. *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de Tespit Edilen Ünsüzler

Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye'de Harflerin İmlaları	*Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de Ses Değeleri	Standart Kırgız Yazı Dili'nde Ses Değeri	Kırgız Türkçesi Kuzey Ağzı'nda Ses Değeri
ب	b	b	b
ۇ, و	v	v	
گ, ك	g	g	g
غ	ġ	ġ	ġ
د	d	d	d
		j	
ج	c	c	c
ز	z	z	z
ى	y	y	y
ك	k	k	k
ق	ḳ	ḳ	ḳ
ل	l	l	l
م	m	m	m
ن	n	n	n
ڭ, ك, "نڭ", "نك" ننڭ	ñ	ñ	ñ
پ, ب	p	p	p
ر	r	r	r
"س, ص"	s	s	s
"ت, ط"	t	t	t
ف	f	f	
خ	ḫ	ḫ	
ه	h		
ح	ḥ		
		ts	

چ	ç	ç	ç
ش	ş	ş	ş
		tş	

2. **Kapalı e (ė) Meselesi**. *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de kapalı e Türkçe kelimelerin ilk hecesinde kullanılmıştır. Bu kullanım Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilindeki kullanım ile örtüşmektedir.[673]

"دیمك" dėmek4^{tkş}/11,"چیریکچی"Çėrikçi 5^{tkş}/15, "کیکچیلاك" kėñçilik6^{tkş}/12

1. teklik şahıs zamiri 'men'in "من" ile bugün Kazak bugün Kazakçada kullanılan ve vasıta ifadesi taşıyan 'men' edatının "مین" şeklinde yazılmış olması dikkat çekicidir.

Bazı kelimelerde ikili yazımlar söz konusudur. Bu da kapalı e ile yazımın bir sesin ifadesinden çok yazım alışkanlığı olabileceğini düşündürmektedir.

"نچا"neçen 5^{tkş}/11, "نیچان"nėçen 16^{tkş}/5,"کراك"kėrek 21^{tkş}/16, "کراك" kerek21^{tkş}/17, "بش" beş54^{tkş}/1, "بیش"bėş22^{tkş}/6

Kapalı e bir yerde şart ekinin 2. Teklik şahıs çekimi için kullanılmış.

"بیلسینك" bilsėñ 17^{tkş}/5

3. **Uzun Ünlüler**. Güney ağzındaki diftonglar kuzeyde ikincil uzun ünlüye dönüşmüştür. Kırgız Türkçesinde asli ünlü uzunluklarının varlığı ise bir süreden beri bilinmektedir. *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'nin incelenen kısmında hem birincil hem ikincil uzun ünlünün olduğunu düşünüyoruz ancak bunlar için eserde ayrı bir karakter kullanılmamıştır.

"بارو" bāru 7^{tkş}/19,
"باطیر" Bāṭır 20^{tkş}/10,
"جامبای" Cāmbay 51^{tkş}/8,

[673] bk, Janos Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya, Türk Dil Kurumu Yayınları 2003, s. 112.

“تانوغان” tānuġan 52tkş/20,

“آریمای” ārımay 20tkş/8,

“ایراق” ırāḳ 5tkş/7,

“اوغامبای” Ōġambay 52tkş/12,

“اوقات” ōḳat 21tkş/3

“توغانلر” tūġanlarġa22tkş/6,

“تارونی” tarūnı 16tkş/4

“برو” bėrū̄ 54tkş/10

“بیلو” bilū̄ 4tkş/18

4. ***Kalınlık İncelik Uyumu***. *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*’deki Türkçe kelimeler kalınlık incelik uyumuna uymaktadır.a sesi için kullanılan ا harfi, bazı ünsüzlerin kalın ve ince sıradan şekillerinin varlığı ve semantik bağlam gibi bir takım belirleyici hususiyetler kelimelerin ünlülerini belirlemeye yardımcı olmaktadır.

“توب” tüp 4tkş/7, “توب” top 55tkş/20

Arap harfli Türk yazı geleneğinin bir devamı olarak bu eserde de Arapça ve Farsça kelimeler asıllarına uygun olarak yazılmıştır. Bundan dolayı bu kelimelerin bir kısmı büyük ünlü uyumuna uymamaktadır.

“تاریخ” tārīḫ 21tkş/1 “ایمان” īmān 3tkş/9

Ancak yer yer bir kısım Arapça ve Farsça alıntı kelimenin, imlanın elverdiği ölçüde, Kırgız Türkçesinin ses sistemine uygun olarak yazıldığı görülmektedir. Metnin transkripsiyonunda bu tür kelimeler, yazıldıkları şekilde okunmuştur. Bu tür kelimelerin büyük ünlü uyumuna uyarlandığı görülmektedir.

Ar. “فائده” > “فایدهلهنب” faydalanıp 52tkş/9, Ar. “فائده” > “پایدا” payda 23tkş/1, Far. erzān

“ارزان” >“آرسان” arsan 16tkş/6, Ar. > “انتمهق” ıntımaḳ 6tkş/9

Batı dillerinden alınan kelimelerin bir kısmı kalınlık incelik uyumuna uyarken bir kısmının da uyum dışında kaldığı görülmektedir.

İng. negro>"نيغر"nėġır 23tkş/10

Fr. journal>"جورنال"curnal 16tkş/9

Fr. electrique>"أيليكتريك"iliktirik 16tkş/1

İt. gazzetta>"كازيت"kezit 16tkş/9

İt. manifesto>"مانفست"manifest 6tkş/19

Fr. million>"ميليون" milyun 5tkş/7

Fr. minute>"منوتك" minüt 16tkş/2

Rus. partiya >"پارتيه" partiye 6tkş/15

Fr. télescope>"تريسكوف" teriskuf 16tkş/3

Ekler de kalınlık incelik uyumu tamdır. Ancak sadece bir örnekte kalın sıradan ünlülerin bulunduğu bir kelimeye gelen –ki aitlik eki ince sıradandır.

"حاضركى" ḥāžırgi20tkş/15

5. ***Düzlük Yuvarlaklık Uyumu***.Kırgız Türkçesinde düzlük yuvarlaklık uyumuna göre kelimenin ilk hecesinde bulunan düz ünlüleri düz; yuvarlak ünlüleri ise yuvarlak ünlüler takip eder.[674]

Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye'de dudak uyumu tam olarak işletilmemiştir. Bunun sebeplerinden bir kısmı, bugün standart Kırgız yazı dili için de geçerli olan durumlardır. Bunlar:

a. Eserde, Standart Kırgız yazı dilinde olduğu gibi /u/ ünlüsünden sonra dudaksılaşma görülmez. [675]

"توغانلريم" tūġanlarım 4tkş/3, "اويات" uyat 7tkş/13

[674] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 41; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a. g.e.,* s.68.
[675] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 41-43; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.68.

b. Yine standart dilde olduğu gibi Arapça, Farsça, Moğolca, Rusça ve Rusça üzerinden geçen diğer Batı dillerinden alıntılanan kimi kelimenin uyum dışında kaldığı görülür.[676]

"اغوذبالله" aġuẕubillah3^{tkş}/1, "حريت" ḥürriyet 6^{tkş}/20, "صفىالله" ṣafīyullah 22^{tkş}/15, "تريسكوفـدور" teriskofdur 16^{tkş}/3,"ميليون" milyon 5^{tkş}/7, "منوتك" minut 16^{tkş}/2

c. İlk hecede büzüşme dolayısıyla ortaya çıkan ikincil yuvarlak uzun ünlülerden sonraki a sesi değişmeden kalır.
"اوقات"ōḳat 21^{tkş}/3< Ar. evḳāt

d. Sadece yuvarlak şekilleri olan mastar ekleri (-ū̃, -ū vb.) ve isimden isim yapan -lUU gibi ekler de eserde düzlük yuvarlaklık uyumunu bozmuştur.

"بيلو" bilū̃ 21^{tkş}/1, "عقللولر" 'aḳıllūlar 17^{tkş}/8

Ayrıca yine bazı Türkçe kelimelerin arkaik şekilleriyle kullanılmış olması, bu kelimelerin dudak uyumunun dışında kalmasına sebep olmuştur.

"***تورلىتورلى***" türli türli4^{tkş}/18, "***نيچوك***" nėçük 5^{tkş}/7,"***فولآط***" Folat 5^{tkş}/13,"قايو" ḳayu 21^{tkş}/16, "كيلونى" kėlün 23^{tkş}/2 "كييومسيز" kiyümsiz 23^{tkş}/11, "يلغوز" yalġuz 52^{tkş}/9

Bazı özel isimlerin ve bitişik yazılan bazı birleşik isimlerin düzlük yuvarlaklık uymadığı görülmektedir.

"بايشوكور" Bayşükür 51^{tkş}/6, "چوكه" Çüke 51^{tkş}/11, "صولطوندى"Şolṭondı 51^{tkş}/7,"توله" Töle 51^{tkş}/13

[676] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 41-42.

Tatar ve Kazak Türkçesine ait az da olsa kelime vardır. Bunlar da dudak uyumu dışında kalmıştır.

“اولكان” ülken 16tkş/4, “شولای” şolay 54tkş/18, “توقتامەسدان” toḳtamasdan 55tkş/4, “اويقات” oyḳat 7tkş/12

Fakat eserdeki kelimelerin büyük bir kısmında düzlük yuvarlaklık uyumunun işlememiş olmasının asıl nedeni çekim eklerinin büyük bir kısmının ve birkaç yapım ekinin, Müşterek Doğu Türkçesi Yazı Dili, Batı Türkçesi, Tatar Türkçesi ve Kazak Türkçesinin tesiri ile sadece düz veya sadece yuvarlak şekilleri ile kullanılmış olmasıdır.

Bu durum metni bugünkü standart yazı dilinden ayıran en önemli özeliklerden biridir.

“اولكاندە” ölgende 3tkş/4,
“بيلديرور” bildirür 4tkş/1,
“١وتكورلنب” ötkerlenip 4tkş/15,
“١يلآيقمو” ılayıḳmu 17tkş/3,
“كورسڭ” körseñ 17tkş/6,
“عمرنچه” ‘ömrünçe 54tkş/10,
“كموب” kemüp 54tkş/10,
“بيروكا” bėrūge 54tkş/15,
“١وتدی” ötdi 55tkş/1,
“كونارده” könerde 7tkş/6,
“جتكورديم” cetkürdim 20tkş/15,
“كيومسيز” kiyümsiz 23tkş/11,
“آلورغه” alurġa 54tkş/15

Kırgız Türkçesinde kullanılmayan fakat diğer Türk lehçelerinde var olan bazı eklerin de uyumu bozduğu görülmektedir.

“یورمکدە” yürmekde 23^{tkş}/11

“اوتوبدی” ötüpbdi 54^{tkş}/6

6. **Ünsüz Uyumu**. Standart Kırgız yazı dilinde tonlu ünsüzle ve ünlüyle biten kelimeler tonluyla; tonsuzla biten kelimeler tonsuzla başlayan ekler alırlar.[677] Fakat *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de ünsüz uyumu Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinin tesirinden dolayı bugünkü yazı dilindeki kadar sağlam değildir.

Bugünkü standart yazı dilinde tonlu ve tonsuz şekilleri olan bazı ekler burada tek şekillidir. Bunlar:

-dIr/-dUr Bildirme Eki: “**تریسکوفدو**” teriskofdur16^{tkş}/3, “کرەکدر” kerekdir 21^{tkş}/8
-dı Görülen Geçmiş Zaman Eki: “جتدی” cetdi 6^{tkş}/1
-mAkdA Zarf Fiil Eki:“**یرلەمکدە**” yėrlemekde 52^{tkş}/18, “قیلمقدە” ḳılmaḳda 52^{tkş}/1
-dAn Ayrılma Hali Eki:“غافیلیکدن” ġāfillikden 6^{tkş}/6, “پیتدن” çėtden 7^{tkş}/10
-dA Bulunma Hali Eki:“آخرتدە” āḫiretde 7^{tkş}/4, “منوتدە” minutda 16^{tkş}/2
-ga Yönelme Hali Eki:“سیاحغه” seyyāḥġa 4^{tkş}/14, “خلقغه” ḫalḳġa 6^{tkş}/19
-maOlumsuzluk Eki:“**یولوقمەدیق**” yoluḳmadıḳ 52^{tkş}/19,
-lArÇokluk Eki: “**یکتلرکە**” yigitlerge 21^{tkş}/8, “خلقلرغه” ḫalḳlarġa 16^{tkş}/8
-nI Belirtme Hali Eki: “” baḫtnı 3^{tkş}/5, “خلقنی” ḫalḳnı 22^{tkş}/2
ḫan- Sıfat Fiil Eki:“باصخان” basḫan 16^{tkş}/7
-lIK İsimden İsim Yapım Eki:“آحمقلیق”aḥmaḳlıḳ21 ^{tşk}/5,“مدرسلیك”müderrislik52^{tkş}/6

7. **Alıntı Kelimelerin Türkçeleşmesi**. Arapça ve Farsça alıntı kelimeler Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğine bağlı olarak asıllarına uygun olarak yazılır. Ancak burada alıntı kelimelerin bir kısmının Türkçenin ses özelliklerine uygun olarak yazıldığı görülmektedir. Kelimelerde ve eklerde görülen ikili şekiller bunun en açık örnekleridir.

7.1. Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeleşmesi: *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de, düzenli olmamakla birlikte, bugünkü standart yazı dilinde geçerli olan çeşitli ses değişiklikleri görmek mümkündür.

[677] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 43-49; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s. 83.

7.1.1. Ünlülerde Görülen Ses Değişimleri

8.1.1.2.Ünlü Türemesi:

Ar.şükr> "بایشوکور" Bay-şükür 51^{tşk}/6

Ar. ġāflet> "غافیلت" ġāfilet6^{tkş}/5

Ar. aķl> 'aķıl 17^{tşk}/8

Ar. lāyıķ > "۱یلایق" ılayıķ17^{tkş}/3

8.1.1.3.Ünlü Genişlemesi:

Ar. ḥabībullah> "آبابیلد٥" Ababilde 5^{tkş}/16

8.1.1.4.Ünlü Düzleşmesi:

Ar. maḥmūd> "مامت" Mamıt 5^{tkş}/13

8.1.1.5.Ünlü İncelmesi:

Ar.ḥabībullah> "آبابیلد٥" Ababilde 5^{tkş}/16,

Ar. kemāle'd- dīn> "کمل‌الدین" kemeli'd-dīn 54^{tkş}/1

8.1.1.6. Ünlü Yuvarlaklaşması:

Ar. evķāt > "اوقات" ōķat 21^{tkş}/3, Ar.ḥüseyn> "اوسوی" üsöy 51^{tkş}/10,

Far. dürbīn> "دوربو" dürbü5^{tkş}/3

8.1.1.7.Ünlü İncelmesi:

Far. zindān> "زیندن" zinden 5^{tkş}/1

8.1.1.8.Ünlü Kalınlaşması:

Ar. evliyā> "آولیا" avlıya 4tkş/12

Ar. evvel > "۱اول" avval3tkş/18

Ar. ġazel> “غزال” ġazal55tkş/1

Far. cihān4tkş/14> “جاحیںن” cahān20^{tkş}/7

Ar. devrān> “دوران” davran16^{tkş}/18

Ar. şehadet >“شهادت”şahādat52^{tkş}/6

Ar. ṣūret> “صورات” ṣūrat20^{tkş}/11

Ar. fā’ide- T. len- > “فایدطەنب” faydalan-52^{tkş}/9

Ar. ķıymet> “قیمات” ķıymat16^{tkş}/6

Ar. şerīf> “شاریف” şarīf52^{tkş}/5

Ar. intibak > “انتمەق١” ıntımaķ 6^{tkş}/9

8.1.2. Ünsüzlerde Görülen Ses Değişimleri

8.1.2.2. –nb-> -mb-: Bu değişim standart yazı dilinde metne yansımaz ancak metinde, bu değişim gösterilmiştir.

Ar. ṣulṭan- T. bay > “صلطامبای” Ṣulṭambay 53^{tkş}/6

8.1.2.3.f> p Değişimi:

Ar. ṭaraf > “طرب” ṭarab 52^{tkş}/7

Ar. fā’ide> “پاید١”Far. payda23tkş/1

8.1.2.4.f> b Değişimi:

Far. giriftār> “کریبتار” giribtār54^{tkş}/7

8.1.2.5. ḫ>ķ Değişimi:

Far. ḫumar> “قومار” ķumar54^{tkş}/15

8.1.2.6. h/ḥ>∅: *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de alıntı kelimelerin başındaki /ḥ/ ve /h/ sesinin düştüğü görülmektedir. Ancak bu ses olayı düzenli değildir.

Ar. ḥal> "آلغاتابا" al-ġa taba 6tkş/7

Ar. ḥabībullah> "آبابيلده"Ababilde 5tkş/16

Ar. maḥmūd> "مامت" Mamıt

Ar. maḥmūd>"ماموت"Mamut

Ar. ḥüseyn> "اوسوى" üsöy 51tkş/10

Far. pād-şāh> 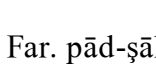 badışalıḳ17tkş/14

8.1.1.7. Ünsüz Tekleşmesi –ll-> -ld-:

Ar. ḥabībullah>"آبابيلده" Ababilde 5tkş/16

8.1.1.8. b>m Değişikliği:

Ar. intibak > "انتمەق١" ıntımaḳ 6tkş/9

8.1.1.9. –n>∅:

Ar. ḥüseyn>"**اوسوى١**"üsöy51tkş/10, Far. dürbīn>"دوربو" dürbü

8.1.1.10. '>ġ: Bu değişiklik Tatar Türkçesinin tesirinden kaynaklanmaktadır. Tatar Türkçesinde Arapça alıntılardaki '(ع) sesinin yerini ġ sesi almaktadır.[678]

Ar. "عادل" 'ādil> "غادل" ġādil 7tkş/20, Ar. "اعوذبلله" > "آغوذباللە" aġuẕubillah 3tkş/1

[678] *Tatarça-Törekçe Süzlek*, İnsan Neşriyatı, Kazan-Meskeü 1997, s. 72-81.

8.1.2. Farsça ‘cāy’ kelimesi, ‘yāy’diye yazılmıştır. /c/ sesi ile başlayan alıntı bir kelime, Türkçe bir kelime gibi düşünülmüş ve başta c-> y- değişikliği yapılmıştır. Bunda, Ana Türkçede /y/ ile başlayan kelimelerin Kırgız Türkçesinde /c/’li hale gelişi, yazarın da kelimeyi Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinin tesiri ile esas şekline sadık kalarak yazma isteği etkili olmuştur. Ancak bu kelimenin aslına uygun olan yazılışı da metinde mevcuttur.

Far. “خای” cāy $3^{tk\S}/9$ > “یای” yāy$4^{tk\S}/12$

8.2. Batı Dillerinden Alıntılanan Kelimelerin Türkçeleşmesi.

8.2.1. Ünlülerde Görülen Ses Değişimleri

8.2.1.1. Ünlü İncelmesi:

Fr. electrique>“ئیلیك تریك”iliktirik $16^{tk\S}/1$

8.2.1.2. Ünlü Türemesi

İt. gazzetta> Rus. gazeta>“كازیت” gezit $16^{tk\S}/9$

İng. negro> Rus. negr > “نیغر” nėġır $23^{tk\S}/10$

8.2.1.3. Ünlü Daralması:

Fr. télescope> Rus. teleskop “تریسكوف” teriskuf $16^{tk\S}/3$

8.2.1.4. Ünlü Düşmesi

İt. gazzetta> Rus. gazeta>“كازیت” gezit $16^{tk\S}/9$

8.2.2. Ünsüzlerde Görülen Ses Değişimleri

8.2.2.1. j> c Değişimi:

Fr. journal > Rus. curnal >"جورنال"curnal 16tkş/9

8.2.2.2. –l-> -r- Değişimi:

Fr. télescope> Rus. teleskop "تريسكوف"teriskof/teriskuf 16tkş/3

8.2.2.3. –p> -fDeğişimi

Fr. télescope> Rus. teleskop "تريسكوف"teriskof/teriskuf 16tkş/3

Bunların yanında "**ميليون**"milyon5tkş/7, "منوت"minut 16tkş/2, "پارتيه"partiya 6tkş/15 ve "مانفست"manifest 6tkş/19 kelimelerinin Kırgız Türkçesine Rusçadan olduğu gibi geçtiği görülmektedir.

9. **Kuzey Ağzına Mahsus Fonetik Özellikler.** Osmonaalı Sıdıkov, Koçkor bölgesinden doğup büyümüştür. Burada Kırgız Türkçesinin kuzey ağzı konuşulmaktadır.[679] Bu ağza ait bir kısım özelliklerin metne yansıdığı görülmektedir.

9.2. **z~s Nöbetleşmesi**: Hem alıntı hem Türkçe kelimelerde görülür. Metinde düzenli değildir.

---

[679] Kuzey Kırgızlarının konuştukları ağız Kırgız Türkçesinin kuzey ağzının oluşturmaktadır. Bu ağzın özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Sekiz kısa ünlü ve sekiz uzun ünlü vardır (a,e, ı, i ,o, ö, u, ü/ ā, ē, ī, ī, ō, □, ū, ū̃).
2. Morfolojik açıdan bugünkü standart yazı dilinden farklı değildir.
3. Söz varlığı standart yazı dilinin söz varlığından farklı değildir. Fakat bununla birlikte bu ağızda *belen, baran, kereez* gibi Moğolca kelimelerle yaşamaktadır.

   Ayrıca kuzey ağzı üç alt ağza ayrılmaktadır. Bunlardan Çüy-Tyan Şan ağzının ayırt edici özellikleri şunlardır:
   a. Dudaksıl diftong w yoktur.
   b. z-s sesleri birbirine karışır.

   Koçkor bölgesinde yaşayan Sarıbağışların ağzı Çüy-Tyan Şan alt ağzıdır, B.M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.79-80.

“بیلآلماز١ق” bilalmazak6^{tkş}/18, “ایماز” ėmez 7^{tkş}/5, Rus. zavod> “صاوت” ṣavot16^{tkş}/5, Far. erzān>“آرسان”arsan16^{tkş}/6

9.3. **Alıntı Kelimelerde p-> b- Değişimi**:İncelenen metinde bu da düzenli değildir.

Far. peyġamber> “پیغمبر” bayġambar 6^{tkş}/18 -“پیغمبرلر”payġambarlar 4^{tkş}/13)

Far. pād-şāh> “بادیشاه” bādışāh 6^{tkş}/11

10. **Diğer Türk Lehçelerinin Fonetik Tesiri**: Müşterek Doğu Türkçesi yazı dili, Tarihsel Batı Türkçesi gibi geleneksel yazı dilleri ile Tatar Türkçesi ve Kazak Türkçesi çağdaş Türk lehçelerinin metindeki etkisi açıkça görülmektedir. Kelime ve eklerde görülen ikili yazımlar bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

“طاغلرنده” taġlarında20^{tkş}/12; “تا ۋ tav 5^{tkş}/3,
“بلیب” binip5^{tkş}/3; “منیب”minip55^{tkş}/12,
“عقیللیلر” ‘aḳıllılar 17^{tkş}/12; ‘aḳıllūlar 17^{tkş}/8,
“بایتەل”bayṭal 55^{tkş}/16; “فایتەلی”faytalı 55^{tkş}/12,
“کونوکه” künüge 55^{tkş}/4;“کونیکه”künige 55^{tkş}/2

11. ‘bala’ kelimesi, –lar çokluk eki getirildiğinde orta hece ünlüsü düşer ve bunun sonucunda oluşan ikiz ünsüzden biri aykırılaşır: bala-lar> ballar>baldar. Standart Kırgız yazı dilinde geçerli olan şekil budur. Ancak, incelenen metinde Kırgız Türkçesinin bu en tipik ses hadisesine rastlanmamaktadır.

“بالآلرینه” balalarına 20^{tkş}/5

12. Bazı kelimelerde iki vokal arasında kalan tonsuz ses birkaç kelimede ton almaz, olduğu gibi kalır. Burada Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinin etkisinden söz etmek mümkündür.

“آحمقلیقنان” aḥmaḳlıḳınan 21[tkş/5], “باشلیقی” başlıḳı52[tkş/17], “توقوز” toḳuz 53[tkş/3]

1.3.2.4. Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri

12. ***İsimlerde Çokluk.*** Standart Kırgız yazı dilinde çokluk eki –lAr, -lOr; -dAr, -dOr; -tAr, -tOr ekiyle yapılır. Ünlüyle ve r, y tonlu ünsüzleriyle biten isimlere –lAr, -lOr; tonlu ünsüzle biten isimlere –dAr, -dOr; tonsuzla biten isimlere –tAr, -tOr şekilleri eklenir.[680]

Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye'de çokluk eki sadece –lAr şeklindedir. Bu yüzden standart yazı dilinde olduğu gibi dudak uyumuna ve ünsüz uyumuna uymaz.

“قزلرین” ḳızların3[tkş/10], “توخانلر” tūḫanlar 7[tkş/11], “کونلرده”künlerde 20[tkş/9]

13. İyelik Hali.

Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye'nin incelenen kısmında geçen iyelik ekleri şunlardır:

Şahıslar	Eserde Geçen İyelik Ekleri	Standart Yazı Dilindeki İyelik Ekleri[681]
1. teklik şahıs iyelik eki	-(U)m, -(I)m	-(I)m, (U)m
2. teklik şahıs iyelik eki	-ün̂g, ın̂g	1. tip: -(I)ñ, -(U)ñ 2. tip: -(I)ñIz, -(U)ñUz
3. teklik şahıs iyelik eki	-I, -U –sI, -sU	-I, -U, -sI, -sU
1. çokluk şahıs iyelik eki	-(I)mIz	-(I)bIz, -(U)bUz
2. çokluk şahıs iyelik eki	-(I)ŋ̂gIz	1. tip: -(I)ñar, -(U)ñar -(ü)ñör 2. tip: -(I)ñIzdar, -(U)ñUzdar -(ü)ñüzdör
3. çokluk şahıs iyelik eki	-leri, -ı	-I, -U, -sI, -sU

[680] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.275-278.
[681] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.280.

a. Standart Kırgız yazı dilinde iyelik eklerinin sekiz şekli bulunmaktadır. Ancak metinde 6 şahıs için 6 tip iyelik eki bulunmaktadır. Standart Kırgız yazı dilinde, 2. teklik ve çokluk için kullanılan nezaket şekilleri metinde bulunmamaktadır.

b. 1. çokluk şahıs iyelik eki SKYD'inde patlamalı bir ses olan b sesi ile kurulurken, TKŞ'de –(I)mIz şeklindedir.

c. SKYD'de iyelik ekleri dudak ve damak uyumuna uyarken incelenen metindeki iyelik eklerinde dudak uyumunun tam olmadığı, karışık bir kullanımın söz konusu olduğu görülmektedir.

"قولومه"ḳoluma 3tkş/11, "نورى" nūrı 3tkş/8
"عفونكزنى" 'afvın̂gızını 3tkş/16, "كونناڭ" künin̂g 7tkş/6
"كوزو" közü 5tkş/1, yolına "يولينه" 5tkş/20
"كالگانلرين" kelgenlerin 4tkş/6

14. ***Belirtme Hali***. Standart Kırgız yazı dilinde yükleme hali eki çeşitlidir. Ünlüyle biten kelimelere damak ve dudak uyumuna göre –nı, -ni, -nu, -nü; ötümlü ünsüzle biten kelimelere –dı, -di ,-du, -dü; ötümsüz ünsüzle biten kelimelere ise –tı, -ti, -tu, -tü ekleri gelir.[682]3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra belirtme hali eki –n'dir. TKŞ'deki belirtme hali ekleri ise şunlardır:

-dI, -du, -nI, -n, -tı

a. TKŞ'de bulunan belirtme hali eklerinin hemen hepsi düz ünlülüdür. Yalnız bir yerde yuvarlak ünlülüdür.

"اورومدو" Urumdu 22tkş/3

[682] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 295-298.

b. Ayrıca belirtme hali ekleri bir örnek hariç ötümlü ünsüzle yapılmıştır. Dolaysıyla bu ekte ünsüz uyumu tam olarak işlememektedir.

"بختی" baḫttı 3[tkş]/7

c. Bugün SKYD'de kullanılmayan ve Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde umumi akuzatif eki olan –nI[683], eki bu metinde sıkça geçmektedir.

"بخت‌نی" baḫtnı 3[tkş]/5,"قیماتنی" ḳıymatnı16[tkş]/6

15. ***Yönelme Hali.*** –GA, -GO; -A, -O ekleri getirilmek suretiyle yapılır. Tonluyla biten isimlere –ga, -ge, -go, -gö; tonsuzla biten isimlere –ka, -ke, -ko, -kö eklenir. Teklik şahıs iyelik eklerinden sonra bu ek, -a, -e, -o, -ö şeklinde kullanılır.III. teklik şahıs iyelik eki önce zamir n'sini daha sonra yönelme hali ekini alır. [684]

TKŞ'de yer alan yönelme hali ekleri şunlardır:

-ġa,-ġo, -ge,-ḳa, -ke -A.

a. TKŞ'de bir örnek haricinde yönelme hali ekleri düz ünlülüdür.

"جاحی‌نی صونکغو" cahān-ı ṣoñġġo 20[tkş]/7

b. TKŞ'de de tıpkı SKYD'de olduğu gibi Teklik şahıs iyelik eklerinden sonra yönelme hali eki, -a, -e şeklinde kullanılır. III. teklik şahıs iyelik eki önce zamir n'sini daha sonra yönelme hali ekini alır. ,
"اونا" üyine 54[tkş]/14,"باشینه" başına5[tkş]/3, "قولومه"ḳoluma 3[tkş]/11 "ملت‌نکه"milletiñge7[tkş]/3

683 Janos Eckmann, *Harezm Kıpçak Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 119.
684 *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 293-295.

Ancak bir örnekte 2. Teklik şahıs iyelik ekinden sonra gelen yönelme hali eki – ķa şeklindedir.

“باشنكقه” Başıŋĝķa 6[tkş]/6

c. İncelenen metinde yönelme hali eklerinin kullanımında ünsüz uyumuna dikkat edilmez.

“خلقغه” ḫalķġa6[tkş]/19“آطرافغه” aṭrafġa6[tkş]/20

16. ***Bulunma Hali.*** Standart Kırgız yazı dilinde bulunma hali –DA, -DO ekiyle ifade edilir. Tonluyla biten isimlere –dA, -dO; tonsuzla biten sözlere ise –tA, -tO ekleri eklenir.[685]TKŞ’deki bulunma hali ekleri şunlardır:

-da, -de

a. İncelenen metinde yer alan bulunma hali ekleri SKYD’nin aksine yalnızca düz ünlülüdür. Bundan dolayı bu ekler dudak uyumunun dışında kalmıştır.
“يريوزونده” yeryüzünde 4[tkş]/17, 21[tkş]/17

b. SKYD’den farklı olarak burada eklerin tonsuz şekilleri mevcut değildir.Ekler ünsüz uyumunun dışında kalmıştır
“آخراتدا” āḫiretde7[tkş]/4, işde 21[tkş]/17

c. SKYD’de oldupu gibi teklik ve çokluk III. şahıs iyelik ekiyle bulunma hali eki arasında zamir n’si bulunmaktadır.

“طاغلرينده” taġlarında 20[tkş]/12,“آراسنده” arasında23[tkş]/12,“يريوزونده” yeryüzünde 4[tkş]/17

17. ***Ayrılma Hali.*** -Dan, -Don ekiyle yapılır. Tonluyla biten isimlere d’li; tonsuzla biten isimlere ise t’li şekiller eklenmektedir.[686] TKŞ’de yer alan ayrılma hali ekleri şunlardır:

[685] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 298-299.

-dan, -den, -dın, -nan, -nen

a. Üçüncü teklik ve çokluk şahıs iyelik eki ve zamir n'sinden sonra gelen ayrılma hali ekinin başında bulunan d ünsüzü asimilasyon sonucu n'ye döner ve ikiz ünsüzden birinin düşmesiyle ek –nan/-nen; -non/-nön şeklini alır.[687] TKŞ'de kurala uyan örnekler olduğu gibi üçüncü teklik ve çokluk şahıs iyelik eki ve zamir n'sinden sonra direkt ayrılma hali ekinin –dan, -den olarak geldiği örnekler de vardır.

"ازوندان" özünden 5[tkş]/7,"ایونکدان" üyünĝden7[tkş]/10,
"طربنان" ṭarab-ı-n-dan > * ṭarabınnan>ṭarabınan 52[tkş]/7,
"باشینان" baş-ı-n-dan> * başınnan> başınan17[tkş]/16

b. Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde kullanılan –dın[688] eki bir örnekte kullanılmıştır.

"اوروغدین" uruġdın 4[tkş]/6

c. TKŞ'de ayrılma hali ekleri düz ünlülüdür. Bundan dolayı kimi örneklerde dudak uyumunun dışında kalır.

"کوندان" künden22[tkş]/19"مولطویدان" Molṭoydan52[tkş]/18

d. TKŞ'de ayrılma hali eklerinin tonsuz şekilleri kullanılmadığı için bu ekler ünsüz uyumunun dışında kalır.

"غافیلیکدان" ġāfillikden6[tkş]/6"تادانلیقدان" nādānlıḳdan17[tkş]/11

---

686 *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 299-301.
687 Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s. 174.
688 Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988, s. 67.

18. ***İlgi Hali***. Standart Kırgız yazı dilinde ilgi hali –nIn, -nUn; -dIn, -dUn; -tIn, -tUn ekiyle yapılmakla birlikte eksiz de kullanılır. Eski Türkçeden beri kullanıla gelen ñ sesi, Kırgız Türkçesinde bu ekin sonunda n sesine dönüşmüştür. Ünlüyle biten isimlere kalın incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna göre –nIn, -nUn; tonlu ünsüzle biten isimlere –dIn, -dUn; tonsuz ünsüzle biten isimlere –tIn, -tUn şekilleri eklenir.[689]

TKŞ'de yer alan ilgi hali ekleri şunlardır:

-dın, -din, -nin, -tin, -diñ, -nıŋ̂, -niŋ̂

7.1. Ekler, SKYD'nin aksine yalnızca dar düz ünlülüdür ve dudak uyumuna uyarlanmamıştır.

"يوزننڭ" yüzniŋ̂ 3[tkş]/8, "اوغومونڭ" uġumunıñ 20[tkş]/13

7.2. Yine SKYD'den farklı olarak bu ekler bir örnek hariç tonlu ünsüzle kurulduğu için ünsüz uyumunun dışında kalmıştır.

"صارتدين" Ṣartdın4[tkş]/5, "تكابرليكدين" tekebbürlikdin 55[tkş]/10

7.3. -nıŋ̂, -niŋ̂ Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilindeki umumi ilgi ekidir.[690]

TKŞ'deki ilgi halinin bir kısmı bu şekil ile kurulmuştur.

"آدمننڭ" ādamnıŋ̂ 5[tkş]/4, "آللهننڭ" Allahnıñ 20[tkş]/2

7.4. Bir örnekte ilgi hali eki Kazak Türkçesinde olduğu gibi –diñ[691] şekliyle kullanılmıştır.

"يردڭ" yerdiñ 5[tkş]/2

19. ***Eşitlik Hali***. SKYD'de eşitlik hali –çA, -çO ve –DAy, -DOy ekleri ile ile yapılır.[692]

TKŞ'de yer alan eşitlik ekleri şunlardır:

"ترتبينچه" -çA: tertībinçe 21[tkş]/18

[689] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 290-293.

[690] Janos Eckmann, *Harezm Kıpçak Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.119.

[691] Ferhat Tamir, *a.g.e.*, s. 451.

[692] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 343-344.

-dAy: “آطدقندای”aṭdıḳınday5^{tkş}/14, “دیگاندای” dėgendey 6^{tkş}/17

a. Görüldüğü gibi burada eşitlik ekleri yalnızca düz ünlülüdür, dudak uyumuna uyarlanmamıştır. Bundan dolayı ek dudak uyumunun dışında kalmaktadır.

b. –çA eşitlik eki TKŞ'de SKYD'de olduğu gibi yalnızca ç'li şekliyle kullanılır.[693] –DAy ekininse t'li şekli TKŞ'de kullanılmamıştır. Bundan dolayı her iki ekin ünsüz uyumu dışında kaldığı düşünülmektedir. Ancak –dAy eki almış her iki kelimede ekten önceki ünsüzün tonlu olması nedeniyle bu ekin ünsüz uyumunun dışında olduğunu söylemek güçleşmektedir.

c. SKYD'de olduğu gibi[694] eşitlik eklerinden bir kısmı yapım eki fonksiyonunda kullanılmıştır.
“شونچه” şunça 55^{tkş}/9
“شونچەلیق” şunçalıḳ 54^{tkş}/9
“مونچه” munça 16^{tkş}/14
ibarça 20^{tkş}/2
“رسچه” Rusça (52^{tkş}/8)

d. Bir kısmı çekim eki görevindedir. Ancak eşitlik eklerinin bazılarının görevleri SKYD ile tam olarak aynı değildir.

i. “باشلقلرینەچه” başlıḳlarınaça (20^{tkş}/15) “آخرینەچه” āḫırınaça (21^{tkş}/13) örneklerindeki –ça eşitlik eki, bugün SKYD'de yönelme hali ekiyle birlikte kullanılan ve *kadar* anlamına gelen *çeyin* edatının[695] görevini üstlenmiştir.

ii. “ترتیبنچه” tertībinçe (21^{tkş}/18) ve “عمرنچه” ‘ömrünçe (54^{tkş}/10) örneklerindeki –çe eki, SKYD'de yalın haldeki isimlere gelen ve *göre*

[693] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 343-344.
[694] bk. *Kırgız Tilinin Sözdügü*, 2010.
[695] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.341.

anlamında kullanılan boyunça[696] edatının fonksiyonunu üstlenmiştir.

20. ***Aitlik Eki***.Ünlülerden sonra genellikle g'li; tonlu ünsüzlerden sonra ise genellikle k'li; tonsuzlardan sonra k'li olarak gelir. Şu üç şekilde kullanılır:

9.1. Kırgız Türkçesine ait gramer kitaplarında tek başına aitlik ekine yer verilmez. Bunun yerine ilgi hali eki ile kalıplaşmış olan –nIKI/-nUKU, -dIKI/-dUKU/, -tIKI/-tUKU şekilleri verilir.[697] TKŞ'de bunun bir örneğine rastlanmaz.

9.2. Ancak her ne kadar gramer kitaplarından yer verilmese dahi SKYD'de aitlik ekinin tek başına kullanıldığı yerler de vardır. İsimlere gelerek sıfat ve zamir olarak kullanılan; içinde bulunma, bağlılık ve aitlik bildiren isimler yapar.[698] TKŞ'deki aitlik ekleri bu görevde kullanılmıştır.

ewelgi 22[tkş]/11, "صونقولردين" ṣonĝḳulardın 17[tkş]/20, "حاضركى" ḥāżırgi 20[tkş]/15

9.3. Ek, bulunma hali ekinden sonra da gelir. Ancak TKŞ'de bunun bir örneğine rastlanmaz.

Görüldüğü üzereḥāżırgi 20[tkş]/15 örneği damak uyumunun dışında kalmıştır. Bu uyumsuzluğun Müşterek Doğu Türkçesi yazı dili geleneğinden kaynaklanmış olduğunu söylemek mümkündür.[699] Öte yandan bu her ne kadar kelime aslına uygun yazılsa da, Osmonaalı Sıdıkov tarafından Tatar Türkçesinde olduğu gibi *häzir* şeklinde telaffuz edildiği[700] ve ekin de bu telaffuza uygun yazıldığı yorumu da yapılabilir.

9. ***Soru Ekleri***. Standart Kırgız yazı dilinde soru eki ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra –bI, -bU; tonsuz ünsüzlerden sonra –pI, -pU şeklindedir.[701] TKŞ'de yer alan soru ekleri

[696] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 328.
[697] bk. *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 282; *Kırgız Tilinin Gramatikası Morfologiya*, Editör S. Kudaybergenov, Kırgızokuupedmambas, Bişkek 1963, s.77.
[698] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.112.
[699] Ülkü Çelik, *Alī Şīr Nevāyī-Leylī vü Mecnūn*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensititüsü, Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 29.
[700] Hülya Gökçe, *a.g. e*, s. 298.
[701] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 501.

şunlardır:

-mü: "بيلورموسيز" bilürmüsiz $4^{tkş}/3$

-mu: "ايلايقمو" ılayıḳmu$17^{tkş}/3$

-mı: ḳutulmazmıydı $17^{tkş}/10$

9.2. SKYD'de soru ekleri patlamalı ünsüzlerle yapılırken buradaki soru eklerinin tümü bir geniz ünsüzü olan m sesi ile yapılmıştır.

9.3. "بيلورموسيز" bilürmüsiz ($4^{tkş}/3$) ve "ايلايقمو"ılayıḳmu ($17^{tkş}/3$) örneklerinde yer alan soru ekleri dudak uyumunun dışında kalmıştır. Düz ünlülü olan kelimelere yuvarlak ünlülü olarak gelmiştir. Soru eklerindeki bu dudak uyumsuzluğu Müşterek Doğu Türkçesinin tesirinden kaynaklanmış olabilir.[702]

9.4. "ايلايقمو" ılayıḳ mu ($17^{tkş}/3$) örneğinde tonsuz ḳ sesinden sonra tonlu bir ses olan m geldiği için kelime ünsüz uyumunun dışında kalmıştır.

9.5. SKYD'de soru eki yüklemde daima en sonda bulunur. Yalnızca *ele* yardımcı fiili ve *eken* şüphe edatının olduğu çekimlerde *ele*'nin ve *eken*'in önünde yer alır.[703] Ancak TKŞ'deki ḳutulmazmıydı $17^{tkş}/10$ örneğinde soru eki zaman ekinden önce gelmiştir. Fonetik açıdan bu çekim Tarihsel Batı Türkçesi tesirinin bir sonucudur.[704]

9.6. "بيلورموسيز" bilürmüsiz ($4^{tkş}/3$) örneğinde ise şahıs eki soru ekinden önce yer almıştır.

10. ***İsim Fiil Ekleri***. SKYD'de yer alan isim fiil ekleri şunlardır: -OO, -UU ve –ş.[705] TKŞ'de yer alan isim fiil ekleri ise aşağıdaki gibidir:

---

[702] Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988 s.17.

[703] bk. Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.207-282.

[704] Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde geniş zamanın hikayesinin olumsuz çekimi –maz/-mas èrdi şeklindedir, Janos Eckmann, *Harezm Kıpçak Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 31; Ceditçilik dönemi Tatar Türkçesindeise geniş zamanın hikayesinin olumsuz çekimi –mas idi şeklidedir, Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s.325.

[705] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 458.

-Ū : "بيلو" bilū 4[tkş]/18, "آلوغه" alūġa 6[tkş]/2

–mAK: "بيلمك" bilmek 4[tkş]/11, "ياتمق" yatmak 7[tkş]/13

-meklik: "كورمكليك" körmeklik 17[tkş]/11

10.2. SKYD'den farklı olarak –mAK ekinin fiil ismi yaptığı görülmektedir. Halbuki –mAK ve dudak uyumuna bağlı olarak ortaya çıkan –mOK eki SKYD'de kalıcı isimler yapar.[706]

10.3. "اوقوچى" oḳūçı(21[tkş]/14)örneğinde SKYD'de olduğu gibi[707] –ū fiilden isim yapım eki –çı isimden isim yapım eki birleşerek iş yapanı ve bir meslek erbabını bildirir. Yuvarlak olan mastar ekinden sonra gelen, isimden isim yapma ekinin dar ünlülü olmasını Tatar Türkçesinin tesirine bağlamak mümkündür.[708]

10.4. "كورمكليك" körmeklik (17[tkş]/11) örneğinde, Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi –mek isim fiil eki –lik isimden isim yapım ekiyle genişletilmiştir.[709]

10.5. "بارورغه" barurġa(22[tkş]/1) örneğindeki –rġa eki Tatar Türkçesinde mastar eki olarak kullanılmaktadır. Ancak Tatar Türkçesinde ekin önündeki yardımcı sesler daima düz ünlülüdür.[710] Burada ise ekin önündeki yardımcı sesin yuvarlak olduğu görülmektedir.

11. ***Sıfat Fiil Ekleri***. TKŞ'de yer alan sıfat fiil ekleri şunlardır: -GAn, -ḫan; –ġuçı.SKYD'de ise dudak uyumuna bağlı olarak–GAn ekinin yuvarlak varyantları da ortaya çıkmıştır (-GOn).

11.2. Metinde –ġan sıfat fiil ekinin sızıcılaşmış bir varyantı olan –ḫan şeklinin kullanılmış olması eseri SKYD'den ayıran önemli unsurlardan biridir. –ḫan, bu

[706] *Kırgız Tilinin Gramatikası Morfologiya*, editör S. Kudaybergenov, Kırgız okuupedmambas, Bişkek 1963, s. 99.
[707] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e,* s. 149.
[708] Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s.388.
[709] Janos Eckmann, *a.g.e.*, s.150.
[710] Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s.380.

partisip ekinin kalıplaşması ile oluşan "توخان" tūḫan (6^{tkş}/3) <"توغان" tūġan 16^{tkş}/14 kelimesinde de kullanılmıştır.

11.3. –ġuçı eki Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde kullanılan bir sıfat fiil ekidir.[711]

"قیلغوچی" ḳılġuçı 5^{tkş}/10

11.4. –Gan ekinin yalnızca düz ünlülü şekilleri bulunmaktadır. Bundan dolayı dudak uyumunun dışında kalmıştır.

"بولغان" bolġan 4^{tkş}/9, "یوکورکان" yügürgen 7^{tkş}/18

12. ***Zarf Fiil Ekleri.*** SKYD ve TKŞ'de yer alan zarf fiil ekleri şöyledir:

SKYD	TKŞ
-A/-O, -y	
-(I)p/-(U)p	-(I)p/-(U)p
-ArdA/-OrdO; -rdA/ -rdO	-erde
-A/-O, -y elekte	
-BAstAn, -BOstOn	
-çuday, -çüdöy	
-GAnçA/-GOnçO	-ġança
-GAndAy/- GOndOy	
-GAndA/- GOndO	-ḳanda, -gende
-GAndAn/- GOndOn	
-GAnI/- GOnU	
-GıçA/-GUçA	
-mAyInçA /-moyunça/ -möyünçö	
	-ġaça
	-ġança
	-masdan
	-mAzdAn
	-may
	-urġa

12.2. SKYD'de olmayan pek çok zarf fiil ekinin kullanıldığı görülmektedir.

[711]Janos Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yayıma Hazırlayan Osman Fikri Sertkaya, Ankara 1996, s. 97.

12.3. –ġança zarf fiil eki bugün SKYD'de –*e kadar* anlamında kullanılmaktadır. Ancak burada ek *-dığı gibi*anlamında kullanılmıştır.

"ایتغانچه" aytġança 55^{tkş}/1

12.4. -rġa zarf fiil eki Tatar Türkçesinde –*mak için* anlamında kullanılan zarf fiil eklerden biridir ve önündeki yardımcı sesler düz ünlülüdür.[712]Fakat bu zarf fiil eki TKŞ'de –arġa şeklinin yanında –urġa şeklinde yardımcı sesi yuvarlak ünlülü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan –arġa zarf fiil ekinin Kırgız Türkçesinin ağızlarında yaşadığını belirtmekte de fayda vardır.[713]

"قوچارغه" ķuçarġa 3^{tkş}/10, "قوزغالورغه" ķozġalurġa 6^{tkş}/1

12.5. –may zarf fiili hem Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde hem de Kazak Türkçesinde[714] vardır. SKYD'de ise bu zarf fiilin –bAy, -bOy; -pAy, -pOy şekilleri mevcuttur.[715]

"آریمای" ārımay 20^{tkş}/8, "تالیمای" talımay 20^{tkş}/8

12.6. –masdan zarf fiil ekine, sahip olduğu sesler itibariyle tarihi ya da çağdaş hiçbir Türk lehçesinde rastlanmadı. –madan, -mayarak anlamınlarına gelen bu eke yakın, Kazak Türkçesinde –mAstAn şeklinde bir zarf fiil eki mevcuttur.[716] SKYD'de -BAstAn, -BOstOn şeklinde bu ekin farklı bir şekli yaşamaktadır.[717]

"توقتەماسدان" toķtamasdan 55^{tkş}/4

---

[712] Mustafa Öner, "Tatar Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Editör Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara 2007 s.727; Hikmet Yılmaz, *Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Şivelerinde Zarf-Fiiller*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1998, s.129.

[713] bk. Ayşe Nur Kırgız, *a.g.e.*; Çetin Pekacar, *a.g.e.*

[714] Hikmet Yılmaz, *a.g.e.,* s.122; Şeyman Özaydın, *Cüsipbek Aymawıtulı'nın Aqbilek Romanında Geçen Zarf Fiiller ve Zarf Fiiller ile Bunların Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.88; Janos Eckmann, *Chagatay Manual*, Editor Thomas A. Sebeok, İndiana University Publications Uralic and Altaic Series, Volume 60, Bloomington 1966 s. 151.

[715] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.3108-309.

[716] Hikmet Yılmaz, *a.g.e.*, s.122.

[717] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.311.

12.7. –mazdan zarf fiil ekinin Tarihsel Batı Türkçesinin etkisiyle ortaya çıktığını düşünmek mümkündür.SKYD'de -BAstAn, -BOstOn şeklinde bu ekin farklı bir şekli yaşamaktadır.

"توقتەمازدن" toḳtamazdan 55^{tkş}/13, "بیلمازدان" bilmezden 54^{tkş}/16

12.8. -ḳanda, -gende zarf eki SKYD'de olduğu gibi *–dığında, -dığı zaman* anlamına kullanılmıştır.

"كلایاتقاندە" kele yatḳanda 55^{tkş}/12, "اولگاندە"ölgende 3^{tkş}/4

12.9. –erde ekinin TKŞ'deki anlamı SKYD ile paralellik arz etmektedir. Ancak TKŞ'de dudak uyumunun dışında kalmıştır.

12.10. Sonu ünsüzle biten birkaç kelimeye –p zarf fiil eki yuvarlak ünlü ile bağlanmıştır. Bunun Oğuz yazı dilinin tesiri olduğunu söylemek mümkündür.[718]

"قیلوب" ḳılup5^{tkş}/11, "بیانایتوب"beyān ėtüp20^{tkş}/14

13. ***Fiil Kipleri.***

13.2. Basit Çekimler

13.2.1. Geniş Zaman Kipleri:

-r, -Ur, -Ir: Bu ek geniş zaman eki olarak Kırgız Türkçesinde yer almaz. –r ve –Ur şekilleri Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinin tesiri olabilir. Ancak –Ir şeklinde dar ünlülü şekil Tarihsel Batı Türkçesi kaynaklıdır demek mümkündür.[719]

[718] Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.,* s.32.

[719] Dr. Yavuz Kartallıoğlu, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011,s.318-335.

“بيلديرور” bildirür 4tkş/1, “بيلورموسيز” bilürmüsiz 4tkş/3 “بنكزار”beŋgzer4tkş/14, “قيلور” ḳılur 6tkş/10, “تابيلر”tabılır 7tkş/10“اوقار” uḳar 17tkş/19“بولور” bolur 52tkş/21, “بيلورسن”bilürsin 5tkş/8

Geniş zamanda olumsuzluk eki olan –maz Kırgız Türkçesinde kullanılmaz. Bunun yerine –BAs, -BOs şekilleri kullanılır. Ancak metinde olumsuzluk eki olarak –mAz şekli vardır. Bunun Tarihsel Batı Türkçesinin tesiri[720] ile gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

“قارغەماز” ḳarġamaz 7tkş/9, “آزايمازسنك”azaymazsıŋg16tkş/19

Ancak “آزايمازسنك” azaymazsıŋg (16tkş/19) örneğinde kullanılan 2. teklik şahıs eki olan -sıŋgKırgız Türkçesine uygun bir çekimdir.[721]

-adı: Kazak Türkçesinde kullanılan bu ek değişken şimdiki zamanın (Awıspalı Osı Şaq/Jalpı Osı Şaq) 3. Teklik şahıs çekiminde kullanılır. “بولەدى” boladı 7tkş/6

-a: SKYD’de cönököy uçur çak (basit şimdiki zaman) ve aykın keler çak (kesin gelecek zaman) başlıkları altında incelenen bu ek tarihi Türk lehçelerinde olduğu gibi -a/-e; -y zarf fiil kökenlidir[722]. TKŞ’de 1. teklik ve 2. teklik şahıs eki ile çekimlenmiş örnekleri bulunmaktadır.

“صيخنەمين” ṣıḫınamın 3tkş/2“بيلام” bilem 3tkş/13
“قوشورامين” ḳūşuramın3tkş/14 “قواردسز” kuvarasız7tkş/8

720 Faruk Timurtaş, *a.g.e.*, s.125.
721 bk. İbraim Abdulvaliyev, *Kırgız Tilinin Morfologiyası*, Bişkek 2008, s.185.
722 *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 428-429.

SKYD'de zamir kökenli 1. teklik şahıs eki –mIn ve –mUn şeklindedir. Ancak ek bazen kısalmış olarak –m şeklinde de kullanılabilir.[723]

TKŞ'de bir örnekte bu kullanıma rastlanmaktadır:"بيلام" bilem 3^{tkş}/13

13.2.2. Şimdiki Zaman Kipleri:

13.2.2.1. -(i)p yatır: SKYD'de –(I)p/-(U)p cat- şekliyle ifade edilen bu zamanın[724] metindeki şekli bugün Nogay Türkçesinde yaşamaktadır.[725]

"مقصودينەجيتبياتير" maḳsūdına cėtip yatır17^{tkş}/1

13.2.2.2. -adur: Müşterek Doğu Türkçesinde şimdiki zaman için kullanılır.[726]

"بولادور" boladur 23^{tkş}/17,"ديدور" deydür 23^{tkş}/17, "بولەدور"boladur52^{tkş}/5

13.2.2.3. –mAKdA: -maḳta/-mekte + fāil: Osmanlı Türkçesinde olduğu gibi, fakat ondan daha seyrek olarak bitmemiş, devam etmekte olan bir harekete işaret etmek için kullanılır. Sadece geniş ve geçmiş zamanla ilgilidir.[727] Ancak TKŞ'de bu ek ünsüz uyumuna uyarlanmamıştır.

"قيلمقده" ḳılmaḳda 52^{tkş}/1, "يرلەمكده" yėrlemekde 52^{tkş}/18

13.2.3. Gelecek Zaman:

[723] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.439.

[724] *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I –Fiil- Basit Çekim*, Karşılaştırmalı Türk Lehçe ve Şiveleri Sözlüğü ve Grameri Saha Araştırması Projesi -1Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:879, Ankara 2006, s.266.

[725] *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I –Fiil- Basit Çekim*, s. 267.

[726] András Bodrogligeti, *A Grammar of Chagatay*, Languages of the World/Materials 155, Lincom Europa, München 2001, s. 174.

[727] Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988, s.134.

-er: Kırgız Türkçesinde belirsiz gelecek zaman olarak değerlendirilen bu kip, -Ar, -Or; -r ekleriyle ifade edilir.[728]

"برار" bėrer 7[tkş]/16

13.2.4. Geçmiş Zaman Kipleri:

-dU, -dI: SKYD'de di'li geçmiş zaman ünlü ve ünsüz uyumuna göre –dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü şekilleriyle kurulur.[729] Metinde geçen görülen geçmiş zaman ekleri şunlardır:

-dI:"جتكوردیم" cetkürdim 20[tkş]/15, "تبراتدیم" tebretdim22[tkş]/9, "چیقدی" çıḳdı16[tkş]/3, "آتالدی" ataldı5[tkş]/9
-dU:"آلدوم" aldum 3[tkş]/11, "چومولدوك" çümüldük 6[tkş]/5,"بولدو" boldu 6[tkş]/15

13.2.4.1. Ceditçilik dönemi Tatar gramer kitaplarında görülen geçmiş zaman eki yalnızca "دی" olarak tek bir şekille gösterilmiştir.[730] TKŞ'de görülen geçmiş zaman ekindeki ünsüz uyumunu Ceditçilik dönemindeki Tatar Türkçesindeki gramer anlayışına bağlamak mümkündür. Ancak dudak uyumunun işlediği örnekler de mevcuttur.

"بولدو" boldu 6[tkş]/15; 21[tkş]/4, "چومولدوك" çümüldük 6[tkş]/5

13.2.4.2. aldum (3[tkş]/11) örneğinde zaman ekinin ünlüsü yuvarlaktır. Bunu Tarihsel Batı Türkçesinin tesiri olması mümkündür.[731] Müşterek Doğu Türkçesinde görülen geçmiş zaman 1.teklik şahıs eki düzlük yuvarlaklık uyumuna uyar.[732]

[728] *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I –Fiil- Basit Çekim*, s.355-356.
[729] *Kırgız Tilinin Gramatikası Morfologiya*, Editör S. Kudaybergenov, Kırgızokuupedmambas, Bişkek 1963, 247.
[730] Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s. 288.
[731] Dr. Yavuz Kartallıoğlu, a.g.e., s.367-373.
[732] Janos Eckmann, Chagatay Manual, Editor Thomas A. Sebeok, İndiana University Publications Uralic and Altaic Series, Volume 60, Bloomington 1966.

13.2.5. Öğrenilen Geçmiş Zaman:

13.2.5.1. -UpdI:Özbek Türkçesi ve Karaçay Malkar Türkçesinde, öğrenilen geçmiş zaman için kullanılan şekiller, TKŞ'de öğrenilen geçmiş zaman için kullanılan bu eke en yakın şekillerdir. Fakat Özbek Türkçesinde –(i)bdi şeklinde tek bir şekil varken[733] Karaçay Malkar Türkçesinde ise ek hem damak hem dudak uyumuna uymaktadır.[734]

"بولوبدی" bolupdı $4^{tkş}/7$, "اوتوبدی" ötüpdi$54^{tkş}/6$

13.2.6. Emir Kipi: SKYD'de TKŞ'de yer alan emir ekleri aşağıdaki gibidir:

Şahıslar	SKYD	TKŞ
1.teklik şahıs	-yIn, -yUn -AyIn -OyUn	-ayın
2.teklik şahıs	-GIn, -GUn -∅	-ġun, -gin -∅
2.teklik şahıs (nezaket çekimi)	-(I)ñIz, -(U)ñUz	
3.teklik şahıs	-sIn, -sUn	-sUn
1. çokluk şahıs	-ylI, -ylU; -AlI(k), -OlU(k)	
2.çokluk şahıs	-GIlA, -GUlA	-(y)ın
2.çokluk şahıs (nezaket çekimi)	-(I)ñIzdAr, -(U)ñUzdAr	
3.çokluk şahıs	-sIn, -sUn	

[733] *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I –Fiil- Basit Çekim*, s.71.
[734] *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I –Fiil- Basit Çekim*, s.73.

13.2.6.1. SKYD'den farklı olarak 3. teklik şahıs emir eki -sUn yuvarlak ünlülüdür. Bu durum hem Müşterek Doğu Türkçesinde[735] hem de Ceditçilik dönemi Tatar Türkçesinde görülür. Ancak Ceditçilik dönemi Tatar gramerlerinde ekin dudak uyumuna girdiği örnekler de mevcuttur.[736]

TKŞ'de emir kipinde çekimlenmiş örnekler aşağıdaki gibidir:

"آیتاین" aytayın $3^{tkş}$/17, "اومتولغون"umtulġun$6^{tkş}$/7, "بولسون"bolsun $20^{tkş}$/3, "برکین" bergin$3^{tkş}$/3, "بیلسون" bilsün$3^{tkş}$/12, "آچسون"açsun $20^{tkş}$/6, "قالسون"ḳalsun$20^{tkş}$/7

13.2.6.2. Bir örnekte emir kipinin olumsuzluk şekli, -ma ekiyle yapılmıştır. Halbuki SKYD'de olumsuzluk ekinin, -BA/-BO şekilleri kullanılır.

"یاتمەین" yatmayın $6^{tkş}$/8

13.2.7. Gereklilik Kipi: Bir örnekte kullanılmıştır. SKYD'de olduğu gibi[737] isim fiil ekli fiilden sonra 'kerek' kelimesi getirilerek yapılmıştır. SKYD'den farklı olarak isim fiil eki –OO/-UU değil, -aw diftong şeklindedir. Bir diğer fark da SKYD'de isim fiil ekinden sonra iyelik eki gelir ancak burada iyelik eki söz konusu değildir.

13.2.8. Şart Kipi: SKYD'de şart eki düzlük yuvarlaklık uyumu dolayısıyla ortaya çıkmış şekilleriyle birlikte 4 farklı şekildedir:

-sA, -sO

TKŞ'de yer alan şart ekleri ise şunlardır:

---

[735] Janos Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yayıma Hazırlayan Osman Fikri Sertkaya, Ankara 1996, s.100.
[736] Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s.335.
[737] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.501.

-sA, -za

13.2.8.1. TKŞ'de şart çekiminde SKYD'de olduğu gibi düzlük yuvarlaklık uyumu işlememiştir. Yuvarlak ünlülü fiillere de şart eki düz ünlülü olarak gelmiştir:

"اويلبكورسنك" oylap körsenĝ17^{tkş}/3, "بولسه" bolsa17^{tkş}/19,"اوتكرسنڭ"

ötkersenĝ7^{tkş}/7,"بيليسك" bilsek17^{tkş}/9

13.2.8.2. Dikkati çeken bir diğer nokta bir örnekte şart ekinde kapalı e'nin bulunmasıdır.

"بيلسيڭ" bilsėñ17^{tkş}/5

13.2.8.3. Şart kipinin olumsuz çekimi SKYD'de –bA/-bO; -pA/-pO olumsuzluk eki ile yapılmaktadır. Ancak burada Müşterek Doğu Türkçesi[738], Tatar Türkçesi[739] ve Kazak Türkçesinde[740] olduğu gibi –ma olumsuzluk eki kullanılmıştır.

Ayrıca bu çekimde şart eki –za şeklinde yer almıştır. Bu çekimin metinde kafiye endişesi ile yapılmış olduğu düşünülebilir. Öte yandan daha önce bahsedildiği gibi Kırgız Türkçesinin kuzey ağzındaki s~z nöbetleşmesinin bir tesirinin olduğu da göz önüne bulundurulmalıdır.

"قيلالمازاق" ḳılalmazaḳ 6^{tkş}/9

[738] Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988, s.122
[739]Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s.348.
[740]*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I –Fiil- Basit Çekim*, s.675.

14. İsimlerde Bildirme.

14.2. SKYD'de ve TKŞ'de yer alan şimdiki zaman (uçur çak) bildirme ekleri aşağıdaki gibidir:

	SKYD	TKŞ
1.teklik şahıs	-mIn, -mUn	
2.teklik şahıs	-sIñ, -sUñ	-sınĝ
2.teklik şahıs (nezaket çekimi)	-sIz, -sUz	
3.teklik şahıs	∅	-dIr, -dUr
1. çokluk şahıs	-bIz, -bUz, -pIz, -pUz	
2. çokluk şahıs	-sIñAr, -sUñOr	
2. çokluk şahıs (nezaket çekimi)	-sIzdAr, -suzdar, -süzdör	
3. çokluk şahıs	∅	

14.2.1. Üçüncü teklik şahsın çekiminde kullanılan –dIr, -dUr ekinin hem dudak uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymadığı görülmektedir. Bu durum Müşterek Doğu Türkçesinin bir tesiri olarak görülebilir.[741]

"تريسقوفـدور" teriskofdur16^{tkş}/3
"كراكدر" kerekdir21^{tkş}/8
"اوشبولردور" uşbulardur23^{tkş}/4,
"باردور" bardur 23^{tkş}/13
"بولمقدر" bolmaḳdı r21^{tkş}/5,
"يلغوزدور"yalġuzdur52^{tkş}/9

[741] Janos Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yayıma Hazırlayan Osman Fikri Sertkaya, Ankara 1996, s.95.

14.2.2. Yukarıda görüldüğü gibi 3.teklik şahsın bildirmesi SKYD'de eksiz bir şekilde gerçekleşmektedir. Ancak TKŞ'de 3. teklik şahısta bildirme –dIr, -dUr ekiyle sağlanmaktadır.

14.2.3. 2. teklik şahsın çekimi SKYD'ne uymaktadır.

"يخشىسينگ" yaẖşısıŋg 7[tkş]/5

14.2.4. SKYD'de şimdiki zamanda (uçur çak) bildirmenin olumsuz şekli *emes* kelimesi ile yapılır. Ancak TKŞ'de bu kelime kapalı e ile yazılmıştır. Bu yazımda Müşterek Doğu Türkçesinin etkisi söz konusudur.[742] Bir diğer husus bu edatın z'li yazılmış olması. Bu da Kırgız Türkçesi Kuzey ağzındaki z~s nöbetleşmesinden kaynaklanmış olabilir.

يمان ايماز yaman ėmez 7[tkş]/5

14.3. E.T.'deki er- fiilindeki r sesinin düşmesi ve bu fiile –dı görülen geçmiş zaman ekinin eklenmesiyle *edi* şekli oluşmuştur.[743] Kırgız Türkçesinde bu şeklin iki varyantı yaşamaktadır: sondaki i sesinin genişlemesiyle oluşan *ele* ve ele> ede değişimiyle ortaya çıkan *ede*[744]. SKYD'de *ele* şekli kullanılmaktadır.[745] TKŞ'de ise *ėdi* şekli kullanılmıştır. Bu şekil Müşterek Doğu Türkçesine aittir.[746]

"برايدى" bir ėdi 55[tkş]/9

15. Birleşik Çekimler.

15.2. Geniş Zamanın Hikayesi.

---

[742] Janos Eckmann, *a.g.e.*, s.95.
[743] Ferhat Tamir, a.g.e., s. 469.
[744] B.M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s. 79; 83.
[745] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.438.
[746] Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988, s.142.

16.1.1 *–Ar/-Or;-r ele* çekimi, Kırgız Türkçesinde geçmiş zamanın hikaye çekimlerinden birini oluşturur. Bu kip, tanık olunan ve geçmişte süreklilik gösteren, alışkanlık haline getirilen iş veya hareketi bildirir.[747] Ancak TKŞ'de bu kip şu şekillerle ifade edilmiştir:

-Ar ėdi: "يولغەتوشارايدى"yolġa tüşer ėdi 55tkş/15, "تورارايدى" turarėdi54tkş/10, "چيقارايدى" çıḳar ėdi 54tkş/13

-ur ėdi: "بيلوبـقالورايدى" bilüp ḳalur ėdi54tkş/17, "اولتورورايدى" olturur ėdi 55tkş/18

Olumsuz şekilleri ise şöyledir:

-mazmıydı:"قتولمازميدى" ḳutulmazmıydı 17tkş/10"اويلەمازايدى" oylamaz ėdi 55tkş/19, "سويمازايدى"süymez ėdi 55tkş/1754tkş/9

15.3. Geniş Zamanın Rivayeti.

Bu kipte tek bir örnek görülmüştür. –ar imiş şeklindeki bu kip Müşterek Doğu Türkçesinde görülmektedir.[748]

"جابارايمش" capar imiş 23tkş/12

16. TKŞ'nin incelenen kısmında geçen edatlar şunlardır:

üçün:yazmaḳ üçün 3tkş/11,bilsün üçün 3tkş/12, anıñ üçün
sebeb: şol sebebli 52tkş/19,
andın:andın 55tkş/15
şekildi: kün şekildi 5tkş/8, ḫalḳ şekildi 17tkş/5,
alay: alay bolsa 22tkş/4,
tartıp:balalıḳnan tartıp 54tkş/6

747 *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 435.
748 Janos Eckmann, *a.g.e.*, s.128.

hem: Bāṭır Şābdándın ėki türli ṣūratın hem özimizdin resmîmizni 20[tkş]/11

birlen: ‘ibretlenmek birlen 21[tkş]/6

birle: Asya birle Afriḳa ḳıṭ‘asında 23[tkş]/15

mėn: ġāfillik mėn ötkersen̄g bu künlerdi 7[tkş]/7

taba: alġa taba 6[tkş]/7

yāki:bir muḫtāc ādam yāki bir dīvāne 55[tkş]/13

yana: yana bar iliktirik çıraḳ dėgen 16[tkş]/1

ḳına:capar imiş ‘avret yėrin ḳına 23[tkş]/12

ḳana:barıp ḳalġanın ḳana bilüp ḳalur ėdi 54[tkş]/17

şolay:al-ḥāṣıl şolay bolup 54[tkş]/17

al-ḥāṣıl: al-ḥāṣıl şolay bolup 54[tkş]/17

da: şunça mertebeli bolsa da 55[tkş]/9

kez: bir kez orunda olturup 21[tkş]/11

… bolsun …bolsun55[tkş]/15, 55[tkş]/16

Tespit edilen bu edatlardan yalnızca üçün, sebep, ḳına (ġına), da, yana (cana), mėn (menen), şekildi (şekildū̄) tartıp SKYD’de kullanılmaktadır.[749]

1.3.2.5. Eserin Söz Varlığı

1914 yılında Osmonaalı Sıdıkov tarafından Ufa’da kaleme alınmış olan *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye* adlı eserin söz varlığına ilişkin olarak tespit edilen önemli hususlar burada tasnif edilmiştir. Türkçe sözcüklerin bir kısmının tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki şekilleri bir arada bulunmaktadır. Bir sözcük farklı iki lehçede aynı yazıma sahipse her iki lehçede de gösterilmiştir. Arapça ve Farsça kelimeler istisnalar haricinde asıllarına uygun olarak yazılmıştır.

Aşağıdaki tabloda yer alan Türkçe kelimeler Müşterek Doğu Türkçesine uygun bir imla ile yazılmışlardır. Bu kelimelerin tümü SKYD’de kullanılmaktadır. Ancak Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır.

Kelimeler	Kelimelerin *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*’de Geçtiği Yerler

[749] Kalmamat Kulamshayev, *Kırgız Türkçesinde Çekim Edatları*, Bişkek 2011; *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 476.

aġa	5tkṣ/19
aldu	54tkṣ/16, 55tkṣ/16, 55tkṣ/18, 55tkṣ/20, 54tkṣ/12, 55tkṣ/13
ana	22tkṣ/11
andın	22tkṣ/1, 51 tkṣ/13, 51 tkṣ/16, 55 tkṣ/15, 17 tkṣ/6
anın̄g	52tkṣ/15, 55 tkṣ/6
anıñ	20 tkṣ/4, 20 tkṣ/4, 21 tkṣ/18, 22tkṣ/15, 22tkṣ/19
ay-	17tkṣ/8
bahadur	20 tkṣ/7
baḳ-	5 tkṣ/3
birle	23 tkṣ/15
birlen	16 tkṣ/6, 16 tkṣ/8, 16 tkṣ/10, 21 tkṣ/6, 3 tkṣ/14, 5 tkṣ/3, 5 tkṣ/6, 52tkṣ/20, 55 tkṣ/1, 55 tkṣ/11, 55 tkṣ/8
daḫı	17 tkṣ/9
dört	52tkṣ/10, 52tkṣ/15
ev	4 tkṣ/20
ḫātun	7tkṣ/9
ilgeri	16 tkṣ/15
imdi	23 tkṣ/3
ḳayu	21 tkṣ/16
körset-	20 tkṣ/5
ḳuvar-	7 tkṣ/8
munça	Çağ.
munça	16 tkṣ/14
neçe	21 tkṣ/11
nėçük	17 tkṣ/19, 21 tkṣ/1, 5 tkṣ/7
oġul	51 tkṣ/5, 51 tkṣ/6, 52tkṣ/10, 52tkṣ/15, 53 tkṣ/3, 54 tkṣ/1, 23 tkṣ/2, 4 tkṣ/10, 51 tkṣ/10, 51 tkṣ/12, 52tkṣ/15, 52tkṣ/18, 53 tkṣ/4, 51 tkṣ/16
ötker-	7 tkṣ/7

şığın-	3 tkş/2
şon̂gra	52 tkş/1
sözleş-	55 tkş/18
taġ	20 tkş/12
tānu-	52 tkş/20
taşla-	22 tkş/18
tebret-	22 tkş/9
tėk	16 tkş/19
tėve	16 tkş/4
tiriklik	23 tkş/8
tofraḳ	22 tkş/14
toġru	20 tkş/5
toḳta-	55 tkş/4, 55 tkş/13
toḳuz	53 tkş/3
töre	54 tkş/2
törtünçi	5 tkş/13
türli	20 tkş/11, 54 tkş/7, 4 tkş/18
uruġ	Çağ.
uşbu	22 tkş/12, 5 tkş/9, 23 tkş/4, 16 tkş/11
üçünçi	23 tkş/4, 5 tkş/15
üreş-	16 tkş/16
üzre	20/14
yaḫşı	21 tkş/6, 5 tkş/18, 55 tkş/9, 55 tkş/19, 7 tkş/5
yalanġaç	23 tkş/10
yalġan	17 tkş/19, 7 tkş/3
yalġuz	23 tkş/12, 51 tkş/17, 52 tkş/4, 52 tkş/9
yaman	5 tkş/18, 55 tkş/19, 7 tkş/5, 7 tkş/6
yamanlıḳ	54 tkş/7
yana	16 tkş/1, 16 tkş/7
yap-	23 tkş/11
yartı	5 tkş/5

yaş	21 tkş/11, 54 tkş/6
yaşa-	20 tkş/12
yat-	7 tkş/14, 16 tkş/14, 6 tkş/8, 7 tkş/13, 5/1, 7/12
yaz-	20 tkş/6, 5 tkş/11, 3 tkş/11
yer	5 tkş/5, 16 tkş/17, 5 tkş/2
yėr	22 tkş/13, 22 tkş/14, 23 tkş/12
yėrle-	52 tkş/18
yėryüzi	22 tkş/12
yeti	51 tkş/5
yetinçi	54 tkş/16
yıl	22 tkş/18, 22 tkş/6
yıldız	16 tkş/3
yigit	21 tkş/8
yoḳ	7 tkş/15, 55 tkş/10, 23 tkş/11, 55 tkş/11
yol	54 tkş/20, 55 tkş/15, 4 tkş/13, 5 tkş/20, 20 tkş/5
yoluḳ-	52 tkş/19
yorġa	55 tkş/11
yügür-	7 tkş/18
yür-	23 tkş/3, 23 tkş/11, 54 tkş/20
yürü-	17 tkş/17
yüz	3 tkş/8, 5 tkş/2

Aşağıdaki tabloda yer alan Türkçe kelimeler Tatar Türkçesinde geçtiği şekliyle yazılmışlardır. Bu kelimelerin tümü SKYD'de kullanılmaktadır. Ancak Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır.

Kelimeler	Kelimelerin *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de Geçtiği Yerler
alay	22tkş/4
ana	22 tkş/11

anıŋ̃g	52 tkş/15, 55 tkş/6
anıñ	20 tkş/4, 20 tkş/4, 21 tkş/18, 22 tkş/15, 22 tkş/19
ataklı	52 tkş/21
baḳ-	5 tkş/3
balçilik	54 tkş/2
başlıḳ	52 tkş/17, 54 tkş/4, 20 tkş/15
ėrtege	55 tkş/7, 55 tkş/20
ḳırtış	22 tkş/13
kiyümsiz	23 tkş/11
şıġın-	3 tkş/2
şular	16 tkş/6, 16 tkş/10, 23 tkş/3
şulay	54 tkş/18
taba	6 tkş/7
taşla-	22 tkş/18
tav	17 tkş/16, 5 tkş/3
türli	20 tkş/11, 54 tkş/7, 4 tkş/18
tüsli	23 tkş/9
yaḫşı	21 tkş/6, 5 tkş/18, 55 tkş/9, 55 tkş/19, 7 tkş/5
yalanġaç	23 tkş/10
yalġan	17 tkş/19, 7 tkş/3
yalġuzaḳ	16 tkş/12
yalḳav	17 tkş/15
yaman	5 tkş/18, 55 tkş/19, 7 tkş/5, 7 tkş/6
yamanlıḳ	54 tkş/7
yap-	23 tkş/11
yaz-	20 tkş/6, 5 tkş/11, 3 tkş/11
yėrle-	52 tkş/18

Aşağıdaki tabloda yer alan Türkçe kelimeler Kazak Türkçesinde geçtiği şekliyle yazılmışlardır. Bu kelimelerin tümü SKYD'de kullanılmaktadır. Ancak Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır.

Kelimeler	Kelimelerin *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de Geçtiği Yerler
alay	22 tkş/4
ana	22 tkş/11
baḳ-	5 tkş/3
bas-	16 tkş/7
kez-	4 tkş/20
ḳozġal-	6 tkş/1
körset-	20 tkş/5
ḳuvar-	7 tkş/8
künige	55 tkş/2
künüge	55 tkş/4
ötker-	7 tkş/7
toḳta-	55 tkş/4, 55 tkş/13

Aşağıdaki tabloda yer alan Türkçe kelimeler Tarihsel Batı Türkçesinde geçtiği şekliyle yazılmışlardır. Bu kelimelerin tümü SKYD'de kullanılmaktadır. Ancak Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır.

Kelimeler	Kelimelerin *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de Geçtiği Yerler
beŋgze-	4 tkş/14
bin-	5 tkş/3
biri	4 tkş/8, 54 tkş/13, 54 tkş/13, 54 tkş/14, 54 tkş/15, 54 tkş/15, 54 tkş/15, 54 tkş/15, 54 tkş/20, 54 tkş/3, 54 tkş/3, 54 tkş/4, 54 tkş/4, 54 tkş/20
bütün	4 tkş/16
şunlar	21 tkş/4
toplaş-	54 tkş/20

yıldız	16 tkş/3

Osmonaalı Sıdıkov Kırgızistan'ın kuzeyinde doğup büyüdüğü için kuzey ağzıyla konuşmaktadır. Eserin söz varlığına kuzey ağzının özelliklerinin yansıdığı görülmektedir. *ėmes* kelimesi, *ėmez* (7 tkş/10, 7 tkş/5) şeklinde yazılmıştır. z~s nöbetleşmesi kuzey ağzının tipik ses özelliklerindendir.[750] *talı-* (22 tkş/8, 20 tkş/8) fiili de kuzeyde kullanılan ve SKYD'de olmayan bir kelimedir.

Özbek Türkçesinden bir kelime var: şunça (17 tkş/11, 55 tkş/9)

Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye'de yer alan ve Türkçe isim ve fiillerden oluşan birleşik fiiller aşağıdaki gibidir.Bunlardan *ülken ėt-* ve *yarıḳ ėt-*birleşik fiilleri SKYD'de kullanılmaz. Diğerleri, Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerinde uyarlanmış olarak kullanılmaktadır.

Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye	Kelimelerin *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de Geçtiği Yerler
ayaḳ bas-	6tkş/7
başına yamanlıḳ kel-	54tkş/7
ḫanlık ḳıl-	16tkş/15
ḳol ḳūşur-	3tkş/16
ḳolġa al-	6tkş/2
ḳuru ḳal-	17tkş/18
moyunġa al-	20tkş/10
soḳur ḳıl-	6tkş/13
suraḳ ḳıl-	16tkş/17
tiriklik kıl-	23tkş/8
ülken ėt-	16tkş/4
yarıḳ ėt-	16tkş/2
yolġa tüş-	55tkş/15

[750] bk. B.M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.79-80.

Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye'de geçen Türkçe kalıplaşmış ifadeler ve ikilemeler aşağıdaki gibidir. *curut atası, tüp ata* kelime grupları SKYD'de yaşamamaktadır. Diğerleri Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır.

Eserde geçen İkileme ve Kalıp İfadeler	Geçtiği Yerler
açıḳ yüzli	7[tkş]/4
ata baba	4[tkş]/12, 22[tkş]/7
bütün bütün	4[tkş]/16
curut atası	51[tkş]/15
cürekinde ot bar	2[tkş]1/7
nėçen nėçe	4[tkş]/2, 4[tkş]/4
tüp ata	4[tkş]/7
türküm türküm	4[tkş]/17
türli türli	4[tkş]/18
yerdiñ yüzü	5[tkş]/2
yoġu da yoḳ	55[tkş]/10
bir türli	

TKŞ'de yaklaşık 151 Arapça alıntı kelime mevcuttur.Bunlardan 40 kadar kelime bugün SKYD'de yaşamamaktadır. Diğer kelimeler Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmış olarak kullanılmaktadır. Tabloda kelimelerin *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye* ve SKYD'de geçen şekilleri bir arada gösterilmiştir.

SKYD	*Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*	Kelimelerin *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de Geçtiği Yerler
-	'aded	55 [tkş] /9
-	'afv	3 [tkş] /16

akıl	‘aḳl	4 tkş /15
-	‘ām	17 tkş /5
Arap	‘arab	23 tkş /17
āşık	‘āşıḳ	54 tkş /14
-	‘avret	23 tkş /12, 23 tkş /11
aziz	‘azīz	7 tkş /17
?	‘azrā’īl	22tkş/14
-	‘azze	20 tkş /2
adil	‘ġādil	7 tkş /20
ilim	‘ilm	21 tkş /8, 7/20
	‘izzet	52 tkş /1
ömür	‘ömr	55 tkş /1, 22 tkş /18, 54 tkş /10
adep	ādāb	3 tkş /14
adam	ādam	16 tkş /10, 4 tkş /16, 4 tkş /19, 5tkş /1, 5 tkş /2, 23 tkş /13, 54 tkş /12, 55 tkş /13, 55 tkş /5, 55 tkş /6, 7 tkş /9
aḳırı	āḫırı	16 tkş /19, 21 tkş /13
aḳıret	āḫiret	7 tkş /4
aḳmaḳ	aḥmaḳ	21 tkş /5
abal	aḥvāl	55 tkş /1, 6 tkş /4
alla	allah	20 tkş /2, 3 tkş /2, 7 tkş /16, 20 tkş /5
-	āṣār	55 tkş /10
-	aṭraf	6 tkş /20, 7 tkş /2
oluya	avlıyā	4 tkş /12
obal	avval	17 tkş /9, 3 tkş /18
-	ba‘żı	23 tkş /12
bāḳı	bāḳī	22 tkş /19
beden	beden	17 tkş /4
bale	belā	6 tkş /15
-	beyān	52 tkş /18, 20 tkş /14, 22 tkş /6
-	binā	52 tkş /8

coop	cavāb	54 tkş /7
capā	cefā	17 tkş /11, 17 tkş /10
-	cell	20 tkş /2
cennet	cennet	3 tkş /6, 22 tkş /17
cin	cin	55 tkş /18
dōran	davran	16 tkş /17
dȏlöt	devlet	21 tkş /4, 3 tkş /3, 3 tkş /7, 51 tkş /9
dōr	devr	52 tkş /4
din	dīn	5 tkş /20, 22 tkş /3, 7 tkş /15, 52tkş /1, 4 tkş /18
duba	du‘ā	5 tkş /10
düynö	dünyā	54 tkş /8, 22tkş /18, 54 tkş /6, 22tkş /19
-	*eşārīni*	52tkş /5, 52/6
obal	evvel	21 tkş /16, 22tkş /1, 21 tkş /14, 21 tkş /12
-	evvelā	17 tkş /5
payda	fā’ide	21 tkş /9
-	faḳīr	5 tkş /12
pāni	fānі	22tkş /18
	farḳ	5 tkş /18
baleket	felāket	23 tkş /1, 21 tkş /4
-	fenn	7 tkş /19
pikir	fikr	4 tkş /15
ḳapıl	ġāfil	52tkş /20
-	ġāfilet	6 tkş /5
ḳarıp	ġārīb	5 tkş /10
ḳazal	ġazal	55 tkş /1
kabar	ḫaber	21 tkş /5
ācı	ḥācı	55 tkş /8
?	ḥadīṯ	6 tkş /18
al	ḥāl	23 tkş /8, 17 tkş /20, 4 tkş /11, 5 tkş /7
kalk	ḫalḳ	16 tkş /18, 17 tkş /5, 23 tkş /9, 55 tkş /3, 6 tkş /19, 23 tkş /10, 23 tkş /3, 54 tkş /19, 21 tkş /2,

		16 tkş /8 22tkş /2
?	ḥamd	20 tkş /2
areket	ḥareket	20 tkş /8
	ḥāsıl	21 tkş /7
azır	ḥaşır	52tkş /16, 55 tkş /6
-	ḫātim	52tkş /6
azır	ḥāzır	51 tkş /16, 20 tkş /15
aziret	ḥazret	22tkş /10, 22tkş /11, 22tkş /20, 22tkş /13
esep	ḥesāb	16 tkş /19
ḳızmat	ḫıdmet	20 tkş /8, 22tkş /6, 7 tkş /15, 7 tkş /3, 20 tkş /10
ḳızmat	ḫıẕmet	52tkş /1
?	ḥūr	3 tkş /10
-	ḥürriyet	6 tkş /11, 6 tkş /20
ılayıḳ	ılayıḳ	17 tkş /3
ıntımaḳ	ıntımaḳ	6 tkş /16, 6 tkş /9
?	ictiḥād	7 tkş /11
ıḳıbal	ikbāl	20 tkş /5
ıman	īmān	3 tkş /4, 3 tkş /9
-	ism	52tkş /5, 23 tkş /4
ḳabır	ḳabr	22tkş /16, 22tkş /17
kabıl	ḳabūl	3 tkş /15
-	ḳadar	20 tkş /15, 54 tkş /19,55 tkş /19
ḳadır	ḳadīr	7 tkş /16
ḳadır	ḳadr; ḳadır	55 tkş /8; 55 tkş /12
ḳalem	ḳalem	3 tkş /11
ḳōm	ḳavm	21 tkş /2
kesip	kesb	54 tkş /2, 21 tkş /3, 54 tkş /3
ḳıssa	ḳıṣṣa	4 tkş /4
ḳımbat	ḳıymat	16 tkş /6
kitep	kitāb	16 tkş /7, 20 tkş /6, 22tkş /5
ḳumar	ḳumar	54 tkş /15

-	ḳuṣūr	3 tkş /13
Ilaḳap, laḳap	lāḳab	22tkş /15
-	leẕẕāt	5 tkş /6
-	likin	23 tkş /11
mālımat	ma‘lūmat	16 tkş /9
-	ma‘rifet	21 tkş /7, 7 tkş /19
-	ma‘rūf	16 tkş /8
maḳsat	maḳṣūd	17 tkş /1
mal	māl	54 tkş /15, 54 tkş /2, 55 tkş /20, 55 tkş /4, 55 tkş /5, 54 tkş /15, 55 tkş /6
mansap	manṣıb	51 tkş /15
marḳum	marḥūm	5 tkş /17
mazaḳ	mazaḳ	6 tkş /10
medet	meded	7 tkş /16
medirese	medrese	52tkş /2, 52tkş /8, 52tkş /7, 52tkş /4
mertebe	mertebe	54 tkş /9
-	meşelā	22tkş /2
-	millet	7 tkş /18, 52tkş /13, 52tkş /11, 2tkş /1, 7 tkş /12, 7 tkş /3
moldo	mollā	52tkş /5
muḳtaç	muḫtāc	54 tkş /13, 55/13
busurman	musulman	20 tkş /4, 22tkş /2
-	müderris	52tkş /2
-	nesl	4 tkş /6
nur	nūr	3 tkş /8
nusḳa	nüsḫa	3 tkş /11
ōḳat	ōḳat	21 tkş /3
payda	payda	23 tkş /1
ıraḳmat	raḥmet	20 tkş /2
-	re’s	52tkş /11
-	resm	20 tkş /11
uruḳsat	ruḫsāt	6 tkş /11

sap	ṣāf	22^{tkş}/16
saḳaba	ṣaḥābe	20 ^{tkş}/4
salam	salām	20 ^{tkş}/3
saltanat	saltanat	55 ^{tkş}/17
sapar	sefer	54 ^{tkş}/19
sayran	seyrān	22^{tkş}/17
sayaḳ	seyyāḥ	4 ^{tkş}/14
sultan	sulṭān	4 ^{tkş}/9
süröt	ṣūrat	20 ^{tkş}/11
-	şahādet	52 ^{tkş}/6
şarıp	şarīf	52^{tkş}/5
tāla	ta‘alā	20 ^{tkş}/5
tamam	tamām	23 ^{tkş}/2
tarap	tarab	16 ^{tkş}/9
tarıh	tārīḫ	21 ^{tkş}/1, 21 ^{tkş}/10, 21 ^{tkş}/13, 21 ^{tkş}/13, 21 ^{tkş}/8, 22^{tkş}/3, 3 ^{tkş}/18, 4 ^{tkş}/1, 4 ^{tkş}/11, 5 ^{tkş}/9, 5 ^{tkş}/6, 4 ^{tkş}/5, 5 ^{tkş}/8, 4 ^{tkş}/3, 21 ^{tkş}/16, 21 ^{tkş}/9
-	tavzīḥ	52^{tkş}/3
?	tefekkür	6 ^{tkş}/3
-	telḫīṣ	52^{tkş}/3
tartip	tertīb	21 ^{tkş}/17, 21 ^{tkş}/18
talap	ṭalep	5 ^{tkş}/10
tarap	ṭarab	52^{tkş}/7, 52^{tkş}/8
-	ṭufān	23 ^{tkş}/1
usul	uṣūl	52^{tkş}/3, 52^{tkş}/3
ümöt/ümmöt	ümmet	22^{tkş}/9, 23 ^{tkş}/2, 20 ^{tkş}/4
baḳşı?	vaḫşī	23 ^{tkş}/8
ubaḳıt	vaḳt	6 ^{tkş}/1, 51 ^{tkş}/6, 21 ^{tkş}/14
-	ve	20 ^{tkş}/2, 20 ^{tkş}/3, 20 ^{tkş}/4, 20 ^{tkş}/4, 20 ^{tkş}/4, 52^{tkş}/3
-	ya‘nī	52^{tkş}/3, 55 ^{tkş}/10

zaman	zamān	3 tkş /7, 21 tkş /12, 51 tkş /14
zat	ẕāt	22tkş /12, 52tkş /13, 7 tkş /20, 23 tkş /4
-	ẕihn	4 tkş /15

Farsça alıntı yaklaşık 35 kelime mevcuttur. Bunlardan 7'si bugün SKYD'de kullanılmamaktadır. Diğer kelimeler Kırgız Türkçesinin ses hususiyetleri uyarlanmış olarak bugün de kullanılmaktadır.

SKYD	*Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*	Kelimelerin *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'da Geçtiği Yerler
arzan	arsan	16 tkş /6
baḳıt	baḫt	3 tkş /5, 3 tkş /7
beker	bė-kār	7 tkş /13, 7 tkş /14
balkim	belki	22 tkş /14
cān	cahān; cihān	20 tkş /7; 4 tkş /14
can	cān	4 tkş /4, 4 tkş /9
cay	cāy; yāy	3 tkş /9; 4 tkş /12
dastan	dasdan; dastān	5 tkş /11; 21 tkş /15, 22 tkş /6
dubana	dīvāne	55 tkş /13, 55 tkş /18
dürbü	dürbü	5 tkş /3
eger	eger	3 tkş /15, 6 tkş /16, 6 tkş /9
kiripter	giriftār ; giribtār	21 tkş /4; 54 tkş /7
kabar-dar	ḫaber-dār	21 tkş /5
-	hem	20 tkş /11, 20 tkş /7, 21 tkş /15, 21 tkş /8, 52tkş/20, 54 tkş /3, 54 tkş /8, 55 tkş /3
ar	her	16 tkş /9, 17 tkş /13, 17 tkş /18, 21 tkş /17, 5 tkş /14, 6 tkş /2
kup	ḫūb	5 tkş /8
önör	hüner	16 tkş /11, 16 tkş /5, 16 tkş /8, 17 tkş /1, 17 tkş/9, 21 tkş /3, 17 tkş /18, 17 tkş /2, 17 tkş /6
kem	kem	16 tkş /20
-	ki	7 tkş /19, 7 tkş /20, 7 tkş /3

nādandıḳ	nādānlıḳ	16 ^{tkş} /13, 16 ^{tkş} /20, 6 ^{tkş} /13, 17 ^{tkş} /11
-	nāme	52 ^{tkş} /6
padışa	pādışāh; badışalıḳ	7 ^{tkş} /1, 6 ^{tkş} /11; 17 ^{tkş} /14
payġambar	payġambar	20 ^{tkş} /3, 6 ^{tkş} /18, 4 ^{tkş} /13
-	ṣūz	7 ^{tkş} /6
-	şādman	20 ^{tkş} /6
-	şādmāniye	5 ^{tkş} /9
şakirt	şākird	52 ^{tkş} /3
şār	şehr	16 ^{tkş} /2, 17 ^{tkş} /12, 54 ^{tkş} /18, 22 ^{tkş} /17, 51 ^{tkş} /15, 4 ^{tkş} /20
ten	ten	17 ^{tkş} /4
ustat	üstāẕ	52 ^{tkş} /13
cadıger	yād-gār; yād-ger	22 ^{tkş} /8; 20 ^{tkş} /7
caki	yaki	55 ^{tkş} /13
-	zercīn	5 ^{tkş}/5
zından	zinden	5 ^{tkş} /1

SKYD'de Farsça kurala göre üretilmiş tamlamalar kullanılmamaktadır. Yalnızca 'ḥażret' kelimesi, din büyüklerine duyulan saygının ifadesi olarak bu kişilerin isimlerinin önüne, Farsça tamlamalarda kullanılan izafet kesresi ile birlikte kalıplaşmış olarak getirilir: 'azireti pir'[751] vb. Bu tür kullanımlarda 'azireti' ifadesi kalıplaşmış olarak bir sıfat görevinde kullanılır.

Tamlamalar	*Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de Geçtiği Yerler
cahān-ı ṣoñ	20^{tkş}/7
ḫażret-i 'azrā'īl	22^{tkş}/13
ḫażret-i Ādem	22^{tkş}/10
ḫażret-i Ḥavvā	22^{tkş}/11

[751] *Kırgız Tilinin Sözdügü*, s.38.

ḥażret-i nuḥ	22[tkş]/20
millet-i re’s	52[tkş]/11
ṭufān-ı sū	23[tkş]/1
uṣūl-itelḫīş	52[tkş]/3
uṣūl-i tavzīḥ	52[tkş]/3

Arapça isim ve Türkçe fiilden oluşan birleşik fillerde aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Bu birleşik fiillerden ‘aḳl fikr ötkerlen-, ‘izzet ḳıl-, ġāfil ḳal-, ġāfiletke çümül-,giriftār bol-; giribtār bol-, ḥāsıl ḳıl-, ḥaşır bol-, ḫātim ḳıl-,ḳabūl kör-, muḥtāclıḳın çıḳar-,seyrān ḳıl-, şehr sal-, tamām bol-, tefekkür ḳıl-, yād-ger ḳal- ; yād-gār ḳal- ve ẕihni art- fiilleri SKYD’de kullanılmaz. 29 birleşik fiilden 16’sının kullanılmadığı görülmektedir. Bütün söz varlığı içinde SKYD ile eser arasında en büyük farkın bu birleşik fiiller olduğu görülmektedir.

Birleşik Fiiller	***Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*’de Geçtiği Yerler**
‘aḳl fikr ötkerlen-	4[tkş]/15
‘izzet ḳıl-	52[tkş]/1
cefā kör-	17[tkş]/11
dasdanḳıl-; dastān ḳıl-	5[tkş]/11; 21[tkş]/15, 22[tkş]/6
davran sür-	16[tkş]/18
dünyādan öt-	54[tkş]/6
ġāfil ḳal-	52[tkş]/20
ġāfiletke çümül-	6[tkş]/5
giriftār bol-; giribtār bol-	21[tkş]/4; 54[tkş]/7
ḫaber-dār bol-	21[tkş]/5
ḥareket ḳıl-	20[tkş]/8
ḥāsıl ḳıl-	21[tkş]/7
ḥaşır bol-	55[tkş]/6
ḫātim ḳıl-	52[tkş]/6
hünerlerge kir-	17[tkş]/6
ḳabūl kör-	3[tkş]/15
kesb ḳıldır-	54[tkş]/2

maḳṣūdına cėt-	17[tkş]/1
mazaḳ ḳıl-	6[tkş]/10
meded bėr-	7[tkş]/16
muḥtāclıḳın çıḳar-	55[tkş]/14
payda bol-	23[tkş]/1
seyrān ḳıl-	22[tkş]/17
şehr sal-	17[tkş]/12
tamām bol-	23[tkş]/2
tefekkür ḳıl-	6[tkş]/3
ṭalep ḳıl-	5[tkş]/10
yād-ger ḳal- ; yād-gār ḳal-	20[tkş]/7; 22[tkş]/8
ẕihni art-	4[tkş]/15

Eserin incelenen kısmında geçen Arapça gramer kurallarına oluşturulmuş kelime grupları da yer almaktadır. Bu kelime grupları bugün SKYD'de yer almamaktadır.

İbareler	*Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'deGeçtiği Yerler
‘alel-ḥuṣūṣ	5 [tkş] /5
aġuẕubillah	3 [tkş] /1
al-ḥāṣıl	54 [tkş] /17
ammā ba‘dü	20[tkş]/6
bā-ḳalāyıḳ	7 [tkş] /15
bilmillahirraḥmaniraḥīm	20 [tkş] /1
bismillah	3 [tkş] /1
e’s-selāmü ‘aleyküm	7[tkş]/17
el-ḫayrāt mine’l-īmān	6[tkş]/17
ṣallalahu ‘aleyhi ve’sellem	20[tkş]/3

TKŞ'de geçen ve Rus dili aracılığı ile Kırgız Türkçesine giren alıntı terimler aşağıdaki gibidir. Bu terimlerin tümü SKYD'de yaşamaktadır. Fakat 'münöt' kelimesi dışında hiçbir terimde Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uygunluk bulunmamaktadır.

SKYD	**Kelimeler**	***Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye'de* Geçtiği Yerler**
jurnal	curnal	16[tkş]/9
-	ḥürriyet	6[tkş]/11
elektr	iliktirik	16[tkş]/1
gazeta	kezit	16[tkş]/9
manifest	manifest	6[tkş]/19, 7[tkş]/1
million	milyon	5[tkş]/7
münöt	minut	16[tkş]/2
negr	nėġır	23[tkş]/10
partiya	partiya	6[tkş]/15
zavot	ṣavot	16[tkş]/5, 54[tkş]/2
teleskop	teriskof	16[tkş]/3

Eserde çeşitli boy ve millet isimleri de geçmektedir. Bunlardan Kırgız, Kazak, Nogoy, Arap gibi az sayıdaki isimde herhangi bir değişiklik olmazken büyük bir kısmı bugün SKYD'de kullanılmamaktadır ve bu isimlerde görülen değişiklikte Rusçanın tesiri açıkça görülmektedir.

SKYD	**TKŞ'de Geçen Kavım ve Boy Adları**	***Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye'de* Geçtiği Yerler**
Arap	'Arablar	23[tkş]/17
İvrit	'İbrānī	23[tkş]/16
Assiriyalık	Aṣurī	23[tkş]/15
Azıḳ	Azıḳ	22[tkş]/4
Çerik	Çėrik	22[tkş]/4

Armeniyan	Ermeni	23 ^{tkş} /17
Finikelik	Finikeli	23^{tkş}/16
Ḳalmaḳ	Ḳalmaḳ	16^{tkş}/16
Ḳazaḳ	Ḳazaḳ	4^{tkş}/5, 6^{tkş}/3
Haldiyalık	Keldānī	23^{tkş}/16
Ḳırġız	Ḳırġız	4^{tkş}/5, 6^{tkş}/3
Egipettik	Mısırlı	23^{tkş}/15
Noġoy	Noġoy	4^{tkş}/5
Ṣarbaġış	Ṣarbaġış	20^{tkş}/12, 22^{tkş}/4
Ṣart	Ṣart	4^{tkş}/5
Sayaḳ	Sayaḳ	22^{tkş}/4
Ṣolto	Ṣolta	20^{tkş}/12, 22^{tkş}/4
Assiri	Süryānī	23^{tkş}/16
İvrit	Yahūdī	23^{tkş}/16

TKŞ'de geçen şahıs isimleri aşağıdaki gibidir. Bunların bir kısmı Arapçadır. Arapça olanların asıllarına uygun bir imlâ ile yazıldığı görülmektedir.

TKŞ'de Geçen Kişi İsimleri	***Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye'de* Geçtiği Yerler**
'Aṣāmi'd-dīn	54^{tkş}/1
Abābilde	5^{tkş}/16
Abılay	51^{tkş}/6
Ādem	22^{tkş}/15, 22^{tkş}/16
Amāni'd-dīn	54^{tkş}/1
Atake	51^{tkş}/5, 52^{tkş}/17
Babaḫān	51^{tkş}/10
Balbıḳ	51^{tkş}/12
Balḳı Bėk	51^{tkş}/15
Bāṭır Ḥācı	55^{tkş}/8
Bay Suvan	51^{tkş}/13
Bayşükür	51^{tkş}/6

Bėk ‘Alī	51^{tkş}/12
Bola Keldi	51^{tkş}/18
Cāmbay	51^{tkş}/8
Canṣarı	51^{tkş}/8
Cantay	53^{tkş}/1, 52^{tkş}/14
Cantaylı	52^{tkş}/9
Çėrikçi Ėr Temir	5^{tkş}/15
Çıbay	53^{tkş}/1, 53^{tkş}/3
Çınĝķış	51^{tkş}/14
Çüke	51^{tkş}/11
Dalbay	52^{tkş}/15
Dewlet	51^{tkş}/11
Ėrkim Bay	52^{tkş}/12
Folat Temir	5^{tkş}/13
Ḥācı Bay	52^{tkş}/10
Ḫām	23^{tkş}/5
Ḫāna Şāh	51^{tkş}/9
Ḫara Ḫan	4^{tkş}/10
Ḥavvā	22^{tkş}/16
Ḫuday Mėnde	51^{tkş}/7
Ḫudāyār	51^{tkş}/15
İbn Canķaraç	51^{tkş}/13
İsḥāķ	53^{tkş}/3
Ķalça	52^{tkş}/10
Ķara Bėk	51^{tkş}/6
Ķarabėk	52^{tkş}/14
Kemeli‘d-dīn	54^{tkş}/1
Ķulaṭay	51^{tkş}/8
Ķulmėt Molla	51^{tkş}/15
Ķulṣarı	51^{tkş}/8
Ķuluke	51^{tkş}/11
Ķuz Ḫan	4^{tkş}/8
Mamıt Ķul	5^{tkş}/13
Mamut Ḥācı	53^{tkş}/1
Marķozu	52^{tkş}/14

Mırza Bay	51^{tkş}/15
Mollā ‘Ömer ‘Alī	52^{tkş}/11
Molla Seyyid Ġāşı Çınĝķış	51^{tkş}/14
Moltoy	52^{tkş}/14
Monġol Ḫan	4^{tkş}/10
Muḥammed Muṣtafā	20^{tkş}/3
Murşalı	53^{tkş}/1
Nurbay	51^{tkş}/10
Ōġambay	52^{tkş}/12
Ōġambay	52^{tkş}/12
Şake	52^{tkş}/11
Sām	23^{tkş}/5, 23^{tkş}/14
Şarsı Tülkü	51^{tkş}/4
Şarṭay	51^{tkş}/7, 52^{tkş}/9
Şarṭay	
Satıp Aldı	51^{tkş}/5
Şavırambay	51^{tkş}/16
Serke Bay	52^{tkş}/11
Şolṭanoy	51^{tkş}/5
Şūfī Bėk	51^{tkş}/9
Şulṭambay Molla	54^{tkş}/1
Sulṭān	52^{tkş}/16
Surġur Oġul	51^{tkş}/5
Şābdān	54^{tkş}/4
Şabdan Bāṭır	54^{tkş}/1
Şaralday	52^{tkş}/15
ŞarīfNecmü’d-dīn Damollā	52^{tkş}/5
Taşdam Bėk	51^{tkş}/6
Taşdan Bėk	51^{tkş}/13
Taylaķ	51^{tkş}/7
Toķmoķ	51^{tkş}/16
Toyfolaṭ	52^{tkş}/21
Töle	51^{tkş}/13
Turdubay	51^{tkş}/10
Ṭınay	51^{tkş}/3, 51^{tkş}/4
Üsöy	51^{tkş}/10

Yāfes	23^{tkş}/5
Yangisī	51^{tkş}/6

Eserde geçen coğrafi yer isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. TKŞ ile karşılaştırıldığında SKYD'de bazı isimlerin değiştiği görülmektedir. *Afrika*, *Amerika* gibi isimler aynı şekilde kalırken *Asya* ve *Cidde* gibi isimlerde ses değişikliği olmuştur. *Serendib* ismiyse bırakılmış ve yerine Sri-Lanka ismi geçmiştir.

SKYD	**TKŞ'de Geçen Ülke ve Yer Adları**	***Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye'de* Geçtiği Yerler**
Afrika	Afriḳa	23^{tkş}/15, 23^{tkş}/7
Amerika	Amerike	23^{tkş}/7
Aziya	Asya	23/15, 23/7
Cidda	Cidde	22^{tkş}/17
İndiya	Hindstān	23^{tkş}/7
Kiçi Kemin	Kiçi Kemin	52^{tkş}/17
Borborduk Aziya	Orta Asya	52^{tkş}/4
Şri-Lanka	Serendib	22^{tkş}/16
Tyan-Şan	Tiyan-Şan	20^{tkş}/12

Osmonaalı Sıdıkov, Rusça "parovoz" kelimesinin yerine "ot araba" kelimesini kullanmıştır. Ayrıca Atay Ogonbayev'in "Oy bulbul" adlı ırında geçen "kerimopon ündönüp" deyişi Sıdıkov tarafından da kullanılmıştır hatta o, bu kelimeyi ilk kullananlardandır. Şabdan Baatır'ın sözlerinin ne kadar etkileyici olduğunu ifade etmek için "elektrik kubatı, ar sözünde bar ele (elektirik kuvveti, her sözünde var idi)" deyişini kullanılmıştır.[752] Metnin incelenen kısmında bu tür bir kullanıma rastlanmamakla birlikte 20. Yüzyılın başlarında Kırgız yazar ve şairlerinin, modern terim ve kavramları halk edebiyatındaki benzetme unsurlarından biri olarak kullanmaları dikkat çekicidir.

[752] Kaçkınbay Artıkbayev, *a.g.e.,* s. 34.

Farklı Türk lehçelerinin bir arada kullanılmasından kaynaklandığı düşünülen bir durum da farklı lehçelerin özelliklerini taşıyan Türkçe kelimelerin ortaya çıkmasıdır. Aşağıdaki kelimeler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ancak bunlarda yazım yanlışlarının olabilme ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Kelimeler	Kelimelerin *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de Geçtiği Yerler
ḳarḳış	7[tkş]/8
kėlün	23[tkş]/2
ḳına	23[tkş]/13
ötkerlen-	4[tkş]/15
tūḫan	6[tkş]/1, 6[tkş]/3, 7[tkş]/11, 20[tkş]/8, 5 [tkş]/20
ṭalablan-	7 [tkş]/20
yalḳan	3 [tkş]/3, 3 [tkş]/5, 3 [tkş]/8
yarıḳ	16 [tkş]/2, 22 [tkş]/19
yat-	16[tkş]/12, 55[tkş]/12
cetkür-	20/15
cėyüci	23/13
fiye	
cürüşdür-	22/7
bāru	7/19
kemü-	54/10
yarıḳ	16/2, 22/19

Aşağıdaki kelimeler tam olarak okunamadı. Bu kelimelerde yazım yanlışı olması da muhtemeldir.

Kelimeler	Kelimelerin *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye'de* Geçtiği Yerler
uġum	20[tkş]/13
üreş-	16[tkş]/16
tiris	17[tkş]/8
tuġrulı	54[tkş]/8

1.3.3. Elifba yā ki Töte Oḳuw (İşenaalı Arabayev)

1.3.3.1. Çeviriyazılı Metin

2.1. bir ėki söz:
2.2. ḳırġız ve ḳazaḳ balalarına anṣatlıḳ bolsun içün bu elifbānı öz şīvelerinde
2.3. tertīb ėtdik. çünki anasından yaña ayrılġan yaş balalarġa, evvelden işitme-
2.4. gen ve söylemegen bir şīve içün yazılġan elifbānıñ şaḳṭayıġına ḳıwanlıḳ körseteçegi
2.5. biliglidir.ta'līm ve tedrīsde ana tilin çėt tillerge taḳdīm ėtüwni ḳadr-i cengillik
2.6. körsetse, balanıñ öz şīvesi ile derkse başlawda şol ḳadar anṣat maḳsūdḳa
2.7. irişdiredir. bu elifbā uṣūl-i ṣavtiye ile tertīb ėtildi. mu'allim efendiler elbetde diḳḳat
2.8. ėterler. tedrīs aṣnasında ḳaṭırġaġa başılġan müteḥarrik elifbālar ve ağaçdan yaṣalġan
2.9. mücessem elifbālar isti'māl ėtilsebėk köp fā'ideler körileceki şübhesizdir.elifbā
2.10. başlaġan balalar yaña oḳuw yolına kirüwçiler bolġanlıḳtan, anlarġa evvelgi künlerde
2.11. öñ ḥarfler körsetilmiyçi; belki anlarnı ḳızıḳsındıra ṭurġan ḥikāyeler; oḳuw ve yazuwnıñ
2.12. fā'ide ve kėrekligin añlata turġan nerseler söylew ile ötkerilürge tiyüşdir.
2.13. bu elifbānı tertīb ve neşrden maḳṣūdımız ḳazaḳça ders kitābların yetişdirüwge
2.14. muḳaddime yasaw tügildir.belki ḳırġız ve ḳazaḳ balaların özleri bilgen ve eyeleşken
2.15. bir yol ile anlarnı ürkütmeyçi ve yalıḳdırmıyçı ġına, 'ilm dünyāsına bara ṭurġan
2.16. ülken yollarnıñ birisi bolġan türk ve tatar şīvesine ayaḳ basdıruwdır. Şunıñ
2.17. içün bu elifbāda ḳırā'at-ı 'arabiyye içün tatarça elifbālardan birersiniñ

2.18. şuña maḥṣūṣ bolġan ḳısmın ta’ḳīb ėtilüw ma’lūm efendilerniñ öz iḫtiyārların
2.19. ṭapşırıldı.
2.20. uşbu elifbānı ve başḳa elifbādan ḳırā’at-ı ‘arabiyyeni tamām ėtkeç şakirdlerge ḳırā’at,
2.21. ‘ilm-i ḥāl, tārīḫ……. kibi derslerni tatar şīvesindegi kitāblardan
2.22. tedrīs ėterge tiyüşdir.
2.23. bu elifbādan soñ, ḳırġız ve ḳazaḳ tilindegi şi‘r ve ölenlerni, tārīḫī, milli

3.1. ve ḫayālī ḥikāyelerni bölüm bölüm ėtüp neşr ėterge ṭıruşacaḳmız. şolay ėtüp
3.2. yolġalup barġan ėski lüġatlarmızını şaḳlarġa, ve edebiyātımızını tirgizirge niyet ėtemiz.
3.3. mundan maḳṣūdımız da bėk köp ṣāf türkīçe sözlerge mālik bolġan uşbu şiveden
3.4. türkoloġlar (türk tilin ve tārīḫin tekşerüvçi ‘ālimler) ġa numūne ve ma’ḫaẕlar
3.5. ḥāżırlawdır. çünki yoġalġan pėk köp ṣāf türkīçe sözlerin, ḳırġız ve ḳazaḳ
3.6. tillerin tėkşirüw arḳasında ṭabılaçaġı şübhesizdir. Elbetde munday mühim neşriyāt
3.7. bėk köp ẕātlarnıñ himmet ve yardımlarına tevḳif ėtkenlikden, ḳırġız ve ḳazaḳça
3.8. şi‘rler, ölenler ve ṭabışmaḳlar, tārīḫī ve ḫayālī ḥikāyeler bilgen ẕātlarnıñbizge yazup
3.9. yiberüwlerin ötünebiz.
3.10. 15 Fėvral, 1911 yıl
3.11. Nāşirler ṭarafından mes’uliyyet ve da‘vā-yı ḥaḳḳ içün
3.12. Vekālet vėrilgen efendiler: İşen‘alī Arabayef
3.13. Ḥāfıẕ Sarksėkeyef

4eto/1. bismillahirraḥmanirraḥim
4eto/2. 1nçi ders
4eto/3. a b ab
4eto/4. b a ba
4eto/5. aba baba bab
4eto/6. ṭ aṭ ṭa
4eto/7. ṭap, ṭaba, baṭa, aṭap

4eto/8. 2nçi ders

4eto/9. ș aș ș șa

5eto/1. șa, așa, țașa, șaț, așaț, țaș, șap, baș, bașa

5eto/2. p, ap,p, pa

5eto/3. apa, bapa, țapa, țapap, țapaș, bapa, șaț, apa așaț, bapa șapa

5eto/4. țap, bapa aț șaț, apa aș așaț, bapa țaș țapa

5eto/5. 3nçi ders

5eto/6. y, ay, y, ya

5eto/7. bay, țay, șay, ayap, apay babay șay țașa, bapa

5eto/8. aya, țaș șaya babay țay șaț, bapa ayap șapa

5eto/9. 4nçi ders

5eto/10. ġ aġ ġ ġa

5eto/11. ġa, aġa, taġa, saġa, baġa, aġaġa babaġa, țaġ, baġ, șaġ

6eto/1. apaġa taġa șaț, aġa așaț, aġa țaġa țap

6eto/2. 5nçi ders

6eto/3. l al l la

6eto/4. la, bal, țal, ala bala, șala țala, pal țapal, balaġa, șalaġa

6eto/5. țașala, alașa, țalașa, țabala aġa bal al, apa bal țap

6eto/6. aġa bal al, apa bal țap, aġay țal șaț, balaġa bal șal

6eto/7. aġa țal țașala, ala aț țapal

6eto/8. 6nçı ders

6eto/9. n an n na

6eto/10. na, ana, țana, pana, nan, șan, țan, țaban, baġan, apa nan

6eto/11. șal, aġa șan șal, bala an șal, aġa baġan al, bala

6eto/12. șaban șal, bapa țaban șal

7eto/1.7nçi ders

7eto/2. o-u*

* bu orundağı vav medd üçündür.

7eto/3. bu, ṭu, ṣu, pu, ġu, lu, nu, oy, boy, ṭoy, ṣoy

7eto/4. oyan boya, ṣuya, ṣuwla, ṭuṣa, ṣuwġa, buġa, ṭula, obal

7eto/5. oṣal, uyaṭ oġan, buġan, oyan, ol bala, oṭ ṣala

7eto/6. on ṭana, ṭay baġuw ṭoy boluw, ṣuw ṣaluw, suwġa ṣal, ṭay

7eto/7. ṣoy, ṭop al, apa boṭa ṣal, ana ṣuw ṣal, baba suwġa

7eto/8. ṭal ṣal, apa ṭabaġa oṭ ṣal, aġa, ol bala oṣal

7eto/9.8nçi ders

7eto/10. d ad da

7eto/11. da, dala, dana, aġada, apada, balada, dop, dolu,duda ṭay

7eto/12. dalada, aṭ ṣalada, dop balada nan anada, bal apada bala

8eto/1. babada, apay dolu, dop dalada, ala ṭay aġaġa, doṣan

8eto/2.aġay ṭay al, doṣay bala boṭa ṣal, ṭapal aṭan dalada

8eto/3. alasa ṭay balada

8eto/4. 9nçı ders

8eto/5. ı bı*

8eto/6. ṭı, ṣı, pı, ġı, lı, nı, dı, yı, aṭı, ṣaṭı, baġı, ṭaġı

8eto/7.ṣalı, ṭalı, ṣabı, ṭaṣı, boyı, ṭobı, ṭolı, ṣuwlı, boyadı,

8eto/8. oyadı, ṭoyadı, odaġı, obalı, oṣalı, aġay bı ol

8eto/9. balanı ṭıy, bu ṭoy ṣıy, aṭı alasa, ṣatı ṭapal, aṣ

8to/10. tabaġı, ṣuwda ṣalı, ṣaġa ṭalı, ṭal ṣabaġı, ṣay ṭaṣı, boyı

8eto/11. ṭapal,aġay üy boyadı, apa oyuoyadı, aṭ dalada ṭoyadı

8to/12. ṭay ṭobı dalada, bala obalı anaġa, oṣal bala nadan boladı

8eto/13. bu bala biy boladı, aġa dalada ṭas oyadı

8eto/14. 10nçı ders

8eto/15. ķ aķ ķ ķa

9eto/1. ķa, baķ, ṭaķ, yaķ, naķ, ķaķ, oķ, oķa, ķoġa, tuķa, baķa,

9eto/2. taķa, ṣaķa, ayaķ, ṭabaķ, ķalaķ, ṣalaķ, ķabaķ, ķadaķ, ṣaķal,

9eto/3. baķal, baķan, ķun, suķ, buķa, ķan, ṭayaķ, ķoy, ķuṭan

9eto/4. ķosaķ, ķoy dalada, ṣaķa balada, ķoyan panada, ķoy baķ

*bundaġı ya ḥurūf-ı medden bolup okuladır.

9eto/5. ḳulaḳ ḳaṭadı, ayaḳbaṭadı, ṭabaḳ ḳalada, ḳoġa ṣuwda, bala

9eto/6. oḳuġan, bala ṣaḳanı aṭadı, baḳa ṣuwda boladı, ḳulun ṭay

9eto/7. boladı, ṭay ḳunan boladı, ḳunan dönen boladı, dönen aṭ

9eto/8. boladı, apa ḳonaḳ ḳonadı, aḳ boṭa dalada, ṭal ṭayaḳ babada,

9eto/9. ḳoy ḳosaġı dalada, aġa ḳol ḳan boladı, oḳuġan bala dana boladı

9eto/10.11nçi ders

9eto/11. s, as, s, sa

9eto/12. sa, bas, sal tüs, ḳus, sol, balası, ṣaḳası, ṭabası,

9to/13. aġası, ḳadası, alası, söyöl, ṭopas ṣay ṣalası, oḳuw

9eto/14. balası, ḳus ṣal, bala sabaḳ oḳuġan, yunus sabaḳ oḳu-

9eto/15. maġan, ṣalaḳ bala sabaḳ oḳumas

10eto/1. 12nçi ders

10eto/2. ı (i, ė) l bėl*

10eto/3. sėl, ėl, nil, ḳıl bėl, bos bėl, suw sėl,ṭop ėl,

10eto/4. as ḳıl, ėl oyan, nil ṭası, ėl dalada apa as ḳıladı,

10eto/5. ppīl l dalada, bėl ṭaladı, apa bėl baḳan al, ay bala oṣonı ḳıl

10eto/6. l bilüw la bala la ayla

10eto/7. bayla, ṣayla, bėli, ḳıylı, ṣıylı, ėlüw, ḳıluw, bilüw, ḳılı, ėli,

10eto/8. ṣuwdı layla, boṭanı bayla, ėlüw üy, sabaḳ bilüw, ṭoy ḳıluw,

10eto/9. ḳonaḳ sıylı.

10eto/10. 13nçi ders

10eto/11. e de e be**

11eto/1. le, se, ne, ṣa, ṭa, be, ġa, ye, seni, bes, ḳade, ḳalaġa,

11eto/2. pes, des, dana, ḳuda, ḳoġa, buwda,senli boluw, baṭa al,

11eto/3. ḳada ḳaḳ, ḳalaġa ṣaṭ, bes ḳıl, des ḳoy, aḳıl dana, ḳuda

11eto/4. boladı, ḳoġa aladı

11eto/5. 14nçi ders

11eto/6. m ṭam m ma

11eto/7. aġam, maġan, maṭa, ṭuwmaġan, ḳuwmaġan, yuwmaġan, balam,ṣalam,

*bunda da ḥuruf-ı medd.

**ₒ fetḥa-yı ḫafīfedir.

11eto/8.malam, baġan, maġan mal ṣoy, bala maṣaḳ aladı, dalada mal

11eto/9. aman, balaġa ṭamaḳ al, aġam mesi aladı, malay ḳoy ḳamadı,

11eto/10. ḳalada buwda ḳalama,ṣalada bulaḳ aġama, balama ṭamaḳ ḳalama, mal

11eto/11. suwġa ḳanama, ṣabanı ṣuwġa malam, anaġa ṭamaḳ alam

11eto/12. 15nçi ders

11eto/13. k, kö (köw, kü, küw)[753], k, bük

12eto/1. kök, köp,köl, mük, bük, sök, pek, kėl, beki,

12eto/2. seki, ake, aġa seki ṣal, köke beki al, balaġa

12eto/3. ṣabaḳ köp boladı, köp oḳuġan adam boladı, apa ėlik

12eto/4. akėl, apa kübüni ṣuwġa ṣal.

12eto/5. 16nçı ders

12eto/6. t ta t at

12eto/7. ṭat, ata, tete, atam, batam, ḳat, ḳatadı, utadı, tütedi

12eto/8. tüse, tiyek, töbede, tuwladı, ata töledi, tete ṭat, ṣuwdan

12eto/9. ötem, ḳalaġa kėtem, tösek ṣal, tiyek ṭayadı, tösek ḳat

12eto/10. ḳat boladı, ṣabada süt ṭoladı, tüye töbeden ötedi

12eto/11. tülek bala tüye kütedi

12eto/12. 17nçi ders

12eto/13. b tėbüw b kėp

13eto/1. ėp, sėp, ḳıp, tėp, kėp, kėbüw, kėbek, kiybedi, siybedi,

13eto/2. ṭıyıp, sıyıp, ḳıyıp, kėlüp, apa ṣuw sėp, ata balanı ṭıyıp

13eto/3. ḳoy, balanı aṭ tėbedi, oġan ḳonaḳ kėledi

13eto/4. 18nçi ders

13eto/5. p alpaḳ p sėp

13eto/6. sıypap, ḳalpaḳ, ṣalpaḳ, ṭaypaḳ, sıpaḳ,baypaḳ, ṭalpaḳ, ḳıypaḳ

13eto/7. ṭalpaḳ dalada, ḳalpaḳ ḳalada, ṣopaḳ ayaḳ, apa sıypap ḳoy

13eto/8. bala baypaḳ kiy, ṭaypaḳ ayaḳ akėl, ṭay sıypaḳ ėtedi,

13eto/9. baypaḳ dalada kiybedi, ṣopaḳ ṭay tėbedi.

13eto/10. 19nçı ders

[753] Vav harfinin hangi yuvarlak sesi temsil ettiği belli olmadığı için, bu satırda ö olarak okunmuştur ancak ü olarak da okunabilir, yazarın notu.

13eto/11. ġ, alġa, ġ, tıġ

13eto/12. ıġ bolġan, ṭolġan, ḳılġan, ṣalġan, ṣolġan, ḳoyġan,

13eto/13. ṣolġan, ṭuyġun, oyġon köylek bolġan, ṣuw ṭolġan,

14eto/1. mal ṣatılġan, ṭal ṣolġan, ṭabaḳ ṭolġan, as bolġan,

14eto/2. bala aṭ ṭanıġan, bala tüsi ṣolġan, bu ḳus ṭuyġun

14eto/3. n mėnen n sėn

14eto/4. sėn, mėn, ini, sėni, mėni, kiyinüw, ṣınuw, ötinüw, sütlü,

14eto/5. ėn, kiyin, ṣıyın, ṭıyın, ḳıyın, alınġan, ṭıyın dalada,

14eto/6. sabaḳ ḳıyın, bala kiyin, al mėni, ol sėni aladı, apa

14eto/7. kiyimini kiy, ḳolġa ṣaḳıyna ṣal, ötinüw ataġa boladı,

14eto/8. bos kütinüw bolmas, bala sabaḳ alġan.

14eto/9. 20nçi ders

14eto/10. d kiydi

14eto/11. ḳaldı

14eto/12. kėldi, boldı, ṭoydı, ṣolda, ḳolda, kölde

15eto/1. alda, ṣalda, aldaġan, aldamaġan, alındı*alıpdı

15eto/2. ḳalıpdı. ḳolda, alġandı, ṭalpındı, ṭabandan, ṭapaldan,

15eto/3. ṣuw ṣaldı, bala üyde, mal ṣayda, tüye ḳayda, biye ḳabaḳda,

15eto/4. ṭayaḳdı,ṭayan, tete baldı ṣal, malay balanı aldaġan, atam

15eto/5. ṭaldan baḳan aldı, ḳalpaḳ basda boladı, tösekde on

15eto/6. tıyın ḳaldı baylaġan ḳulun ṭalpındı, ṭoḳum dalada ḳalġan,

15eto/7. ḳıynalġan aṭ dalada ḳalġan.

15eto/8. 21nçi ders

15eto/9. ḳ ḳalḳan ḳ balıḳ

15eto/10. balıḳ talḳan, tolḳun, ḳasıḳ, ḳatıḳ, ḳayıḳ, ḳabıḳ, atḳan

15eto/11. ḳatḳan, batḳan, ḳulun, bulḳun, ḳulḳun, ḳolṭuḳ,

15eto/12. solṭıḳ, ṭalḳan ṭabaḳda, balıḳ ṣuwda, ḳalġan dalada, ayaḳda

*alındı, alıp, ḳalıp, balıḳ, (lıp, lıḳ) gibi hareke-iḥarfiye ilen oḳulmıy turġankelimelerni ayruça ders ėtüp yazmadıḳ. mu'allim efendiler diḳḳat ėtüp īcābına köre balalarġa bildirüñüz maṭlubdır. nitek 12nçi dersde kiyin ḳıyın (ين) lafızlarındağı "ين"lar da şunlar cümlesindedir.

16eto/1. ḳatıḳ, ḳasıḳḳatıḳda, ṣuw ḳatḳan, aṭam balıḳ ṣatḳan, ṣuwġa
16eto/2. balıḳ ṭolġan, bala asıḳ oynaġan, baylaġan ḳulun bulḳundı.
16eto/3. ṭolḳun ṣuwda köp boladı, ataġa bala ḳanat boladı.
16eto/4. 22nçi ders
16eto/5.ṣ ḳaṣa ṣ alış
16eto/6. alış, ḳalış, ṭalış, ṣalış, alışda ṭalışda, aḳṣaḳ,
16eto/7. atṣaḳ, ṭapṣaḳ baḳṣaḳ, awıl alışda, balġa ṭalışda
16eto/8. mal alışdan kėldi, ṭoġaydan ṭaldı alṣaḳ, ḳula aṭ
16eto/9. aḳṣadı. aġa ḳonış ṭabadı. balṭa bay töl ṣalış
16eto/10.ḳaladan awıl alış
16eto/11. 23nçi ders
16eto/12. s alsa s ṭıs
16eto/13. ḳaṭış, alsın, ḳalsın, ṭolsun, malsın, ṣalsın, ṭansın

17eto/1. külsin mal ṣatıs, maġan ṭanıs, bala töl alıs, ol
17eto/2. maġan ḳatısdı, ol aġasına bolısdı, ay on bėsinde
17eto/3. ṭolısdı, kün baṭısdan dawıl ṣoḳdı, bala asıḳ uṭısdı,
17eto/4. bės bala sabaḳ oḳısdı, nadan bala uṭıs oynadı, ata
17eto/5. sınan bės tıyın aldı, ḳoy ḳosılıp kėtdi, biye ḳulınına
17eto/6. kisnedi.
17eto/7. 24nçi ders
17eto/8. m alma m kim
17eto/9. alım, ṭalma, ṣalma, ḳolım, bilim, ilim, kėmüw, ėmüw, almak,
17eto/10. ṭalmaḳ, ṣalmas kėlmedi, külmedi, bölmedi, küpem külim,
17eto/11. ṭoḳım, ḳolım, bölim, ṭunım alım alġan, aṭdı almaġan, bala
17eto/12.ṭalmaġan, sabaḳdan ḳalma, oḳuw bilim,ilim alıs, molda kėlme-
17eto/13. di, bala külmedi, ṭoy bolmadı, aḳıldı bala köp külmes,
17eto/14. ol sabaḳdan ḳalmas, almaṣdan aṣıl boladı, onday bala
17eto/15.ṭabılmas

18eto/1. 25nçi ders
18eto/2. k ėki k bėk

18eto/3. bėk, tiken, ėken, mėken, teke, kėtken, eskėk, pispėk

18eto/4. kölik, küsik, köbik, ėsik, kėsik, köylėk, kömėk,

18eto/5. tübėk, kėskėk, mėke alıs, ėki aṭ, ėsik ülken,

18eto/6. köbik sütde, kölik köp, köylėk dalada, pispėk ṣabada

18eto/7. bala kėtken, ṣuw bitken, aġa köylėk akėl, ol ḳoy

18eto/8. kėsik ḳulaḳ, ėki bala sabaḳda, apa köylėk tik, balaġa

18eto/9. köbik ḳuy, sülik ṣuwda köp, as kömėkpėn boladı

18eto/10. 26nçı ders

18eto/11. r ar r bėr

18eto/12. ėw, bėr, ayır, dėr, ḳar, ṭar, bar, dar, ṭarı, ṣarı

18eto/13.ḳarġa, barma, darġa, baṭır, baḳır, ḳaṭır, ḳaḳır, ḳamır, ṭaḳır

18eto/14. ur, bür, ṭur, ḳur, kör, tur, ṣur, örmėk

19eto/1. körmėk, bėrmėk, tėrmėk, ėrmėk, arı köp, ėr aṭda

19eto/2. tėrėk kes, köylėk ḳerek, ḳar kėtdi, börik ṭar

19eto/3. mal bar, malġa ḳara ṭarı ösdi, ḳarġa ḳondı, oyunġa

19eto/4. bardı, sėn barma, ėsėk baḳırdı, ėsikke ḳaḳırdı, ol

19eto/5. ṣapırdı, babam baṭır bolġan, ṭabaḳda ḳabırġa bar, apa köylėk

19eto/6. ṭar, oṭurġan orınġa ḳaḳırma, ḳur dalaġa aḳırma, usṭada

19eto/7. körik bar, ḳoyan adırda köp boladı, ṭarı oratın

19eto/8. boldı, ḳotırġa ėm kėrek boldı.

19eto/9. 27nçi ders

19eto/10. c ac c ca

19eto/11. cān tāc ḳac lac caḳ car cas cal cap

19eto/12. cala cama caḳa

19eto/13.c olca c kėc

20eto/1. kėc kulca, ḳalca, kėnce,bolca, calġan, colda, colġa,

20eto/2. cüyrik, corġa, capalaḳ, tāc basda, olca oḳuwda, aṭ

20eto/3. cüyrik, ay carıḳ, ėsik cabıḳ, mal cıraḳ, arḳar,

20eto/4. ḳulca adırda, balaġa casda oḳuw carasa, casda oḳuġan

20eto/5. olca, olcanı bosḳa ciberme, köp cürip col kör

20eto/6. oḳuwdan bir de ciyrenme

20eto/7. 28nçi ders

20eto/8. z az z biz

20eto/9. biz, siz, az, caz, ḳaz, naz, ṣaz, biz, kėz, kiyiz, ṭıġız

20eto/10. ḳırġız, ḳırmız, ṭurmız, köz, söz, böz, cüz, iz, tėz,

20eto/11. siz, bir kėz, kiyiz, az, awzın cap, ḳazaḳ köp, ḳazıḳ

20eto/12. alasa, ṭon ṭaza, caman adam tėz azadı, köz alışdan

20eto/13. köredi, ḳazaḳ ḳala ṣaladı, cėz cėrde boladı, kiyiz

20eto/14. cündin başıladı, köp söz demsiz boladı, ḳızday ḳılıḳdı

20eto/15. bol

21eto/1. 29nçı ders

21eto/2. w aw w*

21eto/3. ṭawar, baw, ṭaw, ṣaw, ḳaw, law, aw, cuwan, ḳuwan,

21eto/4. wayım, caw, cayaw, ayaw, awıl, dawıl, ḳawım, ḳawın, cawın,

21eto/5. ṣawın, bawdı bayla, birewdi ṣayla, cuwan ṭayaḳ, bala

21eto/6. ḳuwandı, wayım cėme, köp ḳawım cıyıldı, cuwas aṭ

21eto/7. ḳozġalmaydı, pisken ḳawın tatdı boladı, ṣawlıḳ ḳoy

21eto/8. sütdi boladı, ṭaw basında ṭuman köp boladı, cawlıḳsız

21eto/9. ḳatın bolmas, calınsız oṭbolmas, castıḳda ulu caman

21eto/10. aṭ, cawdan ulu ṣalṭanaṭ.

21eto/11. 30nçı ders

21eto/12. ñ ṭañ ñ añdı

21eto/13.caña, dañ, döñ, ṭoñ, ataña, aġaña, apaña,

22eto/1. anaña, balaña, ṭañda, mañday

22eto/2. ñ anıñda ñ anıñ

22eto/3. sėniñ, sizniñ, bizniñ, kisiniñ, ḳolıñda, colıñda, ṣoñında,

22eto/4. ḳoyuñdı, ḳolıñdı, ṭañ aṭdı, caña ṭon, ṭoñ

22eto/5. may, ṣoñ bar, sėniñ aṭıñ, bizniñ üy, bizdiñ awıl

22eto/6. colıñda, teñiriñe ḳuldıḳ ḳıl, ḳarañdı kitābıña tökpe,

22eto/7. bėti ḳolıñdı cuw, balalar ata anañdı ṣıyla, coldasıña

*bu orında(vav) ḥarf bolup oḳıla.

22eto/8. camandıḳ ḳılma, sabaġıñdı oyuña al, aṭıñ barda cėr

22eto/9. ṭanı, atañ barda ėl ṭanı, ḳolıñnan as kėlmese,

22eto/10. tatdı cėmis köp cėme, carlı bolsañ ḳızıḳpa, ḳara ḳamzol

22eto/11. körmege.

22eto/12. 31nçi ders

22eto/13.ş aş ş şa

22eto/14.aşa, baş, şaş, şām, şam, ḳaş, aş, alaş, yaş

23eto/1. ṭaş, ṭuş, baş, şap, şaṭ

23eto/2. ş, beşik, ş, ḳış

23eto/3. ṭabış, ėşek, tėşik, ėşik, tişim, tiş, ḳış, ṭış, ḳamış,

23eto/4. ḳapış, uruwım alaş, tüşiñdi söyle, bala bėşikde ėşikdi

23eto/5. cap, ḳış şuwıḳ, köñ ḳıştawda, ṭışda tüye baḳırdı,

23eto/6. yaş balaġa uruşma, zorına urış, bala bėşikde catadı,

23eto/7. kėy tüş ras boladı, uġımdı bala baş boladı, ṭawdan

23eto/8. ṭaş ḳuladı

23eto/9. 32.nçi ders

23eto/10. g ag g ger

23eto/11. gir, tek, eger, büger, tiger

23eto/12. g bilgen g teg

24eto/1. tek, kėlgen, ėngen tikgen, cėlgen, mingen, söngen,

24eto/2. külgen, süzgen, türgen, şuwdı töger, bala cügir,

24eto/3. ol bilgen, mana kėlgen aṭḳa mingen, oṭ söngen, suw

24eto/4. süzilgen, oḳumaġan öküngen, oyın şoñınan cürgen

24eto/5. azar, oḳuwġa kėlgen bala ozar. bilmegen<n>nen bilgen caḳsı,

24eto/6. her nerseni körgen caḳsı.

24eto/7. 33nçi ders

24eto/8. ç aç ç çap

24eto/9. çay, açıḳ, çapan, ḳaçan, barġaç, ṭurġaç, ḳurġaç

24eto/10. kirgeç, cürgeç

24eto/11. ç alça ç kėç

24eto/12. kėç, ṭayça, ḳaçıp, açıp, pıçaḳ, ḳuçaḳ, ḳaçıḳ

24eto/13.kėçik, pėç, körpeçe, ḳapçıḳ, balaçıḳ, ėrçik, ṭamçı,

25eto/1. çay bar, ṭamçı ṭamdı, ḳamçını urdı, pıçaḳ ḳayradı,

25eto/2. ḳıpçaḳ ėl aṭı, üyüñde kisi ḳança, asıḳ alçı tüser, alçı

25eto/3. tüspese çige tüser.

25eto/4. 32nçi ders

25eto/5. j aj j mija

25eto/6. mija, sajın, çija, pojar, pajar, üç sajın, pajar

25eto/7. çıḳdı, mijanı ölçe, mija çuḳırın ḳaz, mijaġa baġan ornaṭ

25eto/8. 34nçi ders

25eto/9. v va v suva

25eto/10. suva, samavar, kerevet, zavot, volış, varşava, möskva,

25eto/11. piravskiy, şamavar ḳaynadı, kerevetke caṭ, bılġarı zavıtda,

25eto/12. möskvada pul bar, varşava ḳala aṭı, volışdıḳġa ṭalaspa

26eto/1. 35nçi ders

26eto/2. üy şaymandarı

26eto/3. şañıraḳ, küldirewiç, baḳan, uwıḳ, kėrege, ėsik,

26eto/4. üzik, ṭuwırlıḳ, tündik, düdege, basḳur, ṭanġıç,

26eto/5. cėlbaw, cabıḳ, çiy, baw, uwıḳ ḳap, ṭabaldırıḳ, mañdayça,

26eto/6. irge, bosaġa, ḳazan, oşaḳ, şemçuwır, ṭuṭḳıç, şaba

26eto/7. ṭorsıḳ, könėk, süyritpe, mıs, pispėk, çanaç,

26eto/8. ṭulup, ḳırġıç.

26eto/9. 36nçı ders

26eto/10. maldar aṭı

26eto/11. tüye: aṭan, lök, buwra, birṭuwma, nar, ayır,angin,

26eto/12. maya, ḳospaḳ, boroçın, ṭaylaḳ, ḳayımal, boṭa, ḳunança,

26eto/13.cılḳı: ayġır, aṭ, biye, bayṭal, ḳısıraḳ sayaḳ, bėsti,

26eto/14. dönėn, ḳunan, ṭay, cabaġı, ḳulun, ḳısır, ḳulıḳ, arġımaḳ,

26eto/15. ṭulpar, bėdew

27eto/1. şıyır: (uy) buḳa, ögiz, dönecin, ḳunacın, ḳaçar

27eto/2. ṭayça, ṭorpaḳ, buzaw.

27eto/3. ḳoy: ḳoçḳar, azban (irk) şawlıḳ, ṭusaḳ, kėbe, marḳa,

27eto/4. ḳozı, ṭoḳtı, boydaḳ, sėk, ėşki, (ėçki) tėke, sėrke,

27eto/5. sėrkėç, ṭuwça, cebiş, laḳ

27eto/6. 37nçi ders

27eto/7. cėrden ösken nerseler

27eto/8. aġaç: ḳaraġay, ḳayıñ, ṭal, tėrek, arşa, ciyde, cėtin

27eto/9. cıñġıl, şėngėl, moyul, ėmen, tobılġı, ḳaraġan, do-

27eto/10. lana, ṭoranġul, sarı aġaç, ḳara aġaç, it murun,

27eto/11. ırġay, şırġay çilik, sėksewil, üçḳat,üyüngi,

27eto/12. çırḳanaḳ, şadıra, çöp, ḳuray, ḳuraḳ, ḳamıs,

27eto/13.süyrük, ḳoġa, borıḳ, bıyday bas, köde, bėtege,

27eto/14. ṭarlaw, cawılça, ḳıyaḳ, ḳañbaḳ, bıydayıḳ, coñrıçḳa,

27eto/15. kökpök, ḳızġaldaḳ, bėde, calbuz, adıraspan, cantaḳ

27eto/16.oşaġan, çiy, böz, ḳaw, şaşır, öleñ, çayır,

27eto/17. capıraḳ, tėrisken, bayalış, cusan, kiyik oṭı

28eto/1. cörgömiş, bėyimçik, ḳımızdıḳ, cuwa, buwıldıḳ

28eto/2. ḳırḳ buwın, ḳına, alabuṭa

28eto/3. 38nçi ders

28eto/4. cėr aṭdarı

28eto/5. ṭaw, adır, töbe, bėleñ, ḳır, asuw, coṭa, şay,

28eto/6. or, cön, oy, cazıḳ, dala, ḳıya, cıra, şıñ,

28eto/7. carıḳ, ṭomar, tömpe, oba, köl, özen, bulaḳ,

28eto/8. çuḳır, şuḳıy, arıḳ, cılġa, ḳaḳ, ḳudıḳ, apan, şaz,

28eto/9. balçıḳ, ḳum, batpaḳ, mıy, çubar, ḳabaḳ, car, ḳopa,

28eto/10. ṭuṭḳı, şabır, ıldıy, ṭorpı, alḳa, tübėk, añġar,

28eto/11. aral, ötkėl, ṭoġ ay.

28eto/12. 39nçı ders

28eto/13. ḳus aṭdarı

28eto/14. bürkit, ṭuyġun, ḳarçıġa, ḳırġıy, itėlgi, suñḳar,

28eto/15. laşın, ṭurımṭay, caġaltay, küykėntay, böktėrge

29eto/1. kėz ḳuyrıḳ, ḳuladın, ḳarġa, ṭaġan, ṣawısḳan, aḳ ḳuw,

29eto/2. ḳaz, duwalaḳ, üyrek, ṭırna, kökḳuṭan, ḳırġawıl,

29eto/3. ḳasḳaldaḳ, bėzgeldek, çil, bödene, buldırıḳ, ṭorġay,

29eto/4. üki, kögercin, kükük, bayġuş, carġanat, capalaḳ,

29eto/5. ḳarlıġaç

29eto/6. 40nçı ders

29eto/7. daladaġı añdar aṭları

29eto/8. kiyik, arḳar, ḳulan, buġu, maral, ėlik, böken,

29eto/9. ḳulca, colbarıs, ayu, böri (ḳasḳır), tülki, küzen,

29eto/10. ṣuwṣar, arṣlan, borṣıḳ, suwır, ṭıyın, ḳoyan, cılan,

29eto/11. kėsir teke, baḳa, tıçḳan, ḳoñız, çayan, örmekçi,

29eto/12. köbelek, çıbın, şirkey, masa, bögölėk

29eto/13.41nçi ders

29eto/14. calḳaw bala mėn iskėr bala

29eto/15. calḳaw bala aytḳan bügün oynayıḳ, sabaḳġa ėrtėñ

30eto/1. barurmız dėp,

30eto/2. iskėr bala aytḳan bügün sabaḳġa barayıḳ ėrtėñ oynarmız

30eto/3. dėp sabaġına kėtken, iskėr bala oṣı sėkildi oḳuwnı

30eto/4. oyınnan caḳsı köredi.

30eto/5. 42nçi ders

30eto/6. ṣan

30eto/7. bir, ėki, üç, tört, bės, altı, cėti,

30eto/8. sėgiz, ṭoġız, on, onbir, onėki, onüç,

30eto/9. ontört, onbės, onaltı, oncėti, onsėgiz,

30eto/10. onṭoġız, cıyırma, otuz, ḳırḳ, ėlüw, alpıs

30eto/11. (altmış), cėtpis (yėtmiş), sėksen, ṭoḳsan, cüz

30eto/12. mıñ, milyon.

31eto/1. 43nçi ders

31eto/2. caḳsı bala

31eto/3. caḳsı bala bėk edebli boladı, ar waḳıt caḳsı isdėrdi

31eto/4. ḳıladı. caman isdi ḳılmaydı. caman sözdėr söylemeydi,

31eto/5. coldasdarımen urıspas. sabaḳga mėzgilinen ḳalmay barar.

31eto/6. colda oynap cürmes. öz ornındaġına oṭurar.

31eto/7. oḳutuwçı nė aytsa ṭıñdar. sabaġın bilüwge umṭular.

31eto/8. bėti ḳolın cuwar. oḳuwdan ḳaytḳanda oynap kiyimderin

31eto/9. cırtpas. ata anasın körgende salam bėrer.

31eto/10. 44nçi ders

31eto/11. caman bala

31eto/12. caman bala buzaḳı boladı. ötirik sözdėrdi köp

31eto/13. söyler. sabaġın caḳsı oḳumas. coldasın urısup

31eto/14. renciter. moldasınıñ sözdėrin ṭıñdamas. bėti ḳolın

31eto/15. cuwmas. sabaḳ colında oynap kiyimdėrin cırṭar. ülken

31eto/16.kisilerge salam bėrmes. ake çėçesin şıylamas. alardıñ

32eto/1. sözine ḳarsı söyler. oyına nė kėlse şonı istėr.

32eto/2. 45nçi ders

32eto/3. ėrtegi

32eto/4. cazdı küni köp ḳoy dalada cayılup caṭır ėken.

32eto/5. şol waḳıtda ol ḳoylarġa bir bürkit uçup kėlgen

32eto/6. uyada catḳan balapanına bėrüw üçün bir ḳozını ilip alup

32eto/7. kėtken. bunı ḳarġa körgen. o da birewin alup kėterge

32eto/8. oylaġan. ḳozunı mėnsinbey bir ḳoçḳardı alup kėtpekçi

32eto/9. bolġan. ḳoçḳarġa cabısḳanda alıp kėtalmay ṭırnaġı ilinüp

32eto/10. ḳoyçılar kėlüp ustap alup ḳanatın şındırġanlar.

32eto/11. 42nçi ders

32eto/12. tölegen mėnen nurman

32eto/13. tölegen mėnen nurman ėkewi bir ṭayġa minüp oynap

32eto/14. cürüçėdi bir küni ėkewi bu ṭayġa ṭalasıp ṭurġanda

32eto/15. atası kėlüp taynı ėkewine de bėrmey cılķıġa ķoya bėrgen

33eto/1. 47nçi ders
33eto/2. baķa mėnen ţıçķan
33eto/3. baķa mėnen ţıçķan dos bolup baķa ţıçķandı şuw boyına ķonaķġa alıp
33eto/4. barġan. şuw çėtine barġanşoñ baķa tüsip cüzip kėtken.
33eto/5. artınan ţıçķan da tüsip ţunçıġup zorġa çıķġan. munanşoñ
33eto/6. ķonaķġa barmasķa anţ ėtken.
33eto/7. 48nçi ders
33eto/8. ķomaġay it
33eto/9. bir it şuw caġalap awzına bir süyek tistep kėle catsa
33eto/10. şuwdaġı öziniñ kölenkesin körgen. anıñ awzındaġı
33eto/11. süyekdi alamındėp umţulġanda öz awzındaġı süyegi
33eto/12. şuwġa tüsip kėtken.
33eto/13.49nçı ders
33eto/14. aţ mėnen ėsek
33eto/15. bir kisi ėsekge cük arţıp atın cėtelep bara catķanda
33eto/16. ėsek atķa aytķan: mėniñ cügimnen bir az alsañçı dėp.

34eto/1. aţ ţıñdamaġan. solay bara bara ėsek cügin kötere
34eto/2. almay ölgen. sonanşoñ ėsekdiñ cügin tėrisin
34eto/3. atķa artķan.
34eto/4. 50nçi ders
34eto/5. ėki laķ
34eto/6. ėki laķ şuw üstünde bir böreneniñ basınan
34eto/7. ķara ķarsı kėlgenler. böreneniñ ortasında bular birisine
34eto/8. biri col bėrmeyinçi süzise bastaġanlar ėken. ėkewi de
34eto/9. şuwġa ķulap kėtkenler.
34eto/10. 51nçi ders
34eto/11. bilgendi kisiden şurama

34eto/12. bir kisi bir cük oṭın alıp kėle catḳanda ėkinçi bir kisi

34eto/13. ḳarsı kėlüp cügiñ ne dėp ṣuraġan. oṭınçı çöpdėp

34eto/14. aytḳan. munıñ oṭın ėmespe dėken, bilseñ nėge ṣuraysıñ

34eto/15. dėp aytḳan.

35eto/1. 52nçi ders

35eto/2. ḳozı mėnen ḳasḳır

35eto/3. ḳasḳır ṣuwdıñ coġarġı cağında, ḳozı tömengi cağında,

35eto/4. suw içüp caṭır ėdi. ḳasḳır ḳozını körgen ṣoñ

35eto/5. cėyüwge bir ṣıltaw izdėdi. ḳozıġa aytdı “ey sėn! mėn

35eto/6. içe turġan ṣuwdı nėge laylaysıñ”ḳasike! mėn sėniñ içe

35eto/7. tuġun ṣuwıñdı laylamadım. sėn ṣuwdıñ coġarġı cağında

35eto/8. turasınġoy. ḳasḳır cana aytdı “sėn bılṭır mėniñ atamdı da

35eto/9. sökken ėdiñ”. ḳozı aytdı!mėn ḳalayça atañdı sö-

35eto/10. gemin, bılṭır tuwmaġanda ėdim. ḳasḳır “ey tėntėk kimge

35eto/11. ḳarsı söyleysin” dėp ḳozını cėp ḳoyıbdı.

35eto/12. 53nçi ders

35eto/13. ėki çıbın

35eto/14. cėr cırtup kėle catḳan ögüzdiñ müyüzine çıbın ḳo-

35eto/15. nup kele catsa ėkinçi çıbın colıġup: dostım çañ bolup

35eto/16. ḳaydan kėlesin?” dėp ṣuradı. çıbın“körmeysiñbe cėr

36eto/1. cırṭup kelemin, sėn sıḳıldı tėk cürüwge caramaydı

36eto/2. dėp cevāb bėrgen.

36eto/3. 54nçi ders

36eto/4. ötirikçi

36eto/5. bir kisi ötirik “ört çıḳdı, ört çıḳdı” dėp ayġaylap

36eto/6. kişilerdi cıyadı ėken. kisiler kelse ört coḳ. bir

36eto/7. küni öziniñ üyi örttengen. dalaġa çıġup ört çıḳdı

36eto/8. dėp ayġaylaġan. ol ötirik aytadı dėp birew de kėlmegen.

36eto/9. ṣolay üyi de canup bitken.

36eto/10. 55nçi ders

36eto/11. çal mėn ölim
36eto/12.bir çal aġaç arasınan arḳalap oṭın alup ḳaytḳan. colda
36eto/13. oṭındı kötere almay dėmin alup oturġanda büytüp
36eto/14. cürgençe ölgenim caḳsı dėgen. sol waḳıtda ölim kėlüp
36eto/15. meni nėge çaḳırdıñ dėgen. çal sasḳanınan oṭınımdı arḳala-
36eto/16.ṭup ciber dėyüp çaḳırup ėdim dėgen.

37eto/1. 56nçı ders
37eto/2. ėrinçek bala
37eto/3. bir bala akesi mėnen birge bir caḳġa colawçı cürip kėle
37eto/4. catḳanda bir ḳamçı körgen. akesi balam mine ḳamçını
37eto/5. tüsüp al dėgen balası aṭdan tüsüwgeṭurmaytun
37eto/6. nerseniñ ne kėregi bar dėgen. ṣonanṣoñ akesi özi
37eto/7. tüsüp alġan. colda ḳamçını bir ḳadaḳ çiyege ṣatḳan
37eto/8. balası künniñ ıssılıġınan ṣuwṣap ake çiyeñnen bėrci
37eto/9. dėgen. akesi de bėrmey bilmegensip ḳolınan bir ėkewin tü-
37eto/10. sirüp cibergen. bala da aṭdan tüse ḳalıp alıp cėgen.
37eto/11. ṣonanṣon cana bir ėkewin tüsürüp cibergen. bala cana
37eto/12. alġan. akesi balam mana bir tüsüwge ėrinip ėdiñ ėndi
37eto/13. üç ḳayta tüsdiñbe dėgen.
37eto/14. 57nçi ders
37eto/15. üst sākin
37eto/16. a be se le ra ze ḳa ve me ab seb teb

38eto/1. mes ber saḳ cel bel lem lev ler med maḳ
38eto/2. ast
38eto/3. i ti ci ki mi ṣı ṭı in il kir sir ṣız
38eto/4. sir cir sil ḳıs mil lin ṣıl ḳır tir
38eto/5. ütür
38eto/6. u ṣu wu ḳu du şu nu mu lu ḳul kül mur
38eto/7. düm ṣun cul
38eto/8. 58nçi ders
38eto/9. ḫ ḫa ḫu ḫı ḫālī ḫām

38eto/10. ḫ aḫ baḫ taḫ maḫ

38eto/11. ḫ buḫara nüsḫa muḫbir maḫlūḳ

38eto/12. tārīḫ belḫ nesḫ fesḫ

38eto/13. ḫāric ḫalīl ḫalḳ ḫuluḳ ḫalīfe duḫān ḫaber ḫīve

38eto/14. buḫara ḫoḳand ḫālıḳ ḫāric

39eto/1. ‘ ‘ā ‘u ‘i ‘ālī ‘ām

39eto/2. ‘ şā‘ şüccā‘ bide‘ ḫadu‘

39eto/3. ‘ ma‘lūm şu‘ā‘ cum‘a muṭāla‘a

39eto/4. ‘ bāyi‘ şāyi‘ mebī‘ şefī‘ ‘arab ‘acem

39eto/5. ‘aḳrab ‘ayb ‘ayd mebī‘ ismā‘īl ‘ilm ya‘ḳūb ma‘ḳūl

39eto/6. 59ncı ders

39eto/7. ḫ ḫa ḫu ḫi ḫur

39eto/8. ḫ aḫ baḫ taḫ maḫ

39eto/9.ḫ muḫammed maḫmūd meḫīṭ

39eto/10. ḫ ṣāliḫ ṭāliḫ milḫ aḫmed ḫalīm ḫamīd

39eto/11. ḫamza medḫ memdūḫ ḳadḫ ferḫ maḫrūm mecrūḫ muḫterem

39eto/12. maḫbūb ṣulḫ milḫ muṣliḫ* ḳabīḫ

39eto/13. 60nçı ders

39eto/14. f fa fu fi fehm

40eto/1. f ṣāff kāf ḳāf

40eto/2. f sefer ca‘fer nefer

40eto/3. f selef ḫalef telef fikr fıṭr fidye

40eto/4. ‘afīfḫalef muṣṭafa ṭıfl kefr ḫavf fermān

40eto/5. müftī efendi

40eto/6. 61nçi ders

40eto/7. ẕ ẕa ẕu ẕi ẕeheb

40eto/8. ẕ ḫuẕ müẕ, ‘uẕ, üstāẕ ‘aẕāb ma‘ẕūr

40eto/9. eẕān ceẕb meẕkūr öẕr neẕr ẕākir iẕn

40eto/10. ẕevḳ keẕālik

40eto/11. 62nçi ders

*sondaki harfin ḫ olması gerekiyordu, yazarın notu.

40eto/12. h ha hu hi hüve

40eto/13. h h mühr mühr

40eto/14. h şāh māh ḫāh

41eto/1. h nuh bih ḳıh

41eto/2. hemze mehr edhem şebher ḳahar hemān ḳalbuh ‘abduh

41eto/3. ibrāhīm hāşim mihr-bān cāhil bahā pād-şāh minhāc hindī

41eto/4.63nçi ders

41eto/5. ẓ ẓa ẓu ẓı ẓāhir

41eto/6. ẓ ‘aẓīm naẓar maẓlūm

41eto/7. ẓ ḥāfıẓ lafẓ va‘ẓ

41eto/8. nāẓır ẓālim ẓulm ẓarīf ḥıfẓ laḥẓ ġalẓ yaḳẓ

41eto/9. 64nçi ders

41eto/10. ż ża żı żu żarar

41eto/11. ż farż ḳarż ‘arż

41eto/12.ż fażl ḫażr ḳażā

41eto/13.ż ba‘ż ġamż ḳabż

41eto/14. fāżıl żiyā rıżā ḳāżı ḥażret a‘żā‘arīża

42eto/1. ‘arż maraż ramażān ḥāżır imża

42eto/2. 65nçi ders

42eto/3. s̱ s̱a s̱i s̱ü s̱ānī

42eto/4. s̱ ḥāris̱ vāris ḥādis̱

42eto/5. s̱ ‘as̱r mis̱āl mis̱ḳāl

42eto/6. s̱ s̱alis̱ bā‘is̱ ḥānis̱

42eto/7. mīrās̱ ‘os̱mān is̱bāt s̱emen kevs̱er s̱ülüs̱ s̱evb

42eto/8. s̱ābit mīs̱aḳ es̱er s̱aḳīl kes̱īr

42eto/9. 66nçı ders

42eto/10. ’ bā’ tā’ ḫa’ yā’ sū’ lā’ bā’in

42eto/11.ḫā’in ṣā’im ṭā’if inşā’ ḥayā’ mü’min cebrā’īl

42eto/12.isrā’īl mikā’īl isrāf’īl ‘azrā’īl evliyā’ du‘ā’

42eto/13.su’āl ḳā’im mā’ melā’ik enbiyā’ mes’ūl a‘żā’

43eto/1. teşdīd şedde

43eto/2. enne = enne rabbe=rabbe radde=radde ‘amme= ‘amme

43eto/3. celle=celle kerre=kerre dikkat=dikkat ‘izzet= ‘izzet

43eto/4. mekke =mekke evvel=evvel teşekkür=teşekkür mua‘llim=mua‘llim

43eto/5. kerim=kerim küllü=küllü mü’ez̲z̲in=mü’ez̲z̲intevekkül=tevekkül

43eto/6. caḳsı bala sabaġını tefekkür ėter. balanı oḳutuwġa himmet ėtiñiz.

43eto/7. caḳsı bala sabaḳġa baruwdan evvel kitābdan cıynap boḳçasına

43eto/8. ṣalup ḳoyar. oḳuġan balalar mu‘allimlerine ‘izzet ve ḥürmet ḳılar.

43eto/9. cėr kökni küllü nerseni caratḳan bir allah ta‘ālādır.

43eto/10. 68nçi ders

43eto/11. oḳuw üyrenüw

43eto/12. sizler ḥāżır cas balalarsıñız. balalar bala vaḳtında az bileler.

43eto/13. sonıñ içün balalardı oḳutalar. hem üyreteler oḳuw

44eto/1. mėnen kisi bilmegenin biledi hem aḳıldı boladı oḳutuwçunı

44eto/2. mu‘allim yaki üstāz̲ dėler, oḳıtuġın orındı mektep yaki

44eto/3. medrese dėler. oḳuwçılardı hem üyrenüwçilerdi şākird dėler

44eto/4. caḳsı şākird añdap oḳur. mu‘allim ne aytsa ve üyretse

44eto/5. bilüwge umṭulur. mektepke ıḫlāṣ menen barar. sabaḳ vaḳtınan

44eto/6. kėçikpės. mektepke barġanda ḳaytḳanda colda oynap cürmes

44eto/7. ėndi siz de caḳsı şākird bolġıñız kėlse oṣolay boluw

44eto/8. kėrek. üstāz̲ıñız sizge caḳsı du‘ā’ ḳılar hem şākird caḳsı

44eto/9. dėp aytar

44eto/10. 69ncı ders

44eto/11. ata ve ana turuwsında bir ėki söz

44eto/12. bizge her nerseden süyikti ata ve anamızdır. ata ve anamız bizdi

44eto/13. tuwġannan bėrli kütüp östirdi atamız bizdėr üçün ḳıs

44eto/14. ṣuwıḳġa ṭoñıp yaz ıstıḳġa küyip mal baḳtı. anamız kiçikine

44eto/15. vaḳtımızda ėmçegin ėmizüp ıstıḳ suwıḳdan saḳtap ḳarağım

45eto/1. ḳalḳam dėp östirdi. ata anamız biz ösüp ėskere

45eto/2. bastaġan ṣoñ balam ḫalḳġa ülgi ve bilimdi bolsun dėp

45eto/3. oḳuwġa bėrdi. her vaḳtda bizdėrdiñ caḳsı bilimdi boluw-

45eto/4. mızdı çın köñil mėnen tileydi. her vaḳtda bizdėrge caḳsı

45eto/5. ügit aytup çın kisi boluwġa ḳızdıradı. sonıñ üçün

45eto/6. olarġa caḳsı ḫıdmet ėtüp rencitmey her vaḳt du‘āların

45eto/7. aluwmız bizdėrge kėrekdir

45eto/8. 70nçi ders

45eto/9. mu‘allim yaki üstāẕ

45eto/10. bizdėrdiñ bilmegendėrimizdi bildirgen, nadandıḳtan bilimdikke

45eto/11. çıġarġan üstāẕımızdır.

45eto/12. bizdėrge toġrı fikr (oy) bėrüp dīnimizdi ṭanıtadı.

45eto/13. dünyāda nė nerse kėrek ėkenin bildirüp bizdėrdi kėletuġın

45eto/14. zamānda tawır kisi boluwġa dayarlaydı. her mėzgilde caḳsı

45eto/15. oylarġa ṣalup tüzüw col körsetedi. sonıñ üçün her

45eto/16.vaḳtda üstāẕlarımızdı ḫürmet ḳılup aytḳan ügitderin aluw tiyisdir.

46eto/1. 71nçi ders

46eto/2. caḳsı bolar bala casınan aḳ bėlgüli

46eto/3. caḳsı bolar bala cas vaḳtında her nerseni bilüwge umṭuladı.

46eto/4. bilmegen nersesini ata anasından ṣurap aladı. mektepke barġanda

46eto/5. sabaḳların umṭulup oḳıydı. bilmegen sabaġı bolsa mu‘allimden

46eto/6. uyalmayınça ṣurap aladı.mu‘allim coḳ bolsa sabaḳdaslarınan

46eto/7. ṣurap biledi. caḳsı bolar balalar özdėriniñ ḳarındaslarına

46eto/8. körkem mu‘ammeleler ḳılalar. olardıñ ḳayġılı künleri bolsa

46eto/9. köñilderin ṣurar. şadlıḳ künleri bolsa birge şadlanar.

46eto/10. dalada hem köçede cürgen vaḳtında körgen nerselerin ‘ibret

46eto/11. közi mėnen ḳarar. özine faydalı nersenigine isdėr. faydasız

46eto/12. nerselerni işlemez, belki alış ḳaçar. caḳsı bolar balanıñ

46eto/13. bėlgisi faydasız oyunlarġa evės (heves) bolup cürmeyinçe

46eto/14.öziniñ faydalı isdėrinde bolar munıñ üçün alarġa

46eto/15. terbiyeli bala dėp aytalar. terbiyeli bala bütün ḫalḳ ḳasında

46eto/16. ‘izzet ve ḥürmetli boladı. her kim anı körse süyer. falan

47eto/1. adamnıñ balası caḳsı bola turġan bala dėp her orında

47eto/2. maḳtap söyler. ay balalar caḳsı bol. caḳsı bolsañ

47eto/3.tabarsıñ col.

47eto/4. 72nçi ders

47eto/5. baladardıñ tuwġannan ösüwi

47eto/6. ay balalar evveli tuwġan vaḳtlarıñızda tipti kiçikine ėdiñizler

47eto/7. sizdėrdi analarıñız ṣılap ṣıypap östirdi. evvelde tuwġan

47eto/8. vaḳtlarıñızda oṣı kündegi sėkildi ėmes ėdiñiz. çamalarıñız

47eto/9. coḳ ėdi. eger de çėçeleriñ çıbın cānun otḳa ṣalġanday

47eto/10. bolup kütpese nė bolar ėdiñiz. sėndėr çėçeleriñe beynetsiz

47eto/11. bolup ösdinėrme? coḳ öspėdiñder. çėçeleriñ sėndėr

47eto/12. üçün ḳanday awırlıḳ bolsa da köterdi cańa tuwġan

47eto/13. vaḳtlarıñızda küninde ėki üç ḳayṭa çumıldırdı. astı

47eto/14.üstiñizdi her bir necisden ṭazaladı. sėndėrdiñ ömirlėriñ

47eto/15. öksidi dėp basḳa isteytün isdėrinen toḳtadı. her vaḳtda

47eto/16. sėndėr menen aynaldı. oyınan tipti çıġarmadı. özge adamdar

48eto/1. uyıḳṭap catḳanda cılap ḳalama dėp on oyanup on catdı.

48eto/2. bir tünde bės altı turup ėmizdi. ıñıranġan dawısdar[ı]-

48eto/3. ñdı ėsitse cānı çıḳḳanday boldı. key tünde tėrbėtip

48eto/4. uyıḳṭamay çıḳdı. ıssı ṣuwıḳdan ṣaḳtadı. tildėriñ çıġup

48eto/5. aḳıldarıñ kirgençe mindėtdėriñ çėçeleriñnin üstinde boldı.

48eto/6. cėti casḳa kėlgende oḳuwġa bėrgizdi. caḳsı bilimdi

48eto/7. boluwdarıñızdı çın ḳöñili menen tiledi. oḳuw oḳup cür-

48eto/8. gendėriñdi ḳuwanıç köredi. akeleriñ de malların ayamaydı.

48eto/9. osınday cān malın ayamay caḳsı boluwdarıña umṭulġan ake

48eto/10. çėçeleriñniñ ėñbegin bosḳa cibermėñdėr. oḳuwdı umṭulup

48eto/11. oḳuñdar. caḳsı kisi boluwdı oylañdar. ake çėçe-

48eto/12.leriñdi ḥürmetdėp köñildėrin ḳaldırmañdar. oṣolay bolsa-

48eto/13.ñdar caḳsı bolarsıñdar.

48eto/14. 73nçi ders

48eto/15. īmān

48eto/16.sizler ve bizler evvelde coḳ ėdik bar ḳılġan allahdır. bizlerniñ

49eto/1. közimiz körüp turġan her nerseni caratḳan bir ḫudaydır.

49eto/2. ḫuday ta‘ālā bizlerge ata ve anamızdan mihr-bān ve şefḳatlı. bizler-

49eto/3. ge dünyāda mal hem türli ni‘metler bėrgen teñirimizdir. allah bizlerni

49eto/4. caḳsı caṣaw üçün naṣīḥat ḳıl dėp ėlçi cibergen.

49eto/5. ol ėlçini peyġamber dėp aytılınadır. bu peyġamberlerge allahdan

49eto/6. kitāb kėlgen. ḳur’ān da sol kitāblardıñ biridir. bizdiñ

49eto/7. peyġamberimizdiñ ismi (muḥammed) dir. ol kitābnı peyġamberimizġa

49eto/8. akėlgen ẕāt ferişte dir.

49eto/9. közimiz körüp ve bilgen nerselerniñ barı bitüp ėkinçi bir

49eto/10. dünyānıñ boluwına (āḫiret) yaki (ḳıyāmet) dėp aytılınadır.

49eto/11. yaki (o dünyā). osı aytılınġan nerselerniñ barına inanmaḳ

49eto/12. barçamızġa borçdır (farżdır).

49eto/13.74nçi ders

49eto/14. ḳazaḳça aylar ismleri

49eto/15. nawruz, oṭamalı, żawża, kükük, çilde tamuz

50eto/1. ḳır kiyük, ḳazan, ḳaraça, cėl toḳsan, ḳañtar, aḳpan

50eto/2. ḳırġızça aylar ismleri

50eto/3. birdiñ ayı, calġan ḳıran, çın ḳıran, buġu, ḳulca, tėke,

50eto/4. baş awına, ayaḳ awına, ṭoġızdıñ ayı, cėtinin ayı, bėşdiñ

50eto/5. ayı, üçdiñ ayı.

50eto/6. caz ayları

50eto/7. oṭamalı= yalġan ḳıran, żavża = çın ḳıran,

50eto/8. kükük = buġu

50eto/9. cay ayları

50eto/10. çilde = ḳulca, tamuz = tėke, ḳır kiyük = baş awına

50eto/11. küz ayları

50eto/12.ḳazan = ayaḳ awına, ḳaraça = ṭoġızdıñ ayı, cėl

50eto/13.ṭoksan = cėtinin ayı.

51eto/1. ḳıs ayları

51eto/2. ḳañtar = bėşdiñ ayı, aḳpan = üçdiñ ayı, nawruz = birdiñ ayı

51eto/3. ḳaraġım oḳu oḳu bosḳa cürme

51eto/4. ḳur ḳalarsıñ oyunġa köñil bėrme

51eto/5. oḳumay oyun ḳuwġan balalarġa

51eto/6. colama çaḳırsa da ḳasına ėrme

51eto/7. kedirme ayañdama alġa umṭul

51eto/8. alam dėp kökden culdız ḳolıñ sėrme

51eto/9. ḳarmanġan ḳarap ḳalmas dėgen ras söz

51eto/10. toḳtamay isde bolsañ batıp tėrge.

51eto/11. casınan oḳuw oḳup hüner ḳuwġan

51eto/12.cān cėtmes köñli cüyrük kėmeñgerge

51eto/13.bilimsiz ḳur ḳaltaḳtap cürgen menen

51eto/14. ėrte ölgen kömilüwli ḳara cėrge.

51eto/15. balaşayır maġcan cum‘a bayef.

51eto/16. şoñı.

1.3.3.2. Eserin İmla Özellikleri

1. Eser Kazak ve Kırgız lehçelerinde hazırlanan ilk elifba kitaplarından biridir. Kazak ve Kırgız Türkçesi yazı dilleri henüz oluşum aşamasında olduğu için bu dönemde hazırlanan diğer pek çok eser gibi eserin standart bir imlası yoktur. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da Kazak Türkçesine ait unsurların daha fazla olduğu görülmektedir çünkü Kazak Türkçesinin yazı dili olarak gelişimi Kırgız Türkçesinden daha erken bir tarihte başlamaktadır. Ancak Kırgız Türkçesi de ihmal edilmemiştir. İşenaalı Arabayev'in amacı bu elifba kitabının Kazak ve Kırgız öğrencilerin okuma yazma öğrenebilecekleri temel bir kaynak olmasıdır. Öte yandan, Tatar Türkçesi ve Müşterek Doğu Türkçesi yazı geleneğinin tesiri görülmektedir.

2. Kullanılan noktalama işaretleri şunlardır: ./,/ ?/!/()/«»/=/-/:/

3. Eserde hareke sisteminin de öğretilmesi amaçlanmıştır. Bundan dolayı Türkçe kelimelerde kullanılan harflerin gösterildiği bölümden sonra[754]alıntı kelimelerde kullanılacak olan hareke işaretleri gösterilmiştir. Harekelerin gösterildiği bölümün ardından verilen okuma parçalarındaki alıntı kelimelerin hemen hepsi harekelenerek yazılmıştır.

4. Türkçe Kelimelerin Yazımı

   4.1. Arabayev ve Sarsekeyev,eseri her ne kadar eseri usul-i savtiyeye göre hazırladıklarını belirtseler de Türk yazı dili imla geleneğinin tesiri görülmektedir. Bu etkiye bağlı olarak Türkçe kelimelerde dar ünlüler kelime içerisinde çoğunlukla gösterilmemiştir.

[754] İşenaalı Arabayev, Hafız Sarsekeyev, *a.g.e.*, s.37-43.

“قايك”ķayıñ 27eto/ 8, “شادلق”şadlıķ 46eto/ 9, “چقدى”çıķdı 36eto/ 5

4.2. Türkçe kelimelerde art damak s ve art damak t sesleri için “ص” ve “ط” harfleri kullanılmıştır.

“طاماق” ṭamaķ 11eto/ 10, “ماصاق” maṣaķ 11eto/ 8

Ancak bu uygulamada belli bir standart yoktur. Art damak s sesi için “ص” harfinin yanında “س”,art damak t sesi için de “ط” harfinin yanında “ت” harfi de kullanılmıştır.

“صالاسى” şalası 9eto/13, “قوس” ķus 9to/12, “قاتادى” ķatadı 12eto/7, utadı “طاماق”ṭamaķ 11eto/ 10,

4.3. /p/ sesine karşılık olarak“پ” karakteri gösterilmişse de “ب” de sık sık bu ses için kullanılmıştır. Türk yazı dili imla geleneğine bağlı olarak özellikle zarf fiil eki olan –p’nin yazımında “ب” kullanılmıştır.
Yine bu duruma bağlı olarak –p zarf fiil ekinin önünde yardımcı ünlü kimi zaman yuvarlaktır.

“ايچوب”içüp 35eto /4, “آرقالاب”arķalap 36eto/12

4.4. Klasik imla geleneğinin aksine /c/ ve /ç/ sesleri farklı karakterlerle gösterilmiştir. /c/ sesi için ج, /ç/ sesi için de چ karakteri kullanılmıştır. Yalnızca bir örnekte (bėrci 37eto/8)چyerine ج harfi kullanılmıştır. Bunun da dizgi hatası olması muhtemeldir.

4.5. Kazak Türkçesindeki ş > s değişimi eserin tümünde görülmektedir.

“ساسقاننان”sasķannan36eto/15,“توسدگبه”tüsdiñbe37eto/13,
“سباقداسلرنان” sabaķdaslarınan 46eto/ 6

Ancak 31. derste ş harfi gösterilmiş ve ş'li kelime örnekleri verilmiştir.

"یاش‌بالاغه‌اوروشمه" yaş balaġa uruşma, 23[eto]/6
"زورینه‌اورش"zorına urış, 23[eto]/6
"بالابیشکده‌چاتادی" bala bėşikde catadı 23[eto]/ 6

4.6. Türkçe kelime başlarındaki /y/ sesi Modern Kazak Türkçesinde /j/ sesine döner.[755]Ancak W. Radloff'un Kazak Türkçesi üzerine yaptığı çalışmalarda Modern Kazak Türkçesindeki ötümlü, sızmalı, dilönü-sertdamak ünsüzü olan j sesi yoktur, bunun yerine Kırgız Türkçesinde olduğu gibi ötümlü, patlamalı-sızmalı, diş-eti-damakönü ünsüzü olan c ses vardır.[756] Modern Kazak Türkçesi yazı dilinin ilk örnekleri olarak kabul edilebilecek olan, Ibıray Altınsarin[757] ve Abay Kunanbayev'in eserlerinde[758] bu sesi tespit etmek güçtür. Çünkü Ibıray Altınsarin bu ses için kiril alfabesine ait olan ve bugün de kullanılan ж harfini; Abay ise Arap alfabesine ait olan ج harfini kullanmıştır. Dolayısıyla bu karakterlerin j sesini mi yoksa c sesini mi ifade ettiği konusunda net olarak bir şey söylenemez.

Ayrıca Arap alfabesi farklı telaffuzlara müsaade ettiği için aynı harf farklı Türk lehçelerinde farklı telaffuz edilmiş olabilir. *Elifba yā ki Töte Oḳuw* hem Kazaklar hem Kırgızlar tarafından yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Bütün bu nedenler göz önüne alınarak bu çalışmada ج harfi c sesiyle karşılanmıştır.

4.7. Eserde Rusça kelimelerde geçen ve Türkiye Türkçesindeki /j/ sesine oranla oluşum noktası ağız içinde olan /j/ için ڗ harfi kullanılmıştır. Bugünse hem Kazak hem de Kırgız Türkçesinde /j/ ve /c/ seslerini ifade etmek üzere tek bir harf (ж) kullanılmaktadır.

---

[755] Onur Balcı, *Bugünkü Kazak Türkçesi Gramerlerinde Ses ve Şekil Bilgisinin İşlenişi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010, s.39.
[756] V. V. Radloff, *Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen*, Çast I, Sanktpeterburg, 1866, s.XXII; V. V. Radloff, *Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen*, Çast III, 1870; Ufuk Deniz Aşçı, *W. Radloff'un "Opıt Slovarya Tyurskiḫ Nareçiy" Adlı Eser ve Eserde Geçen Kırgız ve Kazak Lehçelerine Ait Kelimelerin İncelenmesi I (İnceleme), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Konya 2003, s.36.
[757] İ. Altınsarin, *Kirgizskaya Hrestomatiya*, Orenburg 1879.
[758] N. N. Pantusov, *Materialı İzuçeniyu Kazak-Kirgizskago Nareçiya*, Kazan 1901.

“میژا” mija, “ساژن” sajın, “چیژا” çija, “پوژار” pojar, “پاژار” pajar, “اوچساژن” üç sajın, “پاژار” pajar 25eto/ 6

пожар kelimesi iki kere geçmektedir. Birinde Rusçada olduğu gibi yazılmışken (“ 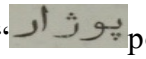 pojar 25eto/ 6) diğerinde okunduğu gibi yazılmıştır (“ 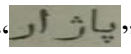 ”pajar 25eto/ 6).

4.8. Modern Kazak Türkçesinin önemli ses hususiyetlerinden biri ç > ş değişikliğidir.[759] Bu özellik 19. yüzyılın sonunda kaleme alınmış olan metinlerden itibaren takip edilebilmektedir.[760]

Kazak Türkçesi için hazırlanmış Arap harfli alfabe ve gramer kitaplarında چ harfi kullanılmaktadır. Bu eserlerde ش harfi yoktur.[761] Daha sonraki Arap harfli benzer eserlerde ise ‘ش’ harfinin yer aldığı, چ harfinin de alıntı kelimelerde var olan harfler sınıfına dahil edildiği görülmektedir.[762]Nitekim Arap harfli Kazak alfabesindeki bu mesele Polivanov tarafından bir makalede tartışılmıştır.[763] *Elifba yā ki Töte Oḳuw* Kazak ve Kırgızlar için hazırlandığından hem چ ve ش harflerini göstermiş ancakشharfini sadece bir ders başlığı altında göstermekle yetinmiş, Türkçe kelime ve eklerde چ harfini kullanmıştır. Muhtemelen bu sayede Kazak ve Kırgızların aynı harfi kendi lehçelerine uygun bir şekilde telaffuz etmelerini sağlamak istemiştir.

4.9. Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesi arasındaki en belirgin fonetik farklardan biri Türkçe kelimelerde görülen ve Kazak Türkçesinde diftong, Kırgız Türkçesinde ise uzun ünlüye dönüşen ses gruplarıdır. Arabayev ve Sarsekeyev

---

[759] Jahangir Karini, “Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasında Ses Değişimlerinden Kaynaklanan Eşsesli Kelimeler”, https://www.academia.edu/25813291/KAZAK_T%C3%9CRK%C3%87ES%C4%B0_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_T%C3%9CRK%C3%87ES%C4%B0_ARASINDA_SES_DE%C4%9E%C4%B0%C5%9EMELER%C4%B0NDEN_KAYNAKLANAN_E%C5%9ESESL%C4%B0_KEL%C4%B0MELER (07.06.2017); Oğuz Doğan, *Kazak Türkçesi Fonetiği*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne 2003.

[760] N. N. Pantusov, *a.g.e.*; Ekrem Ayan, *Ibıray Altınsarin-Hikaye ve Şiirlerinin Dili (Hayatı-Dilciliği-Eserleri/Gramer-Metin-Dizin)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları AnaBilim Dalı, Türk Dili ve Lehçeleri Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi,İzmir 2008, s. 19; A.E. Alektronov, *Kirgizskaya Hrestomatiya*, Omsk 1907; V. V. Radloff, *Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen*, Çast III, 1870.

[761]Ahmet Baytursunov, *Oḳuw Ḳuralı*, 1912; Ahmet Baytursunov, *Kazakça Eliba,* 1914*;* Ahmet Baytursunov, *Til Ḳuralı-Ḳazaḳ Tilinin Sarfı* ,1914.

[762] Ahmet Baytursunov, *Elip-bi,* 1926.

[763] E. D. Polivanov, “Novaya Kazak-Kirgizskaya (Baytursınovskaya) Orfografiya”, *Byulletin Sredneaziyatsrogo Gosuniversiteta*, S. 7, Taşkent 1924.

uzun ünlü yerine diftong kullanması tercih etmişlerdir. *w, uw, üw* olarak ifade edebileceğimiz diftong için "و" harfi kullanılmıştır.

"اووق" uwıḳ 26eto/ 3, "قشتاودە" ḳıştawda 23eto/ 5, "قاو" ḳaw 27eto /16

"و" harfi aynı zamanda yuvarlak ünlüleri tümünü göstermek için de kullanılmıştır.

"كوكوك" kükük 29eto /4,"بايغوش" bayġuş 29eto /4, "بودەنه" bödene 29eto/ 3, "طورغای" ṭorġay29eto/ 3

4.10. Ön damak g sesi için گ ("كوندەگی" kündegi 47eto/ 8, "اوگز"ögiz 27eto/1);ön damak k sesi ك("ایشكی"èşki27eto /4, "كول"köl 28eto/ 7) ve nazal n (ñ) sesi için ڭ("سوڭقار"suñḳar 28eto/ 14,"قوڭز"ḳoñız 29eto /11) harfi kullanılmıştır.

4.11. Bazı kelimelerde ikili yazımlara rastlamak mümkündür. Bu yazımlar özellikle ünlülerden kaynaklanmaktadır.

'قولون' ḳulun 9eto/6 – 'قولننه' ḳulınına 17eto/5
'اوروشمه' uruşma23eto/6- 'اورش' urış 23eto/6
"توسوب"tüsüp 37eto/5 – "توسب"tüsip 33eto /4

4.12. Türkçe kelime başlarında /y/ sesi görülmektedir. Bunun, Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinden kaynaklanan bir özellik olduğunu söylemek mümkündür.

"یوماغان" yuwmaġan 11eto/ 7, "یاز"yaz 44eto /14

4.13. Eserde yuvarlak ünlülerin hemen hepsi gösterilmiştir. Bu yazım kuralına bakarak bir kelimeninveya ekin yuvarlak ünlü ile yazılıp yazılmadığını tespit etmenin mümkün olduğu söylenebilir.

"اوروشمه"uruşma 23eto/ 6 – "اورش"urış 23eto/ 6
"آلوب"alup 32eto/ 6 – "آلب"alıp 32eto /9
"توسوب"tüsüp 37eto/5 – "توسب"tüsip 33eto /4
"اوستگـزدی"üstiñizdi47eto /14 – "اوستوندە"üstünde34eto/ 6

4.14. Modern Kazak Türkçesinde düz ve dar ünlü ile gösterilen ünlüler yuvarlak okunur.[764]Ancak bu metinde, bugün düz ve dar ünlü yazılan pek çok kelime yuvarlak yazılmaktadır ki büyük bir kısmı dönemin konuşulan Kazak Türkçesini yansıtmaktadır. Ancak bazı kelimelerde tıpkı bugün olduğu gibi dar ünlülü yazımlara da rastlanmaktadır.

'قولون' ḳulun 9eto/6 – 'قولننه' ḳulınına 17eto/5
'اوروشمه' uruşma23eto/6- 'اورش' urış 23eto/6

5. Açık e (ä) sesi standart Kazak yazı dilinde yer almaktadır. Ancak standart Kırgız yazı dilinde yoktur. Kırgızcanın güney ağzında yaşamaktadır. Metinde açık e sesini tespit etmeyi mümkün kılacak bir harf kullanılmamıştır. Yalnızca alıntı bir kelimede açık e (ä) sesinin kullanılmış olduğu görülmektedir: "أویس (هوس)". Burada açık e (ä) sesini gösterdiği düşünülen "أ" işareti Ahmet Baytursunov tarafından da aynı ses için kullanılmıştır.[765]

6. Alıntı kelimelerin yazımı

[764] Ferhat Tamir, *a.g.e.*, s. 434.
[765]Ahmet Baytursunov, *Oḳuw Ḳuralı*, 1912; *A. Baytursunov, Kazakça Eliba,* 1914*; A. Baytursunov, Bayanşı,* 1920*;* Ahmet Baytursunov*, Elip-bi*, 1926;Ahmet Baytursunov*, Til Cumsar*, 1928.

6.1. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin büyük bir kısmı asıllarına uygun olarak yazılmıştır. Hatta bir kısmı harekelenmiştir.

‘حاضر’ ḥāžır 43eto/12, ‘اخلاص’ ıẖlāṣ 44eto/5, ‘فرض’ farż 49eto/12, ‘مهربان’ mihr-bān 49eto/12

6.2. Bazı kelimelerin Türkçenin ses hususiyetlerine uygun olarak yazıldığı görülmektedir.

‘اومر’ ömir 47eto/14, ‘مندیت’ mindėt 48eto/5,‘فایدملی’ faydalı 46eto/11, ‘أویس’ evės 46eto/13

6.3. Birkaç alıntı kelimenin farklı yazımları mevcuttur.

‘دوس’ dos 33eto/3 – ‘دوست’ dost 35eto/5

‘أویس’ eves 46eto/13– ‘هوس’ heves 46eto/13

6.4. Rusça kelimelerde kullanılan diş dudak v sesi farklı bir harfle (ۋ) gösterilmiştir.

Bu harf için çeşitli Rusça kelime örnekleri verilmiştir.
“میژا” mija, “ساژن” sajın 25eto/ 6
“چیژا” çija, “پوژار” pojar25eto/ 6
“پاژار” pajar, “اوچساژن” üç sajın 25eto/ 6
“پاژار” pajar 25eto/ 6

пожар kelimesi iki kere geçmektedir. Birinde Rusçada olduğu gibi yazılmışken (pojar 25eto/ 6) diğerinde okunduğu gibi yazılmıştır (pajar 25eto/ 6).

7. Edatlarının yazımında bir standart yoktur. Çoğunlukla aynı edatın farklı şekillerde yazımı söz konusudur.

7.1. Kırgız Türkçesinde *menen*, Kazak Türkçesinde *pen, men* ve *penen* şeklindeki edatın burada *menen, mėnen, men, mėn, pėn* şekilleri mevcuttur ve kimi yerde

kendinden önceki kelimeyle birleşik yazılırken kimi yerde tersi bir durum söz konusudur.

"جولداسداریمن" coldasdarımen 31eto/ 5,
"تولەگەنمیناننورمان" tölegen mėnen nurman 32eto/12
"چالمینالم" çal mėn ölim 36eto /11
"باقامینانطچقان" baķa mėnen ṭıçķan33eto/ 2
"کومیکبین" kömėkpėn 18eto /9
"جورگانمنان"cürgenmenen51eto /13
"چالمینالم" çal mėn ölim 36eto /11
"جالقاوبالامینایسکیربالا" calķaw bala mėn iskėr bala 29eto/ 14
"مکتبکەاخلاصمنانبارار" mektepke ıḫlāṣ menen barar44eto/ 5

7.2. *dėp,*şoñ, edatları da kimi iki farklı şekilde yazılmıştır.

"آلامندیب" alamındėp (33eto /11), "چوبدیب" çöpdėp (34eto /13), "مونانصوك" munanşoñ (33eto/5), "سونانصوك" sonanşoñ (34eto/2) gibi örneklerde kendinden önceki kelimeyle birleşik yazılırken "آلساگچیدیب" alsañçı dėp (33eto /16), "قالقامدیباوستردی"ķalķam dėp östirdi (45eto/1),"کورگانصوك" körgen şoñ (35eto/4), "باستاغانصوك" bastaġan şoñ (45eto/2) gibi örnekler ayrı yazılmıştır.

7.3. *ġoy*, *ġına/gine* edatları birer defa geçmektedir ve kendinden önceki kelime ile birleşik yazılmıştır.

"توراسنغوی"turasınġoy 35eto/ 8
"اورنندە"ornınġına 31eto/ 6
"نرسەنیگنە"nersenigine 46eto/ 11

7.4. *sıķıldı, sėkildi, berli, dėyüp, hem, yaki, üçün* edatları ayrı yazılmıştır.

"سینسقلدیتیكجوروگە"sėn sıķıldı tėk cürüwge 36eto/1,
"جیباردیوبچاقروب"ciber dėyüp çaķırup 36eto /16
"توغاننانبیرلی" tuwġannan bėrli 44eto/13

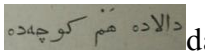 dalada hem köçede 46eto /10

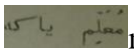 mu‘allim yaki üstāẕ 44eto/ 2

“اوصی‌کوندەگی‌سیکلدی”oşı kündegi sėkildi 47eto/ 8

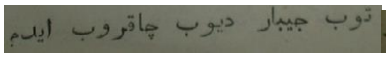 arḳala ṭup ciber dėyüp çaḳırup ėdim 36eto /16

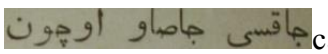 caḳsı caṣaw üçün 49eto /4

7.5. *da/de* edatı sadece bir örnekte (ḳur’ān da49eto/6) kendinden önceki kelimeyle birleşik yazılmıştır. Kendinden sonraki harfle birleşmeyen harflerin ardından geldiğinde bu bağlacın birleşik mi ayrı mı yazıldığını belirlemek zordur. Pek çok örnekte kendinden önceki kelimeyle birleşik olarak yazılmıştır.

“اویدە”üyi de 36eto /9, “آکەسیدە”akesi de 37eto /9, 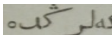 akeleriñ de 48eto/ 8, “طچقاندە”ṭıçḳan da 33eto/ 5

8. Birleşik Kelimelerin Yazımı

8.1. Tasviri fiillerle oluşturulan birleşik fiiller birleşik değil ayrı yazılmıştır.

“قویابیرگەان” ḳoya bėrgen32eto/ 15

“کیلەجاتسە” kėle catsa33eto /9

“قولابکیتکانلر” ḳulap kėtkenler 34eto /9

8.2. İki basamaklı sayılarda rakamalar ayrı yazılmamıştır.

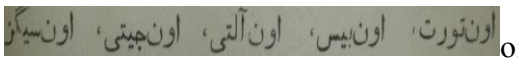 ontört, onbės, onaltı, oncėti, onsėgiz 30eto /9

9. Eklerin yazımı

9.1. Bazı eklerin yazımında hala Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinin etkisi devam etmektedir. Örneğin yardımcı ünlülerle çekim eklerindeki dar ünlüler genellikle gösterilmemiştir.

9.2. Eklerdeki düz ve geniş ünlülerin de kimi zaman gösterilmediği görülmektedir.

9.3. Soru eki kendinden önceki sözcükten ayrı yazılmaktadır.

“ایماسبه” ėmespe 34eto/ 14, 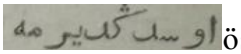 ösdinėrme 47eto/ 11

9.4. *ėdi, eken* yapıları da kendinden önceki kelimeden ayrı yazılmaktadır.

“جاطرایدی”caṭır ėdi 35eto /4, “طوماغاندەایدم”tuwmaġanda ėdim35eto/ 10, “جییادیمیکان” cıyadı ėken 36eto/ 6

10. Eserde ünlü seslerin karşılığında kullanılan karakterler

	Sesler	Başta	Ortada	Sonda	Harflerin Kullanıldığı Kelime Örnekler
1	a	آ	ا	ه ,ا	‘بالا’ bala 43eto/6 ‘آلچه’ alça 24eto/11 ‘بارده’ barda22eto/8
3	e	‘أ’, ‘ا’	‘ه’, ‘ا’	ه	‘أویس’ evės 46eto/13 ‘اول’ evvel43eto/7 ‘تویه’ tüye 12eto/10
4	ė	‘ایـ’	یـ	ى	‘ایلو’ ėlüw 10eto/7 ‘’ nė 31eto/7 ‘نی’ bėk 18eto/2
5	ı	‘ایـ’, ‘ا’	یـ	ى	‘جاقسی’ caḳsı 24eto/5 ‘استقه’ ıstıḳġa 44eto/14 ‘قیین’ kıyın 14eto/5
6	i	‘ایـ’, ‘ا’	یـ	ى	‘ایتیلکی’ itėlgi 28eto/14 ‘کییین’ kiyin14eto/5
7	o	'او'	و	-	‘اویان’ oyan 7eto/4 ‘بویداق’ boydaḳ 27/4
8	ö	'او'	و	-	‘اوتەدی’ ötedi12eto/10 ‘توسەك’ tösek12eto/9
9	u	'او'	و	و	‘قورغاچ’ ḳurġaç 24/9 ‘بول’ bu14eto/2 ‘اورش’ urış 23eto/6
10	ü	'او'	و	-	‘بیروب’ bėrüp 45eto/12 ‘اویده’ üyde15eto/3
11	ā	-	ا	ا	‘ایمان’ īmān 48eto/15 ‘ضیا’ żiyā 41eto/14
12	ī	‘ایـ’	یـ	ى	‘ایمان’ īmān 48eto/15 ‘خالی’ ẖālī38eto/9 ‘تاریخ’ tārīẖ 38eto/12

13	ī	-	ـيـ	-	‘عريضه’ ‘arīża 41eto/14
14	w, uw	-	و	و	

11. Eserde ünsüz seslerin karşılığında kullanılan karakterler

Sesler	Başta	Ortada	Sonda	Harflerin Kullanıldığı Kelime Örnekler
b	ب	ب	ب	‘بالا’ bala 43eto/6, ‘عرب’ ‘arab 39eto/4 ‘سباق’ sabaḳ 44eto/5
c	ج	ج	ج	‘اولجه’ olca 19eto/13 ‘تاج’ tāc 19eto/11 ‘جولده’ colda 20eto/1
ç	چ	چ	چ	‘آلچه’ alça 24eto/11 ‘قورغاچ’ ḳurġaç 24eto/9 ‘چی’ çiy 26eto/5
d	د	د	-	‘بويداق’ boydaḳ 27eto/4 ‘ديب’ dėp 47eto/1, ‘خوقند’ ḫoḳand 38eto/14
f	ف	ف	ف	‘افندی’ efendi 40eto/5 ‘فايدلی’ faydalı 46eto/11
g	گ	گ	-	‘گر’ ger 23eto/10 ‘بلكان’ bilgen 23eto/12
ġ	غ	غ		‘بارغاچ’ barġaç 24eto/9 ‘ايغ’ ıġ 13eto/12
h	ه	ه	ه	‘هر’ her 24eto/6 ‘الله’ allah 43eto/9 ‘فهم’ fehm 39eto/14
ḥ	ح	ح	ح	‘آح’ aḥ 39eto/8 ‘باح’ baḥ 39eto/8
ḫ	خ	خ	-	‘بلخ’ belḫ 38eto/12 ‘خبر’ ḫaber 38eto/13

				‘اخرت’ āẖiret 49eto/10
j	-	ژ	ژ	‘آژ’ aj 25eto/5, ‘ساژن’ sajın25eto/6
k	ك	ك	ك	‘كوكوك’ kükük 49eto/15
ķ	ق	ق	ق	‘قزاقچه’ ķazaķça 49eto/14, ‘قولاق’ ķulaķ 9eto/5
l	ل	ل	ل	‘بولادى’ boladı 9eto/7 ‘طال’ ṭal 9eto/8 ‘لايلا’ layla 10eto/8
m	م	م	م	‘آغام’ aġam 11eto/9 ‘مالاى’ malay 11eto/9 ‘مالام’ malam 11eto/11
n	ن	ن	ن	‘ماغان’ maġan 11eto/9 ‘صابانى’ ṣabanı 11eto/11 ‘نرسەنى’ nerseni 24eto/6
ñ		ڭ	ڭ	‘قايڭ’ ķayıñ 27eto/8 ‘آڭدار’ añdar 29eto/7
p	پ	پ	‘ب’, ‘پ’	‘بيروب’ bėrüp 45eto/12 ‘تپتى’ tipti 47eto/6 ‘پال’ pal6eto/4 ‘شاپ’ şap 23eto/1
r	ر	ر	ر	‘آڭدار’ añdar 29eto/7 ‘بارغاچ’ barġaç 24eto/9 ‘راس’ ras 23eto/7
s	س	س	س	‘قوس’ ķus 28eto/13 ‘شوڭقار’ şuñķar 28eto/14 ‘سيكسان’ sėksen 30eto/11
ṣ	ص	ص	ص	‘صال’ ṣal9eto/14 ‘اوسونى’ oṣonı10eto/5 ‘آلص’ alış 16eto/5

ş	ش	ش	ش	‘تش’ tiş 23eto/3 ‘آلاش’ alaş 23eto/4 ‘شاپ’ şap 23eto/1
t	ت	ت	ت	‘تش’ tiş 23eto/3 ‘ایت’ it 33eto/8 ‘آیتقان’ aytḳan 29eto/15
ṭ	ط	ط	ط	‘طابش’ ṭabış 23eto/3 ‘اوطورار’ oṭurar 31eto/6 ‘اوط’ oṭ 7eto/5
v	‘و’, ‘ۋ’	‘و’, ‘ۋ’	‘و’	‘ئویس’ evės 46eto/13 ‘اولی’ evveli 47eto/6 ‘وقتده’ vaḳtda 45eto/3 ‘ۋارشاۋا’ varşava 25eto/10
y	ى	ى	ي	‘سولای’ solay 34eto/1 ‘آیتقان’ aytḳan 29eto/15 ‘یاز’ yaz 44eto/14
z	ز	ز	ز	‘یاز’ yaz 44eto/14 ‘ایمزوب’ ėmizüp 44eto/15 ‘آنامز’ anamız 45eto/1

12. Bunların dışında Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde şu harfler de kullanılmıştır: ‘ء’, ‘ع’, ‘ض’, ‘ث’, ‘ذ’.
13. Bazı kelimelerin heceleri birbirinden ayrı yazılmıştır. Bunun dizgi hatasından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

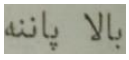 balapanına 32eto/ 6,

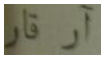 arḳar 20eto/ 3,

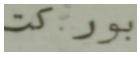 bürkit 32eto/ 5,

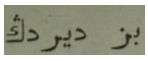 bizdėrdiñ 45eto/ 3

14. Kırgız Türkçesinde bala kelimesi –lar çokluk eki alınca *baldar (balalar> ballar> baldar)* biçimine dönüşür. Kazak Türkçesinde ise *balalar* olarak kalır, herhangi bir ses değişikliğine uğramaz. Metinde kelime genel olarak *balalar* olarak geçer ancak bir yerde *baladar* (47eto /5) şeklinde geçmektedir.

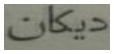
dėken(34eto/ 14) kelimesinde گ harfi yerine ك harfi kullanılmıştır. Bunu dizgi hatası olarak görmek mümkündür.

1.3.3.3. Eserin Ses Bilgisi Özellikleri

1. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da tespit edilen ünlüler şunlardır:

Elifba yā ki Töte Oḳuw 'da Harflerin İmlaları	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da Ses Değeri	Standart Kırgız Yazı Dili'ndeki Ses Değeri
"ا", "ا", "ە"	a	a
"ا", "ە", 'أ'	e	e
"ايـ", "يـ", "ى"	ė	
"ايـ", "ا", "يـ", "ى"	ı	ı
"ايـ", "ا", "يـ", "ى"	i	i
'او, و	o	o
'او, و	ö	ö
'او, و	u	u
'او, و	ü	ü
ا	ā	ā
-	-	ē
"ايـ", "يـ", "ى"	ī	-
"يـ"	ī	-
-	-	ō

-	-	ő
-	-	ū
-	-	ű
و	w, uw	

2. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da tespit edilen ünsüzlüler şunlardır:

Elifba yā ki Töte Oḳuw'da Harflerin İmlaları	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da Ses Değeri	Standart Kırgız Yazı Dilin'de Ses Değeri
ب	b	b
ج	c	c
چ	ç	ç
د	d	d
ف	f	f
گ	g	g
غ	ġ	ġ
ه	h	h
ح	ḥ	-
خ	ḫ	-
ژ	j	j
ك	k	k
ق	ḳ	ḳ
ل	l	l
م	m	m
ن	n	n
ڭ	ñ	ñ
ب, پ	p	p
ر	r	r
س	s	s
ص	ṣ	ṣ
ش	ş	ş
ت	t	t
ط	ṭ	ṭ
ۋ	v	v

ي	y	y
ز	z	z
	-	ts
	-	tş

3. **Kapalı e (ė) meselesi**. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da kapalı e vardır. İlk hecedeki /e/ sesinin tümü kapalı e olarak yazılmıştır.

"ėmizüp 44eto/15,"دیمن"dėmin 36eto/13, "کیلوب"kėlüp 36eto/14, "جییوکه"cėyüwge 35eto/5, "سین"sėn 35eto/8, "میکه"mėke 18eto/5, "ایسك" ėsik 18eto/5, "خیمه"cėme21eto/6 "سینك"sėniñ 22eto/5, "ایل"ėl 22eto/9, "جیمش"cėmis 22eto/10

Bir kaç kelimede ilk hecedeki e sesi kapalı değildir.

"ارکه"erge 26eto/6, "اسکیك"eskėk 18eto/3, "نرسادن" nerseden 44eto/12

İç ses durumunda olan ve çoğunlukla ikinci hecede yer alan e sesleri de kapalı e olarak yazılmıştır.

"ازدیدی" izdėdi 35eto/5,"پسپیك"pispėk 18eto/3, "کیسکیك"kėskėk 18eto/5,"کویلیك" köylėk18eto/8, "تیرمیك"tėrmėk 19eto/1, "کیرەك"kėrek 19eto/8, "اوتکیل"ötkėl 28eto/11

Kimi kelimelerde üçüncü hecede yer alan ve iç ses olan e sesi de kapalıdır.

"کیچکپس" kėçikpės 44eto/6, "بزدیردك" bizdėrdiñ 45eto/3

Ayrıca *mėn* ve *pėn* gibi edatlarda da çoğunlukla kapalı e kullanılmıştır.

"کومیکبین"kömėkpėn 18eto/9

dėr çokluk eki, *ėdi ve ėken* yapıları da kapalı e ile yazılmıştır.

“ایپوب‌جاطر ایدی”içüp caṭır ėdi 35eto/4,“بلمکاندیرمزدی” bilmegendėrimizdi 45eto/10,
“اوزدیرنك”özdėriniñ 46eto/7, “کیچکنه ایدگزلر”kiçikine ėdiñizler 47eto/6,
“جایلوب‌جاطر ایکان”cayılup caṭır ėken 32eto/4, “جییادی‌ایکان”cıyadı ėken 36eto/6

Alıntı kelimeler asıllarına uygun olarak yazıldığı için bu kelimelerin ilk hecelerindeki /e/ sesleri kapalı değildir.

“ادبلی”edebli 31eto/3, 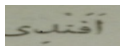 efendi 40eto/5, ezān 40eto/9
”edhem 41eto/2, eser 42eto/8, 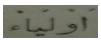 evliyā’ 42eto/12
enbiyā’42eto/13 , 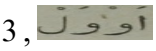 evvel 43eto/5, “اگر”eger 47eto/9

Bu eserde kapalı e sesinin yer almasında Müşterek Doğu Türkçesi imlası kadar dönemin Kazak ve Kırgız Türkçelerinin de tesiri vardır. Nitekim Radloff, Kazak ve Kırgız Türkçesinde kapalı e sesinin var olduğunu ifade etmektedir.[766]

4. **Uzun Ünlüler**. Çağdaş Kazak Türkçesinde uzun ünlü yoktur. Çağdaş Kırgız Türkçesi ise uzun ünlüler bakımından hayli zengindir.[767] Ancak *Elifba yā ki Töte Oḳuw*’da uzun ünlü kullanıldığını gösteren herhangi bir işaret yoktur. Öte yandan Kırgız Türkçesinde çeşitli ses hadiselerine bağlı olarak meydana gelen pek çok uzun ünlü Kazak Türkçesinde diftong halindedir. Eserdeki yazımlarda uzun ünlü yerine Kazak Türkçesinde olduğu gibi diftong kullanımı tercih edilmiştir.

5. **Kalınlık İncelik Uyumu**. Aşağıdakilerin dışında bütün Türkçe kelime ve eklerin hemen hepsi damak uyumuna uyar.

    a. Türkçe birleşik kelimelerden bir kısmı damak uyumunun dışında kalır.

[766] Ufuk Deniz Aşçı, *a.g.e.,* s. 62; V. V. Radloff, *Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen*, Çast III, 1870; V. V. Radloff, *Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen*, Çast V, Sanktpeterburg 1885.
[767] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 32-34.

“آکیلگان” akėlgen 49eto/8, “شمچوور”şemçuwır 26eto/6,”کوکقوطان“ kökķuṭan29eto/2, “کیتالمای” kėtalmay 32eto/9, “قاسیکه” ķasike 35eto/6.

b. -tuġın veya –tuġun şeklindeki zarf fiil eki damak uyumunun dışında kalır.

“کیلاتوغن” kėletuġın 45eto/13, “اچه توغون” içetuġun 35eto/6

c. Şu kelimeler de uyum dışında kalır:

“انگین”angin26eto/11, “کویکینتای”küykėntay28eto/15, “آکیلگان”akeleriñ 48eto/8

Alıntı kelimelerin büyük bir kısmında kalınlık incelik uyumu bulunmamaktadır.

Bu kelimelerin hemen hepsi asıllarına uygun olarak yazılmıştır.

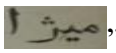 ”mija25eto/5, 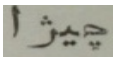 çija 25eto/6
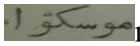 möskva 25eto/10, 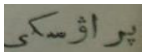 piravskiy 25eto/11
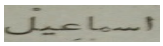 ismā‘īl 39eto/5, meẕkūr40eto/9
mihr-bān41eto/3, mu‘allim44eto/2
“یاکه” yāki 44eto/2, “شاکرد” şākird 44eto/3

6. ***Düzlük Yuvarlaklık Uyumu***. Kazak Türkçesinin tabii gelişimi içerisinde dudak uyumu vardır.[768] Ancak geçen asırlar içerisinde bu uyum güçlüyken günümüzde zayıflamıştır. Buna sebep olarak şunlar görülmüştür: Yazının etkisi, Kazak Türkçesi konuşurlarının boğumlama noktalarının gelişmişliği, dudak uyumu olmayan dillerin etkisi.[769]

[768] Abdulkadir İnan, “Kazak ve Kırgız Yazı Dillerinde Dudak Benzeşmesi” *Makaleler ve İncelemeler,* Cilt II, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 71-82. *(Türk Dili Araştırmaları Yıllığı,* 1964, s.67-76.); S. Mirzabekov, *Kazak Tiliniñ Fonetikası*, Kazak Üniversiteti, Almatı 1993, s. 83; Onur Balcı, *a.g.e.*, s.70.
[769] S. Mirzabekov, *a.g.e.*, s. 83.

İlk hecesinde yuvarlak ünlü (o, ö, u, ü) bulunan kelimelerin ikinci hecesinde yer alan dar yuvarlak /u/ ve /ü/ sesleri yazıda /ı/, /i/ olarak yazılır.[770] Bundan dolayı yuvarlak ünlüyle başlayan sözcüklerde bu uyum görülmez.

*Elifba yā ki Töte Oḳuw'*da ilk hecesi yuvarlak ünlülü olan kelimelerin ikinci hecesinin kimi zaman dar yuvarlak ünlülü kimi zaman da dar ve düz ünlülü yazıldığı görülmektedir.

"قويوك" ḳoyuñ 22eto/4, "اويوگا" oyuña 22eto/8, "اوروشمه" uruşma 23eto/6, "اوكونگان" ökünge̊n 24eto/4, "قولون"ḳulun 26eto/14, "اويوگدە"üyüñde 25eto/2, "اويون" oyun 51eto/5, "مويول"moyul27eto/9,"بولوب"bolup 33eto/3, "اوستوندە" üstünde 34eto/6, "بويتوب" büytüp 36eto/13,"توسروب" tüsürüp 37eto/11, "اوچون"üçün 45eto/5, "توزو"tüzü 45eto/15,"كوتوب" kütüp 44eto/13

"قولگدى" ḳolıñdı 22eto/4, "قولننه" ḳulını17eto/5, "اوين" 24eto/4,"اوگوزدك" ögüzdiñ 35eto/14,"اوتركپى" ötirikçi 36eto/4,"مويوزنه" müyüzine 35eto/14, "اولم" ölim 36eto/14, "ايچون" içün 43eto/13,"اويقطاب"uyıḳṭap 48eto/1,"اومطولوب" umṭulup 48eto/10, "اوستندە" üstinde 48eto/5

Kırgız Türkçesinde düzlük yuvarlaklık uyumuna göre kelimenin ilk hecesinde bulunan düz ünlüleri düz; yuvarlak ünlüleri ise yuvarlak ünlüler takip eder.[771] İkinci hece ve sonraki hecelerde de yuvarlak ve geniş o, ö ünlüleri bulunabilir. Kazak Türkçesinde ise ikinci ve sonraki hecelerde o ve ö sesleri yer almaz. *Elifba yā ki Töte Oḳuw'*da Kırgız Türkçesinde olduğu gibi ikinci hecesinde o sesi olan üç örnek bulunmaktadır.

"اويغونكويلاك"oyġon köylek13eto/13

"اوصونى" oṣonı 10eto/5

"اوصولاى" oṣolay 44eto/7, 48eto/12

[770] Ferhat Tamir, *a.g.e.*, s. 434.
[771] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 41.

Ayrıca Müşterek Doğu Türkçesi imlasının tesiri dolayısıyla –p zarf fiil ekinin önündeki yardımcı ünlünün yuvarlak yazıldığı örnekler de vardır.

“منوب” minüp 32eto/13, “كيلوب” kėlüp 32eto/15,“جرطوب” cırṭup 36eto/1

7. **Ünsüz Uyumu.** Ünsüz uyumu Kazak Türkçesinde çok kuvvetlidir. Hemen hemen bütün kelime ve ekler bu uyuma girer.[772] Kelime içerisinde ve eklenme sırasında kullanılan ünsüzlerin tonluluk-tonsuzluk bakımından gösterdiği uyumdur. Kazak Türkçesinde ünsüz uyumu sağlam bir şekilde işlemektedir.[773]

Ancak *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da eklerin eklenme sırasında ünsüz uyumuna girmediği görülmektedir. Bunda Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinin tesirinin olduğunu söylemek mümkündür.

“تكگان” tik-gen 24eto/1,“چقغان” çıḳġan 33eto/5,“قاتسدى” ḳatısdı 17eto/2,“باطسدن” baṭısdan 17eto/3,“طولسدى” ṭolısdı17eto/, “ساباقغا” sabaḳġa 29eto/15,“جيبقويبدى”cėp ḳoyıbdı 35eto/11,“كيرەكدر” kėrekdir45eto/7,“تييسدر” tiyisdir 45eto/16, “بورچدر” borçdır 49eto/12 “اللەدر” allahdır 48eto/16, “ۇولصدقغه” volışdıḳġa 25eto/12, “ساباقغا” sabaḳġa 29eto/15, “كوبكسوتدە” töbiksütde 18eto/6, “بيشكدە” bėşikde 23eto/6, “قاباقدە” ḳabaḳda 15eto/3“باسدە” basda15eto/5,“آلصدن” alışdan 16eto/8, “كونباطسدن”kün batısdan 17eto/3, ”كوكدن“ kökden 51eto/8, “[illegible]” necisden 47eto/14, “ايسەكدك” ėsekdiñ 34eto/2, “اوچدك” üçdiñ 50eto/5, “بيشدك” bėşdiñ 51eto/2, “آطدارى” aṭdarı 28eto/4, “داوسدارە” dawısdar 48eto/2, “اوگتدەرن” ügitderin 45eto/16, “اسديردى” isdėrdi 31eto/3, ”مندیتديرك“ mindėtdėriñ 48eto/5, “آطلرى” aṭları 29eto/7, “سباقداسلرنان” sabaḳdaslarınan 46eto/6,“[illegible]” ni‘metler 49eto/3,“بزلرنى” bizlerni 49eto/3,“[illegible]” mu‘allimlerine 43eto/8, “توسدگبه” tüsdiñbe 37eto/13

[772]Ferhat Tamir, *a.g.e.*, s. 434.

[773] Prof. Dr. Ahmet Buran, Doç. Dr.Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-II*, Eskişehir, Ocak 2013, s.111.

8. **Alıntı Kelimelerin Türkçeleşmesi**

a. **Arapça ve Farsça Kelimelerin TürkçeleşmesiSırasında Görülen SesDeğişiklikleri**

i. **Ünlülerde Görülen Ses Değişiklikleri**

1. **Ünlü Kısalması**

a. **ā > a**

"آدام"adam12eto/3< Ar. ādem

"آلماص"almaş17eto/14< Ar. elmās

"قصه"ḳasa 16eto/5< Ar. ḥāṣṣ

"طابا"ṭaba 7eto/8< Far. tābā

b. ī > ı

"قامر"ḳamır 18eto/13< Ar. ḫamīr

c. ī > i

"نیل"nil10eto/4< Far nīl

d. ū> u

"قون"ḳun9eto/3< Far ḫūn

e. ū> ö

"کوچه"köçe46eto/10< Far kūçe

2. **Ünlü Genişlemesi**

a. i>a Değişmi

"فلان"falan 46eto/16< Ar. filān

b. i > e Değişimi

"فرشته"ferişte49eto/8< Far firişte

c. ı> a Değişimi

"صانا"şapa 5eto/8< Ar. ṣıfāt

d. ū> o Değişimi

"دوس"dos33eto/3< Far dūst

“زور”zor23[eto]/6< Far. zūr

e. ū > ö Değişimi

“کوچه”köçe46[eto]/10< Far kūçe

3. Ünlü Kalınlaşması

a. e>a

“آدام”adam12[eto]/3< Ar. ādem

“آلماص”almaş17[eto]/14< Ar. elmās

“صالام”şalam11[eto]/7< Ar. selām

“تموز”tamuz 49[eto]/15< Ar. temmūz

“پانا”pana9[eto]/4< Far. penāh

b. ī > ı

“قامر”ḳamır 18[eto]/13< Ar. ḫamīr

4. Ünlü Türemesi

a. ı Türemesi

“أقل”aḳıl11[eto]/3< Ar. aḳl

“آصل”aṣıl 17[eto]/14< Ar. aṣl

“داول”dawıl17[eto]/3< Ar. ṭabl

b. i Türemesi

“آلم”ilim17[eto]/12< Ar. ‘ilm

“مسی”mesi 11[eto]/9< Ar. mesḥ

“اومر”ömir47[eto]/14< Ar. ‘ömr

5. Ünlü Düşmesi

a. a Düşmesi

“آلقه”alḳa 28[eto]/10< Ar. ḥalaḳa

b. i Düşmesi

“قادە”ḳade 11eto/1 < Ar. ḳā‘ide

“لاج”lac 19eto/11< Ar. ‘ilāc

ii. Ünsüzlerde Görülen Ses Değişikliği

1. Ünsüz Türemesi

a. y Türemesi

“خدای”ẖuday 49eto/2 < Far. ẖudā

2. Ünsüz Düşmesi

a. d Düşmesi

“اوسطا”usṭa19eto/6< Far. ustād

b. h düşmesi (h>∅)

“آق”aḳ 46eto/2< Ar. ḥaḳḳ

“أویس” evės 46eto/13< Ar. heves

“ مسی” mesi 11eto/9< Ar. mesḥ

“آر”ar31eto/3< Far. her

“پانا”pana9eto/4< Far. penāh

c. ‘ Düşmesi (‘>∅)

“آصا”aṣa5eto/1< Ar. ‘aṣā

“قادە”ḳade 11eto/1 < Ar. ḳā‘ide

“ایلم”ilim17eto/9 < Ar. ‘ilm

“لاج”lac 19eto/11< Ar. ‘ilāc

d. r Düşmesi

“ناق” naḳ 9eto/1< Far. narẖ

e. t Düşmesi

“صابا”ṣapa 5eto/8< Ar. ṣıfāt

“راس”ras23^{eto}/7< Far. rāst

“دوس”dos33^{eto}/3< Far dūst

3. Sedalılaşma

a. t > d Değişimi

“داول” dawıl17^{eto}/3< Ar. ṭabl

“شاط” şaṭ23^{eto}/1< Far. şād

4. Sedasızlaşma

a. b>p Değişimi

“مكتب”mektep 44^{eto}/5< Ar. mekteb

b. ġ > ķ Değişimi

“باق”baķ9^{eto}/1< Far. bāġ

5. Sızıcılaşma

a. b> w Değişmi

“داول”dawıl17^{eto}/3< Ar. ṭabl

6. Süreksizleşme

a. h>ķ Değişimi

“قنا”ķına28^{eto}/2< Ar. ḥınna

“قامر”ķamır 18^{eto}/13< Ar. ḫamīr

“قصه”ķasa 16^{eto}/5< Ar. ḥāṣṣ

“ناق”naķ 9^{eto}/1< Far. narḫ

“قون”ķun9eto/3< Far ḫūn

7. Süreklileşme

a. c> ş Değişim

“شيڭگيل”şėngėl27^{eto}/9< Far. cengel

8. Tekleşme

“آق”aķ 46^{eto}/2< Ar. ḥaķķ

“باقال”baķal9^{eto}/3< Ar. baķķāl

“قنه”ḳına28eto/2< Ar. ḥınna

“قصه”ḳasa 16eto/5< Ar. ḥāṣṣ

“تموز”tamuz 49eto/15< Ar. temmūz

9. Aykırılaşma

a. nn> nd

“مندیت”mindėt48eto/5<Ar. minnet

b. ll> ld

“چیلده”çilde50eto/10< Far çille

“مولدا”molda31eto/14< Far mollā

10. Büzülme

“اوبال”obal 7eto/4< Ar. vebāl

“بیدهو” bėdew 26eto/15 < Ar. bedevī

“قاوم” ḳawım21eto/4< Ar. ḳavm

“ساباق” ṣabaḳ 14eto/6< Ar. sebaḳ

“ماقتا”maḳta-47eto/2< Ar. medḥ+ Tr. –la

“لایلا”layla-35eto/7< Far. lāy + Tr. –la-

“دایارلا”dayarla-45eto/14< Ar. ṭayyār + Tr. -la-

“بینەتسز”beynetsiz47eto/10< Ar. miḥnet+ Tr. Siz

“آیلا”ayla10eto/6< Ar. ḥīle

“شایر”şayır 51eto/15< Ar. şā‘ir

“وایم”wayım21eto/4< Ar. vehm

b. **Rusça ve Batı Dilleri Kökenli Kelimelerin Türkçeleşmesi**

i. **Ünlülerde Görülen Ses Değişimleri**

1. Ünlü Daralması

a. e>i Değişimi

“میژا”mija25eto/7< Rus.meja

b. e> ı Değişimi

“ساژن” sajın25eto/6< Rus. sajen

c. o >ı Değişimi

“زاؤت” zavıt25eto/11< Rus. zavod

2. Ünlü Kalınlaşması

a. ö > o Değişimi

“موسکؤا” Möskva25eto/10< Rus. moskva

3. Ünlü Düzleşmesi

a. o >ı Değişimi

“زاؤت”zavıt 25eto/11< Rus. zavod

4. Ünlü Düşmesi

a. i Düşmesi

“پیچ”pėç24eto/13< Rus. peçi

ii. Ünsüzlerde Görülen Ses Değişimi

1. Sedasızlaşma

a. t > d Değişimi

“زاؤت” zavıt25eto/11< Rus. zavod

“زاؤوت”zavot25eto/10< Rus. zavod

9. *bala* kelimesinin –lar çokluk eki almış hali baladar (47eto/5) balalar (43eto/12) olarak iki farklı şekilde yazılmış. Bu yazım henüz imla konusunda kararsızlığın olduğunu göstermektedir, denilebilir.

1.3.3.4. Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri

1. **İsimlerde Çokluk**. Standart Kırgız yazı dilinde çokluk eki –lAr, -lOr; -dAr, -dOr; -tAr, -tOr ekiyle yapılır. Ünlüyle ve r, y tonlu ünsüzleriyle biten isimlere –lAr, -lOr; tonlu ünsüzle biten isimlere –dAr, -dOr; tonsuzla biten isimlere –tAr, -tOr şekilleri eklenir.[774]

   Kazak Türkçesinde dudak uyumu ve ünsüz uyumu dikkate alınarak çokluk eki –lAr, -dAr ve –tAr şeklinde getirilir.[775]

   Elifba yā ki Töte Oḳuw'da kullanılan çokluk ekleri şunlardır:
   -lAr: ḳoylarġa 32[eto]/5, nerseler
   -dAr: üy ṣaymandarı 26[eto]/2, sözdėr31[eto]/4

   Görüldüğü gibi *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da çokluk eklerinin yuvarlak şekilleri ve sedasız şekilleri kullanılmamıştır. Çokluk eklerinde Kırgız Türkçesinin değil Kazak Türkçesinin ses hususiyetlerinin dikkate alındığı söylenebilir.

   Çokluk eklerinin bir kısmında ise ünsüz uyumuna dikkat edilmemiştir. Bundan Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinin tesirinin olduğunu söylemek mümkündür.

   Ancak *baladar* (47[eto]/5) şeklinde Kazak Türkçesinde uymayan ve Kırgız Türkçesine yakın bir kullanım da görülmektedir.

2. **İyelik Hali**.*Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da geçen iyelik ekleri şunlardır:

Şahıslar	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*	Standart Kırgız Yazı Dilindeki İyelik Ekleri[776]	Standart Kazak Yazı Dilindeki İyelik Ekleri[777]
1. teklik şahıs iyelik eki	-ım, m	-(I)m, (U)m	-(I)m

[774] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 275-278.
[775] Güldarhan Rısbayeva, *a.g.e.,* s.30.
[776] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 280.
[777] Güldarhan Rısbayeva, *a.g.e.,* s.40-41; *Türk Lehçeleri Grameri*, Editör Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 450.

2. teklik şahıs iyelik eki	1. tip:-ñ,-ıñ,-iñ, -uñ, -üñ 2. tip: -ıñız, iñiz	1. tip: -(I)ñ, -(U)ñ 2. tip: -(I)ñIz, -(U)ñUz	1. tip: -(I)ñ 2. tip: -(I)ñIz
3. teklik şahıs iyelik eki	-ı, -i, -si, -u, -ü	-I, -U, -sI, -sU	-I, -sI
1. çokluk şahıs iyelik eki	-mız, -imiz	-(I)bIz, -(U)bUz	-(I)mIz
2. çokluk şahıs iyelik eki	1. tip:-lėriñ, -dėriñ, -darıñ 2. tip: -darıñız	1. tip: -(I)ñar, -(U)ñar -(ü)ñör 2. tip: -(I)ñIzdar, -(U)ñUzdar -(ü)ñüzdör	1. tip:-lArIñ, -dArIñ -tArIñ 2. tip: -lArIñIz, -dArIñIz -tArIñIz
3. çokluk şahıs iyelik eki	-	-I, -U, -sI, -sU, -lArI, -dArI, -tArI, -lOrU, -dOrU, -tOrU	-lArI, -dArI, -tArI

Eklerin daha çok Kazak Türkçesinin ses ve şekil özelliklerine uygun olarak kullanıldığı görülmektedir. Yalnız şu kullanımlara dikkat etmek gerekir:

2.1. İkinci teklik şahıs iyelik ekinin yardımcı ünlüsü Kazak Türkçesinde ı ve i'dir. Ancak burada iki örnekte yardımcı ünlünün yuvarlak olduğu görülmektedir.

ķoyuñdı 22^{eto}/4, üyüñde 25^{eto}/2

Bu kullanım hem standart Kırgız Türkçesine hem standart Kazak Türkçesine uygundur. Çünkü standart Kazak Türkçesinde de ilk hecesinde yuvarlak ünlü bulunan kelimelerin ikinci hecesinde yer alan ünlü dar ve düz olarak yani /ı/ veya /i/ şeklinde yazılsa bile yine yuvarlak olarak (u veya ü) okunduğu daha önce ifade edilmiştir.

2.2. Standart Kazak Türkçesinde üçüncü teklik şahıs iyelik eki dar ünlülüdür. İki örnekte üçüncü teklik şahıs iyelik eki yuvarlak ünlülüdür.

üstünde 34eto/6

Bu kullanım standart Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uygundur.

cānun 47eto/9

Bu örnekte düz geniş ünlüden sonra iyelik eki yuvarlak olarak gelmiştir.

3. **Belirtme Hali.** Standart Kırgız yazı dilinde yükleme hali eki çeşitlidir. Ünlüyle biten kelimelere damak ve dudak uyumuna göre –nı, -ni, -nu, -nü; ötümlü ünsüzle biten kelimelere –dı, -di ,-du, -dü; ötümsüz ünsüzle biten kelimelere ise –tı, -ti, -tu, -tü ekleri gelir.[778] 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra belirtme hali eki –n'dir.

Kazak Türkçesinde dudak uyumu ve ünsüz uyumu dikkate alınarak belirtme hali eki–nI, -dI, -tI şekilleriyle kullanılır.[779]3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra belirtme hali eki –n'dir.

Elifba yā ki Töte Oḳuw'da yer alan belirtme hal ekleri şunlardır:

-nı:boṭanı10eto/8, oḳutuwçunı 44eto/1, balanı8eto/9, olcanı 20eto/5, taynı 32eto/15,
-ni: bizlerni 49eto/3, nerseni 24eto/6,cėr kökni43eto/9, nerselerni 46eto/12
-n:awzın 20eto/11, sabaġın 31eto/7
-dı:ṣuwdı10eto/8, ṭayaḳdı 15eto/4, ḳoyuñdı 22eto/4, isdi 31eto/4, alġandı 15eto/2
-di:tüşiñdi 23eto/4, ėşikdi 23eto/4, isdėrdi 31eto/3

3.1.–nı, -ni şekilleri Kazak ve Kırgız Türkçesinde ünlüyle biten kelimelerden sonra gelir. Burada ünsüzle biten birkaç kelimeye belirtme hali eki olarak –nı, -ni getirilmiştir ki bu kullanım Müşterek Doğu Türkçesinde vardır.

bizlerni 49eto/3, nerselerni 46eto/12,cėr kökni43eto/9

[778] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 295-298.
[779] Güldarhan Rısbayeva, *a.g.e.,* s.30; Ferhat Tamir, *a.g.e.*, s. 452.

3.2. Her iki çağdaş Türk lehçesinde belirtme hali ekinde ünsüz uyumu dikkate alınır. Ancak burada yine birkaç örnekte ünsüz uyumuna uyulmadığı görülmektedir. Bu özellik tarihsel Batı Türkçesinde bulunmaktadır.[780]

ṭayaḳdı 15eto/4, isdi 31eto/4, ėşikdi 23eto/4

4. **Yönelme Hali.** Standart Kırgız Türkçesinde–GA, -GO; -A, -O ekleri getirilmek suretiyle yapılır. Tonluyla biten isimlere –ga, -ge, -go, -gö; tonsuzla biten isimlere –ka, -ke, -ko, -kö eklenir. Teklik şahıs iyelik eklerinden sonra bu ek, -a, -e, -o, -ö şeklinde kullanılır.III. teklik ve çokluk şahıs iyelik eki önce zamir n'sini daha sonra yönelme hali ekini alır. [781]

Standart Kazak Türkçesinde yönelme hali eki iyelik eki almamış kelimelerden sonra –GA ve – KA şeklinde gelir. 1. teklik ve 2. şahıs teklik ve çokluk (nezaket şekilleri hariç) iyelik eklerinden sonra yönelme hali eki –A; 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra –nA olarak gelir.[782]

Elifba yā ki Töte Oḳuw'da yer alan yönelme hali ekleri şunlardır:

-ġa:ṣuwġa7eto/4,colġa 20eto/1, sabaḳġa 29eto/15, zorġa 33eto/5,caḳġa37eto/3
-ge:bilüwge 31eto/7, ėsekge 33eto/15
-ḳa:aṭḳa 24eto/3, bosḳa 20eto/5
-ke:ėsikke 19eto/4, mektepke 44eto/6
-na:aġasına 17eto/2, ḳulınına 17eto/5, barına 49eto/11
-a:ataña 21eto/13,aġaña 21eto/13, coldasıña 22eto/7,oyuña 22eto/8

Diğer eklerde olduğu gibi burada da yuvarlak ünlü kullanılmamıştır. Yuvarlak ünlülü kelimelerden sonra yönelme hali eki düz ünlülü olmuştur. Bu şekliyle yönelme hali eklerinin Kazak Türkçesinin ses özelliklerine uyduğunu söylemek mümkündür.

[780] Faruk K. Timurtaş, *a.g.e.*, s.58.
[781] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 293-95.
[782] Güldarhan Rısbayeva, *a.g.e.,* s.40-41.

4.1. Her iki çağdaş Türk lehçesinde belirtme hali ekinde ünsüz uyumu dikkate alınır. Ancak burada yine birkaç örnekte ünsüz uyumuna uyulmadığı görülmektedir. Bu özellik tarihsel Batı Türkçesinde bulunmaktadır.[783]

ėsekge 33^{eto}/15, sabaķġa 29^{eto}/15, caķġa37^{eto}/3

5. **Bulunma Hali.** Standart Kırgız yazı dilinde bulunma hali –DA, -DO ekiyle ifade edilir. Tonluyla biten isimlere –dA, -dO; tonsuzla biten sözlere ise –tA, -tO ekleri eklenir.[784] Teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eki ile bulunma hali eki arasında zamir n'si bulunmaktadır.

Standart Kazak yazı dilinde ünlülerden, /l/, /r/, /y/ akıcı ünsüzlerinden, /m/, /n/, /ñ/ nazal ünsüzlerinden ve sedalı /z/ ve /j/ sesinden sonra bulunma hali eki –dA; /v/, /g/, /d/ ötümlü sesleri ile ötümsüz seslerden sonra –tA şeklinde gelir. 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekiyle bulunma hali ekinin arasına zamir n'si girer.

Elifba yā ki Töte Oķuw'da yer alan bulunma hali ekleri şunlardır:

-da:ķabaķda 15^{eto}/3, basda 15^{eto}/5, dalada18^{eto}/6, colda 31^{eto}/6, basında 21^{eto}/8
-de:üyde 15^{eto}/3, tösekde15^{eto}/5, sütde 18^{eto}/6, bėşikde 23^{eto}/6, üyüñde 25^{eto}/2, on bėsinde 17^{eto}/2

5.1. Bulunma hali eki yalnızca ötümlü ünsüzle kullanılmıştır. Dolayısıyla ötümsüz ünsüzle biten kelimelere de ek, ötümlü olarak gelmiştir. Bu uyumsuzluk tarihsel Batı Türkçesinin tesiri olara görülebilir.[785]

sütde 18^{eto}/6, bėşikde 23^{eto}/6, ķabaķda 15^{eto}/3, basda 15^{eto}/5

6. **Ayrılma Hali.** Ayrılma hali, -DAn, -DOn ekiyle yapılır. Tonluyla biten isimlere d'li; tonsuzla biten isimlere ise t'li şekiller eklenmektedir.[786] Üçüncü teklik ve çokluk şahıs

[783] Faruk K. Timurtaş, *a.g.e.,* s.58.
[784] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 298-299.
[785] Faruk K. Timurtaş, *a.g.e.,* s.58.
[786] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.173.

iyelik eki ve zamir n'sinden sonra gelen ayrılma hali ekinin başında bulunan d ünsüzü asimilasyon sonucu n'ye döner ve ikiz ünsüzden birinin düşmesiyle ek –nan/-nen; -non/-nön şeklini alır.[787]

Standart Kazak yazı dilinde ünlülerden, /l/, /r/, /y/ akıcı ünsüzlerinden ve sedalı /z/ ve /j/ sesinden sonra bulunma hali eki –dAn; /v/, /g/, /d/ ötümlü sesleri ile ötümsüz seslerden sonra –tAn; /m/, /n/, /ñ/ nazal ünsüzlerinden, 1. ve 2. ve 3. teklik şahıs iyelik eklerinden(2. teklik ve çokluk şahısta nezaket şekli hariç) sonra –nAn şeklinde gelir.[788]

Elifba yā ki Töte Oḳuw'da yer alan ayrılma hali ekleri şunlardır:

-dan:batısdan 17^{eto}/3,sabaḳdan 17^{eto}/12, alışdan 20^{eto}/12, anasından 46^{eto}/4, ṭabandan 15^{eto}/2
-den:töbeden 12^{eto}/10, cėrden 27^{eto}/7
-din:cündin 20^{eto}/14
-nan:oyınnan 30^{eto}/4,tuwġannan 44^{eto}/13, atasınan 17^{eto}/4, ḳolıñnan 22^{eto}/9, ıssılıġınan 37^{eto}/8
-nen: cügimnen 33^{eto}/16, çiyeñnen 37^{eto}/8

6.1.Eserde ayrılma hali ekinin ötümsüz şekli kullanılmamıştır. Dolayısıyla sonu sedasız ünsüz ile biten kelimelerde ünsüz uyumsuzluğu söz konusudur.

batısdan 17^{eto}/3,sabaḳdan 17^{eto}/12, alışdan 20^{eto}/12

6.2. Kazak Türkçesinde olduğu gibi iyelik eklerinden sonra ayrılma hali eki –nAn şeklinde gelmiş olsa da bu kuralın dışında kalmış örneklere de rastlanmaktadır.

anasından 46^{eto}/4

6.3.Nazal seslerden sonra ayrılma hali ekinin hem –dan şeklinde geldiği örneklere de rastlanır.

[787] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s. 174.
[788] Güldarhan Rısbayeva, *a.g.e.*, s. 36; Onur Balcı, *a.g.e.*, s.124-125.

ṭabandan 15eto/2

6.4. Bir örnekte, müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi ayrılma hali eki –din şeklindedir.
cündin 20eto/14

7. **İlgi Hali**.Standart Kırgız yazı dilinde ilgi hali –nIn, -nUn; -dIn, -dUn; -tIn, -tUn ekiyle yapılmakla birlikte eksiz de kullanılır. Eski Türkçeden beri kullanıla gelen ñ sesi, Kırgız Türkçesinde bu ekin sonunda n sesine dönüşmüştür. Ünlüyle biten isimlere kalın incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna göre –nIn, -nUn; tonlu ünsüzle biten isimlere –dIn, -dUn; tonsuz ünsüzle biten isimlere –tIn, -tUn şekilleri eklenir.[789]

Standart Kazak yazı dilinde ilgi hali eki ünlülerden, /m/, /n/, /ñ/ nazal seslerinden ve iyelik eklerinden sonra (2. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekleri hariç) –nIñ şeklinde; sedalı /v/, /g/, /d/ sesleri ile sedasız ünsüzlerden sonra –tIñ; /l/, /r/, /y/ akıcı ünsüzleri, w ve ıy diftonglarından, sedalı /z/,/j/ seslerinden ve 2. teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra –dIñ olarak gelir.[790]

Elifba yā ki Töte Oḳuw'da yer alan ilgi hali ekleri şunlardır:

-nıñ:moldasınıñ 31eto/14

-niñ:kisiniñ 22eto/3, bizniñ 22eto/3, öziniñ 33eto/10, böreneniñ 34eto/6, künniñ 37eto/8

-dıñ:alardıñ 31eto/16, ṣuwdıñ 35eto/3, kitāblardıñ 49eto/6

-diñ:ėsekdiñ 34eto/2, bizdėrdiñ 45eto/3, bizdiñ22eto/5

7.1. İlgi eklerinin hiç birisi standart Kırgız Türkçesine uymamaktadır.

[789] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.290-293.
[790] Onur Balcı, *a.g.e.,* s.124-125.

7.2. Bir örnekte ilgi hali eki ötümlü z sesinden sonra –niñ olarak gelirken yine aynı satır içerisinde aynı kelimeye ilgi eki bu sefer –diñ olarak gelmiştir.

bizniñ 22eto/3, bizdiñ 22eto/3

7.3.İlgi ekinin sedasız şekli kullanılmadığı için sedasız ünsüzle biten kelimelerden sonra da sedalı şekiller kullanılmış bu da ünsüz uyumunu bozmuştur.

ėsekdiñ 34eto/2

8. **Vasıta Hali**. Standart Kırgız Türkçesinde vasıta hali *menen* edatı ile yapılır. Bu edat daima kelimelerden ayrı olarak yazılır.

Standart Kazak Türkçesinde ise vasıta hali eki *–menen (-benen, -penen)* edatı ve bunun ekleşmiş şekli olan *–men (-ben, -pen)* ekiyle yapılır. Bugün umumiyetle *–men (-ben, -pen)* şekli kullanılır.[791]

Standart Kazak Türkçesinde vasıta hali eki ünlüyle, /r/, /l/, /y/, /m/, /n/, /ñ/ ünsüzleriyle biten kelimeler ve iyelik eklerinden (2. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekleri hariç) sonra –menen (-men); sedalı /z/ ve /j/ sesleri ile teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra –benen (-ben); /v/, /g/, /d/ sedalı ünsüzleri ve sedasız ünsüzlerden sonra –penen (-pen) şeklinde gelir.[792]

Bu ek vasıta hali eki olarak kullanıldığında daima eklendiği isme bitişik yazılır ancak bağlama edatı olarak kullanıldığında ise ayrı yazılır.[793]

Elifba yā ki Töte Oḳuw'da yer alan vasıta hali ekleri şöyledir:

menen:mektepke ıḫlāṣ menen barar 44eto/5,çın ḳöñili menen tiledi 48eto/7, ḳur ḳaltaḳtap cürgenmenen 51eto/13

men: coldasdarımen 31eto/5

[791] Ferhat Tamir, *a.g.e.*, s.454.
[792] Onur Balcı, *a.g.e.*, s.124-125.
[793] *Türk Lehçeleri Grameri*, Editör Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s.454.

mėnen: tölegen mėnen nurman 32eto/12, baķa mėnen ţıçķan 33eto/2, aţ mėnen ėsek 33eto/14, bir bala akesi mėnen birge 37eto/3

mėn: calķaw bala mėn iskėr bala 29eto/14, çal mėn ölim 36eto/11

pėn: as kömėkpėn boladı 18eto/9

8.1. Örneklere bakıldığında ekin ayrı veya birleşik yazılmasında herhangi bir kuralın olmadığı görülmektedir.

8.2. Aynı şekilde sedasız kelimelerden sonra sedasız şeklinin yanında sedalı şeklinin de geldiği görülmektedir.

as kömėkpėn boladı 18eto/9 - aţ mėnen ėsek 33eto/14

9. **Eşitlik Hali**.SKYD'de eşitlik hali –çA, -çO ve –DAy, -DOy ekleri ile ile yapılır.[794]

Standart Kazak yazı dilinde eşitlik eki olarak –dAy, -tAy ile –şA eki kullanılır. –şA eki, bütün isimlerin sonuna başındaki ünsüzü değişmeden gelir.[795]

Elifba yā ki Töte Oķuw'daeşitlik hali olarak yalnızca –day eki kullanılmıştır:

-day: otķa şalġanday 47eto/9ķızday ķılıķdı 20eto/14cānı çıķķanday 48eto/3 osınday 48eto/9

9.1. –çA eki örneklerde görüleceği üzere eserde yapım eki olarak görev yapmıştır.

ķazaķça 49eto/14 ķırġızça 50eto/2ķalayça 35eto/9körpeçe24eto/13

10. **Aitlik Eki**.Ünlülerden sonra genellikle g'li; tonlu ünsüzlerden sonra ise genellikle k'li; tonsuzlardan sonra k'li olarak gelir. Şu üç şekilde kullanılır:

[794] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 343-344.
[795] Ferhat Tamir, *a.g.e.*, s. 455.

10.1. Standart Kırgız Türkçesine ait gramer kitaplarında tek başına aitlik ekine yer verilmez. Bunun yerine ilgi hali eki ile kalıplaşmış olan –nIKI/-nUKU, -dIKI/-dUKU/, -tIKI/-tUKU şekilleri verilir.[796]

10.2. Ancak her ne kadar gramer kitaplarından yer verilmese de SKYD'de aitlik ekinin tek başına kullanıldığı yerler vardır. –ki eki, isimlere gelerek oların sıfat veya zamir olmasını sağlar ayrıca içinde bulunma, bağlılık ve aitlik bildiren isimler yapar.[797]

10.3. Ek, bulunma hali ekinden sonra da gelir.

Standart Kazak yazı dilinde aitlik eki tonsuz ünsüzlerden sonra –ķı, -ki; ünlülerden, tonlu ünsüzlerden sonra –ġı ve –gi şeklinde gelir.[798]

Elifba yā ki Töte Oķuw'dayer alan aitlik ekleri şunlardır:

-ġı:daladaġı añdar 29[eto]/7, coġarġı cağında 35[eto]/3

-gi: tömengi 35[eto]/3oşı kündegi 47[eto]/8

11. **Soru Ekleri.** Standart Kırgız yazı dilinde soru eki ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra –bI, -bU; tonsuz ünsüzlerden sonra –pI, -pU şeklindedir.[799]

Standart Kazak Türkçesinde soru eki –mA, -bA ve –pA şeklindedir. Sonu ünlüyle veya sedalı ünsüzlerle (m, n, ñ, z hariç) biten kelimelerden sonra soru eki –mA şeklindedir. /m/, /n/, /ñ/, ve /z/ sedalı ünsüzlerle biten kelimelerden sonra soru eki –bA şeklindedir. Sedasız ünsüzlerle biten kelimelerden sonra soru eki –pA olarak gelir.[800]

Elifba yā ki Töte Oķuw'dayer alan soru eki şekilleri şunlardır:

---

[796]bk, *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 282.
[797]Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.112.
[798]Ahmet Buran, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-II*, Eskişehir 2013, s.113.
[799]*Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, 501.
[800]Ferhat Tamir, *a.g.e.*, s.455-456.

-bı:aġay bı ol8eto/8

-ma: buwda ķalama11eto/10, ţamaķ ķalama11eto/10, cılap ķalama 48eto/1

-mė:ösdinėrme 47eto/11

-be:körmeysiñbe 35eto/16,üç ķayta tüsdiñbe 37eto/13

-pe:munıñ oţın ėmespe 34eto/14

11.1. Yalnızca "aġay bı ol (8eto/8)" örneğinde soru işareti Kırgız Türkçesinde olduğu gibi kullanılmıştır. Diğerler örneklerdeki kullanım Kazak Türkçesine uygundur.

12. İsim Fiil Ekleri.SKYD'de yer alan isim fiil ekleri şunlardır: -OO, -UU ve –ş.[801]

Standart Kazak yazı dilinde kullanılan isim fiil ekleri şunlardır: -(I)s, -(U)w.[802]

Eserde yer alan isim fill ekleri ise şunlardır:

-w: boyaw7eto/4

-uw:ţay baġuw 7eto/6,ţoy boluw7eto/6,şınuw14eto/4

-üw: kiyinüw14eto/4, kėmüw17eto/9

-mėk: körmėk 19eto/1, bėrmėk 19eto/1, tėrmėk 19eto/1

-maķ: inanmaķ 49eto/11

12.1. İsim fiillerin hiç birinin standart Kırgız Türkçesine uymadığı görülmektedir.

12.2. –mAK eki her iki çağdaş Türk lehçesinde isim fiil eki olarak kullanılmamaktadır. Eserdeki bu kullanımı müşterek Doğu Türkçesi yazı dili ve bu dönem Tatar Türkçesi yazı dilinin tesirine bağlamak mümkündür.[803]

13. Sıfat Fiil Ekleri. Standart Kırgız yazı dili, standart Kazak yazı dili ve *Elifba yā ki Töte Oķuw*'dayer alan sıfat fiil ekleri aşağıdaki gibidir:

Standart Kırgız Yazı Dili	Standart Kazak Yazı Dili	*Elifba yā ki Töte Oķuw*

[801] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 458.

[802] Ahmet Buran, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-II*, Eskişehir 2013, s.128.

[803] Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s. 381; Janos Eckmann, *a.g.e.,* s. 96.

-GAn, -GOn	-GAn	-GAn, -ġon
-mIş, -mUş		
-açak, -oçok		
-AsA		
-Ar, -Or/-r	-Ar/-r	-Ar
- A, -O/-y elek		
-BAs, -BOs	-mAs, -bAs, -pEs	
-GIdAy, -GUdAy		
-GIs/-GUs		
-mAk, -mOk		
-OOçU, UUçU; çU		
	-AtIn, -ytIn	-atın, -ytün, -tyun
		-e tuġun, -e tuġın

-ġan: bolġan13eto/12, içe turġan şuwdı 35eto/6, ţuwmaġan11eto/7

-gen: tikgen 24eto/1, cėlgen 24eto/1, külgen 24eto/2, oyın şoñınan cürgen24eto/4

-ġon: oyġon köylek13eto/13

-ķan: ķatķan 15eto/11, kėle catķan ögüzdiñ 35eto/14

-ken: cėrden ösken nerseler 27eto/7

-ar:caķsı bolar bala 46eto/2

-atın:ţarı oratın boldı 19eto/7

-ytün:basķa isteytün isdėrinen47eto/15

-e tuġun: içe tuġun şuwıñdı 35eto/7

-e tuġın: oķıtuġın orındı 44eto/2

13.1. Sıfat fiil ekleri olarak Kazak Türkçesindeki şekiller kullanılmıştır. Yalnızca tek bir örnekte Kırgız Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak ünlülü bir sıfat fiil eki bulunmaktadır.

oyġon köylek13eto/13

13.2. –ytIn ekinin kullanıldığı örneklerde ekin ünlüsü yuvarlaktır. Bugünkü Kazak Türkçesinde bu şekil kullanılmaz.

basķa isteytün isdėrinen47eto/15, ţurmaytun nerseniñ 37eto/5

13.3. Eserde iki örneği olan –A tuġun/ -A tuġın sıfat fiil eki bugün standart Kazak yazı dilinde kullanılmamaktadır. Eklerin birisi (-A tuġun) okunduğu gibi yazılmış, diğeri ise bugün olduğu gibi ikinci ünlüsü dar ünlülü olarak (-A tuġın) yazılmıştır.

oḳıtuġın orındı 44eto/2, içe tuġun şuwıñdı 35eto/7

13.4. Bir örnekte fiil sedasız ünlü ile bitmesine rağmen ardından gelen sıfat fiil ekinin ünsüzü sedalıdır.

tikgen 24eto/1

14. Zarf Fiil Ekleri.SKYD, Standart Kazak Yazı Dili ve *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da yer alan zarf fiil ekleri şöyledir:

Standart Kırgız Yazı Dili	Standart Kazak Yazı Dili	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*
-A/-O, -y	-A, -y	-a
-(I)p/-(U)p	-(I)p	-(I)p/-(U)p
-ArdA/-OrdO; -rdA/ -rdO	-ArdA;-rdA	
-A/-O, -y elekte		
-BAstAn, -BOstOn	-mAstAn, -bAstAn -pAstAn	
-çuday, -çüdöy		
-GAnçA/-GOnçO	-GAnşA	-gençe
-GAndAy/- GOndOy		
-GAndA/- GOndO	-GAndA	-ḳanda, -ġanda
-GAndAn/- GOndOn		
-GAnI/- GOnU	-GAlI	
-GıçA/-GUçA		
-mAyInçA /-moyunça/ -möyünçö	-mAyInşA	-mAyInçA
	-mAy, -bAy, -pAy	-mAy,-bey
		-GAç
		-meyinçi

-a: oṭ şala7eto/5

-p: sıypap 13eto/7, oynap 31eto/6

-ıp:ṭıyıp 13eto/2, sıyıp 13eto/2, açıp24eto/12

-ip:cürip 20eto/5, cüzip 33eto/4, tüsip 33eto/5, ilip alup 32eto/6

-up:urısup 31eto/13, cayılup 32eto/4, ilip alup 32eto/6,uçup 32eto/5

-üp:ilinüp 32eto/9, kėlüp 32eto/10, tüsüp 37eto/5

-gençe:büytüpcürgençe ölgenim caḳsı 36eto/14

-ḳanda:ḳoçḳarġa cabısḳanda 32eto/9, ḳaytḳanda 31eto/8, bara catḳanda 33eto/15

-ġanda:ṭalasıp ṭurġanda 32eto/14, oturġanda 36eto/13

-mayınça:mu‘allimden uyalmayınça ṣurap aladı 46eto/6

-meyinçe:evės (heves) bolup cürmeyinçe 46eto/13

-may:ḳalmay barar 31eto/5, alıp kėtalmay 32eto/9

-mey:bėrmey 32eto/15, rencitmey 45eto/6

-bey:mėnsinbey 32eto/8

-ġaç:barġaç 24eto/9, ṭurġaç 24eto/9

-geç:kirgeç 24eto/10,cürgeç 24eto/10

-meyinçi:col bėrmeyinçi süzise bastaġanlar ėken 34eto/8

14.1. –GAç ve meyinçi zarf fiillerine bugün Kazak ve Kırgız standart yazı dillerinde rastlanmamaktadır.

14.2. –p zarf fiil ekinin yardımcı ünlüsünün yuvarlak olduğu örnekler bulunmaktadır. Bu kullanımın, tarihsel Batı Türkçesi kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. ilinüp 32eto/9, kėlüp 32eto/10, ilip alup 32eto/6

15. Kipler.

14.1. Basit Kipler.

14.1.1. Bildirme Kipleri

14.1.1.1 Şimdiki Zaman (Uçur Çak/ Osı Şak)

14.1.1.1.1. 2. Tip Şimdiki Zaman (Cönököy Uçur Çak-Aykın Keler Çak/ Awıspalı Osı Şak)

SKYD'de basit şimdiki zaman fiile A-/-O; -y ekleri eklenmek suretiyle kurulur. Ünsüz ile biten fiillere damak ve dudak uyumuna bağlı olarak-a-/-e-, -o-/-ö-; ünlü ile biten fiillereyse –y- eklenir. Ünlü ile biten fiiller söz konusu eki alınca araya y yardımcı ünlüsü girer. [804]

Standart Kazak Türkçesinde bu zaman –A, -y ekiyle yapılır. Ünsüz ile biten fiillere ekin –A şekli; ünlü ile biten fiillere ekin –y şekli getirilir.[805]

[804] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 427-428.

[805] Ferhat Tamir, *a.g.e.*, s.462.

3. teklik şahısta zaman ekini Kırgız Türkçesinde –t, Kazak Türkçesinde ise –dI yapısı takip eder.

Zaman ekleri ve şahıs ekleri incelendiğinde 2. tip şimdiki zaman ekinin ses özellikleri bakımından Kazak Türkçesine uygun bir biçimde kullanıldığı görülmektedir.

şabanı şuwġa malam11^{eto}/11
mėn ķalayça atañdı sögemin 35^{eto}/9
cėr cırţup kelemin 36^{eto}/1
alam 51^{eto}/8
ķalaġa kėtem12^{eto}/9

şuwdı nėge laylaysıñ 35^{eto}/6
ķaydan kėlesin 35^{eto}/16
sėn şuwdıñ coġargı cağında turasınġoy 35^{eto}/8

aġam mesi aladı11^{eto}/9
apa oyu oyadı 8^{eto}/11
tüye töbeden ötedi12^{eto}/10
cėz cėrde boladı 20^{eto}/13
çın köñil mėnen tileydi 45^{eto}/4

2. teklik şahıs eki hem –sın hem de –sıñ olarak kullanılmıştır.

şuwdı nėge laylaysıñ 35^{eto}/6
ķaydan kėlesin 35^{eto}/16

1. teklik şahıs eki kimi örneklerde –min iken kimi örneklerde –m olarak kullanılmıştır.

şabanı şuwġa malam11^{eto}/11

mėn ķalayça atañdı sögemin 35[eto]/9

2. tip şimdiki zaman ekinde olumsuzluk eki –mA şeklindedir ki bu şekil Kazak Türkçesinde kullanılmaktadır.

ķozġalmaydı 21[eto]/7
caman isdi ķılmaydı31[eto]/4
caman sözdėr söylemeydi31[eto]/4
tėk cürüwge caramaydı 36[eto]/1

Soru ekinin kullanıldığı iki örnek bulunmaktadır:

körmeysiñbe 35[eto]/16
cılap ķalama 48[eto]/1

14.1.1.2. Geçmiş Zaman (Ötkön Çak/Ötken Şak)

14.1.1.2.1. Görülen Geçmiş zaman (AykınÖtkön Çak/ Cedel Ötken Şak)

SKYD'de görülen geçmiş zaman –DI,-DU ekiyle kurulur. Fiil tonlu ses ile bitmişse –dı, -di,-du, -dü; tonsuz ses ile bitmişse –tı, -ti, -tu, -tü gelir.[806]Standart Kazak Türkçesinde ise –DI eki kullanılır.
Elifba yā ki Töte Oķuw'da yalnızca –dI şekli vardır.

bala asıķ utısdı 17[eto]/3
baylaġan ķulun bulķundı 16[eto]/2
ėsėk baķırdı19[eto]/4
ķamçını urdı 25[eto]/1
ķasķır cana aytdı 35[eto]/8
ķotırġa ėm kėrek boldı 19[eto]/8

[806] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 438.

kün batısdan dawıl şoḳdı 17eto/3
mal baḳtı 44eto/14
malay ḳoy ḳamadı11eto/9
meni nège çaḳırdıñ 36eto/15

Ancak bir iki örnekte zaman eklerinin ünsüz uyumunu bozacak şekilde geldiği görülmektedir.

bala asıḳ uṭısdı 17eto/3
kün batısdan dawıl şoḳdı 17eto/3

Olumsuz şekillerinin de Kazak Türkçesinini ses ve şekil hususiyetlerine uygun olarak geldiği görülmektedir.

şuwıñdı laylamadım 35eto/7
kiybedi, siybedi 13eto/1
bala külmedi, ṭoy bolmadı 17eto/1

14.1.1.2.2. Görülen Uzak Geçmiş Zaman (Calpı Aykın Ötkön Çak/ Burıngı Ötken Şak)

Standart Kırgız Türkçesinde belli bir müddet önce sona ermiş eylemleri anlatmak üzere kullanılan bu zaman, -GAn/-GOn ekiyle kurulur.[807] Standart Kazak Türkçesinde ise aynı zaman –Gan eki ile kurulur. Eserdeki örneklerde Kırgız Türkçesindeki gibi bir dudak uyumunun söz konusu olmadığı görülmektedir.

as bolġan 14eto/1
iskėr bala aytḳan 30eto/2
ḳarsı kėlgenler 34eto/7
ḳonaḳġa barmasḳa anṭ ėtken 33eto/6
ḳoyçılar kėlüp ustap alup ḳanatın şındırġanlar 32eto/10

[807] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 438.

mal ṣatılġan14[eto]/1

mana kėlgen aṭķa mingen24[eto]/3

oṭ söngen 24[eto]/3

ṣuwġa ķulap kėtkenler 34[eto]/9

tüsüp al dėgen 37[eto]/5

Bir örnekte sedasız ünsüzle biten bir fiile ekin –ġan şeklinde getirildiği görülmektedir.

ṭunçıġup zorġa çıķġan 33[eto]/5

Bu zamana ait tek bir olumsuz çekim örneği vardır:

aṭ ṭıñdamaġan 34[eto]/1

14.1.1.3. Gelecek Zaman (Keler Çak/ Keler Şak)

14.1.1.3.1. Belirsiz Gelecek Zaman (Arsar Keler Çak/ Boljaldı Keler Şak)

SKYD'de gelecekte gerçekleşip gerçekleşmeyeceği veya ne zaman gerçekleşeği henüz belli olmayan eylemleri ifade etmek üzere kullanılır. –Ar/-Or, -r ekleriyle kurulur.[808] Kazak Türkçesinde ise aynı zaman için –Ar, -r ekleri kullanılır.

*Elifba yā ki Töte Oķuw'*da bu zaman aşağıdaki örneklerde kullanılmıştır. Örneklere bakıldığında bu zamanın kurulmasında kurulan eklerin Kazak Türkçesinin ses ve şekil özelliklerine uyduğu görülmektedir.

tabarsıñ col 47[eto]/3

alardıñ sözine ķarsı söyler31[eto]/16

ata anasın körgende salam bėrer 31[eto]/9

bėti ķolın cuwar31[eto]/8

caķsı bolarsıñdar 48[eto]/13

[808] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 434-435.

közi mėnen ķarar 46eto/11
oķuwġa kėlgen bala ozar 24eto/5
oyına nė kėlse şonı istėr 31eto/16
özine faydalı nersenigine isdėr 46eto/11
şuwdı töger 24eto/2
ėrtėñ oynarmız 30eto/2

İki örnekte ek –ur şeklinde kullanılmıştır. Bu kullanım Müşterek Doğu Türkçesinin tesiri olarak görülebilir.[809]Fakat umtul- fiili ile kurulan bir başka örnekte ek –ar şeklindedir.

sabaķġa ėrtėñ barurmız 30eto/1
bilüwge umţulur 44eto/5 - sabaġın bilüwge umţular 31eto/7

Belirsiz gelecek zamanın olumsuz şekliyle kurulmuş bir hayli örnek mevcuttur. Bunların da Kazak Türkçesine ait eklerle kurulmuş olduğu görülmektedir.

bos kütinüw bolmas14eto/8
cawlıķsız ķatın bolmas, calınsız oţbolmas 21eto/9
colda oynap cürmes31eto/6
coldasdarımen urıspas 31eto/5
çėçesin şıylamas 31eto/16
faydasız nerselerni işlemez 46eto/12
ķur ķalarsıñ oyunġa köñil bėrme 51eto/4
oķuwdan ķaytķanda oynap kiyimderin cırtpas 31eto/8
sabaġın caķsı oķumas 31eto/13
sabaķ vaķtınan kėçikpės 44eto/5
şalaķ bala sabaķ oķumas9eto/15

[809] Janos Eckmann, *a.g.e.,* s. 126.

ülken kisilerge salam bėrmes31eto/16

Soru ekiyle kurulmuş yalnız bir örnek bulunmaktadır

beynetsiz bolup ösdinėrme 47eto/11

14.1.2. Tasarlama Kipleri

14.1.2.1. Şart Kipi (Şarttuu Iñgay/Şarttı Ray)

Şart kipi SKYD'de damak ve dudak uyumuna uygun olarak –sA/-sO ekleriyle kurulmuştur. Standart Kazak Türkçesinde ise yalnız damak uyumu dikkate alınır. Bundan dolayı şart eki olarak –sA kullanılır.

*Elifba yā ki Töte Oḳuw'*da bu zaman aşağıdaki örneklerde kullanılmıştır. Örneklere bakıldığında bu zamanın kurulmasında kurulan eklerin Kazak Türkçesinin ses ve şekil özelliklerine uyduğu görülmektedir.

bir az alsañçı 33eto/16

bilseñ 34eto/14

carlı bolsañ ḳızıḳpa 22eto/10

tėrge batıp bolsañ 51eto/10

oṣolay bolsañdar48eto/12

alçı tüspese çige tüser25eto/3

oḳutuwçı nė aytsa 31eto/7
kisiler kelse 36eto/6
ne aytsa ve üyretse 44eto/4
ṭapṣaḳ 16eto/7

Bir örnekte şart ekiyle birlikte –çı eki kullanılmıştır. Ek bugün Kazak Türkçesinde –şI,Kırgız Türkçesinde –çI şeklindedir. Genel olarak anlamı asıl ekin anlamını kuvvetlendirmek üzere kullanılır.

bir az alsañçı 33eto/16

14.1.2.2. Emir Kipi (Buyruk Iñgay/Buyrık Ray)

bügün oynayıḳ29eto/15
yaş balaġa uruşma, zorına urış 23eto/6
balaġa ṭamaḳ al11eto/9
ḳolıñ sėrme51eto/8
bala cügir24eto/2
köñil bėrme51eto/4
bala töl alıs 17eto/1
ṭolsun alsın, ḳalsın, 16eto/13
oṭurġan orınġa ḳaḳırma, ḳur dalaġa aḳırma 19eto/6
wayım cėme21eto/6
camandıḳ ḳılma, sabaġıñdı oyuña al 22eto/8
carlı bolsan ḳızıḳpa 22eto/10
bilgendi kisiden şurama 34eto/11
çiyeñnen bėrci 37eto/8
himmet ėtiñiz 43eto/6
ay balalar caḳsı bol 47eto/2

Aşağıdaki örneklerde 2. Çokluk şahıs emir kipi için Müşterek Doğu Türkçesinde kullanılan –ñlar ekinin ünsüz benzeşmesi yoluyla ortaya çıkmış –ñdAr şeklinin kullanıldığı görülmektedir. Bu şekil bugün her iki lehçenin standart yazı dillerinde kullanılmayan bir şekildir.

köñildėrin ḳaldırmañdar 48eto/12
ėñbegin bosḳa cibermėñdėr 48eto/10
oḳuñdar 48eto/11

14.1.2.3. İstek Kipi (Tilek Iñgay/Kalaw Ray)

Aşağıdaki örneklerde görülen istek çekimi Batı Türkçesinin bir tesiri olarak görülebilir. –A ekinin istek olarak kullanılması Batı Türkçesine has bir özelliktir.[810]

körkem mu'ammeleler ḳılalar 46[eto]/8
balalar bala vaḳtında az bileler 43[eto]/13
balalardı oḳutalar 43[eto]/13
hem üyreteler 43[eto]/13

14.1.2.4. Gereklilik Kipi

Gereklilik kipi hem Kazak hem Kırgız Türkçesinde gerek kelimesi ile oluşturulur. Eserde gereklilik kipi bir örnekte kullanılmıştır.

boluw kėrek 44[eto]/8

14.2. Birleşik Kipler

14.2.1. Hikaye Birleşik Zaman

14.2.1.1. Görülen Uzak Geçmiş Zamanın (Calpı Aykın Ötkön Çak/ Burıngı Ötken Şak) Hikayesi

Standart Kırgız Türkçesinde II. tip geçmiş zamanın hikayesi *ele* yardımcı filiyle yapılır. Bu çekimde asıl fiile –Gan/-GOn eki gelir ve daha sonra *ele* yardımcı fiili, bazen de *bolçu* eklenir: *fiil* + *-GAn/-GOn* + *ele / bolçu* + *şahıs ekı*[811]

Standart Kazak Türkçesinde ise bu zaman –GAn + edi yapısı ile kurulur.[812]

---

[810] Faruk K. Timurtaş, *a.g.e.,* s.128.
[811] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.439; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.258.
[812] Güldarhan Rısbayeva, *a.g.e.*, s.117.

Elifba yā ki Töte Oḳuw'da bu zamanla kurulmuş iki örnek yer almaktadır. Bu örneklerde Kazak Türkçesinde olduğu gibi *edi* yapısı kullanılmıştır. Örneklerin birinde *–ġanda* şeklinde birleşik bir ek yer almaktadır.

sökken ėdiñ 35[eto]/9
bılţır tuwmaġanda ėdim 35[eto]/10

14.2.2.1. Duyulan Geçmiş Zamanın (Kapıskı Ötkön Çak/Burungı Ötken Şak) Hikayesi

Duyulan geçmiş zamanın hikaye çekimi standart Kırgız yazı dilinde, *fiil* + *-(I)ptIr/ -(U)ptUr* + *ele* + *şahıs eki* şeklinde belirtilebilecek bir yapı ile kurulur.

Standart Kazak yazı dilinde ise *fiil* + *-(I)p* + *edi* + *şahıs eki* biçiminde bir yapı ile kurulur.

Elifba yā ki Töte Oḳuw'daaşağıdaki örnekler bulunmaktadır.

çaḳırup ėdim 36[eto]/16
akesi balam mana bir tüsüwge ėrinip ėdiñ 37[eto]/12

14.2.2.3. Adet Edilen Geçmiş Zamanın (Adat Ötkön Çak) Hikayesi

Adet edilen geçmiş zamanın hikayesi *ele* ile yapılır. *ele*, geçmiş zaman ekini almış olan asıl fiilden sonra gelir. Şahıs eklerini ele yardımcı fiili taşır: *fiil* + *-çU* + *ele* + *şahıs ekİ*[813]

Eserde bu zamanın kullanıldığı bir örnek bulunmaktadır. Bu örnekte *ele* yapısı yerine Kazak Türkçesindeki *edi* vardır. Ancak standart Kazak Türkçesinde böyle bir çekim bulunmamaktadır.

[813] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 441.

oynap cürüçėdi 32[eto]/14< oynap cürüçü ėdi

14.2.2.4. Belirsiz Gelecek Zamanın (Arsar Keler Çak/ Boljaldı Keler Şak) Hikayesi

Standart Kırgız Türkçesinde *ele* yardımcı fiili, belirsiz gelecek zaman ekini almış olan asıl fiilden sonra gelir. Şahıs ekleri ele yardımcı fiiline getirilir ve belirsiz gelecek zaman ifade edilmiş olur: *fiil* + *-Ar/ -Or, -r* + *ele* + *şahıs ekı.*[814]

Standart Kazak Türkçesinde ise kip ekinden sonra *edi* yapısı gelir.[815]

Elifba yā ki Töte Oḳuw'da bu zaman bir örnekte kullanılmıştır.

nė bolar ėdiñiz 47[eto]/10

14.2.3. Rivayet Birleşik Zaman

14.2.3.3. Görülen Uzak Geçmiş Zamanın (Calpı Aykın Ötkön Çak/ Burıngı Ötken Şak) Rivayeti

Bu birleşik zaman her iki lehçenin yazı dilinde *eken* yapısı ile kurulmaktadır. Eserde bir örnekte bu zaman kullanılmıştır. Ancak şahıs eki *eken*'den sonra değil –ġan kip ekinden sonra gelmektedir ki bu kullanım Kazak ve Kırgız yazı dillerinde bulunmamaktadır.

birisine biri col bėrmeyinçi süzise bastaġanlar ėken 34[eto]/8

14. İsimlerde Bildirme

14.2. Şimdiki Zaman (Uçur Çak/ Osı Şak)

[814] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 435.
[815] Ferhat Tamir, *a.g.e.*, s. 469.

Standart Kazak ve Kırgız yazı dillerinde şimdiki zamanın çekiminde şahıs eklerikullanılır. 3. Teklik şahısta herhangi bir ek kullanılmaz. Ancak burada 3. teklik şahıs için –dır eki kullanılmıştır.

ata ve anamızdır 44eto/12
bir ḫudaydır 49eto/1
caratḳan bir allah ta‘ālādır 43eto/9
ėrte ölgen kömilüwli 51eto/14
sizler ḥāżır cas balalarsıñız 43eto/12

Ekin tek şekilli olarak kullanılması bazı örneklerde ünsüz uyumunu bozmuştur.

barçamızġa borçdır 49eto/12
bizdėrge kėrekdir 45eto/7
ügitderin aluw tiyisdir 45eto/16

14.3. Görülen Geçmiş Zaman (Ötkön Çak/ Ötken Şak)

Görülen geçmiş zaman için standart Kırgız yazı dilinde *ele* yapısı, standart Kazak yazı dilinde ise *edi*yapısı kullanılır. *Elifba yā ki Töte Oḳuw'*da ise Kazak Türkçesinde olduğu gibi ėdi yapısı kullanılmıştır.

kiçikine ėdiñizler 47eto/6
oşı kündegi sėkildi ėmes ėdiñiz 47eto/8
evvelde coḳ ėdik 48eto/16

1.3.3.5. Eserin Söz Varlığı

Eserde yaklaşık olarak 1475 kelime yer almaktadır. Bu kelimelerden 1020 tanesi Türkçedir. Bunlardan yalnızca 104 tanesi Kazak Türkçesinde kullanılmaktadır. Bu kelimeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu da bu kitaptaki Türkçe söz varlığının %90'ının Kazaklar ve Kırgızlar için ortak olduğunu göstermektedir.

Elifba yā ki Töte Oḳuw'da Geçen Kazak Türkçesinin Söz Varlığında Bulunan Kelimeler	Kelimelerin *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da Geçtiği Yerler
aḳpan	50eto/1, 51eto/2
alpaḳ	13eto/5
apan	28eto/8
aṣaṭ-	5eto/1, 5eto/3, 5eto/4, 6eto/1
ayañda-	51eto/7
ayġayla	36eto/5, 36eto/8
aynal-	47eto/16
aytılın-	49eto/10, 49eto/5, 49eto/1
azban	27eto/3
babay	5eto/7, 5eto/8
bayalış-	27eto/17
bėleñ	28eto/5
bėyimçik	28eto/1
bėzgeldek	29eto/3
boroçın	26eto/12
borşıḳ	29eto/10
börene	34eto/6, 34eto/7
buldırıḳ-	29eto/3
buwda	11eto/2
buwıldıḳ	28eto/1
büytüp	36eto/13
caġaltay	28eto/15
cawılça	27eto/14
cėtin	27eto/8
coñrıçḳa	27eto/14
çeçe	31eto/16
çilik	27eto/11

çiye	37eto/7, 37eto/8
çubar	28eto/9
çumıldır-	47eto/13
dönen	9eto/7, 9eto/7
duda	7eto/11
duwalaḳ	29eto/2
düdege	26eto/4
ėrçik	24eto/13
ėw	18eto/12
gine	46eto/11
inan-	49eto/11
irge	26eto/6
irk	27eto/3
iskėr	29eto/14, 30eto/2, 30eto/3
ḳac	19eto/11
ḳaçar	27eto/1
ḳalḳa	45eto/1
ḳaltaḳta-	51eto/13
ḳañbaḳ	27eto/14
ḳapış	23eto/4
ḳaw	21eto/3, 27eto/16
kėsir	29eto/11
ḳıp	13eto/1
ḳıylı	10eto/7
ḳıypaḳ	13eto/6
ḳospaḳ	26eto/12
kökpök	27eto/15
ḳuladın	29eto/1
külim	17eto/10
küpem	17eto/10
küsik	18eto/4
küykėntay	28eto/15

mensin-	32eto/8
moyul	27eto/9
odaḳ	8eto/8
oşaḳ	26eto/6
oṭamalı	49eto/15, 50eto/7
örmekçi	29eto/11
ṣaban	6eto/12
ṣalpaḳ	13eto/6
sėksewil	27eto/11
sėndėr	47eto/10, 47eto/11, 47eto/16 47eto/14
sıḳıldı	36eto/1
sıypaḳ	13eto/8
ṣoya	7eto/4
süyrük	27eto/13
şadıra	27eto/12
şemçuwır	26eto/6
tawır	45eto/14
tete	12eto/7, 12eto/8, 15eto/4
tipti	47eto/16, 47eto/6
tiyek	12eto/8, 12eto/9
tömpe	28eto/7
tuḳa	9eto/1
tuwla-	12eto/8
tübėk	18eto/5, 28eto/10
tüzü	45eto/15
ṭabaldırıḳ	26eto/5
ṭalış	16eto/6, 16eto/6, 16eto/7
ṭapal	6eto/4, 6eto/7, 8eto/11, 8eto/2, 8eto/9, 15eto/2
ṭapaṣ	5eto/3

ṭopas	9eto/13
ṭorangul	27eto/10
ṭunçıḳ-	33eto/5
ṭuwça	27eto/5
ülken	18eto/5, 31eto/15
üyüngi	27eto/11

Aşağıda Kırgızca ay isimleri yer almaktadır. Kazak Türkçesinin ses hususiyetlerine göre yazılmıştır. Bugün de aynı ay adları kullanılmaktadır. SKYD ile karşılaştırıldığında herhangi bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

Mevsimler	SKYD'de Ay Adları	*Elifba yā ki Töte Oḳuw* 'da Verildiği Şekilde Kırgızca Ay Adları	Kelimelerin Geçtiği Yerler
İlk Bahar Ayları	calgan ḳuran çın ḳuran buğu	yalgan ḳıran çın ḳıran buğu	50eto/7 50eto/7 50eto/8
Yaz Ayları	ḳulca teke baş ōna	ḳulca tėke baş awına	50eto/10 50eto/10 50eto/10
Güz Ayları	ayaḳ ōna toğuzdun ayı cetinin ayı	ayaḳ awına ṭoğızdıñ ayı cėtinin ayı	50eto/12 50eto/12 50eto/13
Kış Ayları	beştin ayı üçtün ayı birdin ayı	bėşdiñ ayı üçdiñ ayı birdiñ ayı	51eto/2 51eto/2 51eto/2

Elifba yā ki Töte Oḳuw ile Çağdaş Kazak Türkçesindeki ay adları karşılaştırıldığında bir takım değişiklikler olduğu görülmektedir. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'daki 'oṭamalı, żavża' adları Çağdaş Kazak Türkçesinde yoktur. Aynı şekilde Çağdaş Kazak Türkçesindeki 'nawrız, mamır' adları *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da bulunmamaktadır. Ay isimlerinin yerleri birbirini tutmamaktadır. Bunun yanı sıra her iki grupta aynı olan isimlerde yer alan ünlüler karşılaştırıldığında *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da söz konusu ünlülerin yuvarlak Çağdaş Kazak Türkçesinde ise düz yazıldığı görülmektedir: *kökek-kükük, tamız-tamuz* gibi.

Mevsimler	Çaşdaş Kazak Türkçesi	*Elifbā yāki Töte Oḳuw* 'da Verildiği Şekilde Kazakça Ay Adları	Kelimelerin Geçtiği Yerler
İlk Bahar Ayları	nawrız kökek mamır	oṭamalı żavża kükük	50eto/7 50eto/7 50eto/7
Yaz Ayları	mawsım şilde tamız	çilde tamuz ḳır kiyük	50eto/10 50eto/10 50eto/10
Güz Ayları	ḳır küyek ḳazan ḳaraşa	ḳazan ḳaraça cėlṭoksan	50eto/12 50eto/12 50eto/12, 50eto/13
Kış Ayları	jel toḳsan ḳañtar aḳpan	ḳañtar aḳpan nawruz	50eto/12, 50eto/13 51eto/2 51eto/2

Türkçe birleşik isimler aşağıdaki tabloda yer almaktadır. *adıraspan, ala buṭa, başḳur, birtuwma, ḳara aġaç, kėzḳuyrıḳ, üç ḳat, oḳuw balası ve ḳur dala* isimleri SKYD'de bulunmamaktadır. Bunlardan *oḳuw balası* eskimiş bir kelime olup bugün bu ismin yerine *oḳūçu* veya *student* kelimeleri kullanılmaktadır.

SKYD	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*	Kelimelerin Geçtiği Yerler
-	adıraspan	27eto/15
aḳḳū	aḳḳuw	29 eto /1
-	ala buṭa	28 eto /2
-	basḳur	26 eto /4
bel baḳan	bėl baḳan	10 eto /5
-	bıyday bas	27 eto /13
bir az	bir az	33 eto /16
-	birṭuwma	26 eto /11
çıñ köñül	çın köñil	45 eto /4, 48 eto /7
it murun	it murun	27 eto /10
-	ḳara aġaç	27 eto /10

ḳat ḳat	ḳat ḳat	12 eto /9
-	kėz ḳuyrıḳ	29 eto /1
kiyik otu	kiyik oṭı	27 eto /17
-	kökḳuḳan	29 eto /2
kün batış	künbaṭıs	17 eto /3
onaltı	onaltı	30 eto /9
onbeş	onbės	30 eto /9, 17 eto /2
onbir	onbir	30 eto /8
oncėti	oncėti	30 eto /9
onėki	onėki	30 eto /8
onsėgiz	onsėgiz	30 eto /9
ontört	ontört	30 eto /9
onṭoġuz	onṭoġız	30 eto /10
onüç	onüç	30 eto /8
sarı cığaç	sarı aġaç	27 eto /10
-	üç ḳat	27 eto /11
-	oḳuw balası	9 eto /13
-	ḳur dala	19 eto /6

Eserde geçen Türkçe isim + yardımcı fiil şeklinde oluşturulmuş birleşik fiiller aşağıdaki gibidir. Bunlardan 9'u SKYD'de kullanılırken 10'u kullanılmamaktadır. Bu da *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da yer alan birleşik fiillerin yarından fazlasının SKYD'de kullanılmadığını göstermektedir.

SKYD	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*	Kelimelerin Geçtiği Yerler
alġa umṭul-	alġa umṭul-	51 eto /7
-	anṭ ėt-	33 eto /6
-	asıḳ uṭıs-	17 eto /3
baş bol-	baş bol-	23 eto /7
-	bosḳa cür-	51 eto /3
caḳşı kör-	caḳsı kör-	30 eto /4

-	ėñbegin bosķa ciber-	48 eto /10
kolunan kel-	ķolıñnan kėl-	22 eto /9
köñül ber-	köñil bėr-	51 eto /4
Köñül sura-	köñil şura-	46 eto /9
ķur ķal-	ķur ķal-	51 eto /4
-	ķur ķaltaķta-	51 eto /13
-	oķuw oķu-	51 eto /11
-	oķuwġa bėr-	45 eto /3
-	oylarġa sal-	45 eto /15
oyuña al-	oyuña al-	22 eto /8
-	tėk cür-	36 eto /1
-	tildėriñ çıķ-	48 eto /4
tañ at-	ţañ aţ-	22 eto /4

Elifba yā ki Töte Oķuw'da yer alan Arapçadan alıntı kelimeler aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Yaklaşık 276 adet kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerden bir kısmı Kazak Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır. Metinde yer alan Arapça alıntı kelimelerin büyük bir kısmı Arapça hareke sistemini ve Arapça kelimelerde kullanılan harfleri öğretmek amacıyla burada yer almıştır. Bundan dolayı asıllarına uygun olarak yazılmıştır. Bu durum daha çok kitabın ikinci bölümü için geçerlidir.

Bir diğer önemli husus da kitabın ilk bölümü olan ve Kazakça ile Kırgızcada kullanılan harflerin öğretildiği kısımda yer alan Arapça alıntı kelimelerin Türkçeleştirilmiş olmasıdır.

SKYD	*Elifba yā ki Töte Oķuw*	Kelimelerin Geçtiği Yerler
-	‘abduh	41eto/2
-	‘acem	39eto/4
-	‘afīf	40eto/4
-	‘aķrab	39eto/5

ālı	‘ālī	39eto/1
-	‘ām	39eto/1
-	‘amme	43eto/2
arap	‘arab	39eto/
-	‘arīża	42eto/13
arız	‘arż	41eto/11, 42eto/1
asır	‘aṣr	42eto/5
ayıp	‘ayb	39eto/5
ayt	‘ayd	39eto/5
azap	‘aẕāb	40eto/8
azim	‘aẓīm	41eto/6
?	‘azrā’īl	42eto/12
-	‘ibret	46eto/10
ilim	‘ilm; ilim	39eto/5; 17eto/12, 17eto/9
ızat	‘izzet	43eto/3, 43eto/8, 46eto/16
osmon	‘oṣmān	42eto/7
-	‘uẕ	40eto/8
adam	adam	12eto/3, 20eto/12, 47eto/16, 47eto/1
akiret	ahiret	49eto/10
aḳmat	aḥmed	39eto/10
aḳıl	aḳıl	11eto/3, 48eto/5
alla	allah	49eto/3, 49eto/5, 48eto/16, 43eto/9
almaz	almaṣ	17eto/14
aman	aman	11eto/9
asıl	aṣıl	17eto/14
ayla	ayla	10eto/6
-	bā‘iṣ	42eto/6
-	bā’in	42eto/10
-	ba’ż	41eto/13
baḳal	baḳal	9eto/3
bap	bap	4eto/5
bapa	bapa	5eto/3, 5eto/3, 5eto/3, 5eto/4, 5eto/4,

		5eto/7, 5eto/8
-	bāyi’	39eto/4
-	bide‘	39eto/2
capar	ca’fer	40eto/2
-	cāhil	41eto/3
cōp	cevāb	36eto/2
?	cebrā’īl	42eto/11
-	celle	43eto/3
-	ceẕb	40eto/9
cuma	cum’a	39eto/3
-	ders	10eto/1, 10eto/10, 11eto/12
-	dikkat	43eto/3
din	dīn	45eto/12
duba	du’ā	45eto/6
-	duḫān	38eto/13
düynö	dünyā	45eto/13, 49eto/3, 49eto/10
-	edhem	41eto/2
anbiya	enbiyā’	42eto/13
-	enne	43eto/2
-	eṣer	42eto/8
oluya	evliyā’	42eto/12
obal	evvel	43eto/4, 43eto/7, 47eto/7, 48eto/16, 47eto/6
-	ey	35eto/10, 35eto/5
azan	eẕān	40eto/9
balan	falan	46eto/16
parz/parız	farż	41eto/11, 49eto/12
-	fāżıl	41eto/14
bazil	fażl	41eto/12
bayım	fehm	39eto/14
-	ferḥ	39eto/11
-	fesḫ	38eto/12

-	fidye	40eto/3
pikir	fikr	40eto/3
-	ġalẓ	41eto/8
-	ġamż	41eto/13
-	ḫā'in	42eto/11
ḳabar	ḫaber	38eto/13
?	ḥādiṯ	42eto/4
-	ḫadu‘	39eto/2
apız	ḥāfıẓ	41eto/7
-	ḫāh	40eto/14
-	ḫalef	40eto/3, 40eto/4
-	ḫālıḳ	38eto/14
-	ḫālī	38eto/9
ḫalif	ḫalīfe	38eto/13
-	ḫalīl	38eto/13
ḳalḳ	ḫalḳ	38eto/13, 46eto/15, 45eto/2
-	ḫām	38eto/9
-	ḥamīd	39eto/10
-	ḥamza	39eto/11
-	ḥāniṯ	42eto/6
-	ḫāric	38eto/13
-	ḥāriṯ	42eto/4
aşım	hāşim	41eto/3
-	ḫavf	40eto/4
-	ḥayā'	42eto/11
azır	ḥāžır	42eto/1, 43eto/12
-	ḫažr	41eto/12
aziret	ḥažret	4 eto/14
?	hemze	41eto/2
ḳızmat	ḫıdmet	45eto/6
-	ḥıfẓ	41eto/8
-	himmet	43eto/6

-	ḫuluḳ	38eto/13
-	ḥur	39eto/7
-	ḫuẕ	40eto/8
-	ḥürmet	43eto/8
-	hüve	40eto/12
ıḳlas	ıḫlāṣ	44eto/5
?	ibrāhīm	41eto/3
ıyman	īmān	48eto/15
-	imża	42eto/1
-	inşā’	42eto/11
-	iṣbāt	42eto/7
ısım	ism	49eto/7, 49eto/14, 50eto/2
?	ismā’īl	39eto/5
_	isrā’īl	42eto/12
ısırapıl/israfīl	isrāf’īl	42eto/12
-	iẕn	40eto/9
-	ḳā’im	42eto/13
-	ḳabīḥ	39eto/12
-	ḳabż	41eto/13
-	ḳadḥ	39eto/11
-	ḳāf	40eto/1
-	ḳahar	41eto/2
ḳala	ḳala	20eto/13, 25eto/12, 11eto/10, 13eto/7, 9eto/5, 16eto/10, 11eto/1, 11eto/3, 12eto/9
-	ḳalbuh	41eto/2
ḳamır	ḳamır	18eto/13
karız	ḳarż	41eto/11
ḳōm	ḳawım	21eto/4, 21eto/6
ḳaza	ḳażā	41eto/12
ḳāzı	ḳāżı	41eto/14

-	kefr	40eto/4
kerim	kerim	43eto/5
-	kerre	43eto/3
-	keṣīr	42eto/8
-	kevṣer	42eto/7
-	ḳına	28eto/2
kıyamat	ḳıyāmet	49eto/10
kitep	kitāb	49eto/6, 43eto/7, 22eto/6, 49eto/6 49eto/7
ḳuran	ḳur'ān	49eto/6
küldü	küllü	43eto/5, 43eto/9
-	lac	19eto/11
-	lafẓ	41eto/7
-	laḥẓ	41eto/8
-	mā'	42eto/13
maḳul	ma'ḳūl	39eto/5
malım	ma'lūm	39eto/3
-	ma'ẕūr	40eto/8
-	maḥbūb	39eto/12
maḳuluḳ	maḫlūḳ	38eto/11
?	maḥmūd	39eto/9
maḳrum	maḥrūm	39eto/11
mal	mal	11eto/10, 11eto/8, 11eto/8, 14eto/1, 15eto/3, 16eto/8, 17eto/1, 19eto/3, 20eto/3, 44eto/14, 49eto/3, 26eto/10, 48eto/9, 48eto/8, 19eto/3
-	evės;heves	46eto/13; 46eto/13
maraz	maraż	42eto/1
-	maẓlūm	41eto/6
-	mebī'	39eto/4, 39eto/5
-	mecrūḥ	39eto/11
-	medḥ	39eto/11

medirese	medrese	44eto/3
-	meḥīṭ	39eto/9
-	mehr	41eto/2
meken	mėken	18eto/3
?	mekke	43eto/4
mektep	mektep	44eto/2, 44eto/5, 44eto/6, 46eto/4
-	melā'ik	42eto/13
-	memdūḥ	39eto/11
-	mes'ūl	42eto/13
-	mesi	11eto/9
-	meẕkūr	40eto/9
?	mikā'īl	42eto /12
-	milḥ	39eto/10, 39eto/12
mildet	mindėt	48eto/5
-	minhāc	41eto/3
muras	mīrāṣ	42eto/7
-	mīṣaḳ	42eto/8
misal	miṣāl	42eto/5
mısḳal	miṣḳāl	42eto/5
muġalim	mu'allim	44eto/2, 44eto/4, 45eto/9, 46eto/6, 43eto/4, 46eto/5, 43eto/8
mamile	mu'ammele	46eto /8
?	muḥammed	39eto /9, 49eto/7
-	muḫbir	38eto/11
-	muḥterem	39eto/11
-	muṣliḫ	39eto/12
?	muṣṭafa	40eto/4
-	muṭāla'a	39eto/3
-	mü'eẕẕin	43eto/5
momun	mü'min	42eto/11
muptu/müftiy	müftī	40eto/5

mō̲r	mühr	40eto/13, 40eto/13
-	müẕ	40eto/8
nasāt/nasıyat	naṣīḥat	49eto/4
nazar	naẓar	41eto/6
-	nāẓır	41eto/8
-	necis	47eto/14
-	nefer	40eto/2
-	nesḫ	38eto/12
-	neẕr	40eto/9
-	ni'met	49eto/3
nusḳa	nüsḫa	38eto/11
ubal	obal	7eto/4, 8eto/8, 8eto/12
ömür	ömür	47eto/14
-	öẕr	40eto/9
-	rabbe	43eto/2
-	radde	43eto/2
ramazan	ramażān	42eto/1
rāzı/ırāzı	rıżā	41eto/14
-	ṣā'im	42eto/11
sabaḳ	sabaḳ	10eto/8, 14eto/6, 14eto/8, 17eto/4, 31eto/15, 44eto/5, 9eto/14, 9eto/14, 9eto/15, 18eto/8, 17eto/12, 17eto/14, 31eto/5, 46eto/5, 31eto/13, 31eto/7, 30eto/3, 43eto/6, 22eto/8, 46eto/5, 29eto/15, 30eto/2, 43eto/7, 12eto/3, 8eto/10
-	ṣābit	42eto/8
sap	ṣāff	40eto/1
-	ṣaḳīl	42eto/8
-	sākin	37eto/15
salam	ṣalam	11eto/7, 31eto/16, 31eto/9

sālı	ṣāliḥ	39eto/10
-	ṣaliṣ	42eto/6
saltanat	ṣalṭanaṭ	21eto/10
-	ṣānī	42eto/3
sapar	sefer	40eto/2
-	selef	40eto/3
-	ṣemen	42eto/7
-	ṣevb	42eto/7
-	su'āl	42eto/13
-	ṣulḥ	39eto/12
-	ṣülüṣ	42eto/7
-	şā'	39eto/2
-	şāyi'	39eto/4
-	şedde	43eto/1
-	şefī'	39eto/4
-	şu'ā'	39eto/3
-	şüccā'	39eto/2
tāla	ta'ālā	49eto/2
tabaḳ	tabaḳ	8eto/10, 14eto/1, 9eto/2, 9eto/5, 15eto/12, 19eto/5
tarıḥ	tārīḫ	38eto/12
-	tefekkür	43eto/6
-	telef	40eto/3
-	teşdīd	43eto/1
-	teşekkür	43eto/4
tobokel	tevekkül	43eto/5
-	ṭā'if	42eto/11
-	ṭāliḥ	39eto/10
-	ṭıfl	40eto/4
-	va'ẓ	41eto/7
ubaḳıt	vaḳt waḳıt	45eto/6, 45eto/16, 45eto/3, 45eto/4, 47eto/15, 44eto/15, 44eto/5, 43eto/12,

		46eto/10, 46eto/3, 47eto/13, 47eto/6, 47eto/8, 31eto/3, 36eto/14, 32eto/5
-	vāris	42eto/4
-	ve	43eto/8, 44eto/11, 44eto/12, 44eto/12, 44eto/4, 45eto/2, 46eto/16, 48eto/16, 49eto/2, 49eto/2, 49eto/9
-	wayım	21eto/4, 21eto/6
?	ya‘ḳūb	39eto/5
?	yunus	9eto/14
-	ẓāhir	4eto/5
-	ẕākir	40eto/9
zalim	ẓālim	41eto/8
zaman	zamān	45eto/14
-	żarar	41eto/10
-	ẓarīf	41eto/8
zat	ẕāt	49eto/8
-	żavża	49eto/15, 50eto /7
-	ẕeheb	40eto/7
zōḳ	ẕevḳ	40eto/10
zıya	żiyā	41eto/14
zulum	ẓulm	41eto/8

Eserde geçen Farsça kelimeler yaklaşık 61 tanedir. Bunların bir kısmı Türkçenin ses hususiyetlerine uyarlanmış ve günlük hayatta kullanılan kelimeler olduğu görülmektedir. Arapçadan alıntı kelimelere oranla Farsçadan alıntı kelimelerin sayısı oldukça azdır. Bunun sebebi, daha önce de ifade edildiği gibi Arapça kelimelere hareke sistemini öğretmek üzere çok yer verilmesidir.

SKYD	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*	Kelimelerin Geçtiği Yerler
ar	ar; her	31eto/3; 24eto/6, 44eto/12, 45eto/14,

		45eto/15, 45eto/3, 45eto/4, 45eto/6, 46eto/16, 46eto/3, 47eto/1, 47eto/14, 47eto/15, 49eto/1
baḳ	baġ	5eto/11
bā	bahā	41eto/3
baḳ	baḳ	9eto/1, 8eto/6
-	bes	11eto/1, 11eo/3
can	cān	19eto/11, 48eto/9, 51eto/12, 48eto/3, 47eto/9
çilde	çilde	49eto/15, 50eto/10
dana	dana	11eto/2, 11eto/3, 7eto/11, 9eto/9
dar	dar	18eto/12, 18eto/13
dem	dem	36eto/13
-	dėr	18eto/12
des	des	11eto/2, 11eto/3
dos	dos; dost	33eto/3; 35eto/15
eger	eger	47eto/9
perişte	ferişte	49eto/8
barman	fermān	40eto/4
-	hem	43eto/13, 44eto/1, 44eto/3, 44eto/8, 46eto/10, 49eto/3
-	hemān	41eto/2
?	hindī	41eto/3
ḳuday	ḫuday	49eto/2, 49eto/1
önő̈r	hüner	51eto/11
-	kedir-	51eto/7
kep	kėp	12eto/13
-	Key; kėy	48eto/3; 23eto/7
köçö	köçe	46eto/10
kömök	kömėk	18eto/4, 18eto/9
ḳun	ḳun	9eto/3

-	māh	40eto/14
-	masa	29eto/12
?	maṣaḳ	11eto/8
-	mıy	28eto/9
-	mihr-bān	41eto/3
moldo	molda	17eto/12, 31eto/14
nādan	nadan	17eto/4, 8eto/12
?	naḳ	9eto/1
nan	nan	6eto/10, 6eto/10, 7eto/12
nōruz	nawruz	49eto/15, 51eto/2
naz	naz	20eto/9
-	nil	10eto/3, 10eto/4
padışa	pād-şāh	41eto/3
pāna	pana	6eto/10, 9eto/4
-	pes	11eto/2
payġambar	peyġamber	49eto/5, 49eto/7
pil	pīl	10eto/5
ıras	ras	23eto/7, 51eto/9
şā/şaḫ	şāh	40eto/14
şakirt	şākird	44eto/3, 44eto/4, 44eto/7, 44eto/8
şam	şām	22eto/14, 22eto/14
şat	şaṭ	23eto/1
-	şebher	41eto/2
-	şėngėl	27eto/9
-	tāc	19eto/11, 20eto/2
?	talḳan	15eto/10
tez	tėz	20eto/10, 20eto/12
taza	ṭaza	20eto/12
usta	usṭa	19eto/6
ustat	üstāẕ	40eto/8, 44eto/2, 45eto/9, 45eto/11, 45eto/16
caki	yaki	44eto/2, 44eto/2, 45eto/9, 49eto/10,

		49eto/11
zor	zor	23eto/6

Arapça veya Farsça bir kelime ile Türkçe bir fiilden oluşan birleşik fiiller aşağıdaki gibidir. Bunlardan 9'u SKYD'de kullanılmaktadır. 10'u ise SKYD'de bulunmaz. Bu da eserde yer alan Arapça ve Farsça isimle yapılmış birleşik fiillerin yarısından fazlasının SKYD'de kullanılmadığını göstermektedir.

SKYD	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*	Kelimelerin Geçtiği Yerler
-	'ibret közi mėnen ḳara-	46eto /10
ızat ḳıl-	'izzet ḳıl-	43eto /8
-	'izzetli bol-	46eto/16
-	aḳıldarıñ kir-	48eto/5
baṭa al-	baṭa al-	11eto/2
cōp ber-	cawap ber-	36eto/2
dem al-	dem al	36eto/13
-	des ḳoy-	11eto/3
du'a ḳıl-	du'a ḳıl-	44eto/8
du'ā al-	du'ā al-	45eto/6
-	heves bol- /evės bol-	46eto/13, 46eto/13
-	himmet ėt-	43eto/6
urmat ḳıl-	ḥürmet ḳıl-	43eto/8
-	ḥürmetli bol-	46eto/16
mamıle ḳıl-	mu'ammeleler ḳıl -	46eto/8
-	naṣīḥat ḳıl-	49eto/4
salam ber-	salam bėr-	31eto/9
-	tefekkür ėt-	43eto/6
-	wayım cėme-	21eto/6

Arapça ve Farsça kelimelerden türetilmiş kelimeler aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Bu kelimelerin sayısı 21'dir. Bunlardan yalnızca üçü SKYD'de yaşamaktadır. Diğerleri Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmış bir şekilde kullanılmaktadır.

SKYD	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*	Kelimelerin Geçtiği Yerler
aḳıldū	aḳıldı	17eto/13, 44eto/1
meynetsiz	beynetsiz	47eto/10
dayarda-	dayarla-	45eto/14
dāmsız	demsiz	20eto/14
adeptū	edebli	31eto/3
paydalū	faydalı	46eto/11, 46eto/14
paydasız	faydasız	46eto/11, 46eto/13
-	ḥürmetdė-	48eto/12
-	ḥürmetli	46eto/16
kemi-	kėmi-	17eto/9
ılayla-	layla-	10eto/8, 35eto/7, 35eto/6
maḳta-	maḳta-	47eto/2
nādandıḳ	nadandıḳ	45eto/10
irencit-	rencit-	31eto/14
sabaḳdaş	sabaḳdas	46eto/6
şattan-	şadlan-	46eto/9
-	şefḳatlı	49eto/2
tarbiyalū	terbiyeli	46eto/15, 46eto/15
tazala-	ṭazala-	47eto/14
boluştuḳ	volışdıḳ	25eto/12
zorġo	zorġa	33eto/5

Eserde Arapça+Türkçe veya Farsça+Türkçe şeklinde oluşturulmuş 3 adet kelime bulunmaktadır. Bunlardan hiç birisi bugün SKYD'de kullanılmamaktadır.

Elifba yā ki Töte Oḳuw	Kelimelerin Geçtiği Yerler
‘ibret közi	46eto/10
nil ṭası	10eto/4
o dünyā	49eto/11

Eserde geçen Rusça ve Batı dilleri kökenli sözcükler tabloda verilmiştir. Bunlar o gün için Orta Asya’daki Türkler tarafından yeni kullanılmaya başlayan kelimelerdir. Bu kelimelerin sayısı 16’dir. Görüldüğü gibi diğer alıntı kelimelere kıyasla oldukça az sayıdadır. Bu sayı sosyal ve siyasi gelişmelere paralel olarak daha sonra hızla artacaktır.

SKYD	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*	Kelimelerin Geçtiği Yerler
-	çija	25eto/6
kerebet	keravat;kerevet	25eto/10; 25eto/11
-	mija	25eto/5, 25eto/6, 25eto/7
moskva	möskva	25eto/10, 25eto/12
-	pojar; pajar	25eto/6; 25eto/6, 25eto/6
-	piravskiy	25eto/11
peç	pėç	24eto/13
kemsel	ḳamzol	22eto/10
samōr	ṣamavar	25eto/11
boluş/ volost	volış	25eto/10
zavot	zavıt; zavot	25eto/11; 25eto/10
-	sajın	25eto/6, 25eto/6
-	suva	25eto/10, 25eto/9
-	efendi	40eto/5
milion	milyon	30eto/12
varşava	varşava	25eto/10, 25eto/12

Eserde geçen terimlerin büyük çoğunluğu dil ve edebiyatla ilgilidir. Bir kısmı din ile alakalı terimlerdir. Bu 22 terimden 10’u bugün SKYD’de kullanılmaktadır.

SKYD	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*	Kelimelerin Geçtiği Yerler
alfavit	elifbā	2.2
diyalekt	şīve	2.2
ene til	ana til	2.5
tıbış metotu	uṣūl-i ṣavtiye	2.7.
-	ḥikāye	2.11, 3.1
Türk	Türk ve Tatar	2.16
-	ḳırā‘at	2.20
-	‘ilm-i ḥāl	2.21.
Tarıh	tārīḫ	2.21
poema	şi‘r	2.23, 3.8
ölöñ	ölen	2.23, 3.8
-	tārīḫī ḥikāye	2.23, 2.24, 3.8
-	milli ḥikāye	2.24, 3.8
leksikologiya	lüġat	3.2
adabiyat	edebiyāt	3.2
Türk tili	türkīçe	3.3
Türk tili	türk tili	3.4
türkolog	türkoloġ	3.4
tabışmak	tabışmaḳ	3.8
din	dīn	45^{eto}/12
paygambar	peyġamber	49^{eto}/5
perişte	ferişte	49^{eto}/8
aḳıret	āḫiret	49^{eto}/10
ḳıyamat	ḳıyāmet	49^{eto}/10

-	o dünyā	49eto/11
parız	farż	49eto/12

2. 1924'TEN EN SONRA YAZI DİLİ

2.1. Çağdaş Kırgız Yazı Dilinin Kuruluş Dönemi (1924 Sonrası) Metin Örnekleri ve Dil İncelemesi

2.1.1. Kırgız Alipbesi (İşenaalı Arabayev)

2.1.1.1. Çeviriyazılı Metin

1.1. başķı söz

1.2. ar bir ulut özine ençilǖ tili bolboy ulut bolalbayt. Ençektǖ

1.3. tili coķ ulut madaniyatınan mā'arıfattan ķurū ķalūnda şek coķ. ḥaķıyķat

1.4. zamanıbız madaniyat hem ma'arifat zamanı bolġonduķnan ar bir ulut öz

1.5. ene tili menen ezilgen emgekçilerine tarbiya berip hem kedeyden keler

1.6. degi caş mūndarın ene tilinde mektep, kitepter dayarlap şunu menen

1.7. tarbıya ķılū tiyiş.

1.8. mına bu eñ kerektǖ keñçilikti keñeş ḥoķumatı kemünüs partiyası

1.9. coldo keñire çāp berip olturat.

1.10. al emi anday bolġondo ķırġız bolġon ceri özünçe bir ulut

1.11. ekenibizde talaş coķ bir-oķTürkistendegi başķa uluttardan til cüzünde

1.12. bizden ayırma barbı? degen bir bir sual bar! cobop açıķalbette bar.

1.13. I.mundan miñ carım cıldan beri süylönüp kelgen ķırġız tili

1.14. başḳa tilge ḳatışbastan saḳtalıp keldi dep aytūġa heç kim talaşbas(birem

1.15. saram kirgeni bolso ḳırġız börkün kiygeni çıġar). misalı özbek tatar

1.16. ve başḳa türük [u]rūlarının tilin alsaḳarabī farsī tilder köp ḳatışḳa-

1.17. ndan ekinçiden luġat hem şivede köp başḳalık bolġondon calpı tüşünū̄

1.18. mümkün emes.

1.19. II. bizge eñ caḳın tili ḳazaḳtili bir-oḳ anda da luġat şive caġınan

1.20. zor ayırma bar ekinçi türde aytḳanda tabış hem ün caġınan cana olarġa ḳoyula

1.21. turġan tamġa caġınan ayırma köp. şunuñ üçün ḳazaḳtilin ḳırġızġa ene

1.22. tili orduna iterip köz cumup cürgüzü durus emes.

1.23. misal körsötüp olturū acat emes tilegen adam bolsa mana bul

1.24. ḳırġız alipbesi alıp başḳa [u]rūlarının alipbesi menen salıştırsa

1.25. cetet deybiz.

1.26. cana da eskertip ötüge bolodu: mana bu ḳırġız alipbesi tartip ḳılınūġa

1.27. tilibizge eñ caḳın bolġon ḳazaḳalipbesinin tartibi alındı hem calġız

1.28. coġoruda aytılġanday luġatşive caġında cana da tubuş hem ün caġındaġı

1.29. ayırmalar oyġo alınıp özgertilip tizildi.

1.30. ḳısḳasın aytḳanda tumaḳḳırġızça tegerek tebetey casaldı.

2.1. mındanbılayġıtilḳuraldarı hem başḳaoḳūkitepteriuşulcol

2.2. menen barmaḳçı.

2.3. I. mu‘ālimderge eskertū̄: ḳırġız tilindegi 5 (beş) ündū̄ tıbıştar

2.4. ar ḳaysısı ekiden sozuluġa mümkün «tūcō; bū̄; cū̄, sān, tān

2.5. ēk, cēk; cīn, ḳīn» sıyaḳtu.

2.6. II. «ٳ» ḳırġız tilinde heç vaḳıt içke aytılbayt caġını «ء» ḳıbaçı

2.7. içkerte albayt.

2.8. III. söz ayaktarındağı «ى»menen «ۇ» nun ķazaķtilindegidey

2.9. düdümüldük ķırğız tilinde köbünçö açıķeşitilet.

2.10. şonduķtan açıķeşitilkençe almaştırbay cazū kerek

2.11. söz başında «و» caki«ۇ» bolso ayağı ündū tıbışda köbünçö

2.12. «و» caki «ۇ» bolmaķçı. Misalı uşu, üşü, korō, bürō

2.13. toķmoķ, oķuruķ, tündük sıyaķtular.

2.14. IV. bulardan başķa söz ayağındağı carnaķ, calġōlordo «د,ت» ap

2.15. açıķeşitilgençe cazılu tıbış tabıldı. tabılğan kemçilik kiyin til ķuraldarı

2.16. tartip ķılınķıça tekşerilip toluķtanmaķçı.

2.17. V. Alipbede orto ariptin süreti körsetilbedi oġon tüptü acat

2.18. tüşbegendikten. ol alipbenin cazılunan açıķkörünüp olturat şunuñ

2.19. sıyaķtu ayaķķa cazılaturğan «غ»tamğası da körsetilbedi. ķırğız tilinde

2.20. aytılbağandıķtan.

2.21. VI. bu alipbe hem başķa oķū kitepteri cana da ķırğızdın körköm ḫalķ

2.22. adabıyattarı Taşkent şārındağı ķırğız caştarının madani hem ma'arıfat

2.23. uyumunun hem ķırğız-ķazaķ bilim kemesiyesinin tapşırū boyunça oşolor-

2.24. dun ķaramağınan ötüp mamleket bilim keñeşinin ķabıldo menen bastırılıp

2.25. olturat. hem bastırılmaķçı.

2.26. mana bul alipbeniñ kem ketigin tāp col cobur körsötkön dağdılū

2.27. mu'ālimderibiz bolo ġalsa raḥmat aytıp ebi kelgen cerinde ekinçi basıluda

2.28. oñdop bastırabız.

2.29. ayrıķça ķırğız mektepterinde mına alipbeni oķutķan mu'ālimderden ümüt

2.30. etebiz, ene tilin tübünen tura ķarap tekşerip öz bikirlerin kör-

2.31. setülerin.

3.1. VII. eskertū: mına bu alipbeniaşķıç rette cazdıķ

3.2. ayrım bolboston murun; şunuñ üçün

3.3. ayaġındaġı arap tamġaları ķırġız tiline kelmegen cerle-

3.4. ride bar ol ḫatalıķ bul alipbenin mına bu basılūnda aşa tek-

3.5. şerilbedi anday kemçilikterden barın tekşerip kitepteribizdin

3.6. ekinçi basılūnda colġo ķoyobuz bul birinçi adımda bütün

3.7. özgörtüp ciberüge ķolaysız bolġan sebepter bar: 1)mu‘ā-

3.8. llimderibizden daġdısı azdıķ 2)ķırġızdaġı ķalam tartarlıķ

3.9. oķuġandarınızdın cana da mu‘ālimderibizdin talķusuna tüşbegendik

3.10. 3) taşkendegi ḫızmatçılarıbızdın küçünün azdığıboldu.

3.11. şonuñ üçün bu cılķı bastırılġan kitepderibizdi ölçüp

3.12. bir cılġa ceterlik ġana bastırıp olturabız.

3.13. E. Arabayuulu

3.14. 24. cıl 1. Mart

7/1.a-d-r*

7/2. a a a a

7/3. d r d r dar

7/4. a a dara

7/5. ad, ar, ada, ara, adır

7/6. ar, ara, arada, ad, ada, adır

*bu üç arıptı eñ murun taķtayġa cazıp başķa başķa ķılıp abdan baldardı tanıştırū kerek. abdan tanışķandan kiyin kitepten oķutū tiyiş.

8kal/1. l *

8kal/2. a ala al

8kal/3. l alar adal

8kal/4. al ar aldar

8kal/5.a ara dalda

8kal/6.la aral daldal

8kal/7. al, ala, alar, alarda, ada, adal, dāl, …

8kal/8. adıl, adır, adıl, alar, adır, alda

9kal/1. ş

9kal/2. aş al şaş

9kal/3. aşa alış şaşar

9kal/4. aşar ar alaş

9 kal/5.şal arış alaşa

9 kal/6. şaldar adaş alaşta

9 kal/7. aş, aşa, aşar, al, ala, alaşa, adır, adaş

9 kal/8. adaşar, ara, arala, arada, adır, adırda, aş al

9 kal/9. adır alıs. adıl ardaş. aşar aralaş.

*bu cerde de baldarğa aytū kerek ķay arip tömöngü arpıtar Menen calğaşat, ķay biri calğaşpayt dep. calğaşpay turğandar "ا" "د" "ر" calğaşğandar "ل". calğaşturğan arıptı calğarda ķuyruğun kesip calğaybız dep aytuw kerek. cana tömöndö ar bir arıp kelgende mındağıday tüşündürū kerek.

10 kal/1. s

10 kal/2. as aş sara

10 kal/3. asa aşa sarala

10 kal/4. asar aşasa ras

10 kal/5. sal sadır alıs

10 kal/6. salar saldar adıs

10 kal/7.as, asa, asar, şaş, şaşar, alas, alasa

10 kal/8. alsa, alıs, aralaş.

10 kal/9. aş as. adır alıs. alsa alar. salsa salar.aşar sal

11 kal/1.t

11 kal/2. at taş sart

11 kal/3.ata taştar art

11 kal/4. ataş tat tart

11 kal/5. atar dat artar

11 kal/6. taral sat tartar

11 kal/7. tal, tala, talā, talār, talaş, talas,dart

11 kal/8. tart, at, art, şart, sart

11 kal/9.at sat. tal tart. aral tar. adır taş.

11 kal/10. sadır at satar. sart alar.

12 kal/1. o*

12 kal/2. or otor toro

12 kal/3. oro orto tordo

12 kal/4.orol şol ordo

*bu söz başında kelse oñuna tayaķ ķoyulat. Al tayaķ oķulbayt tek süyō üçün ġana dep baldarġa aytū kerek.

12 kal/5. ot şoro sor

12 kal/6. oto tor soror

12 kal/7.or, oro, sor, soro, ot, ottoş, tol

12 kal/8. tolto, oşo, oşol, osol, toso…

12 kal/9. tō, dō, dōr.

12 kal/10. tor tordo. ordō at. orto tolor. Osol bala.

13 kal/1.n

13 kal/2. on sana ondo

13 kal/3. ton sanat ondon

13 kal/4. tono narın sono

13 kal/5. ana anar sonor

13 kal/6. tana aldanar dolono

13 kal/7. atan, asan, aran, taran, nar, narlar, ar, ar…

13 kal/8. san, dan, dandır, nādan

13 kal/9. arış sal. aral tar. atan nar. asan atar

13 kal/10.taş adırda. atan aralda. nan dandırda

14 kal/1. ḳ

14 kal/2. aḳ saḳa alaḳan

14 kal/3. oḳ saḳal ḳol

14 kal/4.oḳo toḳḳolo

14 kal/5. taḳ toḳo ḳolḳo

14 kal/6. taḳa toḳol ḳalḳan

14 kal/7. taḳala oḳo talḳan

14 kal/8.ḳar, ḳal, ḳaş, ḳaşat, ḳara, ḳarāl, ḳarāndaş,

14 kal/9. ḳoş, ḳoşoḳ, ḳada, ḳadō, soḳ, soḳo, aşıḳ,ḳaşıḳ

14 kal/10. ḳar, aḳ. ḳart saḳ. ḳonoḳ toḳ. toḳo şoḳ

14 kal/11. ḳaladan ḳarındaş al.aḳ, ḳara aralaş.

15 kal/1.b

15 kal/2. op saba boşon

15 kal/3. obō sabalar ḳap

15 kal/4.bal tap ḳabatal

15 kal/5. bala taba ḳapḳan

15 kal/6.baldar tabalar dalbar

15 kal/7. sap boş ḳalbır

15 kal/8. şap, şabır, dabır, bal, balta, balḳa, balbaḳ, boto

15 kal/9. bor, borbaş, bātır, baḳır, balban, borḳoḳ

15 kal/10. ḳorḳok bala.borḳoḳtanada.bor taḳtada. baḳa

15 kal/11. Balırda. ḳara at ḳaptalda, ḳapḳan ḳolotdo.

16 kal/1. u*

16 kal/2.ur ḳur ḳuş

* “o” turasında aytılġan süyö tayaḳtı mında da aytuw kerek.

16 ka1/3.urūḳurat sulū

16 ka1/4. bur tur bū

16 ka1/5. burū turaḳ būla

16 ka1/6. sur bul ḳulun

16 ka1/7. sura bulaḳ ḳuduḳ

16 ka1/8. dū tuş budur

16 ka1/9. dūla tuşa şuru

16 ka1/10. ur, bur, sur, ḳur, tul, ḳun, un, uş?

16 ka1/11. uruş, burul, buruş, durus, sū, sūlar

16 ka1/12. tū, tūlar, ḳūş, ḳūştar.

16 ka1/13. ḳara būra.bul buḳa. sur ḳulun. ḳulaḳtu nar

16 ka1/14. asıl ḳuş.arıḳat.on oroḳ

17 ka1/1. c

17 ka1/2. can col cataḳ

17 ka1/3. canar colo cataḳtar

17 ka1/4.car cul acar

17 ka1/5.carar culḳun acarlū

17 ka1/6.caş cūr olco

17 ka1/7.caşar cūrat olcolū

17 ka1/8.acar cūn baca

17 ka1/9.ķacar cūş bacalū

17 ka1/10.caş, caşa, curt, cuta, coro, coldoş,

17 ka1/11.cōr, cūr, ķanca, ķancar, cazū

17 ka1/12. casōl, caş bala. caķın talā. carıķ col

17 ka1/13. colbun at. ķalcan ķaptalda. ķarū, caraķ asın

17 ka1/14.catķa caķalatpa!acarlū caş ķuru catpas. can

17 ka1/15. coldoş, cardaķoldoş. caş can caşıķ bolbosun.

18 ka1/1.ç

18 ka1/2. aç çana uç

18 ka1/3. açar çanaç uçķuç

18 ka1/4. açat çura çaç

18 ka1/5.çal çurķa çaçaķ

18 ka1/6. çala çoķ çar

18 ka1/7. çalar çoķo çapçaķ

18 ka1/8.alça çaçar çoloķ

18 ka1/9. arça ķaçar çubur

18 ka1/10.çar, çara, çal, çala, ķaç, ķaçar, çap, çabar

18 ka1/11. çū, çūla, çur, çurķār, çaķ, çaķça, baķ

18 ka1/12. baķça, ķuruç, ķulaç, arça, aķça, ķoçķor, boķço

18 ka1/13.açu bas.aş.burçaḳ çaç. aḳçatır.ḳara

18ka1/14. çaḳa. açıḳḳat. aḳ çaç. caş çaḳ

18ka1/15. on ḳulaç arḳan. ḳaraçtan ḳabar aldıḳ. ḳara çaç caş bala

19ka1/1. v

19ka1/2. va çuva duval

19ka1/3.val çuval duvaldar

19ka1/4. ḳuva çuvaḳ duvaldū

19ka1/5.ḳuvan buva uval

19ka1/6. suvan buvaḳ uvara

19ka1/7. suvanda buvaḳtar duvalap

19ka1/8. duva tuvar ḳava

19ka1/9. duvan dulvar ḳavalar

19ka1/10. vaḳıt, vaḳas, ḳuva cuvan.vaḳıt bar.vaḳas

19ka1/11. ḳuvanat, arḳan çuvalat. suvan ḳırda. at duvalda

19ka1/12. ḳava barında. duvandın tobu. undu uvala. ḳulundu

19ka1/13.ḳuvala. aval sura. ananoḳu.

20ka1/1.m

20ka1/2. tam maş alma

20[ka1]/3. tamaḳ maşaḳ çalma

20[ka1]/4. şam mol almaḳ

20[ka1]/5. şamal molo culmaḳ

20[ka1]/6. çama mas murut

20[ka1]/7. çamalar maşa ḳurut

20[ka1]/8. carma adam ormoḳ

20[ka1]/9. carım adam ḳırman

20[ka1]/10. mal, maral, maḳal, mamıḳ, tamır, şamır, ḳamır, caman, camaḳ

20[ka1]/11. marḳa, malta, mata, dām, sām, cān, cumşaḳ, tabışmaḳ-ca-

20[ka1]/12. şınmaḳ, tanışmaḳ, alışmaḳ, çalışmaḳ.

20[ka1]/13. mas caman. mamıḳ cumşaḳ. çamam coḳ. mıḳ ḳaḳtım, cumurtḳa

20[ka1]/14.taptım. ḳalam, ḳarındaş aldım.oḳū oḳup adam bol.

21[ka1]/1.ı*

21[ka1]/2. arı altı cılḳı

21[ka1]/3. alı alçı cılḳıçı

21[ka1]/4.malı balḳı arım

21[ka1]/5. malçı balçı arımçı

21/[ka1]6.danı cartı cırım

* "ۑ" söz başında bolso süyö tayaḳḳoyulat cana da bu tömöndö "ۑ" cazılbayt tayaġı ḳalat dep bildirüw kerek mam? süyö tayaḳtı birge cazıp andan körsötüw kerek.

21[ka1]/7. dançı calçı cırımçı

21[ka1]/8. sarı barķı ķamçı

21[ka1]/9.barı narķı ķamçıçı

21[ka1]/10.ķanı, canı, sanı, sarı, barı, ķarı, arı, arāķ, çıraķ

21[ka1]/11.arçı, sınçı, ırımçı, cırımçı, ķırmaçı.

21[ka1]/12. adam aldı. asan bardı. cardı catpa, tamçı tamdı, çıraķ

21[ka1]/13.candı. cılķıçı cılķını baķtı. ķapķançı ķapķan saldı

22[ka1]/1.ġ

22[ka1]/2. aġa çabaġan corġo

22[ka1]/3. aġar ķataġan corġoġo

22[ka1]/4.saġa çalġır saġın

22[ka1]/5.sāġan alġır saġınġan

22[ka1]/6.saġaķşaġıl tamġa

22[ka1]/7. calġan şaġıldar tamġalar

22[ka1]/8. canġan çaġılġan ķurġak

22[ka1]/9. malġan cabılġan ķurġaġan

22[ka1]/10. ırġū, tarıġū, ırġıt, ķarġıt, çalġırt, carġaķ, sınġaķ

22[ka1]/11.tunġak, alġıç, aşıġıç, caşıġıç, ķırġıç.

22ka1/12.corġo corġolodu. tamçı şorġolodu. malçı malġa tamġa

22ka1/13. saldı.aşım atġa bardı. ataġa bala kuvanıç.oķū bil

22ka1/14. sabaķ al.

23ka1/1.z

23ka1/2.az zar tuz

23ka1/3.aza zarıl tuzaķ

23ka1/4. azap azır muz

23ka1/5.ķaz ķazır muzdaķ

23ka1/6. ķaza zō ķozu

23ka1/7. taz zōķu muzō

23ka1/8. taza sız toġuz

23ka1/9. caz sızıķ ķomuz

23ka1/10. azıķ, ķazıķ, cazıķ, saġız, naġız, ķırġız, ķazaķ, ķaran

23ka1/11.arzan, ķızıķ, buzuķ, ķuzġun, saġızķan.

23ka1/12.at alsız. araba cansız. ķaz ķarmadım. ķazan astım. ķazak, ķırġız

23ka1/13. ķarandaş. ķız, boz bala aralaş. azġan tozġon ķaralaş.sızıķ-

23ka1/14. sız aķ ķaġaz, sınıķsız ķızıl ķarındaş

24ka1/1.p

24ka1/2.ap arpa opur

24[ka1]/3. apa apat topur

24[ka1]/4. sapar ḳalpaḳ, tarpū

24[ka1]/5. ḳapa talpaḳ çarpū

24[ka1]/6. ḳapar calpaḳ capıraḳ

24[ka1]/7. topu apır topuraḳ

24[ka1]/8. topçu tapır olpoḳ

24[ka1]/9. topor capır torpoḳ

24[ka1]/10. ḳapal, tapal, tapan, çapan, opol, ḳopol, sopol, sopoḳ

24[ka1]/11. tompoḳ, torpoḳ, çapçaḳ, urpaḳ, ulpaḳ, şapaḳ, calpaḳ

24[ka1]/12. balapan.aḳ ḳalpaḳ.ala çapan. toḳol torpoḳ. ḳopol bala

24[ka1]/13. calpaḳ tala. caşıl capıraḳ. ḳara topuraḳ. çalpō at. Tapal

24[ka1]/14. būra. arpa carma. sorpo bıştı.būra çarpıdı, çolpon

24[ka1]/15. çıḳtı. balapan uçtu.

25[ka1]/1. ñ

25[ka1]/2. añ oñ çaġıñ

25[ka1]/3. añı oñu şaġıñ

25[ka1]/4. tañ soñ aġıñ

25[ka1]/5. tañı soñu taġıñ

25[ka1]/6. çañ çoñ malıñ

25[ka1]/7. çañı çoñu sanıñ

25[ka1]/8. dañ muñ canıñ

25[ka1]/9. dañı muñu malıña

25[ka1]/10. iñ, ciñ, çiñ, deñ, cañı, cañġırt, ḳañırt, oñġoḳ-

25[ka1]/11. toñġoḳ, tuñġaḳ, cañġaḳ, ḳoñuz, doñuz, ḳoñur, calañ-

25[ka1]/12. caltañ, çañdak, añdū, çañdū col. añdū tō. dañġıl

25[ka1]/13. ḳorō. ḳalıñ ḳaşa. ḳartañ abışḳa. cañı şım. calañ ton. tañ

25[ka1]/14. attı. añçılar cattı. ḳañırt uġuldu. ḳarġa kañḳıldadı

25[ka1]/15. at arıñbardı. asan añ tañ ḳaldı. ḳara at mañḳa boldu

26[ka1]/1. y

26[ka1]/2. ay cay ḳayḳı

26[ka1]/3. aya caya ḳayġı

26[ka1]/4. bay oy şayır

26[ka1]/5. baya oylo çayır

26[ka1]/6. tay boy ayū

26[ka1]/7. taya boyo bayū

26[ka1]/8. may boyoḳ ḳıy

26[ka1]/9. maya ḳıyın

26[ka1]/10. ay, ayla, bay, say, sayra, uy, uya, uyañ, uyū

26[ka1]/11. surnay, dayra, darıya, marıya, çay, çayķa, oy, oylon, tayġaķ

26[ka1]/12. sayġaķ.ay carıķ.cay cazıķ. suyuķ çay. sağız çayır.

26[ka1]/13. ayū mayrıķ. col ayrıķ. ķıyşıķ tayaķ. ķorōdon ķoy cayıldı.

26[ka1]/14.cayıldı. uy sayġaķtap ķaçtı. cayıt cılķıġa toldu, ayıl

26[ka1]/14. cayloġo ķondu. ķoyçu ķoyun çaptı. baldar oynop çıķtı

27[ka1]/1. ö, ü, i*

27[ka1]/2. or, tor con

27[ka1]/3. ör, tör, cön

27[ka1]/4. ur tur cönü

27[ka1]/5. ür tür cönö

27[ka1]/6. bol doñ,öñü

27[ka1]/7. böl döñ, ünü

27[ka1]/8. bur döñö ömür

27[ka1]/9. bür düñü ömüt

27[ka1]/10. ırı, iri, it, ırım,irim, ırımı, irimi, tol, töl

27[ka1]/11. tölö, bur, bür. bürū̄, tur, tür, türū̄, sur, sür,

27[ka1]/12. sürū̄, ķamış ordu. ķamçı, ördü. it ürdü. at

27[ka1]/13. cürdü. ot öçdü.öt carıldı, öñü buzuldu.

*“ʻ”içkelik ķıwaçısı bir sözdün oñunda ķıwaçı tursa arıptardın barı içke aytılat dep baldarġa bildirū̄ kerek.

27[ka1]/14. özümdün böz çapanım bar. inim süt içti.

28[ka1]/1. e

28[ka1]/2. el şer ene

28[ka1]/3. er şerine erte

28[ka1]/4. ez çer tez

28[ka1]/5. bez çerū terez

28[ka1]/6. tez çek cebe

28[ka1]/7. ber ceñe cemele

28[ka1]/8. cer celeñ mende

28[ka1]/9. sel, ceme, bē

28[ka1]/10. men, mende, sen, sende, çer, çerde, ser, sere, serme

28[ka1]/11. terme, termet, bermet, beçel, beçara, esep, esen, tek

28[ka1]/12. tereñ, ermen, şermende.

28[ka1]/13. erte dem aldım. atḳa cem saldım. tereze terdedi. cer

28[ka1]/14. terbeldi. tört cerde törton altı üç cerde ceti

28[ka1]/15. cıyırma bir.altı cerde beş otuz. elebes eline bardı.

28[ka1]/16. cerdi sel aldı menin ērim atḳa çaḳ. bē sān boldu.

28[ka1]/17. men caza bilem.

29[ka1]/1.k

29[ka1]/2. ek ker keç

29[ka1]/3.eki kez keçir

29[ka1]/4. bek kezdeme tezek

29[ka1]/5. bekin kem tentek

29[ka1]/6. teke ketik şeker

29[ka1]/7. ceke celin beker

29[ka1]/8.serke kelçek tēk

29[ka1]/9.erke selkinçek ēk

29[ka1]/10. elek, ermek, eşen, tezek, kezek, küröñ, külük,

29[ka1]/11. köpçük, küñürt, kükürt, külkü, küvek, kümön,

29[ka1]/12. kürmö. keç kirdi. kelin kepiççen. kün açıldı. caz keldi

29[ka1]/13.eçki tūdu. akem añġa ketdi. men oḳūġa kitep aldım.

29[ka1]/14.ecekem, enekem üydö. maktepsiz kişi adam bolboyt.

29[ka1]/15.emgekçil el kem bolbos. erinçek er oñbos. eregişken

29[ka1]/16.curt tolbos.

30[ka1]/1. g

30[ka1]/2. kök ek cörgömüş

30[ka1]/3. kögü egin çegirtke

30[ka1]/4.tük egō̄ cörgöm

30[ka1]/5.tügü tegin bürgö

30[ka1]/6. tek tegerek bürgön

30[ka1]/7. tegi kemege tegiz

30[ka1]/8. cek, ögō̄, negiz

30[ka1]/9. ciygi, kögün, segiz

30[kal]/10. ögüz, ögöy, ege, ögö, tegirmen. ala ögüz, negizdū̄

30[kal]/11.söz. egin egū̄. tegin içkendi teñtuştarı süybös

30[kal]/12. köp caşaġan bilbeyt, köptü körgön bilet. uçu birge

30[kal]/13.cazılat, tübü birge ķoşulat. ekseñ egin, içersiñ tegin.

30[kal]/14. bir körgön biliş, eki körgön tanış. bölüñgön elden

30[kal]/15. büldürgö alba! töşögüñö ķarap ayaġıñdı soz!

31[kal]/1. ķırġız tilindegi tıbıştardın tamġaları:

31[kal]/2.“آ”, “ب”, “پ”, “ت”, “ج”, “چ”, “د”, “ر”, “ز”,

31[kal]/3.“س”, “ش”, “ڭ”, “غ”, “ق”, “ك”, “گ”, “ل”,

31[kal]/4.“م”, “ن”, “و”, “ۇ”, “ۆ”, “ى”, “ي”, “ە”.

31[kal]/5.ündū̄ tıbıştardın tamġaları: “ا”, “و”, “ۇ”, “ي”, “ە”.

31[kal]/6.ünsüz tıbıştardın tamġaları: “ب”, “پ”, “ت”, “ج”, “چ”,

31[kal]/7.“د”, “ر”, “ز”,“س”, “ش”, “غ”, “ق”, “ك”,“گ”, “ڭ”, “ل”, “م”, “ن”.

31[kal]/8.cartı ündӣ tıbıştardın tamġaların? “ؤ”, “ي”.

31[kal]/9.ünsüz tıbıştardın tamġaları: “ا”, “ٔ” (“ٔ” içkelik

31[kal]/10.ḳıvaçısı dep atalat.

31[kal]/11. “آ”, “غ”, “ق” - alġıyı cōn aytılat.

31[kal]/12.“ك”, “گ”, “ه” - alġıyı içke aytılat.

31[kal]/13.başḳaların cumşaḳ belgi turbasa cōn aytılıp

31[kal]/14.cumşaḳ belgi tursa içke aytılat.

32[kal]/1. tūşḳan-tūġan ilikteş

32[kal]/2. ata-baba, ake, çeçe, ata ene, aġa, ini, apa

32[kal]/3. Ece, siñdi,ḳarındaş, ceñe, kelin,ḳayın ata

32[kal]/4ḳayın ene,ḳayın aġa, ḳayın ini,ḳayın ece,ḳayın

32[kal]/5 siñdi,ḳayın bike, baldız, küyӧ, baca, tay-ake

32[kal]/6.kiyimder.

32[kal]/7. Çapan, çepken, kemsel, beşment, kürmö, ton

32[kal]/8. İçik, kementay, camınçı, tebetey, tumak, töpü

32[kal]/9. malaḳay, (börük taḳıya) cōluḳ, oromol

32[kal]/10. māsı, baypaḳ, çulġo, çoḳoy, mökü, çarıḳ

33[kal]/1. oyun- oyunçuḳtar.

33[kal]/2.çöp caşırmay, soḳur teke, caşırmaḳ, baltam

33kal/3.tap, çaķmak, aķçõlmök, dümpüldük, selkinçek

33kal/4. şap ketti, taşķazan, eñgil, ķazan oyun,

33kal/5.ķara ķaşķa, tülkü süyrötmöy, uyum tūdu,

33kal/6.toġuz ķumalaķ, ordo, opay, ökçömök, sasımay

33kal/7. taykel, cedirmek, ķurçaķ, orompoy, aķsaķ

33kal/8.kempir papalak, ķarañġıda közüm coķ.

33kal/9.tamaķtar-sūsundar.

33kal/10. nan, toķoç, bōrsoķ, ķuymaķ, kömöç, badıraķ,

33kal/11. may talķan, botķo, bılamıķ, köcö, maķsım, carma,

33kal/12. et, sorpo, ķūrdaķ, şiş kebek, bortoşo,

33kal/13.cūrat, ayran, ķımız, sāmal, süt, çalap,

33kal/14. ķımıran, çay, ķant, bal, ecigey, bıştaķ, süzmö

33kal/15. ķurut.

34kal/1. denedegi müçölör.

34kal/2. baş, mañday, çeke, köz, ķulaķ, murun, ōz,

34kal/3. ēk, til, tiş, moyun, kȭdön, kökürök,

34kal/4. iyin, ķol, ķarı, bilek, şaķ-şaķ, öpkö, bōr,

34kal/5. cürök, ķolķo, ķursaķ, ķarın, içegi, catın,

34kal/6. böyrök, köçük, san, şıyraķ, şıybılçaķ,

34kal/7. soġonçoḳ, barmaḳ, beş mança.

34kal/8.üy şaymandarı.

34kal/9. tündük, çamġaraḳ, ūḳ, kerege, eşik,

34kal/10.bosoġo, ḳālġa, tündük cabū, üzük, tūrduḳ,

34kal/11. tötögö, ḳurçō, başçalḳıç, cabıḳ baş, tegiriç,

34kal/12. cel bō, ūḳuçtuḳ, tör, ḳapşıt, erege,

34kal/13. er caḳ, epçi caḳ.

35kal/1. iydiş-ayaḳtar

35kal/2. ḳazan, çara, çaḳa, tepşi, tabaḳ, ayaḳ, çöyçök,

35kal/3. kese, çını, can ayaḳ, çömüç, suzġu, çoyun

35kal/4. ḳaşıḳ, ḳumġan, çaynek, çelek, ḳumura, küp

35kal/5. bulġaḳ, könök, kȭkör, saba, könöçök, köngȭl

35kal/6. çanaç, meş, tulup, at baştıḳ, ayaḳḳap, ḳurcun,

35kal/7. küpsör, ḳutu, oḳçontoy

35kal/8. mal atdarı

35kal/9. tȭlör: būra, atan, lök, nar, ḳoşmoḳ, ingen

35kal/10. būrulcun, ḳaymal, taylaḳ,boto.

35kal/11. cılḳılar: ayġır, at, bē, asıy, bėşti, ḳunan,

35kal/12. tay, ḳulun, baytal, beşti baytal, ḳunan baytal,

35kal/13. tay baytal, añgi, kısıraḳ.

35kal/14. uylar: buķa, ögüz, inek, ōpaz, ķunan ōpaz,

35kal/15. ķunacın, beşti ķunacın, ķunan ķunacın, tap ķunacın,

35kal/16. torpoķ, muzō.

36kal/1. ķoylor: ķoçķor, irik, sōluķ, ķısır ġaldı,

36kal/2.şişek, toķtu, borķ, kürpök, ķozu

36kal/3. eçkiler: teke, erkeç, sōluķ eçki, çebiç,

36kal/4. serke ulaķ, bağıldır (tō tekeçeri)

36kal/5. adam süylöyt, tō̄ bozdoyt; cılķı kişineyt,

36kal/6. uy mō̄röyt, eşek baķırat, ķoy, eçki

36kal/7. mārayt, it üröt, ķarışķır uluyt, mışıķ

36kal/8.mıyaulayt.

36kal/9. maldan başķa tört ayaķtūlar:

36kal/10. it, mışıķ, çıçķan, sūsar, tülkü, madıl,

36kal/11. sūr, ķaşķulaķ, aç küsön, çō̄, ķarsaķ,

36kal/12. ayū, colbors, arstan, ilbirs, sülō̄sün,

36kal/13. buġu, maral, arķar, ķulca, eçki, ķulan, bökön,

36kal/14. ceyren, elik.

36kal/15. ķuştar

36kal/16. bürküt, coru, aķķacır, bir ķazan,taz ķara

36kal/17. balta cutar, ak sar, kök ķıtan, ķuzġun, ala ķarġa

37kal/1. ķoñķarġa, çar ķarġa, çökötān, ķulālı, saġızġan,

37kal/2. ükü capalaḳ, üpüp,babılġan, ḳuçḳaç, çıyırçın,

37kal/3. ḳardıġaç, çabılakey, borbaş, cılḳıçı, torġoy,

37kal/4. ḳara ḳaş, tarançı, tuyġun, ḳuş, çüylü,

37kal/5. ḳırġıy, şuñḳar, itelgi, laçın, caġalmay, turumtay,

37kal/6. küykö, ḳū, ḳaz, ördök, çürök, çulduḳ, tartar,

37kal/7. ḳaşḳaldaḳ, bezbeldek, tōdaḳ, ular, kekilik,

37kal/8.çil, bödönö, ḳırġōl, kögüçkön, ḳarḳıra, turna,

37kal/9. ḳarabōr, ḳıl ḳuyruḳ, , kükük, seynek.

37kal/10. baḳa cılan.

37kal/11. cılan, keskeldirik, iynelik, köl baḳa, ḳurġak

37kal/12. baḳa, taş baḳa.

37kal/13.ḳurt ḳumursḳa.

37kal/14. ḳoñuz, böy, çayan, ḳara ḳurt, köpölök,

37kal/15.çirkey, çımın, kögön, sayġaḳ, bögönök, ārı,

37kal/16. iynelik, cörgömüş, kumursḳa, cegirtke.

38kal/1. cer tügünün atdarı.

38kal/2. cıġaçdar: ḳaraġay, ḳayıñ, ḳara cıġaç, ḳaraġan,

38kal/3. ḳoyon-tomuḳ, ḳaraġat, terek, tal, arça alça,

38kal/4.dolono, çetin, cañġaḳ, sarı cıġaç, tabılġı,

38kal/5. arġay, it murun, cılġın, çekende, tō̄ḳuyruḳ,

38kal/6. çıçır ḳanaḳ, ḳoñorçoḳ, altıġana şilbi, taş

38kal/7. carġı, çüçkürük.

38kal/8. çöp çarlar: ḳamış, çiy, ḳūrayḳoḳo, mamırı,

38kal/9. cadıḳūray, ḳarandız, calbız, çekildek, ḳorġoşun,

38kal/10. şıralcın, şıbaḳ, cıltırġan, baltırġan, betege,

38kal/11. tulañ, bede, çiter, alabata, ḳamġak, adıraşmaz, cantaḳ,

38kal/12. ḳaraġıyaḳ, arañ, şiber, ölöñ,

38kal/13. ḳopo, cerçay, tāna, ḳırḳ mūn, doñuz sırtı,

38kal/14. ḳāḳım, kemirçek, ışḳın, ḳozu ḳulaḳ, ḳımızdıḳ,

38kal/15. ḳocoḳat, büldürkün, mandalaḳ, cuoġazın, tekey,

38kal/16. ḳızıl ḳabıḳ, soġon, sarımsaḳ, köbürgön, çiye,

38kal/17. şaşır (farġanada)

39kal/1. cer cüzünün atdarı

39kal/2. tō, böksö, adır, budur,çıbır,ḳır, con,

39kal/3. serki, urçuḳ, borçuḳ, ḳoḳtu, ḳolot, çoḳu,

39kal/4. zō, ḳapçıġay, öndür, dögdür, ötök, ḳayḳañ,

39kal/5. bel, beles, say, döbō̄, döñ, cılġa, cıbıt,

39kal/6. özön, tör, cayıḳ, caḳa, tüz, talā, cazıḳ

39kal/7. ḳaşat, ḳabaḳ, oy, car, ḳō, añ, köl, teñiz,

39kal/8.dayra, bulaḳ, ḳuduḳ, çalçıḳ, saz, şabır, araşan,

39kal/9. buluñ, murun, uç, aşū, señir

39kal/10. sanat

39kal/11. bir, eki, üç, tört, beş, altı, ceti,

39kal/12. segiz, toġuz, on, cıyırma, otuz, ḳırḳ, elū̄, altımış

39kal/13.cetimiş, seksen, toḳson, cüz, miñ, miliyon

40kal/1. cañıltmaç.

40kal/2. 1- bul bal ḳaymaḳ, ḳudağıyġa saḳtaġan sür may bal ḳaymaḳ.

40kal/3. 2- calayır bay, tatar bay! taytaḳırbay! taḳır cerge

40kal/4. ḳoyuñdı cay ḳaytarbay, sūġa salġan çıçḳanday şümüröyüp,

40kal/5. ḳayda ḳaçıp barasıñ toy tarḳabay?

40kal/6. (üç ret tınbay aytū kerek).

40kal/7. tabışmaḳdar.

40kal/8. ḳıdırata taşḳoydum, ḳızıl ögüz boşḳoydum.

40kal/9. eki ḳolu bōrunda barı küçüōzunda.

40kal/10. baspas, celbes; tekireñin cazbas. içi toḳ, kölökösü coḳ

40kal/11. bir kilemdi tepsedim bir kilemge cetpedim.

40kal/12. tōdan top tüşdü, butu ḳolu coḳ tüşdü.

40kal/13. maḳaldar

40kal/14. oḳū bilim azığı, ırıs ḳazığı.

40kal/15. sarġara cortsoñ, ḳızara börtörsüñ.

40kal/16. arġımaḳdan caḳşısıçapsa külük, satsa bul, azamatdın

40kal/17. caḳşısı bir de mırza bir de ḳul.

41kal/1. er emgeksiz bolbos, emgeksizge ırıs ḳonbos

41kal/2. caḳşı bolsoñ canıḳ bol, uluḳ bolsoñ sılıḳ bol.

41kal/3. caşıñda ḳalcıñ bolsoñ, ösköndö mılcıñ bolorsuñ.

41kal/4. aḳıl caşdan çıġat, asıl taşdan çıġat.

41kal/5. ḳalġan köñül, çıḳḳan can, ḳayta saġan tabılbas

41kal/6. bizdin üy.

41kal/7. bizdin üydün adamı beşō̄: atam, enem, bir ecem, cana

41kal/8. bir ḳarındaşım bar. başḳa aġa-inim coḳ. menözüm segizdemin;

41kal/9. ecem, menden altı caş ulū. ḳarındaşım menden eki caş

41kal/10. kiçū̄. atam sırtḳı tülükdü işteyt. enem ecem

41kal/11. üy içindegi cumuşdu işteyt. ḳarındaşım ökō̄büz oḳū

41kal/12. üyrönüp cüröbüz.

41kal/13. men ķantip oķūġa bardım?

41kal/14. menin abdı degen ķurdaşım bar ele, atası abdını oķūġa

41kal/15.bergen. men bir künü abdı menen oynoyun dep bardım

41kal/16. abdıüyündö kitep oķup oturġan eken. kitebin tıñşasam

41kal/17. içinde: comoķ, tabışmaķ, maķal, ır cana da başķa ķızıķ sözdör

41kal/18. köp eken. oķū üyrönsöm men da abdıday bolor elem

41kal/19. dep oyġo ķaldım. üygö kelip bul oyumdu ata, eneme aytdım

41kal/20.ata, enem maķul körüp, meni ertesi oķūġa berdi. men da

41kal/21. emi abdıday oķū, cazū üyrönüp ķaldım.

42kal/1. ķalp ırlar

42kal/2. emgektep eki caşda ķoyon çaptım.

42kal/3. ot cağıp köl üstönöķazan astım.

42kal/4. ķalġaķta ķazan ķaynap köl örttönüp

42kal/5. ķoyondu bışıp turġan minip ķaçtım.

42kal/6. cügöndöp çirkey minip bor baş saldım.

42kal/7. ķatarlap ķancıġama ķaz baylandım.

42kal/8. çirkeyim ķazdan ürküp ala ķaçıp,

42kal/9. cığılıp butum sınıp ķoķıyladım.

42kal/10. çın ırlar.

42kal/11. caraldıķ barıbız da adam bolup,

42kal/12. tūġanda tük bilbegen nādan bolup,

42kal/13.altı ayda emgektedik çama kelip;

42kal/14. talpındıķ cıl tolġondo ķaz-ķaz turup

42kal/15. ķaz turup ayaķ bastıķ apıl tapıl.

42kal/16. ten naçar, coķ eseptū̄ esmen aķıl

42kal/17. eneden emçek emet, tüsün tānıp,

42kal/18. bayḳadıḳ andan başḳa kimder caḳın.

43kal/1. til çıḳdı kelgen kezde eki caşḳa;

43kal/2. ḳoşo-albay sözdü ayta aldıḳ başḳa-başḳa.

43kal/3. bir çöyçök, bir ḳaşıḳdı arnap alıp,

43kal/4. talaşdıḳçoñdor menen içer aşḳa.

43kal/5. tört beşde talap ḳıldıḳ çükö cıynap,

43kal/6. cügürdük cılañ ayaḳ candıḳıynap.

43kal/7. uruşup, körüngöndü alġabastan,

43kal/8. retke tüşö albadıḳ kişi sıylap.

43kal/9. ḳırġızġa başḳa tilden ḳatışḳan sözdör

43kal/10. üçün alınġan tıbış tamġaları

43kal/11. ḫ

43kal/12. baldar ḫat cazġan, ḫatda bir ḫıyla ḫabar cazġan. acının

43kal/13.ḫulḳu buzuldu.atḫanada atam at baylap catat. asanḳaladan

43kal/14. ḫazır keldi. basmaḫanada kitep basılıp catat. ar kim öz

43kal/15. ḫayal corıġınan tabat. ḫurıyat boldu ḫulḳuñdu tıy,

43kal/16. ḫorduḳ, zardıḳ kördüm dep ḳorḳpo. ḫalıḳ ḳamın oyloġon

43kal/17. azamat ḫayrattū bolot almaḫan ayılġa ketse, ciydeḫan tamaḳ

43kal/18. ḳılat. elde orū sırḫo coḳ.

44kal/1. f

44kal/2. fāsıḳ adam faydasız bolot. curt cutabayt. bay farman

44kal/3. ḳılūdan ḳaldı. kedey işti ḳoluna aldı. saf altındı

44kal/4. sarı cezden ayırar vaḳıt cetdi. cafa çegip cay ketū

44kal/5. cazġançaḳtın belgisi. eki faḳır bir tuḳur bolup ōḳat

44kal/6. ḳılġıla. safarġa bay menen çıḳsañ baypaġıñdan ayrılarsıñ. ḳant,

44kal/7. ḳaġaz fabrikte casalat. aḳıldū adam fikirlū̄ bolot.

44kal/8. h

44kal/9. ah-oh ḳıynalġandın belgisi. gō̄har ham cōhar taş

44kal/10. attarı. gō̄har farsı sözü. cōhar arap sözü. fahamlı

44kal/11. adam bayḳap bilet. caman üydün havası sasıḳ bolot.

44kal/12. heçten keç artıḳ. erdigiñ bar esiñ coḳ, heçteme menen

44kal/13. işiñ coḳ. aḳıldū adam har nersege özünçö baha beret.

44kal/14.adam attarı

44kal/15. erkek attarı: toltoy, ḳaraç, baytik, toybolot, balbay,

44kal/16.balbaḳ, ürkün, bay, batır, bek, mifti-bek, cantay, ormon,

44kal/17. çolponbay, ısmayıl, ısḳaḳ, caraş, belek, toḳo, ḳoçḳorbay,

44kal/18. toḳtorbay, asan, üsön, abdılda, abdı kerim.

45kal/1. urġaçı attarı: zeynep, acar, ayşa, raḳıya, batıma, ḳalıça,

45kal/2. camıyla, çolpon, ay-çürök, burulça, tolġonay, cañıl,

45kal/3. aḳılay, botoköz, ayġanış, salıyḳan, burulḳan, ḳaşımḳan.

45kal/4. kün attarı

45kal/5. işembi, cekşembi, düyşembi, şeyşembi, çarşenbi

45kal/6. beyşenbi, cuma.

45kal/7.tabışmaḳtar

45kal/8. tañḳalarlıḳ bir it bar

45kal/9. üy baġa alat, ürö albayt.

45kal/10. ayaġı coḳ cürö albayt,

45kal/11. kömeygö saysañ söz ḳılat,

45kal/12. tilin adam bile albayt.

45kal/13. ruẖsatsız al itden,

45kal/14.adam üygö kire albayt.

45kal/15.ömür-ömür ömürdön,

45kal/16.caḳḳan otu kömürdön;

45kal/17.ünü zār ḳoçḳaç bar,

45kal/18.cumurtḳası temirden

46kal/1. ay attarı

46kal/2.ḳırġızça rumça

46kal/3.birdin ayı yanvar

46kal/4. calġan ḳuran fıvıral

46kal/5. çın ḳuran mart

46kal/6. buġu aprel

46kal/7. ḳulca may

46kal/8. teke ıyun

46kal/9. başōna iyül

46kal/10. ayaḳōna avġust

46kal/11. toġuzdun ayı sıntabır

46kal/12. cetinin ayıöktabır

46kal/13.beştin ayı noyabır

46kal/14. üçdün ayı dekebir

46kal/15. çın ḳuran, buġu, ḳulca, caz ayları. teke, başōna,

46kal/16.ayaḳōna cay ayları. toġuzdun ayı, cetinin ayı, beştin

46kal/17.ayı küz ayları. üçdün ayı, birdin ayı, calġan ḳuran

46kal/18. ḳış ayları.

46kal/19. kün uzarıp, ḳar erip,

46kal/20. sū saylarġa tolçu ele.

46kal/21. bul ḳay kezde bolçu ele?

47kal/1.kündör ısıp çöp bışıp.

47kal/2. el oroġun orçu-ele.

47kal/3. bul ḳay kezde bolçu-ele?

47kal/4. cāp camġır, cer şabır.

47kal/5. çöp capıraḳ solçu-ele.

47kal/6. bul ḳay kezde bolçu-ele?

47kal/7. sūda muz bar cerde ḳar.

47kal/8. borōn borop soḳçu-ele.

47kal/9. bul ḳay kezde bolçu-ele?

47kal/10. ḳırġızça cıl attarı.

47kal/11. çıçḳan, uy, bars, ḳoyon, ulū, cılan, cılḳı, ḳoy

47kal/12. meçin, tōḳ, it, doñuz.

47kal/13. cıl başı bolūnun talaşı.

47kal/14. cılḳı, ḳoy, uy, tō̲, çıçḳan, it, doñuz, ulū.

47kal/15. bars, ḳoyon, meçin, cılan bolup barı cıl başılıḳḳa talaşıptır.

47kal/16. ar ḳaysısı: «men bolom, men bolom» dep özdörünün

47kal/17.tiyiştü cübölörün aytışıptır. çıçḳan ḳurġurdun aytarlıḳ

47kal/18.cübösü bolboġondon kiyin ḳūluḳ oylop: «mintip tala-

47kal/19. şūdan eçtemeönböyt. andan körö barıbız cıldıḳarap turalı.

47kal/20. kimibiz murun körsök, oşonubuz cıl başı bololu» deptir.

48kal/1. tөnün boyu biyik bolġondon kiyin çıçḳandın sözün

48kal/2. maḳuldaptır. barı cardanıp cıldıḳarap turġanda çıçḳan

48kal/3. tөnün örköçünöçıġıp alıp barınan cıldı murun kö-

48kal/4. rüptür da cıl başı bolup alıptır. boyuna işenip turup tө

48kal/5. cıldan ḳuru ḳalıptır

48kal/6. balādan saḳtanūüçün aytılġan sözdör

48kal/7. ḳaharlūnun ḳasabınan saḳtan! ḳaraçanın dōmatınan saḳtan!

48kal/8. ḫayırsız baydan saḳtan! sūsuz saydan saḳtan! kerbez

48kal/9. kedeyden saḳtan,kekireygen tilmeçten saḳtan! ala çapan

48kal/10. ḳocodon saḳtan! aḳırın basḳan moldodon saḳtan! ḳara

48kal/11. cemsө biyden saḳtan! ḳarañġı turġan üydön saḳtan!

48kal/12. şalpañḳulaḳ attan saḳtan. şalpayıp cürgön caştan saḳtan!

48kal/13. sanat ırlar

48kal/14. arġımaḳta cal coḳ dep,

48kal/15.albay taştap ketpeñer!

48kal/16. azamatta mal coḳ dep,

48kal/17. aḳıl salbay ketpeñer.

48kal/18.usta menen dos bolsoñ,

48kal/19. nar keskenin alarsıñ.

48kal/20.ūru menen dos bolsoñ,

48kal/21. bir balaġa ḳalarsıñ.

49kal/1. ḳancıġanın ḳatḳanın.

49kal/2. ḳaptal bilbeyt, at bilet.

49kal/3. azamattın azġanın,

49kal/4. caḳın bilbeyt, cat bilet.

49kal/5. ḳursağı uça tuşunda;

49kal/6. ḳulaġıḳuyruḳ uçunda;

49kal/7. tiyip ketseñ dırıldayt,

49kal/8. içegisi tışında

49kal/9. soḳur ḳız menen cetim ḳız ḳaraġat terüge

49kal/10. tōġa çıġışıptır. ekō̄ ḳaytıp kele catḳanda

49kal/11. könöçktögü terip alġan ḳaraġattarın sayışıp

49kal/12. tabışmaḳ aytışıptır

49kal/13.soḳur ḳızdın aytḳanı:

49kal/14. ala tōnun bōrunda

49kal/15.at oynotup cürgön kim?

49kal/16.cetim beybaḳ munu tap!

49kal/17.cetim beybaḳ munu tap!

49kal/18. ḳara tōnun bōrunda

49kal/19. ḳazıḳ ḳaġıp cürgön kim?

49kal/20.cetim beybaḳ munu tap!

49kal/21.cetim beybaḳ munu tap!

50kal/1. orġorçordon ot küyöt

50kal/2. ısıḳ köldön it üröt

50kal/3. cetim beybaḳ munu tap!

50kal/4. cetim beybaḳ munu tap!

50kal/5. cetim ḳızdın tapḳanı:

50kal/6. ala tōnun bōrunda

50kal/7. at oynotup cürgöndör

50kal/8. bürkütçülör emespi

50[kal]/9. taptım beken soḳur ḳız!?

50[kal]/10. taptım beken soḳur ḳız!?

50[kal]/11. ḳara tōnun bōrunda

50[kal]/12. ḳazıḳḳağıp cürgöndör

50[kal]/13. ḳapḳançılar emespi

50[kal]/14. taptım beken soḳur ḳız!?

50[kal]/15.taptım beken soḳur ḳız!?

50[kal]/16.orġorçordon ot küysö.

50[kal]/17. börünün közü canbaybı.

50[kal]/18.ısıḳ köldön it ürsö,

50[kal]/19.baḳa çardap catpaybı.

50[kal]/20.taptım beken soḳur ḳız!?

50[kal]/21.taptım beken soḳur ḳız!?

50[kal]/22. uşunetip

50[kal]/23. cetim ḳız soḳur ḳızdın tabışmaḳtarın çeçip ḳaraġatın

50[kal]/24. utup alıptır.

51[kal]/1. arsız it

51[kal]/2. kün ısık ele. at araba tartıp kele cattı arabanın

51[kal]/3. kölökösündö bir it tilin salıp aḳaḳtap kele cattı-

51[kal]/4. ele. colınan bir tanış it çıġıp: «ḳaydan kelesiñ?» dep

51[kal]/5. suradı. anda arabanın astında kele catḳan it cōp berdi:

51[kal]/6. «col ıraḳ arabanı arañ tartıp kele catam!» dep.

51[kal]/7.(özgönün işin özünö coro)

51[kal]/8. ḳalpıçı mışıḳ

51[kal]/9.bir mışıḳ üygö kirip, boyu cetken cerden cetgidey

51[kal]/10. eçteme taba-albadı. ala baķandın eñ başķı açasında sonun

51[kal]/11. sürlör turġan eken.aġa çıġa albay abdan aylası

51[kal]/12.ķurudu. uşuntip turġanda başķa bir mışıķ kelip: «emne

51[kal]/13. taptıñ?» dep suradı. baştağı mışıķaytt: “et köp

51[kal]/14. barı sasıķ anı kim cesin?» dep.

51[kal]/15.(cetpegen cekçil)

51[kal]/16.cırtıķ könök cekilirek

51[kal]/17. bir ķatın bulaķtan sū alıp kele cattı. könögü cırtıķ

51[kal]/18.eken barġan sayın sūsu ceñil bolo berdi. buġan ķatır

51[kal]/19. ķuvanıp kele berdi üyünö kelip ķarasa bir cutumday-

51[kal]/20. ġana sūķalġan eken

51[kal]/21. (emgek azdan-önmök az)

52[kal]/1. ķarġa menen ķumura

52[kal]/2. ısıķ kündö ķarġa sū izdedi. talādan sūlu bir ķumura

52[kal]/3. Taptı.ķumurada sū böksö eken. içӣge ķarġanın moynu

52[kal]/4. cetpedi ķarġa mayda taştardı terip ķumuraġa sala berdi.

52[kal]/5. ķumuranın tübüne taş tolġonsoñ sū coġoru kötörüldü.

52[kal]/6. ķarġa abdan içip sūsunun ķandırdı

52[kal]/7. (ar işdin ädisin biliş kerek).

52[kal]/8.keriş.

52[kal]/9. eki balıķçı sūdan balıķ süzdü süzgüçetke

52[kal]/10. çıġarda ōr tarta baştadı. balıķçının birӧ“süzgüç caman”

52[kal]/11. dedi. ekinçi balıķçı«süzgüç caķşı, sen özüñcaman

52[kal]/12. tartasıñ» dedi. uşuntip ökӧ kerişe ketti alar kerişip

52[kal]/13.catķanda süzgüçtögü balıķtar ķaçıp ketişdi.

52[kal]/14. (keriş başķa kelgen baķtı ketirer)

52kal/15.talaş

52kal/16. çıçqandın eki balası iyin talaşdıökō iyindin

52kal/17. Tömpögünöçığıp talaşıp catışdıökōnün talaşıp catqanın

52kal/18. asmandan köykö kördü talaş abdan qızığanda köykö-akeñ

52kal/19. ökönü da ilip aldı

52kal/20. (caqın talaşsa catqa cem)

53kal/1. aqıldū soqur

53kal/2. qarañgı tündö bir soqur qoluna çıraq qarmap kele

53kal/3. cattı ele coldon ötüp bara catkandan birō ayttı: «mına-

53kal/4. aqmaq, özü soqur turupqoluna çıraq alat. soqurga

53kal/5. çıraqtın emne keregi bar» dep: aga ekinçi birō cōp

53kal/6. ayttı: «coq, soqur aqmaq emes:al aqıldūlığınan qoluna

53kal/7. çıraq alıp cüröt. bolboso anıqarañgıda birō soğup

53kal/8. çığıp ketpes bele» dep.

53kal/9. (özüñö urunbas üçün özgögö carıqqıl)

53kal/10. oylū kedey

53kal/11. bir kedey emgeksiz can bagayın dep oylodu tütündü

53kal/12. türöqıdırıp tamaqūladı da cürdü künügö-ele; kele

53kal/13.bergenden kiyin kedeyden el abdan tarıqtı. bir künü kedey

53kal/14. bir tarıq baydın üyünö bardı. bay içip atqan aşınan

53kal/15. berbey kedeydi kūp çıqtı. baydanqaqqū cep, tomsorup

53kal/16.kele catqanda ekinçi bir tānış kedey kezigip ayttı

53kal/17.«emgeksiz can baqmaq coq, baydan arıñdı ketirip sorpo

53kal/18.ulağança, emgek qılıp tapqan bir ayaq carmañ artıq emespi?»

53kal/19. dep coldoşunun bul sözü kedeydi ardanttı. andan kiyin

53kal/20. emgek ķılıp egin salıp el ķatarına ķoşuldu

53kal/21. (cardı bolsoñ ardū bol)

54kal/1. ķapķançı menen çöndölöy

54kal/2. ķapķançıçöndölöy ķarmap alıptır çöndölöy ķapķançıġa

54kal/3. calınıptır: «menin terim azır tükkö carabayt. meniķoyober da-

54kal/4. çoñoyġondo al» dep anda ķapķançı aytıptır: «coķçöndölöyüm

54kal/5. erteñki ķuyruķtan bügünküöpkö artıķ. erteñki

54kal/6. içikti oylop bügünkü balamdın maķalayınan ayrılu, al

54kal/7. aķıldūnun işi emes».

54kal/8.(erteñki ķuyruķtan bügünküöpkö artıķ).

54kal/9. ata aķılı

54kal/10. atası baldarına «tatū turġula» dep ķançalıķ aytıptır. baldarı

54kal/11. tilin albay-ele arazdaşa beriptir. bir künü atası baldarına

54kal/12. bir baylam sabōnu alıp kelip «sındırġıla baldar» dedi.

54kal/13. baldarı birinen biri alıp sındıra-alışķan coķ. sabōnu

54kal/14. çeçip atası: «birden sındırġılaçı» dedi. baldarı barsıldatıp

54kal/15. sındırışıp ķoyuştu. sabōnu mısal ķılıp atası baldarına

54kal/16. ayttı: «siler arazdaşıp arañardı açsañar, cañķı sabōdoy

54kal/17. bolosuñar: birigip cürsöñör, cōnun ceñişi ķıyın

54kal/18. bolot» dep.

54kal/19. (tiriliktin küçü birlikte)

54kal/20. muķaş

54kal/21.cazdın künü ele. bizdin maktepdin baldarı alı taralġan

54kal/22. emes. mukaş ta bizder menen oķuçu-ele. bir-oķ muķaş abdan

55kal/1. calḳō bolçu. bir künü erteñ menen muḳaş mektepke

55kal/2. baramın dep üyünön çıḳtı coldo kelecatıp muḳaştın calḳō-

55kal/3. luġu ḳarmadı. maktepti unutup toḳoyġo ketip ḳaldı. muḳaş

55kal/4. toḳoydo sayrap turġan bir ḳōz çımçıḳḳa kezikti. çımçıḳtın

55kal/5. ırı muḳaşḳa abdan caḳtı. muḳaş«bul caḳşıırdı ḳaydan

55kal/6. üyröndüñ»dep çımçıḳtan suradı. «men bul caḳşıırdı

55kal/7. mektepten üyröndüm» dedi da çımçıḳ uçup ketti. muḳaş başḳa

55kal/8. bir çımçıḳḳa kezigip «maġa azıraḳ sayrap berçi» dedi. çımçıḳ

55kal/9. ayttı: « men sendey beker emesmin, caş baldarım bar, vaḳtım

55kal/10. coḳ» muḳaş arı beri curdu da bal tartıp cürgön

55kal/11. ārıġa kezigip «kel ārı ḳuvalaşıp oynoylu» dedi. ārı

55kal/12. ayttı: « men beker emesmin. oynoġa vaḳtım coḳ, baldarıma bal

55kal/13.tartamın, ḳışḳa azıḳ tayarlaymın» dedi. dünüyödö beker cürgön can

55kal/14. coḳekenin bilgen soñ muḳaş maktepke cügürdü.oşo-

55kal/15.ndon kiyin muḳaş calḳōluġun taştap caḳşışakirt boldu.

55kal/16. mektep balası

55kal/17. bir top bala ḳozu ḳaytarıp cürüp torġoydun bir balapanın

55kal/18. ḳarmap alıştı. baldar balapandın ḳanatın ḳırḳıp butuna cip baylap

55kal/19.uçurup oynomoḳçu boluştu. bul baldardın içinde mektepten

55kal/20. oḳuġan abıl degen bir bala bar ele. balapanġa bōru açıp abıl

55kal/21.baldarġa ayttı«ḳoyġula- teñtuştar bul dağı bizder sıyaḳtū

55kal/22. mūnu ḳatpaġan caş. munu ḳıynabay ḳoyo bereli. bizderdikindey

55kal/23. munun da ata, enesi bar» dep.

55kal/24. baldar abıldın sözün ḳabul alışıp balapandın ōzına

55kal/25. tükürüşüp dos bolup ḳoyo berişti.

55kal/26. abıl balapan tuvralı bolġon işti atasına ayttı. atası

55[kal]/27. kuvanıp abılġa kitep, ķağaz ķarındaş satıp berdi.

56[kal]/1. toru tay

56[kal]/2. celedeki torutay

56[kal]/3. celden külük at bolsoñ

56[kal]/4. men uyada turumtay

56[kal]/5. mezgil cetip çoñoysom

56[kal]/6. kökülüñdüķumardap

56[kal]/7. kümüş cügön ķatınsam

56[kal]/8. carķıraġan sır sırdap

56[kal]/9. caraķ-cabdıķ asınsam

56[kal]/10. şamal menen carışıp

56[kal]/11. baķ baygesin ala alsaķ

56[kal]/12. san ķol menen sayışıp

56[kal]/13.el emgegin baġa alsaķ

56[kal]/14. atķara-alsaķbiz caķşı

56[kal]/15. el ķarızın unutpay

56[kal]/16. keleçekke biz başçı

56[kal]/17.este bolsun torutay

56[kal]/18.ayaġı

2.1.1.2. Eserin İmla Özellikleri

1. Eserde, İşenaalı Arabayev'in Arap harfli Kazak alfabesinden Kırgız Türkçesine uyarladığı yeni alfabe kullanılmıştır.[816] Arabayev, eserde standart bir imla uygulamaya çalışmıştır. Ancak Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinin devam eden tesiri, Arabayev'in önsözde

[816] İ. Arabayev, *Ķırġız Alipbesi*, Taşkent 1924, s. 5.

belirttiği gibi[817] kitabın aceleyle bastırılması gibi sebeplerden dolayı imlada bir takım düzensizliklerin olduğu da bir gerçektir.

Kırgız Türkçesindeki bütün sesleri göstermeye imkan veren bu alfabe 1928'de Latin alfabesine geçilinceye kadar kullanılmıştır.

2. Eserde kullanılan noktalama işaretleri şunlardır::/,/./«»/()/?/-/, /()/, /;/!/?!

3. Her hangi bir hareke işareti kullanılmamıştır. Yalnız, kelimelerin ince sıradan okunmasını sağlayan ve *içkelik kıvaçısı* (ʿ) adı verilen hemze işareti kullanılmıştır. Bu işaret kendisinden sonra gelen ünlünün dolayısıyla da kelimenin ince sıradan okunmasını sağlar. Kelimeyi ince sıradan okumaya imkan veren ünsüzlerin varlığı durumunda kıvaçı işaretine gerek duyulmaz.

"اۉيدون" üydön 48[kal]/11, "اشڭ" işiñ 44[kal]/13, "بيلم" bilim 40[kal]/14, "جۉرۉب" cürüp 55[kal]/17

(ا), o (و) , u (ۇ), ō (وو) ve ū (ۇۇ) art damak ünlülerinin başına kıvaçı işareti getirilmek suretiyle i (اٸ),ö (ۈ), ü (ۋ), ō (ۈو)ve ū̄ (ۋۇ) ince dar ve yuvarlak ünlüler gösterilir.

4. Kısa çizgi (–) işareti çeşitli fonksiyonlarda kullanılmıştır:

   a. Bazı ikilemelerde ikilemeyi oluşturan sözcüklerin arasına konmuştur.

تۇشقان – تۇغان tūşķan-tūġan 32 [kal]/1,

اتا-بابا ata-baba 32 [kal]/2,

قاز - قاز تۇرۇپ ķaz-ķazturup 42 [kal]/14,

شاق-شاق şaķ-şaķ34 [kal]/4,

ٸيدش –آياقتار iydiş-ayaķtar 35 [kal]/1

[817] İ. Arabayev, *a.g.e.*, s. 5.

آغا ـ ءانم ağa-inim 41 kal/8

باشقا ـ باشقا başḳa-başḳa 43 kal/2

آه ـ اوه ah-oh 44 kal/9

ءومر ـ ءومر ömür-ömür 45 kal/15

قاراق ـ جابدق caraḳ-cabdıḳ 56 kal/9

b. Tasviri fiillerle yapılmış birleşik fiillerin bir kısmında esas fiil ile tasviri fiil arasında yine kısa çizgi konmuştur.

قوشو ـ آلباى ḳoşo-albay 43 kal/2

تابا ـ آلبادى taba-albadı 51 ka1/10

سندرا ـ آلشقان جوق sındıra-alışḳancoḳ 54 ka1/13

آتقارا ـ آلساق atḳara-alsaḳ 56 ka1/14

c. Kısa çizgi, bazı kelimelerin arasında bağlama edatı görevinde kullanılmıştır.

اويۇن ـ اويۇنچۇقتار oyun- oyunçuḳtar 33 ka1/1,

تاماقتار ـ سۇسۇندار tamaḳtar-sūsundar 33 ka1/9

d. Kırgız Türkçesinde hikaye çekiminde kullanılan *ele* yapısınınbazı örneklerde kendinden önceki fiilden kısa çizgi (-) ile ayrıldığı görülmektedir.

اورچۇ ـ ەلە orçu-ele 47 ka1/2,

بولچۇ ـ ەلە bolçu-ele 47 ka1/3,

سولچۇ ـ ەلە solçu-ele 47 ka1/5,

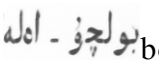 bolçu-ele 47 ka1/6,

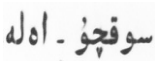 soḳçu-ele 47 ka1/8,

e. Satıra sığmayan kelimelerinbölünmesinde için kullanılmıştır.

f. Birkaç örnekte pekiştirme edatı *ele* ile bu edatın pekiştirdiği kelimenin arasında kullanılmıştır.

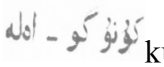 künügö-ele 53 ka1/12,

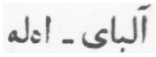 albay-ele 54 ka1/11

g. Bazı birleşik isimlerde, iki ismin arasında veya unvanla isim arasına kısa çizgi konmuştur.

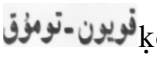 ḳoyon-tomuḳ 38 ka1/3,

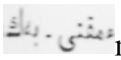 mifti-bek 44 ka1/16,

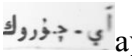 ay-çürök 45 ka1/2,

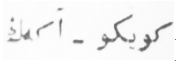 köykö-akeñ 52 ka1/18

h. Bir atasözünde, cümleyi oluşturan kelime grupları arasına konmuştur.

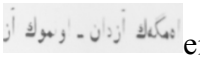 emgek azdan-önmök az 51 ka1/21

i. *birok*bağlacının heceleri kısa çizgi ile bölünmüştür.

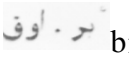 bir-oḳ54 ka1/22

j. Bir örnekte ünlem işareti gibi kullanılmıştır.

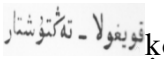 ḳoyġula- teñtuştar 55 ka1/21

5. Başlıklardan sonra nokta konduğu görülmektedir.

certügününatdarı. 38[ka1]/1, cañıltmaç. 40[ka1]/1

6. Türkçe kelimelerde ve alıntı kelimelerde yer alan çift ünsüzler, bu ünsüzleri temsil eden karakterlerin art arda iki kere yazılması ile ifade edilmiştir.

“جاتتى” cattı 25 ka1/14, “اورتتونۇب” örttönüp 42 ka1/4, “توككو” tükkö 54 ka1/3

7. Türkçe Kelimelerin Yazımı

   a. Ünlü seslerin hemen hepsi gösterilmiştir. Yalnız dar ünlüleriç ses durumundaysa Türk yazı dili imla geleneğine bağlı olarak kimi yerde gösterilmemiştir.

   “چچقان” çıçḳan47[ka1]/11, “قز”ḳız49[ka1]/9, “مشيق” mışıḳ51[ka1]/8

   b. Türkçe kelimelerde /s/ ve /t/ seslerini göstermek için yalnızca “س” ve “ت”karakterleri kullanılmıştır. Oysa bundan önce Kırgız Türkçesi ile kaleme alınan eserlerde Tarihsel Batı Türkçesinin tesiriyle kalın s sesinin “ص” ve kalın t sesinin “ط” ile gösterildiği de olmuştu.

   c. Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinin etkisi hala sürmektedir. /p/ sesi, özellikle zarf fiil eki –p’nin yazımında ب harfli ile gösterilmeye devam etmektedir.

   “كيرب” kirip51[ka1]/9, “تابقان”tapḳan53[ka1]/18, “قابقانچى” ḳapḳançı 54[ka1]/1

   d. /c/ ve /ç/ sesleri farklı karakterlerle gösterilmiştir.

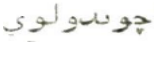 çöndölöy 54[ka1]/1, “چمچق” çımçıḳ 55[ka1]/7, “چوڭويسوم” çoñoysom 56[ka1]/5

“جوونۇن” cōnun54[kal]/17,“ءجۇرسوڭور” cürsöñör54[kal]/17, جارلق - جابدق caraḳ-cabdıḳ 56[kal]/9

e. Ön damak g sesi için گ,ön damak k sesi ك ve nazal n sesi için ڭ harfi kullanılmıştır.

“اۇيگو” üygö 41[kal]/19, “چۇكو” çükö 43[kal]/5, “دوڭۇز”doñuz 47[kal]/14

f. Alfabede uzun ünlülerin gösterilmesine dikkat edilmiştir. Kısa ünlülerin iki kere yazılması suretiyle uzun ünlü ifade edilmiştir. Uzun ünlülerin yazımında izlenen bu yol standart Kırgız Türkçesi yazı dili için hala geçerlidir.[818]

“سامال” sāmal 33[kal]/13, “ەەك” ēk 34[kal]/3

“بوورۋ” bōru 55[kal]/20, “قوورداق” ḳūrdaḳ 33[kal]/12

“ءچوو” çō̃ 36[kal]/11, “الۋۋ” elū̃ 39[kal]/12

Ancak bugün standart yazı dilinden uzun ünlü ile yazılan birkaç kelimenin hem kısa ünlü hem uzun ünlü ile yazıldığı görülmektedir.

بارى barı 51[kal]/14 < SKYD bārı, آيرىلو ayrılu 54[kal]/6 < SKYD ayrılū, تانىش tānış 53[kal]/16 تانىش tanış 51[kal]/4

g. Birkaç kelimede ikili yazıma rastlanmaktadır.

“ەكوو” ekō̃ 49 ka1/10 - “اوكوو” ökō̃ 52 ka1/12;

“اوشونەتب” uşunetip 50 ka1/22 –“اوشونتب” uşuntip 51 ka1/12,

“ساغزقان” saġızḳan 23[kal]/11-“ساغازغان” saġızġan 37[kal]/1,

“توڭعاق” tuñġaḳ 25[kal]/11-“تونغاق” tunġak 22[kal]/11,

“اۇلۇق” uluḳ 41[kal]/2 -“اۇلۇۋ” ulū 41[kal]/9

[818] H. Karasayev, *a.g.e.*, s.8.

8. Arapça ve Farsça Alıntı Kelimelerin Yazımı

a. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin, asıllarına uygun yazılması geleneği terk edilmiştir.Bunun yerine kelimelerin, Kırgız Türkçesinde telaffuz edildiği gibi yazılması yoluna gidilmiştir. Böylece, bu alıntı kelimelerde kullanılan ve Türkçede herhangi bir ses değerine sahip olmayan yabancı karakterler de –bir kaçı hariç-bu yeni alfabede yer almamıştır.

"ماسی" māsı32^{kal}/10< Far. "مست"
"آزامات" azamat 48^{kal}/16 < Ar. "عظمت"
"آپات" apat 24^{kal}/3< Ar. "آفت"
"باتیما" batıma 45^{kal}/1< Ar. "فاطمه"
"اسەب" esep 28^{kal}/11< Ar. "حساب"
"کەدەی" kedey 44^{kal}/3< Far. "گدا"
"قانجار" ḳancar17 ^{kal}/11<Ar. "خنجر"

b. Arabayev, Kırgız Türkçesi içerisinde, başka dillerden alınan kelimelerde kullanıldığını belirttiği üç sese (/ḫ/خ, /f/ف, /h/ ه) kitabında yer vermiştir. Bunlar, Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde kullanılan seslerdir.

Arabayev'in bu üç sese örnek olarak gösterdiği kelimelerden bir kaçı, eserin başka bölümlerinde de geçmektedir. Ancak bu defa Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uygun bir şekilde yazılmışlardır.

"ساپار" sapar 24^{kal}/4 - "سافار" safar 44^{kal}/6< Ar. sefer
"قات" ḫat 43^{kal}/12 –"خات" ḳat 18^{kal}/14< Ar.ḫaṭṭ
"خابار" ḫabar 43^{kal}/12 –"قابار" ḳabar 18^{kal}/15< Ar. ḫaber
خازر ḫazır 43^{kal}/14- "" ḳazır 23^{kal}/5- "" azır 54^{kal}/3 < Ar. ḥāžır

c. Yukarıdaki örneklerin dışında birkaç kelimede daha ikili yazıma rastlanmaktadır.

“ماکتەب”maktep29[kal]/14- “مەکتەب” mektep 55[kal]/1

نااادان nādan 13/8 – نادان nadan42/12

9. *soñ* edatının kendinden önceki kelimeyle bitişik yazıldığı görülmektedir. Bu yazım şekli,Müşterek Doğu Türkçesi yazı dili geleneğinin bir tesiri olarak görülebilir zira bu tür örnekler bu yazı dili ile verilen eserlerde de görülmektedir.

“تولغونسوڭ”tolġonsoñ52[kal]/5

10. O dönem yeni alıntılanmaya başlanan Rusça kelimelerin mümkün olduğunca Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlandığı görülmektedir.

“دەکەبر” dekebir 46[kal]/14 < Rus.декабрь
“ایۋل”iyül 46[kal]/9< Rus.июль
“فیۋیرال” fıvıral 46[kal]/4< Rus.февраль
رەت ret 40[kal]/6 < Rus. ряд

11. Burada ġ harfi ile yazılan yazılan kelimelerin tümü SKYD’de b(Б-б)’li yazılır.

vaḳıtۋاقت 19[kal]/10 – SKYD ubakıt

uvalۇۋال 19[kal]/5- SKYD ubal

duval دۋۋال 19[kal]/2 – SKYD dubal

12. Bazı örneklerde İ. Arabayev’in konuştuğu Kuzey ağzının tesiri söz konusudur. Bu tesir yazı diline de yansıtılmıştır. Buna örnek olarak aşağıdaki şekillere rastlanmıştır.

a. Kelime başında art damak k sesi sedalılaştırılarak ġ şeklinde telaffuz edilir.

قیسر غالدی ḳısır ġaldı36[kal]/1, قاراغ-یی-اق ḳara ġıyaḳ38[kal]/12

b. Alıntı kelimelerde p-> b- değişikliği görülür.

“بول”bul 40 [kal]/16

13. *ädis* kelimesinde açık e (ä) kullanılmıştır.

“ءآدس”ädis 52[kal]/7

14. Bazı kelimelerde yazım yanlışı söz konusudur. Ancak kitabın sonunda, yanlış yazılan bu kelimeler ve kelimelerin doğru yazılışlarının bir listesi verilmiştir. Birkaç kelimedeki yanlış ise düzeltilmeden kalmıştır.

“قاراندﺎش”ḳarandaş 23[kal]/13 < karāndaş,

“قارنداش” ḳarındaş23[kal]/14<ḳarandaş(< Rus. карандаш)

15. Birleşik kelimelerin hemen hepsinin ayrı yazıldığı görülmektedir.

قارا قاشقاḳaraḳaşḳa 33[kal]/5, آياق قاپayaḳḳap35[kal]/6,

آق قاجرaḳḳacır36[kal]/16,ٔات مۇرۇنit murun38[kal]/5

Ancak bitişik yazılan birleşik kelimeler de vardır.

تويبولوت toybolot44[kal]/15, چولپونباي çolponbay44[kal]/17,قاشقۇلاقḳaşḳulaḳ36[kal]/11

16. Tasviri fiillerle çekimlenmiş birleşik fiillerde esas fiil ile yardımcı fiilin birbirinden ayrı yazıldığı görülmektedir.

آيتا آلدقaytaaldıḳ 43[kal]/2, باغا آلاتbaġaalat 45[kal]/9, قارا تۇرالىḳarapturalı 47[kal]/19,

اشەنب تۇرۇپişenipturup 48[kal]/4

17. İki kelimede diftong vardır. SKYD'de uzun ünlü şeklini almış bu diftonglar ağızlarda yaşamaktadır.[819]

"جۇوغازن" cuoġazın[820]38[kal]/15, "میاولایت" mıyaulayt 36[kal]/8

18. Eklerin Yazımı:

19. Bazı eklerin yazımında hala Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinin etkisi devam etmektedir. Bundan dolayı yardımcı ünlülerleçekim eklerindeki dar ünlüler genellikle gösterilmemiştir.

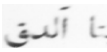 aytaaldıḳ 43[kal]/2,
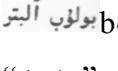 bolupalıptır48[kal]/4,
"جەسن" cesin 51[kal]/14
"بارامن" baramın 55[kal]/2
"آزغانن" azġanın 49[kal]/3
"باقاندن" baḳandın 51[kal]/10
"كەلەسڭ" kelesiñ 51[kal]/4
"قزدن" ḳızdın 49[kal]/13

20. Yine bu tesir dolayısıyla dudak uyumunun veya konsonant uyumunun dışında kalmış ek yazımlarıyla karşılaşmak mümkündür.

"ازاماتدن" azamatdın 40[kal]/16- "ازاماتتن" azamattın 49[kal]/3
"ایتدم" aytdım 41[kal]/19, "جەتدى" cetdi 44[kal]/4, "جاتشدى" catışdı 52[kal]/17
"قاشقدى" ḳaşıḳdı 43[kal]/3, "قويڭدى" ḳoyuñdı 40[kal]/4, "تەرۇگە" terüge 49[kal]/9
"جولينان" colınan 51[kal]/4, "جيغاچدار" cıġaçdar 38[kal]/2, "امرتەڭكى" erteñki 54[kal]/5,

[819] bk. Ayşe Nur Kırgız, *a.g.e.*

“آقلدۇۇليغينان” aķıldūlığınan 53[kal]/6

21. Arap harfli Türk yazı geleneğinde çekim eklerinin kimi zaman eklendikleri kelimelerden ayrı yazıldığı görülür. Ancak ıslah edilmiş bu yeni yazı sisteminde böyle bir yazıma rastlanmaz.

22. Kırgız Türkçesinde hikaye çekimi için kullanılan *ele* (E.T. er-di >edi> SKYD *ele*) (جاتتى ايله cattı ele 53[kal]/3), rivayet birleşik zaman çekiminde kullanılan *eken* (اوتۇرغان ايكەن oturġan eken 41[kal]/16),*BI* soru ekiyle eken yapısının kaynaşması sonucu oluşan beken(تابتىم بەكەن taptım beken 50[kal]/9) kendilerinden öncekikelimelerden ayrı yazılır.

23. *ĶırġızAlipbesi*'ndeyer alan ünlülerin yazımı aşağıdaki şekildedir:

	Sesler	Başta	Ortada	Sonda	
1	a	آ	ا	ا	“باشچى” başçı 56 [kal]/16 “آسنسام” asınsam 56 [kal]/9 “آرا”ara 7/6
2	ä	ٵ آ			“ءآدسن” ädisin52 [kal]/7
3	e	“اه”	ه	ه	“امكى”eki 52 [kal]/9, “جەتم”cetim 49 [kal]/20, “مەنده”mende 28 [kal]/8
5	ı	ا	ي	ى	“قوناجن” ķunacın 35 [kal]/15 “جلقى” cılķı36 [kal]/5 “اشقن”ışķın 38 [kal]/14
6	i	اٖ	ي	ى	“شرينه”şerine28[kal]/3 “ارىٖ” iri 27 [kal]/10
7	o	او	و	و	“اوتوز”otuz 28 [kal]/15 “اوروموں” oromol 32 [kal]/9
8	ö	“او ٖ”	“و”	و	“ءبوز” böz 27 [kal]/14, “وگوو” ögō30 [kal]/8 “بولدورگو” büldürgö 30 [kal]/15
9	u	اۇ	ۇ	ۇ	“اوچو” uçu 30 [kal]/12, “توماق” tumak 32 [kal]/8
10	ü	اٖۇ	ۇ	ۇ	“سوت” süt 33 [kal]/13, “اۇكۇ”ükü 37 [kal]/2
11	ā	آا	اا	ا821	“تالا” talā11 [kal]/7, “بااتر” bātır 15 [kal]/9 “آارى” ārı 37 [kal]/15
12	ē	اەە	ەە	ەە	“بەە” bē 28 [kal]/9, “اەرم” ērim 28 [kal]/16

					“تەك” tēk 29 [kal]/8
13	ō	اوو	وو	وو	“جوون” cōn 31 [kal]/11, “تووتو” tō36 [kal]/4, “اووقات”ōḳat44 [kal]/5
14	ő		وو	وو	“تۅۋ”tō47 [kal]/14 آق چوولمۅك akçő̄lmök 33 [kal]/3
15	ū	اۋۋ	ۋۋ	ۋۋ	“بۅۋ” bū16 [kal]/4, “بۅۋرا” būra 16 [kal]/13 “اۋۋق”ūḳ34 [kal]/9
16	ű̄			ۋۋ	“اۅندۅۋ” ündű̄ 31 [kal]/5 “فكرلۅۋ” fikirlű̄44 [kal]/7

24. *Ḳırġız Alipbesi*'nde yer alan ünsüzlerin yazımı aşağıdaki şekildedir:

	Sesler	Başta	Ortada	Sonda	
1	b	ب	ب		“بوش” boş15 [kal]/7, “بالبان” balban15 [kal]/9
2	c	ج	ج		“جول” col 17 [kal]/2 “قۇناجن” ḳunacın 35 [kal]/15
3	ç	چ	چ	چ	“آچ” aç 36 [kal]/11, “امچكى”eçki 36 [kal]/13 “چييرچن”çıyırçın 37 [kal]/2
4	d	د	د		“دولونو” dolono 13 [kal]/6 “بالدار” baldar 15 [kal]/6
5	f	ف	ف	ف	“فارغانادا” farġanada 38 [kal]/17 “ساف” saf44 [kal]/3 “سافارغا” safarġa44 [kal]/6
6	g	گ	گ		“چەگب” çegip44 [kal]/4 “گوو هار” gő̄har44 [kal]/9
7	ġ	غ	غ		“اورغاچى”urġaçı 45 [kal]/1 “غانا” ġana 51 [kal]/20
8	h	ه	ه	ه	“آه-اوه” ah-oh 44 [kal]/9, “هاۋاسى”havası 44 [kal]/11 “فاهاملى” fahamlı44 [kal]/10
9	ḫ	خ	خ		“خات” ḫat 43 [kal]/12

					“سرخو”sırḫo43 kal/18
10	k	ك	ك	ك	“امركەك” erkek 44 kal/15 “كون”kün 45 kal/4
11	ķ	ق	ق	ق	“جوق”coķ45 kal/10 “ساقا”saķa 14 kal/2 “قار” ķar 14 kal/8
12	l	ل	ل	ل	“چال” çal 18 kal/5, “قولاچ” ķulaç 18 kal/12 “لوك” lök 35 kal/9
13	m	م	م	م	“قوشموق” ķoşmoķ35 kal/9 “بييلم” bilim 40 kal/14, “ملجڭ”mılcıñ41 kal/3
14	n	ن	ن	ن	“قالغان” ķalġan 41 kal/5 “امنەم”enem41 kal/7, “نەرسەگە”nersege 44 kal/13
15	ñ		ڭ	ڭ	“دوكۇز”doñuz 47 kal/12 “اوڭ”oñ25 kal/2
16	p	پ	ب, پ	ب	“پاپالاق”papalak 33kal/8 “آرپا” arpa24kal/2 “كوبچۇك”köpçük29kal/11 “قاراب” ķarap30kal/15
17	r	ر	ر	ر	“قوڭۇر” ķoñur 25 kal/11 “اودۇ” ordu 27 kal/12 “راقييا” raķıya45 kal/1
18	s	س	س	س	“سارت”sart 11 kal/8, “هاۋاسى”havası 44 kal/11 “كەتبس” ketpes 53kal/8
19	ş	ش	ش	ش	“تاش” taş 52 kal/5, “جاقشى”caķşı 52 kal/11 “شامال”şamal 56 kal/10
20	t	ت	ت	ت	“آرت” art 11 kal/3 “تال” tal 11 kal/9 “سارت” sart 11 kal/8
21	v	ۋ	ۋ		“چوۋا” çuva 19 kal/2 “ۋاقت” vaķıt 19 kal/10
22	y	ي	ي	ي	“آي” ay 26 kal/2, “بويو” boyo 26 kal/7 “يانوار”yanvar46 kal/3

23	z	ز	ز	ز	“جاز” caz 46 [kal]/15 “زوو” zō 23 [kal]/6 “سيزق” sızıķ 23 [kal]/9

2.1.1.3. Eserin Ses Bilgisi Özellikleri

1. *Ķırġız Alipbesi*'nde tespit edilen ünlüler şunlardır:

Standart Kırgız Yazı Dili	*Ķırġız Alipbesi*	*Ķırġız Alipbesi*'nde Harf Olarak Karşılıkları
a	a	“ا,آ”
	ä	“ آ“
e	e	“ه”
ı	ı	“ ا, ي,ى”
i	i	“ا, ي,ى“
o	o	“و,او”
ö	ö	“و, ٴاو”822
u	u	“ ۇ, اۇ”
ü	ü	“ ۇ,ٴاۇ”
ā	ā	“ آا, اا”
ē	ē	“ اه, ه”
ō	ō	“اوو,وو”
ő	ő	“ وو”
ū	ū	“ اۇۇ,ۇۇ”
ű	ű	“ۇۇ”

2. *Ķırġız Alipbesi*'nde yer alan ünsüz sesler şunlardır:

Standart Kırgız Yazı Dili	*Ķırġız Alipbesi*	*Ķırġız Alipbesi*'nde Harf Olarak Karşılıkları
b	b	ب
c	c	ج

j	-	-
ç	ç	چ
d	d	د
f	f	ف
g	g	گ
ġ	ġ	غ
h	h	ه
	ḫ	خ
k	k	ك
ķ	ķ	ق
l	l	ل
m	m	م
n	n	ن
ñ	ñ	ڭ
p	p	ب, پ
r	r	ر
s	s	س
ş	ş	ش
t	t	ت
v	-	-
	w	ۋ
y	y	ي
z	z	ز
ts	-	-
ts	-	-

3. **Kapalı e (ė) meselesi**: *Ķırġız Alipbesi*'nde kapalı e sesini gösteren herhangi bir harf kullanılmamıştır.

4. **Uzun Ünlüler**. *Ķırġız Alipbesi*'nin yazıldığı dönemde henüz edebi dilin hangi ağza dayanacağı meselesi resmî bir karara bağlanmış değildir. İşenaalı Arabayev, kuzey ağzı konuşurudur. Bugünkü standart Kırgız yazı dili ses ve şekil bakımından kuzey ağzına dayanmaktadır.[823] Dolayısıyla bu eserdeki pek çok ses ve şekil özelliği bugünkü standart yazı dili ile örtüşmektedir.

[823] Gülcamal Bakinova, "Eşenalı Arabay Uulu-Koçkor Govorunun Ökülü, Kırgız Adabiy Tilinde Negiz Saluuçu", İşenaaalı *Arabayev Tuulgan Kününün 110 Cıldıgına Arnalgan Cıynak*, Bişkek 1993, s.93-96; B.O. Oruzbayeva, "Adabiy Tilibizdin Kalıptanışında Körköm Çıgarmalardın Roluna Baylanıştuu Kee Bir Maseleler" *Ala-Too Curnalı*, No:5, 1959, s.115-122; B.O. Oruzbayeva, *Kırgız Tililmi Makalalar Cıynagı*, II Tom, Bişkek 2004, s.42.

İlk defa bu eserde uzun ünlüler açık bir şekilde belirtilmiştir. Arabayev, uzun ünlüleri, kısa ünlüleri iki defa yazmak suretiyle göstermiştir. Bu yazım bugünkü standart dil için de geçerlidir.[824]

Arabayev'in eserde gösterdiği uzun ünlüler şunlardır:

ā: "تالاا" talā 11 [kal]/7, "باتر" bātır 15 [kal]/9, "آارى" ārı 37 [kal]/15

ē: "بەە" bē 28 [kal]/9,"ەەرم" ērim 28 [kal]/16,"تەەك" tēk 29 [kal]/8

ō: "جوون" cōn 31 [kal]/11, "توو" tō 36 [kal]/4, "اووقات" ōḳat44 [kal]/5

ō̄: "تۅۅ" tō̄ 47 [kal]/14, آق چوولموك aḳçōlmök 33 [kal]/3

ū: "بۇۇ" bū16 [kal]/4, "بۇۇرا" būra 16 [kal]/13, "اۇۇق "ūḳ34 [kal]/9

ū̄: "اۇندۇۇ" ündū̄ 31 [kal]/5, "فكرلۇۇ" fikirlū̄ 44 [kal]/7

Görüldüğü gibi Arabayev, Kırgız Türkçesi'nde 6 uzun ünlünün var olduğunu ifade etmiştir. Eserin standart yazı diliyle örtüştüğü noktalardan biri de budur. Nitekim standart yazı dilinde 6 uzun ünlü vardır (aa, ee, oo, öö, uu, üü)[825]

ḲırġızAlipbesi'nde yer alan uzun ünlülerin bir kısmı aslî uzun ünlüler bir kısmı da ikincil uzunluklardır.

Eserde diftonglu olarak ifade edilen birkaç kelime bugün standart yazı dilinde uzun ünlülü olarak yazılmaktadır.

"جۇوغازن" cuoġazın[826]38[kal]/15, میازلایت mıyaulayt 36[kal]/8,"توۋرالى"tuwralı 55[kal]/26

Kimi kelimelerin hem uzun ünlülü hem kısa ünlülü olarak verildiği görülmektedir.

تانش tanış30[kal]/14 - تاانب tānı 42[kal]/17

تالا tala 24[kal]/13- تالاا talā 39[kal]/6

[824] H. Karasayev, *a.g.e.,* s.8.
[825] H. Karasayev, *a.g.e.,* s.8.

5. **Kalınlık İncelik Uyumu.** Eserde damak uyumunun tam olarak işletildiğini söylemek mümkündür. Ancak bu uyumu bozan birkaç durum söz konusudur:

5.1. Damak uyumuna uymayan çok az sayıda Türkçe kelime vardır:

"اکه" ake29[kal]/13, añgi35[kal]/13

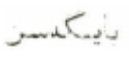 baygesiz 56[kal]/11, baytik 44[kal]/15

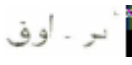 bir-oḳ54[kal]/22, çabılakey37[kal]/3

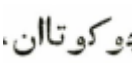 çökötān37[kal]/1, 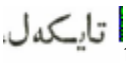 taykel33[kal]/7

uşunetip50[kal]/22, 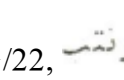 uşuntip 51[kal]/12

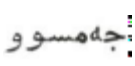 cemsō 48[kal]/11

5.2. Hikaye çekiminde kullanılan *ele* ve rivayet çekiminde kullanılan *eken* yapıları da uyum dışında kalır.

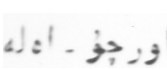 orçu-ele 47 ka1/2, 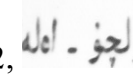 bolçu-ele 47 ka1/3,

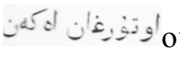 oturġan eken 41[kal]/16

5.3. Arapça ve Farsçadan alıntılanan kelimeler Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlandığı için kalınlık incelik uyumu birkaç kelime haricinde tam olarak işletilmiştir.

Şu kelimeler damak uyumunun dışına kalır:

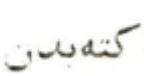 maktep 54[kal]/21< Ar.mekteb

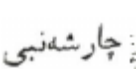 çarşenbi45[kal]/5< Far. çārşenbe

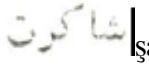 şakirt55[kal]/15< Far. şakird

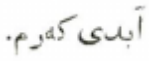 abdı kerim 44[kal]/18< Ar.‘abdu’l-kerīm

5.4. Bugün standart Kırgız yazı dilinde uyum dışında kalan Rusça ve Batı dillerinden alınmış kelimelerin bir kısmının bu eserde damak uyumuna uyarlanmış olduğunu görülmektedir.

“دەكەبر” dekebir 46[kal]/14 <Rus. dekabr
“ايۇل” iyül 46[kal]/9 <Rus. iyul
“فيۋيرال” fıwıral 46[kal]/4 <Rus. febral

Ancak Rusça bazı kelimelerse uyum dışında kalmıştır.

çaynek 35[kal]/4< Rus.çaynik

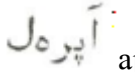 aprel 46[kal]/6< Rus.aprel

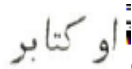 öktabır 46[kal]/12< Rus.oktyabr

6. **Düzlük Yuvarlaklık Uyumu**. Kırgız Türkçesinde düzlük yuvarlaklık uyumuna göre kelimenin ilk hecesinde bulunan düz ünlüleri düz; yuvarlak ünlüleri ise yuvarlak ünlüler takip eder.[827] *Ḳırġız Alipbesi*’nde kelimelerin pek çoğu dudak uyumuna uyarlanmıştır. Ancak bu uyumun dışında kalmış olan sözcükler de vardır.

6.1. İlk hecedeki dar yuvarlak u sesi kendinden sonra gelen düz geniş a ünlüsünü etkileyemez. Bu yüzden bu tür kelimelerle Kırgız Türkçesinde sıkça karşılaşmak mümkündür.[828]

[827] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 41.
[828] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 41.

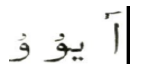 ayū26[kal]/6, 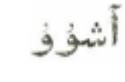 aşū39[kal]/9, 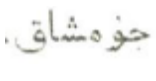 cumşaḳ20[kal]/11, 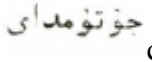 cutumday51[kal]/19

6.2. Kırgız Türkçesinde tarih içinde meydana gelen yuvarlak ikincil uzun ünlüler de dudak uyumunun bozulmasının nedenlerinden biridir.[829]

buzaġu < muzō 23[kal]/7, kiçig < kiçū41[kal]/10

6.3. Kimi zaman /o/ sesi de kendinden sonra düz ünlüye müsaade eder.

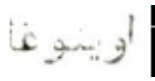 oynoġa 55[kal]/12

6.4. Moğolca alıntı kelimelerde de uyumsuzluk görülür.

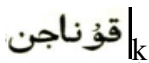 ḳunacın35[kal]/15, 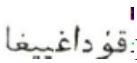 ḳudaġıy40[kal]/2

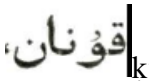 ḳunan35[kal]/11, 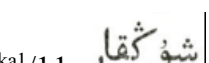 şuñḳar37[kal]/5

6.5. Birleşik kelimelerde görülür.

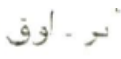 bir-oḳ54[kal]/22 , 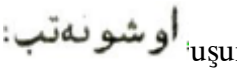 uşunetip50[kal]/22, 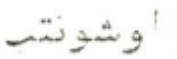 uşuntip51[kal]/12

6.6. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde de dudak uyumsuzluğu görülür:

ḫurıyat43[kal]/15, 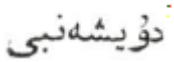 düyşembi45[kal]/5,

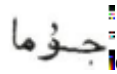 cuma45[kal]/6, 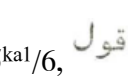 maḳul41[kal]/20

[829] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 42.

6.7. Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneği veya Kazak Türkçesi tesiri dolayısıyla dudak uyumunun bozulduğu kelimeler vardır.

جولينان colınan 51[kal]/4,

اووزينا ōzına 55[kal]/24,

قويڭدى ḳoyuñdı 40[kal]/4

قوقييلادم ḳoḳıyladım 42[kal]/9

6.8. Rusça kelimelerin bazıları da dudak uyumunun dışında kalır.

آۋغۇست awġust46[kal]/10 < Rus. avgust

ايۇن ıyun 46[kal]/8< Rus. iyun

"ايۇل" iyül 46[kal]/9 < Rus. iyul

نويابر noyabır 46[kal]/13 < Rus. noyabr

اوكتابر öktabır 46[kal]/12 < Rus.oktyabr

ميليون miliyon 39[kal]/13

6.9. Günümüz Kırgız Türkçesindeki Türkçe kelimelerde damak ve dudak uyumu tamdır. Ancak birden fazla heceli bazı kelimelerde nadir de olsa dudak uyumunun bozulma eğilimi söz konusudur. Çünkü bu kelimelerin ünlüleri, özellikle ince dudak ünlüleri iki şekilde telaffuz edilebilir. Örneğin, *ümütkörbüz – ümütkerbiz-ümitkerbiz, buzukuluk-buzakılık* şeklindeki söyleyişlere müsaade edilir. Ayrıca bu tarz kelimelerle günlük dilde dudak uyumu dalgalanmalar gösterirken standart dilde buna müsaade edilmez.[830]

[830] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 42.

tübüne 52[kal]/5

içüge 52[kal]/3

terüge 49[kal]/9

cemsö48[kal]/11

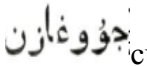 cuoġazın38[kal]/15

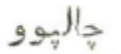 çalpō24[kal]/13

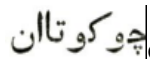 çökötān37[kal]/1

kömeygö45[kal]/11

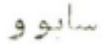 sabō54[kal]/12

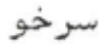 sırḫo43[kal]/18

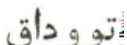 tōdaḳ37[kal]/7

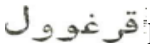 ḳırġōl37[kal]/8

7. **Ünsüz Uyumu**. Standart Kırgız yazı dilinde tonlu ünsüzle ve ünlüyle biten kelimeler tonluyla; tonsuzla biten kelimeler tonsuzla başlayan ekler alırlar.[831] İncelenen eserde ünsüz uyumunun oldukça sağlam olduğu görülmektedir. Ancak Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinden dolayı bazı çekim eklerinin ünsüz uyumu dışında kaldığı örneklere rastlanmaktadır:

-dI/-dU Görülen Geçmiş Zaman Eki: aytdım 41[kal]/19, ketişdi 52[kal]/13, öçdü 27[kal]/13

-dI/-dU Belirtme Hal Eki: cumuşdu 41[kal]/11, ḳaşıḳdı 43[kal]/3

-ġA Yönelme Hal Eki: atġa 22[kal]/13

[831] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 43-49; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s. 83.

-dA/-dO Bulunma Hal Eki: بەشدە beşde 43[kal]/5, حاشدا caşda 42[kal]/2, قولوتدو ḳolotdo 15 [kal]/11

-dan Ayrılma Hali Eki: آرغیماقدن arğımaḳdan 40[kal]/16, تاشدان taşdan 41[kal]/4

-dın İlgi Hali Eki: آزاماتدن azamatdın 40[kal]/16

-dar Çokluk Eki: جیغاچدار cığaçdar 38[kal]/2, تابشماقدار tabışmaḳdar 40[kal]/7

-ki Aitlik Eki: ارتەڭكى erteñki 54[kal]/5

Birkaç Türkçe kelimede de ünsüz uyumsuzluğu vardır. Ancak bunlar ağız özelliği olabilir.

8. **Alıntı Kelimelerin Türkçeleşmesi**. Farsça, Arapça ve Rusça alıntı kelimelerin Kırgız Türkçesindeki ses hususiyetlerine uygun olarak yazımına dikkat edilmiştir. Buradaki Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin büyük bir kısmının yazımı, bugünkü standart Kırgız yazı dilinde aynıdır. Ancak Rusça kelimeler bugün asıllarına uygun olarak yazılmakta ve telaffuz edilmektedir.

8.1. **Arapça ve Farsça Kelimelerin Türkçeleşmesi Sırasında Görülen Ses Değişiklikleri**

8.1.1. **Ünlü Değişmeleri**

8.1.1.1. **Ünlü İncelmesi**

8.1.1.1.1. a> e

بەكەر beker 29[kal]/7 < Far. bī-kār

8.1.1.1.2. ī> e

ەشەن eşen 29[kal]/10< Far. īşān

8.1.1.2. **Ünlü Kalınlaşması**

8.1.1.2.1. e> a

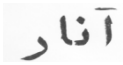 anar 13 [kal]/5< Far. enār

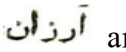 arzan 23[kal]/11< Far. erzān

balban15 [kal]/9< Far. pehlevān

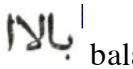 balā48[kal]/6 < Far. belā

baḳça18 [kal]/12> Far. bāġ-çe

cafa 44[kal]/4 < Far. cefā

darıya 26[kal]/11<Far. derya

8.1.1.2.2. i>ı

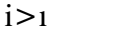 mırza40[kal]/17<Far. mīr-zā

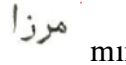 alı 54[kal]/21 < Ar. ḥālī

8.1.1.2.3. i>u

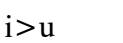 duwal 19[kal]/11> Far. dīvār

8.1.1.2.4. ö> o

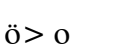 dōmat 48[kal]/7<Ar. töhmet

8.1.1.2.5. –ü-> -u-

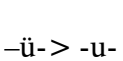 durus16 [kal]/11> Far. dürüst

8.1.1.3. **Ünlü Düzleşmesi**

8.1.1.3.1. u>ı Değişimi

abdılda 44[kal]/18 < Ar. ‘abdullah

8.1.1.4. **Ünlü Yuvarlaklaşması**

8.1.1.4.1. a>o

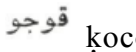 ḳoco 48[kal]/10 < Far. hōca

8.1.1.4.2. a>ö

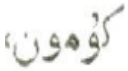 kümön < Far. gümān 29[kal]/11

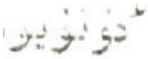 dünüyö < Ar. dünyā55[kal]/13

8.1.1.4.3. e >ö

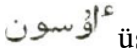 üsön 44[kal]/18 < Ar<ḥüseyn

8.1.1.4.4. i>u

duwal19[kal]/11> Far. dīvār

8.1.1.5. **Ünlü Daralması**

8.1.1.5.1. e>ı

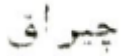 çıraḳ53[kal]/2 < Far. çeraġ

8.1.1.6. **Ünlü Genişlemesi**:

8.1.1.6.1. ī> e

eşen29[kal]/10< Far. īşān

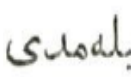 kilem40[kal]/11< Far. gilīm

8.1.1.6.2. i >a

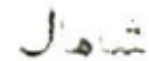 şamal56[kal]/10 < Ar. şimāl

8.1.1.7. **Ünlü Türemesi**:

8.1.1.7.1. ı türemesi

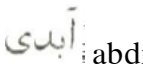 abdı 41[kal]/14< Ar. ‘abd

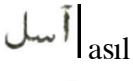 asıl 16 [kal]/14< Ar. aṣl

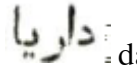 darıya 26 [kal]/11<Far. deryā

8.1.1.7.2. ü türemesi

dünüyö 55[kal]/13 < Ar. dünyā

اشەمبی işembi45[kal]/5<Far. dü-şenbe

8.1.1.8. **Ünlü Düşmesi**

8.1.1.8.1. **i Düşmesi**

ماریا marıya 26[kal]/11< Ar. māriye

8.1.1.9. **Ünlü Kısalması**:

بەکەر beker29[kal]/7< Far. bī-kār

بەیباق beybaḳ49[kal]/16 < Far. bī-baḫt

آسمانەان asman 52[kal]/18< Far. āsmān

بالبان balban 15 [kal]/9< Far. pehlevān

جافا cafa44[kal]/4 > Far. cefā

جان can 41[kal]/5>Far. cān

جای cay 44[kal]/4> Far. cāy

چارشەنبی çarşenbi45[kal]/5< Far. çār-şenbe

دۋوا duwal19[kal]/11> Far. dīvār

8.1.2. Ünsüz Değişmeleri

8.1.2.1. Ünsüz Düşmesi

8.1.2.1.2. **d Düşmesi (*d*>∅)**

اۋستا usta 48[kal]/18 <ūstād

8.1.2.1.3. **k Düşmesi**

ارس ırıs40[kal]/14 < Ar.rıżḳ

8.1.2.1.4. ***h Düşmesi*** *(h>∅)*

ار ar 43[kal]/14 < Far. her

آجینن acı 43[kal]/12 < Ar. ḥācı

بالبان balban15 [kal]/9< Far. pehlevān

بەیشەنبی beyşenbi 45[kal]/6 > Far. pencşenbe

جەکشەمبی cekşembi45 [kal]/5< Far. yek-şenbe

چارشەنبی çarşenbi45 [kal]/5< Far. çār-şenbe

8.1.2.1.5. **y Düşmesi**

ءاوُسون üsön 44[kal]/18 < Ar. ḥüseyn

8.1.2.1.6. **t Düşmesi**:

بەیباق beybaḳ49[kal]/16 < Far. bī-baḫt

دوس dos48[kal]/18< Far. dost,

دۇرۇس durus16[kal]/11> Far. Dürüst

ماس mas 20[kal]/13< Far. mest

8.1.2.1.7. **ev >ō**

جووهار cōhar44 [kal]/9< Far. cevher

دوور dōr 12 [kal]/9 < Ar. devr

8.1.2.1.8. **evā> ō**

جووب cōp 51[kal]/5 < Ar.cevāb

8.1.2.1.9. **ev >ő**

گووهار gōhar44 [kal]/9<Far. gevher

8.1.2.1.10. öh>ō

دووماتینان dōmat 48[kal]/7<Ar. töhmet

8.1.2.1.11. ve > u

uwal 19[kal]/5< Ar. vebāl

8.1.2.2. **Sedasızlaşma**

8.1.2.2.1. **ġ >ķ Değişimi**

baķça18 [kal]/12< Far. bāġ-çe

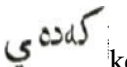 kedey44[kal]/3< Far. geda

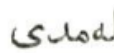 kilem40[kal]/11< Far. gilīm

8.1.2.2.2. **b > p Değişimi**

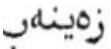 zeynep 45[kal]/1 < Ar. zeyneb

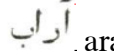 arap 44[kal]/10 <Ar. ‘arab

8.1.2.2.3. **d>t Değişimi**

şakirt 55[kal]/15<Far. şakird

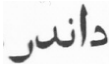 dandır 13 [kal]/8< Ar. tennūr

8.1.2.3. **Süreklileşme**

8.1.2.3.1. **b > w**

uwal 19[kal]/5< Ar. vebāl

8.1.2.3.2. **‘> w**

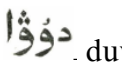 duwa 19[kal]/8< Ar. du‘ā

8.1.2.4. **Süreksizleşme**

8.1.2.4.1. **f> p**

apat 24[kal]/3< Ar. āfet

8.1.2.4.2. **ḫ >k**

beybaķ49[kal]/16 < Far. bī-baḫt

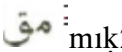 mıķ20[kal]/13< Far. mīḫ

8.1.2.4.3. **v> b**

بالبان balban15 kal/9< Far. pehlevān

8.1.2.4.4. **y-> c-**

جه کشەمبی cekşembi45kal/5< Far. yek-şenbih

8.1.2.4.5. **r> -l**

دۆوڵال duwal19kal/11> Far. dīvār

8.1.2.4.6. **d>t**

دارت dart11 kal/7> Far. derd

8.1.2.5. **Sedalılaşma**

8.1.2.5.1. **p> b**

بالبان balban15 kal/9< Far. pehlevān

بەیشەنبی beyşenbi 45kal/6 > Far. penc-şenbih

8.1.2.5.2. **f > b**

باتیما batıma 45kal/1 < Ar. fāṭıma

8.1.2.5.3. **p> m**

ماشا maşa 20kal/7< Far. peşe

8.1.2.5.4. **t>d**

دوومانینان dōmat 48kal/7< Ar. töhmet

8.1.2.6. **Ünsüz Türemesi**

8.1.2.6.1. **y Türemesi**

دۆیشەنبی düyşembi45kal/5>Far. düşenbe

شەیشەنبی şeyşembi45kal/5>Far. seşenbe

جامییلا camıyla 45kal/2 < Ar. cemīle

8.1.2.7. **Benzeşme**

8.1.2.7.1. **–nb-> -mb-**

دۆیشەنبی düyşembi45kal/5<Far. dü-şenbih

işembi45[kal]/5<Far. şenbe

8.1.2.7.2. **s> ş**

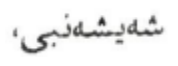 şeyşembi45[kal]/5>Far. seşenbe

8.1.2.8. **Aykırılaşma**

8.1.2.8.1. **ll>ld**

moldo48[kal]/10 < Far. molla

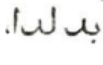 abdılda 44[kal]/18 < Ar. ‘abdullah

8.1.2.8.2. **nn> nd**

dandır 13 [kal]/8< Ar. tennūr

8.1.2.9. **Metatez**

8.1.2.9.1. **Yakın Metatez**

8.1.2.9.1.1. **ry>yr**

dayra 39 ka1/8 < Far. deryā

8.1.2.9.2. **Uzak Metatez**

8.1.2.9.2.1. **r-l**

ḳalbır15 [kal]/7< Ar>. ġırbāl

ḫıyla43/12< Far. haylī

8.1.2.9.2.2. **ı-a**

ḳalbır15 [kal]/7< Ar>. ġırbāl

8.1.2.10. **Tekleşme**

8.1.2.10.1. **mm > m**

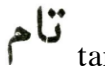 tam 20[kal]/2< Ar. tamm

8.1.2.10.2. **vv> w**

awal 19[kal]/13< Ar. evvel

8.1.2.10.3. **rr> r**

خوریيات ḫurıyat 43[kal]/15 < Ar. ḥürriyet

اشه ر şer 28[kal]/2< Ar. şerr

8.1.2.10.4. **ḳḳ>ḳ**

ۋاقاس waḳas 19[kal]/10< Ar. vaḳḳas

8.1.2.10.5. **ṭṭ> t**

قات ḳat 18[kal]/14< Ar. ḫaṭṭ

9. Rusça ve Batı Dilleri Kökenli Kelimelerin Türkçeleşmesi:

Rusça ve Batı dillerinden alıntı olan kelimelerde meydana gelen ses değişiklikleri şunlardır:

9.1. Ünlü Genişlemesi

9.1.1. i>e

چاينه‌كِ çaynek 35[kal]/4< Rus. çaynik

9.2. Ünlü İncelmesi

9.2.1. a>e

“دمكەبر” dekebir 46[kal]/14< Rus. dekabr

9.2.2. u>ü

“ايۏل” iyül 46[kal]/9 < Rus. iyul

9.3. Ünlü Kalınlaşması

9.3.1. i>u

ايۏن ıyun 46[kal]/8< Rus. iyun

9.4. Ünlü Yuvarlaklaşması

9.4.1. i>u

ıyun 46[kal]/8< Rus. iyun

9.5. Ünlü Türemesi

9.4.1. ı Türemesi

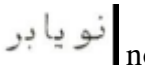
noyabır 46[kal]/13 < Rus. noyabr

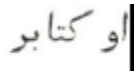
öktabır 46[kal]/12 < Rus.oktyabr

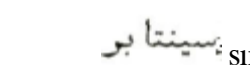
sıntabır 46[kal]/11 < Rus. sentyabr

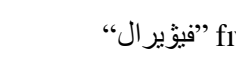
fıwıral 46[kal]/4 < Rus. fevral

9.5. Ünlü Daralması

9.5.1. e>ı

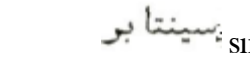
sıntabır 46[kal]/11 < Rus. sentyabr

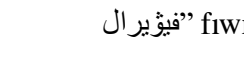
fıwıral 46[kal]/4 < Rus. fevral

9.6. y Düşmesi

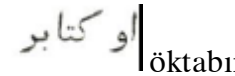
öktabır 46[kal]/12 < Rus.oktyabr

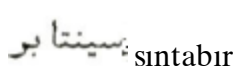
sıntabır 46[kal]/11 < Rus. sentyabr

9.7. Tekleşme

9.7.1. ll>l

miliyon 39[kal]/13< Rus. million

9.8. y Türemesi

miliyon39[kal]/13< Rus. million

10. Arabayev, Ḳırġız *Alipbe*'sindeki Rusça, Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerde geçen v sesi için "ۋ" karakterini kullanmıştır. Hem alıntı hem Türkçe kelimelerde geçen bu ses,

bugün standart yazı dilinde olmayan fakat konuşma dilinde rastlanan v sesidir.[832]Yazar tarafından bu ses, yarı ünlü bir ses olarak tarif edilmiştir.[833]

11. w sesiyle birlikte y sesi de eserde yarı ünlü olarak değerlendirilmiş ve ünsüzlerden ayrı bir şekilde gösterilmiştir.[834]

12. Kuzey Ağzından Kaynaklanan Fonetik Özellikler

İşenaalı Arabayev, Kırgız Türkçesinin kuzey ağzının Çüy alt ağzını konuşmaktadır.[835]Bazı örneklerde İ. Arabayev'in konuştuğu ağız olan Kuzey ağzının tesiri görülmektedir.

12.4. Kelime başında art damak k sesi sedalılaştırılarak art damak g sesi şeklinde telaffuz edilir.

قیسر عالدی ḳısırġaldı36[kal]/1, قاراغ-یی-یاق ḳaraġıyaḳ38[kal]/12

12.5. Alıntı kelimelerde p-> b- değişikliği görülür.

"بول"bul 40 [kal]/16< Far. pūl

13. Metinde ses ve şekil bakımında Kazak Türkçesine uygun olarak yazılmış bir kelimeler vardır.

"توۋرالی"tuwralı 55[kal]/26

"ساغان"saġan 41[kal]/5

---

832 Eserde kullanılan bu "ۋ" karakterinin karşılığı olarak bu çalışmada w işareti kullanılmıştır.

833 E. Arabayev, *Ḳırġız Alipbesi*, Taşkent 1924, s. 31.

834 E. Arabayev, *Ḳırġız Alipbesi*, Taşkent 1924, s. 31.

835 Kuzeydeki alt ağızlardan biri olan Çüy ağzı Çüy bölgesinde Solto, Sarıbağış gibi uruklar yaşamaktadırlar. Bu alt ağzın başlıca özellikleri aşağıdaki gibidir:

1. Fonetik açıdan sekiz kısa ünlü ve sekiz uzun ünlü; kelime başında dudaksıl sedalı b; yardımcı fillerin ele, ciber şekilleri esastır.
2. Morfolojik (gramatik) açıdan edebi dilden farklı değildir.
3. Söz varlığı bütün Kırgız ağızlarında yaşayan ve genel Kırgız Türkçesini oluşturan söz varlığıdır.Fakat bununla birlikte bu ağızda güney batı ağzından farklı olarak belen, baran, kereez gibi Moğolca kelimelerle yaşamaktadır.
4. Dudaksıl diftong w yoktur.
5. z-s sesleri birbirine karışır. (B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.79-80.)
6. Söz başında n sesinin düşmesi: ımduu~nımduu ''nemli'' ım~nım ''nem'', ık~ nık ''besleyici'' (Aygül Akmatova, *a.g.e.*, s. 30).

“بوغان”buġan 51[kal]/18

“ءآدس” ädis52[kal]/7

kazır 23[kal]/5

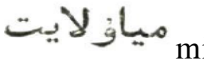 miyaulayt 36[kal]/8

Yukarıdaki kelimeler, İşenaalıArabayev’in Kazak Türkçesini uzun süre yazı dili olarak kullanmasının bir tesiri olarak görülebilir.

2.1.1.4. Eserin Şekil Bilgisi Özellikleri

1. **İsimlerde Çokluk**. Standart Kırgız yazı dilinde çokluk eki –lAr, -lOr; -dAr, -dOr; -tAr, -tOr ekiyle yapılır. Ünlüyle ve r, y tonlu ünsüzleriyle biten isimlere –lAr, -lOr; tonlu ünsüzle biten isimlere –dAr, -dOr; tonsuzla biten isimlere –tAr, -tOr şekilleri eklenir.[836]

   Ḳırġız Alipbesi’nde kullanılan çokluk ekleri şunlardır: -lar, -ler,-lör, lor, -dar, -der, -dor, -dör, -tar. Çokluk ekleri damak uyumuna, dudak uyumuna ve ünsüz uyumuna uymaktadır. Yalnız birkaç kelimede çokluk ekinin ünsüz uyumuna uymadığı görülmektedir.

   cığaçdar 38[kal]/2, tabışmaḳdar 40[kal]/7

2. **İyelik Hali**.*Ḳırġız Alipbesi*’nde geçen iyelik ekleri şöyledir:

Şahıslar	Eserde Geçen İyelik Ekleri	Standart Yazı Dilindeki İyelik Ekleri[837]
1. teklik şahıs iyelik eki	-(I)m, -(U)m	-(I)m, (U)m

[836] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 274-278; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.160.
[837] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 280.

2. teklik şahıs iyelik eki	-(I)ñ, -(U)ñ	1. tip: -(I)ñ, -(U)ñ 2. tip: -(I)ñIz, -(U)ñUz
3. teklik şahıs iyelik eki	-I, -U, -sI, -sU	-I, -U, -sI, -sU
1. çokluk şahıs iyelik eki	-(I)bIz, -(U)bUz	-(I)bIz, -(U)bUz
2. çokluk şahıs iyelik eki	-ñar	1. tip: -(I)ñar, -(U)ñar -(ü)ñör 2. tip: -(I)ñIzdar, -(U)ñUzdar -(ü)ñüzdör
3. çokluk şahıs iyelik eki	-ları, -lörü–dörü	-I, -U, -sI, -sU, -lArI, -dArI, -tArI, -lOrU, -dOrU, -tOrU

Eserde geçen iyelik eklerinin hemen hepsinin SKYD ile örtüştüğü görülmektedir. Ancak iki hususta farklılık söz konusudur:

2.1. 2. teklik ve çokluk şahıs için SKYD'de iyelik eklerinin nezaket şekilleri de vardır. Fakat *Ḳırġız Alipbesi*'nde bu nezaket şekilleri bulunmamaktadır.

2.2. Yalnızca birkaç örnekte ekin dudak uyumunun dışında kaldığı görülmektedir. Bu durum, Müşterek Doğu Türkçesi yazı geleneğinin tesiri olarak görülebilir.

colınan 51[kal]/4, corığınan 43[kal]/15, özına55[kal]/24

3. **Belirtme Hali**. Standart Kırgız yazı dilinde yükleme hali eki çeşitlidir. Ünlüyle biten kelimelere damak ve dudak uyumuna göre –nı, -ni, -nu, -nü; ötümlü ünsüzle biten

kelimelere –dı, -di ,-du, -dü; ötümsüz ünsüzle biten kelimelere ise –tı, -ti, -tu, -tü ekleri gelir.[838] 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra belirtme hali eki –n'dir.

ḲırġızAlipbesi'nde yer alan belirtme hal ekleri şunlardır:

- dı, - di, -du, -dü, -ti, -tü, -nı, -nu, -nü, -n

Eserde geçen belirtme hal ekleri ses hususiyetleri bakımından standart Kırgız yazı diline uymaktadır. Ancak birkaç yerde belirtme hali eklerinin farklılık arz ettiği görülmektedir:

3.1. Üç örnekte belirtme eki ünsüz uyumunun dışında kalmıştır.

tülükdü 41[kal]/10, cumuşdu 41[kal]/11, ḳaşıḳdı 43[kal]/3

3.2.Bir örnekte ek, dudak uyumunun dışında kalmıştır.

ḳoyuñdı 40[kal]/4

4. **Yönelme Hali**. –GA, -GO; -A, -O ekleri getirilmek suretiyle yapılır. Tonluyla biten isimlere –ga, -ge, -go, -gö; tonsuzla biten isimlere –ka, -ke, -ko, -kö eklenir. Teklik şahıs iyelik eklerinden sonra bu ek, -a, -e, -o, -ö şeklinde kullanılır.III. teklik ve çokluk şahıs iyelik eki önce zamir n'sini daha sonra yönelme hali ekini alır. [839]

ḲırġızAlipbesi'nde yer alan yönelme hali ekleri şunlardır:

-ġa,-ge, -gö, -ġo, -ḳa,-ke, -a, -e, -ö

Sadece birkaç örnekte belirtme hali eki standart yazı dilindeki kullanıma uymaz.

4.1.Aşağıdaki örnekte yönelme hali eki ünsüz uyumunun dışında kalır.

atġa 22[kal]/13

[838] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 295-298; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.168.
[839] *Azırkı KırgızAdabiy Tili*, s. 293-295; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.171.

4.2.Bu örneklerde yönelme hali eki dudak uyumuna uymaz. Bu türden bir dudak uyumsuzluğu bugün konuşma dilinde de görülmektedir. Ancak yazı dilinde buna müsaade edilmez.[840]

Yazı dilinin kurallarının henüz net bir biçimde ortaya konmadığı bu dönemlerde konuşma dilindeki bir takım hususiyetler yazı diline aktarılmış olmalıdır.

oynoġa55/12,terüge49[kal]/9, tübüne 52[kal]/5, tōġa 49[kal]/10

5. **Bulunma Hali**. Standart Kırgız yazı dilinde bulunma hali –DA, -DO ekiyle ifade edilir. Tonluyla biten isimlere –dA, -dO; tonsuzla biten sözlere ise –tA, -tO ekleri eklenir.[841] Teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eki ile bulunma hali eki arasında zamir n'si bulunmaktadır.

Ḳırġız Alipbesi'nde yer alan bulunma hali ekleri şunlardır:

-da,-de, -do, -dö,-ta, -te , -tö

Eserde bulunan bulunma hali ekleri standart yazı dilinde olduğu gibi damak uyumu, dudak uyumu ve ünsüz uyumuna uymaktadır. Yalnız aşağıdaki örnekler istisna teşkil etmektedir çünkü bu kelimelerde bulunma hali eki ünsüz uyumunun dışında kalmıştır.

Beşde 43[kal]/5,caşda 42[kal]/2, ḫatda 43[kal]/12, ḳolotdo 15 [kal]/11

6. **Ayrılma Hali**.Ayrılma hali, -DAn, -DOn ekiyle yapılır. Tonluyla biten isimlere d'li; tonsuzla biten isimlere ise t'li şekiller eklenmektedir.[842]Üçüncü teklik ve çokluk şahıs iyelik eki ve zamir n'sinden sonra gelen ayrılma hali ekinin başında bulunan d ünsüzü asimilasyon sonucu n'ye döner ve ikiz ünsüzden birinin düşmesiyle ek –nan/-nen; -non/-nön şeklini alır.[843]

ḲırġızAlipbesi'nde yer alan ayrılma hali ekleri şunlardır:

-dan, -den, -don, -dön, -tan, -ten, -nan, -nen, -nön

[840]*Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 42.
[841]*Azırkı KırgızAdabiy Tili*, s. 298-299; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.172.
[842]*Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.299-302; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.173.
[843] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s. 174.

Aşağıdaki örnekler dışında, bütün ayrılma hal ekleri ve kullanımları standart Kırgız yazı dili ile örtüşmektedir.

6.1.Birkaç örnekte ayrılma hal eki ünsüz uyumunun dışında kalmıştır.

arġımaḳdan 40[kal]/16, itden 45[kal]/13, caşdan 41[kal]/4, taşdan 41[kal]/4

6.2.Bir örnekte ek, dudak uyumunun dışında kalmıştır. Bu tür kullanımlara daha önce açıklandığıüzere bugün sadece konuşma dilinde rastlanmaktadır.[844]

tōdan 40[kal]/12

7. **İlgi Hali**. Standart Kırgız yazı dilinde ilgi hali –nIn, -nUn; -dIn, -dUn; -tIn, -tUn ekiyle yapılmakla birlikte eksiz de kullanılır. Eski Türkçeden beri kullanıla gelen ñ sesi, Kırgız Türkçesinde bu ekin sonunda n sesine dönüşmüştür. Ünlüyle biten isimlere kalın incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna göre –nIn, -nUn; tonlu ünsüzle biten isimlere –dIn, -dUn; tonsuz ünsüzle biten isimlere –tIn, -tUn şekilleri eklenir.[845]

Ḳırġız Alipbesi'nde yer alan ilgi hali ekleri şunlardır:

-dın, -din, -dun, -nın, -nun, -nün, -tın, -tin

7.1.Standart yazı dilinden farklı olarak bir örnekte ilgi hali eki, ünsüz uyumunun dışında kalır.

azamatdın 40[kal]/16

8. **Eşitlik Hali**. SKYD'de eşitlik hali –çA, -çO ve –DAy, -DOy ekleri ile ile yapılır.[846]

Ḳırġız Alipbesi'nde yer alan eşitlik hali ekleri şunlardır:

-ça, -çö, -day, -dey –doy.

Bu ekler aşağıdaki fonksiyonlarda kullanılmıştır:

8.1.SKYD'de olduğu gibi[847] eşitlik eklerinden –ça/-çö eki yapım eki fonksiyonunda kullanılmıştır.

---

[844] *Azırkı KırgızAdabiy Tili*, s.42.

[845] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.290-293; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.166.

[846] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 343-344.

[847] *Kırgız Tilinin Sözdügü,* s.1013; İşenaalı Arabayev*, Ḳırġız Alipbesi,* Taşkent 1924, s.45.

-ça:rumça46[kal]/2, ḳırgızça47[kal]/10, burulça45[kal]/2

-çö: özünçö44[kal]/13

8.2.Eski Türkçedeki "teg" edatının ekleşmiş şekli olan –day/-dey/-döy eki ise çekim eki görevinde olup benzerlik ifade etmektedir.

-day: çıçḳanday40[kal]/4, abdıday41[kal]/18, cutumday 51[kal]/19

-dey:cetgidey 51[kal]/9, sendey 55[kal]/9, bizderdikindey 55[kal]/22

-doy: sabōdoy54[kal]/16

10. **Aitlik Eki**. Ünlülerden sonra genellikle g'li; tonlu ünsüzlerden sonra ise genellikle k'li; tonsuzlardan sonra k'li olarak gelir. Şu üç şekilde kullanılır:

10.1. Standart Kırgız Türkçesine ait gramer kitaplarında tek başına aitlik ekine yer verilmez. Bunun yerine ilgi hali eki ile kalıplaşmış olan –nIKI/-nUKU, -dIKI/-dUKU/, -tIKI/-tUKU şekilleri verilir.[848]
bizderdikindey 55[kal]/22

10.2. Ancak her ne kadar gramer kitaplarından yer verilmese de SKYD'de aitlik ekinin tek başına kullanıldığı yerler vardır. –ki eki, isimlere gelerek olarınsıfat veya zamir olmasını sağlar ayrıca içinde bulunma, bağlılık ve aitlik bildiren isimler yapar.[849]
başḳı 51[kal]/10, erteñki 54[kal]/5, bügünkü 54[kal]/6, sırtḳı 41[kal]/10

10.3. Ek, bulunma hali ekinden sonra da gelir.

baştaġı51[kal]/13, celedeki 56[kal]/2, denedegi 34[kal]/1, içindegi 41[kal]/11

Görüldüğü gibi ekin, celedeki (56[kal]/2), erteñki(54[kal]/5) örneklerinde ünsüz uyumu yoktur. Burada aitlik eklerinin –gi yerine –ki olarak yazılması bir dizgi

[848] bk. *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 282; *Kırgız Tilinin Gramatikası Morfologiya*, editör S. Kudaybergenov, Kırgız Okuupedmambas, Bişkek 1963, s.63-65.
[849] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.112.

hatası olarak da düşünülebilir. Zira diğer benzer örneklerde ünsüz uyumsuzluğu söz konusu değildir.

11. **Soru Ekleri**. Standart Kırgız yazı dilinde soru eki ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra –bI, -bU; tonsuz ünsüzlerden sonra –pI, -pU şeklindedir.[850]

Ḳırġız Alipbesi'nde yer alan soru eki şekilleri şunlardır:

-bı:50 ^{kal}/17

-pi:50 ^{kal}/13, 50 ^{kal}/8, 53 ^{kal}/18

11.1. Bir örnekte –bi soru ekinin Kırgız Türkçesinde hikaye çekiminde kullanılan *ele* şekli ile birleşmesinden doğan *bele* (-bi+ele) yapısı kullanılmıştır.
Ketpesbele53^{kal}/8

11.2. Yine –bi soru ekiyle Kırgız Türkçesinde rivayet çekimi için kullanılan *eken*şeklinin bir araya gelmesiyle oluşan *beken* yapısının kullanıldığıörneklerle de karşılaşılmıştır.
Taptımbeken 50^{kal}/10, 50^{kal}/14, 50^{kal}/15, 50^{kal}/20, 50^{kal}/21, 50^{kal}/9

12. **İsim Fiil Ekleri**. SKYD'de yer alan isim fiil ekleri şunlardır: -OO, -UU ve –ş.[851]

Ḳırġız Alipbesi'nde yer alan isim fiiller şunlardır:

-maḳ: tanışmaḳ 20^{kal}/12, alışmaḳ 20^{kal}/12, çalışmaḳ 20^{kal}/12

-ū: aytū40^{kal}/6, ḳılūdan 44^{kal}/3, bolūnun 47^{kal}/13, saḳtanū 48^{kal}/6

-ş: biliş 52^{kal}/7, ceñişi 54^{kal}/17

-ū̄: türū̄ 27^{kal}/11, içū̄ge 52^{kal}/3

ō̄: ögō̄ 30^{kal}/8, egō̄ 30^{kal}/4

[850] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.502.

[851] *Azırkı KırgızAdabiy Tili*, s. 458; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s. 147; 150.

SKYD'de fiil ismi –ş ekiyle yapılır. –mAk/-mOk eki genellikle kalıcı isim yapmak üzere kullanılır.[852]Ancak *Ḳırġız Alipbesi*'nde –mAk/-mOk eki fiil ismi yapmak üzere kullanılmıştır.

13. **Sıfat Fiil Ekleri**. *ḲırġızAlipbesi*'nde yer alan sıfat fiil ekleri şunlardır:

-ġan:alġan 49[kal]/11, caşaġan30[kal]/12

-gen:bilbegen 42[kal]/12, cetpegen 51[kal]/15

-ġon:bolġon 55[kal]/26,

-gön: körgön30[kal]/14, bölüñgön30[kal]/14

-ḳan:basḳan 48[kal]/10, caḳḳan 45[kal]/16

-ken:cetken 51[kal]/9, eregişken29[kal]/15

-ar:ayırar 44[kal]/4

-er:içer 43[kal]/4

-arlıḳ:tañḳalarlıḳ45[kal]/8, aytarlıḳ47[kal]/17

Eserde geçen sıfat fiil eklerinin ses özellikleri ve fonksiyonları SKYD ile örtüşmektedir. Yalnız -arlıḳ eki bugün yazı dilinde görülmez, ağızlarda kullanılır.

14. **Zarf Fiil Ekleri**. SKYD ve ḲırġızAlipbesi'nde yer alan zarf fiil ekleri şöyledir:

SKYD	*ḲırġızAlipbesi*
-A/-O, -y	-A/-O
-(I)p/-(U)p	-(I)p/-(U)p
-ArdA/-OrdO; -rdA/ -rdO	-arda
-A/-O, -y elekte	
-BAstAn, -BOstOn	-bastan
-çuday, -çüdöy	
-GAnçA/-GOnçO	-ġança
-GAndAy/- GOndOy	
-GAndA/- GOndO	-ġanda, -ḳanda,-köndö
-GAndAn/- GOndOn	-genden, -ġondon

[852] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s. 146;150.

-GAnI/- GOnU	
-GıçA/-GUçA	
-mAyInçA /-moyunça/ -möyünçö	

Bunlara ek olarak -A/-O, -y ve -(I)p/-(U)p eklerinin olumsuz şekillerinden olan –bay, -pay ekleri[853] de kullanılmıştır.

Eserde geçen zarf fiil ekleri hem ses ve şekil özellikleri hem de fonksiyonları itibariyle SKYD ile uyuşmaktadır.

15. **Kipler**.

14.2. Basit Kipler

14.2.1. Bildirme Kipleri

14.2.1.1. Geçmiş Zaman Kipleri

14.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman (AykınÖtkön Çak)

SKYD'de görülen geçmiş zaman –DI,-DU ekiyle kurulur. Fiil tonlu ses ile bitmişse –dı, -di,-du, -dü; tonsuz ses ile bitmişse –tı, -ti, -tu, -tü gelir.[854]Ekin *Ḳırġızalipbesi*'ndeki kullanımı SKYD'de olduğu gibidir. Fakat aşağıdaki örnekler, ünsüz uyumunun dışında kalmış olmaları dolayısıyla SKYD ile örtüşmemektedir.

aytdım41/19,cetdi44/4

çıḳdı43/1, ketişdi 52/13

ketdi 29/13 öçdü27/13,

talaşdıḳ 43/4, tüşdü 40/12

[853] İ. Abduvaliyev, T. Sadıkov, *Azırkı Kırgız Tilinin Morfologiyası*, Bişkek 1997, s.233-234.
[854] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 437.

Görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi –BA/-BO olumsuzluk eki ile yapılır. Eserde, görülen geçmiş zamanın olumsuzuna iki örnekte rastlanır:

cetpedim 40 [kal]/11, cetpedi 52[kal]/4

14.2.1.1.2. Görülen Uzak Geçmiş Zaman (Calpı Aykın Ötkön Çak)[855]

Belli bir müdet önce sona ermiş eylemleri anlatmak üzere kullanılan bu zaman, -GAn/-GOn ekiyle kurulur.[856]Bu zaman,ikisi aynı olan üç örnekte kullanılmıştır.

bergen41[kal]/15

cazġan 43[kal]/12

Görülen Uzak Geçmiş Zamanın olumsuz şekli iki şekilde yapılır. Bunlardan birinde –GAn/-GOn geçmiş zaman ekinden sonra *cok* veya *emes* kelimeleri getirilir.[857] Eserde bunun birkaç örneği mevcuttur.

sındıra-alışķancoķ54[kal]/13

taralġan emes 54[kal]/22

14.2.1.1.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman (KapıskıÖtkön Çak)

SKYD'de –(I)ptIr, -(U)ptUr ekiyle kurulan bu zaman,olayın anlatıcının başından geçtiğini ancak kişinin bunu unuttuğunu ve konuşma esnasında hatırladığını ve yahut da olayın başka şahıslardan öğrenildiğini gösterir.[858] Eserde öğrenilen geçmiş zaman sadece 3. teklik şahısta kullanılmıştır.

---

[855] Bu zaman, Türkiye Türkçesi'nde farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Bu çalışmada Görülen Uzak Geçmiş Zaman ismi tercih edilmiştir.

[856] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 438.

[857] *Azırkı KırgızAdabiy Tili*, s. 439; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.211.

[858] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 440.

aytıptır 54[kal]/10, aytışıptır 47[kal]/17

arazdaşa beriptir 54[kal]/11, maḳuldaptır 48[kal]/2

utupalıptır50[kal]/24, ḳarmapalıptır54[kal]/2

çıġışıptır 49[kal]/10, körüptür 48[kal]/3

14.2.1.2. Şimdiki Zaman Kipleri

14.2.1.2.1. Birleşik Şimdiki Zaman (Tataal Uçur Çak)

SKYD'de birleşik şimdiki zaman adı verilen bu kip, *cat-, cür-, otur-, tur-* yardımcı fiilleryile yapılır. Bu yapıda asıl fiile –(I)p/-(U)p; -A/-O;-y zarf fiil eki getirilir.-A/-O kip ekiyle şahıs ekini, asıl fiilden sonra gelen *cat-, cür-, otur-, tur-* yardımcı fiillerinden biri taşır: fiil+zarf fiil eki+ yardımcı fiil+kipeki+şahıs eki.[859]

Ḳırġız Alipbesi'nde yer alan örneklerde birleşik şimdiki zaman cat- ve cür- yardımcı fiilleri ile kurulmuştur.

kele catam 51[kal]/6
atbaylapcatat 43[kal]/13
basılıpcatat 43[kal]/14
üyrönüp cüröbüz 41[kal]/12
alıp cüröt 53[kal]/7
birigip cürsöñör 54[kal]/17

14.2.1.2.2. Basit Şimdiki Zaman (Cönököy Uçur Çak)

[859] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili,* s. 431-433; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.218.

SKYD'de basit şimdiki zaman fiile A-/-O; -y ekleri eklenmek suretiyle kurulur. Ünsüz ile biten fiillere damak ve dudak uyumuna bağlı olarak-a-/-e-, -o-/-ö-; ünlü ile biten fiillereyse –y- eklenir. Ünlü ile biten fiiller söz konusu eki alınca araya y yardımcı ünlüsü girer. [860]

Bu kip, cümledeki bağlama göre şimdiki zamanı veya geniş zamanı göstermektedir.

Ḳırġız Alipbesi'nde yer alan örneklerde şimdiki zamanı ve geniş zamanı ifade etmektedir. Kırgız Türkçesine ait gramerlerde bu kipin iki fonksiyonu tek bir başlık altında verilmektedir.[861]

baġaalat 45^{kal}/9, cüröalbayt 45^{kal}/10

bilealbayt 45^{kal}/12, kire albayt 45^{kal}/14

baġaalat 45^{kal}/9, baha beret 44^{kal}/13

bilbeyt 30^{kal}/12, alıp cüröt 53^{kal}/7, küyöt 50^{kal}/1

süylöyt 36^{kal}/5, tartasıñ 52^{kal}/12, kelesiñ 51^{kal}/4,

üröt 36^{kal}/7, ot küyöt 50^{kal}/2, ḳoşulat 30^{kal}/13

casalat 44^{kal}/7, ḫayrattū bolot 43^{kal}/17, sabōdoy bolosuñar 54^{kal}/17

SKYD'de I. teklik şahıs eki kısaltılmış şekilde de kullanılabilir. *Ḳırġız Alipbesi*'nde de bu şekilde kullanılmıştır.

caza bilem (28kal/17) < caza bile-min

Basit şimdiki zamanın olumsuzu –BA/-BO olumsuzluk ekiyle yapılır.

bilbeyt 49^{kal}/2, caḳın bilbeyt 49^{kal}/4, adam bolboyt 29^{kal}/14, cutabayt 44^{kal}/2, canbaybı 50^{kal}/17, cüröalbayt 45^{kal}/10, önböyt47^{kal}/19

[860] *Azırkı KırgızAdabiy Tili*, s. 428-431; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e*, s.225.
[861] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 428; *Kırgız Tilinin Gramatikası Morfologiya*, s.187.

Örneklerden anlaşıldığı üzere *ḲırġızAlipbesi*'nde basit şimdiki zaman çekimi SKYD'den farklı değildir.

14.2.1.3. Gelecek Zaman Kipleri

14.2.1.3.1. Aykın Keler Çak (Kesin Gelecek Zaman)

SKYD'de kesin gelecek zaman, basit şimdiki zaman gibi çekimlenir ve fiile A-/-O; -y ekleri eklenmek suretiyle kurulur. Ünsüz ile biten fiillere damak ve dudak uyumuna bağlı olarak-a-/-e-, -o-/-ö-; ünlü ile biten fiillereyse –y- eklenir. Ünlü ile biten fiiller söz konusu eki alınca araya y yardımcı ünlüsü girer. [862] Eylemin gelecekte kesin bir şekilde yapılacağını gösterir.[863]

barasıñ 40[kal]/5

baramın 55[kal]/2

bolom 47 [kal]/16

tartamın 55[kal]/13

tayarlaymın 55[kal]/13

14.2.1.3.2. Belirsiz Gelecek Zaman (Arsar Keler Çak)

SKYD'de gelecekte gerçekleşip gerçekleşmeyeceği veya ne zaman gerçekleşeği henüz belli olmayan eylemleri ifade etmek üzere kullanılır. –Ar/-Or, -r ekleriyle kurulur.[864]

alarsıñ 48 [kal]/19,

ayrılarsıñ 44[kal]/6

mılcıñ bolorsuñ 41[kal]/3

balaġa ḳalarsıñ 48[kal]/21

[862] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 28-431; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.225.
[863] *Kırgız Tilinin Gramatikası Morfologiya*, s.189.
[864] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 434-435.

Kipin olumsuz şekli ise –BAs/-BOs eki ile yapılır. Olumsuz şekliden iki farklı fonksiyonu vardır. Tonlu sesle biten fiillere bAs-/-bOs, tonsuz ile biten fiillere –pAs/-pOs şeklinde gelir.

tabılbas 41[kal]/5, urunbas 53[kal]/9, baspas 40[kal]/10

celbes 40[kal]/10, cazbas 40[kal]/10, çığıp ketpes bele 53[kal]/8

Belirsiz gelecek zamanın olumsuz şekli bazı durumlarda, belirsiz bir geleceği değil aksine bir varlığa ilişkin gelecekte kaçınılmaz olan bir eylemi ifade eder.[865]

kembolbos 29[kal]/15, curt tolbos 29[kal]/16,

emgeksizbolbos 41[kal]/1, ḳonbos 41[kal]/1

börtörsüñ 40[kal]/15, içersiñ 30[kal]/13, süybös 30[kal]/11

Her iki gelecek zaman kipinin *ḲırġızAlipbesi*'nde SKYD'deki şekil ve fonksiyonuna uygun bir şekilde kullanıldığı ve herhangi farklılığın olmadığı görülmektedir.

14.2.2. Tasarlama Kipleri

14.2.2.1. Şart Kipi (Şarttuu Iñgay)

Şart kipi, *ḲırġızAlipbesi*'nde SKYD'de olduğu gibi damak ve dudak uyumuna uygun olarak –sA/-sO ekleriyle kurulmuştur.

alaalsaḳ 56[kal]/11, baġaalsaḳ 56[kal]/13,

atḳara-alsaḳ 56[kal]/14, arañardıaçsañar 54[kal]/16

asınsam 56[kal]/9, körsök 47[kal]/20

caḳşıbolsoñ 41[kal]/2, dosbolsoñ 48[kal]/18

cortsoñ 40[kal]/15, çapsa 40[kal]/16

[865] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 453.

çıḳsañ 44[kal]/6, çoñoysom 56[kal]/5

tiyipketseñ 49[kal]/7, küysö 50[kal]/16, saysañ 45[kal]/11

Şart kipinin olumsuz şekli SKYD'de –BA/-BO ile kurulur. Metinde şart kipinin olumsuzluğu tek bir örnekte görülmektedir.

turbasa 31[kal]/13

14.2.2.2. Emir Kipi

	SKYD	*ḲırġızAlipbesi*
1.teklik şahıs	-yIn/-yUn;-AyIn/-OyUn	-ayın, -yun
2.teklik şahıs	-GIn/-GUn nezaket çekimi: -(I)ñIz/-(U)ñUz	
3.teklik şahıs	-sIn/-sUn	-sin, -sun
1.çokluk şahıs	-ylI/-ylU; -AlI(k), -OlU(k)	-alı, -eli, -olu, -ylu
2.çokluk şahıs	-GIlA/-GUlO nezaket çekimi: -(I)ñIzdAr/-(u)ñuzdar/ -(ü)ñüzdör	-ġıla,ġılaçı, -ġula -ñer
3.çokluk şahıs	-(ş*)-sIn/-sUn	

canbaġayın 53[kal]/11, berçi55[kal]/8,cardı catpa 21[kal]/12

caşıḳbolbosun17[kal]/15, cesin 51[kal]/14

ḳılġıla44[kal]/6, sındırġıla 54[kal]/12,

sındırġılaçı 54[kal]/14, ḳarapturalı47[kal]/19, bololu 47[kal]/20,

ḳoyo bereli 55[kal]/22,oynoylu55[kal]/11

* Çokluk ifadesi işteşlik eki –ş- ile sağlanır, *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 443

oynoyun 41[kal]/15, turġula54[kal]/10, ķılġıla44[kal]/6

Emir kipinin olumsuz şekli –BA/-BO olumsuzluk ekiyle yapılır. Metinde bunun için iki örnek mevcuttur.

cardıcatpa 21[kal]/12, taştapketpeñer 48[kal]/15

14.2.2.2.1. *ĶırġızAlipbesi*'nde SKYD'den farklı olarak 2. çokluk şahıs emir eki olarak –ñer ekinin olumsuz şekli kullanılmıştır:

taştapketpeñer 48[kal]/15

14.2.2.2.2. SKYD'den farklı olarak nezaket çekimleri kullanılmamıştır.

14.2.2.2.3. SKYD'de emir ifadesi için kullanılan yüklemin sonuna getirilen –çI/-çU eki, yükleme bir rica, bir istek anlamı katar.[866] *ĶırġızAlipbesi*'nde iki örnekte bu ek kullanılmıştır.

sındırġılaçı 54[kal]/14, sayrap berçi

14.2.2.3. Yeterlilik Kipi

SKYD'de –A/-O;-y zarf fiilinin eklendiği esas fiilden sonra al- yardımcı fiili getirilmek suretiyle kurulur.

bağaalat 45[kal]/9, cüröalbayt 45[kal]/10, bağaalat 45[kal]/9

Olumsuz şekli için yardımcı fiile –ba olumsuzluk eki getirilir.

bilealbayt 45[kal]/12, kire albayt 45[kal]/14

[866] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 417.

14.2.2.4. Gereklilik Kipi

Gereklilik kipi SKYD'de *kerek* ve *tiyiş* kelimeleri ile ifade edilir. *Ḳırġız Alipbesi*'nde aşağıdaki şekilleri yer alır:

14.2.2.4.1. –(Iş)/-(U)ş fiilden isim yapım eki almış fiilden sonra iyelik eki getirilir. Bundan sonra da *kerek* kelimesi yer alır.[867] Bu yapıya eserde bir örnek vardır.

biliş kerek52[kal]/7

14.2.2.4.2. –Ō/–Ū fiilden isim yapım eki almış fiilden sonra iyelik eki getirilir. Bundan sonra da *kerek* kelimesi yer alır.[868] Bu yapıya eserde bir örnek vardır.

aytūkerek 40[kal]/6

14.3.Birleşik Kipler

14.3.1.Adet Edilen Geçmiş Zamanın Hikayesi

Adet edilen geçmiş zamanın hikayesi *ele* ile yapılır. *ele*, geçmiş zaman ekini almış olan asıl fiilden sonra gelir. Şahıs eklerini ele yardımcı fiili taşır.[869]

Ḳırġız Alipbesi'ndeki örneklerde 3. Teklik şahısla çekimlenmiş örnekler bulunmaktadır. Arabayev, *ele* yapısını kimi zaman asıl fiilden bir kısa çizgi ile ayırarak göstermiştir.

bolçu ele 46[kal]/21, oḳuçu-ele 54[kal]/22
soḳçu-ele 47[kal]/8, tolçu ele 46[kal]/20

[867] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.514; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.250.
[868] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.514; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.251.
[869] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 441; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.260.

14.3.2.Birleşik Şimdiki Zamanın Hikayesi

SKYD'de birleşik zaman hikaye çekiminde, asıl fiile –*(I)p/-(U)p* veya –*A* zarf fiil eki getirilir. *tur-, cat-, otur-cüt*-yardımcı fiillerinden biriyle şimdiki zaman ifadesi sağlanır. Bu yardımcı fiil,-*GAn* veya –*DI* geçmiş zaman eki ve *ele*, *bolçu* veya *boldu* yardımcı fiili ile çekime girerek şimdiki zamanın hikayesini oluşturur.[870]

kele cattı 51[kal]/17

talaşıp catışdı52[kal]/17

kelecattı ele 53[kal]/2

14.3.3.Belirsiz Gelecek Zamanın Hikayesi

SKYD'de, belirsiz gelecek zaman bazen *ele*, *eken*, *emes* gibi yardımcı yapılar alır ve esas fiile türlü zamansal anlamlar katar.

Bu zamansal anlamlardan biri, eyleminhenüz gerçekleşmemişveyaancak belli bir şarta bağlı olarak gelecekte gerçekleşecek olmasıdır.

*ḲırġızAlipbesi'*ndeki iki örnekte de bu anlam söz konusudur.

bolor elem 41[kal]/18

çığıpketpes bele 53[kal]/8

çığıpketpes bele (53/8) örneğinde, zamanın olumsuz soru şekli yapılmıştır. –pes belirsiz gelecek zamanın olumsuzluk ekidir. *bele*, *-bi* soru ekinin *ele* yapısı ile kaynaşmış şeklidir: bele<bi-ele[871]

14.3.4. Görülen Uzak Geçmiş Zamanın Rivayeti

[870] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.262.

[871] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 502-503.

SKYD'de esas fiile –GAn/-GOn ekinden sonra eken yapısı ile şahıs eki getirmek suretiyle kurulur.

Ḳırġızalipbesi'ndeiki örneği görülmektedir.

turġan eken 51^{kal}/11

ḳalġan eken 51^{kal}/20

14.3.5. İstek Kipinin Hikayesi

SKYD'de –mAk(çI)/-mOk(çU) eki ile yapılan istek kipinin hikaye çekiminde *ele* veya *boldu* yardımcı yapılar olarak kullanılır. Bu çekimle bir durumun, bir hareketin şu anda veya geçmişte bir niyet hatta zorunluluk haline geldiği ifade edilir.[872]

Ḳırġız Alipbesi'nde bu kip, geçmişte bir eylemin yapılmasına karar verildiğini ifade etmektedir.

uçurup oynomoḳçu boluştu 55^{kal}/19

16. İsimlerde Bildirme

İsimler, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geşmiş zaman ve şart kipiyle çekilir.

16.1. Şimdiki Zaman (Uçur Çak)

Kırgız Türkçesinde ismin şimdiki zaman çekiminde ek fiil düşer. İsim, zamir kökenli şahısekleriyle çekilir.

İsmin şimdiki zaman çekiminde olumsuzluk *emes*kelimesiyle yapılır, *emes* isimden sonra gelir.

[872] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.268-269.

beker emesmin 55[kal]/12

Olumsuz soru çekiminde emes'ten sonra -BI soru eki gelir.

bürkütçülör emespi 50[kal]/8

ķapķançılar emespi50[kal]/13

16.2. Görülen Geçmiş Zaman (AykınÖtkön Çak)

Görülen geçmiş zaman çekiminde *ele* yapısı kullanılır.

bar ele 41[kal]/14, 55[kal]/20
künısık ele 51[kal]/2
cazdınkünü ele 54[kal]/21

16.3. Adet Edilen Geçmiş Zaman (Adat ÖtkönÇak)

Fiile, -çU eki getirilmek suretiyle kurulan bu zaman, geçmişte uzun bir müddet devam ettirildiğini, alışkanlık haline getirildiğini ifade etmek için kullanılır.[873] İsimlerin adet edilen geçmiş zaman çekiminde *bolçu* yapısı kullanılır.

ĶırġızAlipbesi'nde adet edilen geçmiş zamanı gösteren bir örnek mevcuttur.

calķōbolçu 55[kal]/1

16.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman (KapıskıÖtkön Çak)

Öğrenilen geçmiş zaman çekiminde *eken* yapısı kullanılır.[874]

cırtūeken51/17

16.5. Şart Kipi

Kırgız Türkçesinde ismin şartı *bolso* kelimesiyle yapılır. Bu çekimde bol- fiili, -so şart ekiyle kalıplaşmıştır.[875]

[873] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 440.
[874] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.181.

cakşı bolsoñ 41[kal]/2

ķalcıñ bolsoñ 41[kal]/3

dos bolsoñ 48[kal]/18

17. Edatlar

Ķırġız Alipbesi'nde tespit edilmiş olan edatlar şunlardır:

dep: oynoyundep bardım 41[kal]/15
menen:abdı menen oynoyun dep bardım 41[kal]/15
barġan sayın: barġan sayın sūsu ceñil boloberdi 51[kal]/18
sıyaķtū: bizder sıyaķtū55[kal]/21

başķa: maldan başķa 36[kal]/9

kiyin:cübösü bolboġondon kiyin 47[kal]/18
körö: andan körö 47[kal]/19
murun:kimibiz murun körsök 47[kal]/20
ġana: cutumday-ġana 51[kal]/19
üçün: sözdörüçün 43[kal]/10
soñ: taş tolġonsoñ 52[kal]/5
ele:künügö-ele 53[kal]/12
dağı: bul dağı bizder sıyaķtū 55[kal]/21

coķ: coķ, soķur aķmaķ emes 53[kal]/6

Bu edatlar hem ses ve şekil itibariyle hem de anlam ve kullanım itibariyle SKYD'de yer alan edatlar aynıdır.

'da'edatı SKYD'de tek şekillidir. Başka bir şekli yoktur. Ancak ĶırġızAlipbesi'nde ta şeklinde kendinden önceki kelimeye bağlı olarak sedasız ünsüzle yazılmış bir şekli mevcuttur.

ta: mukaş ta bizdermenenoķuçu-ele 54[kal]/22

[875] Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.187.

18. Bağlarçlar

Ḳırġız Alipbesi'nde tespit edilmiş olan bağlaçlar şunlardır:

cana:bir ecem cana bir ḳarındaşım 41[kal]/9

menen:soḳur ḳız menen cetim ḳız 49[kal]/9

da: murun körüptür da cıl başı bolup alıptır48[kal]/4

birok:bir-oḳ muḳaş abdan calḳō bolçu 54[kal]/22

bolboso: bolboso anı ḳarañġıda birō soġup çıġıp ketpes bele 53[kal]/7

Bu bağlaçlar SKYD'de kullanılan bağlaçlar ile örtüşmektedir. 'men', Kazak Türkçesinde kullanılır. SKYD'de bu bağlaç 'menen' şeklindedir. *Ḳırġız Alipbesi*'nde 'men' de kullanılmıştır.

men (esmen aḳıl 42[kal]/16) edatı Kazak Türkçesinde kullanılır.[876]

2.1.1.5. Eserin Söz Varlığı

1924 yılında Kırgız Türkçesi, Kara Kırgız Özerk Bölgesinin resmi yazı dili hali gelmiştir. Kırgız yazı dili için kuzey ağzı seçilmiştir. Bu ağzın seçilmesinde çeşitli sebepler rol oynamıştır. Kuzey ağzı, güney ağzına nazaran başka dillerin ve diğer Türk lehçelerinin etkisinden güneye nazaran daha uzak olmuştur. O dönem Kırgızistan topraklarında yeni oluşturulan idarî yapıda merkez, kuzey ağzının konuşulduğu Bişkek olmuştur. İlk Kırgız aydınları, dönemin tanınmış halk ozanları ve destan icracıları kuzeydendir. Örneğin İşenaalı Arabayev Pişepk'te, Kasım Tınıstanov Çolpon Ata'da, Moldo Kılıç Koçkor'da doğmuştur.Sözlü folklor ürünlerinin kuzeyde daha gelişmiş olması, yazı diline kaynaklık eden folklor ürünlerinin daha çok kuzeyden derlenmiş olması gibi faktörlerle bugünkü standart yazı dilinin temelini kuzey ağzı oluşturmaktadır.[877]

[876] Ferhat Tamir, *a.g.e.*, s. 473.
[877] Gulcamal Bakinova, *a.g.m.*, s.96.

Türkistan'ın Rusya kaynaklı olarak Batı kültürünün etkisine girmesiyle yüzyıllardır Türkçeyi etkileyen Arapça ve Farsça, Türkçe üzerindeki tesirini kaybetmiştir. Bu zamana kadar Kırgız Türkçesine giren Arapça ve Farsça kelimelerden Kırgızların ortak olarak kullanılmış olanları yazı dilinde de kullanılmaya devam etmiştir. Bunlar Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine uyarlanmış, 1924'ten itibaren telaffuz edildikleri şekilde yazılmış ve bugüne kadar da böyle gelmiştir. 19. yüzyıldan itibaren Kırgız Türkçesine Rusça ve Rusça üzerinden Batı dilleri menşeli kelimeler girmeye başlamıştır.

Ḳırġız Alipbesi'nde yaklaşık 1660 kelime bulunmaktadır. Bunların içinde Türkçe kelimelerin oranı yaklaşık olarak % 84'tür. Farsça söz varlığı oranı % 6 ve Arapça söz varlığı oranı % 8.6'dır. Rusça'nın oranı ise sadece % 1'dir. Dıykanov'a göre Arapça ve Farsça sözcüklerin hemen hepsi hem ses hem anlam bakımından değişmişken Rusça kelimeler her iki açıdan aynı kalmıştır. 1924 sonrasında çağdaş Kırgız yazı diline ait ilk eser olan *Ḳırġız Alipbesi*'ndeki söz varlığına bakıldığında, Türkçe kelimelerin yerel versiyonlarının seçilmeye gayret edildiği görülür. Rusça kelimeler Kırgız Türkçesinin ses yapısına uyarlanmıştır. Arapça ve Farsça kelimeler telaffuz edildiği gibi yazılmaya çalışılmıştır.

Ḳırġız Alipbesi'nde yaklaşık 1360 adet Türkçe kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin büyük bir kısmı SKYD'de yaşamaktadır. SKYD'de yer almayan kelimeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Ḳırġız Alipbesi'de Olan Ancak SKYD'de Olmayan Kelimeler	Metinde Geçtiği Yerler
alġa-	43 kal/7
alġıy	31 kal/11, 31 kal/12
apır	24 kal/7
aran	13 kal/7
ardaş	9 kal/9
arġay	38 kal/5
arımçı	21 kal/5

arıñ	25 [kal]/15
bacalū	17 [kal]/9
buwa	19 [kal]/5
cañġırt-	25 [kal]/10
canıḳ	41 [kal]/2
caşıġıç	22 [kal]/11
caşırmaḳ	33 [kal]/2
cekil	51 [kal]/16
celeñ	28 [kal]/8
cırımçı	21 [kal]/11, 21 [kal]/7
ciñ	25 [kal]/10
ciygi	30 [kal]/9
cübö	47 [kal]/17, 47 [kal]/18
çaçaḳ	18 [kal]/5
çalġır	22 [kal]/4
çeçe	32 [kal]/2
çiñ	25 [kal]/10
çiter	38 [kal]/11
çoḳo	18 [kal]/7
deñ	25 [kal]/10
doñ	27 [kal]/6
dögdür	39 [kal]/4
döñö	27 [kal]/8
elebes	28 [kal]/15
erege	34 [kal]/12
ḳabatal	15 [kal]/4
ḳalġaḳ	42 [kal]/4
ḳawa	19 [kal]/12, 19 [kal]/8, 19 [kal]/9

kelçek	29 kal/8
ḳoçḳaç	45 kal/17
ḳopol	24 kal/10, 24 kal/12
kögün	30 kal/9
kömeygö	45 kal/11
köngo̅l	35 kal/5
ḳumarda-	56 kal/6
ḳurçaḳ	33 kal/7
ḳuruç	18 kal/12
ḳūştar	16 kal/12
ormoḳ	20 kal/8
serki	39 kal/3
sınıḳsız	23 kal/14
süzgü	52 kal/9
şamır	20 kal/10
taba	15 kal/5, 15 kal/6
talār	11 kal/7
tapal	24 kal/10
tarıḳ-	53 kal/13, 22 kal/10
tegi	30 kal/7
topur	24 kal/3
tömpök	52 kal/17
uçḳuç	18 kal/3

Ḳırġız Alipbesi'nde yer alan bu kelimelerden bir bölümü, bugün yazı dilindeki standart şekilleriyle karşılaştırıldığında küçük ses değişikliklerine uğradığı görülmektedir. Yazı dilinin kurulma aşamasında olduğu ve standart bir imlanın söz konusu olmadığı o dönem

için bahsi geçen farklılıklar tabii sayılmalıdır. Bahsi geçen kelimeler SKYD ile karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Ḳırġız Alipbesi'de Geçen Kelimeler	SKYD'de Yer Alan Şekilleri	Metinde Geçtiği Yerler
ad	at	7 kal/5, 7 kal/6
arāk	arırāḳ	21 kal/10
arāḳ	arırāk	21 kal/10
aşığıç	aşıgış	22 kal/11
azıraḳ	azırāḳ	55 kal/8
babılġan	babırgan	37 kal/2
barı	bārı	21 kal/10, 21 kal/9, 40 kal/9, 47 kal/15, 48 kal/2, 51 kal/14, 42 kal/11, 47 kal/19, 48kal/3
batır	bātır	44 kal/16
beşment	beşmant	32 kal/7
bılamıḳ	bulamıḳ	33 kal/11
bulkak	bulġaḳ	35 kal/5
buwaḳ	bubaḳ	19 kal/6, 19 kal/7
büldürkün	büldürkön	38/15
cazġançaḳ	cazgançāḳ	44/5
cıltırḳan	cıltırġan	38 kal/10
cırtū	cırtıḳ	51 kal/17
ciydeḫan	ciydeḳan	43 kal/17
curut	curt	34 kal/5
çabılakey	çabalakey	37 kal/3
çıyırçın	çıyırçık	37 kal/2

çuwa-	çuba-	19 kal/2
çuwal-	çubal-	19 kal/11, 19 kal/3
dayra	darıya	26kal/11
döbö	döbö	39/5
dünüyö	düynö	55 kal/13
erinçek	erinçēk	29/15
iydiş	idiş	35 kal/1
ķaraġıyaķ	ķara ķıyaķ	38 kal/12
ķardıġaç	ķarlıgaç	37 kal/3
ķaşa	kaşaa	25 kal/13
ķısırġaldı	ķısır ķaldı	36 kal/1
kögön	kögön	37 kal/15
köykö	küykö	52 kal/18
ķulaķtu	ķulaķtū	16 kal/13
ķuwa	ķuba	19 kal/10, 19 kal/4
mıyaula-	mıyolo-	36 kal/8
ondo	anda	13 kal/2
ondo	anda	13 kal/2
ondon	andan	13/3
ondon	andan	13 kal/3
opay	ōpay	33 kal/6
ökō	ekō	52 kal/12, 52 kal/16, 41 kal/11, 52 kal/17
ökō̈	ekō̈	52 kal/12, 52 kal/16, 41 kal/11, 52 kal/17
ökö	ekö	52/19
saġızķan	saġızġan	23 kal/11
şuñķar	şumkar	37 kal/5

ta	da	54 [kal]/22
ta	da	54/22
tala	talā	24 [kal]/13
tayarla-	dayarda	55 [kal]/13
teñiz	deñiz	39 [kal]/7
tiyiştü	tiyiştǖ	47 [kal]/17
töpü	topu	32 [kal]/8
tunġaḳ	tuñġaḳ	22/11
tuwar	tubar	19 [kal]/8
uluḳ	ulū	41 [kal]/2
urġaçı	urgaaçı	45 [kal]/1
urġaçı	urgāçı	45 [kal]/1
urġaçı	urġāçı	45 [kal]/1
uşunet-	uşint-	50 [kal]/22

Aşağıdaki tablodaʻ*Ḳırġız Alipbesi*'de verilen kadın ve erkek adları yer almaktadır. Bu isimler, 20. yüzyılın başında Kırgızlar arasında yaygın olan kadın ve erkek adlarından olmalıdır. Görüldüğü gibi Arapça isimler Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine uyarlanmıştır, Camıyla (< Ar. Cemīle), Abdı (< Ar. ʻabd), batıma (< Ar. Fāṭıma) vb.

Ḳırġız Alipbesi	Metinde Geçtiği Yerler
abdı	41 [kal]/14, 41 [kal]/15, 41 [kal]/16, 41 [kal]/18, 41 [kal]/21, 41 [kal]/14
abdıkerim	44 [kal]/18
abdılda	44 [kal]/18
aḳılay	45 [kal]/3

almaḫan	43/17ğ
Ayşa	45 kal/1
Balbaḳ	15 kal/8, 44 kal/16
balbay	44 kal/15
batıma	45 kal/1
baytik	44 kal/15
bek	44 kal/16
calayır bay	40 kal/3
camıyla	45 kal/2
cantay	44 kal/16
caraş	44 kal/17
ısḳaḳ	44 kal/17
ısmayıl	44 kal/17
ḳalıça	45 kal/1
ḳaraç	44 kal/15 18 kal/15
marya	26 kal/11
muḳaş	54 kal/20, 54 kal/22, 54 kal/22, 55 kal/1, 55 kal/10, 55 kal/14, 55 kal/15, 55 kal/3, 55 kal/5, 55 kal/7, 55 kal/2, 55 kal/5
raḳıya	45 kal/1
suwan	19 kal/11, 19 kal/6, 19 kal/7

taḳırbay	40 [kal]/3
toḳo	14 [kal]/10, 14 [kal]/5, 44 [kal]/17
üsön	44 [kal]/18
waḳas	19 [kal]/10, 19 [kal]/10

Ḳırġız Alipbesi'nde yer alan ve Kazak Türkçesinin ses özelliklerine uygun olarak yazılan kelimelerin hemen hepsi SKYD'de de yaşamaktadır:

SKYD	*Ḳırġız Alipbesi*	Metinde Geçtiği Yerler
saġa	saġan	41 [kal]/5
buġa	buġan	51 [kal]/18
coruḳ	corıḳ	43 [kal]/15
ḳoḳuyla-	ḳoḳıyla-	42 [kal]/9
tūralı	tuwralı	55 [kal]/26

Ḳırġız Alipbesi'nde geçen Türkçe birleşik isimler aşağıdaki gibidir. Çoğunluğu bitki, insan, hayvan adları ve çocuk oyunu adlarından oluşan bu birleşik isimlerin büyük bir kısmı SKYD'de yer almaktadır. Ancak imla kurallarından yapılan değişikliklere bağlı olarak yazımlarında bir takım farklılıklar meydana gelmiştir. Aşağıdaki tabloda bu isimlerin *Ḳırġız Alipbesi* ve SKYD'deki şekilleri verilmiştir.

Ḳırġız Alipbesi	SKYD	Metinde Geçtiği Yerler
aç küsön	açküzön	36 [kal]/11
adıraşmaz	adıraşman	38 [kal]/11
aġaini	aga-ini	41 [kal]/8

ak sar	aḳsar	36 kal/17
aḳçӧlmök	aḳçölmök	33 kal/3
aḳḳacır	aḳ ḳacır	36 kal/16
alabata	alabata	38 kal/11
alaḳarġa	-	36 kal/17
almaḳan	almaḫan	43 kal/17
altıġana	altıġana	38 kal/6
añ tañ	añ -tañ	25 kal/15
apıl tapıl	apıl-tapıl	42 kal/15
atababa	atababa	32/2
ay-çürök	ayçürök	45 kal/2
ayġanış	ayġanış	45 kal/3
baltacutar	-	36 kal/17
baltam tap	baltam tap	33 kal/2
beşti baytal	-	35 kal/12
beşti ḳunacın	-	35 kal/15
bir ḳazan	-	36 kal/16
borbaş	borbaş	15 kal/9, 37 kal/3, 42 kal/6
botoköz	botoköz	45 kal/3
burulḳan	burulḳan	45 kal/3
cadıḳūray	cadı ḳūray	38 kal/9
calañ-caltañ	-	25 kal/11
calayır bay	-	40 kal/3
caraḳ-cabdıḳ	caraḳ-cabdıḳ	56 kal/9
cartı ündӣ	-	31 kal/8
celbō	Cel bō	34/ kal12
cercüzü	Cer cüzü	39 kal/1

cerçay	-	38 kal/13
certügü	-	38 kal/1
cılañayaķ	cılañayaķ	43 kal/6
ciydeẖan	ciydeķan	43 kal/17
çarķarġa	çar ķarġa	37 kal/1
çolponbay	çolponbay	44 kal/17
çöpcaşırmay	-	33 kal/2
çöpçar	çöp-çar	38 kal/8
doñuz sırtı	doñuz sırtı	38 kal/13
ısıķköl	ısıķ-köl	50 kal/18, 50 kal/2
içkelik ķıwaçısı	içkelik ķıwaçısı	31 kal/9
itmurun	it murun	38 kal/5
iydiş-ayaķtar	iydiş-ayaķtar	35 kal/1
ķarabōr	ķara bōr	37 kal/9
ķaracemsӧ	ķara cemsӧ	48 kal/10
ķaracıgaç	ķara-cıgaç	38 kal/2
ķaraġıyaķ	kara ķıyak.	38 kal/12
ķaraķaş	ķara ķaş	37 kal/4
ķaraķaşķa	ķara ķaşķa	33 kal/5
ķaraķurt	ķara ķurt	37 kal/14
ķarañġıda közüm coķ	ķarañġıda közüm coķ	33 kal/8
ķaşķulaķ	ķaşķulaķ	36 kal/11
ķayınaġa	ķayın aġa	32 kal/4
ķayınata	ķayın ata	32 kal/3
ķayınbike	-	32 kal/5
ķayınece	ķayın ece	32 kal/4
ķayınene	ķayın ene	32 kal/4

ķayınini	ķayın ini	32 [kal]/4
ķayınsiñdi	ķayın siñdi	32 [kal]/4
ķaz tur-	ķaz tur-	42 [kal]/15
ķazan oyun	-	33 [kal]/4
ķaz-ķaz	ķaz ķaz	42 [kal]/14
kempir papalaķ	-	33 [kal]/8
ķılķuyruķ	ķıl ķuyruķ	37 [kal]/9
ķırķmūn	ķırķ mūn	38 [kal]/13
ķısırġaldı	ķısır ķaldı	36 [kal]/1
ķızıl ķabıķ	ķızıl ķabıķ	38 [kal]/16
ķoçķorbay	ķoçķorbay	44 [kal]/17
ķoñķarġa	ķoñ ķarġa	37 [kal]/1
ķoyon tomuķ	ķoyon tomuķ	38 [kal]/3
ķozu ķulaķ	ķozu ķulaķ	38 [kal]/14
kölbaķa	köl baķa	37 [kal]/11
ķunanbaytal	-	35 [kal]/12
ķunanķunacın	-	35 [kal]/15
ķunanōpaz	-	35 [kal]/14
ķurġaķbaķa	-	37 [kal]/11
maytalķan	may talķan	33 [kal]/11
oķçontoy	oķ çontoy	35 [kal]/7
oñġoķtoñġoķ	-	25 [kal]/10
sarıcıġaç	sarı cıġaç	38 [kal]/4
soķur teke	-	33 [kal]/2
şap ketti	-	33 [kal]/4
tapķunacın	-	35 [kal]/15
taşbaķa	ayrı	37 [kal]/12
taşcarġı	-	38 [kal]/6

taşķazan	taş ķazan	33 kal/4
tatar bay	tatarbay	40 kal/3
tayake	tayake	32 kal/5
taybatyal	tay batyal	35 kal/13
tazķara	taz ķara	36 kal/16
tō̄ķuyruķ	tō̄ ķuyruķ	38 kal/5
toġuzķumalaķ	toġuz ķumalaķ	33 kal/6
toķtorbay	toķtorbay	44 kal/18
toru tay	toru tay	56 kal/1
tōtekeçeri	tō tekeçeri	36 kal/4
toybolot	toybolot	44/15
törtayaķtū	tört ayaķtū	36 kal/9
tūġan tūşķan	tūġan-tūşķan	32 kal/1
tülkü süyrötmöy	tülkü süyrötmöy	33 kal/5
tündük cabū	tündük cabū	34 kal/10
ūķuçtuķ	ūķ uçtuķ	34 kal/12
uyumtūdu	uyum tūdu	33 kal/5
ükü capalaķ	ükücapalaķ	37 kal/2
baş çalķıç	baş çalķıç	34 kal/11
ķarağıyaķ	-	38 kal/12

Ķırġız Alipbesi'nde geçen ve 'isim + yardımcı fiil' şeklindeki Türkçe birleşik fiiller aşağıdaki gibidir. Bunlardan birkaçı hariç diğerleri aynı şekil ve anlamıyla SKYD'de de kullanılmaktadır. *ķaķķū ce-* fiili SKYD'de *ķaķķı ce-, ķazķaz tur-* fiili ise *ķaz tur-* şeklindedir. *oķū üyrön-, añ tañ ķal-, oyġo ķal-, çama kel-* birleşik fiileri bugün SKYD'de kullanılmamaktadır.

Ķırġız Alipbesi	Kelimenin Geçtiği Yerler
añ tañ ķal-	25 kal/15
cumuş işte-	41 kal/11
çama kel-	42 kal/13
egin salı-	53 kal/20
keç kir-	29 kal/12
köñül ķal-	41 kal/5
kün açıl-	29 kal/12
oķūġa bar-	41 kal/13
oķūġa ber-	41 kal/14, 41 kal/20
oķū üyrön-	41 kal/11, 41 kal/18
oyġo ķal-	41 kal/19
öñü buzul-	27 kal/13
tañ at-	25 kal/13
tañ ķal-	45 kal/8
til al-	54 kal/11
til çıķ-	43 kal/1
ķaķķū ce-	53 kal/15
ķaz tur-	42 kal/15
ķaz ķaz tur-	42 kal/14
ķazan as-	42 kal/3
ķuru ķal-	48 kal/5

Kırgız Türkçesinin söz varlığında Farsça alıntı kelimelerin oranı % 6'dır. *Ķırġız Alipbesi*'nde geçen Farsça kelime sayısı 93'tür. Bunlardan büyük bölümü bugün SKYD'de yaşamaktadır. Bir kısmı ses özellikleri bakımından Kırgız Türkçesine uyarlanmıştır. Bu kelimeler, SKYD'deki şekilleri ile birlikte aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

SKYD'de Geçen Şekiller	*Ḳırġız Alipbesi*'de Geçen Farsça Kelimeler	Kelimenin Geçtiği Yerler
baḳıt	baḳ	18 kal/11, 56 kal/11
beyşembi	beyşenbi	45 kal/6
capā	cafa	44 kal/4
cōhar	cōḫar	44 kal/10, 44 kal/9
cuban	cuwan	19 kal/10
şarşembi	çarşenbi	45 kal/5
darıya	dayra, darıya	26 kal/11, 39 kal/8
?	dāl	8 kal/7
	dulwar	19 kal/9
dubal	duwal	19 kal/2, 19 kal/11, 19 kal/3
düyşömbü	düyşembi	45 kal/5
ferġana	farġana	38 kal/17
barman esk.	ferman	44 kal/2
farsi	farsı	44 kal/10
kööhar	gō̄har	44 kal/10, 44 kal/9
ham	-	44 kal/9
ḳana	ḫana	43 kal/14, 43 kal/13
ar	har, ar	44 kal/13
aba	hawa	44 kal/11
ḳıyal	ḫayal	43 kal/15
eç	heç	44 kal/12
ḫıyla	kıyla	43 kal/12
nādan	nadan	42 kal/12
ömüt	ümüt	27 kal/9
ıras	ras	10 kal/4
sap	saf	44 kal/3
terez	terez	28 kal/5

Eserde, Farsça kelimeye Türkçe bir ek getirilmek suretiyle türetilmiş olan 3 kelime bulunmaktadır. Bunlardan "zardık" bugün SKYD'de kullanılmamaktadır. Diğer ikisi ses değişikliğine uğramıştır.

SKYD	*Ḳırġız Alipbesi*	Kelimenin Geçtiği Yerler
dubalduu	duwaldū	19 kal/4
korduk	ḫorduḳ	43 kal16
-	zardıḳ	43 kal/16

Kırgız Türkçesinde Arapça alıntı kelimeler genel söz varlığının % 5.5'ini oluşturur. *Ḳırġız Alipbesi*'nde geçen Arapça kelime sayısı 103'tür. Bunlardan bir kısmı SKYD kullanılmamaktadır. Diğer bir kısmı ses değişikliklerine uğramasına rağmen anlamlarında herhangi bir değişiklik olmamıştır.Bu kelimeler aşağıdaki gibidir:

SKYD	*Ḳırġız Alipbesi*	Kelimenin Geçtiği Yerler
adil	adıl	8 kal/8, 8 kal/8, 9 kal/9
adis	adıs	10 kal/6
adis	ädis	52 kal/7
ali	alı	21 kal/3, 54 kal/21
abal	awal	19 kal/13
balā	bala	48 kal/21
-	daldal	8 kal/6
duba	duwa	19 kal/8
düynö	dünüyö	55 kal/13

bakır	faḳır	44 [kal]/5
-	fāsıḳ	44 [kal]/2
kabar	ḫabar	43 [kal]/12
kalk	ḫalıḳ	43 [kal]/16
kat	ḫat	43 [kal]/12, 43 [kal]/12
azır	ḫazır	43 [kal]/14
kulk	ḫulḳ	43 [kal]/13, 43 [kal]/15
uruyat	ḫurıyat	43 [kal]/15
azır	kazır	23 [kal]/5
mektep	maktep	54 [kal]/21, 55 [kal]/14, 29 [kal]/14, 55 [kal]/3
misal	mısal	54 [kal]/15
-	sadır	10 [kal]/5, 11 [kal]/10
sapar	safar	44 [kal]/6
-	wa	19 [kal]/2
ubakıt	waḳıt	19 [kal]/10, 19 [kal]/10, 44 [kal]/4, 55 [kal]/12, 55 [kal]/9

Arapça kelimeye Türkçe bir ek getirilmek suretiyle türetilmiş olan kelime sayısı 24'tür.Bu kelimeler SKYD'de Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır. Sahip oldukları anlam ise *Ḳırġız Alipbesi*'ndekinden farklı değildir. Yalnızca *eseptū* kelimesi *Ḳırġız Alipbesi*''ndeki anlamıyla bugün kullanılmamaktadır.

SKYD	*Ḳırġız Alipbesi*	Kelimenin Geçtiği Yerler
dubala-	duwala-	19 [kal]/7
eseptū	eseptū	42 [kal]/16
bāmduu	fahamlı	44 [kal]/10

paydasız	faydasız	44 [kal]/2
-	fikirlǖ	44 [kal]/7
kayrattuu	ḫayrattū	43[kal]/17
kayırsız	ḫayırsız	48 [kal]/8
korduk	ḫorduḳ	43 [kal]/16
uruḳsatsız	ruḫsatsız	45 [kal]/13
kaarduu	ḳaharlū	48 [kal]/7
dayarda-	tayarla-	55[kal]/13

Arapça kelimeler ve Türkçe fiillerle oluşturulan birleşik fiiller aşağıdaki gibidir.Bunlar *ḫulḳ buzul-* fiili haricinde diğerleri SKYD'de yaşamaktadır. Bunlardaki Arapça kelimeler Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır. Bu fiiller herhangi bir anlam değişmesine uğramamıştır.

SKYD	*Ḳırġız Alipbesi*	Kelimenin Geçtiği Yerler
-	ḫulḳ buzul-	43 [kal]/13
maḳul kör-	maḳul kör-	41 [kal]/20
misal ḳıl-	mısal ḳıl-	54 [kal]/15
ōḳat ḳıl-	ōḳat ḳıl-	44 [kal]/5
saparga çık-	safarġa çıḳ-	44 [kal]/6
talap ḳıl-	talap ḳıl-	43 [kal]/5

Farsça isim ve Türkçe fiilden oluşan iki adet birleşik fiil bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca biri SKYD'de kullanılmaktadır.Orta Asya'da ve Kırgızlarda yaşayan siyasî değişiklik "farman" kelimesinin ortadan kalkmasına sebebiyet vermiştir.

SKYD	*Ḳırġız Alipbesi*	Kelimenin Geçtiği Yerler
capa çek-	cafā çek-	44 [kal]/4
-	farman ḳıl-	44 [kal]/2

Aşağıdaki tabloda eserde yer alan Arapça veya Farsça kelimelerle oluşturulan birleşik kelimeler yer almaktadır. Görüldüğü bunlardan bir kısmı SKYD'de yer almamaktadır.

SKYD	*Ḳırġız Alipbesi*	Kelimenin Geçtiği Yerler
basmaḳana	basmaḫana	43 [kal]/14
-	miftibek	44 [kal]/16
-	salıyḳan	45 [kal]/3
-	ḳaşımḳan	45 [kal]/3
-	ḳocoḳat	38 [kal]/15
atkana	at ḫana	43 [kal]/13
-	börük taḳıya	32 [kal]/9
eçteme	eçteme	47 [kal]/19, 51 [kal]/10
eçteme	heçteme	44 [kal]/12
sanat ır	sanat ır	48 [kal]/13
ar ḳaysı	ar ḳaysı	47 [kal]/16
-	şap ketti	33 [kal]/4
ar kim	ar kim	43 [kal]/14

Metinde geçen Rusça kelimeler ve onların SKYD'deki şekilleri aşağıdaki gibidir. Bunlardan "fabrik" kelimesi bugün kullanılmamaktadır.

SKYD	*Ķırġız Alipbesi*	*Ķırġız Alipbesi*'nde Kelimenin Geçtiği Yerler
aprel	aprel	46 [kal]/6
avgust	awġust	46 [kal]/10
çaynik	çaynek	35 [kal]/4
dekabr	dekebir	d46/14
-	fabrik	44 [kal]/7
fevral	fiwiral	46 [kal]/4
iyun	ıyun	46 [kal]/8
iyul	iyül	46 [kal]/9
mart	mart	46 [kal]/5
million	miliyon	39 [kal]/13
noyabr	noyabır	46 [kal]/13
oktyabr	öktabır	46 [kal]/12
sentyabr	sintabır	46 [kal]/11
karandaş	ķarandaş	23 [kal]/13
yanvar	yanwar	46 [kal]/3

Eserde geçen çeşitli terimler ve bu terimler SKYD'deki karşılıkları aşağıdaki tablodaki gibidir. Dil ve edebiyat alanına ait bu terimlerin büyük bir kısmının bugün de aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir. O dönem Rusçanın etkisi oldukça zayıftır. Terimler Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerden oluşmaktadır ve ses hususiyetleri bakımından Kırgız Türkçesine uyarlanmıştır.

SKYD	*Ḳırġız Alipbesi*	*Ḳırġız Alipbesi*'nde Kelimenin Geçtiği Yerler
ōdarma	cañıltmaç	40[kal]/1
carım (çala) ündǖ	cartı ündǖ	31/8
cer cüzü	cer cüzü	39[kal]/1
ösümdük	cer tügü	38[kal]/1
comoḳ	comoḳ	41[kal]/17
cōn	cōn (ündǖ)	31[kal]/11
-	cumşaḳ belgi	31[kal]/13
?	çın ır	42[kal]/10
ır	ır	41[kal]/17
kapltar	ḳalp ırlar	42[kal]/1
maḳal	maḳal	41[kal]/17
sayı adı	sanat	39[kal]/10
	sanat ırlar	48[kal]/13
tabışmak	tabışmaḳ	40[kal]/7
tıbış	tıbış	43[kal]/10, 31[kal]/1, 31[kal]/5, 31[kal]/6, 31[kal]/8, 31[kal]/9
tıbıştardın tamġaları	tıbıştardın tamġaları	31[kal]/1
ündǖ tıbış	ündǖ tıbış	31[kal]/5
ünsüz tıbış	ünsüz tıbış	31[kal]/6

Ortak Türk dili anlayışından oldukça uzaklaşıldığını gösteren önsözde yer alan terimler de Kırgız Türkçesinin artık Türkçenin diğer lehçelerinden bağımsız bir dil olarak

kabul edilmeye başladığını göstermektedir. Bu terimler ve SKYD'deki karşılıkları aşağıdaki gibidir.

SKYD	*Ḳırġız Alipbesi'nin Ön Söz*	*Ḳırġız Alipbesi*'nin Ön Sözünde Kelimenin Geçtiği Yerler
ulut	ulut	1 kal/10
madaniyat	madaniyat	1 kal/3
-	mā'arıfat	1 kal/3
ene tili	ene tili	1 kal/5
keñeş ökümötü/sovet ökümötü	keñeş ḥoḳumatı	1 kal/8
kommunist partiyası	kemünüs partiyası	1 kal/8
Orta Aziya	Türkisten	1 kal/11
Türk elderi	türük [u]rūları	1 kal/16
Arap tili	arabī til	1 kal/16
Fars tili	farsī til	1 kal/16
Kazak tili	ḳazaḳtili	1 kal/21
leksikologiya	luġat	1 kal/19
diyalekt	şive	1 kal/19
tamġa	tamġa	1 kal/21
Alfavit	alipbe	1 kal/24
tıbış	tubuş	1 kal/28
ün	ün	1 kal/28
-	til ḳuraldarı	2 kal/15
oḳū kitebi	oḳū kitebi	2 kal/21
mugalim	mu'ālim	2 kal/27
içke	içke	2 kal/6
-	ḳıbaçı	2 kal/6

mūn (?)	carnaḳ	2 kal/14
müçö	calġō	2 kal/14
eldik ōzeki adabiyat	körköm ḫalḳadabıyattarı	2 kal/21
arap	arap	3 kal/3
kalemger(lik)	ḳalamtartarlıḳ	3 kal/8

Eserde geçen bazı kurum adları, kavramlar ve terimler değişen siyasî, idarî ve sosyal düzen ile birlikte bugün kullanımdan düşmüş durumdadır.

Ḳırġız Alipbesi'nde Geçen Kelimeler	*Ḳırġız Alipbesi*'nde Kelimenin Geçtiği Yerler
casōl	17 kal/12
çabaġan	22 kal/2
alaş	9 kal/4, 9 kal/6
farman	44kal/
ḫurıyat	43 kal/15
ḳırġız-ḳazaḳ bilim kemesiyesi	2 kal/23
mamleket bilim keñeşi	2 kal/24
içkelik kıvaçısı	31kal/10
kemsel	32 kal/7
cumşaḳ belgi	31kal/13

2.1.2. Bizdin Cañı Alıp-Bē (Ḳırġızdın Cañı Alip-Bēsinin Ḳısḳaça Tarıġı)

2.1.2.1. Çeviriyazılı Metin

1/1.ḳırġızdın cañı alip-bēsi

1/2. ḳısḳaça tarıġı.

1/3. ḳırġızıstandacañı alip-bēge ötū̄ tūralū1925. cıl may

1/4.ayındaġı bolġon oḳutūçular sıyazı toḳtomçıġardı.bul sıyazda

1/5.oblustukel aġartū bölümünün canındaġı bilim kemesiyesinin

1/6. töraġası coldoş tınıstan ūlunun cañı alip-bē (latın alip-bē-

1/7.si)tūralū casaġan bayandamasın uġup, sıyaz bir tabıştan

1/8.latın alip-bēsine ötū̄gö toḳtom çıġardı.

1/9.1926- cılı pibrel ayında baküdö türkölöktör sıyazıboldu.

1/10. bul sıyazġa keñeş sayuzundaġı bütkül türk uruktarının eriktū̄

1/11. oblustarınan, respüblikelerinen öküldör barıştı.

1/12. ḳırġızıstandan tınıstan ūlu menen danıyar ūlu ökül bolup

1/13.bardı. bul sıyazda cañı alıp-bē tūralū masala ḳaralıp, kelgen

1/14.öküldördün köbçülügü latın alıp-bēsi arab alıp-bēsinen ḳol-

1/15.donūġa ḳay caġınan bolsodoceñil dep tāp, keñeşter sayusındaġı

1/16. bardıḳ türk respüblikelerinin cañı alıp-bēni üyrönüp, iş cüz-

1/17.zünöanı aşıra baştaġandarı paydalū dep sıyaz toptom çıġardı.

1/18.bilim kemesiyesinin altında turġan eñ çoñ masala: latınalıp-bēsine

1/19.negizdep ḳırġızdın cañı alıp-bēsin tüzū̄ boldu.

1/20.ḳırġızdın cañı alip-bēsi latın alıp-bēsinin cazma cana bir ġana türü (çoñ

1/21.kiçinesiz), cazūda colto ḳıla turġan çekitterden tap-takır tazalanġan.

2/1.latın alıp-bēsinde coḳ, bolso da ōrduḳ ḳılaturġan bir-eki tam-

2/2. ġanın orduna orus tamġalarınan kirgizilgen.

2/3. bilim kemesiyesi cañı alıp-bē menen eldi tānıştırūnueñ obol

2/4.muġallımdardan baştadı. 1925. cılḳı muġallımdar sıyazınan beri 405 muġallım

2/5. ḳırġızdın cañı alıp-bēsi menen toluḳ sabattū bolup çıḳtı; bular

2/6. özdörünönoḳutḳanmektepterinde cañı alip-bē menen oḳūçulardı

2/7.tānıştıra baştadı.

2/8. ḳırġızdın cañı alıp-bēsinin tarıġındaġı soñġu basıġıç1926-

2/9. cıl 14- öktöbür. bul künü ḳırġız eriktū̄ obulosunun obulostuḳ at-

2/10.ḳarū kemiteti cañı alıp-bēnin başḳa türk respüblikelerindebergen

2/11.caḳşı natıycasın eske alıp, ḳırġızıstanda murunḳu ḳoldonup kele-

2/12.catḳan arab alıp-bēsinin orduna, aḳırındıḳ menen, cañı alıp-bē kir-

2/13.gizile baştasın degen toḳtom çıġardı.

2/14. oşol kündön baştap obulustuḳ atḳarū kemitetinin canına cañı

2/15. cañı alıp-bē kemiteti tüzüldü. kemitetke töraġa bolup, obulustuḳ atḳar-

2/16.ū kemitetinin töraġası-orozbekūlu, müçölörünö-abdıraḳman ūlu,

2/17.sāday ūlu, tınıstan ūlu, ālı ūlu, aydarbek ūlu,başır ūlu, börü-

2/18. bay ūlu, bolot ūlu cusup, danıyar ūlu, caḳıpbay ūlu, cēn-bay ūlu,

2/19. zulpubay ūlu, ḳaraç ūlu cana ḳudaybergenūlu taş şaylandı.

2/20. bul cıynalışta cañı alıp-bēni işke aşırū cönündögü bilim-

2/21.metöt cağınan col başçılıḳtı bilim kemesiyesine tabşırıldı.

2/22.1926- cılı 2 nöyöbürdö cañı alıp-bē kemitetinin birinçi cıynalışı

2/23. bolup, tömöndögü coldoştor cañı alıp-bē kemitetine piriziydümdükkö

2/24.şaylandı: töraġa-orozbekūlu, orun basarı- tınıstan ūlu, müçölörü-

2/25. abdıraḳman ūlu, sāday ūlu, ālı ūlu. oşol kezden baştap cañı alıp

2/26. bēni işke aşırū üçün pılan boyunça pirizdüm işke kirişe baştadı.

2/27.obulustuḳatḳarū kemitetinin 5-pilenümünö çeyin cañı alıp-bēni

2/28. işke aşırū cönündö calpı pılan, cıldıḳ pılan cana “cañı alıp-bē

2/29. dostorunun ḳōmdoru” tūralu ubaḳtılū ustap casaldı. bul pile-

2/30. nümdö cañı alıp-bē tūralu bayandama casaldı. pilenüm obulustuḳ atḳarū ke-

2/31. mitetinin 1926- cıl14 öktöbürdögü“cañı alıp-bē oşol kezden

3/1. oşol kezden baştap işke aşırıla baştalsın” degen toḳtomun bekitiptoḳbay ūlu menen

3/2. borobiyebti cañı alıp-bē kemitetine müçölükkö körsöttü. cana da

3/3. cañı alıp-bē kemitetine, aldıbızdaġı boloturġan respüblikelik ke-

3/4.ñeşter sıyazına cañı alıp-bēnin ḳaysı ubaḳta işke toluḳ

3/5. aşarın körsötö turġan pılan tüzüp kelūgö tapşırdı.

3/6.uşul kezde ḳalıñ el cañı alıp-bē menen oḳū kitepteri cana da

3/7.başḳa adabıyattar basılıp çıġū kütüp turat. bir-oḳ cañı alıp-

3/8.bēge arnalġan ḳaracat çaḳtōlu bolġonduḳtan , cañı alıp-bē menen kitep

3/9.bastırūdan kemitet toḳtolupturat. sebebi:caḳında keñeşter sayu-

3/10.zundağı latın alıp-bēsine ötmökçü bolġon türk elderinin cañı

3/11. alıp-bēlerin birdeştirū tobu bolot.oşonduķtan, azırtan ķırġızdın

3/12.cañı alıp-bēsi menen kitep bastıra bergenibiz menen, kiyin türk

3/13.elderinin birdeşken cañı alıp-bēsi menen kitep bastırūġa, ķara-

3/14.cat cağınan, tosķōl bolmoķçu.

3/15. uşul kezde ķırġızıstandağı tekniкümdördü cana kesip mek-

3/16.eme kitepterdeki oķūçulardın barı cañı alıp-bē menen oķuy-caza bilip

3/17. ķaldı.

3/18. ķırġızdın cañı alıp-bēsinin basma tamġaları prunza şārındağı

3/19. basma ķanada coķ bolġonduķtan, köp ķıyınçılıķtar keltirilip catat.

3/20. caķında ķırġızıstan basma söz taratū bölümünö ķırġızdın cañı

3/21.alıp-bēsinin basma tamġaların keltirūgö tabşırıldı.

3/22. cañı tamġa basma ķanaġa keler menen oblustuķ kemitet künümüdük

3/23. colup turġan coltulurdun ķutulmaķçı.

4 . sayfada kabul edilen yeni alfabe verilmiş:

ķırġızdın cañı alıp-bēsi

novıy kirgizskiy alfavit

5. sayfada arap harfleri ile latin harfleri karşılaştırılmış.

iki cümle önce arap harfli olarak daha sonra latin harfli olarak alt alta yazılmış.

5/1. arab tamġası menen cañı tamġanı salıştırū

5/2.tömönkü tört ġana misaldı oķusañ, cañı tamġanın kerektigine açıķ tüşünösüñ

5/3. arab tamġası cazūda.

5/4. arab tamġaları biri birinen çekit menen ġana ayrılat (masalan: ‘ب’, ‘ۑ’, ‘پ’).

5/5.mınday çekitter cazūda ķol baylat: bir sözdü cazmaķ bolsoñ, ķoluñdu oñ-

5/6. don solġo, soldon oñġo ķaytadan solġo süyrüp üç oynoķtonup çıġasıñ.

5/7.cana anısı az kelgensip, astı-üstünö türkülöysüñ da cürösüñ.

5/8. ķoluñdu öydö tömön, oñdon solġo ilmeñdenip cürüp, mında ķançalıķ

5/9. ubaķıtıñdı cana ķançalıķ emgegiñdi boşķo ketiresiñ. tüşünüktū bolsoñ

5/10. kıyışıştırıp degen sözdü öz ķoluñ menen cazıp kör.

5/11. cañı tamġa cazūda.

5/12. cañı tamġa bir-birinen çekit menen ayrılbayt, cañı tamġanın birinde da çekit

5/13.coķ. oşunduķtan ķoldo oñdon solġo öydö tömön süyrüp cürū

5/14.degenbolboyt. tüşünüktū bolsōn, coġorķu “kıyışıştırıp” degen sözdü ca- “”

5/15. ñı tamġa menen cazalı 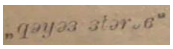

5/16. arab tamġası oķūda.

5/17. ķırġız tilinde (ķıbaçıdan başķa) 24 tıbış tamġası bar. 24 tamġanın 17si

5/18. tört türdön (masalan= ‘ب’ = ‘ﺑ’, ‘ﺒ’, ‘ب’) bolup, calpı sanı 68 türgö cetet.

5/19. ķalġan ceti tamġa eki türdön(masalan= ‘ا’ = ‘ا’, ‘ﺎ’) bolup, 14 türgö barat. uşun-etip

5/20. 24 tamġa 82 tamġaġa aylanat (68+14=82). bul emine degen söz? bul oķup

5/21. catķanda balaġa 24 tamġanın orduna 82 tamġanı oķutūdegen söz.

5/22. arab tamġası birbirinen çekit menen ġana ayrılat dep coġoruda

5/23. ayttıķ (masalan= ‘ب’, ‘ﻴ’, ‘پ’) balanı oķutū cönündö munun çoñ ōrduġu bar. masalan:

ب’, ‘ﻴ’, ‘پ’

5/24. tamġalarının tulġaları bir, alar bir birinen çekit menen ġana ayrılat.oşonduķ-

5/25.tan cañı oķup catķan bala üç tamġanı bir birinen acıratıp tānū üçün

5/26.alardın astındaġı çekitterin ılġıy sanap oturat. ansız çara coķ. cañı ōkup

6/1.catḳan bala emes, sanatı çıḳḳan adam da “kıyşıştırıp” degen sözdü oḳuġanda

6/2.çekittin köptügünön közü cıyrap, noḳtolu ḳalıp, erksizden çekittterdisanay

6/3.ketet.

6/4. tamġanın çekit menen bir-birinen acıraġandığı oḳūda da , cazūda daköp

6/5. cañılıştırat. masalan: “دات” degen sözdögü “ت” tamġasının bir çekiti kitep

6/6. basılıp catḳanda tüşüp ketse, ce aşığıp cazıp catḳanda ḳalıp ketse, “دات”

6/7. degen söz “دان” bolup oḳulat,eger “دان” degen sözdögü “ن” tamġasının çe-

6/8. kitine canaşa dağı bir çekit turup ḳalsa (sıya tāmp ketse, temekinin külü

6/9.tüşsö ce bir mayda çımınḳonup ḳalsa), “دان” degen söz “دات” bolup oḳulat.

6/10. uşul sıyaḳtū “جيلقيباي، بارعان ەلگە مال كورسوتبوي، قيز كورسوتتۋ(cılkıbay, barġan elge mal körsötböy, ḳır körsöttü)” degen sü-

6/11.ylömdögü“قير” degen sözdün ayaḳı “ر” tamġasının üstünö ḳoḳus çımın ḳono

6/12.ḳalıp ılġap ciberse “قير” degen söz “قيز”ġa aylanıp, süylömdün mānısı

6/13. buzular ele da “جيلقيباي، بارعان ەلگە مال كورسوتبوي، قيز كورسوتتۋ(cılḳıbay barġan elge mal körsötböyḳız körsöttü)” dep

6/14. oḳū elek.

6/15.cañı tamġa oḳūda. cañı tamġanın türü birō ġana. başḳaça aytḳanda- ḳırġıztilindegi 24

6/16.tıbış tamġası arap tamġasınday bolup köböyüp ketbesten, uşul 24 (ḳıbaçı

6/17. menen 25) boyunça ele turat. bul emine degen söz? bul- arabçadağı 82 tamġanı

6/18. tānıtū orduna, balaġa 24 ġana tamġa tānıtū degensöz. başḳaça aytḳanda-bizdin

6/19. ḳoldonup cürgön arab tamġabızdan cañı tamġabız $3\frac{1}{2}$ esepçe ceñıl degen söz.

6/20. munu dağı tüşünüktū ḳılıp aytaḳnda- arap tamġası menen eki ay oḳup, arañ ḳattānıy

6/21. turġan bala 20 kün içinde cañı tamġa mene toluķ sabattu ķılıp çıġarū

6/22. degen söz. cañı tamġada çekitten biri da coķ. tamġalar biri birinen

6/23. çekit menen emes, özünün türü (borumu) menen ayrılat. cañı tamġanı oķuġan-

6/24. da, baldar anıbir-birine eç ķaçan canaştırbayt, bul oķutū caġı.

6/25.cañı tamġada çekit çoķ, dedik. coķ bolġondon kiyin, bir

6/26. çekittin kesepetinen bir söz ekinçi bir mānıġa köçüp ketū bolbostuġu

6/27.ap-açıķ nerse. mısal üçün“” degen söz menen “” degen eki söz-

6/28.dü alayıķ. bul eki sözdün üstünö bir emes, miñ çekit ķoyulsa ķoyulup ķalsın

6/29.bir çımın emes, miñ çımın ķonsun, eç ubatķta mānısı özgörböyt.

6/30.arab tamġası basma işinde

6/31.basma ķanada tamġanın ar bir türü ķorġōşundan ayrıķça ķoyulup casalıp

6/32.cana ar biri ayrıķça uyaġa (bidişke) köp ķılıp salınıp ķoyulat. kitep

6/33.basūġa tamġa terip catķan cumuşçu kerektū tamġalardıuşul uyalardan terip alat.

7/1. biz ķoldonup cürgön 24 tamġanın 82 türünö 82 uya kerek bolot.

7/2. arab tamġasın tergen cumuşçu uşul 82 uyanı tegiz ķıdırıp oşolordon

7/3.tamġa cıynayt. uya köp bolġon sebebtū tamġa cıynap cürgön cumuşçu al

7/4.uyaġa-bul uyaġa ulam cügürüp cürüp, tamġanı az teret. arab tamġasınan maşıķķan

7/5. kününö abdan abdan köp tergende 5000 tamġa teret. orus tamġasınan

7/6. maşıķķan cumuşçu kününö 7500 tamġanı keñiri teret. oşonduķtan, ķırġızça

7/7. kiteb, oruçsa kitebten ķıymat satılat.

7/8. mısal üçün prunza şārında basılġan kitebterdin bāsın körölü

ķaysı tamġada	tulķusu	tereçi	tamġa kegili	bāsı	ayırması
arabça	1 basma tabaķ	5000	birdey	300 som	50 som
orusça	1 basma tabaķ	5000		200 som	

7/12. cañı tamġa basma işinde

7/13. cañı tamġanın özü da24 (ķıbaçı menen 25) ġana dedik. emese,

7/14.basma ķanada cañı tamġanı sala turġan uya da 25 ġana bolmoķçu. oşonduķtan cañı

7/15. tamġa menen cumuşçular arbıta da termekçi cana kitebtin bāsı da arzan bolmokçu.

7/16.teknikenin (basma ķananın) calpı şartına ķaraġan ubaķta, cañı tamġa menen teril-

7/17.gen ķırġız tilindegi kiteb, orusça kitebten da arzan tüşmökçü. sebebi-orus

7/18. tamġasına salıştırġanda, bizdin tamġanın sanı kem.

7/19. 1926-cılı ķazaķ ķalasında bir büt tamġanın ķoyulu bāsı

kegil no:	orustuķu	araptıķı	ayırması
8	31 “س”. 20 “ت”	72 “س”.	40 “س”. 80 “ت”
12	30 “س”. 80 “ت”	56 “س”.	35 “س”. 20 “ت”

7/23. arab tamġasın orus tamġası menen salıştırıp oturġanıbızdın sebebi-

7/24 bizdin cañı tamġa orus tamġa orus tamġasınan ceñil bolbosu, ōr emes.

7/25. cana bir söz.“erkin-tō” kezitindey bir kezitti arab tamġası menen

7/26.çıġarıp turū üçün 25-20 puttamġa, orus tamġası menen15-10 put

7/27.tamġa kerek bolot.

7/28.arab tamġasının bir ķatar ōrduġun –camandıġın ġana körsöttük. bul körsö-

7/29.tülgöndördün başķa da sansız tolup catķan kemçilikteri bar.

8/1. cañı alıp-bē kemitetinin töraġası

8/2.orozbek ūlu abdıķadır coldoş

9/1. eski tamġanı arabtıķı dep ġana taştabaybız. anın teknike cağınan kemçilikteri

9/2. bolġonduķtan taştaybız.

9/5. alıp-bē el içine madanıyat tarata turġan ķural.

9/7. 1922- cılı azirbaycandardın cañı alıp-bēge ötüp catķanın uķķanda coldoş

9/8. lenin “ kün bul, kün çığışta özgörüş” dep cōp ķaytarġan.

9/11.cañı alıp-bēni üyrönū̄ cönündö ķızıl muġalımdar, oķūçu caştar cana

9/12. sanālū emgekçiler başķalarġa ülgülū̄ colbaşçı bolūları kerek!

3. İNCELENEN METİNLERİN DİL ÖZELLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. İncelenen Metinlerin İmla Özelliklerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi

19. yüzyılın ikinci yarısında Kırgızistan'ın güneyinde yazılmış olan *Ṣanātī Digäräst*'te Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneği ile Kırgız Türkçesinin özelliklerinin yansıtılmasını sağlayan fonetik imla anlayışı bir aradadır. Bu durumu 20. yüzyılda iyice kendisini gösteren, Müşterek Doğu Türkçesindeki yerelleşme temayülü ile açıklamak mümkündür. *Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye ve Elifba yā ki Töte Oḳuw*'daki fonetik imla özellikleri ise İdil-Ural bölgesinde çokça tartışılan ve hem eğitimde hem yazında kendisini gösteren fonetik imla, fonetik alfabe gibi yaklaşımların etkisinden kaynaklanmaktadır. 1924'ten sonra kaleme alınan *Ḳırġız Alipbesi*'nde ise Kırgız Türkçesi yazı dili haline getirilmek istendiği için tamamen fonetik bir imla kullanılmıştır. Dolayısıyla *Ḳırġız Alipbesi*'ne nazaran diğer eserler, daha karışık bir imla düzenine sahiptir.

Söz konusu bu eserlerde tespit ettğimiz imla özellikleri şu şekildedir:

1. *Ṣanātī Digäräst*'te her hangi noktalama işaret kullanılmazken, diğer üç eserde ise pek çok noktalama işareti kullanılmıştır.

2. *Ṣanātī Digäräst, Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye ve Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da Kırgız Türkçesinin en karakteristik fonetik özelliği olan uzun ünlülerin gösterilmediği dikkati çekmektedir. *Ḳırġız Alipbesi*'nde ise uzun ünlüler, kısa ünlülerin iki kere yazılması suretiyle ifade edilmiştir.

3. **Türkçe Kelimelerin Yazımı**. *Ṣanātī Digäräst*'te daha çok fonetik imla anlayışı etkin olduğu için Türkçe kelimelerin çoğu Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine uygun olarak yazılmıştır. *Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*'de Türkçe kelimelerin yazımında hem fonetik imla hem Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneği etkili olmuştur. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da ise Türkçe kelimeler az sayıdaki örneğin dışında Kazak ve Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine; *Ḳırġız Alipbesi*'nde ise tümüyle Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uygun yazılmıştır. Bu açıdan *Ṣanātī Digäräst, Elifba yā ki Töte Oḳuw, Ḳırġız Alipbesi*'nden sonra, standart Kırgız yazı diline diğer eserlere göre daha yakındır.

4. İncelenen eserlerde Türkçe kelimelerin yazımında en çok farklılığın olduğu sesler ve bu seslerin karşılığı olarak kullanılan harfler şu şekildedir:

	/p/	/c/	/ç/	/ṣ/	/ñ/	/ṭ/	/g/	/k/
Ṣanātī Digäräst	‘ب’, ‘پ’	‘ج’, ‘چ’	‘ج’, ‘چ’	‘س’, ‘ص’	‘ ŋg’	‘ن’, ‘ط’	‘گ’, ‘ک’	‘ک’
Ḳıṣṣa-i Zilzala	‘ب’	‘ج’	‘ج’, ‘چ’	‘س’, ‘ص’	‘ڭ’, ‘ك’, ‘نك’	‘ن’, ‘ط’	‘گ’, ‘ک’	‘ک’
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	‘ب’	‘ج’	‘چ’	‘س’, ‘ص’	‘ڭ’, ‘ك’, ‘نڭ’, ‘نك’	‘ن’, ‘ط’	‘گ’, ‘ک’	‘ک’
Elifba yā ki Töte Oḳuw	‘ب’, ‘پ’	‘ج’	‘چ’	‘س’, ‘ص’	ڭ	‘ن’, ‘ط’	‘گ’	‘ک’
Kırgız Alipbesi	‘ب’, ‘پ’	‘ج’	‘چ’	‘س’	ڭ	‘ن’	‘گ’	‘ک’

5. **Arapça ve Farsça Alıntı Kelimelerin Yazımı.** *Ṣanātī Digäräst, Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye ve Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin çoğunlukla asıllarına uygun yazıldığı görülmektedir. *Ḳırġız Alipbesi*'nde ise Arapça ve Farsça bütün alıntı sözcüklerin Kırgız Türkçesine uyarlandığı görülmektedir.

6. **Rusçadan Alıntılanan Kelimelerin Yazımı.** Rusçadan alıntılanan sözcükler *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*'de ve *Ḳırġız Alipbesi*'nde Türkçeleştirilerek yazılmıştır. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da ise Türkçeleştirilen kelimelerin yanı sıra pek çok sözcük aslına uygun olarak verilmiştir.

7. **Eklerin Yazımı.** *Ṣanātī Digäräst*'te Uygur imla geleneğinin bir devamı olarak eklerin büyük bir kısmı eklendikleri kelimelere bitiştirilmeden yazılmıştır. *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da ve *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*'de de *Ṣanātī Digäräst*'te olduğu gibi bazen eklerin kelimelerden ayrı yazıldığı görülmektedir. İncelenen bütün eserlerde genel olarak eklerdeki yuvarlak ve düz geniş ünlüler gösterilirken dar ünlüler gösterilmemiştir.

3.2. İncelenen Metinlerin Ses Bilgisi Özelliklerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi

Yüzyıllardır Türkistan'daki Türkler tarafından kullanılan Müşterek Doğu Türkçesinin yerini yavaş yavaş fonetik temelli yazı dillerine bıraktığı 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20 yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan dönemde yazılmış olan ve çağdaş Kırgız yazı dilinin temelini teşkil etmiş ilk eserlerden biri olan *Ṣanātī Digäräst*'te Kırgız Türkçesinin pek çok ses özelliğinin metne yansıtıldığı görülmektedir. Öyle ki müellifin konuşuru olduğu İçkilik ağzına ait özellikler rahatça fark edilmektedir.

Daha önce ifade edildiği gibi fonetik imla ve fonetik yazı tartışmalarının ilk olarak ortaya çıktığı İdil-Ural bölgesinde kaleme alınan ve Ceditçilik düşüncesi ile şekillenmiş olan *Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye ve Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da gerek Kırgız Türkçesine gerekse umumî Türk dili anlayışının sonucu olarak diğer çağdaş Türk lehçelerine ait sesleri ve ses hususiyetlerini bir arada görmekteyiz.

Ses özellikleri bakımından bugünkü Kırgız yazı diline en yakın eser olan *Ḳırġız Alipbesi*'dir. Türkistan'daki diğer Türklerden ayrı olarak bir Kırgız ulusu inşa etmede en önemli araç olarak görülen ve 1924 itibariyle Kara Kırgız Özerk Bölgesinin resmi yazı dili haline gelen Kırgız yazı dilinin ses özelliklerinin mümkün olduğu kadar yerel bir karakter taşıması istenmiştir.

Ṣanātī Digäräst ve *Ḳırġız Alipbesi* ses özellikleri bakımından incelenen bütün bu eserler arasında yerel unsurların en yoğun olduğu eserlerdir.

Tezimizde ayrıntılı bir biçimde incelediğimiz bu eserlerin ses özelliklerini genel olarak şu şekilde ifade edebiliriz:

1. **Kapalı e meselesi**. *Ṣanātī Digäräst, Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye ve Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da kapalı e ayrı bir harfle gösterilirken *Ḳırġız Alipbesi*'nde ise kapalı e sesini gösteren herhangi bir harf kullanılmamıştır.

2. **Açık e Meselesi**. *Ṣanātī Digäräst*'te açık e sesi kullanılmıştır. Diğer dört eserde birkaç istisnaî örnek dışında açık e (ä) yer almamaktadır.

3. **Uzun Ünlü Meselesi.** İncelenen eserlerin tümünde uzun ünlü vardır fakat sadece *Ḳırġız Alipbesi*'nde uzun ünlüler çift ünsüzle belirtilmiştir.

4. **Arapça ve Farsça Alıntı Kelimelerin Türkçeleşmesi**. İncelenen bütün eserlerde Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeleştirildiği örnekler mevcuttur. *Ṣanātī Digäräst, Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye* ve *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'daki alıntı sözcüklerin bir kısmı Türkçeleştirilirken *Ḳırġız Alipbesi*'ndeki bütün Arapça ve Farsça kelimeler Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır.

5. **Rusça ve Batı Dilleri Kökenli Sözcüklerin Türkçeleşmesi**. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'daki Rusça ve Batı dilleri kökenli sözcüklerin bir kısmı Türkçesinin ses özelliklerine uyarlanırken *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye* ve *Ḳırġız Alipbesi*'ndeki alıntı sözcüklerin tamamı ses özellikleri bakımından Türkçeleştirilmiştir.

6. **Kalınlık İncelik Uyumu**. İncelenen eserlerden yalnızca *Ḳırġız Alipbesi*'nde, birkaç Rusça sözcük dışında, kalınlık incelik uyumu tam olarak işletilmiştir. Diğer eserlerde genel olarak kalınlık incelik uyumu vardır ancak uyum dışında kalmış Türkçe ve alıntı sözcükler ile ekler de bulunmaktadır.

7. **Düzlük Yuvarlaklık Uyumu**. *Ṣanātī Digäräst* ve *Ḳırġız Alipbesi* dudak uyumunun en kuvvetli olduğu eserlerdir. Ancak her ikisinde de bazı alıntı ve Türkçe sözcükler uyum dışında kalmıştır.

Ḳıṣṣa-i Zilzala, *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye* ve *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da ise alıntı sözcüklerin yanı sıra Müşterek Doğu Türkçesi ile Tatar Türkçesi ve Kazak Türkçesi gibi çağdaş lehçelerin etkisi ile dudak uyumunun nispeten daha zayıf olduğu görülmektedir. Söz konusu bu üç eserin de Cedit düşüncesi etkisinde meydana getirilmiş eserler olduğu ve dolayısıyla diğer Türk lehçeleri ile bir müştereklik oluşturma düşüncesi ile yazıldığı dikkate alındığında bu ses özelliği olağan görünmektedir.

8. **Ünsüz Uyumu**. *Ṣanātī Digäräst, Ḳıṣṣa-i Zilzala*, *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye* ve *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da ekler Müşterek Doğu Türkçesinin etkisi ile ünsüz uyumunu bozan en önemli unsurlardır. *Ḳırġız Alipbesi*'nde ünsüz uyumu oldukça sağlamdır. Ancak yine Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinden dolayı bazı çekim eklerinin uyum dışında kaldığı görülmektedir.

9. **Ağız Özellikleri**. *Ṣanātī Digäräst* İçkilik ağzının özelliklerini diğer eserlerde ise Kuzey ağzının özelliklerini taşımaktadır.

Ṣanātī Digäräst, Ḳıṣṣa-i Zilzala, *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*, *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da kullanılan iyelik ekleri standart Kırgız yazı dilinden ses özellikleri bakımından farklıyken *Ḳırġız* Alipbesi'ndeki ekler SKYD ile hemen hemen aynıdır yalnızca 2. şahısta nezaket kullanımı yoktur. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da kullanılan iyelik ekleri Kazak Türkçesindeki iyelik ekleri ile örtüşmektedir.

3.3. İncelenen Metinlerin Şekil Bilgisi Özelliklerinin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi

İncelenen eserlerin şekil özellikleri bakımından oldukça farklı unsurları içerdiği görülmektedir. *Ṣanātī Digäräst* İçkilik ağzı ile Müşterek Doğu Türkçesine ait şekil özelliklerini taşırken Ceditçilik düşüncesi etkisinde yazılmış olan *Ḳıṣṣa-i Zilzala*, *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye* ve *Elifba yā ki Töte Oḳuw'*da Kırgız Türkçesi ile Müşterek Doğu Türkçesinin yanı sıra Tatar Türkçesi ve Kazak Türkçesi gibi çağdaş lehçelere özgü şekiller bir arada bulunmaktadır. *Ḳırġız Alipbesi* ise ses özellikleri gibi şekil özellikleri bakımından da tümüyle Kırgız Türkçesini yansıtmaktadır. Söz konusu bu eserlerin şekil özellikleri kısaca şu şekildedir:

1. İsimlerde Çokluk. İncelenen eserlerde ve SKYD'deki çokluk ekleri şunlardır:

	Çokluk Eki
Ṣanātī Digäräst	-lar, -lär, -ler, -dar, -där, -der
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-lAr, -dar
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-lAr
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-lAr, -dAr
Ḳırġız Alipbesi	-lAr, -lOr, -dAr, -dOr, -tar
SKYD	-lAr, -lOr, -dAr, -dOr, -tAr, -tOr

Görüldüğü gibi incelenen eserler arasında kullanılan çokluk ekleri bakımından standart Kırgız yazı diline en yakın olan eser *Ḳırġız Alipbesi*'dir.

2. İyelik Hali. İncelenen eserlerde geçen iyelik ekleri şunlardır:

Şahıslar	*Ṣanātī Dīgäräst*	*Ḳıṣṣa-i Zilzala*	*Tarīẖ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*	*Ḳırġız Alipbesi*
1. teklik şahıs iyelik eki	-(U)m, -(I)m	-(U)m, -(I)m	-(U)m, -(I)m	-ım, m	-(I)m, -(U)m
2. teklik şahıs iyelik eki	-(I)ŋ̂g, -(U)ŋ̂g	1. tip: -(I)ñ, -(U)ñ 2. tip: -(I)ñIz, -(U)ñUz	-ünŋ̂g, -ınŋ̂g	1. tip:-ñ,-ıñ,-iñ, -uñ, -üñ 2. tip: -ıñız, iñiz	-(I)ñ, -(U)ñ
3. teklik şahıs iyelik eki	-I, -U –sI	-I, -U –sI, -sU	-I, -U –sI, -sU	-ı, -i, -si, -u, -ü	-I, -U, -sI, -sU
1. çokluk şahıs iyelik eki	-(i)v̂iz,	-(I)mIz, -ėbėz	-(I)mIz	-mız, -imiz	-(I)bIz, -(U)bUz
2. çokluk şahıs iyelik eki	-	-	-(I)ŋ̂gIz	1. tip:-lėriñ, -dėriñ, -darıñ 2. tip: -darıñız	-ñar
3. çokluk şahıs iyelik eki	-	-	-leri, -ı	-	-ları, -lörü–dörü

3. Belirtme Hali. İncelenen eserlerde geçen belirtme hali ekleri aşağıdaki gibidir:

	Belirtme Hali Ekleri
Ṣanātī Dīgäräst	-dI, -dU,-nI, -n, -ti
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-nI, -dI, -n
Tarīẖ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	dI, -du, -nI, -n, -tı
Elifba yā ki Töte Oḳuw	–nI, -dI, -tI, -n
Ḳırġız Alipbesi	-dı, -di, -du, -dü, -ti, -tü, -nı, -nu, -nü, -n

Ḳırġız Alipbesi'nde geçen belirtme hal ekleri ses hususiyetleri bakımından standart Kırgız yazı diline uymaktadır. Diğer eserlerde Müşterek Doğu Türkçesinin umumi akuzatif eki olan –nI ekinin kullanılımı en dikkat çekici özelliklerden birisidir. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da belirtme hali eklerinin kullanımı Kazak Türkçesideki gibidir.

4. Yönelme Hali. İncelenen eserlerde geçen yönelme hali ekleri aşağıdaki gibidir:

	Yönelme Hali Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-ḳa, -ġa, -gä, -ge, -ġo, -gö
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-ge, -ke
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-ġa,-ġo, -ge,-ḳa, -ke -A
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-ġa, -ge, -ḳa, -ke, -na, -a
Ḳırġız Alipbesi	-ġa,-ge, -gö, -ġo, -ḳa,-ke, -a, -e, -ö

*Ḳırġız Alipbesi'*ndeki yönelme hali ekleri, standart Kırgız yazı dilinde damak ve dudak uyumu ile çeşitlenmiş olan yönelme hali ekleri ile örtüşmektedir. *Ṣanātī Digäräst'te* ise dudak uyumu 1924 öncesinde yazılmış diğer eserlere göre daha kuvvetlidir. *Ḳıṣṣa-i Zilzala* ve *Elifba yā ki Töte Oḳuw'*da ekler tümüyle dudak uyumunun dışında kalmıştır.

5. Bulunma Hali. İncelenen eserlerde geçen bulunma hali ekleri aşağıdaki gibidir:

	Bulunma Hali Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-ta, -tä, -da, -dä, -de, -tö
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-da, -de
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-da, -de
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-da, -de
Ḳırġız Alipbesi	-da,-de, -do, -dö,-ta, -te , -tö

*Ḳırġız Alipbesi'*ndeki yönelme hali ekleri, ses uyumları bakımından standart Kırgız yazı dilindeki yönelme hali ekleri ile örtüşmektedir.

6. Ayrılma Hali. İncelenen eserlerde geçen ayrılma hali ekleri aşağıdaki gibidir:

	Ayrılma Hali Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-dan, -dän, -den, -don, -dön, -tan, -tön, -nan, -nän, -nen
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-dın, -dAn
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-dan, -den, -dın, -nan, -nen
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-dan, -den, -din, -nan, -nen
Ḳırġız Alipbesi	-dan, -den, -don, -dön, -tan, -ten, -nan, -nen, -nön

Ḳırġız Alipbesi'ndeki ayrılma hali ekleri, standart Kırgız yazı dilindeki yönelme hali ekleri ile örtüşmektedir. *Ṣanātī Digäräst*'teki eklerdeki dudak uyumunun diğer eserlere göre daha kuvvetli olduğu görülmektedir.

7. İlgi Hali. İncelenen eserlerde geçen ilgi hali ekleri aşağıdaki gibidir:

	İlgi Hali Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-tin, -dın, -din, -dun, -dün, -nın, -nin, -niñ
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-niñ, -nıñ -diñ, -din
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-dın, -din, -nin, -tin, -diñ, -nıñg, -niñg
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-nıñ, -niñ, -dıñ, -diñ
Ḳırġız Alipbesi	-dın, -din, -dun, -nın, -nun, -nün, -tın, -tin

Ḳırġız Alipbesi'ndeki ayrılma hali ekleri, standart Kırgız yazı dilindeki yönelme hali ekleri ile örtüşmektedir. Diğer eserlerde özellikle Müşterek Doğu Türkçesi ve Kazak Türkçesinin etkisi ile ilgi hali eklerinin /ñ/ sesi taşıdığı görülmektedir.

8. Aitlik Eki. İncelenen eserlerde geçen aitlik ekleri aşağıdaki gibidir:

	Aitlik Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-ġı
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-gi
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-gi, -ḳu
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-ġı, -gi
Ḳırġız Alipbesi	-ḳı, -ki, -ḳu, -kü

9. *Soru Ekleri*. İncelenen eserlerde geçen soru ekleri aşağıdaki gibidir:

	Soru Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-v̂ı, -v̂u, -pü
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-bi, -be, -ma, -mu
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-mü, -mu, -mı
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-bı, -ma, -mė, -be, -pe
Ḳırġız Alipbesi	-bı, -pi

İncelenen eserler arasında özellikle *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'daki soru eklerinin çok çeşitli olduğu görülmektedir. Özellikle cedit düşüncesinin etkili olduğu *Ḳıṣṣa-i Zilzala*, *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*, *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da soru eklerinin /m/ sesi taşıdığı görülmektedir. Kırgız Türkçesinde soru ekleri bu ses yerine patlayıcı sesler olan /b/ ve /p/ sesi ile yapılmaktadır. *Ṣanātī Digäräst*'te ise soru ekindeki /b/ sesinin sızıcılarak /v̂/ sesine dönüştüğü görülmektedir.

10. İsim Fiil Ekleri. İncelenen eserlerde geçen isim fiil ekleri aşağıdaki gibidir.

	İsim Fiil Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-maḳ, -mäk, -mek, -mėk, -ow
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-maḳ, -ş
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-Ū, –mAK, -meklik, –rġa
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-w, -uw, -üw, -mėk, -maḳ
Ḳırġız Alipbesi	-maḳ, -ū, -ş, ű, ő

Çok çeştli isim fill eklerinin yer aldığı eserlerden *Ḳırġız Alipbesi*'nde yer alan isim fiil ekleri SKYD'de kullanılan isim fiil ekleri ile örtüşmektedir.

11. Sıfat Fiil Ekleri. İncelenen eserlerde geçen isim fiil ekleri aşağıdaki gibidir.

	Sıfat Fiil Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-ḳan, -ḳon, -ġan, -gän, -gen, -ġon, -ar, -är
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-GAn, –ġuçı, –mAz, -ar
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-GAn, -ḫan; –ġuçı
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-GAn, -ġon, -Ar, -atın, -ytün, -tyun, -e tuġun, -e tuġın
Ḳırġız Alipbesi	-ġan, -gen, -ġon, -gön, -ḳan, -ken, -ar, -er, -arlıḳ

Ḳırġız Alipbesi'nde geçen sıfat fiil eklerinin ses özellikleri ve fonksiyonları SKYD ile örtüşmektedir. Yalnız -arlıḳ eki bugün yazı dilinde görülmez, ağızlarda kullanılır. *Ṣanātī Digäräst'te* de düzlük yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak eklerin çeşitlendiği görülmektedir ancak ancak kelimelere eklenirken kimi zaman uyuma dikkat edilmediği görülmektedir.

12. Zarf Fiil Ekleri. İncelenen eserlerde geçen isim fiil ekleri aşağıdaki gibidir.

	Zarf Fiil Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-(U)p, -bäy, -ŵay, -ŵäy, -pay, -boston, -vöstön
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-(U)p, -bay, -may, -meyinçe, -ġanda, -ġanda, -gende
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-(I)p/-(U)p, -erde, -ġança, -ḳanda, -gende, -ġaça, -ġança, -masdan, -mAzdAn, -may, -urġa
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-a, -(I)p/-(U)p, -gençe, -ḳanda, -ġanda, -mAyInçA, -mAy,-bey, -GAç, -meyinçi
Ḳırġız Alipbesi	-A/-O, -(I)p/-(U)p, -arda, -bastan, -ġança, -ġanda, -ḳanda,-köndö, -genden, -ġondon

Çok çeştli zarf fill eklerinin yer aldığı eserlerden *Ḳırġız Alipbesi*'nde yer alan zarf fiil ekleri SKYD'de kullanılan isim fiil ekleri ile örtüşmektedir. Diğer eserlerde Müşterek Doğu Türkçesinde ve Tatar Türkçesi ile Kazak Türkçesinde kullanılan zarf fiil eklerinin olduğu görülmektedir.

13. Haber Kipleri.

13.1. Basit Kipler

13.1.1. Belirsiz Gelecek Zaman

SKYD'de gelecekte gerçekleşip gerçekleşmeyeceği veya ne zaman gerçekleşeceği henüz belli olmayan eylemleri ifade etmek için –Ar/-Or, -r ekleri kullanılır.[878] *Ṣanātī Digäräst, Ḳıṣṣa-i Zilzala Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye* ve *Ḳırġız Alipbesi*'nde belirsiz gelecek zamanı ifade etmek için bu eklerin kullanıldığı görülmektedir. *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'daki bir kısım örneklerde dudak uyumu bozulurken *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da bu ekin ise yuvarlak ünlülü şekli bulunmamaktadır. *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*'de bu zaman Kırgız Türkçesinden farklı olarak -Ur, -Ir, -r ekleriyle kurulmuştur.

Belirsiz gelecek zamanın olumsuz çekiminde –BAs/-BOs eki kullanılır.[879] *Ḳıṣṣa-i Zilzala* ve *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*'de tarihsel Batı Türkçesinin tesiri ile –maz eki

[878] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 434-435.
[879] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili,* s. 434-435.

kullanılmıştır. de –maz eki kullanılmıştır. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da ise Kazak Türkçesinde olduğu gibi –mas, -mes ekleri kullanılmıştır. *Ḳırġız Alipbesi*'nde ise SKYD'de olduğu gibi –BAs/-BOs şekilleri kullanılmıştır.

13.1.2. Basit Şimdiki Zaman, Kesin Gelecek Zaman ve Geniş Zaman

SKYD'de fiile A-/-O; -y ekleri eklenmek suretiyle basit şimdiki zaman, geniş zaman ve kesin gelecek zaman ifade edilir. Ünsüz ile biten fiillere damak ve dudak uyumuna bağlı olarak-a-/-e-, -o-/-ö-; ünlü ile biten fiillereyse –y- eklenir. Ünlü ile biten fiiller söz konusu eki alınca araya y yardımcı ünlüsü girer. [880] İncelenen bütün eserler bu zamanın kullanıldığı görülmektedir. Yalnız *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da ek Kazak Türkçesindeki şekliyle kurulmuştur.

Bu zaman çekiminin olumsuz şekli –BA/-BO olumsuzluk ekiyle yapılır. *Ṣanātī Digäräst*'te ekte yer alan /b/ sesi sızıcılaşarak /v̂/ sesine dönüşür. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da –mA şeklindedir ki bu şekil Kazak Türkçesinde kullanılmaktadır. *Ḳırġız Alipbesi*'nde ise ekin kullanımı SKYD ile örtüşmektedir.

Diğer eserlerden farklı olarak *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*'de Kırgız Türkçesinde olmayan -(i)p yatır, -adur, -mAKdA gibi şimdiki zaman çekiminde kullanılan farklı ekler bulunmaktadır.

13.1.3. Görülen Geçmiş Zaman

Standart Kırgız yazı dilinde di'li geçmiş zaman ünlü ve ünsüz uyumuna göre –dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü şekilleriyle kurulur. İncelenen bütün eserlerde görülen geçmiş zaman çekimi bu şekilde yapılmıştır. *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da ve *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*'de eklerin kimi zaman dudak ve ünsüz uyumuna uymadığı görülmektedir. *Elifba yā ki Töte Oḳuw'da* yalnızca –dI şekli söz konusudur. *Ḳırġız Alipbesi*'nde görülen geçmiş zaman ekinin kullanımı SKYD'de olduğu gibidir, birkaç örnekte ünsüz uyumu bozulmuştur.

13.1.4. Görülen Uzak Geçmiş Zaman

[880] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 427-428.

Standart Kırgız Türkçesinde belli bir müddet önce sona ermiş eylemleri anlatmak üzere kullanılan bu zaman, -GAn/-GOn ekiyle kurulur.[881] *Ṣanātī Digäräst*, *Ḳıṣṣa-i Zilzala*, *Elifba yā ki Töte Oḳuw* ve *Ḳırġız Alipbesi*'nde bu zaman vardır. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da ekin yalnızca düz ünlülü şekilleri bulunmaktadır. *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*'de ise Özbek Türkçesi ve Karaçay Malkar Türkçesinde, öğrenilen geçmiş zaman için kullanılan –UpdI ekinin kullanıldığı görülmektedir.

13.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman

SKYD'de –(I)ptIr, -(U)ptUr ekiyle kurulan öğrenilen geçmiş zaman, olayın anlatıcının başından geçtiğini ancak kişinin bunu unuttuğunu ve konuşma esnasında hatırladığını ve yahut da olayın başka şahıslardan öğrenildiğini gösterir.[882] *Ṣanātī Digäräst*'te ek kimi yerlerde *–updur* şekli ile ünsüz uyumunun dışında kalmıştır. *Ḳırġız Alipbesi*'nde ise SKYD'de olduğu gibi ses uyumlarına uygun olarak kullanılmıştır.

13.1.5. Adet Edilen Geçmiş Zaman

Kırgız Türkçesinde fiile eklenen -çU eki adet edinilen geçmiş zamanı gösterir. İncelenen eserlerden yalnızca *Ṣanātī Digäräst*'te –çu ekiyle kurulmuş örnekler yer almaktadır.

13. 2. Birleşik Kipler

13.2.1. Adet Edilen Geçmiş Zamanın Hikayesi

SKYD'de adet edilen geçmiş zamanın hikayesi ise *-çU ele* ile yapılır.[883] *Ḳıṣṣa-i Zilzala* ve *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da adet edinilen geçmiş zamanın hikayesi –çU/-çI ėdi şeklindedir. *Ḳırġız Alipbesi*'nde ise SKYD'de olduğu gibi *–çu ele* şeklindedir.

13.2.2. Görülen Uzak Geçmiş Zamanın Hikayesi

Standart Kırgız Türkçesinde II. tip geçmiş zamanın hikayesi *ele* yardımcı filiyle yapılır. Bu çekimde asıl fiile –Gan/-GOn eki gelir ve daha sonra *ele* yardımcı fiili, bazen de

[881] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 438.
[882] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 440.
[883] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 441.

bolçu eklenir: *fiil* + *-GAn/-GOn* + *ele / bolçu* + *şahıs eki*[884] *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da *–ġan ėdi; Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da –ġan ėdi ve –ġanda ėdi şekli kullanılmıştır.

13.2.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikayesi

Duyulan geçmiş zamanın hikaye çekimi standart Kırgız yazı dilinde, *fiil* + *-(I)ptIr/ -(U)ptUr* + *ele* + *şahıs eki* şeklinde belirtilebilecek bir yapı ile kurulur. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da *–up/-ip ėdi* şekli şekli ile kurulmuştur.

13.2.4. Belirsiz Gelecek Zamanın Hikayesi

–Ar/-Or;-r ele çekimi, Kırgız Türkçesinde geçmiş zamanın hikaye çekimlerinden birini oluşturur. Bu kip, tanık olunan ve geçmişte süreklilik gösteren, alışkanlık haline getirilen iş veya hareketi bildirir. *ele* niyet edilen fakat gerçekleşmeyen yani farazi olan bir işi veya hareketi de bildirir. [885] *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye* ve *Elifba yā ki Töte Oḳuw'*da bu zaman *ėdi* yapısı ile kurulmuştur. *Ḳıṣṣa-i Zilzala'*daki örnek de SKYD'ye uymamaktadır.

13.2.5. Uzak Geçmiş Zamanın Rivayeti

Standart Kırgız yazı dilinde uzak geçmiş zamanın rivayeti –GAn/-GOn eken yapısı ile kurulur. *Ḳıṣṣa-i Zilzala, Elifba yā ki Töte Oḳuw* ve *Ḳırġız Alipbesi*'nde bu zamanın kullanıldığı görülmektedir.

13.2.6. Geniş Zamanın Rivayeti

-ar imiş şeklinde kurulan ve Müşterek Doğu Türkçesinde kullanılan bu zaman yalnızca *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye*'de görülmektedir.

14.Tasarlama Kipleri. *Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye, Elifba yā ki Töte Oḳuw* ve *Ḳırġız Alipbesi*'nde emir ifadesi için şu ekler kullanılmıştır:

	Emir Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-∅, -sın, -sun
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-ayın, -(u)ñlar
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı	-ayın, -ġun, -gin

[884] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.439; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.258.
[885] *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 435; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.,* s.265-267.

Ṣādmāniye	-∅, -sUn, -(y)ın
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-sın, -yıḳ, -ıñız, –ñdAr, -∅
Ḳırġız Alipbesi	-ayın, -yun, -sin, -sun, -alı, -eli, -olu, -ylu, -ġıla,-ġılaçı, -ġula, -ñer

15. Şart Kipi. *Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye, Elifba yā ki Töte Oḳuw* ve *Ḳırġız Alipbesi*'nde şart ifadesi için şu ekler kullanılmıştır:

	Emir Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-sa, -se, -so, -sö
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-sa
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-sA, -za, -sė
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-sA
Ḳırġız Alipbesi	–sA, -sO

16. Gereklilik Kipi: *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye, Elifba yā ki Töte Oḳuw* ve *Ḳırġız Alipbesi*'nde gereklilik ifadesi için şu ekler kullanılmıştır:

	Gereklilik Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-aw kerek
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-uw kerek
Ḳırġız Alipbesi	-(i)ş kerek, -ū kerek $40^{kal}/6$

17. İstek Kipi: *Elifba yā ki Töte Oḳuw* 'da istek ifadesi için şu ekler kullanılmıştır:

	İstek Ekleri
Ṣanātī Digäräst	-
Ḳıṣṣa-i Zilzala	-
Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	-
Elifba yā ki Töte Oḳuw	-alar, -eler,
Ḳırġız Alipbesi	-

Elifba yā ki Töte Oḳuw'daki istek şekli Kırgız Türkçesinde bulunmamaktadır.

18. Ek Fiiller. İncelenen Eserlerdeki ek filler şu şekildedir:

	Görülen Geçmiş Zaman	Öğrenilen Geçmiş Zaman	Geniş Zaman ve Şimdiki Zaman
Ṣanātī Digäräst	ėdi	eken	-dir, -tir
Ḳıṣṣa-i Zilzala	ėdi	eken	-mız
Tarīẖ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye	ėdi	-	-sıŋ̃, -dIr, -dUr
Elifba yā ki Töte Oḳuw	ėdi	-	-dır
Ḳırġız Alipbesi	ele	eken	-bız, -sıñ, -mın

Bugün SKYD'de görülen geçmiş zaman çekimi *ele* ile, öğrenilen geçmiş zaman ise *eken* ile yapılmaktadır. *Ḳırġız Alipbesi* dışındaki eserlerde *ele* yerine *ėdi* şeklinin kullanıldığı görülmektedir. *eken* ise bütün eserlerde herhangi bir değişiklik yapılmadan kullanılmıştır.

3.4. İncelenen Metinlerin Söz Varlıklarının Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi

İncelenen eserlerin söz varlığındaki kelimelerin büyük birkısmının Türkçe olduğu, bu Türkçe kelimelerin de eserlerdeki mevcut söz varlığının yaklaşık %80'inin oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu kelimelerin büyük bir çoğunluğu bugün de yazı dilinde kullanılmaktadır. Ḳırġız alipbesi dışındaki eserlerde Türkçe sözcükler ses bakımından küçük değişikliklerle kullanılmıştır. Bu durumun, müelliflerin konuştuğu ağızların, Müşterek Doğu Türkçesi ve diğer çağdaş Türk lehçelerinin tesiri ile meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Arapça ve Farsça alıntı söz varlığının oranı bütün eserlerde %9'u geçmemektedir. Türkistan'ın Rusya kaynaklı olarak Batı kültürünün etkisine girmesiyle yüzyıllardır Türkçeyi etkileyen Arapça ve Farsça artık tesirini kaybetmiştir. Bu zamana kadar Kırgız Türkçesine giren Arapça ve Farsça kelimelerden Kırgızların ortak olarak kullandıkları kelimeler yazı dilinde var olmaya devam etmiştir. Bunlar Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine uyarlanmış, 1924'ten itibaren telaffuz edildikleri şekilde yazılmış ve bugüne kadar da böyle gelmiştir. 1925 yılında Kara Kırgız Bilimsel Pedagoji kongresinde Arapça ve Farsçadan kelime ödünçlenmemesi yönünde bir karar çıkmıştır.

Eserlerin tümünde Rusçanın etkisi henüz çok zayıftır. Dolayısıyla Rusçadan giren kelime sayısı Arapça ve Farsça alıntı kelimelere kıyasla oldukça azdır. Yine 1925'teki Pedagoji kongresinde gerekli hallerde Rusça ve Batı dillerinden ödünçleme yapılabileceği ifade edilmiştir. Bu kararlar, Kırgız Türkçesinin söz varlığını etkileyen önemli kararlardan birisi olmuştur.

Özellikle Cedit düşüncesi etkisi altındaki eserlerle birlikte Kırgız yazı diline Rusça ve Rusça üzerinden Batı dilleri kökenli pek çok yeni sözcük girmiştir. Bu açıdan *Ṣanātī Digäräst* farklı bir yerdedir çünkü söz konusu eserde hemen hemen yeni hiçbir sözcük bulunmamaktadır.

Tüm bu hususiyetler ile bugün Kırgızistan coğrafyasında resmi yazı dili olarak kullanılan Kırgız yazı dili için kurucu metinler olma özelliğini taşıyan *Ṣanātī Digäräst, Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye ve Elifba yā ki Töte Oḳuw* ve *Ḳırġız Alipbesi*'nin söz varlıkları hakkında kısaca şunlar söylenebilir:

***Ṣanātī Digäräst'in* Söz Varlığı.** Ayman Akınbekova Usenbaeva'nın verdiği bilgiye göre *Ṣanātī Digäräst*'te toplam 2574 kelime var. Bunların 2073'ü dilin genel söz varlığı oluşturmaktadır. Bu da kullanılan kelimelerin yüzde 80'ine denk gelmektedir.[886] *Birinçi Kol Kitep*'ten alınan ve çeviriyazı ile tezimizde yer alan 837 kelime ve kelime grubunun 140'ının bugün standart Kırgız yazı dilinde kullanılmadığını tespit ettik. Bu da Moldo Niyaz'ın eserindeki kelimelerin yaklaşık % 80'inin günümüz standart Kırgız yazı dilinde var olduğunu göstermektedir.

Ṣanātī Digäräst'in incelediğimiz kısmında yer alan Arapça kelimelerin sayısı yaklaşık 165'tir. Bu kelimelerden 109 tanesi SKYD'de kullanılmaktadır. Bu da eserde yer alan Arapça kelimelerin yaklaşık % 67'sinin SKYD'de kullanıldığını göstermektedir. Ancak SKYD'de kelimeler Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır, eserde ise küçük bir kısmı dışında bütün Arapça kelimeler asıllarına uygun olarak yazılmıştır.

Eserde, yaklaşık 107 Farsça alıntı kelime yer almaktadır. Bunlardan 70'i SKYD'de kullanılmaktadır. Buna göre eserle SKYD arasındaki ortak Farsça alıntı kelime oranı yaklaşık %74'tür. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerden türetilmiş 20 kelime bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca 6'sı SKYD'de yaşamaktadır. Diğerleri kullanımdan kalkmış olan eskicil kelimelerdir. Eserde geçen Farsça tamlamaların büyük bir kısmı dinî anlamları olan yapılardır. SKYD'de Farsça tamlama yer almaz. Rusçadan alıntı yalnız iki kelime vardır.

[886] Ayman Akıbekova Usenbaeva, a.g.e., s. 16

Ṣanātī Digäräst'te yer alan ancak bugün değişen siyasi, idari ve toplumsal yapı dolayısıyla SKYD'de yaşamayan *bek, ẖan, miñbaşı, malay* gibi eskicil kelimeler de vardır.

Ṣanātī Digäräst'te *Alay, Aṭbaşı, Cumġal, Çüy, Istıḳ Köl, Ketmen Töbö, Ḳoçḳor, Suusamır, Talas, Toẖmoḳ, Änciyān, Marġılan, Namanġan* ve *Hindistan* gibi pek çok yer ismi geçmektedir. Eserde *İstanbul*'un isminin geçmesi de dikkat çekicidir.

***Ḳıṣṣa-i Zilzala*'nın Söz Varlığı**. Eserin tezimizde incelenen ilk 11 sayfasında yaklaşık 580 farklı sözcük bulunmaktadır. Bunların yaklaşık % 79'u Türkçedir. Eserdeki alıntı sözcüklere bakıldığında, 33 adet Farsça sözcüğün olduğu görülmektedir. Bunlar genel söz varlığının % 7'sini oluşturmaktadır. Bu alıntı kelimelerin hemen hepsi SKYD'de kullanılmaktadır. Genel söz varlığı içinde Arapça alıntı kelimelerin oranı % 14'tür. Yaklaşık olarak 80 tane Arapça kelime bulunmaktadır. Bunların hemen hepsi SKYD'de kullanılmaktadır.

Ḳıṣṣa-i Zilzala gibi Cedit düşüncesi etkisinde kaleme alınmış eserlerin söz varlıklarının en dikkat çekici özelliklerinden biri yeni kelimelerdir. Bu eserlerde daha önce geleneksel hayatta kullanılmayan *başma ẖana*(matbaa)2^{kz}/5, 2^{kz}/7 ve *baştır*- 2^{kz}/5 (kitap, gazete, dergi vb. şeylerin basılmasını sağlamak), *ḳoyrıklı yoldız* (kuyruklu yıldız)gibi yeni sözcüklerin kullanılmaya başladığı görülür.

***Tarīẖ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*'nin Söz Varlığı**. *Tarīẖ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye, Ḳıṣṣa-i Zilzala* gibi Cedit düşüncesi etkisinde yazılmış eserlerden biridir dolayısıyla söz varlığı, Cedit düşüncesi etkisinin hakim olduğu diğer eserlerin söz varlıkları ile benzer özellikler taşımaktadır. Bu özelliklerin en başında diğer Türk lehçelerinin eser üzerindeki tesiridir. Türkçe sözcüklerin bir kısmı, Müşterek Doğu Türkçesi, Tarihsel Batı Türkçesi, Tatar Türkçesi ve Kazak Türkçesinin ses ve şekil özelliklerini taşımaktadır.

TKŞ'de yaklaşık 151 Arapça alıntı kelime mevcuttur. Bunlardan 40 kadar kelime bugün SKYD'de yaşamamaktadır. Diğer kelimeler Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmış olarak kullanılmaktadır. Farsça alıntı yaklaşık 35 kelime mevcuttur. Bunlardan 7'si bugün SKYD'de kullanılmamaktadır. Diğer kelimeler Kırgız Türkçesinin ses hususiyetleri uyarlanmış olarak bugün de kullanılmaktadır.

Eserde geçen coğrafi yer isimleri de hayli dikkat çekicidir. TKŞ ile karşılaştırıldığında SKYD'de bazı isimlerin değiştiği görülmektedir. *Afrika*, *Amerika* gibi isimler aynı şekilde kalırken *Asya* ve *Cidde* gibi isimlerde ses değişikliği olmuştur. *Serendib* ismiyse bırakılmış ve yerine Sri-Lanka ismi geçmiştir.

Cedit düşüncesi etkisi ile yazılmış diğer eserlerde olduğu gibi burada da yeni kelimelerle karşılaşmaktayız. *Curnal, ḥürriyet, iliktirik, kezit, manifest, partiya* gibi çok sayıda yeni sözcüğün Kırgız Türkçesinin söz varlığına dahil olduğunu görmekteyiz.

Eserde çeşitli boy ve millet isimleri de geçmektedir. Bunlardan *Kazak, Nogoy, Arap* isimler öteden beri bilinirken *Aṣurī, Ermeni, Finikeli, Ḳalmaḳ, Keldānī, Süryānī* gibi Kırgız yazı dilindeilk defa geçen isimler de bulunmaktadır. Bu isimlerden bir kısmı herhangi bir değişiklik olmadan bugün de kullanılırken bir kısmının Rusça şekilleri kullanılmaktadır.

***Elifba yā ki Töte Oḳuw'*nun Söz Varlığı**. İşenaalı Arabayev ve Hafız Sarsekeyev tarafından usul-i savtiye metodu ile Kazak ve Kırgız çocukları için yazılan eserde yaklaşık olarak 1475 kelime yer almaktadır. Bu kelimelerden 1020 tanesi Türkçedir. Bunlardan 104 tanesi yalnızca Kazak Türkçesinde kullanılmaktadır. Diğer Türkçe sözcükler Kazaklar ve Kırgızlar için ortaktır. Bu da bu kitaptaki Türkçe söz varlığının %90'ının Kazaklar ve Kırgızlar için ortak olduğunu göstermektedir.

Elifba yā ki Töte Oḳuw'da yer alan yaklaşık 276 adet Arapça alıntı kelime bulunmaktadır. Eserde yaklaşık 61 tane Farsça kelime yer almaktadır. Bunların bir kısmı Türkçenin ses hususiyetlerine uyarlanmış ve günlük hayatta kullanılan kelimeler olduğu görülmektedir.

Eserde geçen Rusça ve Batı dilleri kökenli sözcükler o gün için Orta Asya'daki Türkler tarafından yeni kullanılmaya başlayan kelimelerdir. Bu kelimelerin sayısı 16'dir. Eserde geçen terimlerin büyük çoğunluğu dil ve edebiyatla ilgilidir. Bir kısmı din ile alakalı terimlerdir. Bu 22 terimden 10'u bugün SKYD'de kullanılmaktadır.

***Ḳırġız Alipbesi'*nin Söz Varlığı**. *Ḳırġız Alipbesi*'nde yaklaşık 1360 adet Türkçe kelime bulunmaktadır. Bu da bütün söz varlığının yaklaşık olarak % 84'ünü oluşturmaktadır.

Ḳırġız Alipbesi'de yer alan alıntı kelimelerden bir bölümünün küçük ses değişiklikleri ile bugünkü yazı dilinde yaşadığı tespit edilmiştir. Yazı dilinin kurulma aşamasında olduğu ve standart bir imlanın söz konusu olmadığı o dönem için bahsi geçen farklılıklar olağan sayılmalıdır. Farsça söz varlığı oranı % 6 olup eserdeki toplam Farsça kelime sayısı 93'tür. Bunlardan büyük bölümü bugün SKYD'de yaşamaktadır. Bir kısmı ses özellikleri bakımından Kırgız Türkçesine uyarlanmıştır.

Kırgız Türkçesinde Arapça alıntı kelimeler genel söz varlığının % 5.5'ini oluşturur. *Ḳırġız Alipbesi*'nde ise geçen Arapça kelime sayısı 103'tür. Bu da eserdeki söz varlığının % 8.6'sına denk gelmektedir. Bunlardan bir kısmı SKYD kullanılmamaktadır. Arapça kelimeye Türkçe bir ek getirilmek suretiyle türetilmiş olan kelime sayısı 24'tür.Bu kelimeler SKYD'de Kırgız Türkçesinin ses hususiyetlerine uyarlanmıştır.

Rusça'nın oranı ise yaklaşık % 1'dir. Dıykanov'a göre Arapça ve Farsça sözcüklerin hemen hepsi hem ses hem anlam bakımından değişmişken Rusça kelimeler her iki açıdan aynı kalmıştır. Rusça kelimeler Kırgız Türkçesinin ses yapısına uyarlanmıştır.

Ḳırġız Alipbesi'de çeşitli kadın ve erkek adları da yer almaktadır. Bu isimler, 20. yüzyılın başında Kırgızlar arasında yaygın olan kadın ve erkek adlarından olmalıdır. Görüldüğü gibi Arapça isimler Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine uyarlanmıştır, Camıyla (< Ar. Cemīle), Abdı (< Ar. 'abd), batıma (< Ar. Fāṭıma) vb.

Eserde dil ve edebiyata pek çok terim vardır. Bunların büyük bir kısmının bugün de aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir. O dönemde Rusçanın etkisi henüz zayıftır. Terimler Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerden oluşmaktadır ve ses hususiyetleri bakımından Kırgız Türkçesine uyarlanmıştır.

Ḳırġız Alipbesi'nin, ortak Türk dili anlayışından oldukça uzaklaşıldığını gösteren önsözünde yer alan terimler de Kırgız Türkçesinin artık Türkçenin diğer lehçelerinden bağımsız bir dil olarak kabul edilmeye başladığını göstermektedir.

Eserde geçen *ḳırġız-ḳazaḳ bilim kemesiyesi, içkelik kıvaçısı, kemsel* gibi bazı kurum adları, kavramlar ve terimler değişen siyasî, idarî ve sosyal düzen ile birlikte bugün kullanımdan düşmüş durumdadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. KIRGIZ YAZI DİLİNİN ALFABE MESELESİ

Kırgızlar, Orta Asya'da Tanrı dağı bölgesine yerleştikten ve Müslüman olduktan sonra Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Kırgızların bu alfabeyi kabul etmelerinde Müslüman olmalarının yanında, Uygurlar ve Özbekler gibi İslamiyetle daha erken dönemde tanışan Türk boylarının etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak, bu alfabeyi kullanmaya başladıkları tarih ise tam olarak bilinmemektedir.[887] Kudaybergenov'a göre Arap alfabesinin Kırgızlar arasında yayılması, onların Hokand Hanlığı'na katılmalarıyla ve Özbek, Tatar din adamları vasıtasıyla gerçekleşmiştir.[888] Ancak Kırgızlara ait Arap harfli ilk belgelerin, Hokand Hanlığı'na bağlanmamış olan Kuzey Kırgızlarına ait olduğu düşünülürse Arap alfabesinin Kırgızlar arasında yayılmasının Hokand Hanlığı'yla bir bağlantısının olmadığı görülecektir.[889] 20. yüzyılın başına kadar Kırgızlar da Türkistan'daki diğer Türkler gibi bu alfabeyi ve Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilini herhangi bir değişiklik yapmadan kullanmaya devam etmişlerdir.

Ceditçilik hareketi ile birlikte, eğitim ve öğretimin ilk mekteplerde yerel lehçelerle yapılmasının söz konusu olduğu 1900'lü yılların başında İşenaalı Arabayev tarafından Kırgız ve Kazak çocukları için hazırlanan alfabe kitabı ile ilk defa Kırgız ve Kazak lehçeleri için Arap harfli bir alfabe düzenlenmiş oldu (İşenaalı Arabayev, Hafız Sarsekeyev, *Elifba yā ki Töte Oḳuw,* Kazan, 1911) Hazırlanan alfabe ve karşıladığı sesler şu şekildedir:

	Ses Karşılıkları	Harfler		
	Ünlüler	Başta	Ortada	Sonda
1	a	آ	ا	ا
2	ä	ٵ آ	-	-
3	e	"اه"	ه	ه
5	ı	ا	ـِ	ى
6	i	ا٘	ـِ	ى
7	o	و	و	و
8	ö	و	"و"	و
9	u	و	و	و
10	ü	و	و	و

[887] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.,* s.43.
[888] V. M. Ploskih, S.K. Kudaybergenov, a.g.m., s.75.
[889] bk. V. M. Ploskih, *Pervıe Kirgizskogo-Russkie Posolskie Svyazi: (1784-1827)*, 1970, s.4.

	Ses Karşılıkları	Harfler		
	Ünsüzler	Başta	Ortada	Sonda
1	b	ب	ب	
2	c	ج	ج	
3	ç	چ	چ	چ
4	d	د	د	
5	f	ف	ف	ف
6	g	گ	گ	
7	ġ	غ	غ	
8	h	ه	ه	ه
9	ḫ	خ	خ	
10	k	ك	ك	ك
11	ḳ	ق	ق	ق
12	l	ل	ل	ل
13	m	م	م	م
14	n	ن	ن	ن
15	ñ	-	ڭ	ڭ
16	p	پ	ب, پ	ب
17	r	ر	ر	ر
18	s	س	س	س
19	ş	ش	ش	ش
20	t	ت	ت	ت
21	y	ي	ي	ي
22	z	ز	ز	ز

Kırgız Türkçesini diğer Türk lehçelerinden ayıran en karakteristik özelliği olan uzun ünlüler bu alfabede gösterilmemiştir. Bu harflerin dışında Arapça ve Farsça alıntılarda kullanılan harfler de verilmiştir.

17-25 Nisan 1923 yılında Moskova'da yapılan Tüm Birlik Komünist Partisi (VKP(b))nin 12. Kongresinde "… partinin amacı, Rus olmayan halkların işçi kesimine, daha ileride olan Merkezî Rusya'yı yakalamaları için yardım etmek" olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda alınan kararlardan biri de "ana dillerin basın-yayın, neşriyat, eğitim, tiyatro ve kulüp faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumların durumlarının iyileştirilmesi"dir.[890] Söz konusu kongrenin ardından Kırgızların müstakil bir yazı ve alfabeye sahip olmaları için çalışmalar başlatılmıştır. İşenaalı Arabayev hazırladığı alfabe kitabını 1923 yılının sonlarına doğru

[890] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.,* s.43; https://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1923/ci/12_congress.htm(2 Aralık 2016).

tamamlamış ve 1924 yılında basılması için matbaaya teslim etmiştir.[891] Arabayev, Ahmet Baytursun'un Kazakça için hazırladığı alfabeyi[892] esas almıştır. Kendi ifadesi ile "Kazak tumağı Kırgız tebeteyi şeklinde dikilmiştir.[893] *Ḳırġız Alipbesi* adıyla Taşkent'te basılan alfabe kitabında "آ" , "ب", "پ", "ت", "ج", "چ", "د", "ر", "ز","س", "ش", "ڭ", "غ", "ق", "ك", "گ", "ل","م", "ن", "و", "ۇ", "ۋ", "ى", "ي","ه" olarak 25 harf ile *ḳıwaçı* (ˆ) ve *süyö tayaḳ* (ا) adında iki de yardımcı işaret yer almaktadır. Bunlardan ḳıwaçı (ˆ) ince ünlüleri göstermek için kullanılacaktı.[894] Alıntı kelimelerde kullanılan harfler, Kırgız Türkçesinde karşılıkları bulunmadığı için kabul edilmemiş,[895] "ۋ", "ي" harflerinin ise yarı ünlü seslerin karşılığı olduğu ifade edilmiştir.[896]

Arabayev kitabın önsözünde, müstakil bir yazı dilinin millet olmanın gerekliliği olduğunu ifade etmiştir. Eğer bir milletin kendine ait dili yoksa o zaman bilimden ve mariften uzak kalması kaçınılmazdır. Kırgızlar, Türkistan'daki diğer milletlerden farklı mıdır, sorusuna Arabayev, evet cevabını verir. Ona göre en çok benzediğimiz Kazaklarla bile aslında farklıyız. Dilimiz de farklı. Bunu fonetik özelliklere ve söz varlığına bakarak anlamak mümkündür.[897]

Kırgız Türkçesinin imlası ve alfabesi üzerine yapılan ilk müstakil ciddi çalışma Kayyum Miftakov'a aittir. *Ḳırġız Emlesi* adıyla 25 Aralık 1923 yılında hazırlanan eser basılmamış olup bugün Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Yazmalar Bölümü'nde muhafaza edilmektedir. Kayyum Miftakov[898], Ziyaş Bektenov'un soruları doğrultusunda

---

[891] Ziyaş Bektenov, a.g.m., s.16.

[892] Ahmet Baytursunov, *Okuw Kuralı*, Orenburg 1912.

[893] İşenaalı Arabayev, *Ḳırġız Alipbesi*, Taşkent 1924, s.1.

[894] H. K. Karasayev, "Kırgız Orfografiyasının Tarıhınan", *Tyurkologiçeskie İssledovaniya Sbornik Statey, Posbyatşennıy 80-Letiyu Akademika Konstantina Kuzmiça Yudahina,* Frunze 1970, s. 93.

[895] İşenaalı Arabayev, *Kırgız Alipbesi*, Taşkent 1924.

[896] İşenaalı Arabayev, *Kırgız Alipbesi*, Taşkent 1924.

[897] İşenaalı Arabayev, *Kırgız Alipbesi*, Taşkent 1924, s.1-2.

[898] "Kayyum Miftakov, ilk sözlü halk edebiyatı ürünlerinin ilk derleyicilerinden olarak Tyan Şan ve Talas ve Tüştük (Güney) bölgelerinden başta Manas olmak üzere pek çok eser derlemiş ve derlenmesine öncülük etmiştir. Miftakov, 1892'de Ufa'da doğmuştur. Medrese eğitiminden sonra öğretmenlik yapmaya başlamıştır. 1916 yılındaki isyan'da Doğu Türkistan'a iltica etmiş olan ve daha sonra Isık Köl bölgesine gelmiş olan Kırgızlarla tanışmıştır Kırgızların halk edebiyatlarının zenginliği Kayyum Miftakov'u etkilemiş ve bundan sonra başta Manas olmak üzere Kırgızlara ait sözlü halk edebiyatı ürünlerini derlemeye koyulmuştur.[898] Önce Talas'ta daha sonra derlemeler yapmış daha sonra öğretmen olarak atandığı Tört Kül Köyü'nde kurduğu Kara-Kırgız Halk Edebiyatını Derleme Derneği'nde derneğin üyeleri ile birlikte faaliyetlerine devam etmiştir. Tört Kül mektebinde oluşturulan topluluğun faaliyet planı ve amacı "Kırgız edebiyatını Derleme Yolları" adlı kılavuzu Miftakov 1921 yıl sonbaharında hazırlamıştır. Tanınmış Manasçı Sağımbay Orozbakov'u aramış ve Kök Torpok

hazırladığı otobiyografisinde[899] 1920 yılında Kırgız Türkçesinin sesbilgisini araştırmaya başladığını[900] ve kendisine Kırgız imlasını, kısa ses bilgisini ve alfabesini yazma görevi verildiğini ifade etmektedir. Miftakov, 1923 yılında alfabe ve sesbilgisini içeren imla kitabını tamamlamıştır. Öğretmenler için hazırlanan ve toplam 54 sayfa olan bu kitap yine yazarın ifadesine göre Arabayev'in çıkardığı ilmî siyasî münakaşa sebebiyle basılmamıştır.[901] Miftakov, Kırgız Türkçesinin imlası hakkında 1923 yılında Alma Ata'da Kazak Kırgız Sanayi Mektebi'nde ve Yedisuu'yu Öğrenme Derneği'nde birer ve 1923-1924 yılları arasında Taşkent'te Sovyet Komünist Üniversitesinde ona yakın bildiri tebliğ etmiştir. Sunulan bu bildiriler hazırladığı Kırgız imlasına da temel teşkil etmiştir.[902] Eski Taşkent'te tamamlanan projenin 1.-24. sayfaları arasında ses bilgisi, 25.-54. sayfalar arasında imla konusu yer almaktadır. Eser başlangıç mektepleri öğretmenleri için hazırlanmıştır. Bir defter şekline getirilen çalışmanın ilk sayfasının iç kısmında yazılan "*ḳırġız emlesi tuwraluw cazılġan birinçi prayekti bul prayekti 1923-cılda almata şarında ceti sunı üyretüw/üyrenüw obştwasının (obtşestva?) calpı cıyılısında, cana käzmirusta (?) ḳılınġan däklätlarniñ tartipke keltirilip cazılġanı*" ibaresine bakılırsa, yazarın otobiyografisinde de belirttiği, hazırladığı raporları esas alarak oluşturduğu imla projesi, bu deftere kayıtlı çalışma olmalıdır. Söz konusu bilgiler mavi

---

yaylasında bulmuştur. Miftakov'un bir diğer özelliği, derlemeciliği bu işe merak duyanlara öğretmesi olmuştur. 1922'de Narın'daki derlemelerini tamamlayarak Alma Ata'ya hareket etmiş ancak yolda soyulmuştur. Folklor malzemelerinin, Kalıgul, Arstanbek, Kılıç gibi klasik akınların eserlerinin olduğu defterlerine el koymuşlardır. Bundan sonra bir daha Tört Kül'e dönmez. Sebep olarak da Arabayev'le arasındaki anlaşmazlığı göstermiştir. Bu olaydan sonra Miftakov Almatı'ya gider gitmez elindeki materyalleri, Arabayev, Sarımoldoyev, Kudaykulov gibi Kırgız-Kazak çalışanları zorla elinden almıştır. K. Miftakov da Yedisuu Bölge Komitesi sekreterine şikayet dilekçesi yazarak zor da olsa Kırgızlardan derlediği malzemelerin bir kopyasını almayı başarmıştır. Adına da *Kırgız Bahçesi* adını verdiği derleme malzemeleri, yayınlatmak için çalışmalara başlamış ancak ne Alma Ata'da ne Taşkent'ten bir sonuç alabilmiştir. Sonunda derlemelerini sistematik bir şekilde tasnif ettikten sonra haklarına makale yazmaya karar verir. "Kırgız El Adabiyatının Türlörü" adlı makalesinde (yazma halindedir) Kırgızların sözlü ürünlerini 37 türe ayırarak bunlara örnekler verir. Makalesi hakkında "Yedisu'yu Öğrenem Derneği"ne bir yazı yazar. Bu mektup "Ceti-Suyskaya Pravda" gazetesinde yayınlanmıştır. Bahsi geçen "Kırgız Bahçesi"nin oluşturulması hakkında Tilçi gazetesinde bir makale yazar. Miftakov bu makalesinde Kırgız sözlü ürünlerini tasnif etmiştir. Miftakov'un bu çalışmaları, Kırgız halk edebiyatının ilk tasnif çalışmaları olarak kabul edilebilir; ayrıntlı bilgi için bk. *Miftahov'dun Ömür Bayanı,* Kırgızistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Yazmalar Fondu, İnv. N(298)96; *Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi, C. VIII, Poligrafbumresurcı, Bişkek 2012, s. 137; *Sovetksaya Etnografiya*, No.4, 1964; A. Tokombayev, *Kayyum Miftakov (1892-1948)*, Frunze 1991; Nezir Temür, *a.g.e.*

[899] *Miftahov'dun Ömür Bayanı,* Kırgızistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Yazmalar Fondu, İnv. N(298)96.

[900] 1920'de Tört Kül Köyü mektebinde kurmuş olduğu Kara-Kırgız Halk Edebiyatını Derleme Derneği'nin amaçlarından birisi, Kırgızcada var olan seslerin tespit edilmesidir. bk. *Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, C. VIII, s.140.

[901] *Miftahov'dun Ömür Bayanı*, Kırgızistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Yazmalar Fondu, İnv. N(298)96.

[902] *Miftahov'dun Ömür Bayanı* Kırgızistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Yazmalar Fondu, İnv. N(298)96.

tükenmez bir kalemle Arap harfli olarak yazılmıştır. Ancak defterin ön kapağında sonradan eklendiği düşünülen, tükenmez yeşil kalemle yazılmış Latin harfli notlar da bulunmaktadır. Burada aynı bilgiler tekrar edilmekle birlikte farklı olarak, "*1923-cılda Ḳırġızdın fanitikä cana imlasın tekşerip birinçi baskıç mugalımdarı üçün arnap cazılgan. munun menen birge "birinçi bilim" degen alıp-be de cazılat ele birok alaş ordaçılardın çatagı menen alar basılbadı da, özümö da kaytarıp berilbedi. ubaktısında kırgız imlası üçün uşbından paydalaşanıştı.*"[903] şeklindeki yazıdan da anlaşıldığı kadarıyla Miftakov'un *Birinçi Bilim* adıyla bir alfabe kitabı yazmayı planladığı ancak Alaş Ordacılarla ilgili bir anlaşmazlık sebebiyle basılamadığı bilgisi yer almaktadır. Söz konusu eser basılmadığı gibi yazara teslim de edilmemiştir. Verilen bir diğer önemli bilgi de, 'vaktiyle, Kırgız imlası için hazırlanan bu projeden yararlanıldığı' bilgisidir. Yazının sonundaki imza tam olarak seçilemese de Miftakov'a aitmiş gibi görünmektedir. Arabayev'in de alfabe kitabını –kesin tarih bilinmemekle birlikte- 1923 sonlarında tamamladığı ve 1924 yılında baskıya verdiği bilinmektedir.[904] Bu durumda Miftakov ve Arabayev'in çalışmalarını yaklaşık olarak aynı zamanlarda tamamladıkları düşünülebilir.

Çalışmamızın bu bölümünde Miftakov'un Kırgız ses bilgisi ve alfabesi konusunda yaptığı çalışmalar incelenecek, imla hususundaki görüşlerine de çalışmanın 'İmla Meselesi' bölümünde yer verilecektir.

Miftakov, ilk bölüm olan ses bilgisi bölümünün önsözünde imla ve ses bilgisi kavramlarının farkına değindikten sonra eserin yazılış metodundan bahseder. Çalışmanın başlangıç mekteplerindeki öğretmenler için olması sebebiyle onların anlayacağı şekilde yazdığını ifade eden yazar faydalı olacağını düşündüğü bir takım öğretim metotlarını da gösterir. Girişte ses ve harf kavramlarını tanıtan Miftakov, dillerdeki ses sayısının sınırlı olduğunu, bu seslerin ince ve kalın şekilleri için ayrı ayrı harfler belirlenmediği takdirde alfabedeki harf sayısının çok fazla olmasına gerek kalmayacağını ifade eder. Miftakov'a göre dünyada yaygın olarak kullanılan fonetik temelli iki alfabe vardır, bunlardan birisi Latin alfabesi diğeri ise Arap alfabesidir. Basımda kolaylık sağlaması sebebiyle bugün bilimsel kitapların büyük bir kısmı Latin alfabesi ile yazılmaktadır. Hem de güzelliği sebebiyle bütün yeryüzü bu alfabeye geçmektedir. Amerika, Avrupa'nın tümü, Asya, Afrika ve

[903] Kayyum Miftakov, *Ḳırġız Emlesi Ḳısḳaça Ḳırġız Tilinin Aytılış Fanitikäsi Baştowuç Maktep Muġalımdarı Üçün*, Eski Taşkent, 25 Aralık 1923, Kırgız Milli İlimler Akademisi El Yazmalar Bölümü No: 363, Bişkek.
[904] Ziyaş Bektenov, *a.g.m.*, s.16.

Avustralya'nın bir kısmı Latin alfabesini kullanmaktadır. Söz konusu alfabe biz Türk halklarına da ulaşmıştır. Müslüman Türklerden olup aynı dili konuştuğumuz ve aynı şekilde yazdığımız Kafkas (Azerbaycan) Tatarları da bugün Latin alfabesini kullanmaktadır. Bugün nüfusları toplam 360 milyon olan Müslümanlar ise Arap alfabesini kullanmaktadır. Noktaları çok olduğu ve uzunlu kısalı olan harflerinin birbirinden ayrı yazıldığı için son zamanlarda bilimsel kitapların yazımında bu alfabe pek tercih edilmemekte hatta insanlar bu alfabeden kaçarcasına uzaklaşmaktadır. Yazara göre aslında Kırgızların da Latin alfabesine geçmesi gerekiyordu. Ancak halk bunu idrak edecek seviyede olmadığı için bu, gerçekleşmedi. Üstelik çevredekiler ve akraba topluluklar da Arap harflerini kullanmaktadır. Latin ve Arap alfabesi hakkındaki görüşlerini bu şekilde ifade eden Miftakov'a göre Arap alfabesi son günlerde epeyce düzelmiştir.

İmla ve sesbilgisini (owaz bilimi) iki farklı bilim dalı olarak tanımlayan Miftakov'a göre 'fonetik bilimi' küçük bir bilim gibi görünse de '*ana dili*' ile ilgili bilimlerin temelidir. İmlanın ancak fonetik üzerine inşa edilebileceğini ifade eden yazar imladan önce 'seslerin işitiliş ve değişimlerine' yer vermiştir.

Kayyum Miftakov'a göre '*Kırgız dili*'nde 61 ses vardır. Yazar, bu sesleri Arap harflerinin yanı sıra *Azerbaycan ve Rus harfleriyle* şu şekilde göstermiştir:

	Arap Hafleri	Azerbaycan Harfleri	Rus Harfleri		Arap Harfleri	Azerbaycan Harfleri	Rus Harfleri
1	أ	A	a	2	ءآ	ə	э
3	ر	r	r	4	عر	rь	rь
5	ز	z	з	6	عز	zь	зь
7	س	s	c	8	عس	sь	cь
9	ب	в	b	10	عب	вь	bь
11	ت	t'	m	12	عت	tь	mь
13	و	o	o	14	عو	oь	θ
15	ن	n	н	16	عن	nь	нь

17	يـ	i,j	и,ы, і, й	18	عـ	j,ĩ	иь, іь, йь
19	شـ	зь	шь	20	عشـ	зь	шь
21	جـ	c	ж	22	عجـ	сь	ь
23	ۋ(ۇ)	vь-v	уь	24	ۋء(ۇء)	vь	уь
25	قـ	K	K̂	26	لـ	L	л
27	ﻋﻠـ	lь	ль	28	مـ	m	м
29	ﻋﻤـ	mь	мь	30	د	d	g
31	ﻋﺪ	dь	gь	32	ه	e	e
33	غـ	g	г ˆ	34	چـ	ç	?
35	ﻋﭽـ	çь	?ь	36	ۇ	o	y
37	ﻋۇ	оь	уь	38	?	K	g
39	ﺪ(ى)	ı	ы	40	ﻋﺪ(ﻋى)	-	-
41	گ	oɪ	г	42	ك(ڭ)	ñ	ñ
43	پ	p	п	44	ﻋپ	pь	пь
45	ﻋك	ñь	ñь	46	ۆ	ò	ò

Miftakov'a göre, /ò/ sesinin (ۆ) vurgusu pek azdır. Verilen örneklere bakıldığında bu sesinde genelde ikinci ve ondan sonraki hecelerde yer aldığı görülmektedir: *borò, ķorò, orṭòdò, corġò, ṭorķò*

47	ﻋۆ	òь	òь	töròь, köròь, börtòь
48	ī	aa	aa	Ataa (tan ķalġanda)
49	ـ	'ه'sesinin üçte biri, 'ﻋﺪ' sesinin yarısı kadar. Bu iki sesin ortasında yer alan küçük bir ses. Daima incedir: bĭz, tĭz, sĭz, berĭñiz		

‘ا’ veya ‘aa’ ile gösterilen ses, verilen örneğe bakılırsa ünlem ifadesi dolayısıyla süre bakımından uzamış bir sestir. Verilen metin örneklerine bakıldığında uzun /a/ sesi için bu işaret yerine iki ‘ا’ harfinin kullanıldığı görülmektedir.[905]

50	و	þ	Bayþı, ķoyþı	51	ۏ	þь	ceyþьi
52	ف	f	ф	53	ڤ	fь	фь
54	ڒ	Ж ķıcır?, arcayıp		55	ڑ	жь kecir?	
56	ھ	Latında h köwhär		57	ھ	h he?	
58	ح	‘arebdegi eki cumşaķ ḥä oḥ (otķa ķızınġanda) cudayın niçke					
59	خ	ḫ …?(cudayın ķalıñ)					

60	ا	(ķalıñ “د”ġa caķınıraķ owaz) cadí, sadí, írs, ísman
61	ا	(niçke “ءد”ġa caķınıraķ owaz) îz, îş, îldim, îç, îl!

Miftakov’un tespit ettiği seslerin ve bu seslerle verilen örneklerin daha iyi anlaşılması için tarafımızdan belirlenen çeviriyazı işaretleri aşağıdaki gibidir:

	Arap Harfleri	Çeviriyazı Karakterleri			Arap Harfleri	Çeviriyazı Karakterleri
1	آ	a		32	ہ	e
2	ءآ	ä		33	غ	ġ
3	ر	r		34	چ	ç
4	ڑ	rь		35	ءچ	çь
5	ز	z		36	ۇ	u
6	ز	zь		37	ءۇ	ü

[905] bk. 148/16’da11. satır, 16.satır vb.

7	سـ	s		38	كـ	k
8	عسـ	ṣ		39	د(ى)	ı
9	بـ	b		40	عد(ىء)	i
10	عبـ	bь		41	گ	g
11	تـ	ṭ		42	ك(ڭ)	ñ
12	عتـ	t		43	پ	p
13	و	o		44	عپ	pь
14	عو	ö		45	عك	ñь
15	ن	n		46	ۆ	ò
16	عن	nь		47	عۆ	ȍ
17	(ي) ي	ı, y		48	ا	ā
18	عي	i, yь		49	ب	ĭ
19	شـ	ş		50	و	ʊ
20	عشـ	şь		51	عو	ʊь
21	جـ	c		52	ف	f
22	عج	cь		53	عف	fь
23	ۋ(و)	w,u^{w}		54	ژ	ĉ
24	ۋ(ءو)	wь, u^{wь}		55	عژ	ĉь
25	قـ	ķ		56	ھ	h
26	لـ	l		57	عھ	hь
27	عل	lь		58	ح	ḥ
28	مـ	m		59	خ	ẖ
29	عم	mь		60	ا	í
30	د	d		61	عا	î
31	عد	dь				

‘ءا’ sesinden sonra sayfanın sonuna düşülmüş “*bu owazdan başķa da on beşdey kiçinekey owazdar tabarġa mümkin bolsa da alardı bul cerde cazıp turuwnı layıķ körbedik*” şeklinde bir açıklama dikkat çekmektedir.

Miftakov, Kırgız Türkçesindeki sesleri şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Ünlü ve ünsüz sesler: 61 sesin 19'u ünlü, 42'si ünsüz sestir. Ünlü sesler aşağıdakilerdir:

Arap Harfleri	Çeviriyazı Karakterleri	Arap Harfleri	Çeviriyazı Karakterleri	Arap Harfleri	Çeviriyazı Karakterleri
اَ	a	ءۇ	w,u^{Wb}	ءَو	ò
ءاَ	ä	ه	e	اَ	ā
و	o	ۇ	u	ا	í
ءو	ö	ءۇ	ü	ءا	î
ي	ı	د	ı	د	ĭ
ءي	i	ءد	i		
ۇ	w,u^{w}	وَ	ò		

2. Kalın ve İnce Sesler: Daima kalın olan dört ('ق', 'غ', 'خ'*); daima ince olan beş ses ('ك', 'گ', 'ه', 'ح', 'ب') vardır. Diğerleri ise kalın veya ince olabilir.

3. Azcıl ve Çokçul Sesler[906]: Seyrek kullanılan sesler azcıl, sık kullanılan seslere ise çokcul sesler denmektedir. Kırgız Türkçesinde 13 adet azcıl ses vardır*:

اَ	ءژ
ۋ	ھ
و	ءھ
ف	ح
ءف	خ
ژ	ءا

* Dört ses olduğu belirtilmiş ama üç ses gösterilmiştir.

[906] Kayyum Miftakov *azçıl* ve *köpçül* terimlerini kullanmıştır. Biz de aynıyla Türkiye Türkçesine aktardık.

*13 ses olduğu söylenmesine rağmen 12 ses gösterilmiştir.

Kalan 48 ses ise oldukça sık kullanılmaktadır.

4. Ağzın Açılışına Göre Sesler: Kırgız Türkçesinde, ünlü sesler telaffuz edilirken ağız beş farklı şekil almaktadır. Miftakov buna göre ünlüleri beş gruba ayırmıştır. Açıklamasına göre her beş grupta ilk seslerde ağız daha kapalı bir durumdayken sona doğru gidildikçe ağız daha çok açılmakta veya ağzın içi daralmaktadır. Miftakov'un tasnifi aşağıdaki şekildedir:

	I			II		III		IV			V	
Kalın	ا	آ	آ	و	وَ	وٗ	وُ	د	ا	ه	يـ	بـ
İnce	عا	عآ	-	عو	عوَ	عوٗ	عوُ	عد	عا	-	ع يـ	ع بـ

5. Ünlü Seslerin Kuvvetlerine Göre Olan Tasnifleri: Kırgız Türkçesindeki ünlüler arasında çok kuvvetli sesliler olduğu gibi oldukça zayıf olanlar da bulunmaktadır. Miftakov, yaptığı sıralamanın en kuvvetli olan ünlüden en zayıf olana doğru bir sıralama olduğunu belirtmektedir. Sıralama şöyledir:

	I				II						
Kalın	وَ	و	وُ	وٗ	آ	أ	ه	ا	د	يـ	بـ
İnce	عوَ	عو	عوُ	عوٗ	-	عآ	-	عا	عد	ع يـ	ع بـ

Miftakov'a göre en kuvvetli ses /ò/ sesi iken en zayıf olan ses ise /ĭ/ sesidir

Bu tasniflerden sonra kısaca ses değişimlerine değinilmiştir. Ses değişikliklerinin büyük bir kısmı bir sesin düşmesi veya güçsüz sesin güçlü olan ses tarafından yutulmasından kaynaklanmaktadır. Yazar, ünlü seslerin birbirlerine olan tesirleri açısından da sınıflandırmıştır. Kırgız Türkçesindeki ünlüler, birbirilerine olan etkileri bakımından çok tesirli ünlüler, az tesirli ünlüler ve tesirsiz olmak üzere üçe ayrılır. 'و', 'عو', 'وٗ' ve 'عوٗ' ünlüleri en fazla değişime sebep olan ünlüler olup az veya çok bütün ünlüleri etkiler. 'وُ', 'عوُ' sesleri

bulundukları sözcük içerisinde önlerindeki seslere tesir ederler: *bьürьüzьü (bir özi), bьürьşügün, bьürьkünьü, üçьün, ķoldòġu, şunò, ķoruķ, bozòşu, corġòşunun* vb.

‘و’ sesi, kendinden sonra gelen ‘ا’ sesine etki ederek bu sesi ‘ۏ’ sesine dönüştürür. Bu ses değişimine şu örnekler verilmiştir: *borò, ķoròdò, şorpòġò, ţorpòķ, şorġòķ, bolòţ, bolòţdò, ķorġòndò, şondòdò, bolsòdò, ķonòķ*. ‘و’ sesi, ardından gelen ‘د’ sesini de etkileyerek onu ‘ۇ’ sesine dönüştürür.

Aynı şekilde ‘ۇ’ sesi kendinden sonra gelen ‘عد’ ve ‘ه’ seslerine tesir eder ve ‘ه’yi ‘ءۏ’ sesine, ‘عد’ sesini de ‘ءۇ’ veya ‘ءۋ’ sesine dönüştürür. Örnekler olarak da şu sözcükler gösterilmiştir: *bьörьtö, sürьtö, körьö, şuròţdò, ţuwò, cьüöw, körьgön, körьgönьübьüzь, körьüngönьü, sürьöttòpь, cьökö, ölьgön, bьütkön, özьüñьüzь, tüzьdьön, közьdьönьüpь, cьüzьdьönьüpь, köpьürьö, tortòw, bьülьgönь, şьüku^{Wь}r, süru^{Wь}n, süru^{Wь}m.*

Miftakov’un belirttiğine göre en fazla değişikliğe uğrayan sesler şunlardır:

ت	غ*	ب	ز	ر
د	ه	ق	س	چ
ۏ	د	ک	ب	ش

Bu seslerdeki değişimlerin bir kısmı kendiliğinden olurken bazı değişimler, seslerin birbirini etkilemeleri sonucu gerçekleşir. Değişikliğin hiç olmadığı veya çok az olduğu seslerse şunlardır:

ا	ې	ت	ج	ل	م	غ	گ	ڭ	پ
و	ژ	ف	ھ	ح	ن	ا	آ	آ	

* Ses tam olarak anlaşılamadı.

Az tesirli ünlülerin diğer ünlülere tesirleri çok az olup bu gruba ‘ۉ’, ‘ە’ sesleri dahildir. ‘ە’ ve ‘ۑ’ sesleri aynı hecede yan yana gelirse ‘ە’ sesi ‘ۑ’ sesini yutar. İki ‘ە’ ortasında ‘ۑ’ sesi varsa ortadaki bu ‘ۑ’ sesi düşer. Yazar, şu sözcükleri örnek olarak göstermiştir: *сьедьімь (сьеуьдьімь), дье (дьеуь), ерь (еуьерь), сьет (сьеуьет), ket (кеуьет).*

‘ە’ sesinden sonra ‘ۋ’ sesinin geldiği durumlarda, ‘ە’ sesi ‘ۋ’ tesir ederek ‘*ерїрке, ешік, егїн, егїз*’ örneklerinde görüleceği üzere onu ‘ۉ’ sesine dönüştürür. ‘ۉ’ sesi, kendinden sonra gelecek olan ‘ۇ’ seslerini de etkileyerек onları kendisine benzetir: *бьїзьдьїнь, бьїгьдьїнь, кїгьсїнь, кїгьсеңьїзь, кїгьегьсїзь, кїгьїрь, кігьgізь, кельсїньпьнеrь, сьїльдьїңьїзьббьі* gibi. ‘ۉ’ sesi kendinden sonra gelen ‘ە’ sesini de etkileyerek bu sesi ‘ọ’ (Miftakov’un tespit ettiği sesler arasında böyle bir ses bulunmamaktadır. Bu ses, ê işareti ile gösterilecektir. Söz konusu sesin /i/ sesine yakın bir olduğunu düşünmekteyiz) sesine dönüştürür. Miftakov bu ses değişikliği için şu örnekleri gösterir: *кїгьsê, бьїльsêңьїзь, кїгьббьêңьїзь, sїzьgê, sїzьgê*

Miftakov, bunların haricindeki ünlülerin diğer ünlü seslere herhangi bir etkisi olmadığını belirtmektedir. Tesirsiz ünlüler, çoğu zaman diğer seslerin etkisi ile türerler veya herhangi bir etki olmadan kendiliklerinden değişikliğe uğrarlar. Tesirsiz ünlü sesler şunlardır:,

ا	ا	ۋَ	ۑ	ۋٝ
ءآ	ءا	د	ءۑ	
آ	وَ	ءد	وٝ	

Bu sesler çoğu zaman başka seslerin etkisi altına girer. Yerlerini başka sesler alır veya bunlardan bütünüyle başka sesler doğar. Miftakov, diğer ses hadiselerini ‘Ses bilgisi (fanitikä)’ bölümünde işleyeceğini belirterek bu bölümü noktalar.

Miftakov, söz konusu çalışmanın ikinci bölümün giriş kısmında Kırgız Türkçesi için belirlediği alfabeyi vermiştir. Kırgızcadaki sesler için belirlenen harfler ‘dayekçi’ ile birlikte yazılan sesler dışarıda tutulduğunda şunlardır:

ا	ر	ز	س	ب	ت	و
ن	ي	ش	ج	ۋ	ق	ل
م	د	ه	ع	چ	ۇ	ك
ۍ	گ	ڭ	پ	ۇ	آ	ب
و	ف	ژ	ھ	ح	خ	ا

Ancak Miftakov, 35 harfin bir dil için fazla olduğu kanaatinde olduğu için şu değişikliklere dayanarak harf sayısını azaltmıştır: ‘ۇ’, ‘آ’ ile ‘ۋ’ ise ‘ه’ ile; ‘آ’, ‘أ’ ile; ‘و’, ‘ب’ ile; ‘ژ’, ‘ج’ ile; ‘ا’, ‘د’ ile; ‘ح’, ‘خ’ ile karşılanabilir. Kalan 28 harften “ف”, “ح”, “ھ” harfleri pek seyrek kullanılır, bu harflerin temsil ettiği sesler çoğunlukla bunlar başka harfler ile yazılır. Böylece Kırgızcadaki harf sayısı 25’e inmiş olur. Alfabe son haliyle şu şekildedir:

آ	ن	ل	ك	ه
و	ق	ۇ	ب	ف
ۋ	چ	پ	ج	ح
غ	ڭ	س	د	ھ
گ	ز	ش	ۍ	
ر	ي	م	ت	

Bunlardan 7’si ünlü, 18’i ünsüz harftir. Ünlüler şunlardır:

ا	و	ي	ۋ	ه	ۇ	ۍ

Miftakov, ünsüzleri, kelimenin sonuna gelişlerine göre sert ve yumuşak harfler olarak ikiye ayırmaktadır. Bunlar şu şekilde gösterilebilir:

Sert Harfler	س	ب	ت	ش	ق	چ	ك	پ
Yumuşak Harfler	ر	ز	ن	ج	ل	م	ڭ	

Yumuşak harfler de ımıraluw/amıraluw ve ımırasız/amırasız olarak ikiye ayrılmıştır. Buna göre, 'ڭ', 'ڼ', 'ﻩ' harfleri ımıraluw/amıraluw, 'ر', 'ز', 'ج', 'ل' harfleri de ımırasız/amırasızdır.

Yazar, Kırgız alfabesi dendiğinde 28 değil 25 harfi esas almak gerektiğini ifade etmiştir. Miftakov'un verdiği alfabe Arabayev'in hazırladığı, 1924 yılında basılan ve Kırgız Türkçesinin ilk alfabesi olan alfabe ile karşılaştırıldığında tümüyle aynı olduğu görülmektedir. Miftakov'un pek seyrek kullanılır diyerek esas alfabenin dışında tuttuğu (ف, ح, ه) harfleri Arabayev tarafından da esas alfabeden ayrı tutulmuş, kitabının sonunda 'alıntı kelimelerde kullanılan harfler' olarak verilmiştir.[907] Arabayev'in *kıbaçı (kıwaçı)* adıyla yer verdiği inceltme işaretine(ء) Miftakov, Kazak Türkçesinde olduğu gibi *dayekçi* adını vermiştir.

1924 yılında ıslah edilmiş Arap alfabesinin haricinde Kiril harfli bir alfabe de teklif edilmiştir.[908] Yudahin'in de bulunduğu bir grup tarafından teklif edilen alfabe o dönemde kabul edilmese de 1940 yılında hayata geçirilmiştir.[909]

12 Haziran 1924'te Orenburg'da I. Kazak-Kırgız İlim Adamları Kongresi düzenlenmiştir. Yazım, alfabe, ilkokullarda uygulanacak müfredat ve bilimsel terimler gibi konuların ele alındığı kongreye M. Dulatov, Alihan Bükeyhanov, Nazir Törekuluulu, Ahmet Baytursun gibi önde gelen Kazak aydınlarının yanı sıra Sovyet Türkistan Özerk Cumhuriyeti Halk Eğitim Komiserliği Kırgız temsilcisi olarak İşenaalı Arabayev de katılmıştır.[910] Sovyet yönetimi bu kongreden, alfabe değişikliği kararının çıkmasını bekliyordu. Kongreyi özellikle bunun için desteklemiştir. Ancak Ahmet Baytursun, İşenaalı Arabayev gibi bazı cedit hareketi kökenli aydınların Latin alfabesine karşı çıkması sebebiyle yönetimin istediği gibi bir sonuç çıkmamıştır. Hatta alfabe değişikliği meselesi gündeme dahi gelmemiştir.[911] Kongrede ıslah edilmiş Arap harfli Kazak alfabesinden 'خ', 'و', 'ف' harflerinin çıkarılması gündeme gelmiş

[907] bk. İ. Arabayuulu, *Ḳırġız Alıpbesi*, Taşkent 1924, s.31; 43-44.
[908] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.56; İ. A. Batmanov, *Printsipı Postroeniya Kirgizskoy Orfografii Obtşie Polojeniya*, delo no. 619, Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Yazmalar Bölümü, Bişkek, s.16.
[909] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.56.
[910] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.132'den KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 188, s. 39.
[911] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.151.

ancak alıntı kelimelerde kullanılan bu harflerin çocuklar tarafından mutlaka bilinmesi gerektiği düşüncesi ile Arabayev ve Kazak aydınlardan bir kısmı buna karşı çıkmıştır.[912]

25 Mayıs 1925 tarihinde Frunze'de I. Kara-Kırgız Özerk Bölgesi Bilimsel Pedagoji Kongresi düzenlendi. Kongreye komşu cumhuriyetlerden uzmanların katılımı engellenmiş,[913] yalnızca Ahmet Baytursun gelebilmiştir. Mevcut alfabe ile ilgili olarak sık sık gündeme getirilen problemler[914] sebebiyle Arabayev, hazırladığı 28 harfli Arap alfabesinin kabul edilmesini talep etmiştir. Kongre, bazı harflerin çıkartılması şartıyla alfabeyi kabul etmiştir.[915] Netice kabul edilen alfabe 24 harfli olmuştur. Arabayev "Yazı ve İmla" başlıklı bir tebliğ sunduğu kongrede[916] Baytursunov ve Arabayev gibi aydınların karşı çıkmalarına rağmen kongreden Latin alfabesine geçilmesi yönünde bir karar çıkmıştır.[917] Bu karar doğrultusunda Halk Eğitim Komiserliğine bağlı Eğitim Komisyonuna bir alfabe projesi ve kamuya yönelik programlar hazırlama görevi verilmiştir.[918]

Arabayev, Arap alfabesine dair sunduğu değişikliklerin kongrede kabul edilmesinin[919] ardından çalışmalarını tamamlamış ve *Cazuu Colunda Saamalık* adlı eseri 1925 yılında Moskova'da basılmıştır. Bu eserle birlikte yarı ünlüler için kullanıldığı belirtilen "ۋ", "ي" işaretleri alfabeden kaldırılmıştır. *Cazuu Colunda Saamalık*'ta verilen alfabe şöyledir: "ا", "ب", "پ", "ت", "ج", "چ", "د", "ر", "ز", "س", "ش", "ق", "ك", "گ", "ڭ", "غ", "ل", "م", "ن", "و", "ۇ", "ھ", "ي". Ayrıca 'ا', 'ء' harfleri, yardımcı işaretler olarak alfabede yer almaya devam etmiştir.

---

912 Ziyaş Bektenov, *a.g.m.*, s.17.

913 İngeborg Baldauf ise aksine dış ülkelerden uzmanların katıldığıı ifade etmiştir, bk. İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 412.

914 bk. *Erkin Too*'nun 5 Mart 1925 ve 16 Haziran 1925 tarihli sayılarında bu konuyla ilgili yazılar yayınlanmıştır. Ayrıca dilin standartlaştırılması konusunda, aynı yıl yine Erkin Too'nun 7., 12., ve 18. sayılarınında da çeşitli yazılar çıkmıştır.

915 *Protokolı Komissii po Sozıvu Pedogogiçeskogo S'ezda o dne i Nauçno-Peddagogiçeskogo S'ezda, Diagrammı Şkol Kirgizskoy Avtonomoy Oblast Sostoyatşih na Gosudarstvennom i Mestnom Byudjete*, TsGA, Kirgizskoy SSR Fond N.647, op. N. 1, ed. Hr. N. 40, s.8.

916 *a.g.e.* s.75; Ķırġızıstandın Obulustuķ Atķarū Kemiytetinin Aldındağı Cañı Alip-Bē Kemiyteti tarafından 1927 yılında Frunze'de çıkarılan, *Bizdin Cañı Alip-Bē (Ķırġızdın Cañı Alip-Bēsinin Ķısķaça Tarıġı)* adlı eserde Kasım Tınıstanov'un da Yeni Alfabe konulu bir tebliğ sunduğu ifade edilmektedir.

917 *Protokolı Komissii po Sozıvu Pedogogiçeskogo S'ezda o dne i Nauçno-Peddagogiçeskogo S'ezda, Diagrammı Şkol Kirgizskoy Avtonomoy Oblast Sostoyatşih na Gosudarstvennom i Mestnom Byudjete*, TsGA, Kirgizskoy SSR Fond N.647, op. N. 1, ed. Hr. N. 40.

918 İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 412.

919 *Protokolı Komissii po Sozıvu Pedogogiçeskogo S'ezda o dne i Nauçno-Peddagogiçeskogo S'ezda, Diagrammı Şkol Kirgizskoy Avtonomoy Oblast Sostoyatşih na Gosudarstvennom i Mestnom Byudjete*, TsGA, Kirgizskoy SSR Fond N.647, op. N. 1, ed. Hr. N. 40, s.1.

Arap harfli alfabe üzerinde çalışmalar devam ederken Haziran 1925'ten itibaren basında Latin alfabesine hemen geçilmesini isteyenler seslerini yükseltmeye başlar.[920] İlerleyen yıllarda Latin harflerine geçişin Kırgızistan'daki en hararetli savunucularından birisi haline gelen Kasım Tınıstanov'un, *Erkin Too* gazetesinde, oldukça uzun ve detaylı bir program sunduğu yazısında Latin harflerine geçiş için ortaya koyduğu en önemli argüman, bu alfabe sayesinde halkın genelinin okuryazar haline gelmesi ve Batı'nın tekniği ve gelişmiş kültürü ile bağlantının sağlanmasıdır. Tınıstanov, Latin harflerine geçilmesi ile Batılılaşmanın başlayacağı, Kırgızların milli ve Müslüman kimliklerinin zarar göreceği fikrini reddetmiştir. Yazıda Arap harfli alfabe, "*musulmandın tamgası (Müslüman alfabesi)*", Latin harfleri de "Latın tamġası" ya da "*Paransuz tamga (Fransız alfabesi)*" olarak nitelenmiştir. Tınıstanov'a göre Latin harflerine geçilmesini mecburî kılan husus, bu sistemin kolaylıkla öğrenilebilmesidir. 24 harfli Latin alfabesi sayesinde, hedeflenen kültürel gelişmeye en kısa yoldan ulaşılabilecekti. Bu alfabede büyük harf olmayacak, matbu ve el yazısı aynı olacaktı ki bunlar alfabenin avantajlı yönlerini oluşturuyordu.[921] Sovyet ulusları ile eş zamanlı olarak kültürel gelişmeyi tamamlayacakları düşüncesi de Latin alfabesinin kabulü konusunda entelektüeller üzerinde etkili olmuştur. Eğitim Komisyonu 29 Temmuz 1925 yılında Latin alfabesini kabul etmiştir.[922] Latin alfabesinin 1925 *Erkin Too*'da yayımlanan ilk şekli aşağıdaki gibidir:[923]

Harfler	Ses Karşılıkları		Harfler	Ses Karşılıkları
ا	a		ك	k
ب	b		گ	g
پ	p		ڭ	ñ
ت	t		ل	l
ج	c		م	m
چ	ч		ن	n
د	d		و	o

[920] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 412.
[921] İngeborg Balduf, *a.g.e.,* s. 412'den Kasım Tınıstanov, "Latın Tamgasın Emine Üçün Alabız?", *Erkin Too*, 29 Haziran 1925.
[922] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 413.
[923] *Erkin Too*, 29 Haziran1925; H. Karasayev, *a.g.m.*, s. 96.

ر	r		ۇ	u
ز	z		ه	e
س	s		ى	ə
ش	ɜ		ي	u
ع	ɾ		ء	√
ق	q			

Görüldüğü üzere kıbaçı (ˇ) alfabede de yer almıştır. Kiril alfabesinden üç harf alınmıştı: /ş/ sesi için ɜ, /ç/ sesi için ч ve /ġ/ sesi için ɾ harfi.

Eğitim Komisyonu'nun aldığı karara rağmen Latin alfabesine olan karşıt görüşler devam ediyordu. Bir "Kırgız Balası", Kasım Tınısanov'un Latin harflerinin modern kültüre doğru giden yol olduğu argümanına karşı Japonların kendi yöntemleri ile elde ettikleri kazanımları öne sürerek karşılık vermiştir. Avrupa'nın sadece harfleri kitleleri ileriye götürmez. Çünkü bu harfler yüzyıllar boyunca Avrupa'nın emperyal burjuvazisi eliyle Avrupalı çalışanların ve bütün Asya'nın boyunduruk altında tutulması için kullanılmıştır. Yazarın, Latin alfabesine karşı sunduğu bir diğer önemli argüman ise şöyledir:

> "*Siz bizleri Özbek, Kazak, Türkmen ve Tacik kardeşlerimizden ayırarak bizi dağlar arasında sıkıştırmayı ve sıtmaya benzeyen yazınızı bize öğretmeyi istiyorsunuz. Peki yazınız bu kadar kolaysa neden bizden başkası kullanmıyor*?"[924]

Bakü Türkoloji Kongresi için hazırlıklar başlarken Kırgız Özerk Bölgesi, alfabe konusundaki bu tarz tartışmalara sahne olmaktaydı. Bir taraftan ıslah edilmiş alfabe iyileştirilirken diğer taraftan Latin alfabesini savunanlar hazırlıklarını yapmaya başlamışlardı. Bilimsel gücünün yeterli olmayışı ve kültür politikalarının oturmamış olması sebebiyle olsa gerek kongrede müzakere edilecek hususlar konusunda Kırgızlar arasında ciddi bir tartışma ortamı oluşmamış, belki de bu sebeple basında bu konuda herhangi bir haber yapılmamıştır.[925]

---

[924] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 413'den Kırgız Balası (Abdulda-uulu), "Cañı Tamga Tuuralu" , *Erkin Too*, No. 47, 27 Ağustos 1925.

[925] İngeborg Baldauf, Bakü Türkoloji kongresi hakkında *Erkin Too*'da yalnızca şu yazıların çıktığını ifade etmektedir: Latınçıl, "Latın Unutulup Kaldıbı", *Erkin Too*, No.109, 5 Ekim 1926; Kasım Tınıstanuulu, "Kırgızstanda Cañı Tamga", *Erkin Too*, No.119, 28 Ekim 1926. Fakat 1928'de çıkmaya başlayan *Cañı Madanıyat Colunda* adlı aylık bilim, eğitim ve

Kırgızistan'da bu gelişmeler yaşanırken Azerbaycan'daki Latin alfabesi savunucuları, 1924 yılının başlarında alfabe konusundaki görüşlerini Merkez'e iletti. Bu teklif hem Milliyetler Halk Komiserliği (Narodnıy Komissariat po delam Nasionalnostey- NarKomNac), hem de Tüm Sovyetler Doğu Çalışmaları Cemiyeti (VNAV) tarafından kabul gördü.[926] Neticede 1924 yılında Merkez harekete geçerek diğer cumhuriyetlerin fikirlerini almaya başlamıştır.[927] Latin alfabesine geçişin ilk aşamasında Türk cumhuriyetlerinin bu hareketlerinin son derece yerli ve köklü bir hareket olduğu, Merkezden yönlendirilmediği özellikle vurgulanmıştır.[928] Bunu, Kırgızistan'da 1927'den sonra alfabe ile ilgili yapılmış çalışmalarda ve basında çıkan yazılarda görmek mümkündür. Latin alfabesi talebinin Sovyet rejiminden önce ortaya çıkan bir mesele olduğu ve Sovyetlerin bu hayali gerçekleştirdiği sık sık vurgulanmıştır. 1928'den itibaren aylık olarak çıkan bilim, eğitim ve edebiyat dergisi *Cañı Madaniyat Colunda*, Latin alfabesi konusunda yapılmış çalışmaları duyurmuş, alfabeyi halkın tanımasında etkili olmuştur. Derginin ilk sayısında Tokçoro imzası ile kaleme alınan "Cañı Alıp-Bee Kızmatında Cetişkendikteribiz cana Kezektegi İşteribiz (Yeni Alfabe Adına Gerçekleştirdiklerimiz ve Gelecekteki Faaliyetlerimiz)" adlı yazıda Latin alfabesinin Sovyet rejimi öncesinde gündeme geldiği şu sözlerle ifade edilmiştir:

"*Yeni alfabeyi almak Türk halklarında, Sovyet hükümetinden sonra ortaya çıkmış bir fikir değildir. Yeni alfabeyi kabul etme fikri ortaya çıkalı uzun yıllar oldu. Fakat bu işin hayata geçirilmesi, emekçiler hükümeti kurulduktan sonra emekçiler hükümetinin rehberi Lenin'in yeni alfabenin emekçilerin ihtiyaçlarını karşılayacak bir alfabe olduğunu görmesi ile alınmaya karar verilmiştir. Lenin, bu alfabenin alınması ile ilgili olarak "Yeni alfabe Doğu'da bir devrimdir, Yeni alfabe Ekimin çocuğudur.*" demiştir.[929]

I. Baldauf'a göre Latin alfabesi projesi, Sovyetler Birliği yönetimine ilk olarak Azerbaycan'daki bilim insanları tarafından sunulmuştur. Önceleri Merkez bu konuya pek ilgi göstermese de sonradan Latin alfabesi, Moskova'nın kültür ve dil politikalarında önemli bir uygulama olarak yerini almıştır. Bu yüzden Bakü Türkoloji Kongresinin toplanması, Latin

---

edebiyat dergisinin 1928 ve 1929 yıllarında çıkan sayılarında Latin alfabesi meselesinin yoğun bir şekilde işlendiği görülmektedir.

[926] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 390'dan Zıynatulla Navşirvanov, "Şuraların 1.nci Türkoloji Kongurası", *Yeni Yol*, No:12, 2 Haziran 1924, s.1-2.

[927] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s. 390.

[928] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s. 461.

[929] Tokçoro, *a.g.m.*, s.6.

harflerine geçiş projelerinin birleştirilmesi ve son olarak Latin hareketinin yıkılması gibi kritik gelişmelerin ardında yönetimin olduğunu söylemek mümkündür. [930]

Azerbaycan tarafından 1924 yılında sunulan Latin alfabesi tasarısının ardından aynı yıl Nisan ayı başlarında Moskova'da Tüm Sovyetler Doğu Bilimleri Derneği (Vsesoyuznaya Nauçnaya Assotsiatsiya Vostoko Vedeniya-VNAV), alfabe konusunda bir kongre toplamak amacıyla bir komisyon kurdu. Bu komisyonun üyeleri arasında, Profesör Samoylaviç (Leningrad), Profesör Polivanov[931] (Taşkent) ve Profesör Yakovlev (Doğu Bilimleri Enstitüsü, Moskova), Merkez Komite (CIK-Sentralnıy Komitet) üyesi ve Sovyet Halkları Merkezi Basın Merkezi Başkanı Nazir Törekuluulu, Tatar Ziynet Nasırvanov ile Azerbaycan ve Yakutistan'dan gelen temsilciler vardır. Komisyon, modern bir edebiyat dilinin oluşturulması, yazı, imla, terminoloji ve bunların yanında etnografya, tarih, sanat ve edebiyat gibi konuları görüşmek üzere bir kongrenin toplanmasına karar verdi. Kongre, 1924 Ağustos'unda Moskova'da toplanacak ve ulusal bölgelerden toplam 50-70 temsilci ve Merkez'in şahsen davet edeceği bilim insanlarından oluşacaktı.[932] Mayıs 1924 tarihine kadar Moskova'da kongre hazırlıklarını yürüten komisyon pek çok kez toplanmış, finansman ve muhtemel katılımcılar gibi pek çok konuda kararını vermişti. Bütün çabalara rağmen istendiği gibi 1924 yılında Kongrenin düzenlenememe sebebi cumhuriyetlerin bu konuda isteksiz oluşlarıydı.[933] Bu yüzden kongrenin toplanabilmesi için cumhuriyetlerde gereken ortamın oluşturulması gerekiyordu.[934] Kırgızistan örneğinde de görüleceği üzere 1925 yılında bütün Türk cumhuriyetlerinde alfabe değişikliğinin neden yapılması gerektiğine ilişkin ciddi çalışmalar yürütülmüştür.

A.N. Samoylaviç'e Leningrad'da benzer bir komisyonu (bu komisyonun üyeleri arasında Bartol'd, Ol'denburg, Marr, Malov, Poppe gibi ismiler vardı) kurma görevi verildi. Leningrad'daki bu komisyon 23 Temmuz 1924 tarihinde, o ana kadar Latin harfleri kullanılarak hazırlanan alfabelerin ve tasarıların tartışıldığı bir toplantı yaptı. Novgorodov ve Pekarski'nin Yakutistan Alfabesi, Azerbaycan'ın Yeni Türk Alfabesi (Yeni Yol), Polivanov'un Özbekçe için hazırladığı alfabe, Nazir Törekuluulu ve Baldilodin'in Kazakça

[930] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 461; 468-469.
[931] Komite'nin Orta Asya'da görevlendirdiği Polivanov, henüz 1923 yılında Türk uluslara seslendiği, Latinceleştirme konulu bir uyarı yazısı kaleme almıştır (Problema Latinskogo Tsrifta). Polivanov'un bu makale ile amaçladığı nokta, yazı ve terminoloji konularında Sovyetlerde bir birlik sağlanması isteniyorsa bir an önce Türk halklarının tüm kültür çalışanlarını kapsayan geniş bir Birlik Konferansı toplanması gereğini yetkili mercilere anlatabilmektir, İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 477.
[932] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 477.
[933] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 485.
[934] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 486.

için yaptığı çalışma ve Leningrad Üniversitesi ve İlimler Akademisi dilbilimciler ve Türkologlarının hazırladıkları Leningrad projesi ele alındı.[935] Toplantıda herhangi bir yazı tercihinde bulunulmadan yalnızca alfabenin değiştirilmesi yönünde bir karar alındı.[936]

17 Haziran 1925 tarihinde VNAV ve Azerbaycan'daki Bölgesel Çalışmalar (Kraevedenie) temsilcileri, Moskova'da bulunan SSCB Merkez Komite (CIK SSSR) Başkanlığına, alfabe sorunu, terminoloji, dil eğitimi sorunlarının görüşüleceği ve Bakü'de toplanacak bir Sovyet Türkoloji Kongresinin düzenlenmesi için bir öneri sundu.[937]

1926 yılı başında, Türkoloji Kongresinin ana hatları ortaya çıkmaya başlayınca Moskova VNAV Başkanlığından Nazir Törekuluulu Bakü'ye geldi. Törekul, orada Türkoloji Kongresinin düzenleyicileri ile "Türkoloji Kongresinin kararları"nı tartışacaktı.[938] Bu çalışma yöntemi Merkezin, Türkler ve diğer milletlerle ilgili politik kararların alınmasında 1926 yılında nasıl hareket ettiğine ışık tutmaktadır.

26 Şubat - 6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü'de I. Türkoloji kurultayı gerçekleştirildi. Kongreye 131 katılımcı geldi. 17 oturumun gerçekleştiği kongrede Türk dili, tarihi, etnografyası, edebiyatı ve kültürü konularında 38 bildiri sunuldu. Ali Hüseyinzade, N. Marr, F. Köprülü, V.V. Barthold, A. N. Samoyloviç, S. Y. Malov, Ahmet Baytursun, B. Çobanzade gibi çok kıymetli Türkolog ve bilim adamları bulunmaktaydı.[939] Kongreye Kırgız Özerk Cumhuriyetinden Kasım Tınıstanov ve Bazarkul Daniyarov katılmıştır.[940] Bakü Türkoloji Kongresinden kısa bir süre öncesinde İşenaalı Arabayev hem Komünist Partiden çıkarıldı hem de Kırgız Eğitim Komisyonu başkanlığından alındı.[941] Oysa Kara-Kırgız Bilimsel Pedagoji Kongresinde Türkoloji Kurultayı'na katılacak heyetin başında Arabayev bulunmaktaydı.[942] Arabayev'in Latin alfabesine karşı oluşu, yönetimin tepkisini çekmiş ve Kongreye gönderilmemesinin de sebebi alfabe konusundaki görüşleri olmuştur.

---

[935] bk. *Proektı Latinizatsii Turetskih Pismennostey SSSR*, Haz. E. D. Polivanov, İzdanie Uzgiza, Taşkent 1926.

[936] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 478'den "Svodnıy Protokol Sovetskiy po Voprosı o Prisposoblenii Latinskogo Alfavita k Turetskim Yazıkam", *Byulleten Rossiyskoy AN*, ser. VI, 18 (1924), s.653-661.

[937] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 486.

[938] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 489'dan *Novıy Vostok* S.13-14, 1926, s. 449.

[939] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, Çev. Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu, Prof. Dr. Mustafa Öner, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s.13-14.

[940] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 413.

[941] E. Maanev, A. Osmonkul, *a.g.e.*, s.33.

[942] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.154'den KRBMA, F. 647, op. 1, d. 14, s.85.

Kongrede, alfabe, imla, terim, öğretim metotları, akraba ve komşu dillerin karşılıklı etkileşimleri, Türk lehçelerinin yazı dili sorunları, ortak yazı dili ve Türk lehçelerinin tarihi gibi sorunlar ele alınmıştır. Kasım Tınıstanov, tebliğini 12. oturumda sunmuştur. Tınıstanov, Galimcan Şeref, Ahmet Baytursun gibi ıslah edilmiş Arap alfabesini savunanlara karşı Latin alfabesini müdafaa etti. Latin alfabesi fonetik usule uygundu. Buna kanıt olarak bazı kelimelerden örnekler verdi. Halkın cahil olduğu ve henüz Latin alfabesine hazır olmadığı fikrine katılmadığını ifade etti. Zira halk bu alfabeyi kabul edemeyecek kadar cahilse, o zaman Komünizmi nasıl kabul etmişti? Kasım Tınıstanov, deyim yerindeyse biraz daha ileri giderek Rus alfabesini yani Kiril alfabesini kabul etmeyi teklif eder. Zira Rus medeniyeti ile her gün temas halindedirler ve Kiril alfabesini almak en doğrusudur.[943] Tınıstanov, Bakü'den döndükten sonra bu bildirisini" *Erkin Too* gazetesinin 8 Nisan 1926 tarihli 15. sayısında yayınlar.[944]

Alfabe konusunun tartışıldığı 13. oturumun nihayetinde, "*yeni Türk alfabesinin Arap ve ıslah olunmuş Arap alfabesi üzerindeki üstünlükler ve teknik üstünlükleri, aynı zamanda Arap alfabesi ile kıyaslamada yeni alfabenin büyük kültürel tarihî ve ilerici önemi*" ile "*her iki, hem Arap hem de Latin yazı sisteminin Türk dillerine hizmet edeceği*" görüşü oylamaya sunulmuş ve sonuçta ıslah edilmiş Arap alfabesinin kullanılmaya devam etmesinden yana olan Ahmet Baytursun, Galimcan Şerafoviç Şeref, Galimcan Girfanoviç İbrahimov gibi reformistlerin itirazlarına rağmen 101 oyla Latin alfabesi lehine karar verildi. [945] Böylece Korkmazov'un teklifi kabul edilmek suretiyle Arap alfabesinin Türkistan'daki macerası son bulmuştur. Kabul edilen teklifin yayımlanması ve bazı düzeltmelerin yapılması için, içinde Kasım Tınıstanov, Ahmet Baytursun, Bekir Çobanzade, Galimcan Şeref'in bulunduğu bir komisyon tertip edilmiştir.[946] Moskova ve Leningrad'da Tüm Sovyetler Doğu Çalışmaları Cemiyeti (VNAV) altında yer alan kurumlar Türkoloji Kongresi için yaptıkları hazırlıkları ve bazı temel tebliğleri Türk lehçelerinde ve Rusça olarak yayınladıkları propaganda yayınları ile duyurdular. Ardından "Yeni Türk Alfabesinin Dostları Topluluğu" kuruldu. [947]

Nazir Törekuluulu, 1926'da Bakü ziyareti esnasında, yeni Türk alfabesi için bir Birlik Komistesi kurulması için görüşmeler yapmış ve bu konudaki karar Türkoloji Kongresine

---

943 *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, s.345.
944 Sımbat Maksutova, "Kasım Tınıstanov", çev. Güldana Murzakulova, *Bizim Külliye Dergisi*, 53. Sayı, Ankara 2012, s. 18
945 *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, s.373-374.
946 *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, s.374-375.
947 İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 489'dan Novıy Vostok S. 13-14, 1926, s. 449.

verilmiştir. Ancak Kongrede bir karar verilmemiştir. Bunun üzerine işin daha fazla uzamaması için S. Agamalıoglı harekte geçmiş ve SSCB Merkez Komitesi'ne, tüm Sovyetlerde bir an önce Latin alfabesine geçilmesi yönündeki önerisini kabul ettirmeyi başarmıştır. Böylece Yeni Türk Alfabesi Tüm Birlik Komitesi aylar sonra Moskova'da bir VCIK (Birlik Merkez Yönetim Kurulu Bölümü) kararı sonrasında kurulabildi.[948] Bu komite, SSCB'nin tamamında yetki sahibi olacaktı.[949] Komitenin amacı, Sovyetler Birliği'ne mensup bütün Türkler ve diğer halkların kullanabileceği bir Latin alfabesi hazırlamak ve alfabenin hayata geçirilmesini sağlamaktır.[950]

Bakü Türkoloji kongresinden sonra yeni alfabeye geçiş konusunda yapılacak çalışmalarda bir duraksama yaşanmıştır. Çünkü cumhuriyetler kendi başlarına böyle bir çalışmanın içine girmeye pek gönüllü değillerdi. Diğerleri gibi Kırgız Özerk Bölgesi de yaptıkları çalışmaların, alınan ortak alfabe kararıyla ellerinde kalmasını istememekte ve bu yüzden yavaş hareket etmekteydi.[951] Ancak Latin alfabesine geçilmesini isteyen çevreler bu durumdan rahatsız olmaya başlamışlardı. *Erkin Too* gazetesinin 109 (183). sayısında "Latınçıl (Latinci)" müstear adlı bir okuyucunun, "Latin alfabesi tamamen unutuldu, kimsenin bu konuyu hatırladığı yok" diye serzenişte bulunduğu bir mektubu yayımlanır. Kasım Tınıstanov, 28 Ekim 1926'da aynı gazetenin 119 (193). sayısında bu mektuptan hareketle yazdığı *Kırgızıstanda Cañı Tamga (Kırgızistan'da Yeni Alfabe)* adlı yazısında, Bakü'deki Türkoloji kongresinden sonra ortak alfabeye geçileceği için Kırgızistan'ın kendi başına hareket edemeyeceğini ifade eder. Üstelik alfabe değiştirmek kolay bir mesele değildir. Uzun bir hazırlık sürecinden sonra kademeli olarak gerçekleştirilebilecektir. Ayrıca yapılan faaliyetlere bakılmalı. Hiçbir şey yapılmıyor değildir. Tınıstanov yazısında okuyucuyla şu bilgileri paylaşmıştır: "*Oş ve Frunze'de öğretmenlere kurslar açılmış ve yeni alfabe öğretilmiştir. Yine 1926 yılında Frunze'de 90 öğretmenin %95'ine yeni alfabe öğretilmiştir. Aynı yıl Oş'ta 60 kişiye yeni alfabe öğretildi. Kursun verdiği bilgiye göre bunların %75'i çok iyi derecede öğrendi. Karakolda 125 kişiye eğitim verildi % 85'i iyi derecede öğrendi. Bölgesel Halk Eğitim bölümünün kararı gereğince bu sene bütün milli mekteplerde yeni*

[948] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 489.
[949] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s.492.
[950] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin *a.g.e.*, s.57-58; Mehmet Uzman, *Türkistan'da Dil Tartışmaları Özbekçenin İcad Edilişi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s.96'dan *Vsesoyuznıh tsentralnıy komitet novogo tyurskogo alfavita: stenografiçeskiy otçet pervogo plenuma, vg. Baku 3 -7 iyunya*, VTsKNTA yay. Moskova 1927, s.170.
[951] Kasım Tınıstanov, "Kırgızıstanda Cañı Tamga", *Erkin Too*, 28 Ekim 1926, No 119 (193).

alfabe öğretilmesi gerekmektedir. Erkin Too gazetesinin 116 numaralı sayısında yeni alfabeye geçiş hakkında hükümetin aldığı karar yayımlandı. Bu karar göre Bölgesel Yürütme komitesinin altında Yeni Alfabe Komitesi kuruldu. Bunlar, yeni alfabenin unutulmadığını, sağlam adımlarla hareket edildiğini göstermektedir." [952]

14 Ekim 1926 yılında Kırgız Bölgesel Yürütme Komitesi yeni alfabenin diğer Türk cumhuriyetlerinde aldığı güzel neticeleri dikkate alarak ıslah edilmiş Arap alfabesinin yerine Latin alfabesine aşamalı olarak geçme kararı aldı. Ardından Yeni Alfabe Komitesi kuruldu. Komiteye başkan olarak Bölgesel Yürütme Komitesinin başkanı Orozbekuulu; üye olarak da Abdırakmanuulu, Saadauulu, Aalıuulu, Aydarbekuulu, Başıruulu, Börübayulu, Bolot Cusupuulu, Danıyaruulu, Ceenbayuulu, Zulpubayuulu, Karaçuulu ve Kudaybergenuulu seçilmiştir. Yeni alfabenin hayata geçirilmesi için metot ve bilimsel gibi konularda Komiteye Eğitim Komisyonu kılavuzluk edecekti.[953] 2 Kasım 1926'da Yeni Alfabe Komitesinin ilk genel kurul toplantısı gerçekleştirildi. Toplantıda Komitenin daimi üyeleri seçildi. Buna göre başkan Orozbekuulu, başkan yardımcısı Tınıstanuulu, üye olarak da Abdırakmanuulu ve Aalıuulu seçildi. Bu tarihten itibaren daimi üyeler yeni alfabe için çalışmalara başladı. Bölgesel Yürütme Komitesi 5. genel kuruluna kadar yeni alfabe projesini hayata geçirme konusunda genel plan, yıllık plan ve Yeni Alfabe Dostları Derneği hakkında geçici bir tüzük hazırlandı. Toplantıda yeni alfabe ile ilgili deklarasyon hazırlandı. Genel Kurul, Bölgesel Yürütme Komitesinin 14 Ekim 1926 tarihinde alfabeyle ilgili aldığı kararını onayladı. Tokbayuulu ve Borobiyebti, Yeni Alfabe Komitesine üye olarak gösterildi. Ayrıca Yeni Alfabe Komitesine daha sonra yapılacak olan Sovyet Cumhuriyetleri Kongresi (İrespüblikelik Keñeşter Sıyazı) için, hangi tarihte tümüyle yeni alfabeye geçileceğini gösteren bir plan hazırlama görevi verildi.[954]

1926'dan itibaren Halk Eğitim Komiserliği Latin harflerinin kullanımını Yüksek Okullar ve Tarım Yüksek Okulları müfredatında uygulamaya koyduğu için[955] 1927'de bu meslek okulları ve teknik okullardaki öğrenciler Latin alfabesini büyük oranda öğrenmiştir.[956] Ayrıca Latin alfabesinin halka öğretilmesi ve propagandasının yapılması için bir dizi çalışma

---

[952] Kasım Tınıstanov, *a.g.m.*

[953] *Bizdin Cañı Alip-Bē (Ķırġızdın Cañı Alip-Bēsinin Ķısķaça Tarıġı)*, ķırġızıstandın obulustuķ atķarū kemiytetinin aldındağı cañı alip-bē kemiyteti, ķırġızdın basma söz taratū mekemesi, Prunza şārı 1927, s.2.

[954] *Bizdin Cañı Alip-Bē (Ķırġızdın Cañı Alip-Bēsinin Ķısķaça Tarıġı)*, ķırġızıstandın obulustuķ atķarū kemiytetinin aldındağı cañı alip-bē kemiyteti, ķırġızdın basma söz taratū mekemesi, Prunza şārı 1927.

[955] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 691'den "Cañı Tamgaga Ötüü Tuuralu Ökümättin Toktomu", *Erkin Too*, No.116, 1926.

[956] *Bizdin Cañı Alip-Bē (Ķırġızdın Cañı Alip-Bēsinin Ķısķaça Tarıġı)* , s. 1-3.

yürütülmüştür. Örneğin 1 Nisan 1926 yılı itiabreiyle Oş şehrinde bu iş için 50 dernek faaliyettedir. 1000'den fazla insan yeni alfabeyi öğrenmek için bu derneklerdeki kurslara devam etmiştir. *Kızıl Kırgızistan* ve *Leninçil Caş* gibi gazetelerde 'yeni alfabe köşeleri (cañı tamġa burçtarı)' açılmıştır.[957]

çañıtamqa burcu.

çañ tamqa menen çazılıp kelıp çatat.

çaşırtın adıseket.

çaq tamqa menen çazılıp ketip çatat.

چالقان

suroo.

Foto. 14. *Kızıl Kırgızıstan*, No:17, 9 Şubat 1928.

[957] A. A. Altımışbayev, A. G. Zima, K. Karakeyev, S. Kerimbayev, K. Orozaliev, V.P. Şerbstobitov, *Kırgızstandın Tarıhı*, 2. Cilt, Bişkek, s. 292-293.

№ 21

Çaŋь tamoja

çaŋ tamoja ˜ьşь.

(qaraqol)

qaraqol qantonunda ç a ŋ ь tamqa ˜ьşь tomonkudej ˜çurub kele çatat.

şaar ьcьnde 3-4 çerge (mektenterge) ˜ьjrьm acьlь 80 camasьnda ˜mucoloru bar. mьndan çaŋ tamqa menen 50˜cosu sanatazdьqtьn çojub qaldь. ьjrьmderde çumasьna ˜bьr sabaq bolus turat.

ajьl-qьştaqtan ˜oz erkь menen askerlьk qьzmatьna çьjnaqan ˜çuz (100) kьşьge ˜ьjrьm acьlьь mьndan çetь kьşьnьn sanatazdьqь çojulqan. qalqandarьnьn arasьnda qarьndaştь tuulqanь qarmaь korsoso-da ç a ŋ ь tamqaŋьn çenьldьşьnen sat-ele çatqьza qalьştь.

cala-sula arabca oquuqandarь ˜oz, ˜ozunon araь tamqasьnьn oor ekenьn sezьь taqьr çazqьsь kelsej qalьştь.

emь el arasьna kelelь: çaŋ tamqa tuuralu qaqaz çьbergenьnьzge ˜bьr ajdan aştь. anьu

mjl 28 - çil 27 - çanьsarda talasqantonununqantonduq aiqaj ruu kemьjtetь çoldoş soltomanulu kelsь, çaŋ tamqasьn qandaj çeŋeldьgь bar, qandaj najdasь bar ekenьn coquluqan elge tuşundurus ajtь. el tusungondon kьjьn çaŋ tamqaqa konul berьn, çumasьna 3 çolu oquj turqan ˜bьr k u r u s acьldь. oşonu menen qatar kedej, dьjqan çaŋa qьzmatkerler coqulus oqus çatьsat. emь mьndan arь daqь kucoso degen kedej, dьjqandardьn ˜umuttoru con.

a. tugol-saj uulu.

talasta çut.

talas qantonu, talas bolusunda otkon çьldьn çajuda qurqaqelьq bolus, el ˜cos-car çьjalsaj qalqan. qьsqa ˜cos çьjtuqь az bolqonduqtan e l d ь n malь çutas, ˜olus çatat.

ajaldьq keneşter, boluştuq atqarьru kemьjtetь arqaluu qantonduq a t q a r u u kemьjtetьnen ˜cos-car, kenek - urpaq aldarьlьs kelьnse eken des surasqan. qantonduq çer başqarmasьnьn bastuqь çoqorqu ajtьlqan ˜cos-cardь aldarьs keluuqo ketken. anь el kutun turuşat. egerde ˜cos - car kelej qalsa eldьn malьnьn ˜bir talajь qьrьlь qala turqan.

t. kolesnikov.

kursu acьldь çaŋ tamoja

(talas)

qara oj boluşunda murun çaŋ tamoja qulaqьna uqulsa daqь kedej, dьjqan qьzmatkerlerь bul qandaj tamqa des ˜tuşunboj çurgonu kon ele. sebebi: murun çaŋ tamqanьn qandaj najdasь bar, qandaj çeŋeldьgь bar ekenьn ec kьm bilgen emes.

ьzde çaŋ t·moqa

˜ьşь

(prunza)

prunza carne tegnikomun oquucularь çaŋ tamqa men sanattarьn otkon çaly ele çoqsarь çazsa, oquqandь aiqoquucular ˜tilt s o l u s çaqь „cnraacal çaq" degen kereqe zьlьnьn çartьsьn çaŋ t a m surcu aldь. sara - sara ˜sutsun çaŋ tamqa menen coqsaz. tegnikomdun oquutlarь, çazmatelarь-dь ь l ь tamqasь menen sanatta. çnegukkь masnla ekenin ˜alisanattarьn çojuu-çatqaal (dьn saarь çarupalьqtar, ˜oz on caqtuu kişi) çumasьna -ret ˜tuşton kьjьn ekь saat saqtarь bolus turat.

çumaqa

(qaraqol)

Çaŋь tamoja

kezit tarатuu işi çoloo qojulsun

başqa kemeliktenge qarandь kezitisizdin tarьluu çaqьnda kemeilik kєв.

şaar icine duruus tarьlqan menen ajьl - qьştaqtaqь kezit aluucularьnьzqa çaqşьlas tarьla alsaj olturat.

anьn sebebi: kєвynce kezit tarатuu işine şalaqtьq qьlqan mekemelerde-bocto qanalarda-da bar. bulardьn bul şalaaqьlьqtarь 1-kezit aluuculardьn kenylyn sutsa, 2-den basma sezybyzdyn tarьluuna tosqoolduq qьlat.

kezitterinizde bocto palan qьldь, boluştuq mekemeler kezitti eesine tarать bєrвedi degen qabarlar çazlьь olturat Biz bul kemciligibizdi çojuubuz kerek.

ala-too alajdaqь satьbjalcuьq quruluşuna emyr syrso kesiru tije turqan, eski yryв adat, çaatcьldьq uruuculduqtun tambьn qьrqьв çaŋ çurtculuq sapaьn qalьndata turqan-da kezitibiz. oşonduqtan kezitke çazьlqandardьn kezitin uraqьnda çetkiryy carasьn kєryybyz kerek. 1-boluştuq mekemeler sarqan kezitti keciktirвej вelyв - вelyn ajьl-keneşterine çetkiryy kerek.

ajьl keneşteri kezit qajsь qajsь ajьldaqьlardьqь ekenin вelyв kezit aluucularqa qabarь qьlsьn. maselen: bir ajьldan "10„ kişi kezitke çazьlqan eken. alardьn baarь çumuşunan qalьв telpildes kelip olturвasьn.

10 kişinin birвe kezekteşjв kelip uraqьnda kezitin alьв başqalarьna tarать turuqudaj qьlsa kezit kecikвej eesine tije alat.

poctoqanada - boluştuq ajьlьq orundarda kezit tarатuu çolunda bolqon çetişsizdikterin qatьra çazьв turuu kerek

qubanьc-bek.

çaŋь tamqa menen sab atsьzdьqtarьn çojub qalьştь.

(prunza)

ьnspuslikelik, satsьjaldьq, qamsьzdandьruu kassasьndaqь qьzmat qьluucu çaarupalьq çoldoştor az uraqtan beri çaŋ tamqa menen oquşub, uşu kyndє вarь ten sanatsьzdьqtarьn çojuşuв qьrqьz ene tilindaqь bilip qalьştь.

nurmuqambet.

çaŋ tamqa kyrsy acьl maq boldu.

(narьn)

narьn qantonundaqь-sanat sьzdьqtardь çojuu yeyn, orto çaileqo 14 çerge çaŋ tamqa kyrsy acьlmaq boldu.

bul acьlqan kyrsden, ˜partija, kemsomol, qoşcu, ьrав zemlis mycelery çaqşьlав qatьşьв yjrвenysyв, başqalarqa yjretyylery kerek.

a sarьmsaq uulu

"qьzьl aqьrapom„

bul kerege kezit вunzadaqь ısqa kвeleklerdyn syrettery, al

Foto. 15. *Kızıl Kırgızıstan*, No. 21, 19 Şubat 1928

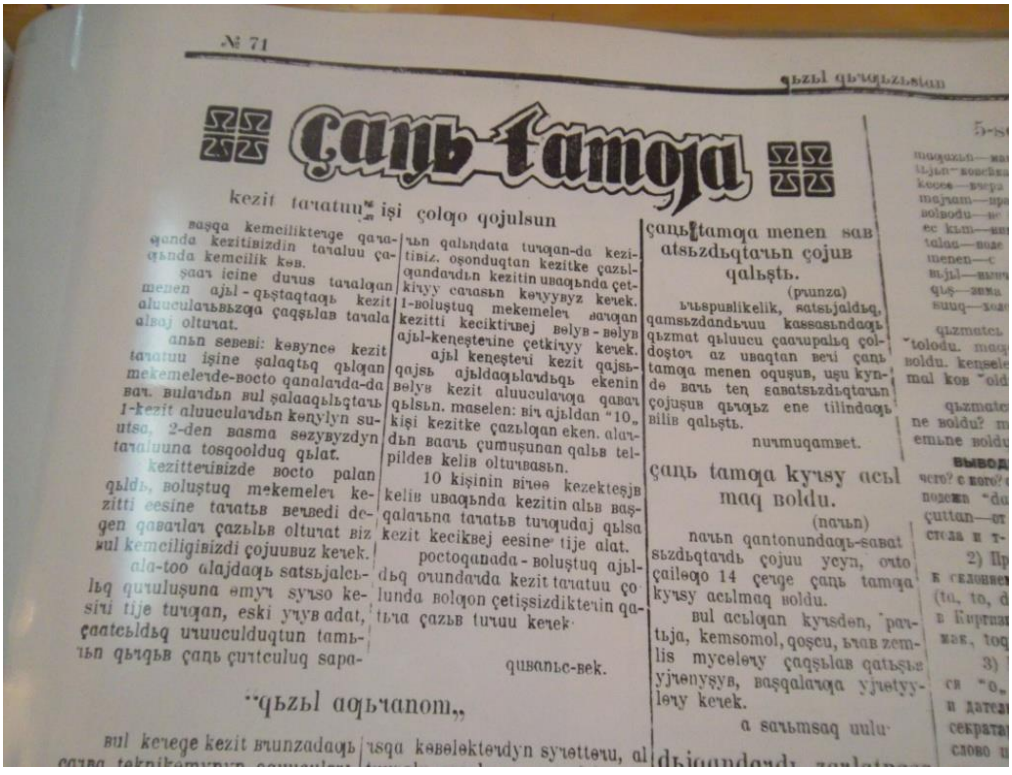

№ 71

Çaŋь tamoja

kezit tarатuu işi çoloo qojulsun

başqa kemeliktenge qarandь kezitisizdin tarьluu çaqьnda kemeilik kєв.

şaar icine duruus tarьlqan menen ajьl - qьştaqtaqь kezit aluucularьnьzqa çaqşьlas tarьla alsaj olturat.

anьn sebebi: kєвynce kezit tarатuu işine şalaqtьq qьlqan mekemelerde-bocto qanalarda-da bar. bulardьn bul şalaaqьlьqtarь 1-kezit aluuculardьn kenylyn sutsa, 2-den basma sezybyzdyn tarьluuna tosqoolduq qьlat.

kezitterinizde bocto palan qьldь, boluştuq mekemeler kezitti eesine tarать bєrвedi degen qabarlar çazlьь olturat Biz bul kemciligibizdi çojuubuz kerek.

ala-too alajdaqь satьbjalcuьq quruluşuna emyr syrso kesiru tije turqan, eski yryв adat, çaatcьldьq uruuculduqtun tambьn qьrqьв çaŋ çurtculuq sapaьn qalьndata turqan-da kezitibiz. oşonduqtan kezitke çazьlqandardьn kezitin uraqьnda çetkiryy carasьn kєryybyz kerek. 1-boluştuq mekemeler sarqan kezitti keciktirвej вelyв - вelyn ajьl-keneşterine çetkiryy kerek.

ajьl keneşteri kezit qajsь qajsь ajьldaqьlardьqь ekenin вelyв kezit aluucularqa qabarь qьlsьn. maselen: bir ajьldan "10„ kişi kezitke çazьlqan eken. alardьn baarь çumuşunan qalьв telpildes kelip olturвasьn.

10 kişinin birвe kezekteşjв kelip uraqьnda kezitin alьв başqalarьna tarать turuqudaj qьlsa kezit kecikвej eesine tije alat.

poctoqanada - boluştuq ajьlьq orundarda kezit tarатuu çolunda bolqon çetişsizdikterin qatьra çazьв turuu kerek

qubanьc-bek.

çaŋь tamqa menen sab atsьzdьqtarьn çojub qalьştь.

(prunza)

ьnspuslikelik, satsьjaldьq, qamsьzdandьruu kassasьndaqь qьzmat qьluucu çaarupalьq çoldoştor az uraqtan beri çaŋ tamqa menen oquşub, uşu kyndє вarь ten sanatsьzdьqtarьn çojuşuв qьrqьz ene tilindaqь bilip qalьştь.

nurmuqambet.

çaŋ tamqa kyrsy acьl maq boldu.

(narьn)

narьn qantonundaqь-sanat sьzdьqtardь çojuu yeyn, orto çaileqo 14 çerge çaŋ tamqa kyrsy acьlmaq boldu.

bul acьlqan kyrsden, ˜partija, kemsomol, qoşcu, ьrав zemlis mycelery çaqşьlав qatьşьв yjrвenysyв, başqalarqa yjretyylery kerek.

a sarьmsaq uulu

"qьzьl aqьrapom„

bul kerege kezit вunzadaqь ısqa kвeleklerdyn syrettery, al

Foto.16. *Kızıl Kırgızıstan*, No.71, 24 Haziran 1928.

1926 yılında Latin alfabesiyle ilgili çalışmalar devam ederken Arabayev, mevcut alfabe kitabının 3.baskısını yayıma hazırlamıştır. *Alipbee* (Moskova, 1926) adıyla yayımlanan eserde, /y/ sesi "ۋ", /ı/ ve /i/ sesi için "ۇ" harfi kullanılmıştır. 'غ' harfinin başındaki nokta kaldırılmıştır. Sözcüklerde ilk ses durumundaki ünlüleri göstermekte kullanılan tayak (destek harfi "ا") ile "آ" harfinin başındaki medd (˜) kaldırılmıştır.[958] Bütün bu uygulamalarla alfabe ve imlayla ilgili sorunların çözülmesi hedeflenmiştir.

Mart 1927'de, Kırgız Özerk Bölgesi Merkez Yürütme Kurulu Meclisi ve Halk Eğitim Komiserliği, oy birliği ile Latin alfabesine geçilmesine karar verdi. Bu karara göre Yeni Alfabe Komitesi 1930 yılına kadar Kırgızistan'da bulunan bütün alfabe çalışanlarının eğitimlerini tamamlamış olmalıdır. Basın yayın kuruluşlarında ve resmî kurumlardaki geçiş süreci 1931 yılında tamamlanmalıdır.[959] Kırgız yönetimi, Kırgızca bilmeyen ve yeni alfabeyi kullanamayan Avrupalıların ve Rusya'dan gelenlerin işe alımlarını durdurarak koşulları sağlayan işsizlerin herhangi bir bekleme süresi olmaksızın işe alınmasına olanak sağladı. Bu şekilde yerlileştirme[960] ve Latinceleştirme hareketi birleştirilmiş oldu.[961]

28-29 Mayıs 1927'de Özbekistan Halk Eğitim Komiserliği'nce Semerkant'ta Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan'ın katıldığı bir kurultay düzenlenmiştir. Burada "dil ve imla" meseleleri görüşülmüş, "*dil ve ekonomik hayat bakımından birbirine yakın olan Orta Asya emekçileri için*" ortak bir alfabe düzenlenmeye çalışılmıştır.[962] Ortak alfabeye dair şu kararlar kabul edilmiştir:

1. Orta Asya Türk dillerinde kullanılan her ses için ayrı bir harf alınsın.
2. Bu dillerin tümünde geçerli olmayan sesler için ayrıca birer harf belirlensin.
3. Ortak alfabe düzenlenirken, ses uyumu dikkate alınsın.

Harfler seçilirken de aşağıdaki hususların dikkate alınması istenmiştir:

---

958 İşenaalı Arabayev, *Alipbe*, Frunze, 1926.

959 İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 692'den "Coldoş Tınıstan-uulu'nun Kıskaça Bayandaması", *Erkin Too*, No. 31, 15 Mart 1927, s. 2.

960 Yerlileştirme (Korenizasyon) yerli halktan mensup olup halk içinde Komünist partiyi ve Sovyet hükümetini temsil edecek kadroların oluşturulmasını ve bu sayede toplumu biçimlendirmeyi hedefleyen politika. Yerel dillerin kamusal yaşamın her alanına girmesini ve özellikle eğitim, yayıncılık, kültür ve en önemlisi hükümet ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi içinde mümkün olan en geniş kapsamda kullanılmasını içerir, bk. İbrahim Hasanoğlu, "Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet Halkı İnşası Çabaları", *Turkish Studies*, Volume 10/1, Kış 2015, s. 311-340; Terry Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Cornell University Press 2001.

961 İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* 688.

962 Mehmet Uzman, *a.g.e.*, s.83'ten Gazi Alim, *Orta Asya Türklerinin Yeni Elifbası*, M. ve O. No:6, 1927, s. 39.

1. Latin alfabesinden alınacak harfler, asıl ses karşılıklarını ifade edecek şekilde alınsın.
2. Harfler mümkün olduğunca Latin alfabesinden alınsın.
3. Alfabede şeklen birbirine benzer harfler olmasın
4. Harflerde üst ve alt noktalama işaretleri kullanılmasın.
5. Harfler birbiri ile bitişmesin.
6. Büyük harf alınmasın.

Kurultayın sonunda kabul edilen alfabede 5 ünlü harfe yer verilmiştir. İnce sıradan ünlüler inceltme işareti (dayekçi) ile (ˇ) gösterilecekti. El yazısı ve matbu harfler arasında bir fark olmayacaktı.[963] Kurultay'da kabul edilen alfabe şöyledir:[964]

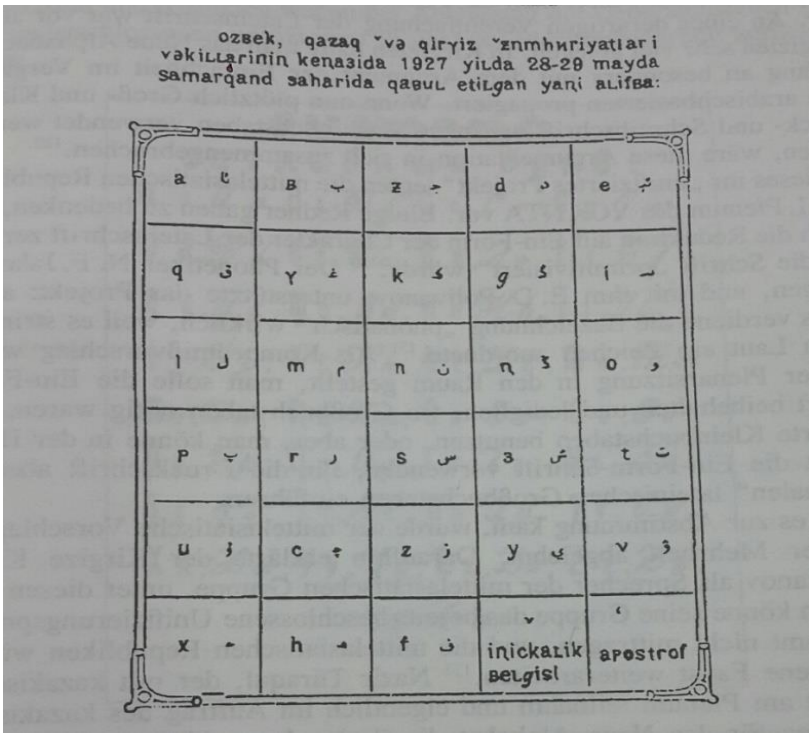

Foto. 17.

Yeni Türk Alfabesi Tüm-Birlik Merkez Komitesi, 3 Haziran 1927 Bakü'de I. genel kurulunu gerçekleştirmiş, toplantıda, yeni alfabe için oluşturulan taslakların birleştirilmesi meselesi ele alınmıştır. Komitenin değerlendirmeye aldığı projeler yalnızca cumhuriyetlerdeki kurumların öne çıkardığı projeler olmuştur.[965] Bu kriteri sağlayan toplam 17 proje

[963] Mehmet Uzman, *a.g.e.*, s. 85'ten M. Bogdanova, "Latin Esasıda Tüzülgen Ozbek Layihalarının Tarihige Bir Karaş", *Elenge*, No. 4, s. 34-35.; İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 538-539.
[964] Mehmet Uzman, *a.g.e.*, s.87; İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 539'den KiPV C. 2, 1928, 89.
[965] Bekir Çobanzade, *İtogi Unifikatsii Alfavito Türko-Tatarskih Narodov*, *KİPV*, III. Kitap, VTsKNTA yay., Bakü 1928, s.19.

bulunmaktaydı.[966] Projelerin bir kısmı tümüyle Latin harflerinden oluşurken bir kısmında Kiril alfabesinden harfler de bulunmaktaydı.[967] Aşağıda görüldüğü üzere Komitenin ortak alfabe oluştururken dikkate aldığı esaslar Semetkant kurultayında alınan kararlarla örtüşmektedir:

1. Alfabe Latin harflerinden oluşmalıdır.
2. Alt ve üst noktalama işaretleri olmamalıdır.
3. Seslerin birbirine olan yakınlıkları harflere de yansımalıdır.
4. Çok kullanılan harfler için mümkün olduğunca basit işaretler seçilmelidir.
5. Ortak sesler için ortak harfler alınmalıdır.
6. Türk-Tatar dillerinin birinde diğerlerinden olmayan sesler varsa, söz konusu lehçeye ortak yazı sisteminin ilkelerinden çıkmadan gerekli harfleri alma hakkı verilecek.
7. Azerbaycan'da, hali hazırda kullanılmaya devam eden alfabe esas alınacak.[968]

Hazırladıkları projede Kiril harfleri de bulunan Kırgızlar, Latin alfabesinde yer almayan harflerin Kiril alfabesinden alınabileceğini savunuyordu.[969] Kasım Tınıstanov'un Komiteye sunduğu alfabe şu şekildedir:[970]

Foto. 18

[966] Mehmet Uzman, a.g.e., s. 96'dan *Vsesoyuznıy tsentranıy komitet novogo tyurskogo alfavita: Stenografiçeskiy otçet pervogo plenuma, vg. Baku 3-7 Iyuna,* VTsKNTA yay, Moksova, s.16.
[967] Bekir Çobanzade, *a.g.e.*, s. 19.
[968] Bekir Çobanzade, *a.g.e.*, s. 20.
[969] Mehmet Uzman, *a.g.e.*, s.96'dan *Vsesoyuznıh tsentralnıy komitet novogo tyurskogo alfavita: stenografiçeskiy otçet pervogo plenuma, vg. Baku 3-7 iyunya*, VTsKNTA yay. Moskova 1927, s.108.
[970] *Bizdin Cañı Alip-Bē (Ḳırġızdın Cañı Alip-Bēsinin Ḳısḳaça Tarıġı)* ; İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.533.

Yeni Türk Alfabesi Tüm Birlik Merkez Komitesi sekiz projeyi esas alarak 33 harfli bir alfabe meydana getirmiştir.[971] Hazırlanan yeni alfabe, birleştirilmiş yeni Türk alfabesi (unifitsrovannıy novıy tyurskih alfavit) adıyla yayımlanmıştır: [972]

Foto. 19

Görüldüğü gibi, alfabenin Latin alfabesi harflerinden oluşması gerektiği yönünde karara rağmen alfabede Kiril alfabesinden üç harf alınmıştır. Kazakların ve Kırgızların alfabelerinde yer alan inceltme işaretine (dayekşi/kıbaçı) yer verilmemiştir.

1927'de Bakü'deki ilk toplantısından sonra Yeni Türk Alfabesi Tüm Birlik Komitesi tam olarak faaliyete geçmiş ve bütün Türk cumhuriyetleri ortak alfabeyi temel alarak kendi alfabelerini oluşturmaya başlamışlardır. Ortak alfabede büyük harfler olmasına rağmen Kazakistan ve Kırgızistan büyük harfleri kabul etmemiştir.[973] İlk dönem Merkez Komitesi ve Cumhuriyetlerdeki komitelerde yeni alfabe için propaganda ve tanıtım gibi faaliyetlerine başlanmıştır.[974]

---

[971] Coldoş Kamçıbek, "Bütün Sayuzda Cañı Alıp-Bee (Calpı Sayuzduk Cañı Türk Alıp-Beesinin Borbor Kemitetinin Katçısı Coldoş Kamçıbektin Makalası)", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:5, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.6.

[972] *Vsesoyuznıh tsentralnıy komitet novogo tyurskogo alfavita: stenografiçeskiy otçet pervogo plenuma, vg. Baku 3-7 iyunya*, VTsKNTA yay. Moskova 1927, s.98; İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s. 555.

[973] Coldoş Kamçıbek, *a.g.m.*, s.6.

[974] Coldoş Kamçıbek, *a.g.m.*, s.5.

1927 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde yeni alfabe kurslar açılmış ve bu kurslarda, yeni alfabeyi öğretecek olan öğretmenlerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Tınıstanov, 1927 yılında Yeni Alfabe Komitesinin başkanı seçilmiştir.[975] Aynı yıl Kasım ayında Bölgesel Yürütme Komitesinin 2. toplantısında eğitim kurumlarının tamamında beş yıl içerisinde Latin harflerine geçilmesine karar verilmiştir.[976] Aralık 1927'de, Kırgız Bölgesel Yürütme Komitesi ve Halk Komiserliğinin kararı ile Latin harflerinin kullanımı bütün Halk Eğitim Komiserliği (Narodnıy Kommissariat Prosvetşeniya-NarKomPros) kurumlarında, tüm kamu kurumlarında mecburi hale getirilmiş ve 12 Aralık 1927'de Latin alfabesini tek devlet alfabesi olarak ilan edilmesi kararı alınmıştır.[977] Buna rağmen 1928 yılının 2. yarısına kadar kısmî olarak Arap harfleri kullanılmaya devam etmiştir.[978]

1927'de yeni alfabeyi tanıtmak amacıyla Kırgızistan Bölge Yürütme Komitesine bağlı Yeni Alfabe Komitesinin çıkardığı *Bizdin Cañı Alip-bē* adlı eserde Latin alfabesi ile ıslah edilmiş Arap alfabesi karşılaştırılmıştır.[979] Dört açıdan yapılan karşılaştırmayla Latin alfabesinin ne kadar avantajlı olduğu gösterilmek istenmiştir:

Yazıda Arap Harfleri.

Arap alfabesinde harfler birbirinden noktalarla ayrılır (örneğin: 'ب', 'ي', 'پ'). Bu noktalar yazıda zorluk çıkartır. Bir kelime yazmak istediğinde sağdan sola, soldan tekrar sağa sonra tekrar sola doğru üç defa elini hareket ettirmen gerekir. Bu da yetmezmiş gibi harfin altını üstünü dürtmekle uğraşırsın. Bütün bu hareketler ne kadar vakit ve emek israfıdır, eğer anlayışlı biri isen *kelimesini kendi ellerinle yazarak gör.*

Yazıda Yeni Harfler.

[975] Sımbat Maksutova, *a.g.m.*, s. 18.
[976] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.692'den " Kırgızstan Borborduk Atkaruu Komitetinin 2. Sessiyası", *Kızıl Kırgıstan*, No.2, 20 Kasım 1927, s. 3.
[977] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.57.
[978] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin *a.g.e.*, s.57.
[979] *Bizdin Cañı Alip-Bē (Ķırġızdın Cañı Alip-Bēsinin Ķısķaça Tarıġı)* , s. 5.

Yeni alfabe birbirinden noktalarla ayrılmaz. Yeni harflerin birinde bile nokta yok. Bu yüzden sürekli elini oradan oraya hareket ettirmen gerekmez. Yukarıdaki *kelimesini yeni harflerle yazalım:* 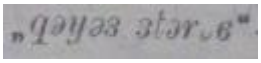

Okumada Arap Harfleri.

Kırgız dilinde kıbaçıdan başka 24 harf var.24 harfin 17'si dört farklı şekilde yazılır (örneğin= 'ب' = 'ﺑ', 'ﺒ', 'ب'), harflerin toplamı 68'e ulaşır. Kalan 7 harf de ikişer farklı şekilde yazılır(örneğin= '۹' = '۹', '۹'), böylece 24 olan harf sayısı 82'yi bulur. Bu da çocukların 82 harf öğrenmeleri demektir. Arap harfleri birbirinden noktalarla ayrılır diye yukarıda ifade etmiştik (örneğin= 'ب', 'ﭘ', 'پ'). Eğitimde bu büyük bir zorluk demektir. Örneğin 'ب', 'ﭘ', 'پ' harflerinin dişleri aynı. Bu harfler birbirinden noktalarla ayrılır. Bu yüzden yeni okuma yazma öğrenen bir çocuğun bu üç harfi birbirinden ayırmak için altlarındaki noktaları sayarak bunu yazması gerekir. Başka türlü okuyamaz. Sadece küçük çocuk değil eğitimli bir yetişkin de 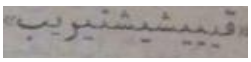 *kelimesini okurken noktalardan gözleri yorulur, mecburen noktaları saymak zorunda kalır. Harfleri noktalarla birbirinden ayırmak okurken de yazarken de zorluk çıkartır. Örneğin "دات" kelimesinde "ت" harfinin noktası kitap basılırken eksik kalırsa söz "دن" şeklinde okunur, eğer "دان" kelimesindeki "ن" harfinin noktasının yanına bir nokta daha gelirse (mürekkep damlar veya tütünün külü düşer veya küçük bir sinek konarsa) "دان" kelimesi "دات" olarak okunur. Bunun gibi (cılkıbay, barġan elge mal körsötböy, ķır körsöttü (Cılkıbay, kendisine gelen halka mal göstrmedi kır gösterdi)) cümlesindeki "قير" kelimesinin sonundaki "ر" harfinin üstüne aniden bir sinek konarsa "قير" kelimesi "قيز"a döner. Cümlenin anlamı bozulur ve (cılkıbay, barġan elge mal körsötböy, ķız körsöttü (Cılkıbay, kendisine gelen halka mal göstrmedi kız gösterdi)) şeklinde okumak gerekir.*

Yazmada Yeni Harfler

Yeni harfler tek şekillidir. Diğer bir ifadeyle Kırgız dilindeki 24 harfin Arap alfabesindeki gibi sayıları artmaz, bu 24 harf (kıbaçı ile birlikte 25) olduğu gibi kalır,

değişmez. Bu ne demektir? Bu, Arap alfasindeki 82 harf yerine , çocuğa 24 harfi öğretmek demektir. Diğer bir ifadeyle bizim kullandığımız Arap harflerinden yeni alfabemiz 3.5 kat daha kolay demek. Daha açık ifade etmek gerekirse Arap alfabesi ile iki ayda ancak okuma yazma öğrenen çocuk yeni alfabe ile 20 gün içinde aynı işi başarır demek. Yeni alfabede bir tane dahi nokta yok. Harfler birbirinden noktalarla değil kendi şekilleriyle ayrılıyor. Çocuklar, yeni harfleri okurken onları birbirine karıştırmaz, bu öğretme kısmı. Yeni alfabede nokta yok dedik. Nokta olmadığı için bir noktanın şerriyle bir sözcüğün başka bir sözcüğe dönüşmeyeceği apaçık ortada. Örnek olarak ve kelimelerini alalım. Bu ikisinin üstüne bir değil bin nokta konsa, bir değil bin sinek konsa anlamları hiçbir zaman değişmez.

Eserin bundan sonraki kısmında Latin harflerinin Arap harflerine oranla daha ekonomik olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Şöyle ki 82 harf yerine 24 harften oluşan bir alfabenin matbaada dizilmesi daha kısa zaman ve daha az emek anlamına gelmektedir. Hatta yeni Latin alfabesi bu konuda Kiril alfabesinden bile üstündür. Bu hususu kanıtlamak için bir takım istatiksel sonuçlar da verilir. Yukarıda sıralanan nedenlerle birlikte "*Arap alfabesi, Arapların olduğu için bırakılmamıştır. Bu alfabenin bırakılma sebebi teknik açıdan yeni alfabenin daha avantajlı olmasıdır*" denilerek Latin alfabesi konusundaki zihinlerde oluşan sorulara cevap verilmeye çalışılmıştır.[980]

7 Ocak 1928'de Taşkent'te Yeni Türk Alfabesi Tüm Birlik Merkez Komitesi'nin 2. genel kurulu toplanmıştır. Burada konuşulan konulardan biri, 1. genel kurulda kabul edilen alfabenin yalnızca Türk cumhuriyetlerinin değil SSCB'ye bağlı bütün halkların alfabesi olarak kabul edilmesi gerektiğidir.[981] Ancak daha çok Latin alfabesinin Özbekistan'da ve diğer Türk cumhuriyetlerinde uygulanması meselesi görüşülmüştür. Buna göre bütün hazırlıklar en kısa sürede bitirilecek ve 1932'de tamamen Latin alfabesine geçilecekti.[982] Henüz Azerbaycan ve Kafkas cumhuriyetleri birleştirilmiş yeni alfabeye geçmemişlerdi. 1928'de *Cañı Madaniyat Colunda* dergisinde çıkan bir yazıda Merkez Komite'nin bu konuda ciddi bir takım girişimlerde bulunduğu, Azerbaycan'ın da çok yakında birleştirilmiş alfabeye geçeceği ve bunun için Bakü'de bir komisyon kurulduğu ifade edilmiştir.[983]

---

[980] *Bizdin Cañı Alip-Bē (Ķırġızdın Cañı Alip-Bēsinin Ķısķaça Tarıġı)*, s.5-9.
[981] Coldoş Kamçıbek, *a.g.m.*, s.5.
[982] Mehmet Uzman, *a.g.e.*, s. 88.
[983] Coldoş Kamçıbek, *a.g.m.*, s.7.

Yeni Türk Alfabesi Tüm-Birlik Merkez Komitesi faaliyete geçtikten sonra yerel basında Latin alfabesine geçişi teşvik etmek ve ıslah edilmiş alfabeyi savunanların haksız olduklarını göstermek için yazılar kaleme alınmaya başlamıştır. 1928 yılında *Cañı Madaniyat Colunda* dergisinde "Cañı Alıp-Bee Kızmatında Cetişkendikteribiz cana Kezektegi İşteribiz (Yeni Alfabe İçin Yaptıklarımız ve Gelecekte Yapacaklarımız)" adlı yazıda şunlar yazılmaktaydı:

"… Kazakistan'da Arapçıların başı olan Akmat Baytursun, Tataristan'daki Arapçılar Alımcan Şarab uulu, Alımcan Ibırayım'lara hiçbir delil ile Latin alfabesinin kolaylığını kanıtlamaya gerek yok.

Akmat'ın beline sardığı Kazak imlası gibi imla yok! "Böyle güzel bir imlaya Arap harfleri sayesinde eriştik. Kazak emekçileri size bundan fazlasının gereği yok. Bundan başka ne isteyebilirsiniz" der gibidir…. Şu anda pek Sovyet cumhuriyeti Latin alfabesini kabul etti….Önünde sonunda 5 yıl içinde eski Arap alfabesi tümüyle bırakılacak, yeni alfabeye geçilecektir."[984]

Kırgızistan'da bütün şehirlerde ve köylerde kurulan çeşitli örgütlerle yeni alfabenin öğretilmesi için bir seferberlik başlatılmıştır. Bu faaliyetler, Merkez Komite tarafından yönetilmektedir. Ancak herkes bu konuda istekli değildir. Bazı yerlerde yeni alfabeye geçmek istemeyenler olduğu, bu direnci kırmak için siyasi bir takım önlemler alındığı yine aynı yazıda ifade edilmektedir.[985]

1928'de basında yaşanan önemli bir değişiklik de *Erkin Too* gazetesinin adının değişmesidir. *Erkin Too* gazetesi bundan sonra *Kızıl Kırgızıstan* adıyla yoluna devam edecektir. Yine bu yıl *Kızıl Kırgızıstan* ve *Leninçil Caş* dergisinin birer sayfaları yeni alfabe ile basılmaya başlamıştır.[986]

1928 yılında Eğitim Komiserliği tarafından 1928/29 eğitim ve öğretim yılında okullarda eğitim Latin alfabesi ile yapılsın; eğitim ve bilim kurumlarında yeni alfabe

[984] Tokçoro, *a.g.m.*, s.6-7.
[985] Tokçoro, *a.g.m.*, s.6-7.
[986] Tokçoro, *a.g.m.*, s.9.

kullanılsın şeklinde bir karar çıkarılmıştır. Bütün okul kitapları da 1928 senesi itibariyle yeni alfabe ile basılmaya başlamıştır.[987]

Yeni Türk Alfabesi Tüm-Birlik Merkez Komitesi'nin Bakü'deki ilk toplantısından sonra Kırgızistan'da kabul edilen alfabe şu şekildedir:[988]

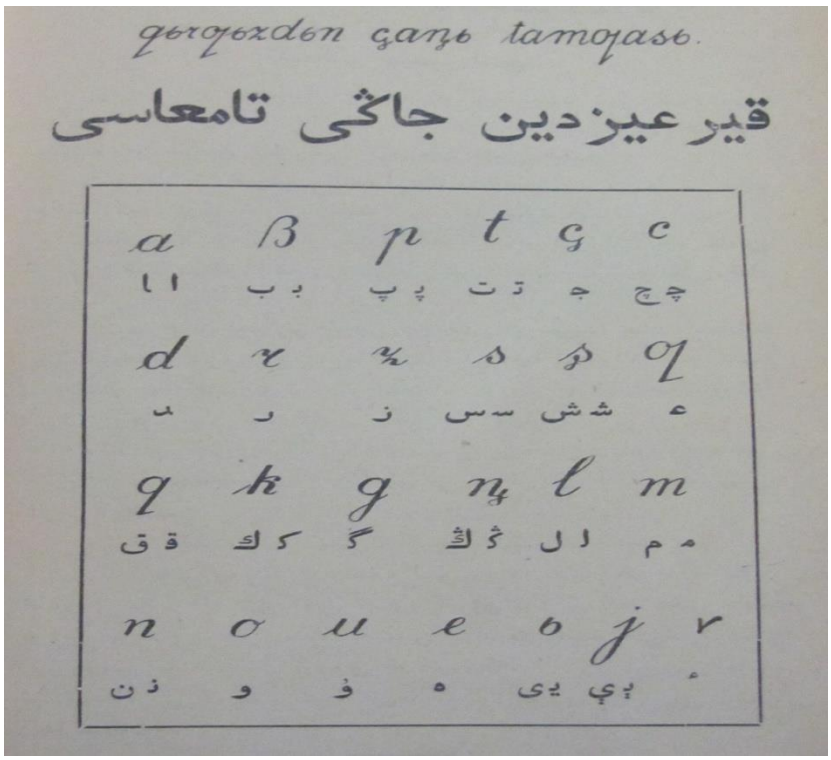

Foto. 20.

Ortak Türk alfabesinden farklı olarak her ünlü ayrı bir harfle gösterilmemiş bunun yerine inceltme işareti (ˇ) tercih edilmiştir. Latin alfabesine geçiş çalışmalarının tamamlanmak üzere olduğu 1928 yılında Arap harfli alfabe son kez yayımlandı.[989] Kırgız Özerk Bölgesi'nde ekonomik ve kültürel gelişmelere bağlı olarak alıntılarla zenginleşen söz varlığını ifade etmede mevcut alfabenin yetersiz olduğu görüşü 1928'lerde güçlenmeye başlamıştır. Aynı yıl 3 Mayıs'ta Halk Eğitim Komiserliği'nin Bilim Merkezi heyeti ve Yeni Alfabe Merkez Komitesi genel kurulu bir toplantı yaptı. Kasım Tınıstanov, sunduğu rapor mevcut alfabede yapılacak değişikliklerin kaçınılmaz olduğunu savunuyordu. Toplantının sonunda alınan kararla Kasım Tınıstanov'un raporu olduğu gibi kabul edilerek x (خ), h (ه), f (ف), θ, y, i

[987] Tokçoro, *a.g.m.*, s.9.
[988] İşenaalı Arabayev, *Ḳırġızdın Alip-Bēsi*, 1928, s.126.
[989] İşenaalı Arabayev, *Ḳırġızdın Alip-Bēsi, 1928.*

harfleri alfabeye dahil edilmiştir. v (ۋ) harfinin Kırgızcada kullanılıp kullanılmadığının araştırılması için Bilim Merkezi görevlendirilmiştir.[990] Ķırġızdın Alip-Bēsi

Cañı Madaniyat Colunda dergisi ilk sayısında, alınan karar halka duyurulmuş ve ikinci sayıdan itibaren yapılan değişiklikler uygulanmaya başlamıştır: "*Okuyucuların Dikkatine. Derginin bundan sonraki sayısında yani ikinci sayısında, alfabede yapılan değişikliklere uyulacaktır. Yeni harfleri öğreniniz:*

x- خ

h- ه

*f:*ف *harfleri taklidi kelimelerde ve ünlemlerde kullanılır. Mesela:*

ax 'اخ', *ˇoh:* 'ۇه', *ˇof:* 'ۇف'

'v' alıntı kelimelerde yazılır, örneğin:

volt: 'ۋولت', *paravoz:* 'پاراۋوز'

θ- ˇo, y- ˇu, i-ˇь harfleri ince sesli kelimelerde kullanılacak, kıbaçı kullanılmayacaktır."[991]

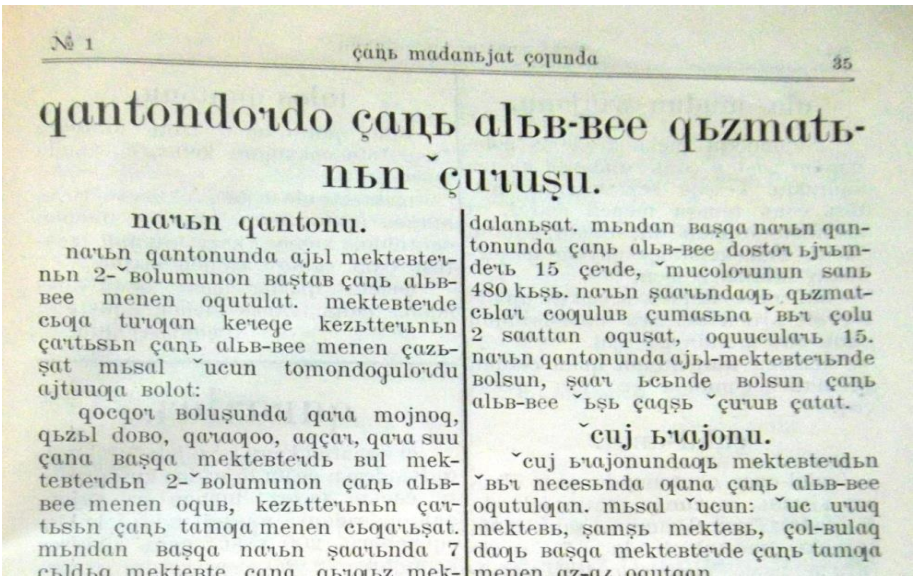

№ 1 çaŋь madanьjat çoɪunda 35

qantondoɪdo çaŋь alьв-bee qьzmatь-nьn ˇçuɪuşu.

naɪьn qantonu.

naɪьn qantonunda ajьl mekteвteɪnьn 2-ˇbolumunon вaştaв çaŋь alьв-bee menen oqutulat. mekteвteɪde cьoqa tuɪoqan keɪeqe kezьtteɪьnьn çaɪtьsьn çaŋь alьв-bee menen çazь-şat mьsal ˇucun tomondoguloɪdu ajtuuoqa bolot:

qocqoɪ boluşunda qaɪa mojnoq, qьzьl dobo, qaɪaqoo, aqçaɪ, qaɪa suu çana вaşqa mekteвteɪdь bul mek-teвteɪdьn 2-ˇbolumunon çaŋь alьв-bee menen oquв, kezьtteɪьnьn çaɪ-tьsьn çaŋь tamoqa menen cьoqaɪьşat. mьndan вaşqa naɪьn şaaɪьnda 7 cьldьa mekteвte çana aьraɪz mek-dalanьşat. mьndan вaşqa naɪьn qan-tonunda çaŋь alьв-bee dostoɪ ьjɪьm-deɪь 15 çeɪde, ˇmucoloɪunun sanь 480 kьşь. naɪьn şaaɪьndaqь qьzmat-cьlaɪ coquluв çumasьna ˇвьɪ çolu 2 saattan oquşat, oquuculaɪь 15. naɪьn qantonunda ajьl-mekteвteɪьnde bolsun, şaaɪ ьcьnde bolsun çaŋь alьв-bee ˇьşь çaqşь ˇçuɪuв çatat.

ˇcuj ьɪajonu.

ˇcuj ьɪajonundaqь mekteвteɪdьn ˇвьɪ necesьnda qana çaŋь alьв-bee oqutuloan. mьsal ˇucun: ˇuc uɪuq mekteвь, şamşь mekteвь, çol-вulaq daoь вaşqa mekteвteɪde çaŋь tamoqa

Foto. 21.kıbaçı işareti hala kullanımda, *Cañı Madanıyat Colunda*, No.1, 1928

990 "Toktom", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.37.

991 "Okuuçulardın Kulağına", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim Cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti Menen Cañı Alıp-Bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.38.

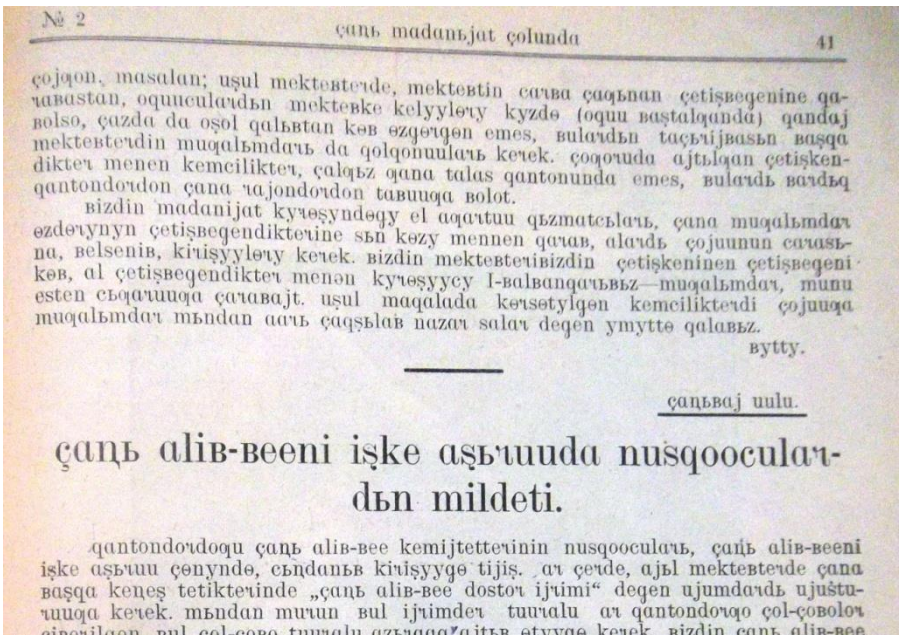

№ 2 çaŋь madanьjat çolunda 41

çojqon, masalan; uşul mektebterde, mektebtin carьa çaqьnan çetişbegenine qaraбastan, oquuculardьn mektebke kelyylөry kyzdө (oquu baştalqanda) qandaj bolso, çazda da oşol qalьbtan kөb өzgөrgөn emes, bulardьn taçьrijbasьn başqa mektebterdin muqalьmdarь da qolqonuularь kerek. çoqorуda ajtьlqan çetişkenqantondordon çana rajondordon tabuuqa bolot.

bizdin madanijat kyrөşyndөgy el aqartuu qьzmatcьlarь, çana muqalьmdar өzdөrynyn çetişbegendikterine sьn kөzy mennen qarap, alardь çojuunun carasьna, belsenip, kirişyylөry kerek. bizdin mektebteribizdin çetişkeninen çetişbegeni kөp, al çetişbegendikter menөn kyrөşyycy I-balbanqarьbьz—muqalьmdar, munu esten cьqarыuqa çarabajt. uşul maqalada kөrsөtylgөn kemcilikterdi çojuuqa muqalьmdar mьndan aarь çaqьlap nazar salar degen ymyttө qalabьz.

bytty.

çaŋьbaj uulu.

çaŋь alib-beeni işke aşьrыuuda nusqoocularдьn mildeti.

qantondordoqu çaŋь alib-bee kemijtetterinin nusqoocularь, çaŋь alib-beeni işke aşьrыuu çөnyndө, cьndanьb kirişyygө tijiş. ar çerde, ajьl mektebterde çana başqa keŋeş tetikterinde „çaŋь alib-bee dostor ijrimi“ degen ujumdardь ujuştarыuqa kerek. mьndan murun bul ijrimder tuuralu ar qantondorqo çol-çoboler

Foto. 22. Kıbaçı kaldırılmış, *Cañı Madanıyat Colunda*, No.2, 1928

25 Mayıs 1928'de Eğitim Komiserliğinin altındaki Bilim Merkezi heyeti ile Yeni Alfabe Merkez Komitesi'nin birlikte yaptığı toplantının –Merkez Yürütme Kurulu'nun da onayıyla- 13 Mayıs'ta çıkardığı karara dayanarak Halk Eğitim Komiserliği şu kararları almıştır:

1. Kırgız imlasından kıbaçı çıkarılsın. İnce sesli kelimeleri göstermek için Kırgız alfabesine θ, y, i harfleri alınsın. Kırgız alfabesine v, x, h, f harfleri alınsın. Bunlardan v, Kırgızcaya giren yabancı sözcüklerde kullanılır. x, h, f harfleri ses taklidi kelimelerde kullanılsın.
2. Birinci maddede gösterilen imla değişiklikleri, alfabeye alınan harfler, Kırgızistan sınırları içindeki bütün okullarda, kurslarda, eğitim ve bilim kurumlarında, Eğitim Komiserliğinin kendinde ve onun bütün bölümlerinde, neşriyat, basın-yayında ve eğitim komiserliğine bağlı kurumların tümünde en geç 15 Haziran itibariyle uygulanmaya konsun.[992]

[992] "Buyruk No: 85", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.39; K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.59.

Buna göre alfabede, 31 sese karşılık 31 harf bulunmaktaydı: : a, в, p, t, ç, c, d, r, z, s, з, ƣ, q, k, g, ŋ, l, m, n, o, u, e, ь, j, x, f, v, h, ɵ, y, i.[993]

1928 yılında Kazan'da Yeni Türk Alfabesi Tüm-Birlik Merkez Komitesi 3. genel kurul toplantısı yapılmıştır.[994] Ortak alfabe ile ilgili problemler henüz çözülememişti. Kırgızistan ve Kazakistan gibi Orta Asya Cumhuriyetleri büyük harfleri kabul etmemişti. Azerbaycan senelerdir kullandığı alfabeden vazgeçip ortak alfabeyi kabul etmek istemiyordu. 3. toplantı itibariyle Kırgızlar ve Kazaklar büyük harfleri kabul ettiler.[995] Merkez, ortak alfabe hareketinin Türkler için bir dil birliği arayışına dönüşmesi ihtimalinden rahatsızlık duyuyordu. Bu yüzden toplantılarda Tüm-Birlik Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi'nin amacının bu olmadığı vurgulanıyordu. Ancak örtük de olsa ortak bir dil arayışı söz konusuydu.[996]

Komite bu sorunlarla uğraşırken müşterek alfabenin SSCB'deki diğer alfabelerle birleştirilmesi gerektiğini öne sürüldü.[997] Bunun için yapılması gereken Türk cumhuriyetleri için hazırlanan alfabe yeniden düzenlenerek SSCB'deki bütün toplulukların kullanımına uygun hale getirmekti. Bu teklifi, ortak alfabe projesini neredeyse uygulanması imkansız hale getirmek demekti. Dördüncü genel kurulda "SSCB'deki bütün halklar için ortak bir alfabe hazırlanması" kararı alınmıştır. Toplantıdan sonra cumhuriyetlerde alfabeye geçiş işlemleri hızlandırılmıştır. 5. genel kuruldaysa ortak alfabenin harf sayısı doksana ulaşmıştı ve artık Komite'nin uğraşması gereken 151 dil vardı.[998] Latin alfabesi esaslı ortak bir alfabenin mümkün olma ihtimali giderek ortadan kayboluyordu. Söz konusu sorunların yanında bir de Nikolay Marr'ın etkisiyle başka alfabeler gündeme gelmeye başlamıştı. Bütün dillerin tek bir dilden türediğine ve bu dönemde yeryüzünde var olan dillerin evrimleşerek zaman içinde tek

---

[993] bk. İşenaalı Arabayev, *Ḳırġızdın Alip-Beesi*, 1928, s.126; Cañıbay uulu, *a.g.m.*, s.37-38; "Buyruk No:85", *a.g.e.*, s.39; K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.57.

[994] Mehmet Uzman, *a.g.e.*, s.87.

[995] Kul'turnoe Stroitel'stvo v Kirgizii (1918-1929) Sbornik dokumentovi materialov, t. 1, Frunze 1957, s. 228.

[996] Mehmet Uzman, *a.g.e.*, s.100'den *Til-İmla Könferensiyesi Materialları*, 1929nci yıl Mayınıñ 15-23nci Künleride Samarkandda bütün Özbekistan Mıkyasıda Toplangan Özbek Til-İmlacıları ve Edibleri Könferensiyesinin Tola Hısabı, Taşkent 1931,s.56.

[997] Mehmet Uzman, *a.g.e.*, s.102'den *Vsesoyuznıh tsentralnıy komitet novogo tyurskogo alfavita: stenografiçeskiy otçet pervogo plenuma, vg. Kazani 18-23 dek., 1928 g,* VTsKNTA yay., Kazan 1928, s.89.

[998] Mehmet Uzman, *a.g.e.*, s.102-103'den *Vsesoyuznıh tsentralnıy komitet novogo tyurskogo alfavita: stenografiçeskiy otçet pervogo plenuma, vg. Kazani 18-23 dek., 1928 g,* VTsKNTA yay., Kazan 1928, s. 210

bir dil haline geleceğine inanan Nikolay Marr'ın ortaya attığı Yafet Dil Teorisi[999] 1930'ların başından itibaren giderek güçlenmiştir.[1000] Bütün dillerin evrimleşerek dönüşeceği tek dil elbette ki Rusçaydı. Nitekim son toplantının yapıldığı 1938 yılında Kiril alfabesine geçiş gündeme gelmiştir.[1001]

Kazan'daki toplantıda büyük harfleri kabul eden Kırgızlar, Temmuz 1930'da bu konuyu bölge düzeyinde müzakere etmek üzere bir toplantı yaptı. Yeni Alfabe Komitesinin tertip ettiği toplantıya öğretmenler ve kültür sahasında çalışanlar davet edilmiştir. Burada büyük harflerin alınmasına ve "h" harfinin hem yerli kelimelerde hem de Rus dili ve Batı dillerinden alıntılanan kelimelerde kullanılmasına karar verilmiştir.[1002] 1 Ocak 1930'dan itibaren tümüyle yeni alfabeye geçilmiş, bir sene sonra yani 1931 yılında yeni alfabeye geçiş hareketi tamamlanmıştır.[1003]

Büyük harflerin ve h harfinin kabul edilmesinden sonra ortaya çıkan alfabe 1930 yılında *Cañı Madanıyat Colunda* dergisinde şöyle gösterilmiştir:

[999] bk. W. K. Matthews, *The Japhetic Theory. On the linguistic Theories of N. Y. Marr*, 1948; Max K. Adler, *Marxist Linguistic Theory and Communist Practice: A Sociolinguistic Study*, 1980.
[1000] Nezir Temür, *a.g.e.*, s.86.
[1001] Mehmet Uzman, *a.g.e.*, s.87'den KiPV, C. IV, 1929, s. 3.
[1002] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.59.
[1003] *Kul'turnoe stroitel'stvo v Kirgizii (1918-1929) Sbornik dokumentovi materialov*, C. 1, Frunze 1957, s. 228.

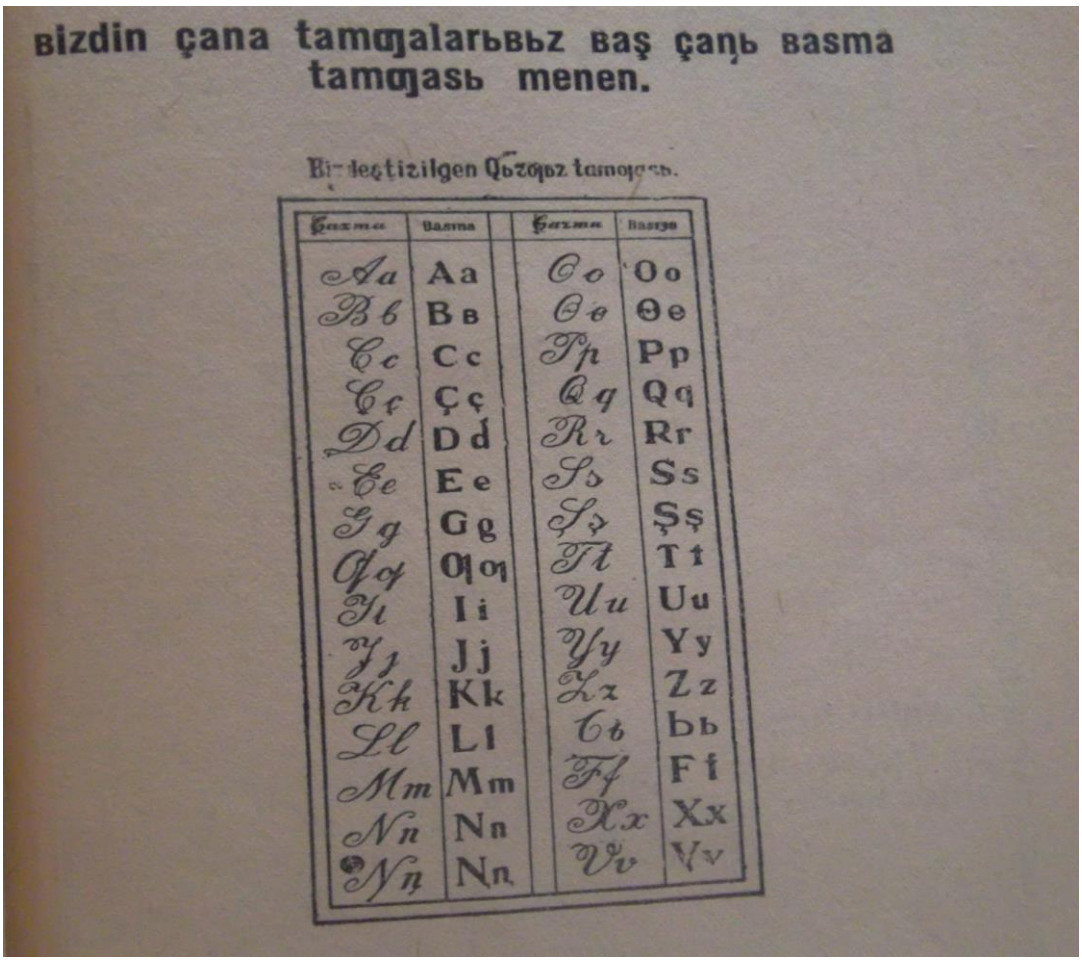

Foto. 23. *Cañı Madanıyat Colunda*, No:3-4, 1930.

2. KIRGIZ YAZI DİLİNİN İMLA MESELESİ

"*Bir dilin söz varlığını o dilde yürürlükte olan ses, şekil, köken vb. kurallara uygun olarak yazıya geçirmeye; dildeki sözleri kurallarına uygun olarak yazmaya*"[1004] imla denmektedir. Türk yazı dili Karahanlı Türkçesi döneminden sonra iki kola ayrıldı. Bu kollardan biri olan Tarihsel Batı Türkçesi yazı dili batıda özellikle Osmanlı Türkçesi ile temsil edildi. Doğuda ise Müşterek Doğu Türkçesi Türkistan coğrafyasındaki Türkler tarafından yüzyıllar boyunca ortak yazı dili olarak kullanıldı. Her iki yazı dili de Arap harfleriyle yazılmış olmasında rağmen Müşterek Doğu Türkçesi Uygur imla geleneğini devam ettirirken[1005] Tarihsel Batı Türkçesi Uygur imla geleneğinin yanı sıra Arap ve Fars imlasının etkisinde kalmıştır.[1006]

XIX. yüzyılda Türkistan Buhara Emirliği, Hive ve Hokand Hanlıklarının idaresi altındaydı. Büyük keşiflerin yapıldığı, sanayi devriminin gerçekleştirildiği bir dünyada Türkistan'daki eğitim kurumları hala Orta çağdan kalma bilgi ve metotlarla eğitim vermeye çalışmaktaydı. Çok sayıda medrese açılmıştı ancak müfredatta bir değişiklik yapılmamıştı. Rus işgali bölgede durumu içinden çıkılmaz bir hale sokmuştu. Mevcut durum edebiyat ve yazı diline de tesir etmiştir. Kaleme alınan eserler, hem konu hem içerik bakımından klasik Çağatay döneminin birer taklidi olmaktan öteye gitmemiştir.[1007] Müşterek Doğu Türkçesi geliştirilip bir eğitim ve bilim dili haline getirilmemiştir. Yazarların işledikleri konularla birlikte kullandıkları dilde de farklılıklar görülmekteydi. Eski konulardan bahsedildiğinde söz varlığı ve imla, klasik bir karakter gösterirken güncel bir konu işlenirken yerel bir dil kullanılıyor hatta Rusça kelimelerin kullanılmasında bir sakınca görülmüyordu.[1008] Bu durum yazarların, zihin dünyalarında Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilini dönüştüremediklerini ve yenileyemediklerini göstermektedir.

Yazı dilindeki dikkat çeken bir diğer önemli husus yerel hususiyetlerin klasik yazı dilinin üzerindeki artan etkisidir. Şairler ve yazarlar halk şiirinden deyimler, kelimeler almakta ve atasözlerine yer vermekteydi. Aynı yazıda geleneksel imlayla yerel ses ve şekil

---

[1004] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, Ankara 1992, s.87.
[1005] A. Deniz Abik, *a.g.m.*, s.39-40.
[1006] Manhal Neamat Mohammed Salıh, *Türkçenin İmla Sistemi ve Arap Harfli İmlanın XI-XV. YY'ın İkinci Yarısına Kadar Türkçede Yarattığı Sorunlar*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2012.
[1007] Janos Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yayıma Hazırlayan Osman Fikri Sertkaya, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.209-210.
[1008] Janos Eckmann, *a.g.e.*, s.210.

özellikleri bir arada görülüyordu. Yakın bir zamanda dile girmiş olan Rusça kelimeler hatta Arapça ve Farsça kelimeler bile zaman zaman telaffuz edildiği gibi yazılıyordu. Müşterek Doğu Türkçesi etkisindeki Kırgız yazı dili de, bu geçiş dönemi dil karakteristiğine sahiptir. Kuzeydeki Kırgız beylerince Rus yetkililere gönderdikleri gönderilen resmî mektuplarda Rusça sözcükler ve özel isimler yazılmıştır. Kırgız Türkçesinin özellikleri imlaya yansıtılmıştır.

Söz konusu metinlerin imlasında az da olsa Tatar Türkçesi ve Tarihsel Batı Türkçesinin izleri de görülmektedir. Bu tesirde şüphesiz ki ceditçilik akımının rolü büyüktür. Ceditçi neşriyat, şairlerin ve yazarların eserlerinin muhtevası kadar dilini de etkilemiştir. Ancak Tarihsel Batı Türkçesi etkisinde Osmanlı devleti ile Türkistan arasındaki münasebetleri de göz ardı etmemek gerekir. İstanbul'un Türk dünyasındaki önemli bilim ve kültür merkezlerinden biri olması, Osmanlı padişahlarının aynı zamanda halife olarak kabul edilmesi dolayısıyla Osmanlı devleti ile Türkistan arasındaki sosyal ve kültürel ilişkiler SSCB'nin kurulmasına kadar devam etmiştir. Rusya Müslümanlarının daha iyi bir eğitim almaları için Osmanlı Devletinden matbaa harflerinin gönderilmesinin konu edildiği arşiv belgelerine rastlanmaktadır (138/27). Burada "Rusya Müslümanlarına eğitim vermek amacıyla kitap ve broşür bastırmak için matbaaya beş yüz kıyyelik Osmanlı harfinin hazırlanarak gönderilmesi için izin isteyen Muhammed Zahid Şamil'in mührü ile verilen dilekçe Osmanlı Devleti dışişleri bakanlığına teslim edilmiştir." şeklinde bir yazı bulunmaktadır. 1918 yılında İşenaalı Arabayev'in yayımladığı "25 Haziran Emirleri (Buyrukları)na Kurban Gitmiş Olan Kırgız Halkımızın Yiğit Önderleri (Cıyırma Beşinçi İyun Carlığına Kurban Bolgon Kırgız Halkımızdıñ Başçı Azamattarı)" adlı makalesinde şehit öğretmen Osman Koşayoglı (Osmon Koşoyuulu)ndan bahsetmiştir. Koşayuulu, gençliğinde Prjevalski'de eğitim almış daha sonra İstanbul'a gitmiştir. Burada Darü'l-Muallimin'i bitirerek yeniden Kırgızistan'a dönmüş ve burada medrese açmıştır. Makalede verilen bilgiye göre Sırt adlı bir yerde Rus askerleri tarafından boğazı kesilerek öldürülmüştür. 1849 yılına ait arşiv dokümanlarına göre Osmanlı devletindeki Farsça öğretmeni Hacı Rahmet Bey'in memleketine dönmek için izin istediğini göstermektedir. (Bu belge, arşivde 4/2 numarada, 20. ektedir). Çoktan beri Mekteb-i Tıbbıyye-i Şāhāne'de Farsça öğretmeni olan Hokandlı Hacı Rahmet isimli bir beyin dördüncü derecede nişan ile ödüllendirilerek memleketi Hokand'a gidip dönmesine izin verilmesi için Baş Hekim'e Hariciye'den yazılmıştır. Osmanlı devleti aralıklarla Türkistan'a kitap göndermiştir. Ağırlıklı olarak dinî muhtevalı bu kitapları kimi

zaman Türkistan'daki yetkililer kendileri talep etmiştir. Roza Abdıkulova'nın verdiği bilgiye göre 10/346 numaralı arşiv belgesinde, 1820 yılında Buhara Emirliği'ne 20 kitap gönderildiği belirtilmiş ve bu kitapların bir listesi verilmiştir. Kırgızistan'da Tokmok, Pişpek, Oş, Çoñ Kemin, Prjevalski bölgelerinde açılmış olan mekteplerde Osmanlıca kitaplar okutulmuştur.[1009] Tabii bu etki Ceditçilik akımı ile daha da güçlenmiştir. *Irışḳul Bėk Niyāz Oġlı* tarafından 1861 veya 1862 yılında Rus yetkilere hitaben yazılmış olan bir mektupta[1010], teklik 1. şahıs zamirinin *ben* (1. 2), dönüşlülük zamirininse *kendü* (1.9) olarak yazılması ve kullanılan *efèndim* (1.4) kelimesi –eğer mektup bir Tatar tarafından yazılmadıysa- bunu kanıtlar nitelikteki örneklerden birisidir.

II. bölümde ayrıntılı olarak incelediğimiz *Ṣanātī Digäräst*'te ise Müşterek Doğu Türkçesi imlasına ait hususiyetler de yer almakla birlikte esas olan yerel unsurlardır. Yuvarlaklaşma ve ünsüz uyumu gibi Kırgız Türkçesinin en belirleyici özellikleri imlaya yansıtılmış, Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin bir kısmı Türkçeleştirilerek yazılmıştır. Bunun yanı sıra şekil bilgisi ve söz varlığında da yerel unsurlar ağırlıktadır.

Aynı tarihlerde İdil-Ural havzasında Altın Orda devrinden itibaren sürdürülen klasik yazı dilinin yanı sıra Tarihsel Batı Türkçesi ve Müşterek Doğu Türkçesi yazı dili gelenekleri bir arada görülür. Eserlerin dilleri karışık olmakla birlikte genel olarak yazarların bağlı oldukları iki imla geleneği vardır. Birisi, genelde Türkistan'daki eğitim kurumlarında okumuş olanların bağlı olduğu Müşterek Doğu Türkçesi imlası, ikincisi özellikle Ceditçi eğitim kurumlarında ve İstanbul'da eğitim alanların benimsediği Tarihsel Batı Türkçesi imlasıdır.

Özellikle eğitim öğretimin Türkçeleştirilmesi, mekteplerde usul-i savtîye metodunun yaygınlık kazanması ve modern bir eğitim müfredatı oluşturma çabası alfabe ve imlanın ıslah edilmesini gerektirmiştir. İlk kez, Kayum Nasırî 1895 yılında kaleme aldığı *Enmuzec* adlı gramer kitabında imlanın ıslah edilmesi ve alfabede bir takım düzenlemelerin yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Nasırî, Tatar yazı dilinde on farklı ünlü olduğunu ('آ'-a, 'ﺍ/أ'- ä, 'ۇ'-

[1009] Roza Abdıkulova, *19. cana 20. Kılımdın Başında Orto Aziya menen Osmon Mamleketinin Baylanıştarı (Arhiv Dokumentterinin Negizinde),* Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bişkek 2006, s.96-97.

[1010] bk. II. bölüm, 4. Mektup.

o, ‘ۇ’-ö, ‘و’-u, ‘ۈ/ۋ’-ü, ‘ئ’-ı, ‘ۇ’-ė, ‘ي’-ıy ‘ى’-i)[1011], ancak mevcut alfabede yalnızca 3 harf bulunduğunu ifade etmiştir.[1012]

Muallim Şakircan Tahirî'nin 1893 yılında yazdığı *Bidā'yet-Ta'lîm nâm Mükemmel Elifbâ* adlı eserde ilk kez usul-i savtîye metodunu kullanmıştır. Tahirî, alfabeyi yetersiz bulduğundan ünlüler için ek işaretler kullanmıştır.[1013] Galimcan Barudî, A. Hadi Maksudî, Şakircan Tahirî gibi isimler imlanın ıslah edilmesine ciddi katkılar sağlamışlardır.

Mayıs 1899 tarihinde ıslahat yanlısı aydınlar Ufa'da "Türk dilinin ıslahı ve eğitim reformu ile Müslümanlar arasında eğitimin yaygınlaştırılması" konulu bir toplantı düzenlediler. Toplantıdan imla konusunda çıkan en önemli karar ‘ە’ harfinin /ä/ fonemi için kullanılacak olmasıdır.

1906 yılında *Yulduz* gazetesini kuran Hadi Maksudi gazetesinde ‘ە’ harfinin yanında ötreli vav (kıska vav) adıyla, /o/ ve /ö/ sesleri için ‘ۇ’ şeklinde yeni harf daha kullanmaya başladı.

1907'de bu defa Kazan'da bir konferans daha yapıldı. Bu konferansta imlaya dair şu kurallar kabul edildi:

1. ‘ە’ harfi /ä/ foneminin karşılığı olarak kullanılacak
2. lAr çokluk eki sesli harf olmadan yazılacak
3. Türkçe kelimelerde ص ve ط harfi kullanılacak

Hadi Maksudî, 1910 yılında, *Yulduz İmlası* olarak bilinen ve 60 yazım kuralını içeren bir kılavuz yayımlamıştır.[1014] Hadi Maksudî, imlada bu değişiklikleri yaparken İsmail Gaspıralı'dan etkilenmiştir. Bahçesaray'daki Zincirli Medrese'ye Arapça öğretmeni olarak davet edilmiş ve burada İsmail Gaspıralı ile tanışmıştır. Usul-i savtiye metodunu burada öğrenen Hadi Maksudî, bu metodun savunucu ve uygulayıcılarından birisi olmuştur.[1015]

[1011] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s. 137.
[1012] Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s. 86'dan Kayyum Nasırî, *Enmuzec*, Kazan 1895, s. 3-5.
[1013] Hülya Gökçe, *a.g.e.,* s. 83; Hülya Gökçe, *a.g.m.*, s. 1401.
[1014] İngeborg Baldauf, *a.g.e.,* s.140'tan Ahmed Hadi Maksudi, *Türkiçe İmla Kagiydeleri*, Kazan 1910, s.10.

[1015] A. Battal-Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlardan İki Maksudîler Kişilikleri, Fikir Hayatları ve Eserleri*, İstanbul 1959. s.58-59.

Usul-i savtiye ile eğitim yapanlar bir süre sonra alfabenin fonetik olmamasından dolayı öğretimde sıkıntı çekmeye başladılar.[1016] Hatta İsmail Gaspıralı da sonraları yani 1912'den sonra *Tercüman*'da fonetik imlayı uygulama kararı aldı. Böylece, imlanın ıslah edilmesi fikri İsmail Gaspıralı ve Ceditçi mekteplerde yetişenler tarafından da destek görmeye başladı.[1017] Gaspıralı, 1 Haziran 1912 tarihinde *Tercüman*'da kaleme aldığı *Islah-ı Huruf* adlı yazısında "*Bu aralık İstanbul'da, Kazan'da hurufat ıslahı meselesi ile uğraşıyorlar. Fikri-i aciziye göre bu işin vakti daha gelmemiştir. Ehl-i İslāmın geri kalmasına hurufātın ağırlığı ve Türkçe'ye pek muvafik olmadığı gösteriliyor. Bizce bu eski fikir klişesidir… Çünkü ālem-i İslām ya ki Türk ālemi, İstanbul ve Kazan ile mahdut değildir… Unutulmamalıdır ki Müslüman çocuğu Fars olsun, Türk olsun Arapça okumaya, kıraat-ı Kuran'a mecburdur. Binaenaleyh Arabî ve millî kıraatlerin arasını çok açmaya gelmez.*"[1018] diyerek alfabe ıslahı için henüz erken olduğunu savunsa da aynı yazı içinde alfabeye bazı harflerin eklenmesi gerektiğini söylemekten de geri durmamıştır. 21 Mart 1913 tarihinde *İmla Meselesi* adlı yazısında usul-i imlanın karışık olduğunu ve düzenlenmeye muhtaç olduğunu belirtmiştir. Umumî edebî lisan da ancak ortak imla ile ortaya çıkacaktır. Bir Müslüman çocuğu Rus elifbasını öğrendikten sonra kolayca her türlü yazıyı okurken Türkçe elifbayı öğrenen bir çocuk Türkçe yazıyı okumakta zorlanmaktadır diyen Gaspıralı'ya göre Arap usul-i imlasını kullanmak hatadır. Bu yüzden savtî imlayı kullanmayı önermiş ve *Tercüman*'da bundan böyle savtî imlanın kullanılacağını belirtmiştir.[1019]

2 Aralık 1913 tarihli *Savtî İmla* adlı yazısında Gaspıralı, savtî imlaya geçişi şöyle gerekçelendirir: "*Kırk seneden beri hatt-ı Arabînin ağırlığından, tahsilinin güçlüğünden bir çok şikayetler edildiği herkese malumdur… Gazetemiz bundan böyle baştan ahire kadar savtî imla ile yazılıp çıkacaktır. Lisan ve edebiyatımızın terakki ve intişarı yazımızın sadeliğine, kolaylığına, tamamlığına tevâkkuf eder.*"[1020] Bu imla usulüne göre Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında herhangi bir değişiklik yapılmayacaktır. Ayrıca Gaspıralı Arap harflerinden ayrılmamak gerektiğini ifade etmiştir. "Anlamaganlar-Anlamamışlar Var"

[1016] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, 141-142.
[1017] Hülya Gökçe, *İdil-Ural Sahasında Ceditçilik Dönemi Türk Tatar Gramerciliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 86.
[1018] İsmail Gaspıralı, "Islah-ı Huruf", (*Tercüman*, S. 23, 1 Haziran 1912) *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.164-165.
[1019] İsmail Gaspıralı, "İmla Meselesi", s.165-168.
[1020] İsmail Gaspıralı, "Savtî İmla", (*Tercüman*, S. 265, 16 Aralık 1913), *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.186-188.

(*Tercüman*, 22 Nisan 1914) adlı yazısında, dilde birlik ve işte birlik için gerekli olduğunu ifade ettiği savtî imla için getirdiği ek işaretleri vermektedir. Bu işaretler ve karşıladığı sesler aşağıda bir tablo olarak gösterilmiştir:[1021]

Sesler	Seslerin Karşılıkları Olan Harfler
o	و
u	ۇ
ö	ۆ
ü	ۋ
ı	ي
k	ك
g	گ
ñ	ڭ
sızıcı g	ʔ

Ayrıca belirlediği imla kuralına göre mastar ve fiillerin ilk hecesindeki /a/ ile /e/ gibi düz ve geniş sesler gösterilmeyecek, diğer seslilerse gösterilecektir.

Gaspıralı'ya göre ortak bir söz varlığı oluşturmak ve imlayı birleştirmek umumî Türk lisanının oluşmasının en önemli iki şartıdır. Bundan dolayı Arapça ve Farsça alıntı kelimeler asıllarına uygun olarak yazılmalıdır. Eğer herkes telaffuz ettiği gibi yazarsa Türklerin birbirini anlamaları zorlaşır. Bunun aksini iddia eden Kazak âlim Yusuf Köpeyev'i eleştirmiş ve bu konuda kolaycılığı tercih etmenin doğru olmadığını ifade etmiştir. Gaspıralı'ya göre bundan sonra mümkünse yabancı kelime alınmamalıdır. Dikkat çeken bir diğer nokta Gaspıralı'nın Kazak Türkçesini ve Kırgız Türkçesini birbirinden ayırmamış olmasıdır, *'… ikinci Kırgız şivesidir ki Rusya Aziyasında ve garbî Çin'de. Bunu ise 4 milyon karip Kırgız tekellüm ediyor.*' O'na göre Kırgız şivesi, beş büyük Türk lisanından biridir.[1022]

[1021] İsmail Gaspıralı, *"*Anlamaganlar-Anlamamışlar Var*"* (*Tercüman*, S. 13, 22 Nisan 1914), *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.195-198.

[1022] İsmail Gaspıralı, "Mülahaza", (*Tercüman*, S. 24, 9 Temmuz 1890), Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.33-35.

Hadi Maksudî'den sonraki en radikal değişim önerisi Gıymad Nogaybek tarafından yapılmıştır. İmla konusundaki fikirleri *Şura* dergisinde açılmış olan "Dil ve İmla Meselesi" adlı köşede tartışılmaya başlayan Nogaybek, *Örnekler*[1023] adıyla yayımladığı kitapçıkta, yeni sesli harflerin oluşturulması, gereksiz harflerin kaldırılması ve harf şekillerinin değiştirilerek imlanın tamamen yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunuyordu. Nogaybek'in hazırladığı projede her fonem ayrı bir karakter ile gösterilmekteydi.

İlk kez Hadi Maksudî tarafından ortaya atılan 'işitilgençe yazuw' yani işitildiği gibi yazmak fikri de Tatar aydınları arasında fikir ayrılığına sebep olmuştur. Yazı dilinde tam olarak kaç ünlü ses olduğu konusu bir türlü çözülemiyordu. Kayyum Nasırî, Muhittin Kurbangali, Giymad Nogaybek ve Şakircan Tahirî gibi aydınlar Tatar Türkçesinde beş çift yani on ünlü olduğunu savunuyordu. Hadi Maksudî, M. İdrisov, Ahmetcan Mustafa, G. İbrahim gibi aydınlar ise kalınlı-inceli altı ünlü bulunduğu fikrindeydi. Tatar Türkçesinde on ünlü bulunduğunu savunan gruba 'Oncular/Yeni İmlacılar', altı ünlü bulunduğunu savunanlara 'Beşçiler (Altıcılar)/Orta İmlacılar' adı verilmiştir.[1024]

Hasan Gali, 1911 yılında alfabe ve yazım kuralları reformuna yönelik bir proje hazırlamıştır. Buna göre yazımda şu 4 prensibe dikkat edilmelidir:[1025]

1. Fonem değerinde olan vokaller için yeni harflerin oluşturulması
2. Her sesin müstakil bir karakterle karşılanması
3. Fonetik prensipleri zedeleyen tüm yazım ihtilaflarının ortadan kaldırılması
4. Tek bir yazı biçimi

Hasan Gali 1913 yılından itibaren, belirlediği imla kurallarını uyguladığı *Mugallim* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. *Mugallim* dergisinin çıkmaya başladığı sene *Tercüman* da fonetik imlaya geçmiştir.

Gelenekselcilere göre "duyulduğu gibi yazmak" prensibi tam olarak uygulanamayacak bir prensipti. Çünkü dünyada hiçbir dil bütünüyle fonetik olarak yazıya geçirilemezdi.[1026] Reform yanlısı olanların aralarındaki tartışmaları sonlandıramamaları gelenekselcilerin işini kolaylaştırıyordu.

[1023] 1911, Kazan

[1024] Hülya Gökçe, *a.g.m.*, s.136.

[1025] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.166-167'den Hasan Gali, "Islah-ı Huruf Mes'elesi", *Şura*, 1911, s. 624-625.

[1026] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.169-171'den, Necib, Dumavi, "Yazu İşimiz", *Yoldız*, No.1081, 16 Aralık 1913, s.2.

Tüm bu karışıklığın sebeplerinden biri de bir norm koyucu otoritenin eksikliğiydi. İsmail Gaspıralı, *"… Lisanı lüzumsuz lügat-ı ecnebiyeden kurtarmak ve imlasını kararlaştırmak için encümen-i mahsus lazımdır ki bu da meydanda yoktur"*[1027] sözü ile otoritenin eksikliğine dikkat çekiyordu.

Vakit gazetesi, Fatih Kerimî öncülüğünde, kendisine *Tercüman* gazetesinin imlasını örnek alıyordu. 1913 yılında *Tercüman* gazetesi fonetik imlaya geçince *Yulduz* gazetesi ile birlikte hareket etmeye başladı.

1911 yılının başlarında *Şura* dergisinde 'Dil ve İmla Meselesi' adlı bir köşe açıldı. Bu köşede umumî Türk diline gerek olup olmadığı, gerek varsa bunun yolları konusunda okuyucuların fikirlerini paylaşması istenmişti.[1028] Arapça ve Müşterek Doğu Türkçesinin umumî yazı dili olmasını savunan birkaç yazı dışında okuyucuların büyük bir kısmı Tercüman dilinin umumî Türk yazı dili olması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdi.[1029]

Şura'nın redaktörü olan Rızaeddin b. Fahreddin, bu tartışmaların ilk aşamada yalnızca aydınlar tarafından yapılması gerektiğini savunuyordu. Aksi takdirde mesele gereksiz yere uzayabilirdi. *Şura* dergisi yazıya ilişkin tartışmalara yer vermesine rağmen kendisi reformları uygulamamıştır. Diğer muhafazakar organlara göre *Şura*'da ha-yı resmîyeyi (1899) çok az kullanılırken ötreli vav (1905) hiç kullanılmamıştır.

1915 yılında Ufa'da imla meselesinin ele alındığı bir kongre düzenlenmiştir. Burada, orta imlanın uygulanması kararı alındı ki bu, altı sesli harfin kabulü anlamına geliyordu. Ayrıca ص ve ط harflerinin kullanılmasına, alıntı kelimelerde özel bir yazım kuralının olmasına karar verildi. Görüldüğü gibi kongrede reform yanlılarının istediği gibi sonuçlanmadı. Orta imlayı savunan Galimcan İbrahim bu durumdan memnundu ancak herkes tam olarak tatmin olmamıştı. Kogrede, 30 aydın dil ve imla gibi konuları görüşmek üzere *Devamlı Kiñeş Meclisi* için düzenli bir şekilde bir araya gelme kararı alınmıştır. Ancak 1916 yılında çeşitli sebepler yapılmayan toplantı 1917'de patlak veren ihtilal sebebiyle hayata geçirilememiştir.

[1027] İsmail Gaspıralı, "İmla Bahsi", (*Tercüman,* 15 Aralık 1896/22 recep 1314, S. 49) *Seçilmiş Eserleri:3 Dil, Edebiyat-Seyahat Yazıları*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları İstanbul 2008, s. 50.
[1028] İbrahim Maraş, *a.g.e.*, s.307-308'den "Okuyuculara Bir Sual", *Şura*, 1912/24, 757.
[1029] İbrahim Maraş, *a.g.e.*, s.308.

İmlâda fonetik prensibin geçerli olması fikri, hangi edebî dilin esas alınacağı tartışmasını da beraberinde getirdi. Kimisi Tatar Türkçesi temelli bir yazı dili isterken kimi aydınlar *Tercüman* dilinin umumî bir yazı dili olmasını istemiştir. Aydınların bu tutumları yazdıkları gramer kitaplarında da kendini göstermektedir. Tatar Türkçesinin esas alınmasını isteyenler, kitaplarında 'Tatar' veya 'ana tili' terimlerini kullanmışlardır. Tercüman dilinin esas alınmasını isteyenler ise 'Türkî' ifadesini kullanmışlardır.

Bu dönemde yazılmış Tatar gramer kitaplarına bakıldığında şu harflerin kullanıldığı görülür:[1030]

Sesler	**Harfler**		
	Ön Seste	**Ortada**	**Son Seste**
a	آ	"ا" ve harfsiz-harekesiz	"ا" "ه"
ä	"ا" "ه" "ء"	"ا" "ه" ve harfsiz-harekesiz	"ه"
ı	"ا"	"ى" harfsiz-harekesiz Ötre ve esre	ötre ve esre
i	"ايـ"	"ى" harfsiz-harekesiz	"ى"
ŏ	"او" ötre elif, elif	"و", ötreli vav, harfsiz-harekesiz	
ò	"او" elif-ötreli vav, hemze vav, hemze-ötreli vav	"و" ötreli vav	
u	"او"	"و"	"و" ötreli vav
ü	"او"	"و" ötreli vav	"و"

Sesler	**Harfler**		
	Ön Seste	**Ortada**	**Son Seste**
ç	"چ"	"چ"	"چ"
g		"ك" "گ"	
ñ		"ك" "ڭ" "نک"	"ڭ" "نک"
p	"پ"	"پ"	
s	"ص" "س"	"ص" "س"	
t	"ط" "ت"	"ط" "ت"	"ط" "ت"

[1030] bk. Hülya Gökçe, *a.g.e.*, s. 86'dan Kayyum Nasırî, a.g.e., s. 3-5.

Genel olarak bu gramerlerde damak uyumunun tam olarak işletildiği ancak dudak uyumunun zayıf olduğu söylenebilir. Ayrıca bilinmesi gereken bir husus da her yazarın imla konusunda kendi benimsediği prensipleri uygulamış olmasıdır. Bundan dolayı Tatar gramer kitaplarında imlada birlik yoktur.

Ceditçilik tesirindeki Kırgız yazı dilinin oluşmasında İdil-Ural havzasında yapılan imla ve yazı reformu kadar Kazak yazı reformu ve Kazak ceditçileri de etkili olmuştur. Hatta Kazakların tesiri, Sovyet döneminde de devam etmiştir. Kazaklardaki yazı ve imla reformu, Rusların da etkisiyle Kazakların uluslaşma sürecine girdikleri 1910'lu yıllarda başlamıştır. Bir Kazak ulusu oluşturma fikri 1870'li yıllarda Rus hükümetinin ve Rus bilim adamlarının teşviki ile ortaya çıkmıştır. 1907 yılından itibaren Kazaklar, eğitimde Kazakça materyaller hazırlamaya başladılar. Basında, 1911 yılında Troysk kentinde çıkarılmaya başlayan *Aykap* dergisi bu konuda atılan önemli adımlardandır. Gazetenin imla bakımından Tatarlardaki orta imla anlayışının takip edildiği görülür. ص ve ط harfleri sadece sözcüklerde değil eklerde de kullanılmıştır. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde ise herhangi düzenleme yapılmamıştır.[1031]

İşenaalı Arabayev ve Hafız Sarsekeyev'in hazırladığı *Elifba yā ki Töte Oḳuw* (Ufa, 1911) adlı eser, M. Deberdiyev'in *Kazak Balalarına Kıragat Kitabı*, M. Nurbayev'in *Kazakşa Alipbe*'si, Beysenuulu'nun *Kazakça Durıs Cazuw Kagidaları* (Kazan, 1914) ve M. Maldıbayev'in *Kazakşa Eñ Jañı Alipbe*'si (Ufa, 1912) Kazakça yazı dili ve imla hakkında yapılan ilk çalışmalardır. [1032] Bu çalışmaların ilk M. Maldıbayev'in *Kazakşa Eñ Jañı Alipbe* adlı kitabıdır.[1033] Eser hem Tatar gramerlerinden hem de Müşterek Doğu Türkçesinden izler taşımaktadır. Henüz fonetik sistem oturmamıştır. 'و' harfi dört yuvarlak ses (/o/, /ö/, /u/, /ü/) için kullanılmıştır. 'ى' ise /ı/, /i/, /ī/, /ė/ ve /y/ seslerini karşılamaktadır. Arapça ve Farsça alıntı kelimeler fonetik yazımın dışında tutulmuştur. Türkçe kelimelerde Tatar Türkçesi ve Müşterek Doğu Türkçesi yazımının etkisi bulunmaktadır.

[1031] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.166.

[1032] Askar Osmonkulov, "İ. Arabayev-Kırgız Elinin Körünüktüü Okumuştuusu-Agartuuçusu-Pedagogu", *İşenaalı Arabayev Tuulgan Kününün 110 Cıldıgına Arnalgan Cıynak*, Bişkek 1993, s. 27'den A.K. Bektemisov, Knigoizdaniyev Sovetskom Kazahstane, Alma-Ata 1970, s. 33.

[1033] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.266'dan Muallim Mustakım Maldibayev, *Kazakşa Caña Alifba (Töte Oku)*, Ufa 1912.

1913 yılından itibaren çıkan ve Mağcan Cumabayev, Ahmet Baytursun, Mustafa Orazev, Alihan Bükeyhanov ve Mircakıp Dulatov gibi Kazak aydınlarının yazdığı *Kazak* gazetesi[1034] Kazakçanın bir yazı dili olarak şekillenmesinde dönüm noktalarından biri olmuştur. Ancak Kazakçanın yazı dili olarak şekillenmesindeki esas rol Ahmet Baytursun'a aittir.[1035] Daha 1913 yılında Ahmet Baytursun, Kazaklara özgü, fonetik özelliklere sahip bir yazı sistemi geliştirmiştir.

Kırgız yazı dili tarihinde, basılmış ilk eser olan *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'nın imlasında dikkat çekici özellikler bulunur. Nazal n, bilindiği gibi Tarihsel Batı Türkçesinde 'ڭ' harfiyle, Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneğinde ise 'نك' ile gösterilir.[1036]Tatar aydınlarının hazırladığı gramer kitaplarına bakıldığında /ñ/ sesinin نك ve ڭ harfleri ile yazıldığı görülmektedir. Bu ses, *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da ise sadece ڭ harfi ile yazılmaktadır. Her ünlü ayrı bir harfle gösterilmez, bunun için yalnızca 'ا', 'ا', 'ه', 'ى' ve 'و' harfinden istifade edilmiştir. O dönem İdil-Ural bölgesinde oldukça yaygın olarak kullanılan ötreli vav ise *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'da kullanılmamıştır. Diftong yazımında ise *Tercüman* gazetesinde /u/ sesinin karşılığı olarak kullanılan üç noktalı vav (ۋ) harfi yer almıştır.[1037] Gıymad Nogaybek de 1912'de hazırladığı projede üç noktalı vav harfini (ۋ), /v/ sesini ve çift dudak v'sini göstermek üzere kullanılmıştır.[1038] Fonetik imlayı esas alan Tatar gramerlerinde[1039] ve Kazakça için hazırlanan bazı gramer kitaplarında[1040] yer alan ص ve ط harflerinin düzenli olmamakla birlikte kullanıldığı görülür. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde geleneksel imla takip edilmiştir. Genel olarak bakıldığında *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'nın Orta imlaya benzer bir imlaya sahip olduğu görülmektedir.

Kırgız yazı dili için muhtemelen, yapılan en erken çalışma olan *Elifba yā ki Töte Oḳuw*, ilkokul çağındaki çocuklar için hazırlanmıştır. Yerel lehçelerin esas alınması dolayısıyla lehçelerin fonetiğinin imlaya yansıtılmaya çalışıldığı görülmektedir ancak yazarlar

[1034] Nadir Devlet, *a.g.e.,* s.250; İbrahim Kalkan*, a.g.e.,* s. 208-219.
[1035] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.259-261.
[1036] Manhal Neamat Mohammed Salıh, *a.g.e.*, s.19; 22.
[1037] İsmail Gaspıralı, "Anlamaganlar-Anlamamışlar Var", s. 197.
[1038] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s. 249.
[1039] bk. Hülya Gökçe, a.g.e.
[1040] bk. İşenalı Bèsin Balası, *Kazakşa Durus Cazuw Kagidaları*, Kerimov Kardeşler, Kazan 1914, s.4.

bu konuda radikal davranmamış ve imlada Orta İmlacıların yolu tercih edilmiştir. Şöyle ki her ünlü ayrı bir harfle gösterilmeyerek ünlüler yalnızca altı harf ile (‘أ’, ‘ا’, ‘آ’, ‘ە’, ‘و’, ‘ى’) temsil edilmiştir. Arapça ve Farsça alıntı kelimeler fonetik imlanın dışında tutulmuştur. Türkçe kelimelerde düzenli olmamakla birlikte ص ve ط harflerinin kullanıldığı görülür. Rusça alıntı kelimelerde durum değişiktir. Kimi zaman telaffuz edildiği gibi kimi zaman aslına uygun yazılmıştır. Ayrıca bu alıntı kelimelerin doğru yazılabilmesi için ‘ژ’ ve ‘ۋ’ karakterleri kullanılmıştır. İç seste dar ünlülerin yazılmaması, -p zarf fiil eki için ‘ب’ harfinin kullanımı ile de geleneksel imlayı yansıtır.

İşenaalı Arabayev’in, 1912 yılında, *Aykap* dergisinin 1. ve 2. sayısında *Orınbordan Taşkendgeçe* adlı bir yazısı yayımlanmıştır.[1041] ط ve ص harflerinin kullanımı, art damak /s/ sesi için ص ve س harfinin nöbetleşe kullanılması, kelime başında /y/ ve /c/ (veya /j/) sesinin karışık olarak yer alması, nazal n (ñ) için hem ‘نك’ ve ‘ڭ’ harflerinin ikisinin birden kullanılması, dar ünlülerin iç seste gösterilmemesi, ‘ى’ harfinin /ı/, /i/, /ī/, /ė/ ve /y/ seslerini karşılaması, ‘و’ harfi dört yuvarlak ses (/o/, /ö/, /u/, /ü/) için kullanılması, çekim eklerinin kimi zaman kelimeden ayrı yazılması, -p zarf fiil ekinden önce gelen yardımcı sesin yuvarlak oluşu gibi özellikleriyle o dönemin karışık imlasını yansıttığını söylemek mümkündür. Genel olarak dil özelliklerine bakıldığında Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi, Tatar Türkçesinin yanında Tarihsel Batı Türkçesi ve Müşterek Doğu Türkçesi hususiyetlerini barındırdığı görülmektedir ki o dönemde *Aykap* dergisinin imla ve dil bakımından Tatar Türkçesinden ayrılmakla birlikte düzenli bir sisteme sahip olmadığı daha evvel ifade edilmişti.

1913 yılından itibaren *Kazak* gazetesinde Ahmet Baytursun’un geliştirdiği alfabe ve imla kullanılmaya başlamıştır.[1042] *Kazak* gazetesi ve *Aykap* dergisinde Baytursun’un imla ile ilgili yazıları yayımlanmıştır. 1912 yılında *Aykap* dergisinde *Şahzaman Mirzaga* adlı yazısında, “ذ”, “ح”, “ژ”, “ط”, “ص” gibi harflerin Kazak alfabesine alınmaması gerektiğini, ünlü seslerin ince varyantları için harflerin önüne *dayekşi* (ء) konmasının yeterli olacağını ifade etmiştir. Baytursun, *dayekşi* kavramını da ilk defa burada kullanmıştır. Ahmet Baytursun Beşçilere benzer bir tutumla alfabede yalnızca 6 sesli harfe yer vermiştir: ‘ا’, ‘أ’,

[1041] İşengali Arabayev, “Orınbordan Taşkendge Çeyin”, *Aykap*, 1912, No:1, s.16-18, No:2, s.26-28.
[1042] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.259.

‘ه’, ‘ى’, ‘و’, ‘ۋ’.[1043] Arka ve ön damaktan çıkarılan sesler için ayrı ayrı harfler tayin etmek yerine özel bir işaretle bu sesleri birbirinden ayırmıştır. Kelimenin başına bir işaret koyuluyor ve bu kelimede yer alan seslerin ön damak sesleri olduğu bu şekilde anlaşılıyordu. Bu işarete *dayekşi* denilmiştir. *Dayekşi* oldukça kullanışlıydı ve Arabayev de 1924 yılında Kırgız alfabesini oluşturulurken bu işareti alfabeye dahil etmişti. Kırgız Türkçesinde önceleri *ḳıwaçı* daha sonra da *ḳıbaçı* denilen bu işaret, Kırgızcada damak uyumu tam olduğundan dolayı imlada oldukça yararlı olmuştur. İlk defa 1925’te hazırlanan ve daha sonra birkaç kez değişikliğe uğrayan Latin harfli alfabede de kıbaçıya yer verilmiş nihayet 1928 yılında, her sesin ayrı bir harfle gösterilmesi anlayışıyla alfabeye ön damak harflerinin eklenmesiyle kıbaçı kullanımdan kaldırılmıştır.[1044] Latin alfabesine geçişi savunan Tınıstanov, savunmasını, Latin alfabesinin Arap alfabesine nazaran daha kolay olduğu üzerine temellendirmişti. Arap alfabesi hem yazmada hem okumada zorluk çıkarıyordu. Halbuki kabul edilen Latin alfabesinde de kıbaçı vardı ve sistem hemen hemen aynıydı. Görüldüğü üzere, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş, sadece dil bilimsel bir mesele değil aynı zamanda politik bir süreçtir.

Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye’ye bakıldığında bu sahada yazılmış diğer Kırgızca eserlerde olduğu gibi imlasının orta imla anlayışına yakın olduğu görülmektedir. ص ve ط harfleri kullanılmıştır. /ñ/ sesinin yazımında kararsızlık vardır. Söz konusu ses, ڭ, نڭ, ك, نك gibi farklı karakterlerle gösterilmiştir. ۋ ve و harfleri hem diftonglar hem /v/ sesi için kullanılmıştır. Ünlülerse, ‘آ’, ‘ا’, ‘ه’, ‘ى’, ‘و’ harfleriyle gösterilmiştir. Alıntı kelimeler asıllarına uygun yazılmıştır. İmladaki bu yaklaşım Gıymad Nogaybek’in imlasına oldukça yakındır. Sondaki /p/ sesinin yazımında ‘ب’ harfinin kullanılması, eklerin kimi zaman kelimeden ayrı yazılması gibi geleneksel imlaya has kullanımlar mevcuttur.

Kırgız Türkleri, Ceditçilik dönemindeki imla ve dil tartışmalarının içinde aktif olarak yer almamışlardır. Ancak yazdıkları eserler, onların Ceditçilik dönemi dil ve imla tartışmalarını takip ettiklerini ve yaşanan gelişmelerden etkilendiklerini göstermektedir. Ethem Tenişev’in *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye* için söylediği, “*Aynı metinde harmanlanmış*

[1043] Garifolla Enesov, Amankos Mektepov, *Ahmet Baytursınov Til Galımı (Kazak Tili men Okuw-Agartuwga Katıstı Eñbekteri)*, Ana Tılı, Almatı 1992, s.16.

[1044] “Okuuçuların Kulağına”, *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim Cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti Menen Cañı Alıp-Bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.38.

olan Çağatayca ve Tatarca unsurlar, Türkçenin Volga-Tatarca varyantının dokusunu oluşturduğunu düşünebiliriz. Bu dokunun içine Kırgızca unsurlar ustalıkla geçirilmiş. Neticede Eski Kırgız edebî dilinin bölgesel varyantlarından biri meydana gelmiştir"[1045] sözünün Ceditçi anlayışla kaleme alınmış bütün Kırgızca eserler için geçerli olduğu söylenebilir.

1917 yılındaki devrimle birlikte imla ve yazı konusundaki tartışmaların seyri tamamen değişmiştir. Her bir Türk boyunun ayrı bir ulus olması ve ayrı birer yazı diline sahip olması gündeme gelmiştir. Türkistan siyasî olduğu kadar kültürel olarak da şekillendirilmeye başlanmıştır. Ancak yine de ortak yazı dili, hiç olmazsa ortak bir imla ve ortak bir alfabe oluşturma çabaları 1930'lara kadar devam etmiştir.

2-5 Ağusutos 1917'de Türkistan Kazak ve Kırgızları Taşkent'te bir kurultay yaptılar. Bu kurultaya Sırderya, Perovsk, Çernyayev, Kazalı, Evliya Ata, Taşkent ve Fergana'dan toplam 81 delege katılmıştır. Bu kurultayda, ders kitapları ve diğer neşriyatta *Kazak* gazetesinin imlasının kullanılması ve *Birlik Tuwı* gazetesinin Kazak ve Kırgızlar için ortak ve genel süreli yayın olması kararı alınmıştır.[1046] *Birlik Tuwı*, Kazak milliyetçilerinin Taşkent'te çıkardığı bir gazete olup, naşirleri Sultanbek Hocanov, Mustafa Çokay, Hayreddin Balğınbayev gibi isimlerdir.[1047]

1917 yılında Alaş Orda Partisine katılan İşenaalı Arabayev, 1918 yılına kadar burada kalmış, siyasî ve kültürel faaliyetlerini Alaş Orda içerisinde devam ettirmiştir. II. Genel Kazak Kongresinde Alaş Orda Partisinin Yedisu Bölge Komitesi Sekreteri seçilmiştir.[1048] Arabayev, bu görevden sonra Abdıkerim Sıdıkov, D. Sooronbayev, Kasım Tınıstanov ve İ. Aydarbekov gibi isimlerle birlikte Alaş Partisinin Kırgız-Kazak şubesini kurdu. Şube, Bişkek'te açıldı.[1049] Kırgız yazı dilinin kurucularından olan Arabayev'in Kazaklarla olması, Kazakların ve Kırgızların siyasî olarak birlikte hareket etmeleri Kırgız yazı dilini ve de imlasını da etkilemiştir.

[1045] E. R. Tenişev, *a.g.m.*, s.89.
[1046] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.174.
[1047] Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 506.
[1048] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s. 182'den KRBMSDA, F.10, OP.1, D.31, s.3.
[1049] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s. 182'den KRBMSDA, F.10, OP.1, D.31, s.90.

1 Eylül 1920 yılında açılmış olan Kazak Kırgız Enstitüsü ve Taşkent Orta Asya Komünist Üniversitesi gibi eğitim kurumlarından okuyan Aalı Tokombayev, Kasım Tınıstanov, Huseyin Karasayev gibi Kırgız gençleri konuştukları lehçenin ana dili olması gerektiği fikri ile yetiştirilmişlerdir. Böylece 1924 yılına gelmeden Kırgız gençleri arasında da ana dili arayışı başlamış olur. Hatta bu düşünce 1917 yılından itibaren basında dil getirilmeye başlamıştır. 1917 yılında T. Canuzakov, K. Galımbekov *Birlik Tuwı* gazetesinin 243. sayısında kaleme aldıkları *Ak Kalpaktuu Kırgızga (Ak Kalpaklı Kırgıza)* adlı makalelerinde Kırgızların da Bütün Rusya Kongresine seçilmesi ve ana dilinde gazete çıkarmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Canuzakov ve Galımbekov'a göre şu an onlara en gerekli olan şey ana dilinde gazetedir çünkü Kırgızlar hala Kazak soydaşlarının sırtından geçinmektedir(!)[1050]

6 Şubat 1921 yılında *Ak Col* gazetesinin 11. sayısında Bazarkul Daniyarov'un *Kırgız Azamattarına* adlı bir yazısı yayımlanmıştır. Esas yazıdan önce kısa bir tanıtm yazısı yazılmıştır. Burada, yazının Kırgızca olduğu ve hiçbir değişiklik yapılmadan olduğu gibi basıldığı özellikle vurgulanarak "*Kırgız tilinde dana cazılgan*" denmiştir. Buna göre "*Kırgız ve Kazak Alaş'ın çocuklarıdır. Kazak ve Kırgız Alaş'ın iki oğlu olsa da Kazak dili ile Kırgız dili arasında biraz fark vardır. Pek çok Kazak, uzaktaki akrabalarının dillerindeki farklılıkları henüz tam olarak bilmiyor. Bundan dolayı onları Kırgız diliyle tanıştırmak maksadıyla Yoldaş Bazarkul'un mektubunu olduğu gibi Kırgızca olarak bastırdık. Kırgız dilinde, Kazakların anlamadıkları sözcük de oldukça az gibi görünüyor. Bu makalede "şoñ" "zor (büyük)" anlamındaymış. Bu kelime bugün Kazakçada çok kullanılmasa da aslında Kazaklarda var.*"[1051] Buradan, Daniyarov'un Kırgız Türkçesinin özelliklerini yazısına yansıttığı anlaşılmaktadır. İşenaalı Arabayev'in Nazir Törekuluulu'a cevap olarak yazdığı "Sın Takkanda" adlı yazısı da 'Kırgız tilinde' ibaresi ile verilmiştir.[1052]

1924 öncesi çıkan bir diğer önemli yazı, Aalı Tokombayev tarafından derlenen, Kırgız halk destanı "Kurman-bek Baatır"dır. Destan, 1923 (Mart-Nisan-Mayıs) yılında *Şolpan* dergisinde yayımlanmıştır. Abdülkadir İnan, yayımlanan destan metninin Kazakça-Kırgızca

[1050] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.178'den T. Canuzakov, K. Galımbekov, "Ak Kalpaktuu Kırgızga", Birlik Tuwı, 29 Ağustos 1917 .
[1051] T.A. Abdırahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 142'den Bazarkul Daniyarov, "Kırgız Azamattarına" *Ak Col*, No:11, 6 Şubat 1921.
[1052] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.205-208'den İ. Arabayev, "Sın Takkanda", *Ak Col*, No:530, 30 Ekim 1925

karışık bir dille yazıldığını ve Kırgız yazı dili konusunda ufak bir kımıldanma sayılabileceğini ifade etmiştir.[1053] H. Karaysayev'e göre bu metin, o dönemdeki Kırgız imlasını göstermektedir. Ancak Karasayev'e göre diğer Türk lehçelerinin tesiri ile ses uyumlarının bazı yerlerde bozulduğu görülür. Bunda redaktörlerin de etkisi bulunmaktadır.[1054] Ancak bu tür yazılardaki imla özelliklerinin redaktör kaynaklı olduğunu düşünmek hatalı olabilir. Aynı yıl Haziran ayında yine *Şolpan* dergisinde Baykagan imzasıyla yayımlanmış bir başka yazı olan "Esiñ Barda Etegiñdi Cap", 1924 yılında *Ak Col* gazetesinde yayımlanan "Kırgız Kazak İnstitutdan Ne Kütöt?" (İ. Arabayev, 8 Şubat 1924), "Kara-Kırgız Aldabayt" (İ. Arabayev, 23 Eylül 1924) ve "Bizdin Kırgızdar Kanday Orun Alat", (İ. Arabayev, No:477) başlıklı yazılara bakıldığında tümünün ortak imla özelliklerine sahip olduğu görülür. Elbette aralarında farklılıklar da yok değildir.

- Nazal n sesi için 'ڭ', /u/ sesi için ötreli vav (ۋ), -p zarf fiil eki için 'ب' harfinin kullanımı;

- iç seste dar ünlülerin gösterilmemesi;

- bütün düz geniş ve yuvarlak ünlülerin gösterilmesi;

- uzun ünlü yerine çoğunlukla diftong (ۇ) kullanılmakla (tuwra, ķıluw vb) birlikte zaman zaman uzun ünlünün de gösterilmesi (tūra, turū vb);

- Rusça alıntı kelimelerin telaffuz edildiği gibi yazılması (oblus, respüblike, maskwa vb.)

- Kırgız Türkçesindeki kuvvetli dudak uyumunun işletilmemiş olması;

- Hal ve zaman ekleri klasik imlanın etkisiyle ünsüz uyumuna uymaması;

- Kıbaçı (ء) ve destek harfi (ا)nin kullanılması

- taw, çarwa, awır- gibi Kazak Türkçesine uygun yazımların yer alması gibi imla özellikleri söz konusu yazıların ortak özellikleri olarak zikredilebilir. Ancak bazı farklılıklar da vardır. Örneğin, *Bizdin Kırgızdar Kanday Orun Alat*' ve Kara-Kırgız Aldabyt'da

[1053] Abdülkadir İnan, *a.g.m.*, s.69.
[1054] H. K. Karasayev, *a.g.m.*, s.92.

diğerlerinden farklı olarak dudak uyumu tam olarak işletilmiştir. Bu yazının başlığının hemen altında *Kurman-bek Baatır*'da ikinci ve üçüncü hecelerdeki yuvarlak ünlüler gösterilmemiştir. Şolpan dergisinde çıkan *Esiŋ Barda Etegiŋdi Cap ve Ķurman-bek Batır*'da basit şimdiki zaman ve kesin gelecek zaman –A ekinin üçüncü teklik şahıs çekimi ünsüz uyumuna uymayacak şekilde –d'lidir. "Kırgız Kazak İnstitutdan Ne Kütöt?"te 1.çokluk şahıs eki ve 1.çokluk iyelik eki m'lidir. *Esiŋ Barda Etegiŋdi Cap* yazısında ise 1. çokluk şahıs iyelik eki hem m'li hem b'li olarak bulunmaktadır. Ayrıca Arapça ve Farsça kelimelerin bir kısmının Kazakça (*vaķıġa, waķıt, ġorf*) bir kısmı Kırgızca (*ubal, cobop*) telaffuza uygun de genel olarak telaffuz edildiği gibi yazılmıştır. Görüldüğü gibi 1924'ten sonra umumîyetle Kazak süreli yayınlarında çıkan ve Kırgız yazarlarca yazılan yazılar benzer bir imlaya sahiptir. Kırgız Türkçesine ait unsurlar ağırlık olmakla beraber Kazak Türkçesinin ve geleneksel imlanın etkisi de bulunmaktadır. 1924 yılında Kırgız Özerk Bölgesi'nin kurulması ve Kırgız Türkçesinin resmî olarak bir yazı dili haline gelmeden daha önce Kırgızların Ceditçilik döneminden itibaren süre gelen yazı tecrübeleri sayesinde Kazakların da katkıları ile yazı geleneğine sahip oldukları görülür. Aslında Kırgız yazarlar, Kazak gazetelerinde yazarlar belli bir imla ve yazı dili tecrübesi edinmişlerdir. Bundan sonra yani 1924 sonrasında Kırgız yazı dilini bu temel üzerine inşa etmişlerdir. Özellikle Tatarların ve Kazakların, Kırgızların kültürel gelişimleri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

Tezin 'Alfabe Meselesi' bölümde de belirtildiği üzere Kırgız Türkçesinin imlası üzerine yapılmış ilk müstakil çalışma Kayyum Miftakov'a aittir. Çalışmanın ilk bölümü ses bilgisine ikinci bölümü imlaya ayrılmıştır. 1920'li yıllarda başta Manas olmak üzere Kırgız halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesi konusunda aktif rol oynayan önemli isimlerden biri olan Miftakov, imla kurallarını belirlerken derlediği malzemelerden de yararlanmıştır. Dolayısıyla *Ķırġız Emlesi* adını taşıyan eserde daha çok konuşma dilinde –özellikle kuzey ağzılarında- meydana gelen ses olaylarının tespiti ve bunların yazı dilinde nasıl ifade edileceği mevzu bahis olmuştur.

1921-1922 yıllarında öğretmenler için hazırlanan ve fonetik özellikler dikkate alınarak yazılan ilk eser olduğunu ifade eden Gülşan Erkinturovna Sadıraliyeva'ya göre ilk dönemler yayımlanan eserler bu imlaya göre hazırlanmıştır.[1055] Sadıralieva bu bilgi için herhangi bir kaynak gösterilmemiştir. Ancak, çalışmanın ön kapağında yer alan "*ubaktısında Kırgız imlası*

[1055] Sadıraliyeva Gülşan Erkinturovna, *Kırgız Tilinin Kalıptanışı Cana Önügüş Etaptarı*, Kırgız Respıblikasının Bilim Cana İlim Ministirligi K. Karasaev Atındagı Bişkek Gumanitardık Universiteti, Kırgız Til İlimi Kafedrası, Bişkek 2009, s.64.

üçün uşbından paydalanıştı" ifadesi bunun doğru olabileceğini düşündürmektedir. Bu konu değerlendirilirken göz ardı edilmemesi gereken bir diğer nokta eserin 1921-1922 değil 25 Aralık 1923 yılında yazılmış olduğudur.

Miftakov öncelikle imlanın neden gerekli olduğunu izah etmeye çalışmıştır. İmla konusunda geleneksel bir yaklaşıma sahip olan yazar, tıpkı gelenekselciler gibi[1056] dünyada hiçbir dilin işitildiği gibi yazılamayacağı kanaatindedir. Sesbilgisi bahsinde seslerin işitildiği gibi yazılmaya çalışılması sonucunda yazı 'örümcek yuvası gibi karmakarışık bir şeye' dönüşmüştür. Yazının böyle olması dilin kurallarını öğrenmeyi zorlaştırmıştır. Bu yüzden hiçbir dil işitildiği gibi yazılamaz. Edebiyatlarıyla meşhur İngiliz ve Arap dillerinde bile harf sayısı işitilen ses adedine göre daha azdır. Bundan maksat dili zorlaştırmak değil kolaylaştırmaktır. İşte bu sebeplerden dolayı imla bilimi ortaya çıkmıştır.

Bundan sonra Miftakov imlayı tanımlamıştır. Seslere bilimsel yöntemlerle harflerin belirlendiği ve bu harflerin nerede yazılıp nerede yazılmayacağını kurallar çerçevesinde öğreten bilime 'imla' denir. İmla, yazı yazarken belirlenen kuralların dışına çıkmamayı zorunlu kılar. Buradan hareketle bu bölümde de öncelikle harfler belirlenmiştir. Kırgız Türkçesi için 25 harflik ('ه', 'ف', 'ح' harfleri sayılmadığı takdirde) bir alfabe belirleyen Miftakov, Ahmet Baytursun'un icadı olan incelme işareti[1057] 'dayekçi'yi de alfabe sistemine dahil etmiştir. Eserde önce sesli harflerin sonra da sessiz harflerin yazımı maddeler halinde gösterilmiştir. Gösterilen imla kuralları aynı şekilde burada da maddeler halinde verilecektir.

1. Kırgızca kelimeler daima işitildiği gibi yazılır. Burada kastedilen şey, sözcüklerde seslerin karşılığı olarak belirlenen harflerin tam olarak yazılması olmalıdır. Aksi takdirde Miftakov'un eserinin giriş bölümünde ifade edilen 'hiçbir sözcük işitildiği gibi yazılamaz' görüşü ile çelişmiş olur.

2. Arap ve Fars dillerinden alıntılanan kelimelerdeki "ث" "ص" harfleri "س" ile yazılır; "ذ", "ظ", "ض"- harfleri "ز" ile yazılır. "غ", "ع" ile gösterilir. "ط", "ت" ile yazılır. Bu kuraldan yazarın alıntı sözcüklerde geleneksel imlayı değil fonetik imlayı benimsediği anlaşılmaktadır.

[1056] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.169-171'den Necib, Dumavi, *a.g.m.*, s.2
[1057] Ahmet Baytursun, *Okuw Kuralı*,1912.

3. Bir sözcükte “ق”, “غ” harflerinden birisi varsa o sözcük daimi surette bütün sesleriyle kalın işitilir[1058] (‘قارغا’, 'بالغا'). Eğer “ه”, “گ”, “ک” harflerinden birisi varsa o sözcüğün bütün harfleri ince olarak işitilir (‘كەلگەن’, ‘مرمەك’). Bu sözcüklerde ‘dayekçi’ kullanmak doğru değildir. Kelimede “ه”, “گ”, “ک” harfleri yok olduğu halde ince işitiliyorsa bu sözcüğün başına incelik işareti olan dayekçi ‘ء’ konulur. “ه”, “گ”, “ک” harflerinden biri olduğu halde kelime kalın okunuyorsa kelimenin sonuna dayekçi konulur ‘كوبرناء’, ‘كوۋهارء’, ‘كونترء’ gibi.

4. Sözcük başına hiçbir zaman *süyüç* (ا) konulmaz. “و”, “ۋ”, “ه” gibi ünlü harfler sözcük başında süyüç olmadan kullanılır. Sözcük başındaki /ı/ ve /i/ sesleri içinse süyüç yerine “د” yazılır (‘يمان’, ‘يراق’, ‘ئز’). Süyüç adı verilen karaktere Arabayev *tayaḳ* adını vermiştir.[1059]

5. Bir hecede peş peşe ‘ي’ harfi gelirse bunlardan birisi yazılmaz. Bu kuraldan ıy, iy, yı, yi gibi hecelerde iki sesin tek bir harfle karşılandığı anlamı çıkmaktadır. Miftakov bu kural için şu örnekleri vermiştir: ‘جيدى’, ‘قيى’, ‘كيى’

6. ‘ه’ ve ‘ي’ harfleri çok kullanılan bir kelimede aynı hecede yan yana gelmişse ‘ي’ harfi düşer ((دەيدم)-‘دەدم’, (جەيدم)-‘جەدم’).

7. İki ‘ه’ harfi ardı ardına gelirse ortalarına ‘ي’ konulmalıdır (‘ەيرچب’-(ەرچب), ‘ەيەن’-(ەەن).

8. İki farklı hecede bulunan ‘ۋ’ harflerinden ilki ‘د’ olarak işitilir. Ancak yazıda bu değişiklik gösterilmez. Her iki ‘ۋ’ harfi de yazılmalıdır ((قاريلۇۋ)-‘قارۋلۇۋ’).

[1058] Dönem filologları imla terimi olarak ‘ėşitilgençe yazuw’ı kullandıkları için biz de işitil- fiilini kullanmayı tercih ettik.
[1059] İ. Arabayev, *Kırgız Alipbesi*, Taşkent 1924, s.13.

9. Soru eki ‘بی’dan önce sesli bir harf gelirse /b/ sesi /w/ olarak işitilir. Ancak işitildiği gibi yazmak doğru değildir.

10. ‘آ’ sesi ile biten bir sözcükten sonra yine aynı sesle başlayan bir sözcük geldiği zaman konuşmada bu iki sesten birisi düşer. Bu ses olayının yazıya yansıtılması doğru değildir. Her iki kelime de olduğu gibi yazılmalıdır ((بارالدی)-‘بارالدی’, (الات)-‘الات’).

11. ‘د’ ile başlayan ekler (‘دار’, ‘دن’, ‘ده’) sert sessizle biten bir sözcüğe eklendiğinde, ‘د’ sesi ‘ت’ olarak duyulur (‘کەزمکته’, ‘قشتن’, ‘تاشتار’). Ama bu durum yazıya geçirilmez(‘کەزمکده’, ‘قشدن’, ‘تاشدار’).

12. Yukarıdaki kural sert harflerle biten fiiller için de geçerlidir. ‘د’ ile başlayan bir ek aldıklarında bu ses ‘ت’ olarak duyulsa bile yazıya geçirilmemelidir.

13. “ق”, “غ”, “ك”, “گ” seslerinin önüne gelen “ن” sesi “ڭ” olarak işitilir. Bu durumda hiç bir şekilde “ڭ” yazılmamalıdır. Bu tür durumlarda doğru yazımını öğrenmek için kelimenin aslına bakmak gereklidir. Eğer kelimenin aslında “ڭ” varsa “ڭ” yazılmalı aksi durumda “ن” yazılmalıdır. ‘جۇۋڭغان’ kelimesini alalım. Bu kelimedeki ‘ڭ’ harfi olduğu gibi kalmalı mıdır yoksa yerine ‘ن’ mu yazılmalıdır? ‘جۇۋن’ sözcüğünde “ن” olduğun için söz konusu sözcük de “ن” ile yazılmalıdır.

14. “ن” sesi “ب” sesinin önüne geldiği zaman “م” olarak işitilir. “ب” sesinin önünde, “م” olarak duyulan sesin “م” mi “ن” mi olduğunu ayırabilmek için yine kelimenin aslına bakmak gerekir.

15. “ن” sesi ile başlayıp “ا” sesi ile devam eden bir kelimede çoğu zaman baştaki ses telaffuz edilmez. Bu durumda “ن” harfinin yazılmaması doğru değildir: *nasıya > asıya, narın > arın, nasırıddın > asırıddın* gibi.

16. –GAn geçmiş zaman ekinden sonra birinci teklik şahıs eki geldiğinde zaman ekin bünyesindeki /n/ sesi düşer. Bu ses düşmesi yazıya yansıtılmalıdır: ‘كەلگەمن’, ‘بار غامن’, ‘قاغامن’ gibi.

17. İki “ن” sesinin yan yana geldiği durumlarda eğer bir sonraki sözcük ünlü ile başlıyorsa ikinci ‘ن’ sesi düşer (‘مەنەن’-(مەننەن), ‘سەنەن’-(سەننەن), ‘وُچن’-(‘مەنی وُچن’ مەنن). Bu ses düşmesi yazıya yansıtılmalıdır.

18. Bir kelimede ‘ر’ sesi ile (‘ن’, ‘م’, ‘ڭ’) arasında kalan ‘ن’ sesi ‘د’ olarak duyuluyorsa, bu değişiklik yazıda gösterilmelidir: (مورنن)-‘موردن’, (ورنينا)-‘وردينا’.

19. İki ‘ق’ ve iki ‘ك’ yan yana gelirse baştaki ses “د”ya dönüştürülerek söylenir. Yazılırken “د” olarak yazmak doğru değildir: (جورمدكه)-‘جورمەككە’, (بارمادقا)-‘بارماققا’

20. Bir kelime grubunun içerisinde veya sonunda ‘ق’ veya ‘ك’ seslerinden biri ile başlayan sözcük/sözcükler varsa başta yer alan ‘ق’, ‘غ’ sesine; ‘ك’ de ‘گ’ye dönüşür (*barat ķo (barat ġo), bul ķora ķoy köp eken (bul ġora ġoy göp eken)*). Bunu yazıda göstermek doğru değildir. Bu tür durumlarda kelimenin doğru şekillerini bulabilmek için söz konusu kelimeyi tek başına telaffuz etmeyi denemek gerekir.

21. ‘ق’ veya ‘ك’ ile biten kelimelere ünlü ile başlayan bir ek getirilse ‘ق’, ‘غ’ sesine, ‘ك’ de ‘گ’ye dönüşür. Bunu yazıda göstermek gerekir (‘كوينەك’-‘كونەگم’, ‘بالق’-‘بليغبز’).

Dönemin konuşma dilini ayrıntıları bir şekil tasvir eden bu çalışmada ne yazık ki bazı imla kuralları tam olarak anlaşılamamış ve bu yüzden çalışmada yer verilmemiştir.

İlk çalışma Miftakov’a ait olsa da basılan ve yazı diline kılavuzluk eden ilk alfabe çalışması İşenaalı Arabayev’e aittir. Arabayev tarafından, ıslah edilmiş Kazak alfabesinden uyarlanmış olan Kırgız alfabesinde imla, fonetik prensibe göre oluşturulmuş, Kırgız

Türkçesindeki sesler ve ses kanunları yazıya yansıtılmaya çalışılmıştır. Temel amaç yazı dili ile konuşma dilini birbirine yakınlaştırmaktır. Kırgızca için gereksiz ‘ث’, ‘ح’, ‘خ’, ‘ذ’, ‘ض’, ‘ط’, ‘ظ’, ‘غ’ gibi harfler alınmamıştır. İlk defa Hadi Maksudî tarafından kullanılan ‘ۇ’ harfi, /u/ sesinin karşılığı olarak belirlenmiştir. Ahmet Baytursun’un geliştirdiği dayekşi (ء), kıbaçı adıyla kabul edildi.[1060] Alfabede şu harflere yer verilmiştir:.“آ”, “ب”, “پ”, “ت”, “ج”, “چ”, “د”, “ر”, “ز”,“س”, “ش”, “ڭ”, “غ”, “ق”, “ك”, “گ”, “ل”,.“م”, “ن”, “ۋ”, “ۇ”, “ۆ”, “ى”, “ي”, “ه”. Alfabede, Kırgızcaya başka dillerden girmiş olan kelimelerin yazımı için kullanıldığı ifade edilen ‘ف’, ‘ه’, ‘خ’ harfleri de yer almıştır. Ayrıca ‘ه’ harfi için ‘ah, oh’ gibi bir takım ünlem ifadelerinde de kullanılabileceği ifade edilmiştir.[1061]

Kırgız Alipbesi’nin önsözünde Kırgız Türkçesinin Kazakçaya benzemesine rağmen ondan farklı olduğu dile getirilmiştir. Fonetik imlanın esas alındığı çalışmada, Kırgız Türkçesinin konuşulduğu gibi yazılmasına gayret gösterilmiştir. Karboz Dıykanov’un da belirttiği[1062] gibi söz varlığı birbirine çok yakın olan bu Türk lehçelerinin arasındaki fonetik farklılıklar, onları birbirinden ayırmada kullanılan en önemli unsurlar haline geldi. Bundan dolayı fonetik imlanın kullanılması bilhassa desteklendi. Kırgız Türkçesini kendisine yakın diğer lehçelerden ayıran en önemli ses özelliği olarak gösterilen dudak uyumunun Kazak Türkçesinde var olduğu öteden beri bilinen bir gerçektir. Abdulkadir İnan’a göre Kazak yazı dilinin kurucularından olan Ahmet Baytursun, Kazakçada açık bir şekilde işitilen yuvarlak ünlüleri yazıya yansıtmamıştır.[1063] Kazak Türkçesindeki bu tasarruf, Kırgız Türkçesindeki fonetik imla uygulaması iki lehçenin birbirinden uzaklaşmasının sebeplerinden olmuştur.

Radloff, Türk lehçelerini tasnif ederken Kazak Türkçesini ve Kırgız Türkçesini, *Kırgız Şiveleri* başlığı altında değerlendirir. Bu iki şive arasında olduğunu belirttiği fonetik farklılıklar ise şunlardır: Kırgız Türkçesinde /o/ sesi kelimede her hecede bulunabilirken, Kazak Türkçesinde yalnızca ilk hecede bulunabilir. Kırgız Türkçesinde /ş/ sesi Kazakçada /s/ şeklindedir. Kazak Türkçesinde /c/’li olan seslerin Kırgız Türkçesinde /y/’li olduğunu ifade eden Radloff’un bu tespiti bugün doğru görünmemektedir.[1064] Ayrıca Kazak Türkçesindeki

[1060] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.43.
[1061] İşenaalı Arabayuulu, *Kırgız Alipbesi*, Taşkent 1924, s.43-44.
[1062] K. Dıykanov, *Kırgız Tilinin Fonetikası menen Leksikası*, Frunze 1969, s.110.
[1063] Abdulkadir İnan, *a.g.m.*, s. 74.
1064 Ufuk Deniz Aşcı, " Wilhelm Radloff Kırgız Lehçesini Neden Söz Başı Y- Tarafında Bir Türk Lehçesi Olarak Göstermiştir? ", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6/2, 2009, s. 77-97.

diftongların yerini Kırgız Türkçesinde uzun ünlüler alır.[1065] Öte yandan bugün kimi kelimelerde yer alan diftongların ve kısa ünlülerin Radloff'un Kazakçadan yaptığı derlemelerde uzun ünlü olarak gösterildiği tespit edilmiştir.[1066]

W. Radloff'un Rus akademik transkripsiyon sistemini kullanarak yaptığı derlemelerle Türk lehçelerinin halk edebiyatlarına ait örnekleri tespit ederken lehçelerin ses hususiyetlerini de yansıtmayı amaçlamıştır.[1067] *Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen* (3. Cilt, Saint Petersburg, 1870) adlı eseri ve *Opıt Slovarya Tyurskih Nareçiy (*Saint Petersburg, 1893-1911) isimli sözlüğünün yanı sıra 20. yüzyılın başında basılmış *Materialı po İzuçeniyu Kazak-Kirgizskogo Nareçiya* (Derleyen N. N. Pantusov, Kazan 1901), *Kirgizskaya Hrestomatiya* (Derleyen A.E. Alektrov, Omsk 1907) gibi eserler Kazak Türkçesinin fonetik açıdan Kırgız Türkçesine olan yakınlığını göstermesi açısından önemlidir.

Ḳırġız Alipbesi'nde, Kırgız Türkçesinin önemli ses özelliklerinden biri olarak bahsedilen uzun ünlüler, Karbov Dıykanov'a göre ilk defa Radloff tarafından tespit edilmiştir[1068] ve Arabayev uzun vokalleri alırken Radloff'u örnek almıştır. Arabayev'in bunu yapmasının en önemli sebebi ise Kazakça ile Kırgızcanın birbirinden farklı olduğunu göstermektir.[1069] Gerçekten de Arabayev, eserinin girişinde Kazakçanın ve Kırgızcanın birbirinden farklı olduğunu vurgulamıştır.[1070] Arabayev, Kırgız Türkçesinde 5 uzun ünlü olduğunu ifade etmiştir, bunlar: /ā/, /ē/, /ō/, /ū/, /ī/. "ۅ", "ي" harflerinin ise yarım ünlü için kullanıldığı ifade edilmiştir.

Ḳırġız Alipbesi, Nazir Törekuluulu tarafından eleştirilmiştir. *Ak Col* gazetesinin 497. sayısında kaleme aldığı yazıda, Arabayev'e neden dönemin siyasî ve sosyal gelişmelerinden bahsetmediğini sorar. Örneğin Ekim devrimine, Komünist partiye kitabında neden yer vermemiştir? Törekul'a göre Arabayev bunu kasıtlı olarak yapmamıştır.[1071] "Şaşkandıgı Ceñilgendiktin Belgisi" adlı bir diğer yazısında kitabın imlasını da eleştirmiş, Rusça ay

[1065] Reşit Rahmeti Arat, *a.g.m.*, s. 80-81.
[1066] Ufuk Deniz Aşçı, *a.g.e.,* s.124-126; W. Radloff, *Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen*, 3. Cilt, Saint Petersburg, 1870.
[1067] Ferit Yusupoviç Yusupov, "Rusya Türklojisinin Kurucusu –V. V. Radlov", çev. Fatik Dikici, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, Erzurum 2014, s. 316.
[1068] V. V. Radloff, *Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen*, Çast V, Sankt peterburg 1885.
[1069] Karboz Dıykanov, *a.g.m.*, s.328-329.
[1070] E. Arabayuulu, *Ḳırġız Alipbesi*, Taşkent, s.1-2.
[1071] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.125-126.

adlarının Kırgızlar tarafından kullanılmadığını ifade ederek neden ay adlarının Kırgızca olarak verilmediğini sormuştur. Ay adlarının yazımına da değinen Törekul, Rusça ay adlarının Kırgız telaffuzuna hiç uymadığını, Arabayev'in bu tutumunun dilin kendine has ses özelliklerine zarar verdiğini belirtmiştir.[1072]

Ḳırġız Alipbesi, Arabayev'in önsözde belirttiğine göre Kara-Kırgız Komisyonu kurulmadan önce kaleme alındığı için söz (kelime?) sonundaki bazı harflerin (ek?) yazımı Kırgızcaya uygun değildir fakat zamanın darlığı yüzünden düzeltilememiştir. Arabayev, bu tip hataların kitabın daha sonraki basımlarında düzeltileceğini belirtmiştir. Alfabe kitabının ikinci baskısı 1925 yılında yapılmıştır ancak içerik ve dil bakımından ilk baskıdan farklı değildir.

12 Haziran 1924'te Orenburg şehrinde I. Kırgız ve Kazak Bilim Adamları Kongresinde alfabe ve imla meselesi de tartışıldı.[1073] Alfabedeki bir kısım harflerin atılıp atılmaması konusunda kongreye katılanlar ikiye bölünmüştü. Bir kısmı, /h/, /f/ ve /v/ sesleri Kazak Türkçesinde yer almadığı için bu seslerin karşılığı olan karakterlerin de alfabede olmaması gerektiğini düşünüyordu. Tartışmalar sırasında Arabayev, söz alarak bu harflerin atılmaması gerektiğini aksi takdirde diğer Türklerle anlaşmanın zorlaşacağını ifade etmiştir.[1074] Nitekim kendisi de, 1924'te hazırladığı alfabede 'ف', 'ه', 'خ' harflerine yer vermiş, bunların alıntı kelimelerde yer aldığını ifade etmişti.[1075]

1924, yayımlanan *Ḳırġız Alipbesi*'nin imlada bir takım kolaylıklar getirmesine rağmen henüz çözülmemiş sorunlar vardı. "ۋ", "ي" harflerinin yarım ünlü için kullanıldığı söylense de bunun tam olarak hangi seslere karşılık geldiği net olarak ifade edilmemiştir. /y/, /i/ ve /ı/ ünlüleri aynı harfle karşılanmaktadır. Ayrıca /ı/ ve /i/ sesleri kimi zaman yazımda gösterilmemektedir.

İmladaki bu tür eksiklikler sebebiyle *Erkin Too*'nun sayfalarında bir takım tartışmalar sürüp gitmekteydi.[1076] 25 Mayıs 1925 tarihinde Bişkek'te I. Kara-Kırgız Bilimsel Pedagoji

---

[1072] Nazir Törekuluulu, *a.g.m.*

[1073] Karboz Dıykanov, *a. g. m.*, 325.

[1074] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.120'den *Kazak Kırgız İlimpozdorunun Tunguç Syezdi*, Kırgısizdat, Orenburg, 1925.

[1075] Ziyaş Bektenov, *a.g.m.*, s.17.

[1076] H. K. Karasayev, *a.g.m.*, S.93-95; bk. *Erkin Too*'nun 5 Mart 1925 ve 16 Haziran 1925 tarihli sayılarında bu konuyla ilgili yazılar yayınlanmıştır. Ayrıca dilin standartlaştırılması konusunda, aynı yıl yine Erkin Too'nun 7., 12., ve 18 sayılarınında da çeşitli yazılar çıkmıştır.

Kongresi bu tartışmalar eşliğinde düzenlendi. Kongrede eğitim, alfabe ve imla konuları üzerinde durulmuş, Arabayev "Yazı ve İmla" başlıklı bir tebliğ sundu.[1077]Arap harfli alfabenin ve imlanın daha kullanışlı hale gelmesi için ne gibi reformların yapılması gerektiğini anlattığı tebliğinde 28 harfli bir de alfabe proje hazırladığını belirtti. Kongre alfabeyi, bazı harflerin bir kısmının çıkarılması şartıyla kabul etti.[1078] Aslında Arabayev, kullanılmakta olan alfabede bir takım düzenlemeler yapmıştı. Kongrenin en önemli gündem maddesi Latin alfabesiydi. Toplantıya Arabayev tarafından davet edilen Baytursun'un ve Arabayev'in kendisinin Arap alfabesinde ısrar etmelerine rağmen Latin alfabesinden yana olanların çoğunlukta olması dolayısıyla kongreden Latin alfabesinin kabul edilmesi yönünde bir karar çıkmıştır.[1079] Latin alfabesini savunanlara göre ıslah edilen alfabenin eksik yanları şunlardır:

1. Ünlüleri göstermede yetersiz kalmıştır.
2. Fonetiği yeterince iyi yansıtamaz.
3. Gereksiz bazı ünsüz harfler içerir.
4. Yazı sağdan sola ancak rakamlar soldan sağa yazılır bu da yazıda hızı ve verimi düşürür.
5. Harfler, başta, ortada ve sonda farklı şekilde yazılır. Bazı harfler kendinden önceki harflerle, bazıları da kendinden sonraki harflerle birleşmez. Bu da alfabeyi öğrenmeyi zorlaştırır.
6. Harflerde belirleyici olan, alta ve üste belirli sayılarda konulan noktalardır. Bundan dolayı bir tek noktada yapılan hata, büyük hatalara sebep olabilmektedir.

Yukarıda ifade edilen sebepler eğitim faaliyetlerinin sağlıklı yürütülmesine; basın yayın ve kültüre sahalardaki çalışmaların verimliliğine engel olmaktadır. Bundan kurtulmak için Arap alfabesinin bırakılması gerekmektedir.[1080]

Öte yandan Latin alfabesinin aşağıdaki gibi avantajları vardır:

1. Harfler bitişik değil ayrı yazılır.

[1077] *Protokolı Komissii po Sozıvu Pedogogiçeskogo S'ezda o dne i Nauçno-Peddagogiçeskogo S'ezda, Diagrammı Şkol Kirgizskoy Avtonomoy Oblast Sostoyatşih na Gosudarstvennom i Mestnom Byudjete*, TsGA, Kirgizskoy SSR Fond N.647, op. N. 1, ed. Hr. N. 40, s.75.

[1078] *a.g.e.,* s. 8.

[1079] KRBMA, F. 647, op. 1, d. 40.

[1080] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.43; 50-51; *Bizdin Cañı Alipbe (Kırgızdın Cañı Alip-Bēsinin Kısḳaça Tarığı).*

2. Arap alfabesinde olduğu gibi ekstra işaretleri yoktur.
3. Büyük harfler vardır.
4. Teknik açıdan kullanımı kolaydır.[1081]

Kongrede Arap alfabesi ile ilgili şu kararlar alındı:

1. Alfabe 24 harften müteşekkil olacak. Sesli harfler: 'ا', 'و', 'ه', 'ۇ', 'ى'. Kalan 19 harf sessiz harfleri teşkil edecek.
2. /a/ sesine karşılık gelen 'آ' harfinin başındaki medd işareti kaldırılacak.
3. 'غ' harfinin başındaki nokta kaldırılacak.
4. Edebi dilde kullanılan h ve ḫ harfleri alfabeye dahil edilsin.

Yeni alfabe ile ilgili alınan önemli kararlar da şunlardır:

1. Şu anda kullanılmakta olan Arap alfabesi yerine, çağdaş medeniyet yolunda bir ilerleme göstergesi olan Latin alfabesinin kullanılması gerekmektedir. Bu yüzden Kırgız yazı diline uygun bir Latin alfabesi oluşturulsun.
2. Bu alfabedeki işaretlerin kullanımında bir zorluk yaşanırsa veya ihtiyaç olursa Kril alfabesinde harf alınsın.
3. Latin alfabesinde -varsa- gereksiz noktalar çıkartılsın.

Eğer bazı işaretlerin kullanılmasında zorluk yaşanırsa yerine Kiril alfabesinden harf alınsın.[1082]

Alınan karar, kongrenin ardından kamuoyuna duyurulmuştur. Kasım Tınıstanov, Erkin Too gazetesinin 29 Haziran 1925 tarihli sayısında *Latın Tamgasın Emine Üçün Alabız* adlı yazısında Latin alfabesinin alınmasının Kırgızların yararına olacağını savunmuş ve kabul edilecek alfabenin 24 harfli olacağını belirtmiştir.[1083]

29 Temmuz 1925'te Eğitim Komisyonu Latin harfleri temelinde ancak kiril alfabesinden de ek harfleri barındıran yeni bir Kırgız Alfabesinin oluşturulması yönünde bir

[1081] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin *a.g.e.*, s.55.
[1082] H. K. Karasayev, a.g.m., s.95-96.
[1083] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s. 412'den Kasım Tınıstanov, "Latın Tamgasın Emine Üçün Alabız?", *Erkin Too*, No.29, 20 Haziran 1925.

karar almıştır.[1084] Karar sonrası oluşturulan yeni alfabede Kiril alfabesinden alınan üç harfin (з, ч, г) yanı sıra kıbaçı (ˇ) işaretinin de kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.[1085]

Eğitim Komisyonu'nun aldığı karar rağmen Latin alfabesine karşı olan muhalefet hala devam ediyordu. Bir "Kırgız Balası" Kasım Tınısanov'un Latin harflerinin modern kültüre doğru giden yol olduğu argümanına karşı Japonların kendi yöntemleri ile elde ettikleri kazanımları öne sürerek karşılık verir; Avrupa'nın sadece harfleri kitleleri ileriye götürmez. Çünkü bu harfler yüzyıllar boyunca Avrupa'nın emperyal burjuvazisi eliyle Avrupalı çalışanların ve bütün Asya'nın boyunduruk altında tutulması için kullanılmıştır. Yazar, alfabelerini değiştirmeyi dahi düşünmeyen Orta Asya'daki diğer devletlerin arasında Kırgızların bu farklı tutumlarını sorgular:

"*Siz bizleri Özbek, Kazak, Türkmen ve Tacik kardeşlerimizden ayırarak bizi dağlar arasında sıkıştırmayı ve sıtmaya benzeyen yazınızı bize öğretmeyi istiyorsunuz. Peki yazınız bu kadar kolaysa, neden bizden başkası tarafından kullanılmıyor*?"[1086]

I. Kara-Kırgız Bilimsel Pedagoji Kongresi'nden sonra Arabayev, kongrede alınan kararlar doğrultusunda mekteplerde imla kurallarının öğretilmesine yardımcı olacak bir kılavuz eser hazırladı. Arabayev'in hazırlarken Kazakça ve Tatarca ders kitaplarından yararlandığı[1087] *Cazū Colunda Sāmalıḳ* adı imla çalışması 1925 yılında Moskova'da basıldı. Arabayev'in Kongrede kabul edilen alfabesi 24 harflidir fakat burada *kıwaçı* ve *tayaḳ* (ا) hariç 23 harf vardır: "ا(a)", "ب (b)", "پ (p)", "ت (t)", "ج (c)","چ (ç)", "د (d)", "ر (r)", "ز (z)", "س (s)", "ش (ş)", "ق (ḳ)", "ك (k)", "گ (g)", "ڭ (ñ)", "غ (ġ)", "ل (l)", "م (m)", "ن (n)", "و (o)", "ۋ (u)", "ە (e)", "ىي" (y-ı-i). Her sesin ayrı bir harf ile temsil edildiği ifade edilmiş olmasına rağmen /ı/ ve /y/ seslerinin hala aynı karakterle gösterilmesi dikkat çekicidir. Üstelik /ö/, /ü/ ve /i/ gibi ince sesler yerine kıwaçı vardır. Ünlüleri gösteren beş harf vardır: "ا", "ۇ", "ۋ", "ە", "ى". Bu harfler şu seslerin karşılıklarıdır: /a/- ا , /o/- ۇ, /u/- ۋ, /e/- ە, /ı/, /i/-'ى '. Yarı ünlüler için kullanıldığı belirtilen ve 1924 ve 1925 yılında yayımlanan alfabe kitaplarında yer alan "ۋ", "ي" işaretleri alfabeden kaldırılmış, 'آ' harfindeki medd de çıkartılmıştır. Arabayev,

[1084] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.412-413.
[1085] *Erkin Too*, 29 Haziran 1925; H. Karasayev, *a.g.m.*, s. 96.
[1086] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s. 412-413'ten Kırgız Balası (Abdulla-uulu), "Cañı Tamga Tuuralu", Erkin Too, No.47, 27 Ağustos 1925.
[1087] Sadıraliyeva Gülşan Erkinturovna, *a.g.e.,* s.66.

yalnızca tek heceli kelimeleri örnek verdiği bir açıklamada, kelimelerin sadece ünsüzlerle yazıldığını ancak gösterilmese bile arada /ı/ ve /i/ gibi ünlü seslerin bulunduğunu belirtir. Ünlülerin gösterilmemesini, yazımdaki kolaylığa ve öteden beri böyle bir alışkanlığın olmasına bağlayan Arabayev'e göre şimdilik yazımda yer almayan ünlülerin 'zamanla' gösterilmeye başlanması daha uygun olacaktır. Kapalı hecelerde ünlülerin gösterilmemesinin bir imla kuralı olduğu ifade edilir. Bu bölümde kelime ve hecenin de tanımı yapılır.

5. derste "Kalın ve İnce Sözcükler" başlığı altında harflerdeki incelik ve kalınlık meselesine değinilir. *"… Buradan anlaşıldı ki 23 harfimizin bir kısmı kalın ve ince harflerden oluşurken diğer kısmı da ancak yanlarındaki harflere göre kalın veya ince kabul edilebilecek türden, değişken harflerdir. Değişken harflerden oluşturulan kelimenin ince sıradan ünlülerle kurulduğunu başındaki kıwaçı'dan anlarız*" denilerek art damak sesleri ile ön damak seslerinin tasnifini yapar. Buna göre 3 ince, 3 de kalın ses vardır: 'ك'-/ k/, 'ه'- /e/, 'گ'- /g/* ve 'ق'-/ķ/, 'ا'- /a/, 'غ'-ġ.

'Birbiriyle Birleştirilen ve Birleştirilmeyen Harfler' başlıklı 6. bölümde ayrı ve bitişik yazılan harfler gösterilir. Bu harflerin hangi durumlarda nasıl yazıldığı konusunda bilgi verilir. Örneğin kelimeler birbiri ile bitiştirilerek yazılamaz. Birleşik kelimelerde, kelimelerin tümü kalın sesli veya tümü ince seslilerden oluşuyorsa birleşik yazılır. Eğer kalınlık incelik bakımından kelimeler arasında bir ayrılık varsa bunlar ayrı yazılmalı ve aralarına '-' işareti konmalıdır.

7. ve 8. derste 'ek' kavramının tanımı yapılır. Kırgız Türkçesinde eklerin kalınlık incelik uyumu dikkate alınarak yazılması gerektiği belirtilir. Çeşitli alıştırmaların da verildiği bu bölümde dipnot olarak şöyle bir uyarıda bulunulmuştur: "*Muġalimder mınamında özbek hem ķazaķ tilinde evirçip (ērçip, yazarın notu) ketbesten ündū̄ tamġalarda erindin kū̄sünü ķarap oñdotuñuz kerek- Öğretmenler, burada Özbek ve Kazak dilinde uymadan, ünlü harflerde dudak uyumunu dikkate alarak (kelimeleri) düzeltmelisiniz*.".

9. derste, kelimelerin çekimleri sırasında görülen /ķ/ > /ġ/ ve / /k/> /g/ ses değişimlerine değinilmiş ve bu ses hadisesinin yazımda gösterilmesi gerektiği ifade edilir.

* 'ك' harfi, eserde iki kere gösterilmiş halbuki bunlardan ilki 'گ' harfi olmalıydı, burada olması gerektiği gibi gösterilmiştir.

-p zarf fiil ekine gelen yardımcı ünlülerin nasıl yazılacağı hususu da 10. derste görüleceği üzere bir kurala bağlanmıştır. Eğer ekin yardımcı ünlüsü yuvarlak ünlü ise yazıda gösterilecek ancak düz ünlü ise gösterilmeyecektir. Uzun ünlüleri göstermeye özellikle dikkat eden Arabayev, bu harfler için farklı karakterler kullanmamış, bunun yerine kısa ünlüleri temsil eden harfleri iki kere yazmak suretiyle ilgili kısa ünlünün uzun şekli ifade etmiştir: /ō/- 'وو', /ā/- 'اا' gibi. Standart Kırgız Türkçesi imlasında da uzun ünlülerin gösterilmesinde bu yol tercih edilmektedir.[1088]

Kırgız Türkçesinde düzlük yuvarlaklık uyumunun nasıl olması gerektiği konusu da bu bölümde işlenmiştir. Buna göre *Kırgızca bir sözcüğün ilk hecesinde /o/ (و) varsa bu kelimenin sonuna kadar dudak, şeklini değiştirmeden yuvarlaklaşmış olarak kalır. Bu, Kırgız dilinin en önemli özelliğidir. Buna "dudak uyumu" denir. Örneğin: tōġo, dōġo, oşġon, ozoḳton, zotton, kömürdün, toġonoḳ... Kelimenin ilk hecesinde /u/ "ۇ"** harfi varsa, çoğunlukla sonuna kadar dudak yuvarlak bir biçimde kalır fakat burada dudaktaki ahenk "و (o)"daki kadar olmayıp, gücü biraz daha azdır, yuvarlaklaşan dudak tekrar eski şeklini alıp bir zaman sonra ses yukarı doğru çıkar. Örneğin: sūsar, cūra, tūra, külkümdü, kürü - çümdü, sūnu, sūrdun, uḳuruḳtun, buluttun gibi* [1089] Arabayev'in tespiti doğrudur nitekim Standart Kırgız Türkçesinde geçerli olan düzlük yuvarlaklık uyumuna göre kelimenin ilk hecesinde bulunan düz ünlüleri düz; yuvarlak ünlüleri ise yuvarlak ünlüler takip eder.[1090] Ancak /u/ ünlüsünden sonra dudaksılaşma görülmez. [1091]

Dudak uyumunun yazıda gösterip gösterilmeyeceği konusunda 1925 yılına kadar tartışmalar devam etmiştir. Bu konuda iki farklı görüş vardır. İlki Kırgız Türkçesinde var olan dudak ünlülerinin yazıda gösterilmesi ve böylece yazının mümkün olduğu kadar 'Kırgızcalaştırılması', ikincisi ise 'şimdiye kadar okumuş kesimin alışa geldiği şekilde' imlada dudak uyumunun yer almamasıdır.[1092] *Erkin Too*'da Katagan müstear adıyla kaleme alınan "Öz Amalıbızdı Bilüügö Tırışalı (Durumumuzu Fark Etmeye Çalışalım)" adlı yazıda,

---

[1088] H. K. Karasayev, *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdügü*, Bişkek 2009, s.8

** *ۇ(u)* olmalıdır.

[1089] İşenaalı Arabayev, *Cazū Colunda Sāmalık*, 1925, s. 21.

[1090] *Azırkı Kırgız Tili*, s. 41; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.68.

[1091] *Azırkı Kırgız Tili*, s. 41-43; Hülya Kasapoğlu Çengel, *a.g.e.*, s.68.

[1092] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s. 411.

Kırgızların başka milletlerin alfabesini kullanmak zorunda kaldıkları ifade edilmektedir. Örneğin Fergana Kırgızları Özbeklerle aynı harfleri, Yedisu Kırgızları ve Sirderya Kırgızları Kazak imlasını kullandı. Ancak Kırgızlar artık bağımsızdır ve kendi alfabeleri, kendi imlaları vardır. Kırgızlar konuştukları gibi yazmalıdır. *tō* kelimesini *tag* olarak yazmanın bir anlamı yoktur. Her yeni olan şey halk tarafından önce soğuk karşılanır. Önemli olan, bu yenliği halkın menfaatine kullanarak özümsemektir. Başkalarından alıntılanan sözcükler Kırgızcanın dil kanunlarına uyarlanmalı, Kırgızcalaştırılmalıdır. Rusça, Tatarca, Kazakça veya Özbekçe okuyanlar Kırgızcayı esas almalı, Kırgızcanın kurallarına uygun yazmalı. Çünkü millet olmak bunu gerektirir.[1093] S. Oruzbay, *Erkin Too*'nun 17. sayısında "Imla Tūralu" başlıklı bir yazı yazmıştır. Yazıyı Kalpakuulu isimli birinin yazısına cevap olarak kaleme alan Oruzbay'a göre imlada telaffuz esas alınmalıdır. Arabayev'in *Cazū Colunda Sāmalık* adlı eserini örnek veren yazara göre 'ağızdan çıkacak seslere bakmak lazımdır'. Yazar insanların yazıda yuvarlaklaşmaya karşı çıkmalarını alışkanlıklarına bağlar: "… *Bir başka yerdeyse /o/ ve /u/ sesleri çoğaldığı için insanlar bundan hoşnut değil diyor. Elbette insanlar homurdanacak. Kendi diliyle yazılmış kitabı olmadığı için; Kazak, Özbek, Nogay kitapları okuya geldiği için bu yazımı tuhaf karşıladıkları bir gerçek. Zamanla gözler aşina olup dil alışınca her şey yerli yerine oturur. Şu an Kalpakuulu 'e' olmada söz incelmez iddiasında. İşte bu yüzden imlayı düzenlemek için, isteyen herkesin Erkin Too'ya yazmasını rica ediyoruz.*" Görüldüğü gibi burada dudak uyumunun yazıya yansıtılması, toplum tarafından ilk etapta imlada 'aşırıya kaçmış' bir hamle olarak değerlendirilmiştir.

Gazetenin aynı sayısında, Asılbek Ramanuulu'nun "Menin Pikirim" başlıklı bir yazısı yayımlandı. Dudak uyumunun yazıya yansıtılması konusunda S. Oruzbay'dan farklı düşünen Ramanuulu, Kalpakuulu'yla aynı fikirdedir. Dudak uyumunun yazıda göstermek suretiyle kelimeleri gözlerin alışık olmadığı bir şekle sokmak, ağzı eğip bükmek hoş olmasa gerektir. İşenaalı Arabayev'in gösterdiği şekilde *cörgüzölük, iş cüzündö, cüzögö, okugon, orundo, kolunon* olarak yazılan kelimelerin son hecelerinden yer alan ünlülerin a veya e olarak yazılması daha uygundur.

[1093] Katagan, "Öz Amalıbızdı Bilügö Tırışalı", *Erkin Too,* No:3, 1924, s.28-30.

Gazetenin bir sonraki sayısında imla konusunda "Cazġanıñız Maķul; Bir-Aķ Oyuñuz Çoloķ"[1094] adlı bir yazı daha yayımlanır. 'Kasım' imzalı bu yazıda da Kalpakuulu eleştirilir. Kırgız diline Kazak, Özbek ve Nogay (Tatar) dili karışmıştır. Bu yüzden imla oluşturulurken dikkatli olunmalı ve öz dilin kurallarına sadık kalınmalıdır. Kasım yazımda dudak uyumuna uyulması gerektiğini düşünmektedir. Kasım'ın ifadelerine bakılırsa Kapakuulu, Arabayev'in dudak uyumunun nasıl işlediği konusunda yazdıklarını tam olarak anlayamamıştır. Çünkü Arabayev /u/ ünlüsünde dudak uyumunun /o/ sesinde olduğu kadar kuvvetli olmadığını ve hatta bazı durumlarda gücünü kaybettiğini açıklamış ve buna delil olarak bir takım örnekler de göstermiştir.

Aslına bakılırsa, Kalpakuulu'nu eleştirirken Kasım da yanılgıya düşmüştür: "*Fakat Kalpakuulu'nun belirttiği kurala göre yazarsak "ķomuzçu" değil "ķomuzça", "muzōçu" değil "muzōça" olarak yazmalıyız. Şu an halk "ķolumda" "coluñda" diyorsa bu başka dillerin saptırmasından kaynaklanıyor. Bunun doğrusu "ķolumdo", "ķolundo" olmalıdır. Bu kelimeleri çokluk eki getirerek tekrar bakalım: "ķoldoruñdo, ķoldorumdo" olur. Niye anlamı değişmeden kalıyor. Biz dili düzenlemeyi, şekillendirmeyi istiyorsak imla kurallarını mümkün olduğu kadar azaltmaya çalışmalıyız. "u" da sorun yok.*" Halbuki /u/'nun bazı durumlarda dudak uyumundan etkilenmediğini Arabayev söylemiştir. Ancak Arabayev'in, /u/ sesinin hangi durumlarda dudak uyumunu bozduğunu hangi durumlarda bozmadığını izah etmemiş olması böyle bir karışıklığa sebep olmuş olabilir.

Latin alfabesine geçilmesi kararının alındığı I. Kara-Kırgız Bilim ve Pedagoji Kongresinden kısa bir süre sonra Bakü'de gerçekleştirilen I. Türkoloji Kurultayı'nda ele alınan konulardan birisi de imla meselesidir. Kongrenin VI. ve VII. oturumunda imla konusu tartışılmıştır. L. V. Şçerba, "İmlanın Temel Prensipleri ve Sosyal Önemi" başlıklı konuşmasında imlanın fonetik, etimolojik, tarihî ve ideografik olarak dört esasa dayandığını ifade ettikten sonra "*Türk halkları için en doğrusu, fonetik ve etimolojik prensiplerin karıştırılıp birleştirilmesidir*" diyerek tamamen fonetik imlanın uygulanmasının sakıncalı olduğunu ifade etmiştir.[1095] L. İ. Jirkov, Türkçedeki Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin yazımını Türkçenin imlasındaki en büyük sorunlarından biri olarak değerlendirmiştir.

[1094] Kasım, "Cazġanıñız Maķul; Bir-Aķ Oyuñuz Çoloķ", *Erkin Too*, No:18, 1925.
[1095] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, s.210-213.

Geçmişte, Türk imla geleneğinde alıntı kelimelerin asılların uygun yazılmasının hiçbir faydası olmadığını ifade eden Jirkov'a göre Türkçenin yeni imlası tamamen fonetik prensibe dayalı olmalıdır. Çünkü alıntı kelimelerde eski imlayı uygulamak, "*bu işin ağırlığını aydınların omuzlarından alıp halkın omuzlarına yüklemektir.*" [1096] Galimcan G. İbrahimov'a göre tüm Türk lehçeleri için ortak harf ve işaretler olmalıdır. Türk imlasının kesinleştirilmesinde ünlü uyumu (damak uyumu) ve Türkçenin 'eklenme' özellikleri dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla Türkçe için en uygun imla, fonetik değil morfolojik esaslı olandır. İbrahimov'a göre imlada iki nokta dikkate alınmalıdır. Birincisi, her bir lehçenin kendi özellikleri, ikincisi ise bütün Türk lehçeleri için ortak olan özellikler.[1097] F.R. Agazade, Arapça kelimeler de dahil olmak üzere bütün kelimelerin fonetik imla ile yazılması gerektiğini belirtmiştir. Yeni alfabe, fonetik imlanın Türkçeye tatbikinde kolaylık sağlayacaktır.[1098] Ahmet Baytursun da fonetik imlanın esas alınması gerektiğini savunmuştur. Kırgız ve Kazak lehçelerinde var olan güçlü ünlü uyumu sayesinde fonetik imla kolayca uygulanmaktadır. Alıntı kelimelerin yazımı konusunda Osmanlıları ve Azerbaycanlıları eleştiren Baytursun, alıntı kelimelerin de duyulduğu gibi yazılmasının doğru olduğunu belirtmiştir. Islah edilmiş Arap alfabesini savunan Baytursun, Agamalıoglı ve Pavloviç'in Arap alfabesinin, gelişmeye engel olduğu şeklindeki görüşlerine şiddetle karşı koymuştur.

Nikolay F. Yakovlev dilleri disfonetik ve sinfonetik olarak ikiye ayırmaktadır. Kırgızca (Kazakça) gibi medeniyet meydanına yeni çıkan halkların yazı dili halk dili olacaktır. Çünkü çok fazla yabancı unsurun karışmadığı dilde fonetik uyumlar kuvvetlidir. Ancak farklı dillerden alıntıların fazla olduğu dillerde ses uyumları nispeten bozuktur. Yani bu tür diller 'disfonetik'tir. Yakovlev'e göre yazı dili henüz oluşanlar, fonetik prensibi; köklü bir yazı dili geleneği olanlar ise etimolojik prensibi dikkate almalıdır.[1099] Baytursun'dan sonra, kurultayda söz alan bir diğer Kazak, İldes Omarov'dur. Omarov da fonetik prensibi savunmuş, Yakovlev'in, 'disfonetik dil' ve 'sinfonetik dil' şeklindeki ayırımına karşı çıkmıştır. İmla konusunda konuşan bir diğer konuşmacı Şamil Usmanov olmuştur. Uygulanabilir bir imla için uygulanabilir alfabenin şart olduğunu ifade eden Usmanov, Türkçenin her şubesinde, belirtildiği gibi ünlü uyumunun mükemmel olmadığını ve son dönemlerde alınan Batı kökenli kelimelerde bu uyumunun geçerli olamayacağını savunur.

[1096] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, s.214-215.
[1097] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları,* s.216-217.
[1098] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları,* s.218-219.
[1099] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları,* s.225-226.

Latin alfabesinin kabulü ile tüm problemler köklü bir biçimde çözülecektir. Kırgız Özerk Bölgesi'ni temsil eden Tınıstanov, Latin alfabesinin gerekliliğini savunmuştur. Tınıstanov'a göre ünlü uyumunun imlada mutlaka gösterilmesi gerekir.[1100]

Hararetli tartışmaları sahne olan kurultaydan imla ile ilgili çıkan sonuçlar aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:

1. Türkçe için en uygun imla etimolojik prensibin de yer aldığı fonetik esaslı imladır.
2. Bütün alıntı kelimeler fonetik prensiple yazılmalıdır.
3. Fonetik prensip telaffuza dayandığı için Türk lehçelerinin ses özellikleri dikkatli bir biçimde belirlenmelidir.
4. Arap alfabesi fonetik prensibe dayalı bir imla ile için yeterli değildir.
5. Ortak edebî dil için aynı imla şekillerinin korunması gerekmektedir.
6. Türk Tatar dillerinde imla sözlükleri oluşturulmalıdır.
7. Latin alfabesinin temel alındığı, bilimsel fonetik bir transkripsiyon hazırlanması için ilmî bir teşkilat kurulmalıdır.[1101]

Bakü Türkoloji Kongresinde ortak imla ve alfabenin şekillendirilmesi aşamasında ses uyumu meselesinde anlaşmaya varılamıyordu. Kazakça ve Kırgızca gibi Türk lehçelerinde ses uyumu (damak uyumu) tam olarak işletilebildiği için Kazaklar ve Kırgızlar dayekşi/kıbaçıyı kullanmaya devam etmek ve böylece yazıda tasarruf sağlamak istiyordu. Ancak Özbekçe gibi bazı Türk lehçelerinde dayekşi sisteminin kabulü mümkün değildi. Bu yüzden bu lehçelerin konuşurları dayekşi yerine her ünlü sesin ayrı bir harfle gösterilmesi gerektiğini savunuyordu. Uzun süre Yeni Türk Alfabesi Tüm-Birlik Merkez Komitesi bu sorunu çözmek için uğraşmıştır. Komite, damak uyumunun geçerli olduğu lehçelerin sadece birlik düşüncesi ile ince ünlüleri kullanmalarını sağlamaya çalışmıştır.[1102] Nihayet 1931 yılında Kırgızistan ve Kazakistan dayekşi/kıbaçı sistemini kaldırmıştır.[1103]

Öte yandan Arap alfabesi üzerindeki ıslah çalışmaları devam ediyordu. 1926 yılında İşenaalı Arabayev, alfabe kitabında bir takım düzenlemeler yaparak tekrar yayımladı. Arabayev, kitapta 24 harf olduğunu söylese de kıbaçı hariç alfabede 23 harf bulunmaktadır. Kelime başındaki ünlü sesleri göstermeye yarayan ا karakteri ve ڭ harfinin başındaki nokta

[1100] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, s.344-345.
[1101] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, s.460-461.
[1102] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.273-275.
[1103] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s. 276.

kaldırılmıştır. Ayrıca/y/ sesini göstermek üzere 'ۑ' şeklinde dişin altında alt alta iki noktanın olduğu yeni bir işaret kullanılmıştır. Böylece /y/ ile dar ünlüleri birbirinden ayırt etmek mümkün olacaktı. Ancak /ı/ ve /i/ ünlüleri hala aynı harf ile karşılanmakta ve yazıda iç ses durumundayken gösterilmemektedir. /p/ sesi de hem 'پ' hem 'ب' harfi ile gösterilmeye devam etmektedir.

1925'te I. Kara-Kırgız Bilimsel Pedagoji Kongresinde alınan kararlara rağmen alıntı kelimelerin imlası hala tartışılmaktaydı. Örneğin, 26 Mayıs 1926 tarihinde Kara Bulak müstear adıyla Tokçoro Coldoşuulu, *Erkin Too*'da "Dagı İmla menen Atoo Tuuralu" adlı hacimli bir makale yayımlamış, burada alıntı terimlerin Kırgızcalaştırılmasına karşı çıkmıştır. Bu makale, Elkin'in "İmla menen Atōnu Bir Colġo Salū Kerek"[1104] adlı yazısına cevap olarak yazılmıştır. Elkin alıntılanan terimlerin Kırgız Türkçesine uyarlanarak yazılması gerektiğini savunuyordu.[1105] Kimileriyse terimlerin yalnızca ana dilin imkanları ile oluşturulması gerektiğini savunmuştur. 13 Mart 1927'de Tokçoro Coldoşuulu, "Til, İmla Termin (Atoo) Cönünön" adlı bir başka makale kaleme aldı. Kara Bulak, imla ve terim meselesinin hallolduğunu ve bu konularda yazı yazmanın gerekli olmadığını söylemek akılsızlıktır diyerek bu konularda hala çözüm bekleyen sorunlar olduğunu vurgulamıştır. Bu dönemde imlada hususundaki tartışma Arapça, Farsça ve Rusça kelimelerin başındaki /ġ/, /g/ ve /r/ sesleri üzerindeydi. Alıntı terimlerin Kırgız Türkçesinin ses kanunlarına uygun olarak yazılması gerekiyordu. Bu yüzden başlarında /ġ/, /g/ veya /r/ sesleri bulunan kelimelere, bu seslerden önce bir ünlü ses daha eklenmeli ve öyle yazılmalıydı, *irespüblike (respublika), ırayon (rayon)* gibi. Ancak Kara Bulak kelime başlarında getirilen bu ünlülere karşıydı ve bu tür kelimelerin olduğu gibi yazılmasından yanaydı.[1106] (*Paragrafın bir kısmı terim bölümünden olduğu gibi alındı, üzerinde düşünülmeli*.) 13 Mart 1927 yılında *Erkin Too* gazetesinde *Til, İmla, Termin (Atō)* bir makale yayımlandı. Ḳara Bulaḳ (Tokçoro Coldoşuulu) yazısında, imla ve terim konularındaki sorunların çözülemediğini belirtmiştir. Bu yıllarda, imlada önemli tartışmalardan biri Arapça, Farsça ve Rusça kelimelerin başındaki /g/, /ġ/ ve /r/ sesi hakkındaydı. Kırgızcada bu sesler kelime başına gelmemekteydi. Bu yüzden Rum, Rossiya gibi sözcüklerin başında ünlü getirerek Urum, Irasıya, /g/, /ġ/ sesleri ile başlayan Germaniya,

[1104] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.414'ten tan *Erkin Too*, 28 Nisan 1926.
[1105] H. K. Karasayev, "Kırgız Orfografiyasının Tarıhınan", *Tyurkologiçeskie İssledovaniya Sbornik Statey, Posbyatşennıy 80-Letiyu Akademika Konstantina Kuzmiça Yudahina,* Frunze 1970, s.96.
[1106] H. K. Karasayev, *a.g.m.*, s.96-97.

graf, geometriya, gram, gektar gazeta gibi kelimelerinin gekter (گكتەر), gram (عرام), Gemetriya (كەمەتريا), Germeniye (كەرمەنييە) diye yazılmasını teklif edenler oldu. Kara Bulak da bu tür alıntı kelimelerin ve terimlerin Kırgız Türkçesine uyarlanmasının yanlış olduğunu düşünüyordu.[1107] Alıntı kelimelerin nasıl yazılacağı meselesi 1930'ların başında bile hala çözülememiş bir meseleydi.

Yeni Türk Alfabesi Tüm-Birlik Merkezi Komitesi'nin 3 Haziran 1927'de Bakü'deki toplantısında belirlenen 33 harfli ortak alfabeden[1108] sonra Kırgızistan'da kabul edilen 24 harfli alfabede[1109] birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesinden farklı olarak, /ö/, /ü/ ve /i/ gibi ince seslerin gösterilmesinde ayrı birer karakter yerine kıbaçı (ء) işaretine benzer bir işaret (ʼ) kullanılmıştır. Ayrıca /ı/ sesi için ortak alfabede I-i harfleri varken Kırgızların hazırladığı yeni Latin alfabesinde ь karakteri bulunmaktadır. Kırgızlar, daha önce de ısrarla reddettikleri büyük harfleri alfabeye almamışlardır.[1110]

Kısa bir süre sonra, Kırgızistan'da ekonomik ve kültürel gelişmeye bağlı olarak zenginleşen söz varlığının yazımında özellikle Rusça kelimelerin yazımında mevcut alfabenin yetersiz kaldığı öne sürülerek alfabe yeniden gözden geçirilmesi gündeme geldi. 3 Mayıs 1928 tarihinde Eğitim Komiserliği Bilim Merkezi yönetim komitesi ve Yeni Alfabe Merkez Komitesi prezidiyumu birlikte bir toplantı gerçekleştirdi. Toplantıya hükümet üyeleri ve kültürel saha çalışanları da katıldı. Alıntılanan kelimelerin Kırgız diline yaptığı tesir hakkında Kasım Tınıstanov sunduğu raporun dinlenmiş ve ardından şu kararlar alınmıştır:

1. Kasım Tınıstanov'un sunduğu tezler, toplantının sonuçları olarak kabul edilsin.
2. x: خ, h: ھ, f:ف harfleri ses taklidi kelimeler ve ünlemlerde açıkça gösterilsin.
3. Kırgızlarda v:ۋ sesi var şeklinde bir görüşe sahip olanlar olduğu için /v/ sesinin Kırgızcada olup olmadığı konusunun araştırılması işi Bilim Merkezine verilsin.[1111]

[1107] H. K. Karasayev, *a.g.m.*, s.97-98.
[1108] Coldoş Kamçıbek, *a.g.m.*, s.6.
[1109] İşenaalı Arabayev, *Ḳırġızdın Alip-Bēsi*, 1928, s.126.
[1110] H. K. Karasayev, *a.g.m.*, s. 98-99.
[1111] "Toktom", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928 s.37.

Burada Kasım Tınıstanov'un toplantıda sunduğu raporda belirttiği ve toplantının kararları içerisinde yer alan tezler de Kırgız yazı dilinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı için raporun Türkiye Türkçesine aktararak olduğu gibi verilmesi uygun görüldü:

1. *Ekim devrimi, Çarlık Rusyası'ndaki emekçilerin eline yönetimi verdi. Böylece Çar zamanında ezilen halklara halk eşitliğini vererek, bu halkların içindeki emekçileri yönetimin sahibi yaptı.*

2. *Çarlık dönemindeki siyasetin neticesi dolayısıyla kültürsüz kalmış olan "halk emekçileri" yönetimi ellerine aldıktan sonra kültür oluşturma meselesine eğildi. Kendi kültürlerini oluşturmak isteyen yoksullar, zenginlerin kurduğu ve önceki yüzyıllarda büyük bir kültür olduğu düşünülen Avrupa kültürünü kendi sınıf menfaati için temel alarak andan faydalanmaya vazifeli oldu.*

3. *Halk emekçilerinden biri olan Kırgız emekçilerinin Komünist partinin yönetimi altında bütün yoksul sınıfın menfaatine olarak kendi halkının yapısına uygun bir kültür oluşturması söz konusu olduğunda, halk kültürünün temeli olan dil meselesi en öncelikli mesele olarak değerlendirilir.*

4. *Dil meselesi, ekonomi meselesiyle bağlantılıdır. Kırgız emekçilerinin iktisadının gelişmesi ile dil gelişecektir. Dilin gelişmesi edebiyatla bağlantılı. Kırgız emekçilerinin dışarıda aldığı, gelişmesini sağlayacak kendisine katkıda bulunacak cihazlar ile eşyaların sayısı ne kadarsa ve yeni bilim literatüründe Kırgız emekçileri için yeni elementler ne kadar çok karşılarına çıkarsa, bunların tümünden sınıf menfaati için faydalanmaya vazifeli ise, Kırgız emekçileri bunları özleştirmek için kendi diline o kadar yeni kelime ilave ederek, kabul ederek onları özleştirmeye vazifelidir. Bu günlerde gerekli olan, ilerlemeyi sağlayan cihazlardan biri olan 'tıraktır'ı Kırgız emekçileri kendi ekonomilerinde en merkezi noktaya almaya mecburlar ve eğer mecburlarsa "tıraktır"ı kendi dillerinde de merkezde bir yer vermekten başka çare yok.*

5. *Milletlerin*[1112] *genel sınıfının ilerlediği yön, hedeflediği maksat milliyetsiz ve sınıfsız bir toplum yaratmak. Bundan çıkan netice, her milletin emekçileri kendi iktisadını ve kültürünü kurma yönünde birbirleriyle yardımlaşmalı ve kendi aralarında müzakereler yürütmeli. Bunun için uluslar arası terimleri kullanmak ve imlayı birleştirmek gerekir.*

6. *Dışarıdan giren terim, dilin ses yapısına ve temel kanunlarına uygun hale gelip, o dilde resmî olarak yer almakla birlikte o dilin ses yapısında da, temel kanunlarında da değişiklik yapmaması mümkün değildir. Bu yüzden Kırgız dili ve imlası henüz kurulma aşamasında iken bu meselenin tez vakitte halledilmesi, Kırgız diline girmesi mümkün olan sesleri baştan alınması, imlanın değiştirilmesi gereken yerlerini değiştirmesi gerekir.*

7. */ö/, /ü/ ve /i/ seslerini karşılayan üç harf alarak imladan kıbaçıyı kaldırmak gerekir. f, h ve x harfleri de alınmalı. Üç ünlü harfin alınma sebebi: Dışarıdan alınan uluslar arası terimlerin şekillerinin olduğu gibi korunması çabası neticesinde, ünlü uyumu kanunun bütün terimlerde tam olarak işletilememesi ve imlanın başka milletlerinki ile yakınlaştırılması.*

Üç ünsüz üç (v, h, f) Kırgız dilinde yansıma kelimelerde bulunur. /v/ sesini, Kırgız dilindeki seslerin yardımı ile duyurmaya çalışmak mümkün değildir. /v/ ilmi terimlerde çoğunlukla Rus dilinde bolca bulunur. Yukarıdaki harf değişikliklerine sebep olanların içinde en önemlisi olarak bunu söylemek gerekir. Güney bölgelerde yaşayan Kırgızlar Çarlık döneminde Özbeklerle sıkı ilişkilerin neticesinde ünlü uyumuna tam olarak uymamışlardır. Kuzeyde oturan Kırgızlarla güneyde oturan Kırgızların dillerini yakınlaştırmak gerekir. Bunun için yukarıdaki gibi değişikliklerin yapılması gerekmektedir."[1113]

13 Mayıs'ta Halk Eğitim Komiserliğinin aldığı kararla yukarıda bahsi geçen yenilikler resmîleşti ve böylece alfabedeki harf sayısı 31'e yükseldi. Yeni harfler 15 Haziran'dan

[1112] Metnin aslında "az uluttun" ifadesinde geçen "az" kelmesi yanlış olabilir, doğrusunun "ar" olması muhtemeldir.
[1113] Cañıbay uulu, *a.g.m.*, s.37-38.

itibaren geçerli olacaktı.[1114] Buna göre alfabede, 31 sese karşılık şu 31 harf bulunmaktaydı: : a, в, p, t, ç, c, d, r, z, s, з, ƣ, q, k, g, ŋ, l, m, n, o, u, e, ь, j, x, f, v, h, ө, y, i.[1115] Bu kararla birlikte damak uyumu Kırgız Türkçesi için temel kanun olmaktan çıkmıştır demek mümkündür.

Arap harfli son alfabe kitabı 1928 yılında basılmıştır. Kitabın 125. sayfasında "*eski ḳırgızdar ḳoldonup cürgön arap alip-bēsinin tamġalarınan mına bul tamġalar çıġarıldı (Eski, Kırgızların Kullandığı Arap Alfabesinden Şu Harfler Çıkarıldı)*" başlığı altında alfabeden çıkarılan harfler ve bu harflerin neden çıkarıldığına değinilmiştir. Arabayev, bu harfler yazılması zor olduğu için değil bu harflerin karşılığında bir ses olmadığı için çıkarıldığını belirtmiştir. Bu yüzden bu harfler çıkarılarak alıntı kelimelerde, bunların yerine en uygun harflerin getirildiği ifade edilmiştir. Buna göre 'ه' harfi Kırgızcada yalnızca ünlem ifadelerinde kullanılır. Yaygın olarak kullanılmadığı için çıkarılmıştır. "ع", "ح" ise Kırgızcada kesinlikle bulunmayan iki harftir. *ḥamd, maḥmūd, ʻālī* gibi alıntı kelimeleri Kırgızlar, *amıt, māmıt, ālı* şeklinde söyler. Kelimelerin sonunda /d/ sesi olmadığı için /t/ şeklinde telaffuz edilir. "ح", "ع" harfleri yerine 'a' harfi alındı. "خ" yerineyse "ق" getirildi, *ḫabar = ḳabar* gibi. "ث" ve "ص" yerine "س" alındı. "ذ", "ض", "ظ", yerineyse "ز" kullanıldı. ط yerine "ت" alındı. Bu baskıda /ı/ ve /i/ seslerinin yazımı sorunu da ortadan kalkmıştır. Ünlü sesler, kelimenin bütününde gösterilmiştir. Ancak /p/ sesi özellikle –p zarf fiil ekinin yazımı hala 'ب' ile gösterilmeye devam etmektedir.

1928'de Kazan'da Bütün Sovyetler Yeni Türk Alfabesi Tüm-Birlik Merkez Komitesi düzenlediği toplantıda Kırgızistan büyük harfleri kullanmayı kabul etmiş ardından Temmuz 1930'da Frunze'deki öğretmenlerin katıldığı bir toplantı ile de resmîleşmiştir. Daha önce yalnızca ses taklidi kelimelerde kullanılması kararlaştırılan 'h' harfinin diğer sözcüklerde de

[1114] "Buyruk No:85", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s. 39; K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.57.

[1115] bk. İşenaalı Arabayev, *Ḳırgızdın Alip-Beesi*, 1928, s.126; Cañıbayuulu, *a.g.m.*, s.37-38; "Buyruk No:85", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.39; K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.57.

kullanılmasına karar verilmiştir. [1116] Bundan sonra 1 Ocak 1930'dan itibaren tümüyle yeni alfabeye geçilmiş, bir sene sonra yani 1931 yılında yeni alfabeye geçiş hareketi tamamlanmıştır.[1117]

1930'lu yıllardan itibaren Çağdaş Kırgız yazı dilinin imla kuralları ve bu imla kurallarının hangi prensiplere dayanacağı hususu netleşmeye başlamıştır. Kasım Tınıstanov'un 1934 yılında yayımladığı *Proekt Novoy Orfografii Kirgizskogo Literaturnogo Yazıka* (Kirgosizdat, Frunze 1934, 5125 adet basılmıştır) adlı çalışma imla üzerine yapılmış ilk bilimsel ve ciddi çalışmadır. Burada şunu belirtmek gerekir Kasım Tınıstanov, kısa bir süre sonra "halk düşmanı, pantürkist, milliyetçi" gibi suçlamalarla karşı karşıya kalınca yaptığı çalışmaların geçerliliği ortadan kalkmış ve Kırgız yazı dilinin imlasının hazırlanması, Blim Araştırma Enstitüsü çalışanlarından K. Bakeyev, İ. A. Batmanov, N. Baktıbayev'e verilmiş ve 1938'de "Kırgız Dilinin Yeni Orfografiyası" hazırlanmıştır.[1118]

Tınıstanov eserin ilk kısmında (3-23. sayfalar) Kırgız imlasının oluşturulmasındaki temel prensipler (1934 yılı Mayıs ayında Frunze'de gerçekleştirilmiş olan İmla toplantısında kaleme alınan raporun kopyası) verilmiştir.[1119] Kelimelerin doğru yazılmasını sağlamayı ve edebî dilin gelişme yönlerini/veçhelerini ortaya koymayı amaçladığını ifade eden Tınıstanov, mevcut konuşma dilini *Kuzeydoğu ağzı, Çüy ağzı, Talas ağzı* ve *Güney ağzı* olmak üzere dörde ayırarak her bir ağzın karakteristik özelliklerini göstermiştir. Bu dört ağızdan ilk üçünün özelliklerini kapsayan Kuzeydoğu ağzını, edebî dilin gramerinin temeli olarak alıp yazım kurallarını belirlemede ve şekillendirmede esas ağız olarak seçmiştir.[1120]

Mart 1924 tarihinde ilk alfabe kitabı, aynı yılın 7 Kasım'ında ilk gazete olan *Erkin Too* çıkmıştır. Edebî yazı dili için esas alınacak ağız konusunda ilmî bir inceleme yapmak mümkün olmamıştır. Süreç Kırgızcanın bilimsel meselelerini pratik olarak, ivedilikle çözmeyi gerektirmiş, ilk kitapları ve günlük gazeteleri çıkaranlar hangi ağzın konuşuru iseler, edebî yazı diline onların konuştukları ağızların özellikleri yansımıştır.[1121]

[1116] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.59-60, H. Karasayev, büyük harflerin 1929 yılında kabul edildiğini belitmektedir, bk. H. K. Karasayev, *a.g.m.*, s.100.

[1117] Kul'turnoe stroitel'stvo v Kirgizii (1918-1929) Sbornik dokumentovi materialov, C. 1, Frunze 1957, s. 228; K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.57.

[1118] A. A. Abdıkalıkova, *a.g.m.,* s. 3-4.

[1119] A. A. Abdıkalıkova, a.g.m., s. 3.

[1120] Kasım Tınıstanov, *Proekt Novoy Orfografii Kirgizskogo Literaturnogo Yazıka*, Kirgosizdat, Frunze 1934, s.4-6.

[1121] B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.67.

Kırgız yazı dili için Kuzey ağzının esas alınmasında dil dışı bir takım etkenler de âmildir. Yeni oluşturulan idarî yapıda merkezin kuzeydeki Bişkek olması; ilk Kırgız bilim adamları İ. Arabayevev, Kasım Tınıstanov, Huseyin Karasayev, Aalı Tokombayev gibi birçok Kırgız entelektüeli ile dönemin tanınmış halk ozanlarının, destan söyleyenlerin kuzeyden olması ve de sözlü folklor ürünlerinin kuzeyde daha gelişmiş olması gibi sebepler bu etkenlerin en önemlileri olarak zikredilebilir.[1122] Üstelik modern eğitim, kültür ve bilimin kuzey Kırgızistan yoluyla ülkeye yayılması da Kuzey ağzını Kırgız yazı dili tarihinde ön plana çıkarmıştır.

Gülcamal Bakinova, Arabayev'in 1924'te çıkardığı alfabe kitabında kuzeydeki Koçkor altağzının esas alındığı görüşündedir. Buna kanıt olarak da uzun ünlülerin ve *muzoo taz, topu, topçu, torpok, çoñ, may, ayuu, içik, kemsel, ton, malakay, cooluk, baypak, çulgo, maskım, carma, köcö, bal, ayran, çaka, kumgan, çını, ayak, uy mööröyt, kunacın* gibi sözcüklerin yer almasını göstermektedir. Yine yazara göre kitabın 32-57. sayfalar arasında yer alan söz varlığı da Koçkor alt ağzına ait ögeler barındırmaktadır.[1123]

1924-1928 yılları arasındaki yazı dilinde imlada fonetik prensip esas olmuştur. 1928'den sonra ise morfo-fonetik prensip kabul edilmiştir. 1924-1928 yılları arasında mümkün olduğunca konuşma dili ile yazı dili birbirine yaklaştırılmaya çalışılmıştır.[1124] 1928'den sonra özellikle alıntı kelimelerde geleneksel (etmolojik) prensibin[1125] işletildiği görülmektedir.

3. KIRGIZ YAZI DİLİNİN TERMİNOLOJİ MESELESİ

1924 yılında Kara-Kırgız Özerk Bölgesinin kurulmasıyla Kırgız Türkçesi bu özerk bölgenin resmî yazı dili haline geldi. Eğitimde, basında, resmî kurum ve kuruluşlarda Kırgız Türkçesi kullanılmaya başladı. Yazılan veya tercüme edilen ders kitapları, edebi eserler, *Erkin Too* ve *Cañı Madaniyat Colunda* gibi süreli yayınlarla birlikte çok sayıda yeni terim dile girmeye başladı. Böylece, her geçen gün sayısı artan terimler, alfabe ve imla gibi terminolojide de bir standartlaşma ihtiyacını ortaya çıkardı.

[1122] Gülcamal Bakinova, *a.g.m.*, s.96; B. M. Yunusaliyev, *a.g.e.*, s.67-68.

[1123] Gülcamal bakinova, *a.g.m.*, s.94-95.

[1124] H. K. Karasayev, *a.g.m.*, s.93-95.

[1125] Kırgız yazı diline ait kaynaklarda, Rusçadan alıntılanan kelimelerin, kaynak dildeki orijinal yazımı ile imlada gösterilmesi bu terimlerle ifade edilmektedir, bk. *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s.83.

1954 yılında kurulan Kırgız SSSR İlimler Akademisi'nin[1126] de temelini oluşturan ve Halk Eğitim Komiserliğinin altında faaliyetlerini yürüten Eğitim Komisyonu bölgedeki bilimsel faaliyetleri yürüten ve denetleyen bir kurum olarak terminolojinin şekillenmesinde çok büyük bir rol oynamıştır. 20 Aralık 1924- Nisan 1925 tarihleri arasında Akademi Merkezi olarak görev yapan[1127] komisyonun vazifelerinden biri de Kırgız Türkçesinde kullanılan terimlerin bilimsel açıdan değerlendirilmesidir. Akademi Merkezinin 1924-1925 yılına ait faaliyet planında, gerçekleştirmeyi öngördüğü işlerden biri bilimsel ve teknik terimlerin hazırlanmasıdır. Bunun yanında ders kitaplarından ayrı olarak çıkarmayı düşündüğü terimlerin seçildiği ifade edilmiştir. Ne yazık ki bütün bu faaliyetlerin yürütülmesine yetecek kadar personel bulunmamaktadır.[1128]

Akademi Merkezi'nin 1924-1925 yılında gerçekleştirdiği faaliyetlerin bir raporunu hazırlayan Arabayev, kendi görevleri yanı sıra Siyasî Eğitim ve Propaganda Biriminde tercüman olmaması dolayısıyla onların işlerini de yaptıklarını, *Lenin ve Onun Partisi, Genç Piyonerler Örgütü* gibi siyasî kitapları çevirdiklerini, ayrıca devlete ait evrakların, kararların ve çeşitli formların Kırgızcaya çevrilmesi görevini de üstlenmiş olduklarını ifade eder. Arabayev personel yetersizliği, maddi sıkıntılar gibi nedenlerle Akademi Merkezinin işlerin yavaş yürüdüğünü de raporda belirtmiştir.[1129] Akademi Merkezinin gerçekleştirdiği bütün bu işlere bakıldığında Kırgız yazı dilinin terminolojisini oluşturmada en yetkili organ olduğu açıkça görülmektedir.

Merkez'in 29 Ocak 1925 tarihindeki toplantısında yine ilmî ve teknik terimler meselesi gündeme gelir. Toplantı neticesinde, yazı diline giren bütün yeni terimlerin Akademi Merkezi'nce onaylanması, alınan bu kararın yazarlara duyurulması ve yazarların kullandıkları terimleri, kitaplarının sonuna ek olarak koymaları gibi kararlar alınmıştır.[1130]

Bakü Türkoloji Kongresinde "*Her cumhuriyette sürekli terminoloji komisyonları çalışarak diğer komisyonlarla tecrübe alış verişinde bulunmalı, belirli zamanlarda*

[1126] Nezir Temür, *a.g.e.,* s.173.

[1127] Kırgız Özerk Bölgesi Devrim Komitesi'nin 20 Aralık 1924 yılında aldığı karar göre Bilim Komisyonu Akademi Merkezi haline geldi, bk. T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.113'den *TsGA Kirgizskoy SSR*, fond 647, opis 1, ed. hr. 37, 38.

[1128] A. B. İsabekova, "Kırgızça Koomduk-Sayasiy Terminologiyanın Kalıptanış Maselelerine Karata", *Kırgız Tili Boyunça İzildöölör*, İlim Basması, Frunze 1970, s.139'dan TsGA Kirgizskoy SSR, fond No. 647, opis.1, ed. hr. 37.

[1129] *Dokladnaya Zapiska Predsedatelya Nauçnoy Komissii Oblastnogo Otdela Narodnogo Pbrazovaniya Predsedatelyu Oblispolkoma i v Kopii v Obkom RKP(b) o Prodelannoy rabote,* İspıtıvaemıh Komissiey Trudnostyah i neobhodimosti udelyat ey bolşe Vnimanie so storonı partiynıh i Sovetskih Organov, *Kasım Tınıtanov: Talant i Sudva*, Bişkek 2011, s.8-11.

[1130] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.139'dan TsGA Kirgizskoy SSR, fond 647, opis 1, ed. hr. 37, 38. S, Protol No.1.

görüşmeler yapmalıdır; bu alandaki bütün başarıları genelleştirilmelidir…."[1131] şeklindeki kararın da etkisiyle Mayıs 1926'da, Eğitim Komisyonunun bünyesinde çalışacak olan bir Terim Komisyonu kuruldu. Zaten Eğitim Komisyonu bu işlerin gerektiği şekilde yürütülmesi konusunda yetersiz kalıyordu. İlk etapta Komisyon, müzakere edilen terimlerin basıma hazırlanması ve çeşitli sahalar ait terimlerin bir seçime tâbi tutulması gibi işlerle ilgilendi. Komisyon üyelerinin ve uzman dilcilerin sayısının az olması dolayısıyla ilk yıllarda sıkıntılar çekilmiştir. Buna rağmen Komisyon elden geldiğince işlerini yürütmeye çalışmıştır.[1132] Örneğin 8 Temmuz 1926 tarihinden itibaren[1133] Komisyon "Kırgız Diline Alınan Bilimsel ve Siyasî Terimler" başlığı altında *Erkin Too* gazetesinin 73., 74. ve 75. sayılarında resmî olarak kabul edilen terimleri yayımlamıştır. [1134] Bundan sonraki yıllarda da komisyon karara bağladığı terimleri sistematik olarak süreli yayınlar aracılığı ile halka duyurmuştur.[1135]

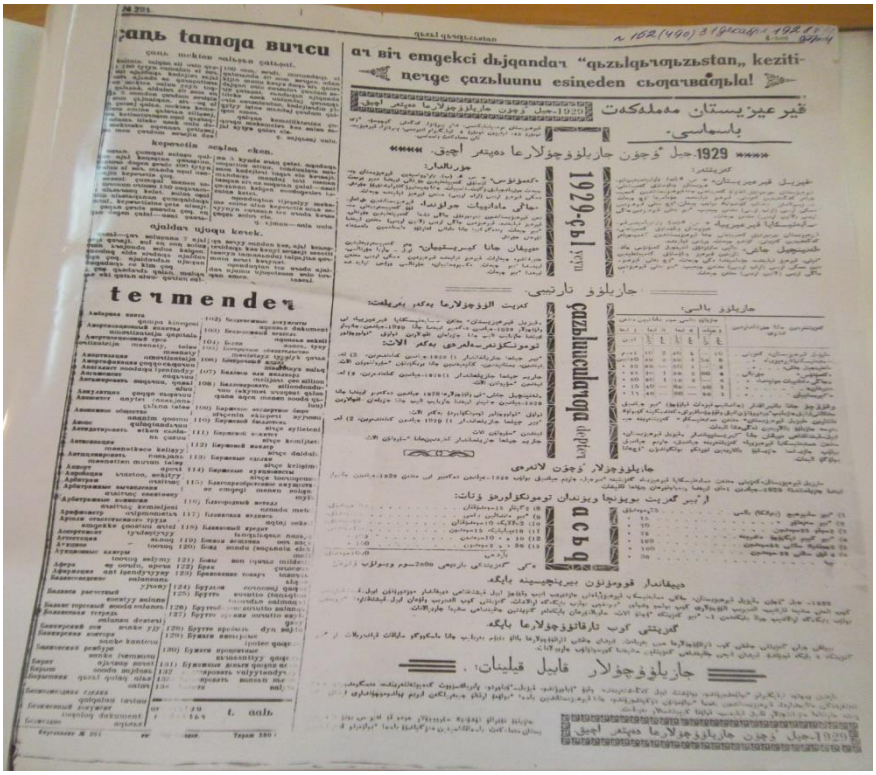

Foto. 24. *Kızıl Kırgızıstan*, No. 68 (709), 31 Aralık 928

[1131] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, s. 463.
[1132] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.140.
[1133] H. K. Karasayev, *a.g.m.*, s.96-97.
[1134] A. B. İsabekova, T. Düyşönaliyeva, G. Karagulova, "Kırgız Tilindegi Terminologiyalık Sistemalardın Kalıptanışı Cönündö", *Kırgız Terminologiyasının Maseleleri*, İlim Basması, Frunze 1984, s.12.
[1135] bk. "Termender", *Cañı Tamga Burcu-Kızıl Kırgızıstan*, 31 Aralık 1928, No:152 (490); 'Termender', *Kızıl Kırgızıstan*, 27 Nisan Aralık 1929, No:45 (686); "Cañı Termender', *Kızıl Kırgızıstan*, 20 Nisan 1929, No:42 (683).

çoobtu bъbdaktьч a. ajьlcь uulu.

teчmendeч.

C

Сезонный товар mezgildyy tavar
Сейфы temir sandьq
Секвестр mylykty qalьsqa qojuu
Сепаратный счет setence eseb
Серия serije
Сертификат sertifiket
Симулярный вексель çalqan beksil
Синдик—куратор qalьs
Синдикат sindiket
Синтетический счет çalpь eseb, birikme eseb
Складочное помещение salьq yj
Склады товарные tavar (bul) salьqь
Сконто skonto
Скорость большая tez çuчuş
Скорость малая çaj çuчuş
Сметная счет ismete eseb
Снятие протеста pьчatesin aluu
Сокращенный рабочий ден qьsqarьtьlqan çumuşcu kyny
Солидарное обязательство birimdik mildet
Соло—вексель aq beksil
Сорт sort, tuч
Сортимент—ассортимент tandoo
Сортировать sorttoşturuu, tuчgө ajruu
Сотрянная роспись saqtoo til qat
Спекулятивные сделки qьzьl qulaqtьq kelişimn
Судно сберегательное товарищество ketөчme şeriktik kepeчetis
Стагнация soodalaşuu, ьstaqnatsija
Сторно storno
Стратовая премия qamsьzdandьruu sьjь
Страховые кассы qamsьzdandьruu qassasь
Суб—аренда subeчende
Субвенция selsik
Субъективный счет çekelej eseb
Субсидировать selsiktөө
Субсидия selsik
Субскрибция subskчubune
Субституция keчeez
Судебный приказ sot pikezi
С. ч. uşu cьslada
Счетные книги eseb kineqe
Счетоведение eseb—qьsab ilimi
Счет текущий azьrqь eseb
Сличительная ведомость salьştьruu bedemis
Счетчик esebci

T

Табельщик tabilci
Такса процентная pьrosent cenemi
Товарной знак tavar belgisi

Foto. 25. *Kızıl Kırgızıstan*, No:45 (686), 27 Nisan 1929.

Terimlerin gazete ve dergi sayfalarında yayımlanması bunların okuyucular tarafından tartışılmasına böylece terminolojinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Tahmini rakamlara göre 1926-1929 yılları arasında, *Erkin Too* gazetesinde yaklaşık 4000 terim yayımlanmıştır. Bu terimlerin kayda değer bir bölümü sonraki yıllar Kırgız yazı dili terminolojisinin temelini oluşturacaktır.[1136] 1925 yılında Eğitim Komisyonu, 135 tane matematik teriminin "Kara-Kırgızca"ya çevirilmesi için Bazarkul Daniyaruulu'nu görevlendirir.[1137] Daniyaruulu'nun yaptığı bu çalışma muhtemelen, Ş. Garıpcanuulu ile birlikte *Birinçi Basķıç Mektep Üçün Körsötmölü Gemetiriye (*Masköö, 1927*)* adıyla çevirdiği geometri kitabında yer alan terimler olmalıdır.[1138]

Terim Komisyonu, terimlerin seçilmesi ve oluşturulmasında 1925 yılında, I. Kara-Kırgız Bilimsel Pedagoji Kongresinde imla ve terim konularında alınan kararları göz önünde bulundurmuştur. Her türlü neşriyatta terimler kullanılırken bu prensiplerden taviz verilmemesi ve resmî olarak kabul edilen terimlerin yerine başka kelimelerin kullanılmaması gerektiğini

[1136] A. B. İsabekova, "O Terminah v Dokumentatsii", *Kırgız Terminologiyasının Maseleleri*, İlim, Frunze 1981, s.24.
[1137] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, 221.
[1138] Bk., A. M. Astırap, *Birinçi Basķıç Mektep Üçün Körsötmölü Gemetiriye*, çev. B. Danıyaruulu, Ş. Garıpcanuulu, Masköö, 1927.

daima vurgulamıştır.[1139] Kasım Tınıstanov ve Arabayev'in "Kara-Kırgız Dilinde Bilimsel Terminoloji" ve yine Arabayev'in "Yazı ve İmla" başlıklı bir tebliğ sunduğu kongrede[1140] terim almada ve seçmede karşılaşılan ve karşılaşılabilecek karışıklıkları önlemek amacıyla terimler ve terimlerin imlası hususunda şu kararlar alınmıştır:

1. Sovyet terminolojisine ait terimlere karşılık bulmada ana dilin kendi söz varlığından faydalanılsın. Eğer bulunamazsa Kazakların veya başka Türk boylarının söz varlıklarından yararlanılsın.

2. Alıntı olan ancak eskiden beri kullanılan ve yerlileştirilmiş kelimeler öz kelimelerle aynı muameleye tabi tutulsun.

3. Kültür dünyasındaki ortak kelimeler olduğu gibi kabul edilsin. Bundan sonra Arapça ve Farsça hiçbir kelime alıntılanmasın.

4. Alıntılanan bütün kelimeler dilin kurallarına uyarlansın.

5. Alıntılanan her kelimenin anlamı parantez içinde veya hiç olmazsa dipnot olarak verilsin. Hangi yol kolaysa o yol kullanılsın.[1141]

B. Oruzbayeva'nın 2004 yılında bu konu hakkında yazdığı makalesinde de belirttiği Arapça ve Farsça kökenli terimlerin kullanılmaması prensibi, yüzyıllardır yazı dilinde var olan ıñkılap, uriyat, zıyalı gibi pek çok terimin 30'lu yıllardan itibaren unutulmasına ve kullanımdan düşmesine sebep olmuştur.[1142]

Terimler üzerinde I. Kara-Kırgız Bilimsel Pedagoji kongresinde alınan kararlarla 1926'daki Bakü Türkoloji Kongresinde terim konusunda alınan kararlar büyük oranda benzerlik taşımaktadır.

> Bakü Türkoloji Kongresinde alınan *"Bu grupta uygun kelimeler bulunmadığı takdirde diğer Türk gruplarından kelime almaya Türk olmayan kelimelere göre ağırlık vermek,*

[1139] A. B. İsabekova, "Kırgızça Koomduk-Sayasiy Terminologiyanın Kalıptanış Maselelerine Karata", s.141'den TsGA, Kirgizskoy SSR, op. 1, ed. hr. 38, s.308.

[1140] *Protokolı Komissii po Sozıvu Pedogogiçeskogo S'ezda o dne i Nauçno-Peddagogiçeskogo S'ezda, Diagrammı Şkol Kirgizskoy Avtonomoy Oblast Sostoyatşih na Gosudarstvennom i Mestnom Byudjete*, TsGA, Kirgizskoy SSR Fond N.647, op. N. 1, ed. Hr. N. 40, s.75.

[1141] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.150'den *Erkin Too*, 16 Haziran 1925, s.3.

[1142] B. Oruzbayeva, "Cañılañgan Terminder Tuuraluu Uçkay Söz", *Kırgız Tililmi*, II. Cilt, Bişkek 2004, s. 164.

Türk dillerinden uygun kelimeler bulunmadığında, geniş kitlelerin benimsediği Arapça ve Farsça terimleri korumak, yalnız onların Türkçe gramer kurallarına tabi olması şartıyla"

Türk dilleri için bundan sonra Arapça ve Farsça kelimelerin alınması imkansız kabul edilerek, Arapça ve Farsça terkiplere dönüşten tamamen uzak durmak ve yeni terimlerin seçiminde Avrupaî yönüne üstünlük vermek

Avrupaî kelimelerin sadece kökleri alınsın ve Türkçenin telaffuzuna uygunlaştırılsın. Türkçe dışındaki dillerden artık kabul edilmiş sesleri yahut heceleri veya belirli ölçüde değiştirilmesiyle Türk telaffuzuna uygunlaştırılmış kelimeleri olduğu gibi korumak

Grubun diğer üyeleri ile ilişkilerinin kopmaması için Türk dillerinde ortak terminoloji oluştururken her dilin belirli bir gruba mensup olduğunu dikkate almak."[1143] gibi kararlar Kırgız Özerk Bölgesinde terminoloji oluşturmada ilk yıllarda esas alınan prensiplerdendir. Ancak söz konusu kongrede alınan her kararın uygulandığını söylemek güçtür. Örneğin "*Her cumhuriyette sürekli terminoloji komisyonları çalışarak diğer komisyonlarla tecrübe alış verişinde bulunulmalı, belirli zamanlarda görüşmeler yapmalıdır; bu alandaki bütün başarıları genelleştirilmelidir. Her cumhuriyetin çalışmalarının kolaylaştırılması için Türk Bilim Terimleri Sözlüğünün oluşturulması gerekli kılınsın.*"[1144] şeklindeki karar hayata geçirilememiştir. Çünkü Bakü'de ortak bir terminoloji oluşturma düşüncesi esasında bir takım kararlar verilmiştir. Fakat Sovyet hükümetinin de teşvikiyle her cumhuriyette yerel bir terminoloji oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kurulduğu ilk yıllarda çeşitli sıkıntılarla karşılaşan Terminoloji Komisyonu, 1927-1928 bütçe yılından itibaren daha rahat çalışmaya başlamıştır. Dört aylık çalışmadan sonra 2400 terim sistemli bir şekilde düzenlenmiştir. Bunlardan 1200 tanesi toplantılarda müzakere edilmiş ve 755 terim liste halinde basılmıştır. Komisyon kısa süre içinde finansal yöntemi ve

[1143] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, s. 462-463.
[1144] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, s.463.

muhasebeyle ilgili yürüttüğü çalışmaları tamamlamıştır. Ayrıca siyasî terimlerin seçilmesi ve düzenlenmesi işine bir an önce başlanmasının zarurî olduğu da ifade edilmiştir.[1145]

Terminoloji Komisyonunda 1926'dan beri çalışan S. M. Abramzom, 1928 yılında komisyonun faaliyetleri hakkında şu bilgileri vermiştir: "Kısa bir sürede 1700 terim oluşturuldu ve karara bağlandı. 960 siyasî terim, 940 muhasebecilik terimi, 1600 askerî terim hazırlanmaktadır." Ambrazom'un verdiği bu bilgi komisyonun ne denli yoğun çalıştığını ve gelinen noktayı göstermektedir.[1146]

Terminoloji meselesi o dönemde toplumun en çok önem verdiği konulardan biri olmuştur. Örneğin 1928 yılında Kırgız Pedagoji Teknik Okulu "Terim" konulu bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıya edebiyat ve bilim dünyasının mensupları ile söz konusu okulun üst sınıf öğrencileri katılmıştır. Burada terimler tartışılmış, Kırgızca terimleri derleyip bir sistem dahilinde düzenleme konusunda Eğitim Komisyonu başkanının tebliğinden sonra mesele hararetli bir şekilde tartışılmıştır. Komisyonun sunduğu bazı terimlere karşıt görüş bildirenler de olmuştur. Tam bir görüş birliğine varılamadığı için ikinci bir toplantı daha yapılmasına karar verilmiştir.[1147]

Terimler, 1925'te I. Kara-Kırgız Bilimsel Pedagoji Kongresinde alınan kararlar dahilinde oluşturulmaktaydı. Buna rağmen farklı görüşler gazete sayfalarında dile getirilmeye devam etmiştir. Hatta kimileri bu kararlara itiraz etmiştir. Örneğin, 26 Mayıs 1926 tarihinde Kara Bulak müstear adıyla Tokçoro Coldoşuulu, *Erkin Too*'da "Dagı İmla menen Atoo Tuuralu" adlı hacimli bir makale yayımlamış, burada alıntı terimlerin Kırgızcalaştırılmasına karşı çıkmıştır. Bu makale, Elkin'in "İmla menen Atōnu Bir Colġo Salū Kerek"[1148] adlı yazısına cevap olarak yazılmıştır. Elkin alıntılanan terimlerin Kırgız Türkçesine uyarlanarak yazılması gerektiğini savunuyordu.[1149] Kimileriyse terimlerin yalnızca ana dilin imkanları ile oluşturulması gerektiğini savunmuştur. 13 Mart 1927'de Tokçoro Coldoşuulu, "Til, İmla Termin (Atoo) Cönünön" adlı bir başka makale kaleme aldı. Kara Bulak yazısında imla ve terim meselesinin hallolduğunu ve bu konularda yazı yazmanın gerekli olmadığını söylemek akılsızlıktır diyerek bu konularda hala çözüm bekleyen sorunlar olduğunu vurgulamıştır. Bu

[1145] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.141'den *Tezksı o sostoyanii rabotı Aktsentra,* TsGA Kirgizskoy SSR, fond 688, op. 1, delo 88, s. 222-223.
[1146] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.140'tan S. M. Ambrazom, "*Öktöbür cana Ölkönü Taanuu". Cañı Madaniyat Colunda Dergisi*, No.6-7, 1928, s.20.
[1147] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.141'den Kızıl Kırgızstan", No:19 (378), 14 Şubat 1928.
[1148] İngeborg Baldauf, *a.g.e.*, s.414'ten *Erkin Too*, 28 Nisan 1926.
[1149] H. K. Karasayev, a.g.m., s.96.

dönemde imla hususundaki tartışma Arapça, Farsça ve Rusça kelimelerin başındaki /ġ/, /g/ ve /r/ sesleri üzerindeydi. Alıntı terimlerin Kırgız Türkçesinin ses kanunlarına uygun olarak yazılması gerekiyordu. Bu yüzden başlarında /ġ/, /g/ veya /r/ sesleri bulunan kelimelere, bu seslerden önce bir ünlü ses daha eklenmeli ve öyle yazılmalıydı, *irespüblike (respublika), ırayon (rayon)* gibi. Ancak Kara Bulak kelime başlarında getirilen bu ünlülere karşıydı ve bu tür kelimelerin olduğu gibi yazılmasından yanaydı.[1150]

1928 yılına gelindiğinde, terimlerin imlası konusunda muhalif sesler gittikçe yükseliyordu. Kırgızistan'daki ekonomik ve kültürel gelişmeye bağlı olarak söz varlığının zenginleşmiş olduğu ancak mevcut alfabenin alıntı terimleri yazmada yetersiz kaldığı ve zenginleşen söz varlığını gerektiği gibi yazıya yansıtamadığı iddia edilmekteydi.[1151] Buna benzer iddialarla birlikte terimler nasıl olmalı, ana dilin imkanlarıyla mı hazırlanmalı yoksa dışarından mı alınmalı gibi konular gazete sayfalarında, toplantılarda sıkça tartışılmaktaydı. Aynı yıl, alfabenin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği düşünülerek 3 Mayıs'ta Kırgız Halk Eğitim Komiserliği, Bilim Merkezi heyeti ile Yeni Alfabe Merkez Komitesi daimi üyeleri ortak bir toplantı düzenlediler. Bu toplantıya hükümet üyeleri ve kültürel çalışmaları yürüten aydınlar da katıldı. Toplantıda Kasım Tınıstanov'un alıntı sözcüklerin dil üzerindeki tesirleri hakkında sunduğu rapor olduğu gibi kabul edildi. Bu rapor, imla kadar terimler konusuna yaklaşımda da büyük bir değişimin habercisi idi.[1152]

Raporda değininilen hususları maddeler halinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Kırgız emekçi sınıflarının menfaati için gerek duyulduğunda dışarından yeni kelimeler alınmalıdır.
2. Amacımız sınıfsız ve milliyetsiz bir toplum yaratmaksa Sovyet halkları birbirleriyle yardımlaşmalı ve kendi aralarında müzakereler yürütmelidir. Bunun için de Sovyet terminolojisine ait terimler kullanılmalı ve imlayı birleştirilmelidir.

3. Dışarıdan alınan bir terim dilin ses yapısına ve temel kanunlarına uygun hale gelerek o dilde resmî olarak yer almakla birlikte bu terimin söz konusu dilin ses yapısında ve temel kanunlarında değişiklik yapmaması da mümkün değildir. Bu yüzden Kırgız dili

[1150] H. K. Karasayev, *a.g.m.*, s.96-97.
[1151] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.59.
[1152] "Toktom", *ag.e.*, s.37; H. K. Karasayev, *a.g.m.*, s.97-98.

ve imlası kurulma aşamasında iken bu meselenin en kısa zamanda halledilmesi, Kırgız diline girmesi mümkün olan seslerin baştan alınması ve imlanın değiştirilmesi gereken yerlerinin değiştirilmesi gerekir.[1153]

4. v, x, h, ө, y, i harfleri alınmalı. Kıbaçı kaldırılmalı. Üç ünlü sesin ayrıca birer harf olarak alınmasının sebebi alıntı terimlerin asıl şekillerinin mümkün olduğunca korunmaya çalışılması neticesinde ünlü uyumlarının bu kelimelerde tam olarak işletilememesi, (Sosyalizmin bir gerekliliği olarak) Kırgız yazı dili imlasını başka milletlerin imlasına yaklaştırmak isteğinden kaynaklanmaktadır. f, x ve h harfleri Kırgızcada ünlem ifadesi olan sözcüklerde görülür. v harfiyse Rusça kelimelerde sıkça kullanılır.

5. Damak uyumu, Özbeklerle iç içe yaşayan Güneyli Kırgızlarda tam olarak işletilmez. Güney ve kuzey ağızlarını birbirine yakınlaştırmak için yukarıdaki değişikliklerin yapılması gerekir.

Damak uyumundan bir ölçüde vazgeçilmiş olmasının sebebinin güney ve kuzey ağızlarının birbirine yaklaştırılması olarak gösterilmesi oldukça dikkat çekicidir. Son derece politik bir dil ile yazılmış olan bu rapordan sonra hem imlası hem terminolojisi ile Kırgız Türkçesi 1925'te alınan kararların tam aksi bir istikamette ilerlemeye başlamıştır. Bu tarihte *Kızıl Kırgızıstan* gazetesinde yer alan terim listelerine bakıldığında alıntılanan terimlerin bir kısmının damak uyumunun dışında kaldığı görülür[1154]:

Rusça	Kırgız Türkçesi
amortizatsionnıy kapital	amortizatsiya kapitalı
arbitrajnıe komissiya	arbitrac kemisiyesi
snatie protesta	pıratesin aluu
sub-arenda	saverende
fiskalnaya poşlina	piskal bacısı, tamocnoy bacısı

[1153] Cañıbay uulu, *a.g.m.*, s.37-38.

[1154] 'Termender', *Cañı Tamga Burcu-Kızıl Kırgızıstan*, 31 Aralık 1928, No:152 (490); 'Termender', *Kızıl Kırgızıstan*, 27 Nisan Aralık 1929, No:45 (686); Cañı Termender', *Kızıl Kırgızıstan*, 20 Nisan 1929, No:42 (683).

franko-valyuta	tölöösüz somo, pranko-baliyuta

Terimler konusunda yapılan bu değişiklikler tartışmaların son bulması için yeterli olmadı. Alıntı terimlerin imlasında var olduğu düşünülen problemlerin yanı sıra türetilen terimlerin karşılamaları gereken anlamları tam olarak karşılayıp karşılayamadığı da bir başka tartışma konusuydu.[1155]

Komünist Parti'nin XVI. Kongresinde Stalin'in, kapitalizmin ve emperyalizmin karşısında sosyalizm'in kazandığı zaferden bahsetmesi[1156] her sovyet ulusunun, kendi dilinin imkanlarından yararlanarak kelimeler türetmesine gerek kalmadığı anlamına geliyordu.[1157] Çünkü sosyalizmin zaferi, milliyetsiz ve sınıfsız bir toplumun oluşmaya başladığı anlamına geliyordu. Bu toplum mümkün olduğu kadar farklılıklardan uzaklaşmalıydı. Bu yaklaşım dil için de geçerliydi ve Sovyet toplumunu birleştirebilecek tek dil –açıkça zikredilmese de- Rusça idi. Böylece 1920'lerde oluşturulmaya başlanan "sovyet uluslarında" her ulusun ihtiyacı olan yeni sözcükleri kendi imkanlarıyla türetmesi ve dilin mümkün olduğunca "*millileştirilmesi*" teşvik edilirken 1930'lardan itibaren aynı yaklaşım "gereksiz" hatta "suç" olarak görülmeye başlanmış ve terimlerin alıntılanması, alıntılanan terimlerin de asıllarına uygun yazılması teşvik edilmiştir.

30'lu yıllara gelindiğinde Kırgız Türkçesine Rusçadan geçen terimlerin yazımı sorunu hala çözüme kavuşturulamamıştır.[1158] 1930'da Arap alfabesi tamamen kullanımdan kaldırılarak Latin alfabesine geçildi. 5 Temmuz 1929 yılında itibaren yeni Kırgız alfabesine büyük harfler de eklendi ve 'h' harfinin Türkçe ve alıntı bütün kelimelerde kullanılmasına karar verildi.[1159] İmla ve alfabedeki bu büyük değişimlere paralel olarak terim meselesinde önemli değişiklikler yapılmıştır. "Kırgız edebî dili ve yazısının bugünkü durumu ve gelecekteki terakkisi hakkında Merkezi Sovyet Yeni Alfabe Komitesi daimi üyelerinin kararı"nda[1160] Sovyet terminolojisine ait terimlerin kullanımındaki sistemsizliğe bağlı olarak

[1155] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.142.
[1156] https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1930/aug/27.htm (18.07.2016); Mehmet Uzman, *Türkistan'da Dil Tartışmaları Özbekçenin İcat Edilişi* (1917-1940), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s.160.
[1157] Mehmet Uzman, *a.g.e.*, s.160; 173.
[1158] M. Mamatov, "Dañtuu Col", *Kızıl Kırgızstan*, No: 270 (3871), 23 Kasım 1939.
[1159] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.60.
[1160] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.151'den *Madaniy Maydan Dergisi*, No.1-2,1935.

bu terimlerin çevirilerinin anlam bakımından yetersizliği vurgulanmıştır. Bütün Sovyet terminolojisi terimlerinin, sosyal, ekonomik, bilimsel ve teknik terimlerin Rus dilinden alınması ön görülmüştür. Fakat sonu –st ile biten terimlerde –t düşürülecek, sonu –sk ve –kt ile biten terimlerdeyse bu seslerin sonuna uygun bir ünlü eklenecekti. Ayrıca alıntı terimlerin yazımında, 1940'lı yıllara kadar şu uygulamalar geçerli olmuştur:

1. Rus dilindeki "o" harfi yerine "a" yazılması: kolhoz > kalhoz, soyuz > sayuz
2. "g"nin yerine "k"nin alınması, nalog > nalok, pedagog > pedagok
3. –şt ve –st ile başlayan kelimelerin başına damak uyumuna bağlı olarak bir ünlünün yazılması: ştab > ıştab, staj > ıstac
4. Aynı ünsüz yan yana geldiği zaman ünsüzlerden birisi düşer, metall-metal, kommuna-komuna [1161]

Bu değişiklikler, bir iletişim aracı olan konuşmanın doğru, net ve anlaşılır olmasına yönelik bir çaba olarak nitelendiriliyordu. Alıntı terimler için bu imla 1938 yılına kadar kullanılagelmiştir.[1162] 1938 yılından itibaren imla yalnız fonetik değil fonetik-morfolojik prensibe dayandırıldı.[1163] 1940'lı yıllara gelindiğinde yabancı versiyonlarına karşılık olarak bulunan çok sayıda terim ve türetilen yeni terimler yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Bu tarihlerde yapılan en büyük değişiklik ise Rusçadan alıntılanan terimlerin olduğu gibi yazılmasına karar verilmesidir.[1164] Aynı yıllarda Latin alfabesi resmî olarak kullanımdan kalkmış yerine Kiril alfabesi kabul edilmiştir.

1930'lu yıllardan itibaren terminoloji sözlükleri yayımlanmaya başladı.[1165] 1933 yılında *Terminder (Koom-Ekonomika Terminderi)* adıyla ilk terim sözlüğü yayımlandı. Bu sözlüğün alt yapısını 1930'lu yıllara kadar Terim Komisyonu tarafından hazırlanarak gazetelerde yayımlanan terim listeleri oluşturmuştur.[1166] Sonraki yıllar Kırgız SSSR İlimler Akademisinin Terminoloji ile ilgili bölümünün kesintisiz olarak yürüttüğü faaliyetlerden biri

[1161] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.150.
[1162] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.151.
[1163] K. Dıykanov, S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *a.g.e.*, s.59-60.
[1164] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.150.
[1165] H. K. Karasayev, *a.g.m.*, s.100.
[1166] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.148.

Rusça –Kırgızca terminoloji sözlüklerini çıkarmak oldu. Bu sözlükler, terimleri sistematikleştirmede ve tek tipleştirmede önemli bir rol üstlenmiştir.[1167]

Terminoloji, Rusçanın tesiri altında şekillenirken, Rusça söz varlığının Kırgızcayı en yoğun biçimde etkilediği kanallardan biri haline gelmiştir. Sovyet terminolojisine ait terimlerden oluşan söz varlığı katmanı oldukça geniş tutulmuş, Rusça ve Rusça aracılığı ile bir hayli terim alınmış bunların sayısındaki fazlalık dolayısıyla diğer akraba diller gibi Kırgızca da olumsuz etkilenmiştir. Neticede anlam bakımından tam olarak karşılığı olan yerli kelimeler yerine Rusça veya diğer yabancı dillerden alınan kelimeler kullanılmaya başlanmıştır.[1168]

3.1. TERİM YAPMA YOLLARI

1. **Genel Dilden Kelime Aktarma:** Bir dilde ihtiyaç duyulan terimler için öncelikle dilin kendi imkanlarından yararlanılır. Genel dilden veya halk ağızlarından yapılan kelime aktarmaları, en yaygın dil içi terim türetme yollarından biridir. Kırgız Türkçesinde de pek çok terim genel dilden alınan kelimelerle oluşturulmuştur. 1930'lardan sonra Rusçadan gelen çok sayıda alıntı kelime dilin kendi imkanlarından yararlanılmasına engel olsa da günümüzde hala kullanılmakta olan *biyiktik, çekit, çoḳu, ügüt, ütür, müçö, aġartū, borbor* gibi pek çok terim genel dilden yapılan aktarma ile 1920'lerde oluşturulmuştur. Öte yandan o dönem oluşturulan *bürçök, zañ, kindik, tulḳu, turum, talā* gibi bir kısım terim de zaman içerisinde kullanımdan düşmüştür.

2. **Yapım Ekleriyle Kök Ve Gövdelerden Terim Türetme**

2.1. Türkçe Kelimelerden Yapım Ekleriyle Terim Türetme: Terim türetmede kullanılan bir diğer işlek yol yapım ekleriyle yeni kelimeler oluşturmaktır. 1924'ten itibaren Türkçe kelime kök ve gövdelerine çeşitli yapım ekleri eklemek suretiyle coğrafya (*ḳıçḳıltım, ḳıçḳıltımsız, cululuk* vb), matematik (*üçkül, törtkül, uzunduḳ*), siyaset ve idare (*otorçuluḳ, teñdik, iştenū, çeçū, toḳtom, ulutçulduḳ*), ekonomik (*cibekçilik, sütçü, ençi, cöndŏ)* gibi pek çok sahada yeni terimler oluşturulmuştur.

[1167] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.160.
[1168] B. Oruzbayeva, *a.g.m.*, s. 164.

2.2. Arapça ve Farsça Kelimelerden Yapım Ekleriyle Terim Türetme: Burada söz konusu olan Arapça ve Farsça kelimeler, eskiden beri dilde yaşayan ve geniş kitleler tarafından benimsenmiş olan kelimelerdir. Hem I. Kara-Kırgız Özerk Bölgesi Bilimsel Pedagoji Kongresi hem Bakü Türkoloji Kongresi'nde Arapça ve Farsçadan bundan sonra alıntı yapılmayacağı kesin bir dille ifade edilmiştir. Mevcut Arapça ve Farsça kelimelerden yapım ekleriyle *barabardık, bayandama, dinçi, dünüyölük (matırıyalnıy), tartipsizdik (anarkıya), maymılsımak, burçtuk (burç çenegiç)* gibi terimler türetilmiştir.

2.3. Rusça ve Batı Dilleri Kökenli Kelimelere Yapım Ekleri Getirerek Terim Türetme: Bugün Kırgız Türkçesinde Rusça ve Batı kökenli kelimelere Türkçe yapım ekleri getirme suretiyle oluşturulan bir hayli terim vardır. İlk dönemlerde, bu yol pek tercih edilmemiş ve mümkün olduğu kadar mevcut söz varlığı tercih edilmeye çalışılmıştır. Ancak zamanla Rusça ve Batı dilleri kökenli kelimelerden Türkçe yapım ekleriyle türetilmiş terim sayısı hızla artmıştır. Örneğin 'kapitalist' anlamında ilk dönemler *dünüyöçül* terimi kullanılmıştır.[1169] Daha sonra bu terim yerini önce *kapıtalçı/kapıytalçı* daha sonra da *kapitalist* terimine bırakmıştır. Aşağıdaki terimler, Türkçe yapım ekleriyle yapılmış türetilmiş terimlere örnek gösterilebilir: *satsıyalçıl, ımpırıyalçılık, kapıtalçılık, kapıytalçı, ägiranomduk, boluştuk, ırayonduk, kellektipteştirü, kömpilekislik, maşineleştirü, ündüstürlöştürü, orustaştırü* vb.

3. Alıntılama

3.1. Diğer Türk Lehçelerinden Alıntılama: 1925'teki I. Kara-Kırgız Özerk Bölgesi Bilimsel Pedagoji Kongresinde "*ana dilin kendi söz varlığından faydalanılsın. Eğer bulunamazsa Kazakların veya başka Türk boylarının söz varlıklarından yararlanılsın*" maddesi ve 1926'daki Bakü Türkoloji Kongresinde "*Türk gruplarından kelime almaya Türk olmayan kelimelere göre ağırlık vermek*" şeklindeki kararların da etkisiyle diğer Türk lehçelerinden alıntılamalar

[1169] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.144.

yapılmıştır. Aslında diğer Türk lehçelerinin terimler hususunda Kırgız Türkçesi üzerindeki etkisi çok daha önceleri, Ceditçilik akımının tesiri ile başlamıştır. Bu etki, Rusçanın iyiden iyiye ağırlığını hissettirdiği 1930'ların sonunda kadar da devam etmiştir. *basma, basmaḳana, cazūçu, cer cüzü, cer tübü, cer tügü, eser, ḥurrıyat, ḳalem tartarlıḳ, ḳalḳ adabıyatı, kezit oḳuçu, kitepḳana, luġat/uluġat, ma'ārıf, ma'ārıfat, oḳū kitepteri, oḳutūçu, ölkö, söz, şive,/şiwe, tabış, tıbış tamġası, til ḳuraldarı, uyum* gibi bugün de yaşayan pek çok Türkçe ve yabancı menşeli terim Türk lehçelerinden alınmıştır.

3.2.Rusçadan ve Batı Dillerinden Alıntılama: Kırgız terminolojisinin şekillenmesinde Rusçanın çok büyük tesiri olmuştur. Batı dilleri kökenli terimlerin de neredeyse tamamı Rusça üzerinden Kırgız Türkçesine girmiştir. Bunların büyük bir kısmı çeşitli bilim dallarına ait *silindir, peremide, degenel, desimetir, pöküs, aparat, artist, astıralabıya, astıranomya, atbakät, beterpes, bılanke, billötin, bulan/pılan, cārapıya, cebrey, dekiret, dekret, dıyagiram, diyemetir, doḳtur, ekisport, gektömetir, gemineziye, ġıram, ınıstutu/inistüt, ısport, ıstatıstıḳa, incener* gibi terimlerdir.

1920'li yıllarda Rusçadan yapılan alıntıların en önemli özelliği I. Kara-Kırgız Özerk Bölgesi Bilimsel Pedagoji Kongresi ve Bakü Türkoloji Kongresinde alınan kararlar gereği Kırgız Türkçesinin ses kanunlarına tâbi olmasıdır. Zaten kıbaçı, damak uyumunun dışına çıkılmasına pek imkan vermiyordu. 1928'de Kasım Tınıstanov, ses kaidelerinin, alıntı kelimelerle birlikte zorunlu olarak "değişeceği" ifade etmiştir. Kıbaçı kaldırılması ve ince ünlüleri gösteren harfler kabul edilmesiyle alıntı terimlerde damak uyumu göz ardı edilmeye başlamıştır. 1935 yılında alınan kararlarla birlikte bu terimlerin yazımı konusu bir karara bağlanır.[1170] 1940'lardan sonra ise 'ё, я, ю, э, ф, х, ц, щ' harflerinin ve "ъ, ь" işaretlerinin de alınmasıyla[1171] Rusçadan alınan terimler tümüyle Rusçadaki imlaları ile yazılmaya başlar. V. İ. Lenin'den çevirilen "Kooperatsiya Tuuraluu"

[1170] Bk., A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.150.

[1171] *Novıy Alfavit i Orfografiya Kirgizkogo Yazıka, 1940*, Kırgızistan İlimler Akademisi Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yazmalar Bölümü, Dosya No. 704, s.4-5.

adlı eserin farklı yıllardaki çevirilerinde kullanılan terimlerin karşılaştırıldığı aşağıdaki tablo[1172] oldukça dikkat çekicidir:

Kırgız Yazı Dili				Rusça
1926	1937	1939	1951-1955	
uyutku	koom	koom	koom	obtşestvo
bilgiç	adis	spetsialist	spetsialist/adis	spetsialist
uyum	soyuz	soyuz	soyuz	soyuz
toy	sıyaz	sıyaz	siezd	siezd
buyum	material	material	material	material
baylar	burjuaziya	burjuaziya	burjuaziya	burjuaziya
dünüyöçül	kapitalis	kapitalist	kapitalist	kapitalist
calçılar	proletariat	proletariat	proletariat	proletariat
kulk	moral	moral	moral’	moral’
özgörüş	revolyutsiya	revolyutsiya	revolyutsiya	revolyutsiya
meelü	estüürök	estüürök	añ-sezimdüü	soznatelnost
tüs	forma	forma	forma	forma
ak söök/ bekzaada/ törö	pometşik	pometşik	pometşik	pometşik

1926-1937 yılları arasında da alıntı terimlerin yazımında bir takım değişiklikler olmuştur. Örneğin önceleri “nesne, eşya, şey” anlamında *buyum* terimi kullanılırken sonraları bu terimin yerine Batı kökenli bir sözcük olan “matériel” sözcüğü *martırıyal*[1173] şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Aynı şekilde *tüs* terimi yerine “forma” terimi önceleri *pormo* olarak Kırgız Türkçesinin ses kaidelerine

[1172] A. B. İsabekova, *a.g.m.*, s.144.

[1173] A. K. S. K. Ir. Akça Kemiyseriyeti, *Birimdik (Not: Dış Kapakta: Birikme) Ayıl Çarba Salıgı Tuuralu Col Cobo*, çev. Nıgmatullin, Abdınazar uulu, Sadıķob, Kırgızıstan Abtanomıyaluu Satsıyalçıl Keñeşter İrespüblikesinin Akça Kemiyseriyeti, Prunza 1928.

uygun şekilde yazılmış ancak sonraları *forma* şeklinde kullanılmaya başlamıştır.[1174] Yine dünüyöçül şeklinde Arapça bir kelimeden türetilen terim zamanla yerini Fransızca kökenli "capital" kelimesinden türeyen *ķapıytalçı*[1175] terimine bırakmış, zamanla da Rusçada olduğu gibi *kapitalist* şeklinde kullanılmaya başlamıştır.

Birden fazla kelime ile kurulmuş olan terimler de ihtiyaç olduğunda alıntılanmıştır. Bu tür terimler Türkçenin şekil bilgisi kurallarına uyarlanmıştır. İki kelimeyi bir araya getiren eklerin Rusçalarının yerine Türkçedeki şekilleri tercih edilmiştir. Bunların büyük bir kısmı belirtisiz isim tamlaması şeklinde oluşturulmuştur: *iliktirik ıstansası (elektrostantsiya), internatsanal partıyası (mejdunarodnaya partiya), kemmünüstör partıyası/kemünüs partıyası/kemünüstör partıyası (kommunistiçeskaya partiya), keperetip artili (kooperativnaya artel), partıya kemiteti/partiye kemiteti (komitet partii), zōt kemiteti (fabriçno-zavodckoy komitet), kemünüs tarbıyası (kommunistiçeskogo vospitaniya), kapıytalçılık monopoliyası*. Henüz terimler standartlaşmadığı için bazılarının farklı yazım şekilleri vardır.

Aftonomıyalū oblus (avtonomnaya oblast), kemünüsçül ķōm (kommunistiçeskoe obtşestvo), orusyalıķ sayuz (sovetskaya rossiya) gibi sıfat tamlaması şeklinde oluşturulan alıntılanmış terimler de söz konusudur.

Yapı olarak değiştirilmeden alıntılanan, *deke litir (dekalitr), dekeġıram (dekagramm), kekte-ġıram (gektogramm), kilö-ġıram (kilogramm), kilölitir (kilolitr), milli-ġıram (milligramm), senti-ġıram (santigramm)* gibi kelime grupları da vardır. Bunların da yazımlarında farklılıklara rastlanmaktadır. Kimi zaman iki kelime birbirinden ayrı yazılırken kimi zaman birlikte yazılmış veya aralarına kısa çizgi konmuştur.

Kısaltma yoluyla türetilen Rusça terimlerin de kullanıldığı görülmektedir: *kemsömöl, obulaspaliskömü, atķom, kömpartıya, pabzabmestikömdarı, promnalök, kelkoz, redkällegiye* gibi.

[1174] *Ayıl Keñeşterinde Esep Aluu, Esep-Kısap Ötkörüü cana İş Cürgüzüü Cagınan Bolgon Cöndöö (İnstruktsiyası)*, çev. Kenzin cana Ugapova, bastırūçu: abtonomıyalū ķırġızıstan satsıyallçıl keneşter irebpublikesinin borborduķ atķarū kemitetinin uyumdaştırū bölümü, Prunza 1928, 86 s.

[1175] M. L. Bannem, C. Zelkibne, M. Brundiy, *Lenin Colunun Alip-besi, I-Bölüm*, çev. Karaçuulu, Kenzin, Kırgızıstan Mamleket Basması, s.12.

3.3.Arapça-Farsçadan Alıntılama: Daha önce de ifade edildiği gibi yalnızca dilde mevcut olan Arapça ve Farsça söz varlığı terim oluşturmak kullanılmıştır. Bu alıntı terimler de Kırgız Türkçesinin ses kaidelerine uygun şekilde yazılmıştır. *arıp, asıl, amal, çarçı, esep, maydan, mekeme, mıyzam, mŏnöt, nıyzam, ökümöt, atılas, daraca, ruḳani (doḫovnıy), şakirt/şekirt, dünyö/dünüyö, ökmöt/ökümöt, memleket/memileket/mamileket/mamleket, ıḳtısadı, ḫurrıyat, imla, adabıyat, arıp,* gibi pek çok terim türetilmiş bunlardan bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.

4. Birleştirme

Birleştirme, farklı veya aynı kelime türlerinin bir araya getirilerek yeni bir terim oluşturma yöntemidir. Bu yöntem, kavramların tek bir sözcükle karşılanamadığı zamanlarda kullanılır.[1176]

Kırgız Türkçesinde kelime birleştirme yöntemiyle *tegerek sızıḳ, türdū caḳtū üçkül, kesme sızıḳ, öz aralıḳ uruş, ḳuru söz (nazarî), uçḳalaḳ nerse, teñiz ilebi, tizme aral, tizme tō, uzunduḳ sızıġıtabar çarbaçılığı, tulḳu (sandıḳçası) cürgüzū, sölpü tegerek, keñ cıyılış, sınıḳ sızıḳ, tulḳu ölçŏsü, uzunduḳ ölçŏsü* gibi pek çok terim türetilmiştir.

Bu yöntemle oluşturulan terim aynı zamanda bir kelime grubu oluşturmuş olur. Çoğunlukla tamlama şeklinde kurulmuş olan bu kelime gruplarını şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

Belirtisiz isim tamlaması olarak kurulmuş olanlar: *teñiz ilebi, uzunduḳ sızıġı, tabar çarbaçılığı, tulḳu ölçŏsü, uzunduḳ ölçŏsü, kök cēk sızıġı, içkelik kıwaçısı, erin küsü, ḳırçō sızıḳtarı, cer kebeteleri, ayant çenderi, keñdik sızıġı, calpaḳtıḳ ölçŏsü, salmaḳ ölçŏsü, ōrduḳ çenderi, uyul carḳırağı* vb.

[1176] Hülya Uysal, *Yabancı Terimleri Türkçeleştirmede Uygulanan Yöntem ve İlkeler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 52; Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları:569, Ankara 1991, s.165; Kamile İmer, *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.144-145.

Sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş olanlar: *tegerek sızıḳ, türdǖ caḳtū üçkül, kesme sızıḳ, öz aralıḳ uruş, ḳuru söz (nazarî), uçḳalaḳ nerse, tizme aral, tizme tō, sölpü tegerek, keñ cıyılış, sınıḳ sızıḳ, uyul tegerek, ḳızıl bürçök, ḳızıl çayḳana, ḳızıl üy, karapayım ün, köpkölöñ tūra ün, köpkölöñ ün, ōma tamġa/ōmo tamġa, ortomuḳ ün, süyō̄ tayaḳ, tömön ün, tūra ün, ündǖ tabış, ündǖ tamġa, ündǖ tıbış, ünsüz tıbış, carım tirkeç, cartı ündǖ tıbış, coġoru ün, cōn söz, cumşaḳ belgi, tuwasa içke tamġa, tuwasa cōn tamġa, tuyuḳ mūn, tirkeç tamġa, ḳıyġaç çarçı, türdǖ caḳtū üçkül, carış sızıḳ, top aral, carım aral, otor ulut, tikçe salmaḳ, çırpıma sızıḳ, çoñ ḳırçō̄* vb.

5. Çeviri

Bir dilden kelimesi kelimesine çeviri yapmak suretiyle de terim oluşturulabilmektedir. Çeviri terimler daha ziyade birden fazla kelimeden oluşmaktadır.[1177] Kırgız Türkçesinde bu 'kalka' adı verilen bu yöntemle pek çok terim ekleri dahi değiştirilmeden çevrilerek kullanılmaya başlamıştır.[1178] Bu da bir yandan dilin kendi imkanlarını kullanarak terim oluşturma yollarının göz ardı edilmesine yol açarken bir taraftan da dilin yapısının bozulmasına kapı aralamıştır. Bu çalışmada çeviri terimler iki grupta incelenmiştir. Bunlardan ilki yarı çeviri olan terimler, ikincisi tam çeviri olan terimlerdir.

5.1.Yarı Çeviri Olan Terimler: Bu tür çevirilerde birden fazla kelimeden oluşan ögelerin bir kısmı çevrilirken bir kısmı olduğu gibi alıntılanır. Kırgız Türkçesinde bu yolla pek çok terim yapılmıştır. İlk dönemlerde birden fazla kelimeden oluşan terimler, tümüyle çevrilirken sonraları yarı çeviri yöntemi daha çok benimsenmiştir. Söz gelimi, *calçılar madanıyatı* terimi sonraları *proletariat madaniyatı* olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu tür terimlerin büyük bir kısmı belirtisiz isim tamlaması şeklinde oluşturulan terimlerdir: *kellektib çarbası, kellektip çarbaçılığı, metir ölçōlörü, el kemiyserleri, keñeşter sayuzu, aġartū kemesiyası, artel keñeşi, atḳarū kemiteti, atonomıya-erktǖ ḳırġız oblusu, ayaldar ḳulubu, ayıl çarba kellektipteri, azıḳ-tülük kemiteti, bilim kemesiyesi, keñeşter*

[1177] Kamile İmer, *a.g.e.*, s.151-152.

[1178] Gülzura Cumakunova, "Ortak Terimler Problemine Dair", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Terim Özel Sayısı, Sayı 540, Aralık 1996, s. 646-647.

irespübликeleri, öktöbür özgörüşü, öndürüş anarḳıyası, kärdinat colu, kemsomol uyuḳtarı, keñeş apparattarı, ortoḳçuldar partıyası, gevmetir uyumdarı, cumuşçular ḳulubu, kerege keziti, ḳorō cer nölögi gibi.

Sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş olan terimlere şu örnekler verilebilir: Çarçı metir, çarçı metir, çarı kelümetir, çarçı sarcan, çarçı sentimetir, sandıḳça detsimetir, sandıḳça kez, sandıḳça metir, sandıḳça put, sandıḳça sarcan, sandıḳça sentimetir, sandıḳça detsimetir, tik burçtū pirizma, cıldıḳ tımpıratura, gemnezis bala, carış ḳıram.

Çeviri yoluyla yapılan terimlerin bir kaçında, kelimelerin gramer kategorilerinin değiştirilmesi yoluna[1179] başvurulduğu görülür. Örneğin *kellektip çarbası (kelkoz)*, *kellektip çarbaçılıġı* terimlerinde *kellektip* kelimesi isim olarak, *maşine soḳo, cā ġıradıs* burç ġıradıs terimlerinde ise *maşine, cā ve burç* sözcükleri sıfat olarak kullanılmıştır.

5.2. Tam Çeviri Olan Terimler: Kelimesi kelimesine yapılan bu çeviri terimler önceleri oldukça sık kullanılmış ancak zamanla yerini yarı çeviri terimlere veya alıntılamalara bırakmıştır. Bu tür terimler yapılırken mevcut Arapça ve Farsça sözcüklerden de yararlanılmıştır.

Tam çeviri olan terimler genel olarak belirtili isim tamlaması, belirtisiz isim tamlaması ve sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuştur. Belirtili isim tamlaması şeklindeki terimlerin sayısı diğerlerine oranla daha azdır: *sandıḳçanın çeti, sandıḳçanın ḳırı, ayıl çarba asbaptarı, deñizderdin aġımdarı.*

Belirtisiz isim tamlaması şeklinde çevrilmiş bir hayli terim bulunmaktadır: *keñeş ökümötü/keñeş ökmöt, otorçuluḳ sayasatı, tulḳu sandıḳça çenderi, uyuşturū çāraları, iylim uyumdarı, keñeş ḥoḳumatı, keñeş mekemeleri, keñeşter ökümötü, madanıyat teñsizdikteri, madani aġartū işi, bilim ḳızmatçıları, önör cayları, bölū*

[1179] Hamza Zülfikar, *a.g.e.*, s.163.

belgileri, tegizdik ķuralı, keñeş müçölörü, keñeş tetigi, ayıl keñeşteri, bilim borboru, tap küröşü, ķoşçu müçölörü, ķıyşık sızık, tik sızık, orto azıya/orto asıya, ķıyġaç sızık, aġartū uyuktarı, coġorku oķū curttarı, cumuş ordosu, el aġartū cumuşu, emgek öndürüşü, ķoşçu uyumu, uyuk cıynalışı, ķaptal beti, temir colu, ündŏ çaķırığı.

Çok sayıda terim de sıfat tamlaması şeklinde çevrilmiştir: *tulķu sandıķça ülgülük nızamnama keñ burç, keñ burçtū üçkül, ķoş burç, köp burç, tar burçtū üçkül, tik burç, tik burçtū üçkül, tört burç, çet memleket, çiyki mal, ķıyġaç çarçı, ķızıl asker, ķızıl ķulaķ, ķoşulundu zat, orto mektep, sayası teñdik, tar burç, baştaş burç, ayaķtū mal, ündū̆ naġam, coboptū ḫatçı, cowbtū ḫızmetker, ökül ayal, töñkörüştū̆ köpçülük, orto sızık, tüştük sızık, tüz sızık, çoñ tegerek* gibi.

Bu dönemde sayıları az da olsa, aynı kavrama karşılık gelen birden fazla terim kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin 'ekvator çizgisi' anlamında hem *ķırçō sızığı* hem de *keñdik sızığı* olarak iki terim kullanılmıştır. Aynı şekilde 'ağırlık ölçüleri' anlamında *ōrduķ çenderi* ve *salmaķ ölçösü*; 'anarşi' anlamında *anarķıya* ve *tartpisizdik* terimleri türetilmiştir.

Terimler henüz yerleşmediği için kimi zaman aynı terimin farklı yazımlarına da rastlamak mümkündür: gemetir/gemetirye/gevmetir/kemetiriye, koloniya/kelöniye, kämmünizm/kämünüzm/kemmünizm, kelümetir/kilömetir, babrik/pabrik/fabrik gibi.

Dikkat çeken bir başka noktada da yabancı kökenli kelimelerin ortasında veya sonunda yer alan /ı/ ve /i/ seslerinden sonra düzenli olmamakla beraber bir /y/ sesinin türediği görülmektedir: ilmiy, kemiytet, ķapıytal gibi. Hatta bu hadise bazı özel isimler için de geçerlidir: apırıyķa, amırıyķa gibi. Fakat daha sonra bu kullanım ortadan kalkmıştır.

4. KIRGIZ YAZI DİLİYLE EĞİTİM VE ÖĞRETİM MESELESİ

19. asrın sonu 20. asrın başlarını kapsayan döneme bakıldığında Kırgızistan coğrafyasında verilen eğitimin, Türkistan'ın diğer bölümünde olduğu gibi 1917'den sonra köklü bir değişikliğe uğramıştır. 1917'de gerçekleşen Ekim devrimi ve ardından kurulan Sovyet rejimi

öncesinde üç farklı eğitim sisteminin var olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Müslümanların bölgeye gelişlerinden sonra kurulan mektep ve medrese sistemidir.[1180] Diğer ikisi, Çarlık Rusya'sının Türkistan'ı işgal ettiği dönemlerde kurulan Rus-Yerli mektepleri ve Cedit mektepleri sistemidir. Sovyetler Birliği'nin kurulması sonrasında bütün bölgeye Sovyet eğitim kurumları hakim olmuştur. Söz konusu kurumlarda verilen eğitimin dili, bu okulların müfredatları ve okutulan kitaplar üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Eski Usul Mektep ve Medreselerde Eğitim Dili

1.1. Eski Usul Mekteplerde Eğitim Dili

Mektepler, Müslümanların okuma yazmayı ve temel/ilk dinî bilgileri öğrendiği temel eğitim kurumlarıdır.[1181] 8. Yüzyılda Emeviler'in bölgeye gelişi ile Türkistan coğrafyasında ilk mektepler açılmış olur.[1182] Bölgenin yerleşik kısımlarında daha düzenli bir mektep eğitimi varken Kazaklar ve Kırgızlar gibi konargöçer Türk topluluklarında yerleşik ve sürekli bir eğitim yaygın değildir. Kırgızlarda düzenli eğitim kurumlarının ortaya çıkışı 19. yüzyılın sonlarına denk gelmektedir.[1183] Bunun yerine daha çok, kendileri gibi konup göçen hocalar, bozüyde veya açık havada ağaç altında ders vermişlerdir.[1184] Buna bağlı olarak yıl içerisinde öğrenci sayısının değişmesi, herhangi bir şekilde kayıt tutulmaması bu şekilde eğitim veren kurum ve öğrencilerin sayısının tam olarak bilinmesine imkan vermemekte,[1185] çeşitli kaynaklarda kaydedilmiş olan rakamların birbiriyle çeliştiği görülmektedir. Örneğin Yedisu bölgesine bağlı Isık Köl uyezdinin sorumlusu 8 Temmuz 1876 tarihinde Türkistan bölgesi okulları müfettişine verdiği bilgide, bölgede 12 mektep bulunduğunu, bunların 9'unun Kırgızlara ait olduğunu kaydetmiştir. Bu okullarda toplam 131 erkek öğrenci kayıtlı bulunmaktadır.[1186] 23 Ağustos 1880 tarihli resmî bir raporda verilen bilgiye göre volostlarda mektep ve medrese yoktur, çocuklar ilk eğitimlerini bölgede okuma yazma bilen kişilerden

---

[1180] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *Türkistan Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açıdan Eğitime Yaklaşımı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.25'ten Gülnara Salcanova, *Turkistan'da Okitish-Marifaçilik, Unlarning İctimaiy Ahamiyati (XIX. Asr Ahiri-XX. Asr başlari)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Taşkent 1997), s. 31.

[1181] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

[1182] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 25'ten Gülnara Salcanova, *a.g.e.*, s.31.

[1183] Dilaram Akramova, *"Kırgızistan'da Orto Mekteplerdeki "Adep Sabagı" Dersinde Din Eğitimi ile İlgili Amaçların Gerçekleşme Düzeyi" (Oş Örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.14.

[1184] D. Aytmambetov, *a.g.e.*'den TsGİA UZ. SSR. F. 47. Op.1, d.926 l.101.

[1185] D. Aytmambetov, *a.g.e.*'den Obzor Semireçenskoy oblasti za 1889 god., s. 80.

[1186] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 120.

almaktadır.[1187] Bozkır askeri valisinin Yedisu bölgesi Tokmok uyezdine ait 12-13 Aralık 1891 tarihli bir raporda bir uyezde ortalama 50 mektep olduğunu belirtilmektedir. 1891 tarihinde yapılan sayıma göre kız ve erkek öğrencilerın sayısı 84522'dir. Raporda avullardaki hane sayısının sürekli değişmesi nedeniyle burada kaç okul olduğunu net olarak ifade etmenin mümkün olmadığı ifade edilmektedir.[1188] Eski usul mektep ve medrese sistemi Kırgızistan'ın kuzeyine nazaran güneyinde daha gelişmiş durumdadır. Kuzeyde Karakol (Prjevalsk) uyezdinde 1880 yılında yalnızca 4 okul vardır. 1908'de buradaki mektep sayısı 14'e kadar yükselmiştir. Bunlardan 3'ü kızlar için açılmıştır. Toplam öğrenci sayısı yaklaşık 500 olup bunlardan 80'i kızdır.[1189] Daha önce ifade edildiği gibi arşiv kaynaklarında çoğu zaman birbiri ile çelişen bilgiler yer almaktadır. Örneğin bir kaynakta, 1883 yılında Oş uyezd'inde toplam 939[1190] öğrencinin okuduğu 86 mektep bulunmaktadır. Bir diğer kaynakta ise 1883 yılında Oş uyezd'inde 391 öğrencili 41 mektep olduğu yazılıdır.[1191] 1908'de Oş uyezdi'nde 141 erkek okulu ve 31 kız okulu[1192] bulunmaktadır. 1914 yılında buradaki okul sayısı 33'ü kız mektebi olmak üzere 229'a yükselmiştir ve bu okullardaki öğrenci sayısı 3170 olarak kaydedilmiştir.

Pişpek uyezd'inde 1908'de yerleşik halkın çocuklarının devam ettiği 715 öğrencinin eğitim aldığı 3'ü kız mektebi olmak üzere toplam 14 mektep vardır. Mevcut 715 öğrencinin 595'i erkek, 120'si kız öğrenicidir.[1193] 1916 yılında okul sayısı 16'ya yükselmiştir.

1 Ocak 1913 tarihli bir rapor sayesinde Karakol ve Pişpek bölgelerindeki Kırgız okullarıyla alakalı daha geniş bilgiler elde edilmiştir, buna göre nüfusu 109200 olan Pişpek uyezdi'nin 21 volostunda toplam 59 mektep vardır. Bu okullardaki öğrencilerin 1182'si erkek ve 131'i kızdır. Dolayısıyla, nüfusu 5200 olan bir volostta ortalama 21 öğrencinin olduğu 3 okul bulunmaktadır. 104000 nüfuslu Karakol uyezdinin 26 volostunda 2276 erkek öğrenci ve 42 kız öğrencinin eğitim gördüğü 28 okul vardır. Pişpek'te 4000 nüfuslu bir volostta ortalama 18 öğrencili 5 okul bulunmaktadır.[1194]

[1187] D. Aytmambetov, *a.g.e.*'den SGİA KAZ. SSR. F.44, op.6, d.4684 L.59-60.
[1188] D. Aytmambetov, *a.g.e.*'den SGİA KAZ. SSR. F.64, op.1, d.5089 L.209-262.
[1189] D Aytmambetov, *a.g.e.*'den TsGİA Kaz. SSR f.44. op.6, d.4684. l.59-60.
[1190] D. Aytmambetov, *a.g.e.*'den Rukop. f. OTD. Obş. Nauk. AN Kirgizskoy SSR, inv. 1460, L. 62.
[1191] D. Aytmambetov, *a.g.e.*'den TsGİA UZ. SSR. F. 47. Op.1, d.283 l.139-144.
[1192] D. Aytmambetov, *a.g.e.*'den Statistiçeskiy obzor Ferganskoy oblasti za 1914 god. Skobelev, 1917, prilojenia NO 3
[1193] D. Aytmambetov, *a.g.e.*'den, s. 125.
[1194] D. Aytmambetov, *a.g.e.*'den V.E. Nedzeveskiy, *Administrativnoe ustroystvo, osedlıe punktı i koçevıe volosti Semireçenskoy oblasti (po svedeniem na 1 oe yanvaria 1913 goda),* Vernıy 1913, s. 178-199.

Türkistan Genel Valisinin Rusya Halk Eğitim Bakanlığına yazdığı raporda, yönetimi altındaki bölgede 600 mektep, 400'den fazla medrese olduğu belirtilmiştir. Bu okulların 14'ü Pişpek'te, 11'i Karakol'da, 169'u Güney Kırgızistan'dadır. Bu okullarda okuyan öğrencilerin çoğunluğu Özbektir.[1195]

Kaçkınbay Artıkbayev'in de ifade ettiği gibi 19. yüzyılın sonlarına doğru mektep sayısı hızla artmıştır.[1196] Kırgızistan'da eğitim seviyesi iyi olan okullar çoğunlukla Pişpek, Karakol ve Tokmok ile Özbek nüfusunun yoğun olduğu güney bölgelerindedir.

Mektebe başlama yaşı ortalama altı veya yedi olup[1197] eğitim süresi yaklaşık olarak dört yıldır. Ancak bu süre üç dört yıl daha duruma göre uzayabilmekteydi. Eğer öğrenci zeki ve çalışkan ise kısa sürede eğitimini tamamlayabiliyordu. Ancak aksi durumlarda eğitim süresi normal sürenin iki katına kadar çıkmaktaydı.[1198] Mekteplerde sınıf sistemi bulunmamakta, bütün öğrenciler aynı derslikte ders görmekteydi. Öğrencilere önce kelime-i şahadet ezberletiliyordu. Bundan sonra Arap alfabesi öğretiliyordu. Öğrenciler önce alfabedeki harflerin isimlerini ezberliyordu. Okudukları ilk kitap *Heft-i Yek* kitabıdı idi. *Heft-i Yek* Kuran'ın yedide birine denk geliyordu. [1199] Bundan sonra Kuran-ı Kerim'e geçen öğrenciler Kuran okumayı öğrendikten sonra *Çar Kitap(Çehar Kitāb)* adı verilen Farsça manzum ve mensur bölümlerden oluşan bir kitap okunurdu. Görüldüğü üzere okunan bu eserlerden ilk ikisi Arapça ve sonuncu Farsçadır ve öğrenciler bu kitapların dillerini bilmedikleri için anlamadan okumuş oluyorlardı.

Mekteplerde yazı dersleri öğleden sonra yapılırdı. Bu derslerde harflerin önce tek tek yazımı gösterilir sonra da bitiştirilmesine geçilirdi. Yazmayı öğrenen çocuklara çoğu zaman çeşitli beyitler, kıtalar gibi şiir parçaları ile mevcut bir takım eserler (Sūfī Allahyār, Hoca Hāfız ve Nevāyi'nin eserleri gibi) yazdırılırdı. Bu eğitim programını tamamlayan öğrencilerin okuma yazma becerisi kendilerini ifade edecek seviyede ulaşmazdı. Yalnızca okulda yazmayı öğrendikleri metinleri yazabiliyorlardı.[1200] Bundan sonra Sūfī Allahyār'ın *Sebātü'l-'Acizîn*

[1195] A. Osmonkulov, *Kırgızstan'da El Agartuu İşlerinin Cana Ene Tilin Okutuunun Tarıhınan*, Mektep Basması, Frunze 1976, s. 34-36.
[1196] Kaçkınbay Artıkbayev, *a.g.e.*, s.19.
[1197] Gabriel Bonvalot, *Eski Yurt Orta Asya'dan*, çev. M. Reşat Uzman, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1984, s. 54.
[1198] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s.30'dan *Otçet Po Revizii Turkestanskogo Kraya, Proizvedyonnıy po Veliçayşemu Povelniyu Senatorom Gofmeysterom Grafom K. K. Palenom, 6 (Uçebnoe Delo)*, St. Petersbug 1910, s. 133.
[1199] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s.32'den Gülnara Salcanova, *a.g.e.*, s. 43-44.
[1200] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 34.

adlı eseri okutulurdu.[1201] Eser, Müşterek Doğu Türkçesi edebiyatının klasik devrinden sonra kaleme alınmış dinî tasavvufî bir eser olup Anadolu dışında, Müşterek Doğu Türkçesi yazı dilinin kullanıldığı bütün Türk dünyasında okunan bir eserdir. Sūfī Allahyār tarafından 18. Yüzyılda kaleme alınan eser mekteplerde bir ders kitabı gibi okutulmuştur. İdil-Ural bölgesinde, Türkistan'da, İran'da ve hatta Anadolu'da yazma ve basma nüshalarının bulunması eski usul eğitimin materyallerinden biri olarak ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca eserin neredeyse bütün Türk dünyasındaki eğitimin bir parçası olması Türk dilinin birliğini koruma ve devam ettirmedeki rolünü ortaya koymaktadır.[1202] Eser, Müşterek Doğu Türkçesi ile yazılmış olduğu için okuyanlar rahatlıkla anlayabiliyorlardı. Şunu da ifade etmek gerekir ki mekteplerin ortak bir müfredatı ve ders programı olmadığı için öğrencilere okutulacak kitaplar ders veren mollanın tercihine bağlı idi.

Yukarıda bahsedilen kitaplardan başka yardımcı kitap olarak şu eserlerden faydalanılabiliyordu:

1. *Farsça divanı* (Mirza Abdulkâdir Bidîl)
2. *Farsça şiirler (Celâleddin Rûmî)*
3. *Bostân ve Gülistân* (Şeyh Sâdi Şirazî)
4. *Rahîme*, (Sâdi'den Siraceddin Mahdûm tarafından Türkçeye çevrilmiştir)
5. *İlm-i Ahlâk* (Kari Nizameddin ibn Molla Hüseyin)
6. Nasayihul'l- Eftâl (Mümincân Muhammedcân)[1203]

Geç dönemde, 1900'lü yılların başında Tatar yazarlar tarafından kız çocukları için hazırlanmış dinî ve ahlâkî içerikli kitaplar da okutulmaya başlamıştır. Rızaeddin b. Fahreddin'in *Terbiyeli Hatun* [1204] *Aile*, Fahrulbenat Sıbgatullahkızı'nın yazdığı *Kızlar Terbiyesi* vb. Türkistan'da kız mekteplerinde okutulan Tatarca kitaplardandır.[1205]

[1201] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 34'ten O. Hasanbayeva, C. Hasanbayev, H. Hamidov, *Pedagogika Tarihi*, Taşkent 1997, s.114.
[1202] Ayşe Deniz Abik, *a. g.m.*, s.29.
[1203] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s.34'ten Gülnara Salcanova, *a.g.e.*, s. 48-49.
[1204] Goulnara Baltanova, "Rızaeddin Fahreddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt:35, ss.70-71, s.71 2008.
[1205] Seyfettin Erşahin, "Türkistan Cumhuriyetlerinde Kadınların Din Eğitmi Sorunu", *Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı)*, Cilt 32, 1.sayı, s.89.

Mekteplerdeki müfredatın yalnızca dinî ve ahlakî konularla sınırlı olması ve ana dilde eğitim verilmemesi gibi hususlar Rusların eski usul mekteplerde eleştirildikleri noktalar olmuştur.[1206]

Mekteplerden mezun olan öğrenciler isterlerse medreselere veya XIX. yüzyılın sonların itibaren Türkistan'da, Ruslar tarafından açılan Rus-yerli okullarına devam edebiliyorlardı.[1207]

1900'lü yılların başından itibaren Türkistan'da yaygın hale gelen ve modern eğitim veren cedit mektepleri eski usul mektepleri de etkilemiş ve pek çok eski usul mektep programını ve kullandığı kitapları değiştirerek okuma yazma öğretiminde usul-i savtiyeye geçmiştir. İdil Ural bölgesi, Türkiye, Hindistan ve Mısır gibi bölgelerden gelen kitaplar ve süreli yayınların da mekteplerde okutulmaya başlanması ile klasik eserlerin yerini modern kaynaklar almış, okuma yazma oranı da artmıştır.

1.2. Eski Usul Medreselerde Eğitim Dili

Medreselerin ortaya çıktığı ilk bölgeler Horasan ve Maveraünnehir'dir. İslam dünyasında kurulmuş ilk medrese olarak kabul edilen Nizâmiye medresesinden daha önce Maveraünnehir ve Horasan'da otuz üç medrese kurulmuş olup[1208] buralar câmi ve mescidlerden ayrı, müstakil olarak ders yapılan yerlerdi.[1209] Medreselerin devlet tarafından resmî birer eğitim kurumu olarak inşa edilişi X. yüzyılda Karahanlı devleti döneminde gerçekleşmiştir.[1210] Örneğin hükümdar İbrahim Tamgaç Kara Buğra Han, 1066 senesinde Semerkant'ta *Medrese-i Kusam*[1211] adından bir medrese inşa ettirmiştir. Medresenin giderleri için kurulan vakfa ait olup günümüze kadar ulaşan vakfiyelerin ayrıntılı bir şekilde düzenlendiği görülmektedir.[1212] Yine bu dönemde Semerkant, Taşkent, Buhara, Kaşgar,

---

[1206] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 34'ten İ. Dobrosmislov, *Taşkent i Proşlom i Nastoyaşem*, Taşkent 1912, s. 220.
[1207] Ebubekir Güngör, *Türkistan'da Fikir Akımları*, İstanbul 2011, s. 57.
[1208] Naci Ma'ruf, *Madâris Kabla al-Nizâmiya*, Bağdad, 1393/1973, s.8.
[1209] Kiriak Efimovich Bendrikov, *Ocherki po istorii narodnogo obrazovaniya v Turkestane (1864-1924)*, Moskva, 1960, s.14; Kishimjan Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulûm El-Evâ'il (Matematik, Astronomi, Tıp)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s.41.
[1210] Cahit Baltacı, *XV-XVI Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s.5; Naci Ma'ruf, *a.g.e.,* s.8; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.108.
[1211] V.V. Barthold, "Tarih-i Cihangûşa-i Alaeddin Cüveynî", *Soçineniye*, c.I, Moskova 1963, s.143.
[1212] Nebi Bozkurt, "Medrese", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, 2003, ss.323-327, s.324; Mohamed Khadr, "Deux Actes de Wakf d'un Qarahanide d'Asie Centrale", *Journal Asiatique*, 1967.

Yarkent gibi şehirlerin yanı sıra bugün Kırgızistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Balasagun, Özgen ve Oş gibi önemli merkezlerde de çok sayıda medrese kurulmuştur.[1213]

Devletin ihtiyaç duyduğu memurların yetiştirilmesi, henüz Müslüman olmuş toplumun dinî bilgileri daha iyi öğrenmesi ve Sünnî İslam inancın korunması gibi sebeplerle kurulan medreselerin ortaya çıkışlarında Budist Türkler tarafından inşa edilmiş külliyelerin etkili olduğu düşünülmektedir.[1214] Örneğin Turfan'da yapılan kazılar sonucu Uygurlar döneminde kaleme alınmış vakfiyelere ulaşılmıştır.[1215] Bunlardan biri çeşitli okulları bünyesinde barından bir Budist manastırına aittir.[1216]

Aynı dönemde Türkistan'da hüküm süren Gazneliler ve Selçuklular da eğitime ve kültürel gelişmeye önem vererek pek çok medrese inşa etmişlerdir. Örneğin Gaznelilerde dönemin alimlerinden Ebu İshak İsferâyinî için Nişabur'da bir medrese inşa edilmiştir.[1217] Beyhakiyye, Saîdiye ve Ebu Sa'd Esterabâdî, Gazneliler döneminde kurulan diğer önemli medreselerdir.[1218] Selçuklularda ilk medresenin Nişabur'da inşa edilmesine rağmen bu dönem için ilk akla gelen eğitim kurumları Nizamiye medreseleridir. Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk'ün önce Nişabur'da daha sonra Bağdat, Merv, Herat, Belh gibi şehirlerde açtığı bu medreselerde öğrenciler ve müderrisler, kurulan vakıflar sayesinde geçim sıkıntısı çekmeden ilimle uğraşabilmişlerdir.[1219] 1370-1507 yılları arasında Türkistan'da hüküm süren Timurlular döneminde medreseler altın çağını yaşamıştır. Ekonomik, kültürel ve bilimsel faaliyetlerin yoğun olduğu ülkede, İpek yolu üzerinden gerçekleşen ticaret sayesinde zenginleşen şehirlerde bulunan medreselerdeki düşünsel faaliyetlerin dünyanın diğer bölgelerine göre çok daha ileri bir seviyede olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[1220] Özellikle Keş, Buhara ve Semerkant gibi Maveraünnehir'de bulunan şehirlerdeki medreseler yüksek öğrenim görmek isteyen öğrencilerin en çok tercih ettikleri yerlerdi. Örneğin kendisi de âlim olan Uluğ Bey

---

[1213] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1982, s.13; Abudurehemu Wubulı, *Doğu Türkistan Medreselerinde İslam Düşüncesi –Sûfî Allahyar'ın Sebatü'l-Âcizin Adlı Eseri Ekseninde İnceleme-*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s.23'den Adil Muhemmet, *Xin-Jiang Küçük Kamusu*: Xin-Jiang Maarifi, Xin-Jian Fen ve Tekneloji Neşriyatı, Urumçi 2012, s. 41-42; Salih Pay, "Kırgızistan'da Bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:18, Sayı:1, 2009, s. 247-278.

[1214] Doğan Kuban, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri (Anadolu'dan Önce Türklerin Sanat Ortakları)*, İstanbul, 1993, s.145.

[1215]İsmet Binark, "Türk Vakıflarının Tarihçesi ve Yabancı Gözüyle Vakıflarımız", *Millî Kültür* Aylık Dergi, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1977, Yıl: 1, c. 1, Sayı: 7, s. 30; Gönül Cantay, "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1098/Cantay.pdf?sequence=1, (23.07.2017), s.147-148; H.B. Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeler Üzerine", *Vakıflar Dergisi*, 1-2, 1938, s.117-118.

[1216] Ersoy Taşdemirci, "Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanlar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:2, Kayseri 1988, s.269-278, s.272.

[1217] Nebi Bozkurt, *a.g.m.*, s. 324.

[1218]A. Sayılı, "Higher Education in Medieval Islam", *Ankara Üniversitesi Yıllığı*, Cilt II, 1948, s.55; Baturhan Valihocayev, *Uluğ Bey Devri Medreseleri*, çev. Kishimjan Eshenkulova, İsar Vakfı Yayınları No:6, İstanbul 2004, s.1.

[1219] Nebi Bozkurt, *a.g.m.*, s.324; Kishimjan Eshenkulova, *a. g.e.,* s.44.

[1220] Kishimjan Eshenkulova, *a. g.e.*, s.47.

tarafından Semerkant'ta 1420 yılında inşa edilen medrese ve rasathane verdiği eğitim ile devrin en gözde bilim merkezi haline gelmiştir.[1221] Ayrıca Timurlular döneminde Muhammed el-Cezerî, Seyyid Şerif Cürcanî ve Taftazanî gibi âlimler Türkistan'a gelerek buradaki medreselerde ders vermişlerdir.[1222] Uzun süre eğitim vermeye devam eden bu medrese XVIII. yüzyılda depoya çevrilmiş ancak daha sonra tekrar eğitime başlamıştır.[1223] Kayıtlara göre 1906 yılında 60 talebe ve iki müderris ile eğitim yapan medresede[1224] 1917 yılındaki Ekim devrimi ile beraber kapatılmıştır.

Kırgızlar, çoğunlukla göçebe olarak yaşamalarına rağmen Müslümanlığı kabul ettikten sonra şartlar elverdiği ölçüde eğitim almaya gayret etmişler, ilim tahsil etmek için kendilerine yakın bölgelerdeki medreselere giderek gitmişlerdir. Çarlık Rusyası'nın bölgeyi işgalinden sonra pamuk yetiştiriciliği sayesinde zenginleşen Fergana bölgesinde 18.[1225] ve 19. yüzyıllarda cami ve medreselerin sayısı bir hayli artmış, [1226] buna bağlı olarak bilhassa 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren güneyde Hokand Hanlığı'nda Kırgızlar da medreseler açmaya başlamıştır. Örneğin 16. yüzyılda Oş şehrinde Rabat Abdullah Han adından bir cami-medrese kurulmuştur.[1227]1841 yılında Hokand Hanlığı'nın Kırgız asıllı valisi Alımbek Datka tarafından Oş şehrinde Akmedrese adından bir medrese kurulmuştur. 1892 tarihli kayıtlara göre Oş bölgesinde 7 medrese mevcuttur.[1228]

Çarlık Rusyası döneminde bölgeye görevli olarak gelen ve bölge hakkında rapor yazanlardan hiçbiri yeni medreseler hakkında araştırma yapmamıştır. 1890'larda Çarlık tarafından müfettiş olarak görevlendirilen V. P. Nalivkin ise yaptığı incelemeler sonucu çok sayıda küçük medresenin açıldığını bilgisine ulaşmıştır.[1229] Vakıf gelirleri olmadan, bölge ahalisinin bağışlarıyla ayakta durmayı öğrenmiş olan bu medreselerin sayısı özellikle Feragan'da her geçen gün artmaktaydı.[1230] Medreseler, sayılarındaki bu artışa rağmen uzun yıllar önce kaybettikleri eğitim kalitesini yakalayamamış ve çağlar öncesinden kalan eğitim

[1221] Kishimjan Eshenkulova, *a. g.e.*, s.48
[1222] Kishimjan Eshenkulova, *a. g.e.*, s.55.
[1223] A. Engin Beksaç, "Uluğ Bey Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, 2012, s. 129-130.
[1224] V.V. Barthold, "Tarih-i Cihangûşa-i Alaeddin Cüveynî", *Soçineniye*, C.I, Moskova 1963, s.127.
[1225] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 210.
[1226] Ali Jusubaliyev, *a.g.e.*, s. 205.
[1227] Ali Jusubaliyev, *a.g.e.*, s.203.
[1228] Dilaram Akramova, Din *Eğitimin Genel Eğitim İçindeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durum*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000, s.77.
[1229] Kiriak Bendrikov, *a.g.e.*, s. 73-74.
[1230] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 210.

metotlarını ve kaynaklarını kullanmaya devam etmişlerdir. Bilhassa aklî ilimlerin hatta şer'î ilimlerin müfredattan çıkarılmış olması[1231] medreselerin hayatın dışına itilmesine sebep olmuştur.[1232] 1925 yılında *Mahfil* dergisinde Türkistanlı Rıfat imzasıyla çıkan bir yazıda bu konuya değinilmekte ve medreselerin durumu eleştirilmektedir: "… *Hele ondokuzuncu asırlarda medreseler o derekeye inmişdi ki 'ulûm-ı şer'iyye ber-taraf edilerek yerine Yunan safsataları kâim olmuş idi… Fakat medârisde tefsîr ve hadîs de bulunuyordu. Fakat nâdir. Belki Türkistan 'ulemâsı itikadınca âyet-i kerîmeye ma'nâ vermek küfürdür. Medreselerde 'ulûm-ı 'asrîye yokdu.*"[1233]

Medreselerde bugünkü modern eğitim kurumlarında olduğu gibi bir müfredat bulunmamakla birlikte kuruluşu esnasında, programları ve okutulacak kitaplar kaydedilirdi. Mekteplerde olduğu gibi medreselerde de ortak bir öğretim programı yoktur ancak hepsinin programları birbirine benzemektedir.[1234] Kuruluşları sırasında belirlenen bu program hanlar tarafından onaylanmaktaydı.[1235] Medreseler, dinî eğitim yapılması amacıyla kurulmuş olsalar da daha ilk dönemlerden itibaren matematik, astronomi, felsefe ve tıp gibi aklî ilimler de öğretilmeye başlanmıştır.[1236] Sadece dinî eğitim değil diğer alanlarda da eğitim esas olarak Arapça yapılmakta olup[1237] dil derslerinde de Arapça gramer ve mahreç bilgileri öğretilmekteydi. Arapçadan sonra en çok kullanılan ikinci dil Farsça, üçüncü dil ise Türkçeydi.[1238] Eğitimin Arapça olmasına karşın kimi medreselerde okutulan eserlerin izahı Farsça yapılmaktaydı.[1239] Müderrislerin ve talebelerin Türk olduğu medreselerde muhakkak ki derslerde bir kısım açıklamalar Türkçe yapılıyor, eğitim dili olarak Türkçe de kullanılıyordu. Hatta ortaçağdan kalma bazı medrese kitaplarının kenarlarında Türkçe şerhlerin yer alması[1240] eğitimin tamamen Arapça olmadığını göstermektedir.

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında medreselerde okutulan dersler Arap dili grameri ve dinî konuları muhtevî idi. Edebiyat, tarih ve coğrafya gibi konularla uğraşmak

---

[1231] Türkistanlı Rıf'at, "Türkistan'da Eski İlim Yuvalarının Hâli", *Mahfil*, C.5, S. 58, 1925, s.192.

[1232] İbrahim Yarkın, "Türkistan'ın Ceditçi Fikir Adamı, Yazar ve Şair Abdurrauf Fitret", *Türk Kültürü*, S.149. Ankara 1991 s. 137.

[1233] Türkistanlı Rıf'at, a.g.m., s.192-193.

[1234] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.53.

[1235] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.53'ten V. P. Nalivkin, "Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii". *TV.* 2. Taşkent, 8 Ağustos 1889, s.125.

[1236] Abudurehemu Wubulı, *a.g.e.,* s.23.

[1237] Kishimjan Eshenkulova, *a. g.e.*, s.130.

[1238] Abudurehemu Wubulı, *a.g.e.,* s.23.

[1239] Türkistanlı Rıf'at, a.g.m., s.192.

[1240] Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye Kadar)*, İstanbul, 1997, s.49.

gereksiz kabul edilmekteydi.[1241] Daha çok okuma ve ezberlemeye dayanan bir eğitim modeline sahip olan medreselerde okutulan ilk kitap Farsça soru cevap şeklinde hazırlanmış *Evvel-i 'İlm* adlı bir kitaptı.

Ardından *el-'İzzî* (İzzeddin İbrahim b. Abdulvehhab b.İmadüddin b.İbrahim ez-Zencânî tarafından tasnif edilmiştir[1242]), *el-'Avâmil* (Birgili Mehmet Efendi kaleme almıştır[1243]) gibi Arapça temel gramer kitapları ezberletiliyordu. Ezberletilen kitaplardan bir diğeri de dili Farsça olan *Sıġa* kitabı idi. [1244] Bu kitapları ezberleyen öğrenciler bir başka Arapça gramer kitabı olan *el-Kâfiye* (İbn Hâcib Cemaleddin Ebi Amr Osman'ın eseridir[1245])ye geçerlerdi. Eğitim dili Arapça olduğu için öğrenciler Arapçayı iyi öğrenmeye gayret etmekteydiler.[1246] Dil eğitiminin ardından iki farklı programdan oluşan esas eğitime geçilmekteydi. Bu iki programdan biri *Müşkilât* olarak adlandırılan genel eğitim bölümü; ikincisi de *Masalya* adındaki İslam hukuku bölümü idi. Yalnızca *Müşkilāt* bölümünü okumak mümkün olmakla beraber daha ileri seviyede eğitim almak isteyenler her ikisine de devam edebiliyorlardı. Medresede okutulan temel eserlerin bir kısmı aşağıdaki şekildedir:

1. *er-Risaletü'ş-Şemsiyye,* (Necmeddin Ömer bin Ali el-Kazvinî'nin eseri olup mantık sahasına aittir)[1247]
2. *Hâşiye* (Mantık) (Seyyid Şerif Cürcânî'nin eseri olup mantık sahasına aittir.)[1248]
3. *Akîdetu't-Tahavî* (İmam et-Tahavî'ye ait olup itikad ve İslam felsefesi sahasına aittir)[1249]
4. *Tehzîbü'l-Mantık ve'l-Kelâm* (Sa'âdettin et-Taftazânî'nin eseri olup mantık ve kelam sahasına attir.)[1250]
5. *Hikmetü'l-'Ayn* (Necmeddin Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî'nin eseri olup, felsefe ve metafizik hakkındadır)[1251]

[1241] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 56-57.
[1242] Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, s.288.
[1243] Dursun Hazer, *a.g.m.*, s. 289.
[1244] F. M. Kerenskiy: "Naşi Uçebnaya Zavedaniya (Medrese Turkestanskaya Kraya)", *Jurnal Ministerstvo Narodnogo Obrazovaniya,* S. 234, Kasım 1892, s.29.
[1245] Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, ss.274-293.
[1246] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 53.
[1247] M. Ali Ayni, *Türk Mantıkçıları*, sadeleştiren Naim Şahin, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.343-354
[1248] M. Ali Ayni, *a.g.m.*, s.343-354.
[1249] Salih Pay, *a.g.m.*, s. 247-278.
[1250] M. Sait Özervarlı, "Tezhibü'l-Mantık ve'l-Kelām", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.40, 2011, s. 331-332.

6. *Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye* (Kısaca *Molla Celal* adıyla bilinen eser mantık ve din bilimi konusunda yazılmış olup Celâleddin ed-Devvânî tarafından yazılmıştır.)[1252]
7. *et-Tavzîh* (Saruşşerîa tarafından fıkıh usulü üzerine yazılmıştır.)[1253]
8. *Tefsir-i Kâzi-Beyzâvî* (Nâsırüddin Ebû Said (EbûMuhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzavi'nin kaleme aldığı tefsir kitabıdır.)[1254]
9. *Muhtasarü'l-Vikâye* (Sadruşşerîa Mahmud'un eseri olup fıkıh sahasında aittir)[1255]
10. *Hayalî Hâşiyesi* (Akaid üzerinde Hayalî Ahmed Efendi tarafından yazılmıştır)[1256]
11. *Akâidü'n-Nesefî*, (Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin yazdığı akaid risalesi)[1257]
12. *Şerhü'l-Vikâye* (Muhtasarü'l-Vikâye'nin genişletilmiş şeklidir)[1258]
13. *El-Hidâye* (Burhaneddin Merginânî yazmıştır, Hanefî fıkhını konu alır)[1259]

Bütün bu eserlerin dili Arapça olup Farsça ve Türkçe kitaplar sayılıdır. Hâfız, Bidîl ve Fuzûlî'nin divânları da isteyenlerce okunabilmekteydi. Türkçe ve Farsça dil eğitimi olmadığı ve yazı dili olarak medresede kullanılmadığı için bu dillerde okumayı ve yazmayı herkesin tam olarak öğrenemediğini söylemek yanlış olmasa gerektir.[1260]

1.3. Rus Yerli Mekteplerinde Eğitim Dili

Rusya, Türkistan'ı işgal ettikten sonra yerli halkın eğitimi konusunda politikalarını yavaş yavaş belirlemeye başlamıştır. Bu politikalarının hareket noktası daima Rusya'nın çıkarları ve bu çıkarlar için Türkistan'ın Ruslaştırılması olmuştur. Rus yöneticiler ve eğitimcilerin zaman zaman birbiri ile çatışan politikaları ve uygulamaları olmuşsa da bu çatışmalar, amaçta değil yalnızca kullandıkları yöntem ve metotlar konusunda olmuştur.

[1251] Müstakim Arıcı, "Gelenek Oluşturan Bir Felsefe Klasiği Olarak Hikmetü'l-Ayn ve Etkileri", *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyum Bildirileri*, Editörler Doç Dr. Murat Demirkol, Ar. Gör. M. Enes Kala, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, eserin sayfa numarası yok

[1252] Dr. Osman Demirci, "Medrese Geleneğinde Akaid ve Kelām İlmi", *Kelam Araştırmaları* 11:1 (2013), s.259-260.

[1253] Sönmez Kutlu, "Timur Dönemi ve Sonrası Kelamî Edebiyatın Türkistan Sahası Kaynakları", *Mezhep Araştırmaları*, III/1 Bahar 2010, s.7-41.

[1254] Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s 100-103.

[1255] Salih Pay, *a.g.m.*, s. 247-278.

[1256] Dr. Osman Demirci, *a.g.m.*, s.262.

[1257] Yusuf Şevki Yavuz, "Akaidü'n-Nesefî, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 217-219.

[1258] Salih Pay, *a.g.m.*, s. 247-278.

[1259] Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 471-473.

[1260] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 54.

Türkistan'daki yerleşik halk ile konargöçerlerin Ruslara bakışı arasında bir takım farklılıklar vardı. Büyük bir bölümünü Özbeklerin oluşturduğu yerleşik ahali, konargöçerlere nazaran daha düzenli eğitim almakta ve aldıkları eski usul bu eğitim onların Ruslara karşı daha mesafeli durmalarına sebep olmaktaydı. Konargöçer halk ise Ruslara karşı daha açık idi. Çarlık yetkilileri, bu gözleme dayanarak söz konusu iki grubun farklı okullarda eğitim alması gerektiğine karar verdi. Böylece bu iki kesimin birbirlerine yakınlaşmalarının önü alınacak, özellikle konargöçer halkın çocukları daha kolay bir şekilde Rus diline ve kültürüne alıştırılacaktı.[1261] İlk Türkistan Genel Askeri Valiliği görevine atanan K. P. von Kaufman, Türkistan Valiliği'ndeki eğitim meselesinin görüşülmesi için bir komisyon kurulması emrini vermiştir.[1262] M. İ. Brodovskiy'nin başkanlığında kurulan ve 1870-1873 yılları arasında faaliyet gösteren komisyon çeşitli kararlar almıştır. Buna göre yerli ahalinin açtığı eski usul mekteplere dokunulmayacak, Rus okullarında dinî propaganda yapılmayacak ve en önemlisi Rus öğrenciler ile yerli öğrenciler aynı okulda okuyacaklardı.[1263] Komisyonun hayata geçirilmesini istediği en önemli kararlar Bekir Tümen Somuncuoğlu tarafından şu şekilde aktarılmıştır[1264]:

> *"1) Yerli çocuklarını Rus eğitim kurumlarına özendirmek amacıyla çeşitli meslek ve sanat okullarının açılması,*
> *2) Kız çocuklarının okumalarının özendirilmesi,*
> *3) Taşkent'te yerli çocukların da gidebileceği bir erkek gimnazyumunun açılması,*
> *4) Yerli dillerin okutulacağı üç yıllık bir öğretmen okulunun açılması, öğretmen okulu içinde 20'si Rus, 30'u yerli öğrencilerden oluşacak 50 kontenjanlık bir örnek okulun açılması,*
> *5) Rusların ve Özbeklerin beraber okuyacakları dört yıllık halk uyezd okullarının açılması*
> *6) Kazaklar için seviyesi daha düşük okuma-yazma öğreten okullar açılması*
> *7) Okulların bir yönetim yapısı altında toplanması."*

Dört yıllık genel eğitim verecek olan uyezd mekteplerine Rus çocuklarla birlikte yerleşik halkın çocukları gidecekti. Bu mekteplerde konargöçer halkın çocukları için 20

[1261] Helene Carrère D'encausse,"Tsarist Educational Policy in Turkestan, 1867-1917", *Central Asian Survey*, XI, 1963, s.378; Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.79.
[1262] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.101'den *Otçet Po Revizii Turkestanskogo Kraya, Proizvedyonnıy po Veliçayşemu Povelniyu Senatorom Gofmeysterom Grafom K. K. Palenom, 6 (Uçebnoe Delo)*, St. Petersbug 1910, s. 3.
[1263] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.102'den *Otçet Po Revizii Turkestanskogo Kraya, Proizvedyonnıy po Veliçayşemu Povelniyu Senatorom Gofmeysterom Grafom K. K. Palenom, 6 (Uçebnoe Delo)*, St. Petersbug 1910, s. 3-6.
[1264] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.101.

kişilik kontenjan ayrılmıştı.[1265] Kız ve erkek öğrenciler için ayrı çeşitli zanaat dersleri konularak okulların yerel halk için cazip hale getirilmesi hedeflenmiştir. Bu okullarda okuyan konargöçer çocuklarının masrafları devlet tarafından karşılanmak suretiyle okula daha fazla öğrenci çekilmeye çalışılmıştır.[1266] Kurulması planlanan diğer okul tipi de konargöçer halk ve fakir Rus çocuklarının eğitileceği okuma yazma okullarıdır. Bu okullar için hazırlanan müfredat, uyezd mekteplerinin birinci sınıflarının programına denk gelmekteydi. Daha açık ifade etmek gerekirse Rusça ve Türkçe okuma yazma öğretimini kapsamaktaydı. Uyezd mekteplerinin programı temel Hıristiyanlık öğretileri (Ruslar için), Rus dili, coğrafya, matematik, teknik resim, ana dili (Kazakça, Özbekçe gibi yerel lehçelerden biri temelinde) ve zanaat derslerini kapsamaktaydı. Okuma yazma mekteplerinde, uyezd mektebinden mezun olanlar; uyezd mekteplerinde ise öğretmenlik semineri (sertifikalı program) veya öğretmen okulu[1267] mezunları öğretmenlik yapıyordu.[1268]

29 Mayıs 1875 yılı itibariyle hayata geçirilen bu okulları 1885 yılına kadar eğitim faaliyetine devam etmiştir. Vali Kaufman'ın isteği ile Hristiyanlık propagandası yapılmayan bu okullarda önceleri Türkçenin yanında İslamiyet de öğretilmiştir. Din dersleri, Merkezden gelen uyarı üzerine kaldırılmış ancak Türkçe dersleri devam etmiştir.[1269] 13 Ocak 1879 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan yönetmeliğe göre Çarlık yönetimi altındaki Rus olmayanların kendi dilleri ve milli benliklerine ilişkin bütün dersler ve konular müfredattan çıkarılacak, bütün ders kitapları Kiril alfabesi ile yazılmış olacak ve İslamiyet de öğretilemeyecekti.[1270] Getirilen bu yasak, bölge halkı tarafından zaten itibar edilmeyen okulların iyice gözden düşmesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra, pedagojik açıdan da yeterli olmayan bu okullar, konargöçer ahalinin çocuklarını bütün sene okulda tutmak için gelişmiş bir programa sahip değildi. Eski usulde eğitim veren mollalar ise gerektiğinde öğrencilerle birlikte konup göçebilmekteydi.[1271] Bütün bu sebeplerden dolayı Rus yetkililer, yatılı okul açarak bu sorunları aşmaya çalıştılar.

[1265] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.46.

[1266] Bekir Tümen Somuncoğlu, *a.g.e.*, s.127.

[1267] Türkistan Öğretmen Okulu, 30 Ağustos 1879 yılında açılmıştır. Bu okul, Türkistan Askeri Genel Valiliği'ne bağlı ilkokullara öğretmen yetiştirmek üzere açılmıştır, 1915 yılında ise bir Öğretmen Enstitüsü açılmıştır. Ancak bu kurumlar öğretmen ihtiyacını karşılayamadığı için Taşkent ve Evliya Ata'da iki yıllık kurslar da açılmıştır, bk. Kiriak Bendrikov, *a.g.e*, 349.

[1268] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 46.

[1269] Kiriak Bendrikov, a.g.e., 178.

[1270] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.90'dan *Otçet Po Revizii Turkestanskogo Kraya, Proizvedyonnıy po Veliçayşemu Povelniyu Senatorom Gofmeysterom Grafom K. K. Palenom, 6 (Uçebnoe Delo)*, St. Petersbug 1910, s. 115-116

[1271] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 47.

Rus okulları Kırgızistan coğrafyasında 1870'li yıllardan itibaren varlık göstermeye başlamıştır. Bu okullardan ilkinin Tokmok uyezdinde açılması planlanmış ancak bir takım sebeplerle bu mümkün olmamış ve ilk okul, 1870 yılında Pişpek'te açılmıştır. 1874 yılında Karakol'da bir yatılı okul açılmış ve açıldığı yıl burada 9 Kalmuk, 1 Kırgız öğrenci eğitim almıştır. Bu okulların eğitim dili Rusça ve Tatarca idi. Diğer okullar gibi bu okullar da düzenli bir maddi desteğe sahip olmadığı için kısa bir süre sonra kapanmıştır. Özellikle Pişpek ve Tokmok'ta açılması planlanan bu yatılı Rus okullarının amacı Kırgızlar arasında okur yazarlığı yaymak aynı zamanda bölgede idari yapının ihtiyaç duyduğu tercüman ve katipleri yetiştirmekti. 1877'de Karakol'da iki sınıflı bir yatılı okul açıldı. Burada, içlerinde Rus çocukların da olduğu 22 öğrenci eğitim almaktaydı ve bunlardan bir kısmı şehir okullarına gitmeye hazırlanıyordu. Ancak öğrenci yurdunun olumsuz koşulları, beslenme yetersizliği gibi sebeplerle öğrenciler hastalanmış ve 1 Temmuz 1887 yılında okul kapatılmıştır. Devletin herhangi bir desteği olmadan bölge halkının bağışlarıyla ayakta kalmaya çalışan bu okullar sık sık benzer problemlerle karşı karşıya gelmekteydi. Yüz yüze kalınan maddî, sosyal ve pedagojik problemler sebebiyle, hedeflendiği şekilde Kırgız ve Rus çocukların bir arada eğitim alarak kaynaşmaları ve Türkistan'ın bu sayede Ruslaştırılması fikri hayata geçirilememiştir.[1272]

1884-1888 tarihleri arasında görev yapan Türkistan Genel Askeri Valisi N. O Rozenbah, Şubat 1885 tarihinde Eğitim Bakalığına bir rapor sunarak hali hazırda uygulanmakta olan eğitim politikasının başarısız olduğunu, Türkistan'daki yaygın mektep ağını görmezden gelmenin ve İslam diniyle ilgili derslerin Rus okullarından dışlamanın yanlış olduğunu ifade etmiş ve Rus-yerli (Rus-tuzem) okulları adı verilen yeni bir okul modeli teklif etmiştir. 20 Haziran 1886 yılında resmî bir emir ile açılmasına karar verilen bu okullarda yerliler için ayrı Ruslar için ayrı bir sınıf olacaktı. Müslüman ahalinin çocuklarının gittiği sınıfların müfredatı eski usul mekteplerin müfredatı ile aynı olacak; Rusça sınıfında Rusça okuma yazma, aritmetik, teknik resim dersleri verilecekti.[1273] Bu programla, yerli halkın Rus okullarına olan olumsuz yaklaşımlarının giderilmesi ve daha çok yerli çocuğun bu okullara yönlendirilmesi amaçlanıyordu. Rus-yerli okullarına da önceki okullar gibi devlet tarafından bütçe ayrılmayacak ve tamamen halkın desteği ile kurulup işletilecekti.[1274] Türkistan'da ilk

[1272] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.50.
[1273] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.64.
[1274] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 126.

Rus yerli okulu Taşkent'te 19 Aralık 1884 tarihinde açıldı.[1275] İlk başlarda bu okullar, yerli nüfusun fazla olduğu kırsal yerlerde açılmıştır. Ancak zaman geçtikçe ders dışında öğrencilerin hiç Rusça konuşma imkanı bulamamalarından dolayı okulların Rus nüfusunun fazla olduğu yerlerde açılmasının daha iyi olacağı anlaşılmıştır.[1276]

Kırgızistan'da ilk Rus-yerli mektebi 3 Ekim 1884'te Tokmok'a bağlı Karakoñuz'da açılmıştır. Okul, burada yaşayan Dunganların maddi destekleriyle açılmıştır. 1 Ocak 1885 itibariyle okulda 23 öğrenci bulunmakta olup bunların 20'si Dungan 3 ise Kırgızdı. İkinci Rus-yerli okulu 15 Ocak 1886 tarihinde Oş şehrinde faaliyete girmiştir. Başlangıçta 11 öğrencisi olan okulun 1890/1890 eğitim ve öğretim yılında öğrenci sayısı 17'ye yükselmişti. Bir diğer okul, 1 Kasım 1897'de yine Tokmok'ta açıldı. İlk yıl burada 15 Özbek, 14 Kırgız, 8 Rus ve 4 Tatar öğrenci vardı. Karakol'da 1911 yılında kızlar için de bir Rus yerli mektebi açıldı. Bu kız okulu tek sınıflı olup 23 öğrencisi bulunmaktaydı. Tokmok'ta açılan bir diğer kız okulunda 1915 yılı itibariyle 29 öğrenci eğitim almaktaydı.

Rus-yerli okulunun öğretmenleri, daha çok Türkistan Öğretmen Okulu mezunlarından seçilmekteydi. Çünkü bu okulun mezunları, Rusçanın yanında yerli dile de aşina oluyorlardı. Yerli sınıfın öğretmenlerinin medrese mezunu mollalar olması isteniyordu.[1277] Savtiyat sistemi ile ders veren Cedit okullarının Türkistan'a gelmesinden sonra bu okullara karşı ayakta kalmak isteyen Rus yerli okulları da bu sisteme geçmek mecburiyetinde kaldı. Bu yüzden sonraları, usul-i savtiye bilen mollalar tercih edilmeye başladı.[1278] Şu hususu belirtmeden geçmemek gerekir, Rus-yerli mekteplerinin öğretmenlerinin bir kısmı pedagojik açıdan yeterli değildi hatta bazıları yalnızca maddi kaygılarla çalışmakta ve eğitime gerekli özeni göstermemekteydi.[1279] Okulların bir kısmında eğitim materyalleri de yeterli değildi. Örneğin Cumgal Rus yerli okulunda öğrencilerin ders kitabı dahi yoktu. Devletin bu okullara herhangi bir ödenek ayırmaması sebebiyle okulların bir kısmı maddi sıkıntı içerisindeydi. Zaman içerisinde bu okulların çoğu kapatılmış veya Rus nüfusunun fazla olduğu bölgelere taşınmıştı. Ancak tek başına bu önlem Rus yerli okullarındaki problemlerin giderilmesi için

[1275] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.130.
[1276] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.131'den V. T. Koçarov, *İz İstorii Organizatsii i Razvitiya Narodnogo Obrazovaniya v Dorevolyutsionnom Uzbekistane (1865-1927)*, Taşkent 1966, s. 92.
[1277] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,*, s. 132'den Yoldaş Abdullaev, *Eski Mektebde Hat-Savad Orgatiş*, Taşkent 1960, s. 79.
[1278] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 132.
[1279] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.62.

yeterli olmadı. Yerli Öğrencilerin Rus sınıfında kalış süreleri çok azdı. Günde yalnızca iki saat Rusça okuma yazma dersi görmekte, günün kalan kısmında tek kelime Rusça dahi duymadan geçirmekte ve sonuç olarak Rusça öğrenememekteydiler. Bunun yanı sıra konargöçer ailelerin kışlamak için göç etmeleriyle çocuklarının eğitimi yarıda kalıyordu. Bu durumu değiştirmek için Rus-yerli okullarında yerli çocukların Rus çocukları ile kalabilecekleri yurtlar ve yatılı okullar açılmaya başladı. Başlarında da bir Rus öğretmen bulunacaktı. Böylece yerli ahalinin çocukları Rus öğrencilerle iletişim kurabilecek ve bu sayede Rusçayı daha kolay öğrenebileceklerdi.

Kırgızistan'da ilk yatılı Rus-yerli okulları 1905'ten sonra açılmaya başlamıştır. Böylece Ekim devrimine kadar Kırgızistan topraklarında 16 adet yatılı Rus-yerli okulu açılmıştır. Bunların sekizi Rus-Kırgız okulu (Tınayev, Sokuluk, Tolkanov, Atbaşı, Pokrov, Sazanov, Narın ve Ketmen-Töbö'de açılmıştır), dördü Rus-karma okulu (Oş, Pişpek, Tokmok ve Karakol okulları olup Oş'ta Özbekler, diğer ikisi Dunganlar çoğunluktaydı); ikisi Rus-Dungan okulu (Marinskiy ve Aleksandrov'daki okullar), bir erkek ve iki kız okulu (Tokmok ve Karakol'daki okullar) idi. Bu 16 okulda 1916 itibariyle 750 çocuk eğitim görmüştür. Bu çocukların 670'i yerli olup 56'sı kız öğrencidir.[1280]

Rus-yerli mekteplerinde, Rus ve yerli sınıfı olmak üzere aynı anda birbirinden farklı müfredata sahip iki sınıf bulunmaktaydı. Rus sınıfına, halk okulları müfettişi tarafından atanan bir öğretmen, yerli sınıfına eski usulde eğitim verebilecek olan bir molla ders vermekteydi. Halkın nazarında itibarlı kabul edilen daha yaşlı mollalar seçilerek daha fazla öğrenci çekmek istenmişse de verilen maaşlar düşük olduğu için genel olarak bu tür hocalar Rus-yerli okullarını tercih etmemişlerdir.[1281]

Rus yerli okullarında eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ancak bazı yerlerde bu süre, kiliseye bağlı üç yıllık okulların eğitim süreleri ile eşitlenmiştir.[1282] Halkın konargöçer veya yarı konargöçer bir yaşam tarzına sahip olması sebebiyle Rus-yerli okullarının standart bir akademik takvimi yoktu. Kırgızistan coğrafyasında bulunan Rus yerli okullarındaki bir yıllık eğitim süresi kırsal kesimde 107 ile 128 gün arasında değişirken, şehirlerdeki okullarda bu süre 130 ile 150 arasında değişmekteydi. Kırsal kesimde dersler 1 Eylülde başlayıp 1 Mayısta biterken şehirlerde 1 Ağustosta başlayıp 1 Haziranda bitmekteydi. Ayrıca

[1280] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.62.
[1281] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 150-151.
[1282] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 63.

Müslümanların ve Rusların dini bayramları dolayısıyla da kesintiler oluyordu. 1895'te kabul edilen programa göre Pazar günleri ve Cuma günleri tatildi. Buna göre öğrenciler haftada 11 saat Rusça dersi alıyordu. Rozenbah'ın talimatıyla, Rus-yerli okullarının müfredatları oldukça basit tutulmuştur.[1283] Rus-yerli okulları Rus ilkokulları arasında seviye bakımında en alt basamaktaydı. Rus-yerli okullarının örgütlenmesiyle ilgili genelgelerden birinde şu ifadeler geçmektedir: "Müfredat temel Rusça okuryazarlığı ile sınırlı olmalıdır. Yabancıların (yerli halkın) yaşamlarındaki temel ihtiyaçların gerektirdiği sınırlar dahilinde okuma yazma ve aritmetik öğretimi yeterli olacaktır." Aynı genelgede bu okullarda yerli halka kendi dini inançlarına ilişkin derslerin verilmesi gerektiği de belirtilmiştir. Ancak bu genelgede ana dili öğretimi konusunda herhangi bir madde bulunmamaktadır. [1284]

1887'de yayımlanan Rus-yerli okulları programına göre Rusça öğretimi İlminskiy'nin sistemine göre yapılacak, yerli çocuklar Rusçayı kendi dillerine yapılan tercümeler yardımı ile öğrenecekti.[1285] 1897 yılına kadar uygulanan bu metotta, Rusçanın öğretiminde ana dilden hatta öğrencilerin konuştukları yerel lehçelerden yararlanılmaktaydı. İlminskiy, Tatar çocuklarla yaptığı çalışmada bu yöntem sayesinde daha etkin bir öğrenmenin gerçekleştiğini farketmişti.[1286] İlminskiy metoduna göre Rus-yerli okullarında ilk iki yıl eğitim öğrencilerin ana dili ile yapılmakta, ikinci yıldan sonra eğitim dili olarak Rusçaya geçilmekteydi. Metinler de Arap harfli değil Kiril esaslı olup Kazakça ve Özbekçeye uygunlaştırılan bir alfabe ile yazılmıştır.[1287] Söz konusu alfabeler, her iki lehçenin de ses ve şekil özelliklerini yansıtmaktaydı. Programda aritmetik dersinde ise tam sayılar ve dört işlem öğretilmekteydi.

Programın resmî olarak kabul edilmesinin ardından 1887 yılı itibariyle Kiril esaslı alfabe ile çeviri yöntemi tüm Rus-yerli okullarında tanıtıldı. Bu yöntem mekanik bir karakter taşımaktaydı ve Rusça kelimelerle cümleler, öğrencilerin kendi dillerine çevirecekleri ve gramer kurallarını öğrenecekleri şekilde düzenlenmişti. Öğrenciler okuyabiliyorlardı ancak bu okuma, bilinçsiz ve Rusçada çok önemli olan vurgulara dikkat etmeden yapılan keyfi bir okumaydı. Aritmetik öğretimi de olması gerektiği gibi değildi. Yerli öğrenciler tarafından anlaşılmayan Rusça konuşma, öğrencilerin konuştukları lehçelerde uygun aritmetik terimlerinin olmayışı gibi sebeplerle aritmetik işlemleri mekanik bir şekilde yapılmakta fakat

[1283] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 134'ten Yoldaş Abdullayev, a.g.e. s.79.
[1284] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.64.
[1285] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 223.
[1286] A. M. Balitov, *Kirgizskaya Naçalnaya Şkola*, Moskova, 1935-1944, inv. no:680, Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Yazmalar Bölümü, Bişkek.
[1287] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 148.

en basit problemler dahi çözülememekteydi.[1288] Yaklaşık 10 boyunca uygulanan bu metot, öğrencilerin verimli bir şekilde öğrenmelerine engel olduğu gibi onların eğitimden sıkılmalarına da yol açmaktaydı. Eğitim kalitesinin düşmesinin nedenlerinden bir diğeri de devletin gerekli maddî desteği sağlamamasıydı. Bütün bu olumsuzluklar kısa sürede okulların gidişatını etkilemeye başladı. Sırderya oblastında İlminskiy metodunun kullanıldığı 1885 ve 1894 seneleri arasında Rus-yerli okullarındaki öğrenci sayısı 328'den 233'e düşmüştü.[1289] Tüm Türkistan'da olduğu gibi Kırgızistan'da da okulda ayrılma vakaları yaşanmaya başladı. Örneğin Sokuluk Rus-yerli okuluna kayıt yaptıran 44 öğrenciden 12'si okulu bıraktı. 1898 yılında Tokmok Rus yerli okuluna kaydolan 18 öğrenciden 11'i devam etmemiştir. Aynı durum Karakol, Pişpek ve Oş Rus-yerli okullarında da yaşanmıştır.[1290]

Sirderya Oblastı halk okulları[1291] müdürü S. M. Gramenitskiy, Rus yerli okullarındaki bu acı tablonun farkındaydı. Ona göre okullarda okutulan hiçbir ders kitabı ne materyal kullanımı ne de içerik bakımından bu okullardaki eğitime uygun değildi.[1292] İlminskiy metoduna karşı çıkan Gramenitskiy, 1892'de *tabiî-görsel metot* adı verilen bir metoda geçilmesini teklif etti. Ana dili Rusça olmayanlar için hazırlanan bu metotta yerli dil hiçbir şekilde kullanılmayacaktı. 1917 yılına kadar Kırgızistan'da uygulanan tabiî-görsel metotta Rusça öğrenimi tercümeler vasıtası ile yapılmayacak dolayısıyla başka bir dile de ihtiyaç kalmayacaktı.[1293] Yeni öğretim metodunun uygulanması için yeni bir müfredat ve programın hazırlanması gerekmekteydi. Bunun için 1907'de Gramenitskiy başkanlığında özel bir komisyon kuruldu. Hazırlanan yeni programda Rusçaya ait eğitim materyalleri bütün yıla dağıtıldı, yeni kitaplar hazırlanmaya başladı. Tabiî-görsel metotta görsel malzeme büyük bir önem arz ettiği için hazırlanacak kitaplarda harita, resim, tablo vb. yer almalıydı.

Gramenitskiy'nin metoduna göre çocuklar ilk yıl yaşamlarına, yaşadıkları çevreye ilişkin sözcükler öğreneceklerdi. Kiril alfabesi öğrenilecek ve Rusça okuma yazma alıştırmaları yapılacaktı. İkinci yıl sözcük dağarcıklarını biraz daha genişletecek olan öğrenciler, makale okumak ve yeniden yazmakla meşgul olacaklardı. Üçüncü yıl dağlar, ormanlar, şehirler vb. alanlardaki sözcükleri öğrenip, hikaye ve betimlemeler okunacak,

---

[1288] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.65.
[1289] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 223.
[1290] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 65.
[1291] 1917'deki Ekim devrimine kadar Çarlık Rusyası'ndaki ilkokulların genel adı, bk. http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/208558 (3/06/2017).
[1292] D. Aytmambetov, *a.g.e.* s. 66.
[1293] Kiriak Bendrikov, *a.g.e.*, 212.

okunan metinlerle ilgili yazılı alıştırmalar yapılacaktı. Son sene, Rusya coğrafyası, Rus tarihi, Türkistan bölgesinin tasviri ile ilgili metinler okunacak ve ikinci yarıyıl birer sunum ve kendilerini ifade edebilme seviyeleri ile öğrenme düzeyleri kontrol edilecekti. Müfredatta aritmetik dersinin içeriği, ilk sene 100'e kadar sayma ve 20'ye kadar sayılarla çeşitli hesaplamalar yapma, ikinci yıl 1000'e kadar sayma ve 100'e kadar hesap yapabilme, üçüncü yıl 1000 sınır olacak şekilde sayılarla hesap yapma ve dördüncü yıl basit kesirleri içeriyordu. Fakat Gramenitskiy'nin programında yerli sınıfların eğitimi konusunda herhangi bir yenilik yoktu, bütün yenilikler Rus öğrencilerin müfredatında uygulamaya konulmak üzere yapılmıştı.

Daha evvel ifade edildiği gibi öğrenmede görsel malzemelerden yararlanmayı hedefleyen bu yönteme uygun ders kitaplarının olması gerekmekteydi. Türkistan'da yerli sınıfları için ders kitapları hazırlayan ilk yazarlardan biri Gramenitskiy'dir. Gramenitskiy'nin kendisi matematik öğretmeni olduğu halde, Rus olmayan çocuklara Rusça öğretmek üzere üç kitap yazdı.[1294] Seri şeklinde üç kitap olarak hazırladığı ve "karşılıklı konuşma(glaive-talk method-глядно-разговорному методу)'" adı verilen bir metot ile yazdığı kitaplar yerli sınıflarında okutulmaya başlandı. Birinci kitabın sonunda Rusça, Kazakça ve Özbekçe bir sözlük de yer almaktaydı.[1295] Kitaplardaki en büyük eksiklik ise öğrencilerin ana dilinin tamamen dışlanmış olmasıdır. Kitaplarda, Krilov ve Tolstoy gibi yazarlardan hikayeler ve fabllar; Rusya hakkında çeşitli tarihsel bilgiler, Rusya'nın Avrupa'da bulunan kısmı, Sibirya ve Türkistan hakkında malumatlar yer almaktadır. Ayrıca maden kömürü ve tuzun nereden nasıl çıkarılacağı, zehirli bitkiler, Türkistan'da yer alan faydalı bitki ve hayvanlar gibi konulara da yer verilmiştir. M. A. Terentiyev'in 1874'te yazdığı ve ana dili Rusça olmayanlar için hazırlanmış olan *Russkaya Azbuka dlya Şkola Sredniy Azii,* yine 1885'te V. P. Nalivkin tarafından Türkistan'daki yerli ahali için yazılan *Azbuka Dlya Russko-Musulmanskih Şkol Osedlogo Naseleniya Turkestanskogo Kraya (Turkistan Yerleşik Ahalisinin Rus-Müslüman Okulları için Elifba)* belli başlı Rusça öğretim kitaplarındandır. İlminskiy'nin tercüme metoduna uygun olarak Özbekçe ve Rusça cümlelerin yer aldığı, *Samouçitel Russkogo Yazıka Dlya Russko-Musulmanskih Şkol* adlı kitap, Nemangan'daki

[1294] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.231'den Yoldaş Abdullaev, *a.g.e.*, 21;95-97.
[1295] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.231.

Rus-yerli okulunda öğretmen olan M. M. Orakulov tarafından yazılmıştır.[1296] Rus-yerli okulları için hazırlanan bu ders kitapları, Rus ilkokul kitaplarına denk idi.

Bu ders kitaplarına ek olarak *Anadil* (K. D. Uşin), *Çocuk Dünyası*; *Çocuklar için Hikayeler Dünyası* (P. P. Bahterova), *Okuma Kitabı* (L. N. Tolstoy) gibi eserler yardımcı ders kitabı olarak Türkistan'daki bazı Rus yerli okullarında okutulmuştur.

Aritmetikte ise Malinina ve Burenina'nın *Aritmetik Problemleri Kitabı* ile Vişnevsko'nun *Aritmetik Koleksiyonu* kitapları okutulmuştur. Bu derste okutulan bir başka kitap Gramenitskiy tarafından kaleme alınan ve defalarca basılan *Temel Aritmetik* adlı kitaptır.[1297]

Gramenitskiy'nin yöntemi ile Rus öğrencilerin müfredatında bir takım değişiklikler ve iyileştirmeler yapılmış ancak yerli öğrencilerin eğitimi eskisi gibi devam etmekteydi. Yerli müfredatında en kayda değer değişiklik 1900 yılından sonra yapılmıştır. Bu zaman kadar okuma yazma eski usulle, harf sistemi ile öğretilmekteydi. Dinî eğitimin yanı sıra modern ilimleri de öğreten, okuma yazma öğretiminde savtiyat sistemini kullanan ve Türkistan'da her geçen gün sayıları artan cedit okulları ile rekabet edebilmek için Rus yerli okulları da bu sistemine geçmek zorunda kalmışlardır. [1298] Buna bağlı olarak usul-i savtiye ile yazılmış ders kitapları okutulmaya başlanmıştır. Rus yönetimi bu kitapların Tatarca olmamasına bilhassa dikkat etmiştir. Bu yüzden Rus yerli okullarında daha çok Özbekçe yazılmış kitaplar okutulmuştur. Rus grubunun da etkisiyle yavaş yavaş yerli sınıflarında da matematik ve coğrafya gibi dersler verilmeye başlamıştır.[1299]1900 yılında Gramenitskiy tarafından Taşkent'te Rus-yerli okulunda öğretmen olan Saidresul Azizi'ye bir Özbekçe okuma yazma kitabı hazırlama görevi verildi.[1300] *Üstād-ı Evvel* adıyla hazırlanan kitap onaylandıktan sonra 1902 yılında 3000 adet basıldı. Özbek Türkçesinin ses sistemine göre hazırlanan bu ilk kitap[1301] öğretmenlere, dersi nasıl işleyeceklerine dair çeşitli talimatlar veren kitabın ilk bölümünde tek tek harfler tanıtılmakta ve bu harflerin geçtiği kelime örnekleri verilmiştir. Bundan sonra harekelerin verildiği kitapta çeşitli konularla ilişkin okuma parçaları, kısa

[1296] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 137'den Yoldaş Abdullaev, *a.g.e.*, s. 92-94.
[1297] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.68.
[1298] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 150.
[1299] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 135'ten Yoldaş Abdullaev, *a.g.e.*, s. 79.
[1300] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 151.
[1301] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.72.

hikayeler ve şiirler de yer almaktadır. Son bölümde ise *Kur'an-ı Kerim*'in nasıl okunacağını öğreten *Elifba-yı Kur'an* başlıklı bir bölümdür.[1302] Kırgız mekteplerinde *Üstād-ı Evvel* dışında Namangan Rus-yerli okulu öğretmeni Orakulov'un hazırladığı *Kendi kendine Öğretim*[1303] kitabı da kullanılmıştır. Çımkent uyezdindeki Karnak Rus-yerli okulunun öğretmeni Kongir Hoca Hacıbekov'un Arap harfli olarak hazırladığı Türkistan Bölgesindeki Kırgız Okulları için Alfabe Kitabı, 1912 yılında Orenburg'da yayımlamıştır. Kitap, Kazaklar kadar Kırgızlar arasında da yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin, 12 Temmuz 1912 tarihli raporunda, Ketmen Töbö Rus-yerli okulu öğretmeni, Hacıbekov'un kitabından 25 adet gönderilmesini istemiştir.[1304]

Daha önce de ifade edildiği gibi saviyat yöntemine göre hazırlanan ilk kitaplar Tatarcadır. Ancak Tatarların Türkistan'daki etkisinden hoşnut olmayan Rus yönetimi, bu tür kitapların Özbekçe, Kazakça gibi Türkistan'daki lehçelerle yazılmasını özellikle teşvik etmiş olması muhtemeldir.[1305] *Üstād-ı Evvel*'den sonra ona benzer başka kitaplar da hazırlandı. Rus-yerli okulu öğretmeni Ali Askar Kalinin'in hazırladığı *Mu'allim-i Sāni* adlı kitap *Üstād-ı Evvel*'in devam niteliğinde olup 3. ve 4. Sınıflar için hazırlanmıştı. Eser, içeriği kontrol edildikten sonra 1903 yılında basıldı.[1306] Bunların yanı sıra, 20. yüzyılın başında Kırgız yazarlar tarafından kaleme alınan ve Ufa, Kazan gibi matbuatın geliştiği merkezlerde basılan çeşitli kitapların da hem Rus yerli okullarında, Cedit mekteplerinde hatta eski usul mekteplerde okutulmuş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle, savtiyat sistemine göre hazırlanarak kolaydan zora doğru bölümlere ayrılmış olan *Elifba yā ki Töte Oḳuw (Ufa, 1911)*, *Cazuw Örnekleri* (Orenburg, 1912) gibi kitapların, yazarları olan İşenaali Arabayev'in kendisi tarafından ders kitabı olarak okutulduğu, Kırgız ve Kazak avullarına dağıtıldığı ve de *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'nun oldukça rağbet gören bir kitap olduğu bilinmektedir.[1307] Bunun yanında Osmonaalı Sıdıkov'un *Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırgızıya* ve *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye* adlı kitapları ile Moldo Kılıç tarafından yazılan ve İşenaalı Arabayev'in basıma hazırladığı *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'nın da okuma kitabı olarak mekteplerde kullanıldığını söyleyebiliriz.

İlk olarak 1907'de Sırderya Oblastında uygulanan tabiî görsel metot yavaş yavaş diğer bölgelerdeki Rus yerli mekteplerinde de tecrübe edilmeye başladı. Fakat zaman içerisinde,

[1302] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 152.
[1303] Kitabın asıl ismini tespit edemedik.
[1304] D. Aytmambetov, *a.g.e.,* s.69.
[1305] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 151.
[1306] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 153'ten Yoldaş Abdullaev, *a.g.e.,* s. 120.
[1307] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.70-71.

programın her bölgede tam olarak uygulanamadığı fark edildi. Türkistan Genel Askeri Valiliği ofisini denetlemeye gelen komisyonun başında yer alan Senatör K. K. Palen[1308]'in Türkistan'daki eğitim kurumlarını inceledikten sonra yazdığı raporda ifade ettiği gibi öğrenciler müfredatta öngörülen zamanda Rusçayı öğrenemedikleri için Rus tarihi ve coğrafyası ile ilgili metinleri okumaya sıra gelmiyordu. Sınıflarda okunduğunda anlaşılabilen ve hakkında konuşulabilen Rusça makale sayısı çok azdı. Aritmetikte de hedeflenen konular tam olarak öğretilemiyordu.[1309]

1906 yılında Gramenitskiy yönteminin bırakılarak tekrar İlminskiy metoduna dönülmesi gündeme gelmiştir. Milli Eğitim Bakanlığınca görevlendirilen A. S. Budulovič'in başkanlığında kurulan komisyonun aldığı bu karara karşı çıkan Gramenitskiy bunun yerli sınıflardaki eğitimin kötüleşmesine sebep olacağı düşüncesinde idi. Yapılan itirazlar sonucunda, aynı komisyon yeniden toplanmış ve durum değerlendirildikten sonra Rus yerli okullarındaki eğitim dili ile ilgili şu kararlar alınmıştır:

1. *Gayri Ruslar için açılan ilk öğrenimin aracı olarak öğrencilerin ana dili kullaılır (öğrencilerin ana dili, ailelerinde konuştukları dildir).* Aslında bu madde Gramenitskiy metoduna uygun değildir, çünkü Gramenitskiy'nin önerisi eğitimin tamamen Rusça olması yönündedir.
2. *Gayri Ruslar için açılan ilkokullarda, din dersleri, öğrencilerin ana dili, Rus dili (konuşma, okuma ve yazma), aritmetik ve şarkı söyleme, iki kademeli ilkokullarda ise belirtilen derslerin yanı sıra tarih, coğrafya, geometrinin başlangıcı, doğa bilimi ve teknik resim dersleri verilir.*
3. *Çocukların ana dili eğitiminin ilk iki yılında öğretim dili olarak kullanılır. Daha sonraki yıllarda eğitim dili Rusça olmalıdır ancak ana dili hem öğrenim dersi olarak hem de diğer derslerin öğretiminde kolaylaştırıcı araç olarak kullanılacaktır.*
4. *Öğrencilerin ana dili yardımıyla Rus dilinin öğrenimini ilköğrenim yılının ikinci döneminden daha geç olamayacak şekilde konuşma çalışmaları ile başlar, Rus okuma yazmasının öğretimi en geç öğrenimin ikinci senesinde başlar.*

[1308] Bahtiyor Ergaşev, "Senatör K.K.Palen'in Denetimi Malzemelerine Göre Türkistan Genel Valiliği Ofisinin Faaliyetleri Üzerinde Kaynak Çalışması", *Karadeniz*, S.22, Bahar 2014, s.1 (http://www.dergikaradeniz.com/web/upload/icerik/22/7.pdf)(30.03.2017)

[1309] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.66.

5. *Eğer ilkokulda şarkı söyleme dersi varsa hem Rusça hem de öğrencilerin ana dilinde yapılır. İlahiler, ibadet dilinde yapılır.*

6. *Derslerin paylaşımı 4 Haziran 1875 talimatnamesinin temelinde MEB tek kademeli ve iki kademeli ilkokullar için yapılan tabloya uygun olarak gerçekleştirilir.*

7. *Gayri Ruslar için açılan ilkokullarda uygun öğretmenlik mesleğine sahip olan öğretmenler öğretmenlik yapabilir. Bunlar ya öğrencilerin ana dilini bilen Ruslar ya da bu ilkokulun açıldığı grubun içinden çıkan yerliler olmalıdır. Yerli dilini bilmeyen Ruslar tek kademeli ilkokulların üst bölümlerinde ve iki kademeli ilkokulların ikinci kademesinde öğretmenlik yapabilir.*[1310]

27 Ekim 1907 tarihinde yürürlüğe girmiş olan kararla, eğitimde ana dili eğitimine daha fazla yer verildiği görülmektedir. 7. maddedeki "yerli sınıfının öğretmenlerinin, öğrencilerin ana dilini bilen Ruslar veya okulun kurulduğu yerde yetişen biri" olması şartı aslında Tatar öğretmenleri engellemeye yönelik bir girişim olarak düşünülebilir. Ancak bu şart bütün Rus-yerli okullarında yerine getirilememiştir.

Yine bu kararlarla açılmasına izin verilen iki kademeli okullar Kırgızistan coğrafyasında Tokmok, Karakol, Pişpek ve Oş'ta açılmıştır.[1311] Tek kademeli Rus-yerli okulunu bitiren öğrenciler, isterlerse bu okullara da devam edebiliyorlardı. Bu okullarda tek kademeli okullardaki derslere ek olarak tarih, coğrafya ve doğa bilimleri dersleri verilmekteydi.[1312] Örneğin Tokmok'taki Rus yerli okulunda geometri derslerine başlanmıştır.[1313] Gramenitskiy yöntemi daha önce de ifade edildiği gibi yerli sınıflarına herhangi bir değişiklik getirmemiştir. İki kademeli okulların yerli sınıflarında, tek kademeli okullardan farklı olarak Arapça, Farsça ve Türkçe medreselerin giriş kısımlarında okunan bazı kitaplar müfredata dahil edilmiştir. *Evvel-i 'İlm* (Farsça soru cevap şeklinde hazırlanmış bir kitaptı), *Fıkhu'l-Keydânî*[1314] (Lutfullah en-Nesefî el-Fazl el-Keydanî tarafından kaleme alınmış, fıkhı konu alan Arapça bir eserdir), *Akâidü'n-Nesefî*, (Ebû Hafs Necmeddin Ömer b.

[1310] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 266-267.
[1311] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 71.
[1312] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 144'ten İ. Dobrosmislov, a.g.e., s. 211.
[1313] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.71.
[1314] Ali İhsan AKÇAY, "Salah Tracts in Verse Within Turkısh Literature Khulasat Al-Kaidanı and Turkish Translations in Verse", *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 1 No. 15, October 2011, s.259.

Muhammed en-Nesefî'nin yazdığı akaid risalesi)[1315], *Rehber-i Farsî* (Farsça grameri konu alan ve Taşkent Rus-yerli mektebi öğretmenlerinden Molla Muhammed Resul Resuli kaleme almıştır), *Mühimmātu't-dîn* (bu kitap da bir başka Rus yerli mektebi öğretmeni Taşhoca İşanhan tarafından Özbekçe yazılmıştır) gibi dinî içerikli eserlerin yanında *Türkçe Kaide* (Rus yerli mektebi hocalarından Muhammedemin ibn Muhammedkerim Hacı tarafından 1913'te kaleme alınmıştır), *Mu'allim-i Evvel* gibi Türk dilinin konu edinildiği kitaplar da okutulmuştur.[1316]

21 Nisan 1903'te kabul edilen kanun, hem tek kademeli okullarda hem de iki kademeli okulların ikinci kademesinde çeşitli meslek derslerinin açılmasına izin vermekteydi. Meslek dersleri, Kırgızistan'da bu tarihten önce de verilmekteydi. Örneğin 1897'de Pişpek'te, 1899'da Karakol'da ve 1901 yılında Tokmok'taki bu Rus yerli mekteplerinde bu tür derslerin verildiği sınıflar açılmıştır. Bu derslerin amacı çocukların doğasında var olan yaratıcılık arzusunu geliştirmek, fiziki ve ruhsal gelişimlerine katkıda bulunmaktır. Ayrıca çocuklar bu işlerle bir beceri de elde etmiş olmaktaydılar. Tokmok Rus-yerli okulunda açılan el işi sınıfında, ayakkabıcılık, ciltçilik, marangozluk ve tornacılık öğretilmiştir.[1317]

Aşağıda bir Rus-yerli mektebine ait örnek bir program bulunmaktadır. Ağırlığın Rus dili derslerinde olduğu, coğrafya, geometri ve aritmetik gibi derslerin tek kademeli okullarda öğretilmediği görülmektedir.

Tablo: Örnek bir Rus yerli mektebi programı[1318]

Konular	Ders Sayısı		
	Tek Kademeli Okulda		2 Kademeli Okulların İkinci Sınıfında
	1. ve 2. yıl	3. ve 4. yıl	
Dinî Yasalar ve İnanç	4	4	4
Rus Dili	12	12	10
Ana Dil	6	6	4
Aritmetik	6	6	4
Müzik	2	2	1
Rusya Tarihi	-	-	2
Coğrafya ve Doğa Bilimi	-	-	3

[1315] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 153.
[1316] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 154.
[1317] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.72.
[1318] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 71.

Çizim, Geometri ve Mantık	-	-	2
Toplam	30	30	30

Bu dönemde her ne kadar Kazakça, Özbekçe ve Tatarca gibi çeşitli Türk lehçelerinde yazılmış kitaplar ortak eğitim materyali olarak kullanılsa da her çağdaş Türk lehçesi için ayrı birer programın hazırlanması ve kitapların yazılması gündeme gelmiştir. Örneğin Palen Komisyonu, Yedisu bölgesinde Kazak okulları açarak buradaki Tatar ve Özbek etkinliğini kırmak istemiştir. Yine aynı komisyon, Rus-yerli okullarında Türk lehçelerinin seçmeli ders olarak konulmasını tekli etmiştir.[1319] Türkistan Genel Askeri Valisi A. İ. Samsonov, Rus-yerli okullarındaki yerli sınıflarına ait ders müfredatın yeniden belirlenmesini teklif etmiştir. Buna göre Kazak, Özbek ve diğer Türkler için ayrı ayrı programlar oluşturulmalıydı.[1320]

1899 yılında, Rus-yerli mekteplerinin öğretmenleri, yetkililere bölgedeki halkın da Rusça öğrenmek istediğini ve bunun için Rusça kursları açılmasını talep ettiklerini bildirmişlerdir. 31 Mayıs 1972'de yürürlüğe giren şehir ilkokulları talimatnamesi ve halk ilkokulları müfettişleri talimatnamesi yerli halk için Rusça kurslarının açılmasına müsaade ediyordu. Bu kanuna dayanarak Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde Rus yerli mekteplerinin bünyesinde Rusça akşam kursları açılmaya başladı. Resmi bütçe ile düzenlenen bu kursların ilki Evliya Ata'da açıldı.[1321] Kırgızistan coğrafyasındaki Atbaşı, Cumgal, Sokuluk, Tokmok gibi çeşitli bölgelerdeki Rus yerli mektebi öğretmenlerinden, bölge halkının Rusça kursu açılmasını istediklerine dair yazılar gelmeye başladı. Atbaşı Rus-yerli okulunun öğretmeni yazdığı yazıda: "Çok istekli yetişkinler var. Bu kimseler için okulda bir akşam kursu açmama izin vermenizi rica ediyorum" diyerek isteğini ifade etmektedir. Akşam derslerinde Rus konuşma, okuma ve yazmanın yanında çeşitli basit hesaplar da öğretildi. Haftada dört kez günde iki saat olarak yapılan derslerde Rus-yerli okullarının metodu uygulandı. Akşam kursları kasaba ve büyük köylerde bulunan Rus-yerli okullarında açıldı. 1886'da Oş Rus-yerli okulunda yetişkin nüfus için akşam kursları açıldı. Başlangıçta kursa beş kişi devam ederken 1895 yılında bu sayı 13 yükseldi. 1914 yılında ise kursta 25 kişinin eğitim aldığı

[1319] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 271'den *Otçet Po Revizii Turkestanskogo Kraya, Proizvedyonnıy po Veliçayşemu Povelniyu Senatorom Gofmeysterom Grafom K. K. Palenom, 6 (Uçebnoe Delo)*, St. Petersbug 1910, s. 148-149.
[1320] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 281.
[1321] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 161.

görülmektedir. 1 Mart 1901 yılında Tokmok Rus-yerli okulunda akşam kursu açıldı. İlk yıl kursa 12 kişi devam etti.

Kursun programı alfabe çalışması; bir ve iki çizgi üzerine mürekkeple yazma; büyük harflerin, sayıların, noktalama işaretlerinin ve rakamların yazılışlarının öğretilmesi. Ayrıca resmî yazışmalarda kullanılan kalıp ifade ve cümlelerin incelenmesi, kağıt para ve diğer değerli kağıtların tanınması, posta defterine yazma, zarf üzerine adres yazma çalışmaları vb. eğitimler verilmiştir. 1905'te Tokmok akşam kurslarına devam eden 42 kişiden 18'i Kırgız, 14'ü Tatar ve 10'u Özbek idi. 1916-1917 eğitim öğretim yılında açılan Pişpek şehir okulunun ücretsiz akşam kursuna 127'si erkek, 103'u kadın olmak üzere 230 kişi kayıt yaptırmıştır. 104'ü kasabalı, 124'ü köylü ve 2'si Kazak (konargöçer kastediliyor olmalı) olan bu kişilerden 117'si kurstaki derslere katılmıştır. 10 Aralık 1910 tarihi itibariyle Karakol iki kademeli Rus-yerli okulu, 50'si Özbek, 25'i Kırgız, 10'u Tatar, 3'ü Kalmuk ve 2'si Rus olmak üzere 90 kişiye akşam kursunda eğitim verdi. 1914 yılındaki bir diğer resmî kayda göre Karakoñuz'daki Rus-Dungan okulunda açılan akşam kursuna 12 kişi devam etti. Bu kurslarda herhangi bir şekilde Türkçe okuma yazma dersi olmamıştır. Kurs, bütünüyle Rusça okuma yazma öğrenilmesi üzerine kuruludur.

Kırgızistan'daki pek çok Rus yerli okulunun kendi kütüphanesi mevcuttur. Örneğin Karakoñuz okulunun kütüphanesinde, 1 Ocak 1897 itibariyle 348 ciltlik 231 kitap; 1899'da Tokmok'ta 189 ciltlik 115 kitap vardı. 1908'de Oş okulunda 128 cilt; Ketmen Töbö'de 186 cilt kitap vardı.

Rusçanın sistematik olarak yaygınlaştırılması amacıyla açılan Rus yerli okullarının Türk dili eğitimi yalnızca yerli halkı bu okullara çekebilmek için kullanılmış, Türkçe eğitimi yerli halkın vatandaşlık hakkı olarak görmemiştir. Türkistan'da hızla yayılan cedit okullarından ve bu okullarda görev yapan başta Tatar öğretmenler olmak üzere ceditçi öğretmenler vasıtasıyla pan-türkist ve pan-islamist düşüncelerin yayılmasından korkan Rus devleti, Tatarların öğretmenlik yapmalarını ve bu bölgeye yerleşmelerini yasaklamak, Rus yerli mekteplerini halka cedit okullarına bir alternatif olarak sunmak ve Tatarca yerine her okulun bulunduğu bölgede geçerli olan lehçe ile eğitim verme zorunluluğu getirmeye çalışarak ceditçi düşüncenin etkisini kırmaya çalışmıştır.

Çarlık Rusyası Rus yerli mekteplerinden beklediği sonucu alamamış olsa da Türkistan'da ve de Kırgız coğrafyasında modern eğitimin yerleşmesine katkı sağlamış, pek çok Kırgız genci gibi İ. Arabayev, H. Karasayev, K. Tınıstanov, O. Aliyev ve S.Karaçev gibi Kırgız yazı dilinin kurulmasına ve gelişmesine katkıda bulunan aydınlar Rus yerli mekteplerinde eğitim almışlardır.

3.3. USUL-İ CEDİT MEKTEPLERİ

Kırım Bahçesaray'da 1883'te umumi Türk dili fikrini yaymasına aracı olan *Tercüman* gazetesini çıkarmaya başlayan İsmail Gaspıralı, 1884'te de yeni bir metot olan usul-i savtiye (fonetik metot, ses sistemi) ile öğretim yapan ilk mektebi açmıştır. Açtığı mektepte, yine kendisinin usul-i savtiye yöntemi ile kaleme aldığı *Hoca-i Sıbyan* adlı eseri okutmuştur. Burada verilen eğitimi ve uyguladığı yöntemi *Tercüman* gazetesinde de gün gün yazmıştır.[1322] Usul-i savtiye, asırlardır Müslüman mektep ve medreselerinde geçerli olan ve okuma yazmayı daha geç öğrenmeye sebep olan harf metoduna alternatif olarak getirilmiştir. Harf metodunda önce harflerin isimleri ezberlenir, daha sonra harflerin isimleri kullanılarak heceleme ve okuma öğrenilirdi. Usul-i savtiyede ise harflerin isimleri yerine doğrudan ses değerleri öğrenilerek kısa sürede okumaya geçilmekteydi.

Gaspıralı eğitimin yabancı dille değil, çocukların anlayabileceği bir dille, Türkçe olması gerektiğini düşünmekteydi. Özellikle ilk öğretimde Türk lehçelerinin kullanılarak daha hızlı ve etkin eğitim verilebileceğini savunmaktaydı. Örneğin Kazak çocuklara Kazak lehçesi ile okuma yazma öğretilmelidiydi. Fakat edebî dil, umumî Türk dili olmalı, yüksek öğrenim umumî Türk dili dile yapılmalıydı.[1323] Eğitimde Gaspıralı'nın bu fikrinin benimseyen İşenaalı Arabayev de Kazak ve Kırgız çocukları için kaleme aldığı *Elifbā yāki Töte Oḳuw* adlı eserinin önsözünde usul-i savtiye ile hazırlanan kitabın Kazak ve Kırgız çocukları için 'öz şivelerinde' yazıldığını, çocukların bu kitap ile Türk ve Tatar şivesine adım atmış olacaklarını söylemektedir.

[1322] Yılmaz Özkaya, "İsmail Gaspıralı'nın Hoca-i Sıbyan Kitabı Hakkında Bazı Düşünceler", *Ege Üniversitesi I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı (Ege Unıversıty Instıtute Of Turkısh World Studıes 1st Internatıonal Turkısh World Culture Assembly)*, 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir, s.1 (http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/yilmaz_ozkaya_ismail_gaspirali.pdf) (27 Mart 2017).

[1323] İsmail Gaspıralı, "Tarih-i Hutut-ı İslamiye", (*Tercüman*, S.11, 25 Mart 1900), *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.53.

Gaspıralı ayrıca Rusçanın öğretilmesi; din dersleri yanında tarih, matematik, coğrafya gibi aklî ilimlerin de okul müfredatlarında yer alması gerektiğine inanıyordu.[1324] Onun düşüncesine göre modern bilimlerin modern tekniklerle okutulduğu bir okul ile ancak Türk dünyası içinde bulunduğu cehaletten kurtulabilirdi.

1800'lü yıllarında sonunda İdil-Ural havzasında zengin bir tüccar sınıfı ortaya çıkmıştı. Bu bölgenin eğitim ve kültür alanlarındaki gelişiminde ciddi katkıları olan bu insanlar, Rusya'nın Türkistan'ı işgalinden sonra burada hem ticaret yapıyor hem de Rusça bilmeleri ve Rusları tanımları dolayısıyla Ruslarla bölgedeki yerli ahali arasında iletişimi sağlıyordu. Bu dönemde yalnızca tüccarlar değil Tatar matbuatı, öğretmenleri ve cedit okulları da Türkistan'a girmeye başladı.[1325] Bu sayede bölgede, sadece eğitim alanında değil dil, din ve millî birlik gibi hususlarda da bir aydınlanma başladı.

Gaspıralı'nın eğitim konusundaki bu fikirleri ve fikirlerini uygulamaya koyduğu okulları (burada cedit okulları olarak adlandırılacaktır) kısa zamanda İdil-Ural bölgesine ardından Rusya Müslümanlarının yaşadığı her yere yayıldı. Cedit mekteplerinin Orta Asya'ya gelişi 19. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. 1893'te Türkistan'a bir gezi yapan İsmail Gaspıralı, buradaki aydınlar ve bölgenin ileri gelenleri ile görüşerek fikirlerini anlatır, uyguladığı eğitim metodunda bahsederek cedit okullarının burada da açılması gerektiğini ifade eder.[1326] Bu faaliyetlerin neticesi olarak 1897'de Andican'da, 1898'de Semerkant'ta açılan cedit okulları yavaş yavaş bütün Türkistan'a yayıldı.

Usul-i savtiye sayesinde hızlı bir şekilde okuma yazma öğreten, Rusça dersleri de veren ve eğitim dili Türkçe olan bu okullar kısa zamanda bölgede devlet tarafından desteklenen Rus yerli okullarına bir alternatif olarak görülmeye başlandı. Türkistan Askeri Genel Valiliğini denetleyen Palen[1327] komisyonu açılan çok sayıdaki cedit okulunda idarenin haberinin olmadığını görmüştü. Buna göre okullarda ortak bir Türk dili meydana getirilmeye

---

[1324] Mustafa Ergün, Barış Çiftçi, "Türk Dünyasının İlk Ortak Eğitim Reformu: Usul-ü Cedid Hareketi", *I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir, s.5 (https://leventeraslan.files.wordpress.com/2016/05/usulu-cedid.pdf) (25 Mart 2017).

[1325] Mustafa Ergün, Barış Çiftçi, *a.g.m.*, s.7.

[1326] Seyfettin Erşahin, "Buhara'da Ceditçilik-Eğitim Islahatı Tartışmaları ve Abdurrauf Fıtrat (XX. Yüzyıl Başları)", http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D01949/1999_3/1999_3_ERSAHINS.pdf (18. 07. 2017), s.224-226.

[1327] Bahtiyor Ergaşev, *a.g.m.*, s.1.

çalışılıyor, pantürkist fikirler doğrultusunda eğitim yapılıyordu.[1328] Özellikle Tatar bölgede ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Senatör K. K. Palen'in 1909'da merkeze sunduğu rapordan sonra[1329] Türkistan Valiliği tarafından 25 Ocak 1912'de Sırderya oblastı halk okulları müdürü ve Türkistan bölgesi halk okulları müfettişlerine gönderdiği talimatnamede "halk eğitiminin bütün Rus devleti için hedefleri göz önüne alındığında" gelecekteki uygulamalar için şu temel kurallara dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

1. Cedit okulları ancak resmî izinle açılabilecektir.
2. Cedit okullarında öğrencilerle aynı milliyete mensup öğretmenler eğitim verecektir.
3. Bu okullarda okutulacak kitaplar önceden idareye bildirilecektir.
4. Bütün cedit okulları bu kurallara uyacaktır.[1330]

Bu kurallarla birlikte Türkistan'da yeni okul açılması ve mevcut okulların faaliyetlerini yürütmesi bir hayli zorlaşmıştır. Ayrıca Tatar öğretmenlerin Türkistan'da çalışması imkansız hale gelmiştir. 1 Ocak 1911 tarihinden itibaren Hokand'da uygulanmakta olan Tatar öğretmenlerin çalışma yasağı 1912'den itibaren bütün Valilikte geçerli hale gelmiştir. Ancak Tatarların yerini Azerbaycan, Özbek ve Kazak Türkleri almış ve cedit okulları faaliyetlerine devam etmiştir.[1331]

1905 yılında Rusya'nın Japonya karşısındaki hezimeti, ülkedeki siyasî çalkantılar ve meşruti monarşinin ilanı ile Türkler bir süre eğitim faaliyetlerini ve siyasî mücadelelerini daha rahat sürdürme imkanı elde etmişlerdir. 1907'ye kadar devam eden bu süreçte üç kurultay gerçekleştirilmiştir: İlki 15 Ağustos 1905'te Nijniy Novgorod'da, ikincisi 23 Ocak 1906'da St.Petersburg'da, sonuncusu da 16-21 Ağustos 1906'da Nijniy Novgorod'da yapılan kurultaylarla Rusya'da yaşayan Türkler kültürel ve siyasî alanda en önemlisi de eğitim sahasında birlik sağlanması ve vatandaş olarak Ruslarla eşit haklara sahip olmak için mücadele etmişlerdir. Özellikle üçüncü kurultayda eğitim alanında önemli kararlar alınmıştır. "*Müslüman çocukların eğitimleri, imkan dahilinde her yerde aynı programa göre*

[1328] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 273'ten *Otçet Po Revizii Turkestanskogo Kraya, Proizvedyonnıy po Veliçayşemu Povelniyu Senatorom Gofmeysterom Grafom K. K. Palenom, 6 (Uçebnoe Delo)*, St. Petersbug 1910, s. 135-136.
[1329] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 39.
[1330] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.38; Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 284; Mederbek Kadyrov, "Kırgızistan'da Ceditçilerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri", *Dini Araştırmalar*, Temmuz-Aralık 2014, Cilt:17, Sayı:45, ss.159-172, s.166'dan S., Bahruşina, vd., *İstoriya Narodov Uzbekistana*, C.2, Taşkent 1947, s. 329.
[1331] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 95.

yapılacaktır" şeklindeki kurultay kararı ile müfredatta bir birlik sağlanması amaçlanmıştır. Eğitim dili ile ilgili olarak burada zikredilmesi gereken maddeler şunlardır:

1. *Okullarda eğitim ana dilinde olup, Arap alfabesi kullanılır. Rus dili eğitimi ilkokullarda mecburî değildir ancak ortaokullarda ders programına alınmalıdır.*
2. *Rus dilinde eğitim yapan öğretmen okullarında din öğretimi ve ana dili dersleri daha esaslı yapılmalıdır.*
3. *Edebî Türk dilinin öğretimine bilhassa ehemmiyet verilecektir. Bu ders Müslüman talebeleri için ortaokullarda (iki ve üç sınıflı) mecburî olup imkanı olan yerlerde ilkokullarda da okutulmalıdır.*[1332]

Kurultay her üç madde ile eğitim dilinin mutlak surette Türkçe olması gerektiğini ifade etmiştir. Son madde Rusya Türklerinin nihaî olarak ortak bir Türk dilinin yaratılmasını hedefledikleri görülmektedir. Bir diğer önemli karar da ilkokul eğitiminin kız ve erkek bütün çocuklar için zorunlu olmasıdır.

1800'lü yıllarında sonunda İdil-Ural havzasında zengin bir tüccar sınıfı ortaya çıkmıştı. Bölgenin eğitim ve kültür alanlarında gelişimine ciddi katkıları olan bu insanlar, Rusya'nın Türkistan'ı işgalinden sonra buraya ticaret yapmak maksadı ile gelmeye başlamışlardı. Aynı zamanda Ruslarla bölge halkı arasında aracılık yapan Tatarlar, Kırgızlarla da ilişki içerisinde olmuştur. 1822'de çıkarılan 'Sibirya Kırgızları Hakkında Kanun'[1333]un Kırgızlar arasında da geçerlilik kazanması konusunda Semipalatinskli bir tüccarın yanında çalışan Tatar Feyzullah Seyfullin, Ruslar ile Kırgızlar arasında arabuluculuk yapmıştır.[1334] Kuzey Kırgızlarının ileri gelenlerinden Atake Baatır'ın Rusya'ya gönderdiği elçilik heyetinin başkanı olan Satınbay Abdrahmanov, 1788 yılında Omsk şehrine gelmiştir. Burada Batı Sibirya genel valisi tarafından kabul edilen elçi, Kırgızlarla Ruslar arasında elçilik görevi üstlenen Muslim Agaferov'un Kuzey Kırgızistan'dan dönerken yolda soyulduğu haberi gelince Rus yetkililer tarafından Omsk'ta bir süreliğine alıkonulmuştur. [1335] Muslim Agaferov, Feyzullah Seyfullin, Feyzullah Nogayev, Galim Yakubov gibi Tatarlar, Kırgız boyları ile Çarlık Rusyası arasındaki ticarî ve siyasî ilişkilerde çok önemli roller

[1332] Nadir Devlet, *a.g.e.,* s. 140-141.

[1333] İbrahim Kalkan, *a.g.e.,* s.127-141.

[1334] V.V. Barthold, "Rabotı po İstorii i Filologii Tyurskih i Mongolskih Narodov", *İstoriya Turetsko-Mongolskih Narodov Sredney Azii*, Moskva, İzdatelskaya Firma «Vostoçnaya Literatura » RAN, 2002, s. 225.

[1335] *Kırgız Tarihi Ansiklopedisi, Bişkek 2003,* s.344.

üstlenmişlerdir.[1336] Ayrıca Kırgızistan'a ilk olarak ticaret kervanları ile gelen Tatarlardan bir kısmı daha sonra buraya yerleşmiştir. Tüm Türkistan bölgesi gibi Kırgızları da etkilemeye başlayan Tatar neşriyatı ve cedit okullarının burada yayılmasında Kırgızistan'da yaşayan Tatarların etkisi büyük olmuştur. Böylece Kırgızlar da eğitim, dil, din ve milli birlik konularında aydınlanmaya başlamışlardır. Ekim devrimine kadar Türkistan'da açılmış olan yaklaşık 100 cedit mektebinin[1337] 30'a yakınının Kırgızistan bölgesinde açılmış olması[1338], buradaki eğitim faaliyetlerinin ve cedit hareketinin ne kadar canlı olduğunu göstermesinin yanı sıra halkın bu okulları benimsediğini ve desteklediğini de göstermektedir. İsmail Gaspıralı Türkistan'da kurulan okulları çok önemsemiştir, örneğin 1914'te H. Behbudi ile İstanbul'da görüşen Gaspıralı, ona Pişpek'teki cedit okullarının durumunu sormuştur.[1339] Bir diğer önemli ayrıntı da Karakol'da açılan bir cedit okulunun *İsmail Gaspıralı* adını taşımasıdır.[1340]

Kırgızistan coğrafyasında ilk cedit mektebinin ne zaman açıldığı konusunda iki farklı görüş vardır. D. Aytmambetov'a göre ilk cedit okulları Kırgızistan'da 1901-1902 tarihlerinde açılmıştır.[1341] A. F. Ardaşirov'a göre de ilk okul, Tokmok'ta 1898'de faaliyete geçmiştir.[1342]

Burada Türkistan'da açılan cedit okullarının tek tip olmadığını belirtmek gerekir. Okulların bir kısmı hem eğitim modeli hem de düşünce olarak ceditçiliği benimsemiş, verdikleri eğitimle ceditçiliğin öğrencileri tarafından da anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır. İkinci grup, fikrî bakımından ceditçilikle herhangi bir bağı olmayıp yalnızca getirilen eğitim modelini örnek alan okullardır. Üçüncü grup ise eski usul mekteplerden dönüştürülen okullardır.

1900'lü yılların başından itibaren[1343] özellikle Karakol, Pişpek ve Tokmok uyezdlerinde eski usulle eğitim veren bazı mektepler eğitimde cedit metoduna geçmeye başlamıştır. Bunlardan biri olan ve 1902 yılında yeni metoda geçen erkek mektebi Pişpek'te Tatar camiinin yanında bulunmaktaydı. Din dersinin yanında Türkçe okuma yazma, aritmetik

---

[1336] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.16.

[1337] Mederbek Kadyrov, *a.g.m.*, s.167'den A. M. Aunasova, *Deyatelnost Natsionalnoy İntelligentsii Turkestana v Pervoy Çetverti XX. veka, (Basılmamış Akademik Unvan Tezi),* Şımkent 2002, s. 72.

[1338] Mederbek Kadyrov, a.g.m., s.167'den A. Kubatova, *Kırgızıstandagı Cadidçilik Kıymılı (1900-1916),* Maksat, Bişkek 2012, s. 149.

[1339] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.33.

[1340] Mederbek Kadyrov, a.g.m., s.162.

[1341] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 39.

[1342] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.179'dan A. F. ARDAŞiROV, A. F. "K Voprosu o Roli Novometodnıh Maktabov (Po Materialam Andicanskoy Oblasti)", *Uçonniye Zapiski Andicanskogo Gosuderstvennogo Pedagogiçeskogo İnstituta*, Kafedra Pedagogiki i Psihologiyi, Vl. Andican, 1957, s. 146-147.

[1343] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s.181-184.

gibi derslerin verildiği mektepte Rus dili son iki sınıfta St. Petersburg Öğretmen Enstitüsü'nden mezun, Pişpek Pavel Dimitriyeviç Maslennikov Okulu'nun müfettiş-öğretmeni tarafından verilmekteydi. Dersler Cuma hariç her gün sabah 09:00-12:00, öğleden sonra 14:00 16:00 arasında yapılıyordu. Akademik yıl 15 Ağustos'ta başlayıp 1 Mayıs'ta sona ermekteydi ve öğrenciler derslerin için yapılan sınavları geçtikleri takdirde mezun olabiliyorlardı. Eğitimde cedit usulüne geçen bir başka okul da Karakol'da bir Tatar camiinin yanında bulunan erkek mektebidir. 1901'de yeni metotla eğitim vermeye başlayan mektep aslında 1868 yılında açılmıştı. Eğitimin tümüyle Tatarca olarak yapıldığı okulda, 1906 yılına ait verilere göre eğitim süresi dört yıldı. Bu okulun ders programının kapsamı Pişpek'teki erkek mektebinin programına göre daha dar ve ders kitaplarının sayısı daha azdı. Pişpek'teki okulda 10 ders işlenirken Karakol'daki okulda Arap harfleriyle okuma yazma, din dersi, tarih, coğrafya ve aritmetik olmak üzere yalnızca beş ders vardı, ayrıca bütün kitaplar Kazan basımıydı. 1914 yılında bu mektepten 77 Tatar, 28 Kırgız ve Sart-Kalmık, 24 Dungan ve Özbek öğrenci mezun olmuştur. Karakol'da yeni metoda geçen bir başka okul Özbek camiinin yanında bulunan mekteptir. 1901 yılında değişikliğe giden mektepte yalnızca Özbek öğrenciler eğitim görmekteydi. 1909 yılına ait kayıtlara göre öğrenciler üç sınıfa ayrılmıştı ve birinci sınıfta 30, ikinci sınıfta 22, üçüncü sınıfta ise 18 olmak üzere toplam 70 öğrenci vardı. Birinci ve ikinci sınıfın programı ağırlıklı olarak okuma yazma öğretimi üzerineydi. Üçüncü sınıfta ise aritmetik ve Kur'an dersleri vardı. Eğitim dili hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte Saidresul Azizi'nin Özbekçe olarak usul-i savtiye ile hazırladığı *Üstād-ı Evvel* adlı okuma yazma kitabı 1902'de yayımlanmış olduğu ve bu tarihten sonra pek çok Özbekçe ders kitabının yazıldığı düşünülürse eğitim dilinin Özbekçe ve Tatarca olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu okullar gönüllü bağışlar ve –Özbek mektebi hariç-şehirlerdeki kamu idaresi fonları ile işletilmiştir.

Büyük yerleşim birimlerinin yanı sıra Isık Köl kıyısındaki yerleşim bölgelerinde, Koçkor, Kurtka hatta Aytmambetov'un[1344] deyimiyle Tanrı dağlarının derinliklerinde bile cedit okulu açılmıştır. Buralarda genellikle Tatarlar ve Kırgızlar öğretmenlik yapmaktaydı. İ. Arabayev, İshak Kanatov, Hadırkul Abıruulu, Narınkul Kabırov ve Niyazalı[1345] gibi İdil Volga Havzasındaki medreselerden veya Sıdık Karaçev, Bazarkul Daniyarov, A. Çunkelyev, Ibrayım Abrahmanuulu gibi Türkistan'daki çeşitli cedit mekteplerinden mezun Kırgız eğitimcileri buralarda öğretmenlik yapmıştır. Özellikle Senatör Palen'in 1908'de Türkistan

[1344] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.41.

[1345] *Aykap*, Haz. Ü. Sübhanberdina, S. Dautov, Kazak Entsiklopediyasının başkı redaktsiyası, Almatı 1995, s. 283-284.

Genel Valiliği'ni teftiş etmesinin ardından alınan 1912 Kararları ile Tatarların Türkistan'daki okullarda çalışmalarının yasaklanmasıyla Kırgız öğretmenlere daha çok iş düşmüştür. Kendisi de cedit mektebinde eğitim almış olan İşenaalı Arabayev, Hüseyniye Medresesi'nde okurken yaz tatillerinde Kazak ve Kırgız avullarını gezerek çocuklara okuma yazma öğretmiştir.[1346] Mezun olduktan sonra Ufa'dan Kırgızistan'a dönen Arabayev buradaki cedit okullarında çalışmış ve öğrenci yetiştirmeye gayret etmiştir. İlk olarak, Isık Köl bölgesindeki Toñ volostuna bağlı Tuura Su'da bölgenin zenginlerinden Malı'nın desteği ile açılan *Almaliya* mektebinde çalışmaya başlamıştır.[1347] Okulun müfredatı ve kullanılan ders kitapları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır ancak Arabayev, çalıştığı okullarda, usul-i savtiye ile okuma yazma öğretmek amacıyla yazdığı *Cazuw Örnekleri, Ḳıṣṣa-i Zilzala* ve *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'yu ders kitabı olarak okutmuş olmalıdır. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*, yazıldığı dönemde Kazaklar ve Kırgızlar arasında yaygın bir şekilde kullanılmış, yayın organlarında adı sıkça zikredilmiştir.[1348] Arabayev, buradan Sagaalı Manap'ın daveti ile aynı yörede bulunan ve 1916 yılından sonra Kayyum Miftakov'un da öğretmenlik yaptığı[1349] Tört Kül'e geçti. İlebay adında bir zengin tarafından tahsis edilen büyükçe bir bina, *Kurmaniya* adı verilen bir cedit okuluna dönüştürüldü.[1350] Arabayev'in öğretmenlik yaptığı bu okulun programında aritmetik, coğrafya ve doğa bilimi dersleri olup öğrenciler dört sınıfa ayrıldı. Civardaki öğrencilerin yanı sıra bölgenin ileri gelenlerinin de çocukları da bu okulda eğitim aldı.[1351] 1916 yılına kadar kesintisiz eğitim veren okul, 1921 yılına kadar da aralıklarla faaliyetlerine devam etmiştir.[1352]

Kırgızistan'daki en tanınmış cedit okullarından biri 1902'de Tokmok'ta açılan *İkbaliye* medresesidir. Tokmok, Kırgızların yanı sıra Tatarların ve Özbeklerin yaşadığı, zanaatın ve ticaret hayatının canlı olduğu bir şehirdi. Dolayısıyla da burada çok sayıda cedit okulu açılmış, civar köylerden ve şehirlerden insanlar eğitim için buraya gelir olmuşlardı. 1908 yılında bu mektepte 36 Tatar, 30 Özbek, 9 Dungan, 5 Kaşgarlı ve 200 Kırgız öğrenci eğitim görmüştür. İşenaalı Arabayev de bu medresede bir yıl eğitim almış ve burada tanıdığı

[1346] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.70-71.

[1347] Kaçkınbay Artıkbayev, *a.g.e.*, s.19; Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s. 105; Munduk Mamırov, "Oozeki Çıgarmaçılıktı Cıynoonun Birinçi İyrimi", İşenaalı Arabayev Tuulgan Kününün 110 Cıldıgına Arnalgan Cıynak, MP Tabılga, Bişkek 1993, s. 99.

[1348] "Elipbe Yaki Töte Okuw", *Aykap*, No:14, 1912.

[1349] bk. *Coldoş Bektenov Ziyaştın Suroosu Boyunça Cazıldı, Miftahov'dun Ömür Bayanı Miftakov K. G. Miftakov'dun bul avtobiyografiyası Kırgız folkloruna baylanıştırıp cazılgan (1916-1947 cıldar), Frunze*, Kırgızistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Yazmalar Fondu, İnv. N(298)96.

[1350] A. Osmonkulov, *E. Arabayev-Körünüktüü Agartuuçu*, Bişkek 1989, s.42.

[1351] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 444.

[1352] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.109.

Zakirov ve Vahapov adlı Tatar öğretmenler sayesinde tahsil için Orenburg'a gitmeye karar vermiştir. Medresede görev yapan 8 öğretmen çalışmakta olup bunların maaşlarının bir kısmı, öğrenci velileri tarafından para veya hediye olarak karşılanmaktaydı. Öğrenim süresinin dört yıl olduğu okulda öğrenciler üç sınıfa ayrılmıştır. Mektebin programı şu şekildedir:

Birinci sınıfta, Hādi Maksudî'nin *Mu'āllim-i Evvel* ve *Mu'āllim-i Sāni* kitaplarından faydalanarak okuma yazma dersi yapılmıştır. Aritmetik dersinde 100' e kadar olan sayılar öğretilmiştir. Rızaeddin b. Fahreddin'in *Terbiyeli Çocuk* ve *İbadat-ı İslāmiye* adlı kitapları da derslerde yararlanılan kitaplar arasındadır. Bu bilgilere göre birinci sınıftaki ders kitaplarının dili Tatarcadır.

İkinci sınıfta, okuma yazma derslerine devam edilmiştir. Din derslerinde Hādi Maksudî'nin *Akaid-i İslamiyye* ve Zübeyirov'un *Tarih-i Enbiya* adlı kitaplarından yararlanılmıştır. Bunların yanı sıra Coğrafyaya giriş ve tecvitli Kur'an okuma dersleri yapılmaktaydı. Aritmetik dersinde ise dört işlem, 1000 ve 1000'den büyük sayılar öğretilmekteydi. Diğer dönemlerden farklı olarak ikinci sınıfta ana dili dersi (kıraat-ı Türkiye) yapılmakta ve burada Zübeyirov'un *Rehber-i Sıbyan* adlı açıklamalı kitabından yararlanılmaktaydı. Tecvitli Kur'an dersi de verilmekteydi.

İki yıllık bir sürede tamamlanan üçüncü sınıfta imla, inşa, Arap edebiyatı hıfz-ı sıhha, geometri, mantık, aritmetik ve tecvitli Kur'an dersleri verilmekteydi. İdrisov'un *Halk Tarihi*, Maksudov'un *Arap Dili* adlı kitapları takip edilmekteydi. Coğrafya dersinde Haris'in *Coğrafya* adlı kitabı, haritalar ve küre; Mantık dersleri de Sagduddin'in metinleri kullanılarak yapılmıştır. Medresede Kırgız öğrenciler diğer öğrencilerden ayrı olarak okudular ancak daha önce İkbalye'nin öğrencisi olan Kırgız öğretmenlerin rehberliğinde diğer öğrencilerle aynı programla eğitim aldılar. 1914 yılında medresenin programında değişiklikler yapılarak öğrenciler beş gruba ayrıldı. Seviye olarak daha ileride yer alan gruplara Anatomi ve Rus Coğrafyası olmak üzere iki ders daha eklendi. Okuldaki öğrencilerin yaşları 10 ile 25 arasında değişmekteydi. Uzak köylerden gelen öğrenciler masraflarını kendileri karşılamak şartıyla kalabiliyorlardı. Öğrenciler, Tatar Türkçesi ile eğitim veren bu medreseden yine "Tatar Türkçesi ile yazılmış diplomaları" ile mezun olmaktaydı.[1353] Aytmambetov'a göre İkbaliye medresesinde hem dinî hem de seküler eğitime çok önem veriliyordu çünkü bu okulların programını yapanlar ve ders kitaplarının yazarları, eğitim faaliyetlerinde Rusya Müslümanlarının Türkiye'yi örnek almış, Türkiye'ye yönelmiş olan tanınmış kimseleriydi. İkbaliye medresesi giderek Kuzey Kırgızistan'daki Müslümanlar için en önemli eğitim

[1353] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 40-41.

merkezi haline gelmiştir. Buradaki birçok öğretmen öğrencilerinin, Kazan, Ufa ve Orenburg'daki medreselere gidebilmeleri için gayret sarf etmekteydi. Aynı uğraşı veren İşenaalı Arabayev, *Orınbordan Taşkendge Çeyin (Orenburg'dan Taşkent'e Kadar)*[1354] adlı yazısında, Hüseyniye medresesine gittiğinde oradaki hocalardan, daha fazla Kırgız Kazak öğrencinin buraya alınması ricasında bulunmuştur. İmtihanları geçtiği takdirde Tatar Kazak ayırt etmeden öğrenci aldıkları cevabını alan Arabayev, yazısında anne ve babalara da seslenerek onlardan çocuklarını bu tür eğitim kurumlarına göndermelerini istemiştir.

20 Ocak 1909'da Karakol'da eğitimli yerel halkın desteği ile bir cedit okulu daha açılmıştır. Osmonbek Minkeyev ve Bektemir Çemçin adlı iki Kırgızın öğretmenlik yaptığı okulun yurdunda kalan yoksul ve kimsesiz yaklaşık 30 öğrenci ücretsiz eğitim almıştır. Birinci sınıfta 38, ikinci sınıfta 12 olmak üzere 50 öğrencisi olan okuldaki bütün kitaplar Kazan'dan geliyordu. Öğretmenler ve ders kitapları göz önünde bulundurulduğunda eğitim dilinin Tatarca ve Kırgızca olduğunu söylemek mümkündür.

Ceditçi aydınların meşgul olduğu meselelerden biri de Rusya Müslüman toplumunda kadının durumu ve eğitimi konusudur. 1880'li yıllardan itibaren roman ve hikayelerin yanı sıra ilmî yazılarda bu meselenin işlenmeye başladığı görülmektedir.[1355] Toplumun dönüşümünde kadınların eğitiminin taşıdığı önemin farkında olan ve bunu yazılarında işleyen İsmail Gapıralı, ablası Pembe Hanım Bolatukova'yı kızlar için bir mektep açması konusunda teşvik etmiş, böylece cedit usulüyle eğitim veren ilk kız mektebi 1893'te Bahçesaray'da açılmıştır.[1356] 1900'lü yıllardan itibaren pek çok yeniliğin yaşandığı Kırgızistan'da ilk cedit kız mektepleri Pişpek, Karakol gibi şehirlerde açılmıştır. Pişpek'te açılan kız okulunun programı erkek okulları ile aynı olmuştur. İlave olarak el işi dersleri konulmuştur. 1912-1914 yılları arasında okulun, 50'si Tatar ve 20'si Kırgız olmak üzere 70 öğrencisi varken 1917'de bu sayı 180'e çıkmıştır. Öğretmenleri de Kazan ve Ufa şehirlerindeki kız mekteplerinde eğitim almış Tatarlardı. Bir diğer kız okulu Karakol'da açılmıştır. Yedisu bölgesinin ikinci rayon halk okulu müfettişinin 4 Ağustos 1917 tarihli raporuna göre bu okul Tatar kızları için açılmıştır. Her ne kadar okula devam eden öğrenciler hakkında bilgi verilmese de Kırgız öğrencilerin de bu okula gitmiş olması muhtemeldir. Her iki okulda da eğitim dilinin, verilen bilgiler ışığında Tatarca olduğunu söyleyebiliriz.

[1354] İşenaalı Arabayev, "Orınburdan Taşkenge Çeyin", *Aykap*, 1912.
[1355] İbrahim Maraş, *a.g.e.*, s. 248-251.
[1356] Hakan Kırımlı, "Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, s.393.

Kırgızistan coğrafyasında en tanınmış cedit okullarından bir diğeri 1909'da Pişpek uyezdine bağlı Çoñ Kemin'de açılmış olan *Şabdaniya* mektebidir. Okul, bölgenin ileri gelenlerinden Şabdan Baatır'ın oğlu Samüdin Şabdanov tarafından yaptırılmıştır. Koşkor, Cumgal, Kemin ve Çüy'den gelen 150'den fazla öğrencinin okuduğu okulda öğrenciler bilgi seviyelerine göre 5 sınıfa ayrılmıştır. Okur yazarlığı ilerlemiş olanlar 4. veya 5. sınıfa devam etmiştir. Mektep Ekim ve Mayıs ayları arasında haftada dört gün eğitim vermekteydi. Birinci sınıfta okuma yazma, aritmetik derslerinin verildiği bilinmektedir. Okuma yazma derslerinde *Mu'āllim-i Evvel* ve *Mu'āllim-i Sānī*'den faydalanılmaktaydı. Aritmetik dersinde ise 100'e kadar olan sayılar öğretiliyordu. 2. sınıfta tecvitli Kur'an okuma, dört işlem ile 1000'e kadar sayıların öğretilmesini kapsayan aritmetiğin yanı sıra hüsnü'l-ibadat (Namazın şartları, oruç, zekat, hac vb.) konusu da işlenmekteydi. Dördüncü sınıfın başında din dersi ve aritmetik dışında coğrafya, doğa bilimi (ilm-i eşya), Rusya ve Doğu Tarihi dersleri vardı. Eğitim malzeme ve materyallerinin Kazan ve Orenburg'dan getirtildiği mektebe yine bu şehirlerden öğretmenler davet edilmiş, yıllık maaşları 1000 ruble olup bunun bir kısmı halktan hediye veya para olarak tahsil edilmiştir. Mektep yalnızca üç yıl açık kalmış, 1912 yılında kapatılmıştır. Eğitim materyallerinin Kazan ve Orenburg'dan gelmesi ve buradan öğretmenlerin davet edilmesi gibi bilgilere bakarak buradaki eğitimin Tatar Türkçesiyle yapıldığını söylemek mümkündür. Beden eğitimi ve müzik derslerinin de yapıldığı[1357] okulda yaklaşık 300 öğrenci eğitim görmüştür.[1358] Okulu yaptıran Samüdin Şabdanov Semerkant'ta, kardeşi Kemel Şabdanov ise Ufa'da Medrese-i Âliye'de eğitim almıştır.

Pişpek uyezdinde bir diğer cedit okulu da Kanat Ibıkeyev tarafından açılmıştır. Karakol'a bağlı Koçkor bölgesinin ileri gelenlerinden olan Kanat Han'ın açtığı okul kendi adıyla, *Kanat Han Mektebi* olarak bilinmektedir. Bu okul 1890 yılından daha önce açılmış olmalıdır çünkü İşenaalı Arabayev, 1890'lı yıllarda bu okula kaydolmuş ve bir yıl burada eğitim almıştır. Ancak okulda yeni usulde eğitim verilmediği için buradan ayrılmıştır. Ebubekir Güngör, arşiv kaynaklarına dayanarak söz konusu tarihlerde burada Tatar Türkçesiyle eğitim verildiğini ifade etmektedir.[1359] Okul 1912 yılında yeni usule geçmiş olmalıdır çünkü Aytmambetov, Kanat Han'ın mektebinin, yeni usulle eğitim veren bir okul olarak 1912 yılında açıldığını ifade etmektedir.[1360] Civardaki pek çok öğrencinin eğitim gördüğü okulun bir de yurdu bulunmaktaydı. Kırgız öğretmenlerin eğitim verdiği okulda din

[1357] Mederbek Kadyrov, a.g.m. ,165'ten A. Cumanaliyev vd., "Şabdan Baatırdın Medresesine 100 Cıl", *Uçkun*, 2009, s.261
[1358] Mederbek Kadyrov, a.g.m. , s.164.
[1359] Ebubekir Güngör, *a.g.e.,* s. 42'den KRBMSDA F.10 Op. 15, d. 188, s.4.
[1360] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.44.

derslerinin dışında aritmetik, tarih ve coğrafya dersleri de verilmiştir. Ayrıca Kanat Ibıkeyev'in oğlu İshak Kanatov da Medrese-i Âliye'de Kayyum Miftakov ve İ. Arabayev ile birlikte okumuştur.[1361]

1914 yılında Kurtka'da Kalpa Acı Manap desteği ile açılan bir başka cedit okulunda bölgenin ileri gelenlerinin çocuklarının yanı sıra fakir öğrenciler de okumuştur. Yaklaşık 30 öğrencinin bulunduğu okulda 4 sınıf vardı ve din dersinin yanı sıra coğrafya, doğa bilimi, aritmetik gibi dersler de tedris edilmiştir.

Cedit okullarının büyük bir kısmının kuzeyde olmasının sebebi, burada yerleşmiş bir mektep ve medrese geleneği ile bu geleneğin devam etmesini isteyen kadimcilerin olmayışıdır. Güneyde ise bunun aksine, yerleşik Özbeklerin de tesiri ile eski usul eğitimin geçerli olduğu okullar çoğunluktadır.[1362] Yine de bu bölgede cedit okullarının olmadığını söylemek doğru değildir. Örneğin Oş'ta yaklaşık 100 öğrencinin devam ettiği iki cedit okulu açıldığı bilinmektedir.[1363]

1912 yılında yaşanan önemli bir gelişme de cedit okullarında öğretmenlik yapan eğitimcilerin Pişpek'te gerçekleştirdiği toplantıdır. Burada, mekteplerin müfredatları birleştirilmeye çalışılmış, eğitimde karşılaşılan sorunlar ele alınmıştır.[1364] Ancak 1905-1906 yıllarında yapılan Müslüman kongreleri gibi bu toplantının da uygulamada bir karşılığı olamamıştır. Özellikle 1912'de Rus yönetimi tarafından alınan kararlarla Türkistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Kırgızistan'daki cedit okulları da zor durumda kalmış, yasadışı birer kurum gibi devlet tarafından takip edilmeye başlanmıştır.[1365] 1916 yılında çıkan isyanlar sırasında, tehlikeli oldukları gerekçesiyle yakılarak tahrip edilen okullar[1366] faaliyetlerini 1924 yılına kadar sürdürmüş, bu tarihte ise tümüyle kapatılmıştır.[1367]

Sonuç olarak Kırgızistan coğrafyasında açılan mekteplerin programlarına bakıldığında, okullarının tümünün aynı programa sahip olmasalar da benzer bir program uyguladıkları görülmektedir. Eğitim süreleri 3 veya 4 yıl olan bu okulların tümünde eski usul

---

[1361] *Miftakovdun Ömür Bayanı*, Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Yazmalar Fondu, inv. no: 298(96), s. 27-28.
[1362] Mederbek Kadyrov, *a.g.m.*, s.165.
[1363] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 43.
[1364] Mederbek Kadyrov, *a.g.m.*, s.164'ten M. Bogdanova, "Kirgizskiye Akını XIX i naçala XX vv.", *Literaturno-hudojestvenniy, Almanah*, Frunze 1946, s. 125.
[1365] Mederbek Kadyrov, *a.g.m.*, s. 166'dan Y. Abdrahmanov, *1916. Dnevniki. Pisma k Stalinu*, Frunze 1991, s. 226
[1366] Mederbek Kadyrov, a.g.m., s.166'dan D. Aytmambetov, *a.g.e.,* s. 44.
[1367] Mederbek Kadyrov, *a.g.m.*, s.167.

mekteplerin aksine öğrenciler sınıflara ayrılmıştır. Kur'an okuma derslerinin yanı sıra temel dinî bilgiler ve İslam tarihi de öğretilmiştir. Coğrafya, tarih ve aritmetik gibi modern dersleri de ilgili ders kitapları, harita, küre vb. ders araç, gereçleri kullanılarak yapılmaya çalışılmıştır. Bazı okullarda beden eğitimi ve müzik gibi derslere de yer verilmiştir. Türkistan'daki cedit okullarında toplam 64 farklı kitap okutulduğu tespit edilmiştir. Bunların 28'i Kazan'da basılmış olup Tatarcadır. 35'i ise Özbekçedir ancak bunlardan 9'unun nerede basıldığı belli değildir. Bekir T. Somuncuoğlu, bir okulda ortalama 19 veya 20 kitap okutulduğunu aktarmaktadır.[1368] Buna göre Kırgızistan'daki cedit okullarında da çok çeşitli kitaplar okutulmuş olmalıdır. Ancak tespit edilebilen kitaplar şunlardır:

	Kitap	Yazar	Yazıldığı Dil
1	*Üstad-ı Evvel*	Saidresul Azizi	Özbek Türkçesi
2	*Mu'āllim-i Evvel*	Hadi Maksudi	Tatar Türkçesi
3	*Mu'āllim-i Sāni*	Hadi Maksudi	Tatar Türkçesi
4	*Terbiyeli Çocuk*	Rızaeddin b. Fahreddin	Tatar Türkçesi
5	*İbadāt-ı İslāmiyye*	Rızaeddin b. Fahreddin	Tatar Türkçesi
6	*Akaid-i İslamiyye*	Hadi Maksudi	
7	*Tārih-i Enbiya*	Zübeyirov	
8	*Arap Dili*	Hadi Maksudi	
9	*Halk Tarihi*	M. İdrisov	Tatar Türkçesi
10	*Coğrafya*	Haris	
11	*Ḳıṣṣa-i Zilzala*	Moldo Kılıç	Kırgız Türkçesi
12	Cazuw Örnekleri	İşenaalı Arabayev	Kazak/Kırgız Türkçesi
13	*Elifba yā ki Töte Oḳuw*	İşenaalı Arabayev	Kazak/Kırgız Türkçesi
14	*Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırgıziya*	Osmanaalı Sıdıkov	Kırgız Türkçesi
15	*Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye*	Osmanaalı Sıdıkov	Kırgız Türkçesi
16	Mantıkla ilgili bir eser ?	Sagduddin	

[1368] Bekir Tümen Somuncuoğlu, *a.g.e.,* s. 185'ten F. Ardaşirov, *a.g.m.*, s.164.

Cedit düşüncesiyle yazılan Kırgızca eserlerin kaleme alınmalarına sebep olan en önemli husus, ceditçi eğitim anlayışına uygun ders kitabı eksikliğidir. *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'nın önsözünde, Arabayev öğrencilerin hatta hocaların okudukları elifbanın anlamını bilmemelerinden dolayı yaşadıkları sıkıntıya değinmekte ve en büyük arzularının "öz tilimizde balalar oḳurlıḳ kitāb bastırsaḳ" diyerek Kırgız Türkçesiyle kitap çıkarmak olduğunu ifade etmektedir.

Ceditçi yazarların kendi "şivelerinde" kitap çıkarmadaki amaçlarından ilki ilkokul çağındaki çocukların eğitim hayatlarına kendi anladıkları ve konuştukları şive/dil ile giriş yapmalarını sağlamak, böylece umumî Türk diline geçişlerini de kolaylaştırmak, bir diğeri de umumî Türk dilini Türk şivelerinin zengin söz varlığı ile beslemekti.[1369] Bu amaçların *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da da ifade edildiğini görmekteyiz. İşenaalı Arabayev ve Hafız Sarsekeyev eserin Kazak ve Kırgız çocukların "öz şivelerinde" ve "usul-i savtiye" ile tertip edildiğini ifade etmektedirler. Çünkü çocukların, talim ve tedrisatta işitmedikleri, konuşmadıkları bir şive ile eğitim öğretim yapmaları kolay olmayacaktır. Eğitimde Ceditçilik anlayışı ile yazılmış kitapların hususiyetlerinden biri de öğretmenlere ve öğrencilere çeşitli talimatlarla yol göstermesidir. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'nun hem önsözünde hem içinde öğretmenler için çeşitli talimatlar ve uyarılar bulunmaktadır. Önsözünde okuma yazmayı öğrenecek öğrencilere öncelikle çeşitli hikayeler ve aıçıklamalarla okuma yazmanın faydalarından, gerekliliğinden bahsedilmesi ve onların heveslendirilmeleri gerektiğine dikkat çekmektedir. "Ahşaptan istimal edilen mücessem harfler" gibi çeşitli malzemelerle daha etkili bir öğretim gerçekleştirileceği ifade edilmektedir. Elifba kitabının hazırlanmasındaki maksat, Kazakça ders kitaplarının yazılması için giriş mahiyetinde hazırlık değil, Kazak ve Kırgız çocuklarına, kendi bildikleri şive ile 'ilim dünyasına giden büyük yollardan biri olan Türk ve Tatar şivesine' ayak basmalarını sağlamaktır. Bu kitap veya başka bir alfabe kitabı kullanarak Arap harfleri ile okuma yazma öğrenildikten sonra tarih, ilm-i hal gibi derslerin Tatar şivesiyle yazılmış kitaplarla öğrenilmesi gerekmektedir. Önsözün son kısmında, 'Kazak ve Kırgız tilinde' yazılmış şiirlerin, tarihî, millî ve hayalî hikayelerin de yayımlanacağını böylece eski söz varlığının muhafaza edilmesine, Kazak ve Kırgız edebiyatının canlandırılmasına çalışılacağı söylenmektedir. Bundan maksat da Türkologlara pek çok "saf Türkçe numuneler" sunmaktır. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'nun önsözü, Ufa'da Hüseyniye medresesindeki başta İşenaalı Arabayev ve Hafız Sarsekeyev olmak üzere Kazak ve Kırgız öğrencilerin kendi

[1369] *Materialı iz TsTA Ka. SSR*, inv. 1938, Kırgız Cumuriyeti Milli İlimler Akademisi Yazmalar Fondu, Bişkek, s.1-2.

şivelerine, eğitim diline ve umumî Türk diline olan yaklaşımlarını göstermesi açısından önemlidir. Kırgızların Oğuz soyundan geldiğinin ifade edildiği *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Şādmāniye* ve *Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırġızıya*'nın ve *Ḳıṣṣa-i Zilzala*'nın dili, çalışmamızın önceki kısımlarında incelendiği üzere yazarlarının dil kullanımındaki kaygılarını göstermektedir. Bir taraftan umumî Türk dili çizgisinde olmak diğer taraftan 'öz şiveleri' ile yazmak endişesini taşımaktadırlar.

Kırgızistan coğrafyasında açılan cedit okullarında kullanılan kitapların çoğunluğu Tatarca, öğretmenlerin de büyük bir kısmı özellikle ilk başlarda Tatar asıllıdır. Dolayısıyla, Kırgızistan coğrafyasında açılan cedit okullarında ağırlıklı olarak eğitim dili Tatar Türkçesidir. Ancak Kırgız Türkçesi ile yazılan kitaplar, ceditçi Kırgız aydınların ve eğitimcilerin özellikle ilköğretimde Kırgız Türkçesi ile eğitim verilmesi için uğraştıklarını göstermektedir. Tatarlardan sonra ders kitabı neşriyatında Türkistan'daki en etkili kesim Özbeklerdir. Özbekçe olarak yazılan kitaplar da Türkistan'daki hem cedit okullarında hem Rus yerli okullarında uzun yıllar okutulmuştur. Dolayısıyla Kırgızların devam ettiği cedit okullarında da Özbek Türkçesi ile yazılmış kitapların da okutulmuş olması uzak bir ihtimal değildir.

Cedit mekteplerinin yayılmasında ve halkın modern eğitimin gerekliliğinin farkına varmasında yalnızca açılan bu okullar değil bölgeye gelen halk tarafından takip edildiği anlaşılan süreli yayınlar ve kitapların büyük bir tesiri olmuştur. 1882 yılında yapılan bir sayıma göre Fergana bölgesindeki kitap satış yerlerinde ve medreselerde Kazan, İstanbul, Mısır, Hindistan gibi yerlerden gelen çok sayıda kitap olduğu ifade edilmiştir. Dışarından gelen bu yayınlar Çarlık Rusyası tarafından sakıncalı görülmüş zaman zaman sansür uygulanarak Türkistan'a girmesi engellenmeye çalışılmıştır.[1370] Ancak hükümet bu konuda pek başarılı olamamış ve Sovyet dönemine kadar Türk ve Müslüman bölgelerden Türkistan'a bu kültürel akış devam etmiştir. Kırgızlar da çoğunluğunu ceditçilerin çıkardığı bu yayınları olabildiğince takip etmeye çalışmışlardır. Karakol uyezdine bağlı Atbaşı'ndaki Rus Tuzem okulunun müdürü, Yedisu oblastı okullarının müfettişine 30 Eylül 1909 tarihinde yazdığı raporla, Atbaşı'nda *Vakit* gazetesinin takip edildiğini bildirmiştir. Bu durum, ceditçi yayınları takip edenlerin idari yetkililerce rapor edildiklerini de göstermektedir.[1371] 1905 yılına ait

[1370] Ebubekir Güngör, *Türkistan'da Fikir Akımları*, İstanbul 2011, s. 61.

[1371] D. Aytmambetov, *Kultura Kırgızkogo Naroda vo Vtoroy polovine XIX i naçale XX veka*, -Frunze, 1967, s. 267'den Kaz. Resp. BMA, f. 90, Yu. Op. 1, d. 494, l. 84-86.

kayıtlara göre Tokmok'ta *Tercüman, Yulduz, Şura, Yalt-Yult* ve *Aykap* gibi süreli yayınlar[1372]; Karakol'da da *Yulduz, Nur, Vakit* gibi gazeteler takip edilmekteydi.[1373]

1911 yılında Oş şehrinde polis, halk arasında yaptığı aramada genel tarih ve astronomi konulu kitapların yanında Türkiye tarihi hakkında kitaplar da bulmuş ve bunlara el koymuştur.[1374]

Kayyum Nasiri'nin Kazan'da yayımlanmış olan takvimi Orta Asya ve Kazakistan'da insanların tanıdığı bir takvimdi. Şu olay, bu takvimin Kırgızlara da ulaştığını göstermektedir: Karakol'daki medresede eğitimini tamamladıktan sonra yine burada yer alan Saruu köyünde öğretmen olarak çalışmakta olan Ceerenbay Urdoletov Karakol'daki Tatar mektebinin öğretmeni Salık (Salih Nadırşın) vasıtasıyla Orenburg'da yaşayan Kazak ceditçi Ahmat Bayrtursun ile tanışmış ve mektuplaşmıştır. Ceerenbay'ın ricasıyla A. Baytursunov Kırgız mekteplerine dağıtılmak üzere ders kitaları, gazete ve dergiler göndermiştir. Cılı Urdoletov'un dediğine göre Orenburg'dan gelen kitapların arasından Tatarca kaleme alınmış bir takvim çıkmıştır. Orada ay tutulması hakkında okuduklarını köylülerine anlatmıştır. Bunu duyan hocalar bunu nereden öğrendiği konusunda onu sorgulamış hatta böyle bir olay olmadan önce bunu olacağını söylediği için öldürülmesi gerektiğini bile söyleyenler bile olmuştur. Fakat Ceenbay'ın söylediği gün ay tutulmuş ve o da böylece kurtulmuştur.[1375]

Şabdaniye mektebinin öğretmenlerinin de *Ak Col* gazetesine abone oldukları bilinmektedir. 1909'da M. Dulatov tarafından yayımlanan *Uyan Kazak!* adlı kitap, devlet tarafından sakıncalı kabul edilmesine rağmen Türkistan'da yaygın olarak okunmuştur. Vernıy'daki tercüman İ. Caynakov'un girişmleri ile Pişpek'e ulaştırılmış, burada Pişpek ilçe yönetimi katibi Tımbay Serikbayev tarafından da volostlara dağıtılmıştır. Bundan haberdar olan yetkililer, 'İmparatorluktaki konargöçerleri Çarlık'tan kurtulmaya teşvik eden eser Kırgızlar arasında da yayıldı' şeklinde bir rapor kaleme almışlardır.[1376] *Uyan Kazak* Fergana'daki Kırgızlar arasında da yayılmış, 18 Mart 1912 yılında Karçıga adlı casus, istihbarat bölümüne Andican şehri yöneticisinin tercümanı İsa İbragimuulu'nun 7 adet *Uyan*

[1372] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s. 268'den Sem. Obl. vedom. (Neofits. Çat)) 1909, № 209.
[1373] D. Aytmambetov, *a.g.e.,* s. 268.
[1374] D. Aytmambetov, *a.g.e.,* s.268.
[1375] D. Aytmambetov, *a.g.e.*, s.269.
[1376] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 39.

Kazak! kitabı aldığını ve kitapları Kırgızlara dağıttığını bildirmiştir. Rapora göre kitabı İsa İbragimuulu'na Almatı'daki Mirkasım Sulaymanov ulaştırmıştır.[1377]

Semireçenskie Oblastnıe Vedomosti gazetesinin muhabiri, Tokmok şehrinde üç yıl içinde (1886-1888) buradaki posta yoluyla 5570, yedi yılda 93330 adet gazetenin alındığını veya gönderildiğini belirtmiştir.[1378] Aynı şekilde Oş Posta Telgraf Odasından 1913 yılında toplam 81795 adet 78 farklı gazete teslim alınmıştır.[1379] 1908'de Karakol uyezdinde Müslümanlar Kütüphanesi adıyla bir kütüphane kurulmuş, buraya *Yulduz, Nur, Vakit, Aykap, Ak Col* gibi süreli yayınlarla *Kız Cibek, Kozı Körpes, Bayan Suluu* ve buna benzer Kazakça yayınlar gelmiştir. Bölge halkı söz konusu yayınlardan yararlanmakla kalmamış, Kırgızistan'ın diğer bölgelerine de bu yayınların ulaştırılmasını sağlamışlardır.[1380] Bu eserler, Kırgızistan'da yaygın olarak bulunan Kırgız Ceditçiler ile diğer Türk bölgelerindeki Ceditçi aydınlar arasındaki fikrî, edebî ve ilmî ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir.

3.4. SSCB Dönemi Kırgızlarda Eğitim Dili

Sovyet rejiminin ilanıyla birlikte bir ideal olarak sunulan komünist toplum düzeninin kurulmasını sağlayacak olan fertlerin yetiştirilmesi için devletin öncelik verdiği en önemli konulardan biri eğitim olmuştur. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SSCB KP) düzenlediği kongre ve konferansların hemen hepsinde[1381] eğitime geniş yer vermiş; mevcut toplumun sosyalist ve komünist bir topluma dönüşümünde bir araç olarak görülen eğitim konusunda etkili politikalar üretmeye çalışmıştır. Bu politikaların çıkış noktasını SSCB'nin temel devlet ve toplum felsefesinin kurucuları olan K. Marks ve F. Engels'in fikirleri oluşturmuştur. Marks ve Engels'in fikirlerini benimsemiş olan Lenin de eğitim ve eğitim dili gibi konularda da onları takip etmiştir. Lenin'e göre sosyalist düzende, hangi milletten olursa olsun her çocuk ücretsiz eğitim görmelidir. Devlet eliyle verilecek olan bu eğitim yine bütün çocuklar için tek

---

[1377] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 41'den Özbek Pespublikasının BMA, f.i. 461, op. 1, d.1031, s.55.

[1378] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 42-43'ten Semirek. Tokmok Semireçenskoy Oblasti (Kratkiy Oçerk). Sm. "Sem. Obl. vedom." (Neofits. Çast), 1913, No. 86.

[1379] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 43'ten Vedomost o Koliçestve Gazet i Jurnalov, Poliçennıh v Teçenie 1913. V Uçrejdeniyyah Turkestanskogo Poçtovo-Telegrafnovo Okruga. Po Oşskoy Poçtovo-Telegrafnoy Kontore. Sm. TsGA Uz. Resp. f. 19, op. 1, d. 29252, l. 194-195 .

[1380] Kaçkınbay Artıkbayev, *a.g.e.*, s.19.

[1381] Fyodor Korolyov, *Lenin ve Eğitim*, çev. Tahsin Yılmaz, Sorun Yayınları, İstanbul 1989.

tip olmalıdır. Bu düşünce eğitimin devlet kontrolünde olmasını gerektirmekteydi nitekim Sovyet rejimi sürecince de böyle olmuştur.[1382]

Sovyet yönetiminin eğitim konusunda yaptığı ilk icraatlardan birisi Aralık 1918 tarihinden önce açılmış bütün eğitim kurumlarını kapatmak olmuştur. Böylece Rus-yerli okulları, eski usulde eğitim veren mektep ve medreseler ile cedit okullarının faaliyetleri sona ermiştir.

Sovyetlerde ilk eğitim programının hazırlanması ise 1919 yılına denk gelmektedir. 17 Ağustos 1918'de Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserliği, onayladığı "Türkistan Bölgesinde Eğitim Faaliyetlerinin Düzenlenmesi" şeklinde bir yasa ile eğitim faaliyetlerini yönetme ve yürütme yetkisini Eğitim Komisyonuna vermiştir. Bu komisyonun başkanı aynı zamanda Halk Eğitim Komiseri olarak kabul edilmiştir.[1383]

Mart 1919'da Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin VIII. kongresinin kültür ve eğitime ayrılan bölümünde Sovyetler Birliği dahilindeki tüm toplulukların eğitimi konusu ele alınmış, her halka kendi ana dilinde eğitim verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[1384] Kongrede kabul edilen parti programına göre 17 yaşına kadar bütün çocuklar zorunlu, ücretsiz ve genel bir teknik eğitimden geçirilecek, ayrıca eğitim her 'ulus'ta kendi ana dilinde yapılacaktır.[1385] Lenin, her ulusun kendi ana dilinde eğitim almasını ulusların doğal hakkı olarak görürken, eğitim programının bütün Sovyet halkları için aynı olması gerektiğini savunmaktaydı. Eğitimin emek ve hayat ile olan bağının kopartılmadığı bir sistemin olması gerektiğini öne süren Lenin, politeknik eğitim sayesinde bu kopuşun önüne geçileceği görüşündeydi.[1386] Hazırlanan program, bu tarihten sonra uygulanmaya konulmuştur. 1920 yılına kadar, Eğitim Komiserliğinin odaklandığı en önemli mesele devrim öncesine ait eğitim geleneğinin ortadan kaldırılması olmuştur. Böylece halihazırdaki Sovyet Rus toplumunda var olan sınıf farklılıklarını ortadan kaldıracak ve bütün insanların eşit duruma gelmesini sağlayacak bir eğitim sistemi oluşturmaya çalıştı.[1387]

[1382] Fyodor Korolyov, *a.g.e.*, s. 113.

[1383] Nazarkul İşekeyev, *Kırgız Adabiyatın Mektepterde Okutuunun Tarıhı*, Bişkek 1994, s. 21.

[1384] S. Daniyarov, *a.g.e.,* s.134.

[1385] Kabulcan Murzayev, *Kırgız Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi (1917-1997)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 10'dan *SSCB KP'si Kültür, Eğitim ve Bilim Hakkında*, 1963.

[1386] Angela Marie Cox, *Politika ve Uygulama: Sosyal ve Politik Değişim Dönemlerinde Rusya ve Sovyet Eğitimi*, A Senior Honors Thesis, Boston College, 3 May 2011, s. 20.

[1387] Angela Marie Cox, *a.g.e.*, s. 20.

1919 yılında Bütün Rusya Ulusları Eğitim Kongresi düzenlenerek Rus olmayan uluslarda eğitim, eğitim dili, ders materyalleri ve eğitimcilerin yetiştirilmesi gibi hususlar karar bağlanmıştır.[1388] 1919 yılında eğitimden sorumlu komiserliğin altında Devlet Akademik Konseyi kurulmuştur. Sosyalist eğitim, bilim, sanatta devlet politikasının uygulanmasından sorumlu Rossiyskaya Sovetskaya Federativnaya Sotsalistiçeskaya Respublika Narodnıy Komisariat'ın (RSFSR Halk Komiserliği) önde gelen bilimsel ve metodolojik organı olan kurumun görevi yüksek öğretimin yanı sıra ilköğretim ve orta öğretim kurumlarının müfredat ve programlarını hazırlamak, üniversite ve bilimsel kuruluşların ıslah edilmesi gibi meseleleri çözüme kavuşturmaktır. 19 Eylül 1933'te Halk Eğitim Komisyonunun yeniden düzenlenmesiyle ilgili olarak Vserossiykiy Tsentralnıy İspolnitelnıy Komitet (Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi) ve RSFSR Halk Komiserleri Konseyi kararı ile kaldırılmıştır.[1389] 1921 yılında Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Türkistan'daki eğitim politikalarını düzenlemek üzere Eğitim Politikaları Merkez Komitesi kuruldu.[1390]

1920 yılında gerçekleştirilen Türkistan Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti VIII. Kongresinde, Orta Asya'da eğitim konusu ele alınarak eğitimin daha etkin olabilmesi için yerel halklara, ana dillerinde eğitim verilmesi gerektiği kararına varıldı.[1391] Bu kongrede Kırgızların ulusal eğitimi meselesi de müstakil olarak gündeme getirilmiş ve Kırgızların kendi dillerinde eğitim almaları gerektiği ifade edilmiştir.[1392]

27 Ocak 1921 tarihinde Türkistan Kazak Kırgız emekçilerinin ilk kongresi yapılmış ve toplantı hakkında bilgiler, *Ak Col* gazetesinin 9 Mart 1921 tarihli 34. sayısında yer almıştır. Toplantının eğitim konulu oturumunda, üç yıldan beri Türkistan Cumhuriyetinin Eğitim Komiserliği'nin Kazak ve Kırgız halkı için herhangi ciddi bir faaliyette bulunmadığı ifade edilerek eğitimin iyileştirilmesine yönelik şu kararlar alınmıştır:

1. 1921 yılı içerisinde ilçe ve köylerdeki Kazak ve Kırgız çocuklarının eğitim alabileceği birinci ve ikinci basamak okullar açılsın. İhtiyaç halinde bu okulların yanına yurt da inşa edilsin.

[1388] Ebubekir Güngör, *a.g.e.,* s.124'ten T.F. Çernous, a.g.m., s.4.

[1389] https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%83%D1%87%D1%91%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82 (03/05/2017).

[1390] Ebubekir Güngör, *a.g.e.*, s.124.

[1391] S. Daniyarov, *a.g.e.,* s.140.

[1392] S. Daniyarov, *a.g.e.,* s.141.

2. Eğitim komiserliği ivedilikle yeterli sayıda ders kitabı hazırlasın.

3. Kazak Kırgız halklarının çocuklarının okuduğu yurtlu okullara gerekli erzak, giyecek vb. yardım yapılsın.

4. Taşkent Üniversitesinin her bölümüne mevcut nüfusa oranlayarak Kazak Kırgız çocukları için kontenjan ayrılsın.

5. Sovyet hükümetini halka anlatacak Kazak Kırgız dilinde yazılmış broşürler hazırlansın ve dağıtılsın.

6. Kazak Kırgız dili ile çıkan gazetelerin sayısı arttırılsın ve Kazakça dergi çıkarılsın ve çıkarılan bu süreli yayınlar halka dağıtılsın. Her bir volost, köy sovyeti, parti teşkilatları ve yoksullar komitesine gönderilsin.[1393]

Kazak ve Kırgızlar, resmî olarak ayrılmadıkları için diğer sahalarda olduğu gibi eğitimle ilgili uygulamlarda da birliktelikleri 1924 yılına kadar devam etmiştir.

4 Aralık 1923'te *Ak Col* gazetesinin 376. sayısında "Kırgız Baştalgıç Mektepterine Tiyeşelüü" (Kırgız İlk Okullarına Dair) başlığıyla bir yazı yayımlanmasını takiben 2 Aralık'ta Halk Komiserleri Kurulu başkanının odasında Kazak ve Kırgız ilkokulları ile ilgili bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda Kırgızlarda ilk eğitim meselesi görüşülmüş ve yapılan hararetli münakaşaların ardından değerlendirme yapılarak aşağıdaki hususlar karara bağlanmıştır:

> "*Kazakların yaşam tarzları Kırgızlarınki birbiriyle aynı olmasına rağmen dilleri, örf ve adetlerinde farklılıklar var. Üstelik Kırgızlarda eğitimli nüfus daha az. Kazaklarla karşılaştırıldığında, kültürel olarak geri kalmış durumdalar. Kırgızların eski gelenekleri olduğu gibi devam etmekte olup herhangi bir değişim ve dönüşüm söz konusu değil. Bu yüzden şu ana kadar dağların arasında medeniyetten ve eğitimden uzak yaşayan Kırgızları daha eğitimli ve kültürlü, medeni hayata uyumlu insanlar halinde getirme konusunda Kazak ve Kırgız aydınlarına çok iş düşmektedir. Kırgız halkının eğitim alması için öncelikle kendi dilleriyle eğitim veren mekteplerin kurulması ve kurucu öğretmenlerin hazırlanması gerekmektedir.*

[1393] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 147.

Kırgızların ana diliyle ders materyalleri, alfabe kitapları yazılsın. Bütün Kırgızlara okuma yazma öğretmek için, eğitim almalarını sağlamak için eski sözlü halk edebiyatı eserleri derlensin ve basılsın. "Semetay", "Manas" gibi meşhur manzum eserler basılsın ve halka dağıtılsın. Kırgızlara, birinci kademe mektepten sonra ikinci kademe mektep Kazak mektepleri ile birlikte Kazak dilinde okutulsun.
İşte bu amaçların gerçekleştirilmesi için ilkokul ders kitaplarının yazdırılması ve basılması görevi Kazak-Kırgız Eğitim Komisyonuna verilsin.
İşenaalı Arabayev gibi Kırgızların eğitimli ve gayretli kişilerine Kırgız mekteplerinde öğretmenlik vazifesi verilsin."[1394]

Bu karar, Kırgız ve Kazakların eğitimde ve yazı dilinde birbirinden ayrılmasını öngörmektedir. Bunun meşrulaştırılması için de Kırgızların ve Kazakların birbirlerine çok benzemelerine rağmen farklı milletler oldukları vurgusu yapılmıştır.

Ocak 1924'te XII. Tüm Türkistan kongresinde Halk Eğitim Komiserliğinin bildirisinde de yer aldığı üzere ana dilde kitap basılması doğrultusunda karar alınmış bu kararla birlikte "Sovyet edebiyatı olmayan" Kara-Kırgızlar için eğitim materyallerinin ve ders kitaplarının basılması kararına imza atılmıştır.[1395] 23 Nisan 1924 tarihinde Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi, Sovyet uluslarının kendi dillerinde ders kitapları yayımlaması kararı almıştır. Aynı yıl 23-31 Mayıs tarihleri arasında yapılan Komünist Partisi XIII. Kongresinde, Sovyet cumhuriyetlerinin parti organlarına yerli halkın dilinde neşriyat yapılması görevi verilmiştir.[1396] Bu konuda K. E. Bendrikov, "*Sovyet edebiyatının olmadığı Kara-Kırgız halkına ve diğer halklara, ders kitaplarını yayımlama teşebbüsüne başlanması yönündeki kongre kararı son derece önemliydi. Orta Asya halklarının kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesinde bu süreç etkili oldu…*" sözleriyle bu kararın önemini vurgulamaktadır.[1397]

Kırgızlar Özerk Bölge olarak bölününceye kadar Arabayev, Türkistan ASSR Halk Eğitim Komiserliğinde müfettişliğin yanı sıra, Kazak-Kırgız Eğitim Komisyonunun Kırgız bölümünü yönetirken ilk kez Kırgız yazı dili için ıslah edilmiş alfabe hazırlama görevi verilmiştir.[1398] 14 Ekim 1924'te Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC)

[1394] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.195-198.
[1395] S. Daniyarov, *Stanovleniye Kırgızskoy Sovyetskoy Kul'turı (1917-1924)*, Frunze 1983.
[1396] Zuhra Altmışova, *a.g.m.*, s. 469.
[1397] Nazarkul İşekeyev, *a.g.e.*, s. 29.
[1398] E. Maanayev, A.Osmonkulov, *a.g.e.*, s. 99.

altında Kara-Kırgız Özerk Vilayeti kurulmuş,[1399] böylece ilk alfabe kitabının çıkması söz konusu siyasi sürecin sonrasına denk gelmiştir. Devlet Akademi Konseyi'nin onayının ardından 1924 yılında Taşkent'te basılan kitap ilk alfabe kitabı olarak bundan sonra Kırgız Türkçesi ile yapılacak neşriyat için kılavuz kitap olmuştur.[1400]

1924 yılında Türkistan Halk Eğitim Komiserliği'ne bağlı Devlet Akademik Konseyi'nin altında Kara-Kırgız Eğitim ve Metodoloji komisyonu kurulmuş, başkanlığına İşenaalı Arabayev getirilmiştir.[1401] Bu tarihten önce Kazak Kırgız Eğitim komisyonu görevdeydi. Kara-Kırgız Eğitim ve Metodoloji Komisyonun en önemli görevi Kırgız dilinde eğitim programı, metodik eserler ve terminoloji sözlükleri hazırlamaktır. Komisyon 1925 yılından sonra Akademik Merkeze dönüştürülmüş, ancak kısa süre sonra yeniden Eğitim Komisyonu'nu olarak görev yapmaya başlamıştır.[1402] Komisyon, müfredat ve metot ile ilgili meseleler üzerinde çeşitli çalışmalar yapmıştır. Örneğin pedagoji bilimini öğrenmek ve Kara-Kırgız bölgesini bu açıdan tanımak için öğretmenlerden oluşan iki topluluk meydana getirildi. İşenaalı Arabayev'in yönettiği pedagoji topluluğu başarılı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu topluluk, sosyoloji (19 öğretmen), pedagoji (55 öğretmen), matematik ve fizik (30) ve Türkoloji (20 öğretmen) olmak üzere dört gruptan oluşuyordu. Gruptaki üyeler öğretim metotlarını üzerinde çalışmış aynı zamanda yetenekli öğretmenleri tespit ederek üzerinde çalıştıkları metotların geçerliliğini bu öğretmenlerin yardımı ile test etmişlerdir.[1403] Devrim komitesi başkanı Aydarbekov'un imzaladığı karara göre 'Kara-Kırgızcaya' çevrilecek olan ders kitapları, tüzük, talimatların doğru ve anlaşılır olması için bu işler, Arabayev, Aliyev ve Akılbekov'a verilmiştir.[1404]

20 Aralık 1924 yılında Kara-Kırgız Özerk bölgesi Devlet Akademi Konseyi (GUS) kurulması yönünde bir karar almıştır, buna göre Devlet Akademi Konseyi, bir yönetici, yönetici yardımcısı, sekreter ve iki teknik eleman olmak üzere beş kişiden oluşacaktır. Yöneticiliğe İ.Arabayev, yardımcı olarak K. Tınıstanov, sekreterliğine de K. K. Yudahin atanmıştır.[1405] Konsey, eğitim sahasında iyileştirmeler yapmak, müfredat programlarını hazırlamak, eğitimle ilgili metot kitapları yazmak ve eğitim sisteminde gerekli düzenlemeleri

[1399] Zuhra altmışova, *a.g.m.*, s.74.
[1400] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.99.
[1401] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.135.
[1402] Nazarkul İşekeyev, *a.g.e.,* s. 27.
[1403] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.116.
[1404] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.157.
[1405] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.176'dan TsGA 647, d.20, l.z.s. 30.

yaparak gerekli yönergeleri hazırlamakla görevlidir.[1406] 1925 yılı itibariyle Konsey çalışmalarına başlamış, ancak bilgi ve tecrübe sahibi yeterli eleman olmaması dolayısıyla çalışmalarında aksamalar meydana gelmiş hatta bu konuda Bölge Devrim Komitesine bir rapor sunulmuştur.[1407]

Kara-Kırgız Özerk Bölgesi Halk Eğitim Komiserliği'nin 5 Mart 1925 yılında gerçekleştirdiği toplantıda, Akademi Merkezinin (Eğitim Komisyonu) görev ve faaliyetleri konusunda İşenaalı Arabayev bir tebliğ sunmuş ardından şu kararlar alınmıştır:

1. Akademi Merkezinin faaliyet planında kararlaştırılan zamanında çıkarılmasından işi İ. Arabayev sorumludur.
2. Mayıs ayının sonunda pedagojik konuları görüşmek üzere bir kongre düzenlensin.[1408]

Alınan bu kararlar gereği, 25 Mayıs 1925 tarihinde Kara-Kırgız Pedagoji Kongresi yapılmıştır. Bölgenin kültürel gelişimi ve eğitim meselesinin görüşülmesi için düzenlenen kongrenin planlanmak üzere 6 Nisan 1925'te bir toplantı yapılmıştır. Kokenov, Bayşev ve Tihomirov'un katıldığı toplantıdan çıkan karar göre Pişpek, Oş, Karakol ve Calal-Abad bölgesinden gelen katılımcılar yer alacak olup sayıları 50'yi geçemeyecekti. Misafir olarak, Lunaçarskiy[1409], GUS'tan bir temsilci, Kazakistan ve Özbekistan'dan birer temsilci (Kazakistan'dan Ahmet Baytursun katılmıştır), öğrenciler adına Moskova, Taşkent ve Kazan'dan birer temsilci ve Profesör Polivanov davet edilecekti.

Toplantıda sunulacak tebliğler ve tebliğ sahipleri şu şekilde belirtilmiştir:

1. *Kara-Kırgız Bölgesi'nin Çağdaş Öğretmen Sınıfı Meselesi*; Burov ve Petrov (Olikov)(T. Olyakov)
2. *Kara-Kırgız Bölgesi'nin Gelişimi ve Eğitim Sistemi*; Bruy, eş rapor Karimov (Sedok, Voinov)
3. *Yazı ve İmla*; İ. Arabayev
4. *Birinci ve İkinci Basamak Okulların Programları*
   - 4.1. *Birinci Seviyedeki Şehir Okulları*; Godunova ve Taresova
   - 4.2. *İlçe Okulları*; Losovih (Lezovih)
   - 4.3. *Avul (Köy) Okulları*; Rahimov, Mulacanov

[1406] Nazarkul İşekeyev, *a.g.e.*, s.23.
[1407] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.135.
[1408] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.138-139'dan Kırgız SSR'inin Merkez Devlet Arşivi, fond 647, opis 134, s.29.
[1409] Sovyet Birliği'nin ilk Halk Eğitim Komiseri, daha fazla bilgi için bakınız, *Anatoly Lunacharsky*, ed. Kristen Nehemiah Horst, Dign Press 2011.

4.4. *Yerli Okullara Rusçanın Öğretimi Programı*; Laktunov (Levpenov) (Lakapanov)

4.5. *İkinci Seviyedeki Okullar*, Petrovski

5. *Kapsamlı Öğretim*, P. K. Yudahin (+İvanovski)
6. *Kara-Kırgız Özerk Bölgesindeki Sözlü Halk Edebiyatı Ürünlerinin Derlenmesi*; Tınıstanov (Tokonov)
7. *Kara-Kırgız Özerk Bölgesi'ndeki Tarihi Değeri Olan Eşyaların ve Sanat Eserlerinin Korunması*; Neçkin
8. *Kara-Kırgız Dilinde Bilimsel Terimler*; Arabayev ve Tınıstanov

Gönderilen resmî davet yazısında bu toplantının, "bin yıllık uykusundan uyanan Kara-Kırgızların kendi tarihlerini ve kültürel alt yapılarını oluşturmak üzere" yapıldığı, bunun için de bu dönüm noktasında ağır vazifelerin ve yerel eğitim sorumluluğunun halkın üzerine yüklendiği" ifade edilmektedir. Davetiyelerin içeriği incelendiğinde, tebliğ sunacak kişilerde değişiklikler yapıldığı görülmektedir.

25 Mayıs 1925 tarihinde Bişkek'te I. Kara-Kırgız Bilimsel Pedagoji Kongresi bu tartışmalar eşliğinde düzenlendi. Kongrede eğitim, alfabe ve imla konuları üzerinde durulmuş, eğitimde bundan sonra geçerli olacak olan plan ve programlar belirlenmiştir.[1410]

Godunova ve Yudahin, Kara-Kırgız Özerk Bölgesi'nde yer alan birinci derecedeki okulların programları ve kapsamlı bir eğitim sistemi konularında şu hususları belirtmişlerdir:

1. Yeni sistemde okul, öğretimle elde edilen bilgiler uygulanmasını ve en önemlisi öğrencilerin araştırma kabiliyetlerini geliştirecek metotları gerektirmektedir.
2. Pişpek öğretmenler grubu tarafından birinci basamak okullar için hazırlanmış olan GUS programı kabul edilmiş ve ileride şehir ve köylerdeki okullar için kullanılması uygun bulunmuştur.
3. Bu yeni tasarlanmış program üzerinde yapılan çalışmaların devam ettirilmesi istenmektedir.
4. Köy okullarında eğitim süresinin beş yıla çıkarılması istenmektedir.
5. GUS programının uygulama sürecinde özellikle köy okullarında teknik eğitime özellikle önem verilmesi ve dikkat edilmesi gerekmektedir.

[1410] *Protokolı Komissii po Sozıvu Pedogogiçeskogo S'ezda o dne i Nauçno-Peddagogiçeskogo S'ezda, Diagrammı Şkol Kirgizskoy Avtonomoy Oblast Sostoyatşih na Gosudarstvennom i Mestnom Byudjete*, TsGA, Kirgizskoy SSR Fond N.647, op. N. 1, ed. Hr. N. 40, s.75.

6. Avrupalıların[1411] Birinci kademe okullarında zorunlu olarak kapsamlı öğretim sistemi uygulanmalıdır. Köy ve ilçe okullarına gelince buralarda profesyonel pedagojik eğitim uygulanamadığı için kapsamlı bir sistemin uygulanmasından uzak durulmalıdır. Birinci derecedeki şehir okullarında ise nitelikli öğretmenlerin seçilerek bu sistemin hayata geçirilmesi gerekmektedir.
7. Yerel çevrenin daha iyi tanınması için kaynaklar sunularak kurslar düzenlenmelidir.
8. Programın başarıyla tatbik edilebilmesi için kütüphanelerde pedagoji ile ilgili kaynakların yeterli miktarda bulunması icap etmektedir.

Burova ve Petrova, çağdaş öğretmen sınıfı meselesi üzerine sundukları tebliğde halkın kültürel anlamda geride olduğuna dikkate çekerek şu hususları belirtmişlerdir:

1. Öğretmen, halkın temsilcisi olarak cehaletin ortadan kaldırılması için aktif çalışmalar içerisinde olmalıdır.
2. Öğretmen komünizm düşüncesinin temsilcisi olmalıdır.
3. Öğretmen, genç kuşakları eğiten kişi olarak toplum içinden mücadeleci bir kesim yaratmalıdır.
4. Öğretmen, sadece okulda çalışan birinden ziyade hakın/toplumun bir parçası olmalıdır.
5. Öğretmenler, kendilerine verilen görevi en iyi şekilde yapmak istiyorsa Kara-Kırgız Bölgesi'nin gelişmemiş bölgelerinde bile propaganda yapmalı, oralara gazete ve kitap ulaştırmalıdır.
6. Öğretmen Sovyet hukukunun koruyucusu olmalı, hukukun çiğnendiği durumlarla mücadele etmeli, gerektiği durumlarda halka yardımcı olmalı ve buna bağlı olarak da hukuk eğitiminden sorumlu olmalıdır.
7. Yeni programa geçmeyen sınıflarda, daha önce Halk Eğitim Komiserliği (Narkompros) tarafından önerilen program tatbik edilmelidir.
8. İkinci kademe okulların ikinci sınıfına, yerel ihtiyaçlar doğrultusunda ziraat, muhasebecilik, pedagoji gibi dersler de konulabilir.
9. Bölgesel ONP(?)'den, pedagoji ile ilgili yeni kitapların yeterli miktarda ve zamanında basılması gerekmektedir.

[1411] Türkistan bölgesinden olmayan, Avrupa kökenli topluluklar kastedilmektedir.

10. Yeni programın tam olarak uygulanabilmesi için pedagoji ve sosyal konuları işleyen kaynak kitaplara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden ONP, okullara yeterli sayıda bu tür kaynakları ulaştırmalıdır.
11. Avrupalı öğrencilerin eğitim aldığı ikinci kademe okulların bütün sınıflarında 1925-1926 eğitim ve öğretim yılından itibaren Kara-Kırgız dili, dil dersi olarak işlenmelidir. Birinci sınıftan itibaren yabancı dil olarak da İngilizce, Almanca ya da Fransızca öğretilmelidir.
12. Bölgelerde ikinci derecedeki okulların sayısının az olduğu dikkate alınarak gelecek eğitim ve öğretim yılından itibaren okul sayısının artırılması gerekmektedir.

19 Şubat 1926'da *Kızıl Kırgızistan* gazetesinde "Ḳırġızıstandın El Agartuu Sistemesi" başlıklı, Kırgızistan'daki eğitim ve eğitim kademelerini konu alan kapsamlı bir yazı[1412] yayımlanmıştır. Burada Kırgızistan'daki eğitim kurumları en alt basamaktan başlayarak en üste kadar ayrıntılı olarak tasnif edilmiştir. Yazıda ifade edildiğine göre eğitim sistemi en kolay şekilde düzenlenerek halkın iktisadi açıdan ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir. Bunun için eğitim kurumları en alttan en üste en fazla 3 basamaklı bir düzene sahip olmalıdır. Her kademe okula, Kırgızistan topraklarında yaşayan 7-18 yaş arası, her ulustan birey girebilecektir. Mektepler istenen düzeyde yaygınlaşıncaya kadar yetim, kimsesiz kalmış çocuklara, işçi, emekçi çiftçiler ve küçük zanaatkarların çocuklarına kolaylık sağlanacak, yüksek eğitim kurumları istenen sayıya ulaşıncaya kadar ise öğrencilerden eğitim için ücret talep edilecek ve bu ücretler, eğitim kurumlarının inşası için kullanılacaktır. Eğitim dili meselesine de değinilen yazıda, okuma yazma ve temel eğitim herkese kendi ana dilinde eğitim verilecektir. Yabancı dil öğretimine ise, ana dilde temel eğitimden sonra izin verilecektir. Mekteplerde, öğrencilerin ana dilleri dışında eğitim almaları ancak öğretmen veya ders kitabının yetersiz olduğu durumlarda mümkün olabilir.

Yüksek eğitim kurumlarında ana dilde yazılmış kaynak ve Kırgızlardan bu okullarda çalışabilecek yeterli sayıda eğitimci olmadığı için Kırgızistan'daki yüksek mekteplerde, diğer küçük Doğu uluslarında olduğu gibi, kendi istekleriyle eğitim Rusça yapılmaktadır. Birinci basamak mekteplerin 2. sınıfından itibaren Rusça öğretilir, orta mekteplerde ise temel konular Rusça olarak okutulur. Bütün ikinci kademe okullarda birinci sınıftan itibaren, Prop teknik

[1412] "Ḳırġızıstandın El Agartuu Sistemesi", *Kızıl Kırgızistan*, 19 Şubat 1926, s.6.

eğitimi veren orta mekteplerin birinci sınıfından başlayarak Kırgız, Rus ve başka bir 'ulus dili' de ders olarak okutulur.

Kırgızistan Cumhuriyetinde açılan ve açılmakta olan bütün mektep ve kurslarda faaliyetlerin yürütülmesi, öğretim ve eğitimin sürdürülmesi gibi hususlar, Halk Eğitim Komiserliğine bağlı kurumlar tarafından kontrol edilir. Her tür mektep ve kurs -parti komiteleri tarafından tertip edilen ve açılan kursların haricindekiler- merkezde olsun taşrada olsun ancak Eğitim Komiserliğinin izni ile açılabilir.

Bu hususlar belirtildikten sonra eğitim basamakları sırayla izah edilmiştir. Eğitim kurumlarının tasnifi, verilen eğitimle hedeflenen kazanımlara göre yapılmıştır:

1. "Sosyalizm Terbiyesi"nin Ana Hedef Olduğu Kurumlar,

1.1. Okul Öncesi Mektepleri: "Sosyalizm terbiyesi"'nin ana amaç olduğu eğitim kurumlarının ilk basamağını teşkil etmektedir. Bunlar, *baldar*[1413] *oçoğu*, *baldar bağı* ve okul çağına gelmemiş çocukların devam ettiği, ilkbahar ve yaz döneminde açılan *baldar bakçası*. Baldar bağı ve baldar oçoğu on iki ay devam eden çocuklar için ve *baldar üyü* okul çağına gelene kadar yetim ve kimsesiz kalan çocuklar içindir. Baldar bakçası yalnızca avul ve kışaklarda, baldar oçoğu iş yerlerinde ve baldar bağı ise şehirlerde ilk olarak çalışnaların bulunduğu rayonlarda açılır. 3-8 yaş arası çocuklara buralarda eğitim verilir.

1.2. Birinci Kademe Mektepler: Bu mekteplerde eğitim süresi dört yıldır ancak eğitim dönemlerinin kısalığı, avul ve kışlakların kültürel açıdan geri kalmış olması, pedagojik açıdan yeterli olan öğretmen sayısının azlığı ve buralardaki okulların Devlet Akademi Konseyi (GUS) programını zamanında tamamlayamamaları dikkate alınarak köy ve kışlak mekteplerinde eğitim süresinin 5 yıl olmasına karar verilmiştir. Avrupalı nüfusun kaldığı kışlak ve şehirlerdeki birinci kademe mekteplerde eğitim süresi dört yılı geçmemelidir. Buna göre Kırgızlar ve şehirlerdeki Doğu ulusları için birinci kademe mekteplerde okuma yaşı 8-13 arası, Avrupalılar içinse 8-12 yaş arasıdır.

[1413] baldar < balalar "çocuklar"

Bunun yanı sıra bir şekilde çeşitli sebeplerle okula gidememiş 12-16 yaş arasındaki çocuklara eğitim veren mekteplerde eğitim süresi üç yıl olup normal müfredat kısaltılmış olarak işlenmelidir. Buralar geçici okullar olup zamanı gelince ortadan kalkacaktır. Göçmen rayonlarında yer alan birinci kademe okulların tümü çiftçi çocukları için yurt ile birlikte inşa edilmelidir.

Baldar üyü[1414] volost merkezlerinde ve şehirlerde 8-14 yaş arası yetim ve bakımsız çocuklar için kurulur. Öğrencilerin 4 yıl içerisinde birinci kademe mektep programını tamamlamaları gerekir. Baldar üyü'nün yanına bir de atölye (ustakana) kurularak burada üretilen nesnelerle rayonların ekonomisine katkı sağlanması hedeflenir. Buradaki eğitimciler de eğitim dönemi sona erdikten sonra bu atölyelerde ve kolektiflerde çalışarak köy ekonomisine dahil olur veya başka okullarda görev alır. Ayrıca baldar üyü'nde yer alan mektebe, o yöredeki çocuklar da gidip gelebilirler.

Çiftçi gençler mektepleri, kışlaklarda ve işletmelerin olmadığı yerleşim yerlerinde kurulur ve burada birinci kademe mektepten mezun 13-17 yaş arasındaki çocuklar, 3 yıllık süre içerisinde eğitimlerini tamamlarlar. Burada çiftçilik konusunda iyi bir eğitim alan öğrenciler teknik okula (teknikum) sınavsız girme hakkına sahiptir.

Göçmen rayonlarında çiftçi gençler mekteplerine yurt da inşa edilmelidir. Ayrıca kışlaklarda yer alan 7 yıllık mekteplerin tekrar çiftçi mekteplerine dönüştürülmesi gerekmektedir.

1.3. İkinci Kademe Mektepler: Bu okullarda eğitim süresi 5 yıl olup bu süre ikiye ayrılmaktadır. İlk üç yıl 1. sınıfa, son iki yıl 2. sınıfa devam edilir. İkinci kademe mekteplerde 12 yaşından 18 yaşına kadar olan yerli Kırgız ve başka Doğu uluslarından 13'ten 20 yaşına kadar olan gençler okur. Bu mekteplerden mezun olanlar yüksek öğretim kurumlarına sınavsız geçiş hakkına sahiptir. İkinci kademe mektepler şehirlerde ve gelişmiş, büyük kışlaklarda kurulur. Şehirlerde kurulmuş olan 7 yıllık mekteplerin ikinci kademe mekteplere dönüştürülmesi gereklidir. Kışlaklar birinci kademe mektepler yeterli oranda yaygınlaşıncaya kadar, Kırgızlar ve diğer Doğu uluslarının eğitim aldığı ikinci kademe mekteplerin 1.sınıflarının yanında bir yıllık

[1414] Okul öncesi çocuklar için olan baldar üyü kastedilmemekte olup bu eğitim kurumu bir kampus içindedir. Burada çocukların kalabilecekleri bir yurt, okul ve atölye bulunmaktadır.

eğitim süresini kapsayan hazırlık sınıfı oluşturulması mümkündür. İkinci kademe mekteplerin yanına avul ve kışlaklardaki yoksulların çocukları için bir de yurt inşa edilir.

Diğer mektepler, ayrıca hazırlanan bir tüzük ile baldar üyü için geçerli olan mevzuata tâbidir.

2. Meslekî Eğitimin Esas Olduğu Eğitim Kurumları

Bu kısımda öncelikle meslekî eğitimin amacı ve kapsamında bahsedilmektedir. Meslekî eğitim, ekonominin türüne ve karakterine uygun hale getirilmeli; ekonominin bütün yönlerini iş bilen çalışanlarla destekleyerek iktisadî gelişime katkıda bulunabilecek şekilde düzenlenmelidir. Kırgızistan'da mesleki eğitimin türleri şunlar olmalıdır: köy iktisatı (ayıl çarbası?), öğretmenlik, işletme-ekonomi, tıp, küçük el zanaatkarlığı/sanatkarlığı?, sosyoloji/halk bilimi(el taanuu?) ve kooperatifçilik. Meslek eğitiminin (kesipçiler bilimi) temel amacı, Kırgızistan'daki temel iktisadi kaynakların hayvancılık ve tarım olması sebebiyle tarım, hayvancılık, tıp ve pedagoji sahalarındaki eksikliklerin tamamlanması ve bu alanlarda eleman yetiştirilmesidir. Diğer ekonomik sahalar/sektörlerde ihtiyaç duyulan uzmanların yetiştirilmesi için girişimlere başlanmalı ve öğrenciler eğitim için diğer cumhuriyetlere gönderilmelidir. Meslek eğitimi veren mektepler alt, orta ve yüksek seviye olarak sınıflandırılır. Ayrıca her türlü meslek eğitimi için kurs açılması da mümkündür.

2.1. Alt Seviyedeki Mektepler

2.1.1. Pırop Teknik Eğitimi (Pırop Tekniği)

2.1.2. Sınai Eğitimi (Pabrik-Zōt Oķū)

2.1.3. İşletmecilik Eğitimi (Önör Cayları Oķū)

2.1.4. Küçük El Sanatları/Zanaatkarlık Mektepleri ve Atölyeler (Mayda Ķol Önör Mektepleri cana Ustakanaları)

2.1.5. Şirket (kantor) meslek eğitimi? (kantor işine üyrötū oķūları)

Alt seviye meslek eğitim okullarına 12-15 yaş arasındaki birinci kademe mektep mezunları girebilir. Eğitim süresi 3 yıl olup bu mektepler alt seviye meslekî yeterliliği olan elemanlar yetiştirir.

Şirket (kantor) meslek eğitimi, yerli ulustan eğitimcilerin olmaması sebebiyle şimdilik geçici olarak alt seviye bir okul olarak birinci kademe mekteplerden mezun olan gençleri alır. Daha sonra ikinci kademe mektep mezunları alınacaktır. O zaman bu okullar, orta derece okullar grubuna girecektir.[1415]

Alt kademe meslek okulunu bitirenler, orta dereceli meslek okullarına sınavla girebilirler.

2.2. Orta Seviye Meslek Mektepleri: Orta dereceli eğitimle eleman yetiştiren bütün teknikumlar bu gruba girmektedir. Bunlar:

2.2.1. Tarım Mektepleri

2.2.2. Pedagoji Mektepleri

2.2.3. İşletme-Ekonomi (önör cayları-önöm)

2.2.4. Tıp Eğitimi Mektepleri

2.2.5. Jinekoloji Eğitimi Mektepleri

2.2.6. Koopreatif Mektepleri

Bütün teknik okullarda eğitim süresi dört yıl olmalıdır. Bu okullara, ikinci kademe mekteplerin birinci sınıfını tamamlayanlar ve çiftçi mektebinde okuyanlar, sınai eğitimi alanlar sınavla girebilirler. Alt seviye meslek eğitimi alanlar da sınavla girebilirler. Teknikumlara girmek isteyen öğrencilerin 15-17 yaş aralığında olmaları gerekmektedir. Çiftçi gençler mektepleri, sınai eğitim mektepleri ve ikici kademe okullar yaygınlaşıncaya kadar teknikumların yanında 2 yıllık ve 3 yıllık hazırlık sınıfları oluşturulabilir. 2 yıllık hazırlık sınıfına ikinci kademe mekteplerin 1.sınıfını tamamlayanlar girebilir. 3 yıllık hazırlık sınıfına birinci kademe mektep mezunları sınavla alınır.

2.3. Yüksek Dereceli Eğitim Kurumları: Kırgızistan'da Pedagoji Yüksek Mektebinin dışında bir yüksek eğitim kurumunun açılması yakın bir gelecekte mümkün değildir.

[1415] Burada manası tam olarak anlaşılamayan şu şekilde bir cümle bulunmaktadır: *3) pabrik-zōt oķū mektepterin, oķutūçulardı artū? Menen 2-baskıç mektepterinin 1-girüppasın piragiramasın bütürgöndör orto daracadağı mektepter ķatarına köçöt.*

İkinci kademe mektepler, teknikumlar ve rapbäkleri (işçi fakültesi)[1416] bitirenler diğer cumhuriyetlerdeki yüksek eğitim kurumlarına gönderilirler. Kırgızistan'da yüksek dereceli okullarda eğitim verebilecek nitelikteki öğretmenlerin sayısı yeterli değildir. İkinci kademe mektepleri ve teknikumları genişletmek için ilk olarak Eğitim Enstitüsünün kurulması gerekir. Buna ikinci kademe mektepleri ve İşçi fakültelerini (rapbäk) bitirenler sınavsız girebilirler. Fakat mektepten mezun olduktan sonra bir süre çalışması ve yaşı 30'un altında olması durumunda alınır. Orta seviyede eğitim görenlerden hizmetli yetiştirilmesi için enstitülerden başka her türden dönemlik kursların düzenlenmesi mümkündür.

Ayrıca, Sovyet mekteplerinde din dersi verilemeyeceği, kısa süreli kurslarda ve Prop teknik eğitim mekteplerinde kızların ve erkeklerin birlikte okuyabileceği de belirtilmiştir.

Eğitim sisteminin belirlenmesinde etkili faktörlerden biri de ülkenin çok uluslu ve çok dilli bir yapıya sahip oluşudur. Kırgızistan'da Kırgızların yanı sıra Özbekler, Ruslar, Dunganlar, Kazaklar, Uygurlar, Tatarlar gibi farklı topluluklar yaşamaktaydı. Özellikle Sovyet rejiminin ilk yıllarında eğitimin 'ana dili'nde yapılmasına bilhassa önem verilmiş,[1417] bundan dolayı Kara-Kırgız Özerk Bölgesi'nde eğitim Sovyet dönemi boyunca Kırgızca, Rusça, Özbekçe, Tacikçe, Tatarca, Kazakça ve Ukraynca olarak yedi ayrı dil ile yapılmıştır. Ancak bu sistemin tatbik edilmesinde bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Nüfusun karma olduğu bölgelerde her dil için ayrı okul açılması gerekmekteydi. Ancak nüfusun yeterli olmadığı durumlarda bunu yapmak hem eğitim kalitesini olumsuz yönde etkilemekte hem de ekonomik olarak ağır bir yükü beraberinde getirmekteydi. Bunun yanı sıra eğitimin uluslar için bölünmesi, istenenin aksine söz konusu ulusların birbirinden ayrılmasına neden olma[1418] ihtimalini beraberinde getiriyordu. Buna çare olarak aynı anda birkaç farklı dille eğitim verilen okullar meydana getirildi. Bu okullarda zaman içinde ortak dil, iletişim dili Rusça olmaya başladı. Böylece bu okullar, ulusal farklılıkların ortadan kalktığı, ideal Sovyet toplumun oluşturacak fertlerin yetiştiği okullar olarak görev yaptı.[1419]

[1416]Rusça Raboçiy Fakultet (İşçi Fakültesi) ifadesinin kısaltılmış şekli olan Rabfak'ın dönemin Kırgız Türkçesindeki karşılığıdır, K. K. Yudahin, *Kırgız Türkçesi Sözlüğü*, çev. A. Battal Taymas, C.II, s. 249.
[1417] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s. 15.
[1418] Fyodor Korolyov, *a.g.e.*, s. 113.
[1419] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s. 16'dan *Kırgızıstan Tarıhı*, C.II, 1967.

Fakat 1930'lara doğru ulusal ögelerin bu kadar çok öne çıkması, milliyetçilik olarak görülmeye ve ulaşılmak istenen nihaî düzen olan komünizme karşı bir tehlike olarak kabul edilmeye başlandı. Lenin'in de ölümüyle birlikte Rus kültürü ve Rusça Sovyet devleti içinde gittikçe güçlenerek nihayet 1938 yılında Rusça bütün okullarda zorunlu hale getirildi. SSCB Anayasasının 159. maddesine göre Sovyetlerdeki bütün diller eşit kabul edilmesine rağmen süreç söz konusu bu dillerin aleyhine olmuş, Rusça herkes tarafından bilinmesi zorunlu bir dil haline gelmiştir. [1420] 1950'li yıllardan itibaren hızla Rusça eğitim dili olarak kabul edilmeye ve diğer diller eğitimde terk edilmeye başladı. 1978 yılında Bakanlar Kurulu, Rusçanın bütün SSCB'de eğitim dili haline gelmesi için gerekli çalışmaların başlatılması kararını verdi. [1421] Böylece okul öncesi eğitimde bile Rusça geçerli olmaya başlandı. Oysaki ilk yıllarda, herkesin temel eğitimi ana diliyle almasının mecbur olduğu ifade ediliyordu. [1422] 1984'te Politbüro, SSCB'deki bütün çocukların liseyi bitirmeden önce Rusçayı öğrenmelerinin zorunlu olduğunu belirten karara imza attı. [1423]

Eğitim sistemindeki ilk basamak olan okul öncesi eğitim konusunda SSCB Halk Eğitim Komiserliği'nce 1919 yılında hazırlanan "Ana Okulu İdaresi Yönergesi"nde okul öncesi eğitimin ilkelerinin neler olduğu belirtilmiştir. [1424] Kırgızlarda okul öncesi eğitim için ihtiyaç duyulan eğitimciler, 20'li yılların başında Almatı ve Taşkent gibi şehirlerde yer alan enstitülerde yetişmiştir. Bu kurumlar okul öncesi ve ilk okul öğretmenlerini eğitmekle görevlidir. A. Tabınbayev, 16 Ocak 1921'de *Ak Col gazetesinin* 15. sayısında "Kazak Kırgız İnstitutu" adlı yazısında, amaçlarını, "*Türkistan'da sadece ilkokullar ana dili ile eğitim almaktadır. Bizim amacımız ilkokuldan üniversiteye kadar bütün eğitim kademelerinde kendi dillerinde eğitim vermektir.*"[1425] şeklinde ifade etmektedir.

Kırgızistan'da Sovyet dönemine ait ilk anaokulu 18 Eylül 1918 tarihinde Karakol'da kurulmuştur. İlk çocuk baldar üyü Pişpek'te 1919 yılında açılmıştır. Burada yoksul ailelere mensup 45 çocuğun bakımı sağlanmıştır. [1426] Okul öncesi mekteplerinde ilk yıllardan itibaren ciddi ekonomik problemler yaşamıştır. Beslenme, sağlık hizmetleri gibi konulardaki

[1420] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s. 16.
[1421] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s.16.
[1422] "Қырғызстандын El Agartuu Sistemesi", *Kızıl Kırgızistan*, 19 Şubat 1926.
[1423] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s.17'den SSCB ve SSCB'nin MilliEğitim Yasaları ve Temelleri, 1985
[1424] Kabulcan, 32'den SSCB Devlet Arşivi, 1976.
[1425] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.191'den A. Tabınbayev, *a.g.m.*
[1426] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s. 32.

yetersizlikler uzun yıllar giderilememiştir.[1427] 20'li ve 30'lu yıllarda okul öncesi eğitimde görev alan eğitmen kadrosu, sistemli bir pedagojik eğitim almamış öğretmenlerden oluşurken 1940'lardan itibaren Sovyet eğitimcileri yetişmeye başlamıştır.[1428] Sosyalist terbiyenin verilmeye başlandığı ilk eğitim kurumu olan okul öncesi mektepleri yukarıda belirtildiği üzere baldar oçoğu, baldar bağı, baldar baldar bakçası ve baldar üyü olmak üzere dörde ayrılmaktaydı.[1429] 1937'de 64 anaokulunda (baldar oçoğu/baldar bağı?) 2.143 çocuk, 700'den fazla baldar bakçasında ise 20.370 çocuk bulunmaktaydı.[1430]

Kara-Kırgız Özerk Bölgesi'nin kurulması ve Kara-Kırgızlar için ayrı bir alfabenin oluşturulmasından sonra okul öncesi eğitimde kullanılacak ders materyallerinin de hazırlanması gündeme gelmiştir. 29 Aralık 1925 yılında Akademi Merkezi, Kırgızca olarak çocuk masallarının basılmasına karar vermiştir. [1431] Fakat kısa bir süre sonra masallar, ideolojik nedenlerle yasaklanmıştır. Bu yasak ancak Gorki'nin 1934'te masalların çocuk eğitimindeki gerekliliğini savunmasıyla birlikte ortadan kalkmıştır. Bu dönem okul öncesi mekteplerinin müfredatlarına bakıldığında, programda yer alan bütün masalların çeviri Rus masalları olduğu dikkati çekmektedir. Kırgız masallarının yer aldığına dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.[1432]

1917-1930 tarihleri arasında, okul öncesi eğitimin, yetişkin eğitimine mümkün olduğu kadar yaklaştırılmak istendiği bir dönem olmuştur. Çocukların da yetişkinler gibi üretimin bir parçası olması gerektiğine inanılıyor, oluşturulan ekonomi, temizlik gibi komisyonlarda görev almaları isteniyordu.[1433] 1932 yılında okul öncesi eğitim programında değişiklikler yapılmıştır. Eğitimi daha sistematik bir hale getirme iddiasıyla hazırlanan program enternasyonalizm, kolektivizm düşüncelerinin daha aktif bir şekilde işlenmesini ön görmekteydi.[1434]

1958'de hazırlanan ve Kırgızistan'da 1963'te uygulamaya konulan yeni okul öncesi programı, Kırgızca olarak yayımlanmış olan ilk program olma özelliğine sahiptir. Kırgız

[1427] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s.32.
[1428] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s. 33.
[1429] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.*, s.32'den SSCB Devlet Arşivi, 1976.
[1430] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s.32.
[1431] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s. 123'den KP BMA, f. 647, op. 1, d. 37, l.2.
[1432] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s.32 Kırgız SSCB, MEB Arşiv, 1940.
[1433] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s.32.
[1434] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s. 38.

öğrencilerin devam ettiği okul öncesi mekteplerinde Kırgızca masallar, Kırgız halk müziği örneklerinin eğitim materyali olarak kullanılması gibi milli ögelerin ön planda tutulduğu bir karakter taşımaktaydı. [1435]

Sovyet rejiminin ilk yıllarında okuma yazma seferberliği ilan edilerek, halk eğitim düzeyinin yükseltilmesi hedeflenmiş, ilk icraat olarak da okuma yazma kursları, ilkokullar açılmıştır. Okuma yazma bilenlerin oranındaki düşüklük, Sovyet rejimini, rejimin ilkelerini ve kuruluş gayesini halka öğretme konusunda sistemin önündeki en büyük engeldi. Bu engeli ortadan kaldırmak için hemen ihtiyaç duyulan okulları açmak ve eğitimi geliştirmek için çalışmalara başlandı. 15 Eylül 1919 tarihine ait bir rapora göre Kırgızistan'da 1.897 adet birinci basamak okul açılmış ve bu okullarda 33.598 öğrenciye verilmeye başlanmıştır. [1436] 1920 yılındaki nüfus sayımına göre Kırgızistan'da yaşayan 883.000 kişinin 17.500'ü yani %8.8'i (510.000 Kırgızdan 6.500'ü okuma yazma biliyordu; bu da Kırgız nüfusunun % 3.5'ine denk gelmektedir.[1437] O sene 17 Eylül'de Türkistan Cumhuriyeti Halk Komiserleri Meclisi "Halk arasında okuma yazma öğretilmesi hakkında" aldığı kararda 8 yaşından 40 yaşına kadar olan herkes kendi ana dilinde veya Rus dilinde okuma yazma öğrenmesi gerektiği için büyükler için açılan ilkokullar (algaçkı mektepter) Bişkek, Karakol ve Oş'ta açıldı. Ancak gerekli eğitim materyali olmadığı için "Cogolsun Sabatsızdık" adıyla bir topluluk kuruldu. Kurulan bu grubun girişimi ile yapılan toplantıların sonucu Narın'da 30, Oş'ta 22, Karakol'da 3 mektep açıldı.[1438]

Kırgızların konargöçer ve yarı konargöçer yaşıyor olması, Çarlık döneminde olduğu gibi Sovyetler için de düzenli eğitimde karşılaşılan sorunlardan biri olmuş ve Sovyet hükümeti de Çarlık döneminde olduğu gibi çareyi yatılı okullar açmakta bulmuştur. 1918 gibi erken bir dönemden itibaren Pişpek, Oş, Karakol ve Calalabad gibi merkezî yerlere yatılı okullar inşa edilmiştir.[1439]

[1435] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.*, s.35'ten Kırgız SCB'nin Merkez Devlet Arşivi, 1976.
[1436] Salican Cigitov, "Kırgız Sovet Edebiyatının Caralışı, Calpı Tarıhıy Şarttar, Poeziya, Proza, Dramaturgiya", *Kırgız Sovet Adabiyatının Tarıhı-I*, İlim Basması, Frunze 1987, s. 31-99; Kul'turnoe stroitel'stvo v Kirgizii (1918-1929) Sbornik dokumentovi materialov, C. 1, Frunze 1957 s. 22.
[1437] E.Maanayev, A. Osmonkulov, a.g.e., s.119.
[1438] *Kul'turnoe stroitel'stvo v Kirgizii (1918-1929) Sbornik dokumentovi materialov*, C. 1, Frunze 1957 s.263.
[1439] S. Daniyarov, a.g.e., s. 120.

20 Aralık 1924 yılında oluşturulan GUS, halka okuma yazma öğretilmesi konusunda hazırlanan raporun hayata geçirilmesine katkıda bulunmuştur.[1440] 1928-1929 yılında yapılan nüfus sayımında 400.000 kişinin okuma yazma bilmediği ortaya çıkmış, bu yüzden Komunist Parti Bölge Komitesinde ayrıca bir toplantı yapılarak Cumhuriyette okuma yazma faaliyetlerinin yürütülmesi için yapılması gereken bir takım faaliyetler ve çözümler belirlemiştir.[1441] 1930 yılında *Cañı Madanıyat Colunda* dergisinde yer alan habere göre Komünist Partinin 16. Kongresinde, ilkokul çağındaki çocukların %100'ünün okula gitmesini sağlamak ve kalabalık işçi topluluğuna okuma yazma öğretilmesinin hedeflendiği ve bu hedefin gerçekleştirilmesine yönelik çalışmaların en kısa zamanda başlatılması kararına varılmıştır. Çarlık döneminde okur yazarlık oranı %33 iken Sovyetler Birliği'nde bu oranın %62.6'ya yükseldiği; Kırgızlar ve Kırgızlar gibi küçük topluluklarda okuma yazma oranı %3 iken aynı oranın Sovyetler Birliği döneminde %16 olduğu ifade edilmiştir. Kara-Kırgız Özerk bölgesinin, kongrede belirtilen hedefe 1930/31, 1931/32 eğitim öğretim yıllarında ulaşması gerektiği belirtilmiştir. Şehirlerde, işçi yerleşim bölgelerinde, rayonların merkezlerinde ve bazı rayonların tümünde 8-11 yaş arasındaki bütün çocuklar okula gitmektedir. Buralar için hedef, 11-14 yaş arasındaki çocukların gidebilecekleri okullarının sayılarının arttırılmasıdır, buna göre 15.000 çocuk okula alınacaktır. 1929/1931 eğitim öğretim yılı itibariyle ilkokul çağındaki çocukların %47'si okula gitmektedir. Bir sonraki sene bu oranın %70 olması amaçlanmaktadır. Tabii bunun için gereken öğretmen ihtiyacının karşılanması için öğretmenler hazırlık kursları da açılacaktır. Bu kurslardan 440 öğretmenin mezun edilmesi gerekmektedir. Bu öğretmen ihtiyacı yerliler için geçerli olup Avrupalı nüfusun öğretmen ihtiyacı bulunmamaktadır.[1442] 1930-1931 eğitim öğretim yılından itibaren 14 yaşına kadar bütün çocuklar zorunlu olarak genel eğitim veren okullarda devam etmeye başlamışlardır.

Kırgızistan'da orta kademeli eğitim kurumlarının açılışı 1925 sonrasına denk gelmektedir. Kırgız Merkez Pedagoji Teknik Okulu, Ekim 1925 yılında açılmıştır.[1443] Okulun temel amacı Kırgız Özerk Bölgesinin ihtiyaç duyduğu, komünist parti terbiyesi almış eğitimci kadronun yetiştirilmesidir. Okul açıldıktan sonra Taşkent ve Almatı gibi şehirlerde Kazaklarla birlikte orta dereceli mekteplerde okuyan Kırgız öğrenciler buraya nakledilmiştir. Ayrıca okruglardan (kanton) da öğrenci alınmıştır. Böylece okul 140 öğrenci eğitim ve öğretim hayatına başlamıştır. İlk sene bir tane birinci sınıf (negizgi sınıf?) ve üç hazırlık sınıfı

[1440] Nazarkul İşekeyev, *a.g.e.*, s.23.
[1441] *Kul'turnoe stroitel'stvo v Kirgizii (1918-1929) Sbornik dokumentovi materialov*, C. 1, Frunze 1957, s.134.
[1442] Mıktıbekuulu, "Calpı Baştooç Okuunu Atkarabız", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:3-4, 1930, s.1.
[1443] B. Danıyaruulu "Borborduk Kırgız Pedegöji Teknikumu", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:2, 1928, s.37.

açılmıştır. Birinci sınıfta(negizgi klas/temel sınıf?) eğitim Rusça, hazırlık sınıfındaysa Kırgızca yapılmaktaydı 1926-1927 ders yılında 30 öğrenci daha alınmış ve böylece okulun öğrenci mevcudu 170'e yükselmiştir. İlk sene günlük ders sayısı 4-5 iken bu sayı sonraki sene 6-7'ye çıkarılmıştır. GUS'un pedagoji teknik okulu için hazırladığı programın şartlarına uygun olarak eğitim yapan okulda edebiyat, siyaset, beden eğitimi, resim ve bölge tanıma derslerinin yanı sıra uygulamalı dersler de bulunmaktaydı. 1928-1929 eğitim yılı itibariyle sınıf sisteminden laboratuvar sistemine geçilmiştir. Komsomol örgütünün (Genç Komünistler Birliği) kurulduğu okulda öğrenciler bu örgüt vasıtasıyla siyasi bir takım faaliyetler de yürüterek yeni açılan diğer okullarda bulunan piyoner, komsomol teşkilatlarına yardımcı olmuşlardır.[1444] Okulun müdürlüğüne P. K. Yudahin atanmıştır. Burada çeşitli idari görevlerde bulunan Bazarkul Daniyarov, Kırgız dili ve edebiyatı dersleri vermiştir. Ancak yeterli oranda ders materyali olmadığı için diğer Türk lehçelerine ait kitaplardan faydalanılmıştır, örneğin bu derslerde Kazak grameri ve Kazak edebiyatçılarının eserleri okutulmuştur.[1445] Burada öğretmen olan Satıpaldı Namatov *Bizdin Mektep, Tuñguç, Sabattuu Kolhozçu, Tilibizdin Metodikasınan, Baştalgıç Mektepter üçün Kırgız Tilinin Metot Körsötküçtörü* gibi ders kitapları hazırlamıştır.[1446] Dikkati çeken noktalardan biri Pedagoji okulunun ana dili öğretim müfredatında, Alaş Ordonun Kırgız Edebiyatına tesiri, Tatar tesiri, Kırgız edebiyatının sosyalist kuruluşu, Kırgız, Tatar, Özbek Edebiyatları ile genel olarak tanışma gibi konuların da yer aldığı görülmektedir.[1447]

1926 yılında ise Bişkek'te Ziraat Teknik Okulu açılmıştır.[1448] 1920'lerin sonunda Oş ve Calal Abad'da da teknik okullar açılmıştır. Bu okullarda öğretmenlik de yapan Sultan Kurmanov, 1928 yılında Arabayev ile birlikte, Arap harfli alfabeyi *Bizdin Mektep* adıyla yeniden yayıma hazırlamıştır.[1449] 1932-1933 eğitim öğretim yılına ait kayıtlara göre 14 teknik okul ve orta dereceli okulda toplam 1252 öğrenci eğitim görmekte olup bu öğrencilerin büyük bir bölümünü Kırgızlar oluşturmaktaydı.[1450]

Sovyet döneminin ilk yıllarında Taşkent ve Almatı Türkistan'da yüksek eğitimin merkezi durumundaki iki şehir idi. 1919 yılında bölgenin ilk üniversitesi olan Türkistan Halk

[1444] Bazarkul Danıyarov, "Merkezi Kırgız Pedaoji Teknik Okulu", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:2, 1928, s. 37-39.
[1445] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.206.
[1446] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s. 219.
[1447] "Pedtehnikömgö Ene Tilinin Pıragramı", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:3-4, 1930, s.30.
[1448] E.Maanayev, *a.g.e.*, s.208.
[1449] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s. 220-221.
[1450] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s.90.

Üniversitesi açılmıştır. 15 Kasım 1918'de Öğretmenler Semineri olarak kurulan Üniversite, 1920 yılında söz konusu kurumun adı Orta Asya Devlet Üniversitesi (Sredney Aziatskiy Gosudarstvennıy Universitet) olarak değiştirilmiştir. 30'lu yıllara kadar üniversitede, Türkistan'da ihtiyaç duyulan inşaat, su ekonomisi, tekstil, pamuk yetiştiriciliği, planlama ve tıp gibi bölümler eğitim vermeye başlamıştır.[1451] Mambetaalı Cañıbayev 1929'da buraya başlamıştır. Turdakun Sopiyev, 1927'de burada Kırgız dili dersleri vermiştir. [1452] Adı daha sonra Orta Asya Komünist Üniversitesi olarak değiştirilecek olan Türkistan İşçi-Çiftçi Üniversitesi de yine Taşkent'te 1921 yılında açılmıştır.[1453]

15 Kasım 1918'de Taşkent ve Almatı'da Kazaklar ve Kırgızlara, ilkokullarda ana dilde eğitim verecek eğitimciler yetiştirmek üzere seminerler açılmıştır. 150 öğrencinin mezun olduğu bu seminerler, 10 Kasım 1920 yılında Kazak Kırgız Eğitim Enstitülerine çevrilmiştir.[1454] Enstitüler yükseköğrenim kurumları olarak okul öncesi, ilkokul, okul haricinde talim ve terbiye işleri için öğretmen hazırlamakla görevlidir.[1455] Dönemin önemli aydınları bu kurumlarda eğitim almıştır. Örneğin Kırgız yazı dilinin kuruluş aşamasında önemli görevler üstlenen Bazarkul Daniyarov, 1918 yılında, Taşkent'te bulunan Kazak-Kırgız Halk Eğitim Enstitüsü'nde okumuş, 1923 yılında yine orada okuyan Osmonkul Aliyev ve Adigine Rısbekov ile birlikte mezun olur.[1456] Bu dönemde Kırgızların eğitim aldığı yerlerden biri de Almatı'daki Yedisuu Eğitim Enstitüsü olup burada Tatarca ve Farsça eğitim verilmekteydi.[1457]

Kırgız Eğitim Komisyonu'nda görev alan İşenaalı Arabayev, Bazarkul Daniyarov, Kasım Tınıstanov, P.Yudahin Türkistan Halk Üniversitesi bünyesinde açılan Kazak Kırgız Eğitim Enstitüsü'nde okumaları için Kırgız gençlerini teşvik etmişlerdir.[1458] Kazak Kırgız Eğitim Enstitüsü hakkında 8 Şubat 1924 tarihinde *Ak Col* gazetesinde "Kırgız Kazak İnstitutdan Ne Kütöt?" başlıklı bir yazı kaleme almış, yazısında yaklaşık 2.5 milyon nüfusu olan Kırgız Kazak halkının öğretmenlerini yetiştirmek üzere iki kurum olduğunu ifade

[1451] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.*, s.90.
[1452] E. Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.208; 220.
[1453] Ufuk Deniz Aşçı, *İşenaalıArabayuulu'nun İki Eseri CazuuColundaSaamalık ve Alip-Bee Notlar-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, Palet Yayınları, Konya 2010, s.19.
[1454] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*,191.
[1455] T. A. Abdrahmanov, vd. a.g.e., s. 191; A. Tabınbayev, *a.g.m.*
[1456] E. Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.206.
[1457] E. Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.214.
[1458] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.130.

etmiştir. Bunlardan biri Taşkent'teki Kazak Kırgız Enstitüsü, ikincisi Almata'daki enstitüdür. Açılalı 6 ay olan, Taşkent'teki enstitü halkın hayatında var olan eksiklikleri fark eden, halkın kendilerine olan inancının karşılığını verebilen kahramanları beklemektedir.[1459]

Sovyet döneminde oluşturulan yüksek öğrenim programlarından biri İşçi Fakültesidir. İlki 1919'da Moskova'da açılan bu fakültelerden 1920-1921 yıllarında Taşkent, Almata, Orenburg ve Omsk şehirlerinde de açılmış, Kırgız gençleri buraya eğitim için gönderilmiştir. 1927 yılına ait kayıtlara göre bu şehirlerde toplam 135 Kırgız öğrenci eğitim görmekteydi. Kırgızistan'da ilk İşçi Fakültesi 1927 yılında Frunze'de açılmış ve 69 öğrenci eğitim görmeye başlamıştır. Normal eğitim süreleri 4 yıl olan bu fakültelerde yerel halktan öğrenciler için 5 yıl eğitim verilmektedir. Devletin maddi olarak desteklediği öğrencilere üniversitelere yerleştirmede de imtiyazlı idiler. 1930-1931 eğitim öğretim yılında burada okuyan öğrenci sayısı 203'e yükselmiştir. Açılan İşçi Fakültesi sayısı 1932-1933 yıllarında dörde yükselmiş, toplam kayıtlı öğrenci sayısı da 559'ı bulmuştur. 1940'ların başında gelindiğinde söz konusu fakülteler kaldırılmıştır.[1460]

1932 yılında Frunze'de açılan Kırgız Devlet Eğitim Enstitüsü, Kırgızistan'da açılan ilk yüksek öğretim kurumudur. Tarih, edebiyat ve biyoloji olmak üzere üç bölümün yer aldığı enstitüde ilk dönem 73 öğrenci bulunmaktaydı. Bir yıl sonra fizik-matematik bölümü de açılmıştır. Enstitüde eğitim süresi 5 yıl olup buradan verilen diploma üniversite ile denktir.[1461] 1933 yılında Kırgız Zooloji ve Veterinerlik Enstitüsü açılmış ve burada 61'i Kırgız olan 102 öğrenci eğitim görmeye başlamıştır.[1462] 1935 yılında ise Kırgız Devlet Eğitim Enstitüsü altında Öğretmen Enstitüsü kurulmuştur.[1463]

Bütün Sovyet yüksek eğitim kurumlarında eğitim Rusça yapılmıştır. Eğitim dilinin Rusça olması konusunda, Sıdık Karaçuulu tarafından çevrilen *Lenin Colunun Alip-besi* adlı eserde yapılan açıklamada şöyle denmektedir: "*Sovyet Doğu cumhuriyetlerinde halk eğitimi konusundaki amaç/görevlerden biri, merkezdeki yüksek eğitim kurumlarına girebilecek öğrencileri hazırlamaktır. Merkezdeki yüksek eğitim kurumlarında eğitim Rusça yapılır;*

[1459] T. A. Abdrahmanov, vd. a.g.e., s.130-131.
[1460] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s.89.
[1461] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s.90.
[1462] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s. 90'dan *Kırgız SCB'de Kültürel Kuruluş*, 1957.
[1463] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s.90.

sebebi ise acil olarak gerekli olan kitapların Rusça olması, yüksek eğitimi verebilecek olan eğitimcilerin, diğer (Ruslardan başka) uluslarda olmamasından dolayı bu kitaplar şimdilik diğer uluslarda yok. Bu yüzden milli eğitim kurumlarında Rus dilini okutmak çok önemli. Rus dili ne kadar iyi öğrenilirse yüksek eğitim okullarında okumak ve Rus yoldaşlardan arkada kalmamak o kadar kolay olur. "Bu yüzden ulus mekteplerinde Rus dili fazlalıktır" şeklindeki bakış açısı zararlıdır. Bu bakış açısını, şovenişt, kızıl kulak milliyetçiler ve dinci toplulukları doğru kabul etmektedir."[1464]

Sovyet rejiminin ilk yıllarında eğitimdeki en önemli hedef bütün halkın okuma yazma öğrenmesidir.[1465] 1918 ve 1919 yılında okuma yazma gibi temel eğitim faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı bu süreçte öğretmen ihtiyacının karşılanabilmesi için pek çok şehirde kısa süreli kurslar verilmiştir.[1466] Örneğin Bişkek'te 1919 yılında 6 aylık pedagoji kursu açılmıştır. Henüz Kırgızca ders materyali olmadığı için kursta Tatar Türkçesiyle yayımlanmış *Tugan Til, Kisap Masalaları* gibi kitaplardan faydalanılmıştır.[1467] Yine 1920'de Bişkek'te üç aylık bir öğretmen hazırlık kursu, aynı yıl Almatı ise Bölgesel Tekrar Hazırlık Kursu açılmıştır.[1468] Bütün bu kurs ve okulların hemen hepsinde ders materyali sıkıntısı çekilmiştir. Müfredat ve program henüz hazır olmadığı için devrim öncesi müfredatla eğitim verilmiş, Rus yerli mektepleri ve cedit mekteplerinin kitapları kullanılmaya çalışılmıştır. Bütün Türkistan bölgesinde yaşanan bu durumun sebeplerinden ilki ana dilde eğitimin dil bilimsel açıdan hazır olmaması, ikinci sebepse yayın faaliyetlerinde yaşanan sıkıntıdır.[1469] Bu yüzden Kırgızistan'da da bir süreliğine, devrim öncesine ait Tatarca, Kazakça ve Özbekçe kitaplar kullanılmıştır.[1470]15 Haziran 1924 tarihinde Celal Abad'da açılan ve 3 ay süren öğretmen hazırlık kursu 81 öğretmene eğitim vermiştir. Kursun hemen yakınlarında yer alan kütüphaneye (okukaana) Özbek ve Kazak gazeteleri gelmektedir.[1471] Zamanla öğretmenler daha iyi eğitim almaya başlasalar da 1935/1935 eğitim ve öğretim yılına ait olan istatistik, öğretmenlerin büyük bir kısmının sadece birinci kademe okullardan mezun olduklarını göstermektedir. Yüksek eğitim alanların sayısı oldukça düşüktür. Bu tarihlerde Kırgızistan'da öğretmenlik yapanların büyük bölümü Kırgız olsa da farklı milliyetlere mensup öğretmenler

[1464] M. L. Bannem, C. Zelkibne, M. Brundiy, *a. g. e.,* s.109-110.
[1465] Kabulcan Murzayev, *a.g.e.,* s. 18.
[1466] Ufuk Deniz Aşçı, *a.g.e.,* s.19.
[1467] E. Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.208.
[1468] E. Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.214.
[1469] Nazarkul İşekeyev, *a.g.e.*, s. 29.
[1470] *Kul'turnoe stroitel'stvo v Kirgizii (1918-1929) Sbornik dokumentovi materialov*, C. 1, Frunze 1957, s.123.
[1471] Mugalim, "Agartuu Cayı- Farganada Kırgız Mugalim Dayardoo Kursu Cayınan", *Erkin Too*, No:2, 1924, s.3.

olduğu, bütün öğretmenlerin %25'inin kadınların oluşturduğu görülmektedir ki söz konusu oran bu yıllar için iyi bir orandır. Ancak 840 öğretmenin yalnızca 193'ünü Kırgızlar oluşturmaktadır.

Kırgızistan'daki İlkokullarda Bulunan Eğitim/Pedagoji Kadrosu (1934/1935 Eğitim Öğretim Yılı)[1472]

Öğretmenlerin Eğitim Seviyeleri	
Yüksek Eğitim	5
Orta Eğitim	848
İlk Eğitim/düşük eğitim	2415

Öğretmenlerin Milliyetleri	
Kırgız	1925
Özbek	214
Rus	875
Tatar	112
Kazak	24
Uygur	23
Başkurt	46
Dungan	12
Alman	11
Türk	2
diğerleri	23

Öğretmenlerin Cinsiyetleri	
Erkek	2428
kadın	840 (193'ü Kırgız)

1925-1935 yılları arasındaki beş eğitim ve öğretim yılına ait istatiksel tabloya göre Kara-Kırgız Özerk Bölgesinde yer alan okul ve öğrenci sayıları şöyledir:

[1472] A. M. Balitov, *a.g.e.,* s.87.

Daha evvel de bahsi geçtiği üzere 1925'ten evvel Kırgız okullarında Kazakça ve kısmen Özbekçe ve Tatarca ders kitapları okutulmaya devam etti.[1473] Bu döneme ait kaynaklar, Kırgızca ders kitaplarının olmamasından dolayı derslerin aksadığından bahsetmektedir. Örneğin Sultan adlı bir yazar, *Cañı Madanıyat Colunda* dergisinde kaleme aldığı "Kırgız Mektepterinde Cetişsizdikter" adlı yazısında kullanılmakta olan bazı ders kitaplarının yetişkinler tarafından bile anlaşılmadığından şikayet etmektedir. Bu tür kitapları okutan mektep sayısı hiç de az değildir.

Derse hazırlık yapmayan ve kullanacağı materyalleri derse uygun hale getirmeyen öğretmenleri eleştiren Sultan, şahit olduğu bir olayı şu şekilde anlatmaktadır: "*Bu dönemde öğretmenlerin derslere daha hazırlıklı gelmeleri istenmektedir. Özellikle ellerinde Kazakça vb. dille yazılmış materyalleri olanların bu materyalleri Kırgız çocuklarına dil bakımından uygun hale getirmeleri gerekmektedir. Girdiğim bir matematik dersinde hoca Kazakça olarak bir çırpıda problemi okudu: "bir balanın altı asığı bar edi, onı eki serigine teñdep bölüp berdi. Ar bir serigine neşeden asık tiyedi." Yazara göre "asık" ve "serik" kelimelerini öğrenciler bilmediği için problemi anlayamadılar. Eğer öğretmenin elinde Kırgızca malzeme yoksa bu malzemeyi dersten önce öğrencilere uygun hale getirmesi gerekmektedir…*" Ayrıca yazar, ana dili ve diğer derslere katılmış, öğretmenlerin bu derslerde yaptıkları pek çok hataya şahit olmuştur. [1474]

1917'den sonra Kırgız Türkçesi ile ilk kitap yazma girişiminde bulunan kişi Kayyum Miftakov'dur. Yeni rejimle birlikte her ulusun kendi ana dilini kullanması gerektiği belirtilmiştir. Umumî Türk dili fikrinin tamamen ortadan kalktığı bu dönemde Kırgızcanın da, diğer Türk lehçelerinden bağımsız bir yazı dili haline getirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Miftakov, Kırgız yazı dilinin imlası ve ses bilgisi konularını muhtevî kitabını, Kırgızcayı öğretecek öğretmenler için kaleme almıştır. Fonetik imlaya karşı olan Miftakov, Kırgız Türkçesinin bütün ses özelliklerinin yazıya yansıtılmasına karşıdır. 25 harflik bir alfabe ortaya koyan Miftakov, imla ve ses bilgisine ait kuralları maddeler halinde vererek bu konuların öğretimini kolaylaştırmaya çalışmıştır. Gerekli gördüğü yerlerde halk edebiyatından örnekler

[1473] A. M. Balitov, *a.g.e.*, s.35.
[1474] Sultan, "Kırgız Mektepterinde Cetişsizdikter", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:1, 1928, s.33.

vererek konuların daha iyi anlaşılmasına çalışmıştır. Fonetik alfabenin neden uygulanmayacağını delillendirerek anlatmaya çalışmış, bunun için önce Kırgız Türkçesinde kullanılan bütün sesleri ve fonemleri belirlemeye gayret etmiştir. 1923 yılında, Kırgız imlası, kısa ses bilgisi ve fonetiğini yazma görevinin kendisine verildiğini ifade eden Miftakov, bunu görevi kendisine veren kişi ya da kurumdan bahsetmemiştir. Fakat o dönemde böyle bir görev ancak Kara-Kırgız Eğitim Komisyonu veya doğrudan Halk Eğitim Komiserliğince verilebilirdi.

1925 yılından itibaren Kara-Kırgız yazı dili ile ders kitapları basılmaya başlamıştır. İlk adımda hazırlanan 14 ders kitabından 7600 adet basılmış, zamanla bu sayı artırılmıştır. 1928 yılında, çıkarılan ders kitabı sayısı 110'a yükselmiştir. Yazılan edebî eserlerle birlikte basılan kitap sayısı 50.000'i bulmuştur.[1475] Ders kitabının yetersiz olması dolayısıyla *Erkin Too* gazetesinin de okullarda okutulduğu 20'li yıllardan sonra ancak 1933-1934 eğitim yılından itibaren eğitim tam anlamıyla Kırgızca yapılmaya başlanmıştır.[1476]

Daha önce de ifade edildiği gibi Eğitim Komisyonu'nun görevlerinden biri de ders kitaplarını hazırlamaktır. Nitekim Kara-Kırgız Özerk Bölgesi Eğitim Komisyonu tarafından 11 Kasım 1924 tarihinde, Bazarkul Daniyarov'a "*Kara-Kırgız Özerk Bölgesi'ndeki okullar için Kara-Kırgız dilinde ders kitaplarını bastırmak üzere Sovyet kurumları ile anlaşmalar hazırlama yetkisi*" verilmiştir.[1477] Yine Kara-Kırgız Otonom Bölgesi Eğitim Komisyonun Akademi Merkezi heyetinin toplantısının 29 Aralık 1925 yılındaki kararına göre Arabayev, Daniyarov, Yudahin gibi Merkez üyelerine ders kitaplarının hazırlanması hususunda çeşitli görevler verilmiştir. Buna göre:

1. Türk dilli alfabeler örneğinde eğitim programı için en kısa zamanda bir alfabe kitabı hazırlayacak (İ. Arabayev hazırlayacak)
2. Piyonlerler arasında yürütülen faaliyetler için kitapçıklar Başkurtçadan çevrilecek
3. B. Daniyarov, teorik el kitabı ile Aritmetik Problemler Kitabı'nı hazırlayacak
   Kara-Kırgızca okuma kitapları olmadığı için çocuk masallarını basılacak[1478]

[1475] A. A. Altımışbayev, A. G. Zima, K. Karakeyev, S. Kerimbayev, K. Orozaliev, V.P. Şerbstobitov, *Kırgızstandın Tarıhı*, 2. Cilt, Bişkek, s. 294.
[1476] A. M. Balitov, *a.g.e.*, s.34.
[1477] K. Bazarkulova, *a.g.e.*, s.130.
[1478] T. A. Abdrahmanov, vd. *a.g.e.*, s. 123'den KP BMA, f. 647, op. 1, d. 37, l.2.

Arabayev, 1 Nisan 1925 yılında Kara-Kırgızca olarak hazırladığı raporunda[1479] yayımlandığını ifade ettiği kitaplar şunlardır:

1. *Alipbe (Alfabe kitabı)*
2. *Okutuunun 1 cana 2 cılı üçün Hrestomatiya (İlkokul 1. ve 2. Sınıfları İçin Okuma Kitabı)*
3. *Ene Tildin Metodikası (Ana Dili Öğretim Metodu Kitabı)*
4. *Arifmetikanın Metodikası (Aritmetik Metod Kitabı)*
5. *Kara-Kırgız Tilinin Orfografiyası Boyunça "Saamalık" Körsötmösü ('Kara-Kırgız' Dilinin İmlası Hakkında Rehber Kitap)*
6. *Lenindin Ölümü Cönündö Poema (Lenin'in Ölümü Hakkında Bir Şiir)*
7. *"Seketbay" Irlar Cıynagı ("Seketbay" Şiir Antolojisi)*
8. *Irlar Cıynagı (Şiir Antolojisi)*
9. *Kedeyler üçün "Nasıyat" (Fakirler için "Nasıyat")*
10. *"Kanattuular" Tamsilder ("Kanattuular" Hikayeler)*

Basılmakta olan eserler ise:

1. *Alipbe*'nin yenilenmiş 2. baskısı
2. *Meseleler*'in I., II ve III. bölümleri
3. *Baştalgıç Geografiya (Coğrafyaya Giriş)*
4. *Madanıyat Tarıhı (Medeniyet Tarihi)*
5. *"Semetey" Destanı*

Basıma hazırlananlar:

1. *Kara-Kırgız Tilinin Grammatikası (Kara-Kırgız Dilinin Grameri)*
2. *Geografiya Cönündö Hrestomatıya (Coğrafya Hakkında Hrestomatya)*
3. *Tabıyat Taanuu Boyunça Hrestomatıya (Tabiat Bilgisi Hakkında Hrestomatya)*
4. *Kara-Kırgız Boyunça Elementardık Hrestomatıya (Kara-Kırgızistan Hakkında Başlangıç Seviyesinde Hrestomatya)*
5. *Caratılış Taanuu Boyunça Depter (Doğayı Tanımak için Notlar)*

[1479] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.222'den İ. Arabayev, *Dokladnaya Zapiska*, No:5, 1 Nisan 1925.

6. *Tört Cıldk Mektep için Metodıkalık Körsötmölölör menen Programması (Dört Yıllık Mektep için Metodik Kılavuzla Birlikte Program)*
7. *Tarbıyalık Oyundar (Eğitici Oyunlar)*
8. *Dene Tarbıya cana Mektep (Beden Eğitimi ve Mektep)*
9. *Piyonerler Mektepte*
10. *Geologıya (Jeoloji)*
11. *Fizikalık Geografiya (Fiziki Coğrafya)*
12. *Yetişkinler için Elifba*
13. *Metrikalık Sistema (Metrik Sistem)*

Bunlara ek olarak, Akademi Merkezi, Devrim Komistesinin görevlendirmesi ile çeviriler de yapmıştır. Pişpek'teki Siyasî Propoganda Bölümünde çevirmen olmadığı için bunu Akademik Merkez yapmıştır. Akademik Merkezin çevirdiği eserler şunlardır:

1. *Lenin Adam Katarı (Bir İnsan Olarak Lenin)*
2. *Lenin cana Anın Zamandaştarı (Lenin ve Onun Çağdaşları)*
3. *Lenin cana Dıykançılık (Lenin ve Çiftçilik)*
4. *Lenin Proletariat cana Dıykandardın Col Başçısı (Lenin Proleteryat ve Çiftçilerin Öncüsü)*
5. *Lenin Revolyutsiyanın Col Başçısı (Lenin Devrimin Öncüsü)*
6. *Lenin cana Anın Partiyası (Lenin ve Onun Partisi)*
7. *Caş Piyonerler Uyumu (Genç Piyonerler Örgütü)*
8. *Lenin cana Cumuşçu Massalarının El Aralık Uyumu (Lenin ve İşçi Kitlelerinin Uluslararası Teşkilatı)*
9. *Lenin cana Baldar (Lenin ve Çocuklar)*

Bu eserlerin hepsi basıma hazır vaziyettedir. Çeviri işlerinin ücretlerinin ödenmesi ve bunların basılması için de anlaşma yapılması gerekmektedir. Ancak bu işleri Siyasi İcraat Bölümlerinin yapması gerekiyordu. Fakat nedendir bilinmez bu bölümler bu meseleleri halletmek için girişimden bulunmamaktadırlar. Siyasi Eğitim, Sovyet ve parti edebiyatına ilişkin eserlerin basılması hususunda yapılması gereken bir hayli iş bulunmaktadır. Bu işler Akademi Merkezi'nin (Eğitim Komisyonu kısa süreliğine Akademi Merkezi olarak

adlandırılmıştır) işi değildir. Fakat ilgili bölümlerde eleman sıkıntısı çekildiği için bu işler Akademi Merkezi tarafından yapılmıştır.[1480]

Yukarıda ifade edildiği gibi Rusçanın yanı sıra diğer Türk lehçelerinden kitap çevirileri yapılmış veya bu tür kitaplardan yararlanılarak kitaplar yazılmıştır. Örneğin İ. Arabayev ve D. Şamgunov tarafından hazırlanan *Tabıyat Taanu Alipbeesi, Tabiyat Taanu İşi Kitebi* adlı bir Tatarca kitaptan yararlanılarak yazılmıştır. Yine 1927 yılında M. Dulatov'un "Baştooç Mektepte Okutula Turgan Esep Kitebi" adlı kitabını B. Daniyarov ile Arabayev ile birlikte çevirmiştir. Yazdığı önsözde yalnızca bu kitapta değil Kırgızcaya çevrilmiş diğer ders kitaplarında da bir hayli yeni terimin bulunduğunu belirtmiştir.[1481] *Metir Çenderi* kitabı da Arabayev tarafından 1927 yılında Başkurtçadan çevrilmiştir.

Bu dönem yazılan bütün ders kitaplarının ortak özelliği Kırgızca olarak kaleme alınmış olmalarıdır. Bütün terimler, soyut ve somut kavramlar Kırgızca olarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Resmî kurumlarda Kırgız dilinin kullanılması ve Kırgızca terimlerin kullanılması zorunluluğu getirilmiştir.[1482] 1926 yılında çıkmaya başlayan *Komünist*, *Çabul*, *Madani Maydan* dergileri, 1928'de yayın hayatına başlayan *Cañı Madanıyat Colunda* ve Rusça Kırgızca olarak basılan *Dıykan* dergisi[1483] gibi süreli yayınlar Kırgızcanın bir eğitim dili olarak gelişmesine katkı sağlamışlardır. Ancak bütün bu olumlu gelişmelere rağmen imla, terminoloji gibi konularda bir hayli eksik olmasından dolayı hem yazılan kitaplarda ve çevirilerde sıkıntı yaşanmaktadır.[1484] 1927 yılında *Birinçi Basķıç Mektep Üçün Körsötmölü Gemetiriye* adlı geometri kitabını çeviren Bazarkul Daniyarov kitabın önsözünde, daha önce işlenmemiş olan kaba Kırgız diline çeviride bir takım eksiklikler olduğunu ve bu konuda okuyucuların yardımlarını beklediğini ifade etmektedir.[1485]

Kırgız Türkçesinin gelişmesi yönünde sarf edilen bu çabalar, yönetimin dil politikasında ciddi değişikliklerin olduğu 1930'lu yıllara kadar devam etmiştir. 1930'lardan

---

[1480] T. A. Abdrahmanov, vd., *a.g.e.*, s.115-117'den KP BMA, f. 647, op.1, d.37, l. S. 38-39.
[1481] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.162.
[1482] Tokçoro, *a.g.m.*, s.9.
[1483].A. Altımışbaev, vd., *a.g.e.*, s.299-301.
[1484] M. Mamatov, "Dañtuu Col", *Kızıl Kırgızstan*, No: 270 (3871), 23 Kasım 1939.
[1485] A. M. Astırap, *Birinçi Basķıç Mektep Üçün Körsötmölü Gemetiriye*, çev. B. Danıyaruulu, Ş. Garıpcanuulu, Masköö, 1927.

sonra, Sovyet uluslarında, ulusal özelliklerin çok fazla ön plana çıkarıldığı gerekçesiyle milli unsurlar ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Bu dönem, 1940'lı yıllarda Kırgız yazı dilinin kuruluşunda 'burjuvazist ve milliyetçi bakış açısının etkili olduğu yıllar' olarak değerlendirilmektedir.[1486]

1924 ve 1932 yılları arasında çıkmış olan ders kitaplarının tarafımızdan tespit edilmiş olanları, basıldıkları yıllara göre aşağıda bir liste halinde verilmiştir:

1924	
Bazarkul Daniyaruulu	*Esep Maselesi (İlkokullar için)*
Cumabayuulu (Kazakçadan çev.)	*Baştooç Mektepte Ene Tilin Okutuu (İlkokullar için)*
İ. Arabayuulu (çev.)	*Baştooç Corapya (İlkokullar için)*
İşenaalı Arabayev	*Kırgız Alipbesi (İlkokullar için)*
Kasım Tınıstanov	*Okuu Kitebi (İlkokullar için)*
Kasım Tınıstanov	*Okuu Kitebi Birinçi Baskıç Mektep Üçün, 1-Kitep*
Kasım Tınıstanov?	*Kırgız Tili Boyunça Okuu Kitebi*
Kasım Tınıstanuulu	*Kıraat Kitebi (İlkokullar için)*
1925	
-	*Üçüncü Cıldıḳ Esep Kitebi*
-	*Ekinçi Cıldıḳ Esep Kitebi*
-	*Baştooç Maktepte Esep Üyrötüü Colu*
-	*Baştooç Maktepte Ana Tilin Oḳutuu Colu*
-	*Baştooç Alipe*
G. İ. İvanov çev. İşenaalı Arabayev	*Geografiyenin Baştalgıç Kursu I- Bölüm*
İ. Arabayev	*Cazuu Colunda Saamalık (Öğretmenler için)*
İ. Arabayev	*Sabatsızdıktı Çoyuu Alipbesi*
K. Calenif	*Baştooç Maktepte Esep Üyrötüünün Colu*
M. Duulatuulu	*Baştooş Mektepte Okutulgan Birinçi Esep Kitebi*
Mırcakıp Duulatuulu çev. B. Danıyaruulu	*Baştooç Mektepte 2nçi Cıl Okulaturgan Esep Kuralı*

[1486] Üsöy Baktıbayev, "Kırgız Adabiy Tilinin Kaysı Bir Maseleleri" *Kızıl Kırgızstan*, No: 304, 31 Aralık 1940.

1926	
K. Tınıstanov	*Çoñdor Üçün Alipbe*
K. Calenıf (çev. İşenaalı Arabayev)	*Baştooç Mektepte Esep Üyrötünün Colu*
-	*Ozeki Madanıyat Tarıhı*
1927	
-	*Kırgız Tilinin Grammatikası (1. Bölüm)*
A. M. Astırap (çev. B. Danıyaruulu, Ş. Garıpcanuulu)	*Birinçi Baskıç Mektep Üçün Körsötmölü Gemetiriye*
B. Daniyarov, A. Şabdanbayev	*Esep Kitebi*
İ. Arabayev (Başkurtçadan çev.)	*Metir Çenderi*
İşenaalı Arabayev (çev.)	*Metir Çenderi*
Kasım Tınıstanov	*Bizdin Til (İlkokullar için)*
Kasım Tınıstanov	*Okuu Cazuu Bil*
M. Dulatov (çev. Arabayev, Daniyarov)	*Baştooç Mektepte Okutula Turgan Esep Kitebi*
M. Dulatov (çev. İşenaalı Arabayev, B. Daniyarov)	*Baştooç Mektepte Okutula Turgan Esep Kitebi*
S. Akmatov	*Caarapıya Metodikesi, Birinçi Bölüm*
Kasım Tınıstanov	*Bizdin Til*
1928	
-	*Caldık Eseb Kitebi*
-	*Okuu Kitebi (1. Bölümü)*
-	*Okuu Kitebi (2. Bölümü)*
-	*Ene Tilibiz (1. Bölüm)*
-	*Baştooç Caarapıya*
-	*Caarupa Caarapıyası*
-	*Bizdin Caratılış*
-	*Adam cana Makluk*
-	*Mektepte Ölkönü Üyrönüü*
-	*Kırgızıstan Caarapıyası*
-	*SKRS Caarapıyası*

B. Daniyarov (çev.)	*Baştooç Cagrapıya*
G. Y. Iybanob (çev. Danıyaruulu)	*Baştōç Caġrapıya Ekinçi Bölüm Aziya, Aprıyķa, Amırıyķa, Apıstıralıya*
İ. Arabayev, H. Kuseyinov	*Cañılık*
1929	
-	*Birinçi Cıldık Esep Kitebi*
-	*Oķū kitebi*
Con Yakup	*Dungan Alip-Beesi (İlkokullar için)*
çev. Kolletif çevirmenler	*Birinçi Cıldık Esep Kitebi*
Kasım Tınıstanov	*Cañı Ayıl, 1-Baskıç Mektepterdin 1-Bölümdörü üçün Arnalgan Okuu Kitebi*
S. Namatuulu	*Sabatsızdık Coyulsun (İlkokullar için)*
S. Namatuulu, Acıman	*Tuñguç (İlkokullar için)*
Payzi, Börü, Sıdık (çev.)	*Lenin Okuusu, (İlkokullar için)*
Petrovskiy cana Acıman	*Caarupalıktar Üçün Kırgız Tilin Okuu Kitebi*
Samancıuulu, Daniyaruulu	*S.K.R.S Caarapıyası (İlkokullar için)*
1930	
İşenaalı Arabayev, Satıbaldı Naamatuulu, Sultan Kurmanov	*Bizdin Mektep (Baldar Alip-beesi)*
1930	
Mamabetaalı Cañıbayev	*Kırgız Tili I-II (Rus okullarının 1. Sınıfları için)*
Satıpaldı Naamatuulu	*Ene Tilinin Metodikesi (Pedagoji Teknik Okulu için)*
1931	
K. Cantoşev	*Sabatsızdar üçün Kırgız Tilinin Programması cana Okutuu Metodu*
Kasım Tınıstanov	*Ene Tilibiz II 1-Baskıç Mektepter cana Özünçö Okuugu Çoñdor üçün*
Tınıstanov?	*Kırgız Tilinin Grammatikası, 2. Kısım*
Turdakun Sopiyev	*Kırgız Tili (IV. Sınıflar için)*
1932	
	Baldar Sözdügün Östürüü Boyunça Kitep
İ. Arabayev, D. Şamgunov (çev.	*Tabıyat Taanu Alipbeesi (III. ve IV. Sınıflar için)*

Tatarcadan)	
Kasım Tınıstanov	*Til Sabagı (İlkokullar için)*
Mamabetaalı Cañıbayev	*Esep Kitebi (Yetişkinler için)*
Yazıldıkları Tarihin Belli Olmadığı Kaynaklar	
-	*İlm İzildöö İnstiütü Tarabınan İştelgen Kırgız Tilinin İmlasının Negizi*
Acıyman	*Birinci Baskıç Mektepter Üçün Kırgız Tilinin Gıramatikesi*
Acıyman	*Mugalımdar cana Pedegögiye Teknikömünün Okuççuları üçün Kırgız Tilinin Sinteksi*
-	*Kırgızıstandın Tarıkı cana Caarapıya cagınan tüzülüşü*

Bu dönem, okullarda birkaç farklı eğitim programının denendiği görülmektedir. 1925 yılında yapılan Kara-Kırgız Pedagoji Kongresi'nde ifade edildiği üzere birinci kademe okullar için RSFSR'nin Devlet Akademi Konseyinin (GUS) hazırlamış olduğu program kabul edilmiştir.[1487] Kırgızistan için ilk GUS programının yazılması ise 1927 yılına denk gelmektedir.[1488] Toplum hayatı, siyaset, emek, sosyal mücadele içindeki sınıflar ve bu sınıfların tarihî misyonu ile sosyalizmin üstünlükleri program hazırlanırken göz önünde bulundurulan konular olmuştur. Programın en önemli hedefi ise öğrencilerin sosyal ve siyasi hayata aktif olarak katılmalarını sağlamak ve okulda verilen eğitim ile gündelik hayatı mümkün olduğunca birbirine yakınlaştırmak olmuştur. Ders materyalleri tematik prensibe göre hazırlanmamış, emek ve topluma ilişkin çeşitli konular bir bütünlük içerisinde kompleks bir biçimde düzenlenmiş, bundan dolayı program kompleks program olarak adlandırılmıştır. Program eğitimin diğer sahalarında olduğu gibi okuma yazma öğretiminde de pek başarılı olamamıştır. Öte yandan öğrencileri siyasi eğitmede, toplumsal faydaya dönük emeğe alıştırarak hayatta daha aktif hale getirmede ise başarılı olduğu düşünülmektedir.[1489] GUS program sınıf sistemine göre hazırlanmıştı. Öğrencilerin yaşlarına göre sınıflara ayrıldığı bu sistemde eğitim 4-50 dakikalık derslerle yapılmaktaydı. Bilgiyi aktaran konumundaki

[1487] Nazarkul İşekeyev, *a.g.e.*, s. 27.
[1488] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s. 175.
[1489] Nazarkul İşekeyev, *a.g.e.*, s. 27.

öğretimin aktif olduğu sistem, öğrencilerin var olan potansiyellerini açığa çıkarmalarına engel olduğu düşüncesi ile eleştirilmiştir. Fakat sosyal ve ekonomik engellerden dolayı özellikle birinci kademe eğitimde, çeşitli iyileştirmeler yapılarak sınıf sistemi uygulanmaya devam etmiştir.[1490]

Orta öğretimde ise laboratuvar sistemi uygulanmaya çalışılmıştır. İlk defa 21. yüzyılın başında Amerika'da bu sistem kısa bir süre sonra daha sonra SSCB okullarına da girmiş, ikinci kademe okullarda, sınaî mekteplerinde ve yüksek eğitim kurumlarında uygulanmaya başlamıştır. Öğrencilerin sınıflara ayrılmadığı ayrılmadığı bu sistemde her bir ders için gerekli bütün materyallerin bulunduğu laboratuvar bir sınıf bulunmaktadır. Küçük mekteplerde iki ders için ortak bir laboratuvar da kullanılabilmektedir. Öğrenci istediği laboratuvarda dilediği kadar çalışabilmekte ve öğretmen ise bu sırada öğrencilere kılavuzluk etmektedir. Tek başına veya grup halinde çalışabilen öğrenciler, bu sistemle verilen ödevleri ve işleri yaparken kendi imkan ve kapasitesini dilediği şekilde kullanarak çalışır, zaman tanzimini de kendisi yapar. Sovyetler Birliğinde öğrencilerin birlikte çalışmaları, kolektif ruhu kazanmaları için daha makbul görülmüştür.[1491] Kırgızistan'da Pedagoji teknik okulu ve diğer orta dereceli okullarda laboratuvar sistemi uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak yeterli alt yapının olmaması dolayısıyla tam olarak uygulanabildiğini söylemek zordur. [1492]

1929 yılında ise kompleks-proje programı hazırlanmıştır. Toplumsal faydaya dönük çalışmalara vurgu yapan program, emeğin her türlü dalına pratik yaptırmak suretiyle öğrencileri alıştırmak adına bölgesel çalışmalar yaptırılmasını gerektirmekteydi. Uzun dönemler halinde planlanan eğitimde öğrenciler fabrikalarda, mektep atölyelerinde çeşitli bilimsel sahalarda eğitim almaya hazır hale gelecek şekilde eğitilmeye çalışılmıştır. Hakikette, bu mekteplerdeki politeknik eğitimden istenen verim alınamamış ve uygulama dersleri ile bilimsel esaslarının birlikte verilmesi konusunda başarılı olunamamıştır.

Müfredat ve programlar hazırlanırken dikkat edilen en önemli derslerden biri ana dili eğitimi, bu eğitimin temeli de okuma yazma öğretimi olmuştur çünkü Sovyet hükümeti, ulus cumhuriyetlerindeki bütün Sovyet kurumlarında, devletin bütün kademelerinde işlerin ana dili ile yürütülmesini zorunlu kılmıştır. Birden fazla ulusun yaşadığı yerlerde, her ulusun kendi

[1490] Acıyman, "Okuu-Okutuu İşterin Uyuşturuu Sistemesi (Colu)", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:1, 1928, s.17.
[1491] Acıyman, *a.g.m.*, s.19.
[1492] Acıyman, *a.g.m.*, s.18-20.

dilini kullanabileceği belirtilmiştir. Ancak bazı dillerin resmî olarak her alanda kullanılabilecek yeterlilikte olmaması, ana dili eğitiminin mümkün olduğunca hızlı bir şekilde verilmesini gerektirmiştir.[1493] Bakü Türkoloji kongresinde ana dili eğitiminin metodolojisi konusunda tavsiye niteliğinde alınan kararda, okuma yazma öğretiminde kelime usulünün tarihi imlaya sahip diller için daha uygun olduğu ifade edilmiş, ses usulünün ise fonetik imlayı kullanan dillerde başarıyla uygulanabilir olduğuna dikkat çekilmiştir.[1494]

Kırgız mekteplerinde öğrencilere okuma yazma öğretmede en çok tercih edilen metot ses metodu olup kelime metodu sonradan uygulanmaya başlamıştır. Ses metodunda, önce sesler ve harfler daha sonra bu harfleri içeren iki veya üç sesli kelimeler öğretilir. Böylece parçadan bütüne doğru gidilmiş olur.[1495] Ses metodu, öğrencilerin ilk önce anlam veremedikleri sesleri ve harfleri öğrenmelerinin doğru olmadığı düşüncesiyle eleştirilmiştir.[1496] Tüm bu eleştiriler neticesinde kelime metoduna geçilse de, imlası fonetik olan Kırgız Türkçesi için ses metodunun daha uygun olduğu sonradan anlaşılacaktır. Kelime metodunda öğretmen önce kelimenin bütününü gösterir ardından bu kelime içerisindeki harfleri öğretir. Seçilen kelimelerin, öğrencilerin hayatlarından sıkça karşılaştıkları, iki veya üç sesten oluşan kelimeler olmalıdır. Öğretmen bir kelimeyi söyleyerek bu kelimeyi çocuklara birkaç defa tekrar ettirir. Sonra bu kelimeyi tahtaya büyük ve açık harflerle yazar. Öğretmen kendisi yavaşça, her bir sesi açık bir şekilde telaffuz ederek okur. Bunda sonra öğrencilere harflere öğretmeye başlar."[1497]

Kırgız yazı dilinin ilk 4-5 yılında, ana dili öğretimi ses yöntemi ile yapılmış, alfabe kitapları buna göre hazırlanmıştır. Esasen bu döneme kadar Kırgız Türkçesi imlası da tamamen fonetik esasa dayanmış, damak uyumu ve dudak uyumu bütün yerli ve yabancı sözcükler için geçerli olmuştur. 1926 yılından itibaren, alfabenin kelime metoduna göre hazırlanması gerektiği yönünde görüşler dile getirilmeye başlanmıştır. Eğitim komisyonu da okuma yazma öğretimi için ses metodunun uygun olmadığına ve kelime metodun geçilmesi gerektiğine karar vermiştir. Bunun üzerine ilgili okulların müfredatlarında değişikler

[1493] M. L. Bannem, C. Zelkibne, M. Brundiy, *a.g.e.*, s.109.
[1494] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, s.457.
[1495] Acıyman, "Kat Taanuu Metotu", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:1, 1928, s.22.
[1496] "Ene Tilinin Metot Katı/ Sabat Açuu Metottoru Cönündö", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:3-4, 1930, s.26.
[1497] Acıyman, *a.g.m.*, s.22.

yapılarak bu tarihten sonra çıkan kitaplar kelime metoduna göre hazırlanmıştır.[1498] Ancak 1926-1927 eğitim öğretim yılındaki uygulamalar kelime metodu için henüz erken olduğunu göstermiştir. Bunun üzerinde Arabayev, 1928 yılında hem kelime metodunu hem ses metodunu kullanarak, bütün öğretmenlerin yararlanabileceği *Ḳırġızdın Alip-bēsi* adlı bir alfabe kitabı hazırlamıştır.[1499] Aynı yıl, birinci kademe mektepler ve yetişkinlere okuma yazma öğretimi için Kırgız dili müfredatı yayımlanmış, böylece temel eğitimde Kırgız dilinin öğretimine dair ilk müfredat hazırlanmış bulunmaktadır. Söz konusu müfredat, kelime metodu ile hazırlanmış olsa da yukarıda ifade edildiği gibi bütün öğretmenler kelime metoduna aşina olmadıkları ve bu metotla hazırlanmış yeterli ders kitabı olmadığı gerekçesiyle isteyen öğretmenlerin ses metodunu kullanmalarına müsaade edilmiştir. Yine Arabayev ve H. Karasayev, yetişkinler için kelime metodunu kullanarak bir *Cañılık* adından bir alfabe kitabı hazırlamışlardır.[1500] 1929-1930 yıllarında ses metodu tamamen bırakılarak kelime metoduna geçilmiştir, ancak daha sonradan bu uygulamanın doğru olmadığına karar verilerek 1934-35'li yıllarda tümüyle bırakılmıştır.[1501]

Bu dönemde bir diğer önemli eğitim faaliyeti de Ruslar ve Ukraynalılar gibi Avrupalı nüfusa Kırgızca öğretme çalışmalarıdır. Komünist parti, ulus cumhuriyetlerinde çalışan üyelerini, o cumhuriyetlerde geçerli olan yerli dilleri/dili öğrenmeye mecbur tutmuştur.[1502] Bunun için ayrıca bir program hazırlanmıştır. Program başlangıçta 128 saatlik iken daha sonra bu süre artırılmış ve 160 saate çıkarılmıştır.[1503] Konuşma, okuma, yazma ve gramer derslerini kapsayan bu eğitim[1504] için, özellikle de Kırgız dili öğreniminde 2 seneyi tamamlamış yabancılar için Kırgızca ders materyali sıkıntısı olduğu görülmektedir.[1505] Bu durumda öğretmenlere Kazak, Özbek ve Tatar dillerinde yazılmış kaynaklardan da yararlanmaları ve böylece mümkün olduğunca kaynaklarını zenginleştirmeleri, bu konuda geniş düşünmeleri tavsiye edilmiştir.[1506]

[1498] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.116-118.
[1499] İ. Arabayev, *Ḳırġızdın Alip-bēsi,* 1928
[1500] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.135.
[1501] E.Maanayev, A. Osmonkulov, *a.g.e.*, s.125.
[1502] M. L. Bannem, C. Zelkibne, M. Brundiy, *a.g.e.,* s.109-110.
[1503] S. Şamurzauulı, "1. Baskıç mekteptin Pıragıramı (I-II Okuu Cılı Üçün)", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:16-17, 1929, s. 48.
[1504] "Caarupalıktarga Kırgız Tilin Üyrönüü Kürsünö Kırgız Tilinin Pıragramı", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:3-4, 1930, s.33
[1505] S. Şamurzauulı, *a.g.m.*, s. 48.
[1506] "Caarupalıktarga Kırgız Tilin Üyrönüü Kürsünö Kırgız Tilinin Pıragramı", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:3-4, 1930, s.33.

SONUÇ

Milattan önceki dönemlerden itibaren tarih kaynaklarında adı geçen ve en eski Türk boylarından biri olan Kırgız Türkleri, Yenisey yazıtlarının da gösterdiği üzere en eski dönemlerden itibaren bir yazıya ve yazı diline sahip olagelmişlerdir. Yenisey bölgesinden daha aşağıya Tanrı dağları bölgesine indikten ve Müslüman olduktan sonra da bu yazı geleneğini devam ettirmişlerdir. Her ne kadar Yenisey döneminden sonrasına ait günümüze kadar ulaşan müstakil bir eserleri yok idiyse de Karahanlı devletine başkentlik etmiş Balasagun şehri ve Özgen gibi kültür merkezlerinin bulunduğu coğrafyada yaşayan Kırgız Türklerinin Müşterek Doğu Türkçesi yazı geleneği içerisinde bu geleneği sürdürdüklerini söylemek yanlış olmayacaktır. 1976-1980 yılında Tanrı dağları ve Fergana bölgesinde yapılan incelemelerde Kırgızlar arasında tespit edilen ve Arapça, Farsça ve Türkçe olarak yazılmış 500 adet matbu ve taş baskısı kitap, 200 yazma eser Kırgızlar arasında var olan yazı geleneğini göstermesi açısından önemlidir.

Türkistan'da 11. yüzyıldan itibaren varlık gösteren mektep ve medreselerin özellikle 17. yüzyıldan itibaren Maveraünnehir bölgesinden çıkarak daha geniş bir alana doğru yayılmaya başlamasının da tesiri ile Tanrı dağlarının eteklerinde yaşayan Kırgızların da Müşterek Doğu Türkçesini kullanarak kaleme aldıkları; siyasî, edebî ve iktisadî sahalara ait yazılı metinlerle karşılaşmaktayız.

Avrupa'nın tesiri ile Rusya'da başlayan aydınlanma ve modernleşmenin etkisi ile İdil-Ural bölgesinde aydın bir zümre oluşmaya başlamıştır. Burada yaşayan Türklerin ekonomik olarak da zenginleşmesi ile Kazan, Ufa, Orenburg gibi şehirler Rusya'daki Türklerin eğitim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Başta mevcut mevcut İslam anlayışını sorgulayan ve bu konuda bir yenilenme arayışı şeklinde ortaya çıkan 'Cedit' hareketi daha sonra eğitim ve siyaset gibi alanları da içine alacak şekilde genişlemiştir. Türkistan'ı da etkisi altına alan bu harekete Kırgızlar da kayıtsız kalmamışlardır. Her ne kadar konargöçer hayatın etkisi ile örgün eğitim geleneği tam olarak yerleşmemiş olsa da yukarıda ifade edildiği gibi mektep medrese eğitimine uzak olmayan Kırgızlar arasında da İşenaalı Arabayev, Osmonaalı Sıdıkov ve Belek Soltonoyev gibi aydınlar bu harekete öncülük etmişlerdir. 1900'lü yıllardan itibaren Türkistan'da faaliyet göstermeye başlayan ve İsmail Gaspıralı'nın öncülük ettiği modern eğitim kurumları olan cedit mekteplerinin bu coğrafyada ilk açıldığı yerlerden biri Kırgızların yaşadığı Tokmok şehridir. Türkistan'a gelen Tatar eğitimcilerin yönlendirmeleri ile Kırgız gençleri Kazan, Ufa ve Orenburg medreselerinde eğitim almışlardır. Hatta İşenaalı Arabayev,

İstanbul'a gelerek burada bir medresede de kısa süre eğitim görmüştür. Dünyada ve özellikle Türk dünyasında meydana gelen gelişmeleri dikkatle takip eden Kırgız aydınları, cedit okullarını ve İsmail Gaspıralı gibi bir çok Türk aydının gerçekleştirme gayretinde olduğu umumî Türk lisanı fikrini benimsemiş, Kırgızlara ait ilk matbu eserler olarak kabul edilen eserlerini kaleme alırken bu fikirlerden hareket etmişlerdir.

Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki eğitime şekil vermek, Rusçayı yaygınlaştırmak ve idari sahada ihtiyaç duyulan yerli eleman eksikliğini gidermek üzere kurduğu ve 1917 yılına kadar varlığını devam ettiren Rus yerli mektepleri Kırgızların eğitim aldıkları bir diğer eğitim kurumudur, açılış amacı ve verilen eğitim çeşitli açılardan eleştirilse de Kırgız öğrencilerine eğitim alma imkanı sunması bakımından bu dönem için önemlidir. Özellikle Cedit okullarının açılması ile bölgede etkinliği azalan Rus yerli mektepleri, Türkçenin lehçelere ayrılarak öğretilmesini öngören İlminskiy metodunun da tatbik edildiği eğitim kurumlarıdır.

Eğitimdeki bütün bu gelişmeler Kırgızlar arasında okuma yazma oranının yükselmesini sağlamıştır. 20. yüzyılın başlarında sözlü halk edebiyatının hala çok canlı bir biçimde sürdüğü Kırgızlarda akın adı verilen halk ozanları asırlardır irticali bir biçimde icra ettikleri manzum eserlerini, bu dönemde okuma yazma öğrenmeleriyle kağıda dökmeye başlamışlardır.

1917 yılı Ekim ayında gerçekleşen devrim ile birlikte Çarlık dönemi bitmiş ve komünist partinin liderlik ettiği Sovyet rejimi kurulmuştur. Bütün Türkistan'a hakim olan bu rejim ile birlikte yeni ulus devletleri ve yeni usul yazı dilleri meydana getirilmeye başlanmıştır. 1924 yılında Kara-Kırgız Sovyet Özerk bölgesi kurulmuş, Kırgız Türkçesi bu tarihten itibaren resmen Türkçenin diğer şubelerinden ayrı bir yazı dili olarak ilan edilmiştir. Böylece birer Sovyet ulus devleti veya özerk bölge haline gelen Türk bölgelerinde Türk dili, iç ve dış etkenlere bağlı olarak kendiliğinden değiştiği ve evrildiği dönemlerden farklı olarak dışarıdan müdahele edildiği ve yönlendirildiği farklı bir sürecin içerisine girmiştir. Bu dönemde Kırgız Türkçesinin 1924 yılından önce bir yazı geleneğinin olup olmadığı meselesine verilen cevaplar maalesef politik kaygılar gözetilerek verilmek zorunda kalınmıştır. SSCB'nin kurulmasından önce Kırgızlar tarafından kaleme alınan eserler kimilerince tümüyle reddedilirken kimilerince reddedilmese bile özgün olmadığı iddiasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu eserler hakkında çalışma yapmak sakıncalı görülmüştür. Örneğin C. Şükürov'un 1946 senesinde *Ḳıṣṣa-i Zilzala* hakkında yaptığı tez Moskova tarafından reddedilmiştir ki Şükürov bu tezinde Kırgız yazı dilinin tarihinin yazılması gerektiğini ayrıca

vurgulamıştır. Muhtemelen Sovyet yönetimi, bu eserlerin araştırılmasının Kırgızca ile Türk lehçeleri ve Müşterek Doğu Türkçesi ile olan tarihsel bağını; Türklerin birbiriyle olan ilişkilerinin derinliğini ortaya çıkarmasından korkmuş olmalıdır. Bu sebeple Kırgızistan'ın bağımsızlığını elde ettiği 1991 yılından sonra ancak SSCB öncesi Kırgız yazı dili araştırmalarının başlaması mümkün olmuştur. Ancak Kırgız yazı dili tarihi ile ilgili olarak yapılan çalışmaların sayısı hem Kırgızistan'da hem de Türkiye'de oldukça sınırlıdır. Kırgız yazı dilinin kaydettiği merhalelerin bütüncül bir gözle incelenmesi gerektiği düşünülerek yapılan bu çalışma neticesinde elde edilen sonuçları maddeler halinde şu şekilde ifade edilebilir:

1. Yenisey döneminde Tanrı dağları bölgesine göç eden Kırgızlar, Müşterek Doğu Türkçesi yazı geleneğini takip etmişlerdir. En eski örneklerine 18. Yüzyılda rastladığımız Kırgız yazı dilinin 19. yüzyılda eş zamanlı üç varyantı söz konusudur.

   Bunlar, a) Müşterek Doğu Türkçesi etkisinde Kırgız yazı dili, b) Konuşma Dili Etkisinde Kırgız yazı dili, c) Cedit düşüncesi etkisinde Kırgız yazı dili.

2. Müşterek Doğu Türkçesi etkisindeki Kırgız yazı dili örnekleri, özellikle Rusya ile Kuzey Kırgızistan'daki Kırgız boyları arasındaki resmi mektuplar, mezar taşları ve bir kısım edebi eserler oluşturmaktadır. Bu eserlerin ortak noktaları Müşterek Doğu Türkçesi ile kaleme alınmış olmalarının yanında Kırgız Türkçesine ait bir takım unsurları da barındırıyor olmalarıdır. Bu çalışmada 11 mektup tespit edilmiş olsa da bu sayının geniş bir saha araştırması ile artacağına hiç kuşku yoktur.

3. Konuşma dili etkisindeki yazı dili örnekleri malzemeleri hakkında bugüne kadar çok az çalışma yapılmıştır. Bu gruptaki eserlerin en önemlisi medrese eğitim de almış olan Moldo Niyaz'ın *Ṣanātī Digäräst* adlı çalışmasıdır. Bu eserinde Moldo Niyaz'ın güney Kırgızistan'da yer alan İçkilik ağzını kullandığı görülmektedir. Müşterek Doğu Türkçesinin yerelleşmeye başladığı bu dönemde bu yerelleşmenin görüldüğü en tipik örnek de *Ṣanātī Digäräst*'tir. Gerek söz varlığı gerek ses ve şekil özellileri açısından bu eser 19. yüzyıl'daki İçkilik ağzının en güzel örneğidir.

4. Cedit düşüncesi etkisindeki Kırgız yazı diline ait örneklerin bir kısmı İşenaalı Arabayev'e aittir. Yalnızca *Ḳısaa-i Zilzala* Moldo Kılıç tarafından yazılmış ve

Arabayev tarafından yayıma hazırlanmıştır. Bu eser aynı zamanda Kırgız Türkçesine ait ilk matbu eser olma özelliğini taşımaktadır. *Elifba yā ki Töte Oḳuw* (Hazıf Sarsekeyev ile birlikte, Ufa 1911), *Cazuw Örnekleri* (Orenburg 1912), *Orınbordan Taşkendge Çeyin* (Aykap, 1912) Arabayev'in diğer eserlerdir. *Muḫtaṣar Tārīḫ-i Ḳırġızıya* (1913, Ufa) ve *Tārīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye* (Ufa 1914) de Osmonaalı Sıdıkov'a ait olup Kırgızların kökenleri hakkındadır. Türk şecere geleneğinde olduğu gibi Kırgızların Oğuz Han'ın soyundan geldiğini ifade eden eserde dikkat çeken bir noktada Kazakların ve Kırgızların soyca yakınlıklarına yapılan vurgudur. Kazak Kırgız çocuklarına okuma yazma öğretmek amacıyla yazılan *Elifba yā ki Töte Oḳuw* daha çok dil bakımından daha çok Kazak Türkçesini yansıtmaktadır. Bunda hem Kazak matbuatının gelişmiş olmasının hem de Kırgızca ve Kazakça arasındaki farklılıkların son derece az olmasının etkisi vardır. *Cazuw Örnekleri*'ne ulaşamadık ancak diğer eserlere bakıldığında oldukça dikkat çekici dil hususiyetleri taşıdığı görülmektedir. Bunlar bir yandan yazarın konuşuru olduğu Kırgız Türkçesi ağzınının ses, şekil özelliklerini ve söz varlığını yansıtırken diğer taraftan umumî Türk dili düşüncesinin bir gereği olarak Müşterek Doğu Türkçesinin yanı sıra Tatar Türkçesi Kazak Türkçesi ve Özbek Türkçesinin dil özelliklerini taşımaktadır. Bu eserler, umumî Türk dili yaratma çalışmalarına Kırgızların yaptıkları katkıları göstermesi bakımından önemlidir.

5. 1924 yılından sonraki süreçte bütün bu varyantlar yerini tek bir yazı diline bırakmıştır. İlk dönemlerden itibaren ciddi bir okuma yazma seferberliği başlatan Sovyet hükümeti eğitim ve eğitim dilini Türkistan Türklerinin ayrı birer ulus haline gelmesinde ve Sovyetleşmesinde birer araç olarak kullanmıştır. Yerel unsurları yansıtan; kendisine has terimonolojisi, imlası ve alfabesi olan bir Kırgız yazı dilinin oluşturulması süreci 1924 yılında başlayıp 1940'lara kadar devam etmiştir.

Kırgız yazı dilinin 1924'ten sonra yapılan ilk alfabe çalışması olarak kabul edebileceğimiz ve Kayyum Miftakov tarafından kaleme alınan *Ḳırġız Emlesi* (1923) adlı çalışmada Kırgız Türkçesinin fonetik özellikleri, Kırgız yazı dilinde kullanılmak üzere hazırlanmış bir alfabe ve imla kurallarını içermektedir. Ayrıntılı bir şekilde kuzey ağızlarına dayaranak Kırgız Türkçesinde var olan sesleri tespit eden Miftakov fonetik alfabeye karşı çıkmış ve hiçbir alfabenin dilin seslerini tam olarak

yansıtamayacağını ifade etmiştir. Bu yüzden Miftakov'a göre Kırgız Türkçesinde de dudak uyumu gibi bir takım yerel unsurların yazıda yer almamalıdır.

Her ne kadar ilk çalışma, Kayyum Miftakov'un çalışması olsa da basımı yapılan ve Sovyet hükümeti tarafından da kabul edilen çalışma İşenaalı Arabayev'e aittir. Bu eserin ses, şekil ve imla özellikleri detaylı bir biçimde incelenmiş, 1928 yılına kadar dört kere basılan bu çalışmanın ve dolayısıyla Kırgız yazı dilinin imla ve diğer dil özellikleri açısından geçirdiği değişiklikler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İncelenen eserlerin imla, ses, şekil ve söz varlığı hakkında şunları söylemek mümkündür:

1. 19. yüzyılın ikinci yarısında Kırgızistan'ın güneyinde yazılmış olan *Ṣanātī Digäräst*'te Müşterek Doğu Türkçesi imla geleneği ile Kırgız Türkçesinin özelliklerinin yansıtılmasını sağlayan fonetik imla anlayışı bir aradadır. Bu durumu 20. yüzyılda iyice kendisini gösteren, Müşterek Doğu Türkçesindeki yerelleşme temayülü ile açıklamak mümkündür. *Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye ve Elifba yā ki Töte Oḳuw*'daki fonetik imla özellikleri ise İdil-Ural bölgesinde çokça tartışılan ve hem eğitimde hem yazında kendisini gösteren fonetik imla, fonetik alfabe gibi yaklaşımların etkisinden kaynaklanmaktadır. 1924'ten sonra kaleme alınan *Ḳırġız Alipbesi*'nde ise Kırgız Türkçesi yazı dili haline getirilmek istendiği için tamamen fonetik bir imla kullanılmıştır. Dolayısıyla *Ḳırġız Alipbesi*'ne nazaran diğer eserler, imla bakımından daha düzensizdirler.

2. Yüzyıllardır Türkistan'daki Türkler tarafından kullanılan Müşterek Doğu Türkçesinin yerini yavaş yavaş fonetik temelli yazı dillerine bıraktığı 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20 yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan dönemde yazılmış olan ve çağdaş Kırgız yazı dilinin temelini teşkil etmiş ilk eserlerden biri olan *Ṣanātī Digäräst*'te Kırgız Türkçesinin pek çok ses özelliğinin metne yansıtıldığı görülmektedir. Öyle ki müellifin konuşuru olduğu İçkilik ağzına ait özellikler rahatça fark edilmektedir.

Daha önce ifade edildiği gibi fonetik imla ve fonetik yazı tartışmalarının ilk olarak ortaya çıktığı İdil-Ural bölgesinde kaleme alınan ve Ceditçilik düşüncesi ile şekillenmiş olan *Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye ve Elifba yā ki Töte*

Oḳuw'da gerek Kırgız Türkçesine gerekse umumî Türk dili anlayışının sonucu olarak diğer çağdaş Türk lehçelerine ait sesleri ve ses hususiyetlerini bir arada görmekteyiz.

Ses özellikleri bakımından bugünkü Kırgız yazı diline en yakın eser olan *Ḳırġız Alipbesi*'dir. Türkistan'daki diğer Türklerden ayrı olarak bir Kırgız ulusu inşa etmede en önemli araç olarak görülen ve 1924 itibariyle Kara Kırgız Özerk Bölgesinin resmi yazı dili haline gelen Kırgız yazı dilinin ses özelliklerinin mümkün olduğu kadar yerel bir karakter taşıması amaçlanmıştır. Dolaysıyla *Ḳırġız Alipbesi* ses özellikleri bakımından incelenen bütün bu eserler arasında yerel unsurların en yoğun olduğu eserdir.

3. İncelenen eserlerin şekil özellikleri bakımından oldukça farklı unsurları içerdiği görülmektedir. *Ṣanātī Digäräst* İçkilik ağzı ile Müşterek Doğu Türkçesine ait şekil özelliklerini taşırken Ceditçilik düşüncesi etkisinde yazılmış olan *Ḳıṣṣa-i Zilzala*, *Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye* ve *Elifba yā ki Töte Oḳuw*'da Kırgız Türkçesi ile Müşterek Doğu Türkçesinin yanı sıra Tatar Türkçesi ve Kazak Türkçesi gibi çağdaş lehçelere özgü şekiller bir arada bulunmaktadır. *Ḳırġız Alipbesi* ise ses özellikleri gibi şekil özellikleri bakımından da tümüyle Kırgız Türkçesini yansıtmaktadır.

4. İncelenen eserlerin söz varlığındaki kelimelerin büyük birkısmının Türkçe olduğu, bu Türkçe kelimelerin de eserlerdeki mevcut söz varlığının yaklaşık %80'inin oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu kelimelerin büyük bir çoğunluğu bugün de yazı dilinde kullanılmaktadır. Ḳırġız alipbesi dışındaki eserlerde Türkçe sözcükler ses bakımından küçük değişikliklerle kullanılmıştır. Bu durum, müelliflerin konuştuğu ağızların, Müşterek Doğu Türkçesi ve diğer çağdaş Türk lehçelerinin tesiri ile meydana geldiğini söylemek mümkündür.

   Arapça ve Farsça alıntı söz varlığının oranı bütün eserlerde %9'u geçmemektedir. Türkistan'ın Rusya kaynaklı olarak Batı kültürünün etkisine girmesiyle yüzyıllardır Türkçeyi etkileyen Arapça ve Farsça artık tesirini kaybetmiştir. Bu zamana kadar Kırgız Türkçesine giren Arapça ve Farsça kelimelerden Kırgızların ortak olarak kullandıkları kelimeler yazı dilinde var olmaya devam etmiştir. Bunlar Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine uyarlanmış, 1924'ten itibaren telaffuz edildikleri şekilde yazılmış ve bugüne kadar da böyle gelmiştir. 1925 yılında Kara Kırgız

Bilimsel Pedagoji kongresinde Arapça ve Farsçadan kelime ödünçlenmemesi yönünde bir karar çıkmıştır.

Eserlerin tümünde Rusçanın etkisi henüz çok zayıftır. Dolayısıyla Rusça giren kelime sayısı Arapça ve Farsça alıntı kelimelere kıyasla oldukça azdır. Yine 1925'teki Pedagoji kongresinde gerekli hallere Rusça ve Batı dillerinden ödünçleme yapılabileceği ifade edilmiştir. Bu kararlar, Kırgız Türkçesinin söz varlığını etkileyen önemli kararlardan birisi olmuştur.

Özellikle Cedit düşüncesi etkisi altındaki eserlerle birlikte Kırgız yazı diline Rusça ve Rusça üzerinden Batı dilleri kökenli pek çok yeni sözcük girmiştir. Bu açıdan *Ṣanātī Digäräst* farklı bir yerdedir çünkü söz konusu eserde hemen hemen yeni hiçbir sözcük bulunmamaktadır.

Tüm bu hususiyetleri ile *Ṣanātī Digäräst, Ḳıṣṣa-i Zilzala, Tarīḫ-i Ḳırġız-ı Ṣādmāniye, Elifba yā ki Töte Oḳuw* ve *Ḳırġız Alipbesi* bugün Kırgızistan coğrafyasında resmi yazı dili olarak kullanılan Kırgız yazı dili için kurucu metinler olma özelliğini taşımaktadır.

Söz konusu metinlerden ayrı olarak Kırgız yazı dili imla, alfabe ve terminoloji gibi çeşitli açılardan da ele alınmış ve 1924 yılından 1930'ların başına kadar olan dönem çeşitli tarihsel kaynakların ışığı altında incelenmiştir. 1924 sonrası için Kırgız yazı diline dair tespit ettiğimiz hususlar şunlardır:

a. 1924 yılında kültürel anlamda tam bir yerelleşme ve uluslaşma süreci içine girilmiştir. Dolayısıyla yazı diline hem dil özellikleri hem de söz varlığı açısından Kırgız Türkçesinin yerel unsurları hakim olmuştur. Bu yaklaşım 1930'lardan sonra sakıncalı olarak görülmeye başlamış ve dilde yerelleşme yerini 'sosyalizm' adı altına Ruslaşmaya bırakmıştır.

b. 1924-1928 yılları arasında Arap harfli bir alfabe kullanmıştır. Ahmet Baytursun'un Kazakça için ıslah ettiği alfabeden uyarlanan bu alfabe zaman zaman yapılan iyileştirmelerle Latin alfabesine geçildiği 1928'e kadar kullanılmıştır. 1926 Bakü Türkoloji kongresinde Latin alfabesine geçilmesi kararı verilmiştir ancak bundan çok daha önce Latin alfabesine geçiş tartışmaları başlamıştır. Örneğin 1924'te Orenburg'da yapılan Kazak Kırgız

Bilim Adamları Kongresinde Latin alfabesine geçilmesi meselesinin gündeme geldiği görülmektedir.

c. İşenaalı Arabayev, *Ḳırġız Alipbesi*'nde (1924) her ne kadar ayrıca imla kurallarını vermemiş olsa da eserin dili Kırgız yazı dilinin ilk imla kurallarında belirleyici olmuştur. Buna göre imla tümüyle fonetik prensibe dayanmaktaydı. Hem yerel söz varlığı hem alıntı kelimeler Kırgız Türkçesinde kullanıldığı şekilde yazılacaktı. Bundan sonra 1925 yılında yapılan I. Kara Kırgız Pedagoji Kongresi ve yine Arabayev'in yazdığı *Cazū Colunda Sāmalıḳ*'la imla kuralları daha kapsamlı bir şekilde ortaya konulmuştur. 3 Mayıs 1928 tarihinde Eğitim Komiserliği ve Yeni Alfabe Merkez Komitesinin de katıldığı bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı ile imlada fonetik yaklaşım sone ermiştir. 1940'lara gelindiğinde 1920'lerdeki bakış açısı 'milliyetçi' olarak görülecek ve yanlış kabul edilecektir.

d. Benzer süreçler terminoloji meselesinde de yaşanmıştır. 1920'lerde bütün terimlerin yerel söz varlığı ile oluşturulması geçerli olan yaklaşımdır. Bu politika elbette yönetim tarafından desteklendiği için geçerli olmuştur. Böylece bütün Rusça ve Rusça üzerinden alıntılanan Batı dilleri kökenli terimlerin hemen hepsine mevcut söz varlığından karşılıklar bulunmaya, bunun yapılamadığı terimlerin de ses bakımından yerelleştirilmesine çalışılmıştır. Ancak zaman içinde terminoloji konusunda yerelleşmenin doğru olmadığı çünkü terimleri tam olarak karşılayacak yeterli söz varlığının bulunmadığı fikri ortaya çıkmıştır. Böylece alıntı terimler kullanılmaya başlamış, üretilen terimlerin bir kısmı tamamen bırakılmıştır. Alıntılanan terimler de başta ses bakımından yerelleştirilirken 1930'lardan sonra yavaş yavaş alıntılandığı dildeki şekillerinde yaklaştırılmış 1940'lardan sonra olduğu gibi kullanılmaya başlamış ve terimlere karşılık bulma çalışmaları neredeyse durmuştur.

e. *Elifba yā ki Töte Oḳuw*, *Ḳıṣṣa-i Zilzala* gibi eserlerin matbaada çok sayıda basılması ile ilk defa Kırgız Türkçesinin okullarda okutulduğunu söylemek mümkündür. Bundan önce Kırgızlar Müşterek Doğu Türkçesi ile kaleme alınmış eserlerin yanı sıra Arapça ve Farsça eserlerle eğitim almışlar; 1900'lerin başından itibaren de Özbek Türkçesi ve Tatar Türkçesi gibi çağdaş

lehçelerle yazılmış kitaplar da kullanılmaya başlamıştır. Ancak Kırgız Türkçesinin standart bir yazı dili olarak bütün okullarda öğretilmeye ve kullanılmaya başlaması 1924 yılından sonra olmuştur. Ancak yazı dilinin yeni olması ve eğitim materyallerinin yetersizliği dolayısıyla bir süre diğer çağdaş Türk lehçeleri ihtiyaç duyulduğunda geçerli yazı olarak okullarda kullanılmıştır. Örneğin Pedagoji Teknik Okulunda Kırgız dili ve edebiyatı derslerinde Kazak dili ve edebiyatı okutulmuştur. Hatta birinci kademe mekteplerde Rus yerli mektepleri ile cedit mekteplerine ait kitaplar da okutulmuş, bu durum 1930'lara kadar devam etmiştir.

1940 yılında Kızıl Kırgızıstan gazetesinin 304. Sayısında yer alan "Kırgız Adabiy Tilinin Kaysı Bir Maseleleri" adlı yazıda Üsöy Batıbayev, "1924 yılından 1932 yılına kadar Kırgız edebi dilinin kuruluş aşamasında burjuvazist ve milliyetçi bakış açısı etkili olmuştur…. 1936-1937-1938 Kırgızların dillerinin kuruluşunda burjuvazist ve milliyetçi zincirlerin kırılması daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse Kırgız dilinin kuruluşunda milliyetçilik ideolojisini baş aşağı ederek, enternasyonalizme kuvvetli bir şekilde dönüşün olduğu yıllar.." diyerek Kırgız yazı dilinin kurulduğu ilk dönemler Kırgız yazı dili tarihinin en kötü yıllar olarak değerlendirmiştir. Hatta sadece 1924-1930 arası değil 1924 öncesi de SSCB döneminde bujuvazist, miliyetçi ve zararlı bir dönem olarak gösterilmiştir. Halbuki Çağdaş Türk lehçelerinden biri olan Kırgız Türkçesinin bir yazı dili olarak kullanılmaya başlaması ve şekillenmesi 1924'ten çok daha önce başlayan 1924 ile devam eden bir süreçtir. SSCB döneminde iddia edilenin aksine Kırgızların Türkistan'daki diğer Türkler gibi Müşterek Doğu Türkçesini bir yazı dili olarak kullandıkları, özellikle ceditçilik hareketinin etkili olduğu yıllarda bu hareketin tesiri ile ilk basılı eserlerini verdikleri görülmektedir. Bu eserlerde umumî Türk dili anlayışı, diğer Türk lehçeleri ile olan etkileşimi açık bir şekilde görülmektedir.

1924 -1930 yılları arasında uygulanan politikaya 1930'lardan sonra Sovyet aydınlarının iddia ettikleri gibi yanlış değildir. Umumî Türk dili düşüncesinin rafa kalktığı bu dönem, en azından Kırgız Türkçesinin bir yazı dili olarak gelişimi önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Ancak 1930'lardan sonra başlayan ve daha çok bir 'Ruslaştırma' hareketi olan dil politikaları sebebiyle Kırgız Türkçesinin bir yazı dili olarak gelişmesinin önü kesilmiş, eğitim, bilim, felsefe dili olarak gelişmesine fırsat verilmemiştir.

KAYNAKÇA

"Buyruk No:85", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928.

"Caarupalıktarga Kırgız Tilin Üyrönüü Kürsünö Kırgız Tilinin Pıragramı", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:3-4, 1930, s.33-34.

"Cañı Tamga", *Erkin Too*, No: 39, 29 Haziran 1925.

"Cañı Tamġaġa Ötüü Tuuralı Ökümättin Atayı Toktomu", *Erkin Too*, No:116, 1926.

"Cañı Termender", *Kızıl Kırgızıstan*, 20 Nisan 1929, No:42 (683).

"Coldoş Tınıstauulu'nun Kıskaça Bayandaması", *Erkin Too*, No:31, 15 Mart 1927.

"Elipbe Yaki Töte Okuw", *Aykap*, No:14, 1912.

"Ene Tilinin Metot Katı, Sabat Açuu Metottoru Cönündö", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:3-4, 1930, s.25-27.

"Genel Kazak Kongresi", *Kazak,* 31 Temmuz 1917.

"Kasım Tınıstanov İle İlgili Arşivelerdeki Belgeler", çev. Abdrasul Isakov, *Bizim Külliye Dergisi*, 53. Sayı, Ankara 2012, s. 25-32.

"Kazan Tatarlarında Yenileşme", *XIX. Yüzyıl Türk Tarihi*, ed. Ahmet Kanlıdere, Eskişehir, 2013, s.29-48.

"Kırgız Tilinin Kuruluşu" (SSCB Bilimler Akademisi Konferans'ında Sunulan Bildirinin Kısaltılmış Stenografisi), *Kirgiziya* Derlemesi içinde, SSCB B.A. Basımevi, Leningrad, 1924.

"Kırgızıstan Borborduk Atkaruu Komitetinin 2. Sessiyası", *Kızıl Kırgızıstan*, No:2, 20 Kasım 1927.

"Kırgızıstanda Cañı Tamga", Erkin Too, 28 Ekim 1926, No. 119 (193).

"Ḳırġızıstandın El Aġartuu Sistemesi", *Kızıl Kırgızistan*, 19 Şubat 1926, s.6.

"Moldo Kılıç Şamırkanuulu (1866-1917)", *Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, Bişkek 2012, s. 271-298.

"Okuuçulardın Kulağına", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim Cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti Menen Cañı Alıp-Bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.38.

"Okuyuculara Bir Sual", *Şura*, 1912/24, s. 757.

"Pedtehnikömgö Ene Tilinin Pıragramı", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:3-4, 1930, s.28-31.

"Svodnıy Protokol Sovetskiy po Voprosı o Prisposoblenii Latinskogo Alfavita k Turetskim Yazıkam", *Byulleten Rossiyskoy AN*, ser. VI, 18 (1924), s.653-661.

"Tan İmperiyasının Yenisey Kırgızdarı Menen Karım-Katnaşuu Tarıhınan", *KCKTB,* T. II, s. 258-266.

"Termender", *Cañı Tamga Burcu-Kızıl Kırgızıstan*, No:152 (490), 31 Aralık 1928.

"Termender", *Kızıl Kırgızıstan*, No:45 (686), 27 Nisan Aralık 1929.

"Toktom", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.37-38.

1916. Cılkı Kırgızstandagı Kötörülüş, Dokumentter cana Materiyaldar Eskerüülör, Haz. L. V. Lesnaya, Bişkek 1996.

1925-26-Cıl, 1926-27 cana 1927-28-çi Çarba Cılındagı Kırgızıstan Kerek Carak Keperetiperinin Sestemesi cana Kerek-Carak Koomdorunun Kırgızıstandık Sayuzunun Esep Bayandaması, çev. C. Rısuulu, Kerek- Carak Koomunun Kırgızıstandık Sayuzu, Prunza, 1929, 75 s.

1925-Cıldagı Ökmöttün Ekinçi Dıykan Utuş Karızı, çev. Nıgmatullauulu, SSRdin Kalık Akça Kämisarıyatı, Masköö, 1925, 22 s.

1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları, Çev. Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu, Prof. Dr. Mustafa Öner, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

1929-30-Cıldagı Birimdik Ayıl-Çarba Nölögün Ötkörüü Cönündö Bolgon Nuskoo, Akça Basmakanası, Taşkent 1929.

1929-30-Cıldagı Birimdik Ayıl-Çarba Nölögün Ötkörüü Cönündö Bolgon Nuskoo, S. K. Ir. Sayuzunun Ükümöttük Karacat Basma Sözü Tarkatuu İşi, Orto-Aziya Bölümünün Basması, Taşkent 1929, 166 s.

ABAZOV, Rafis, "Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar", *Türkler,* C. 18, Ankara 2002, s. 607-615.

ABDIKALIKOVA, A. A. "Kızıl Professordun Saamalıktarı", http://nbisu.moy.su/_ld/12/1260_IGU_ABDYKALYKOV.pdf. (06.07.2017).

ABDIKULOVA, Roza*, 19. cana 20. Kılımdın Başında Orto Aziya menen Osmon Mamleketinin Baylanıştarı (Arhiv Dokumentterinin Negizinde),* Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bişkek 2006.

ABDIRAHMANOV, T.A., A. E. Kubatova, C. R. Baydildeyev, *Eki Door İnsanı E. Arabayev*, Bişkek 2013.

ABDIRAKMANUULU, Cusup, *Kırgızıstan*, Kırgızıstan Memleket Basması, Prunza 1928.

ABDİYEV, Tuuganbay, Abdiyev, *Aytıştar, Zamandaştar, Çonkolor, Zalkarlar*, Aytış Koomduk Fondu, Bişkek 2003.

ABDRAHMANOV, Y., *1916. Dnevniki. Pisma k Stalinu*, Frunze 1991.

ABDULLAEV, Yoldaş, *Eski Mektebde Hat-Savad Orgatiş*, Taşkent 1960.

ABDULVALİYEV, İbraim, *Kırgız Tilinin Morfologiyası*, Bişkek 2008.

ABİK, A. Deniz, "Sebâtü'l-Azicîn'in Kazan Sahasında Bir Şerhi: Risâle-i 'Azîze", *Modern Türklük Araştımaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 4, Aralık 2007, s.28-44.

ABRAMZOM, S. M. "*Öktöbür cana Ölkönü Taanuu". Cañı Madaniyat Colunda*, No.6-7, 1928.

ACIYMAN, "Kat Taanuu Metotu", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:1, 1928, s.22-23.

ACIYMAN, "Okuu-Okutuu İşterin Uyuşturuu Sistemesi (Colu)", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:1, 1928, s.17-20.

ADLER, Max K., *Marxist Linguistic Theory and Communist Practice: A Sociolinguistic Study*, 1980.

Agartuu Kemesiyası, çev. Abdilkaaruulu, Madanıyat Kızmatçısının Kiçinekey Kıraatkanası, Taşkent, 1927.

AGOL, İ., *Adam menen Makuluktun Tüpkü Cayı*, çev. Sızgıç, Keñeş Sayuzundagı Elderdin Borbor Basması, Masköö, 1927.

Ak Col, C.I, Almatı.

AKABİROVA, S. F., Z. M. Magrutova, A.T. Xodjaxanova, *Özbekçe-Rusça Sözlük*, Akademia Nauk SSSR, Moskva 1959.

AKALIN, Şükrü Haluk, "Şor Türklerinin Söz Varlığındaki Rusça Ödünçlemeler ve Alıntılar Üzerine", http://dergipark.gov.tr/download/article-file/136112 , (20.07.2017), s. 13-25.

AKÇAY, Ali İhsan, "Salah Tracts in Verse Within Turkısh Literature Khulasat Al-Kaidanı and Turkish Translation in Verse" , *International Journal of Humanities ans Social Science*, C. 1, S. 15, Ekim 2017, s.258-269.

AKINBEKOVA USENBAEVA, Ayman, *Moldo Niyazdın Çıgarmalarındagı Tildik Özgöçölüktör*, Kırgız Respublikasının İlimder Akademisyası Ç. Aytmatov Atındagı Til cana Adabiyat İnstitutu, İ.Arabayev Atındagı Kırgız Mamletettik Universiteti Filologiya

İlimderinin Kandidat Okumuştuuluk Daracanı Aluu üçün Cazılgan Dissertatsiyanın Avtoreferatı, Bişkek 2009.

AKMATOV, S., *Caarapıya Metodikesi, Birinçi Bölüm*, Keñeş Sayuzundagı Elderdin Borbor Basması, Masköö 1927, 40 s.

AKMATOVA, Aygül, "Modern Dönem Kırgız Urukları ve Kırgız Diyalekt Coğrafyası", *Turkish Studies Dergisi,* Volume 3/3 Bahar 2008, s. 8-36.

AKRAMOVA, Dilaram, *"Kırgızistan'da Orto Mekteplerdeki "Adep Sabagı" Dersinde Din Eğitimi ile İlgili Amaçların Gerçekleşme Düzeyi" (Oş Örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

AKRAMOVA, Dilaram, Din *Eğitimin Genel Eğitim İçindeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durum*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000.

ÄKRANOM, L., A. Genzelebskiy, *Kalkozdordo Emgekti Uyuşturuu cana Ogvakı Tölöö*, Taşken 1930.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye Kadar)*, İstanbul, 1997.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1982.

ALAHAN, Sadık, *Beş Moldo (Moldo Niyaz, Nur Moldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bagış)*, Bişkek 2004.

Alaş Kozgoluşu, Almatı 2008.

ALEKTRONOV, A.E., *Kirgizskaya Hrestomatiya*, Omsk 1907.

Älem Kazaktrınıñ Ruhani Suhbatı: Til, Mädeniyet jene Alaş Muratı (Metin): (Halkaralık Gılımi Teoriyalık Konferentsiya Materiyaldarı), Sardar, Almatı 2008.

ALÎ ŞÎR NEVÂYÎ, *Muhâkemetü'l-Lugateyn (İki Dilin Muhakemesi)*, Haz. F. Sema Barutçu Özönder, Ankara 1996.

ALİMOV, Rysbek, "Kırgızcanın İçkilik Ağızlar Grubunda Birincil Uzun Ünlüler ve İzleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 5, Mart 2010, s. 251-266.

ALİMOV, Rysbek, "Kırgızcanın İçkilik Ağzılar Grubu Üzerine" *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 30, Güz 2011 (http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/ra_kirgiz/ra_kirgiz.htm), s.23-40.

ALİMOV, Rysbek, *Tanrı Dağı Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya 2014.

ALİMOV, Ulanbek, *Kırgızistan'da Akınlar ve Akınlık Geleneği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2003.

ALİMOVA, Cıldız, "Kırgız Türkçesinde Asli Ünlü Uzunlukları", *Turkish Studies*, S.4, C. 1, s. 28-40.

ALİYEVA, Canar Ömür, *Moldo Kılıç'ın Dünü ve Bugünü: Hakkında Sovyetler Birliği Döneminde ve Günümüzde Yapılan Araştırmalar Üzerine Bir Değerlendirme*, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2011.

ALP, Alper, ""Mir İslama" Dergisine Göre 20. Asır Basında İdil-Ural Bölgesinde Mektep ve Medrese Meselesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/257858, (19.07.2017), s. 327-345.

ALTIMIŞBAYEV, A. A., A. G. Zima, K. Karakeyev, S. Kerimbayev, K. Orozaliev, v.p. Şerbstobitov, *Kırgızstandın Tarıhı*, 2. Cilt, Bişkek.

ALTINSARİN, İ., *Kirgizskaya Hrestomatiya*, Orenburg 1879,

ALTMIŞOVA, Zuhra, "Kırgızistan'da İlk Milli Gazetenin Tarihçesi (1924-1940)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.29, Ağustos 1999, s.77-90.

ALYILMAZ, Cengiz, "Kırgızistan'daki Arap Harfli Yazıtlar Üzerine", *Turkish Studies* C. 4/8 Sonbahar 2009, s.185-209.

Anatoly Lunacharsky, ed. Kristen Nehemiah Horst, Dign Press 2011.

ANUÇİN, D. N., *Adam Tübü*, Kırgızmambas, Frunze 1928.

ARABAYEV, İ., "Bizdin Kırgızdar Kanday Orun Alat", *Ak Col*, No. 477, 1924.

ARABAYEV, İ., "Kırgız Şakirtterine!", *Ak Col*, No:10, 4 Ocak 1921.

ARABAYEV, İ., *Alipbe* , Frunze 1926.

ARABAYEV, İ., *Cazuw Örnekleri*, Orenburg 1912.

ARABAYEV, İ., *Dokladnaya Zapiska*, No:5, 1 Nisan 1925, TsGA KR. F. 647. OP.1 L.38-39.

ARABAYEV, İ., Hafız Sarsekeyev, *Elifba yā ki Töte Okuw*, Ufa 1911.

ARABAYEV, İ., *Kırgız Alipbesi*, Moskova 1925.

ARABAYEV, İ., *Kırgız Alipbesi, Taşkent,* 1924.

ARABAYEV, İ., *Ḳırġızdın Alip-Beesi* Frunze 1928.

ARABAYEV, İşenaalı, "Sın Takkanda (Kırgız Tilinde)", *Ak Col*, 30 Ekim 1924.

ARABAYEV, İşenaalı, "Bizdin Kırgızdar Kanday Orun Alat", *Ak Col*, No. 477, 1924.

ARABAYEV, İşenaalı, "Kara Kırgız Aldanbayt", *Ak Col*, No.486, 23 Eylül 1924.

ARABAYEV, İşenaalı, "Kırgız Kazak İnstitutdan Ne Kütöt?", *Ak Col*, No: 402, 8 Şubat 1924.

ARABAYEV, İşenaalı, "Orınbordan Taşkendge Çeyin", *Aykap*, No1-2, 1912.

ARABAYEV, İşenaalı, *Alipbe*, Frunze, 1926.

ARABAYEV, İşenaalı, *Cazū Colunda Sāmalık,* Moskova 1925.

ARABAYEV, İşenaalı, *El Adabıyatın Cıynooçularga Koldonmo*, Kırgızmambas, Frunze 1931.

ARABAYEV, İşenaalı, H. Karasayev, *Baştalgıç Mektepter Üçün,* Frunze 1928.

ARABAYEV, İşenaalı, Hafız Sarsekeyev, *Elifba Yaki Töte Okuw*, Ufa 1911.

ARABAYEV, İşenaalı, *Kırgızdın Alip-Bēsi*, 1928.

ARABAYEV, İşenaalı, *Sabatsızdıktı Çoyū Alipbesi*, Frunze, 1925.

ARABAYEV, İşenaalı, Satıbaldı Naamatuulu, Sultan Kurmanov, *Bizdin Mektep (Baldar Alip-beesi),* Prunza, 1930.

ARAGAÇİ, Z. B. A., G.F. Babuşkin, *Eski ve Bugünkü Yenisey Dili*, çev. İ. Sarıgül, İ. Aydemir, Bişkek 2006.

ARAT, Reşit Rahmeti, "Türk Şivelerinin Tasnifi", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1953, s.64-149.

ARÇIN, Salih Mehmet, "Muhtasar Tarih-i Kırgıziya Transkripsiyonlu Metin-Aktarma", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı:2, Sonbahar 2014, s.237-295.

ARDAŞiROV, A. F. "K Voprosu o Roli Novometodnıh Maktabov (Po Materialam Andicanskoy Oblasti)", *Uçonniye Zapiski Andicanskogo Gosuderstvennogo Pedagogiçeskogo İnstituta*, Kafedra Pedagogiki i Psihologiyi, Vl. Andican, 1957, s. 131-171.

ARICI, Müstakim, "Gelenek Oluşturan Bir Felsefe Klasiği Olarak Hikmetü'l-Ayn ve Etkileri", *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyum Bildirileri*, Editörler Doç Dr. Murat Demirkol, Ar. Gör. M. Enes Kala, Ankara, Şubat 2014, s.332-349.

ARKAGELİSKEY, *İri Kellektib Çarbaçılıgına Karay İlgerilöö*, çev. Kälim, Başkı Pakta Kemiteti, Taşken 1930.

ASTIRAP, A. M., *Birinçi Basķıç Mektep Üçün Körsötmölū Gemetiriye*, çev. B. Danıyaruulu, Ş. Garıpcanuulu, Masköö, 1927.

AŞCI, Ufuk Deniz, "W.Radloff'un *'Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy'* Adlı Eserinde Geçen Kazak ve Kırgız Lehçelerine Ait Sesler İle Çağdaş Kazak Ve Kırgız Lehçelerindeki Sesler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, s. 299-342.

AŞCI, Ufuk Deniz, "Wilhelm Radloff Kırgız Lehçesini Neden Söz Başı Y- Tarafında Bir Türk Lehçesi Olarak Göstermiştir? ", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6/2, 2009, s. 77-97.

AŞÇI, Ufuk Deniz, *İşenaalı Arabayuulu'nun İki Eseri CazuuColunda Saamalık ve Alip-Bee Notlar-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, Palet Yayınları, Konya 2010.

AŞÇI, Ufuk Deniz, *W. Radloff'un "Opıt Slovarya Tyurskih Nareçiy" adlı Eser ve Eserde Geçen Kırgız ve Kazak Lehçelerine Ait Kelimelerin İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003.

AUNASOVA, A. M., *Deyatelnost Natsionalnoy İntelligentsii Turkestana v Pervoy Çetverti XX. veka, (Basılmamış Akademik Unvan Tezi),* Şımkent 2002.

Ayaldar Arasında İştöö Tuuralu Okuuçularga Tapşırma, Borborduk S. C. K. (b) Partıya Kemitetinin Orto-Azıya Büyrösünün Cumuşçu Dıykan Ayaldar Bölümünün Basması, Taşken 1929.

Ayaldardın Kızıl Burçu Tuuralu, C.S.K.B (b)tin Orto Azıya Boyrosunun Cumuşçu, Dıykan Ayaldarının Basması, Taşkent 1929.

AYAN, Ekrem, *Ibıray Altınsarin-Hikaye ve Şiirlerinin Dili (Hayatı-Dilciliği-Eserleri/Gramer-Metin-Dizin)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları AnaBilim Dalı, Türk Dili ve Lehçeleri Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2008.

AYDIN, Erhan, *Yenisey Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya 2015.

Ayıl Çarba Nölögü Tuuralu Cañı Mıyzam cana Anı Tüşündürüü, çev. Nıgmatulın, Kırgızıstan Akça Kemiyseriyeti, Prunza 1929.

Ayıl Çarba Salıgı Tuuralu Col Cobo, çev. Nıġmatullin, Abdınazar uulu, Sadıķob, A. K. S. K. Ir. Akça Kemiyseriyeti, *Birimdik (Not: Dış Kapakta: Birikme),* Kırgızıstan Abtanomıyaluu Satsıyalçıl Keñeşter İrespüblikesinin Akça Kemiyseriyeti, Prunza 1928.

Ayıl Çarbalık Birimdik Nalogu, Kırgızmambas, Frunze 1928.

Ayıl Keñeşteri Tuuralu Cobo, Tüşündürüü cana Mıyzam Materialdarı Menen, çev. Kenzin, Vagapov ve Mineyev, Kırgızmambas, Frunze 1928.

Ayıl Keñeşterinde Esep Aluu, Esep-Kısap Ötkörüü cana İş Cürgüzüü Cagınan Bolgon Cöndöö (İnstruktsiyası), çev. Kenzin cana Ugapova, Bastırūçu: Abtonomıyalū Ķırġızıstan Satsıyallçıl Keneşter İrebpublikesinin Borborduķ Atķarū Kemitetinin Uyumdaştırū Bölümü, Prunza 1928.

Ayıl-Çarba Artelinin İçki Tartip Ereceleri, çev. Mineyuulu, Kırgızıstan Kellektib Çarbalar Mekemesi, Prunza, 1929.

Ayıl-Kıştak Kemsomol Uyuktarına Cana Kemsomoldorgo Kırgızstanda Egin Aydoo cana Ayıl Çarbaçılıgın Birikmeleştirüü üçün Cürüş Maydanın Ötkörüügö Epkindüü Tapşıruular, Kırgızıstan Memleket Basması, Prunza, 1929.

Ayıl-Kıştak Ökül Ayaldar Cıynalıştarı üçün Programma cana Materialdar, Taşkent 1928.

Ayıl-Kıştak Ökül Ayaldar Cıynalıştarının Pıragiramması (Ayaldar İyrimi Menen Ķulup, Bürçök, Mektep Cana Öküldör Cıynalıştarı Üçün), C. K. P (b) Borborduk Kemitetinin Orto-Azıya Büyrösünün Cumuşçu Dıykan Ayaldar Bölümünün Basması, Taşkent 1929.

Aykap Betindegi Makaldar Men Hat-Habarlar, Almatı, 1961.

Aykap, Haz. Ü. Sübhanberdina, S. Dautov, Kazak Entsiklopediyasının başkı redaktsiyası, Almatı 1995.

AYNİ, M. Ali, "Türk Mantıkçıları", sadeleştiren Naim Şahin, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.343-354.

AYTMAMBETOV, D., *Dorevoyutsionnıye Şkolı v Kirgizii*, Frunze 1961.

AYTMAMBETOV, D., *Kultura Kırgızkogo Naroda vo Vtoroy polovine XIX i naçale XX veka*, -Frunze, 1967.

Azırkı Kırgız Adabiy Tili, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Ç. Aytmatov Atındagı Til Cana Adabiyat İnstitutu, Avrasya Press, Bişkek 2009.

BAHRUŞİNA, S., vd., *İstoriya Narodov Uzbekistana*, C.2, Taşkent 1947.

BAKEYEV, K., "Kırgız Tilinin Orfografıyasındagı Reformalar", *Kızıl Kırgızstan*, No: 286 (4188), 11 Aralık 1940.

BAKİNOVA, Gulcamal, "Eşenalı Arabay Uulu-Koçkor Govorunun Ökülü, Kırgız Adabiy Tilinde Negiz Saluuçu", *İşenaalı Arabayev, Tuulgan Kününün 100. Cıldıgına Arnalgan Cıynak*, İlim Mp Tabılga Bişkek 1993, s. 92-99.

BAKTIBAYEV, Üsöy, "Kırgız Adabiy Tilinin Kaysı Bir Maseleleri" *Kızıl Kırgızstan*, No: 304, 31 Aralık 1940.

BALCI, Onur, *Bugünkü Kazak Türkçesi Gramerlerinde Ses ve Şekil Bilgisinin İşlenişi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010.

Baldar Sözdügün Östürüü Boyunça Kitep, OAMP, Taşkent 1932.

BALDAUF, İngeborg, *Schriftreform und Schrifwecssel bei den Muslimische Russland-und Sowjettürken (1850-1937): EinSymptom Ideengeschichtlicher Entwicklungen*, Budapeşte, 1993.

BALIYDOB, Ärk., *Kızıl Armıyanın Küçü Eminede*, Kırgızıstan Memleket Basması, Prunza 1928.

BALİTOV, A. M., *Kirgizskaya Naçalnaya Şkola*, Moskova, 1935-1944, inv. no:680, Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Yazmalar Bölümü, Bişkek.

Balşabekter Partiyası Cardı-Calçılardın Müdöösün Kantip Korgoyt, SSSRdin Ayıl-Çarba cana Tokoy Cumuşçular Sayuzunun Borborduk Kemiteti, 1929.

BALTACI, Cahit, *XV-XVI Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.

BALTANOVA, Goulnara, "Rızaeddin Fahreddin", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 35, s.70-71, 2008.

BANNEM, M. L., C. Zelkibne, M. Brundiy, *Lenin Colunun Alip-besi, I-Bölüm*, çev. Karaçuulu, Kenzin, Kırgızıstan Mamleket Basması, Frunze.

BARTHOLD, V. V., *Kirgizı*, Moskova 1963.

BARTHOLD, V. V., *Four Studies on the History of Central Asia History of the Semirechye* , çev. T. A. Minorsky, 1962.

BARTHOLD, V. V., "Şkolı", *Akademik Barthold Soçineniya*, II, Moskova 1963, s. 297-319.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981.

BARTHOLD, V. V., *Orta Asya Türk Halkları Hakkında Dersler, Ankara*, 1975.

BARTHOLD, V. V., *Sobranie Soçinenii*, Moscow, Nauka, C. 2 1963.

BARTHOLD, V.V., "Rabotı po İstorii i Filologii Tyurskih i Mongolskih Narodov", *İstoriya Turetsko-Mongolskih Narodov Sredney Azii*, Moskva, İzdatelskaya Firma «Vostoçnaya Literatura » RAN, 2002.

BARTHOLD, V.V., "Tarih-i Cihangûşa-i Alaeddin Cüveynî", *Soçineniye*, C.I, Moskova 1963.

BARTHOLD,V. V., *Oçerk İstorii Semireçya*, F., 1943.

BARTHOLD,V.V., *Kırgızlar*, çev. Ufuk Deniz Aşçı, Kömen Yayınları, Konya 2002.

BARTHOLD,V.V., *Orta Türk Tarihi Dersleri*, Haz. Hüseyin Dağ, Çağlar Yayınları, Ankara 2004.

BARUTÇU Özönder, F.S., "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat", http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/ozonder_01.pdf (19.06.2017).

BAŞKAN, Özcan, "Terimlerde Özleşme Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s.173-184.

BATMANOV, İ. A. ve A. Ç. Kunaa, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Tuvı*, Kızıl 1963.

BATMANOV, İ. A., "Kirgizskaya Razvitiyai İstoçniki Formirovaniya Kirgizkogo Yazıka", *İzvestiya Kirg. FAN SSSR*, vıp. VIII. Frunze 1947, s. 59-60.

BATMANOV, İ. A., *Formirovanie i razvitie Kırgızskoi sossialistiçeskoi nasii*. Frunze 1957

BATMANOV, İ. A., *Printsipı Postroeniya Kirgizskoy Orfografii Obtşie Polojeniya*, delo no. 619, Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Yazmalar Bölümü, Bişkek.

BATMANOV, İ. A., *Sovremnnıy Kirgizskih Yazık*, ç. 1, Fonetika izd. 4, Frunze 1953.

BATMANOV, İ. A., *Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurskov Pismennosti*, Frunze 1959.

BAYALİNOV, Kasımalı (Baykagan), "Esiŋ Barda Eteginḍi Cap", *Şolpan,* Haziran 1923.

BAYTUR, Anvar, *Kırgız Tarıhının Leksiyaları*, 1992.

BAYTURSUNOV, Ahmet*, Bayanşı,* 1920.

BAYTURSUNOV, Ahmet*, Elip-bi,* 1926.

BAYTURSUNOV, Ahmet, *Kazak Alipbesi*, Orenburg 1913.

BAYTURSUNOV, Ahmet, *Kazakça Elifba,* 1914.

BAYTURSUNOV, Ahmet*, Oḳuw Ḳuralı*, 1912.

BAYTURSUNOV, Ahmet, *Til Cumsar*, 1928.

BAYTURSUNOV, Ahmet, *Til Ḳuralı- Ḳazaḳ Tilinin Sarfi* 1914.

BAZARKULOVA, K., *Bazarkul Daniyarov-Pervıy Pedagog*, Bişkek 2007.

BEDALBAYEV, Askarbek, "Çarlık Döneminde Kırgızistan'da Kültürel Hayat", çev. Ahmet Pirverdioğlu, *Türkler Ansiklopedisi*, C.19, Ankara 2002, s.560-565.

BEKSAÇ, A. Engin, "Uluğ Bey Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, 2012, s. 129-130.

BEKTEMİSOV, A.K., *Knigoizdaniyev Sovetskom Kazahstane*, Alma-Ata 1970.

BEKTENOV, Ziyaş, "Agartuuçu-Okumuştuu İşenaalı Arabayev", *İşenaalı Arabayev Tuulgan Kününü 110 Cıldıgına Arnalgan Cıynak*, Bişkek 1993, s.8-20.

BENDRİKOV, Kiriak, *Ocherki po istorii narodnogo obrazovaniya v Turkestane (1864-1924)*, Moskva, 1960.

BENNİGSEN, A., Lemercier-Quelquejay, C., *Step'de Ezan Sesleri*, çev. Nezih Uzel, Kent Basımevi İstanbul 1981, s. 37-56.

BENNİGSEN, A., *SSCB'deki Müslümanlar*, çev. Selim Taygan, Ankara,1984, s.30-31.

BERDAK, Yusuf, *Türkçe- Özbekçe ve Özbekçe- Türkçe Sözlük*, Taşkent 1993.

BEREŞEGİN, G., *S.S.S.R. Degen Emine (Satsıyaldık Keñeşter Respüblikeler Sayuzu)*, çev. M. Kerimuulu, Keñeş Sayuzundagı Elderdin Borbor Basması, Mas-köö 1927.

BEREZİN, İlya Nikolayaviç, *Recherches sur les dialectes musulmans. I. Systeme des dialetctesturcs*, Kazan 1848.

BËSİN BALASI, İşenalı, *Kazakşa Durus Cazuw Kagidaları*, Kerimov Kardeşler, Kazan 1914.

BİÇKÖPSKİY, S. A., *Kelektipteştirüü cana Tıraktır*, Taşken 1930.

BİGİ, M. C., *Islahat Esasları*, Petrograd 1917.

BİNARK, İsmet, "Türk Vakıflarının Tarihçesi ve Yabancı Gözüyle Vakıflarımız", *Millî Kültür* Aylık Dergi, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1977, Yıl: 1, C. 1, S. 7.

BİRGENİSKY, B., Ayıl Kemünüs Caştarı üçün Sayası Okuu Kitebi 1-Bölüm, çev. Tokçoro, Keñeş Sayuzundagı Elderdin Borbor Basması, Masköö 1927.

BİYALİYEV, Abak, *Kırgız Adabiy Tili cana Anın Adabiy Norması*, Bişkek 2002.

BİYALİYEV, Abak, *Kırgız Diyalektologiyası* (Okuu Kuralı), Bişkek 2000.

Bizdin Cañı Alip-Bē (Ķırġızdın Cañı Alip-Bēsinin Ķısķaça Tarıġı), Haz. Ķırġızıstandın Obulustuķ Atķarū Kemiytetinin Aldındağı Cañı Alip-Bē Kemiyteti, Ķırġızdın Basma Söz Taratū Mekemesi, Prunza Şārı 1927.

BODROLİGETİ, András, *A Grammar of Chagatay*, Languages of the World/Materials 155, Lincom Europa, München 2001.

BOGDANOVA, M., "Kirgizskiye Akını XIX i naçala XX vv.", *Literaturno-hudojestvenniy, Almanah*, Frunze 1946.

BOGDANOVA, M., "Latin Esasıda Tüzülgen Ozbek Layihalarının Tarihige Bir Karaş", *Elenge*, No. 4, s. 34-35.

BOGRDODİTSKİY,V. A., *Vvedenie v tatarskoe yazkoznanie v svyazi s drugimi türkskimi yazıkami*, Kazan 1943.

BOLOTUULU, C., *Dıykandar Üçün Saktık Kaznaları Emne Üçün Kerek*, Kırgızıstan Ökümöt Basması, Prunza 1926.

Boluştuk cana Irayonduk Atkaru Kemitetterinin Esep Cürgüzüü cana Esep-Kısap Ötkörüüü Cagınan Bolgon Cöndöösü (İnistirüksiyesi) 1927-28 Budcet Cılına, Haz. S. K. Ir, Sayuzunun R. K. Y. El Kemiseriyetinin Canındagı Mamileket Bukaltırler-Ekispurttor Inıstutunun Borborduk Buyrosu, çev. Kenzin, Ubagapov, Kırgızıstan Memleket Basması, Prunza 1927.

BONVALOT, Gabriel*, Esir Yurt Orta Asya'dan*, çev. M. Reşat Uzman, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1984.

BOZKURT, Nebi, "Medrese", *Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 2003, s. 323-327.

BURAN, Ahmet, "Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı", http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi16/buranahmet1212.pdf (20.05.2017), s.430-444.

BURAN, Ahmet, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

BURAN, Ahmet, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Yazı Dilleri*, C.II, Eskişehir 2013.

BUTANAYEV, V. Ya., "Vopros u Buryatah Sayano-Altaya", *Bayırkı Kırgız Tarıhının Aktualduu Problemaları*, KTMU, Bişkek, 2001, s. 39-41.

BUTANAYEV, Viktor Yakovleviç, Yuriy Sergeyeviç Hudyakov, *İstoriya Yeniseyskih Kırgızov*, Abakan 2000.

Bülütön 1927-28 Cılı Cumuşçu Dıykan Ayaldarının Ökülün Kayta Şayloo Tuuralu, Haz. S. K. P.'nin Orta Azıyalık Buyrosunun Cumuşçu Dıykan Ayaldar Bölümü, B. K. P.nin Orta Azıyalık Buyrosunun Cumuşçu Dıykan Ayaldar Bölümünün Basması, Taş-ken.

Bütün Orusuya Borborduk Kesipçilder Keñeşinin Orto-Azıya Buyrosunun IV-cana V- *Keñ Cılıştarının Toktomdoru*, Bütün Orusuya Borborduk Kesipçilder Keñeşinin Orto Azıya Buyrosu, 1928.

Bütün Sayuzduk Leninçil Kemünüs Caştar Uyumunun Ustabı, (Kim-K. C. İ.nin Seksiyesi), B. L. K. C. U.nun Bütün Sayuzduk VII Sıyazında Bekitilgen, Mas-köö 1927.

Büyük Sovyet Ansiklopedisi, Moskova, 1926-1947.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1964.

CALENIF*,* K., *Baştooç Mektepte Esep Üyrötünün Colu,* çev. İşenaalı Arabayev, Maskö, 1925.

Calpı Sayuz Borborduk Kesipçiler Keñeşinin Orto-Asıya Büyrösünün VI. Pilenümü, Taş-kent, 1928.

CAÑIBAYUULU, "Coldoş Tınıstan uulu'nun Tezisteri Tömönkü-Cetten Kirgen Terminderdin Kırgız Tilindegi Taasırı", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.37-38.

CANTAY, Gönül, "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1098/Cantay.pdf?sequence=1 , (23.07.2017).

CANTOŞEV, K., Sabatsızdar üçün Kırgız Tilinin Programması cana Okutuu Metodu, Kırgızmambas, Frunze 1931.

CANUZAKOV, T., K. Galımbekov, "Ak Kalpaktuu Kırgızga", Birlik Tuwı, 29 Ağustos 1917.

CAPAROV, Ş., T. Sıdıkova, *Azırkı Kırgız Tilinin Fonetikası*, Bişkek 2013.

CAPAROV, Ş., T. Sıdıkova, *Azırkı Kırgız Tilinin Leksiklogiyası cana Leksikografiyası*, Bişkek 2012.

Cazgı Egin Aydoogo Eskertme, çev. Cakıp, Taşken, 1930.

CHABE, Alexander M., "Soviet Educational Policies: Their Development, Administration and Content", (http://www.ascd.org/ASCD/pdf/journals/ed_lead/el_197102_chabe.pdf) (12 şubat 2017), 525-531.

CHJENHUA, Hu, "KıtayçaTarıhıy Kitepterdegi Bayırkı Kırgızdardın Etnonimi Cönündö",*Bayırkı Kırgız Tarıhının AktualduuProblemalar*, KTMU, Bişkek, 2001, s.12-18.

CİGİTOV, Salican, "Kasım Tınıstanov (1901-1938)", *Türk Yurdu*, S.216, 2005, s.79-84.

CİGİTOV, Salican, "Kırgız Sovet Edebiyatının Caralışı, Calpı Tarıhıy Şarttar, Poeziya, Proza, Dramaturgiya", *Kırgız Sovet Adabiyatının Tarıhı-I*, İlim Basması, Frunze 1987, s. 31-99.

COLDOŞ KAMÇIBEK, "Bütün Sayuzda Cañı Alıp-Bee (Calpı Sayuzduk Cañı Türk Alıp-Beesinin Borbor Kemitetinin Katçısı Coldoş Kamçıbektin Makalası)", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:5, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.5-7.

Coldoş M. Frunzenin Ömür Bayanı, Frunze, 1928.

COX, Angela Marie, *Politika ve Uygulama: Sosyal ve Politik Değişim Dönemlerinde Rusya ve Sovyet Eğitimi*, A Senior Honors Thesis, Boston College, 3 May 2011.

CUMABAYEV, Magcan, "Ķırġızdıñ Awız Adabıyatı", *Ak Col*, 23 Haziran 1923.

CUMAGULOV, Çetin, *Epigrafika Kirgizii*, Frunze 1982.

CUMAKUNOVA, Gülzura, "Kırgız Türkçesi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.596-606.

CUMAKUNOVA, Gülzura, "Ortak Terimler Problemine Dair", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Terim Özel Sayısı, Sayı 540, Aralık 1996, s. 644-650.

CUMANALİYEV, A., vd., "Şabdan Baatırdın Medresesine 100 Cıl", *Uçkun*, 2009.

ÇAĞATAY, Saadet, "Abd-ül-Kayyum Nasırî", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, S. 3-4, Eylül-Aralık 1952, s.147-160.

ÇAKIROĞLU, Altınşaş, "Kazak Türkçesinde Şimdiki Zaman", *U. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4, C. I, S.4 (2003), s.127-138.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004.

ÇELİK, Ülkü, *Alī Şīr Nevāyī-Leylī vü Mecnūn*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensititüsü, Doktora Tezi, Ankara 1993.

ÇENGEL KASAPOĞLU, Hülya, *KırgızTürkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

ÇERNOUS, T.F., "Rol Rossii v Razviti Obrazovatelnogo Prostranstva Krıgızstana: Problemı Rekontctuktsii", Vestnik KRSU, Cilt:8, No:7, 2008.

Çin Yıllıklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (ChiuT'ang-shu), Haz. İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahid Baysal, Ankara 2006.

ÇOBANZADE, Bekir, *İtogi Unifikatsii Alfavito Türko-Tatarskih Narodov*, *KİPV*, III. Kitap, VTsKNTA yay., Bakü 1928.

ÇOLPONKULOV, *Russko-Kirgizskiy Slovar Terminov po Anatomii i Fiziologiya Çeloveka*, Kirgosizdat, Frunze-Kazan, 1939.

ÇOROTEGİN, T., *Etniçeskie Situatsii v Tyurskih Regionah Tsentralnoy Azii Domongolskogo Vremeni*, Bişkek 1995.

ÇOROTEGİN, T., K. S. Moldokasımov, *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarıhı*, C.II, Bişkek 2000.

ÇOROTEGİN, T., *Mahmut Kaşgari (Barskani) cana anın "Türkiy Tilder Söz Cıynagı" (1072-1077),* Bişkek, 1991.

ÇOROTEKİN, Tınçtıkbek, "Kırgızistan Cumhuriyeti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIX, s. 454-484.

D'ENCAUSSE, Helene Carrère, "Tsarist Educational Policy in Turkestan, 1867-1917", *Central Asian Survey*, XI, 1963, s.374-394.

DANIYARUULU, B., “Borborduk Kırgız Pedegöji Teknikumu”, *Cañı Madanıyat Colunda*, No:2, 1928, s.37-39.

DANİYAROV, Bazarkul, “Kırgız Azamattarına” *Ak Col*, No:11, 6 Şubat 1921.

DANİYAROV, Bazarkul, A. Şabdanbayev, *Esep Kitebi,* Kırgızmambas, Frunze, 1927.

DANİYAROV, S., *Stanovleniye Kırgızskoy Sovyetskoy Kul’turı (1917-1924)*, Frunze 1983.

DEMİRCİ, Dr. Osman, “Medrese Geleneğinde Akaid ve Kelām İlmi”, *Kelam Araştırmaları* 11:1 (2013), s. 253-273.

Dene Tarbıyası, A. Kaaruulu, Taşkent 1927.

DEVELİ, Hayati, “Eski Türkiye Türkçesi Devresine Ait Manzum Bir Miracnâme”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXVIII, İst. 1998, s. 81-228.

DEVLET, Nadir, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988.

DEVLET, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

DIYKANOV, K., *Moldo Kılıç’tın Kıṣṣa-i Zilzala Degen Kitebi*, Frunze 1991.

DIYKANOV, K., S. Kudaybergenov, Yu. Yanşansin, *Kırgız Cazuusunun Tarıhınan*, Kırgız SSR İlimler Akademiyası Til cana Adabiyat İnstitutu, (Dosya No: 1541 ç/vı-552).

DIYKANOV, Karboz, “Baytursunov’un 125.Yıldönümüne Armağan: Kırgız Dili ve Akmat Baytursunov”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: V, Sayı:2, İzmir 2005, s.325-334.

DIYKANOV, Karboz, *Kırgız Tilinin Fonetikası menen Leksikası Sozulma Ündüülör cana Diftong*, Frunze 1989.

Divânu Lügât’it-Türk Tercümesi, (çev. Besim Atalay), C. I, TDK, Ankara 2006.

DOBROSMİSLOV, İ., *Taşkent i Proşlom i Nastoyaşem*, Taşkent 1912.

DOERFER, G., "Orta İran'da Arkaik Bir Türk Dili", (Çev.S.Tezcan) *TTK Beleten* XXXIV, ocak 1970, s.17-58.

DOERFER, Gerhard, *Türkische Und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV C., Wiesbaden 1963.

DOĞAN, Oğuz, *Kazak Türkçesi Fonetiği*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne 2003.

DROMPP, M. R., “Erken Dönemlerden Moğol İstilasına Kadar Yenisey Kırgızları”, *Türkler* C.II, Ankara 2003, s.397-404.

DULATOV, M., *Baştooç Mektepte Okutula Turgan Esep Kitebi*, çev. İşenaalı Arabayev, B. Daniyarov, 1927.

DULATUULU, M., *Baştooş Mektepte Okulturgan Birinçi Esep Kitebi*, Kırgızıstandın Memileket Basması, Kırgızıstandın Memileket Basması, 1927.

DUMAVİ, Necib, "Yazu İşimiz", *Yoldız*, No.1081, 16 Aralık 1913, s. 2-3.

DUULATUULU, Mırcakıp, *Baştooç Mektepte 2nçi Cıl Okulaturgan Esep Kuralı*, çev. B. Danıyaruulu, 1927.

Dükön Kemesiye Degen Emine Cana Anın İçinde Kandayça İştöögö Bolot, çev. Isırayıl, Keñeş Sayuzundagı Elderdin Borbor Basması cana Borbor Sayuz, Mas-köö 1927.

EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN, *Türklerin Şeceresi*, Haz. Nurer Uğurlu, Prof. Dr. Orhan E. Vardar, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2011.

EBULGAZİ BAHADIR HAN, *Şerece-i Terākime*, Haz. Zuhal Kargı Ölmez, Simurg Yayınları, Ankara 1996.

EBÜ'L-FAZL B. EBİ'L-HAYR REŞİDÜDDİN FAZLULLAH-İ HEMEDANİ, *Camiü't-tevarih*, yay. Haz. Ahmet Ateş, Türk Dil kurumu Yayınları, Ankara 1960.

ECKMANN, J., "Das Chwaremıtürkische", Ph7F.I, Wiesbaden, 1959.

ECKMANN, J., *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Haz. O. F. Sertkaya, Türk Dil Kurumu, Ankara 1996.

ECKMANN, Janos, *Chagatay Manual*, Editor Thomas A. Sebeok, İndiana University Publications Uralic and Altaic Series, Volume 60, Bloomington 1966.

ECKMANN, Janos, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988.

Ekinçi Kol Kitep, inv. no: 173/553 Kırgız İlimler Akademisi Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yazmalar Fondu, Bişkek.

EMİLİYANUN, *Özgörüş Mıyzamın Orundatuu Degen Emine*, Haz. Tekeuulu, Kırgızıstandın Memlekettik Basma Söz Taratuu Mekemesi, Prunza 1927.

ERASLAN, Kemal, "Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 8, Ağustos 1970, s. 113-124.

ERCİLASUN, Ahmet B., "Türk Dünyasında Alfabe, İmla ve Yazı", *Türk Kültürü,* C. 28, S. 332, s.1-9.

ERGAŞEV, Bahtiyor, "Senatör K.K.Palen'in Denetimi Malzemelerine Göre Türkistan Genel Valiliği Ofisinin Faaliyetleri Üzerinde Kaynak Çalışması", *Karadeniz*, S.22, Bahar 2014, (http://www.dergikaradeniz.com/web/upload/icerik/22/7.pdf)(30.03.2017).

ERGİN, Muharrem, Orhun Abideleri, İstanbul 1975.

ERGÜN, Mustafa, Barış Çiftçi, "Türk Dünyasının İlk Ortak Eğitim Reformu: Usul-ü Cedid Hareketi", *I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir, (https://leventeraslan.files.wordpress.com/2016/05/usulu-cedid.pdf) (25 Mart 2017), s.1-15.

ERKEBAEV, A., "Kırgız Adabiyatının Az İzildengen Baraktarı", *Uçkun*, Bişkek 2004, s. 144.

ERMATOV, E., "Moldo Niyaz Cazma Adabıyattın Köç Başı", *Tulpar Dergisi*, Bişkek 1993, s. 11-26.

ERŞAHİN, Seyfettin, "Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX, Ankara 1999, s.393-438.

ERŞAHİN, Seyfettin, "Türkistan Cumhuriyetlerinde Kadınların Din Eğitimi Sorunu", *Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı)*, Cilt 32, 1.sayı, s.77-96.

ESENOV, Garifolla, Amankos Mektepov, *Ahmet Baytursınov Til Galımı (Kazak Tili men Okuw-Agartuwga Katıstı Eñbekteri)*, Ana Tılı, Almatı 1992.

ESHENKULOVA, Kishimjan, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulûm El-Evâ'il (Matematik, Astronomi, Tıp)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

EŞİMHANOV, D., *Bes Arıs*, Jalın, Almatı 1992.

GALİYEVA, Elmira, "Tatar Medreseleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, S:53-54, Eylül-Ekim 2013, s.2026-2030.

GANİYEV, Fuat, Rifkat Ahmet'yanov, Halil Açıkgöz, *Tatarca-Türkçe Sözlük*, İnsan Yayınevi, Kazan; Moskova 1997.

GASPIRALI, İsmail, "Tarih-i Hutut-ı İslamiye", (*Tercüman*, S.11, 25 Mart 1900), *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.53-57.

GASPIRALI, İsmail, "Anlamaganlar-Anlamamışlar Var" (*Tercüman*, S. 13, 22 Nisan 1914), *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.195-198.

GASPIRALI, İsmail, "Islah-ı Huruf", (*Tercüman*, S. 23, 1 Haziran 1912) *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.164-165.

GASPIRALI, İsmail, "İmla Bahsi*", (Tercüman,* 15 Aralık 1896/22 recep 1314, sayı: 49*), Seçilmiş Eserleri:3 Dil, Edebiyat-Seyahat Yazıları*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları İstanbul 2008, s. 48-51.

GASPIRALI, İsmail, "İmla Meselesi", (*Tercüman*, S. 66, 21 Mart 1923) *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.165-168.

GASPIRALI, İsmail, "Lisan Meselesi-2", (*Tercüman*, S.90, 4 Kasım 1905) *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3,* Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.81-83.

GASPIRALI, İsmail, "Lisan-ı Türkî Şiveleri" (*Tercüman*, S.14, 18 Nisan 1888) *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.27-30.

GASPIRALI, İsmail, "Mülahaza", (*Tercüman*, S. 24, 9 Temmuz 1890), Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.33-35.

GASPIRALI, İsmail, "Savtî İmla", (Tercüman, S. 265, 16 Aralık 1913), *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.186-188.

GASPIRALI, İsmail, "Til Hakkında", (*Tercüman*, S.142, 18 Aralık 1906) *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.103-106.

Gaspıralı, İsmail, "Til ve Lisan Senesi", (*Tercüman*, S.142, 18 Aralık 1906) *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları, Seçilmiş Eserleri:3*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008

GASPIRALI, İsmail, *Rusya Müslümanları*, Simferepol 1881.

GAZİ ALİM, *Orta Asya Türklerinin Yeni Elifbası*, M. ve O. No:6, 1927.

GİRPGÖRİYÜP, *Paktaçılık cana Anın Madanıyatı*, Taşkent 1930.

GÖKÇE, Hülya, "Şakircan Tāhirî'nin Kazan Tatarlarında Avaz Metodunun Kullanılışındaki Rolü", *International Jorunal of Education and Teaching*, 2015, Manheim Germany, s. 1395-1406.

GÖKÇE, Hülya, *İdil-Ural Sahasında Ceditçilik Dönemi Türk Tatar Gramerciliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2008.

GÖMEÇ, Saadettin, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

GÖMEÇ, Saadettin, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara 1997.

GÖRBÖB, Doktor B., *Aldına Sezgenüü Dep Kanda Oorularga Aytat cana Al Oorular Menen Kanydaça Küröşüügö Kerek*, çev. A. Ş., Prunza 1927.

GÖRBÖB, Doktor B., *Den Soluk Tazalık Menen*, çev. Tokbayuulu Turdalı, Önöktöş Elderdin Borbor Basması, Masköö 1926.

GÖREF, M., *Kurgakçlılık*, çev. K. Bayalıuulu, SSSR Kalktarının Borbor Basması, Mas-köö 1926.

GÜNDOĞDU, Abdullah, "Türk Birliğinin Sonbaharı (1926-1941 Latin Alfabesi Dönemi)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 54, 2(2014), s.1-16.

GÜNGÖR, Ebubekir, "Kırgızların İlk Modern Tarihçisi Osmonaalı Sıdıkuulu", *Türkiyat Mecmuası*, C.25/Güz, 2015, s. 245-263.

GÜNGÖR, Ebubekir, *Bozkırda Bir Ceditçi Kırgızistan'ın Rehberi Moldoke İşenaalı Arabayev*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

GÜNGÖR, Ebubekir, *Türkistan'da Fikir Akımları*, İstanbul 2011.

HASAN GALİ, "Islah-ı Huruf Mes'elesi", *Şura*, No:20, 1911.

HASANBAYEVA, O., C. Hasanbayev, H. Hamidov, *Pedagogika Tarihi*, Taşkent 1997.

HASANOĞLU, İbrahim, "Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet Halkı İnşası Çabaları", *Turkish Studies*, Volume 10/1, Kış 2015, s. 311-340.

HAYİT, Baymirza, *Türkistan: Rusya ile Çin Arasında*, çev. Abdülkadir Sadak, Ankara 1975.

HAZER, Dursun, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, s. 274-293.

HIDIRALİYEV, Darhan, *Mustafa Çokay Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Yeni Avrasya Yayınları, Aralık 2001 Ankara.

http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/208558 (3/06/2017).

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%83%D1%87%D1%91%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82 (03/05/2017).

https://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1923/ci/12_congress.htm (02.12.2016).

https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1930/aug/27.htm (02.12.2016).

HUDYAKOV, Yu. S., K. Ş. Tabaldiev, "Novıe pamyatniki drevnih tyurokna Tyan-Şane", *Problemı sohraneniya, ispolzovaniya pamyatnikov arheologii Altaya*, Gorno-Altaysk, 1992.

ISAKEUULU, B., *Ayıl Kıştaktarda Öktöbür 10 Cıldıgına Ötkörügö Kerektüü Materialdar Cıynagı*, Kırgızıstan Memleket Basması, Prunza 1927.

ISAKEYEV, Bayalı, *Partiyada Lenindin Birdigi*, Kırgızmambas, Frunze 1928.

Istoriya Kirgizkoi SSR, 1. Cilt, Frunze, 1984.

IYBANOB, G. Y., *Baştōç Caġrapıya Ekinçi Bölüm Aziya, Aprıyķa, Amırıyķa, Apıstıralıya*, çev. Danıyaruulu, Kırgızıstandın Memleket Basması, 1928.

İMANOVA, Dinar, *IX-XIII. Yüzyıllarda Kırgızların Siyasi, İktisadi ve Sosyal Tarihi,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

İMER, Kamile, Dil ve Toplum, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990, s.22.

İMER, Kamile, *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

İNAN, Abdulkadir, "Kazak ve Kırgız Yazı Dillerinde Dudak Benzeşmesi" *Makaleler ve İncelemeler,* II. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 71-82. *(Türk Dili Araştırmaları Yıllığı,* 1964, s. 67-76.

İNAN, Abdülkadir, "Çağatay Yazı Dili Kuruluşuna Dair Düşünceler", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, İstanbul 1946, s. 531-544.

İSABEKOVA, A. B., "Kırgız Terminologiyasının Ayrım Maseleleri", *Kırgız Terminologiyasının Maseleleri*, Frunze 1981, s.43-59.

İSABEKOVA, A. B., "Kırgızça Koomduk-Sayasiy Terminologiyanın Kalıptanış Maselelerine Karata", *Kırgız Tili Boyunça İzildöölör*, İlim Basması, Frunze 1970, s.138-169.

İSABEKOVA, A. B., "O Terminah v Dokumentatsii", *Kırgız Terminologiyasının Maseleleri*, İlim, Frunze 1981, s.22-35.

İSABEKOVA, A. B., T. Düyşönaliyeva, G. Karagulova, "Kırgız Tilindegi Terminologiyalık Sistemalardın Kalıptanışı Cönündö", *Kırgız Terminologiyasının Maseleleri*, İlim Basması, Frunze 1984, s.8-21.

İSMAİL, Zeyneş, *Türkçe-Kazakça Sözlük*, Ankara.

İstoriya Zapadnogo Otdeleniya Alaş-Ordı (Tekst): *Sbornik Dokumentov i Materialov*, Haz. M. N. Sıdıkov, Uralsk 2012.

İŞEKEYEV, Nazarkul, *Kırgız Adabiyatın Mektepterde Okutuunun Tarıhı*, Bişkek 1994.

İşenaalı Arabayev Tuulgan Kününün 100. Cıldıgına Arnalgan Cıynak, İlim MpTabılga, Bişkek 1993.

İVANOV, G. İ., *Geografiyenin Başlangıç Kursu I- Bölüm*, çev. İşenaalı Arabayev, Moskova 1925.

İZGİ, Özkan, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Ankara 1987.

JUSUBALİYEV, Ali, "İslam Tarihi Kaynağı Olarak Kırgız Şecereleri", *Uluslar arası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu, 31 Mayıs-1 Haziran 2007 Bildiriler,* Isparta 2007.

JUSUBALİYEV, Ali, *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

K. Nasirî Mecmuası, Kazan 1922.

K. Tınıstanov, XX. Kılımdın Uluu İnsanı: (K. Tınıstan uulu'nun 100 Cıldık Maarekesine Arnalgan El Aralık İlimiy-Teoriyalık Konferentsiyanın Materialdarı), Kr. UPA, Til İlimi İnstitutu, Haz. T. K. Akmatov, Bişkek 2002.

KAÇKINBAY, Artıkbayev, *XX. Kılımdagı Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, Bişkek 2004.

KADIROVA, Asel, *XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başında Kırgızların Kullandığı Belgelerin Dili*, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2008.

KADYROV, Mederbek, "Kırgızistan'da Ceditçilerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri", *Dini Araştırmalar*, Temmuz-Aralık 2014, Cilt:17, Sayı:45, s.159-172.

KAHRAMAN, Mehmet, "Kazak Dilinde Terim Yapma Prensipleri Üzerine", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.4, 2014, s. 696-717.

KAHYA, Esin, Yrd. Doç. Hüseyin Gazi Topdemir, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Bilim" *Türkler Ansiklopedisi*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s. 583-613.

KAKEEV, A., "Atın Atasa Kutu Süyünöt", *Kırgız Tuusu*, 15 Kasım 1993.

KÄLİM, *Ayıl-Kıştakta İştöö Tuuralu, (Partiyanın 15-Sıyazı Emne Dedi)*, Kırgızıstan Memleket Basması, Prunza, 1928.

KALKAN, İbrahim, *1913-1918 Yılları Arasında Kazaklarda Siyasi Fikir Oluşumu: Kazak Gazetesi ve Alaş Hareketi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

KALKAN, İbrahim, *Kazakistan'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri (1822-1920)*, Arayış Yayınları, İstanbul 2003.

KALKAN, İbrahim, *Orta Asya'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri: Kazak Örneği (1822-1924),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012.

KALKAN, Mustafa, "Türk ve Moğol Kavimleri Arasında Kırgızların Demografik- Etnik Erime Seyirleri', *Bilig Dergisi*, Bahar 2011, S.57, s.83-114.

KALKAN, Mustafa, *Kırgız ve Kazaklar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

KALLEK, Cengiz, "el-Hidâye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 17, s. 471-473.

KANİMETOV, A., "Kultura Vozrojdennogo k Novoy Jizni Kirgizskogo Naroda", Sb. "Razvitiye Sotsiyalistiçeskoy Kulturı v Soyuznıh Respublikah", Moskova 1962.

KANLIDERE, Ahmet, "Islah: Tataristan, Kafkaya ve Orta Asya'da", *Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul 1999, s. 163-197.

KANLIDERE, Ahmet, "Kazan Tatarları Arasında Tecdit ve Cedit Hareketi", *Türkiye Günlüğü*, S. 46 (Yaz 1997), s. 89-96.

KANLIDERE, Ahmet, "Türkistan'ın Tarihî, Kültürel Gelişimi ve Rus Tesirleri", *Yom: Türk Dünyası Kültür Dergisi*, sayı 15 (Yaz 2009), s.29-45.

KARA, Abdülvahap, "Mustafa Şokay", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, s. 217-218.

KARADAVUT, Z., M. Aksoy, "Kırgız Gelenekleri ve Abramzom", *Türk Yurdu*, S.171, Ankara 2001, s. 60.

KARAHAN, Leyla, "Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi", http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi1/makale/karahan.pdf, (20.07.2017), s.9-18.

KARAMAN, Burcu İlkay, "Terim Oluşturma Yöntemleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten*, S.2, 2009, s.45-60.

KARASAYEV, H. K., "Kırgız Orfografiyasının Tarıhınan", *Tyurkologiçeskie İssledovaniya Sbornik Statey, Posbyatşennıy 80-Letiyu Akademika Konstantina Kuzmiça Yudahina,* Frunze 1970, s. 73-100.

KARASAYEV, H. K., "Muhtasar Tarıhı Kırgızya cana Anın Tüzçüüsü", (*Ala-Too*, Sayı: 3, Frunze 1989), *Osmonaalı Sıdıkov, Muhtasar Tarih Kırgızia, Tarih Kırgız Şadmania,* Turar, Bişkek 2014, s.166-169

KARASAYEV, H. K., *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdügü*, Bişkek 2009.

KARATAYEV, Olcobay, "Kırgızlar ve Oyratlar: Çoroslar-Cungar Adı Nereden Gelmiştir?", http://dergipark.ulakbim.gov.tr/kdeniz/article/view/5000113432/5000105625 (20.07.2017).

KARATAYEV, Olcobay, *Kırgız Etnonimder Sözdügü*, Kırgız Türk Manas Üniversitesi Yayınları:40 Yardımcı Ders Kitapları Dizisi:13, Bişkek 2003.

KARATAYEV, Olcobay, *Kırgızdardın Tegi, Taraluu Arealı, Etnostuk-Madaniy Alakaları*, Bişkek 2013.

KARAYEV, Ömürkul, "Eski Türk Abideleri ve Arap-Fars Yazarlarının Eserlerinde Kırgızlar", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı, 11, Şubat, 1997, s. 7-20.

KARİNİ, Jahangir, "Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasında Ses Değişimlerinden Kaynaklanan Eşsesli Kelimeler", https://www.academia.edu/25813291/KAZAK_T%C3%9CRK%C3%87ES%C4%B0_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_T%C3%9CRK%C3%87ES%C4%B0_ARASINDA_SES_DE%C4%9E%C4%B0%C5%9EMELER%C4%B0NDEN_KAYNAKLANAN_E%C5%9ESESL%C4%B0_KEL%C4%B0MELER (07.06.2017).

KARPİNSKİ, O., *Emgekçi Dıykandardın Kösömü*, çev. İşenaalı Arabayev, Moskova, 1925.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I –Fiil- Basit Çekim, Karşılaştırmalı Türk Lehçe ve Şiveleri Sözlüğü ve Grameri Saha Araştırması Projesi -1Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:879, Ankara 2006.

KARTALLIOĞLU, Yavuz, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Kasım Tınıtanov: Talant i Sudva, Dokladnaya Zapiska Predsedatelya Nauçnoy Komissii Oblastnogo Otdela Narodnogo Pbrazovaniya Predsedatelyu Oblispolkoma i v Kopii v Obkom RKP(b) o Prodelannoy rabote, İspıtıvaemıh Komissiey Trudnostyah i neobhodimosti udelyat ey bolşe Vnimanie so storonı partiynıh i Sovetskih Organov, Bişkek 2011.

KASIM, "Cazġanıñız Maķul; Bir-Aķ Oyuñuz Çoloķ", *Erkin Too* , No:18, 1925.

KAŞGARLI MAHMUT, *Divanü Lügat-İt-Türk Tercümesi*, C. I-III, (Besim Atalay), İkinci baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1985; 5. Baskı, Ankara, 2006.

KATAGAN, "Öz Amalıbızdı Bilūgö Tırışalı", *Erkin Too,* No:3, 1924, s.28-30.

KAYIPOV, Süleyman "Kırgız Aşık Geleneği", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Kırgız Edebiyatı*, C.31, Kültür ve Turizm Bakalığı Yayınları, Ankara 2005, s.20-21.

Kazak, Kırgız İlimpozdorunun Tunguç Sezdi, Kirgosizdat, Orenburg 1925.

KENESARIYEV, Taşmanbet, *Kırgızstandın XIX. Kılımdın 50-70. Cıldarındağı Sayasi Önügüüsü*, Bişkek 2009.

KENZİN, A. *Kerege Keziti*, Kırgızıstan Memleket Basması, 1928.

KERENSKİY, F. M., "Naşi Uçebnaya Zavedaniya (Medrese Turkestanskaya Kraya)", *Jurnal Ministerstvo Narodnogo Obrazovaniya,* S. 234, Kasım 1892, s.18-52.

KERİMOV, Fatih, *Bilim Elifbadan Başlana, Tatarça Ukuv-Yazuvga Öyretüv Metodikası hem Tatar Elifbaları Tarihı, Magarif*, Kazan 1994.

KHADR, Mohamed, "Deux Actes de Wakf d'un Qarahanide d'Asie Centrale", *Journal Asiatique*, 1967.

KILIÇ, Filiz, "Kırgız Türkçesinin İçkilik Ağzı", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Vol. 5, Num. 1, Bahar 2003, s. 82-83, s.81-136.

KIRBAŞEV, Keneş, Gülbara Orobayeva*, Zalkar Akındar,* C. I-II, Şam Basması, Bişkek 1998

Kırgız Adabiyatının Tarıhı, IV., VIII C., Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Manas Taanu cana Körköm Mandaniyattın Ulttuk Borboru, Ç. Aytmatov Atındagı Adabiyat İnstitutu*,* Poligrafbumresursı, Bişkek 2012.

Kırgız Adabiyatının Tarıhı, Ooozeki Çıgarmaçılıktın Canrları Folkloristika, C.I, Bişkek 2004.

KIRGIZ BALASI (ABDULLA-UULU), "Cañı Tamġa Tuuralı", *Erkin Too*, No:47, 27 Ağustos 1925.

Kırgız SCB MEB Arşivi, Frunze.

Kırgız Sovyet Adabiyatının Tarıhı, C. I-II, İlim Basması, Frunze 1987.

Kırgız SSRinin Tarıhı, Kırgızstan Basması, 1973.

Kırgız Tarıhı Entsiklopediya, Bişkek 2003.

Kırgız Tili Boyunça Okuu Kitebi, Kırgmambas, Frunze 1924.

Kırgız Tilinin Cañı Orfografiyası, Proekt, Frunze 1938.

Kırgız Tilinin Gramatikası Morfologiya, editör S. Kudaybergenov, Kırgız Okuupedmambas, Bişkek 1963.

Kırgız Tilinin Sözdüğü, Avrasya Yayıncılık, Bişkek 2010.

Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdügü, Bişkek 2009.

KIRGIZ, Ayşe Nur, *Van Ulupamir Kırgız Ağzı Üzerine Derleme Çalışması (İnceleme-Metin- Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

Kırgızdın Ataktuu Baldarı, Frunze 1943.

KIRIMLI, Hakan, "Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 392-393.

KIZLASOV, L. P., "Novaya datirovka pamyatnikov eniseyskoy pis'mennosti", *Sovetskaya Arheologiya,* S.3, 1960, s. 93-120.

KiPV, C. 2, 1928.
KiPV, C. 10, 1931.
KiPV, C. IV, 1929.

KOCAOĞLU, Timur, "Dünyada Türk Dili - Sosyo Politik Bir Yaklaşım", (http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/11.php) (20.07.2017).

KOCAOĞLU, Timur, "Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı ė/i Meselesi", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 483-484, Temmuz-Ağustos 2003, s. 266-281.

KOCOBEKOV, M., "Osmonaalı Sıdık Uulu'nun Ömür Bayanına Ayrım Taktoolor", *KTMU Koomduk İlimder Curnalı*, 2005, No:14, s.13-23.

KOÇAROV, V. T., *İz İstorii Organizatsii i Razvitiya Narodnogo Obrazovaniya v Dorevolyutsionnom Uzbekistane (1865-1927)*, Taşkent 1966.

KONDUÇALOVA, S., Radlov'dun *Cıynagan Materialdardagı Kırgız Tilinin Leksikalık Cana Grammatikalık Özgöçölüktörü*, Fruze, 1964.

KONDUÇALOVA, S., *Radlov'dun Cıynagan Materialdarındagı Kırgız Tilinin Fonetikalık Özgöçölügü*, SSR İlimder Akademiyası Til cana Adabiyat İnstitutu, Frunze 1961.

KONUKÇU, Enver, "Balasagun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, 1992, s.4.

KORKMAZ, Zeynep, "Alfabe Devriminin Türk Toplumu Üzerindeki Sosyal ve Kültürel Etkileri", *Turkish Studies*, Volume 4/3 2009, s. 1369-1480.

KORKMAZ, Zeynep, "Eski Anadolu Türkçesinde İmla-Fonoloji Üzerine Notlar", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 491-505.

KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, Ankara 1992.

KORMUŞİN, İ. V., "K osnovnım ponyatiyam Tyurkskoy Runiçeskoy Paleografii", *Sovetskaya Turkologiya*, S.2, 1975, s. 24-47.

KORMUŞİN, İ. V., *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii. Tekstı i issledovaniya*, Moskova 1997.

KOROLYOV, Fyodor, *Lenin ve Eğitim*, çev. Tahsin Yılmaz, Sorun Yayınları, İstanbul 1989.

KOYÇİYEV, A. "Osmonalı Sıdık uulu", *Kırgızstan Madaniyatı*, Sayı:5 (1255), 14 Şubat 1991.

KOYÇUYEV, Turar, "İşenaalı Arabayev'din Kırgız Elinin İlimine cana Madaniyatına Salımı", *İşenaalı Arabayev Tuulgan Kününün 110 Cıldıgına Arnalgan Cıynak*, Bişkek 1993, s. 5-8.

KOYGELDİYEV, M., *Uluttuk Sayasi Elita*, Almatı 2004.

KPSS v Rezolyutsiyah i Reşeniyah Sezdov, Konferentsiy i Plenumov TsK, Kommunistiçeskaya Partiya Sovetskogo Soyuza, Cilt 1, Gospolitizdat, Moskva, 1953.

KRONGARDT, G., *Naselenie Kyrgyzstanavovtoroipolovine 19-nachale 20 vekov*, Bişkek,1997.

Kul'turnoe stroitel'stvo v Kirgizii (1918-1929) Sbornik dokumentovi materialov, C. 1, Frunze 1957.

KULAMSHAYEV, Kalmamat, *Kırgız Türkçesinde Çekim Edatları*, Bişkek 2011.

KULMANBETOVA, Aydana, *Etiko-Filosofskoe Akınov-Zamanistov*, Kırgız İlimler Akademisi, Bişkek 2002 .

KUNTER, H.B., "Türk Vakıfları ve Vakfiyeler Üzerine", *Vakıflar Dergisi*, 1-2, 1938, s.117-118.

KURAT, Akdes Nimet, "Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Temmuz-Aralık 1966, s. 95-194.

KURBAN, Doğan, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri (Anadolu'dan Önce Türklerin Sanat Ortakları)*, İstanbul, 1993.

KUTLU, Sönmez, "Timur Dönemi ve Sonrası Kelamî Edebiyatın Türkistan Sahası Kaynakları", *Mezhep Araştırmaları*, III/1 (Bahar 2010, s.7-41.

KÜÇÜKMEHMETOĞLU, Ömer, "Büyük Dilci Kasım Tınıstanov", *Bizim Külliye Dergisi*, S. 53, Ankara 2012, s. 23-24.

LATINÇIL, "Latın Unutulup Kaldı bı", *Erkin Too*, No:109, 5 Ekim 1926.

LEMERCİER-QUELQUEJAY, Chantal, *Abdül Kayyum El-Nasırî 19. Yüzyılda Bir Tatar Islahatçı*, çev. Bozer, Deniz, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No: 13, 1984.

LENİN, B. İ., *Calçılardın Üstömdügü cana Keñeşter Ökümötü*, çev. Kasım-bek uulu, Prunza 1928.

LENİN, V. İ., *Caştar Uyumunun Mildetteri*, Çev. E. Arabay Uulu, Kırgızmambas, Pişpek 1926.

LENİN, V.İ., *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Sol Yayınları, Ankara 2010.

LİGETİ, L., "Kırgız Kavim Adının Kaynağı", *Türkiyat Mecmuası*, çev. Ragıp Hulusi Özdem, C.I. İstanbul 1925, s.235-249.

LİGETİ, L., "Kırgız Kavm İsminin Menşei", *Türkiyat Mecmuası*, C.I., 1925, s. 236-249.

LİLİNA, Z., *Bizdin Ustadıbız Lenin (Baldarga)*, çev. K. Bayalıuulu, Masköö 1925.

LİU, Yenşen, *Budda ili Udun*, Şincan Halk Neşriyatı, Şincan 1990.

MA'RUF, Naci, *Madâris Kabla al-Nizâmiya*, Bağdad, 1393/1973.

MAANAYEV, C., O. K. Karatayev, *Kırgız Elinin Etnikalık Önügüüsü*, Bişkek 2003.

MAANAYEV, E., A. Osmonkulov, *E. Arabayev-Kırgız Elinin Algaçkı Agartuuçu-Okumuştuusu cana Sayasiy-Koomduk İşmeri*, Bişkek 2002.

Madaniy Maydan Dergisi, No.1-2, 1935.

MAKSUDİ, Ahmed Hadi, *Türkiçe İmla Kagiydeleri*, Kazan 1910, s.10.

MAKSUTOVA, Sımbat, "Kasım Tınıstanov", çev. Güldana Murzakulova, *Bizim Külliye Dergisi*, 53. Sayı, Ankara 2012, s. 16-19.

MAL TABIBI, *Dezdernip, Cılkı Koturu*, çev. Sızgıç, Keñeş Sayuzundagı Elderdin Borbor Basması, Mas-köö 1927.

MALDIBAYEV, Muallim Mustakım, *Kazakşa Caña Alifba (Töt Oku)*, Ufa 1912.

MALOV, S. E., *Eniseyskaya Pismennost' Tyurkov,* 1951.

MALOV, S. E., *Pamyatniki Drevne tyurkskoy Pis'mennosti. Tekstı i İssledovaniya*, ed: A. N. Kononov, İzd. AN SSSR, M – L, 1951, s. 325-341.

MALOV, S. E., *Yeniseskaya Psimennost Tyurkov Tekstı i prevodı*, Moskva-Leningrad, 1952.

MALOV, S. E., *Yeniseskaya Psimennost Tyurkov*, Moskva-Leningrad, 1952.

MALOV, S. E., *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov. Tekst i İssledovniya*, M.-L. 1952.

MALOV, S.E., *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*, M-L, 1959.

MALOV, S.E., *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov, tekstı i Perevodı*, Moskva, Leningrad 1936.

MAMATOV, M., "Dañtuu Col", *Kızıl Kırgızstan*, No: 270 (3871), 23 Kasım 1939.

MAMIROV, Munduk, "Oozeki Çıgarmaçılıktı Cınoonun Birinçi İyrimi", *İşenaalı Arabayev Tuulgan Kününün 110 Cıldıgına Arnalgan Cınak*, MP Tabılga, Bişkek 1993, s. 99-112.

MAMITOV, S., "*Algaçkı Alippe Kantip Cazılgan",* Kut Bilim, 28 Haziran 1997.

MANHAL NEAMAT MOHAMMED SALIH, *Türkçenin İmla Sistemi ve Arap Harfli İmlanın XI-XV. YY'ın İkinci Yarısına Kadar Türkçede Yarattığı Sorunlar*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2012.

MANSUROĞLU, M., "Das gesehlossenen e im Karakhanidisehen Türkisch", UAJb XXIX/3-4, 1959, s.215-223.

MARAŞ, İbrahim, *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme (1850-1917)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.

MARTİN, Terry, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Cornell University Press 2001.

Materialı iz TsTA Ka. SSR, inv. 1938, Kırgız Cumuriyeti Milli İlimler Akademisi Yazmalar Fondu, Bişkek.

MATTHEWS, W. K., *The Japhetic Theory. On the linguistic theories of N. Y. Marr*, 1948.

MEHMEDOĞLU, Alaeddin, "Ortak Türk Yazı Problemi Hakkında İlk Kez", http://dergipark.gov.tr/tdded/issue/12717/154867 (20.07.2017), s.526-530.

Metir Çenderi, Başkurtçadan çev. Arabayuulu, Kırgızıstandın Ökümöt Basma Söz Bölümü, 1927.

MIKTIBEKUULU, "Calpı Baştooç Okuunu Atkarabız", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:3-4, 1930, s.1-2.

MIRZAKULOV, İlyas, *Magzuni "Fergana Hanlar Tarihi" El Yazmasının Transkripsiyonu ve Kırgızcaya Ait Bazı Kelimeler*, Kırgız Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2009.

MIŞIN, İ., *Bilim cana Din (Dinge Karşı Ügüttü Matırıyaldarı Boyunça Tüzülgön Koldonmo)*, çev. S. Karaçuulu, Kırgızıstan Memleket Basması, Prunza 1929.

Miftahov'dun Ömür Bayanı, Kırgızistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Yazmalar Fondu, İnv. N(298)96.

MİFTAKOV, Kayyum, *Ķırġız Emlesi Ķısķaça Ķırġız Tilinin Aytılış Fanitikäsi Baştowuç Maktep Muġalımdarı Üçün*, Eski Taşkent, 25 Aralık 1923, Kırgız Milli İlimler Akademisi El Yazmalar Bölümü No: 363, Bişkek.

MİRHAYEV, Firdinatviç Rifat, "XIX. Yüzyıl Sonu ile XX. Yüzyılın Başındaki Tatar Edebi Dilinde Türk-Oğuz Öğeleri", çev. Nazkhanym Paneyeva, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.21, Temmuz 2011, s.193-214.

MİRZABEKOV, S., *Kazak Tiliniñ Fonetikası*, Kazak Üniversiteti, Almatı 1993.

MOİSEYEV, V. A., *Djungarskoe Hnastvo i Kazahi XVII-XVIII vv.*, Alma-Ata, 1991.

MOLDO KILIÇ, *İrgelgen Kazaldar*, haz. T. Samançin, Kırgızmambas, Frunze 1946.

MUGALİM, "Agartuu Cayı-Farganada Kırgız Mugalim Dayardoo Kursu Cayınan", *Erkin Too*, No:2, 1924, s.3.

MUHAMMED YAKUB ÇİNGİ, *Kelur-name*, haz. A. İbragimovoy, Taşkent 1982.

MUHEMMET, Adil, *Xin-Jiang Küçük Kamusu: Xin-Jiang Maarifi*, Xin-Jian Fen ve Tekneloji Neşriyatı, Urumçi 2012.

MUKAMBAYEV, C., *Kırgız Diyalektologiyası cana Frazeologiya*, Bişkek 1998.

MURZAYEV, Abdumacit, Ayımkan Musayeva, *K. Tınıstanov: Kılımdar Kırında*, Turar, Bişkek 2011.

MURZAYEV, Kabulcan, *Kırgız Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi (1917-1997)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

MUSAOĞLU, Mehman, "Yazı Dilinde Norma, Varyant, Normlaşma ve Dil Bilimi Çalışmaları II", *Türk Dili Dergisi*, S. 549, 1997, s. 268-275.

NADALEYAEV, V. M., vd., *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad 1969.

NALiVKiN, V.P. "Şkola u Tuzemtsev Sredney Azii". *TV*. 2. Taşkent, 8 Ağustos 1889, s. 294-303.

NARMATOVA, Gülzada, *Moldo Niyazdın Çıgarmaları, Transkriptsiya, Orfografiyalık, Fonetikalık, Leksika-Semantikalık Taldoo (Üç Kol Cazma Depterdin Materialdarı Boyunça)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek 2011

NASIRÎ, Kayyum, *Enmuzec*, Kazan 1895.

NAVŞİRVANOV, Zıynatulla, "Şuraların 1.nci Türkoloji Kongurası", *Yeni Yol*, No:12, 2 Haziran 1924, s.1-2.

NEDZEVESKİY, V.E., *Administrativnoe ustroystvo, osedlıe punktı i koçevıe volosti Semireçenskoy oblasti (po svedeniem na 1 oe yanvaria 1913 goda)*. Vernıy. 1913.

NEMETH, J., "Zo den E-Lauten im Türkischen", StOr. XXVIIl-14, 1964, s.1-19.

Novıy Alfavit i Orfografiya Kirgizkogo Yazıka, 1940, Kırgızistan İlimler Akademisi Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yazmalar Bölümü, Dosya No. 704.

Novıy Vostok, No:13-14, 1926.

Obzor Semireçenskoy oblasti za 1889.

OMAROV, İ., "Nauçnaya telnost A. Baytursunova", *Trudı Obsşestva İzuçeniya Kırgıziskogo Kraya*, vyp. 3, Orenburg, 1922, s.7-16.

OMOROV, Timurlan, *Kırgız Şecerelerine Göre Türk Boyları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

ORAK, Bayram, *Lutfî'nin Gül ü Nevruz'u Gramer İndeksi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1995.

ORKUN, N. H., *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1986.

ORUZBAY, S., "Imla Tūralu", *Erkin Too*, No.17, 1925, s.2.

ORUZBAYEVA, B. O., "'Orus Tili', SSR'de Ulut Aralık Katnaştın Maanilüü Kuralı", (*Sovettik Kırgızstan*, No. 172 (16073), 28 Temmuz 1978), *Kırgız Tililmi*, Cilt II, Bişkek 2004, s.111-116.

ORUZBAYEVA, B. O., "Adabiy Tilibizdin Kalıptanışında Körköm Çıgarmalardın Roluna Baylanıştuu Kee Bir Maseleler", (*Ala-Too Curnalı*, No:5, 1959, s.115-122), *Kırgız Tililmi*, Makalalar Cıynagı, C. II, Bişkek 2004, s. 38-49.

ORUZBAYEVA, B. O., "Cañılañgan Terminder Tuuraluu Uçkay Söz", *Kırgız Tililmi*, Cilt II, Bişkek 2004, s.163-165.

ORUZBAYEVA, B. O., "Kasım Tınıstanov-Kırgız Til İlminin Negiz Saluçuusu", (Professor Kasım Tınıstanov'dun 90 Cıldık Yubileyine Arnalgan Konferentsiyanın Tezistterinin Cıynagında Carıyalangan, 17-18 Ekim 1991, Karakol), *Kırgız Tililmi*, Makalalar Cıynagı, C. II, Bişkek 2004, s.51.

ORUZBAYEVA, B. O., *Kırgız Adabiy Tilinin Calpı Negizderi Cönündö*, Frunze 1968.

ORYNBAYEV, Zhasullan, *Geçmişten Günümüze Kazakistan-Kırgızistan İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Osmonaalı Sıdıkov, Muhtasar Tarih Kırgızia, Tarih Kırgız Şadmania, Turar, Bişkek 2014.

OSMONKULOV, A., *Kırgızstan'da El Agartuu İşlerinin Cana Ene Tilin Okutuunun Tarıhınan*, Mektep Basması, Frunze 1976.

OSMONKULOV, A., *E. Arabayev-Körünüktüü Agartuuçu*, Bişkek 1989.

OSMONKULOV, Askar, "İ. Arabayev-Kırgız Elinin Körünüktüü Okumuştuusu-Agartuuçusu-Pedagogu", *İşenaalı Arabayev Tuulgan Kününün 110 Cıldıgına Arnalgan Cıynak*, Bişkek 1993, s. 21-32.

OSMONOV, Ö. C., A. A. Asankanov, *Kırgızstan Tarıhı*, Bişkek 2001.

OSMONOV, Ö. C., *Bayırkı Doordon Azırkı Mezgilge Çeyin Ekzamendik 100 Suroogo Coop*, Bişkek 2008.

Otçet Po Revizii Turkestanskogo Kraya, Proizvedyonnıy po Veliçayşemu Povelniyu Senatorom Gofmeysterom Grafom K. K. Palenom, 6 (Uçebnoe Delo), St. Petersbug 1910.

ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun Tarihi II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

ÖGEL, Bahaeddin, *İslāmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984.

ÖLÇEKÇİ, Tamara, "Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Rolleri", http://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php (02.08.2017).

ÖLMEZ, Zuhal, Mehmet Ölmez, "Türkçenin Diğer Türk Dil ve Lehçeleriyle Olan İlişkilerine Kısa Bir Göz Atış", U*ygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü*, Dil Derneği Yay., Ankara 1994: 28-41.

ÖNER, Mustafa, "Tatar Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Editör Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 679-748.

ÖNER, Mustafa, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 703, Ankara 1998.

ÖZAYDIN, Şeyma, *Cüsipbek Aymawıtulı'nın Aqbilek Romanında Geçen Zarf Fiiller ve Zarf Fiiller ile Bunların Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

ÖZER, Abidin, *Molla Muḥammed Zafarbek Muḥammed Oġlı "Nur-name (İnceleme-Metin-Dizin)*, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2014.

ÖZERVARLI, M. Sait, "Tehzîbü'l-Mantık ve'l-Kelâm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.40, 2011, s. 331-332.

ÖZGEN, Nurcan, *Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında (1900-1950) Kırgız Edebiyatı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

ÖZKAYA, Yılmaz, "İsmail Gaspıralı'nın Hoca-i Sıbyan Kitabı Hakkında Bazı Düşünceler", *Ege Üniversitesi I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı (Ege Unıversıty Instıtute Of Turkısh World Studıes 1st Internatıonal Turkısh World Culture Assembly)*, 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir,s.1(http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/yilmaz_ozkaya_ismail_gaspirali.pdf) (27 Mart 2017).

ÖZTÜRK, Göksel, "Müşterek Doğu Türkçesi İmlasıyla Yazılmış Arap Harfli Metinlerin Çağdaş Lehçelere Uyarlanarak Okunması Meselesi ve Kırgız Akın Maldıbay Borzu Uulu'nun "Kıssa-i Semetey Bu Turur" Örneği", *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-25 Ekim 2008*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.3567-3572.

PANTUSOV, N. N., *Materialı İzuçeniyu Kazak-Kirgizskago Nareçiya*, Kazan 1901.

PAY, Salih, "Kırgızistan'da Bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:18, Sayı:1, 2009, s. 247-278.

PEKACAR, Çetin, *Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

PLOSKİH, V. M., *Pervıe Kirgizskogo-Russkie Posolskie Svyazi: (1784-1827)*, 1970.

PLOSKİH, V.M., S.K. Kudaybergenov, "Ranniye Kirgizskiye Pismennıye Dokumentı*", İzvestia Akademii Nauk Kirigzskoy SSSR*, No:4, 1968, s.78-82.

POLİVANOV, E.D., "Novaya Kazak-Kirgizskaya (Baytursınovskaya) Orfografiya", *Byulletin Sredneaziyatsrogo Gosuniversiteta*, S. 7, Taşkent 1924.

POTAPOV, L. P., "Tyul'berI Eniseyskih Runiçeskih Nadpisey", *TC*, Moskva, Nauka, 1971.

Proektı Latinizatsii Turetskih Pismennostey SSSR, Haz. E. D. Polivanov, İzdanie Uzgiza, Taşkent 1926.

Protokolı Komissii po Sozıvu Pedogogiçeskogo S'ezda o dne i Nauçno-Peddagogiçeskogo S'ezda, Diagrammı Şkol Kirgizskoy Avtonomoy Oblast Sostoyatşih na Gosudarstvennom i Mestnom Byudjete, TsGA, Kirgizskoy SSR Fond N.647, op. N. 1, ed. Hr. N. 40.

RADLOFF, V. V., *Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen*, Çast I, Sanktpeterburg, 1866.

RADLOFF, V. V., *Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen*, Çast III, 1870.

RADLOFF, V. V., *Opıt Slovarya Nareçiy*, Cilt I-IV., Sank-Peterburg, 1893-1911.

RADLOFF, V.V., *Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen*, Çast V, Sanktpeterburg 1885.

RADLOFF, W., "Classification der Türk dialectenach den phonetischen Erscheinungen", Cap. XVIII, *Phonetik der nördlichen Türksprachen*, Leipzig 1882-1883, s.280—291.

RADLOFF, W., *Die alttürkicshen Inschriften der Mongolei*, Sankt-Peterburg, 1899, XI+460 s.

RADLOFF, Wilhelm, "Kazaklar ve Kırgızlar", *Türkler Ansiklopedisi*, 8. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s. 368-376.

RADLOV, V.V. *Etnografiçeskiy Obzor Turetskih Plemen Sibiri i Mongolii*, İrkutsk, 1929.

RAFİABADİ, Hamid Naseem, *Challenges to Religions and Islam (A Study of Muslim Movements, Personalities, Issues and Trends)*, Part 2, New Delhi 2007.

RAKIMBEK UULU, Dr. Mirzat, "Kırgızcadaki Arkaik Kelimeler", *Ciepo -İnterim Symposium The Central Asiatic Roots of Ottoman Culture*, Edited by İlhan Şahin, Bakıtbek İsakov, Cengiz Buyar, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayını, İstanbul 2014, s.707-712.

RAMSTEDT, G. J., *İso Tietosanakirja*, XIV.

RAMSTEDT, G. J., *İsoTietosanakirja*, IX, 1938.

RAMSTEDT, G. J., *Tietosanakirja*, IX, 2039-2040, 1917.

REŞİDEDDİN FAZLULLAH, *Cami' üt-Tevarih*, çev. W. M. Thackston, Yayınlayanlar: Şinasi Tekin, Gönül Alpay, Tekin, Harvard Üniversitesi, 1998.

RISBAYEV, S., "Kasım Tınıstanovdun Eki Ömürü: Cazuuçu, İlimpozdun Tuulgan Kününün 90 Cıldıgına Karata", *El Agartuu*, No:7, 1991, s. 5-10.

RISBAYEVA, Güldarhan, *Kazak Tılı Grammatikalık Anıktagış-Kazak Dili Bilgisi Kılavuzu*, çev. İbrahim Esen, Almatı 2008.

RİASANOVSKY, Nicholas V., Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, çev. Figen Dereli, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2011.

ROGİ, M., *Alsız Çarbalar Karızdı Kaysı Cerden cana Kan-etip Aluuları Kerek*, çev. C. Rıs uulu, Kırgızıstan Memleket Basması, Prunza, 1929.

ROY, Olivier, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul 1997.

SADİ, A., *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Kazan 1926.

SÄGDİ, Gabdurrahman, *Yaŋı häm Yiŋil Tärtiptä Tilibiznің Sarıfı,* Kazan, 1913.

SALCANOVA, Gülnara, *Turkistan'da Okitish-Marifaçilik, Unlarning İctimaiy Ahamiyati (XIX. Asr Ahiri-XX. Asr başları)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Taşkent 1997.

SAMANÇİN, Tazabek, *Kılıç-Cazuuçu Akın*, Kırgızmambas, Frunze 1948.

SAMOYLOVİÇ, A., *Nekotoriedopolneniya k klasifikatsii turetskıh yazkov*, Petrograd 1922.

SAPARALİYEV, D., "Kırgız –Kazak İlişkileri (18. Yüzyılın İkinci Yarısı-19. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bişkek 2011, S.1, s.12-10.

Sayfad-din ibn Damullo Şah Abbas Aksikenti cana anın uulu Nur Muhammed, Tarıhtardın Cıynagı (Mecmu atut-Tavorih), haz. Moldo Mamasabır, Dosbolov cana Omor Sooronov, Akıl Mamkontserni, Bişkek 1996.

SAYILI, A., "Higher Education in Medieval Islam", *Ankara Üniversitesi Yıllığı*, Cilt II, 1948

Sem. Obl. Vedom. (Neofits. Çat), No: 209, 1909.
Semirek. Tokmak Semireçenskoy Oblasti (Kratkiy Oçerk). Sm. "Sem. Obl. vedom." (Neofits. Çast), No. 86, 1913.

SERTKAYA, O. F., "Yenisey Yazıtlarından 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 Üzerine Etimolojik Açıklamalar ve Düzeltmeler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 39, 2008, s. 209.-228.

SEVORTYAN, E. V., *Etimologieskiy Slovar Tyurskih Yazıkov,*Moskva 1974.

SEYDAKMATOV, K., *Kırgız Tilinin Kıskaça Etimologiyalık Sözdügü*, İlim Basması, Frunze 1988, s.57.

SIDIKOV, Osmonaalı, *Muḫtaṣar Tarīḫ-i Ḳırġızıya*, Ufa 1913.

SIDIKOVA, K., "Calgan Calaa menen Repressiyalangan Kasım Tınıstanuulu", *Kırgızstan Madaniyatı*, No:3, 19 Ocak 1989.

SIDIKOVA, Kalen, *Kırgız Tarıhı*, Turar, Bişkek 2011.

SIZDIKOVA, Rabia Galiyevna "Milli Devirden Önce Kazak Edebi Dili, http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1989/1989_9_Sizdikova.pdf, (20.07.2017), s.309-311.

SOLTONOYEV, Belek, *Kızıl Kırgız Tarıhı*. I-II, Bişkek 1993.

SOMUNCUOĞLU, Bekir Tümen, *Türkistan Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açıdan Eğitime Yaklaşımı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

SOORONOV, Omor, *Moldo Niyaz Sanat Digarasttar*, Bişkek 1993.

Sostsialdık-Ekonomikalık Atalmalar Kırgımambas, Frunze 1933.

Sovetksaya Etnografiya, No.4, 1964.

SSCB Devlet Arşivi, 1976.

SSCB KP'si Kültür, Eğitim ve Bilim Hakkında, 1963.

SSCB ve SSCB'nin Milli Eğitim Yasaları ve Temelleri, 1985.

Statistiçeskiy obzor Ferganskoy Oblasti za 1914 god. Skobelev, 1917, prilojenia No:3.

SUBHANBERDİNA, U., *Kazak, Alaş, Sarıarka, Mazmundalgan Bibliyografiyalık Körsetkiş*, Gılım, Almatı 1993.

SULTAN, "Kırgız Mektepterinde Cetişsizdikter", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:1, 1928, s33-34.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlara Ait Destani Mahîyetde Eserler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1959.

ŞAMURZAUULI, S., "1. Baskıç mekteptin Pıragıramı (I-II Okuu Cılı Üçün)", *Cañı Madanıyat Colunda*, No:16-17, 1929, s. 48.

ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985.

ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara 2001.

ŞİRİN USER, Hatice, *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Akçağ Yayınları Ankara, 2006.

Şolpan, Almatı 2010.

ŞÜKÜROV, Capar, *Yazık Moldo Kılıça*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Frunze 1946.

TABINBAYEV, A.,"Kazak Kırgız İnstitutu", *Ak Col, No:15,* 16 Ocak 1921.

Tabiyat Taanuu Alipbesi, çev. İşenaalı Arabayev, D. Şamgunov, Moskova, 1932.

Talıp Moldo, "Kırgız Tarıhı, Uruuçuluk Kuruluşu, Türlüü Salttar", *Kırgızdar*, C.2, Bişkek 1993, s. 506-565.

TAMİR, Ferhat, "Kazak Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Editör Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 429-480.

TAN, Ali, "Kıssa-i Zelzele'nin Kelime Kadrosu ve Geçiş Dönemi Özellikleri", *Turkish Studies*, C. 8, S. 9 (2013), s. 2331-2350.

TAN, Ali, *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Adana 2005.

TAN, Ali, *Moldo Kılıç'ın Kazaldar'ı (Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi İncelemesi-Metin ve Çeviri)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 1998.

Tarih Kırgız Şadmaniya, Haz. H. K. Karasayev, Kırgızstan Basması, Frunze 1990.

TAŞAĞIL, Ahmet, "Çin Kaynaklarına Göre 840 Yılından Önce Kırgızlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, *S. VIII*, 1997, s. 495-510.

TAŞAĞIL, Ahmet, "Özkent", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 2007, s. 129-131.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları* (*M. Ö. III-M. S. X. Asır*), TTK Basımevi, Ankara, 2004.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, "1936 Yılında Sovyet Rusya'da Yüksek Öğretim Hakkında Hazırlanmış Bir Rapor ve Bu Raporun Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Tarihi Bakımından Önemi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, s. 1-37, 2001, s.1-37.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, "Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanlar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:2, Kayseri 1988, s.269-278.

TAŞTEMİROV, Caki, S. Zakirov, *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarıhının Oçerki*, Frunze 1973.

TAŞTEMİROV, Caki, *Togolok Moldo*, Kırgızstan Basması Bişkek 1954.

Tatar Edebiyatı Tarıhı, C.1, Tataristan Neşriyatı, Kazan 1984.

Tatarça-Törekçe Süzlek, İnsan Neşriyatı, Kazan-Meskeü 1997.

TAUKİN, K.İ., "Kırgız Tilindegi Tehnikalık Adabiyattar Cana Terminologiya Tuuraluu", *Kızıl Kırgızstan*, No: 25 (3927), 1 Şubat 1940.

TAYMAS, Abdullah Battal, *Kazanlı Türk Meşhurlardan İki Maksudîler Kişilikleri, Fikir Hayatları ve Eserleri*, İstanbul 1959.

TEKİN, Talat, "Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *Makaleler* 3, haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 319-342.

TEKİN, Talat, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Simurg Yaynları, İstanbul 1995.

TEMÜR, Nezir, *Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları (1917-1958)*, Gazi Üniveritesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

TENİŞEV, E. R., "Kırgızların ve Kırgızcanın Kökeni Sorunu Üzerine", çev., Caştegin Turgunbayev, Ankara: Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Sayı: 11, Şubat 1997, s. 56- 71.

TENİŞEV, E. R., "Milli Döneme Kadar Türk Edebi Dilleri", http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1989/1989_81_Tinisev.pdf (20.07.2017), s. 301-307

TENİŞEV, E.R. "Eski Türklerde Edebi Dil Var mıydı", *TDAY Belleten* 1982-1983, 1986, s.157-161.

TENİŞEV, Ethem, "Eski Kırgızca", çev. Nurgül Moldaliyeva, Mayrambek Orozobayev, *Türk Dünyası Dergisi*, S.37, s.51-90.

Tezsı o sostoyanii rabotı Aktsentra, TsGA Kirgizskoy SSR, fond 688, op. 1, delo 88, 222-223

THOMSEN, V., "Une lettremeconnue des Inseriptions de l'Ienissei", JSFOuXXX-4, 1913, s. 1-9.

THOMSEN, V., lnscriptiollS de i' Orkhon deshiffrles. MSFOo V. Helsingfors, 1896.

THOMSEN, V., Turcica, Etudes concernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie, Helsingfors 1916.

TINISTANIF, Ḳasım, *Oḳū Kitebi (Ḳırġız Tilinde)*, Birinçi Basḳı Maḳtepter Üçün, Orta Aziya Basmasöz Taratū Mekemesi, Taşken, 1924.

TINISTANOV, Kasım, "Alfavitti Almaştıruu Zarılçılığı Tuuraluu", *Erkin Too*, Haziran 1925 *(1925.cıldagı Syezddegi Dokladdın Stenografiyası).*

TINISTANOV, Kasım, "Kırgızıstanda Cañı Tamga", *Erkin Too*, 28 Ekim 1926, no: 119 (193).

TINISTANOV, Kasım, "Latın Tamgasın Emine Üçün Alabız", *Erkin Too*, 29 Haziran 1925.

TINISTANOV, Kasım, *Alibbe*, Bişkek 1927.

TINISTANOV, Kasım, Bizdin Til, 1927.

TINISTANOV, Kasım, *Cañı Alfavitti Kuruunun Negizgi Turumdarı*, Bakü 1926.

TINISTANOV, Kasım, *Cañı Ayıl*, 1-Baskıç Mektepterdin 1-Bölümdörü üçün Arnalgan Okuu Kitebi, Frunze 1929.

TINISTANOV, Kasım, *Çoñdor Üçün Alipbe*, 1926.

TINISTANOV, Kasım, *Ene Tilibiz-I (Kırgız Tilindegi Tıbıştardı cana Söz Bütüştörün Taanıtkıç Kitep)*, 1928.

TINISTANOV, Kasım, *Ene Tilibiz-II,* Moskova 1931.

TINISTANOV, Kasım, *Kırgız Tili Boyunça Okuu Kitebi*, Kırgmambas, Frunze 1924.

TINISTANOV, Kasım, *Kırgız Tilinin Morfologiyası*, 5-6 Klastar üçün Til Sabaktarı, Kırgızmambas, Frunze 1934.

TINISTANOV, Kasım, *Kırgız Tilinin Sintaksisi: 6-7-8-Klasstar Üçün*, Kırgızmambas, Frunze 1936.

TINISTANOV, Kasım, *Kırgızdın Adabiy Tilinin Cañı İmlasının Dolbooru*, çev. Turusbekov, Kırgızmambas, Frunze 1934.

TINISTANOV, Kasım, *Okū Cazū Bil*, Moskova 1927.

TINISTANOV, Kasım, *Oḳū Kitebi*, 1924.

TINISTANOV, Kasım, *Proekt Novoy Orfografii Kirgizskogo Literaturnogo Yazıka*, Kirgosizdat, Frunze 1934.

TINISTANUULU, Kasım, "Kırgızıstanda Cañı Tamġa", *Erkin Too*, No:119, 28 Ekim 1926.

TINISTANUULU, Kasım, *Ene Tilibiz II,* İstanbul 1998.

TINISTANUULU, Kasım, *Oḳū-Cazū Bil*, M., 1927.

Til-İmla Könferensiyes, Materialları, 1929nci yıl Mayınıñ 15-23nci Künleride Samarkandda bütün Özbekistan Mıkyasıda Toplangan Özbek Til-İmlacıları ve Edibleri Könferensiyesinin Tola Hısabı, Taşkent 1931.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.

TOGAN, A. Zeki Velidî, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

TOGAN, A. Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, C.I, 3. Baskı, İstanbul, 1970.

TOGAN, Zeki Velidî, *Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul 1969.

TOKÇORO, "Cañı Alıp-Bee Kızmatında Cetişkendikteribiz cana Kezektegi İşteribiz", *Cañı Madaniyat Colunda*, Aylık Bilim cana Adabiyat Curnalı, El Agartuu Kemiseriyeti menen Cañı Alıp-bee Borborduk Kemitetinin Tili, No:1, Kırgızıstan Memleket Basması Prunza Şaarı, May 1928, s.6-11.

TOKOMBAYEV, A., "Kurmanbek Baatır", *Şolpan*, No: 6-7-8, 1923.

TOKOMBAYEV, A., *Kayyum Miftakov (1892-1948)*, Frunze 1991.

TOKOMBAYEV, Aalı, *Lenin Tuuraluu,* Orta Asya Matbaası, 1927.

TÖREBERGEN, Bolatbek, *Meñgi Jas,* Almatı 2008.

TÖREKULUULU, Nazir, "Şaşkandıgı Ceñilgendiktin Belgisi", *Ak Col*, No:530, 28 Ocak 1925.

TUĞ, Kadir, "XVII-XVII Yüzyıllarda Doğu Türkistan'da Eğitim", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Şubat 2013, Cilt:2, Sayı:1, Makale No:32, s.298-307.

Turkestanskaya Pravda, 21 Ocak 1924.

Turkistanskiy Vestnik, No:20, 1917.

Türkçe-Kazakça Sözlük, İlmi Neşriyat, Ankara 1992.

TÜRKİSTANLI RIF'AT, "Türkistan'da Eski İlim Yuvalarının Hâli", *Mahfil*, C.5, S. 58, 1925, s.192-193.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Kırgız Edebiyatı, 31. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınlar Ankara 2005.

Urusuyanın Satsıyalçıl Koşmo Keñeşter İrespüblikesinin (O. S. K. K. Ir.dın) Nike. Üy Bülö cana Kamkorçuluk Mıyzamdarının Cıyıntıgı, çev. Kenzin cana Bagäpöp, Prunza 1927.

USUBALİEV, T. U., *Drujba Narodov-Naşe Bessennoe Zavoevanie,* M., 1977.

UYSAL, Hülya, *Yabancı Terimleri Türkçeleştirmede Uygulanan Yöntem ve İlkeler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

UZMAN, Mehmet, *Türkistan'da Dil Tartışmaları Özbekçenin İcad Edilişi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

Üçüncü Kol Kitep, inv. no. 171/147, Kırgız İlimler Akademisi Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yazmalar Fondu, Bişkek.

V. İ. Lenin Anın Ömür Bayanı cana İştegen İşi, çev. İşenaalı Arabayev, Taşkent 1925.

VALIYDUV, A., *Kızıl Asker cana Basmaçılık*, çev. Tayırkızı, Kırgızıstan Memleket Basması, Prunza 1929.

VALİHOCAYEV, Baturhan, *Uluğ Bey Devri Medreseleri*, çev. Kishimjan Eshenkulova, İsar Vakfı Yayınları No:6, İstanbul 2004.

Vedomost o Koliçestve Gazet i Jurnalov, Poliçennıh v Teçenie 1913. v Uçrejdeniyyah Turkestanskogo Poçtovo-Telegrafnovo Okruga. Po Oşskoy Poçtovo-Telegrafnoy Kontore. Sm. TsGA Uz. Resp. f. 19, op. 1, d. 29252, l.

VELİDÎ, Cemaleddin, "Kayyum Nāsırî'de Tatar Tili", Ālimcan İbrahimov, "Yaña Edebî Tatar Tilinin Birinci Baskıçlarında", *Kayuum Nāsırî Mecmuası* içinde, Kazan 1922.

Vsesoyuznıh tsentralnıy komitet novogo tyurskogo alfavita: stenografiçeskiy otçet pervogo plenuma, vg. Baku 3-7 iyunya, VTsKNTA yay. Moskova 1927.

Vsesoyuznıh tsentralnıy komitet novogo tyurskogo alfavita: stenografiçeskiy otçet pervogo plenuma, vg. Kazani 18-23 dek., 1928 g, VTsKNTA yay., Kazan 1928.

Vsesoyuznıh tsentralnıy komitet novogo tyurskogo alfavita: stenografiçeskiy otçet pervogo plenuma, vg. Taşkente 2-9 İyunya, 1932.

WUBULI, Abudurehemu, *Doğu Türkistan Medreselerinde İslam Düşüncesi –Sûfî Allahyar'ın Sebatü'l-Âcizin Adlı Eseri Ekseninde İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.

XIX. Kılımdagı Kırgız Kol Cazması, Dosya No. 141 (Kaz. İstor. Arhiv. Fond. N. 3, delo. 150[a])

YAHONTOV, S., "Etnonim "Kırgız" v Kitayskih İstoriçeskih İstoçnikah", *Bayırkı Kırgız Tarıhının Aktualduu Problemaları*, KTMU, Bişkek, 2001, s. 3-4.

YALÇIN, Süleyman Kaan, "Rusya'da Yaşayan Türklerin Konuşma Dillerinin Yazı Diline Dönüştürülme Süreci ve Ötekileştirme Ekseninde İzlenen Dil Politikaları", *Turkish Studies*, Volume 3/7, 2008, s. 662-668.

YANŞANSİN, Yu., *Sotsiyalisttik Uluu Oktyabr Revolyutsiyasınan Kiyim Kırgız Tilinin Leksikasının Ösüşü*, 1949.

YARKIN, İbrahim, "Türkistan'ın Ceditçi Fikir Adamı, Yazar ve Şair Abdurrauf Fitret", *Türk Kültürü*, S.149. Ankara 1991, s.183-186.

YASTI, Mehmet, Bekir Direkci, "Yazım Kılavuzu'nda Tespit Edilen Tutarsızlıklar Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme", *Turkish Studies*, Volume 5/1, Winter 2010, s. 1420-1436.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Akaidü'n-Nesefî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.2, s. 217-219.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Beyzâvî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 100-103.

YAZICIZÂDE ALİ, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009.

YAZIKSIZ, N. Asım, "Kırgız Kelimesinin İştikakına Dair", *Türkiyat Mecmuası*, C. II, İstanbul 1928, s. 387-390.

YILDIRIM, Fikret, Erhan Aydın, Risbek Alimov, *Yenisey Yazıtları ve Irk Bitig*, Ankara 2013.

YILDIZ, Mustafa, Moldo Kılıç Töregeledi Kıssa-i Zelzele Metin-İnceleme-Dizin, Kömen Yayınları Konya 2010.

YILMAZ, Emine, "Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü", *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, Ankara 1991, s. 151-165.

YILMAZ, Hikmet, *Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Şivelerinde Zarf-Fiiller*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1998.

YÖRÜKAN, Y.Z., *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler*, Gelenek Yayıncılık İstanbul 2004.

YUDAHİN, K. K., *Kirgizsko-Russkiy Slovar*, C.I-II, Moskva 1965.

YUDAHİN, K.K., "İtogi i Zadaçi İzuçeniya Kirgizkih Diyalektov", *Trudı İnta Yazıka i Litrı AN Kirg. SSR*, v. IV, Frunze 1956.

YUNUSALİEV, B. M., "Moldo Niyaz", *Ala Too*, No: 1, 1989.

YUNUSALİEV, B. M., "Otrajeniye Dialektnıh Osobennostey v Sanatah Moldo Niyaza", *Tyurkologiçeskiye İssledovaniya, Sbornik Statey, Posvyaşenniy 80-Letiyu K.K.Yudahina*, Frunze 1970, s. 48-72.

YUNUSALİEV, B. M., "Problema Formirovaniya Obşenarodnogo Kirgizskogo Yazıka", Vopr. Yazıkoznaniya, 1955, N.2, s. 31-40.

YUNUSALİYEV, B. M., *Kırgız Diyalektologiyası*, 1971.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, Ankara 1974.

YUSUPOV, Ferit Yusupoviç "Rusya Türkolojisinin Kurucusu –V. V. Radlov", çev. Fatik Dikici, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, Erzurum 2014, s. 291-311.

YUVALI, Abdülkadir, *"Çağatay Hanlığı", Diyanet İslam Ansiklopedisi,* C. 8, 1993, s.177-178.

Z., C., *Bizdin Mayram 8 Mart*, çev. Coldoşuulu, Önöktöş Elderdin Borbor Basması, Mas-köö 1926.

ZELİYF, Kämal, *Lenin Atabızdın Osuyattarının Biri*, Tatarcadan çev. Kenzin, Kırgızıstandın Memlekettik Basma Söz Taratuu Mekemesi, 1927.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları:569, Ankara 1991.

ARŞİV KAYNAKLARI

Arhiv İYALİ KF AN SSSR, İnv. No:796.

Kaz. Resp. BMA, f. 90, Yu. Op. 1, d. 494, l. 84-86.

Kırgız SSR'inin Merkez Devlet Arşivi, fond 647, opis 134, s.29.

KP BMA, f. 647, op. 1, d. 37, l.2.

KR BMA, f. 647, op. 1, l.6.

KR UİA'nın Yazmalar Fondu, inv. no: 298(96).

KRBMA, F. 647, op. 1, d. 134.

KRBMA, F. 647, op. 1, d. 14.

KRBMA, F. 647, op. 1, d. 40.

KRBMSDA F.10 Op. 15, d. 188.

KRBMSDA, F.10, op.1, d.31.

Özbek Pespublikasının BMA, f.i. 461, op. 1, d.1031.

Rukop. f. OTD. Obş. Nauk. AN Kirgizskoy SSR, inv. 1460, L. 62.

TsGA 647, d.20, l.z.

TsGA Kirgizskoy SSR, fond 647, opis 1, ed. hr. 37, 38.

TsGA Kirgizskoy SSR, fond 688, op. 1, delo 88.

TsGA Kirgizskoy SSR, fond No. 647, opis.1, ed. hr. 37.

TsGA Uz. Resp. f. 19, op. 1, d. 29252.

TsGA, Kirgizkoy SSR, Fond No:647, Op.40.

TsGA, Kirgizskoy SSR, op. 1, ed. hr. 38.

TsGİA Kaz. SSR f.44. op.6, d.4684. l.

TsGİA KAZ. SSR. F.44, op.6, d.4684 L.59-60.

TsGİA KAZ. SSR. F.47, op.1, d.495 L.184-185.

TsGİA KAZ. SSR. F.64, op.1, d.5089 L.209-262.

TsGİA UZ. SSR. F. 47. Op.1, d.283 l.139-144.

EKLER

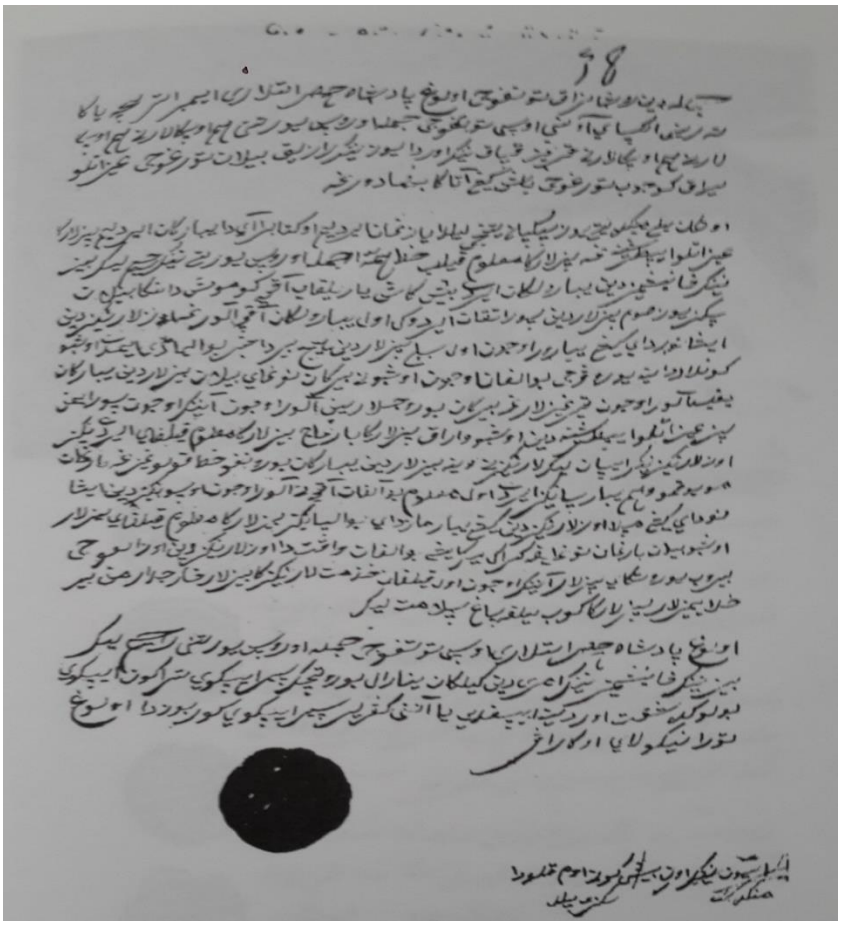

15 Haziran 1787'de Omsk'ta Rusya İmparatoriçesi II. Yekaterina'nın adına, Sibirya Bölgesinin yönetici General N. G. Ogarev'den TınayBiy'in oğlu Atake Baatır'a yazılmış mektup.[1]

[1] Kalen Sıdıkov, *Kırgız Tarıhı*, Turar, Bişkek 2011, s.769

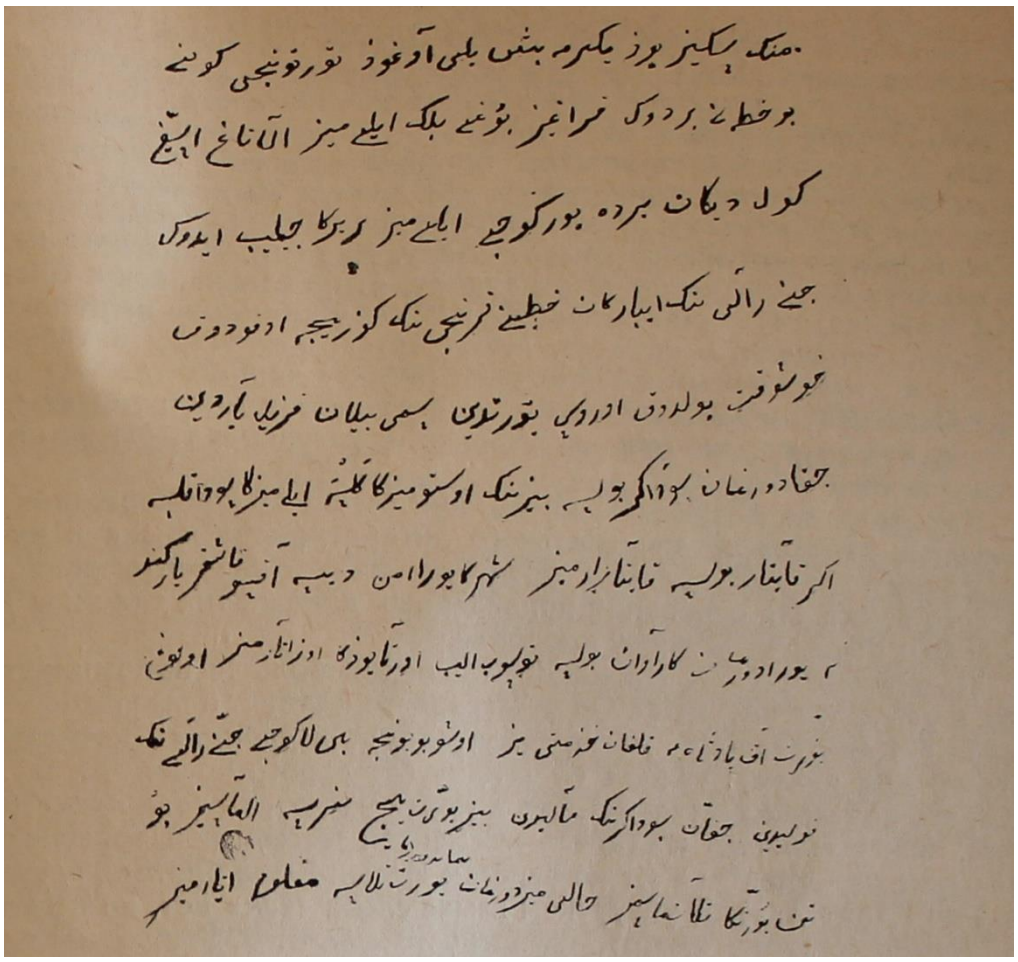

MEKTUP (a)[2]

Bugu ve Belek boyunun biylerinin Batı Sibirya'daki Rus yetkililere 4 Ağustos 1825 yılında yazmış olduğu mektup

[2] V. M. Ploskih, S. K. Kudaybergenov, "Rannie Kirgizskie Pismennıe Dokumentı", *İzvestiya Akademii Nauk Kirgizskoy SSR*, No:4, 1968, s.81.

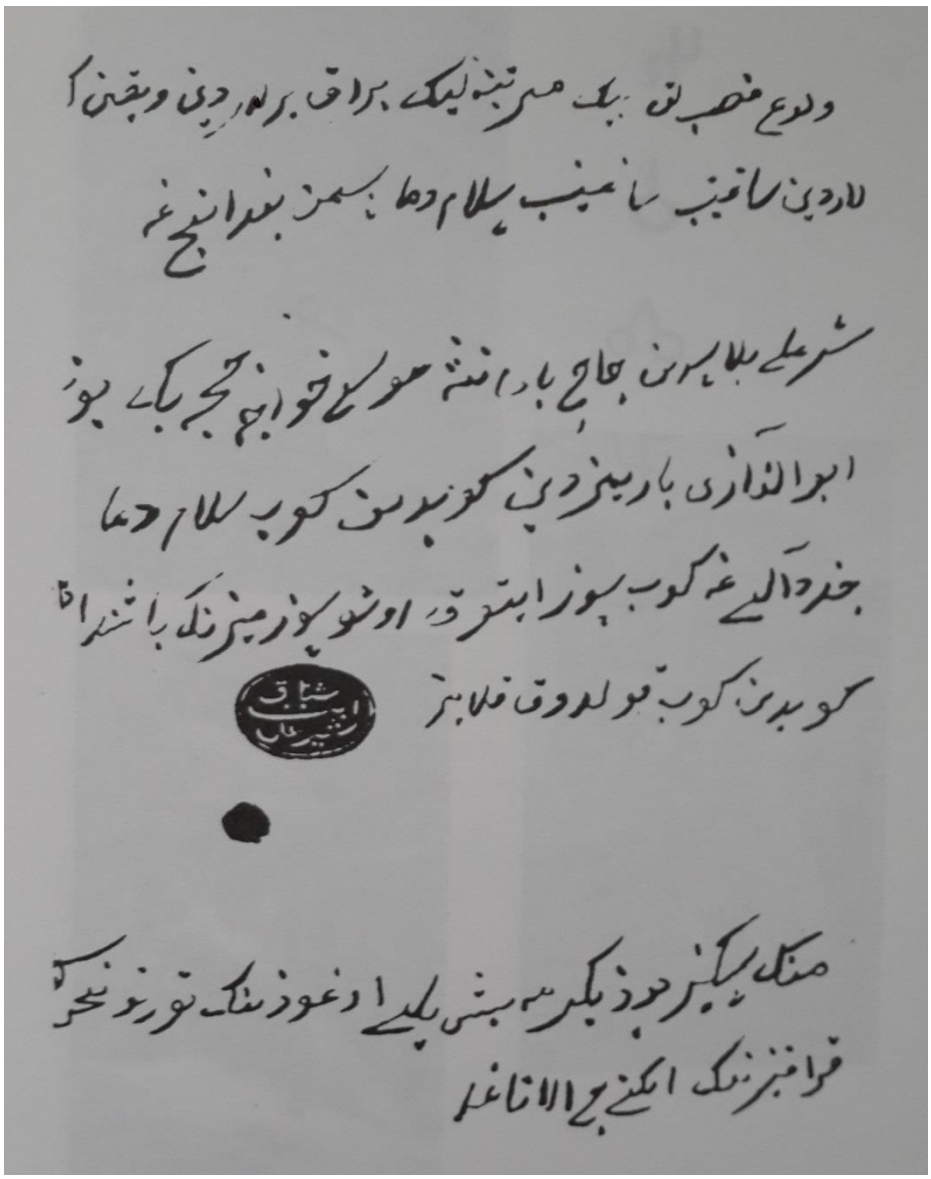

MEKTUP (b)[3]

4 Ağustos 1925 tarihinde Bugu boyunun biyi Şeralı Şapakuulu'nun Rus yetkililerine yazdığı mektup.

[3] Kalen Sıdıkov, *Kırgız Tarıhı*, Turar, Bişkek 2011, s. 777

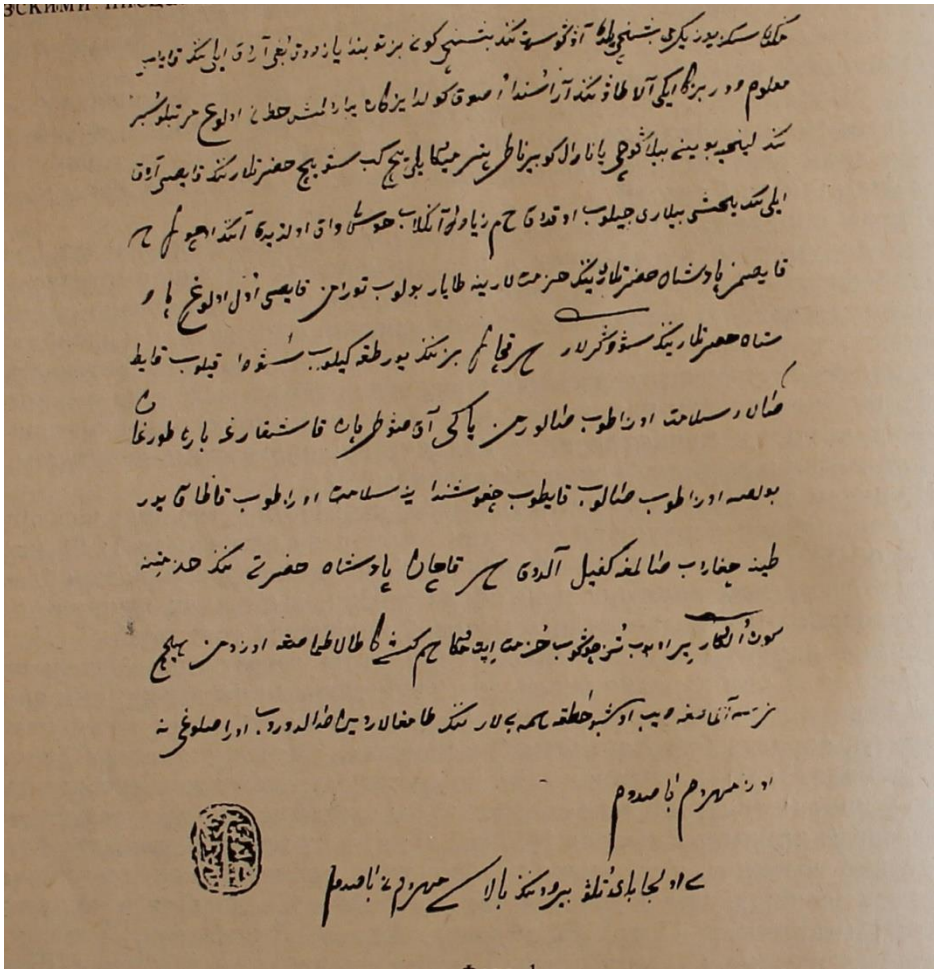

Mektup, Olcobay Tüleberdiyev, Bugu ve ona bağlı Arık boyunun biyleri tarafından Batı Sibirya başkanı general vali P.M. Kapseviçe'e 5 Ağustos 1825 yılında yazılmış olan mektup[4]

[4] V. M. Ploskih, S. K. Kudaybergenov, "Rannie Kirgizskie Pismennıe Dokumentı", *İzvestiya Akademii Nauk Kirgizskoy SSR*, No:4, 1968, s.80

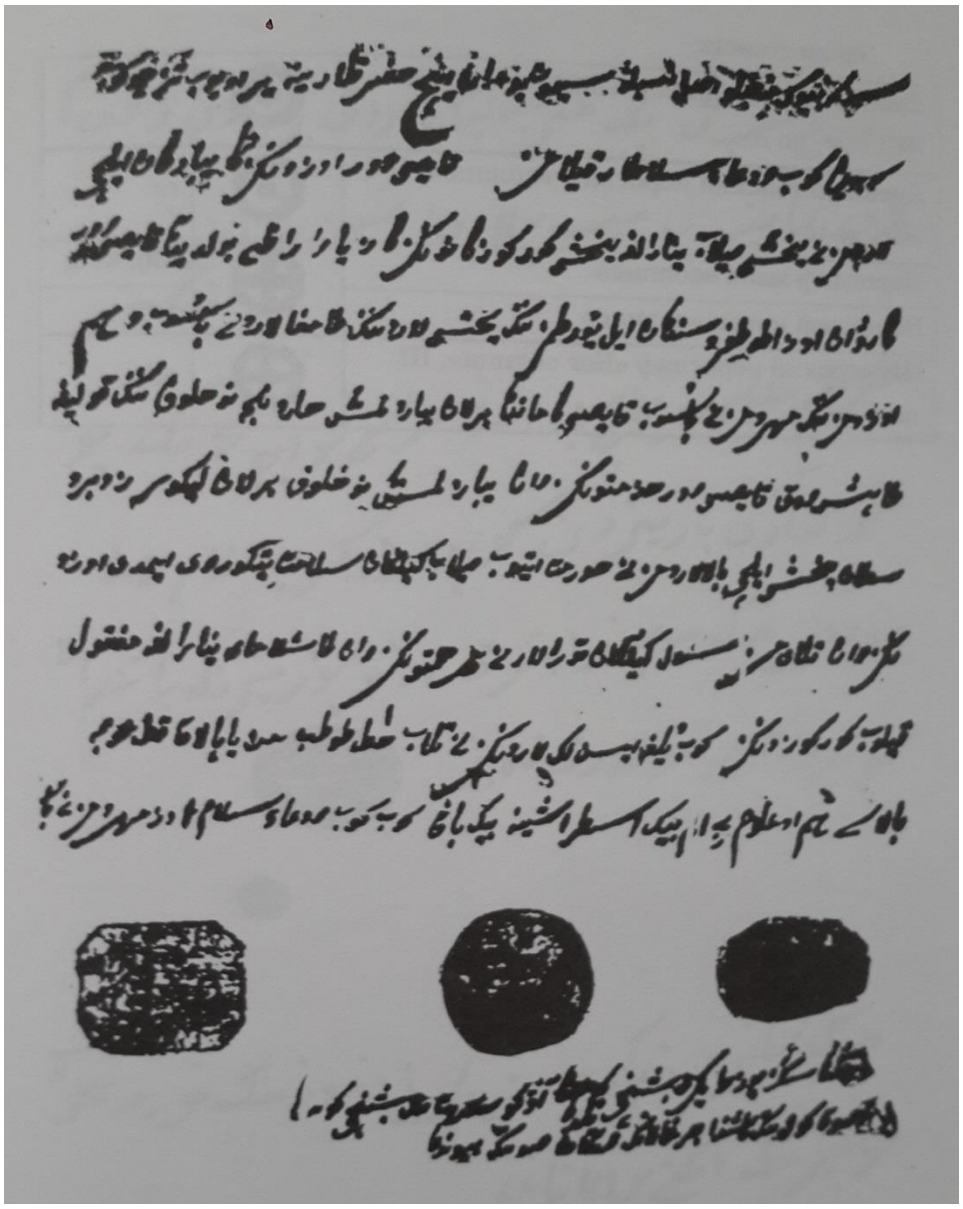

1825 yılında Isık Göl'deki Kırgızlar adına Omsk'taki Rus yetkililerine yazılmış mektup.[5]

[5] Kalen Sıdıkov, *Kırgız Tarıhı*, Turar, Bişkek 2011, s. 775

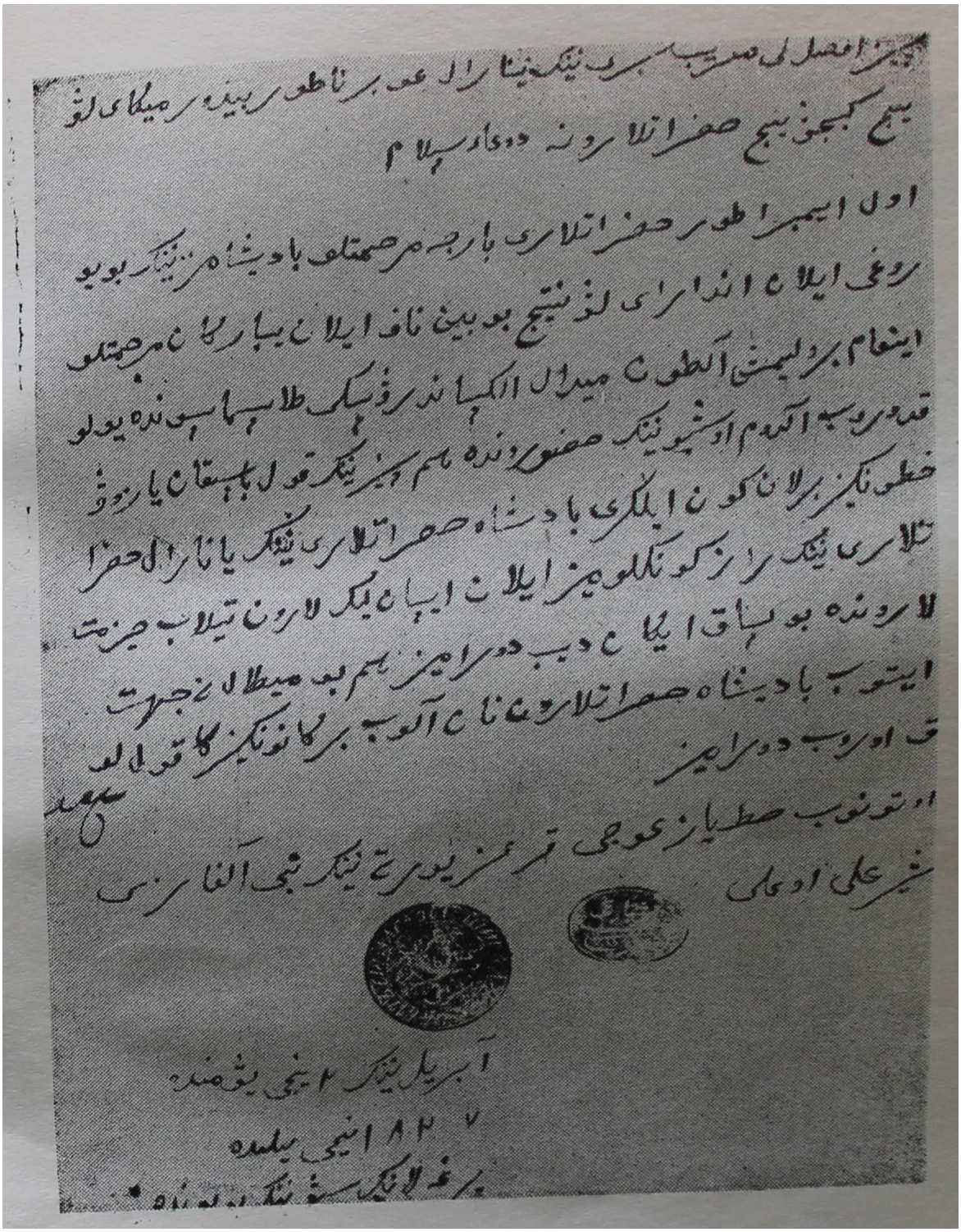

5 Nisan 1827'de Alimbek Capalokov Biy'den, General Vali P. M. Kapseviç'e yazılmıştır.[6]

[6] Çokan Valihanov, *İzbrannıe Proizvedeniya*, Alma-Ata 1958, s.319.

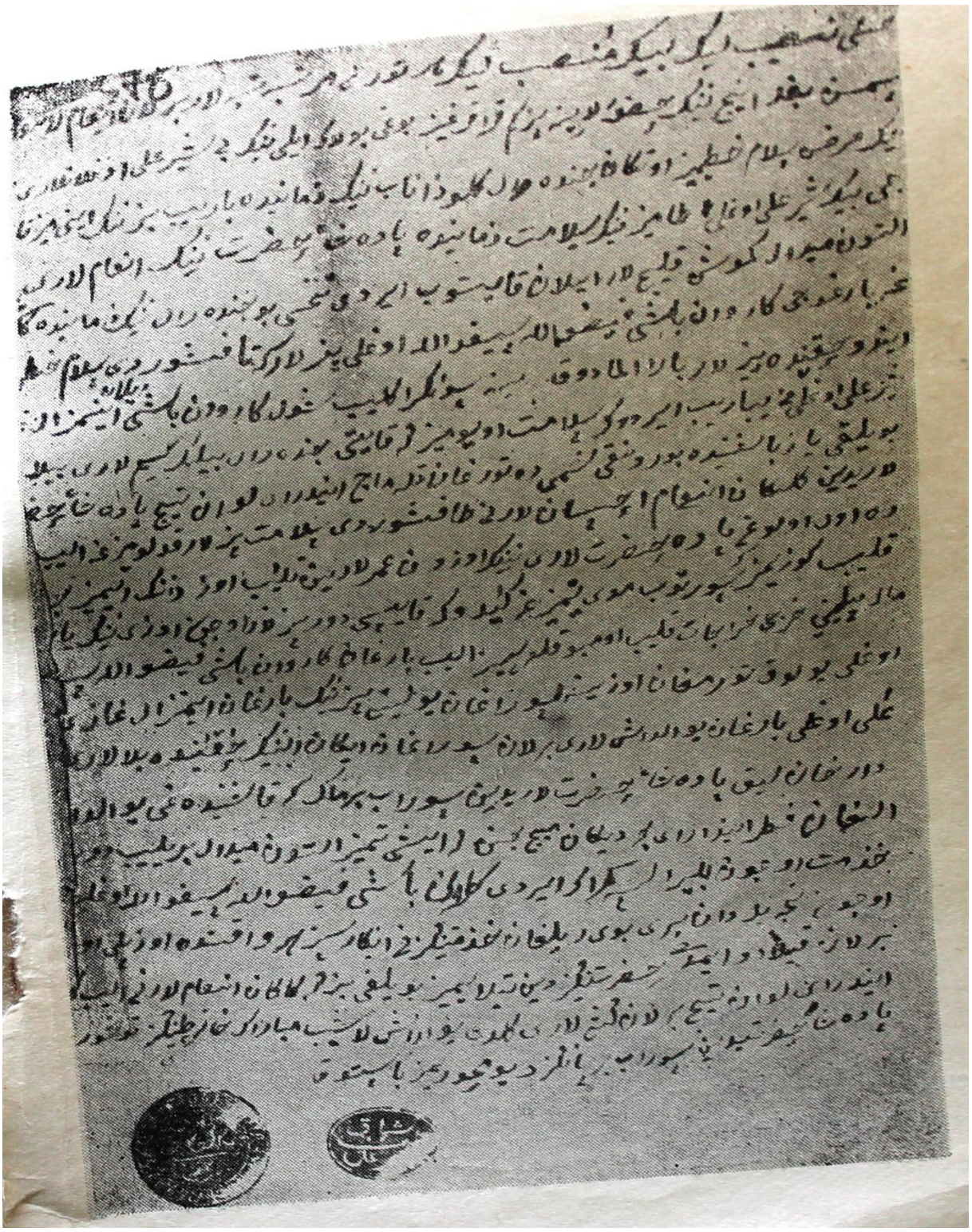

9 Nisan 1827[7]'de Kırgız biylerinden Şeralı ve oğlu Algazı tarafından General-Vali P. M. Kapseviç'e yazılmıştır.

[7] Çokan Valihanov, *İzbrannıe Proizvedeniya*, Alma-Ata 1958, s.321

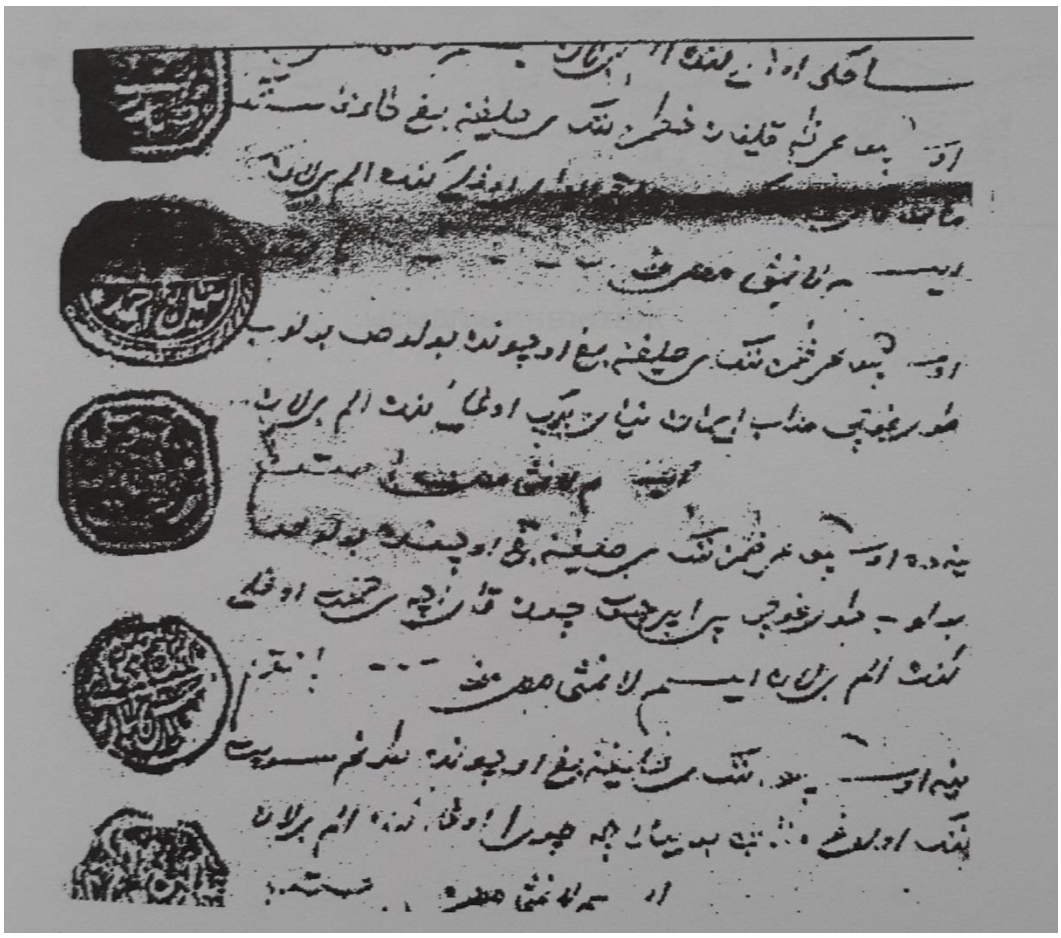

1853 yılında Bugu boyundan Tilekmat Han, Imanbay Bek uulu, Çoñkayçı Rahat uulu, Sultankul, Çınıbay Tilekmatuulu'nun mühürleri ve damgaları ile Rusya'nın himayesine girmeyi istediklerini belirttikleri ve ant içtikleri mektup[8]

[8] Kalen Sıdıkov, *Kırgız Tarıhı*, Turar, Bişkek 2011, s.771

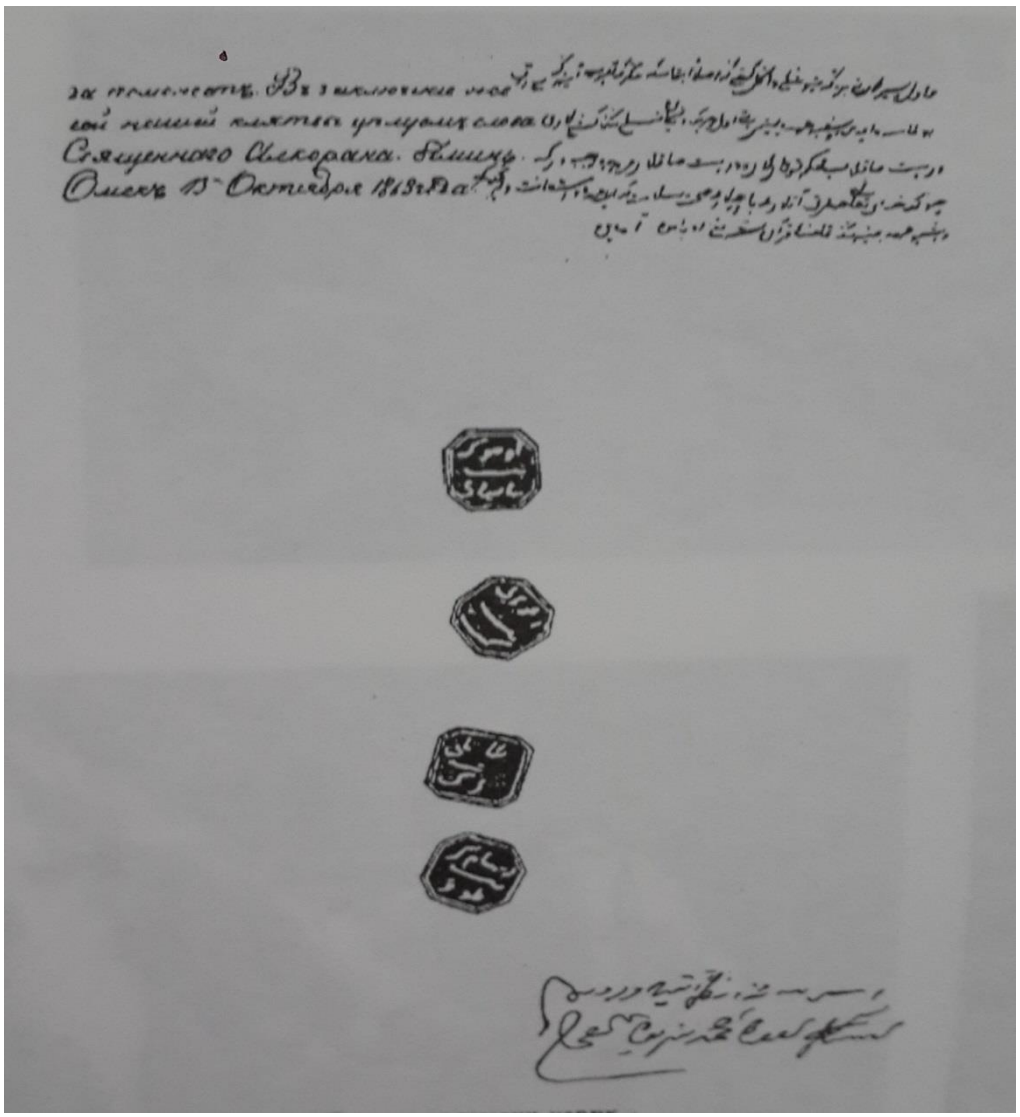

Çerik boyunun yemini. Rusça (Kiril harfli) ve Müşterek Doğu Türkçesiyle (Arap harfli)[9]

[9] Kalen Sıdıkov, *Kırgız Tarıhı*, Turar, Bişkek 2011, s.780

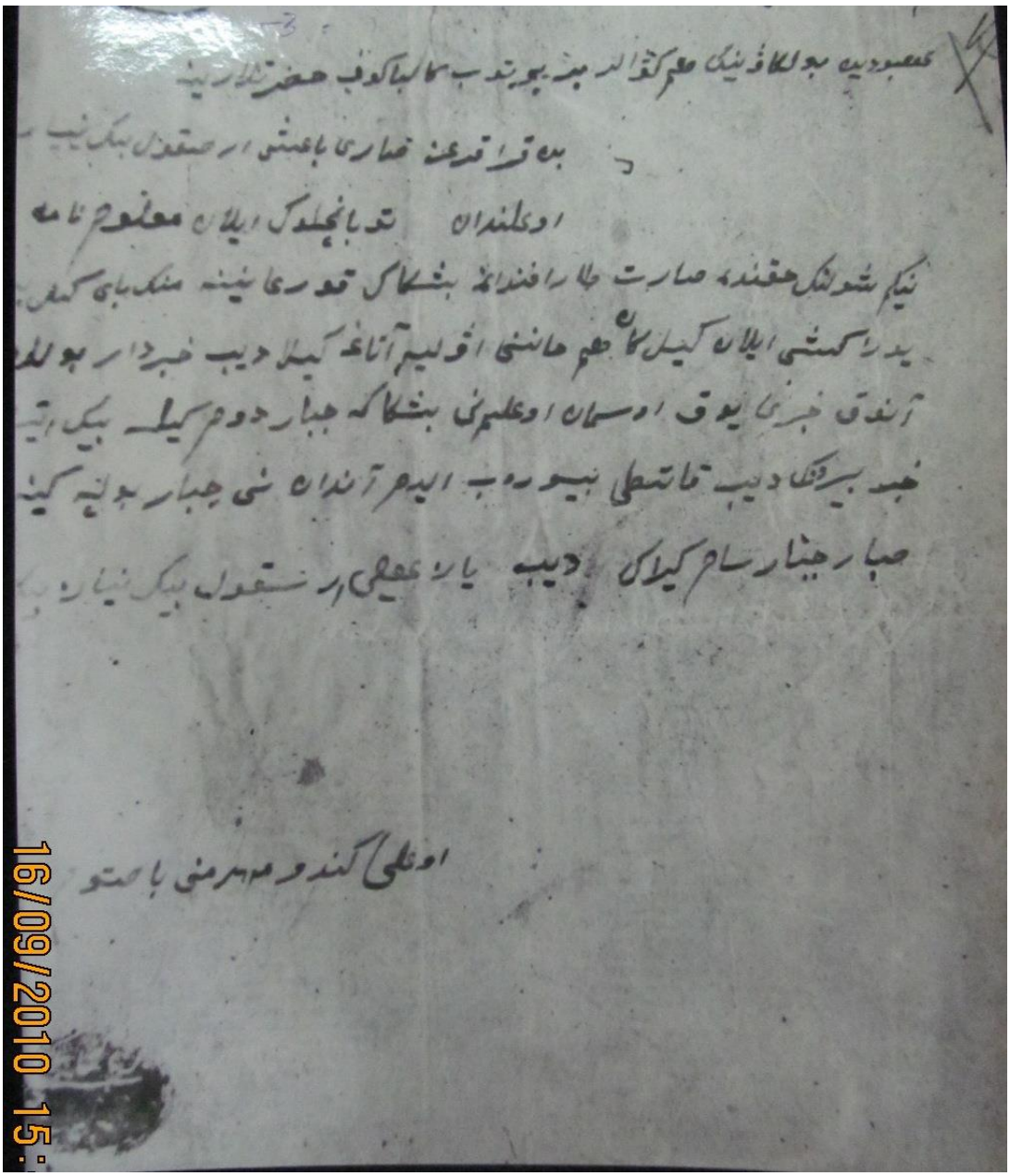

MEKTUP (a)[10]

1861 veya 1862'de Irıskul Bėk Niyaz uulu tarafından General Kalpakov'a yazılan mektup

[10] XIX. Kılımdagı Kırgız Kol Cazması, Dosya No. 141 (Kaz. İstor. Arhiv. Fond. N. 3, delo. 150[a] (Klasör 150 a, L 17, C. Şükürov'da)

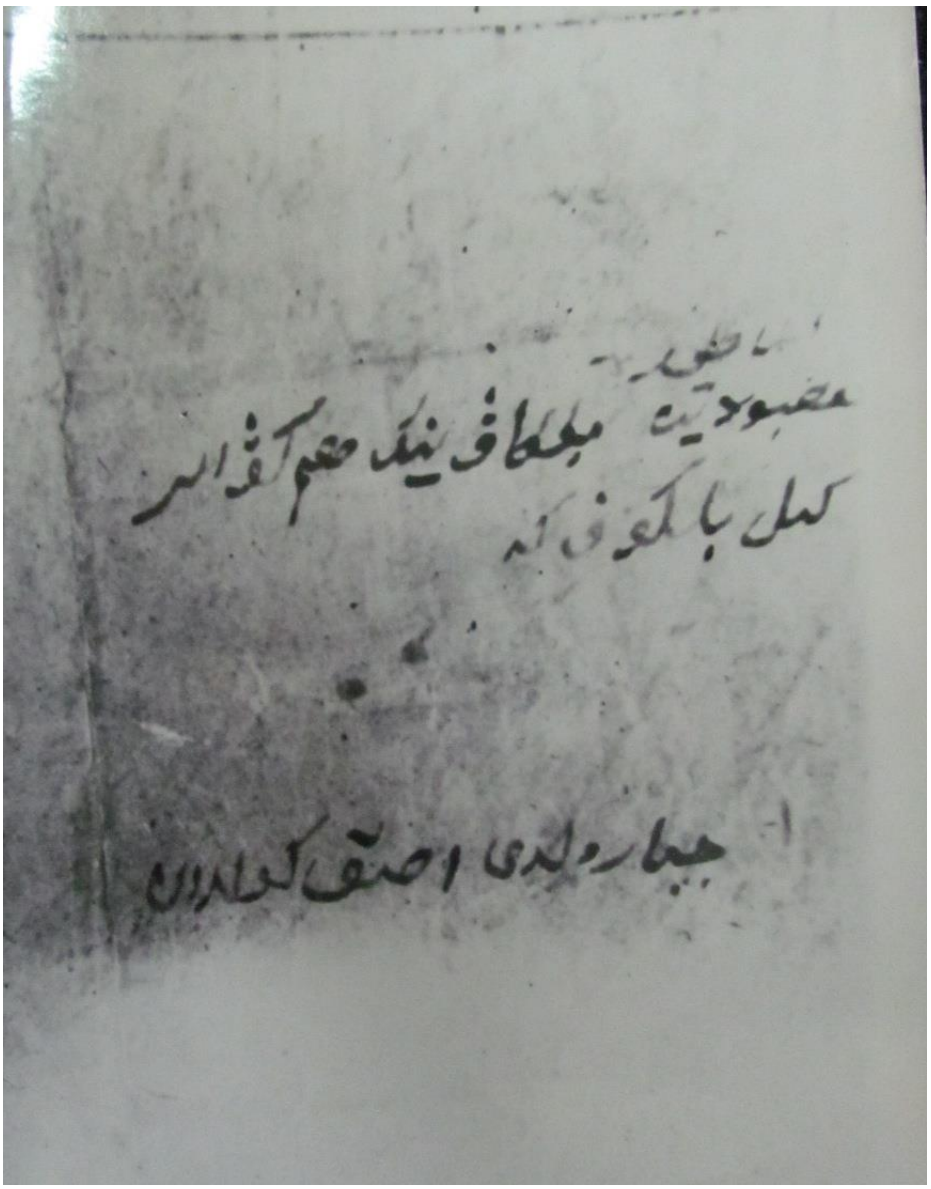

MEKTUP (b)[11]

[11] XIX. Kılımdagı Kırgız Kol Cazması, Dosya No. 141 (Kaz. İstor. Arhiv. Fond. N. 3, delo. 150[a] (Klasör 150 a, L 17, C. Şüküov'da)

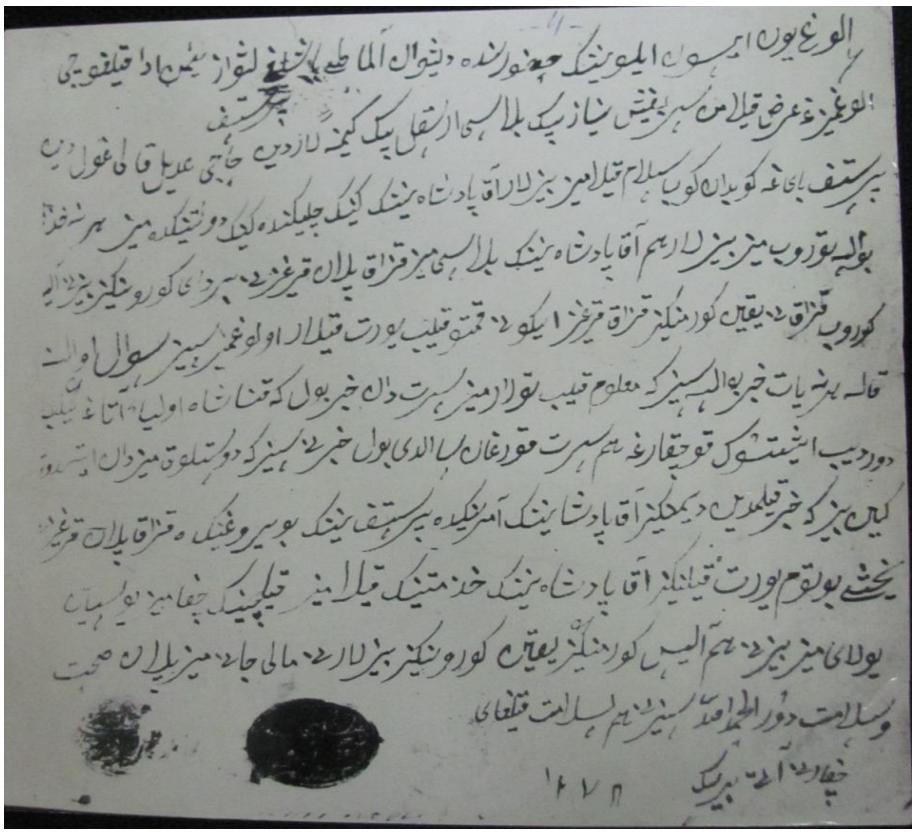

MEKTUP (a)[12]

1278 (1861-1862)'de Irıskul Bėk Niyāz uulu tarafından Pristof(?)'a yazılmış olan mektup.

[12] XIX. Kılımdagı Kırgız Kol Cazması, Dosya No. 141 (Kaz. İstor. Arhiv. Fond. N. 3, delo. 150[a]) (Fond 3, 150a, l7 klasör, C. Şükürov'da)

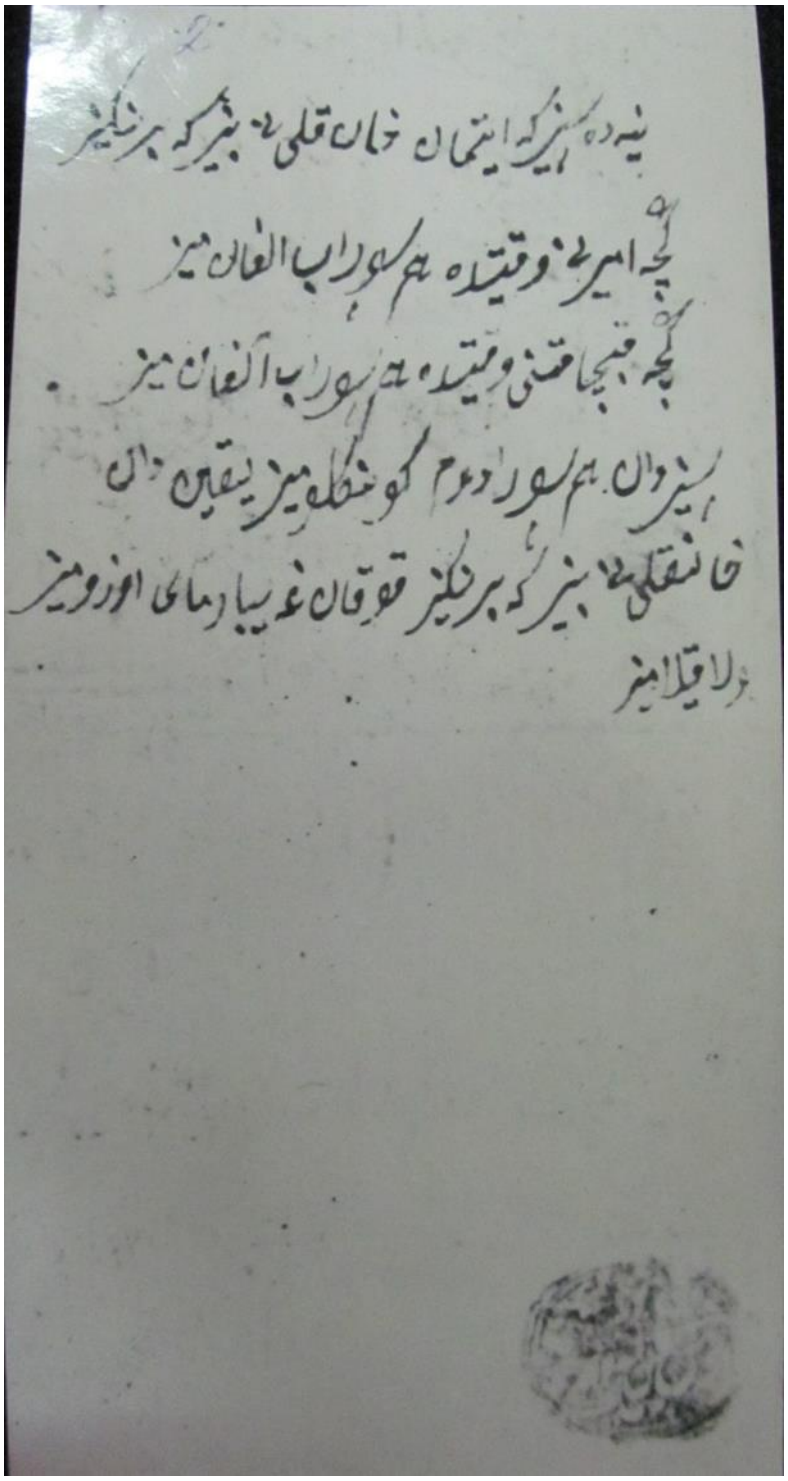

MEKTUP (b)[13]

[13] XIX. Kılımdagı Kırgız Kol Cazması, Dosya No. 141 (Kaz. İstor. Arhiv. Fond. N. 3, delo. 150[a]) (Fond 3, 150a, l7 klasör-C. Şükürov'da)

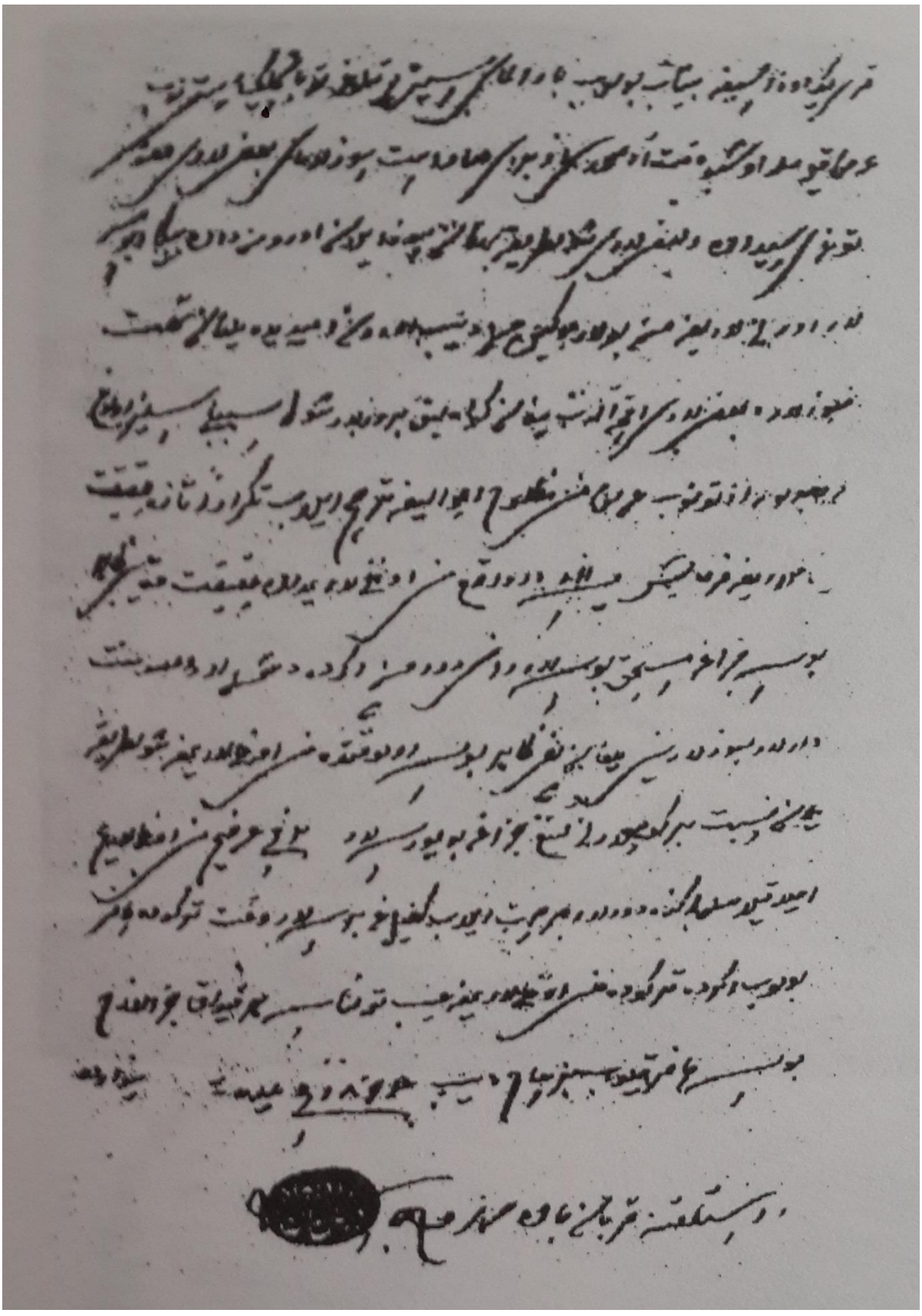

17 Ocak 1894’te Kurmancan Datka’nın Ruslara yazdığı mektup.

Moldo Niyaz, *Ṣanātī Digäräst (Birinçi Kol Kitep),* Kırgız Milli İlimler Akademisi, Yazmalar Bölümü, No: 172/429

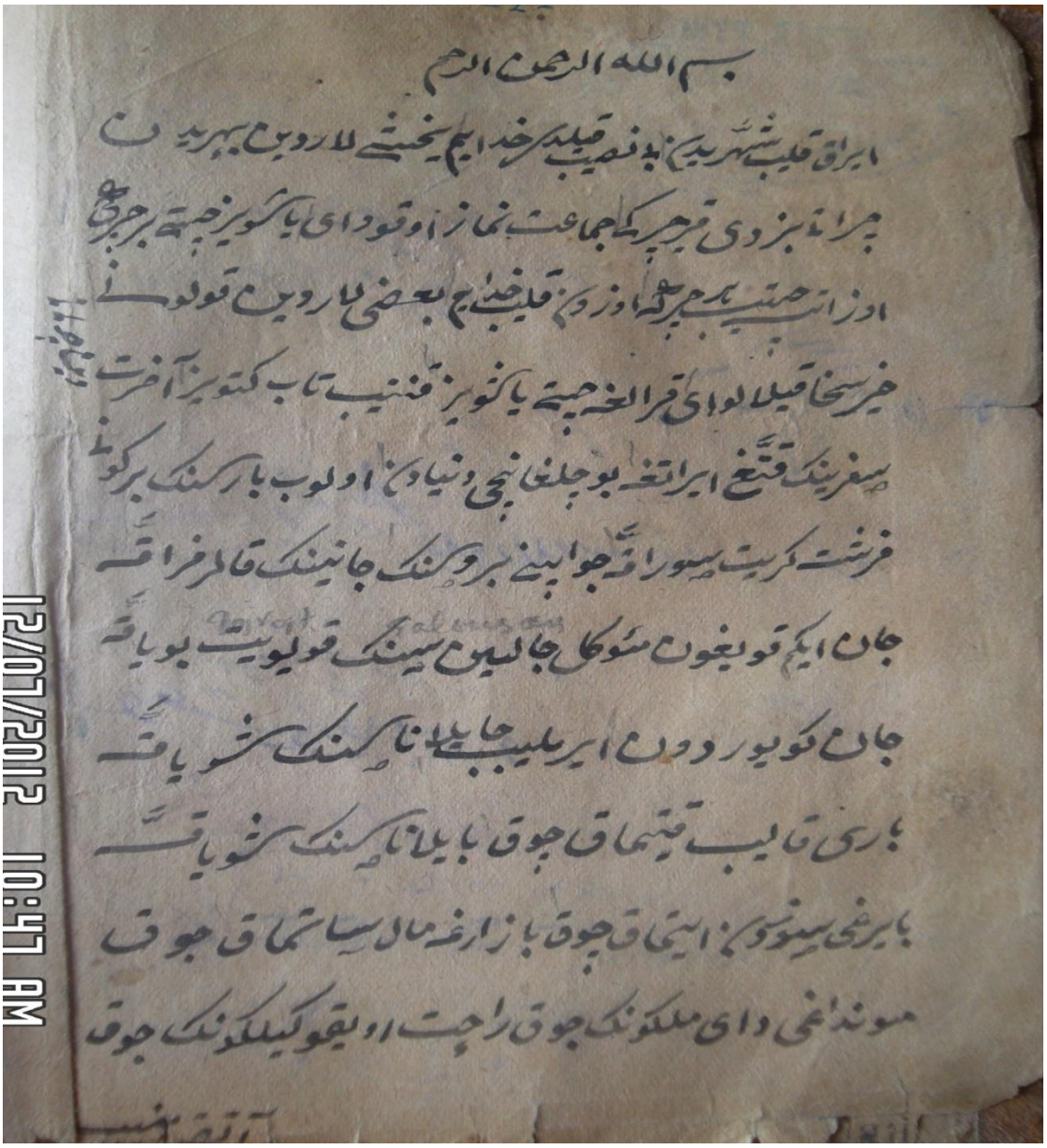

آلتہ منیب چل میںگ جوق اویونکو قیتیب کیل میںگ جوق
ہر قندای یوز دیمگ جوق ایچیب کیب چیمگ جوق
قوانوب تون کیمگ جوق قاتون بالا سویمگ جوق
قادیر یومزیو باکینگ مراپر کہ قویولار ایستی ترینگ سویولار
ایلکی کوزونگ اویولار قراجاچینگ تولولور جوندورونگ سوکولور
تورقاق قولور کوزونگ تورقہ کون توشور اوزونگ
قرسیندای کیلوس قاشیکا قتیخ کون توشور باشیکا
جان ایلگ قویغون عالم کیل جانینگ برکون قاص قیلار
ایکز بویونگ پاس قیلار ای تینگدی قورقہ آشکی قیلار
چلنگ نیم باشینگ اوزولوب چرنگندہ تاشی قیلار
جانینگ تنگا اوزولیو جاقان اوقونگ براوچار
جایلانبای جانینگ قینالم آدم زاد چالینگ نہ کچر
اوکلیدی زمین ایتیلم جاگا ایلگ اوزی چراتقان

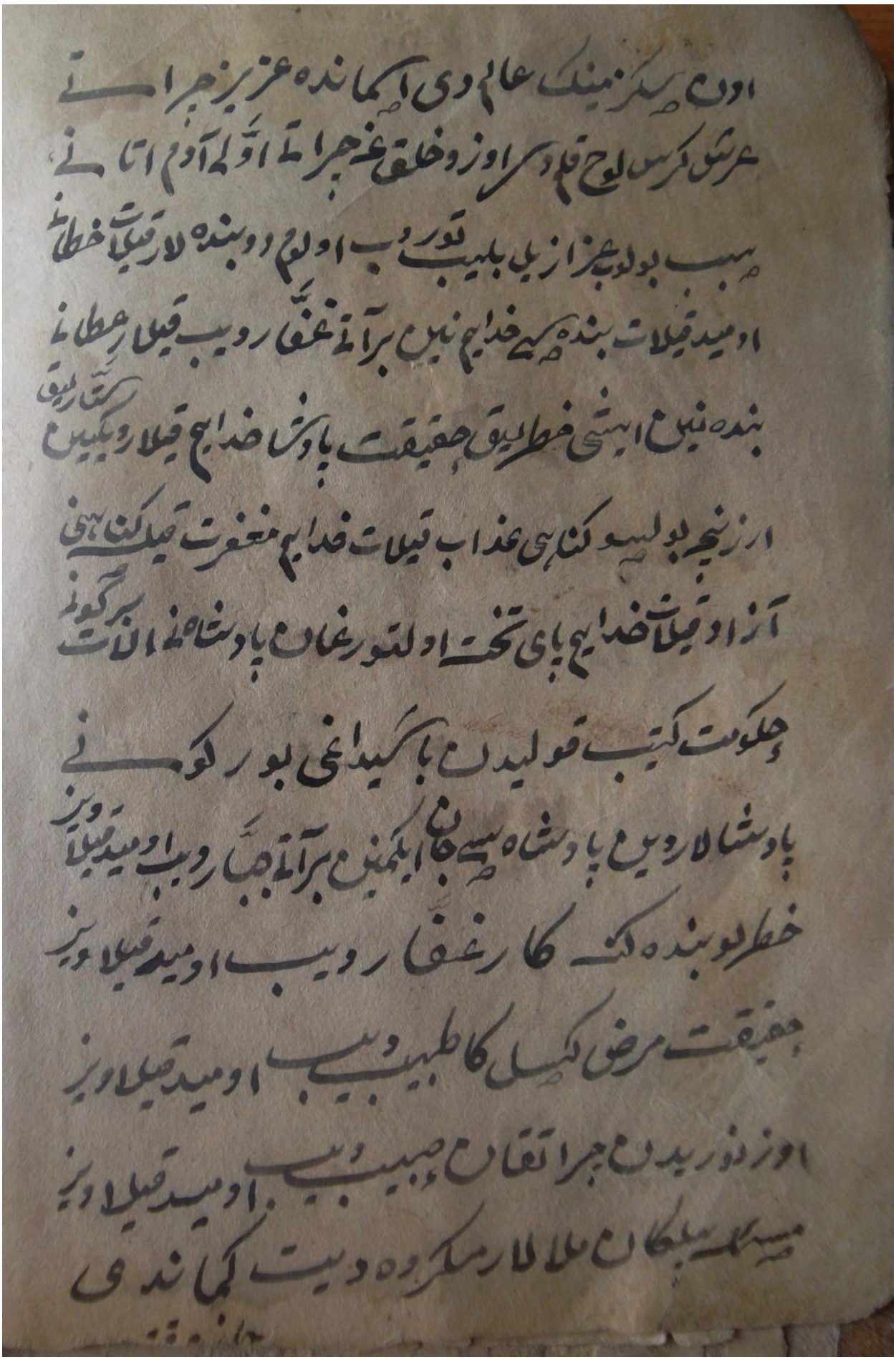

جاز و قتو بندہ کہ کارجان ایکہ برسیع ایماند ی ۲
بوز تیلات کارکب تبندہ نہ شیطان جولدوز از غرات نکاح سوت
ایکمکین بندہ نہ پیغمبر امت دیب عاصی جانی لمکراہ نہ قیامت
دن خوف کہ ایمانہ چولدوشکی ہمراہ نہ کاکیب توقویت پرچہ نے
کافر قورویت ارچہ نہ بوزچہ لارسالتای چہ نہ آتقہ سیلات
شالچہ نہ یوم الجزا قتنغ کون جہنے قیلسون خدایم جمالہ نے کور
سیاقوب چالاتاکین برچہ نہ عذاب قتنغ دوزخدن اتای ۳
قیلسون خدایم ارا جولغوتاشتادای عاصی جانی بارچہ نے
پسکی کون اوتورونیادہ بمارغہ دواقیلسین دیب
قیلسنے خدای جراتہ عاصی لارغہ مہربانچہ سنے خدای جراتے
شریعت جارہ بولسون دیب حالم دار دی جراتہ حرام عاصی بچہ
جیلمو غوزظلم لاردی جراتہ ایلہ اچندہ جوغ ایمس ایکین
دیر دی جراتہ سوینے سبانیق بچارہ مومن لاردی جراتے

نور لوک نعمت بنده کالند بزوردی جرائے ہر شہر وہ جوق ایکیس
عزیز وردی جرائے جاجانسویر تو قوم داب جازدی خدای جرائے
جانک او سفروں اولانغ نازدی خدای جرائے قرائے آق قاغد
خط خدای جرائے آدم نین اوچار قنائے آط خدای جرائے سیحاور وان
چقبا غالسیارت خدای جرائے میدانکا کریب باشکو برکین مرتدک
خدای جرائے بروبلند بروبیست بویدو خدای جرائے جنت وک
چقان اصلی قویدس خدای جرائے بروسوس توز جولدو تورونغ
خدای جرائے مینک تلی بارملکو اورونغ خدای جرائے عقلی بوقا بروکو
بویدو بریب قویوب دور بروجاردی بررکو قویدو بریب قویوب
بدو ابروصحت بروکو کیل دی بریب قویوب دور بروتاب
بایت قیناق سیوقندس نبات بروکو کیل دی بریب قویوب
چکین بیت بردبر بولغ بروقیلات خدمتے قرالکہ توشکب
برچیلغ تکیر منک تاشکو کیسیب بروالمنین دیرایغ سیوتکو توی
بوکتدی

بوستون اتایوزین کوروستو قفشاب قالغای م
جسم دیرچیق سپت بروبر یلغه چیکلیک بریب قویوب دور
دنیانه برخیل فه بروجوروب قولارده قاربایه کوزوقارياغات
برنچه مسکین غریب دار بروبول تاب بای زار یغات کورکون
بلیت سکونچه کی دنیانین کاربینه ایکی بلیت ایسبین ایکی دنیا
باربینه علم دار قیلیب بروکو قالدی بریب قویوبدور تاجدنن
نفی اثبات قوندروسیکم ایشان کاچالدی بریب قویوب
دورکوموسکاسوقون اویته غه غالای دی بریب قویوبدور
سومده جانقان بدباقغه بالاسینه کوتورقوب مالای دی
بریب قویوبدور تویغون قوزی بای لارغه جلقینه ایداب
قوی باغب جرغالدی کوروب جازبولسه والای دی بریب قویوب
دورحضرت دی خوجه لارنذیردی بریب قویوبدور الای ده
یخشی بای لارغه کیرداز دین کوشوغال قیزاذ زوروبریب

قویوبدور سراید انی بالارغ صندیقه قاغذ تولدورور ب
پولدور بریب قویوبدور تونده تنبهای سیراکان تلی شرین بلبلغه
کلدوبریب قویوبدور فرایزخان ملاغ خطه بریب قویوبدور
چوانداز وقتنی چاقی قلب اوزوب کیتدی واق قلب قنالتدی وقوشدای
اوینوتوب آطه بریب قویوبدور بردکوخدای ودا سیزدرت
دی بریب قویوبدور بازارده متاع بهالما اوتوزایکی طعام دی
شیرین قیلات شهیاتوزدی بریب قویوبدور چانکا اوسغزدن
اولانغه جانیدان ارتیق چاشتق وه نبلی توتام بشوکه کوکلی قزدن
بریب قویوبدور حبت نرو شوقلب بردوقیمت فریدا سیتانبوله
قاصانه بریب قویوبدور بردوخدای کوزقلب غه بریب
قویوبدور قندی نبات قورت بچک عیسلدی جلاب بردکوفالدکه
بریب قویوبدور سراید ایلوای بردکومالدکه بریب قویوبدور
باکمه انجیلدن قرغلدن شربتی سودای نمنکان سراید اغی بای لارغه

جای وی بر بب قویو بدور سیماوار دی قزی تیب سیاری چوکون

آق جای تنگ جای وی بر بب قویو بدور سیراطانده سیاقیق جاکر

تیم وی بر بب قویو بدور تور کدون قوی قشدرغه قومدی بر بب

قویو بدور قوتور وب جانقان بد باقه سیومدک بر بب قویو بدور

اوبغور منم بوی غه آده ستام منم قراول یومدک بر بب قویو بدور

جانک اوسیغروم جاستق وه باله جلیق ماستقاوه باری جورتدو

ارالاب یخشی لاردی کوب کوردوم باشنی تغمو جوی تلاسیا

کتمم قوبو سیو سامیر توجقور جوغال اطه باشکه الای منم

انجیان غریزی کوب نمنکان یخشی لاردی کوب کوردوم آغ ارغه

تاشین تردیم آطه باغیب کوندو بردیم الای جورتدوم

سلطانه عظیم وای مرندی کوردوم قزوار خواهلایت

چوچقه آستر تاش علی چنوی ایریلدی بلدیمین آلاتاغه یول
چقه برنجی سلطان مینگباشی برمینگ کیت ایشی چوق اولماغ
چمن الای جه اوزودن باشقه کمسی چوق آطلاق منیب جیلیکین
سیب الای دن باری لیکی کیم سیب آفت جانب قالغان
سیب آپردی آلغان سیب آطلیغ بیدی سالغان
سیب خاقونیغه مقتنب بالداریغه چیت کذیر قیمت
خریدیا قالغه آلغانین بریب کیتکین ویرا سیرا قینغ اوزا
قه جول جمن آطلی قاغنیب الای دن کوچه آتانب انچیان
کلیت دامیغه هرجردی جورروب تیزدی تب تا بقالغان تار
تنب آتغه منیب آرقنب چاتیغه بچاق تاغنیب قای تب
باراث الای نخ خاقونلغه سیاغنیب اوکتالات کومور
دی اولیودن چقبای قالدی دیت قاریلقا خمیج تیمور
خه ای برکین بایلاردین الای ده قوی سیمیز دیر بیشکون اوقو
ونیاده

بکوروت

وشیاده سیک لاتزدو بردی بیل بایلاب کیب الای جی بلکر قیلدک

غویردی برچل بولدی سیای لوغ بری کیب جورتدین باری سیک

مینکه شی نام غه میندروب بوقیلغانی توزوکبو برآدمی سیندیرب

ایسی یوتی جمع الای جی کیتکندیر کونغون تیندیرب قیلانلکدک

قیلارا ایشنکدی قیامیغه میندیرب کیب آدم کوچوت چایلاوغه

کیب فرصت بارسیای لوغ ایل کوچوت چازده چایلاوغه

ایکی چل بارسیای لوغ آلداب قیلارا ایشنکدی آخرسز الارا ایشنکدک

چلغاده توسیورچولونکدوچیب بایلارا قولونکدوقیده توسیور

چولونکدوقیلانلکدک بایلارا قولونکدواوینوبوغون میتل

مین اوزونکدآخرییل تیل مین قیامیغه کیکی ترب قیلانلکدک

بایلارا قیل مین چلیب چوروب آلغانینک چلدیقم

بولغون ایکیس دیرآسیلیب چوروب آلغانینک م

آلیق بولغون ایکیس دیرایرسیتیب چوروب آلغانینک

ریستے بولغون ایمس تیر قویساغا جقان قولاندای جرغار
رسنک چلاندای جمع ایت دی اورو رسنک جای جای کیلگندک
چلتا نجاق بولوب چور رسنک ایتب ورت دان چغامین
آلسانی چاتب اوغامین تالی جوق ایتکدی کمان
سیوان تلی ایل دی آدم قالوا سه ایلکوی چورتقه باشی
بولوب تاپر یلیب مونان بارغی جه خواقوندا ری ماسین
بولوب قولیده طلتب جه نوذ قولونکه سیاز سیف بنخاز قوجی
لار کورسیون کونوذ بش بویدوق مین بلیشار سه بلکنسه جوق
سبلی دین آل تومین بلیشتی سه عایه جوق سبلی دین تاکیکا
جتب بولوتالی جوق جه جقه سبلی دین تاپر مین سیوان
قلی نالکه یوا یتکدک قیلوا دینک نامرت دیکنک بلدیر یب
نا یمتین بارین جه دیر یب نارتقوا یتدی قیلوا دینک
ملتر اولیه کلتینک مقلکشی ماسیب قویدی ایلدی سیلکتی قیلینک

زدنبولوق قلیب نجلیں دیرزور بلاکا جولوق چوشیر ہمت دو
شیر لردین شیر لیک نہ پہلویہ بر بلاکا جولوق چومینکبا شی باراز
آلای نہ آلدیغہ باکیب کیلا الوای اورولوق قیلغان
ایت کہ اوقشوب اوبالیب جورورآلای کام
ثنائے دیگر ست

قیامت کونہ قولاغون پر معنی سیہ نیمہ چاقرایتار ثنا تینگ
ایر معنی سیہ نیمہ پسقا اوچار قاتینگ آط معنی سیہ نیمہ ع
مسئلہ معنی قرآن باشقہ سیہ باری چزیاتخط معنی سیہ نیمہ
حلال منی حرام دین فرق معنی سیہ نیمہ ثنات قالغان قدیم
نان فرق معنی سیہ نیمہ دلدہ بولوت خفیہ سر معنی سیہ نیمہ
پتنگدی بولوت نقش آلہ نور معنی سیہ نیمہ بہشتین
غلمان زینتی حور معنی سیہ نیمہ بولیکین شیطان سیوزی
دیسہ ایر معنی سیہ نیمہ تواب ہ ثانی جانیاب لکدر

واسی قرنطہ جناب لکو رقم فرمودہ بولوت اوران میں معنے قرآن
قاضی نین زوری قضیات مضمون قرآن ایتب دیر کتب
دین کو ہ چیز یات سیانغہ چلقی چوق شغونون مین ایکان
پسوز دوروم چیز یاتغہ اوخشغون کلی بہر دین تلاسیہ ایتب
لکو رآدم بالہ سیہ بانیک ایردین معنے سیہ بر چردی جوقتور چلاسیہ
باقی دین تیبت بلاسیہ قزان نین جوغات قراسیہ قاردیدہ
قزیل چوق بولوت قاضی نین چکین پارہ سیہ قرانیت کو ب
بولوت چاقین کیلدی جانیغہ چین نین تبت چلاسین
شانا دیگر سیت
عزیز قیلغان بندہ سیہ اون لیک بولوت چاشکیدہ
دوری کیلکان بندہ نین دولاتہ کتبت باشیدہ
بہجاغانہ شہر تب مہمانہ لکوندہ واوزلوی برکہ بارآنیدہ
آلغانہ سیلوغاشکیدہ دولات کیتب آشلی کتبت اچلی
بیتب باشکو کتبت غرزیتنان جاکیت نصیب سیہ اوزدیسیہ

تخندن تاب خان کتیت ارغی قدن جال کتیت آو م
زاد بروی تورادی ایداب جورلک حال کتیت قالوکوند
غونور دیب آلنے آی تولکی اختاریب آویرغه چیلقب
سورو سکدر آریمدای باسیب ایز کتیت اوغول قزم
ادیدون چرمتے کلمکن کون بنده کورو چوکلین مکلیت
قیز کتیت تمتوسیون چقموز کتیت آیسی نده چورکین
برنده ایندوستان قراب کوز کتیت مشرق دن باشکن باغب
مغرب قراب آی کتیت الالوچلقی ایداتب الای غه جازه
ده بای کتیت دنیانین بورچغه سیودالکربولوب یارت
کتیت اولوم دوآلیب سوسیوغه چیلن چه جانین قارقتے ملکه کاقرآن
مرت کتیت اوزون بولسون اوسورسه کون میچ درت کتیت
قونغولوکتے تدیلارچه قولتوغوندکریلیت ایلیک دی کوزوکا
چکه ایلیتب ایل جورکون چلاکتب قیلی قویروغلین

شکوبد و روب قزوای جالین اور دو روب آید اد آلیه
آطه کیت او نه قزیل باکیت سیل کاه ویت دنیاده
شمر تقدم قراب سپارت کیت تانک جارب تون کیت اونار
دکناری کون کیت قرانتودون بوریده قرانک اونیوجو
قام دواوق تیمت خان کیت عزرائیل الغانده عرش کا قراب
جان کیت قیامت دیم برابنتکی کوروستان قراب تم
کیت سفر بنیک قتنخ ایراقه مردانه بولغون غریب باسی
فرشته کریت سوراقه آیان قیلت خدایچ ارتیار باغردن
تومانین عطا قیلار ایمانین هر بنده نه آلهچ یوم الجزا محشر ده
حالچ قلیب عملین نصب قیلسین جمالین حضرت علی جایلا
ری حوض کوثر شربت ده انه لا تقدیر البته عاصی جانی کراه نا
جاله قاسین جایچ جانه قلیب جنت ده شنانه دیکرت
بو بلاسه بر کی تو یاده بولا امانت دنیاده ایکردی بولدت

سیر دیکم ایدمک بولوت ایر دیکم جولغو سالات پر دیکم
چوانچق ایکم ایر دیکم ماچده بولوت سیر دیکم مانیولو بولوت
ایر دیکم کوینه کتو بولوت کیر دیکم چوسیا آغرتات سیو دیکم
کوزلکی بولوت سیر دیکم کوه لایت دیلنک پر دیکم باشیکدی
بولوت قور دیکم بلنکدی بولوت قر دیکم بیلکزوی بولوت دیکم
بکر کتیویت سیو دیکم چقماقده بولوت قو دیکم مرکین بلین
قاقشاتات بیکن غربت تک او دیکم خاندار وه بولوت تاق
دیکم قرا بولوت آق دیکم نیب بولوت تاق دیکم سانکر و بولوت
سیاق دیکم باغبانین جای باق دیکم خاندار کوندوقت چکم
عیار باری بندچی ایکم ایر قنانه آط دیکم اچق کلیت
سیارت دیکم کلتاک چیت اد دیکم اوزوکنوم تیت
ورت دیکم اولوم نوم تیت بایت مرت دیکم سیار
غارتات اورو ورت دیکم سیاخی بولوت مرت دیکم

ادج آی تو قبر ریز قبیک ریز قبیک ایکی تبشو دیکی

ادیقو وه اولوت تو بشکی دیکی بیشنه ترین شبر سب

بیشکی تو کتمن کو تو روب بشکی ایته کیکی قاریب آزا

قاچ جو لدو اشتکان ایهتیق کول باریب بال لاب

ایندو ستانده قوشکی دیکی آخماق قبیک کول قیلات جوکنیک

موکت دیکی ایلکری کیک ایشکی دیکی ساری چیاق قویرغی

سیاسه تو رغانیشکی دیکی جو لتو راغاچلک دار جیقاندی

کو ریه سوشکو دیکی کمه ذکو ریه کیشت دیکی بابلاروه اولوت

حال دیکی نخوغه شریک کلی دیکی سیاسه لو بولوت تال دیکی

شکر دن بولوت بال دیکی ارغماقده جو قالچه کوشولوب

تو شکون چال دیکی علمنی جو لون تال دیکی سیلو کدو ز

جو لچال دیکی سیمو ار سیالقین چای دیکی سیلطنه چای

دیکی سیاسیب قوی سیو آزون سیارت آقاچنای دیکی

قیمتی دن بولوت نای دیکن قناعت صلیکمک غبل خرلو
بولیشلو دیکن قزیل تویرق نار دیکن قزیل طلا زرد دیکن
قیلمشنک معونده کوب بولسه قیامت چولتار دیکن قاچا
شاتات ایکن چکیمه قراب تویوب قاشقا قاغب تلاقاسکی
سیولو یار دیکن قوشتمه اوچورات پرد دیکن ایرد دیکن اوچورات
زرد دیکن ایرکیکن نار دیکن ایشتک دنی چک خرد دیکن چلاندک
کورسیو مار دیکن چیس بایدن کلیت تعوز دیکن چرایلو بولوت
قیزد دیکن پول ماسید ارچوروب ایزد دیکن آدم کرچلیک سیزد دیکن
چیوردیم باریم اوزد دیکن چلده بولوت سوزد دیکن اورد
نولکورسیو دوزد دیکن ایچکی ناشاچک پوزد دیکن بایلاردم بولوت
پول دیکن باغلاردم بولوت کل دیکن بولیدیمی چوصوعملدم
ایشتنکنی بیلد دیکن عملدخه کیلویت چاغنده افتاب سوختوم
دسیلد دیکن اوزایکی آیدی چلد دیکن اوشتوبیت

Kırgızistan'da Burana Bölgesinde Yer Alan ve Üzerlerinde Kırgızlar Tarafından Yazılan Metin Örneklerinin Bulunduğu, 19. ve 20. Yüzyıl Ait Mezar Taşı Örnekleri

Институт языка, литературы и истории
353
Отд. рукописей
Ин
Акад. наук СССР

بازوچی ملا فلـچ طوره کیلدیگن

قصهٔ زلـزله

تاراتوچیلر اوفا (مدرسهٔ عالیه)ده قرغیز طلبه‌لری.

فایتا باصتروِلوی تاراتوچیلرینه فایتادر.

حق مسئولیت ایشانعلی آرابایفده.

КАЗАНЬ.
Типо-Лит. Т-го Д-ма „В. Еремѣевъ и А. Шашабринъ"
бывш. Ключникова.
1911.

آلغی سوز: صارباغش روغندن،

صاف تلنك توئیغندن فارا قوچقار تورو غندن چققان مشهور شایر (آخن) ملاقلچ نك ۲۰ مه جلدن برلی آخندق منان کوب غزال یازب چیغارغان ایدی. خیران کتابچه‌لاردی باصمه خانه یراق بولغاندن هیچ برن باصترالمای قول مین یازب تل منان سویلب جورتقه کورسه‌توچی ایدی، بزدك قرغیزدن باصمه خانه نی کورگان برآدم بولمایتورغان ایدی، بزدیر ایلده جورگانده ملاقلچنك غزالن اشتوب براز حیات کوکل کوتارلب بوعالم‌ده نیلر بار ایکانی کوز آلدیمزغه کیلوچی ایدی. اویلاوچی ایدم—قاب سینی خدای تعالی بزدی یارق دنیاغه چیغارسه قلچ نك (سارزمانن) باسترسه‌م خلقمه تراتسه‌م دچو ایدم هم‌ده بالدارغه الفبا اوقوتب بالدار معناسن بیلمی ملاآکه بونه دیکان سوز دیب صوراغانده اوزیبزده معناسن بیلمی قالغاندقدن نه آیتاردی بیلمینچه آلدایغنه برجواب بیرب بالدارکیتوب یالغز قالغانده کوزلر بزدن یاشلر چققان وقتی بولغان ایدی. آناوز تلمزده بالالر اوقورلق کتاب باسترساق‌ای

... دیب. مونه بوجلدارده انشاءالله آزی کوب اوقا (مدرسهٔ عالیه)ده اوقوب یاتقان فرغیز (قزاق) شاگردلری شول اویلار مزدی چیقاروغه کرشکان ایدك؛ ملا فلیچ بزدك حرکتنی اوغب اوشبو «قصهٔ زلزله» دیکان غزالدی یازب برب جبارگان، کوز منان کورگان واقعه تاریخ بولب قالسون دیب یازغان ایکان !

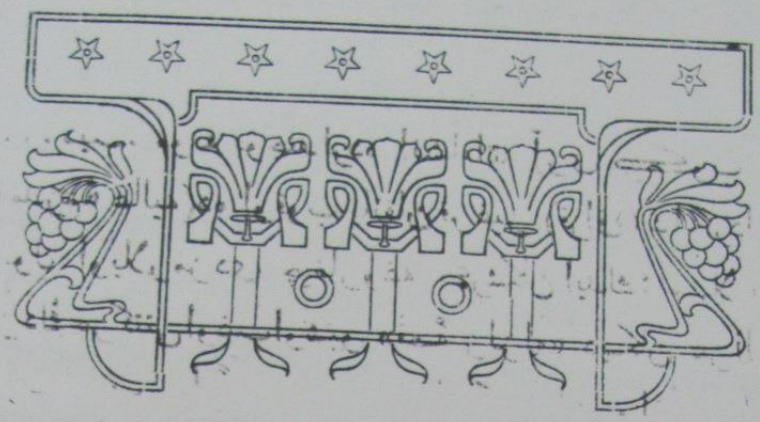

بسم الله الرحمن الرحيم

اوّل سوزوم بسم الله
كاب چيغاردم جاكيدان
كتابلرده بربول جه‌ل
نور محمد پيغمبر
اويلاب قارا آرينكدى
كوروب كالدك نالايدى
صونون ايشلر كوبايدى
ايلگار كيليسر بر بوروم
زار زمانغه سويلادم
الله تعالى مراشدى

آيتا برسه‌ك سوز مونده
كيلگين اورده‌ك بزتورنه
قورقنچ بولار يوز يلده
اوميت كارمز كوب جانلر
آق ساقالدو قارغانلر
اوزاق يشاب بارغانلر
سوزگه قولاق صالغانلر
اوز ايركنچه بولغانون
هربورومو بولجه لون
اوزك نوزه‌ب اوكده‌غون

بو زمانه تورلندی — پیر سیلیکینب تیر بیلدی
قالقیلده غان آسمان بر — بوزولوب کیته راوکدیندی
سناغه کیلماز ایش بولدو — صافلاغن خدای بنده کدی
طاو بوزولوب ناش قولاب — بر جارلوب جار نوراب
ایت یونکاندیب باربسی — اولوب اوکشوب چورفوراب
جان آلغوچی کیلرده ی — چوچوب نوردق زیر فیراب
خدای اوزو صافلاسون — اسمان برلر بوزولوب
کیتر بیدیب بیرمیراب — متاوده تویه بیشقروب
آت کیشینیب قوشنروب — ناش قوره‌لر قالدیره‌ب
ایچکی قویدون بارسی — اورکوب چقتی چوچکوروب
جیله‌ده اویلر اوگوروب — بایلاغان جبی اوزولوب
حکم کوشتی خدایدان — اونگاره فین ایش بولدو
اولومدو ایسکه توشروب — الله‌نك اشی اوشیندای
آمانات بنده قوروسون — عقل جقماز قاره سه
قدرتندین جوموشون — بر دنیانی تویلاتوب
کوردوکیه موندای فیلشین — داؤس نارتیب دوریلدیب
جانك چوچوب زریلدیب — اولومدن باشقه اویلابای
عقلك کیتدی پریندیب — آه خدایلاب یالمابوب

آلده غاندای بولر دیب اوقته‌غان باللار اویغاندی
ایلابای اوزی صوراندی آلده قاندای جوروقدیب
اپی چفوب یاش باللر بولرداغی اویلاندی
جان جانیبار مخلوق برچوچو بای قوبادی
تووردہ قوشلر تالغنوب آط قوشقروب آلقنوب
آدم قانتوب قورق باسن عقلی باشده بار توروب
منه موندای اوکدانگان مندای‌یوروق‌کم کورگان
بلکانگه آیتقان بوسوزم فتنه یوروق بنده‌دن
عادتده بولماز منجالق یر قیملداب تیربیلگان
یارانغان الله قدرت بنده‌گه قیلغان هایوانی
آی تونولوب یارنایماق کون کیتلوب نور نایماق
قویروقلی‌یلدزکوب چفوب آسمانداغی آی، کوندی
بتی جاون کیر چالماق ادامذات‌نك شوم نان
انطی، شرطی، وعده باری کتدی جال تایلاب
ایل قیدیردی خواجه‌لر عمل قیلمای موللالر
آدم حقین کوب جیدی تورلی، تورلی بنده‌لر
قولانغان جوروق کوبایدی خدایدای باشقه‌کم بیلر
اخرتکه بارغانده آدم بنده تیرکیلر

بنده‌نك قیلغان گناه‌سون اوزوتورغان بیر کوزار
حدیث‌دن اوقغان بوسوزم آدم بنده شومنان
قره، یر بویتوب‌تیر بیلیر فایسی سوزم آیتایین
قاراب تورچی بنده‌لر جان آمانات بولغانصوك
انصاف قیلساق اوك کیلر قارشیلق قلدیب کتابده
قای ملالر یول برار ایمان جایین بلمگان
ابلیسکه قول برار نصیبکه قیلساك قناعت
ایمانك بولور سلامت سناب تور چویرانلر
زلزله بولغان علامت یرچایبالوب تویلامق
تام جقیلوب فوره‌مق دالای آدم زار قاقوب
قایغی تمارتوب فوره‌مق چویدین باشی چوك گمین
من آیتامن بلگانم آنیق بلگان آدملر
آیتوب بردی کورگانن اوچ بوزدن آرتق کشیدیب
یر توغرالی اولگانون تام یغلوب باسغاندین
اولوکون آلوب کومکانون سناغه کالماز ایش بولدو
زماندین کورچی تورلرون بزلر باله باش چاقده
یر چایبالمق بار ایدی بلگان آدم بیلمه‌سه
بو نه‌مه‌نه بولدو دیب بلمگانلر کوب ایدی

نام جفیلوب بر کوچکان — موندای بوروق بوق ایدی
اوشو بولغی زلزله — باره یار کالدی یارسنه
آدم بنده قورسون — باشقه قورقنچ کالگان صوك
باریدن شرین جان توره — تمام جانلر اویقانوب
بارمه‌دی کوزی اویقوغه — یغاچ اویلر قارچلداب
بردوکیره‌ب تارسیلداب — قاغی لایین خدایدیب
قراب توردق قالقلداب — بر یاغنان ایت طاووب
اولوب اوکشوب آرسلداب — بر بوزولوب کتار دیب
چوچوب توردق قالقیلداب — اوشقو یولقو زلزله
اویلاصاکر برانلر — هایوانی فین کوروندی
جان جانیوار مخلوق — بر جانینان توکیلدی
تامده یاتقان آدملر — آلا قاچوب اوزا باشن
جیلانغاچ چغا بوکوردو — آیایلاچی برانلر
اوشبو سوزم توگون بو
خاتونی یاتسه فارا بای — بالالرین تسنا بای
دالای آدم جلانغاچ — چقفان ایگان چیده بای
آدم بنده قورسون — عقل اسدی قورتوب
قورقوتماچی خدای آی — ناس تولادی نام تورغای

بر بارلدی آل تورغای قانچه جاندی طاو باصدی
برده برین قالتر بای آلکیکنچه ایستهسه
یوراك تورات صولقیلدای چوچوئبادی ده بولسه
چوك کمندین خلقندای ماك شکورلك خدایغه
صاقلادی بزنی اوشاندای قوب یخشیلق بولدرده
قورقنچ بزگه کوروندو ضلالی بولمای خدای
سنه مز یمان بولوندو قزان اباق قالدیراب
قومغانده صولر توگولدی قایسی برین آیناپین
اویلادق قین اولومدی اوبوکزدن توشیرمه
حکمی کوشتی تکردی چویدین باشی چوك کمن
طاو بارلغان برلرین دالای جاندی تاش باصوب
بر کوچکونك یورگانن بینگایده کی قاراغای
بری مینان بیلغانن بایقاب تورچی برانلر
قدرتدین قیلغانن قانچه جاندی بیر باسدی
شوندن صالغان آجالن تالقالاندی تام اوبلر
دالادهغی جانلردین نه بولغانن کم بلیر
آجالی یوق جانلرغه الله تعالی یول بیرات
اوروده‌غی ایگندی بر جارلوب جیتردی

قابچیفایدین تاش قولاب فارا یولدو بتوردی
تیگایدا گی یغاچدی اوردو منان کوچوردی
طاو جارلوب توقتا بای آسقه تاشلر بوزولدو
آجالی یوق آدملر آمان قالوب قوتولدی
قدرتدین ایشی کوب اویلاب کورچو اوشونی
آیتا برسهم کوب یاتر بول اوگدانگان قزیغی
توشاکدا گی آدمنك بری اولوب بری بار
قایده بولسه علامت آجالدوغه یولوغار
تام جیلغوب تاش تیسه آدمنك قایسی حالی بار
بیشیکدا گی بر بالا آمان قالدی جانیبار
تالقالندی پشیگی توکلنی قیلوگلر
بول اوگدانگان صونوندن آیته برسه داغی بار
صولقولدادی چوك گمین کوگگیدا گی بای صارون
تام جغیلوب تاش باسوب دالای جاندین اولگانین
بیلکانلردن صوره صاق آیتوب بیردی کورگانون
برقانچه یر جارلوب ایسق کولگه گیرگانین
اینانماساك بارب کور مونی یالغان دیبه گین
علامت دین بیلگسی اویلاسگز یرانلر
آخر زمان شوملوغی قاره دجال جأجوج لر

چفتار بولجال بولدیمو کتابلرده مضمونی
کیلوب تورار چندیغی یا بولماسه خدایم
بزگه هایوات قیلدیمه بر سیلکینوب تویلامق
بر سیلکینوب برقیراب یالغز اویو قالمادی
شونتان بری زلزله عدنده یوق تویلادی
آندن موزون ایکی یل برقانچه‌لیق چایقالدی
قین بولدو آلداغی توشاکداگی آدمنی
قالبیردای قیلوب ایرغادی آنان صوکغی قاشقردن
دالای فشلاق قیرادی بر دنیانی سیلکنتوب
یارانقاندن فارمانی اولکانلکین کورگازوب
آبدان صونون بویروغی عدنده بولغان ایش بولسه
فارق مازایدك اویلانوب کورمکانکه چیده مازکوزو
توبوقی بنده نك سافلاب تورار بارچه‌نی
تکریم اوزودم بروب رزقی برله نصیبنی
چقاروب تورار بربروب حلال‌لقنی کورکازوب
عقللوغه جون بروب برگه زینات بولسوندیب
کوك شیبردن اوك بروب آیبات قیلوب آدمکه
هر بر واق قره یر قالقیلدادی تربه‌لوب
الله تعالی اشن کور آسمان یرلر تیراوشن

عقل یتوب تورسه ده آدم بنده اینماوسن
عرشی کرسی لوح قلم بار ایکانسن بلیسن
معنالرن صوراسك سوز بولمایدی جویه سز
موناو تورغان یر، آسمان کوندو کورسه‌ك حیرانیان
آیدی بارق یرانتی جوزی تونق راوشان
آیتوب بر یر ملالر یخشی بایقاب صوراسك
ایمانکده قوّت بار آیتقانینه اینانسك
اینانباسك اولومگه باربای قویچی چیداسك
بر تورالی سویله دم فایسی کابکه بارانه‌م
بوده یمان سوز ایمس بارن اشکه چاوه‌نه‌م
آسمانده بار فرشته حوض کوثر سیچشده
بیورق قیلدی آدمغه فرا ایرگه جورشکه
عقل جیتوب بولمایدی نارقی توبون بلشکه
بنده سینه لایق قدرتنان کورشکه
حیران قالیب تورامز بر سلکیتوب جوروشکه
صبر برسون بنده‌گه سالسه خدای هر اشکه
چوك آنجیان کیك قاشغر، (زلزله)دن بوزولدی
آجلی بوق آدملر چیغا قاچب قونلدی
تقدیر جینکان بنده‌لر تامده قالیب تونلدی

تاریخ قرغز شادمانیه.

شاتلیق بیروریلکه نشره.
موندین اول قرغزاره
اسی آتنلمش شادمانیه

تاریخ یازیب چیقارمادی
حاصیر تاریخیانکی چقدی
محروی ملا عثمان عالیه

محرر وناشری عثمان علی صیدیکوف آبایلده نبیره سی
تیمر فولاط ایلی بشبهك اویاصی طبع حقی ناشرینه عائد

اوفا. «شرق» مطبعه سی برادران کریمفرنك
УФА,
Электро-типографія „Восточная печать"
1914 г.

آغـــوذبـــالله ایـــــسم الله
صیخـــــنه میـــــن بـــــر آلله
داؤلـت بـرکین یـالقانـــــده
ایـمان بـرکـین اولـــــگان ده

بخـت نی بـرکـین یـــــالقانـــده
جـنـت بـرکـــــین اولـــگاوده
بختی داؤلـــــت زمـــانـــده
یوزننـــــگ نـروی یـالقانـده

ایـــــمان بـرکـین اولـــجامـــ
مـــــور قـزلرین قـوچـارمـــ
قولومه قایم الدوم نسخه یازمف اوچون
دیندا شلریمی قرداشلریم بیلسون اوچون

قـوردشلریـم اوزوم بیلام قصور ومنی
آدب برلان قوشورام مین قولومینی
دیندا شلریم آگوقبول کورماسا گیز
سوراب تورام قولقوشوروب عفونکزنی

آیتایین من سیزلرکه سوراسینکیز
سورانب آول تاریخ بیلونکیزنی

بو تاریـــخ بیلمدیرور بابامزنی
اوتوب کاتکان نیچان نیچه آتانکیزنی

بیلور موسیز توغانلریم تاریخ لردین
قیصه سین نیچان نیچه اوتکان جاندین
تاریخین قازاق قرغز نوغوی صارتدین
قای نسل قای اوروغدین کلگانلرین

بولوبدی توب آتامیز اوغوز خاندین
اوغوز خان بری بولوتور قوز خاندین
بو اوغوز سلطانی اسیاده بولغان جاندین
بو اوغوز منغول خاندین اوغلی خراخاندین

تاریخ دیمك اوتکانلردین حالین بیلمك
آتا بابا آولیالر یـاین بیلمـك
قیلغان ایشین پیغمبر لریولین بیلمك
جهان کزگان بوسیاح غه بنکزار دیمك

ذهنی آرتب عقل فکر اوتکور لنب
بوتون بتون باشقه آدم بولور دیمك
یو یوزونده تورکوم تورکوم آدملرنی
تورلی تورلی دینلرین بیلو دیمك

براورونده تغوب اوزگان آدم باشقه
شهرلردی اوزدی کزگان باشقه

بر زینلند یاتقان آدم کوزو باشقه
بردك بوزون کورگان آدم سوز باشقه

دور بوبرلان تاؤباشینه بقیب یاتقان
آدم ننك کوزو سوز و باشقه

علی الخصوص یارتی زرجین یرده توروب
لذات برلان تاریخمنی بیلور اوقوب

اوزوندان نیچوك میلیون ایراق مالللر
تاریخین کون شکللدی بیلور سن خوب

شادمنیه آتالدی اوشبو تاریخ
دعا طلب قیلغوچی عثمان غاریب

یازدوم من برنچاندی داسدن قیلوب
اوقوغان فقیرینگز بخارشریف

تورتونچی آتام مامت قلدان فولاطتیمر
قاشقه سی آطدیقندای هر کیم بیلور

اوچونچی آتام چیربکچی ایرتهیردان
ایکنچی آتام آبابیلده چیربکچی دان

اوز آتام آبابیلده دان قیدیق مرحوم
کم بیلور بخشی یمان کیمدین فرقین

آغه میز ملا ثابت دین آغاسی
کوندوردی دیل یولنه توغانلرین

آی توخانلر وقت جندی قورغالورغه
کیرا کین هر کیم اوزو قولغه آلوغه

قرغز قازاق توخانلر تفکر قیل
کوزونك آچیب زاماندین آحوالین بیل
چومولدوك غافیلت که آیاماق
غافیل لیکدان باشنکه تیدی تیاق
اومتولغون آلغا تابا باسیب آیاق
ناموس سیز بوب یاتمه ین قرغزقازاق
انتمه ق آگربزلر قیلالمازاق
بزلرنی کیملر بولسه قیلور مازاق

حدیث بادیشاهنك روحصاتی
کمکچیلك قایدان آلدیق بیلالمازاق
نادانلیق صوقور قیلدی ایکی کوزنی
قایدان بیلدیك آینقان اوقالمه زاق
پارتیه بالا بولدو باشمزغه
انتمه ق آگربزلر قیلالمازاق
آلخیرات من الایمان دیگاندای
حدیث پیغمبردین بیلالمازاق

مانفست تاراتلدی هر بر غلفغه
حریت جولو آچلدی آطرافغه

مانفست بادیشاه‌دان طرالغان صونك
كوز آچیب قاراؤ كرك آطرافقه

خدمت قیل بو یالغاندا ملت‌نكه‌كه
آچق یوزلی بولور سیز آخراتدا

یمان ایماز یخشی سینك بوكونلردا
یمان كونلك بوله‌دی صوزگه كونارده

غافیل لیك مین اوتكه‌رسنك بوكونلردی
قارقش آلیب قواردسز صونك كونارده

قارغه‌ماز باشقه آدم غاتون بالانك
چیتدان ایماز تابیلر اوز اویونكدان

آی نوغانلر قیل اجتهاد
یاتقان ملت تنكدی اویقات

بیكار یاتمق بولور اویات
بیكار یاتمق بولور اویات

بیل بافلایق دین‌گه خدمت
قدیر آلله بیرار مداد

السلام علیكم عزیزلریم
بوكورگان ملت‌نه غازامیتم

بیلوكه یاروفه‌نك معرفتن
طلب لافغان علم‌كه غادیل‌ذاتیم

بیلا کور بو زاماندین هری یاتن
آز بولسه‌ده سزلرکه نصحت تیم
هر زامان غابرا کور ملت اوچون
ایر یکت یانین قینار علم اوچون

هر بر تورلی علم‌دان بیلو اوچون
اوقوقون قوله‌داؤلت ولسه‌کوچونك
قولاق صالیك آیتو خانلر
تارلیق بولار صونکفی کونلر

آخمق یکت اویقو اوقلر
عاقیل جکت علیم ایزلر
تارلیق بولدو اوشبو کونلر
نادان بولدو ایر یکت‌لر

علمی یوق باشلاریندہ
اوقومه‌غان یاشلریندہ
غورلیق بولور جاهیل‌لیکده
باتیب قالغان غافیل‌لیککه

معرفتدین ایزین ایزله
علم برلان یولونك توزله
نادان قرغز یکت‌لری
یتیم بالا کبك حالی

توسو صاری یوق جهـــالی
دوشمان بولدو تابغان مـــالی
کتـــکان آنـــك هب کمالی
فایدا برماز مـــالی جانی

داولت کتدی قولـلرنان
ینه آیریلدی یـــرلرنان
دوسلیق کتدی ایللرنان
فایـــدا کتدی بر برینان

بر برلرین دوشـــمان بیلکان
دوشمانلیقدان جـــهان کورگان
هنرسیزدان داولت کتـــکان
دانه بولور عـــلم بیلگان

یاغوالله اوزو قـــدیـــر
علیمی یوق بولماز عادیـــل
نـــادان بولسه بولور فقیر
علمسیزدان قـــالدی غافیل

اوز یانده فایـــداسی یوق
بـــای بولسهده بولور فقیر
تارتب بولسه هر بر ایشده
بولار علم ایلی مزده

بولماز قولیق فعلی میزده
شوملوق تولماز ایلی مزکه
هیچ قارتب یوق ایلی میز
یخشی بمان بریمیزده
پارتیه لیق بازیب کتدی
بیلدیلیغه آشیب کتدی
قولوق شوملوق تاشیب کتدی
مهر شفقت قاچیب کتدی
منافی بولسه ایلدی جیدی
بای بایخوشلر مالین بردی
کیدای بایخوش مالای کردی
ماصیر قرغز شولای بولدو
علیم سیزلیك شولای قیلدی
علیم بیلگان داوران صوردی
علیم بیلماز غافیللردین
قچان بولسه وصیغهسی
علیم بیلماز نادانلردین
مین آیتایین عادتلرین
قشقر کورسه آرسلان دیدی
خاقول کورسه توره دیدی

نادان بایغرش بزدین قرغیز
نی نی کورسه شونی دیدی
کوزونده باش تماغی آچ
کیمی یوق بو جیلانغاچ

ملت اوچون برمه‌گان باش
کوزونده یاش خان آرالاش
داؤلت کانب خورلیق کورکان
بلا هر بر تورلی قیصب تورغان

دینی اوچون خدمت دی برده قیلمه‌ی
کوزونده یاش آقب تورغان
ایر یکیت‌لر حیوان بولغان
معرفتدین مویون بورغان

دلم کاتب باشلرنان
کوزو چیقب بیلی سینغان
حرکت یوق جانی تنغان
معلومندان مویون بورغان

عالم بولمای دانه بولماز
نادان بولسه یخشی بولماز
شریعت یانیصامدی بیلا آلماز
قولاقی یوق کوزو کورماز

تیلی صاقاؤ سوزلی بیلماز
مقصودلری قولغه کالماز

بزدین قرغز بالالری
هیچ قانمه‌دی اویقولری
بو سوئلوقله اوستا باری
بزدین قرغز یکت لری

کامه صبه بار تیه‌نی
مای چیقه‌رور قبلسه آنی
چیچان بولور هر برلری
آسمانقه آشار عقل لری

قولاق جارار داویشلری
کامه‌زیه باطیرلری
کمه‌زینه اوتار بولسه
پارتیه‌لیق بوتار بولسه

بوسوق کونلر کاتار بولسه
چیقیم آقچه توشار بولسه
قورقاق بولور قویانلردن
عقیل تایمای اویبایلاغان

جانی چیقار اوچقونلردان
اوچرب بورگان قوز قونلردان

857

نادانلیق‌دان شولای بولغان
باشنه بلا اوبوب آلغان

مالای بولدو بالدرا رینگز
ناصیبه که قیزیلغاندان

کالر کوزده برارمیز دیب
باکشی باشی پارا آلغان

پارا آلغان منافلردان
باشلریته عذاب صالغان

فایدا بولسون عقیل بیلگان
دانه بولوب پارا جیلگان

چولاق جور آطین مینگان
طماق اوچون جیلب یورگان

کورونگاندی بو سوشتونوب
توبومیز که شولر جیلتگان

عقل بولماز نادانلیقده
رحمت بولماز همانلیقده

موندای عقل قیلماز فایدا
فایدا بولماز قورو سایده

صولر بولسه آکر سایده
آدم آلور تیکان فایده

عقلی یوق آدملرده
حاصیل بولور نیچوك فایدا
عقل یکت اندی اویلا
بو سوق ایشلر قیلماز فایدا
آی توغانلر ایندی اویلا
پارتیه‌ده یوقدور فایدا
پارا آلسنك آرتنك اویلا
جیقیلرسیز نیچان قویغه
زامان باشقه غافیل بولمه
هر وقت علم‌دان موبون بورمه
هنر بیل قرابتورمه
قرب تورسیك خار بولورسیز قرابولغه
هنردین آرتیق لیقین اشتکیز
پیغمبر حق خدانی بر بیلیکز
علم برلان فایدا بولغان نرسه لرنی
یازاین بیان قیلب دیکلایسنکز
برکونده جنکوزادی آیاق بولغه
تیکز اوستو تیمر یول اوت آربه
اشتارسیز بارنی بر چنغان
ایایکندریك تیلیفون تیلیکرام مین

صوغه قایوق یورکوزدی کمه برلان
علم برلان هر تورلی هنر بیلگان

داغیدا آسمانقه اوچدی هوا برلان
نالاسه قاینه کالیب یرگه توشکان

وازدوشنی شاردیب آطین بیل سینك
هنر فانقه عقیلدی خدا برگان

لق میز موندای لرنی کوروب میدی
ینایین بیان قیلوب بیلگانلرنی

علم برلان تورلی هنربیلگانلرنی
علم برلان آرتیلب یورکانلرنی

وستونکیزده اولوغونك روسیه نی
بیلم هنر یاقیفه آرتیق باری

علم سیز اورونده هیچ بولمه دی
آخمق بولار عیلم سیز دیب آلمه دی

یشنه میز چیدیق سیز دیلیکرامنی
آمان بولسه کورارسیز مونی داغی

آلتی آتاراون ایکی آنار باردانك کلر
ینه بسار هر تورلی مساش اینسالر

چوب چاوب آشاق اوروب کیوم تیکار
سوزسوزلب کرامو فون تمه شاریتار

بنه بار ایلیك تریك چیراق دیگان
بر منوته شهر ایچین بارق ایتکان

تربسکوف دور بوچیقدی یلدیز کورگان
برتاروني برتیوادن اولکان ایتکان

هنر مین نیچان صاوت کمه قیلغان
شولر برلان قیماتنی آرسان قیلغان

باصمه خانه یانه بار کتاب باصخان
خلق لرغه هنر برلان معروف چاچقان

کازیت جورنال معلومت هرترابدن
شولر برلان خلقی میزکوزون آچقان

هنر مین اوشبولرنی آدم قابغان
بلغوزاق قازاق قرقزقراب یاتقان

قطار قالیب قالدیق نادانلیق
نیکراك مونچه یاتوق آی های توغان

ایلکه ری بابالرمیز خانلیق قیلغان
اوره شوب قالمق لردان جیرین آلغان

شول یردی اوزوبی لب سوراق قیلغان
خان بولوب نیچان آتمك داؤران سورکان

آزایماز سنك هیچ خلق مین مسابنك تیك
نادانلیق مین بولوب سینك آخیری کام

مقصودینه جیتب یاتیر هنر بیل‌گان
قازاق قرغزهنردان کودیراوزکان

کودیراوزمك ایلایقمواویلب کورسنك
باشینك باربادهنکده تانیك ایسان

اولا خلق شکلدی عام بیل‌سیك
آندین صونك هنرلرگه کیریب کورسك

بیلالمایسنك صونان صونك کودراوزیسیك
نیریس آیمازعقل‌لولراویلب کوریسیك

بز داخی هنر بیلیسك آولباشدان
قولمازمیدی باشیمز جفالردان

شونچه جفا کورمك لیك نادانلیق‌دان
عقیل‌لیلر اویلانب شهر سالغان

هر ایشین راتلب قوروب آلغان
آیلاندیریب بادیشالیق جولین آلغان

اومتی یوق یالقاؤ قرغز
تاؤ باشینان اورون آلغان

اومت سیزدان قاچیب یوروب
هر هنردان قورو قالغان

نیچوك بولسه اوتار یالغان
صونکغولردین قالین اویلان

ایش اوتکان سونك غزیز توغان
ممکین ایمـــــاز آرتدان قوغان

جیبارمازدان جیبریـك آلسـك
رت برلان شهـــــر سالسـك
آندین صولکره غـزیـزلریم
مسجد صالب مکتب قورسیـك

صونکقولرغه یول کورسه‌تیب
معـرفـت نی بـاشلب کاتیسـك
آرمـان قالمـاز عزیـزلردان
دعـا آلـورسیز صونـکقولردان

بولور میکان شولای قـــیلغان
آیـریلـمازدان بـرلـر زمـان
بـوخدمت نی اومـوت قیـــلور
عقـیل ایـزدی بـیلگا زیـمان

عـقل سـیزلر تـولـوب یـاتیر
اومـت قیلماز دیـوانـــه‌دان
ایشکه بـارار عـاقـــیل‌لیار
عـقل نـوری بـولـغان قـلـر

کاتـر مـازدان یـربـن آلـر
بـوزوب یورمـای شـهر صـالر

نادنـلیق‌دی صیر بـیب صالـیب
آنـدین صـونـکره علیم آلـر
مکتب آچسه تـوغانـلریـم
مـغلـوبـمنلی بـولـوب قـالار
أکـر بـوغا قـارشـی کالـسه
اون یل اوقـمای کوزو کورار
آخـمق‌لیـق‌دی شـونـده بـیلر
ایش اونکن صونـك فایـدا کتار
آندای حـیوان توبـکه جیـتار
علم قدیـریـن بـیلمـه‌کانـلر
قـام اوچون کیرایـب کـتار
صوکوبرمه قـورو بـیکه‌ر
دوسلیق قـیلسه کویـوبکـتار
تـوشمانـلقدان کـولـوب اوتـار
اوز سـویـاکـم قـرغز بـولـغان
شونـك اوچـون جـهات ایـتار
سـوزدیـن فـارقـین بـیلالمـسه
آخـمق آدم سـوکـسه نـتار
آجـیرلـریـن آلله بـــرار
دوسلیق قـیلو شـونـچه بـولا

بسم الله الرحمن الرحيم

بارچه حمد الله عز وجل که اولسون آلله‌نك رحمتی وسلامی بیغمبر محمد مصطفی صلی الله علیه والسلام که بولسون وآنك صحابه‌لرینه وآنك بارچه اومت‌لرینه ومسلمان بالالرینه آلله تعالی توغرو یولنی کورساتب اقبال داولت‌لرین آچسون (آما بعد) بز بوکتابنی یازدق شاه مان بهادور جامی‌نی صونکغو یادکر قالسون اوچون هم قرغز توغانلرغه خدمت اوچون آربمای تالیمای نیچان حرکت قیلب نچان قرا بولوط لرغه قابته‌لیب اسیق کونلرده قاقته‌لب کورکان محنت‌لرنی مویونغه آلیب باهیر شابدان دین ایکی تورلی صوراتین هم اوزمیز دین رسمی‌میزنی قیوب تیانشان طاغلرینده یاشه‌غان صار یاغش صولته اوغومونك اولدور چیریك سیاق آزبق‌لرنك اروره‌غلرین بربردان بیان اینوب قیصقه‌لیق اوزره یلمگان قدر حاضرگی جورت باشلغلرینه‌چه تارتیب جتکوردیم.

تاريخ بيلو نيچوك؟

اوتكان خلق لردين حاللرين بيلور قايسى قوم قاى اروغدان نى هنر، نى كسبله اوقات قرى چيلك لريغان قاندای دولت قاندای فلاكت لرگه گرفتار بولدى؛ شونلردان بربردان خبردار بولمقدر. آمما قلاردين آمما قليقنان بخشى آدملردين عبرليك ال نان عبرتلانمك برلان اوقوچيلرغه معرفت حاصل قيلادور، جورا كنه اوتو بسار يكت لرگه تاريخ بيلو كراكدر هم كوب اعتبارلى بر علم.

تاريخ نك فائده سى

تاريخ بيلگان آدملر آولگيلردين حاللرين كورگان شكللرى بيلور. بركز اورنه اولتروب نچه ك باشغه جيققان آدم شكللرى بيلور. قيصقه سى زماندين اوّلنان آخرينه چه بيلور. تاريخ اوقوماغان كيمدى بيلور؟ تاريخ اوقوچى ايرلر زماندين اوّلنه شول وقت غه چه بيلور هم داستان قيلور.

قايو تاريخ نى اوّل بيلو كيره ك؟

هر ايشده ترتيب كراك بولغان شكللرى (الا هم فالا هم) د ايك كراك آنك صوكندن بيك كراك ترتيبنچه

بارورغه کراك، اوّل اوزاروغلرین بیلب آندین صنگره باشقه خلقنی بیلو کراك. مثلا: ایرانـنی مسـلمان دیب اورومدو، باشقه دیـنده ایکانلیـگن تاریخ اوقوغان بیلور. آلای بولسه، صاریاغش، صولطه، آزبق چیریك، سیاق، بوغو اورغون بوکانینی اوقـوغانلر بـیلور. بربردان داستان قیلب بیان قیلور. اون بیش یل توغانلرغه خدمت اوچون آتا بابالرین چوروشدروب آریمغان، بالالرین سوروشدروب قالیمغان مین صونکغه یادکارقالسون اوچون امت قلملرین تبراتدیم.

حضرت آدم

اوّلـگی آنامیز بولوب حضرت (حوا) اوّلـگی آنا ـ میز بولوب بیر یوزنده آدملر اوشبو ایکی داندن قارا ـ لغاندور. آدم دیمك بیردین قیرتیشی دیـمك. حضرت عزرائیل توفراقلی بیردین ایچنان آلمادی بلـکی سیر ـ تنان آلدی آنك اوچون آدم آتالدی لاقابی صفی الله الله‌نك صافی قلی دیمك. آدمدین قـبری سرنـدیب ده حوانك قبری جدة شهرینده بوداتلردین سیلگز جـنت‌نی سیران قیلب بودنیاده نیچه یل عمرسوروب فانی دنیانی تاشلاب باقی دنیاغه کتکانی آیدان آنیق کوندان یاریق آنك نیسرن آیتماین مردن قالمایق. ایکنچی آنامیز حضرت

نوع بولوب نچان فلاکت هلاکت‌لر پایدا بولوب طوفان صونان امت‌لری تمام بولوب اوچ اوغلی اوچ کیلونی قالدی. ایمدی بویورگان خلق‌لر شولردان تارالدی اول ذاتلر اوچونچی آتامیز بولوب اسملری اوشبواردور: خام، سام، یافث.

خام بالالری

خام بالالری آفریقه آمریکه آسیا قطعه‌لرینده هندستان دینگزلرینن آرالرینده جاپایی — وحشی حالده تریکلیك قیلغان قاره توسلی علم سیز معرفت سیز برخلق دور نیغر دیگان بونیغر خلقی ایر خاتونلری بالانسغاچ کیبوم سیز یورمکده عورت‌لرین یابمق یوقدر. لکن بعضیلر آراسنده یالغوز خاتونلری جاپاراپمش عورت یرین قانا. آدم اینین جیبوچیلرده باردور.

سام بالالری

آسیا برله آفریقه قطعه‌سنده مصرلیلر، آثوریلر، کلدانیلر، فینیکالیلر، سریانیلر، عبرانیلر، یهودیلر، عربلر، ارمنلر، بولادور. بولرنی سام اورغلری دیدور.

یافث اوغوللری.

یافث اوغوللری ایکی گه بولنه‌دور (آریلر، تورانیلر) دیب (آری) دیگانلر میز هندیلر، ایرانیلر، صارتلر، افغانلر، یونانلر، آرناؤطلر، لاطینلر، فرانسوزلر اینگلیزلر نیمس‌لر، روسلر. قوم آریلر یا کی آق توسلی قوم دیدور. حاضر زماندین دولتلری شول روغلرده بولب طور مقده دور...

قوم تورانیلر.

آسیا قطعه‌سنده بوله‌دور. خیطایلر، هند-خیطایاری، یاپونلر، فینلر، عثمانیلر، تاتارلر، قرغزلر، قازاقلر، قالموقلر، دونگانلر (قوم تورانیه) دیدور.

فصل ترك روغلری.

یافث دان سیدز اوغول بولوب اولوسی (ترك)-دور. آتاسی یافث وفات بولور آلدوندان الوغ اوغلی ترکنی اورننه تعین قیلب قایتماز سفرینه چیقوب کیتدی. ایمدی ترك اوزنان باشلاب توقوز اوغلی پادیشاه بولدو. ترك ایچنده توقوز قیلمق شوندان قالدی. ترك عقللی، ادبلی آدم ایدی. آتاسندن صوك کوب یرنی کزوب بر یرنی یاقدیریب آنده تردی. بول وقتده اول بیرنی

(ابسی کول) یعنی ایسیق کول دیدور. ایمدی شرل بیرده بولغان خلق نی ترکستان نسکی اوبلوص دیمکی شول، چونکه آتامیز بولغان ترك آتامیز دین اسمیدر. ایمدی ترك اورغو؛ خیطای، یاپون، مانجور، قاشقار، بخار، استامبول، قرـ یمدان تارتیب بحرمنجمد شمال غه چه تارالغاندور. اورتاسنده بولغانمیز اوچون بزنی اورتا آسیالیق دیدور. بو قویولغان لقبلر شوندان بولادر: ترك وفات بولور آلدنمن اولوغ اوغلی (توتك) نی اوز اورنینه قویوب بارسه کلمه‌ز شهرغه کوچدی. توتك ده عقللی دولتلی پادیشا بولدو. طعامغه توزصالمق کبی ترك ایچنده کوب راسملرنی اول چقاردی ایکی یوز یل عمر سوروب آتاسنن آرتینان کیتدی اورنینه ایلچه خاننی پادیشاه قیلدی.

(ایلچه) خان کوب یللر پادیشاه‌لیق قیلب آشلرنی آشاب یاشلرنی باشاب قهری کلـگان‌گا قهر قیلدی. عصاب بولدین چیققان‌غه بردی عذاب بوده آناسی بارا تورغان بیرگه قدم قویدی. اورننه اوغلی (دیب باقوخان) بولب کوب یللر پادیشاه‌لیق دورن سوروب منگولیك یورتونه جونادی. اورننه اوغلی (کیوك) خان بولیب بر نیچه یل عدیللیك برله حکم قیلب فنا یورتونان بقا یورتونه یونالدی. اورننه اوغلی (آلچه) خان بولب کوب یل

پادیشاه‌لیق قیلدی. تا حضرت نوح علیه السلام دین زمانندان باشلاب آلنچه زمانه‌چه بارچه یافث بالالری مسلمان ایدی. آلنچه زمانده ایل بای خلق دولتلی بولدی. ایت سمیر- سه ایاسین قابار دیگان مقال شوندان قالدی. دولتکه ماس بولب خدانی اونتوب پوت پرستلك پیدا بولدی. ایمدی بو آلنچه خاندین ایکی ایگیز اوغول بولدی: تاتار، مـا- غول دیگان، ایکی سی ایکی پادیشاه بولوب ایلنی ایکیگا بولدی. تاتار اورغان باشلاب جیتی اوغلینه‌چه پادیشاه‌لیق قیلدی اولرنك اسملری اوشبولردور: بوقا خان، یالانچه خان، آنلی خان، آتسیز خان، اوردو خان، بایدو خان، سیونچ خان. خانلق بوداندان کیتدی. آلنچه خاندان ایکی ایگیز اوغلی بار دیگان ایدیك بری تاتار بری ماغول تاتار بیانی اوتدی ایمدی مانغولدان خراخان آقاسی اورننه اولتوروب پادیشاه‌لیق قیلدی قارا خان زامانده خدانی تانیغان آدم قالمه‌دی اوغلی اوغوز خان خان بولدو. بوزامانده خدانی تانب بولامکان آدم قالمه‌دی اوغوز آنانلك قارنینان آولیاء تولغان خان بولغان صونلك ایکی مبزلو قیاچ بولدو مسلمان بولماز ایختیارته قویمه‌دی بوتون آسیانی قول آلدونه قاراندی ١١٦ یل پادیشاه‌لیق قیلب حق رحمتنه کوچدی قراغان خلقی خیطای یاپون

هندستان اسلامبول مصر روسیه‌غه‌چه قراتغان ایدی ایمدی اوغوزدین آلتی اوغلی بولدوهربرنان دورت‌دان اوغول بولوب جمعسی ٢٤ نبیره‌سی بولدو بیری قرغز بیانی قازاق فصلنده آصلی قرغز آبوالخیر خان زامانده قازاق آتالدی ماصیرکی قرغز آتامیز قرغز آتاغی برلان قالدیق میراث خور بولوب قرغز دونیاه‌که کالسگانکه محمد علیه‌السلام‌دین ٣٤٠٠ ییل آول کالدی ماصیرقیقه ٤٧٠٠ ییل چه‌لی بوله. ایمدی‌قرغزایکی‌تورلی‌بری قرغز بری قازاق قرغزدان سافر شاه. شاه دیمك خان دیمك اندین آلتی آندین رشیدیل حق آندین آنالتی بواسملر عرب لر برلان یاقین‌لیق قیلوب تورغان قیولغان اسم بوله آندین سارشان‌بی آندین ایر ایشاق‌بی آندین بوراخان، خان بولغان‌آندین خانبارخان آندین قشاق‌خان آندین آرخون خان آندین آلخان آندین آرسیلان‌خان آندین بایچورا جانچورا قزچورا جانچورادان اورته‌یوز قازاق قراچوره‌دان کیچی یوز قازاق بایچوره‌دان اولویوز قازاق هم‌قرغز بولادور. بیانلری توبانده قازاق باینده بایچورادان چومامبای آندین کیبیك‌بای آندین توبو آندین مایقی قوغام قیولدور میکرا ییل مایقیدان آلبان صوان دولت حیمیر برتبای یانس چابراسدی قانکل قرغز قیولدور

دان قرق یوز قازاق میکرایبلدان منك یوز قازاق
بیانلری توبانه ایمدی قرغامدان بارانخان خان بولغان
آندین غاپرخان آندین غالیدین آندین ارسیلان آندین
قیلمی بی آندین شافوربی آندین تیموش بی آندین آرستان بی
آندین آنان بی آندین شوکوربی آندین سانکین بی آندین
صاری بی آندین موراطای آندین قیلغوزو آندین قالباق
آندین دومبول بی آندین داؤلان بی آندین آغول، غول،
ایکی اوغول آغولدان آدیکینه تغای ایکی اوغول بوایکی
اوغول بالالری روسیه قول آلدینه سیر دریا اوبلوص
برله سیرچین نسکای اوبلوص قیرغزلری غول دان خیطای
قول آلدونه تیانشان طاغلرینه پاشاه غان قرغیزلربولرنی
بول وقته چونك باغش دیرلر آنقلی سی تقوزاروغلرغه
ایریله آزغالن خاندا باس، مچاق، قولون قیچنه، کیلات،
خوتچو، مونذوز دیکان آیمدی خاندا باس اورغونان عارصمت
بی تورا کالدی بی عالیم خان بی دیسکانلری بار باشقه لرین
تاراتیب یازغان ایدیم یوغالتیب جیبار دیم ایکینچی بوتو
خانلرنی ینه باریب یازو بیزکه کوب آغیر برخدمت دور
آرامیزاون کونلیك بولدور ۱۹۰۱ نچی ایله بارغان ایدیم
قشقرغه آنده تورد وم سکز آی خیطای نظاملری اوغرولرغه
تورلی تورلی جازه بره اوغرو قارماب کالکان ذانلرغه

خدمت یوزنان خازیغه‌دان یوز صوم‌لب آقچه چیغاریب بیره اوغروکناه بارابارنه جازه بوله‌دور یکرمه اوتوزلب مویونلرنه قالونك تحنه‌دان یازالغان اوستول‌لرنی هر برلرنه بردان اورته‌لرین تیشوب کیدیرکان یانسه‌اوغرو- لرننك باشی برکه جیتالماز قول برلن آغیزلرنه طعام جینکور آلماز بر حاله بولوویغه براوسون تیمرجینجیرغه بارین مویونلرنان قوشاق‌لب قش بولسه صاؤق جای بولسه ایسیق خلق‌دین کوبی اوته قورغان کوچه‌که بایاب قویه کیم بولسه عیبرات آلسون قیاغان یمان‌لیق‌دان بولغانلرنی کوروب دیب بول جازه اورته‌چه بولغانی آنده بولغان قرغزلر علم معرفت‌دان خبارسیز تاش آراسینده مال آسراغ‌بیرده بولرش دیکان شکلدی آنده‌بی لکن ایکی طراب پارتیه یوق حاکیم‌لیك آتادان بالاغه میراث قالا آلای بولغاچ پارتیه یوق بوله بوقرغزلر قشقرشهر بولوب تیانشان طاغلرینه اوبول صارغول قاقشال دیکان طاغارده بوله‌دی ایمدی آغولدان آدیکنه تغای مونکقوش دیکان ایدیکه آدیکنه مونکقوشدان آندیجان قرغزلری مونکقوش اون اوچ اورغغه بولونه! ایرکه قشقه، تولایگان، مملکت، کوکجانیق، سوقلوق، جابه‌لاق، قودوخوچون، جواش، بیل کالدی، صارله، قیکه، بوکورو، ناتار.

آدیکنه‌دن اون اوروغ صاتار. بارقی. بورو کوکچه اولی اولجه‌که. تاؤکه. صبای. جورو. آردای مونوك دیب بول‌تو خاتونلرغه ١٤ و ١٨چی ییلی ٢٣ نچی مارتده باردیم کوردوم اوچ آتاسین آیتوب بسیارییك آدم قالمه‌دی دیو لیك ایکان بیزدین طربدا اوچ آپاسین بیلمه‌زه قل دیب اویات قیلورلار یعنی صارت بولوب شهرغه کیریب مدنیات‌لانمای یا عیلم اوقوب معرفت‌لانمای آداشقان قرغیز بولوبدو جورو اورغونان مدریس یونس دمله دیگان قرغیز بوله توروب قرغیز بولونه اوکنچده قالغان لیقی کررولە صارت بولو فرص دیب اوی لاؤ ایماز معریفتلی بولو ملت‌لرین صاق‌لاؤ معرفت دیگان یلغوزنماز اوقوب روزه توتو ایماز زاماندین آحوال‌لرنان خبادار بولولازیم‌بنه آیتده دورملا عبدالصتار غاصی مورت ماجی اوغلی پش یتیل بولدو غاصی بولغانمه صورافقه کالگان آدم‌لردان اوز آتاسین اسمین سورغه تاپقان شکلدی ایکی توغانیمزدین آتالارننك اسمی کیم ایکانی معلم بولمه‌دی غدا قل عبدی قل دیب آتالەنه ایسم قویوب آندین حکم قیلدیم بزدین قرغزدین نسابلری بوقالدی دیگانی شرندان معلم بوغاص قرغیز بولوب آنبورا اورغونان یخشی آدم کوروندی بنه عالیم بیك

مدرسه‌سی‌نڭ مدریس خوجه آخـمدنور اوغـلی خـاتیم
کرده‌تیکه اورغونان ملت پاروار آچیق اویـلی یلمغوز
قرغیزلق آتاغین قولدان جیبارمازکه اویلانغان آدم
ایکان‌لیکی شواندن معلم بولادوراوز ونبچه، مرتبه‌قرغزدین
تاریخ‌لربن جیغاؤغه کیرشیب‌دی آخیری ممکین بولمه‌غاچ
توقتابدی بارقی اورغونان عالیم بیك دیگان خان بـو
لغان غوغان شهربنه بوذات اوش شهرنه بر صور مدرسه
صالدیرغان بخار مدرسه‌لرنڭ بورمونده غوش هوا جایده
اوش شهری تمام آلدونده کورونه بیـوك اورونده سالیم
بیك‌دان عبدالله بیك ماموت بیك باطیر بیك آسان بیك
قامچی بیك بش اوغول عبدالله بیك‌دان مرزه‌فیاز قامچی
بیك‌دان فیض‌الله عالیم بیك‌دین خاتونی شول بالالردین
آناسی قورمان جان عمرنچه عالیم بیك اورنده دانقه بولب
ارلتردی ۱۹۱۱ نچی ییل‌لرده دونیادان اوتدی قورمانجان
اوچون صورتلرین تارتب حال جایلـرنـان بیان ایتوب
روسچه تاریخ جیغاریبدی روس حاکم‌لری فرانکیز تاریخ
قایدالی هم کرك ایکان بیز شکلدی نادان خلق خبار بولمز
روس شکلدی معرفتلی خلق‌غه بیك کرك تاریخ بیلـور
بولسه ایدی شول شهرده تختی سلیمان دیگان یلغان بابر
باشاه‌نڭ قدام جای آندین قالغان آثـار اوش شهربلده

جلت آریق دیگان طاؤ توبونان کنکان آریق بـابردین
قازدیرغان آریقی ایکانلیکین آیقه تورغان تاریخلر بار
ایکان فرانکسوزچه نمس‌چه روسچه نیچه مارتبه باصیلغندور
تاریخ بیلمه‌گان صونگ اوش آدمری تاش شکلدی بوشهرغ
کیم کلب کیم کندی قایدان بیلسون یالغاندان یـالغان
نختی سلیمان دیب عاشیق بولوب آدم آلـداؤ پیغمبـر
آیتوبدی عام ایزله علیم اوقو یالغـان آیتوچی آخـرق
اومت بولمه عالیم بول نادان بولمه دیب حضرت عـلی
آیتوبدور (علموا اولادکم لزمان غیری زمانکم) یعنی بالا
لرینکزنی اویراتیگزلر زامانلرنگز ده یمه باشقه زامانده
بولا تورغانلرنی یعنی کلاتورغان زامانلرنگ خبار بر دیگان
بو حضرت بالالرین اویراتکان بزدین عمرمز یالغان آلدؤ
برلان بولدو بالالریم سیزلرده بوتختی سلیمان بو یرده
باش آغروسی یوق بوله بو یرده آدم تیلاکین آلله قبول
ایتمه دیب اولای بواسه اول شیخلر تیـکه بـای بولمه‌دی
اونگ مادی نی والسلام آخرق لیق شول کتابلرگه عمل قیلمای
تاؤغه تاشقه اولولگه مازار دیب بیـگ عـمر اونکاریش
نیچان علماءلر بار حاضیر تیر و بارسنـگیز عام اویر
عقیل اویراتمه کتابلرکه عمل قیل دیر آندین تجار یالغار
قایده بارمیز !! عجبا

تغای بالالری

تغایدان. بوقورن. قوسدویلان. قیلجیر اوچ اوغول
لب بوقورسدوندان. صولته آز بولسه ١٥ مننك اویلیك
شبهك برلن اولیا آتا اویاصینده میرکی قرا بالته ایسیق
آتا طاغاربنده هم دالاسینده قویلاندان جیدیکه بولر
آزراق نمان کان اوستونده طاغارده قیلجیردان بارجه صاربا غش
بوغو ایکی اوروق بوله آز بولسه ٢٠ مننك توتون بولور
بشبهك فیر جیوال اویاص لرنه قارایدی ایسیق کول
آطرابی آطباشی ناربن قوچقار چوی طاغلری هم دالالربنده
اولتورالر چوی دیمك صردیگان سوز اول صوننك باشی
قراقول سوباك قرا قوجور صولری آرادان چونك کامین
صو قوشلب توقمق دین شمال طرفنان اوتادور آخیری
خاندین طاؤنان اوتوب قووم دالاغه سکیب یوق بولهدور.

قیلجردان اوراز باغدی داؤلس اوراز باغدی بالالری
بوغو آتالدی بوغو دیمهکی آنالرنك باشنده ایکی
ویرشیك چهماسینده میوز بولغان آل آنانی قیز وقتنده
قیق طاؤنان تاش آراسنان کیوکچی لرقاویب آلغانده
باشنده میوز بولغان صونك بوغو بالاسی دیگان آیتونه
قاراغانده آدم بالاسینان باشقه لیق لری بار ایمش قاچان صوغه

توشار بولسه آدمغه کورونمه‌گان کورکانلر آینه‌لر اوبکه سی کوریلمب تورا دیکانلر بوآنامیزدین توغومی او- سومدو یمان دعاسین آلغانلردین آتاغی باز اورغو آز شولزامانده آیقغانلری بوزمانده کلب توره‌لر بلان کیم توغوم بوله بلان توغومو کوب بوله آتاقلی بوله بای بولور دیگانلری.

داؤلس بالالری صار باغش آته‌لەدور قیلجردین اوز آتی صارباغش ایدی مونی قیلجیر سببلی قیلجیر آتالغان ایمدی داؤلسدان توقو جانتای ایلچی بیك منافی دورت اوغول توقو بالالری قراقور صاق آنالدی ینده آینه‌لر اوسوك مولوی چیچای توقو بالالریدیب تحقیقی آلله بیلور یازوچی نخمین قیلور جانتای بالالری آقچا بو ایبوکه توقتوقو تاش توقوم آتالادور ایلچی بیك بالا- لری تاسدار آته‌لەدور منافی بالالری صارباغش‌ده منافی آتالغان اون ایکی بولوش دین باشلیقی دورصولته بوغو سیالده منافی آتالغان شولردان کوقاریب آلغان اسمدور آتا بابالری جورت سوراب کالکاندن منافی آتەغانلردور

منافدان سوطای جاربنك ایکی اوغول جاربك دیمه‌کی آتاسی اولکانده بالانی آتاسنك قاربنان جاریب آلغان اوچون جاربنك آت قویغان جاربنك اورغو شوندان

بوله‌دور هر ایلده تارالمق‌ده بول اوروغدان‌ملامکاش قل اوغلی توقمق چـــالا قـازاغی بـولوب مـات مـزکه خدمت ایتمکده سـوطایـدان اشیم صـــارسید ترغور اوچ اوغول اشمدان اشیم اورغو قاسم آلی ایلنده آنداش دیگان خلق آراسنده کوبده آتاقلری یوق باشقه توخانلرچه‌توغوردان چونك چاریق چونك‌چاریق دیمه‌کی اولجو طوی دیگان بر آدم بار ایدی شول اوروقدان بو تونمیاتده چونکه بولدو ایکی کاؤیشنه ایکی اولاق کیریب بتار ایدی کوندین ایسیق‌لیقینده بوتون آندیجان شهر نان بر کاؤیش بوتنه باتماغاندان چاریق باتمه‌زه کاویش باتماز دیکان سوزدان چونك چاریق آنالدی بول اوروغلر کوب بولادور.

صاری‌سیدان اوچوکه تولکو خان خدایان ایر دینه دورت اوغول اوچوکه‌دان مامت قل داؤلت مامت قل اورعویتی بولوش ایل ایسانقل تمبر دیب آیتوله داؤلت اورغو بر بولوش نادیر بیك آیتوله تولکو بالالری تینای دیب آیتوله دورت بولوش بش مننك تونون چمه‌ده خان خدایاندان توقولاق دیکانمیز بار ۲۰ تونون‌چمه‌ده اورا دوبه دیگان خوجنت طرافده‌غی یردا کی قرغزلر مامت قل تغای دیگان روغلرنی شول خدایان آلیب

باریب قالدیرغان آلر هم آلتی جیتی مننك تونون چمه ده
بو کرنده قش لاق قیش لاق بولوب ـ ومبوله سای دیکان
برلرده مامت قل تغای میز دیکان قرغز بزدان بوله دور
خدایان خان بولغان قرغیزلردین کوبین تارانتقان جوق
قیلغان. حاصیرده آیتورلر قازاق قایونك صاغان قرغیز
ابصار کیرگان دیمك قازاق اورنونده قالب کوب آچ بولدی
خدایان آمودار یاسینه آلیب باریب قیردی قتولغانی
قالدی قرغیزلر کاتمان دوبه کلب جیرلب تورد و بو
قرغیزلرده شوندان قالغان دور اردینه دان توقوم بوق

ایمدی مامت قلدان فولاط تمیر فولاطدان طاهیر
بیك سورکه آیدا که ایسان قل سالبیك طاهر بیك آیده که
سوراکه بالالری بش کورانك آتالدی آنك اوچون
آتاسی فولاط اولگان ده قیمیزنی کوب ایچیب اوقداب
قالغان فولاطدین سویا کین کاتمان دوبه دان جوك اب کالب
آندیجانده آرسلانبابقه قویغان کورانك بولوب اوقداب
قالدیدیب کورانك آتاغان اولو خاتوندان بش اوغول
بولغان بیشاؤ بش کورانك آتالدی ۲ نچی ایسان قل بشیکده
چاقنده کوچکانده جورونده قالغان بر کوندبن صونك
کالب قراسه آمان جانقان آیتوغه قاراغان ده کیوك ایمو-
زیب تورغانین کورکان آتنك اوچون ایسان قل دیکان

ایسان قل بالالری بش بولوش باشلیقی آطباشی ناربن قوچقارده بولەدور سالبیك بالالری آز توتون بوروچو ایلنده تمیر بالالری ایکی بولوش قوچیقار یرلەمكده بشبەك اویاصنه قرایدور فولاط بالالری فیرجیوال اویاصنه قارایدور.

ایسان قل بالالری.

فولاط بالالرین بیان قیلوب اوتدوك ایمدی فولاطدان ایسان قل ایسان قلدان نیازبیکده آسانبای. اوسانبای. قوتتوق‌سید. قره‌صاوت. قوات. عبدالرحمن شوروق بصارقل نظاراون اوغول هربرلری براوروغ بولوب تارادی نظاردان نظار اوغلی بصارقلدان دورت اوغول بری عسی، عسی‌دان آلتی اوغول برصادیر شوروقدان شوروق اوغلی آنافلی‌سی کوچکامبای ایلبیای عبدالرحمن‌دان عبدالرحمن‌اوغلی قوات‌دان قوات اوغلی قره‌صارتدان قره صارت اوغلی قوتتوق‌سیدان شامین آندین بابتیراك آندین بالباق بیك چورا چکش بیك چوراداں آلغان بول آیتولغان یتی آقاینی آتا بوروچو ایلی آتادور بوبولوش قوچقور یرلامكده دین ملتمزکه

خدمت‌دین آدملرین دوس توتقان عس اوغلی صادیر
قدیرلی داولتلی بربولوشدین آقصه غالی اوغلی رستم
هم بربولوشدین باشلیقی بریکت‌دور.

نیازبیك بالالری نیازبیك‌دان بردی بیك. بیرد
یغوجه. صوان اورمان خان حاجی‌شاتن خوجه بیك ایربز
قل بیك ایکنچی خاتوندان تولکی یلغوز تغوز اوغول
تولکی‌دن قومان تیزا کبای تیزا کبای بوروقچو ایلنك
باشلیقی معرفتلی آدم‌دور. قومان‌دین‌ملت‌میزدان خبارسیز
ایمش. کرك ایدی‌باشقه توخانلرچه‌ملت‌میزکه خدمت ایتو
ایربز قل بیك‌دان قایدو عثمان موصورعلی قایدودان
چوقو، چوقونك‌عمری رحت‌لیك برلان اوتدی برعجب آدم
ایدی عقللی سوزتا بغوچی عمرینده برآدم برلان یمان
آیتب صوکوش ماکان هم اوروشمه‌غان کوب سوزله‌ماکان
دایمه کتاب کازیت جورنال قاراغان‌تاریخ اوقوغان‌لکن
زامانده معلوماتلی برملا یولوقماؤ سببلی ملت‌میز اوچون
برده خدمت ایتالمه‌ده آکرده قیلسه ایدی ملت‌که‌خدمت
باشقه توخانلردان آرتیق قیلور ایدی‌بیلمه‌دی قیلمه‌دی
اوغلی‌نفك‌ده بختی‌سی آتاسینان کم ایماز آتاسی اوچون
برمدرسه صالدیرسه غجب ایماز اوزو هم کوب اویلر
ایمش بوایربز قل بیك بالالری بربولوش آطباشده فر
جیوان اویاصی883 قارایدی.

شاتندان قاچی قاچیدان ممبت آندین قاسم علی
حاجی شیرغلی حاجی بوقاسم علی حاجی ایسان قل توخاندین
دین ملت میز که، خدمت ایتوب مال جانلرین صریف قیلغان
یلغوز، آدم دور بالالرین علم یوننه یورکوصیب کوندان
کون خداغه بندیلیك قیلب. ۵۰۰ صومغه مدرسه صالدیریب
خلف اوچون بالالرین اوقوتب خدمت قیلوب آخرات
آزیق لرین آلغان بودونیانك یالغان لیقین بیلگان
زاماندین آحوالدنان خبادر بولسام دیگان ممبت حاجی
اوغلی قاسم علی حاجی آنسك اوغلی آیدیر علی
ملا قاسم علی حاجی دورت بولوش ایسان قلدین باشلیقی
آقصاقالی حاجی دان حاجی اوغلی ایمدی حاجیدان فوطاغان
بابا آبوغان فوطاغاندان باطیرخان آندین مونکقوش
بابادان قراچ حاجی ایصه خان قولامبای حاجی
قراچ حاجی دان نوغوبای محمدجان اورمان خان
اورمان خاندان اومت علی چارغین سیمیلغان اومت علی
دان اون دورت اوغول بولوب کوکتاش تولکه نورتاش
ایمدی کوکتاشدان جابای نور تاشدان ملا ایرمك تولکه
جابای ایکی سی حاصیر اورمان خان اورغنان یورت
باشلیقی ملا ایرمك ملت خدمت چی قرآن توغرالی برنچی
بولوب یینه علم بولونده طلب لهنه دور.

بو اورمان خان خلق خان شایلانیکزلر دیب خلق غه
خبار قیلدی هر خلق غه بر خان یخس باشچی آدم کر-
کلیکین سویله دی خلق توردوده اورمان دان باشقه ایلایقلی
آدم بولمه خان سببلی اورماندین اوزون خان دیدی
ایسیق کولدین کونبا تار طربینده قوچقاردان کالگان
چونکه صوننك یانده اورته توغوی دیگان یرده اورمان
خان دیب آت قویدی شوندك برلان اورمانخان هر تورلی
تدبیر قیلب قرادی بر برکه اولتوروب خانایق ایتوینه
زمان ایلایق سیز بولدو بو ایسیق کول آطرافی آطباشی
دارین خوچقار جومقال چوی صوصامیر کاتمان دوبه آلمه
تی طاغلری آدم یوق بوش یاتقان بوستان آنده قرغیز
قازاق چاقیلغان اوقو شکللدی بو کون بر یرده بولسه ایر-
تکه ایکنچی یردان کورونکان آرالرنه باشقه خلق نی برده
کیر کیزمه کان کیچه کوندوز آطدین توشمای بر بر ینه
دوشمان بولر بولون ایزلاب خیبالارنه نی کالسه آنی قیلیب
آراق بوزه ایچیب قورقاق لرین بیچیب بیرین بری
جانچیب یورکان خلق ایدی بیرینده برمکم ایقوب جازه
رمایتچه مال باشنه صارار کلنورمایتچه بوبوزه برلان
قورقوتوب خان بولوب توردو هیچ کیمدان اوقمایتچه
آراق حرام دیدی اوزو ایچمه دی هم تیل آلا تورغانغه ده

آیتدی ایچمه عقیل کاتیرار ایکان موندای نرسه‌نی ایچیب
عقیل‌سیز بولو یخشی ایماز دیر ایکان بنه روس‌لردان
اورمان خاندی کورمك‌که کالگان آدم‌لرغه کورون‌مه‌کان
یافین بولسه یاریم اسنانسه یعنی بیکت یردان توقته‌تب
آندین اوزاتقان‌لر ایکان کاتکانده آیتار ایکان‌بیزنی خان
دیب کلالار هم خان دیب اوقارلر بیز بولساق غسانلیق
بردهٔ اشمیز یوق آکرده بو کون کلیب کورمه سیرلرمیزنی
آلب ابرته‌که کلیب قانه آلور دیر ایکان شونده کورماز-
دان روسدی معلومتلی دیب بیلور ایکانده خلق‌دین بی-
یار ژالیق خان کوچیب یورار ایکان نیچان تیژلرکه اوروش
آسبابلرین‌ده آلیب خان شکلدی بوروم کور صاتب دار
اولتورغوزوب آدم اولتورمك‌که دیارلانب یا کی بر
خلق‌نی چابوغه آی تالان قیلوغه دایارلانب تورغان بوب
هر تورلی عقل حایله پوپوزه کورساتکان سببلی اورمان
اوبوس دیمك شول اوغلی اومت علی روس ما کملریله
باریب آشنالیق کورساتوب دوستلیق ایتوب باریب
ایدی اومسکای یا کی تومسکای اولوغوبولسه کرك باریب
۳۰۰ صوم‌غه تورارلیق درجه‌ده چین آلیب کوب غزت
حرمت کوروب قایتوبدی یولوقغان اولوغوبرشهر اورنین
صوراغان‌ده حاضیرقی آلمه‌تی اورنین برکان اومت علی

اورمانغه كلب آيڤان ده اورمان خان آيتوبدى بالام عقليڭ
يوق مازسيڭ آتام بيلر ديمادينڭ بر بركانڭ ايل
بركانڭ ديبدى ايمدى ايلمى بركان ايكانيمز بالالرى
اوقوتب روسلردين عملين قوشه بيلسه بولور ديبدى
آتام جندى بولغان موبرسلم قازاق بيرين بردىم ديب
چيقوب كاتبدى اورمان خان اولدو اورنده اومت على
اولنوردى آدملرنى يازيقسيز اولتورا باشلهدى شول
آراده آلمهتيغه روسله توشوب توردو آنده بشبهكده
رحمت الله ديگان خوقان خانلرى طرابنان برحاكم كلب
تورغان ايدى بوصارت دين جابيرى جانقه باتو سببلى
صولتقه اورغونان بايتيك باطير رحمة الله باشين كسيب
آلمهتيه روس اولوغلرنه خبار قيلوب بشبهك نى بايتيك
باطير تابشوردى بايتيك نى موماشديك قيلوب اومت على
نى سلطان قيلدى اولوقتده آزراق حاكيم بولسه سلطان
دير ايدى آندين باشقه آت قويالمغان اومت على سلطان
بولدو ديمك شول شول مرتبه برلان تور آلمهدى اومت
على اورنده شابدان باطير اوندى شابدان باطير شول
زامانداى شول ڤقهچه روسيهده برنچى عزاتلى آدم دان
بولدو توباندە بيان قيلنور قايده بولسه عقل كرك علم
كرك.

صوان‌دان عادیل موسه‌که ایکی اوغول عادیل‌نمایاتده باطیر آدم بولدو باطیرلیقدان فایده کورمادی آخیر آدم‌دان اولدو موسه‌که‌دان بایغاص قوی کالدی بایغاصیدان قابصه‌لانك ایسان قل حاصر بربولوش باشلیقی بولوب صوان ایلی آتاله نارینده‌بن ایچنده ناربن اوچسکه‌سنه قاراشلی بردیخرجه بردبیك بالالریده صوان ایلنده

تیمور بالالری.

تیمردن خولیکه بوغاچی چیریکچی نظاردورت اوغلی خولیکه‌دان‌خولیکه‌اوغلی بوغاچیدان اوغلی بوغاچ آتقلی‌سی موصور علی باقی خاجی بو باقی خاجی قـــرغیزده بر نچی دیندار آدم ٦٠ یـــاشده همان سباق اوقو موصورعلی آ که ٧٠ یاشده همان جیلقی باقو کوتی تونی ولسلام نظـاردان نظار اوغلی آتقلی‌سی بایمینده حاجی اوغلی ملاجانبولاط چریکچیدان بورغولدای‌جانبیك آبا هیلده جمانقره مامه قرامنده بیك‌بومه‌عادیل‌بیك‌دایر بیك قارابای منافبای کنجه‌تای ارن ایکی اوغول بورغولدایدان بورغولدای اوغلی آتقلی‌سی قاسم بیك دیگان ج نبیك‌دان جانبیك اوغلی آبیلاصان دیـگان آتقلی‌سی جمانقره‌دان جمانقره اوغلی مامه‌دان مامه اوغلی قره‌منده‌دان قره‌منده

اوغلی بول اوروغدان بایغاصی آولدان جوروت آغه‌سی بوله‌گالدی اوغلی عثمان علی ماصیرکی جوروت باشلیق جیکت‌لردان بیك بوطه‌دان بیك بوطه اوغلی قره‌بایدان قازاق دیگانلرمیز بار.

آباهیله‌دان شیربوطه ناربوطه تورا کالدی شادیقان بیکی قوندروق قابصه‌لانك آصل فاصیل بولربوطه کوزدان ۲ نجی خاتوندان شیریم بیك ایبوکه ۳ نجی صوان دیگان آنامیزدان قیدیق مرحوم یلغوز تورکونی یاراش بولغان اوچون یاراش آنادیر ایدی بارچه سین الله معرفت قیلسون شیربوطه دان شیربوطه اوغلی ماصیر مال باشقه باشقه توغانلردان آلله آتقلی‌سی ایلتوی اوغلی مورانعلی ناربوطه‌دان ناربوطه اوعلی ناربوطه زامانندن همه‌سینان آتقلی ایدی تورا کالدی اورمانندن صونکره اورمانغان اورننه اولتوروب جوروت باشلیق بولدو تورکالدننك قیلغان اشلری کورساتکان باطیرلیق‌لری آدم بالاسنان تابولر ایماز زامانداش‌لری سوزله‌سه کوزلرنان یاش کذلر عجب‌دان عجب قیزیقدان قیزیق سوزلب عقیل‌لری کنارلرایمدی تورا کالدیدان شام‌خان باطیرخان اورکونچی قره‌سای چونقره بش اوغول شامخاندان ملا قیلیچ آخون باطیرخاندان تورا تعلی ایسان علی بای اورکونچی‌دان

اوتامبای خدای برکان خدای برکان بودونیانلك داؤرین یلغوز صوردی دیسه بولور تورلی اویون تمه شاه تابلور آکرده معرفتلی خلق‌دان بولسه ایدی ایکنچی آدیسون بولور ایدی نی اوکونیچ چمچیق غه چمچیق آلدیریش آرکان داویش باشقه بر نرسه چیقاریب آغان کوچورمك ینه بیان‌لب یازولرلیق ایماز ١٤ قیل برلان تخته‌اوستودان کریموفون داویش‌نه یاتین کراوبونلرین چیقارغان بولسه اوزنان باشقه آدم بیلورلیك ایماز شول بیلملیك بوشقه کندی صونکغه برآثار بولب قالمادی قره‌ایدان سورانچی آتغلی یکت‌لردان چونقره‌دان یعقوب هاجی آبیرحاصیر بولار هم یورت باشلغی آبیردان ـــــلا ناربن قل مدرسه عالیه‌نی تمام ایتدی شهر اوفادن ١٩١٤ نچی یلده ١٥ نچی آفریلده ملا نیاز یعقوب اوغلی شادیغایدان بیك نان هاجی بیك تان هاجی‌دان توقتوسون علی آصغر حاصیر تیمر بلالرنك باشلیغه بیك وعده‌لی کونـدان کون داؤلت آبروبـلری آرتـیمق‌ده قـونـدوق دان سلطان مدد ایکی اوغول سلطاندان قادیر قل مدد ـ دان ایمان علی آتا بابالرنك آتاغین کوتاریب ناموس لرین جیبارمای تورغان یکت‌لردور شیریم بیك‌دان بایغاص توقو یعقوبیای اوچ اوغـول بایـغایصدن بالباق

توقودان خدای برکان یعقو بایدان جومانغلی ایبرکه‌دان قناعت قاسم قایدالی قناعت هم تمیر اورغوننك آتقلی آدملر نان دین‌که یاردام‌چی ایدی اوغلی ملا اسحق مدرسه عالیه‌نی بوتورب شهر اوفادان ۱۹۱٤ نچی ۲۱نچی آفریلده قایتدی.

قیدیقدان ملا ثابت یاکی ملاجار قیمبای حاجی بو تمیر اورغو ایماز سیاق صار باغشدین اولادیقین قانو- تغان تورغرو یولغه صالغان ایمان اسلام اویراتب علیم یولون کورسارکان مونلدین آول قورغز شوندای بر حالده ایدیکی حرام نرسه یوق ایدی اوزو اولکان مالدین ایتن جیماك زینه قیلمق اوغرو قیلمق جیلانغاچ یورمك شکلدی بوذاندن نصحت بوبونچه خلق ایریب بردی حلال حرام دیگان علیم دیکان نرسه آز آز سوراب خلق یولغه کیره باشله‌دی اول وقت‌ده علم تمام بولور ایدی خوجه حافیظ چهار کتابدین قره خط لربن اوقو برلان نماز اوقولور ایدی ایمان اسلام آلله نی دالیل برلان تانویوق ایدی بوذات شول داؤلت برلان محمد علی دملانی آلدیردی بول وقت‌ده تمام شریعت یولو بیانب علیم اوقو شول قدر آلسغه کتدی دلاده قوبچو- جیلاق‌چی‌لرده سیاق اوقوی تورغان بولدو آنده علم

معتصردان تمام بولور بولدو آندین سونکره قرآن اوقو
قرآت علیملری آچیلدی چژار آقاچیلق یملمه قاری نی
شایدان باطیر آلب منك صوم‌غه خاتون آلیب بریب
برنیچه ییل توتدی قرآت شولقدار آلغه کندی‌کی بر
حرفده نیچه حکم بار نیچوك صیفاتی بولور دیسانکز قارت
نان باشلرینه‌چه جواب بیرارلیك بولدو شول آحوال
باشله‌نون ۱۰ ییل بولمه‌دی شول‌حاصیرده ۱۹۰۱ - ۱۹۰۲
نچی ییل‌لرده نرویسکی شهرنان توقه‌ق شهرمیزغه
ذاکر قاری وهابوف جنابلری کلدی بول وقتده شول
قدر آرتیلدی شا کردلردین کوب‌لیك نان توقه‌ق‌ده
تورغان چاوا کوف دیکان اولوغ‌لرمیز قرغیز بالاسین
شهردان اوقومازغه امر اینوب قوا باشلادی شایدان
باطیردین سورانو اوستاذمیز ذاکر دملانك خیرت
سیاسنده تارالمه‌دی ییلدان یل آرتیلمق‌ده بولوب بو
آدمدین نحوا صرف علیم اوقوله باشلادی قرآت ایکنچی
قورلی آرتیلدی قرغز بالاسنده قاری‌لر چیقه باشلادی
تاریخ جغرافیا علم حساب اوصول جدیدا اوقو دیمك بو
ذاتدان باشلانب بالالرغه آزراق جان کردی آندین
دملانك آمیرخوف بیونچه بوکونلرده بالالرمیز هر
اولکان شهرلرغه قاتوشیب تاریخ یازه تورغانلر چیقوب

اوفا باریب مدرسه عالیه‌نی بتریب قایته توغتیین بولدو
هیم شهرلردان وصیفه ببریب معلم چاقیرا تورغان‌لر
برلدو آوّلقی زامانده یعنی موندین ۲۰ بیل بورون بالا
اوقونغان ملا مالای خدمت‌چی حکمینده ایدی داوراتالاشیب
اوروش چیقار ایدی آندین آوّل داوراماللدی آلوردان
قورقار ایدی ۵۰ بیلدین آریاقده کوفیه تیل خطارینه
بر چیق‌نی اورته‌دان کازار ایدی آندین صونك داعوالر
بوتکان بولور ایدی روزه توتار ایدی نماز اوقولماز
ایدی آراسینده نماز اوقوغانی بولور ایدی آنی ملادیر
ایدی آغز آچارده کوندین باتوبرلان اشی‌یوق بر آدم‌دین
آذان آیتونه قراب تورار ایدآذان ایتسه آز بولسه
اون چاقریم برده آدم آت برلان کلب قراتورغان آدم
آطین آیامازدان چاوبب جیتب آغز آچار ایدی غیار
بیرور ایدی نمازغه توشمك اوچون کالور ایدی لکین
آیته تورعان نرسه‌سی یوق ایلی بیلده قیمت بولوردیب
ایمام مهدی چیقار دیب نی نرسه توغرو کلسه آنی آیتب
کتار ایدی نماز جنازه‌ده اوقوچی ایدی لکن اورکوع
سجده قیلور ایمش شوندرا بر آدم جنازه اوقوغانده ایکنچی
بر آدم آیتوبدی مین جنازه نمازین اوقوغانلرین کورکانیم
بارسیز چیلب بیقلیب اوقوغانی یوق ایدی دیکانده جواب

بویبدی اول آولقی نماز بونماز خدایارخاندان صونکره
چیقدی اورکوع سجود برلان اوقرلماق بولدو دیگان ده
یعقوب کنکان بیلکان آدمدی ایمدی شوندای زامانلر-
دین آحوال لرین شول حالقه کانورکان اولا ملایارقیمبای
آندین صونکره محمدغلی قرغز اورغونان آندین صونکره
بملیخه قاری آندین صونکره چارطرابدان یول آچقان
محمدذاکر عبدالکشاف ارغلی وهابوف جنابلری دین آغه
سی معرفت بقاسی صاریاغش صولتله بوغوسیاقدین اوسما
دی بولادور ایرتهلی کیچ دعاده بولوب کونکول ـــــدان

894

اوشبو تاریخنی یازوچی ملا عثمان علی صدیقف.

چیقارماز تبوش مسلمان آدملردین قرنداشلرینه قیدیق مرحومدان ۲ نچی چوبوی ۳ نچی ملا عثمان علی اوشبو تاریخ‌نی یازچی شول رسم‌لی قرغز قیافتلی باشلانیبه‌تای آندین سلیمان قل بوزیکت عصام‌الدین عبدی والی‌بتی اوغول آلله بارچه‌میزغه اولوغ داؤلت‌بریب توغرو یولغه صالسون باشده بولغان غم قایغولرمیزنی یوق قیلوب ایکی دونیا آیرور بختی داؤلتلرین برسون آمین رب‌العالمین.

داولت بالالری

داولت‌دان قرەمورت نادیر بیك بای علی دورت اوغول قرەمورت‌دان نیاز اوغلی نادیر بیك‌دان مسلمان صیدیق ایکی اوغول مسلمانلاندان صیدد آبوکه‌قوات اوچ اوغل صیددان صیدد اوغلی آبوکه‌دان آبوکه اوغلی قوالدان قوت اوغلی شول قوات‌دان بردی بیك آندین عادیل حاجی آبن آبیلای حاجی آصرانقل علی‌دان آق قولاق اوغلی آتاقلی‌لسی سید حاجی بایدان خالقول خالقولدان کوبا کان حاجی قوچقارده قراغاؤ بازارین صالدیرغان بوزات دین ملتمز اوچون کرکلی عدالتلی آچیق سوزلی نادیر بیك ایلین بیلکان شکلدی قرەغاؤ

قالاسین ایسان‌قل تیمر توغانلرغه‌ده قادیری آرتیف بر داندور.

طینای بالالری

صارسیدان تولکو تولکودن تیمای طینایدان آنه‌که صاتب آلدی صورغور اوغول آنه‌که‌دان صولطه‌نوی آبیلای بایشوکور یانکیسی قره بیك تاشدام بیك صارطای یتی اوغول صولطوندیدان خدای منده طایلاق قولطای جامبای جانصاری قولصاری ٦ اوغول بول وقتده آلتی اول آنه‌لهدور خدای میندهدن خانه شاه صوفی بیك طایلاقدان باباخان باباخاندان قوردوبای نوربای اوسوی قولاطایدان چوکه جامبایدان داؤلت جانصاریدان قولوکه قولصاریدان اورمان اوغلی یانجیف آبیلایدان بیك علی ابن جانقراچ بای سوان ترله تاشدان بیك دان تاشدان بیك اوغلی بول اوروغدان ملاسیف غاصی چنکقش‌دان خدایار بالقی بیك میرزه بای آندین قل مومت ملا قاسم خدایاردان صاؤرامبای صاؤرامبای زامانده توقمق شهرنك موماشنك مصطفه اوغلی جوروت آتاسی بولا کلدی آندین اوغلی دور ماصیرده آتاسی صاؤرامبای یدین اورنه اولتروب مز بولوش ایلدی بلغوز بیلکان شکلدی باشقه بولوشلر دین جوروت بیلکان آدملریده

عزات قیلمق ده دین ملت میز که شایدان صونکره خدمت قیلغان مدرسه صالدیریب مدرس آلدیریب بالالر او- قوتغان یعنی اوقوغان شاگردلری اصول توضیح تلخیص اوقوغان یلغوز اورنه آسیاه قرغز نان دور مدرسه سی- ننك ملاسی بوله دور اسمی شاریف نجم الدین دملا بوغار- اشاریف دان خاتم قیلوب مدرس لیك شهادتنامه آلغان مدرسه سی حکمت طریقان صالنب .

بغاسی ۱۰ ننك صوم غه قوشکان مدرسه که برطریقان روسچه ده اوقوتب فایدالنب تورغان یلغوز دور صارطایدان جانتیلی بایتیلی حاجی بای قالچه دورت اوغول جانیتلی دن سرکه بای بایتیلی دان صاکه صاکه دان ملا عمر علی ملت رأسی حاجی بایدان ابر کیم بای اوغلی بای اوغلی بایدان ملا عمر دین اوستاذی ملت خدمت چی سی بر ذاتدور .

قره بیك دان جانطای نیلطای مولطوی مارقوزو دورت اوغول تینتایدان شارالدای آنك اوغلی دالبای دالبایدان سلطان ماصر سلطان زامانلار میزنك عزاتلی آدملرنان بولوب آتا که ایلنك باشلیقی کیچی کامین یرلهمکده مولطویدان مولطوی اوغلی بولاریق بیان اتب بیرا تورغان آدمارغه بولوقمه دیق شول سببلی قالدی مارقوزو بالالرو تانوغان برلان هم غافیل قالدیق بویفولاط دیگان آتلی سی بولور .

جانطایدان مورصالی چیبای اسکندبر مامور حاجی شابدان باطیر ایمان علی حاجی تولە حاجی ایسە بیك ایسحق توقوز اوغول مورصالی‌دان آلا قوش چیبایدان چیبای اوغلی اسکندردان نورالدین ایمان علی.

898

شابدان باطردك ٤٨ یاشندەاغی قیافتی.

کمل‌الدین آمان الدین بش اوغول هر برلری هر بر تورده کسب قیلدیرمق بالچیلاك صاؤت مال بافدورمق شکللی کسب‌لری بولغان هم بری بولوش بری کدیدات بری شابدان اورننه اولتورغان بری جورت باشلیقی شکللی هر بری هر بر اورونده. شابدان باطیر بالانیق نان تارتب ۷۳ یاشنده دونیاه‌دان اوتوبدی بول آراده پدرسی حمت طربقان صالنب. بیتار بولمه‌بغاسی ۱۰ منك صوم‌غه قوشکان مدرسه که برطربقان روسچه اوقوتب فایده‌لهنب تورغان بلغوز دور صارطایدان جانتیلی باینتیلی هاجی بای قالچه دورت اوغول جانتیلی‌دن سر بای باینتیلی‌دان صا که صا که‌دان ملا عمر علی ملت‌رأس هاجی بایدان ابر کیم بای اوغلمبای اوغلمبایدان ملا عمر دین اوستاذی ملت خدمت‌چی‌سی بر ذاتدور.

قره‌بیك‌دان جانطای نیلطای مولطوی مارقوزو دورت اوغول تینتایدان شارالدای آتنك اوغلی دالبای دالبایدان سلطان ماصر سلطان زامانلارمیزنك عزاتلی آدملرنان بولوب آتا که ایلنك باشلیقی کیچی کامین یرله‌مکده مولطویدان مولطوی اوغلی بولارنی بیان اتب بیرا تورغان آدمارغه بولوقمه‌دیق شول سببلی قالدی مارقوزو بالالرو تانوغان برلان هم غافیل قالدیق بریفولاط دیگان آتقلی‌سی بولور.

کمل الدین آمان الدین بش اوغول هر برلری هر بر
تورده کسب قیلدیرمق بالچیلك صاؤت مال باقدورمق
شکلدی کسب لری بولغان هم بری بولوش بری کدیدات
بری شابدان اورننه اولتورغان بری جورت باشلیقی
شکلدی هر بری هر بر اورونده. شابدان باطیر بالانیق
نان تارتب ۷۳ یاشنده دونیاه دان اوتوبدی بول آراده
باشنه بر تورلی بمانلیق کاتیب جواب غه کریمتار بولمه-
غان هم دونیاه توغرولی کونده قانچه آدملرغه توکوب
بیریب تورور ایدی شونچه لیف مرتبه سی آشب تورار
ایدی بیرو عمرنچه برده کموب توقتاب قالمه دی باطیر -
قای اورونده بولسه ده فیه لر صویو اوب صامه وار قاینات
تور دو شابدان باطیر کالور دیسه آلدونسان آدم قارشی
چیقار ایدی بری محتاج بری باطیرنی، کوروکه
عائیق بری اویناقونه دوروغه
قومار بری مالین بیروکه بری مال آلورغه بری سوزون
اوقوغه یتی نچی سی نی ایکانین بیلمازدان باطیر دین آلد
ونه باریب قالغانین قانه بیلوب قالور ایدی آل حاصیل
شولای بولوب باطیر اویونده بولسه ده شهرده بولسه ده
سفرده بولسه ده خلق لر شول امر باطیر دین آلدی آرتین
چیرماب توبله یب بیرینه بیری یول برمای بوروشدی

جانطایدان مورصالی چیبای اسکندبر مامون حاجی
شابدان باطیر ایمان علی حاجی توله حاجی ایسه بیك
ایسحق توقوز اوغول مورصالی دان آلا قوش چیبایدان چیبای
اوغلی اسکندردان نورالدین ایمان علی.

شابدان باطردان ٤٨ یاشنداغی قیافتی.

شابدان باطیردان صولطانبای موکوش ملا عصام الدین

1219

قازاق وقرغيز بالالرى ايچون اصول صوتيه ايله يازلغان

الفبا

ياكه

توته اوقو

مرتب وناشرلرى:
مدرسهٔ عاليه‌ده‌گى قرغيز وقزاق شاكردلرى.

تكرار طبع ونشر حقى، ناشرلرينه عائددر.

اوفا، «شرق» مطبعه‌سى.

ЭЛЕКТРО-ТИПОГРАФІЯ
Товарищества «КАРИМОВЪ, ХУСАИНОВЪ и К°»
УФА.
1911 г.

بر ایکی سوز:

قرغیز وقزاق بالالرینه آنصاتلق بولسون ایچون بوالفبانی اوز شیوه‌لرنده ترتیب ایتدك. چونکه آناسندن یاخود آیرلغان یاش بالالرغه، اوّلدن ایشتمه‌گان وسویله‌شمه‌گان برشیوه ایچون یازلغان الفبانك شاقطایغنه قیونلق کورسته‌چکی بیلکلیدر. تعلیم وتدریسده آنا تلین چیت تللرگه تقدیم ایتونی قدر جینکللك کورسته، بالانك اوز شیوه‌سی ایله درسکه باشلاوده شول قدر آنصات مقصودقه ایرشده‌در. بوالفبا اصول صوتیه ایله ترتیب ایتلدی. معلم افندیلر البته دقت ایترلر. تدریس آثناسنده قاطرغه‌غه باصلغان متحرك الفبالر وآغاچدن یاصانغان مجسم الفبالر استعمال ایتلسه بیك کوب فائده‌لر کوریله‌چکی شبهه‌سزدر. الفبا باشلاغان بالالر یاخود اوقو یولینه‌کروچیلر بولغانلقدن، آنلرغه اوّلکی کونلرده اوك حرفلر کورستلمیچی؛ بلکه آنلرنی قزقسندیره طورغان حکایه‌لر، اوقوویازونك فائده وکیره‌کلکین آکلاته طورغان نرسه‌لر سویله‌و ایله اوتکاریلورگه تیوشدر.

بو الفبانی ترتیب ونشردن مقصودمز قزاقچه درس کتابلرین یتشدروگه مقدمه یاصاو توگلدر. بلکه قرغیز وقزاق بالالرین اوزلری بلگان وایله‌شکان بر یول ایله آنلرنی اورکوتمیچی ویالقدرمیچی‌غنه، علم دنیاسنه بارا طورغان اولکان یوللرنك برسی بولغان ترك وتاتار شیوه‌سنه آیاق باصدرودر. شونك ایچون بو الفباده قرائت عربیه‌گه یاردم ایته طورغان حرکه وشده‌لردن باشقه قاعده‌لر کورستلمدی وقرائت عربیه ایچون تاتارچه الفبالردن بررسینك شوڭا مخصوص بولغان قسمین تعقیب ایتلومعلم افندیلرنك اوزاختیارلرینه طابشرلدی. اوشبو الفبانی وباشقه الفبادن قرائت عربیه‌نی تمام ایتکاچ شاکردلرگه قرائت، علم حال، تاریخ . . . . . کبی درسلرنی تاتار شیوه‌سنده‌گی کتابلردن تدریس ایته‌رگه تیوش در.

بو الفبادن صوڭ، قرغیز وقزاق تلنده‌گی شعرواوله‌نلرنی، تاریخی، ملی

وخیالی حکایه لرنی بولم بولم ایتوب نشر ایته‌رگه طروشه‌چقمز. شولای ایتوب یوغالوب بارغان ایسکی لغتلرمزنی صاقلارغه، وادبیاتمزنی ترگزرگه نیت ایته‌بز. موندن مقصوده‌زده بیك کوب صاف ترکیچه سوزلرگه مالك بولغان اوشبو شیوه‌دن تورکولوغلر (ترك تلین وتاریخین تیکشروچی عالملر) غه نمونه وماٴخذلر حاضرلاودر. چونکه یوغالغان بیك کوب صاف ترکیچه سوزلرن، قرغیز وقزاق تللرین تیکشرو آرقه‌سنده طابله‌چغی شبهه‌سزدر. البته موندی مهم نشریات بیك کوب ذاتلرنك همت وباردملرینه توقف ایتکانلکدن، قرغیز وقزاقچه شعرلر، اوله‌نلروطابشماقلر، تاریخی وخیالی حکایه‌لر بلگان ذاتلرنك بزگه یازوب یبارولرین اوتنه‌بز.

۱۵ فیڤرال، ۱۹۱۱ یل

ناشرلر طرفندن مسئولیت ودعوای حق ایچون
وکالت ویرلگان افندیلر:
ایشانعلی آرابایف.
حافظ سارسیکییف.

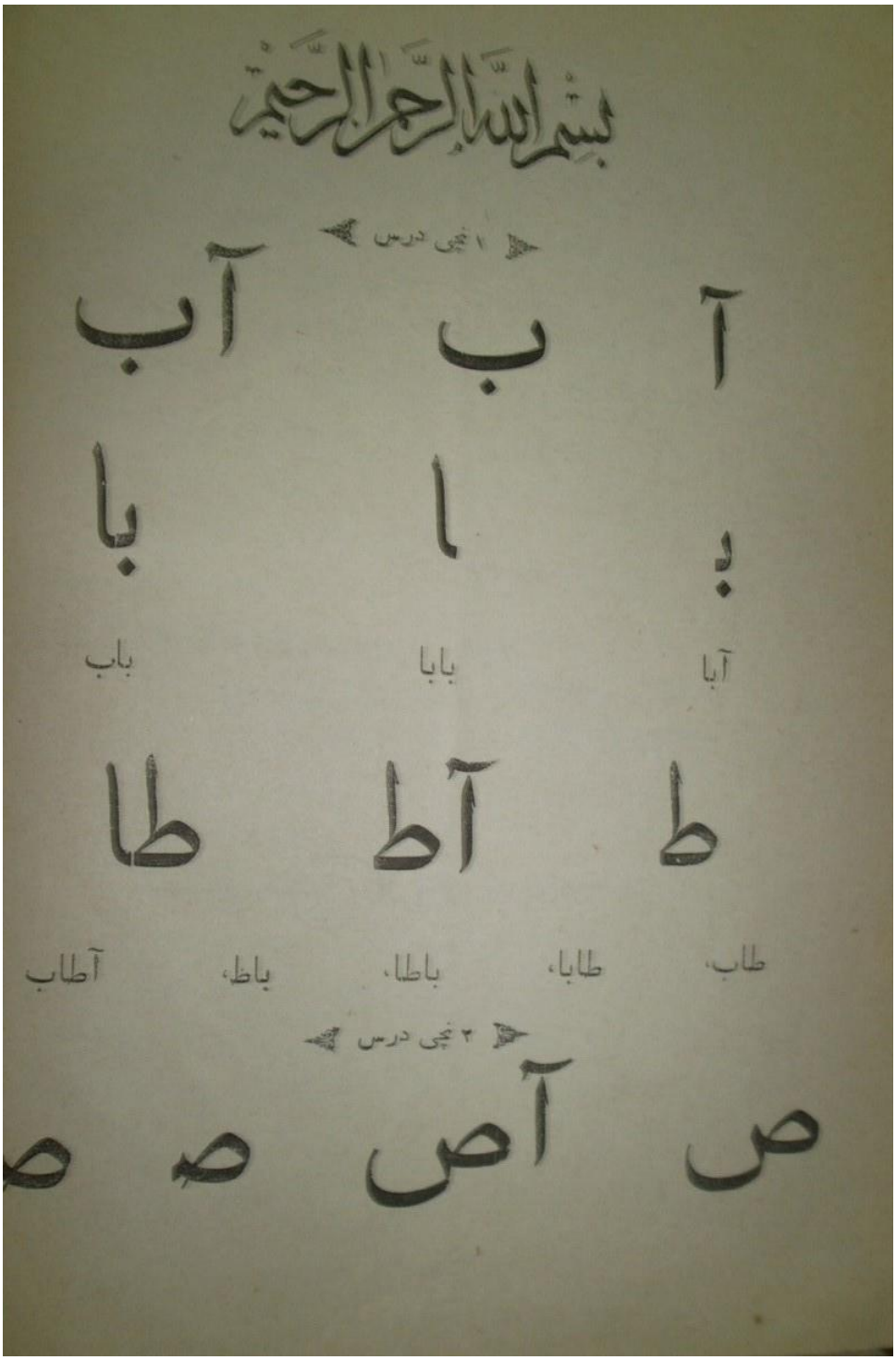
بسم الله الرحمن الرحیم

۱ نجی درس

آ ب آب

ا با

ب

آبا بابا باب

ط آط طا

طاب، طابا، باطا، باط، آطاب

۲ نجی درس

ص آص صـ ـصـ

صا، آصا، طاصا، صاط، آصاط، طاص، صاب، باص، صابا

پ آپ پـ پا

آپا، باپا، طاپا، طاپاپ، طاپاص، باپا، صاط، آپا آصاط، باپا صابا
طاب، باپا آط صاط، آپا آص آصاط، باپا طاص طاپا

۳ نمی درس

ی آی یـ یا

بای، طای، صای، آیاپ، آپای بابای صای طاصا، بـا پا
آیا، طاص صایا بابای طای صاط، باپا آیاب صابا

٤ نمی درس

غ آغ غـ غا

غا، آغا، طاغا، صاغا، باغا، آغاغا باباغا، طاغ، باغ، صاغ

آپا غا طاغا صاط، آغا آصاط، آغا طاغا طاب.

٥ پی درس

ل آل ا لا

لا، بال، طال، آلا بالا، صالا طالا، پال طاپال، بالاغا، صالاغا
طاصالا، آلاصا، طالاصا، طابالا آغا بال آل، آپا بال طاب،
آغا بال آل، آپا بال طاب، آغای طال صاط، بالاغا بال صال،
آغا طال طاصالا، آلا آط طاپال.

٦ پی درس

ن آن ذ نا

نا، آنا، طانا، پانا، نان، صان، طان، طابان، باغان، آپا نان
صال، آغا صان صال، بالا آن صال، آغا باغان آل، بالا
صابان صال، باپا طابان صال.

۷ نجی درس

و او و

بو، طو، صو، پو، غو، لو، نو اوی، بوی، طوی، صوی، اویان بویا، صویا، صولا، طوصا، صوغا بوغا، طولا، اوبال، اوصال، اویاط اوغان، بوغان، اویان، اول بالا، اوط صالا، اون طانا، طای باغو طوی بولو، صوصالو، صوغاصال، طای صوی، طوب آل، آپا بوطا صال، آنا صوصال، بابا صوغا طال صال، آپا طاباغا اوط صال، آغا، اول بالا اوصال

۸ نجی درس

د آد دا

آدا، دالا، دانا، آغادا، آپادا، بالادا، دوب، دولو، دودا طای دالادا، آط صالادا، دوب بالادا نان آنادا، بال آپادا، بالا

*) بو اورنده‌غی واو مد اوچون‌در

بابادا، آپای دولو، دوب دالادا، آلا طای آغاغا، دوصان
آغای طای آل، دوصای بالا بوطا صال، طاپال آطان دالادا
آلا صا طای بالادا.

﴿ ٩ نجی درس ﴾

ی ای بی

طی، صی، پی، غی، لی، نی، دی، یی، آطی، صاطی، باغی، طاغی،
صالی، طالی، صابی، طاصی، بویی، طوبی، طولی، صولی، بویادی،
اویادی، طویادی، اوداغی، اوبالی، اوصالی، آغای بی، اول
بالا نی طی، بوطوی صی، آطی آلاصا، صاطی طاپال، آص
طاباغی، صود اصالی، صاغا طالی، طال صاباغی، صای طاصی، بویی
طاپال، آغای اوی بویادی، آپا اویو اویادی، آط دالادا طویادی،
طای طوبی دالادا، بالا اوبالی آناغا، اوصال بالا نادان بولادی،
بو بالا بی بولادی، آغا دالادا طاص اویادی.

﴿ ١٠ نجی درس ﴾

ق آق ۋ قا

بونده غی یا حروف مدن بولوب اوقوله در .

قا، یاق، طاق، یاق، ناق، قاق، اوق، اوقا، قوغا، طوقا، باقا، طاقا، صاقا، آیاق، طاباق، قالاق، صالاق، قاباق، فاداق، صاقال، باقال، باقان، قوّن، صوق، بوقا، قان، طایاق، قوی قوطان، قوصاق، قوی دالادا، صاقا بالادا، قویان پانادا، قوی باق قولاق قاطادی، آیاق باطادی، طاباق قالادا، قوغا صودا، بالا اوقوغان، بالا صاقانی آطادی، باقا صودا بولادی، قولوُن طای بولادی، طای قونان بولادی، قونان دونان بولادی، دونان آط بولادی، آپا قوناق قونادی، آق بوطا دالادا، طال طایاق بابادا، قوی قوصاغی دالادا آغاقول قان‌بولادی. اوقوغان بالا دانابولادی.

﴿ ۱۱ نچی درس ﴾

س آس سه سا

سا باس، سال توس، قوس، سول، بالاسی، صاقاسی، طاباسی، آغاسی، قاداسی، آلاسی، سویول، طوپاس صای صالاسی، اوقو بالاسی، قوس‌صال، بالا ساباق اوقوغان، یونوس ساباق اوقو- ماغان صالاق بالا ساباق اوقوماس،

۱۲ نجی درس

ـيـ ـلـ بيلـ*)

سيل، ايل، نيل، قيل بيل. بوس بيل، صو سيل، طوب ايل،
اس قيل ايل اويان، نيل طاسی، ايل دالادا آپا اس قيلادی.
پيل دالادا، بيل طالادی آپابيل باقان آل، ای بالا اوصونی قيل.

ـلا بلو لا بالا لا آبلا

بايلا، صايلا، بيلی، قيلی، صيلی، ايلو، قيلو، بلو، قلی، ايلی،
صودی لايلا، بوطانی بايلا، ايلو اوی، ساباق بلو، طوی قيلو،
قوناق صيلی.

۱۳ نجی درس

ـهـ ـدهـ ـهـ بهـ**)

*) بونلاده حرف مد
**) ، فتحهٔ خفيفه‌در.

له، سه، نه، صه، طه، به، غه، یه، سه‌نی، به‌س، قاده، قالاغه، پسی، ده‌س، دانه، قوده، قوغه، بوده، سه‌نلی بولو، باطه آل، قاده قاق، قالاغه صاط، به‌س قیل، ده‌س قوی، آقل دانه، قوده بولادی، قوغه آلادی.

﴿ ١٤ نچی درس ﴾

م طام ه ما

آغام، ماغان، ماطا، طوماغان، قوماغان، یوماغان، بالام، صالام، مالام، باغان، ماغان مال صوی، بالا ماصاق آلادی، دلادا مال آمان، بالاغا طاماق آل، آغام مه‌سی آلادی، مالای قوی قامادی، قالاده بوده قالامه، صالادا بولاق آغاما، بالامه طاماق قالامه، مال صوغه قانامه، صابانی صوغا مالام، آناغا طاماق آلام.

﴿ ١٥ نچی درس ﴾

ك كوك بوك

كوك، كوب، كول، موك، بوك، سوك، پاك، كيل، به‌كى، سه‌كى، آكه، آغا سه‌كى صال، كوكه به‌كى آل، بالاغا صاباق كوب بولادى، كوب اوقوغان آدام بولادى. آپا ايليك آكيل، آپا كوپونى صوغا صال.

۱۶ نچى درس

ژ تا ت آت

طات، آتا، ته‌ته، آتام، باتام، قات، قاتادى، اوتادى، توته‌دى، توسه، تييه‌ك، توبه‌ده، تولادى، آتا تولادى، ته‌ته طات، صودن اوتهم، قالاغا كيتهم، توسه‌ك صال، تييه‌ك طايادى، توسه‌ك قات قات بولادى، صابادا سوت طولادى. تويه توبه‌دن اونه‌دى، تولاك بالا تويه كوته‌دى.

۱۷ نچى درس

ب تييو ب كيب

ایب، سیب، قیب، تیب، کیب، کیبو، کیبه‌ك، کیبه‌دی، سیبه‌دی
طییب، صییب، قییب، کیلوب آپا صو سیب، آتا بالانی طییب
قوی، بالانی آط تیبه‌دی، اوغان قوناق کیله‌دی.

۱۸ نچی درس

پ آلپاق پ سیپ

سیپاپ، قالپاق صالپاق، طایپاق، سیپاق، بایپاق، طالپاق، قیپاق
طالپاق دالادا، قالپاق قالاده، صوپاق آیاق، آپا سیپاپ قوی
بالا بایپاق کی، طایپاق آیاق آکیل، طای سیپاق ایته‌دی،
بایپاق دالادا کیبه‌دی، صوپاق طای تیبه‌دی.

۱۹ نچی درس

غ آلغه خ تیخ

ایغ بولغان، طولغان، قیلغان، صالغان، صولغان، قویغان،
صولغون، طویغون، اویغون کویله‌ك بولغان، صو طولغان،

مال صاتلغان، طال صولغان، طاباق طولغان، آس بولغان،
بالا آط طانیغان، بالا توسی صولغون، بو قوس طویغون.

ذ مینان ن سین

سین، مین، اینی، سینی، مینی کیینو، صینو، اوتنو، سوتلو،
این، کیین، صیین، طیین، قیین، آلنغان، طیین دالادا،
ساباق قیین، بالا کیین، آل مینی، اول سینی آلادی، آپا
کیینی کی، قولغه صاقینه صال، اوتنو آتاغا بولادی،
بوس کوتنو بولماس، بالا ساباق آلغان.

◄ ٢٠ نچی درس ►

لـ کیدی قالدی

کیلدی، بولدی، طولدی طویدی صولدا، قولده، کولده،

آلده، صالده، آلداغان، آلدا ماغان، آلـندی، *) آلبدی
قالبدی. قوالده، آلغاندی، طالپندی، طاباندان، طاپالـدان،
صو صالدی، بالا اویده، مـال صایده، تویه قایده، بیه قاباقده،
طایاقدی، طایان، تهته بالدی صال، مالای بالانی آلداغان، آتام
طالدان باقان آلدی، قالپاق باسده بولادی، توساکده اون
تین قالدی، بایلاغان قولون طالپندی، طوقوم دالادا قالغان،
قینالغان آط دالادا قالغان.

﴿ ۲۱نجی درس ﴾

ة قالقان ـق بالـق

بالق، طالقان، طولقون، قاسق، قاتق، فایق، قابق، آتقان،
قاتقان، باتقان، قولوق، بولقون، قولـقون، قولـطوق،
صولطق، طالقان طباقده، بالق صوده، قالغان دالادا، آیاقده

*) آلندی، آلبْ، قالبْ، بالقْ، (لِبْ لِقْ) کبی حرکهٔ حرفیه ایلان اوقولمی
تورغان کلمه‌لرنی آیروچه درس ایتوب یازمق. معلم افندی دقت ایتوب ایجابنه کوره
بالالرغه بلدروکز مطلوبدر. نتاك ۱۶ نجی درسده کیین، قیین (ین) لفظلرنده‌غی ین‌ارده
شونلر جمله‌سندندر.

قاتق، قاسق قاتقده، صو قاتقان، آطام بالق صاتقان، صوغا
بالق طوتغان، بالا آسق اويناغان، بايلاغان قولون بولقوندی،
طولقون صوده کوب بولادی، آتاغا بالا قانات بولادی.

٢٢نچی درس

ص قصه ص آلص

آلص، قالص، طالص، صالص، آلصده طالصده، آقصاق،
آطصاق، طاپصاق باقصاق، آول آلصده، بالغه طالصده،
مال آلصدن کیلدی، طوغایدن طالدی آلصاق، قولا آط
آقصادی، آغا قونص طابادی، بالطا بای تول صالص،
قالادان آول آلص.

٢٣نچی درس

س آلسه س طس

قاطس، آلسن، قالسن، طولسون، مالسن، صالسن، طانسن،

کولسن مال صاتس، ماغان طانس، بالا تول آلس، اول ماغان قاتسدی، اول آغاسنه بولسدی، آی اون بیسنده طولسدی، کون باطسدن داول صوقدی، بالا آسق اوطسدی، بیس بالا ساباق اوقسدی، نادان بالا اوطس اوینادی، آتا سینان بیس تین آلدی، قوی قوساب کیتدی، بییه قولننه کسنه‌دی.

﴿ ۲٤ نچی درس ﴾

ه آلما م کیم

آلم، طالمه، قالمه، صالمه، قولم، بلم، ایلم، کیمو، ایمو، آلماق، طالماق، صالماس کیلمه‌دی، کولمه‌دی، بولمه‌دی، کوپم کولم، طوقم، قولم، بولم، طونم آلم آلغان، آتدی آلماغان. بالا طالماغان، ساباقدان قالمه، اوقو بلم، ایلم آلص. مولدا کیلمه‌دی، بالا کولمه‌دی، طوی بولمه‌دی، آقلدی بالا کوپ کولمه‌س، اول ساباقدان قالماس، آلماصدای آصل بولادی، اوندای بالا طابلماس.

٢٥نجی درس

ك ايكى لك بيك

بيك، تكن، ايكن، ميكن، تكه، كيتكان، اسكيك، پسپيك،
كوك، كوسك، كوبك، ايسك، كيسك، كويليك، كوميك،
توبيك، كيسكيك، ميكه آلص، ايكى آط، ايسك اولكان،
كوبك سوتده، كوك كوب، كويليك دالادا، پسپيك صابادا
بالا كيتكان، صو بتكان، آغا كويليك آكيل، اول قوى
كيسك قولاق، ايكى بالا ساباقده، آپا كويليك تك، بالاغا
كوبك قوى، سوك صوده كوب، اس كوميكبين بولادى

٢٦نجی درس

ر آر ر بير

ايو، بير، آير، دير، قار، طار، بار، دار، طارى، صارى،
قارغه، بارمه، دارغه، باطر، باقر، قاطر، قاقر، قامر، طاقر
اور، بور، طور، قور، كور، تور، صور اورميك،

كورميك، بيرميك، تيرميك، ايرميك، آرى كوب، ايرآطده، تيريك كيس، كويليك كيره‌ك، قار كيتدى، بورك طار، مال بار، مالغه قارا طارى اوسدى، قارغه قوندى، اويونغه باردى، سين بارمه، ايسيك باقردى، ايسكه قاقردى، اول صاپوردى، بابام باطر بولغان، طاباقده قابرغه بار، آپا كويليك طار، اوطورغان اورنغه قاقرمه، قور دالاغه آقرمه، اوسطاده كورك بار، قويان آدرده كوب بولادى، طارى اوراتن بولدى، قوطرغه ايم كيره‌ك بولدى.

﴿ ٢٧ نجى درس ﴾

ج آج جا

جان، تاج، قاج، لاج، جاق، جار، جاس، جال، جاپ، جالا، جاما، جاقا،

جاولجه ج كيج

کیچ، قولجه، قالجه، کینجه، بولجا، جالغان، جولده، جولغه،
جویرك، جورغه، جاپالاق. تاج باسده، اولجه اوقورده، آط
جویرك. آی جارق، ایسك جابق، مال جراق، آر قار
قولجه آدرده، بالاغه جاسده اوقو جدرسه، جاسده اوقوغان
اولجه، اولجه‌نی بوسقه جیبارمه، کوب جورب جول کور
اوقودان برده جیرانبه.

۲۸ نجی درس

ز آز ز بز

بز، سز، آز، جاز، قاز، ناز، صاز، بیز، کیز، کییز، طغز
قرغز، قرمز، طورمز، کوز، سوز، بوز، جوز، ایز، تیز
سیز، بر کیز، کییز آز، اوزن جب، قازاق کوب، قازق
آلاسه، طون طازه، جامان آدام تیز آزادی، کوز آلصدار
کورادی، قازاق قالا صالادی، جیز جیرده بولادی، کییر
جوندین باصلادی، کوب سوز دەمسز بولادی، قزدای قلقدی
بول.

٢٩ نجی درس

و آو ـو *)

طوار، باو، طاو، صاو، قاو، لاو، آو، جوان، قوان، وایم، جاو، جایاو، آیاو، آول، داول، قاوم، قاون، جاون، صاون، باودی بایلا، بره‌ودی صایلا، جوان طایاق، بالا قواندی، وایم جیمه، کوب قاوم جییلدی، جواس آط قوزغالمایدی، پسکان قاون تاتدی بولادی، صاولق قوی سوتدی بولادی، طاو باسنده طومان کوب بولادی، جاولقسز قاتن بولماس، جالنسز اوط بولماس، جاستقده اولو جامان آط، جاودان اولو صالطاناط.

٣٠ نجی درس

ڭ طاڭ ڭ آڭدی

جاڭه، داڭ، دوڭ، طوڭ، آتاڭه، آغاڭه، آپاڭه،

*) بو اورنده (واو) حرف اولوب اوقلمه

آناڭه، بالاڭه، طاڭده، ماڭداى،

ڭ آنڭده لڭ آنڭ

سينڭ، سزنڭ، بزنڭ، كسينڭ، قولڭده، جولڭده، صوڭنده، قويوڭدى، قولڭدى، طاڭ آطدى، جاڭا طون، طوڭ داى، صوڭ بار، سينڭ آطڭ، بزنڭ اوى، بزدڭ آول جولڭده، تەڭريڭه قولدق قيل، قاراڭدى كتابڭه توكبه، بيتى قولڭدى جو، بالالار آتا آناڭدى صيلا، جولداسڭه جاماندق قيلمه، ساباغڭدى اويوڭا آل، آطڭ بارده جير طانى، آتاڭ بارده ايل طانى، قولڭنان اس كيلماسه، تاتدى جيمس كوب جيمه، جارلى بولساڭ قزقبه قارا قامزول كورمه گه.

٣١ نجى درس

ش آش شه شا

آشا، باش، شاش، شام، شام، قاش، آش، آلاش، ياش

طاش، توش، باش، شاپ شاط،

شه بیشك ش قش

طابش، ایشەك، تیشك، ایشك، تشم، تش، قش، طش، قامش،
قاپش، اورویم آلاش، توشکدی سویله، بالا بیشکده ایشکدی
جاب، قش صووق، کوك قشتاوده، طشده تویه باقرادی،
یاش بالاغه اوروشمه، زورینه اورش، بالا بیشکده جاتادی،
کیی توش راس بولادی، اوغمدی بالا باش بولادی، طاوران
طاش قولادی

◄ ۳۲ نجی درس ►

گ آگ گ گر

گر، تاك، ا گر، بوگەر، تـگەر،

گ بالگان گ تاگ

تك، كيلگان، اينگان، تكگان، جيلگان، منگان، سونگان
كولگان، سوزگان، تورگان، صودى توگەر، بالا جوگر،
اول بلگان، مانا كيلگان، آطقه منگان، اوط سونگان، سو
سوزلگان، اوقوماغان اوكونگان، اوين صوڭنان جورگان
آزار، اوقوغا كيلگان بالا اوزار، بلمگان‌نان بلگان جاقسى،
هر نرسەنى كورگان جاقسى.

﴿ ٣٣ نچى درس ﴾

چ آچ چ چاب

چاى، آچق، چابان، قاچان، بارغاچ، طورغاچ، قورغاچ،
كرگاچ، جورگاچ.

چ آلچه چ كيچ

كيچ، طايچه، قايچى، قاچب، آچب، پچاق، قوچاق، قاچق،
كيچك، پيچ، كورپەچه، قاپچق، بالاچق، ايرچك، طامچى،

چای بار، طامچی طامدی، قامچینی اوردی، پچاق قایرادی، قپچاق ایل آطی، اویوکده کسی قانچه، آسق آلچی توسار، آلچی توسباسه چگه توسار.

۳٤ نجی درس

ژ آژ ـژ میژا

میژا، ساژن، چیژا، پوژار، پاژار، اوچ ساژن، پاژار چقدی، میژانی اولچه، میژا چوقرن قاز، میژا گا باغان اورناط.

۳٤ نجی درس

ڤ ڤا ـڤ سـڤا

سڤا، صاماڤار، کاراڤاط، زاڤوت، ڤولص، ڤارشاڤا، موسکوا، پراڤسکی، صاماڤار، قاینادی، کاراڤاتکه جاط، باغاری زاڤتده، موسکواده پول بار، ڤارشاڤا قالا آطی، ڤولصدقغه طالاسبه.

٣٥نجی درس

اوی صایمانداری

شاگراق، کولدره‌وچ، باقان، اووق، کیره‌گه، ایسك، اوزك، طوورلق، توندك، دوده‌گه، باسقور، طاگنچ، جیلباو، جابق، چی، باو، اووق قاب، طاباالدرق، ماگدایچه، ارگه، بوساغا، قازان، اوشاق، شمچوور، طوطقچ، صابا، طورسق، کونیك، سویرتبه، میس، پسپیك. چاناچ، طولوب، قرغچ.

٣٦نجی درس

مالدار آطی

تویه: آطان، لوك، بورا، بر طوما، نار، آیر، انگین، مایه، قوسباق، بوروچن، طایلاق، قایمال، بوطا، قونانچه، جلقی: آیغر، آط، بییه، بایطال، قسراق سایاق، بیستی، دونین، قونان، طای، جاباغی، قولون، قسر، قولق، آرغماق، طولپار، بیده‌و

صیر: (اوی) بوقا، اوگز، دونه‌چن، قوناچن، قاچار، طایچه، طورپاق، بوزاو.

قوی: قوچقار، آزبان (ارك) صاواق، طوساق، کیبه، مارقا، قوزی، طوقتی، بویداق، سیك، ایشکی، (ایچکی)تیکه، سیرکه، سیرکیچ، طوچه، چبش، لاق.

۳۷ نچی درس

جیردان اوسکان نرسه‌لر

آغاچ: قاراغای، قایك، طال، تیره‌ك، آرشه، جیده، جیتن، چکغل، شیکگیل، مویول، ایمه‌ن، طوبلغی، قاراغان، دونالا، طورانغول، صاری آغاچ، قارا آغاچ، ایت موروق، ارغای، شرغای، چلیك، سیکسه‌ول، اوچقات، اویونکی، چرقاناق، شادرا، چوب قورای، قوراق، قامس، سویروك، قوغا، بورق، بیدای باس، کوده، بیته‌گه، طارلاز، جاولچه، قییاق، قاکباق، بیدایق، جوکرچقه، کوکبوك، قزغالداق، بیده، جالبوز، آدراسبان، جانتاق، اوشاغان، چی، بوز، قاو، صاصر، اولك، چایر، چاپراق، تیرسکین، بایالش، جوسان، کییك اوطی،

جورگومش، بییمچیك، قمزدق، جووا، بوولدق،
قرق بوون، قنه، آلابوطا.

۳۸ نجی درس

جیر آطداری

طاو، آدر، توبه، بیلیك، قر، آسو، جوطا، صای،
اور، جون، اوی، جازق، دالا، قییا، جرا، شك،
جارق، طومار، تومپه، اوبا، کول، اوزەن، بولاق،
چوقر، شوقی، آرق، جلغه، قاق، قودق، آپان، صاز،
بالچق، قوم، باطباق، می، چوبار، قاباق، جار، قوپا،
طوطقی، شابر، الدی، طورپی، آلقه، توبیك، آکغار،
آرال، اوتکیل. طوغای.

۳۹ نجی درس

قوس آطداری

بورکت، طویغون، قارچغه، قرغی، ایتیلگی، سوکقار،
لاشن، طورمطای، جاغالتای، کویکینتای، بوکتیرگه،

جورگومش، بییمچیك، قمزدق، جووا، بوولنق،
قرق بوون، قنه، آلابوطا.

۳۸ نجی درس

جیر آطداری

طاو، آدر، توبه، بیلیك، قر، آسو، جوطا، صای،
اور، جون، اوی، جازق، دالا، قییا، جرا، شك،
جارق، طومار، تومپه، اوبا، کول، اوزهن، بولاق،
چوقر، شوقی، آرق، جلغه، قاق، قودق، آپان، صاز،
بالچق، قوم، باطباق، می، چوبار، قاباق، جار، قوپا،
طوطقی، شابر، الدی، طورپی، آلقه، توبیك، آکغار،
آرال، اوتکیل. طوغای.

۳۹ نجی درس

قوس آطداری

بورکت، طویغون، قارچغه، قرغی، ایتیلگی، سوکقار،
لاشن، طورمطای، جاغالتای، کویکینتای، بوکتیرگه،

كيز قويرق، قولادين، قارغا، طاغان، صاوسقان، آق قو، قاز، دووالاق، اويره‌ك، طرنا، كوكقوطان، قرغاول، قاسقالداق، بيزگالده‌ك، چيل، بوده‌نه، بولدرق، طورغای، اوكی، كوگارچن، كوكوك، بايغوش، جارغاناط، جاپالاق، قارلغاچ.

٤٠ نجی درس

دالاداغی آكدار آطلری

كيك، آرقار، قولان، بوغو، مارال، ايلك، بوكه‌ن، قولجه، جولبارص، آيو، بوری (قاستر)، تولكی، كوزه‌ن، صوصار، آرصلان، بورصق، صوور، طيين، قويان، جلان، كيسير تكه، باقا، طچقان، قوكز، چايان، اورمه‌كچی، كوبه‌له‌ك، چبن، شركی، ماسا، بوگولك.

٤١ نجی درس

جالقاو بالا مين ايسكير بالا

جالقاو بالا آيتقان بوگون اوينايق، ساباقغه، ايرتيك

بارورمز ديب،
ايسكير بالا آيتقان بوگون ساباقغه بارايق ايرتيك اوينارمز
ديب ساباغنه كيتكان، ايسكير بالا اوصى سيكلدى اوقونى
اوينان جاقسى كورادى.

٤٢نچى درس

صان

بر، ايكى، اوچ، تورت، بيس، آلتى، جيتى،
١ ٢ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧

سيگز، طوغز، اون، اونبر، اون‌ايكى، اون‌اوچ،
٨ ٩ ١٠ ١١ ١٢ ١٣

اون‌تورت، اون‌بيس، اون‌آلتى، اون‌جيتى، اون‌سيگز،
١٤ ١٥ ١٦ ١٧ ١٨

اون‌طوغز، جييرمه، اوتوز، قرق، ايللو، آلپس
١٩ ٢٠ ٣٠ ٤٠ ٥٠ ٦٠

(آلتمش)، جيتمبس (يتمش)، سيكسان، طوقسان، جوز،
٧٠ ٨٠ ٩٠ (١٠٠)

مـك، ميليون.
(١٠٠٠) (١٠٠٠٠٠٠)

٤٣ نچی درس

جاقسی بالا

جاقسی بالا بیك ادبلی بولادی. آر وقت جاقسی اسدیردی قیلادی. جامان اسدی قیلمایدی. جامان سوزدیر سویلهمایدی، جولداسداریمن اورسباس. ساباقغه میزگلنان قالمای بارار. جولده اویناب جورماس. اوز اورنندهغنه اوطورار. اوقتوچی نی آیتسه طـڭدار. ساباغن بلوگه اومطولار. بیتی قولن جووار. اوقودن قایتقانده اویناب کیمدارن جرتباس. آتا آناسن کورگانده سلام بیرار.

٤٤ نچی درس

جامان بالا

جامان بالا بوزاقی بولادی. اوترك سوز دیردی کوب سویلار. ساباغن جاقسی اوقوماس. جولداسن اورسوب رانجتار. مولداسینڭ سوزدیرن طـڭداماس. بیتی قولن جوماس. ساباق جولنده اویناب کییمدیرن جرطار. اوکان کسیلرگه سلام بیرماس. آ که چیچهسن صیلاماس. آلاردڭ

سوزینه قارسی سویلار. اوینه نی کیاسه صونی استیر.

﴿ ٤٥ نجی درس ﴾

ایرته گی

جازدی کونی کوب قوی دالادا جایلوب جاطر ایکان. صول وقتده اول قویلرغه بر بورکت اوچوب کیلگان. اویاده جاتقان بالا پاننه بیرو اوچون بر قوزونی الب آلوب کیتکان. بونی قارغه کورگان. اودا براون آلوب کیتارگه اویلاغان. قوزونی مینسنبای بر قوچقاردی آلوب کیتباکچی بولغان. قوچقارغه جابسقانده آلب کیتالمای طرناغی النوب قویچیلر کیلوب اوستاب آلوب قاناتن صندرغانلر.

﴿ ٤٦ نجی درس ﴾

تولهگهن مینان نورمان

تولهگهن مینان نورمان ایکاوی بر طایغه منوب اویناب جوروچیدی؛ بر کونی ایکاوی بو طایغه طالاسب تورغانده آتاسی کیلوب طاینی ایکاوینهده بیرمای جلقیغه قویا بیرگان.

٤٧ نچی درس

باقا مینان طچقان

باقا مینان طچقان دوس بولوب باقا طچقاندی صوبوینه قوناقده آلب بارغان. صو چیتینه بارغانصوك باقا توسب جوزب کیتکان. آرتنان طچقانده توسب طونچغوب زورغه چقغان. مونا نصوك قوناقده بارماسقه آنط ایتکان.

٤٨ نچی درس

قوماغای ایت

بر ایت صو جاغالاب آوزینه بر سویاك تسته‌ب کیله جاتسه صو داغی اوزینك کولانکاسن کورگان. آنك آوزنداغی سویاکدی آلامندیب اومطولغانده اوز آوزنداغی سویاگی صوغه توسب کیتکان.

٤٩ نچی درس

آط مینان ایسه‌ك

برکسی ایسه‌کگه جوك آرطب آطن چیته‌لب بارا جاتقانده ایسه‌ك آطقه آیتقان: مینك جوگمنان برآز آلساکچی دیب.

﴿ ٤٧ نچی درس ﴾

باقا مینان طچقان

باقا مینان طچقان دوس بولوب باقا طچقاندی صوبوینه قوناقغه آلب بارغان. صو چیتینه بارغانصوك باقا توسب جوزب کیتکان. آرتنان طچقانده توسب طونچغوب زورغه چقغان. مونا نصوك قوناقغه بارماسقه آنط ایتکان.

﴿ ٤٨ نچی درس ﴾

قوماغای ایت

بر ایت صو جاغالاب آوزینه بر سویاك تستهب کیله جاتسه صوداغی اوزینك کولانکاسن کورگان. آنك آوزنداغی سویاکدی آلامندیب اومطولغانده اوز آوزنداغی سویاگی صوغه توسب کیتکان.

﴿ ٤٩ نچی درس ﴾

آط مینان ایسهك

برکسی ایسهکگه جوك آرطب آطن جیتهاب بارا جاتقانده ایسهك آطقه آیتقان: مینك جوگمنان برآز آلساگچی دیب.

آط طكداماغان. سولای بارا بارا ایسهك جوگن كوتاره
آلمای اولگان. سونانصوك ایسهكدك جوگن تیریسن
آطقه آرتقان.

٥٠ نجی درس

ایكی لاق

ایكی لاق صو اوستونده جاتقان بر بوره‌نه‌نك ایكی باسنان
قاره قارسی كیلكانلر. بوره‌نه‌نك اورتاسنده بولار برسنه
بری جول بیرماینچی سوزسه باستاغانلر ایكان. ایكاویده
صوغه قولاب كیتكانلر.

٥١ نجی درس

بلكاندی كسیدن صورامه

بر كسی بر جوك اوطن آلب كیله جاتقانده ایكنچی بر كسی
قارسی كیلوب جوگك نی دیب صوراغان. اوطنچی چوبدیب
آیتقان. مونك اوطن ایماسبه دیكان، بلساك نیگه صورایسك
دیب آیتقان.

۵۲ نجی درس

قوزی مینان قاسقو

قاسقو صودك جوغارغی جاغنده، قوزی تومانگی جاغنده، صو ایچوب جاطر ایدی. قاسقو قوزینی کورگان صوك جییوگه بر صلتاو ازدیدی. قوزیغه آیتدی «ای سین! مین اچه طورغان صودی نیگه لایلایسك» قاسیکه! مین سینك اچه توغون صوگدی لایلامادم. سین صودك جوغارغی جاغنده توراسنغوی. قاسقر جانه آیتدی «سین بلطر مینك آتامدیده سوککان ایدك». قوزی آیتدی! مین قالایچه آتاگدی سوگمن، بلطر طوماغانده ایدم. قاسقر « ای تینتیك کمگه قارسی سویلایسن» دیب قوزینی جیب قویبدی.

۵۳ نجی درس

ایکی چبن

جیر جرتوب کیله جاتقان اوگوزدك مویوزنه بر چبن قونوب کیله جاتسه ایکنچی چبن جولغوب: «دوستم چاك بولوب قایدان کیلاسن؟» دیب صورادی. چبن: «کورمایسگبه جیر

جرطوب کیلامن، سین سقلدی تیك جوروگه جارامایدی»
دیب جواب بیرگان.

٥٤ نجی درس

اوترکچی

برکسی اوترك «اورت چقدی، اورت چقدی» دیب آیغلایب کسیلردی جییادی ایکان. کسیلر کیلسه اورت جوق بر کونی اوزینك اویی اورتانگان. دالاغه چغوب اورت چقدی دیب آیغایلاغان. اول اوترك آیتادی دیب بره‌وده کیلمگان. صولای اوییده جانوب بتکان.

٥٥ نجی درس

چال مین اولم

بر چال آغاچ آراسنان آرقالاب اوطن آلوب قایتقان. جولده اوطندی کوتاره آلمای دیمن آلوب اوتورغانده بویتوب جور گانچه اولگانم جاقسی دیگان. سول وقتده اولم کیلوب مینی نیگه چاقردك دیگان. چال ساسقانان اوطنمدی آرقالا. توب جیبار دیوب چاقروب ایدم دیگان.

﴿ ٥٦ نجی درس ﴾

ایرنچه‌ك بالا

بر بالا آكسی مینان برگه بر جاقغه جولاوچی جورب كیله جاتقانده بر قامچی كورگه‌ن. آكسی بالام منه قامچینی توسوب آل دیگان. بالاسی آطدن توسوگه طورمایتون نرسه‌ذك نه كیره‌گی بار دیگان. صونانصوك آكسی اوزی توسوب آلغان. جولده قامچینی بر قاداق چییه‌گه صاتقان. بالاسی كونندك اسسیاغنان صوصاب آكه چییه‌ڭنان بیرجی دیگان. آكه‌سیده بیرمای بلمه‌گانسب قولنان بر ایكاون توسروب جیبارگان. بالاده آطدن توسه قالب آلب جیگان. صونانصوك جانا بر ایكاون توسروب جیبارگان. بالا جه‌نه آلغان. آكسی بالام مانا بر توسوگه ایرنب ایدك ایندی اوچ قایته توسدڭبه دیگان.

﴿ ٥٧ نجی درس ﴾

اوست. ساكن

اَ بَ سَ لَ رَ زَ قَ وَ مَ اَبْ سَبْ تَبْ

﴿ ٥٦ نجی درس ﴾

ایرنچه‌ك بالا

بر بالا آكسی مینان برگه بر جاقغه جولاوچی جورب كیله جاتقانده بر قامچی كورگه‌ن. آكسی بالام منه قامچینی توسوب آل دیگان. بالاسی آطدن توسوگه طورمایتون نرسه‌ذك نه كیره‌گی بار دیگان. صونانصوك آكسی اوزی توسوب آلغان. جولده قامچینی بر قاداق چییه‌گه صاتقان. بالاسی كوننك اسسیاغنان صوصاب آكه چییه‌ڭنان بیرجی دیگان. آكه‌سیده بیرمای بلمه‌گانسب قولنان بر ایكاون توسروب جیبارگان. بالاده آطدن توسه قالب آلب جیگان. صونانصوك جانا بر ایكاون توسروب جیبارگان. بالا جه‌نه آلغان. آكه‌سی بالام مانا بر توسوگه ایرنب ایدك ایندی اوچ قایته توسدڭبه دیگان.

﴿ ٥٧ نجی درس ﴾

اوست. ساكن

اَ بَ سَ لَ رَ زَ قَ وَ مَ اَبْ سَبْ تَبْ

مَسْ بَرْ سَقْ جَلْ بَلْ لَمْ لَوْ لَرْ مَدْ مَقْ

آست

اِ تْ جِ كِ مِ صِ طِ اِنْ اِلْ كِرْ سِزْ صِزْ

سِرْ جِرْ سِلْ قِسْ مِلْ لِنْ صِلْ قِرْ تِرْ

اوتور

اُ صُ ؤُ قُ دُ شُ نُ مُ لُ قُلْ كُلْ مُرْ

دُمْ صُنْ جُلْ

﴿ ٥٨نجی درس ﴾

خ خا خُو خی خالی خامْ

خ آخْ باخْ تاخْ ماخْ

خ بُخارا نَسْخه مُخْبِرْ مَخْلُوقْ

خ تارِيخْ بَلْخْ نَسْخْ فَسْخْ

خارِجْ خَلِيلْ خَلْقْ خُلُقْ خَلِيفَه دُخَانْ خَبَرْ خِيوَه

بخارا خُوقَنْد خالِقْ خارِجْ

ع عا عو عی عالی عام

ع شاعْ شُجَاعْ بِدَعْ خَدْعْ

ع مَعْلُومْ شُعَاعْ جُمْعَه مُطَالَعَه

ع بايِعْ شايِعْ مَبِيعْ شَفِيعْ عَرَبْ عَجَمْ

عَقْرَبْ عَيْبْ عَيْدْ مَبِيعْ اسماعِيلْ عِلْمْ يَعْقُوبْ مَعْقُولْ

﴿ ٥٩ نجی درس ﴾

ح حا حُو حی حُرْ

ح اَخْ باخْ تَاخْ مَاخْ

ح مُحَمَّدْ محمود مُحِيطْ

ح صالِخْ طالِخْ مِلْخْ اَحْمَدْ حَلِيمْ حَمِيدْ

حَمْزَه مَدْحْ مَمْدُوحْ قَدْحْ فَرْحْ مَحْرُومْ مَجْرُوحْ مُحْتَرَمْ

مَحْبُوبْ صُلْحْ مِلْحْ مُصْلِحْ قَبِيحْ

﴿ ٦٠ نجی درس ﴾

ف فا فو فی فَهْمْ

ف صاف كاف قاف

فَ سَفَرْ جَعْفَرْ نَفَرْ

فَ سَلَفْ خَلَفْ تَلَفْ فِكْرْ فِطْرْ فِدْيَةْ

عَفِيفْ حَلَفْ مُصْطَفَى طِفْلْ كُفْرْ خَوْفْ فَرْمَانْ

مُفْتِى أَفَنْدِى

٦١ نجى درس

ذ ذا ذو ذى ذَهَبْ

لذ خُذْ مُذْ عُذْ أُسْتَاذْ عَذَابْ مَعْذُورْ

أَذَانْ جُذْبْ مَذْكُورْ عُذْرْ نَذْرْ ذَاكِرْ إِذْنْ

ذَوْقْ كَذَالِكْ

٦٢ نجى درس

ه ها هو هِى هُوَ

ه ـ ـه ـه

د شاه ماه خاه

ف صاف كاف قاف

فَ سَفَرْ جَعْفَرْ نَفَرْ

فِ سَلَفْ خَلَفْ تَلَفْ فِكْرْ فِطْرْ فِدْيَةْ

عَفِيفْ حَلَفْ مُصْطَفَى طِفْلْ كُفْرْ خَوْفْ فَرْمَانْ

مُفْتِى أَفَنْدِى

٦١ نجى درس

ذ ذا ذو ذى ذَهَبْ

لَ خُذْ مُذْ عُذْ أُسْتَاذْ عَذَابْ مَعْذُورْ

أَذَانْ جُذْبْ مَذْكُورْ عُذْرْ نَذْرْ ذَاكِرْ إِذْنْ

ذَوْقْ كَذَالِكْ

٦٢ نجى درس

ه ها هو هِى هُوَ

ه ـ ـه ـه

د شاه ماه خاه

هٗ ـهٗ ـهٖ ـهٗ

هٰذَا مَهْرٌ اَدْهَمُ شَهْرٌ قَهْرٌ هَمَانْ قَلْبُهٗ عَبْدُهٗ

اِبراهيم هَاشِمْ مِهْرْبَانْ جَامِلْ بِهَا پادشاه مِنْهَاجْ هِنْدِي

٦٣ نچی درس

ظ ظا ظو ظی ظاهِرْ

ظ عَظِيمْ نَظَرْ مَظْلُومْ

ظ حَافِظْ لَفْظْ وَعْظْ

نَاظِرْ ظَالِمْ ظُلْمْ ظَرِيف حِفْظْ لَحْظ غَلَظْ يَقَظْ

٦٤ نچی درس

ض ضا ضی ضو ضَرَرْ

ض فَرْضْ قَرْضْ عَرْضْ

ض فَضْلْ خَضْرْ قَضَا

ض بَعْضْ غَمْضْ قَبْضْ

فَاضِلْ ضيا رِضا قاضی حَضَرْتْ اَعْضَا عَرِيضَهْ

اَرْض مَرَض رَمَضَان حَاضِر اِمْضَا

۶۵ پنجی درس

ذ ثا ثی ثو ثانی

ث حَارِث وَارِث حَادِث

ثـ عَثْر مِثَال مِثْقَال

ـث ثَالِث بَاعِث حَانِث

مِيرَاث عُثْمَان اِثْبَات ثَمَن كَوْثَر ثَلَاث ثَوْب

ثَابِت مِيثَاق اَثَر ثَقِيل كَثِير

۶۶ پنجی درس

ء باء تاء خاء یاء سوء لاء بائِن

خَائِن صَائِم طَائِف اِنْشَاء حَيَاء مُؤْمِن جِبْرَائِيل

اِسْرَائِيل مِيكَائِيل اِسْرَافِيل عَزْرَائِيل اَوْلِيَاء دُعَاء

سُؤَال قَائِم مَاء مَلَائِك اَنْبِيَاء مَسْئُول اَعْضَاء

٦٧ نجی درس

تشدید ـّـ شدّه

اَنَنَ = اَنَّ رَبْبَ = رَبَّ رَدْدَ = رَدَّ عَمْمَ = عَمَّ ...

جَلْلَ = جَلَّ كَرْرَ = كَرَّ ... دِقْقَتْ = دِقَّتْ عِزْزَتْ = عِزَّتْ

مَكْكَه = مَكَّه اَوْوَلْ = اَوَّلْ تَشَكْكُرْ = تَشَكُّرْ مُعَلْلِمْ = مُعَلِّمْ

كَرْرِمْ = كَرِّمْ كُلْلُ = كُلُّ مُؤَذْذِنْ = مُؤَذِّنْ تَوَكْكَلْ = تَوَكَّلْ.

جاقسی بالا ساغنی تَفَكُّرْ ایتار. بالانی اوقتوغه همّت ایتگز.

جاقسی بالا ساباقغه بارودان اوّل کتابدان جیناب بوقچاسینه

صالوب قویار. اوقوغان بالالر معلّملرنه عزّت وحرمت قیلار.

جیر کوکنی کُلُّ نرسه‌نی جاراتقان بر الله‌تعالی‌در.

٦٨ نجی درس

اوقو اویره‌نو

سزلر حاضر جاس بالالرسگز. بالالر بالا وقتنده آز بله‌لر.

سونگی ایچون بالالردی اوقوتالر. هم اویره‌تهلر. اوقو

٦٧ نجی درس

تَشْدِيد ـــــــــــ شَدَّه

اَنَنَ = اَنَّ رَبْبَ = رَبَّ رَدْدَ = رَدَّ عَمَمَ = عَمَّ ...

جَلَلَ = جَلَّ كَرَرَ = كَرَّ ... دِقَقْتُ = دِقَّتْ عِزَزْتُ = عِزَّتْ

مَكْـكَه = مَكَّه اَوَّلْ = اَوَّلْ تَشَكْـكُرْ = تَشَكُّرْ مُعَلِّلِم = مُعَلِّم

كَرَرِم = كَرَّم كُلُّلْ = كُلُّ مُؤَذِّذِنْ = مُؤَذِّنْ تَوَكُّكُلْ = تَوَكُّلْ.

جاقسی بالا ساغنی تَفَكُّرْ ایتار. بالانی اوقتوغه همّت ایتگز.

جاقسی بالا ساباقغه بارودان اوّل کتابدان جیناب بوقچاسینه صالوب قویار. اوقوغان بالالر مُعَلِّملرنه عِزَّت وحُرْمَت قیلار.

جیر کوکنی کُلُّ نرسه‌نی جاراتقان بر اللّٰه‌تعالی‌در.

٦٨ نجی درس

اوقو اویره‌نو

سزلر حاضر جاس بالالرسگز. بالالر بالا وقتنده آز بله‌لر. سوزلرمی ایچون بالالردی اوقوتالر. هم اویره‌تله‌لر. اوقو

مینان کسی بلمگانن بلەدی هم آقادی بولادی اوقتوچینی
معلم یاکه استاذ دیلر. اوقیتوغن اورندی مکتب یاکه
مدرسه دیلر. اوقوچیلردی هم اویرەنوچیلردی شاکرد دیلر.
جاقسی شاکرد آکداب اوقور. معلم نه آیتسه و اویرەتسه
بلوگه اومطولور. مکتبکه اخلاص منان بارار. سباق وقتنان
کیچکبیس. مکتبکه بارغانده قایتمانده جولده اویناب جورماس.
ایندی سزده جاقسی شاکرد بولغگز کیاسه اوصولای بولو
کیرەك. استاذگز سزگه جاقسی دعا قیلار هم شاکردم جاقسی
دیب ایتار.

﴿ ٦٩ نچی درس ﴾

آتا وآنا تورو سنده بر ایکی سوز

بزگه هر نرسەدن سویکتی آتا و آنامزدر. آتا و آنامز بزدی
توغانلان بیرلی کوتوب اوستردی آتامز بزدیر اوچون قس
صووقده طوگب یاز استقده کویب مال باقتی. آنامز کچکنه
وقتمزده ایمچەگن ایمزوب استق صووقدن صاقلاب قراغم

قالقام دیب اوستردی. آتا آنامز بز اوسوب ایس‌کره باستاغان صوك بالام خلقغه اولگی وبلمدی بولسون دیب اوقوغه بیردی. هر وقتده بز دیردك جاقسی بلمدی بولو- مزدی چن کوکل منان تلایدی. هر وقتده بزدیرگه جاقسی اوگت آیتوب چن کسی بولوغه قزدرادی. سونك اوچون اولارغه جاقسی خِدْمَتْ ایتوب رنجتمای هَرْ وقت دعالارن آلوومز بزدیرگه کیره‌کدر.

٧٠ نچی درس

معلم یا که استاذ

بزدیردك بلمگاندیرمزدی بلدرگان، نادانده‌قتان بلمدیکه چغارغان استاذمزدر.

بزدیرگه توغری فکر (اوی) بیروب دینمزدی طانتادی. دنیاده نی نرسه کیره‌ك ایکانن بلدروب بزدیردی کیلا توغن زمانده تاور کسی بولوغه دایارلایدی. هرمیز گیلده جاقسی اویلارغه صالوب توزو جول کورساتادی. سونك اوچون هر وقتده استاذلرمزدی حرمت قیلوب آیتقان اوگتده‌رن آلوتییسدر.

﴿ ٧١نجی درس ﴾

جاقسی بولار بالا جاسنان آق بیلگولی

جاقسی بولار بالا جاس وقتنده هر نرسه‌نی بلوگه اومطولادی. بلمکان نرسه‌سینی آتا آناسندن صوراب آلادی. مکتبکه بارغانده سباقلَرن اومطولوب اوقیدی. بلمگان سباغی بولسه مُعَلّمدن اویالماینچه صوراب آلادی. معلم جوق بولسه سباقداسلرنان صوراب بله‌دی. جاقسی بولار بالالر اوزدیرنك قرنداسلرینه کورکام مُعامَله‌لر قیله‌لر. اولاردك قایغیلی کونلری بولسه کوکلدارن صورار. شادلق کونلری بولسه برگه شادلانار. دالاده هَم کوچه‌ده جورگان وقتنده کورگان نرسه‌لرن عِبْرَت کوزی منان قارار. اوزینه فایده‌لی نرسه نیگنه اسدیر. فایده‌سز نرسه‌لرنی اشلامز، بلکه آلص قاچار. جاقسی بولار بالانك بیلگیسی فایده‌سز اویونلرغه أویس (هَوَس) بولوب جورماینچه اوزینك فایده‌لی اسدیرنده بولالر. مونك اوچون آلارغه تَرْبیه‌لی بالا دیب آیته‌لر. تربیه‌لی بالا بتون خلق قاسنده عِزّت وحُرْمَتلی بولادی. هر کم آنی کورسه سویار. فلان

آدمنك بالاسی جاقسی بولا تورغان بالا دیب مر اورنده
ماقتاب سویلار. آی بالالر جاقسی بول. جاقسی بولسانك
تابارسك جول.

﴿ ٧٢ نجی درس ﴾

بالادار دك توغانلان اوسووی

آی بالالر اوّلی توغان وقتلرگزده تپتی کچکنه ایدگزلر.
سزدیردی آنالرگز صلاب. صیپاب اوستردی. اوّلده توغان
وقتلرگزده اوصی کونده گی سیکلدی ایماس ایدیگدیر. چامالرگز
جوق ایدی. اگرده چیچه‌لرك چبن جانون اوتقه صالغاندای
بولوب کوتبه سه نی‌بولار ایدگدیر. سیندیر چیچه‌لرگه بینه‌تسز
بولوب اوسدگدیرمه؟ جوق اوسبادگدیر. چیچه‌لرك سیندیر
اوچون قاندای آورلق بولسه‌ده کوتاردی. جاگه توغان
وقتلرگزده کونده ایکی اوچ قایطه چوملدردی. آستی
اوستگزدی هر بر نَجِسدن طازالادی. سیندیردك اومرلیرك
اوکسیدی دیب باسقه استایتون اسدیرنان توفتادی. هر وقتده
سیندیر منان آینالدی. اوینان تبتی چغارمادی. اوزگه آدامدار

اویقطاب جاتقانده جلاب قالامه دیب اون اویانوب اون جاتدی.
بر تونده بیس آلتی توروب ایمزدی. ایکره‌نغان داوسدار-
گدی ایستسه جانی چققاندای بولدی. کمی تونده تیر بیتب
اویقطامای چقدی. اسسی صووقدن صاقتادی. تلدیرگ چغوب
آقلدارگ کرگانچه مندیتدیرگ چیچه‌لرگنگ اوستنده بولدی.
جیتی جاسقه کیلگانده اوقوغه بیرگزدی. جاقسی بلمدی
بولودارگزدی چن کوگلی منان تلادی. اوقو اوقوب جور-
گاندیرگدی قووانچ کورادی. آکه‌لرگده ماللرن آیامایدی.
اوسندای جان مالن آیامای جاقسی بولودارگه اومطلغان اکه
چیچه‌لرگنگ ایگبه‌گن بوسقه جیبارمیگدیر. اوقودی اومطولوب
اوقوگدار. جاقسی کسی بولودی اویلاگدار. آکه چیچه-
لرگدی حُرمَتدیب کوگلدیرن قالدرماگدار. اوصولای بولسا.
گدار جاقسی بولارسگدار.

﴿ ۷۳ نچی درس ﴾

ایمان

سزار وبزلر اوّلده جوق ایدگ بار قیلغان الله‌در. بزلرنگ

اویقطاب جاتقانده جلاب قالامه دیب اون اویانوب اون جاتدی.
بر تونده بیس آلتی توروب ایمزدی. ایکره‌نغان داوسدار-
گدی ایستسه جانی چققاندای بولدی. کمی تونده تیر بیتب
اویقطامای چقدی. اسسی صووقدن صاقتادی. تلدیرگ چغوب
آقلدارگ کرگانچه مندیتدیرگ چیچه‌لرگنگ اوستنده بولدی.
جیتی جاسقه کیلگانده اوقوغه بیرگزدی. جاقسی بلمدی
بولودارگزدی چن کوگلی منان تلادی. اوقو اوقوب جور-
گاندیرگدی قووانچ کورادی. آکه‌لرگده ماللرن آیامایدی.
اوسندای جان مالن آیامای جاقسی بولودارگه اومطلغان اکه
چیچه‌لرگنگ ایگبه‌گن بوسقه جیبارمیگدیر. اوقودی اومطولوب
اوقوگدار. جاقسی کسی بولودی اویلاگدار. آکه چیچه-
لرگدی حُرمَتدیب کوگلدیرن قالدرماگدار. اوصولای بولسا.
گدار جاقسی بولارسگدار.

﴿ ۷۳ نچی درس ﴾

ایمان

سزار وبزلر اوّلده جوق ایدگ بار قیلغان الله‌در. بزلرنگ

كوزمز كوروب تورغان هر نرسه‌نی جاراتقان بر خُدای‌در. خدای تعالی بزلرگه آتا وآنامزدن مهربان وشَفَقتلی ـ بزلر گه دنیاده مال هَم تورلی نِعمتلر بیرگان تَشکریمزدر. الله بزلرنی جاقسی جاصاو اوچون نصیحت قیل دیب ایلچی جیبارگان. اول ایلچنی پیغمبر دیب آیتلنه‌در. بو پیغمبرلرگه الله‌دن کتاب کیلگان. قُرْآن‌ده سول کتابلردك بریدر. بزدك پیغمبرمزدك اسمی (مُحَمَّد) در. اول کتابنی پیغمبرمزغه آکیلگان ذات فرشته‌در.

کوزمز کوروب وبلگان نرسه‌لرنك باری بتوب ایکنچی بر دنیانك بولووینه (آخرت) یاکه (قیامت) دیب آیتلنه‌در. یاکه (او دنیا). اوصی آیتلنغان نرسه‌لرنك بارینه اینانمق بارچه‌مزغه بورچدر. (فرضدر).

٧٤نچی درس

قزاقچه آیلر اسملری

ناوروز، اوطامالی، ضاوضه، کوکوك، چلده، تموز،

قرکیوك، قزان، قاره‌چه، جیل توقسان، قاشکتار، آقبان

قرغیزچه آیلر اسملری

بردك آیی، جالغان قران، چن قران بوغو، قولجه، تیکه، باش آونه، آیاق آونه، طوغزدك آیی، جیتنن آیی، بیشدك آیی، اوچدك آیی.

جاز آیلری

اوطامالی، = یالغان قران، ضاوضه = چن قران، کوکوك = بوغو

جای آیلری

چیلده = قولجه، تموز = تیکه، قرکییوك = باش آونه.

کوز آیلری

قزان = آیاق آونه، قاره‌چه = طوغزدك آیی، جیل توقسان = جیتینن آیی.

قس آیلری

قاکتار = بیشدك آیی ، آقبان = اوچدك آیی ، ناوروز = بردك آیی .

قاراغم اوقو اوقو بوسقه جورمه
قورقه‌لارسك اویونغه كوكل بیرمه
اوقومای اویون قوغان بالالرغه
جولامه چاقرسه ده قاسنه ایرمه
كیرمه آیاكده مه آلغه اومطول
آلام دیب كوكسن جولدز قولك سیرمه
قارمانغان قاراب قالماس دیكان راس‌سوز
توقتامای اسده بولسك باتب تیرگه
جاسنان اوقو اوقوب هنر قوغان
جان جیتماس كوكلی جویروك كیمازگرگه .
بلمسز قور قالتاقتاب جورگانمنان
ایرته اولگان كوملولی قارا جیرگه .

بالاشایر معجان جمعه بایف .

صوكی .

اخطار: اوشبو الفبائی ترتیب ایتو ایچون اوز آرمزدن صایلانغان کامیسیه‌گه «مدرسهٔ عالیه» معلملرندن عبدالله شناسی افندی جنابلری ریاست ایتکان ایدی. شونك ایچون بو الفبا او ذات کورستکان اصول وترتیب ایله تاءلیف ایتلدی.

بیت	یول	یاتکلش	دورس
١٠	٦	آبلا	آبلا
١٢	١٠	اونه‌دی	اوته‌دی
١٨	١٠	ایو	ایر
١٩	٢	تیریك	تیرلك
٢٧	٨	دونالا	دولانا
٢٧	١٦	چاپراق	چاپراق
٣٦	٥	آیغلایب	آیغابلاب
٣٨	٦	ؤ	ؤ
٣٩	٥	تَبِیْغْ	مَبِیْغْ
»	١٢	مُصْلِغْ	مُصْلَغْ
٤٣	٧	ساغنی	سباغنی
٤٣	٨	کتابدان	کتابدارن

T.M.B. Ya. Ots. B. nyk
№ 1219
Ot. D K.K. Qalil bol.

بوتون دونیه امگه کچیله‌ری بریکسگیله!

اه. آرابای اوۋولۇ.

قرغز آلپبه‌سی

بوتون دونیه امکگه کچیلدی بریکیلدا

ا. آرابای اوغلو
Арабаев И.

قرغز آلپبه‌سی

Киргиз алфавиты

-Ү- 1924.

СРЕДНЕ-АЗИАТСКОЕ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ
ИЗДАТЕЛЬСТВО
Ташкент, 1924 г

اورتا آسیا ملکات
باسماسندا تاشکنت
۱۹۲۴ یل.

باشقى ئسوز.

آر ئبر اوزلوت اوزينه امتچيلوق ءتيلى بولبوى اوزلوت بولالمايت. امتچكتوق
لى جوق اوزلوت مادانييباتتان. ماعارفتان قورقوق قالمۇندا شەك جوق. حاقيقات
انيمز مادانييات هەم ماعارف زامانى بولغوندىقتان آر ئبر اوزلوت ئاوز
ه تيلى مەنەن امزلگەن امگەكچيلەرينه تاربيه بەرب هەم كەدەيدن كەلەر
نى جاش مۇندارن امنه تيلنده مەكتەب. كيتەبتەر دايارلاب شونو مەنەن
يبا قيلۇق تيش.

منا بۇاەك كەرەكتۇق كەكچيلكتى كەكەش حوكومانى كەمۇنۇس پارتياسى
ولدۇ كەكيرەچا اب بەرب اولتۇرات.

آل امى آندای بولغوندو قرغز بولغون جەرى ءاوزنچە ئبر اوزلوت
كەنيمز ده تالاش جوق بر-اوق تۇركستەندەگى باشقا اوزلوتتاردان تل جۇرۇنده
ردن آيرما بار بى؟ دەگەن ئبر سوال بار! جوبوب آچق آيتەتە بار.

I ـ موندان ءمك جارم جلدان بەرى ئسوۋيلتوب كيلنگەن قرغز ئتيلى
شقا تلگه قاتشباستان ساقتالب كەلدى دەب آيتۇغا ەەچ كم تالاشباس. (برەم-
رام كرگەنى بولسو قرغز بوركون كبگەن چيغار). ءمىسالى اوزبەك، تاتار
باشقا تۇرۇك رۇۋلارينن تيلن آلساق آرابى. فارسى تلدەر كوب قاتشقا-
ان امكنچيدەن لۇغات هەم شيۇادا كوب باشقالق بولغوندون جالپى توشنۇز
مكن امەس.

II ـ بزگه امك جاقن تل قازاق ئتيلى بر-اوق آندادا لۇغات. شيۇاجاغينان
ز آيرما بار امكنچى تۇرده آيتقاندا تابش هەم ئاون جاغينان حاتا اولار غافويۇلا
رغان تامغا جاغينان آيرما كوب. شونك ئاوچون قازاق تيلن قرغزغا امنه
ى اوردۇندا ايتەرب كوز جۇەۇب جۇر كۇزۇ دۇرۇس امەس.

ءمىسال. كورسوتوب اولتۇرۇق آجات امەس تيلەگەن آدام بولسو منا بۇل
غز آلبەسىن آلب باشقا تۇرك رۇۋلارينن. آلپەبەسى مەنەن سالشتير -
تەت دەيمز

جاتادا امسكەرتب اوتۇگه بولودۇ: منا بۇ قرغز الپەبەسى تارتب قلنۇۋدا
يلمەيزگه امك جاقن بولغون قازاق آلپەبەسىنن تارتيبى آلندى هەم جالغر
غورۇدا آيتلغاندای لۇغات شيۇاجاغندا جاتادا توبۇش هام ئاون جاغندا غى
مالار اويغو آلنب اوزگەرتيلب تيزلدى.

قسقاسن آيتقاندا تۇماق قرغزچا تەگەرەك تەبەتەى جاسالدى

مندان بیلایغی ئتل قوراللاری هەم باشقا اوقۇۋ كيتەبتەرى اوشول جول مەنەن بارماقچى.

I مۇعاللىمدەرگە امسكەرتۇۋ: قرغز تيلندەكى ٥ (بەش) ئاوندۇۋ تيبشتار آرقايسيسى اكيدەن سوزلۇغا مۇمكن «توو. جوو: بۇۋ: جۇۋ؛ سااان، تاان: اەەك، جەەك: جيين، قيين» سيياقتۇ.

II «آ» قرغز تيلندە هەچ ۋاقت اچكە آيتلبايت جاغنى «ء» قيۋاچى اچكەرتە آلبايت.

III ئسوز آياقتارنداغى «ى» مەنەن «ۋ» نۇن قازاق تيلندەگيدەى ئدودو موللۇك قرغز تيلندە كوبۇنچو آچق امشيتلەت.

سوندۇقتان آچق امشيتلكەنچە آلماشتريلماى جازۇۋ كەرەك.

سوز باشندا «و» جاكى «ۋ» بولسو آياغى ئاوندۇۋ تيبش‌دا كوبۇنچو «و» جاكى «ۋ» بولماقچى. مىسالى: اوشو، اۇشۇ. قوروو، بۇروو، توقموق، اۇقۇروق. تۇندۇك. سيياقتۇلار.

VI بولاردان باشقا ئسوز آياغنداغى جارناق، جالغوولوردو «ت، د» آچ امشيتلكەنچە جازلۇ تيش تابلدى. تابلغان كەمچيلك كيين تل قوراللارى تارتيب قيلنقيچا تەكشەرلەب تولۇقتانماقچى.

V آلپبەدە اورتو آرپتن سۇرەتتى كورسەتلبەدى اوغون تۇبتۇ آجات تۇشبەگەندكتەن. اول آلپبەنن جازيلۇنان آچق كورنۇب اولتۇرات. شونۇك سيياقتۇ آياقتا جازيلا تۇرغان «غ» تامغاسيدا كورسوتۇلبەدى قرغز تيلندە آيتلباغاندقتان.

IV بۇ آلپبە هام باشقا اوقۇۋ كيتەبتەرى جانادا قرغزدن كوركوم خالق آدابيياتتارى تاشكەنت شاارنداغى قرغز جاشتارنين مادانى هەم ماعارف ئويۇمۇنۇن هام قرغز ــ قازاق ئبلم كەمەسيەسنن تابشيرۇۋ بويۇنچا اوشولور-دون قار اماغينان ئاوتۇب ماماك كەت ئبلم كەگشينن قابلدومەنەن باستيرىلب اولتۇرات. هام باستيرلماقچى.

منا بۇل آلپبەنك كەم كەتيگن ناالب جول جوبوو كورسو تكون داعدىبوو مۇعاللىمدەرىبز بولوغالسا، راحمات آيتب امبى كەلگەن جەرندە اكنچى باسلۇدا اوكدوب باستيرابز.

آيرقچا قرغز مەكتەبتەرندە منا آلپبەنى اوقۇتقان مۇعاللىمدەردەن ازموت امتەبز، امنە تيلن تۇبونەن تۇرە قاراب تەكشەرب ،اوز پيكرلەرن كورسوتۇلەرن.

VII اەسكەرتۈش: منا بۇ آلپەنى اشقچ رەتته جازدق قا-
را قرغز كەمەسيەسى آيرم بولبوستون مۇرۇن: شونۇك ٴاۇچۇن
ٴسوز آياغنداغى آرپ تامغالارى قرغز تلينه كەلمه گەنجەرله-
ريدا بار اول خاتالق بۇل آلپەنن مينابۇ باسلۇۇندا آشا تەكـ
شەرلەدى آندای كەمچيلىكتەردەن بارن تەكشەرب كيتەبتەريزدەن
اەكنچى باسلۇۇنـــدا جولغو قويوبۇز بۇل برنچى آدمدا بۇتۇن
اوزگورتۇب جيبەرۇگه قولايسز بولغون سەبەبتەر بار: ١)مۇعـا-
للمدەريزدەن داغدیسى آزدق ٢) قرغـــزداغى قالام تارتارلق
اوقۇغاندا ريزدن جانادا مۇعاللمدەريزدن تالقۇسۇنا تۇشبەكەندك
٣) تاشكەنـــدەگى خزماتچيلاريـزدن كوچۇنۇن آزديغى بولدۇ.
شونۇك اۇچۇن بۇ جلقى باستيرلغان كيتەبتەريزدى ٴولچوب
برجلغا جەتەرلك غانا باستيرب اولتورايز.

اه. آرابای اۇولۇ.

٢٤ جل. انچى مارت.

آ - د - ر

آ	آ	آ	آ
د	ر	د	ر
		ا	ا
آد	آر	آدا	آرا
	دار		دارا
	آدر		

آر، آرا، آرادا، آد، آدا، آدر،

*) بۇل °اۇچ آرپتى اەك مۇرۇن تاقتايغا جازب باشقا ـ باشقا قيلىپ آيدان بالداردى تانشتيرۇۋ كەرەك. آيدان تانشقاندان كيين كيتەبتەن اوقۇتۇۋ تيبيش.

ا ـ ل (*)

آ	آلا	آل
ل	آلار	آدال
آل	آر	آلدار
ا	آرا	دالدا
لا	آرال	دالدال

آل، آلا، آلار، آلاردا، آدا، آدال، دال، دالدا، ادل، آدر، آدل، آلار، آدر آلدا.

*) بۇ جەرەدا ئالدارغا ئايتۇز كەرەك: قاي بر ارب تومونكۇ ارپتار مەنەن جالغاشات. قاي بىرى جالغاشمايت دەب. جالغاشمايتۇرغاندار: «آ» «دە» «ر». جالغاشا تۇرغاندار «ر». جالغاشا تۇرغان ارپتى جالغاردا قۇيرۇغۇن كەسىپ جالغايبزدەب ايتۇز كەرەك. حالا تومونىدو ار بر ارب كەلگەندە منداغبداي تۇشۇندىرۇ كەرەك

ش - ش

آش	آل	شاش
آشا	آلش	شاشار
آشار	آر	آلاش
شال	آرش	آلاشا
شالدار	آداش	آلاشتا

اش، آشا، آشار، آل، آلا، آلاشا، آر، آداش، آداشار، آرا، آرالا، آرادا. آدل. آردا. آش آل. آر آلس. آدل آرداش. آشار آرالاش.

س ـ س

آس	آش	سارا
آسا	آشا	سارالا
آسار	آشاسا	راس
سال	سادر	آلس
سالار	سالدار	آدس

آس، آسا، آسار، شاش، شاشار، آلاس، آلاسا.
آلسا. آلس، آرالاش.
آش آس. آدر آلس. آلسا آلار. سالساسالار. آشارسال.

ت ـ ت

آت	تاش	سارت
آتا	تاشتار	آرت
آتاش	تات	تارت
آتار	دات	آرتار
تارال	سات	تارتار

تال، تالا، تالاا، تالار، تالاش، تالاس، دارت، تارت، آت، آرت، شارت، سارت.

آت سات. تال تارت. آرال تار. آدر تاش. سادر آت ساتار. سارت آلار.

(*)

و - و

اور	اوتور	تورو
اورو	اورتو	توردو
اورول	شور	اوردو
اوت	شورو	سور
اوتو	تور	سورور

اور. اورو، تور، تورو، اوت، اوتتوش، تول، تولتو، اوشو، اوشول، اوسول، توسور، قوروو، تووو، دوو، دوور.

تورتور دو. اوردووآت. اورتو تولور، اوسول بالا.

(*) «و» سوز باشندا كەلسه اوكونا تاياق قويولات. آل تاياق اوقولمايت تەك سۆيوو اوچون غانا دەب بالدارغا آيتۇو كەرەك.

قـ - ق

آق	ساقا	آلاقان
اوق	ساقال	قول
اوقو	توق	قولو
تاق	توقو	قولقو
تاقا	توقول	قالقان
تاقالا	اوقو	تالقان

قار، قال، قاش، قاشات، قارا، قارال، قارالداش.
قوش، قوشوق، قادا، قادوو، سوق، سوقو، آشق، قاشق.
قار آق. قارت ساق. قونوق توق. توقو شوق.
قالادان قارنداش آل. آق، قارا آرالاش.

ب - ب

اوب	سابا	بوشون
اوبوو	سابالار	قاب
بال	تاب	قاباتتال
بالا	تابا	قابقان
بالدار	تابالار	دالبار
ساب	بوش	قالبر

شاب، شابر، دابر، بال، بالتا، بالقا، بالباق، بودو بور. بورباش، بااتر، باقر، بالبان، بورقوق.

قورقوق بالا. بورقوق تانادا. بور تاقتادا.باقا. بالردا. قارا آت قابتالدا. قابقان قولوتدو.

ۇ - ۈ

اۇر	قۇر	قۇش
اۇرۇ	قۇراق	سۇلۇ
بۇر	تۈر	بۈ
بۇرۇ	تۈراق	بۈلا
سۇر	بۇل	قۇلۇن
سۇرا	بۇلاق	قۇدۇق
دۇ	تۈش	بۇدۇر
دۇلا	تۈشا	شۇرۇ

اۇر، بۇر، سۇر، قۇر، تۇل، قۇن، اۇن، اۇرۇن، اۇرۇش، بۇرۇل، بۇرۇش، دۇرۇس، سۇ، سۇلار، تۇ، تۇلار، قۇش، قۇشتار.

قارا بۇرا. بۇل بۇقا. سۇرقۇلۇن. قۇلا قۇنان. آسل قۇش. آرق آت. اون اوروق.

*) «و» تۇراسندا آيتلغان سۇيو تاياقتى مندادا آيتۇ كەرەك.

ج - ج

جان	جول	جاتاق
جانار	جولو	جاتاقتار
جار	جوُل	آجار
جارار	جوُلقوُن	آجارلوُوُ
جاش	جوُوُر	اولجو
جاشار	جوُوُرات	اولجولوُوُ
آجار	جوُوُن	باجا
قاجار	جوُوُش	باجالوُوُ

جاش، جاشا، جؤرت. جؤتا، جورو، جولدوش، جوور، جؤور، قانجا، قانجار. جارؤؤ.

جاسوول، جاش بالا. جاقن تالاا. جارق جول. جولبؤن آت. قالجان قابتالدا. قارؤؤ، جاراق آسن. جاتما جاقالاتبا! آجارلوُوُ جاش قؤرو جاتباس. جان جولدوش، جاردا قولدوش. جاش جان جاشق بولبوسؤن.

چ - چ

آچ	چانا	اوچ
آچار	چاناچ	اوچقوچ
آچات	چورا	چاچ
چال	چورقا	چاچاق
چالا	چوق	چار
چالار	چوقو	چابچاق
آلچا	چاچار	چولاق
آرچا	قاچار	چوبور

چ-ار، چارا، چال، چالا، قاچ، قاچار، چاب، چابار، چوق، چوقولا، چور، چورقار، چاق، چاقچا، باق، باقچا، قورقوچ، قولاچ، آرچا، آقچا، قو قور، بوقچو. آچو باس. آچقل آش. بورچاق چاچ. آق چاتر. قارا چاقا. آچق قات. آق چاچ. جاش چاق.

اوين قولاچ آرتان. قاراچتان قابار آلدق. قاراچاچ جاش بالا

ۋ - ۇ

ۋا	چۇۋا	دۇۋال
ۋال	چۇۋال	دۇۋالدار
قۇۋا	چۇۋاق	دۇۋالدۇۇ
قۇۋان	بۇۋا	ئۇۋال
سۇۋان	بۇۋاق	ئۇۋارا
سۇۋاندا	بۇۋاقتار	دۇۋالاب
دۇۋا	تۇۋار	قاۋا
دۇۋان	دۇلۋار	قاۋالار

ۋاقت، ۋاقاس. قۇۋاجۇۋان. ۋاقت بار. ۋاقاس قۇۋانات. آرقان چۇۋالات. سۇۋان قردا. آت دۇۋالدا. قاۋا بارندا. دۇۋاندن توبۇ. اۇندۇ اۇۋالا. قۇلۇندۇ قۇۋالا. آۋال سۇرا. آنان اوقۇ.

م — م

تام	ماش	آلما
تاماق	ماشاق	چالما
شام	مول	آلماق
شامال	مولو	جولماق
چاما	ماس	موروت
چامالار	ماشا	قورروت
جارما	آدام	اورمون
جارم	آدم	قرمان

مال. مازال. ماقال. مامق. تامر، شامر، قامر، جامان، جاماق. مارقا، مالتا. ماتا، داام، سالام، حالان، جومشاق. تابشماق، جاشماق، تانشماق. آلشماق. چالشماق.

ماس‌جامان مامق جومشاق. چامام جوق. مقاقتم. جومورتقاتابتم. قالام، قارنداش‌آلدم. اوقوزاوقوب آدام بول.

(*)

ی – ی

آری	آلتی	جلقی
آلی	آلچی	جلقیچی
مالی	بالقی	ارم
مالچی	بالچی	ارمچی
دانی	جارتی	جیرم
دانچی	جالچی	جیرمچی
ساری	بارقی	قامچی
باری	نارقی	قامچیچی

قانی. جانی. سانی. ساری. باری. قاری. آری. ارالق. چیراق ارچی. سنچی. ارمچی. جیرمچی. قرماچی.

آدام آلدی. آسان باردی. جاردن جاتما. تامچی تامدی. چیراق جاندی. جلقیچی حلقی باقتی. فادقانچی قابغان سالدی.

(*) بو سوز باشدا ایکینجی حرفی اولاراق گلمز. بو سببدن بو حرفله باشلانان کلمه‌لر آذربایجان تلیندن آلینمیشدیر. بو حرفله باشلانان کلمه‌لر یالنیز یابانجی دیللردن گلمکده‌در.

ع ـ غ

آغا	چاباغان	جورغو
آغار	قاتاغان	جورغوغو
ساغا	چالغر	ساغن
ساغان	آلغو	ساغنغان
ساغاق	شاغل	تامغا
جالغان	شاغلدار	تامغالار
جانغان	چاغلغان	قوُرغاق
مالغان	جابلغان	قوُرغاغان

ایرغوُو، تاریغوُو، ارغت، قارغت، چالغرت، جارغاق، سنغاق، تونغاق، آلغچ، آشیغچ، جاشیغچ، قرغچ.

جورغو جورغولودو. تامچی شورغولودو. مالچی مالغا تامغا سالدی. آشم آتغا باردی. آتاغا بالا قوُوانچ. اوقوُو بار، ساباق آل.

ز - ز

آز	زار	توز
آزا	زارل	توزاق
آزاب	آرز	موز
قازا	قارز	موزداق
قازا	زوو	قوزو
تازا	زووقو	موزوو
تازا	سز	توعوز
جاز	سیزق	قوموز

آزق، قازق، جازق، ساغز، ناغز، قرغـز، قـازاق، قـازان، آرزان، قیزق، بوزوق، قوزغون، ساغزقان.

آن آلسز. آرابا جانسز. قاز قارمادم. قازان آستم. قازاق، قرغز قارانداش. قز، بوزبالا آرالاش. آزغان توزغون قارالاش. سیزقـسز آق قاغاز. سینقسز قیزل قارنداش.

پ ـ پ

آپ	آرپا	اوپۇر
آپا	آپات	توپۇر
ساپار	قالپاق	تارپۇ
قاپا	تالپاق	چارپۇ
قاپار	جالپاق	جاپراق
توپۇ	آپر	توپۇراق
توپچۇ	تاپر	اولپوق
توپور	جاپر	تورپوق

قاپال، تاپال، تاپان، چاپان، اوپول، قوپول، سوپول، سوپوق، تومپوق، تورپوق، چاپچاق، اورپاق، اولپاق، شاپاق، جالپاق، بالاپان. آق قالپاق. آلا چاپان. تسوقول تورپوق. قوپول بالا. جالپاق تالا. جاشل جاپیراق. قارا توپوراق. چالپوو آت. تاپال بۇۇرا. آرپا جارما. سورپو بشتی بۇۇرا چارپیدی. چولپون چقتی بالاپان اوچتۇ.

ڭ ـ ك

آك	اوك	چاغك
آكى	اوڭو	شاغك
تاك	سوك	آغك
تاكى	سوڭو	تاغك
چاك	چوك	مالك
چاكى	چوڭو	سانك
داك	موك	جانك
داكى	موڭو	ماليكا

اك، جك، چك، دك، جاكى، جاڭرت، قاڭرت. اوڭوق. توڭوق، توڭغاق، جاڭغاق، قوڭوز. دوڭوز. قوڭور، جالاك. جالتاك، چاڭداق، آڭدوو. چاڭدوو جول. آڭدوو توو. داڭغل قوروو. قالك قاشا. قارتاك آبشقا. جاكى شم. جالاك تون. تاك آتتى. آڭچيلار جاتتى. قاڭرت اوغولدو. قارغا قاڭقلدادى. آت آراك باردى. آسان آك تاك قالدى. قارا آت ماڭقا بولدو

ي - ي

آي	جاي	قايقى
آيا	جايا	قايغى
باي	اوي	شاير
بايا	ايلو	چاير
تاي	بۇي	آيۇۇ
تايا	بويو	بايۇۇ
ماي	بويوق	قيي
مايا		قيين

آي، آيلا، باي، ساي، سايرا، اوي، اويا، اويباك، اويۇق، سۇرناي، دايرا، داريا، ماريا، چاى، چايقا، اوي، اويلون، تايغاق، سايغاق. آى جارق. جاي جازق. سۇيۇق چاي. ساغز چاير. آيۇۇ مايرق. جول آيرق. قييشق تاياق. قوروودون قوي جايلدى. اوي سايغاقتاب قاچتى. جايت جلقيغا تولدۇ. آيل جايلوغو قوندۇ. قويچۇ قويون چاپتى. بالدار اوينوب جاتتى.

ئو - ئۇ - ئى (*)

اور	تور	جون
ئاور	ئتور	ئجون
اۇر	تۇر	ئجونۇ
ئاۇر	ئتۇر	ئجۇنۇ
بول	دوك	ئاركۇ
ئبول	ئدوك	ئاونۇ
بۇر	ئدوگو	ئاومۇر
ئبۇر	ئدۇگۇ	ئاومۇت

اری، ئاری، ئات، ارم، ئارم، اریمی، ئاریمی، تول، ئتول، ئتولو، بۇر، ئبۇر. ئبۇرۇۇ، تۇر، ئتۇر، ئتۇرۇۇ، سۇر، ئسۇر، ئسۇرۇۇ. قامش اوردۇ. قامچی ئاوردۇ. ئات ئاۇردۇ. آت ئجۇردۇ. اوت ئاوچدۇ. ئاوت جارلدی. ئاوگو بۇزۇلدۇ. ئاوزۇمدۇن ئبوز چاپانم بار. ئانم ئسۇت ئاچتی.

(*) «ئ» اچك قیڤاجیسی هر سوزدن اوگوندا قیڤاجی نشانسا آرتیلاردن باری ایچه ایتلات دمب بالدارنا ئیلدیرۇ کوچك.

ھ ـ ھ

اەل	شەر	اەنە
اەر	شەرىنە	اەرتە
اەز	چەر	تەز
بەز	چەرۇڭ	تەرەز
تەز	جەڭ	جەبە
بەر	جەڭە	جەمەلە
جەر	جەلەڭ	مەندە
سەل	جەمە	بەە

مەن، مەندە، سەن، سەندە، چەر، چەردە، سەر، سەرە، سەرمە، تەرمە، تەرمەن، بەرمەن، بەچەل، بەچارا، امسەن، امسەن، تەڭ، تەرەڭ، امرمەن، شەرمەندە.

امرتە نەم آلدم. آتقا جەم سالدم. تەرەزە تەردەدى. جەر تەربەلدى. تورت جەردە تورت ئاون آلتى ئاۇچ جەردە جەتى حيىرما عبر. آلتى جەردە بەش اوتۇز. امەبەس امەلينە باردى. جەردى سەل آلدى مەنن امەرم آتقا چاق. بەە سالان بولدۇ مەن حازا بيلەم.

ك ـ ك

اه ك	كه ر	كه چ
اه كى	كه ز	كه چر
به ك	كه ز ده مه	ته زه ك
به كن	كه م	ته نته ك
ته كه	كه تـ ك	شه كه ر
جه كه	كه لن	به كه ر
سه ر كه	كه لـ چه ك	ته ه ك
اه ر كه	سه لـ كـ نچه ك	اه ه ك

اه لك، اه رمه ك، اه شكن، ته زه ك، كه زه ك، كۇروك، كۇلۇك، كوبچۇك، كۇكۇرت، كۇكورت، كۇلكۇ، كۇۋه ك، كۇمون، كۇرمو. كه چ كردى. كه لن كه پچچه ن. كۇن آچلدى جاز ئه لدى. اه چكى تۇۇدۇ. آكه م آشغا كه تدى. مدن اوقۇۇغا كيتهب الدم. اه جه كه م اه نه كه م ءاۋيدو. ماكته بسز كيشى آدام بولبويت. اه مگه كچل ادل كه م بولبوس. اه رنچه ه ك اه ر اوكبوس. اه ره گشكه ن حۇرت تولبوس.

گ ـ گ

كوك	اه ك	جورگومۇش
كوگۇ	اه گن	چه گر تكه
تۇك	اه گۇ ۇ	جور گوم
تۇگۇ	ته گن	بۇر گو
ته ك	ته گه ره ك	بۇرگون
ته گى	كه مه گه	ته گز
جك	او گوو	نه گز
جيگى	كو گون	سه گز

اوگۇز، اوگوي. اه گه، اوگو، ته گرمه ن. آلا اوگوز، نه گزدۇۇ ئسوز. اه گن اه گۇۇ. ته گن اچكه ندى، ته گتۇشتارى ئسۇيبوس. كوب جاشاغان بلبه يت، كوبتۇ كورگون بيلمت. ازچۇ برگه جازيلات، تۇبۇ برگه قوشولات. اه كسمك اه گن، اچه رسك ته گن. ئبر كورگون بيلش، اه كى كورگون تانش. بۇلۇگكون اه لده ن بۇلدۇرگو آلبا! توشوگۇگو قاراب آياغكدى سوز!

قرغز تيلنده‌گى تيبشتاردن تامغالارى:

آ، ب، پ، ت، ج، چ، د، ر، ز،
س، ش، ڭ، غ، ق، ك، گ، ل،
م، ن، و، ۇ، ۋ، ى، ي، ە.

ءاۇندۇۋ تيبشتاردن تامغالارى: ا، و، ۇ، ى، ە.
ءاونسۇز تيبشتاردن تامغالارى: ب، پ، ت، ج، چ، د، ر، ز، س، ش، غ، ق، ك، گ، ڭ، ل، م، ن.
جارتى ءاۇندۇۋ تيبشتاردن تامغالارن؟ ۋ. ي.
ءاۇنسۇز تيبشاردن تامغالارى: ا، ء (ء) اچكەلك قيۋاچيسى دەب آتالات.
آ، غ، ق ـ الغيى جوون آيتيلات.
ك، گ، ە ـ الغيى اچكه آيتيلات.
باشقالارن جۇمشاق بەلگى تۇرباسا جوون آيتيلب، جۇمشاق بەلگى تۇرسا اچكه آيتيلات.

تۇۇشقان ـ تۇۇغان الـكتەش.

اتا ـ بابا، آكە، چەچە، آتا. اەنە، آغا، ئانى، آپا اەجە، سـكدى، قارنداش، جەكە، كەلن، قاين آتا قاين اەنە، قاين آغا، قاين ئانى، قاين اەجە، قاين سـكدى، قاين بيكە، بالدن، كۇيوو، باجا، تاي ـ آكە

كيىمدەر.

چاپان، چەپكەن، كەمسەل، بەشمەنت، كۇرمو، تون اچك، كەمەنتاي، جامنچى، تەبەتەى، تۇماق، توپۇ مالاقاي، (بورۇك، تاقيا) جوولۇق، اورومول اەلەچەك، شم، كوينوك، اشتان، اوتۇك، كەپـچ ماسى، بايپاق، چۇلغو، چوقوي، موكۇ، چارق.

اويۇن ـ اويۇنچۇقتار. ـ

ئچوب جاشرماي، سوقۇر تەكە، جاشرماق، بالتام تاب، چاتماق، آق چوولموك، دۇمپۇلدوك، سەلكنچەك، شاب كەتتى، تاش قازان، آشكل، قازاق اويۇن، قارا قاشقا، تۇاكۇ سۇيروتموي، اۇيۇم تۇۇدۇ، توغۇزقۇمالاق، اوردو، اۇپاى، اوكچوموك، ساسيماي، تايكەل، جەدرمەك، قۇرچاق، اورومپوي، آقساق كەمپر پاپالاق، قارا ئغيدا كوزۇم جوق.

تاماقتار ـ سۇۇسۇندار.

نان، توقوچ، بوورسوق، قۇيماق، كوموچ، بادىراق، ماي تالقان، بوتقو، بيلامق، كوجو، ماقسم، جارما، امت، سورپو، قۇۇرداق، ئشش كەبەك، بورتوشو، جۇۇرات. آيران، قيمۇ، سا امال، ئسۇت، چالاب، قيميران، چاى، قانت، بال، اەجيگەي، بشتاق، سۇزمو قۇرۇت،

دەنەدەگى ئۇچولار.

باش، ماڭداي، چەكە، كوز، قولاق، مۇرۇن، اووز، اەەك، ئتل، ئتش، مويۇن، كوودون، كوكۇروك، ايين، قول، قارى، بيلەك، شاق-شاق، اوپكو، بوور، جۇروك، قۇرلقو، قۇرساق، قارن، اچەگى، جاتن، بويروك، كوچۇك، سان، شييراق، شييبلچاق، سوغونچوق، بارماق، بەش مانچا.

ئاۇى شايماندارى.

تۇندۇك، چاغاراق، اۇۇق، كەرەگە، اەشك، بوسوغو، قاالغا، تۇندۇكجابۇۇ، اۇزۇك، تۇۇردۇق، توتوگو، قۇرچوو، باشچالقچ، جابق باش، تەگيرچ، جەل بوو، اۇۇق اۇچتۇق، ئتور، قابشت، ارەگە، اەرجاق، اەبچى جاق.

ئايدش ـ آياقتار.

قازان، چارا، چاقا، تەبشى، تاباق، آياق، چويچوك، كەسە، چينى، جان آياق، ئچومۇچ، سۇزغۇ، چويۇن قاشق، ۋۇمغان، چاينەك، چەلەك، قۇمۇرا، كۇب، بۇلغاق، كونوك، كووكور، سابا، كونوچوك، كونگوول، چاناچ، مەش، تۇلۇپ، آت باشتق، آياق قاپ، قۇرجۇن، كۇپسور، قۇتۇ، اوقچونتوي. ؟

مال آتدارى.

ئتوولۇر: بۇۇرا، آتان، لوك، نار، قوشموق، انگەن، بۇۇرۇلجۇن، قايمال، تايلاق، بوتو.

جلقيلار: آيغر، آت، بەە، آسيى، بيشتى، قۇنان، تاي، قۇلۇن، بايتال، بشتى بايتال، قۇنان بايتال، تاي بايتال، آ ڭگى، قيسيراق.

اۇيلار: بۇقا، اوگۇز، انەك، اووپار، قۇنان اووپار، قۇناجن، بشتى قۇناجن، قۇنان قۇناجن، ناپ قۇناجن، تورپوق، مۇزوو.

قويلور: قوچقور، ارك، سووۇق، قيسر غالدى، شيشەك، توقتۇ، بورق، كۆرپوك، قوزۇ.

اەچكيلەر: تەكە، اەركەچ، سووۇق اەچكى، چەبچ، سەركە، اۇلاق، باغلدر، (توو تاكە چارى)

✓ آدام ئسۇيلويت. ئتوو بوزدويت؛ جلقى كشينەيت، اۇي ئموورويت، اەشەك باقيرات. قوي، اەچكى ماارايت. ئات ئاۇروت. قارشقر اۇلۇيت. ميشق مياۇلايت.

مالدان باشقا ئتورت آياقتۇۇلار:

ئات، ميشق، چچقان، سۇۇسار، تۆلكۇ، مادل، سۇۇر، قاشقۇلاق، آچ كۆسون، ئچوو، قارساق، آيۇۇ، جولبورس، آرستان، ئالبرس، ئسۇلووسۇن، بۇغۇ، مارال، آرقار، قۇلجا، ادچكى، قۇلان، بوكون، جەيرەن، اەلك.

قۇشتار.

بۇركۇت، جورۇ، آق قاجر، ئبر قازان، تازقارا، بالتا جۇتار، آق سار، كوك قيتان، قۇزغۇن، آلا قارغا،

قوك قارغا، چارقارغا،چوكوتاان، قۇلاالى، ساغزغان، اۇكۇ جاپالاق، ئاۇپۇپ، بابلغان، قۇچقاچ، چيبرچق، قاردىغاچ، چابيلا كەي، بورباش، جلقيچى، تورغوي، قارا قاش، تارانچى، تۇيغۇن، قۇش، ئچۇيلۇ، قرغيي، شۇكقار،اتەلگى،لاچن، جاغالماي تۇرۇمتاي، كۇيكو،قۇو،قار، اوردوك، چۇروك، چۇلدۇق، تارتار، قاشقالداق، بەزبەلدەك، تووداق، اۇلار، كەكيلك، ئچل،ئبودونو، قرغوول، كوگۇچكون،قارقيرا،تۇرنا، قارابوور، قل قۇيرۇق، كۇكۇك،سەينەك.

باقا جيلان.

جيلان، كەسكەلدىرك، اينەلك، كول باقا، قۇرغاق باقا، تاش باقا.

قۇرت قۇمۇرسقا.

قوڭۇز، ئبوي، چابان، قارا قۇرت، كوبولوك، چركەي، چيمن، كوگون، سايغاق، بوگۇنوك، آارى، ايينەلك، جورگومۇش، قۇمۇرسقا، چەگرتكە.

جەر تۇگۈنۈن آتدارى.

جيغاچدار: قاراغاي. قايك، قارا جيغاچ، قاراغان، قويون-تومۇق، قاراغات، تەرەك. تال، آرچا آلچا، دولونو، چەتن، جاڭغاق، سارى جيغاچ، تابلغى، ارغاي، ءات مۇرۇن، جلغن، چەكەندە، ءتوو قۇيرۇق، چيچر قاناق، قوڭورچوق، آلتىغانا ءشلبى، تاش جارغى، چۇچكۇرۇك.

ءچوب چارلار: قامش،چيي، قۇراي. قوقو، مامىرى جادىقۇراي،قارانغۇ، جالبىز، چەكلدەك، قورغوشۇن، شيرالجن. شيباق، جلترغان. بالترغان، بەتەگە، تولاڭ، بەدە، چيتر، آلاباتا، قامغاق، ادىراشمان، جانتاق، قاراغيياق. ارالڭ. شيبەر. ءاولوك، قوپو، جەرچاي. تاانا. قرق مۇرۇن، دوڭۇز سرتى، قا اقم. كەمرچەك. اشقن. قوزۇ قۇلاق. قيمزدق، قوجوقات. بۇلدۇركون. ماندالاق، جۇوغازن، تەكەي، قيزل قابق، سوغون، سارمساق. كوبۇرگون، چييە، شاشر (فارغانادا)

جەرٸجۇزۇنۇن ئاتالرى.

توو، بوكسو، ئاى، بۇدۇر، چيبر، قر، جون، سەكى. ئاورچۇق، بورچۇق، توقتۇ. قرلوت، چوقۇ، زوو، قابچيغاى، ئاوندۇر، دوگدۇر، اوتوك، قايقاك، بەل، بەلەس، ساي، ئدوبوو، ئدولك، جلغا، جيبت، ئاوزون، ئتور، جايق، جاقا، ئتۇز، تالاا، جازق، قاشات، قاباق، اوي، جار، قوو، آلك، كول. تەكز. دايرا، بۇلاق، تۇدۇق، چالچق، ساز، شابر. آراشان، بۇلۇك، مۇرۇن، اوچ، آشۇۇ، سەكر.

سانات.

ٸبر، اەكى. ٸاوچ. ٸتورت. بەش، آلتى. جەتى، سەگز، توغۇز. اون. جييرما. اوتۇز، قرق، آلتيمش جەتيمش. سەكسەن. توقسون، ٸجۇز، ٸملك. ٸميليون،

١، ٢، ٣، ٤، ٥، ٦، ٧، ٨، ٩، ١٠، ٢٠، ٣٠
٤٠، ٥٠، ٦٠، ٧٠، ٨٠، ٩٠. ١٠٠، ١٠٠٠،
١٬٠٠٠٬٠٠٠.

جاڭلتماچ.

1ـ بۇل بال قايماق، قۇداغييغا ساقتاغان عسۇر ماي بال قايماق.
2 ـ جالاير باي، تارتار باي! تاي تاقرباي! تاقر جەرگە قويڭدى جاي قايتارباي، سۇۇغا سالغان چچقانداي ئشۇمۇرويب، قايدا قاچب باراسڭ توي تارقاباي؟!
(ءاۋچ رەت تنباي ايتۇۇ كەرەك).

تابشماقدار.

قيديراتا تاش قويدۇم، قيزل اوگۇز بوش قويدۇم.
اەكى قولۇ بوورۇندا بارى كۇچۇ اووزۇندا.
باسباس،جەلبەس؛تەكيرەڭكن جازباس. ئاچى‌توق، كولوكوسۇ جوق.
ئبركيلەمدى تەبسەدم، ئبركيلەمگە جەتبەدم.
تووداڭ توب تۇشدۇ، بۇتۇ قولۇ جوق تۇشدۇ.

ماقالدار.

اوقۇۇ ئبيلم آزيغى. ئبيلم ارس قازيغى.
سارغارا جورتسوڭ، قيزارا ەبورتورسۇڭ.
آرغيماقدن جاقشيسى چابسا كۇلۇك، ساتسا بۇل، آزاماتدن جاقشيسى برده مرزا برده قۇل.

ار ادمگه کسز بولبوس، ادمگه کسز گه ارس قونبوس.
جاقشی بولسوڭ جاتق بول، اۇلۇق بولسوڭ سیلق بول.
جاشڭدا قالجڭ بولسوڭ، اوسکوندو ملجڭ بولورسۇڭ.
آقل جاشدان چیغات، آسل تاشدان چیغات.
قالغان کوڭل، چققان جان، قایتا ساغان تابلباس.

ئبزدن ئاۇي.

ئبزدن اۇیدۇن آدامی بەشوو: آتام، ادنەم، ئبر ادجەم، جانا ئبر قارنداشم بار. باشقا آغا ـ ءانم جوق. مەن ئاوزم سەگزدەمن؛ ادجەم، مەندەن آلتی جاش اۇلۇۇ. قارنداشم مەندەن ادکی جاش کیچۇۇ. آتام سرتقی تۇلۇکدۇ اشتەیت. ادنەم مەنەن ادجەم ئاۇي اچندەگی جۇموشدۇ اشتەیت. قارنداشم اوکووبۇز اوقۇۇ ئاۇیرونۇب ئجۇروبۇز.

مەن قانتب اوقۇۇغا بار دم؟

مەنن آبدی دەگەن قۇرداشم بار ادلە، آتاسی آبدینی اوقۇۇغا بەرگەن. مەن ئبر کۇنۇ آبدی مەنەن اوینویۇن دەب بـاردم. آبدی ئاۇیۇندو کیتەب اوقۇب اوتۇرغان ادکەن. کیتەبن تـڭشاسام اچندە: جوموق، تابشماق، ماقال، ارجانادا باشقا قیزق ءسوزدور کوب ادکەن. اوقۇۇ اۇیرونسوم مەن دا آبدیداي بولور ادلەم دەب اویغو قالدم. اۇیگو کەلب بۇل اویمدۇ آتا، ادنەمە آیتدم. آتا، ادنەم ماقول کورب، مەنی ادرتەسی اوقۇۇغا بەردی. مـەن دا ادمی آبدایداي اوقۇۇ، جازۇۇ ئاۇیرونۇب قالدم.

قالب ارلار.

اەمگەكتەب ادكى حاشدا قويون چابتم.
اوت جاغب كول ٤اوستۈنو قازان آستم.
قالغاندا قازان قاياب كول اورتتونۈب
قويوندۈ بيشب تۈرغان ەمنب قاچتم.

جۈگوندوب چركەي ٤مينب بور باش سالدم.
قاتارلاب قانجيغاما قاز بايلاندم.
چركەيم قازدان اۈركـۈب آلا قاچب،
جيغيلب بۈتۈم سينب قوقييلادم .

چن ارلار.

جارالدق باريبزدا آدام بولۈب،
تۈۈغاندا تۈك بلبەگەن نادان بولۈب،
آلتى ايدا اەمگەكتەدك چاما كەلب؛
تالپندق جل تولغوندو قاز ـ قاز تۈرۈب.

قاز تۈرۈب آياق باستق آپل ـ تاپل.
تەن ناچار، جوق اەسەبتۈۈ اەس‌مەن آقل.
اەنەدەن اەمچەك اەمب، ەتۈسۈن تاانب،
بايقادق آندان باشقا كمدەر جاقن.

ءتل چقدى كەلـكەن كەزده اەكى جاشقا؛
قوشو ـ آلباى ءسوزدۇ آيتا آلدق باشقا ـ باشقا.
ءبر ءچويچوك، ءبر قاشقدى آرناب الب،
تالاشدق چوكدورمەنەن اچەر آشقا.

ءتورت بەشده تالاب قلدق چۇكو جيناب،
جۇگۇردك جيلاك آياق جاندى قيناب.
اۇرۇشۇب، كورنـگوندۇ العاباستان،
رەتـكه ءتۇشو آلبادق كشى سييلاب.

قرغزغا باشقا تلدەن قاتشقان ءسوزدور ءاۇچۇن آلنغان تيبش تامغالارى.

خ ـ خ

بالدار خات جازغان، خاتدا ءبر خيلا خابار جازغان. آجينن خۇلقۇ بۇزۇلدۇ. آتخانادا آتام آت بايلاب جاتات. آسان قالادان خازر كەلدى. باسماخانادا كيتەب باسيلب جاتات. ار كـم ءاوز خيال جوريغينان تابات. خۇرييات بـولدۇ خۇلقۇكـدۇ تيي، خوردۇق، زاردق كوردۇم دەب قورقبو. خالق قامن اويلوغون ازامات خايراتتۇۇ بولوت. آلماخان آيلغا كەتسه، جيدەخان تاماق قيلات. ايلدا اورۇۇ سرخو جوق.

ف - ف

فاسق آدام فايداسز بولوت. جۇرت جۇتابايت. باي فارمان قيلۇۇدان قالدى. كەدەي ئاشتى قولۇنا آلدى. ساف آلتندى ساری جەزدەن آيرار ۋاقت جەتدى. جافا چەگب جاي كەتۇۇ جازغانچاقتن بەلگيسى. اەكى فاقر ئبر تۇققۇر بولۇب اووقات قلغيلا. سافارغا بايمەنەن چقساڭ بايپاغشكدان آيريلارسڭ. قانت، قاغاز فابركته جاسالات. آقلدۇۇ آدام فكرلۇۇ بولوت.

ھ — ھ

آھ - اۇھ قينالغاندن بەلگيسى. گووھار ھام جووھار تاش اتتارى. گووھار فارسى ئسوزۇ. جووھار آراب ئسوزۇ. فاھاملى ادام بايقاب بيلەت. جامان ئاۇيدۇن ھساۋاسى ساسق بولوت. ھەچتەن كەچ آرتق. اەردىگڭ بار اەسڭ جوق، ھەچتەمە مەنەن ئاشڭ جوق. آقلدۇۇ آدام ھار نەرسەگە ئاوزنچو باھا بەرەت.

آدام آتتارى.

اەركەك آتتارى: تولتوي، قاراچ، بايتك، تويبولوت، بالباي، بالباق، اۇركۇن - باي، باتر - بەك، ئمقتى - بەك، جانتاي، اورمون، چولپونباي. اسمايل، اسقاق، جاراش، بەلەك. توقو. قوچقورباي. توقتوربای، آسان. ئاۇسون. آبدلدا. آبدى كەرم.

اۇرغاچى أتتارى: زەينەب، آجار، آيشا، راقييا، باتيما، قاليچا، جامييلا، چولپون، آي - چۇروك. بۇرلچا، تولغون آي، جاڭل، آقيلاي، بوتوكوز، آيغانش، ساليپقان، بۇرۇلقان، قاشمقان.

كۇن أتتارى.

اشەمبى، جەكشەمبى، دۇيشەنبى، شەيشەنبى، چارشەنبى بەيشەنبى، جۇما.

تابشماقتار.

تاڭ قالارلق ءبر ءات بار،
ءاۋي باغا آلات، ءاۋرو آلبايت.
آياغى جوق ءجۇرو آلبايت.
كومەيگو سايساڭ ءسوز قيلات،
تيلن آدام بيله آلبايت.
رۇحساتسز آڭ اتدەن،
آدام اۋيگو كيره آلبايت.

ءاومر - ءاومر ءاومردون،
جاققان اوتۇ كومۇردون؛
ءاۇنۇ زار قوچقاچ بار،
جومۇرتقاسى تەمردەن.

آي آتتارى.

قرغزچا:	رۇمچە:
ءبردن آيى	يانۋار
جالغان تۇران	فيۋيرال
چن قۇران	مارت
بۇغۇ	آپرەل
قۇلجا	ماي
تەكە	ايۇن
باش اوونا	ءايۇل
آياق اوونا	آۋغۇست
توغۇزدۇن آيى	سينتابر
جەتيتن آيى	اوكتابر
بەشتن آيى	نويابر
ءالتچدۇن آيى	دەكەبر

چن قۇران. بۇغۇ، قۇلجا، جاز آيلارى. تەكە، باش اوونا، آياق‌اوونا جاي آيلارى. توغۇزدۇن، آيى، جەتينن آيى، بەشتن آيى كۇز آيلارى. ءالتچدۇن آيى، ءبردن آيى، جالغان قۇران قش آيلارى.

كۇن اۇزارب، قار اەرب،
سۇۇ سايلارغا تولچۇ - اەلە.
بۇل قاي كەزدە بولچو - اەلە؟

كۆندوراسب ئچوب بيشب،
اەل اوروغۇن اورچۇ - اەلە.
بۇل قاي كەزده بولچۇ - اەلە؟

جااب جامغر، جەر شابر،
ئچوب جاپيراق سولچۇ - اەلە.
بۇل قاي كەزده بولچۇ - اەلە؟

سۇۇدا مۇز بار جەرده قار،
بوروون بوروب سوقچۇ - اەلە.
بۇل قاي كەزده بۇلچۇ - اەلە؟

قرغزچا جل آتتارى.

چچقان، اۇي، بارس، قويون اۇلۇۇ، جيلان، جلقى، قوي، مەچن، تووق، ئات، دوكۆز.

جل باشى بولۇۇنۇن تالاشى.

جلقى، قوي، اۇي، ئتوو، چچقان، ئات، دوكۆز، اۇلۇۇ، بارس، قويون، مەچن، جيلان بولب بارى جلباشيلققا تالاشبتر. آر قايسيسى: «مەن بولوم، مەن بولوم» دەب ئاوزدورۇنۇن تييشتۇ ئجۇيولورۇن آيتيشبتر. چچقان قۇرغۇردۇن آيتارلق ەجۇيوسۇ بولبوغوندون كيين قۇۇلۇق اويلوب: «ەمنتب تالاشۇۇدان اەچتەمە ەاونبويت، آندان كورو باريبز جلدى قاراب تۇرالى. كميبز مۇرۇن كورسوك، اوشونۇبۇز جلباشى بولولۇ» دەبتر.

ەتوونـۇن بويۇ بييك بولغوندون كيين چچقانـدن ئسوزۇن ماقۇلدابتر. بارى جاردانب جلدى قـاراب نۇرغاندا، چچقان ئتوونۇن اورکوچۇنو چيغب آلب بارينان جلدى ەارۇن کو-رۇبتۇردا جل باشى بولۇب آلبتر. بويۇنا اشەنب تۇرۇب ئتوو جلدان قۇرۇ قالبتر.

بالاادان ساقتانۇۇ ئاۇچۇن آيتلغان ئسوزدور.

قاهارلۇۇنۇن قاسابينان ساقتان! قاراچانن دووماتينان ساقتان! خايرسز بايـدان ساقتان! سۇۇسز سايـدان ساقتان! کـەربەز کەدەيدەن ساقتان، کەکيرەيگەن تلمەچتەن ساقتان! آلا چـاپـان قوجودون ساقتان! آقيرن باسقان مولدودودون ساقتان! قارا جەمسوو بييدەن ساقتان! قاراڭغى تۇرغان ئاۇيدون ساقتان! شالپاڭ قۇلاق آتتان ساقتان، شالپايب جۇرگون جاشتان ساقتان!

سانات ارلار.

آرغيماقتا جال جوق دەب،
آلباي تاشتاب کەتبەڭەر!
آزاماتا مال جوق دەب،
آقل سالباي کەتبەڭەر.

ئوستا مەنەن دوس بولسوڭ،
نار کەسکەنن آلارساڭ.
ئوۇرۇ مەنەن دوس بولسوڭ،
ئبر بالاغا قالارسڭ.

قانجیغانن قاتقانن،
قابتال بلمەیت، آن بیلمەن.
آزاماتتن، آزغانن،
حاقن بلمەیت، جان بیلمەن.

قۇرساغی اوچا تۇشۇندا؛
قۇلاغی قۇیرۇق اوچۇندا؛
تیپیب کەتسەڭ دۇلدایت،
اچەگیسی تیشندا

سوقۇر قز مەنسن جەتىم قز قاراغات تەرۇگە تووغا چیغمیشبتر. اەکوو قایتب کەلە جاتقاندا کونوچوکدوگو تەرب آلغان قاراغاتتارن سایمشب تاشماق آیتشبتر.

سوقۇر قردن آیتقانی

آلا تووننۇن بوورندا
آن لوینوتۇب جۇرگون کم!
جەتم بەیباق مۇنۇ تاب!
جەتم بەیباق مۇنۇ تاب!

قارا تووننۇن بوورندا
قازق قاغب جورگون کم!
جەتم بەیباق مۇنۇ تاب!
جەتم بەیباق مۇنۇ تاب!

اورغورچوردون اوت كۆيوت!
اسق كولدون ئات ئاوروت.
جەتم بەيباق مۇنۇ تاب!
جەتم بەيباق مۇنۇ تاب!

جەتم وردن قاپقانى:

آلا تووندۇن بورۇندا،
آت اوينوتۇپ جۇرگوندور.
بۇركۇتچۇلور ائمەسبى
تابتم بەكەن سوقۇر قز!؟
تابتم بەكەن سوقۇر قز!؟

قارا تووندۇن بوورۇندا،
قازق قاغب جۇرگوندور،
قاپقانچيلار ائمەسبى.
تابتم بەكەن سوقۇر قز!؟
تابتم بەكەن سوقۇر قز!؟

اورغوچوردون اوت كويسو
بورۇندۇن كوزۇ جانبايبى.
اسق كولدون ئات ئاورسو
باقا چارداب حاتبايبى.
تابتم بەكەن سوقۇر قز!؟
تابتم بەكەن سوقۇر قز!؟

اوشونەتب:

جەتم قز سوقۇر قزدن تابشماقتارن چەچب قاراغاتن اۇتۇن آلتر.

آرسز ئات.

كۆن اسق ـ اەله. آن آرابا تارتب كەله جاتتى آرابانى كولوكوسوندو ئېر ئات ئېتلن سالب آقاقتاب كەله جاتتى ـ اەله. جولينان ئېر تانش ئات چبغب: «قايدان كەلەسڭ؟» دەب سۆرادى. آندا آرابانى آستندا كەله جاتقان ئات جووب بەردى: «جول اراق آرابانى آراڭ تارتب كەله جاتام!» دەب.

(اوزگۆنۆن ئالشن ئاوزۆنو جورو)

قالپيچى ميشق.

ئېر ميشق ئاويگو كيرب بويو جەتكەن جەردەن جەگيدەى اەچتەمە تاپا ـ آلبادى. آلا باقاندن اەڭ باشقى آچاسندا سوبۆن اسۆرلور تۆرغان اەكەن. آغان چيغا آلباى آبدان آيلاسى قۆرۆدۆ. اوشونتب تۆرغاندا باشقا ېر ميشق كەلب «اەمنه تابدڭ؟» دەب سۆرادى. باشتاغى ميشق آيتتى: «اەت كوب، ارى ساسق. آنى كم جەسن؟» دەب.

(جەتبەگەن جەكچل)

جرتق كونوك جەكلرەك.

ئېر قاتن بۆلاقتان سۆۆ آلب كەله جاتتى. كوبو گۆ جرتق اەكەن. بارغان سايين سۆۆسۆ جەڭل بولو بەردى. بۆغان قاتن قۆۆ انب كەله بەردى. ئاويۆنو كەلب قارا سا، ئېر جۆتۆمدا ـ غانا سۆۆ قالغان اەكەن.

(اومگەڭ آزدان ـ اوموك آز)

قارغا مەنەن قۇمۇرا

ئىش كۆندىلو قارغا سۆز ئازەدى. تالادان سۆزلۈ ئىر قۇمۇرا تاپتى. قۇمۇرادا سۆز سوكسو ئاكەن. ئۇزۇگە قارغانى مۇنە جەتبەدى. قارغا مايدا تاشتاردى تەرپ قۇمۇرغا سالا بەردى. قۇمۇرانى تۇنۇبە تاش تولغونسوڭ سۇ جوغورۇ كوتورۇلدۇ. قارغا ئايدان ئاچىپ سۆزسۆنۈن قاندردى.

(ئار ئاشدىن ئادىسن ئېلىش كەرەك).

كەرش.

ئاكى بالقچى سۆزدان بالق ئىسوزدۇ سۆز گۈچ چەتكە چىغاردا ئوور تارتا باشتادى. بالقچىنى ئىروو "سۆز گۈچ جامان" دەدى. ئاكىنچى بالقچى "سۆز گۈچ جاقشى" سەن ئاۋزۇڭ جامان تارتاسڭ" دەدى. ئوشونتب ئوكوو كەرىشە كەتتى ئالار كەرىشنى جاتقاندا سۆز گۈچدوگۈ بالقتار قاچىپ كەتشدى.

(كەرش باشقا كەلگەن باقتى كەتىرمەز).

تالاش.

چچقانىدن ئاكى بالاسى ئاييى تالاشدى. ئوكوو ئايندن تۇمپۇگۈنۈ چىنب تالاشب جاتشدى. ئوكوونۈن تالاشب جاتقانى ئاسماندان كويكو كوردۇ. تالاش ئايدان قېرىغاندا كويكو - ئاكەڭ ئوكوونودا ئالب ئالدى.

(جاقىر تالاشسا جاتقا جەم).

آقلدۇۋ سوقۇر

قارا ئىگى ئوندو ئېر سوقۇر قولۇنا چىراق قارمىلى كەلە جاتقى ئاللە جولدون ئاۋنۇپ بارا جاتقاندىن ئېروو ئېيتتى: «مىنا- آقماق ئاۋزو سوقۇر تۇرۇپ قولونا چىراق آلاي. سوقۇرغا چىراقتىن ئامىنە كەرەكى بار» دەپ. آغا ئاكىچى ئېروو جووپ ئېيتتى: «جوق، سوقۇر آقماق ئامەس. آل آقلدۇۋلىغىنان قولۇنا چىراق آلىپ ئجوروت. بولبوسو، آنى قارا ئىگىدا ئېروو سوغۇپ حيمپ كەتمەس بەلە» دەپ.

(ئاۋزو ئىگو اۇرۇنباس ئاۋچۇن اوزگوگو حارق قل)

اويلۇۋ كەدەي

ئېر كەدەي ئامكەكسىز جان باغاپىن دەپ اويلودۇ. ئەتتۇندو ئتۇرو قيديرىپ تاماق اۇزلادىدا ئجوردو كۇنۇكو- ئالە. كەلە بەرگەندەن كيين كەدەيدەن ئال آيدان تارقتى. ئېر كۇنو كەدەي ئېر تارق بايدن ئاۋيۇنو ساردى. باي ئاچىپ آتقان آشينان بەرىەي كەدەيدى قۇرۇپ چقتى. بايدان قاققۇزەپ، تومسورۇپ كەلە جاتقاندا اەكىچى ئېر تاآنش كەدەي كەزيگىپ ئېيتتى: «ئامكەكسىز جان باقماق جوق. بايدان آركدى كەتيرىپ سورپو اۇلاغانچا. ئامكەك قيلىپ تابقان ئېر آياق جارماك آرتق ئامەسبى؟». دەپ جولدوشۇنۇن بۇل ئسوزو كەدەيدى آردانتتى. آندان كيين ئامكەك قيلىپ. ئاكىر سالىپ ئال قاتارينا قوشۇلدو.

(جاردى بولسوك آردۇۋ بول).

قابقانچى مەنەن ئچوندولوي.

قابقانچى ئچوندولوي قارماب آلبتر ئچوندولوي قابقانچيغا جالينبتر: «مەنن تەرم آزر تۆككو حارالايت. مەنى قويوبەردا- چوڭويغوندو آل» دەب. آندا قابقانچى آيتبتر: «جوق ئچوندولويم اەرتەڭكى قويروقتان بوگونكو اوبكو آرتق. اەرتەڭكى اچكتى ئويلوب بوگونكو بالامدن ماقالاينان آيريلو، آل آقلدۇنۇن ئاشى اەمەس».

(اەرتەڭكى قۇيرۇقتان بۇگۇنكۇ اوبكو آرتق).

آتا آقيلى

آتاسى بالدارينا «تاتۇ تۇرغۇلا» دەب قانچالق آيتبتر. بالدارى «قيلن آلباى- اەلە آرازداشا بەربتر. «بر كۇنۇ آتاسى بالدارينا «بر بايلام سابوونۇ آلب كەلب «سندرغيلا بالدار» دەدى.

بالدارى ئيرينەن «بيرى آلب سندرا- آلشقان جوق. سابوونۇ چەچب آتاسى «بيردەن سندرغيلاچى» دەدى. بالدارى بارسلداتب سندريشب قويۇشتۇ. سابوونۇ ميسال قيلب آتاسى بالدارينا آيتتى «مسيلەر آرازداشب آراشاردى آچساڭار، حاڭقى سابودوى بولوسۇڭار: بيريگب ئجورسوڭور، جوودۇن حەڭيشى قيين بولوت» دەب.

(ئيريلكتن كۇچۇ برلكته).

مۇقاش.

حاردن كۇنۇ اەلە. «بزدن ماكتەبدن بالدارى آلى تاراتلغان «مەب. مۇقاشتا بزدەرمەدن اوقۇچۇ- اەلە. آخر- اوق مۇقاش آندان

حالقوو بولۇچۇ. «بر كۈنۈ ارتىڭ مەيەر مۇقاش مەكتەبكە بارامر دەپ ئاۋيۇنوڑچقتى. چولدو كەلەجانب مۇقاشتىن حالقوو. ئۇغۇ قارمادى. ماكتەبتى اونۇنۇڑ توقويغو كەتب قالدى. مۇقاش توقويدو سايراپ تارغان «بر قووز چەچقتا كەركتى. چەچقتى ارى مۇقاشقا آيدان جاقتى. مۇقاش «بۇل جاقشى ارىدى قايدان ئاۋيروندۇڭ» دەپ چەچقتان سورادى.. «مەن بۇل جاقشى اەردى مەكتەبدەن ئاۋيروندۇم» دەيدا چەچق اوچب كەتتى مۇقاش باشقا بر چەچقتا كەريگب «ماغا آررىق سايراپ بەرچى» دەدى. چەچق آيتتى: «مەن سەنلەدى بەكەر ادەمسەن، جاش بالدارم بار، ۋاقتم جوق» مۇقاش آرى بەرى جۇرۇپدا بال تارتب جورگون آلريغا كەريگب «كەل آرى قۇۋلاشب اويناپلى» دەدى آرى آيتتى: «مەن بەكەر ادەمسەن. اوينوغا ۋاقتم جوق. بالدارىما بال تارتامن، قشقاآزق تايارلايمن» دەدى. ئۇنۇزيردو بەكەرجۇرگون جان جوق اەكەنن بلىگەن سوڭ مۇقاش ماكتەبكە جۇگۇردۇ. اوشو- ندون كيين مۇقاش حالقوولۇغۇن تاشتان حاقشى شاگرت بولدو.

مەكتەب بالاسى.

بر توب بالا قوزۇ قايتارب جۇرۇب تورغويدۇن بر بالاپان قارماب آلشتى. بالدار بالاپاندن قاناتن قرقب بزتوبا ئجب بايلاب اوچورۇب اوينوموقچۇ بولۇشتۇ. بۇل بالداردن اچندە مەكتەبتەن اوقۇغان آيل دەكەن بر بالا بارادلە. بالاپانغا بوورۇ آچب آيل بالدارغا آيتتى. «قويغولا - تەڭتۇشتار. بۇلداغى بزدەر سيياقتۇڑ مۇڑنۇ قاتياغان جاش. مۇنۇڑقينابای قويو بەرەلى. بزدەردىكەندى مۇنۇڑدا-آتا. اەنەسى بار» دەپ.

بالدار آيلدن سورۇن قىلۇل آليشب. بالاپاندن اووزينا تۇكۇرۇشۇپ دوس بولۇپ قويو بەرشتى.

آيل بالاپان تۇڑرالى بولغون ئشتى آتاسينا آيتتى. آتاسى قۇڑلىن آلماغا كيتەپ. قاغاز، قارنداش ساتب بەردى.

تورغۇ تاي

حەلىدەكى تورغۇتاي!
حەلىدەن كۆلۈك آن بولسۇك.
مەن ئويادا تۇرغۇمتاي،
مەرگىل جەڭ چوڭويسۇم.
كوكۈلۈڭدىكى قۇمارداپ
كۆزمۇش خۇگور قاتتىسام.
جەڭگىياغار سوسىرداپ
جاراق ـ جابدۇق آسىنسام!

شامال مەنمەن جاريشپ
دۇق بايكىسىن آلا آلساق.
سان قول مەنمەن سەيىشپ
ئاڭ ئەمگەكىن باغا آلساق.
آتقارلىآلساق ئېر ھاقشى
ئاڭ قارىيۇر ئونۇتماي،
كەلەچەككە ئېز باشچى
ئەسىە بولسۇن تورغۇتاي!

ئاباغى.

قرغز ئتیلنده 24 نچی جلدا باسلب چققان هام چیغا تۇرغان کیتەبتەر:

باشتاۋچ مەکتەب کیتەبتەری:

۱) قرغز آلپبەسی . . . . . آرابای اۇۇلۇ.
۲) قرائت کیتەبی . . . . . تینستان اۇۇلۇ.
۳) امسەب ماسەلەسی . . . . . دانیار اۇۇلۇ.
٤) باستاۋچ جوراپیا . . . . اودارغان: آرابای اۇۇلۇ.
۵) چوڭدورغوخاتانیتۇۇ آلپبەسی | آرابای اۇۇلۇ، تینستان اۇۇلۇ هام دانیار اۇۇلۇ.

کورکوم آدابییاتتار:

٦) سەکەتبای ماشھۇر بوغاچینقی ناغان: آرابای اۇۇلۇ.
۷) سەمەنەیدن آپچۇروکو بارغانی (تینبەکتەن)
۸) فاناتتۇلار . . . . مولدو قیلچ. } قرغز کەمەسیەسی.
۹) جوموقتوردون جیینتق (قیزق)

۱۰) قاسم تینستان اۇولۇنۇن ئاولوڭدورۇ.
۱۱ جولدوش لەنین ئاۋچۇن آیتلغان قوشوق هام قسقاچا ئاونۇرۇ. کور گون ۋاقیباسی.

قرغز مەکەسیەسی،

بـــەت	جـــول	خـــاتـــا	تـــوزرا
9	7	اش	آش
14	7	اوفو	اوفول
15	1	قاماتال	قاپتال
22	10	ايرغو	ارغوز
23	7	توعوز	توغوز
24	13	تالا	تالا
28	5	تەرەز	تەرەز
28	5	تورق	عتورت
29	5	ال	ال
35	15	تاپ قوناجن	تای قوناچی
37	3	توغوى	تورغوى
39	12	—	اەلوز
41	20	آبدايداى	آبىدای
43	14	ارگم	آرگم
43	17	ازامات	آزامات
43	18	ايلده	ايلده
44	9	اتتارى	آتتارى
44	10	ادام	آدام
51	16	جەگلرەك	جەگلرەك
52	19	اوكونودا	اوكونوردا
55	9	امردى	اردى

باشقى سوزدو اوم سيپرينن ٦ مەنەن ٤ آلماشب قالغان توزەب اوقو تيبش.

Kayyum Miftakov, *Ķırġız Emlesi Ķısķaça Ķırġız Tilinin Aytılış Fanitikäsi menen Birge, Baştowuç Maktep Muġalımdarı Üçün*, Eski Taşkent, 23 Ocak 1923

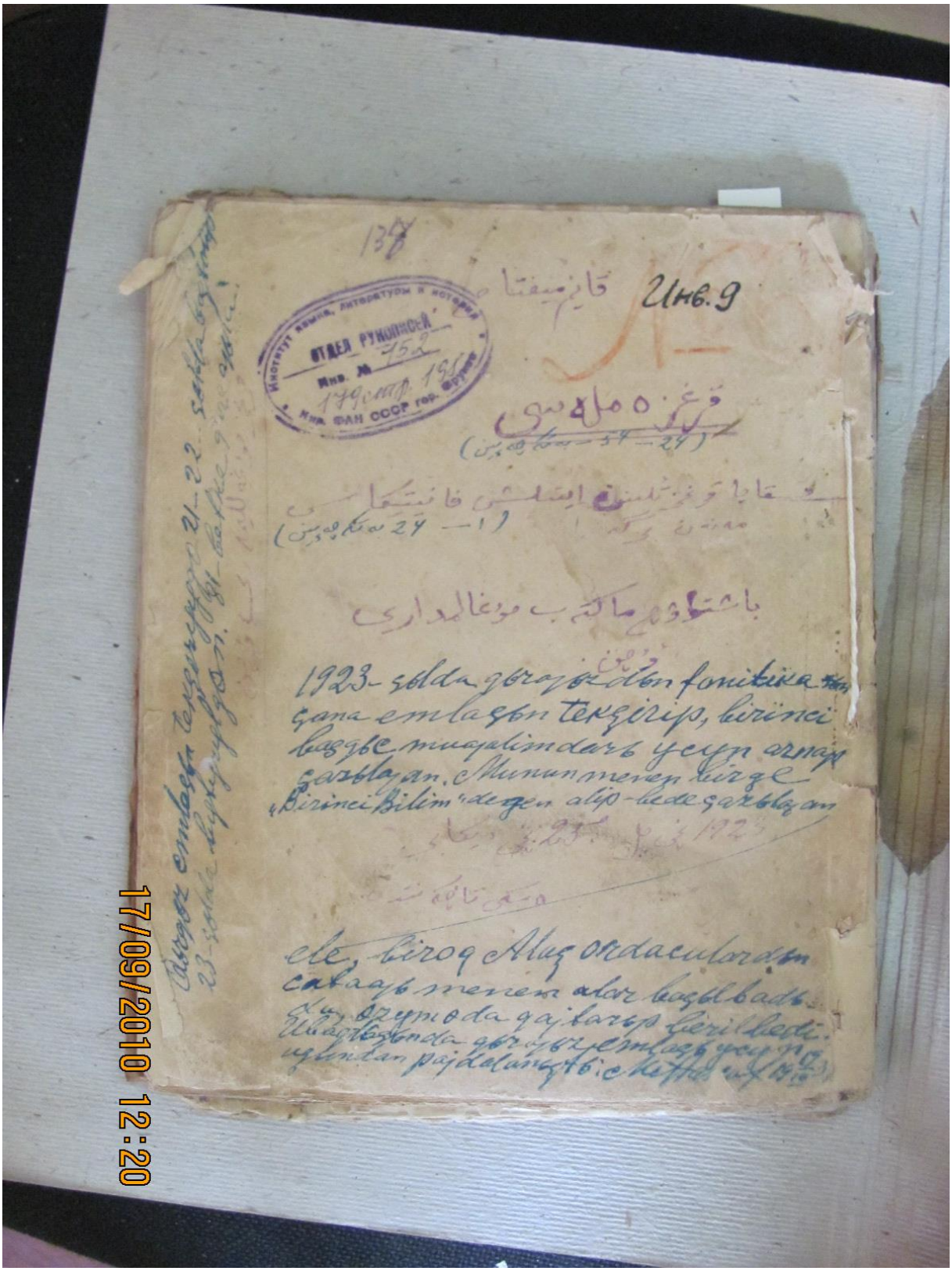

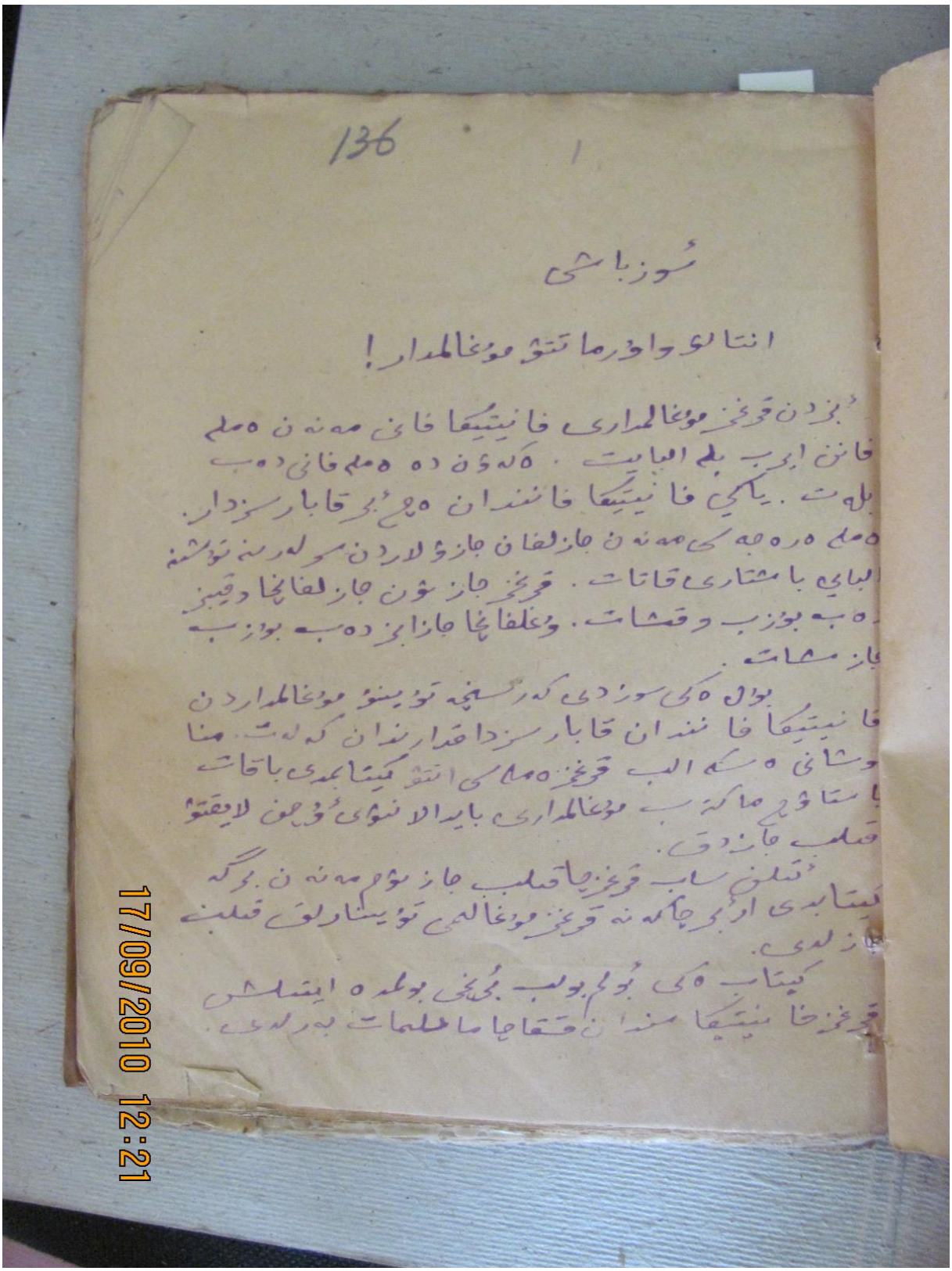

136

سوزباشی

انتالی واذرماتتو موغالمدار!

بزدن قوخمز موغالمداری فانیتیکا فانی مه نه ن ه ملم
فانن ایرب بلم الیایت . ه که ؤن ده ه ملم فانی ده ب
بلوت . یاکچی فانیتیکا فانندان ه چ بز قابارسزدار.
ه ملم ه ره جه کی مه نه ن جازلفان جازؤلاردن سولدرنه توشمه
الیایچ بامشتاری قاتات . قوخمز جازشون جازلفانجا دقیق
ره به بوزب وقشات . وغلفانجا جازابزده به بوزب
جاز مشات .

بول ه کی سوزدی کدرسنجه توپنؤ موغالمداردن
فانیتیکا فانندان قابارسزداقدارندان کدلت . منا
وشانی ه سکه الب قوخمز ه ملم کی انتؤ کیتابمدی باتحات
یا ستاؤچ ماکه ب موغالمداری بایدالانتوای ؤچ جلن لایقتو
قلب جازدق .

ؤتلن ساب قوخمز جاقلب جازشوم مه نه ن بزگه
کیتابمدی ازبز جاکه نه قوخمز موغالمی توپیشاریلق قلبنه
جازلدی .

کیتاب ه کی ؤلچم بولب بزنخی بولمده ایشلش
قوخمز خانیتیکا منداز قتقاچا ماطلعات به رلدی .

17/09/2010 12:21

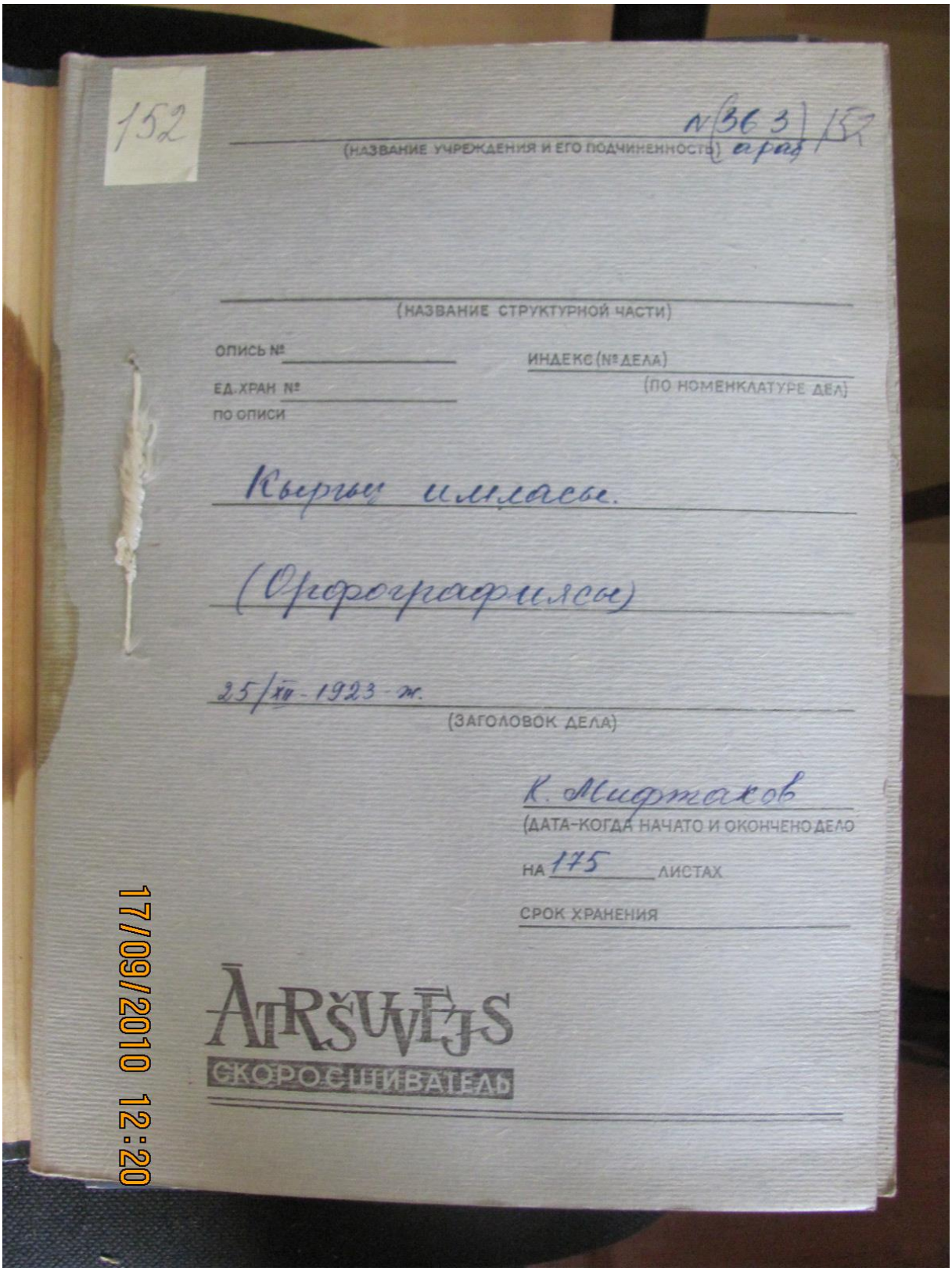
152
№(363) 157
(НАЗВАНИЕ УЧРЕЖДЕНИЯ И ЕГО ПОДЧИНЕННОСТЬ) отд
(НАЗВАНИЕ СТРУКТУРНОЙ ЧАСТИ)
ОПИСЬ №
ИНДЕКС (№ ДЕЛА)
(ПО НОМЕНКЛАТУРЕ ДЕЛ)
ЕД. ХРАН №
ПО ОПИСИ
Кыргыз илимдеги.
(Орфографиясы)
25/XII-1923-ж.
(ЗАГОЛОВОК ДЕЛА)
К. Мифтахов
(ДАТА-КОГДА НАЧАТО И ОКОНЧЕНО ДЕЛО
НА 175 ЛИСТАХ
СРОК ХРАНЕНИЯ
ATRŠVEJS
СКОРОСШИВАТЕЛЬ
17/09/2010 12:20

Protokolı Komissii po Sozıvu Pedogogiçeskogo S'ezda o dne i Nauçno-Peddagogiçeskogo S'ezda, Diagrammı Şkol Kirgizskoy Avtonomoy Oblast Sostoyatşih na Gosudarstvennom i Mestnom Byudjete, TsGA, Kirgizskoy SSR Fond N.647, op. N. 1, ed. Hr. N. 40, s.1;60

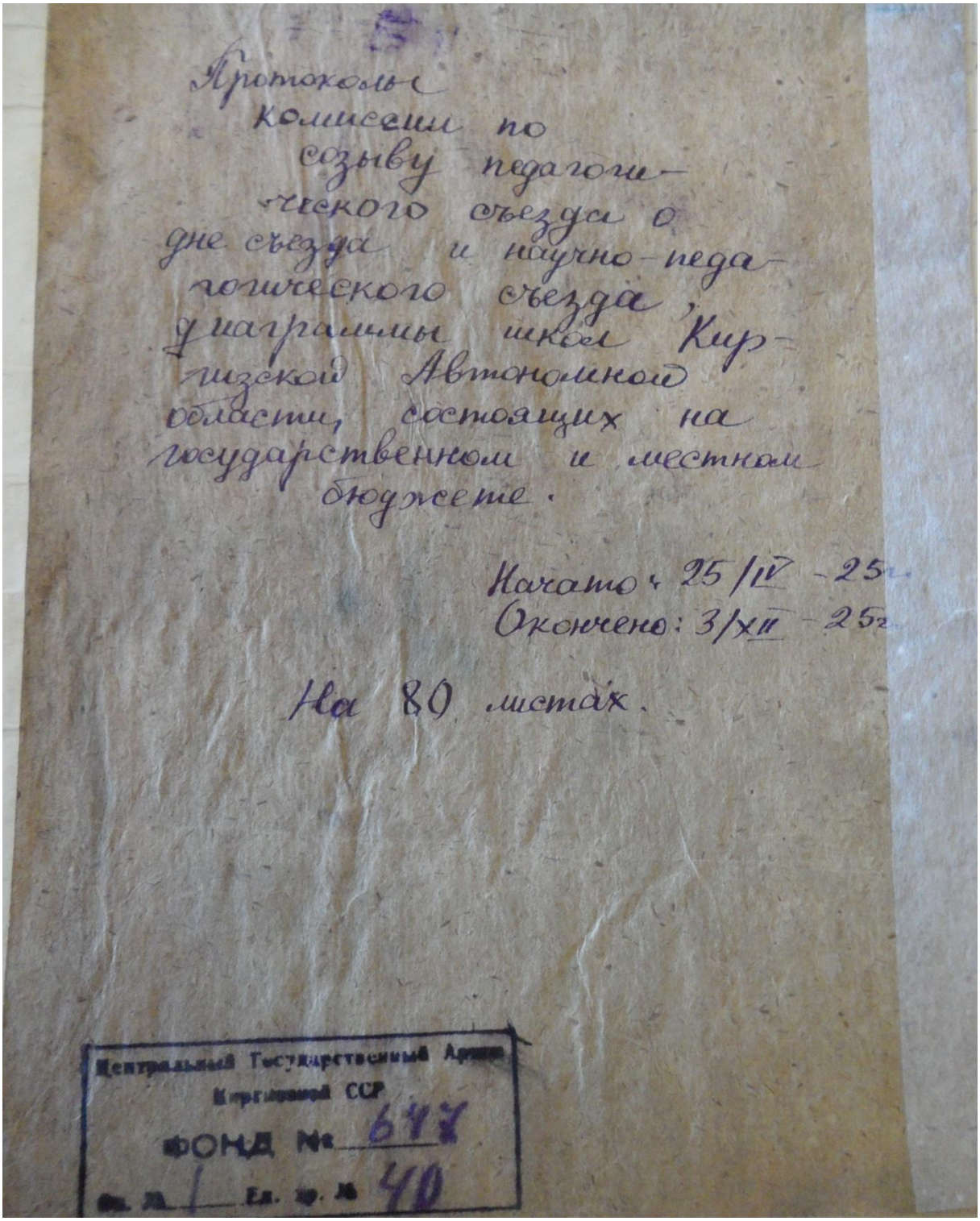
Протоколы
комиссии по
созыву педагоги-
ческого съезда о
дне съезда и научно-педа-
гогического съезда,
диаграммы школ Кир-
гизской Автономной
области, состоящих на
государственном и местном
бюджете.

Начато: 25/IV - 25г.
Окончено: 3/XII - 25г.

На 80 листах.

Центральный Государственный Архив
Киргизской ССР
ФОНД № 647
Оп. № 1 Ед. хр. № 40

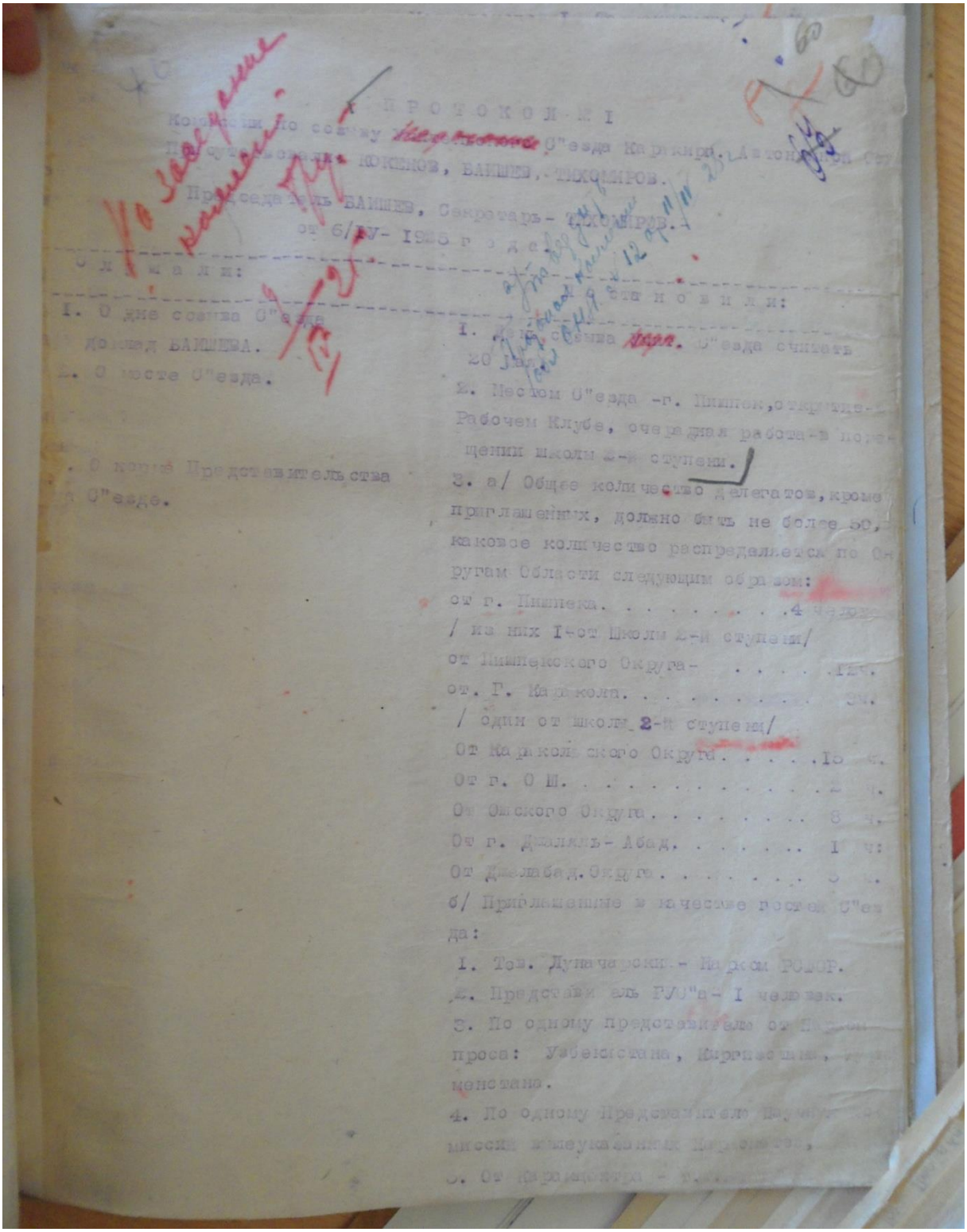

ПРОТОКОЛ № I

Присутствовали: Жукенов, БАШИЕВ, Тюкомиров.

Председатель БАШИЕВ, Секретарь- Тюкомиров.

от 6/IV- 1935 г. г. Ак.

Слушали:

I. О дне созыва О"езда

Доклад БАШИЕВА.

2. О месте О"езда.

3. О норме Представительства

на О"езде.

Постановили:

I. Дату созыва ... О"езда считать

20 Апр.

2. Местом О"езда -г. Пишпек, открытие- Рабочем Клубе, очередная работа-в помещении школы 2-й ступени.

3. а/ Общее количество делегатов, кроме приглашенных, должно быть не более 50, каковое количество распределяется по Округам Области следующим образом:

От г. Пишпека. . . . . .4 чел.

/ из них I-от Школы 2-й ступени/

От Пишпекского Округа- . . . . . 12 ч.

От. Г. Нарыкола. . . . . 3 ч.

/ один от школы 2-й ступени/

От Нарыкольского Округа. . . . . Io ч.

От г. О Ш. . . . . 2 ч.

От Ысыкского Округа. . . . . 8 ч.

От г. Джалиль- Абад. . . . . I ч.

От Джалабад. Округа. . . . . 9 ч.

б/ Приглашенные в качестве гостей О"езда:

I. Тов. Дунаевский - Инструкт РОДОР.

2. Представитель РУО"а - I человек.

3. По одному представителю от Наркомпроса: Узбекистана, Киргизстана, ... менестана.

4. По одному Представителю Научно-... миссии и Национальных Меньшинств,

5. От Прокуратуры - ...

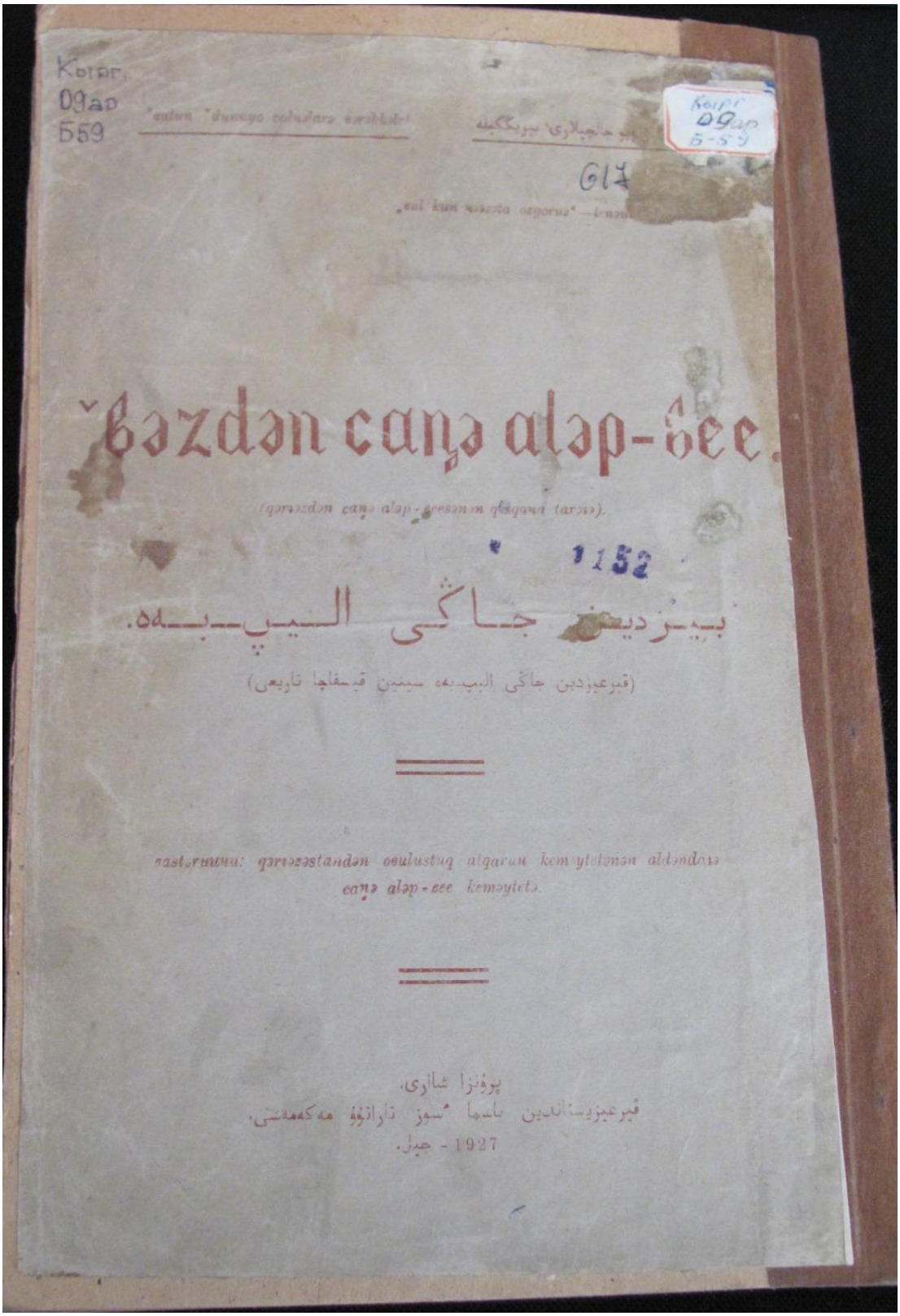
Kitap
09ap
559
"xalq "dunyo qolushlari ensiklopediyasi"
Kitap
09ap
5-59
617
"xalq kun sayin ozgarur" — inson

Bazdan cana alap-see.

(qarzsizdan cana alap-seesinin qisqasha tarixi).

1152

بيزدين جاڭى الىپ-بەە.

(قيرعيزدين جاڭى الىپ-بەە سينين قيسقاچا تاريحى)

Jastarynuu: qarzsyzdan oolustuq alqarun kemeytelenen aldyndagy
cana alap-see kemeytely.

پروفزا شاڑى،
قيرعيزيستاندين ماسما سوز تارانۋۇ مەكەمەسى،
1927 - جيل.

Бütün dünyа cəbhələri, birləşin!

بۈتۈن دۇنيا جالچىلارى، بىرلىكىلە!

„Bəd kun vaxta qajdıra" — Lenin.

494

Bazdan cаnа alap-bee.

(qəriyzdən cаnа alap-beesənən qəsqaya tarəy).

بيزدين جاڭى الپ-بەه.

(قيرعيزدين جاڭى الپ-بەه سينين قيسقاچا تاريخى)

Bəstəruuчu. qəriyzəstandən oбulustuq atqaruu keməytetənən aldəndaı cаnа alap-bee keməytetə.

31622

پروڤنزا شارى.
قيرعيزستاندين باسما سوز تارانوۋ مەكەمەسى.
1927 - جىل.

لاتین الیپ بەمسینده جوق، بولسودا ووردۇق قیلا ئورعان "بیر-ەکی تام-
عانین وردۇنا ورۇس تامعالارینان کبر گیزیلگەن.

"بیلیم کەمەسییەسی جاگی الیپ-بەه مەنەن ەلدی تاانیشتیرۇۇنۇ ەك و بول.
مۇعاللیمداردان باشتادی. 1925-جیلقی مۇعاللیمدار سیبازینان بەری 405 مۇعاللیم
قیرعیزدین جاگی الیپ-بەمسی مەنەن تولۇق ساۋ تنۇۇ بولۇب چیقتی؛ بۇلار
"وزدورۇنۇن وقۇتقان مەکتەبتەرینده جاگی الیپ-بەه مەنەن وقۇۇچۇلاردی.
تاانیشتیرا باشتادی.

قیرعیزدین جاگی الیپ-بەمسینین تاریعیندا عی سوگعۇ باسیقیچ-1926-
جیل، 14-وکتوبۇر. بۇل کۇنۇ قیرعیز مریکتۇۇ وبۇلۇسۇنۇن وبۇلۇستۇق اتـ
قارۇ ۇ کەمیتەتی، جاگی الیپ-بەەنین باش قاتۇورك رەسپۇبلیکەلەرینده بەر گەن
جاقشی ناتیجەلەسین مسکه الیپ، قیرعیزستاندا مۇرۇنقۇ قولدونۇب کەلە-
جاتقان اراب الیپ-بەمسینین وردۇنا، اقبرینديق مەنەن، جاگی الیپ-بەه کیر-
گیزیلەباشتاسین دەگەن توقتوم چیعاردی.

وشول کۇندون باشتاب وبۇلۇستۇق اتقارۇۇ کەمیتەتینین جانینا جاگی
الیپ-بەه کەمیتەتی "تۇزۇلدۇ. کەمیتەتکه "توراعا بولۇب، و ۇلۇستۇق اتقار-
ۇۇ کەمیتەتینین توراعاسی-وروزبەك ۇۇلۇ، "مۇچولورۇنۇ-ابدیراقمان ۇۇلۇ،
ساادای ۇۇلۇ، تینیستان ۇۇلۇ، االی ۇۇلۇ، ایدار-بەك ۇۇلۇ، بابیش ۇۇلۇ، "بورۇ-
بای ۇۇلۇ، بولوت ۇۇلۇ جۇسۇب، دانییار ۇۇلۇ، جاقیپبای ۇۇلۇ، جەەن-بای ۇۇلۇ،
زۇلپۇبای ۇۇلۇ، قاراچ ۇۇلۇ جانا قۇدای بەر گەن ۇۇلۇتاش شایلاندی.

بۇل جیغالیشتا جاگی الیپ بەەنی یشکه اشیرۇۇ جۇنۇندو گۇ "بیلیم-
مەتوت جاعینان حول باشچیلیقتی "بیلیم کەمەسییەسینه تابشیریلدی.
1926-جیلی، 2-"نویبوۇردو جاگی الیپ-بەه کەمیتەتینین "بیرینچی جیینالیشی
بولۇب، تومووندو گۇجولدوشتور جاگی الیپ-بەه کەمیتەتینه پیریزیدیۇمدۇ ککو
شایلاندی: "توراعا-وروزبەك ۇۇلۇ، ورۇن باساری-تینیستان ۇۇلۇ، "مۇچولورۇ-
ابدیراقمان ۇۇلۇ، ساادای ۇۇلۇ، االی ۇۇلۇ. وشول کەزدەن باشتاب جاگی الیپ
بەەنی یشکه اشیرۇۇ "ۇچۇن پیلان بۇیۇنچا "پریزیدۇم یشکه کیریشەباشتادی.

وبۇلۇستۇق اتقارۇۇ کەمیتەتینین 5-پیلەنۇمۇنو چەیین جاگی الیپ-بەەنی
یشکه اشیرۇۇ "جونۇندو جالپی پیلان، جیلدیق پیلان جانا «جاگی الیپ-بەه
دوستورۇنۇن قوومدورۇ» تۇۇرالۇ ۇباقتیلۇۇ ۇستاب جاسالدی. بۇل پیلە-
نۇمدو جاگی الیپ-بەه تۇۇرالۇ بایاندا ماجاسالدی. پیلەنۇم وبۇلۇستۇق اتقارۇۇ گە-
میتەتینین 1926-جیل 14-وکتوبۇردو گۇ «جاگی الیپ-بەه ۇشۇل کەزدەن

چاشتاب بشكه اشبر بلا بلشتالسين » ده گەن توقتوموڭ به كتيب، توقباى ڭۇلۇ مەنەن بوروبيبەبتى جاڭى الپ-بەە كەمينەتينە مۇچولۇ ككو كورسوتۇ. جانادا جاڭى الپ-بەە كەمينەتينە، الدبيزداعى بولوتۇرعان رەسپۇبليكەلىك كە-گەشتەر سيياز بنا جاڭى الپ-بەنين قايسى ڭبافتنا بشدە تولۇق اشارين كورسوتو تۇرعان پبلان تۇزۇب كەلۇڭ گو تابشيردى.

ڭشۇل كەزده قالىك مل جاڭى الپ-بەە مەنەن وقۇڭ كينەبتەرى جانادا بلشفا ادابيياتتار باسيليب چيعۇڭن كۇزۇب تۇرات. ببر-وق جاڭى الپ-بەە گە ارنالعان قاراجات چاقتوولۇ بولعوندۇقتان، جاڭى الپ-بەمەنەن كينەب باستيرۇڭدان كەمينەت توقتولۇب تۇرات. سەبەبى: جاقيندا كەگەشتەرسايۇ ڭزۇنداعى لاتين الپ-بەە سينە وتموكچۇ بولعون تۇرك ەلدەرينين جاڭى الپ-بەەلەرين ببردەشتيرۇڭ توبۇ بولوت. وشوندۇقتان، ازيرتان قيرعيزدين جاڭى الپ-بەمسى مەنەن كيتەب باستيرابەر گەنيبيز مەنەن، كيين تۇرك ەلدەرينين ببردەشكەن جاڭى الپ-بەمسى مەنەن كيتەب باستيرۇڭعا، قارا-جات جاعينان، توسقوول بولموقچۇ.

ڭشۇل كەزده قيرعيزستانداعى تەكنيكومدوردو جانا كەسيب مەكـ-تەبتەرينده جاڭى الپ-بەە دوستورۇنۇن ڭيۇمدارى ڭيۇشتۇرلۇب، بۇل مەكنەبتەردە گى وقۇڭچۇلاردين بارى جاڭى الپ-بەمەنەن وقۇى-جازا ببيليب قالدى.

قيرعيزدين جاڭى الپ-بەسينين باسما نامعالارى پرۇنزا شاارينداعى باسما فانادا جوق بولعوندۇقتان، كوب قيينچيليقتار كەلتيريب جاتات.

جاقيندا قيرعيزستان باسما ءسوز تاراتۇڭ ءبولۇمۇنوقيرعيزدين جاڭى الپ-بەسينين باسما نامعالارين كەلتيرۇڭ گو تابشيريلدى.

جاڭى نامعا باسماقازاعا كەلەرى مەنەن وبلۇستۇق كەمينەت كۇنۇمدۇك جولۇب تۇرعان جولتولوردون قۇتۇلماقچى.

چاڭتاب يشكه اشبريلا باشتالسين » ده گهن توقتوموڭ به كتيب، توقباى ڭۇلۇ مه نهن بوروبييه بتى جاڭى الپ-به كهميته تينه مۇچولۇ ككو كورسوتتۇ. جانادا جاڭى الپ-به كهميته تينه، الدبيزداعى بولوتۇرعان رهسپۇبليكه ليك كه-گهشتهر سيبازپنا جاڭى الپ-به نين قايسى زياقتنا يشكه تولوق اشارين كورسونو تۇرعان پيلان تۇزۇب كه لۇڭ گو تابشيردى.

ڭشۇل كه زده قاليك ىل جاڭى الپ-به مه نهن وقۇڭ كيته بته رى جانادا يلشفا ادابييانتلر باسيليب چيمۇڭن كۇنۇب تۇرات. ببر-وق جاڭى الپ-به گه ارنالعان قاراجات چاقتوولۇ بولعوندۇقتان، جاڭى الپ-به مه نهن كيته ب باستيرۇڭدان كهميته ت توقتولۇب تۇرات. سه به بى: جاقيندا كه گهشتهر سايۇ ڭۇنداعى لاتين الپ-به مسينه وتموكچۇ بولعون تۇرك ىلدمرينين جاڭى الپ-به لهرين ببردمشتيرۇڭ توبۇ بولوت. وشوندۇقتان، ازيرتان قيرعيزدين جاڭى الپ-به مسى مه نهن كيته ب باستيرابهر گه نيبيز مه نهن، كيين تۇرك ىلدمرينين ببردمشكه ن جاڭى الپ-به مسى مه نهن كيته ب باستيرۇڭعا، قارا-حان جاعينان، توسقوول بولموقچۇ.

ڭشۇل كه زده قيرعيزيستانداعى ته كنيكومدوردو جانا كه سيب مه كه-ته بته رينده جاڭى الپ-به دوستورڭنۇن ڭيۇمدارى ڭيۇشتۇرلۇب، بۇل مه كنه بته رده گى وقۇڭچۇلاردين بارى جاڭى الپ-به مه نهن وقۇى-جازا بيليب قالدى.

قيرعيزدين جاڭى الپ-به مسينين باسما تامعالارى پرۇنزا شاارينداعى باسما فانادا جوق بولعوندۇقتان، كوب قيينچيليقتار كه لتيريب جاتات.

جاقيندا قيرعيزيستان باسما سوز تاراتۇڭ بولۇمۇنوقيرعيزدين جاڭى الپ-به مسينين باسما تامعالارين كه لتيرۇڭ گو تابشيريلدى.

جاڭى تامعا باسماقازاعا كه لهرى مه نهن وبلۇستوق كه ميته ت كۇنۇمدۇك جولۇب تۇرعان جولتولوردون قۇتۇلماقچى.

قیرعیزدین جاڭی الیپ - بەەسی.

НОВЫЙ КИРГИЗСКИЙ АЛФАВИТ

(а) ا a	(б) ب в	(п) پ p	(т) ت t	(дж) ج c
(о) و o	(ч) چ ч	(д) د d	(р) ر r	(з) ز z
(у) ۋ u	(с) س s	(ш) ش ш	(-) ع г	(-) ق q
(ы) ى э	(к) ك к	(г) گ g	(-) ڭ ң	(л) ل l
(э,е) ۅ e	(м) م m	(н) ن n	(й) ي y	(ь) ء ЗНАК СМЯГЧЕНИЯ

اراب تامعاسی مەنەن جاڭی تامعانی سالیشتیرۇۋ.

arae tamasə menen canə tamɨnə salɨstɨrɨw.

تومونكۇ ٴتورت عانا میسالدی وتۇسالۇ، جاڭی تامعانین كەرەكتیگینە اچیق ٴتۇشۇنوسۇلۇ.

tomonku ˈtort ana məsaldə oqusan canə tamɨnɨn kerektəgine aʧɨq ˈtuʃunesuŋ

arae tamasə cazuuda.

اراب تامعاسی جازۇۋدا.

اراب تامعالاری ٴبیری بیرینەن چەكیت مەنەن عانا ایریلات (ماسالان: ب ب پ). میندای چەكیننەر جازۇزدا قول بایلایت: ٴبیر ٴسوزدۇ جازماق بولسوڭ، قولۇڭدۇ وڭ دون سولعو، سولدون وڭعو، قالتادان سولعو ٴسویروب، ٴۇچ ویناوقتوتۇب چیعاسیڭ جانا انیسی از كەلسەڭسیب، استی-ٴۇستۇنو تۇرتكۇلویسۇڭدا ٴجۇرۇسۇڭ.

قولۇڭدۇ ٴویدۇ-ٴتومون، وڭدون-سولعو یلمەڭدەتیب ٴجۇرۇۋ، میندا قانچالیق ۇباقتیڭدی جانا قانچالیق ەمگەگیڭدی بوشقو كەتیرەسیڭ. تۇشۇنۇكتۇۋ بولسۇن، «قییىشتیریب» دەگەن ٴسوزدۇ ٴوز قولۇڭ مەنەن جازیب كور.

canə tamə cazuuda.

جاڭی تامعا جازۇۋدا.

جاڭی تامعا ٴبیر - بیرینەن چەكیت مەنەن ایریلایت، جاڭی تامعانین بیرینەدا چەكیت جوق. وشۇندۇقتان قولدۇ وڭدون سولعو ٴویدۇ، ٴتومون ٴسۇیروب ٴجۇرۇۋ دەگەن بولبویت. تۇشۇنۇكتۇۋ بولسۇن، جوعورقو «قییىشتیریب» دەگەن ٴسوزدۇ جاڭی تامعا مەنەن جازالی- "qəyəs tɨrɨb"

arae tamasə oquuda

اراب تامعاسی وقۇۋدا.

قیرعیز نیلندە (قیباچیدان باشقا) 24 تیبیش تامعاسی بار. 24 تامعانین 17سی ٴتورت ٴتۇردون (ماسالان-ب=ب ب ب) بولۇپ، جالپی سانی 68 تۇرگو جەتەت، قالعان جەتی تامعا ەكی ٴتۇردون (ماسالان-ا= ا ا) بولۇپ، 14 تۇرگو بارات. وشون-ەتیب 24 تامعا 82 تامعاعا ایلانات (82=14+68). بۇل ەمینە دەگەن ٴسوز؟ بۇل-وقۇپ جاتقان بالاعا 24 تامعانین وردۇنا 82 تامعانی وقۇتۇۋ دەگەن ٴسوز.

اراب تامعاسی ٴبیری بیرینەن چەكیت مەنەن عانا ایریلات، دەپ جوعورۇدا اینتیق (ماسالان-ب ب پ). بالانی وقۇتۇۋ ٴجونۇندو مۇنۇن چوڭ ووردۇعۇ بار. ماسالان: ب ب پ تامعالارینین تۇلعالاری ٴبیر، الار ٴبیر بیرینەن چەكیت مەنەن عانا ایریلات. وشۇندۇقتان جاڭی وقۇپ جاتقان بالا ٴۇچ تامعانی ٴبیر بیرینەن اجراتیب تانوۇ ٴۇچۇن، الاردین استینداعی چەكیتتەرین بلعیی ساناب وتۇرات، انسیز چارا جوق. جاڭی وقۇپ

جانغان بالا ممەس، ساباتى چيققان ادام دا «قيينيشتيريپ» دەگەن ئسوزدۇ وقۇغانـدا، چەكيتتين كويتۇگۇنون كوزۇ جيبيراب، توقتولو قالىپ، مركسيزدەن چەكيتتەردى سانای كەتتى.

تامغانين چەكيت مەنەن ئبير-بيرينەن اجيراغاندیغى، وقۇغادا، جازۇغادا كوب جاكيليشتيرات. ماسالان: «دات» دەگەن سوزدوگۇ «ت» نامغاسينين ئبيرچەكيتى كيتەپ باسيليپ جاتقاندا ئتۇشۇپ كەتسە، جە اشيغيپ جازيپ جاتقاندا قالىپ كەتسە، «دات» دەگەن ئسوز-«دان» بولۇپ وقۇلات، ەگەر «دان» دەگەن سوزدوگۇ «ن» نامغاسينين چەكيتينە جاناشاداغى ئبير چەكيت تۇرۇپ قالسا (سيياتالمپ كەتسە، تەمەكينين كـۇلۇغـ ئتۇشسو، جە ئبير مايداچيمين قونو قالسا)، «دان دەگەن ئسوز «دات» بولۇپ وقـۇلات. ۇشۇل سيياقتۇغ، «جيلقيباى، بارعان ەلگە مال كورسوتبوى، قيركورسوتتۇ» دەگەن سۇ-يلومدوگۇ «قير» دەگەن ئسوزدۇن اياقى «ر» نامغاسينين ئۇستۇنو قوقۇس چيمين قـونـو قالىپ بيلعاب جيبەرسە، «قير» دەگەن ئسوز «قيز» عا ايلانيپ، ئسۇيلومدۇن ماانيسى ناقيربوزۇلارەلەدا «جيلقيباى، بارعان ەلگە مال كورسوتبوى، قيزكورسـوتـتـۇ» دەپ وقۇغۇر ەلەك

جاكى نامعا وقـۇغدا. *canə tamıa oqunda.*

جاكى نامغانين ئتۇرۇ ئبيروعانا. باشقاچا اينتقاندا-قيرعيز تيلينـدەگـى 24 تيميش نامغاسى اراب نامغاسيندای بولۇپ كوبويۇپ كەتبەستەن، وشول 24 (قيباچى مەنەن 25) بويۇنچا ەلە تۇرات. بۇل ەمينە دەگەن ئسوز؟ بۇل-ارابچاداغى 82 نامغانى تاانيتۇغ وردۇنا، بالاعا 24 عانا نامعا تاانيتۇغ دەگەن ئسوز. باشقاچا اينتقاندا-ئبيزدين قولدونۇپ جۇرگۇن اراب نامغابيزدان جاكى نامغابيز $3^1/_2$ ەسەچە جەكيل دەگەن ئسوز. مۇنۇداغى تۇشۇنۇكتۇغ قيليپ اينتقاندا-اراب نامغاسى مەنەن ەكى اى وقۇپ، اراك قات تاانيى تۇرعان بالانى 20 كۇن يچينده جاكى نامعا مەنەن تولۇق ساباتنۇ قيليپ چيعارۇغ دەگەن ئسوز. جانا جاكى نامعادا چەكيتتەن ئبيرىدا جوق. نامغالار ئبىرى بيرينەن چەكيت مەنەن ممەس، ئوزۇنۇن ئتۇرۇ (بورۇمۇ) مەنەن ايريلات. جاكى نامغانى وقۇغانـدا، بالدار انى ئبير-بيرينە ەچ قاچان چاتاشتيربايت. بۇل وقۇتۇغ جاعى.

جاكى نامعادا چەكيت جوق، دەديك. چەكيت جوق بولعونـدون كيين، ئبيـر چەكتتين كەسەپەتينەن ئبير ئسوز ەكينچى ئبير ماانيعا كوچۇپ كەتۇغ بولبوستۇغۇ اپ-اچيق نەرسە. ميسال ئۇچۇن «dat» دەگەن ئسوز مەنەن «dan» دەگەن ەكى ئسوز-دۇ الالىق. بۇل ەكى ئسوزدۇن ئۇستۇنو ئبير ممەس، ئميك چەكيت قويۇلۇپ قالسىن ئبير چيمين ممەس، ئميك چيمين قونسۇن، ەچ ۇباقتا ماانيسى وزگوربويت.

اراب نامغاسى باسمايشينده. *araв tamıazɔ вasma эзэnde.*

باسما قانادا نامغانين ار ئبير ئتۇرۇ قورعووشۇندان ايريقچا قۇيۇلۇپ جاسالىـپ جانا ار ئبيرى ايريقچا ۇياعا (بيديشكه) كوب قيليپ سالينيپ قويـۇلات. كيتـەپ باسۇغا نامغا تەريپ جاتقان جۇمۇشچۇ كەرەكتۇغ نامغالاردى وشول ۇيالاردان تەريپ الات.

مسکی تامعانی اربنیقی ەکەن دەب‌عانا تاشنا بایبیز، انین‌تەکنیکە جاعینان کەمچیلیکنەری بولعوندۇقتن تاشنابیبیز،

eskə tamıanə araətəqı eken dee ıana taştaeayəəz, anən teknəke carənan kemıə-ləkterə əo'ıənduqtan taştayəəz.

الیپ-بەە-دل یچینە مادانییات تارانا تۇرعان قۇرال.

aləp-eee-dl əıəne madanəyat tarata turıan qural.

1922-جیلی، ازیر بایجاندار‌دین جاڭی الیپ-بەەگە ٴونۇب جانقانین ۇققاندا جولدوش لەنین «بۇل كۇن چیعیشتا وزگورۇش» دەب جووب قایتارعان.

1922—cəl', azərəıy andırdən ˙canə al'p əzege ˇotıe catqanən uqqanda coldoz lenən „sul kun uərəsta ozgoruz" dee coee qaytarıan.

جاڭی الیپ-بەەنی ٴۇیرونۇۇ ٴجونۇندو قیزیل مۇعالیمدار، وقۇۇچۇۇ جاشتار جانا سانااۇۇ ەمگەكچیلەر باشقالارعا ۇلگۇلۇۇ جولباشچی بولۇۇلارى كەرەك!

canə aləp—eeenə ˇuyronuu ˇconundo qəzəl muraləmdar, oquuvu caştar cana sanaaluu emyekuələr eəzqalarıa ulguluu colsaznə eoluularə kerek!

جاڭى الىپ-بەە كەمپىتەتىنىن ءتوراعاسى
وروزبەكوۋلو ابديقادير جولدوش.

ПРЕД. КОМИТЕТА НОВОГО КИРГИЗСКОГО АЛФАВИТА

Тов. УРАЗБЕКОВ АБДЫКАДЫР.

нами т. т. Абдрахманов, Садаев и Алиев. С этого времени Комитет вплотную приступает к своим планомерным работам.

Ко дню пятого пленума Обл. Исполкома КАО Комитетом нового киргизского алфавита были разработаны общий и годичный план работ Комитета, положение о комитете, временный устав кружков друзей нового алфавита.

Заслушав доклад о введении нового киргизского алфавита пятый пленум КАО признал необходимым скорейшее введение его в жизнь. Для практического осуществления этого постановления пленум подтвердил постановление Обл. Исполкома от 14-го октября 1296 года, дополнив состав Комитета двумя товарищами Токбаевым и Воробьевым и поручил Комитету ко дню учредительного С'езда Советов разработать срок ликвидации в Киргизстане старого арабского алфавита и замены его новым киргизским.

В данный момент население Киргизстана в огромном своем большинстве ждет продвижения в жизнь нового алфавита, ждет выпуска соответствующих учебников и литературы. План выпуска этой литературы Комитетом уже разработан, но Комитет от выпуска ее временно воздерживается. Причиной этого является ограниченность средств Комитета. Если Комитет сейчас затратит свои средства на выпуск литературы на новом киргизском алфавите, то он в дальнейшем не сможет выпустить ее на едином тюрко-татарском алфавите, который в самом непродолжительном времени должен быть принят на Всесоюзной Конференции тюрко-татарских народов, переходящих на новый алфавит.

Ко дню выпуска настоящей брошюры почти все учащиеся школ, повышенного типа (сельхозтехникумы, педтехникумы, совпартшкола и т. п.), вполне ознакомлены с новым алфавитом и свободно пишут и читают на нем.

Необходимые на первое время шрифты нового алфавита Комитетом уже заказаны. Получение их ожидается на днях. Не имение в Фрунзинской типографии шрифтов нового алфавита сильно тормозило работу Комитета, с получением шрифтов Киргосиздательством эта временная ненормальность в работе Комитета будет изжита и Комитет сможет широко развернуть свою работу.

стане вела Областная Научная Комиссия при Обл. ОНП. Важным моментом работы комиссии была проработка нового киргизского (на латинской основе) алфавита.

Во главу угла проработки нового алфавита было поставлено наивозможное упрощение алфавита в смысле удаления из него точек и других затрудняющих, загромождающих алфавит условных знаков. В новом киргизском алфавите с небольшими изменениями введены только прописные буквы латинского алфавита, при чем алфавит не имеет заглавных букв, все буквы алфавита доведены до максимума упрощения их начертания.

Ознакомление населения с новым алфавитом Научная Комиссия начала с учителей КАО. Через курсы переподготовки учителей, за срок своей работы, Научной Комиссией пропущено 405 педагогов, которые были вполне ознакомлены с новым алфавитом и стали преподавать его в своих школах.

Следующим этапом истории нового алфавита КАО является 14-ое октября 1926 года, когда, идя навстречу желанию широких масс населения и учитывая положительный опыт с введением нового алфавита в других тюрко-татарских республиках, Обл. Исполком КАО вынес постановление: вместо существующего в КАО арабского алфавита ввести постепенную замену его новым киргизским алфавитом. С этого момента для руководства работами по введению в Киргизстане нового алфавита Обл. Исполкомом КАО был создан специальный Областной Комитет под председательством Пред. Обл. Исполкома т. Уразбекова. В состав комитета вошли т.т.: Абдрахманов, Садаев, Тыныстанов, Алиев, Айдарбеков, Баишев, Бюрюбаев, Булатов Юсуф, Данияров, Дженбаев, Зульфубаев, Худай-Бергенев Таш, Якуббаев, и Карчев. Научно-методическое руководство работами по введению нового алфавита Обл. Исполкомом было возложено на Научную Комиссию при Обл. ОНП.

Второго ноября 1926 года состаялось первое заседание Областного Комитета нового киргизского алфавита.

На этом заседании был избран Президиум комитета: Председатель т. Уразбеков, Зам. Пред. т. Тыныстанов и чле-

стане вела Областная Научная Комиссия при Обл. ОНП. Важным моментом работы комиссии была проработка нового киргизского (на латинской основе) алфавита.

Во главу угла проработки нового алфавита было поставлено наивозможное упрощение алфавита в смысле удаления из него точек и других затрудняющих, загромождающих алфавит условных знаков. В новом киргизском алфавите с небольшими изменениями введены только прописные буквы латинского алфавита, при чем алфавит не имеет заглавных букв, все буквы алфавита доведены до максимума упрощения их начертания.

Ознакомление населения с новым алфавитом Научная Комиссия начала с учителей КАО. Через курсы переподготовки учителей, за срок своей работы, Научной Комиссией пропущено 405 педагогов, которые были вполне ознакомлены с новым алфавитом и стали преподавать его в своих школах.

Следующим этапом истории нового алфавита КАО является 14-ое октября 1926 года, когда, идя навстречу желанию широких масс населения и учитывая положительный опыт с введением нового алфавита в других тюрко-татарских республиках, Обл. Исполком КАО вынес постановление: вместо существующего в КАО арабского алфавита ввести постепенную замену его новым киргизским алфавитом. С этого момента для руководства работами по введению в Киргизстане нового алфавита Обл. Исполкомом КАО был создан специальный Областной Комитет под председательством Пред. Обл. Исполкома т. Уразбекова. В состав комитета вошли т.т.: Абдрахманов, Садаев, Тыныстанов, Алиев, Айдарбеков, Баишев, Бюрюбаев, Булатов Юсуф, Данияров, Дженбаев, Зульфубаев, Худай-Бергенев Таш, Якуббаев, и Карчев. Научно-методическое руководство работами по введению нового алфавита Обл. Исполкомом было возложено на Научную Комиссию при Обл. ОНП.

Второго ноября 1926 года состаялось первое заседание Областного Комитета нового киргизского алфавита.

На этом заседании был избран Президиум комитета: Председатель т. Уразбеков, Зам. Пред. т. Тыныстанов и чле-

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НОВОГО КИРГИЗСКОГО АЛФАВИТА В К. А. О.

Началом истории возникновения нового киргизского алфавита в Киргизстане следует считать решение вынесенное первым Областным Научно-Педагогическим С'ездом КАО, состоявшимся в мае м-це 1925 года в г. Фрунзе.

Этот С'езд, заслушав доклад председателя Областной Научной Комиссии при Обл. ОНП тов. Тыныстанова, единогласно вынес резолюцию, которая в основном сводится к следующему.

С'езд, учитывая все недостатки арабского алфавита, находит необходимым и своевременным ликвидировать его в Киргизстане и перейти к новому алфавиту на обще-латинской основе. С'езд поручает Научной Комиссии при Обл. ОНП выработать новый киргизский алфавит и повести среди населения КАО широкую агитацию за него.

Дальнейшим этапом развития нашего нового алфавита нужно считать первый Всесоюзный Тюркологический С'езд, состоявшийся в г. Баку в феврале м-це в 1926 года.

На Бакинском Тюркологическом С'езде присутствовали представители всех тюрко-татарских союзных, автономных республик и областей. Представителями от Киргизстана на с'езд были командированы т. т. Тыныстанов и Данияров.

Бакинский С'езд подавляющим большинством голосов высказался за полное преимущество и техническое превосходство нового тюрского (латинского) алфавита перед старым арабским и вынес резолюцию, в которой рекомендовал всем без исключения тюрко-татарским народам немедленно приступить к изучению преимуществ нового тюрского алфавита и введению его в своих республиках и областях.

Как и до, так и после первого Тюркологичеекого С'езда работу по введению нового киргизского алфавита в Киргиз-

494.34-1(09)
Н-37

14 бет

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Кырг
Ш12
Б59

— Это революция на востоке, — так сказал тов. Ленин в 1922 году, когда услышал о переходе азербайджанцев на новый алфавит.

Кырг
09.ор
Б58

Наш Новый Алфавит.

(Краткая история нового киргизского алфавита)

3/622

ГБ Киргизской ССР
1991
имени В. И. Ленина

Издание Комитета Нового Алфавита
при Облисполкоме Киргизстана.

Гор. Фрунзе
Отпечатано в типографии Киргосиздата
1927.

Кырг
Б-55

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

— Это революция на востоке, — так сказал тов. Ленин в 1922 году, когда услышал о переходе азербайджанцев на новый алфавит.

Наш Новый Алфавит.

(Краткая история нового киргизского алфавита)

Издание Комитета Нового Алфавита
при Облисполкоме Киргизстана.

Гор. Фрунзе
Отпечатано в типографии Киргосиздата
1927.